

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 116. IV.

בית תלמוד

יוצא לאור מדי חדש בחדשו

אשר הוכן ואשר הוסד

מאת

אייזק הירש ווייס, מאיר איש שלום

מורים בבית המדרש פה ווינא יע"א

ונערך ע"י

א. ה. ווייס.

BETH TALMUD.

שנה רביעי.

פה וויען, תרמ"ה לפ"ק.

Im Verlage der Herausgeber.

Druck von Löwy & Alkalay, Pressburg, Langegasse Nr. 33.

אל הקוראים.

כבר עברו שלש שנים אשר יסדנו בית תלמוד לאוהבי תורה ודורשי חכמה והוצאנו לאור שלשה ספרים מ"ב מחברות מלאים חדשות ומועילות ועתה בהחולינו המחברת לשנה הרביעית לא נוכל לכלא את רוח לבנו ולחשות. על כן יצאנו לדבר ומי יתן וירוח לנו.

הנה אתם הקוראים עדים בדבר כי בכל כחנו אשר חנן השם אותנו עבדנו להכין הבית הזה להרבות חכמה ותורה בישראל ובחסד האל עשו ידינו תושיה להפיק את אשר חשכנו. וגם הרבה חכמים וסופרים לא נמנעו מלשית ידם עמנו להרים קרן כתב ישראל. כל קורא דמריהם יודה להם ברב תודות כאשר אנחנו נודה להם על אשר פעלו וגם כי חזקו את ידינו אשר לא תתרפינה. גם הרבה מאוהבי ישראל אשר רוח אומתנו היה בהם קמו לעזר לנו לתמוך את ידינו בהפיץ המחברות לשית לכסף מוצא למען נוכל לבצע את הדבר לחזק את הבית לבל ימוט. ובפה מלא נודה לאלה אשר נחסה בצל חכמתם ולאלה אשר נחסה בצל כספם. אמנם מה נאמר ומה נדבר לאלה אשר מראים עצמם כמחזקים והם מרפים כי יכתבו את ידם לקחת את המחברות כמחירים ויקהום ואת מחירים לא ישלמו. האמנם כי רבים הם אשר לא שלמו אף מחיר השנה הראשונה. אך חסים אנחנו על כבוד ישראל שלא לגלות כעת את שמותם. — הגדנו לכם היום כי כל עבודתנו זה שלש שנים לא היתה רק עבודת צדקה ואמת כי לא נשאר בידינו ממחיר המחברות מאומה לא שכר עבודה ולא שכר בשלה ולא נהנינו בהם אפילו באצבע קטנה. והנה ככחנו ורצוננו אז כן כחנו ורצוננו עתה לשוב ולעבוד ולשמור את הבית אשר יסדנוהו אך לא נוכל לשכך את לבנו מדאגה על ימים יבואו אם לא ישביתו אלו הלוקחים ואינם משלמים את מלאכתנו ויפריעו אותנו ממעשנו. אך מה נעשה אם כל פעולתנו אל צרור נקוב הכי נוכל לקחת מזון בתינו ושפינו להכין את הבית תלמוד.

על כן אמרנו נשימה נא את דברינו לפניכם לעורר את לבכם לדבר שתצאו לעזר לנו ולתמוך את ידנו איש איש כאשר לאל ידו לעשות בין רעיו ומכיריו בהפיץ המחברות ובתשלום מחירים להכין הבית על מוסדות חזקים להגדיל תורה ולהאדירה.

דברי המוציאים לאור.

דבר בעתו.

מי גבר כאיוב תם וישר וירא אלהים וסר מרע וכי נהפכו עליו בלהות ותבעתהו אימת שדי אף רעיו גזרו ואמר כי שרש דבר בו נמצא כי לבו לא טהור ומעשיו לא זכו ויחפשו בדבריו ובמוצא שפתיו ממשו למצא לו עון. וכאשר יחפשו כן ימצאו ואזניהם תשמענה את אשר לא דבר ועיניהם תחוינה את אשר לא עשה ויעמסו עליו עולתה אשר לא עלתה על לבו. ורעו בפניו יענה לאמר ירשיעך פיך ולא אני ושפתך יענו כך. ומה ימריץ לגבר נגוע אלהים מוכה ומעונה כי יתחנן למשופמיו לאמר שובו נא אל תהי עולה ושובו עוד צדקי בה היש בלשוני עולה אם חכי לא יבין הוות. אחת היא כי ישפלו לו דברי און ויכתבו עליו מרות להורישו עונות נעוריו. כן חבל ישראל בלאומים יחפשו בו עולות חפש מחופש ויהי כי לא ימצאו לו עון לאמר חטא ישראל גם גנבו גם כחשו וגם שמו בכליהם ואמרו כי פיהו ירשיעהו ושפתות חכמיו יענו בו. וידרשו ויבקשו בכתב ישראל למצא למו עון אשר חטא להורישם עונות נעורים מקדם קדמתה ומני אז. חסדי ה' נזכיר כי באו הגוים גם הם במסירת הברית להקריש ולהעריץ את כתבי הקודש ולכל דברי הנביאים והכתובים קרוש קדוש ואמרו כי עתה ישומו גם כל אלה לנו למעמסה. ומי יאזור חלציו לפשר וליישר חיוני נביאי אֵל אשר יבאו בתעופת רוח. האמנם כי יזנו אותנו בדברים למכביר אשר כגרגיר בדברי חכמים ודרשותיהם והמה כהר תלול בדברי הנביאים ואשר כשבבים בפי בעלי האגדה והנה קורות בפי הנביאים לכו וראו ובחנו האמת אתי אם לא. האמור בכל האגדות כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יורה ה'. או, כי הגוי והממלכה אשר לא יעבדוך יאבדו והגוים חרב יחרבו. או, וינקת חלב גוים ושד מלכים תינקי וידעת כי אני ה' מושיעך. או, והיו עמים משרפות סיר קוצים כסוחים באש יצתו. וכמו אלה רבות במשאות הנביאים וחזיונותם.

אך בכל אלה ישימו יד לפה ויחרישו ולא יענו עוד כי כמגו כמותם קימנו וקבלנו את כתבי הקודש כאשר המה. וכל אחד יפריש ויבאר בהם לפלס לו נתיב יכון בעיניו להתאים עם מורשי לבבו. וכל העמים ילכו בהם בארחות שונות להימין ולהשמיל ובכל זאת ידמו ויחשבו בלבבם כי דברי כתבי הקודש אמת בפייהם. לא כן בכתב ישראל המשנה והתלמוד וההגדה אשר הם המה חומות בצורות להבדיל ישראל מן העמים. כמו שאמרו בשמות רבה (פמ"ז) במקרא כתב לך את הדברים האלה וגו'. המקרא אני נותן להם והמשנה והתלמוד וההגדה אני נותן להם על פה שאם יבאו אויבי וישתעבדו בהם יהו מובדלים מהם. אמר לנביא אם אכתוב לו רובי תורתו כמו זר נחשבו. ומה אני עושה להם. נותן את המקרא בכתב והמשנה והתלמוד וההגדה בעל פה. כתב לך זה המקרא כי על פי הדברים האלה כרתי ברית זו המשנה והתלמוד שהם מבדילים בין ישראל לבין האומות. ויען וביען המשנה והתלמוד וההגדה המה חיל וחומה לעשר ישראל כצנה אשר לא יתבולל בעמים על כן יכוננו כל שונאי ישראל וקמיו את כל חיציהם על ספרי ישראל אלו למצא בהם דופי ולשומם לקלסה ולתת אותם לשמצה גם בעיני העמים וגם בעיני ישראל הבורערים בעם אשר לא ידעו מה ובידם אין כי אם מצות אנשים מלומדה.

ומה יענה האוהב את עמו ואת חכמיו. אף הוא כאיוב יאמר שובו נא אל תהי עולה ושובו עוד צדקי בה. הפוך בה והפוך בה ותחזה נכוחות ותראה כי דבה רעה הוצאת ותחלל אשר היה לך להלל. הלא כה יאמרו ראו נא פרי גדול נבחת לב הרבנים ופתיותם לאמר כי לישראל לבדם ניתנה הארץ וכל העולם כולו לא נברא אלא בשבילם וכל הגוים כאין ותוהו נחשבו לו וכל העמים כאפע. האומנם שובו נא אל תהי עולה הן אמת כי אמרו שהעולם נברא בשביל ישראל אך מעולם לא האמינו ולא אמרו אשר שאר כל העמים כאין נגד ישראל והמה

מאפע. ושובו עוד צדקי בה. כי לא באו כי אם לחוב את ישראל להודות לה' על
עולם מלא כאילו לא נברא כולו אלא בשבילו. וגם לחוב אותם לכונן מעיינם
על תיקוננו של כל העולם ומלאו שכל מה שיוכיפו בתיקון העולם בכללו הרי הם
כאילו עושים בשלהם. ופירשו חכמים את דבריהם במשנתם לפיכך כל אחד ואחד
חייב לומר בשבילי נברא העולם (סנהדרין ל"ז ע"א) ולא הקיף רש"י בפירושו
שפירש כל' חשוב אני בעולם מלא לא אמר את עצמי מן העולם בעבירה אחת
וימשוך הימנה ענין כל המאמר וכוונתו. וכן זומא פירשו (ברכות נ"ה ע"א) אמרו
עליו שראה אוכלוסא על גב מעלה בדר הבית ואמר ברוך שברא כל אלו לשמשני.
ופירש הוא את דבריו כי לא מגאווה וגודל לבב אמר כן כאשר אמרו בשמו. הוא
היה אומר כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמיצא פת לאכול חרש וזרע וקצר
ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה ואח"כ אכל ואני משכים ומוצא כל
אלו מתוקנים לפני וכמה יגיעות יגע אדח"י עד שמיצא בנד ללבוש גזו ולבן ונפץ
ושווה וארג ואח"כ מצא בנד ללבוש ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנים לפני כל
אומות שוקדות ובאות לפתח ביתי ואני משכים ומוצא כל אלו לפני. ופירש עוד
את דבריו ביתר ביאור כמו שאמרו בשמו. הוא היה אומר אורח טוב מהו אומר
כמה טרחות טרח בעל הבית בשבילי כמה בשר הביא לפני כמה יין הביא לפני
כמה גלוסקאות הביא לפני וכל מה שטרח לא טרח אלא בשבילי אבל
אורח רע מהו אומר מה טורח טרח בעה"ב זה פת אחת אכלתי חתיכה אחת אכלתי
כוס אחד שתיתי כל טורח שטרח בעה"ב זה לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו
על אורח טוב מהו אומר זכר כי תשגי'א פעלו וכו'. וממי קבלו את
דבריהם מהלל קבלום. הוא דאמר הלל אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה
אני. שאי אפשר לי להספיק לעצמי אלא כל אילו ברא השם לשמשני כל זמן שאני
לי אבל אם אין אני לי מי לי שאז אין משמשין אותי והוא דוגמת ההלכה הלך וישב לו
ואמר לו הואיל ועליך מצוה לפרוק פרוק פטור שני הקם תקים עמו (ספרי תצא).
ובמקום אחר אמרו בשמו הוא היה אומר אם אני כאן הכל כאן אם אני לית כאן
מאן כאן (אדר"ג פ"ב) ואמרו שם על מעלת זה המאמר ועומק כוונתו הופכה
והפוך בה דכולה בה זלכולהו לפום צערא אנרא. שהוא היסוד הגדול בתיקוננו של
עולם אם אני לית כאן כאן שחוב על כל האדם לעורר כל כוחותיו שבנופו
ובנפשו לשעברם לתיקון העולם שהוא תיקון עצמו ובהשתעבר עצמו לתיקון העולם
ישתעבר לו כל העולם כולו בכללו והכל מסייעין אותו. ויראה את עצמו כיסוד
ופנה הראשית שכל הבנין נסמך עליו וכל הפסד נזק שיגיע לכל אחד מאיש ומיני
העולם כאילו הגיע לו שכולם הם בשבילו. דוגמת זה אמרו יהי כבוד חברך חביב
עליך כשליך כיצד מלמד שכשם שרואה את כבודו כך יהא אדם רואה את כבוד
חבירו וכשם שאין אדם רוצה שיהא שם רע על כבודו כך יהא אדם רוצה שלא
להוציא שם רע על כבודו של חבירו (שם פמ"ו) ועוד אמרו שם (פמ"ז) שכשם
שאדם רואה את ביתו של עצמו כך יהא רואה ביתו של חבירו וכשם שאדם רוצה שלא
להוציא שם רע על אשתו ובניו כך יהא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשת
חבירו ועל בניו של חבירו. וכן אמרו שם בענין הממון (פ"ז) כשם שאדם רואה
את ממונו כך יהא רואה את ממון חבירו וכו'. כללו של דבר שיראה כל העולם
כולו כאילו נברא בשבילו ויהא רואה את של הכל כאילו הוא שלו וישתדל בטובתם
ובתיקונם והרחקת נזקם והפסדם כי בטובתם טובו ובהפסדם הפסדו. ומחסיד אחד
ספרו שהפריז במאמרו עוד יותר ואמר את שליך אינו שליך ושאינו שליך הוא
שליך. ספרו בתוספתא דב"ק פ"ב מעשה באחד שהיה מסקל מתוך שדרה ונתן
לרה"י היה חסיד אחר רודפו אמר לו מפני מה אתה מסקל מתוך שאינה שליך
ונתן לתוך שליך שחך עליו לאחר זמן נצטרך אותו האיש ומכר את שדרה והיה
מהלך באותו מקום ונתקל אמר לא לחנם אמר לי אותו חסיד הרי את מסקל מתוך
שאינו שליך ונתן לתוך שליך. מעתה צא ולמד כשם שחייב כל אחד ואחד לומר

בשבילי נברא העולם כך חייבת כל אומה ואומה לומר בשבילי נברא העולם לתקן העולם בכללו ולאשר את קיומו והפוך בה והפוך דכולא בה שובו נא אל תהי עולה ושובו עוד צדקי בה.

מא"ש.

מתן התורה וכתיבתה.

מאת הרב רבי יאקב בר לל רב דק"ק קאיעטין.*

אם גם לפי הלכ"ה בשם רשב"ל ברכות ה' ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להוראתם, לחת אלו ו' דברות תורה זה מקרא והמצוה זו משנה וכו' מלמד שכולם נתנו למשה מסיני עיין רמב"ם בהקדמתו ליה"ה, נתן הקב"ה למשה בהר סיני כל כללי ופרטי מצות התורה וצוה לו לתת וללמד אותם לכל בני ישראל עם הפירוש והביאור, בכל זאת מלבד שאין מפורש סדר נתינת התורה. מפי ה' למשה אי היה כפי הסדר שערכות המצות לפנינו בתורה, או לפי סדר ו' דברות שנכללו בהם כמ"ש המפורשים כל כללי ופרטי התורה ואי על סדר אחר, וגם אי נתן מיד לכל מצוה ומצוה כללים ופרטים וגם הביאור או שנתן לו מתחלה כל המצות יחד ואח"ז הפרטים ופירושים עיין מ"ר שמות ו"ז ד"ה כתב לך אמר למשה על הסדר מקרא ומשנה וכו' וברמב"ם בהקדמתו לסדר זרעים ד"ה דע הוי' אומר לו המצוה אח"ז פירושה וענינה וכו' והנה לך למשל שהקב"ה אמר למשה בסוכות תשבו ז' ימים וכו' גם אין לפנינו אי נצטוו משה לתת וללמד לישראל התורה כפי הסדר והדרך אשר קבל הוא מפי ה' ולא היה לו הרשות לתת להם תחלה מצות אלו אשר מצא להכרח השעה, או הנצרכות בכל עת ומקום ואי החמורים דאין להעלות על דעת שמשה נתן התורה לישראל כל התורה ביום אחד, בפרט דאם גם בשמות ז' ויאמר ד' אל משה כה תאמר לבני ישראל אתם ראיתם וכו' ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם עד סוף ואח"ז בלחות השניות איזה מצות אשר הרוב בהן כבר נאמרו לעיל וכוונת שמר לך את אשר אנכי וכו' שדבר ה' אל משה לאמר אלה הדברים ויצום לבני ישראל וכו' כמו שכתב הראב"ע ובסוף שם פסוק ל"ד ויקרא אליהם משה ואחר נגשו כל ב"י ויצום את כל אשר דבר ה' אתו בהר סיני אשר המשמעות שבעת הדין וצוה ולמד משה לאהרן ולנשיאים וגם את כל אשר צוה ד' ולפי הערת חז"ל עירובין נ"ד והובא ברש"י על פסוק זה כיצד סדר משנה וכו' גם המשמעות על דרך וסדר לימוד התורה משה לעם ישראל, מ"מ יש לומר שהכוונה רק על מצות אלו המפורשות בסדר שמות שצוה ה' למשה לאמר אל ב"י אבל לא מהתרי"ג מצות אשר לא נזכרו בסדר שמות כ"א בהסדרים ויקרא ובמדבר שאמר ד' אח"ז למשה באהל מועד שיאמר אותן לישראל.

והנה בענין נתינת התורה מחלוקת תנאים חגיגה ו' דעת ר"י דכללות נאמרו מסיני פרטות באהל מועד ודעת ר"ע דכללות ופרטות נאמרו מסיני ונשנו באהל מועד ונשתלשו בערבות מואב, אשר יש לומר דלדעת שניהם נתנו כל כללי ופרטי המצות למשה בהר סיני כפי האמור גם בשם רשב"ל ברכות ה' ורק נחלקו לענין נתינת התורה משה לישראל (אם גם התנודות לזה ממ"ר פ' כי תשא מא"ד ד"ה ויתן אל משה ככלותו וכו' כל התורה למד משה ארוכה מארץ מדה אלא כללות למדה למשה הוי ככלותו לדבר אתו כלומר כללים אשר המדרש גם סותם כדעת ר"י דכללים מסיני ופרטים מאהל מועד) דאם גם לפנינו מצות הנאמרות בערבות מואב בפ' מסעי: וירבר ד' אל משה דבר אל ב"י ואמרת אליהם והורשתם וכו' ואמרת אליהם והקרכתם וכו' ומפורש שם בסוף אלה

* מאמר זה כתבתי בשנת תרל"ו וראיתי בבית התלמוד תרמ"א לחדש אייר ולחדש סיון שעמד על ענינים אלו ידירי הרב מהר"ם אי"ש נ"י, ומטעם המשנה לא זזה ממקומה הנתיב מאמר זה כאשר כתבתי בעת ההיא ורק הוספתי בחוכמו במקום הצורך לעיין בדבריו.

המצות והמשפטים אשר צוה ד' ביד משה בערבות מואב בכ"ז לפי שהמצות אלו היו למשה באוהל מועד אין לתנאים אלו רק שני חילוקים הר סיני ואוהל מועד ומיום שהיה האוהל מועד לא עלה משה עוד אל הר סיני והיתה לו האמירה מד' רק במקום זה, אשר לדעת ר"י נתן משה לישראל כשירר מהר סיני רק הכללים אבל הפרטים נתן להם אחר זה כאשר נצטוו לו מפי ד' באוהל מועד לאמר אל ב"י וכוונתו פרטים לא רק על המצות אשר בסדר ויקרא כ"א גם על אלו אשר הן בסדר במדבר ואפי' על אלו שם המפורש שנתנו בערבות מואב לפי שגם אלו היו למשה רק באוהל מועד, ודעת ר"ע שמשנה נתן לישראל הכללים וגם הפרטים בהר סיני כמו שקבל הוא ורק נשנו באוהל מועד. ועפ"ז אין סתירה בפסוקים אשר בתחלת סדר ויקרא, וידבר ד' אליו מאוהל מועד לאמר דבר אל בני ישראל להפסוקים אשר בסיום דיני קרבנות ויקרא ז' פסוק כ"ו כ"ז וזאת התורה לעולה וכו' אשר צוה ד' את משה בהר סיני ביום צותו את ב"י להקריב את קרבניהם במדבר סיני אשר המשמעות שנתנו דיני הקרבנות בהר סיני וגם אין לומר שע"י סתירת פסוקים אלו החזיק כל אחד מהתנאים את דעתו ור"י סובר כללות מסיני ופרטות באוהל מועד, ור"ע סובר כללים ופרטים מסיני ורק נשנו כאו"מ עיון נתיבות האגדה בבה"ת לחדש אייר דף ח' (עפ' המד"ר ויקרא א' ד"ה באוהל מועד המובא לקמן שאמר ר"א אע"פ שנתנה תורה סיני לישראל מסיני לא נענשו עליה עד שנשנית להם באוהל מועד משל לריוטנמא שהוא כתובה ומחותמת וכו' י"ל כונת הפסוק על האמור תחלה וזאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולזבח שלמים שכולם הם אשר צוה ד' את משה בהר סיני ביום צותו את ב"י וכו' במדבר סיני ונשנו כעת באוהל מועד ליסד ולחוק קיומם ע"י עונש) וע"פ האמור לדעת שניהם נתן הקב"ה למשה בהר סיני כל כללי ופרטי מצות התורה כונת הפסוק וזאת התורה לעולה למנחה וכו' כלומר מה שנאמר עד הנה דיני הקרבנות שנצטוו משה בא"מ לאמר אל ב"י אשר צוה ד' את משה בהר סיני כבר נאמרו למשה עצמו בהר סיני אשר לדעת ר"י שנתן משה לישראל רק הכללים ולא הפרטים אשר אמר להם אח"ז בא"מ ולא נודעו להם מתחלה כ"א רק למשה, ולדעת ר"ע שאמר משה לישראל מיד בדרתו מהר סיני גם הפרטים כמו שקבל הוא רק נשנו בא"מ והנה גם בפ' בהר יש לשון מיוחד אחר שנסדרו בספר ויקרא הענינים אשר אמר ד' למשה בא"מ בלשון וידבר ד' אל משה דבר אל ב"י או צו את ב"י התחלת פ' בהר וידבר ד' אל משה בהר סיני לאמר דבר אל ב"י וכו' וכבר העיר ע"ז בת"כ מה ענין שמיטה אצל הר סיני והלא כל מצות נאמרו מסיני אלא מה שמיטה נאמרו כלליה ופרטיה מסיני וכו' עיון רש"י ורמב"ן אשר ע"פ האמור לדעת שניהם נאמרו למשה הכללים ופרטים מסיני ורק נחלקו אי נאמרו משה לישראל גם הפרטים מיד בהר סיני או אח"כ בא"מ רק הנכון כמש"כ גם הראב"ע דאין מוקדם ומאוחר בתורה ופרשה זו והאחריה וספרת לך שבע שבתות שנים וכו' וגם כל הפרשות אח"ז עם התוכחה שזיכות לעיל אחר מתן תורה ונתינת לוחות השניות בברית אלה ושבועה וסיום מטעם זה אלה החוקים והמשפטים והתורה אשר נתן ד' בינו ובין ב"י בהר סיני מיד משה כלומר והמצות הקדומות בסדר ויקרא אשר בלשון וידבר ד' אל משה דבר אל בני ישראל היו למשה באוהל מועד לדבר אל ב"י משא"כ פרשות אלו השייכות לספר שמות אחר מתן תורה אמר משה בהר סיני מיד באותו שעה שקבל אותן לישראל, וכן אח"ז הסיום ספר ויקרא וידבר ד' אל משה לאמר דבר אל ב"י וכו' כי יפליא נדר אשר אמירה זו היתה למשה בא"מ היתה בהר סיני כמו שמסיים שם אלו המצות אשר צוה ד' את משה אל ב"י בהר סיני ואחר הפסק פרשות אלו השייכות לספר שמות אחר מתן תורה חזרה התורה בספר במדבר למקומה הראשונה והתחילה וידבר ד' אל משה במדבר סיני באוהל מועד כלומר הדינים אלו בספר במדבר כמו הדיבורים בספר ויקרא הנאמרים למשה בא"מ ומסיים ספר במדבר בפרשות הנאמרות בערבות מואב אשר ע"פ האמור נ"כ היו באוהל מועד לסמיכת ספר דברים אשר הדיבורים שם בערבות מואב.

ואין להקשות דלפ"ז שלדעת שניהם נתנו למשה כל כללי ופרטי המצות בסיני

מאזוה טעם לפנינו כמה אמירות שאמר הקב"ה בא"מ רק למשה ד"מ ויקרא ה' י"ד נפש כי תמעול מעל וכו', שם כ"א נפש כי תחטא, דיש לומר שנשנית לו בא"מ כמו לד"ע דכללות ופרטות נאמרו לישראל מסיני ונשנו בא"מ, רק באמת דבריו ר"ע צריכים ביאור כיון לדעתו גם הפרטים נאמרו לישראל בסניני לצורך מה נשנו להם בא"מ, דאם גם הסבה גלויה דמלבד שנתן הקב"ה להם הכללים ופרטים מסיני נאמרו להם עוד שנית בערבות מואב לפי בשני מקומות אלו נתנה התורה לישראל בברית אלה ושבועה עיין רש"י ורשב"ם על הפסוק דברים כ"ח ד"ה אלה דברי הברית אשר צוה ד' את משה לצות אל ב"י בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת עמם בחורב כלומר מלבד שהתורה נתנו אחר לוחות השניות בברית אלה ושבועה לישראל בסיום התוכחה אשר בפ' בחקותי ונאמר אחריה אלה החוקים והמשפטים אשר נתן ה' בינו ובין ב"י בהר סיני ביד משה גם נאמרה אח"ז בערבות מואב בברית אלה ושבועה וסיום התוכחה בפ' כי תבוא שנאמר אחריה אלה דברי הברית בכ"ז לאזוה צורך נתנו להם בא"מ, רק התירוץ ע"ז במ"ד ויקרא פ"ב מן ר"א דאע"פ שנתנה התורה סני לישראל מסיני מ"מ לא נענשו ע"ז עד שנשנו בא"מ משל לדיוטנמא שהיא בדימוסיא של מדינה כך אע"פ שנתנה התורה נענשים עליה עד שתתפרש להם בדימוסיא של מדינה כך אע"פ שנתנה התורה לישראל בסניני לא נענשו עליה עד שנשנית להן באודל מועד הד"ד עד שהבאתי אל בית אמי ואל חדר הורתי וכו' ב"א זה סיני ואל ח"ר זה א"מ שמשם נצטוו ישראל בהוראה (בפ' משפטים כ"ד י"ג להורותם יותר משמעות שנצטוו ישראל מיד בהר סיני, וכעיקר דברי המ"ר יש לומר שכונתו לפי אחר שנאמרו בא"מ נאמרו בהתוכחה פ' בחקותי אשר מקומה מוקדם ושייכה לעיל נתחייבו לקיום המצות ע"י ברית אלה ושבועה), ומצאתי כעת שהעיר ע"ז רמא"ש נ"י בבה"ת תרמ"ב לחדש אייר. רק טעם זה הנשנו אח"כ בא"מ לישראל לא שייך לומר דמפני זה נשנו האמירות אשר היו למשה לבדו בא"מ אם כבר נאמרו לו בסניני לכן צריך לומר שגם אמירות אלו אם גם לפנינו שנאמרו רק למשה בכ"ז נאמרו למשה לאמר אותן גם לישראל כמו שאר הדיבורים ואם גם אין מפורש בהן דבר אל ב"י כמו בשאר מקומות ובעיקר הדבר שנשנו הכללים ופרטים בא"מ יש לומר גם טעם ששם אמר הקב"ה למשה הסדר והלשון שיאמר אותם לישראל ויתכבם בתורה אשר טעם זה גם שייך ד' האמירות שאמר הקב"ה רק למשה דיבר ופצאת טעם זה גם כביאור עה"ת דה' אשר צוה ד' את משה ויקרא ז' פסוק ל"ח. והנה לדעת ר"ע דרך הכללים נאמרו בסניני והפרטים אח"כ בא"מ לא נאמרו הפרטים בברית אלה ושבועה רק פעם אחד בערבות מואב, וגם צ"ל לדבריו כיון דא"א לאמירת הפרטים בלי להחזיר הכללים שנשנו הכללים הנאמרים לישראל בהר סיני בברית אלה ושבועה עוד באודל מועד, רק בכ"מ כיון דלא נתפרשו להם הפרטים בהר סיני לא חל ברית אלה ושבועה גם על הכללים עד שנשנו אח"ז בא"מ לפי המ"ר בשם ר"א, ולפ"ז נאמרו לפי ר"ע הכללים מסיני ונשנו אח"ז כאשר נאמרו הפרטים בא"מ ונשתלשו בערבות מואב, ועיין רש"י ד"ה נשנו בא"מ כל מה שנאמר כאן נאמר כאן אע"פ שלא נכתבו אשר בסברה זו החזיק גם ר"י שאמר כללות בהר סיני ופרטות בא"מ דהא כמה פרטות הנאמרות למשה מסיני אין זכר לכלל שלהן שנאמר בהר סיני בפרט דלדעת שניהם השונים רק בדבר זה שלדעת ר"י נשנו ולדעת ר"ע נשתלשו בא"מ דהא כמה מצות בספר דברים אשר להן זכר בספרים הקדומים עיין רמב"ן בפתיחה לס' דברים ורק הטעם כשכתב משה אח"כ את התורה קודם מותו ע"פ ר' כתב בספר דברים רק מצות אלו אשר לא נזכרו בספרים הקדומים ולהנזכרים תחלה כתב בס' דברים רק הוספת ביאור להן ולדעת שניהם אין בספר דברים מצוה אחת אשר לא נאמרה תחלה לישראל אם גם שלא נכתבה תחלה ומספר התרי"ג מצות בכל ה' חומשי תורה.

הערות שונות.

מאת נחום בריל ל.

א.

מיתת שריפה האמורה בתורה לפי משמעות הכתובים (ויקרא כ' י"ד; כ"א מ') אינה אלא שריפה ממש דהיינו שהאש מנפש ועד בשר יכלה את גופו של הנדון באיזה אופן שיהיה ואף מי שפותר לשון שריפה סתם לענין קבוץ וכניסה (ע' פ"י על דה"י המיוחס לתלמידי רס"ג צד 51) מורה, כי כל שריפה שהיא שריפה ממש כתב בה אש" ומאחר שבנושא אשה ואמה נאמר: בא ש ישרפו אותו ואתה, וכן בבת כהן שזינתה: באש תשרף נמצינו למדין שע"פ משפט הכתוב דין כל אלה שיעלו על המוקדה ולהבה תבער במ עד שנעשה גופם אפר, אך לא כך שמת ההלכה הנשנית סתם במתניתן (סנהדרין פ"ז מ"ב) וז"ל: מצות הנשרפין, היו משקעין אותו בזבל עד ארכובותיו ונותנין סודר קשה לתוך הרכה וכורך על צוארו זה מושך אצלו וזה מושך אצלו¹) עד שפותח את פיו ומדליק את הפתילה וזורקה לתוך פיו ויוררת לתוך מעיו וחומרת את בני מעיו עכ"ל היא תאלפנו בינה כי מאנה נפשם של חז"ל לקיים הדברים ככתבם ולכן לא הניחו רק זכר ורושם למיתת שריפה האמורה בתורה וכבר חשש ר' יהודה על מה שבחייבי שריפה עשו בהם ממש כמשפט הנחנקין (שם מ"ד) ורק למען לא תהיה שריפה כחנק הוסיפו בה זריקת הפתילה לתוך פיו של הנדון אף שאפשר שקודם זה נגמרה מיתתו ע"י משיכת הסודר וז"ל (שם מ"ב): אף הוא אם מת בידם לא היו מקיימין בו מצות שרפה (פ"י אף בזריקת הפתילה לא נתקיימה מיתת שריפה האמורה בתורה כי אפשר שמת ע"י חניקה)² אלא פותחין את פיו בצבת שלא בטובתו וכ' ע"ש. וקצת מהחכמים אשר לא שקטה דעתם בהלכה כזו אשר יש בה התנגדות לדין מפורש בתורה לא הניחו מכל וכל עדותו של ראב"צ אף שהוא מבוססת וז"ל (שם): מעשה בכת כהן אחת שזינתה והקיפוה חבילי זמורות ושרפוה אמרו לו מפני שלא היה ב"ד של אותה השעה בקי עכ"ל (וע' בתוספתא פ"ט ובש"ס סנהדרין נ"ב ע"ב ובירושלמי פ"ז ה"ב) ובעבור זה קבעו לה מקום במשנתנו. אף רבותינו בעליהתלמוד ז"ל בקשו לעמוד על מעם ההלכה הנ"ל ויעשו לה סמוכין בדברי הכתוב זה אימר בכה וזה אימר בכה וסוף כל סוף לא יכלו להצדיקה אלא ע"י סברא וגזירה שוה מצטרפות זו לזו וז"ל (סנהדרין שם) וכי מאחר דאיכא דר' נחמן (דהיינו משום דאמר קרא ואהבת לרעך כמוך ודרשינן מינה ברור לו מיתה יפה) גזרה שוה (מדעת בני קרח ואיכה דאמרי מבני אהרן) למה לי, אי לאו ג"ש הוה אמינא שריפת נשמה וגוף קיים לאו שריפה היא כלל ואי חשוב ואהבת לרעך כמוך לפיש לה חבילי זמורות כי היכי דלשרוף לעגל קמ"ל עכ"ל פ"י באש תשרף בקרא דבת כהן בא לרבות כל מיני שרפות הבאות מן האש (ע' פסחים ע"ה ע"א) א"כ לר' נחמן אין הבי"ד צריכין לחוש לקיום גופו של הנדון רק שתצא נפשו במהרה וירבו עליו חבילי זמורות כדי להחיש מיתתו ולזה הוצרך לג"ש (מעדת קרח או מבני אהרן) המוכחת כי באש תשרף דוקא שרפת נשמה וגוף קיים משמע וכך תהיה מיתת הנשרפין ע"פ חקת התורה³). והנה מה שהביאו מדברי

¹ בתוספות סוטה י"ט ע"ב בד"ה ור' יהודה נ' זה מושך א ילך וזה מושך א ילך ומצאתי להעיר על גירסא זו מפני שדקדק בה כהנא תלמידי דרב (ע' ירוש' סנהדרין פ"ו ה"ד).

² כנ"ל בפ"י דברי ר"י וע' על לשון אף ה' הון עשיר וס' ד' דור וכו' הדור למתני'.
³ ובוה תיושב קושיית המהרש"א בחדושי הלכות בד"ה אין לאו ע"פ וכמה דקדוקים שהעלה בתורת חיים יסולקו עם דברינו אך ב' תמידות נשארו א) אם ילפינן מנ"ש כי באש תשרף היא דוקא שרפת נשמה דר' נחמן למה לי ב') לפי דברי ש"ס השריפה באושי חבילי זמורה היא יותר יפה מהמיתה ע"י זריקת הפתילה לתוך פיו א"כ

ר' נחמן (ע"ש רבה בר אבוא על סנהדרין נ"ב ע"ב ושאר מקומות) אינו כדאי לפרש הלכה ישנה הנשנית במתניתן ועקרנו בדברי ר' יהודה הנשנין בתוספתא (סנהדרין פ"ט) לענין הרג וגם הדרשות ע"י גזרה שוה הן רחוקות מאד ואין להן יסוד נכון במקראות ועוד למדנו מעדותו של ראב"צ או ע"פ ראית עצמו (ע' בתוספתא) או ע"פ מה שקבל מאחרים (ע' במתניתן) שלא חששו לדרשות הנ"ל או לא היו נודעות לכל עד שעשו מעשה ושרפו בת כהן שזינתה ע"י היקף חבילי זמורות מכל זה נוכל לשפוט כי מאנה נפשם של החכמים לקיים דין שריפה ממש ובכוונה נודעת להם שתו עצות בלבם להעמידו על אופן אחר הנכון בעיניהם ואינו סותר לדברי הכתוב.

ועתה אם נבוא לברר מעמך ונמוקן לעזר לא מעט יהיו לנו דברי ר' יוסף בפ' סיפא דמתניתן (מפני שלא היה ב"יד של אותה השעת בקי"ו) וז"ל: ב"יד של צדוקי היה ע"כ ע"פ שמת הצדוקים הנמשכים אחרי פשוטי המקראות ואומרים כי הדברים ככתבן (ע' מגלת תענית פ"ד) לא תהיה מיתת שריפה האמורה בתורה אלא שריפה ממש אך הפרושים לא היו רוצים בכך ולפי דעתם המיתה ע"פ דין ב"יד הוא עקר ודי ברושם וזכר לשרפה האמורה בתורה. עקבות שמת הפרושים אנו רואים ג"כ במדרש הכתובים הנאמרים במיתת בני אהרן. התורה אמרה מפורש היטב: ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם וימותו לפני ה' (ויקרא י' ב') והאי ודאי שריפה ממש היא. מאחר שגם בעולת המלואים נאמר בלשון הזה: ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח את העולה ואת החלבים וגו' (שם ט' כ"ד) א"כ מה היה להם לבעלי הדרש כי התאמצו להוכיח ע"י דקדוקים רחוקים שנשרפו שריפת נשמה וגוף קיים? הנה בשטה ראשונה למכילתא דמלואים בספרא רק על בגדיהם של בני אהרן דרשי שלא נשרפו ודרשה זו יש לה הוכחה גמורה מדברי הכתוב וז"ל הספרא (ס' כ"ג): כיצד היתה מיתתן, שני חומין של אש יצאו מבית קה"ק ונחלקו לארבעה שנים נכנסו בחוטמו של זה ושנים בחוטמו של זה ונשרף גופן ונגדיהן קיי מים שני' ותצא אש לפני צ"ל מלפני ה' (ותוכל אותם וימותו)⁽⁴⁾ ע"כ ועלה פי' הראב"ד (סוף ס' כ"ד) מלפני ה' זה בית קה"ק אותם משמע ולא בגדיהם ועוד תנא שם ס' כ"ז בזה"ל: ויקרבו (צ"ל ויקרבו) וישאום בכתנותם מלמד שחם המקום עליהם במיתתם יותר מבחיהין שאלו נשרף גופם ואין בגדיהם קיימים היו מפורסמים ומבוזים אלא נשרף גופם ובגדיהם קיימים וכו' עכ"ל⁽⁵⁾ אך בשטה השנייה (והיא הנקראת בריתא הנוספת על ת"כ שלנו ברש"י ויקרא ט' כ"ג והראב"ד יכנה בשם מדרש פנים אחרים) אשר שם כיוונו מאד למעט בגנותן של בני אהרן וכן נראה ממה שררשו: ויקחו שני בני אהרן אף הם בשמחתן כיון שראו אש חדשה [שיררה משמי מרום וליחכה על המזבח את העולה ואת החלבים]⁽⁶⁾ עמדו להוסיף אהבה על אהבה שני' ויקחו אין קיחה אלא שמחה⁽⁷⁾, נדב ואביהו מה ת"ל בני אהרן

למה לא יהיו רשאים לעשות כך הלא גם בזה מקיימין מצות שריפה ונ"ל כי לולי דברי ר"ג היינו אומרים באש תשרף כל שרפות הכאות מן האש ובכללן שרפת נפש וגוף קיים וכ"ש אש (ע' פסחים שם) וע"ז באה הג"ש להורות כי אפילו אם יש שריפה שדאי קלה ממיתה ע"י זריקת הפתילה כגון ע"י היקף חבילי זמורה אפ"ה אין מקיימין בה משפט התורה כי צריך דוקא קיום הגוף.

⁽⁴⁾ כצ"ל ע' תוספות סנהדרין נ"ב ע"א.

⁽⁵⁾ ותימה על הראב"ד בפירושו שאמר: ונראה כי זה התנא סובר וכ' מאחר

שבס' כ"ב הואל באר היטב כי גופם נשרף.

⁽⁶⁾ כ"ז בילקוט.

⁽⁷⁾ בדהגת ספרא שבס' תמת ישרים דף מ"ג ע"א דוסיף פה ולקחתם לכם ביום הראשון ואמר כאן קיחה ונאמר להלן קיחה מה קיחה האמורה להלן שמחה אף קיחה האמורה כאן שמחה עכ"ל ונראה שאינו מגוף הספר.

[ממשמע שנאמר נרב ואביהו איני יודע שהם בני אהרן למה נאמר בני אהרן] (8) אלא חלק כבוד לאהרן וכי' וממה שאמרו אחיב כי לאו אש זרה ממש לקחו אלא שהכניסוה בלא עתה (9) או שלא נמלכו במשה רבן וכי' ע"ש לא קיימו רק שריפת נשמתן של בני אהרן וה"ל (כי ל"ה) ותצא אש מלפני ה' מלמד שיצא אש מבית קה"ק ושרף נשמתם אבא יוסי בן דוסתאי אומר שני חוטאים של אש יצאו מבית קה"ק וכי' ותאכל אותם נשמתם (10) נשרפה ולא בגדיהם שני' ויקרבו וישאום בכתנותם בכתנותם בכתנות הנישאים או יכול בכתנות הנושאים ת"ל ותאכל אותם אותם (11) ולא בגדיהם וכי' ע"ש ובסוף השמה (כי מ"ה) כתב בזה"ל: ואחיהם כל בית ישראל יבכו את השריפה אשר שרף ה' מה ת"ל את השריפה הרי אתה הן נאמר כאן שרפה ונאמר להלן שרפה, מה שרפה האמורה כאן שרפת נשמה וגוף קיים אף שרפה האמורה להלן שרפת נשמה וגוף קיים, שרפה האמורה בכת כהן והאמורה באשה ובאמה (12) עכ"ל ובאמר הספרא בשמה זו קים בתנהומא סוף פי' שמיני וז"ל: ויאמר אליהם קרבו שאו את אחיהם והלא כבר נאמר ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם אלא יתב' שמו של מ"ה הקב"ה שהוא עושה כמה נוראות וכמה נפלאות ישלח האש כשני חוטין לכל אחד ואחד בחוטמן ושרף את הנפשות ובבשרם לא נגע ולא במלבושם ויקרבו וישאום בכתנותם עכ"ל ובעין זה איתא בצרור המור (פי' שמיני צ"ה ע"א) וה"ל ואמר וימותו לפני ה' להורות שמיתתם היתה אלהית בגזרה שיצאה מלפניו והו' וימותו לפני ה' שמתו מיתת גופם ולא מיתת נפשם וכי' ע"ש וגם ר' אהרן בן אליה הקראי כתב (בתר תורה ח"ב כ"ב ע"א): ואולם מין טעם ותאכל אותם וימותו שנשרפו ונהיו אפר וצריך להבין כי אחרי שאמר ותאכל אותם אמר וימותו מכלל היו שלמים בנופותם ועל כן וישאום בכתנותם של מתיים ולא של נושאים עכ"ל.

היוצא לנו ממה שהראינו עד כה כי לא לבד שפתרו שריפה האמורה בבני אהרן לענין שריפת נשמה וגוף קיים אלא אף דין מיתת שרפה העמידו מתוך דרשתם על אופן זה וכן כתב הבחיי שם וה"ל ומיתה קראה הכתוב שרפה הוא שכתוב יבכו את השרפה אשר שרף ה' ונראה שמה לכדו רז"ל מיתת שרפה שהוא מכלל ארבע מיתות ב"ד ומיתת שרפה היתה שהיו מתיבין עופרת ופוחחין פיו של זה שנתחייב שרפה ומלעיטין אותו לתוך גרונו והסיכנין נשרפין ונשמתם מסתלקת כי אין דין תורה לשרוף את גופו אלא הוגמת מיתת בני אהרן כידו שמים שלא נשרף גופם כלל עכ"ל והאמוראים השתמשו בענין הדרשה הנ"ל לפתרון הכתוב ותחת כבודו יקר יקר כיקוד אש (ישעיה' י' מ"ו) וה"ל (שבת קי"ז ע"ב וע' סנהדרין

(8) ע' בילקוט ובהגהת ספרא שם.
 (9) כ"ג בילקוט בפ' הראב"ד ובהגהת ספרא ובצ"ל.
 (10) בילקוט ובהג' ספרא ג' אותם ת' נשמתם אך כתי' המשך אחר דרשת ספרא ג"כ כתוב: ואוקירת ית נשמתהון ברם גופיהון לא אתחרכו ולפי בעל הטורים אותם בני זה הנפש ובחיי על התורה (ד' קראקא ק"ט ע"ב) כתב ומיתה זו שזכור הכתוב וימותו לפני ה' היתה פירוד הנשמה מן הגוף שנכנסה האש בתוך גופם דרך חוטמיהם ואז נפרדה נפשם מגופם כי אין לומר שנשרפה נשמתם וכי' ע"ש וכנכון כפי' הראב"ד שרפת נשמתם פ' דכתיב וימותו כעין מיתה.
 (11) בהתוספתא הוסף אותם שרף וכי' וא"צ.
 (12) בילקוט סוף כי' תקב' ד': מה שאין כן בשריפה האמורה בב"ב וכי' ושבש הוא ואפשר כנוסח הספרא שהעתיק ממנו היה כתוב כאן: וזה שאמרו כן ונ"ל כי כמה שאמרו: ונאמר להלן שרפה, כיוונו על לשון הכתוב הנאמר בעצת קרח (במדבר י"ז ב') וירם את המחנות מבין השרפה הדיינו מבין השרופים (שם ד') וכן הוא כתיב וכת"י: מן בני יקדיא וכ"ה בתרגום הע' ודינן משרפה האמור בעדת קרח ובבני אהרן על מיתת שריפה בכת כהן ובכא על אשה ואמה שתהיה שרפת נשמה וגוף קיים.

צ"ד ע"א): איך יוחנן ותחת כבודו ולא [תחת]¹³ כבודו ממש, ר' יוחנן לטעמיה דר' יוחנן קרי למאניה מכבודתיה ר"א אמר ותחת כבודו תחת כבודו ממש ר' שמואל בר נחמני אמר תחת כבודו כשרפת בני אהרן מה להלן שרפת נשמה וגוף קיים אף כאן שרפת נשמה וגוף קיים עכ"ל וע' ברש"י ובהגהות מהר"י ואשר אני אחזה לי בפירוש הדברים האלה הוא כי לדברי הכל לא נשרפו בגדיהם של חיוילות מלך אשור אך בזה נחלקו שלדעת ר' יוחנן לא תחת הבגדים ממש בערה כם האש עד שתחלת התבערה היתה על שטח הגוף ולא שקטמה עד שכל גופן נעשה אפר אלא החלב בפנים עד שמקצתו נחר ושאריתו נשאר קיים אך ר' אלעזר לא כן ידמה ולפי הבנתו בדברי הכתוב תחת הבגדים ממש החלה ושרפה כל מה שהוא מן הבגדים ולפנים דהיינו כל גופן ורשב"י מקיש שרפתן לשרפתן של בני אהרן דהיינו שנשרפה נשמתן וגופן נשאר קיים והגדה הזאת היתה מפורסמת עד שגם הירונימוס המפרש הגדול באבות הכנסיה לקחה אצלו שמוץ ממנה¹⁴) ובשמות רבה פ"ה נקיש כדעת ר"י וז"ל: מהו ותחת כבודו ששרף גופן מבפנים (פ"י) מבפנים התחילה לבעור בהם האש) והניח בגדיהם מבחוץ שכבודו של אדם בגדו (ע' ספרא מכילתא דמלואים ס' כ"ז) ולמה הניח בגדיהם אלא שהיו בניו של שם שני בני שם עלם ואשור וכ' לכך אמר הקב"ה הנה בגדיהם ושרוף נשמתן (דהיינו שתאכל בהם האש מבפנים) מה כתיב שם וישכימו בבקר והנה כולם פגרים מתים ע"ש וע' תנחומא פ' נח פ' ט"ז וע' בת"י לישעיה ואתה נסורה נא ונראה מה מצאו הפרושים שנמו במשפט שריפה שהיא מיתת ב"ד מדעת הצדוקים הנכונה מאד כפי פשוטי המקראות ויחפשו עצות מרחוק למען לא השאיר להרק זכר מעט ע"י זריקת פתילה דולקת לתוך פיו של הנדון אמנם נגה כאור נחיה לנו ממה ששנינו בתוספתא סנהדרין (פ"ג וע"י ר"ה י"ז ע"א) וז"ל: פושעי ישראל בגופן פושעי אוה"ע בגופן יורדו לגיהנם ונדונין בה שנים עשר חדש ולאחר י"ב חדש נפשותן כלה וגופן נשרף¹⁵) וגיהנם פולטתן (כצ"ל) ונעשין אפר והרוח זורה אותן ומפורתן תחת כפות רגלי הצדיקים שנאמר ועשותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגלי צדיקים ליום אשר אני עושה אמר ה' צבאות¹⁶) עכ"ל הרי אלו אשר אינם עומדים לתחיה נדונין בשריפת הגוף וכליון נפשותם וא"כ בני אהרן הנקראים קרובים שני בקרובי אקדש והם מוזמנים לחיי העולם הבא אך יצויר שמתו מיתת שריפה ממש ונעשו אפר? הלא בזה נגזר שרשם מארץ החיים ולא יכירם עוד מקומם? והב"ד השופטים משפט מות על פי חקת התורה מי נתן הרשות בידם לגזור מיתת עולם על הנדונין עד שתמנע מהם התחיה לעתיד לבוא? הלא הרוגי ב"ד יש להם חלק לעוה"ב מפני שהן מתודדו על עוונותיהם, (תוספתא סנהדרין פ"ט) ועתה אם תחיה מצות הנשרפין שריפה ממש ירע חלקם של אלה בארץ החיים ולא תשאיר להם אפשרות התחי' לעוה"ב. הצדוקים הכופרים בתה"מ לא היו צריכים לחשוש על כך. אבל לא כן הפרושים אשר האמונה בתה"מ נעשית להם יסוד ועיקר מעקרי התורה עד שקבעו במשנתם: כל האומר אין תה"מ מן התורה אין לו חלק לעוה"ב. הם ראו את עצמן כמוכרחים לשנות מעמי המקראות המדברות במיתת שריפה שהיא עונש מן השמים ולהעמידם על אופן שיהיו מכבימות לשטמת ולא תהיה בהן סתירה לאמונות ודעות שהיו מקובלות אצלן. והנה מתוך דרישת הכתובים האלה גם על עדת קרח באו לדון ולפי דעת האומרים כי אין להם חלק לעוה"ב (ע' סנהדרין ק"ח ע"א)¹⁷) אנשי העדה הזאת היו לכאכלת אש אך

¹³) כך גרים בכ"י ע' בד"ס למ' שבת וסנהדרין.

¹⁴) Hebraei Fradunt: illaesis vestibus Assyriorum, corpora occulta crementur ardere (Hieron. Comm. in Esaiam c. x.)

¹⁵) בר"ה ג' גופן כלה ונשמתן נשרפת והנכון כנו' התוספתא.

¹⁶) במקרא איתא: ועסותם וגו' כפות רגליכם ביום וגו'.

¹⁷) במשנה גרס': אינה עתירה לעלות יבציון הש"ס ק"ט ע"ב: אין לה חלק

הנמשכים אחרי דברי י"א ורבי"ב (ע"ש וע' תוספתא סנהדרין שם וע' ירוש' סנהדרין פ"י ה"ב) הוצרכו לפרש כי היתה מיתתם כמיתת בני אהרן ובשכבר הימים נשכח כל עקר כוונת הו"ל בענינים האלה ויהי בימי ר' חמא בר טוביה ותלך אמרתא בת מלי שהיתה מבנותיהן של כהנים ותזנה ויביאוו אל בית דינו של רחב"ט ואקפה חבילי זמורות ושרפה (סנהדרין נ"ב ע"ב) וזאת היא נפלאת בעינינו שעשה מעשה נגד דין מפורש במתניתן ור' יוסף לא הוכיח על כך רק על מה שמעוה בדרב מתנה ומעוה בדתניא (ע"פ) וכבר תקשו המפרשים דה"ל מעוה בדמתניתן וו"ל הר"ן בחדושי: ברין הוא דה"ל למימר מעוה במתניתן דקתני בחריא פתילה, דר' מתנא פרושי הוא דקא מפרש פתילה של אבר ואיכא למימר דמאיך דר' מתנא¹⁸) קאמר דאי ממתניתן אפשר דסבירא ליה כראב"צ עכ"ל והוה דוחק דהא במתניתן דחו דבריו של ראב"צ באמרם ב"ד של אותה שעה לא היה בקי וא"כ לא סלקא דעתך דסבירא ליה כוותיה וכן כתב ר' יונה בחדושי הנדפסים בס' שם חיים) וו"ל: האי דר' מתנה מפ' כ"ג (צ"ל מחאי דר' מתנה מפרש כחאי גוונא)¹⁹ מעוה דמתניתן קאמר הכי ולא מצוי למימר דראב"צ ס"ל דהא ר"א לא פליג ארבנן אלא יתורא הוא על מה שראה והיה שואל להם לרבנן וכי ע"ש וע"ע בחדושי מהרשש"ך ואף שאצלי ברור הוא כי הנוסח העקרי אשתני לגרעותא ושבתא כיון דעל על ות' בדר' מתני צ"ל בדמתניתן מ"מ איפשר שר' מתנא דרש באש תשרף לרבות כל שרפות הבאות מן האש וא"כ אף פתילה של אבר בכלל וכבר רחב"ט וכ"ש אש עצמה ושרפה שרפה מבני אהרן לא יליף כי סבר כהאי דאמר שרפה ממש הואי (ע' פסחים ע"ה ע"א) אך זה הוא דרך פלפול בעלמא והראשון נראה עיקר ואני לא באתי אלא לפרש מעמיה דמתניתן ולראות כי מחלוקת הצדוקים והפרושים בענין מיתת שרפה תלויה בשנוי דעותיהם לענין תה"מ.

(המשך יבא)

שמשו של צדיק

כי הוה נחא נפשיה דרבי אמר . . . אקרא דאנא איכא בבבל, אדא בר אהבה יש בה, היום יושב בחיקו של אברהם; היום נולד רב יהודה בבבל, דאמר מר כשמת ר' עקיבא נולד ר', כשמת ר' נולד רב יהודה כשמת רב יהודה נולד רבא, כשמת רבא נולד רב אשי; ללמדך שאין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו, שנאמר ורח השמש ובא השמש. עד שלא כתתה שמשו של עלי ורחת שמשו של שמואל הרמתי, שנאמר וגר אלהים טרם יכבה ושמואל שוכב ונומר. (בבלי קידושין עב.)

הדברים האלה קשים להולמם. כמה וכמה תשובות ישתרנו יעלו ללחום נגדם מלחמת האמת, כי לא יוכלו לעמוד תחת עין הבקורת המבקרת בספרי תולדות דורות ימי קדם. ונערכם פה מערכה מול מערכה.

(א) כשמת ר"ע נולד רבי. ידוע דר"ע הוא אחד מהרוגי מלכות שנחרגו על ידי רופוס הרשע, תחת ממשלת אדרייאנוס, סמוך לחורבן ביתר (ערך 136

לעוה"ב ויש מזה ראייה גלויה כי תה"מ וחלק לעו"ב מושגות נרדפות היו אצל התנאים. ¹⁸) אידך דר' מתנא הוא ע"פ ג' כ"י מנ"ל ר' מתנא אמר אתיא שריפה שריפה מעצת קרח ע' בד"ס.

¹⁹) המניה מעוה בכוונת דבריו ר"י ע"ש ור"ל שבמשנה נאמר פתילה סתם ועלה אמר ר"מ פתילה של אבר ולא שייך לפרש כך דהא אמרינן יורדת לתוך מעוה ובפילה של אבר אינה יורדת למטה (ע' בירושלמי) א"כ הרי שכל אחר יוכל לפרש משנה כפי דעתו.

לח"ה"נ) ורבי נולד זמן רב אחר השמר. דידענין דבעת השמר היה רבן שמעון בן גמליאל, אבי רבי, עדיין צעיר בימים כמו שמצינו בירוש' דתענית פ"ד ה"ה (ס"ט רע"א) "רשב"ג אומר חמש מאות בתי סופרים היו בביתה, והקמן שבהן אין פחות מחמש מאות תינות... ומכולם לא נשתייר אלא אנ"י וכך אתא בש"ס בבלי גיטין נח, סוטה מט; ב"ק פג). ובאיכה רבתי (פ"ב פסקא בלע ה' ולא חמל, ושם צ"ל רשב"ג במקום ר"ה, כראתא לנכון שם פ"ה פסקא עיני עולה לנפשי) ולפי השערת החכם גר"ץ (ח"ד, דף 210) נולד רבי בשנת 150 לח"ה"נ, והוא ארבע עשרה שנה אחרי מות רבי עקיבא.

ב) כשמת רבי נולד רב יהודה. לפי השערת החכם גר"ץ שם דף 319) נולד רב יהודה בשנת 220 לח"ה"נ, ורבי מת סמוך לשנת (תקבא לשטרות =) 210, וא"כ גם זאת לא נכון, דנתפרדה החבילה, ויש רווח בין מלכא למלכא ערך עשר שנים.

ג) כשמת רב יהודה נולד רבא. אם בין ר' עקיבא לרבי ובין רבי לרב יהודה מצינו יתרון שנים (וכל יתר כניטל דמי) נמצא בבבא בתרא חסרון תא חזי תולדותם לשנות מותם. אך בירוש' אמינא דמצינן כמה וכמה גמרות ערוכות דרבא דבר פא"פ עם רב יהודה. לדוגמא, פסחים (ק"ו): "אמר רבא אשכחתינא לסבי דפומבדיתא דיתבי וקאמרי... ואמינא להו וכו'"; וסבי דפומבדיתא כמה רב יהודה ועינא, כראתא בהדיא בסוף פ"ק דסנהדרין (י"ו): "ועיין עוד ב"ק (צו) ותמצא "אמר ליה רבא לרב יהודה". וא"ת בכל כהנך צריכין אנו להגיה רבה במקום רבא, ומה תאמר על כמה דרב חסדא דררייה דרב יהודה, וחי רק עשר שנים אחריו, לא לבד היה חמיו דרבא (יבמות לד: ב"ב יב: יומא עה:): אך גם שקיל וטרי עמו, כדמצינן כמה פעמים בש"ס? (עיין יומא מו. גיטין כ.). ולא מצינן למימר דרבא הנושא ונותן עם רבו הוה ילד קטן פחות מעשר שנים! ואם היה רבא בסוף ימיו דרב חסדא יתר על כמה, בודאי נולד עד שלא מת רב יהודה, דרב יהודה מת בשנת (ת"ר לשטרות =) 299 לח"ה"נ, ורב חסדא נפטר עשר שנים אחריו. היינו בשנת (ת"ר כ) = 309 לח"ה"נ!

ואם גם בזאת לא תנוח דעתי ואעידה לי עד אחר דרבא נולד עד שלא מת רב יהודה. בש"ס ר"ה (יה. ויבמות קה). אתא אביי דעסק בתורה ובגמילות חסדים היה שיתין שנין, וסופרי דברי הימים יעידון ויגידון דאביי מת בשנת (ת"ר מ"ט =) 338 לח"ה"נ, ועתה צא וחשוב משנת מות רב יהודה (299) עד מות אביי ותמצא מ"ל שנים. ויוצא לנו מזה דאביי היה בן אחר ועשרים שנה בנות רב יהודה. ומגמרא פסחים (קד): משמע ג"כ דאביי היה לפני רב יהודה, דאתא שם, "עולא איקלע לפומבדיתא, א"ל רב יהודה לרב יצחק בריה זיל אייתי ליה כלכלה זפירי וחזי היכי אבדיל; לא אול; שרדיה לאביי" וכו'. איכו השתא פוק חזי דאביי ורבא היו שוים בשנות חיים. דאתא בגמרא ברכות (מח:): אביי ורבא היו יתבו קמיה דרבה, אמר להו רבה למי מברכין? יתיב רבא אחוי לשמי טללא, אביי נפק לברא אחוי כלפי שמיא. אמר להו רבה תרווייכון רבנן הוותי. היינו דאמרו אינשי בוצין בוצין מקטפיה ידוע". מזה נראה דתרווייכון אביי ורבא, הוון תינות של בית רבן בזמן אחר, ואי אביי הוה חד ועסרין שנין במותא דרב יהודה, רבא לכל הפחות כבר הוה נולד!

ד) כשמת רבא נולד רב אשי גם זו לא יתכן דמצינו כמה פעמים בש"ס דאדבריה רב אשי לרבא, כגון דסנהדרין (כט). ומעילה (ג): ומצינן עוד דרב אשי דבר עם אביי ועם רב נחמן בר יצחק (שמת ד' שנין אחר רבא). ואת"ל דהאי רב אשי הוא הקדמון, ואי תימא נמי דספרי דברו ימי קדם (ביחוד הראב"ד בסדר הקבלה שלו והיוחסין דף 201) מעו כמה שאמרו עליו על רב אשי שהיה ראש הישיבה בסורה חמש שנים עד שלא מת רב פפא דגרוש (ראם נולד כשמת רבא היה אז בן י"ג או י"ד שנים). ומאי אית לן למימר דהנשר הגדול הרמב"ם בהקדמתו

לדו החזקה אמר ומכלל החכמים שקבלו מרבא המה רבאשי ורבינא? ובוראי גם הרב האמין דרבאשי נולד עד שלא מת רבא (עין הליכות עולם שער ב פרק א' דה"מ כל היבא דאיבא אמר רבי פלוני). היוצא לנו מכל הדברים האלו הוא דמימרא דעלה קיימין מלאה חסרונות ויתרונות כפושעים שבשיראל במצות! בקמיתא ותינינא, היינו בין ר"ע לרבי ובין רבי לרב יהודה, ישנם סרה העורף לכל הפחות עשר שנים; ובתליתאה ובתרייתא, היינו מרב יהודה לרבא ומרבא לרבאשי יש חסרון שנים, שקדים רבא ונולד עד שלא מת רב יהודה, ורבאשי עד שלא מת רבא.

ועתה נתנה ראש ונשובה לבנות הנהרסות אם נשים לב לתכונת המאמר וכונתו נראה שבא ללמדנו "שאיין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו שנאמר וזרח השמש" וכו'. ומפורש בכראשית רבה (ריש חי שרה) אמר ר' אבא בר כהנא וכו' אין אנו יודעין שזרח השמש ובא השמש? אלא עד שלא ישקיע הקב"ה שמשו של צדיק זה הוא מזריח שמשו של צדיק חבירו". וא"כ קשה אי איתא דרבי נולד כשמת ר"ע, לא הוה שמשו של רבי זורחת עד שלא שקעה שמשו של ר"ע והיה העולם יתום בין מלכא למלכא! אלא בע"כ צריכין אנו למימר דלדת הצדיק כבר עברה עד שלא מת צדיק ההולך לעולמו (ותבת נולד תהיה בהוראת *had been bom plupefect*) ר"ל כשמת רב יהודה (כבר היה) נולד רבא, כשמת רבא (כבר הוה) נולד רבאשי, כמו שהוכחנו בס"מ ג' ור'. ושא עינדך וראה דלפני בעלי התוספות היתה גירסא אחרת ומיושרת מה שלפנינו בקידושין שמביאים הגמרא (שבת קנ. דה"מ ורבי יהושע בן קרחה. ב"ב קיג. דה"מ ומטו) בזה הלשון "דאמרינן בקידושין פרק בתרא (עב): עד שלא מת ר"ע נולד רבי וכו', ובעל הליכות עולם (שם) מעיד "שיש נוסחאות כהנה בספרים".

אלא מעתה קשיא רישא, דרבי נולד ערך ארבע עשרה שנה אחרי מות רבי עקיבא (כמו שהוכחנו בס"מ א), ורב יהודה נולד כעשר שנים אחרי מות רבי (כדאיתא בס"מ ב) — חסורי מחסרא והכי קתני:

עד שלא מת ר' עקיבא נולד —; עד שלא מת — נולד רבי; עד שלא מת רבי נולד —; עד שלא מת — נולד רב יהודה; עד שלא מת רב יהודה נולד רבא; עד שלא מת רבא נולד רבאשי.

ואם תשאלני, מי ומי המה הקדושים שנשכחו כמת מלב ונשמשו מספר הזכרון? ואשיבך "לא נביא אנוכי ולא בן נביא אנוכי, כי בוקר אנכי ובולם שקמים". ואם אענה אף אני חלקי לפי השערתי אומר דהאי שנולד לגדולה עד שלא מת ר"ע הוא ר' יהודה (סתם, בר אילעאי) שסמכו ר' יהודה בן בכא ביום מתו, סמוך למתת רבי עקיבא, כדאיתא במסנהדרין (יר). ומי לנו צדיק גדול ממנו וראוי למלא מקום ר"ע "זרועי התורה"? עליו נאמר (ב"ק ק"ג): דהוא חסיד מעיקרא, והיה ראש המדברים בכל מקום (כדאיתא בש"ס ברכות סג: שבת לג: מנחות קג:) והוה מורינא דבי נשיאה, כדמצינן ירושי' שבת פ"ה ה"א (יא רע"ב) ובבבלי מנחות (קד.) והאי בי נשיאה נראה דהוא רשב"ג אבוב דרבי, ולא כפירשי' במנחות (שם) דר' יהודה הנשיא הוא (ועיין תוספות שם דה"מ מורינא, ותראה דקשה להם לומר דהוה ר' יהודה הנשיא, ואמרו ואיפשר שהיה בימיו ואין להאריך בזה. ולפי הכי נלענ"ד דהכי הוה המימרא, עד שלא מת ר' עקיבא נולד ר' יהודה; עד שלא מת ר' יהודה נולד ר' יהודה הנשיא (דהוה תלמידיה דר' יהודה, כדאיתא ירושי' פסחים פ"ד ה"א, לע"ד; ובבבלי שבעות י"ג.) והמעתיק טעה בין ר' יהודה לר' יהודה, והשמיט את ר' יהודה סתם.

דהאי שנולד לגדולה עד שלא מת רבי נ"ל דהוא רב אדא בר אהבה,

כראיתא בכראשית רבה (ריש חיי שרה) ומרש שמואל (פ"ח). ומקומו מוכח דכן הוא, דרבי גופיה "שנזרקה נבואה בפומיה", דבר ממנו, "אקרא דאגמא איכא בבבל, אדא בר אהבה יש בה היום יושב בחיקו של אברהם" [לפי השערת בעל בקורת התלמוד (דף 329)] נולד רב אדא בר אהבה חמשים שנה עד שלא מת רבי, והיינו דאמר רבי עליו, היום יושב בחיקו של אברהם: וסמך יסוד השערתו על הא דמצינן בהגליונות (יוחנן ה, נ"ז) ויאמרו אליו עוד בן חמשים שנה אינך, וראית את אברהם?! — דבר אחר היום יושב בחיקו של אברהם, כנראה היה רב אביא מן הבלתי מיוחסים בבבל להיותו נקרא על שם אשה [?] כמו שם חובה דכותרו דאביי; ולפי הכי כ"ז שרבי היה קיים והורה (יבמות מ"ה). דכותי ועבד הבא על בת ישראל הולד ממזר, לא הוה מצי רב אביא להתמנות על צרכי ישראל, דהוה ליה אי אפשר לבוא בכרית עם בני ישראל הכשרים. ברם כיון דשכיב רבי, ורב דהורה (שם) דכותי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר עלה לגדולה, ממילא ישב רב אביא בחיקו של אברהם, הנכשר לבוא בקהל ולהתמנות בראשם. — עכ"ל בקצרה ורב אדא בר אהבה היה ג"כ חסיד מנעוריו, כראיתא בירוש' דתענית פ"ג ה"י: (ס"ז ע"א ושם באותה הלכה איתא בטעות רב אחא במקום רב אדא בר אהבה) ובבלי שם (כ: ומגילה כח.). ובתענית דבבלי (שם) איתא ג"כ דרב חסה בצלו ואמר עליו "דנפיש זכותיה". והאי רב אביא דהוא הקדמון. מת קודם רב הונא הקדמון, כדמוכח מהך דאיתא ב"ק (פ. ונויר נז:) כולה שניה דרב אדא בר אהבה לא אקיים זרעא לרב הונא מחובה אשתו; הא אחר מות רב אביא אקיים ליה זרעא (סה"ד בערכו) וא"כ האי רב אביא מת קדים טובא לרב יהודה, דהא רב הונא מת בשנת (תרח =) 297, ורב יהודה נפטר בשנת (תרי =) 299. ולפי הכי היה כתיב, עד שלא מת רבי נולד רב אדא בר אהבה; עד שלא מת רב אדא בר אהבה נולד רב יהודה והשמיט המעתיק את רב אביא כמו שהשמיט את ר' יהודה לפניו, וכתב במקומו רב יהודה.

וצריכין אנו למידק ג"כ דכולה מימרא דעלה קיימינן הובאה בנמרא בשם אמר מר, וק"ל דכל והאמר מר הוא רב, ומעולם לא שמענו דגם בפומיה דרב נזרקה נבואה, וא"כ לא הוה ידע ממיתת רב יהודה ולדת רבא ורב אשי, דרב שכיב בשנת (תקנח =) 240, וע"כ צריכין אנו למימר דכותב מאוחר כתב ממיתת רב יהודה ואילך, וגרע והוסיף על דרב. ובוראי גם הכאמר היום נולד רב יהודה בבבל כסופר מאוחר הוא, והראיה מהכאמר גופיה, דרבי דאמר אדא בר אהבה יש בה, בלא כניו רב, דיתכן שיאמר היום נולד רב יהודה? — אחרי ככלות הכל, נלכה נשובה להמימרא ברישא דפירקא, ונכתבנו כשצ"ל לפי השערתנו ח"ל.

כי הוה נחא נפשיה דרבי אמר . . . אקרא דאגמא איכא בבבל: אדא בר אהבה יש בה, היום יושב בחיקו של אברהם. (היינו) דאמר מר עד שלא מת ר' עקיבה נולד ר' יהודה; עד שלא מת ר' יהודה נולד ר' יהודה הנשיא; עד שלא מת ר' יהודה הנשיא נולד רב אדא בר אהבה; עד שלא מת רב אדא בר אהבה נולד רב יהודה (והאחרונים הוסיפו עד שלא מת רב יהודה נולד רבא, עד שלא מת רבא נולד רב אשי) ללמך שאין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו ונמרה.

שמואל מענדילזון.

דט"ל דק"ק משכן ישראל.

ווילמונגטון, ברישא דירחא דתמוז כי עת לחננה לפ"ק.

קונטרס רוח הדשה

מאת הר"ר יעקב רייפמאן.
תלמוד ירושלמי.

(1) ברכות (פ"י, ה"ה): ר' יוחנן אמר אפילו רוקק כדו שיהא כסו נקי עכ"ל ועז' בפ"י הר"א פולדא: כוסו נקי. פוי נקי. ויש גורסין כובו. דיינו חיכו עכ"ל. אין טעם ודעת בשתי הנוסחאות ההן. והנכון היא הנוסחא המובאה בכלבו (הלכות תפלה): כדו שיהא גופו נקי.

(2) יבמות (פס"ז, ה"ד): אמר ר"ע מעשה שעשיתי מפרש בים הגדול עכ"ל שעשיתי לא יתכן פוה רק: שהייתי. וכצ"ל בלי כל ספק.

(3) סוטה (פ"א, ה"ז): אחת לאחת למצא חשבון וכו' דבר אחר אחת מתארעה לאחת וכו' עכ"ל. על מלת: מתארעה כתוב בפ"י פני משה: מתעורר ומצטרף עכ"ל. והוא חסר טעם. כי מה להתעוררות פוה? ולי ברור מאד. כי תחתיה צ"ל: מתערה. וכו' הוא כמו: ומעורה מקצת (טבול יום פ"ג, מ"א). ומעורה אפילו בשרש קמן (עוקצין פ"ג, מ"ח). מעורות בנידין (ביצה ז', א'). שענין כלם חבור ודבוק. וכן אחת מתערה לאחת עניני עבירה אחת מחוברת ומדובקת לעברה אחת.

(4) שם (פ"ג, ה"ז): ואלמנה שוכבית מי תגלה נסבת שם ביש עכ"ל כל הבאורים הישנים החוקים ולחוצים עד בלי די. ולי ברור. כי תחת: תגלה. צ"ל: חז"ה. ובין מלת שם. למלת: ביש צ"ל: מבקרא ומי חולה ר"ל ששואל תמיד: מי חולה ואלכה לבקרו ועז' קנתה לה שם: מבקרת חולים. וזאת כונת אמרו: נסבת שם מבקרא ביש. וביש הוא חולה כמו: באיש באל"ף הגזר בשבת (ל', ע"א). ויעז' פ"י רש"י ד"ה באישא, וערוך (ערך באש). ומבקרא ביש הוא כמו: אביטו מן חכירה הוה מבקר בוישא (ב"ר פרשה י"ג). ומגמת פני האלמנה השוכבות הזאת בבקרה תמיד חולים היתה אך לרעה, אך למען תקנה לה שם חסידה ופרושה ותוכל עיז' לעשות במחשך כל דבר בליעל וכל עון וחטאת ואיש לא יזין לתגר ולדרוש אחרי מעלליה. כדרך כל הצבועים והחנפים.

(5) שם (פ"ה, ה"ה): עשה מאהבה שאם באת לשנוא דע שאת אוהב ואין אוהב שונא עכ"ל. מפ"י הרמב"ם על משנת אנטינוס איש סוכו (אבות פ"א, מ"ג) נראה ברור מאד שלפני הרמב"ם היה כתוב: שאם באת לשנוא דע שאת אוהב ואין אוהב שוכח בי ז"ל שם: עבוד מאהבה עבוד מיראה. ואמרו אוהב לא ישכח דבר ממה שצ"ה לעשותו עכ"ל והמשכילים יבינו, כי הנוסח הזה הוא אמת ויציב. וכו' אין טעם ודעת בנוסח אשר לפנינו ואין צורך לברר זה בראיות.

(6) כתובות (פ"א, ה"א): כאינשו ראויה לסמייה בני נהורא עכ"ל. פ"י פני משה לחוץ ורחוק מאד כמוכן על נקלה לכל איש. ולי אין ספק. כי תחת: ראוייה. צ"ל: קרויה. ור"ל קוראים לסומא בני נהורא. ובפאה (פ"ה, ה"ה). כתוב: צוותין. (גם הוא לשון קריאה) לסמיא בני נהורא. וכו' בכ"ר (סדר נח פרשה ל').

(7) שם (פ"י, ה"ה): כהדא ילדא אתת ביומוי (הענין יוכיח אשר צ"ל: קמיה. וכו' בא"ז ח"א הלכות צדקה סי' כ"ח) דר' אמי אמר ישתבק למועדא כשלא היה בכיס הרבה ואמר שצריך להניח מעות בכיס לפרנסת העניים לצורך המועד ואין במה לפרנס אותה עכשיו. פ"י פני משה. ובא"ז שם כתוב: המתינו עד שיבוא עת נביית הצדקה. אבל אין עתה חייבים ללות עכ"ל. ולשון: למועדא סתם מורה בכ"מ על חג ולכן הנכון כפ"י פני משה). אל"ר זעירא נרמית וסודר אלא יתכול דמריה דמועדא דמועדא קיים עכ"ל ועז' בפ"י פני משה: אתה הוא הגורם להפסידה מנישואין שלה. אלא יכלה הכל מה שיש בכיס לצרכה. דמריה דמועדא קיים. הקב"ה זומין עוד לפרנסת צורך המועד עכ"ל. ובא"ז שם הנוסחא: ודמית. תחת: נרמית. ולפי הנוסחא הזאת מפורש שם המאמר כזה: כלומר לדירך אם ימות הגבאי קודם זמן נביית הצדקה יפסיד זו המצוה שלא השיא זו היתומה אלא יתכול כלומר תכלה המצוה וילוה וישיא אותה ויסיים המצוה וכמו ותכל עבודתה. דמריה דמועדא קיים. הקב"ה יחיה אותו בזכות זאת המצוה עכ"ל. וגם שני הפירושים האלה

לחוצים ודחוקים מאד. גם: יתכול בהוראת כליון איננו מדרך לשון הירושלמי. ולי ברור: שנוסחת א"ז ודמית אמת ויציב. אך לא פירושו עליו. כי הדל"ת אשר במלת: ודמית הוא שרשית ולא שמושית והוא מלשון דמיון. וענין: יתכול הוא בטחון בארמית ובסורית. יעוין ערוך (ערך תכל ד'): ויבטחו בכ (תהלים ט', י"א). תרגומו: וית כלון בסברותך ישכון לבטח (שם ט"ז) תרגומו ישרי בת כול עכ"ל. וכן בוסח בלבו (משלי כ"ה, כ"ו). תרגומו: דתכול על לביה. בטח בה לב בעלה (שם ל"א, י"א) תרגומו: דתכול עלה לביה דבעלא. והכונה היא אפוא: וכי בעבור אשר תדמה בנפשך שיחסר כסף ליום המועד תפסיד עתה הילדה את נשואיה? הלא טוב וישר אשר יהיה לב נבאי צדקה נכון בטוח בד' החי וקים תמיד שימצאו כסף אחר בהגיע תור החג.

8. שם (פ"ה ה"ו): ואשכחון כתוב בנווה אין הרא פלוגות תסבו להדין פלוגי בעלה ולא תיצבו בשור פותיה תהוי נסכה פלוגות פון עכ"ל. תחת: בשור פותיה (ב' מלות) צ"ל: בשות פותיה (מלה אחת ותי"ו במקום ריש) ובשות פותיה ר"ל בהתחברותו כי חברתך (מלאכי ב' י"ד). מתורגם: שות פתך. וחברי (ישעיה א', כ"ג). מתורגם: שות פון. ופי' פני משה: שור לשון הבטה. כלומר שתשנא אותו ולא תרצה בהבסת פניו עכ"ל. הוא תמוה מאד. כי שור שענינו הבטה הוא עברית זמה למלה עברית בבין מלות ארמיות?

9. נדרים (פ"ג ה"ב): משך דחוי עבר אורי עכ"ל. נ"ל, כי תחת: עבר אורי. צ"ל חבר בר יעוין ערוך (ערך חבר בר א'). הן למלות: עבר אורי. ולבאורן אין טעם ודעת.

10. שם ושם (ה"ח) עתיד עשו הרשע לעמוף מליתו ולישב עם הצדיקים בנן עדן לעתיד לבא והקב"ה מנרו ומוציאו משם עכ"ל. הכונה העצמית במאמר הזה הוא. כי לע"ל ינלה ה' את הצבועים והחנפים ויפירדם מעל הצדיקים האמתים ולא יוכלו עוד לשור את עיני העם. ולכן אחז: עשו. כי לעשו יחשו רבנן דאגדתא מדת הצבועות והחנופה. יעוין ב"ר (פרשה ס"ג): שדוא צד את הבריות בפיו וכו' הך מתקנין מלחא וכו' הך מתקנין תבנא עכ"ל. זה מתייבא העת הודב הלון?

11. גטין (פ"ה ה"ח): בן בתירה אומר קופין ונקפין שוכר ונשכר עכ"ל. וע"ז בפני משה: ושוכר פועלים ע"י קפיצת פיו ומשתכר לאחרים עכ"ל. והוא תמוה מב' פנים. א'). למה זה אמר הירושלמי את הדין ההוא אך על קופין ונקפין אשר בדברי בן בתירה ולא גם על רומן ונרמון אשר בדברי ת"ק? ב'). אחרי הודעת בן בתירה שחדש קופין ונקפין במטלטלין למה הוצרך הירושלמי להודיע עוד שהוא קופין ונקפין גם בשכירות פועלים? מה בין מטלטלין לשכירות פועלים? ע"כ נ"ל ששוכר ונשכר הוא פירוש על קופין ונקפין. וכי הוא מן עשי שקר (ישעיה י"ט, ו') שענינו סגירה וסתומה וכן הוא ענין קופין ונקפין לפי דעת רש"י. שפרשדו מן קפצה פיה (איוב ה', ט"ז). וכן במוסף הערוך (ערך קפין ב'): פ"י עקומת וסגירת. שפתים. והוא לשון מקרא קפצה פיה עכ"ל.

12. שם (פ"ו ה"א): שמואל שמעה מיניה ולעתה בתריה ארבעים זימני עכ"ל לב' מלות: ולעתה בתריה אין שחר גם אחרי באורי המבארים. ולי נראה אשר השתבשו והראוי: לעסה בככיה. ור"ל לעסה וכתתה בשיניו. והוא ע"ד: נמצאו דברוך ואקלם (ירמיה ט"ו, ט"ז). אבול את המגלה הזאת (יחזקאל ג' א'). ולעסה ארבעים זימני. ר"ל כי למען תהי' ההלכה הזאת שמורה בתוך מעוין עד עולם דקדק והפך בה פעמים רבות. והוא מעין מליצת הבבלי: תנא מיניה ארבעין זמנין ודמי ליה כמאן דמנח בכיסיה (מגלה ז' ב').

13. קדושין (פ"א ה"א): זוגה עומדת בחלון וכו' עכ"ל. תחת: בחלון. צ"ל בקלון כמו: והוא עומד בקלון (ירושלמי הוריות פ"ג ה"ז). שנשבו לקלון (בבלי גטין נ"ז ב'). להושיבן בקלון (מדרש איכה פסוק על אלה אני בוכיה). וקלון הוא כנוי לבית נאפוסים. ובב"ר (סדר בראשית פ"ט) כתוב בלשון אחרת: אנה שהיא עומדת

בשוקי וכן כתוב שם: ר' אבהו בשם ר' יוחנן. תחת: ר' אבהו בשם ר' אלעזר הכתוב פה.

14. שם (שם ושם): וכו' נתכוון הראשון לקנותה עכ"ל בב"ר (שם) גוסף ע"ו: הדא אמר בעילה בבני נח קונה שלא כדת עכ"ל. ופי' מ"ב: כלומר אפילו לא נתכוון לשם קדושין וזהו שלא כדת תורה עכ"ל. והוא דחוק מאד. והענין מוכיח שצ"ל: לדעת. תחת: כדת. ע"ד: שהוא קונה בין לדעת בין שלא לדעת (ירושלמי יבמות רפ"ו) וכונת שלא לדעת פה היא שלא לדעת קדושין וקנין.

15. שם (שם ושם): בישראל נתתי גירושין. לא נתתי גירושין בעכו"ם וכו' מלתא דרבי חייא עכו"ם אין להן גירושין עכ"ל. לפני זה כתוב: על הבעולות הן חייבין ואינן חייבין על הארוסות וכו' מלתיה דשמואל אמרה אפילו לא נתכוון לקנותה עכ"ל. ויעוין בסו' הקדום. ולפי דעת שמואל מוכן היטב ההבדל אשר בין ישראל לעכו"ם לענין גירושין. כי בישראל האישות היא אך ע"י כונת האיש לקנות את האשה להיות אשתו. וכונה דרכה להשתנות ולהתפך באיש אשר חליפות לו ובבן אדם אשר יתנחם. ולכן יתכן בו גירושין. כי אתיא הכונה לבלתי תהיה עוד אשתו ומבטלת הכונה הראשונה שתהיה קנויה לו לאשה. והוא כעין הכתוב בת"ס (פסחים פ"א מ"א ד"ה בודקין את החמין): דכמו שבביטול בעלמא דהיינו בלב שיחשוב בלבו כאלו הוא עפר סגי בכך אע"פ שלא הוציא בשפתיו כלום הכי נמי במחשבה בעלמא חוזר מביטולו וזוכה בה המחשבה מבטלת מחשבה עכ"ל. אבל בעכו"ם אין האישות ע"י כונה כי אם ע"י מעשה הבעילה ומעשה שכבר נעשה לעולם עומד ולא יוכל להשתנות ולהתפך עוד. ולכן לא יתכן בו גירושין והאשה קשורה באישה שעשה בה מעשה הבעילה לעולם ורק המות מפרדי בנימו. שית לבך להו.

16. שם (שם ושם): מה בינה לשרר שאינו יפה שוח פרוטה. תמן אינו ראוי להשלים עליו. ברם הכא ראוי הוא להשלים עליו עכ"ל. הוא כעין: משום דחוי לאיצטרופי (בבלי יומא רפ"ח).

17. שם (שם ושם): אם אומר את שאין מיתה מתרת מנן אנן משבחין אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט עכ"ל. מלות: גרושה וחלוצה לכ"ה הדיוט באו ה"ק אף ע"י דגול הלשון הוואת בהרבה מקומות. כי מגרושה אין ראיה על היתר המיתה וחלוצה לא נזכרת בתורה. והירושלמי עצמו אמר בברכות (פ"ב ה"ד): לית כן חדש השנת לשון הוא עכ"ל.

18. שם (שם ושם): יבמה יבא עליה זו ביאה וכו' עכ"ל. לפני זה צ"ל ציון מהמשנה: היבמה נקנית בביאה וקונה את עצמה בחליצה ובסיתת היבם. כי מן: יבמה יבא עליה עד: רב יצחק בעא הוא פירוש על המאמר המצוין הלוה.

19. שם (שם ושם): לא צורכה דלא עכ"ל. מקום נ' מלות אלה הוא למעלה אחרי מלות: מה צורכה ליה כ"ע. ור"ל לר"ע לא צריכה למבעי. כי לדעתו פשוט דלא קונה את עצמה במיתת רבה וכהשלים שש. והוא ברור מאד.

20. שם (שם ה"ב): יכול למימר ליה אילו הוית נבאי לא אבאשתא וכו' יכול מימר ליה אילו הוית נבאי אינשמת בפריע עכ"ל. וע"ז בפ"י פני משה: אלו הוית אצלי לא חלית שמולו היה גורם שלא תחלה וכו' אלו הוית אצלי היה מזלי גורם שתתראפא בטהרה עכ"ל: ולי נראה דלאו במזלא תליא מלתא כי אם בהשגחת הרב עליו ובהשתדלותו לבלתי יחלה ואף גם שיתראפא עד טהרה כאשר יחלה. הן גם שמירת הבריאות גם הסרת המחלה הן בירי השגחת האדם והשתדלותו. יעוין הלכות דעות להרמב"ם (פ"ד ה"א): צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדים את הגוף. ולהנהיג עצמו בדברים המכבדים והמחלימים עכ"ל. ושם (הלכה ב'): כל המנהיג עצמו בדרכים אלו שהורינו אני ערב לו שאיננו בא לידי חולי כל ימיו עד שיוקן הרבה וימות ואינו צריך לרופא ויהיה גופו שלם ועומד על כורו כל ימיו עכ"ל. וההשגחה וההשתדלות יתכן ויתר בודי הרב מבידוי העבר שהוא עני וחסר כסף. ואמרו במורדת על בעלה שכתבין לו

אגרת מרד בשמרדה עליו עד שלא באת נדה ובאת לנדה גם שאינה ראויה למרוד בלתי מוכן גם לטעם פני משה גם לטעמי וצע"ג.

21. שם (שם ה'): אמר ר' לוי והדיא דרבנן גדול הוא דבר שהוא כפריעת חוב מדבר שאינו כפריעת חוב עכ"ל. פי' פני משה ע"ז דחוק ולחזק מאד ומתנגד אל השכל הישר כמבואר לכל קורא משכיל! ולי ברור. כי מקום המאמר הזה הוא אחרי מאמר: תני רבי שמעון בן יוחי כשם שמתן שכרן שוה כך פורענותן שוה וכו'. וכי על פורענותן אמר ר' לוי והדיא דרבנן: גדול הוא דבר שהוא כפריעת חוב מדבר שאינו כפריעת חוב. וז"ל עונש הפרת מצוה שכלית כמצות פריעת חוב הוא גדול מעונש הפרת מצוה שמעית כמצות שלוח הקן. הן על מצוה שכלית יש שני מזהירים עמתיים. השכל והתורה. והשכל הוא עוד יושב תמיד בסתר לבבו ומעיד בו מאין הפגות בלתי עבור על מצותו. וזה הוא מתאים מאד עם השכל ההולך מישרים ולפ"ז. חולקים ר' לוי והדיא דרבנן על רשב"י המשוה עונש המצוה השכלית והמצוה השמעית.

22. שם (שם ושם): וסייגין סייגא. ותרעין תריעה. וכיני סייגין סייגא ותרעין תריעה עכ"ל. הכפל הוא ט"ס וכן מלת: וכיני הוא משובשת. וכה צ"ל: וכי סייגין סייגא ותרעין תריעה? ובאור המלות הוא: הכי נכון לנדוד גדר ולשוב אחרי כן לפרוץ בו פרץ? ותרעין תריעה היא לשון פרצה בארמית. יעוין תרגום פרץ ה' פרץ (ש"ב ו' ח'): ותרע ד' תרועותא וכן יש עוד הרבה. ובאור הענין הוא: הכי נכון לנדוד גדר על יצר לב האדם בעדות וחקים ומשפטים ולשוב אחרי כן לפרוץ בו פרץ ולהסיר משוכה מלב האדם להניחו בלי שומר להיות מרמס לכל חטא ולכל עון? ואיכה יתכן אפוא אמר: אם ללצים הוא יליץ ורשעה תסלף חטאת ועוד כאלה: ופירוש פני משה ע"ז לא שריר ולא קים.

23. שם (פ"ב, ה'א'): אם קדשה בכסף נעשה כנוגע בעדות. אמר ר' יוסי מכיון שהאמינתו התורה אפילו קדשה בכסף אינו כנוגע בעדותו עכ"ל. לשון: מכיון שהאמינתו תורה מורה למדי אשר כונתו היא: מכיון שהאמינה תורה לעדים וחשבה אותם לדוברי אמת ומטכה על עדותם להכות גם רבבות אנשים חרם על פיה אין ראוי עוד לחשבם למפחיתו כוב בעבור נגיעתם בעדות. ונראה לפ"ז אשר ר' יוסי חולק ק"ל על פסול נוגע בעדות ואין נפשו אליו. והכן בזה הדיבור.

24. שם (שם ה'): בכום זה ובמה שבתוכו שוה פרוטה מתקדשת ואם לא אינה מתקדשת. וכה בו ובמה שבתוכו אם יש במה שבתוכו שוה פרוטה מתקדשת ואם לא אינו מתקדשת לא וכה אלא במה שבתוכו בלבד עכ"ל. ועל: וכה בו ובמה שבתוכו כתוב בפני משה: ואם אמר לה התקדשי לי בו ובמה שבתוכו צריך שיהיה במה שבתוכו שוה פרוטה ולא זכת אלא במה שבתוכו בלבד והכי איתא בתוספתא פ"ב דלא תימא הא דאמר לה במה שבתוכו מפני חשיבות המשקה שבתוכו קאמר ודעתו היה שתזכה גם בכום קמ"ל עכ"ל. הנה פתח דברי הפירוש ההוא מורה למדי שהוא מפרש: וכה בו ובמה שבתוכו שאמר לאשה כן. והוא תמוה מאד מפני רבים. א) למה זה השתמש פה בלשון זכה תחת לשון קדושיך שהוא משתמש בה בכל מקום? מה נשתנה המקום הזה מכל המקומות? ב) לפי חק הלשון היה צריך לאמר לנקבה: ז"ל. תחת: ז"ל? ג). מה בין בכום זה ובמה שבתוכו ובין: ז"ל בו ובמה שבתוכו? במה תבדל הלשון האחרונה מהלשון הראשונה לאמר בה שלא ז"ל? אותה אלא במה שבתוכו? ואיככה תסבול לשון: ז"ל בו הוראת: שלא תזכה בו? ד). לפי הפירוש הזה למה הוצרך המפרש לדחוק ולאמר שקמ"ל שלא תימא הא דאמר לה במה שבתוכו מפני חשיבות המשקה שבתוכו קאמר ודעתו היה שתזכה גם בכום? הלא גם בלעדי זה קמ"ל חרוש גדול במאד מאד שאף באמרו באר הדיבור: ז"ל בו לא ז"ל אותה אלא במה שבתוכו בלבד? והאמת הוא, כי מלות: וכה בו ובמה שבתוכו הן סיוס הרישא. וכי צריך לנקד מלת: זכה כזה: ז"ל. והוא לתת טעם על אמרו ששניהם מצטרפים לשוה פרוטה. ולפ"ז מקביל הדיבור סיוס הרישא אל סיוס

הסיפא: לא זקרה (כצ"ל תחת: זכת) אלא במה שבתוכו בלבד. ופתיחת הסיפא צ"ל כזה: במה שבתוכו במ יס במה שבתוכו שוה פרוטה וכו' ור"ל שאם לא אמר לה כי אם: במה שבתוכו בלבד צריך להיות שוה פרוטה במה שבתוכו בלבד. ובלי ספק נשמטו בו מלות: במה שבתוכו בפתיחת הסיפא ע"י אשר כתוב בסיום הרישא: ובמה שבתוכו. וחוקה תוחלתי אשר כל בר עינים וישר השכל יענה אחרי אמן, והתוספתא אין עתה עמדי לראות איך כתוב בה. וגם ידוע כי התוספתא משובשת מאד.

(25) שם (שם ושם): ע"מ שאני כהן ונמצא לוי. נחא כהן ונמצא לוי. לוי ונמצא כהן? יכולה היא מימר לא הוינא בעינא די רוחיה רבא עלי עכ"ל בס' העיטור (אות ק' בדיני קדושין) הנוסחא: לא בעינא טריחותא דכהונה עכ"ל. וטריחותא דכהונה היא שמירת תרומתו מטומאה והולכת כליו ומוזנו אל מקום אחר כשיש מת בשכונתו.

(26) שם (שם ושם): ע"מ שאין לי בת או שפחה נודלת ויש לו נחא עכ"ל. חסר באהו בלי כל ספק, וכה צ"ל: ע"מ שיש לי בת או שפחה נודלת ואין לו נחא ע"מ שאין לי ויש לו? יכולה היא מימר לא נחא לי דשקלה מילי מינאי ואזלה נדיא קמי שיבבותיה ככתוב בכבלי (קדושין מ"ט, א').

(27) שם (פ"ג, ה"ד): קרן זבונא ואזל ליה עכ"ל. וע"ז בפ"י פני משה: נקרן ונתלדלל אותו הסוחר מחמת חובותיו ונעשה בורח עכ"ל. הוראת דלדול למלת קרן מאין תבא? אי זה מקומה? והאמת הוא. כי תחת: קרן (בנו"ן). צ"ל: קרן (בצד"י) ופירושו השכים והלך לו. והוא כמו קרן ונפק ליה (ע"ז פ"ה, ה"ד). קרן וזבניה (מדרש איכה פסוק ספקו עליך כפים). ויעוין ערוך (ערוך קרן ד').

(28) שם (שם ושם): חד בר נש קם עם רובריה בשוקא וכו' אמר ליה הב לי קיתונא (כמו ושפך לו קיתון על פניו (סוכה ספ"ב) שהוא כוס. ויעוין ערוך (ערוך קתון). ולא כפי' פני משה: כמו כיתונא שהוא פשתן) וכב דינרא. אתא עובדא קומי רבי מנא. אמר ליה את אודית ליה בדינרא והוא לא הודי לך בקיתונא איזיל והב ליה דינרא. אמר רבי יעקב בר אחא מודי רבי אימו דו אמר בשדהן לא כן אלא בדיל דלא יכפור בקיתוניה לא הייב עכ"ל. וע"ז בפ"י פני משה: מודי רב מנא גרסינן דאמר בשדהן לא כן. כלומר מודה הוא במה שאמר שהדין לא כן שהרי זה מוחק הוא בדינר וכו' אלא בדיל דלא יכפור וכו' כלומר שלא אמר כן אלא בשביל שאפשר ע"י זה יודה בעל הדינר שאין זה חייב לו כלום מהפשתן עכ"ל. כרחוק מזה ממערב רחוק הפירוש הזה מאמת ומטעם ודעת. וסבת זה הוא אך שבוש המאמר ע"י מעתיקים פוזזים ונמחרים, והנוסחא האמתית הוא הטובאה בחדושי אנשי שם על מרדכי (ב"מ) פ"א אות א') בשם מהר"ם. וה"ל דגרס בירושלמי בקדושין פ' האומר חד בר נש קם עם חבריה בשוקא עד: א"ל את אודית ליה בדינר והוא לא מודי לך בקיתונא זיל הב ליה. ומסיום בירושלמי ומדרה ר' מנא דאי אמר להו לסהדי האי דאודית ליה בדינר בדיל דלא יכפור לו קיתונא אינו חייב בדין לא דינר ולא שבועה עכ"ל. ולסהדי הוא כשהדין הכתוב לפנינו בש"ן שמאלית. כמו ושהדי במרומים (איוב ט"ג, י"ט), וקריאתה הוא. קְשֶׁהֲדִין. לא: קְשֶׁהֲדִין בקריאת פני משה. וזה לבדו מורה למדי. כי קשי הבנת המאמרים אשר בספרי הקדמונים הוא לרוב אך מפאת שבושם ולא מפאת עצמם. ומאד נפלא בעיני אשר עוד בספר העיטור (דיני חוב מלוה על פה) הוכחה הנוסחא המשובשת אשר לפנינו. וכתוב עליה: ולא בירר לנו שפיר, ויעוין עוד על אדות המאמר הזה הגדות מרדכי שם וב' (ח"ט) ס' ע"ה ד"ה ומ"ש או שמען יש לי בידך כנגדו) ודרך אנב אשאלה מה ענין המאמר הזה והמאמרים אשר לפנינו ולאחריו אצל הלכה ד' המדברת מקדושין? ומי יתן לי משיב עליה תשובה המתקבלת על האב.

(29) שם (פ"ה, ה"ב): הרא דאת אמר בתינוק שאינו מרנע. אבל בתינוק

שהוא מרגיע צריך שני עדים עכ"ל. וע"ז בפ"י פני משה: הלא דאת אמר דכל זמן שלא נאספה מן השוק אחד מהן מעיד עליו בתינוק שאינו מרגיע שאינו מדדה ממקום למקום ולהיות רגע כאן ורגע כאן וכו' עכ"ל. מלת: מרגיע איננה סובלת הוראת: היות רגע כאן ורגע כאן. והאמת הברורה הוא הפוך הדברים כזה: הלא דאת אמר בתינוק שהוא מרגיע. אבל בתינוק שאינו מרגיע צריך שני עדים. ומרגיע הוא לשון מרגוע (ירמיה מ"ו ט"ז). מרגועה (ישעיה כ"ח י"ב). תרגיע (דברים כ"ח ס"ה). ותינוק שהוא מרגיע הוא תינוק אשר ירגיע ויגוה וישקוט במקום אחד ולא יגוד ויגוע אנה ואנה.

30. ע"ז (פ"א, ה"א): ולמה לא אמר בעשרים וז' ? משום בריה דמועדא עכ"ל. אין כל ספק אשר תחת: בריה שהוא חסר טעם צ"ל: בתריה ובתריה דמועדא הוא יום שלאחר המועד והוא ע"ד תרגום סורי על ממחרת השבת (ויקרא כ"ג, ט"ז): בתריה דיומא, וע"ד כנוי: יום שלאחר ה' ה' לאסרו חג הנזכר בפ"י רש"י על מוכה (מ"ה ב' ד"ה איסור לחג). וכנוי: מחרת י"ט הנזכר בתוס' ר"ה (י"ט ב' ד"ה מימות עזרא). ויעוין ספרי מועדי ערב (מאמר המדבר על אדות יום אסור חג).

תלמוד בבלי.

1. ברכות (ג', א'): אי קסבר שלש משמרות הוי הלילה וכו' ואי קסבר ארבע משמרות הוי הלילה. פי' רש"י: במשמרות המלאכים ושיר שלהם נחלק ל' חלקים ראשונה לכת אחת שנית לכת אחרת שלישית לכת שלישית עכ"ל. השמים שמים לד' והארץ נתן לבני אדם. ואיככה אפוא תתכן מחלוקת בני אדם על ה'קב"ח שוכני שמים ? היש לאל יד בשר לדעת הליכות מלאכי ד' די מ'קד'הו' עם בשרא לא איתוהי ? ומה להם לדעת ? על כן נראה לי, כי הכונה הראשית במחלוקת החכמים על ה'קב"ח מספר משמרות הלילה הוא אך לדעת כמה פעמים בלילה יתחלפו הכהנים והלויים העומדים בבית ד' בלילות לשמרו. ויעוין פי' ה' שמעיה ופי' ד"ע מברטנורה ותי"ט (ראש מסכת מדות), כי שמירת הכהנים בבית המקדש היתה אך בלילה. וכ"ה בספר משנה תורה להרמב"ם (הלכות בית הבחירה פ"ה ה"ב). וז"ל ושמירה זו מצותה כל הלילה עכ"ל. ויעוין מ"ל שם. וכן מורה הכתוב: ברכו את ה' כל עבדי ה' העומדים בבית ה' בלילות (תהלים קל"ד, א'). ויעוין מליצת ישרון באור הכתוב ההוא. וגם כי אין זכר בתלמודים לחליפת הכהנים והלויים בעמדם על משמרתם. השכל הישר יאלפנו אשר שמירת בית המקדש היתה על דרך שמירת הצרות המלכים. ויעוין הלכות בית הבחירה (שם ה"ז) דמיון ביניהן בענין אחר. וז"ל וישנים על הארץ כדרך כל שומרי הצרות המלכים שלא ישנו על המטות עכ"ל. ובפסקי תוס' (תמיד סו' א') כתוב מפורש: קְשֵׁמְשָׁמְר אַחַד יִשְׁן מִשְׁמֵר שְׁנַי נִיעוּר וְשׁוֹמֵר עִכְלָ. ובמשנה למלך (שם) נוסף עוד: דבכל משמר ומשמר לא היו קלם נעורים אלא היה אחד ישן ואחד ניעור, והיה חוזרים ללילה עכ"ל. ובשם ספר באר שבע טובא שם: ומשמר אחד היה ישן ומשמר שני היה ער ושומר כדרך כל שומרי אוצרות המלכים וכו' והשומרים היו מתחלפים עכ"ל. עתה נשוב אל מחלוקת החכמים בספר משמרות הלילה. ונאמר כי לדעת החכם של משמרות הוי הלילה היו הכהנים והלויים מתחלפים במשמרתם ג"פ בלילה, ולדעת החכם שד' משמרות הוי הלילה היו הכהנים, והלויים מתחלפים במשמרתם ד"פ בלילה ומחלוקתם היא אפוא בכבר הלכה ומעשה. ומנת ר' אליעזר באמרו: שלש משמרות הוי הלילה, ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי הוא אפוא: לְשָׁנִים בְּיִשְׂרָאֵל הָיוּ מְקוֹם לַד' מִשְׁכְּנֹת לְאַבִּיר יַעֲקֹב, וְעַבְדֵי הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם שְׁמֵרוֹם לֵילָה לֵילָה, וְחִלּוּפוֹת לְמֹו שְׁלֹשׁ רִגְלוֹם בְּלֵילָה, וְהָיָה זֶה לְשִׁמְחַת אֱלֹהִים וְעַם סְגֻלָּתוֹ, וְעֵתָהּ הָיָה כָּל אֱלֹהִים לְשִׁאֵהָ וְשָׁמְרָהּ אֵין מוֹעֲדֵי אֵלֵי, וְאֵין מִשְׁמֵרוֹת כֹּהֲנִים וְלוֹיִם, שְׁבֵת כָּל מִשׁוֹשׁ וְעֵרְבָה כָּל שְׁמַחָה, וְגַד כָּל חִלּוּפָה מִשְׁמֵרוֹת כֹּהֲנִים וְלוֹיִם אֲשֶׁר נִשְׁמַע בָּהּ קוֹל שִׁשׁוֹן וְקוֹל שְׁמַחָה

קול אומרים הודו ד' צבאות אשר השכין כבודו בתוך בני ישראל (יעוין מלצת ישרון באור הכתוב הנ"ל). נגד כל הקולות האלה משמיע הקב"ה עתה קול נהי קול תאניה ואניה על אברן תהלתנו ותפארתנו. והשמעת הקב"ה קול נהי תאניה ואניה הוא כנו מליצי להערת אבל ומספד הבאה מעם ד' בלבות יראיו אשר ענמה נפשם לשם כבודו כי יקל, ולבות קרשו כי הגיע לארץ, ולעם בחירו רצתה נפשו כי ננדע קרנו. וההערה הזאת היא לרוב בלילה אשר דממה שוררת בו והלב הנה הוא נכון אז לחשוב מחשבות, ולשוטט בכין משאות, העבר ומושעות העתיד. וזה הוא ענין בת קול הנזכר למטה בדברי ר' יוסי. ישמע חכם ויוסף לקח.

(2). שם (ח' סע"א): לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום עכ"ל יסודתו במצות: ושננתם (דברים ו' ז') לפי באור חז"ל: שיהיו דברי תורה מחודדין בפיך. שאם ישאל לך אדם אל תגמם ותאמר לו אלא אמור לו מיד (קדושין ל' סע"א) ולרוב אין ד"ת מחודדים בפי אדם כי אם בקראו בהם שלש פעמים. יעוין תנחומא (יתרו): למדך התורה. שאם תהיה בן תורה לא תהא רוחך נסה לומר דבר לפני הציבור עד שתמשוט אותה בינך ובין עצמך שנים שלש פעמים. מעשה בר"ע שקראו החזן לקרות בס"ת בצבור. ולא רצה לעלות. אמרו לו תלמידיו: רבנו! לא כך למדתנו: כי הוא חייד ואורך יטיך. (בלי ספק צ"ל: לא כך למדתנו: מי שנותנין לו ס"ת לקרות ואינו קורא מקצר ימיו ושנותיו דכתיב כי הוא חייד ואורך יטיך. וזה כתוב גם בברכות נ"ה א') ולמה נמנעת מלעשות (צ"ל: מלעלות)? אמר להם העבודה לא נמנעתי לקרות אלא על שלא סדרתי אותה פרשה שנים שלשה פעמים. שאין אדם רשאי לומר ד"ת לפני הצבור עד שיפשוט אותו ב' ג' פעמים בינו לבין עצמו עכ"ל. וכעין זה ברא"ש (יומא פ"ה סי' כ"ח): ומה שאומר אותו ג"פ, שכן מצונו שכל דברי חכמים משולשים מגל זו מגל זו מגל זו, קופה זו קופה זו קופה זו (מנחות ס"ה א') עכ"ל. אולם מה יסכן לאדם קראו בתורה שלש פעמים אם לבבו כל יבין אותה והיא לו כספר החתום? מה בצע קספרו חקיה ובנשאו ערוהיה ומשפטיה על שפתיו אם לא ידע משר דבריהם? האין זה אך יגיעת בשר לא לעזר ולא להועיל? לכן טוב לו מאד כי יקרא בתורה עצמה שתי פעמים ופעם שלישית בכאורה. והוא התרגום הנזכר פה אשר לעתות הבין העם את לשונו היה באור טוב קצר ומספיק. ואין די לו שקמעו בצבור את התורה ואת תרגומה (בעת אשר היו מתרגמים את התורה בצבור) בכל שבת, אך חוב עליו לקרא אותם לבד, למען יוכל להתמחה בהם כאשר תאזה נפשו, ולהאריך התבוננו עלימו כרצונו, ויהי לאל ידו לבא עד היסוד בהם. אבל בצבור לא יתכן זה. כי בעבור טוהר הצבור לא התמחה גם הקורא בקריאתו גם המתרגם בתרגומו, ונ"ל כי בעבור זה היה בלי ספק לצבור תרגום לבד, וליוחד תרגום לבד לצבור תרגום קצר מאד כתרגום אונקלוס אשר מלבד נוספות מעטים במקומות אחדים שאין בו יותר מבעברי. וליוחד תרגום ברוב דברים וברוב ענין כתרגום ירושלמי המיוחס אל יב"ע. ונ"ל עוד, כי בעבור אשר תרגום אונקלוס נועד לצבור לפי משפטי נהר בעליו עד מאד בלשונו, ומכל משמר נצר אותה לבלתי יבוא מטנה כל מכשול לעם גם בדרך החוקה מאד, ויפחד פחד גם במקום אין פחד מפני איש אשר לא טפש כחלב לבו, כי בצבור ובהמן דלת עם הארץ נמצאים כל איש לטינהו, ואף גם אנשים אשר השתם איננה גדולה הרבה מהשנת השור והחמור. ואך. להם דאג דאגה בלבו פן ישנו בדבר אשר לא כן, ועוד אדבר ע"ז בט"א. ואחרי כל הדברים והאמת האלה תברח כצל שאלת הראב"ן הטובאה בהגמ"י (הלכות תפלה ס"פ י"ג): שנים מקרא ואחד תרגום למה? הלא ישמע בבית הכנסת ויצא ירו חובתו?

(המשך יבא.)

תשובות גאוני מזרח ומערב סי' א'

ע"פ כתבי יד עם הערות מאת הר"ר יואל הכהן מיל לער.

ל ר ב ה א י ג א ו ז .

א. ^(א) וששאלתם שני מלוין בעל פה והאחד קודם לחברו יקדום בפרעון או שניהם שוין אחד מלוה על פה ואחד מלוה בשטר והמלוה שע"פ קודם וקדם וגבה דינא מאי. שני מלוין בשטר אחד מהן יש בו זמן קבוע שמגבה בו והוא הקודם והאחד יש בו רשות לגבות כל זמן שירצה והוא המאוחר יכול בעל השטר המוקדם שיש בו זמן קבוע לעכב עליו או לא ואם קדם וגבה דינא מאי. ^(ב) כך ראינו כי המלוה שע"פ שיש לו לגבות מן היורשים וזמן חובו קודם לזמן חוב המלוה בשטר הוא הקודם אע"פ שהוא ע"פ שהרי אין לו לגבות אלא מנכסים בני חורין והא קים לן שעבודא דאורייתא דאמר ר' פפא הלכתא מלוה על פה גובה מן היורשים ואינו גובה מן הלוקחות גובה מן היורשים שעבודא דאורייתא ואינו גובה מן הלוקחות דלית ליה קלא וכיון דרחמנא שעבדינו לנכסי דלוה לדיליה מתחלה הוא קודם לגבות וכיון שהמלוה על פה קודם זמן חובו קודם למלוה בשטר והוא אחריו וכ"ש שהוא קודם למלוה ע"פ שהוא אחריו. ^(ג) ולענין מאי דאיבעי' לכון שהקודם בשטר הלוואה יש עליו לפרעון זמן מאוחר והמאוחר בזמן הלוואה אית ליה לאפרועי כל אימת דצבי איזה מהם קודם הכי חזינא שהקודם בשטרו בזמן שטרו הוא קודם בפרעון שהרי נכסים נשתעבדו לו קודם שנשתעבדו לשני וכדאתני על נפשי' שלא יתבע ער זמן שקבע לו דלא לירשיניה ללוה ולא לירחיקה הוא דאתני אבל למיזל ממוניה ולמקום מאוחר היכא דלא הניחו לו מקום לגבות הימנו לא אתני וליכא עליה בדינא כוליה האי ואם קדם וגבה מה שגבה לא גבה אבל אם יש לשניהן דגבות זה אינו גובה אלא בזמנו וזה גובה אימתי שירצה. ^(ד) וששאלתם אם יש הפרש בין שיש בידו שטר מוחזק בו ובין שיש לו עדים בקנין או שניהם שוין הכי חזינא דכיון שהעדים מחוייבין לכתוב שטר ליה ולתת לו כתבין ונותנין ונמצאו שניהם שוין דקאמרינן קנין בפני שנים וא"צ לומר כתובו סתם קנין לכתובה עומד. ^(ה) וששאלתם שנים שקנו משמעון כי הוא חייב לראובן כך וכך זהובים ולא הספיק לכתוב זה השטר עד שמת שמעון יכול לכתוב לאחר מיתת שמעון או לא. כך ראינו כי יכולין לכתוב לו בחובו ויש עליהן לכתוב דכי איכא פלוגתא בהא מילתא לענין מתנה הוא דאמרינן שלח רבין משמיה דר' אבהו הווי יודעין ששלח ר' אלעזר לגולה משום רבינו שכיב מרע שאמר כתבו ותנו מנה לפלוני ומת אין כתבין ^(ו) לא גמר להקנותו אלא בשטר ואין שטר לאחר מיתה ור' יוחנן אמר תבדק. ^(ז) ואמ' דינא אי"ר יהודה אמר שמואל הלכה כותבין ונותנין וכן אמר רבא אי"ר נחמן הלכה כותבין ונותנין כל הני מילי לענין מתנת שכיב מרע דהיא הקנאה אבל מו שמורה בחוב שעליו וקנו מידו בין קיים בין מת כותבין ונותנין.

א. ^(א) התשובה מר' האי לקהל פאס וב' העינים הראשונים מובאים בשמו בהג' מרדכי פ"י דכתובות, ^(ב) הובא בשם הגאון בתשו' הרי"ף סי' קצ"ו ובסה"ת שער ס"א ובה"ה פ"כ מה' מלוה ה"א בשם ר' האי ועי' הג' סי' קל"ב וביאור שיטת הרי"ף שחולק על הגאון עיין ברין פ"י דכתוב' ועי' ב"ב קע"ו, ובטור ח"מ סי' ק"ד. ^(ג) הובא בשם ר' האי מר' ירוחם ג' ח"ח ע' בב" ח"מ ר"ס ק"ד. ^(ד) הובא בס"ה שער כ"ה והנה פ"י ר' האי בהא דכתובות כ'. כותב אדם עדותו על השטר ומעיד עליה אחר כמה שנים דמיירו כנון שיש בידו עדות בקנין שלא נכתב ולאחר זמן מרובה תבעו מלוה לכתוב לו אותה עדות בשטר שכותבה הביא הרי"ף שם ולשיטתו השיב לפניו שהשטר והקנין בעדות שניהם שוים. ועי' ב"ב מ' קנין בפני ב' וברא"ש שם. ^(ה) הובא בס"ה שער כ"ה בשם שאלתות ובשמו בב" ח"מ סי' ל"ט, ובזונו' לתשו' הגאון. ^(ו) צ"ל שמא וב"א בב"ב קל"ה: ^(ז) צ"ל וגמר דינא.

ב. ⁽⁸⁾ ושאלתם מי שמת ונמצא בחשבוננו ופנקס שלו שיש לי על פלוני כך וכך ויש לפלוני עלי כך וכך עושים ע"פ החשבונות והפנקסות או לא. כך ראינו דלא מבעי מה שכתב שיש לו על אחרים שאין בדבר הזה אלא כדי לתבוע מי שנמצא בפנקסו כתוב עליו אלא לחייבו אין ברין ואפי' צוה בפיו בשעת מתתו שיש לו על פלוני כך דאמר ר' נחמן ⁽²⁾ וכו' אפי' מה שנמצא בחשבונותיו של אדם ופנקסותיו שהם בביתו ובחנותו. יש לפלוני עלי כך וכך אין מחייבין לו את הוורשים שחוששין שמה כתב ע"מ ליטול ולא נטל ⁽²⁾ או שמה פרע ומלאך המות אנסה ולא כתב פרעון או דכתבו במקום אחר ולא איגלאי לן והכי אמור רבנן אמר ר' ירמי' אמר רב ⁽⁷⁾ וכו' וכ"ש כדאשכחני' בביתיה דלוח דכתיב מדעם לחד ⁽⁷⁾ ולא ידעינן דילמא איכא עליה חשבון אחר בין קמיה בין בתריה או דכתב בדוכתא אחריתא או דלא כתב דלא סמכינן עליה ולא מהנפקינן ביה מדעם.

לא נודע למי.

ג. ⁽⁸⁾ ושאלתם ראובן נשא אשה לזמן מרובה נפטר ראובן לבית עולמו ולא הניח לא בן ולא בת ונשארה אלמנתו בחצרו וכל נכסיו בידה ולאחר זמן עמדה אשה זו אשת ראובן הנפ' כאליה ובאה ועמדה אחורי בית הכנסת ונשבעה לעצמה בלא דעת יורשים ולא דיין ואמרה . . . ⁽²⁾ אל שפינה אין עמי ולא אצלי מנכסי בעלי כלום דבר בעולם והלכה ומכרה חצר שהניה בעלה ואח"כ נפטרה לבית עולמה ונשארה הכתובה אשר חרש לה בעלה קודם פטירתו וכו' . . . הרי אנו פוטרין את הדין על כל דבר ודבר תחלה על אשר פורש כי חרש לה שטר כתובה וחתמו עליה שלשה עדים שנים מהם קרובים זה לזה וכו'. ותשובת כל אלה כי אע"פ ששנינו דלענין מה שכתוב על פי שנים עדים או על פי שלשה עדים אם מתקיימת העדות בשנים למה פרט הכתוב בשלשה ר' עקיבא אומר וכו' מה שנים נמצא אחד מהם קרוב או פסול עדותן בטלה ומניין אפי' מאה ת"ל עדים ושנינו אחריה א"ר יוסי בר"א דיני נפשות אבל דיני ממונות ⁽²⁾ מתקיים העדות בשאר ר' אומר אחד דיני נפשות ואחד דיני ממונות ⁽⁷⁾ בזמן שהתרו בהן אבל בזמן שלא התרו בהם מה יעשו שני אחין שראו בא' שהרג את הנפש ומסקינן בגמ' בשמעתא ר' נחמן אמר הלכה כר' הרי ברור כי הוא לענין עדים שראו להעיד על פה ונמצא אחד מהן קרוב או פסול שאם כולם נועדים להקים את הדבר וכולם מקיימי הדבר עדותן בטלה כי כן מפורש בתלמוד היכי אמרי' להו וכו' אבל שטר שיש בו שלשה עדים ששנים מהן קרובין זה לזה אם לא נודע העדות ⁽⁷⁾ מפי שנים מהם קרובים זה לזה וכי שלשתן ישבו להעד וכתבו עדותן זה

ב. ⁽⁸⁾ בס' התרומות סוף שער ל"ו ובטור חו"מ סי' ע"ה הובא בשם ר' האי שאם ראה בפנקס של אביו בכתב ידו שאחד חייב לו משביעין את הנתבע היסת א"כ נראה שהתשו' לר' האי. ⁽²⁾ אולי כיוון לרא דבשבעות מ. ל"ש אלא בשענת מלה וכו' אבל קם הוא לשבועה שממנו תוצאות הדין שמחייבין שבועה בטענת שמה ועי' שם בבקה"ת וברא"ש ובח"מ סי' ע"ה סי' כ"ב. ⁽²⁾ כעין פסק זה אית' בתשו' הרשב"א הובאה בב"י בחו"מ סי' ק"ו. ⁽⁷⁾ ב"מ כ: סמפון היוצא מתחת ידי מלה וכו'. ⁽⁷⁾ כוונת הגאון דכ"ש בענין כזה שכתוב וזרון החוב לבד ואיננו כתוב בין החשבונות לזכ' למיסמך על הפנקס. וכעין דין זה כתב הרא"ש בתשו' כלל פו הובאה בטור חו"מ סי' צ"א.

ג. ⁽⁸⁾ לפני התשו' הזאת כתובה בכ"י תשו' מר' משה נאון והיא נמצאת בש"ך. אכן אחרי שענין, אבל שטר שיש בו ג' עדים וכו' שבק רווחא' הובא ברי"ף פ"ק דמכות אולי שהיא מר' האי שקבעה עלינו לומר שהיא מר' משה נאון מפני שפסק שהאלמנד שמתה קודם שנשבעה שבועה גמורה אין יורשיה גובין כלום כרב ושמואל ולפי הש"ך דף ס"ג סי' ל"ו וח"ג סי' ס"ב פסק ר' משה שגובין מחצה. ⁽²⁾ צ"ל באל והוא לשון שבועה בל"ו והיתה נשבעת בקדושת השכינה. ⁽²⁾ צ"ל תקיים ע' מכות ו. ⁽⁷⁾ במשנה ואימת' בזמן וכו'. ⁽⁷⁾ ענין זה הובא ברי"ף ורא"ש כנ"ל ונראה שיש להגיה לפנינו" אם

בפני זה ודמי למאן דאמרי שלשתן למסדה אתינא הוי כשר בזמן שנתקיימו חתימות שני עדים כשרים^(א) ודאמו שאין מבטלין שטר בספק ואע"פ שנודע כי שנים קרובים זה לזה אמרי' אגן דילמא חד שבק רווחא למאן דקשיש מניה ובא זה הקרוב וחתם שלא מרעת העד העקר וכו'.^(ב) ואשר כתוב כי לאחר זמן אחד עמדה האשה הזו אשת ראובן הנפטר מאליה ובאת ועמדה אחורי בית הכנסת ונשבעה לעצמה וכו' כך ראינו כי שבועה זו לא תחשב לה אותה שהיא חייבת בה בב"ד שהיא ראויה ליפרע בה כתובתה ששנינו אין אלמנה נפרעת מנכסי יתומים אלא בשבועה ועוד שהיא צריכה לשאת בידה ספר תורה בעת שבועה ולישבע בשבועת האלה וכו' וכשמשביעין אותו אומרים לו הוי יודע שלא על דעתך אנו משביעין אותך אלא על דעתנו ועל דעת ב"ד שאם לא יאמרו לו כך ולא יקבל את השבועה על דעת ב"ד יש לומר על תנאי שבלבו נשבע כקניא הרבא שמפורש במס' נדרים וזו לא נשבעה על דעת ב"ד לפיכך מכמה פנים אין שבועה זו חשובה וכיון שמתה כמי שלא נשבעה ומתה דמיו להאי היא פלוגתא דרבותינו שבא"י רתנן^(ג) וכן היתומים מן היתומים לא יפרעו אלא בשבועה ואוקימנ' ביתומים מן היתומים וא' רב ושמואל דאמרי תרוייהו לא שנו אלא שמת מלוה בחיי מלוה . . . כבר נתחייב מלוה לבני מלוה שבועה ואין אדם מוריש שבועה לבניו וכו' אבל הכלל שיש מן הדין לעשותו עם יורשי האשה שמתה מבלי שבועה כשורת הדין כאשר פירשנו למעלה כמשפט יתומים מן היתומים שמת לזה בחיי מלוה וכבר נתחייב המלוה לבני מלוה שבועה ואין אדם מוריש שבועה לבניו. ואנחנו כן מנהיגו לדון כרב ושמואל שאין אדם מוריש שבועה לבניו וכך מנהג קדמונינו בכל הדורות הללו שמאחר שהתלמוד^(ד) והרי פירש בהלכות פסק דינא דאיפסיק במעמד רבנן בסדר הזה ואע"פ שאילו עשה דין וממחה כר' אלעזר^(ה) בתורת הכי לא היינו מתוירין דינו כמו שאנו אומרים שהוא דינא דעבד כר' אלעזר^(ו) הוה איכא צורבא מרבנן באתריה אמר ליה^(ז) אוליני למיתבת' ומייתני' אנרתא דלית הלכתא כר' אלעזר אתא לקמיה דר' חמא א"ל דינא דעביד כר' אלעזר עבד אלא שדעתנו כדעת ראשוננו לעשות כרב ושמואל שאין אדם מוריש שבועה לבניו.

לא נודע למי

ד'^(א) וששאלתם ראובן שנשבע שלא ידבר עם שמעון ושמעון נכנס עמו וראובן מדבר לאחרים תשובתו ושמעון שומע ופעמים שכותב אליו פתקא בתשובה ופעמים שאין שם אדם ושמעון שואל צרכיו וראובן מרבר כלפי הכותל ושמעון שומע תשובתו כהדא גזנא מותר או לא. כך ראינו גם שמענו מוקנינו שהיו מורים שאותן שני הרכים הראשונים מותרים שאם יש אדם אחד לפני ראובן והוא

לא נודע בעדות ברורה ששלשתן ישבו להעיד וכתבו עדותן זה בפני זה ודמי למאן דאמרי שלשתן למיסדה אתינא.^(א) תיבת "ודאמו" צריך להחזק.^(ב) כעין פסק זה נמצא בתש"ו טובאת בה"ג מרדכי פ"א דכתובות וע' נדרים כ"ה. ושבועות כ"ט.^(ג) צ"ל וכן היתומים לא יפרעו אלא בשבועה ע' שבועות מ"ח.^(ד) אולי כוונתו לה' יהודאי בהלכותיו וצ"ל "הר"י פירש" וכו' ולפנינו כבה"ג ליתא.^(ה) אולי כוונתו לה' לסוגי' הש"ס בשבועות המתחלת הכי קאמר וכן היתומים ושם מפורשת שיטתו של ר' אלעזר.^(ו) בש"ס הוה צורבא וכו' ובבה"ג הוה האי צורבא וכו' במתיה וכו'.^(ז) תיבות אוליני למיתבת' אינן בש"ס ובבה"ג.

ד'.^(א) התש"ו הובאה בב"י לטור יו"ד סי' רכ"א ולפנינו מתוקנת יפה ובפרט בסופה והנה תשובה קצרה בענין זה מצינו לה' דוסא בתה"ג ד' ליק סי' ה' ושם צריכה תיקון לפי ה"פ שהובאה בלה"ו. טי שנשבע שלא לדבר עם חבירו מותר לשני לו פתגא או דברים עם שליח" ושם היא בין הלכות ר' הונך, וע' ברמב"ם פ"ו דנדרים שהביא ההלכה בשם, וכוה הוה הגאונים".

מדבר עמו דברים שיש בהם תשובת שמעון מותר כגון שאמר לו דבר אל שמעון כך וכך והשליח שהוא בנתים מדבר אל שמעון מה שאמר ראובן ולא יסמוך ראובן כי שמעון שומע את דבריו ויש במורים שהיו מחמירים ואומרים ילחוש שמעון לשליח את התשובה כדי שיתברר שאין ראובן סמוך על שמיעת שמעון ואם עשה כן הרי נתרחק מנדנדו עבירה ואם שמעון שומע את דברי ראובן כיון שלא נתכוון ראובן להשמיעו אין על ראובן כלום אבל אם נתכוון להשמיעו על זאת סמך אע"פ שיש אחר בנתים שדבריו כלפי אותו אדם לא יפה עשה ראובן וכ"ש אם אין שם אדם אחר ודבר ראובן כלפי הכותל כדי שישמע שמעון כי אסור לעשות כן אבל כיון שיש שינוי אין מחזיקין את ראובן כנשבע לשקר על זאת ועל ידי כתב מותר ואין בו כלום לפי שאינו דבור.

לא נודע למי.

ה. ⁶⁸ וששאלתם ראובן נפל לחולי ונטה למות וצוה מחמת מיתה שיהא שמעון אפוטרופוס שלו לגבות כל חוב שיש לו ולחשב עם שותפיו ולפרנס את אשתו ובניו כדרך כל האפוטרופוסין ולא היה בו כח לבאר חשבנותיו ולבאר החשבון. ⁶⁹ כך ראינו לענין מה שכתוב כי לא היה בו כח בראובן לבאר חשבנותיו ולפרש העובון ומה שהניח ויש לו ממון הרבה והכנים ידו שמעון לאחר מותו של ראובן בעזבונוותיו ונשא ונתן ולקח ומכר ולאחר זמן שגבו אחריו זקני המקום גבית ב"ד ותבעוהו לברר העובון שהוא מפורסם בידו שמא יארע קצו ויפול הממון ביד היורשים ויעשו בו כחפצם או שמא יאבד בידו וכל מה שפורש בשאלה בענין זה כי כדון וכשורה בקשו ב"ד והוקנים כי ב"ד חייבים לחפש זכות היתומים וכו' . . . ולענין מה שכתוב בשאלה אם ישמעון שמעון ויאמר כי ראובן זה הנפטר צוני שלא להודיע צוני לתת לפלוני כך וכך ולהניח ממון ביד פלוני ולקחת ממון מיד פלוני ולהשביע את פלוני ושלא להשביע את פלוני והעדים לא שמעו דבר זה וטען כי הרבר בינו לבינו היה ושאל השואל הנאמן שמעון על אלה אם לאו. כך ראינו כי אם צוה ראובן בפני עדים כי שמעון נאמן בכל מה שיאמר משמו הרי הוא נאמן לתת לפלוני מה שהוא אומר ולהניח ממון ביד פלוני ולקחת ממון מיד פלוני ולהשביע את פלוני ושלא להשביע שומעין לו בכל אלה, אבל אין שומעין לו שלא להודיע לאדם שיעור העובון ושלא להשגיח בית דין על עקרו אע"פ שהוא נאמן. ⁷⁰ ודאי האמינו והוא אומר צוני לגלות אין מפרסמין את העובון ברבים אלא מוסר דבריו בצנעה לפני נאמנים ואם לא האמינו ראובן במה שהוא אומר משמו כך הדין כי הממון שמסרו ראובן לשמעון בצנעה ויכול שמעון לכחש בו ולומר שלי הוא נאמן הוא לומר ברצוני לתת לפלוני כך וכך ולפלוני כך וכך ודבר זה מן העקר שאמרו חכמים אמר להם אחר ראיתי את אביכם ⁷¹ שהניח מעות בשידה

ה. ⁶⁸ לא אדע למי מהגאונים איחס התשו'. הן כל התשו' מס' נ' כתובות אחר תשו' אחת מר' משה נאון. אמנם כבר הוכחנו בס' נ' שאותה התשו' אינה ממנו. ואולי התשו' שלפנינו מר' האי שכבר הביא דברי רבואתא קסאי, וזה הובא כמעט בלשון תשובתנו ברי"ף בפ' הנוקין בשם רבואתא. והנה זה הדין דאפוטרופוס נשבע כשטענו עליו טענת בריא הובא באביאסקא בשם נאון כנזכר במרדכי בהנוקין. והרמב"ם פ"י מנחלות ה"ז כתב, וכבר הסכימו הגאונים שמשביעין אותו הואיל ומפסיד. ועיקרו הדין דאפוטרופוס המפסיד משלם הובא בשם ר' האי ברא"ש בהנוקין ובה"ה פו"א מנחלות ה"ה ובסוד חו"מ ס' רין. ⁶⁹ בעיטור אית' והובא הדין ברין בהנוקין דאף שיש פלוגת' אם צריך לחשוב היינו כאחרונה אבל בראשונה צריכין ב"ד לחשב עמה ולכתוב חשבון המטלטלין והקרקעות בין מנהו ב"ד בין מנהו אבי היתומים. ⁷⁰ נ"ל שצ"ל, אם ודאי האמינו והוא אומר צוני שלא לגלות אין מפרסמין וכו' והגאון מברר דבריו עוד וא': אם מבורר הדבר שהאמינו והוא טוען וכו' מוסר דבריו בצנעה וכו'. ⁷¹ בסנהדרין ל. שהטמין מעות וכו'

תבה ומגדל ואמר של פלוני הם ושל מעשר שני הם בשדה דבריו קיימין וכל שאין בידו לישלם לא אמר כלום אבל מה שאמר כי צוהו להניח ממון ביד פלוני ולקחת ממון מיד פלוני ושלא להשביע את פלוני אין שומעין לו כי אין הדברים הללו^(ג) מחקי האפטרופוסות וכו'. . . ואשר כתוב בשאלה היש מן הדין^(ד) לסחור בממון של יתומים בלא קבול אחריות אם נתן האב רשות לסחור אין בדבר הזה ספק שהוא סותר כדרך שהוריו עושה שאין פושעי' ואין קונין אלא מה שנראה להם כי יש בו יתרון ומוכרין במקום שראוי למכור ואין מוכרין באשראי וכשיעשו כן אם יודמן הפסד מהשמים הוא וכו'. . .^(ה) ואשר כתוב בשאלה אם יתחייב שמעון זה להוציא את העובד ולבררו ולפרסמו והוציא מאה זהובים והכל יודעים באותו הנפטר שיש עמו אלף הנאמן שמעון במה שיוציא אם יש מי שהן יודעי' כי אחר שנפטר ראובן יצב כך וכך ונכסיו באו ליד שמעון שתמצא זאת ראייה על שמעון כי נטל יתר ממה שהיה מודה הרי זה דרך גזל וחמס והפסד גדול וראוי לסלקו מן האפטרופא' אבל אם הדבר מפורסם שהיה ביד ראובן אלף בחייו וזה אומר לא מצאתי אלא מאה ואין אדם יודע כמה מצא אחריו הרי דינו מסור לשמים . . . ואשר כתוב בשאלה זה שאמרו חכמים אפטרופוס שמינהו אבי יתומים לא ישבע מינהו ב"ד ישבע וכו'. . . כך ראינו כי כל זמן שלא נתברר על האפטרופוס שהפסיד ולא שכחש מדבר אמת וכי לא דבר שקר בעסק העזבון אלא חשד בעלמא שנחשד אין כח להשביעו אבל וודאי אם מפסיד ומסלקין אותו הרי ידוע מדברי רבואתא קמאי מגו דמסלקינ' ליה משיביעין ליה ושבועה זו שנחלקו חכמים בה ששנינו אפטרופוס שמינהו אבי יתומים נשבע מינהו ב"ד לא ישבע אבא שאול ואמר חילוף הרברים על טענת שמא הוא^(ו) והוא ששנינו ואילו נשבעין שלא בטענה וכו' וכל זמן שאפטרופוס עושה אפטרופוסותו לא נחלקו שלא להשביעו ואין דבריהם אלא בזמן שגדלו היתומים והרי הוא יוצא מן האפטרופוס' ומסר להם שלחם והם תובעין אותו להשבע שהלך באמונה במשאו ובמתנו במה שלחן ולא גזל ולא עכב ועל זו נחתכה הלכה כאבא שאול ששם מינהו ב"ד ישבע מינהו אבי יתומים לא ישבע אבל טענת ברי' אם גדלו יתומים ומענהו ואמרו לו בריא לנו שהניח לנו אלף והוא אומר לא היה אלא פחות מכאן לא בזאת דברו חכמים אלא משיביעין אותו על זאת כשאר התובעין והנתבעין ואין אחר זולתי היתומים יכול לטעון עליו כזאת טענת בריא וכו'.

לא נודע ל מי

ו. ^(א) ולענין שלוח שפשע ומכר לאדם אדם ובאשראי אע"פ שכתב לו מה

בבית לא אמר כלום בשדה דבריו קיימין כללו של דבר כל שבידו ליטלן דבריו קיימין אין בידו ליטלן לא אמר כלום. ^(ב) כיון שאין דרך האב למנות אפטרופוס בכך והוא אין לו עדים טענינן ליתמי. ^(ג) דעת ה"ה דזה שאמרו בב"ב ע"ה באיזה תנאים נותנין ממון יתומים לזה אינו שייך הוי"כ שצוה האב שיסחור בממון בלא קבול אחריות גם אינו צריך לימלך בב"ד כאיש אשר יש ברשותו ממון של יתומים לפי דעת הרא"ש בכתובות ק'. ועיין בטור וב"י ח"מ סי' ר"ץ ובתשו' הרשב"א סי' אלף צ"ד. ^(ד) הדין דאפטרופוס משלם הובא גם בעיטור ובשמו במרדכי בפ' הנזקין וע' הערה א'. ^(ה) פי' המשנה שבועות מ"ה. כפי' הרמב"ם שקאי על אפטרופוס של יתומים ובגוטיין נ"ב. מפורש אם כשמונהו ב"ד הוא שישבע או כשמינהו אבי יתומים ודלא כפי' רש"י שבועות שפי' שהאי דשבועות קאי על אפטרופוס שהקים הבריא בביתו לעשות מלאכתו.

ו. ^(א) אולי התשו' מר' האי והנה הדין דשלוח דפשע ומכר באשראי שמשלם נובע מהא שאמרו בכתובות צ"ט: לתקוני שדרתיך ולא לעוותי ובב"ב קס"ט: הדיא אית' דיהב' ליה זוזי להאי גברא וכו' וכן יוצא מפורש בסוף תשו' ר' שמואל בן חפני בש"ץ דף צ"ג סי' ד' ובשותף פסק שם דאינו משלם וע' בתה"ד' מנטובה סי' מ"ד שהובאה

תראה שהוא טוב עשה והדבר יודע לכל שאינו טוב והוא אמר בעיניו שהוא טוב פטור או לא ועוד כי הדבר שמכרתי בכך וכך לא היה שוה חצי הרמים והמעתי את האיש הזה אם יתחייב ליתן מה יתן מן המכירה או לפי שאמר שהיו שוין. כך ראינו שהשליח הזה שנשתלחה אליו הסחורה זו חייב הוא לשלם דמיה לבעליה כיון שמכר לאיש אלא ולא קבל דמים לאלתר ונתאחר הזמן ואבד הממון הרי זו פשיעה ברורה וכמו איבוד בידים הוא ואף לא היה לו לכבוד באשראי על פקח וכ"ש על אדם כי יש על השליח להחמיר ואין לו להקל אבל ודאי אילו היתה דרך נכוחה מתחלתה שראה לילך בה וקרה בה מקרה ואבד הממון לא היה עליו כלום כי ראה דבר שנראה ומן השמים היה הפסד. . . ואשר כתוב בשאלה כי אומר שמכרתי בכך וכך לא היה שוה חצי הרמים והמעתי את הלוקח אם יתחייב ליתן מה יתן. כך ראינו שאינו חייב לשלם לפי המכירה כי יש לומר בוודאי לא היה המקח שוה הרמים שמכר בהם מה שרימה בעצמו כי הוא הטעה בלוקח הלוקח הוא שהטעה וקבל דברי בעלמא יתר ממה שהיה שוה ולקח את העיקר אלא משלם מה שהיה המקח שוה בשעת שננתנו ללוקח והוא הנשבע כמה היה שוה שכך מצינו עקר זה הדבר הנתבע נשבע ולא משלם בזמן שהוא מודה במקצת מענה ישבע שבועת התורה ובזמן שאינו מודה במקצת טענה נשבע שבועה דרבנן שכך שנינו בענין המלוה את חבירו על המשכון ואבד המשכון שני שערים וכו'.

ל א נ ד ע ל מ י

ז. ^(א) ושאלתם ראובן צוה מהמת מיתה שיהא רביע הצרו לעני קירואין ונפטרו לבית עולמו ואותי הצר גדולה וישנה ביותר וצריך הרבה הוצאות ותיקונין בכל שנה כנגד שכרה ולא יעמוד ממנו שכר לעניים מהו למכור את הרביע ^(ב) ונקנה בו הצר חדשה שיהיו עניים בה ולכתוב אותה בשמו של מת כדי שיהיה לו זכרון וקרובי המת אומרים לא רצה קרובינו אלא שיהא שמו קרוא על הצרו עצמה ומצוה לקיים דברי המת וכו'. . . כך ראינו שני צדקות וכיוצא בהם מה שהוא עשוי להוציא ולאכלו ולשתותו בעינו אמרו חכמים אמר ר' נחמן אמר רבה בר אבוב אמר רב סלע זו לצדקה מותר לשנות בין לעצמו ובין לאחר לא שנא אמר עלי לא שנא אמר ^(ג) את זו ותנו רבנן האומר סלע זו לצדקה עד שלא באת ליד גבאי מותר לשנות משבאת ליד גבאי אסור לשנות איני והא ר' ינאי יזיק ופרע שאני ר' ינאי דינחא להו לעניים דכמה דאשתחי גביה ^(ד) מעב' ומייתי להו. . . אבל מה שעשוי להניח כמו שהוא אמרו בו חכמים אמר ר' יהודה אמר רב ישראל שהתנדב מנורה או נר לבית הכנסת ^(ה) עד שלא נשתקע שם בעליה אסור לשנות סבר ר' חייה בר אבא לבימר ליש אלא לדבר הרשות אבל לדבר מצוה מותר לשנות מדאמר ר' אסי יוחנן גוי שהתנדב מנורה או נר לבית הכנסת עד שלא נשתקע שם בעליה אסור לשנות מנשתקע שם בעליה מותר לשנות למאי אילימא לדבר הרשות מאי אריא גוי אפילו ישראל נמי אלא לאו לדבר מצוה ומעמי

פלוגת דרבוות' בזה והובאה גם לענין שיתוף בבעהק"ט. ^(ז) הדין נובע מן המשנה שבועות מ"ג. ועיין בש"ס שם ובב"מ ר"פ המפקיד. ^(ח) אולי צ"ל שני שבועות והן שבועה שאינו ברשותו ושבועה כמה היה שוה ועי' בש"ס שם.

ז. ^(א) התשו' אולי היא מא' מאחרוני הגאונים מר' שריר' או מבני שמוכא בה פירוש הקדמונים בלשון ומיבעי להו לרבנן האי דבר מצוה כגון טאי'. ^(ב) צ"ל ולקנות בו. ^(ג) לפנינו בערכין ז. הרי זו. ^(ד) לפנינו כמה דמשוה מעשה ומייתי להו. ^(ה) מני' הגאון מבורר דאף בנדבת ישראל יש החילוק שרק אם לא נשתקע שם בעליה אסור לשנות אבל אם נשתקע מותר לשנות אף ברבד הרשות וכן פי' הרי"ף בפ"ק דב"ב וכן פסק הרמב"ם בפ"ח ממתנת עניים ה"ו והנה בראש המאמר הוה אית' בערכין ת"ר' והרי"ף

דגוי משום דפאעי אבל ישראל לא פאעי שפיר דמי (ומיבעי להו לרבנן האי דבר מצוה כגון מאי ומפרשי כגון האי דאמרין התם אמר ליה אי מתרמיא מילתא דמצוה ויהבי להו שריגי ליבני והררי הוררי ומיתקני כשורא מאי דילמא מתרמי פדיון שבויים ומזבני ויהבי להו אי הכי בניינא נמי דירתא לא מזבני אינשי אי נמי לעשות (מ)מרמין תיבה לספר תורה או מטפחת לספר תורה וכ"ש ספר תורה עצמו אם צריכין לו (נ)אבל רביע חצר זו שהוקצה לעניים בוודאי אין לשנותו לדבר אחר חוץ מהנאת אותן עניים הלכך אין כאן מצוה לשנותו.

לא נודע למי.

ח. (א)וששאלתם שני שותפין שאחד מהם אינו יכול לישבע כגון שנתחרש או שנחשד יש מן הרין להשביע זה בלא זה או לא. כך ראינו אם אחד מהם נתחרש אין לו מענה כמו ששנינו (ב)אין נשבעין על טענת חשיו הוא אין יכולין להשביעו ושותפו אין מי שיאמר לו רצוני שתשבע לי לפיכך אין אנו משביעין את שכנגדו אבל אם נחשד אחד מהם והוא תובע ושותפו לישבע לו יכול הוא לומר לבעל דינו כבר יש לו מן הרין לישבע וליטול מענתך אם אתה טועני כלום ואם תקבל שבועתי הריני נשבע אבל מה שאני טוען אותך ואיך מודה בו במה תרחני מלישבע לי לפיכך חייב הוא לישבע לו ואם רוצה שכנגדו להשביעו אין אנו נמנעין מלהשביעו ואי לא תימא הכי בזמן שאדם נחשד אין משביעין לו בעל דינו ואין מן הרין להשביעו להשתיקו מתביעותיו ואל תאמר דבר זה דומה למשנתנו היו שניהם חשודים כי זה חשוד וזה אינו חשוד יכול לישבע וליטול לפי שלא נאמר הדבר אלא על דבר קצוב שהרי רבותינו שבא"י אמרו חזרה שבועה למחוייב לה ומתוך שאינו יכול לישבע משלם.

לא נודע למי.

ט. (א)וששאלתם מי שצוה בשעת מיתתו בפני קרוב לו ורחוק מבניו עדותו כשרה אם לא דמר רב נחשון גאון זכר לחיים אכשרה ואמר דעות קרובים לענין חיוב (ב)מכות הוא דפסילי והאי מתנה לא מתחייב ולא זוכה השתא כי אמרי בפה

גורם, א' רב" ומתאים עם גי' הגאון, ר' יהוד' אמר רב. (ג) הג' מביא מה שפירשו הגאונים שלפניו בענין איזה מצוה מיררי כסוגי' דערכין ומפרשים לדבר מצות צבור כגון האי דאמרין בב"ב ה': והנה הגאון גורם שם גבו וזוי ומחתי מאי א"ל דלמא מתרמי מלתא דמצוה ויהבי להו שריגי וכו' דלמא מתרמי פדיון שבויים וזה גם נ"י הנמקי יוסף ונר' שגם הרמב"ם גרס כן דפסק בפ"ה מסתנות ע' ה"א דטעות המונחין יכולין לשנות לכל דבר מצות צבור אכן האבנים והקורות שכבר קנו מוכרין רק לפדיון שבויים בלבד. והנה ממה שב' הגאון אי נמי לעשות מרמין וכו' נראה שפסק כדבר הרמב"ם שבענין הראשון מותר לשנות הן לפדיון שבויים הן לכל מצות צבור ועי' בב"י לטור ויר"ד סי' רנ"ב. (ד) אולי צ"ל לעשות ממנו תיבה וכו' או פ' מרמין מלשון כרסון רמיו דניאל ז'. ט'. כלומר כסא לס"ת. (ה) נראה דעת הג' שמעות וודאי משנין וכן הוי' שנדבו כל הרין מן מפני שמתנדבין על דעת צבור או כשאין צריכין בכהב"ג לאותו נר אבל בענין שלפנינו הוי' שהוקצה החצר לעניים אין משנין כלל. ועי' בב"י פ"ק דב"ב במה שהביא בשם ה' יונה ועי' בתשו' הרשב"א שהביא הב"י ביר"ד סי' רנ"ט.

ח. (א)כדין זה אם שותף נשבע שבועת השותפין בשכנגדו חשוד על השבועה יש מחלוקת הגאונים בעטור והובא במרדכי פ"ב דכתובות ובר"ם לטור חו"ט סי' צ"ג בשם מר כהן צדק אדורך משתבעי (כצ"ל חשוד ליה דינ' לאשתבעי לאידך) אכן בש"ע דף צ"ח סי' ט"ז פסק ר' הילא' דאם א' מן השותפין חשוד גם השני אינו נשבע ובתשו' שלפנינו פסק כר' כהן צדק. (ב)שבועות ל"ח.

ט. (א)הרא"ש במנהדרין סי' כ"א הביא סברת הגאון להכשיר ופלפל עליה ובש"ע דף פ"ט ע"ב סי' כ"ו הכשיר ר' נטרונאי כזה. (ב)אולי צ"ל לענין חיוב ומכות ונראה

לאחר מותו כך אמר לנו מי לא מחייב וכי אמרי בחייו לא מחני כלום מה שורת
 חרין . . הכין חוינא דמסתברא הא מילתא דמר ר' נחשון נאון והר נבוה היה וקא
 עבדא בה מעשה תריר בכל בתי דינן וליכא עלה פירכא. ^(א)ראובן נשא אשה שיש
 לה בת והוליד ממנה בן והולירו הבן והבת בנים עדות זה לזה מהו . . . זה
 לזה בת אשת אביו זה לזה בן בעל אמו וכי תנו בעל אמו הן ובניהן אבל בני
 בניהם כשרים זה לזה.

לא נודע למי.

י. ^(א)מי שעשה לאשתו בשעת כניסתה לחופה תכשיטין של זהב וכשבא
 לגבות ממנו מס למלך אמר אין עמי כלום שתענישוני עליו אמרו לו השבע והפטר
 אי משתבע פטור או לא. פשיטא דפטור הוא כדכתבין אחד המקריש את נכסיו
 ואחד המעריך עצמו אין לו לא בכסות אשתו ולא בכסות בניו ולא בצבע שצבעו
^(ב)ולא במנעלים חדשים שלקחן לשמן מי עריך מס מהקדש וגמר' בהדיא דהא
 קני לה כמה דקיימ' קמיה הלכך כד משתבע דלית ליה ההוא מידעם לאו
 דיליה הוא.

לא נודע למי.

יא. ^(א)וששאלתם מצינו למר ר' נטרונאי ז"ל תשובה זו. כך הראוני מן השמים
 שמשומד אינו יורש אביו . . . וששאלתם מה מעם דכיון שמשומד נפק ליה
 מקדושה דישאל ומקדושה דאבותו וכי . . . הכין חוינא דהא דאשכחית' דלא הוי
 ירושה ^(ב)לבר ישראל דמתיהם בטר אבוהי ליתא ולא אשכחינן הא מילתא דכתיב
 זרעך אחרך לא גמרינ' מינה אירושות דעלמא וכי. לית לן לשנויי בין משומד
 לכשר אלא ^(ג)כדאיתמר ולא פסק וכתוב ותני לא שנא כשר ולא שנא משומד יורש את
 אביו ^(ד)אבל הני משלמין כי בדת ישמעאל דאינון לא מורתין למשומד נכסי אביו סמיכי
 רבנן למימנעיה מירושת אביו מהא דתניא אם אתה יכול לזכותו בדיני גוים זכהו
 ואמור לו כך וכך דינכס.

ססברת הגאון דכיון שאינו מחייב שום דבר לשכיב מרע שהוא קרוב לו כשר וע' סמ"ע
 חו"מ סי' ל"ג סעיף י"ד, והנה גם תשוב' זאת מא' מאחרוני הגאונים שאמר שבבתי דינן
 נודגין כר' נחשון. ^(א)לפי ענין התשו' ט"ס נפל בשאלה וצ"ל: ראובן נשא אשה שיש
 לה בת ושוב נשא אחרת והוליד ממנה בן דלפי ג' שלפנינו בני אחי אם הם וע'
 סנהדרין כ"ז:

י. ^(א)בתשו' הרי"ף סי' רנ"ח הובאה מחלוקת הגאונים אי פורעין הב"ה מתכשיטי
 האשה והגאון פ' לפנינו דאין משלמין מהן מס והענין יוצא מסוגי' דערכין כ"ד. והנה
 במרדכי פ' הגזול בתרא הביא תשו' מהר"ם דהיכי דתפס המושל ומשלמין סדיון משלמין
 גם מתכשיטי הגשים ^(ב)לפנינו שצבען לשמן.

יא. ^(א)התשו' היא שהובאה בתה"ג ד' ליק סי' כ"ד והוא פלפול על תשו' ר' נטרונאי
 הפוסק דמשומד אינו יורש אביו הכתובה שם סי' כ"ד ובת"נ סי' נ"ב ובש"ן דף מ"ח סי'
 כ"ה ולפנינו היא בקיצור אך בסוף יש הוספה מדיון שעושיין בזה לישמעאלים, ומסופקני אם
 התשו' מאחד מקדמוני ספרד כמו ר' חנוך או מא' מאחרוני גאונים בכל ואולי מר' האי
 ואז נוכל לומר שאות' תשו' שהובאה ברא"ש בתשו' כלל י"ז סי' י' ובטור חו"מ קפ"ג
 היא באמת מר' משולם ובטעות יחסה דרשב"א לר' האי ששם נפסק שמשומד אינו
 יורש ועי' בתשו' מהר"ם ד"פ סי' תתכה ובפרדס ובמרדכי פ"ק דקדושי' ^(ב)צ"ל אלא לבר
 ישראל וכן לפנינו בתה"ג ד' ליק. ^(ג)הנוסח שלפנינו נכונה וכ"צ להוי בתה"ג ד' ליק.
^(ד)כיון דהישמעאלים פוסקין כן בדינם נוכל גם אנו לדחותו ועושים כפסק ר' נטרונאי
 ועי' ב"ק ק"ג ועי' הערה א'.

לא נודע למי.

יב. ^א ושאלתם קמנה שהשאלתה אמה או אחיה קדושין שלה נתנו למבועין אם לאו ואם נתנו למבועין אי זוכה בהן הן או היא. הכין חזינא דכסף קדושי קמנה נתנו למבועין אם יוצאה בנט אבל אם יוצאה במיאון ולא בא עליה מתוירה כסף הקדושין אם ישנן מצויים מירי דהוי אכתובה דתנן ^ב המכאנת והשנייה וכו' והאב זכאי בקדושה הא אמרין לענין בושת ופגם שהן של אב אמר קרא בנעוריה בית אביה כל שבת נעורים לאביה והאחין אמו אית להו וכו' ^ג ואם לא קדשה כשהיא קמנה כסף קדושה לעצמה.

לא נודע למי.

יג. ^א ושאלתם ראובן הלוח לשמעון אלף וחמש מאות זוזים והיה הצירוף באותו זמן חמשה עשר זוזים אמר ראובן לשמעון חתוך שער שבשוק חתכו האלף וחמש מאות בכאה זהובים לאחר זמן עלה הצירוף עד עשרים ראובן אמר מאה זהובים יש לי אצלך או אלפים זוזים ושמעון אמר אלף ות"ק יש לך אצלי דינא מאי . . . כך ראינו כיון דלא מיזבן זבן מיניה דינרי כוויי כמאן דיהיב זווי אפירי כדי שיבא דינם בכלל ^ב נתן לו מעות ולא משך ממנו פירות אלא הלואה היא ועכשיו תובע ראובן משמעון אלפים זוזים כנגד האלף ות"ק. כך הוא הדין אם המטבע כמה שהיה באותה שעה הוא עכשיו לא נפחת לא ממשקלו ולא מן הכסף שהיה בו כמה שפוחתין ומשלימין את משקלו בנחשת והזהב שהוא שעמד ביוקר והוסיפו דמיו הא קים לן כספא מיבעא ודהבא פירא ולא נתחייב שמעון לראובן בזהב דתנן הוזהב קונה את הכסף והכסף אינו קונה את הזהב ופירשה בתלמוד הוזהב מחייב הכסף ואין הכסף כחייב הוזהב וכיון שכסף נמל שמעון לא נתחייב זהב אבל וודאי אם פחת השלטון ממשקל המטבע או מכספו ושם תחתיו נחשת יש לראובן ליקח משמעון מן המטבעות של שעת פרעון מה שיש בהן כסף באותו שיעור שהיה באלף ות"ק שנתן לשמעון ואף כן אלו היה המטבע פחות והוסיפו עליו ועמד הוזהב בזול היה לראובן על שמעון שיעור מה שנתן מן הכסף אם הוסיף זה מנכה לזה ואם פחת לזה מנכה לזה. והשמועה במוסף נאמרה והוא הדין לפחת ^ג בעי מיניה רבא מר' חסדא המלוה את חבירו על המטבע והוסיפו עליו מהו וכו' אף ראובן ושמעון הללו אם נפחת מכסף המטבע ובעבור כן איקרי דינרי זהב והפירות כנגד מה שנפחת מן הכסף נתן שמעון לראובן מטבע שיוצא בשעת פרעון כדי שלא יתן לו המטבע שאינו יוצא ומוסף לו שעור מה שנפחת מן הכסף. אבל ודאי אילו לא עמד הפירות ביוקר בעבור פחיתת כסף המטבע ועמדו השערים כמה שהיה אלא שהיה ראובן מפסיד ^ד לפיכך נסויבין היה דינם כמו שסיימנו בשמועה לענין הוסיף קא שבת לענין נסכא אלא כי הא דרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע עבדי בזווי דאלגדמים טייעא עד עשרה בתמניה.

(המשך יבא).

יב. ^א הובא בגי' פ' מי שמת בשם תשו' גאון דבטמאנת קידושין הדרי וכן הובא הרמב"ן בשם גאון בה"ה פ"ו מזכיה ומתנה ה"ח. ^ב כתוב' ק: וע' שם מ': ומ"ה: ^ג אם שקאי הגאון בדבריו על קידושי האב, או שקאי על קדושין שקדשה אחיה ואזי צריך לגרום ואם קדשה כשהיא קמנה כסף קדושה לעצמה.

יג. ^א התשו' מא' מאחרוני הגאונים או מקדמוני ספרד שהוזכר בה השולטן. והנה הדינר זהב נקרא לפנינו צירוף, וכן נקרא גם מחכמים אחרונים צירוף, ומה שפורטים הוזהב כוויי כסף נקרא חתך על שם חתיכות שכן נקראו הפרוטות עי. צונין צור געשיכטע צד 542 וצר 563. וע' בתשו' הרא"ש כלל צ"א סי' ב' על נידון הכספים שהחליפו וכלל ק"ג סי' א' ובתשו' הר"ף סי' רמ"ג רמ"ד ובטור יו"ד סי' קס"ה ובטור חו"מ ס"ס ע"ד. ^ב ע' ב"מ מ"ד. ומ"ה: ^ג ע' ב"ק צ"ו: וברי"ף וברא"ש ובה"ג אשרי שם. ^ד צ"ל לפי כך כנסויבין כלומר לענין נסכא כמו שאמרנו שם בש"ס.

הערות על תוספות בסוגיא דאלו טרפות.

חולקן מ"ו: ד"ה אלא ל"ש, פי' ר"ת ל"ש וטרפה ע"כ, צ"ל פי' ר"ח, שכך הוא בא"ז (I סי' ת"א) בפירושו, רבינו חננאל, וגם ברא"ש. ובדפוס פראג יש כבר ר"ח כהוגן. בא"ד, ובה"ג של ר"ת, וכן בתוב בדבור שאחר זה המתחיל אוכמי אוכמי, ג"כ, וכן פי' בהלכות גדולות של ר"ת, ובב"ב ט"ו: ד"ה ככחלא הביאו תוס' זה בשם בה"ג סתם, וגם בא"ז שם כתוב, ומה שמפרש בה"ג דאוכמי אוכמי היינו כי כחלא" וכן מובא בה"ג אשרי, ובכל זה אין הכוונה על ההלכות גדולות הנודעות לנו, כי לפי מה שכתבו התוס' כאן פסק בה"ג להיפך (אע"פ שלפנינו יש שם רק, "לא שנא" סתם כמו בנמרא) אלא הכוונה היא על חבור מ"ת אשר לא מצאנו עוד במקום אחר, וגם כותבי תולדותיו ובתוכם המעריך מכתב חדשי הוה, הרב ווייס יצ"ו ולא ספרו לנו מאומה ממנו. ובה"ג מיימוני נקרא החבור, "פסקי הלכות של ר"ת", ובס' התרומה כתוב, בפסקי הלכות בה"ג של ר"ת" ואולי מה שכתב בעל סה"ד, שר"ת חבר ספר הפסקים, כוונתו על חבור זה.

בא"ד, ורבינו יעקב בר רבי אבין היה מורה" עכ"ל. מי הוא רבינו יעקב הוה, אשר לא מצאנוהו עוד מוזכר בתוספות, ומה זה, היה מורה? והיינו יכולין לומר שהוא אביו של ר' משה בר' יעקב בר משה בר אבין מנרבנא, אשר הביאו בעל הערוך בערך פרק ד' א', אבל אין ספק אצלי שצ"ל, וכן רבינו אליעזר בר נתן היה מורה" כמו שהוא בא"ז I סי' ת"א, ועכשיו ראיתי שכבר המה"רם לובלין הגיה, מורה, וא"כ יש למחוק שם הראשון Jakob b. Abin בספר Z. G. u. L. (p 50) מהחכם צונץ, מתוך שמות האנשים הנזכרים בתוספות שלנו, ומה שכתב החכם הג"ל שם, אולי הוא בנו של ר' אבין המובא למעלה, נראה הלאה שגם שם האב פורח באוויר.

ד"ה אוכמי . . . ומעשה בא לפני ר"ת והכשיר, בא"ז נמצא שבא לפני ר' יצחק בר' שמואל, והוא שאל לר"ת אשר הכשיר.

ד"ה אבל כסדרן . . . בערוך בשם ר"ח כסדרן קבלה רב מפי רב ע"כ, ויש חידוש גדול שבערוך שלפנינו כתוב, "שלא כסדרן קבלה וכו' וכן הוא גם בדפוסים ישנים וכו', וגם בא"ז אבל בחידושי הרשב"א ובמרדכי כתבו כמו שהוא בתוספות, וברא"ש אינו כתוב לא זה ולא זה, כי אם, קבלה רב מפי רב".

בא"ד זו על גב זו הראשונה עם השניה או השניה עם השלישית דוודאי טריפה ע"כ אבל בערוך ובס' התרומה כתוב, הראשונה עם השלישית" ול"ג שצ"ל, או הראשונה עם השלישית" שכך הוא במרדכי ובא"ז. בערוך דפוס לאנדוי היה המדפיס משבש הגוססא ונדפס כמו בתוספות.

בא"ד ורבותינו הגאונים כתבו וכו' עיין בא"ז שמשופק שם אם הגאונים חולקין על ר"ח ובמה חולקין ול"ג שחולקין ופירשו כמו רש"י, כל התוספות הללו הם מר"י כמו שכתוב בא"ז.

דברי התוספות, ורבותינו הגאונים וכו' עד" לא איכפת לן ההיא סירכא" מובאים במרדכי (דף שי"א ע"ג), ואחר זה כתב, ואף המיימוני פסק דאם נסרכו מנב זה לנב זה שלא במקום חתוך טרפה ע"כ וזה הפלא ופלא! הלא הרמב"ם כתב (ה' שחיטה ח' ה') ,ואם נסמכו שלא על הסדר, כגון שנסמכה ראשונה לשלישית טריפה", ובהלכה י"א ו' כתב, "או שנמצאת סירכא מאן לאון על הסדר . . . הרי אלו מתירין אותה", א"כ נראה להדיא שהרמב"ם פוסק כרש"י, ורק אם הסרכא היא מראשונה לשלישית, זה הוא שלא כסדרן וטריפה, אבל אם הסרכא מנב לנב היא כשרה, ובעל כסף משנה לא מצא ידיו ורגליו בדבר הזה וכתב וז"ל, "ומפשט דברי רבינו נראה דלא מקרי שלא כסדרן אלא כשנסרכה ראשונה לשלישית אבל כשנסרכה לסמוכה לה בכל ענין היא כשרה, וכן פי' דבריו רבינו ירוחם והג' מיימונית, אבל מדברי הכל בו נראה שהוא מפרש דברי רבינו, דאף מאונא לאונא שאצלה טריפה כל שאינה מחתוך לחתוך, וכיוצא בזה כתב המרדכי שהוא דעת רבינו עכ"ל אבל אין להדין איך דברי הרמב"ם סובלים פירוש זה נגד הפשט,

ועוד מהו זה, ואף המיימוני פסק" בס' המרדכי, אם דעתו שהרמב"ם מטרף, ודעת הגאונים שהביא לפני כן היא להכשיר? ובלי ספק על פי דברי הרמב"ם כאן הגיה בעל גדולת מרדכי, והמיימוני פוסק" תחת, ואף המיימוני" וכל זה איננו שווה לי, אלא לדעתי צריכין אנו להגדה אחרת, והיא שתחת, שלא במקום חתוך טרפה, צ"ל כשרה, ולפי זה דברי רמב"ם מסכימים לדעת הגאונים, ואתי שפיר מלות, ואף המיימוני פסק". וגם מה שכתב בעל כ"מ בשם הכל בו אינו כך לפי דעתי, כי הכל בו (דף ע"א סוף ע"ד דפוס לעמבערג) כתב, אבל אם הסרסא מאונא לאונא הסמוכה לה כשרה. . . ויש שהחמירו אפילו מאונא לאונא, אבל במנהג נרבונא כמו שכתבנו, וכן כתב הרמב"ם ז"ל ע"כ, א"כ נראה בעליל שמנהג נרבונא היה להקל וע"ז כתב וכן כתב הרמב"ם ז"ל, וליכא למימר שמאונא לאונא הכוונה רק במקום חתוך, שא"כ לא שייך, ויש שהחמירו" כי מאונא לאונא הסמוכה לה במקום חתוך ליכא מאן דפליג דכשרה.

סירכא על נבי חברתה" כאן הגיה המהרש"א שצ"ל, סירכא עם חברתה" וכתב שכן הוא ג"כ במרדכי ובערוך, אבל במח"כ טעה כזה, איברא שבמרדכי כן הוא, אבל בערוך כתוב על חברתה כמו בתוספות.

בא"ד והרבה תמיה רבינו יהודי וכו' נ"ל שבמקום רבינו יהודי צ"ל, ר"י, כי כל זה מבוא בא"ז בשם הר"י, אשר שמו כידוע ר' יצחק, וה"ל מיימוני כתב, וכן ר"י תמה על אותה קבלה, וכן רבינו יהודי הורה הלכה למעשה".

דף מ"ז א' תוס', וכן בה"ל ובתשובת הגאונים והרר משה דפונטאיוא וזכר בערוך עם הגאונים ע"כ. הג' שיר' כתב בתולדות רבינו נתן הערה 41 שצ"ל ותשובות הרר משה מפאוייא כמו שהוא בס' הישר סי' שס"ב, כי ר' משה מפונטאיוא היה תלמיד רבינו תם ואף אם גם ר' משה מפאוייא אינו בערוך, אולי הכוונה על ערוך אחר על שמות הגאונים. וזה רחוק מאד. ובא"ז כתוב: ותשובות הר"ר משה לבד' בלי שם כנוי ולולי שראיתי גם בהג' מיימוני (ה' שחיטה י"א ז') סי' ה' שכתב, וכן פסק רבינו משה נאון מפועאה הזכר בערוך עם הגאונים, וגם בס' התרומה, וכן פי' הרב רבינו משה מפאוייא והוא נזכר בערוך בכמה מקומות, הייתי אומר שכוונתו על ר' משה בר' יעקב המובא בערוך אשר הבאתי למעלה.

מ"ז ע"ב הריא ריאה דרמיא לאופתא. . . וא"ד דשיעא דלית ליה חתוכא דאוני ע"כ, מדברי רש"י ותוספות והערוך (ע' אפי' ב') נראה כאלו לא היה לפנייהם המלות אחרונות, דלית לה חתוכא דאוני, והייתי סובר שזו הוספה מאוחרת ממפרש אחר, רק, מצאתיה כבר בה"נ.

תוס' ד"ה אבל אנבא. . . אך מורי הרב דודי ז"ל ע"כ, זה דברי ר"י וכוונתו על ר"ת.

תוס' ד"ה אפילו פטרפא דאסא משום אבי העזרי והר' אב"ן כתב הרב יצחק בספרו וכו'. הר' אב"ן הוא ר' אליעזר בר' נתן בעל אבן העזר, והחכם צונג טעה וחשב שהיה איש ששמו אבין (Z. G. u. L. p. 47 Art. Abin) ור' יצחק הנזכר כאן הוא בעל הא"ז שכתב כך שם (דף נ"ז סע"א) בשם אבי העזרי, והחכם הנ"ל שהביא שם (p. 50) שבעל א"ז נזכר בתוספות שלנו רק במסכת ע"ה, נעלם ממנו שמוכא גם מה.

סיני האק.

מאמר על חלוקת התורה.

הספד השלישי של המשה חומשי תורה הוא ספר ויקרא אשר קראוהו חז"ל תורת כהנים. וכבר דברתי על חילוקו ושמו בכ"ת שנה ג' צד ו'. המגילה הראשונה היא מגילת הקרבנות המסיימת בסוף סימן ז' וזאת התורה לעלה למנחה ולחטאת ולאשם ולמלואים ולזבח השלמים אשר צוה ה' את משה בהר סיני ביום צותו את בני"ל להקריב את קרבניהם לה' במדבר סיני. ופירוש הכתובים היא וזאת התורה אשר צוה ה' בהר סיני בענין הקרבנות ביום צותו וגו' במדבר סיני. והיינו כל זמן חנייתם במדבר סיני אבל במ' שנה שהיו בנויפה לא הקריבו וכן פי' הראב"ע. ונתלקה המגילה הזו לב' חלקים. חלק הא' עד סוף סימן ה' במין הקרבנות וחלק הב' בפרטי עשייתן ומה שנייע מהם לכהנים. ונסדרה כאן כמו הקדמה למה שיבא לספר מסלואי הכהנים וחנייתם שהיו בעשיית אלו הקרבנות ועל כן הוכרח להקדים תורת הקרבנות.

הפרשה הא' הוא תורת העולה המתחלת אם עלה קרבנו. אלא שהקדים הכתוב מקרא אחד בענין הקרבנות בכלל אדם כי יקריב וגו'. ובה ג' ענינים שהם עולה כן הבקר ומן הצאן ומן העוף. והנה היו ראוין שיחלקו בסתומות ובסופן פתוחה אבל בעלי המסורה הפסיקו בין עולת העוף לשאר העולות בפתוחה ובסופה סתומה. והטעם שהפסיקו בפתוחה לפי שעולת העוף היא נבדל בענינו הרבה מעולת הבקר והצאן שהיא במליקה ואין תמות וזכרות פוסל בה. ואין ואם מן העוף כמו ואם מן הצאן שוויו ואם מן הצאן היא מחברת כמו ואשר יהיה מן הצאן אבל הווי ואם מן העוף היא כשימוש מלת או כלי' או יהיה קרבנו מן העוף. איכנס מה שעשו סופה סתומה היא לחבר עולת העוף עם המנחה ששתיהן קרבן יחיד ואין הצבור מביא עולת העוף כשם שאין הצבור מביא מנחה ושנינו בספרא קרבנו היחיד מביא עוף ואין הצבור מביא עוף הלא דין הוא עולת בהמה באה בנדר ונדבה ועולת העוף באה בנדר ונדבה מה עולת בהמה שהיא באה בנדר ונדבה הרי היא באה נדבת צבור אף עולת העוף שהיא באה בנדר ונדבה תביא נדבת צבור מנחה תוכיח שהיא באה בנדר ונדבה ואינה באה מנחת צבור וכי'. ולכך הסמיכו עולת העוף למנחה והפרידוה מעולת הבקר והצאן. אמנם בעלי הקפיטולי הפסיקו פרשה זו יפה יפה.

הפרשה הב' היא פרשת המנחות שהם מנחת סלת מנחה מאפה תנור מנחה על המחבת מנחת מרחשת ועוד מנחה אחת שהיא חובה והיא מנחת בכורים. ויפה הפסיקו בעלי המסורה בין מנחה למנחה בסתומה ובסופה פתוחה אלא שראשה סתומה כמו שכתבתי. וכן הפסיקוה יפה בעלי הקפיטולי.

הפרשה הג' היא פרשת שלמים שהם ג' מינים מן הבקר ומן הצאן מן הכשבים ומן העוים. והיה ראוי שיפסקו אלו הענינים בסתומות אבל בעלי המסורה הפסיקו בפתוחות וטעמים כדי שלא נמעה לומר ילמד עליון מתחתון וילמד תחתון מעליון ותהיה האליה נקרכת בכלם, ובתו"כ תניא ואם עו קרבנו הפסיק הענין שלא תהא העו טעונה אליה. וכיוצא בזה ההפסק שבין בן הבקר ובין הצאן. ולשון רש"י בפסחים צ"ו ע"ב יש מפרשין עו אין לו אליה וטעות הוא בידם שהרי במקום שהכליות יועצות היא נטלת וכי' (*). ואף פרשה זו יפה הפסיקוה בעלי הקפיטולי. וג' פרשיות אלו הם דיבור אחד אלא שנחלק הדיבור לפרשיות וענינים. ויכלול זה הדיבור הקרבנות שבאין בנדר ונדבה שהם העולה

(* בעל קרבן אהרן פי' הפסיק הענין במה שאמר אם ולא אמר ואם כוא"ו המוסף על ענין ראשון כדי שלא ילמוד עו מכבש לענין אליה ע"כ. ואגב שיטפיה לא דק דבכל הספרים כתוב ואם כיו"ו אבל בעלי המסורה הפסיקו הענין ופירשו גהו ואם כמו או אם לחלק. ומגנון לשון הגמרא בפסחים שם התעה המפורשים.

והמנחה והשלמים בני פרשיות וי"ד ענינים ומוסיף ענין אחר בדרך אנב שהיא מנחת ביכורים עד שהם י"א ענינים.

הפרשה ה' היא פרשת החטאות. והלוקה לענינים. א' חטאת כהן המשיח. ב' חטאת העדה. והשוו אלו השנים בפר ששווין במעלה ואמנם הוקדם הכהן המשיח בפרשה לפי שהחטאת היחיד מצויה יותר מחטאת צבור. ג' חטאת נשיא שהוא שעיר עזים זכר. וזהו הנשיא לפי סדר הענינים הוא נשיא שבט אבל נשיא כל העם הוא מכלל העדה וראש עליהם. ולא נמצא חטאת מיוחד למלך שאין מכוונת התורה שיקימו להם מלך ובקושי התירתו התורה. ד' חטאת נפש אחת מעם הארץ הושו בה הכהנים והלויים וישראל בשעירת עזים נקבה. ובסגנון לשון המקרא נחלקה פרשה זו לבי' חלקים אם הכהן המשיח יחטא וגו' ואם כל עדת ישראל ישנו וגו'. אשר נשיא יחטא וגו' ואם נפש אחת יחטא וגו'. והשנים הראשונים שווים בפר והשניים האחרונים שווין במין העזים אלא שזה זכר וזו נקבה. אבל בעלי המסורה עשאו פרשיות פרשיות והפסיקום בפתחות, ומעמם לומר שאין גבהות לפני המקום וכל אחת ואחת פרשה בפני עצמה היא ועל כרחך אתה מסדר אותם זו אחר זו ולא באו הפסוקים לסדרם ולומר שזה מעולה מזה. ובספרא תניא ואם כל עדת ישראל וגו' ואם היו מוסיף על ענין ראשון שתמצא אומר פר משיח ופר עדה עומדין פר משיח קודם לפר עדה לכל מעשיו. והוא ג"כ במשנה בפ"ג דהוריות. ופירש בירושלמי והוא ג"כ בויקרא רבה. עבד מביא פר ורבו מביא פר העבד קודם לרבו. ועוד אמרו שם תני ר' הויה האיל ומשיח מכפר וציבור מתכפר מוטב שיקדים מכפר למתכפר. כוונו בזה שלא תטעה לומר שכהן המשיח קודם במעלה על העדה לפי שהקדמו הכתוב. ומטעם זה הפסיקו בפתחות והפסיקה יפה ג"כ בעלי הקפישולי.

הפרשה ה"ה הוא קרבן עולה ויורד הבא על שבועת העדות ושבועת ביטוי וטובאית מקדש וקדשיו. ונחלקה לג' ענינים לקרבן עשיר ולדלות ולדלי דלות שהם כשבה או שעירת עזים לעשיר שתי תורים או בני יונה לדל ועשירות האפה סלת לדל שבדלים. והקילה התורה בקרבנם לפי שהצריכתם וידוי בפני הכהן שלא יהיו מעשיהם קלים בעיניהם. ודעת הראב"ע שאין הבדל בין אלו הג' לשאר החטאות אלא בענין הודיו וכולן בעולה ויורד רחוקה היא ועיי' ברמב"ן. ולא הפסיקו בעלי המסורה רק בין הדלים בסתומה. והטעם שלא הפסיקו בין קרבן העשיר לקרבן הדל הוא כמו ששנינו בספרא ואם לא תגיע ידו די שיה אין אומרים לו ללות ולא לעסוק באומנתו יש לו שיה ואין לו צרכיו (לחאכילו עד הבאתו) מנין שיביא קרבן עני ת"ל די שיה. והנה רמזו בעלי המסורה שאין ההבדל גדול בין זה העני לעשיר. שכבר היה מקום לכלול אותו בין העשירים לפי שאינו חסר אלא העסק באומנות וכיוצא בזה ואעפ"כ מביא קרבן עני. ואילו הבי' פרשיות ר"ל פ"ד ופ"ה נאמרו בדיבור אחר שהם דומים בעניניהם אלא שזו חטאת קבועה וזו עולה ויורד. והפסיקה בעלי המסורה בסופה רק בסתומה להתיקף אשם מעילות עם החטאות לומר לך אעפ"י שנתלקו בדיבור קרובי ענין הם שהם באים על השוגג בהודע.

הפרשה ה"ו היא פרשת אשם מעילות ואשם תלוי והם דיבור אחר ותחלתה סתומה כמו שאמרתי אבל האשמות הופסקו בפתחות שאשם מעילות הוא בהודע ואשם תלוי בלא הודע וסופה פתוחה כיוצא. הפרשה ה"ז היא באשם גזילות ונתייחד לו דיבור בפ"ע להורות על חומר הגזל ותחלתה וסופה פתוחה. ובעלי הקפישולי עשו מאילו הג' הפרשיות האחרונות סי' אחד ואין להברר מעם דלא היה להם להפסיק באמצע הדיבור. ופרשה זו היא תשלום חלק הא' מזו המגילה. הפרשה ה"ח כוללת תורת העולה ותורת רמנחה בדיבור אחר והופסקו בסתומה ובסופה פתוחה.

הפרשה ה' היא מנחת כהן משיח הוא דיבור בפ"ע ונסמך כאן אל תורת המנחות ותחלתה וסופה פתוחה.

הפרשה ה"י היא תורת החטאת ותורת האשם ותורת השלמים. ונחלק ענין השלמים לבי' פרשיות כדלהלן לפי שלא דבר כאן מענין השלמים לדורות וכתבם לחלן. ולא דבר כאן אלא ממה שהוא צורך המלואים ולכך הוא אומר להלן זאת התורה לעלה למנחה ולחטאת ולאשם ולמילואים ולזבח השלמים כסדר שהם כתובים בזה החלק ה'י. ואמרו ולמילואים כוון על תורת השלמים שבזו הפרשה ונכללו בה כל שלמי חובה. ואמרו ולזבח השלמים הם שלמי נדבה. והראב"ע פ"י ולמילואים ככתוב בפ' ואתה תצוה לפי שלא מצא תורת מילואים בזו הפרשה אבל המקרא כוון לתורת שלמים שבזו הפרשה. ובעלי המסורה הפסיקום בפתחות ועשאום פרשיות פרשיות אף שהם דבור אחד לצורך ההתבוננות בכל תורה ותורה. ובסופה סידור כאשר אכתוב להלן.

הפרשה ה"א היא פרשת חלב ודם שהם נתייחדו להקרבה. וכבר הוזכרה התורה זה הענין בחלק ה' בסוף פרשת שלמים ואמרה חקת עולם לדורותיכם בכל מושבותיכם כל חלב וכל דם לא תאכלו. וכאן יחדה לדבר פרשה בפני עצמה ודיבור בפני עצמו נסמך אל השלמים. ומעם הרבר לפי שהשלמים נאכלים לבעלים ולכהנים ולא הוקרב מהם רק החלב והדם מצאה לה התורה מקום לומר שאילו הם עיקר מה שאינו מיוחד אלא להקרבה. ולא אסרתה החלב רק במין הנקרבין כמ"ש כי כל אוכל חלב מן הבהמה אשר יקריב ממנה וגו' אבל בדם הרחיבה האיסור אף במינים שאינן נקרבין כמ"ש כל נפש אשר תאכל כל דם וגו'. ובעלי המסורה לא הפסיקו פרשה זו משלפניה כלל אלא עשאום סדור לא פתוח ולא סתום. ומעמם לומר לך שזו הצווי הוא מכלל זאת התורה לעולה ולמנחה וגו' שמתורת הקרבנות היא שנתייחדו החלב והדם לגבוה ושאיסורם תלוי בקרבנות וכמ"ש בפ' (י"ז) כי נפש הבשר בדם היא ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר על נפשתיכם כי הדם הוא בנפש יבפר. והתירה התורה חלב נבלה וחלב טרפה שאינם ראויים להקרבה למלאכה. אבל האוכלים עובר בלאו שיש בו כרת כמ"ש ואכול לא תאכלו כי כל אוכל חלב וגו' ונכרתה. ולא דבר הכתוב מבהמות חולין שעדיין לא הותר להם בשר תאוה אלא זבחי שלמים. וחז"ל בתו"כ דרשו חלב חולין מניין ת"ל כי כל אוכל חלב וגו' כלו' שזה המקרא נמשך על ואכל לא תאכלו שנאמר בחלב נבלה וחלב טרפה וזוה אתה כמד לחלב חולין. ואילו הפסיקוהו היה מקום לומר שזו הדיבור נתוסף כאן ואינו מכלל תורת העולה והמנחה וגו' והיה מקום לומר שכל חלב ושומן שבבהמה יחא אסור השמיעוך שאינו אסור אלא חלב הקרב על גבי המזבח. וחז"ל בתו"כ אחר שדרשו איסור בחלב חולין אמרו אי"כ למה נאמר אשר יקריב ממנה אשה לה' חלב שכמותו כשר ליקרב אמרתי יצא חלב דפנות שאין כשר ליקרב. ועיין בראב"ע ורמב"ן בפרשה ולעיל כסי' ג' פסוק ט' בפסוק חלבו האליה תמימה (ויפה פ"י הראב"ע שהאליה תקרא חלב כמו חלב דגן ותירוש ואינו בכלל האיסור שלא אסרה התורה אלא חלב שור וכשב ועו השוה בבולס). וכשהתירה התורה בשר תאוה בכי ירחיב (דברים י"ב) לא הוצרכה להזהיר על חלב כלל אבל מה שהזהירה שם בדם בפסולי המוקדשין ובבשר תאוה אזהרה אחר אזהרה היא כמו שאמר בספרי שם רבי יהודה אומר מניד שהיו שמונים בדם קודם מתן תורה. ואמנם רמזה על איסור החלב באמרה רק בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר וכמו שפירשו בספרי שם בשר ולא חלב. ובסופה הפסיקוה בפתוחה כיאות.

הפרשה ה"ב היא פרשת זבח שלמים דיבור בפ"ע שהם שלמי רשות ושהיו אוכלים במקום בשר תאוה ותחלתה וסופה פתוחה כיאות. ובעלי הקפוטולו עשו מהחלק ה'י שני סימנים ו' וז' והפסיקו באמצע הדיבור בין תורת חטאת לתורת אשם ואין להפסק זה טעם. נמצאת מגילה זו בת י"ב פרשיות שהם ז'

בחלק הא' וה' בחלק הב'. ובה ד' דיבורים בחלק הא' וה' דיבורים בחלק הב' שהם תשעה דיבורים.

המגילה הב' היא מגילת המילואים ומאורעות יום השמיני למילואים שהוא מתחלת סימן ח' עד סוף סימן י'.

הפרשה הי"ג כוללת הריבוי אל משה בקיחת אהרן ועשיית משה מענין הרחיצה ההלבשה וההזאה והמשיחה ועשיית הקרבנות והציווי לאהרן ובניו על ההעכבה שבעת ימים פתח אהל מועד ומסיימת ויעש אהרן ובניו וגו'. ויפה חלקה בעלי הקפוטולי אבל בעלי המסורה הפסיקה בסופה בסתומה לפי שהפרשה שאחריה אף היא מענין המילואים.

הפרשה הי"ד היא מאורעות יום השמיני למילואים במעמד כל העדה מקרבת אהרן אל המזבח ועשיית קרבנותיו וקרבת העם וירידת אש של מעלה ומאורע נדב ואביהוא ומסיימת ויעשו כדבר משה. וחלקה בעלי הקפוטולי במאורע נדב ואביהוא אבל בעלי המסורה עשאוה סדור לא פתוח ולא סתום להבליע המאורע כמו שלא אירע שום דבר שלא נשבת אהרן בעבודתו משום מאורע זו כלל. ועוד משום כוסה קלון ערום ובסוף הפסיקה בפתוחה.

הפרשה הי"ה היא פרשת יין ושכר דבור בפני עצמו ונצטוה בה אהרן כאן לפי שהיה המנהג להשקות האבל כדכתיב תנו שכר לאובד ויין למרי נפש וכמו שהזכיר חז"ל מעשרה כוסות שנהגו בבית האבל. ועל כן הזכירו כאן על היין והשכר לפי שמעשהו היא העבודה והבדלה בין הקדש והחל והטמא והטהור וההוראה באלו החקים ובשתיית היין אפשר שיגרום לו מכשול. ותחלתה וסופה פתוחה כיאות. הפרשה הי"ז היא דבור משה אל אהרן בענין אכילת הקרבנות שהוקרבו והוא באנינות ובענין שעיר החטאת אשר שורף ובה סיום המגילה הזו והופסקה בפתוחות כיאות. ובעלי הקפוטולי עשו ממאורע נדב ואביהו עד כאן סימן אחר שהוא סימן י' ולא הפסידו כלום.

המגילה הי"ז היא בהוראת ההבדלה בין קדש וחול וטמא וטהור המתחלת בפרשת זאת החיה אשר תאכלו וכוללת סדר שמיני עד גמירא וסדר תזריע ומצורע אחרי מות קדושים שהוא מסימן י"א עד סוף סימן כ' ומסיים שם והבדלתם בין הבהמה הטהרה לטמאה וגו' והייתם לי קדושים כי קדוש אני וגו'. ואלו שני הפסוקים הם עפ"י חלקי המגילה שהיא נתלקת בהם חלק הא' בענין טומאה וטהרה וחלק הב' בענין קדושת ישראל אלא שנתוספו ב' פרשיות בין אלו החלקים כמגילה אחרת כאשר אסדר פרשיותיה בעור נתון התורה.

הפרשה הי"ז כולה דיבור אחד והיא פרשת איסור מאכלות טמאות ושקצים מצד התקדשות העם להיות קדושים כמ"ש אל תשקצו את נפשתיכם בכל השרץ וגו' ולא תטמאו בהם וגו' והתקדשתם והייתם קדשים וגו' והמטמאין במותם כמגע וכמשא וכוללת ארבע מינים כמ"ש זאת תורת הבהמה והעוף וכל נפש החיה הרמשת במים ולכל נפש השרצת על הארץ. והמינים שנאסרו בבהמות לאכילה הם מצד טומאה כמ"ש טמא הוא לכם. ואשר נאסרו כנפש החיה אשר במים היא מצד השיקוץ כמ"ש שקץ הם לכם. ואשר נאסרו בעוף הם ג"כ מצד השיקוץ כמ"ש ואת אלה תשקצו מן העוף. ולפי שפרטה התורה בבהמות ונפש המים אלו שהותרו באכילה ע"כ נסדרו זה אחר זה ואח"כ נסדרו העוף ושרץ העוף שפרטה בהם אלו שנאסרו וכל אלה שהוזכרו מטמאין במותם כמגע וכמשא. ולא הזכיר השרץ השורץ על הארץ שאין בהם מה שהותר באכילה ויחדה להם ענין בפני עצמם לפרט אלו שמטמאין במותם כמגע וכמשא ושאר פרטי הטומאה אלא שבסוף חזור וכוללם באיסור האכילה מצד השיקוץ. והפסיקו בעלי המסורה בין טומאת השרצים למה שקודם להם בסתומה. ואח"כ יחדה ענין בפני עצמו לטומאת נבלות החיות הנאכלות ואף זו הפסיקו בסתומה. וסיום הפרשה היא להבדיל בין הטמא והטהור ובין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל. ור"ל בין הטמא

והמהר לענין מגע ומשא שאיסור האכילה ברובם הוא מצד השיקוף ח"ץ מבתמות שאין להם סימני טהרה שהם לא נאסרו מצד השיקוף אלא מצד הטומאה. ואל תתמה שהם טמאים בעורם חיים שהרי גדולה מזו מצאנו שחוצה לארץ היא ארץ טמאה כמ"ש ואך אם טמאה ארץ אחוותכם וגו' (יהושע כ"ב) ואומר ואתה על ארץ טמאה תמות (עמוס ב') ואומר לא ישבו בארץ ה' ושב אפרים מצרים ובאשור טמא יאכלו (יהושע ט') ואומר ככה יאכלו בני אדם לחמם טמא בנזים. ומקדושת הארץ היא שלא יאכלו בה אלו הרבנים. ובמשנה תורה נכללו גם אלו שנאסרו מפני השיקוף בכלל הטומאה ואמר שם בסבת מניעת אכילתם כי עם קדוש אתה לה' אלהיך. כלוי וצריך אתה להתקדש. והמניעה מאכילתן היא התקדשות להיות עם קדוש. ואל תתמה שיהא הדבר תלוי בארץ שגדולה מזו כתב הרמב"ן בפ' אחרי מות בענין העריות שעיקרם בארץ עי"ש באריכות זה הענין. וסוף הפרשה פתוחה כיאות. ואף בעלי הקפישולי יפה הפסיקו פרשה זו.

הפרשה הי"ח כולה דיבור אחד והיא תורת היולדת לשומאתה וטהרתה וכפרתה. ותחלתה וסופה פתוחה ואף בעלי הקפישולי הפסיקוה יפה.

הפרשה הי"ט היא דיבור אחד בתורת הצרעת האדם ובכנדים ובסימני טומאתם וטהרתם. ובה ענינים רבים. א' בשאת שפחת ובהרת בכלל כסימני טהרתם וטומאתם. ב' בשר חי בשאת. ג' שאת ובהרת במקום שחין. והפסיקום בעלי המסורה בפתוחות ועשאים פרשיות פרשיות כדי להתבונן בהם יותר. ד' מכות אש. ולפי שסימני המכות והשחין שוין לא הפסיקום רק בסתומה ובסופם פתוחה. ה' נגעי הראש והזקן שהוא הנתק. ו' הבקק. ז' הקרת והנבת. ואילו השניים ד"ל הבקק והקרה הם כמו כאמרים מוסגרים לומר עליהם שאינם בכלל הטומאה אלא אם פרח הנגע בקרחת או בנבחת וע"כ לא הפסיקום כי אם בסתומה וסיימו הכתובים בתורת הצרוע בכלל בדרך ישוב מחוץ למחנה מושבו. ח' תורת צרעת הבגד לטהרו או למיאו. ולא הפסיקוה בעלי המסורה רק בסתומה והיה ראוי להפסיק בפתוחה. ועמם להתקף נגעי כנדים עם נגעי אדם להשוותן בשיעור הנגים כמו ששנו בתו"כ צרעת כנרים והלא דין הוא טיבא כאן וטיבא בעור הבשר מה עור הבשר כנרים אף כאן כנרים. ולא כטומאת בתים שהיא כב' גריסין. וכן להשוותן לענין פריחה בכנדים שהיא טהורה. שנאמרה קרחת וגבחת באדם ונאמרה בכנדים כמו שהביא רש"י בפירושו. ועוד לומר לך שצרעת הבגדים כצרעת האדם נהרו בהם במדבר כמ"ש בתו"כ לטהרו או למיאו כשם שמצוה בארץ כך מצוה בחוצה לארץ לאפוקי נגעי בתים שאינם נהגים אלא בארץ. ושלא כדעת הרמב"ן שכתב וכן אני חושב בנגעי הבגדים שלא ינהגו אלא בארץ וכו'. ולא דבר נכונה בזה שאילו כן לא כללה התורה נגעי כנדים עם נגעי אדם כדיבור אחד אלא היתה כוללת אותם כדיבור על נגעי הבתים. אבל הכתובים מדברים בתנייתם במדבר וע"כ יזכירו תמיד המחנה אבל בנגעי בתים הוא אומר כי תבאו אל ארץ כנען ושם יזכירו חוץ לעיר. וסוף הפרשה פתוחה כיאות. ואף בעלי הקפישולי כללוה כולה יפה בסימן אחד.

הפרשה הכ' בטהרת המצורע דיבור אחד וקרבנו עולה ויורד בין עשיר לרל והפסיקו בה בסתומה ותחלתה וסופה פתוחה כיאות.

הפרשה הכ"א דיבור אחד בנגעי בתים ובסוף הפרשה הזו דיבור זאת התורה לכל נגע הצרעת וגו' כולל כל עניני הנגעים ותחלתה וסופה פתוחה. ובעלי הקפישולי עשאו מאלו ב' פרשיות האחרונות סימן אחד וחברו הנפרדים.

הפרשה הכ"ב דיבור אחד בתורה הזב ובעל קרי באיש והופסקו בסתומה ותורת הנדה והיבה באשה והופסקו ג"כ בסתומה. אמנם הפסיקו בין טומאת האיש לטומאת האשה בפתוחה ועשאו ב' פרשיות. וסופה פתוחה. ואף בעלי הקפישולי יפה חלקוה.

הפרשה כ"ג פ' אחרי מות וגו' המסיימת ויעש כאשר צוה ה' את משה

היא דבור אחד בשעת מעשה ויש בה גי' לדורות. ומצד זה ר"ל שהוא צווי בשעת מעשה ענינה ספור מאורע וכמ"ש ויעש כאשר צוה ה' וגו'. וענינה הוא, שהופסק מאורע המילואים ע"י מיתת נדב ואביהוא ולא נתחנך עדיין אהרן בכל עבודותיו. כי שבעת ימים תנכו משה ולמדו והראה לו וביום השמיני כל מה שעשה אהרן לא היתה רק עבודת הקרבנות על מזבח החיצון הקרבת החטאת והעולה והשלמים ומנחה ונשיאת כפים לברכה. והנה עדיין לא נתחנך בעבודות של פנים כלל ונצטוו כאן בעבודה שלפני ולפנים שאר יבא בכל עת אל הקדש מבית לפרכת מקום משכן ענן ה' והראותו כי אם בואת יבא אהרן אל הקדש בפר בן בקר וגו'. והיתה זו הצווי מיד אחר חינוכו בעבודת המזבח. ואין להכריע אם בו ביום נצטוו על כך או אחר איוה ימים שהרי נתלקו חז"ל בפי' מלת אחר ר"ל אם הוא סמוך או מופלג (בראשית רבה במ"ד). ועכ"פ מראין הכתובים שבת"ש ניסן עשה אהרן את העבודה הזו ונתחנך בה. ועי"כ נאמר בשעיר המשתלח לשלח אתו לעזאזל המדברה לפי שבמדבר היו. וצוה הכתוב לדורות שתיעשה עבודה זו אחת בשנה חקת עולם ושתהיה זו העבודה בחדש השביעי בעשור לחדש שהוא יום כפרה וטהרה לכל ישראל. ועוד צוה שאף לדורות יתחנך בעבודה זו לבא מבית לפרכת הכהן אשר ימשח אותו ואשר ימלא את ידו לכהן תחת אביו. ונתוספה פרשה זו כאן במגילה הזאת מפני ענין דומה לה אף שאין עיקרה מזו המגילה ולא נכתבה כמו שנאמרה. ואמנם דמיונה עם המגילה היא שכל מעשה העבודה הזו היא כעין קרבנות כפרת טהרה של הטמאים שנוכרו בזו המגילה וכמ"ש וכפר על הקדש מטמאות בני" ומפשעיהם וגו' וכן יעשה לאהל מעד השכן אתם בתוך טומאותם. וכפרת טהרה זו היא כללית על מקדש הקדש ואהל מועד והמזבח והכהנים ועל כל עם הקהל אשר ביום הזה יכפר עליהם לטהר אותם. ונמצא דמיון לשרפת פר ושעיר של חטאת שמטמאין את העוסקים בהם בענין פרה האדומה שהיא לטהרה מטומאת מת. ודמיון שני השעירים הוא עם שני צפרי מצורע שמשלח את הצפור החיה על פני השרה. וכבר העירו המפורשים על אלו הדמיונות. והשילוח לעזאזל המדברה הוא כענין שילוח הצפור על פני השרה אלא לפי שמטבע הצפרים שאינם בייתיות אמר ושלה את הצפור החיה ע"פ השרה. אבל השעירים הם בייתיות ע"כ אמר לשלח אתו לעזאזל המדברה כלו' שיהא משולח ונעזב ולא ישמרהו שום בן אדם כי אם שר העוים. ורבה תורה כלשון בני אדם שכך נתפשטה האמונה באומות בימים הקורמים שכל מין ומין מהצמחים והבעלי חיים יש לו מזל מלמעלה אין הבדל אם יקראוהו מזל או שר או שר או מלאך או אלוה או ממונה או כת. ואלו המינוים על מין העוים נקראו שעירים וראש הממונים נקרא עזאזל. וכאשר ישולח השעיר מפקודת בני אדם ושמירתם והוא משולח ונעזב לעצמו הנה הוא נשלח לעזאזל. ופרשה זו תחלתה וסופה פתוחה ואף בעלי הקפיטולי יפה הפסיקה.

הפרשה כ"ד הוא פרשת שחושיו חוץ, ופשוטת ענינה שנאסרו בבשר תאוה כל ימי היותם במדבר ולא הותרו כ"א בבשר השלמים אשר יביאום פתח אוהל מועד. ושכא יאמר אדם שלא הקפיד המצוה רק על ההקרבה לשם והנה יקריב לשם בשאר אחד מן המקומות ע"כ הצריך להזהיר עוד שלא יעשו שום קרבן בחוץ. וכבר היה ראוי להפסיק בסתומה אבל בעלי המסורה עשאום סודר. ויראה שדעתם כפרש"י שבמוקדשין הכתוב מדבר ולא כדעת הרמב"ם שבבשר תאוה הכתוב מדבר וכבר איפולגי בזה תנאי קטאי. ואף פרשה זו איננה מזו המגילה. ונצטוו בה אחר הקמת אוהל מועד. ונתוספה כאן משום סיומה שמהיר על אוכל נבלה וטרפה על הטומאה וכיבוס בנדים ורחיצה במים ועי"כ נתוספה במגילה זו. וכולא דיבור אחד ותחלתה וסופה פתוחה ואף בעלי הקפיטולי יפה הפסיקה.

(המשך יבא.)

מתן התורה וכתביה

מאת הרב רבי יאקב ברילל רב דק"ק קאיעטיין.

והנה גם לענין כתיבת התורה מחלוקה נישין ס' לדעת רב תורה מגלה נתנה ולדעת רשב"ל חתומה נתנה עיין רש"י מגלה נתנה כשנאמרה פרשה למשה ה' כותבה ולבסוף כשנגמרו כל פרשות כולן חברן בנידין ותופרן, חתומה נתנה לא נכתבה עד לבסוף מ' שנה לאחר שנגמרו כל הפרשות כולן וכו', ובתוס' הקשו ע"ז הא כתיב ויקח את ס' הברית וכו' ופרשו מטעם זה דלא קאמר חתומה נתנה שלא נכתבה עד לבסוף אלא שעל הסדר נתנה. ועיין רמב"ן ד"ה בראשית כרא אלהים שכתב כאשר יוד משה מן ההר כתב מתחלה התורה עד סוף ספור המשכן וגמר התורה כתב בסוף שנת הארבעים כאשר אמר לקוח את ס'ת הזאת וכו' וזה כדברי האומר מגלה נתנה אבל לדעת האומר תורה חתומה נתנה נכתב הכל בשנת הארבעים כשנציטתה כתבו לכם את השירה הזאת אשר משמעות דבריו לא כרש"י שב' מגלה נתנה דכשנאמרה פרשה למשה ה' כותבה ולבסוף מ' שנים כשנגמרו כל הפרשות תברן בנידין ותופרן, כ"א כשירד משה מן ההר ה' כותב התורה עד סוף ספור המשכן ואח"כ לא כתב עוד הפרשות כשנאמרה כ"א עד סוף מ' שנה כותבן. ועיין רמב"ם בהקדמתו לזרעים שכתב ד"ה דע שכל מצוה שנתן הקב"ה למשה רבינו ע"ה נתנה לו בפירושה היה אומר לו המצוה ואח"כ אטר לו פירושה וענינה וכל מה שהוא כולל ספר התורה, וענין לימודו לישראל היה כפי שאמרו עירובין נ"ב וכו' נמצא כל הקהל שומעים המצוה היא ד' פעמים וכו' ואח"כ היו כל העם הולכים ללמוד איש לאחיו מה ששמעו מפי משה וכתבום המצוה הריא במגלות*).

* לא קשה האך כתבו המצוה במגלות הא אין כותבין התורה פרשות פרשות נישין ס' דאיסור זה רק אחר שנכתבה כל התורה כמו שאמרו שם כיון דאירבק אירבק אשר בשעה שכתב משה התורה לישראל במגלות עדיין לא היו אירבק והי' מותר לכתוב פרשות פרשות רק עוד יש לומר דאם גם אין כותבין פרשות ככיון אין ספק אם דעתו להשלים שמותר דאין להעלות על דעת דסופר ס'ת שאין רשאי להפסיק בכתיבה בין הפרשות ולומר כיון דאירבק אירבק כ"א לפי שדעתו להשלים מותר ומעתה כיון דרצון משה היה לכתוב להם כל התורה ורק היו כותבין להם פרשה פרשה תמיד אחר שלמדה ומעתה אין איסור להם לכתוב פרשה כיון דרצון משה היה להשלים, רק לפי קשה איך אמרו בנמ' כיון דמגלה מגלה כותבין והי' מותר לכתוב מגלה להתלמד דהא יש לחלק דמשה כיון דדעתו הי' להשלים הי' להם בהתיר לכתוב פרשה משאיכ בתינוק להתלמד ואין לומר דכונת הנמ' אי מותר לכתוב מגלה לתינוק להתלמד אם בדעתו להשלים דהא ככה"ג באמת מותר אפי' למסקנת הנמ' דאין כותבין רק יש לומר דואת באמת כונת הנמ' תבעי' למיד מגלה מגלה נתנה כלומר אי הטעם שמשו מגלה נתנה לפי שדעתו הי' להשלים אשר לפי לכתוב מגלה לתינוק אסור חוץ בדעתו להשלים, או ההתיר של משה הי' לכתוב מגלה משום דלא אירבק אשר לפי כעת שאירבק אפי' בדעתו להשלים אסור ועיין לכונן לשון התשובה מרבה אין כותבין ומה טעם לפי שאין כותבין אשר קצת וזרות רק הכונה ע"פ האמור לפי שאין כותבין בלא אמירת טעם כלומר דאין כותבין מגלה להתלמד לתינוק אפי' בדעתו להשלים שאמר לפי שאין כותבין דהטעם מגלה נתנה לפי שבעת ההיא לא הי' אירבק וכעת שאירבק אסור באמת לכתוב מגלה לתינוק להתלמד אפי' בדעתו להשלים ועי' הקשה ממשנה אף היא עשאה טבלא של זהב וכו' אשר שם אין דעתו להשלים ואפי' מותר ואחיו כותבין דמהטעם כיון דאירבק אירבק אין לאסור בדעתו להשלים לדעת תיק מותר ורי' כנראה גם אין חולק ב"א פירושו קא מפרש דברי התיק בדרכו בכמה מקומות וכן פסק הרמב"ם אין כותבין מגלה להתלמד רק בדעתו להשלים, וכנראה סברת הפוסקים החולקים עיין רא"ש דמותר לכתוב פרשה להתלמד אפי' אין דעתו להשלים לפי שהטעם כיון דאירבק אירבק הלוש וקלוש ומשה שהניח לכתוב התורה מגלה אין הטעם לפי שהי' בדעתו להשלים כ"א מטעם כיון דלא הי' אפשר כתיבין כמו שכתב הנמ' דלמ"ד תורה חתומה נתנה כיון דלא אפשר כתיבין והתיר כתיבת המגלה למוסר מגלה מגלה נ"ב אין הטעם לפי שדעתו להשלים כ"א משום דלא אפשר לכתוב בכ"א ומטעם זה משום דלא אפשר מותר לכתוב מגלה לתינוק אפי' אין דעתו להשלים בפרט כיון דראוי להשלים וכל הראוי להשלים אין ההשלמה מעכבת ובטבלא של זהב שהי' רק ההתיר כסידרון לפי שאפשר כס"ת כאשר באמת גם הי' כן טרם שעשאה הטבלא

וישטו השרים על כל ישראל ללמוד ולהגות עד שידעו בנרסא מצוה זו ויתילו לקרותה יהי בארבעים שנה וכו' וכשהיה לפני מותו החל לכתוב התורה בספרים וכתב י"ג ספרי תורה גיולים כולם מבית בראשית עד למד לעיני כל ישראל ונתן ס'ת לכל שבט ושבת והספר הו"ג נתן ללוים ואמר להם לקוח את ספר תורה הזה. אשר אם גם לכל דבריו יש מקור נאמן „מש"כ: שכתב י"ג ס'ת מבראשית עד לעיני כל ישראל" סוף המאמר בב"ב ט"ו בשם ר"ש אפשר ס'ת חסר אחת וכתוב לקוח את ס'ת הוזה אלא ע"כ הקב"ה אומר ומשה אומר וכותב מכאן ואילך הקב"ה אומר ומשה כותב ברטע וכו' וכונת הרמב"ם שכ' מן ב' בראשית עד לעיני כל ישראל כר"ש ולא כר"י דח' פסוקים האחרונים כתב יהושיע ולזאת ציון הרמב"ם בב"ב פ"ק דף ט"ו והמניח בצד הש"ס לא ירד לכונתו ולכן כתב „לפנינו ליתא. ומש"כ אח"ו נתן ס'ת לכל שבט ושבת במ"ר פ' וילך עיי"ש ד"ה הן קרבו ימך לטות שמשה כ' י"ג ספרי תורה י"ב נתן ללוים ואחת הניח בארון שאם יבקש לזיוף שיהי' מוצאין אותה שבארון וכנראה חסר שם הציון של המקום דברים ל"א מלת מ"ר אשר על הפסוק הן קרבו בדברים ל"א, ומש"כ באמצע המאמר גיולים ג"כ בכ"ב שם שהס'ת שכתב משה ונתן ללוים ואמר לקוח היתה על גיול והקפו ו' טפחים ורק צריך ביאור מש"כ קודם לזה וכתובין המצוה הוא במנלות אי כונתו לפי שסובר מגלה נתנה כרש"י שנכתבה כל פרשה ופרשה מיד כשנתנה או שסובר בתוס' דאם גם חתומה נתנה בכ"ז נכתבה הפרשה מיד ורק אח"כ נכתבו כולן יחד על הסדר (ל"ק לרש"י) שטפירש חתומה נתנה שלא היו כותבין התורה אלא עד סוף האיך למדו התורה בעל פה דהא תורה שנכתב אסור לומר ע"פ דרך אסור ללמוד בע"פ כאשר היתה בכתב משא"כ בעת שהוא שלא היתה בכתב עוד וכן לפי הרמב"ם לסדרה תחלה המצוה ואח"כ כתבו במנלות).

וכנראה מסוף דבריו „כשהיה לפני מותו החל לכתוב התורה בספרים סס' בראשית עד לעיני כל ישראל" המשמעת שהיתה התורה כתובה פרשיות פרשיות לפני העם במנלות ורק קודם מותו החל לכתוב דתורה טראשה ועוד סופו ועכ"פ לא כרש"י דלס"ד מגלה נתנה ולסוף מ' שנים כשנגמרו כל הפרשות חברן בנידון ותוספין כא' שטשה כתב מה שהי' להם במנלות אח"כ בספר ע"פ שאמרו הקב"ה אומר ומשה אומר וכותב התורה מתחלתה ועד סופה כמו שהיא לפנינו היום ומעתה לאיזה צורך חבר אח"כ הפרשות בנידון, וגם לדעת רש"י מגלה נתנה כשנאמרה פרשה למשה הי' כותבה ולדעת הרמב"ם כשלמד משה התורה להעם הי' כותבין תמיד פרשה זו שלמדה וגם משמעות הרמב"ם שטשה לא צוה להם הכתיבה כ"א כתבו מעצמם. ולדעתי אם גם משה לא למד לישראל כל מצות התורה בכ"א כ"א במשך הזמן תמיד פרשה פרשה ורק הספק אי נכתבה להם כל פרשה ופרשה אחר שלמדה או שכתב כולם יחד כאשר נמר ללמד להם כל המצות בתורה בכל זאת לדעת שניהם כתב משה לעצמו כל התורה כולה בספר בבת אחת כאשר גם קבל מסיני ועל דרך שכתבתי לעיל לעיני מחלוקת ר"י ור"ע לעיני טתן התורה אי כללים נאמרו מסיני ופרטים בא"ט דלדעת שניהם משה קבל גם הפרטים מסיני כן לעיני כתיבת התורה רק המחלוקה אי מגלה אי חתומה נתנה לישראל אבל משה כתב כל התורה לעצמו בספר ולפ"ז לא קשה מה שהקשה תוס' ד"ה התומה הא כתיב ויקח משה את ספר הבית וכו' רש"י בחומש מבראשית עד כאן אשר בטכילתא פ' יתרו פ"ג ד"ה ויאמר ד' ועיין ביאור משמטים כ"ד פסוק כ"ה ד"ה ואל משה אמר, דהא לפני משה הי' כתובין ע"פ הציוו' מד' כתב לך וכו'.

של זהב, וגם אין להשלים וראוי להשלים. ועיין במ' בני יונה רפד רפדו שהארץ על הרמב"ם דלא דוקא דאסור לכתוב פרשה שלימה אלא אפי' פסוקים אסור ובפ"י על נישן ו' ומש"ב בקי"א ולא הערו וכ"כ דף י"ד ע"א אמרו ל"י רבנן לריה כתב ר' אמי ר' מאה ספר תורה אמר להו דלמא תורה צוה לנו משה כתב עיי"ש בתוס' בשם ר"ח דאיתו פסוק נקרא תורה ובמיר שיר השירים דיה ישקני מנישיות פיהו תורה צוה לנו משה בנימטרו' עולה למנין תרי"א דאנוכי ולא יהי' לך מפ"י הנבורה שמעו עכ"פ מפורש דמוחר לכתוב פסוקים.

רק בכ"ז אין ספק שמשו כתב אח"ז תמיד בספר זה כל הענינים שנתחדשו להלכה דרך פרט זמן שקבל התורה וגם המעשים אשר היו בזמנו הן הגנועים להלכה ד"ס הענינים. נוקב ומקלל מקשש עצים, בנות צלפחד, מלחמת מדין, והן הסיפורים הגנועים רק לטובת ולדעת ישראל ולא להלכה ד"ס הענינים: מתאוננים, מרגלים, קרח ועדתו, בלק ובלעם וגם זאת, דאם גם אין לומר שמשו כתב להעם מלה מלה רק מצות התורה הגנועים להלכה אבל לא הסיפורים, כפרש אלו אשר היו בזמנו ובזמניהם ומכ"ש אלו בהם אשר לא ננועים להלכה בכ"ז לא למד וכתב משה מצות התורה בסדר זה אשר הוא קבל מה' והיו כתובות על ספריו כי אם למד להם תחלה מצות אלו החמורות ומוכרחות להעם בכל עת ומקום וגם הפסיק לפעמים בדרך סדר לימודו ללמד להם מצוה זו קודם לפי שהזמן נרמא והיתה דבר בעתו, ויש לומר דמטעם זה*) אין מוקדם ומאוחר בתורה לפי שנתן משה מצות התורה בכונה מיוחדת וכן הסיפורים הקדים המאוחר ואחר המוקדם וכנראה ע"ד שאמרו חז"ל שבת פ"ג ד' דברים עשה משה מדעתו והקב"ה הסכים על ידו כאשר כתב את התורה ע"פ ד' לפני מותו שמר את הכלל המשנה לא זוהי ממקומה לפי שהיתה כן בפי התלמידים וכתב התורה לבני ישראל גם כסדר הזה אשר למד להם וגם היתה כן כתובה ביניהם מתחלה אם גם לא הוא ע"פ חק מוקדם ומאוחר. ואסיים לבאר עוד דברי חז"ל ב"ב י"ד ע"א השייכים לזה עיי"ש משה כתב ספרו ומש"כ ע"ז רש"י של"ה ושאר מפורשים. והנה בירושלמי סוף פ"ה סוטה הנוסחא משה כתב חמשה חומשי תורה וחזר וכתב פ' בלק ופ' בלעם עיני יפ"ט שהרשב"א כתב נראה דברי האמרים דאין זו פ' בלעם הכתובה בתורה הוא הקב"ה כתבה בשאר תורה אלא פרשה בפני עצמה היא וכתב וכו' שמדברי ירושלמי משה כתב ה' חומשי תורה וחזר וכתב פ' בלעם נראה כרוטב"א דאי פ' בלעם בתורה הרי בכלל ה' ספרו תורה היא ומאי חזר וכתב דקאמר וכי כתב התורה שלא כסדר. ולדעתי ע"פ האמור דאם גם משה כתב לעצמו בספר כל דברי התורה בעת שקבלה בכ"ז אין ספק שהוסיף לכתב אח"ז הדינים שנתחדשו וגם כל המעשים אשר היו תמיד בזמנו, וגם אין להעלות ספק באסתת כל אלו אשר היו לישראל מעת היותם במצרים בזמן משה עד מיתתו וזכורים טראש הספר שמות עד סוף ספר דברים לפי שכל העם רואים אותם עין בעין בכל זאת ענין אחד צריך ביאור איך כתב משה ענין בלק ובלעם אשר לא ראה הוא והעם עין בעין ושמתיו שמצאתי הערה זו בס' חתם סופר סמו' הגאון מהר"ם סופר וצ"ל חלק יו"ד תשובה שניו עיי"ש וז"ל: יש לי לעורר בדבר הזה הגה אין לנו בכל התורה שום דבר שאין אנחנו עידי ראיה חוץ פ' בלעם וכו' ואפי' חידוש העולם ומעשה נחש ענין הסכול ודור הפלגה כבר כ' הרמב"ן וכו' מי הגיד לנו מה ה' בין מלך מואב ובין בלעם שבא אל ארצו ולמה בא ומי הביא ומי ידע שבנה מזבחות וכו' מי בא בסודם וכו' ואפי' משה רבנו ע"ה לא ידע ורק ספה הקב"ה נכתבו הדברים וכו' אשר לפ"ז דאם גם כל אשר היה בזמנו וגם כל העם ראו כתב משה בספר כנו' מעשה בלק ובלעם וענין האתון שלא ידע משה בפרט על בור' ובהלשון אשר לפנינו גם לא כתב משה בספרו רק אח"כ קודם מותו כאשר כתב כל התורה מבראשית עד סוף לעיני כל ישראל או כתב משה מעשה בלק ובלעם מפי ד' וגם כתב

(*) שמעתי מפי מו"ה הגאון מהרי"ט מרעביטש וצ"ל בשם רבו הגאון מהרי"י נינצבורג וצ"ל על רש"י פ' בהעלותך פרשה ט' פסוק א' ד"ה בחדש הראשון שכתב פרשה שבראש הספר לא נאמרה עד אייר למדת שאין מוקדם ומאוחר בתורה ולמה לא פתח בזה מפני גנותן של ישראל וכו' עיני פסחים ו' ונכתב ברישא וכו' ובספרי מקור דברי רש"י שלא רצה להתחיל וכו' המורה על גנותן של ישראל אשר דברי רש"י צריכים קצת ביאור מאחר שהקדים דאין מוקדם ומאוחר בתורה הא"ך מקשה בתר הכי ולמה לא פתח בזה רק יש לומר לפי תוס' גיטין ס' ד"ה התומה משום שאין מוקדם ומאוחר בתורה עיי"ש אשר לכלל האמוראים הך קריאת המאוחר לא נעשה כ"א ע"י משה אשר לפ"ז דאי לא האי כללא דאין מוקדם ומאוחר בתורה לא הי' משה רשאי לשנות סדר קביעת הפרשה בשביל הך מעמא שבגנותן של ישראל דבר אלא לפי שאין מוקדם ומאוחר בתורה היה רשות ביד משה להקדים המאוחר בשביל איזה טעם.

אותה במקום הנכון לו בספר התורה, אשר לואת כונו משה כתב ספרו וס' בלעם ומפורש יותר בירושלמי משה כתב ה' חומשי תורה וחזר וכתב ס' בלעם כלומר דמעשה בלק ובלעם אשר לא ידע ולא היתה כתובה בספרו כתב אח' כשכתב התורה קודם מתו ע"ס ד' לפי חז"ל ב"ב הקב"ה אומר ומשה אומר וכותב בספר התורה על מקומה הראוי לה.

הערת שונות

מאת נחום ברו ל ל.

(המשך)

ב.

שנינו בתוספתא (שבת פ"ג וע' בבבלי קמ"ו ע"א ובירושלמי פמ"ז ה"א וע' מס' סופרים פ"ה הט"ו ופמ"ו ה"ב וע' על הגרסאות בפ"י מהר"י הכהן למ"ס) א"ר יוסי פעם אחת הלך ר' חלפתא אצל רבן גמליאל לטבריא מצאו שיושב על שלחנו של יוחנן בן הנווף ובידו ספר איוב תרגום והיה קורא בו אמר לו ר' חלפתא זכור הייתי ברבן גמליאל הזקן אבי אביך שהיה יושב על גבי מעלה בהר הבית והביאו לפניו ספר איוב תרגום ואמר לבנאי ובנאו תחת הנדבך עכ"ל מעדותו של ר' חלפתא למדנו ג' דברים. א) שבימי רבן גמליאל הזקן נכתב תרגום ס' איוב (ואינו תרגום שלנו) על הספר. ב) שהתרגום הזה לא היה נודע לר"ג קודם שהביאוהו אליו. ג) שצוה לנגזר אף עדין נפשנו כלתה לדעת מה היתה מהות התרגום הזה וגם יסתר מעינינו מה מצא ר"ג הזקן בו עול לדוננו ולגזיזה והנה מדברי הש"ס (מגלה ג' ע"א) וז"ל: בקש (יהונתן בן עוזיאל והוא תלמידו של הלל הזקן) לגלות תרגום של כתובים וצתה בת קול ואמרה דיך עכ"ל אנו למדין כי היה מקובל אצל חז"ל שעיקר התרגום על הנביאים יצא מידי יהונתן ב"ע קרוב לדורו של ר"ג הזקן אבל תרגום על הכתובים לא רצו אנשי דורו שיאמר ויתפרסם כלל וכלל ואם היה יוצא לאור בודאי היו גונזין אותו וע"ז שאלו (שם) מאי מעניא (פ"י איזה הן הסודות הכלולות בכתבי הקדש אשר התאמצו להסתיר אותן למען לא יודעו על פני הוצות) וע"ז השיבו דאית בה קץ (ע' רש"י) השאלה הנ"ל תצדק ג"כ במעשה דר"ג הזקן כי הדעת נותנת שהיה מעמו ונמוקו עמו בהרצו משפט על תרגום איוב לנגזר ושמצא בס' איוב איהו רזי תורה שאין ראוי לגלות אותם ואפשר לא מצאו פה מקום לשאול מפני שלפי דעתם גזר בן ר"ג ע"פ ב"ק שיצתה על תרגום הכתובים בכלל וגם לא באו לדון כאן רק לענין הצלה בשבת אך באמת גם תשובתם (מגלה שם) דאית בה קץ לא תספיק אלא בכלל הדבר כלומר שנמצאו בין הכתובים ספרים ופסוקים המדברים על הקץ לע"ל ובודאי לא כיוונו אלא על ס' דניאל (ע' ב"ר פצ"ח שני בני אדם וגלה להם הקץ וכו') אך ס' איוב מאי קץ אית ביה שאין ראוי לגלות תרגומו? ומאחר שחז"ל הניחו לנו פה מקום להתגדר בקשה נפשי להתבונן למען דעת מאיזה טעם גזר ר"ג על תרגום ס' איוב שיגנו ואשר חזיתי אספדה. הספר איוב לא היה יכול להתרגם כל צרכו מפני כמה מקראות שבו אשר אם יפרשו אותן כפשוטן ויתרגמו כצורתן יתעוררו על ידיהן ספקות המבלבלות את הדעות בלבנות הקוראים ויגיע להם הפסד באמונתם. אחר מן המקראות שהרעיש את העולם הוא מה שכתוב בו: כלה ענן וילך בן יורד שאנל לא יעלה אשר האמוראים מצאו בו מפורש כי היטב איוב כפר בתחית המתים (ב"ב ט"ז ע"א) ובתנחומא בראשית ס' ב' שמוהו בפ' הצדוקים אשר בו הוציאו כל רוחם וז"ל: הצדוקין כופרין ואומרין כלה ענן וילך וגו' ועוד מצאו בו דברים המביאים לידי כפורה בהשגחת הבורא ית' וכשהגיעו למקרא שכתוב: ארץ נתנה ביד רשע לפני שופטיה יכסה אם לא אפוא מי הוא היו עומדים ומשתוממים צא ולמד מה שנכסר לנו במדרש מפי התנאים (ב"ב שם)

ר' אליעזר אמר בקש איוב להפוך הקערה על פיה¹) א"ל ר' יהושע לא דבר איוב אלא כלפי שטן עכ"ל ומתאימים לדעתיה דר"א דברי המדרש המובאים בס' מאיר איוב להר"ם עראמה כ"ט ע"ב (ואינם נודעים לי ממקום אחר) וז"ל: אמר איוב אין הקב"ה נתן שכר טוב לצדיקים ולא פורע לרשעים שג' אחת היא על כן אמרתי וכ' במדה אחת נוהג העולם עם הצדיקים ועם הרשעים וכ' וע' ב"ר פמ"ח ובתנחומא פ' ואתחנן ולא לבד שכמה מקראות כאלה היו לצנינים בעיני כל אשר לבו נכון עם אלהיו אלא כל ענין ס' איוב המדבר בהשגחה האלהית ובאין מעצור יכבירו בו מלין אשר כל שומעם תתפעם רוחו בקרבו ולא יהיוק עוד באמונתו היה נתן יד לצדוקים האומרים אין עולם אלא אחר ולא לפי מעשיו נדון האדם אלא העולם כמנהגו נוהג והטוב וגם את הרע נקבל כפי מדת היכולת השולטת וגזירת עלינו, והנה הצדוקים בודאי לא העלימו עיניהם מספר הזה אשר מצאו בו כל חפצם ונהפוך היא כי כמטמונים חפשוהו וישיתוהו מעין אשר ממנו מי מלא ימצו למו ואשפה המלאה לה חצים לדלקים יפעלו בלבב אנשי ריבם הפרושים, ואף שאין בידינו קבלה מפורסמת על כך מכל מקום לא נאברו כל ההוכחות הממלאות חסרונה, הן שנינו במ' סוטה (פ"ה מ"ה): בו ביום דרש רבי יהושע בן הורקנוס לא עבד איוב את הקב"ה אלא מאהבו שנאמר הן יקטלני לו איחל וערין הרבר שקול, לו אני מצפה או אני מצפה ת"ל עד אנוע לא אסור תומתי ממני, מלמד שמאהבה עשה, א"ר יהושע מי יגלה עפר מעיניך רבן יוחנן בן זכאי שהיית דורש כל ימך שלא עבד איוב את המקום אלא מיראה שג' איש תם וישר וירא אלהים והלא יהושע תלמיד תלמידך למד שמאהבה עשה עכ"ל כל קורא הדברים האלה בהשכל ודעת בלבו יבין כי לפי דעת ר"י דבר גדול עשה ר"י בן הורקנוס בהראיתו מעלה יתרה שהיתה באיוב וכל כך היה חביב עליו דיוקו במדרש המקרא הנ"ל עד שהרגיו את רבו ריב"ז להעלותו מקברו למען ישמע וישתומם על הנסתרות הנגלות מפי תלמיד תלמידו אבל על כל זאת לא הגיד לנו מה היתה מעלת ויקרת הדרשה הנ"ל ובמה היתה נפלאת בעיניו משאר אגדות ומדרשות כיוצא בה, אמנם כן יודע לנו, כי היא היא שעל ידיה נסתלקו התרעומות ובטלה המתלוקת שהיתה בין הפרושים והצדוקים על ענין ס' איוב מכל וכל, הגע בעצמך לא קם בב' דורות שהיו אחר ריב"ז איש מעמיד כבודו של איוב על מקומו הראוי לו ועד ימיו של ר"י בן הורקנוס היו החכמים נמשכים אחר דעתו של ריב"ז כי לא עבד איוב את הקב"ה אלא מיראה וריב"ז כך היה דורש כל ימיו דחינו שהיה מכון לדרוש למען הראות שגם איוב בכלל יראי שמים יחשב, ומה היה מבקש? אין זאת אלה שבקש דברי חפץ להוציא מלבן של צדוקים דהוי מצערו ליה בקראי מס' איוב והוכיחו את ישרם לנגד עיניו באמרם אליו יום יום, איש שהיה מופת לרבים עד שכתבוהו לדורות לא הודה בתה"מ ובגמול לע"ל ובמדת הצדק השולטת בעולם ואעפ"כ היה עובד את ה' כל ימיו וא"כ מה זה אתם הפרושי' כי תלינו עלינו כל אלה האמונות החדשות שהן בעיניכם כישנות הן זרות אצלינו, לא נקוה לגמול ולא ניחל לתחיה ובכל אלה ככם אנו עובדים את בוראינו חקותיו אנו מקיימים וממשפטיו לא נסור כי זאת המצוה עלינו שנעבוד לפניו כעבדים המשמשים את רבם על מנת שלא לקבל פרס, הוא ארון כל הארץ השליט במטה ובמעל אשר לו הגדולה והגבורה והתפארת ואדם כמה נחשב הוא כי יגיע לו גמול כפי מעשיו וע"י מענות כאלה הוכרחו ריב"ז להראות ולהוכיח כי לשוא דמו היות איוב כמותם ותחי לו וראת אלהים ששבחו בו הכתוב לראיה נצחת כי פחד העונש היה נגד עיני איוב שהרי

1) רש"י הוסיף לפרש (לדברי רבא) שחירף ונדף כלומר שדבר איוב כלפי מעלה וע' בחא"ג להמרש"א אשר לפי הבנתו כמאמר זה הוא נמשך למה שאמר קודם לכן בשפתיו לא חטא בלבו חטא אך מאחר שבספרים טדויקים לא נרשינו, מאי קאמר" (ע' ד"ס) אין צורך לפרש כך וחז"ל נקטו לשון נקיה ע"פ מדרש הכתוב את ה' הוא מגדף (ע' ספרי שלח פ' ק"ב ובנסמן שם במ"ד).

לא יפול המורא ממי שתקיף ממנו בלב האדם רק אם יתבונן כי הוא משגיח במעשהו וכגמול ידיו ישיב לו, אך תלמידיו של ריב"ז והחכמים הבאים אחריו לא מצאו די ספקם בהנחה כזו אשר בה לא לבד כבודו של איוב יגונה אלא אף תגרע בה מעלתו של אברהם אבינו אשר גם עליו לא נאמר אלא שהיה ירא שמים (ע' ב"ב ט"ז ע"ב) וא"כ אין לך מדה יתירה מעבודה מיראה, אתמהה ויהי כאשר חלו את פני ריב"ז בימי חליו ושמעו את ברכתו אשר ברכם לפני מותו: יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם (והוא אמר כן לפי שטתו שהעבודה מיראה שנצטיין בה איוב היא המדה הראויה) תמהו על דבריו ואמרו: עד כאן? ועל זה השיב להם: ולואי, תדעו כשאדם עובר עבירה אומר שלא יראני אדם עב"ל (ברכות כ"ה ע"ב) וכיון בזה להזהירם שלא יעשה כמעשי החנפים המתקדשים והמטהרים בראש כל חיצות כדי שיראו אותם העוברים והשבים וישבחו אותם על מעשי חסידותם אבל לבם בל עינם ונפשם רקה מיראת אלהים מהורה העומדת לעד ואם לא יבחנו בס בני אדם והיה במחשך מעשיהם אומרים מי רואני ומי יודעני אמנם אלה אשר יראת אלהים היתה תקועה בלבבם ותהי זאת נקלה בעיניהם שרק מצד בחינת הגמול המגיע לו יעבור האדם את אלהיו וא"כ לא יהיה אלא עובר את עצמו אותה נפשם להחיש להם מפלט מרמיונות כאלה אבל לא זכו לעמוד על עבודה כאהבה שתהיה מפורשת היטב בכתובים עד שבא ר"י בן הורקנס ודרשה ויבקש וימצא כי לא עבר איוב את הקב"ה אלא מאהבה. הרבר יצא מפיו ופני ריב"ז צהלו כי לא לבד שנתבטל על ידו מדרשו של ריב"ז שהיה יפה בעתו להוציא מלבן של צדוקים ולא היו צריכים לו אחרי שבטלה דעתם אצל כל אדם אבל גם מצאו פתחון פה נגד המשיחיים אשר לפי שטתם מרת האהבה עולה על כלנה.

אמור מעתה לא ננזי² ר"ג הוקן תרגום ס' איוב אלא מפני הצדוקים למען לא יהיה הספר הזה לאבן גנף ולצור מכשול לאלה הנוטים אחרי שטתם ויהיו נלוזים במעגלותם וכבר מצינו שהתוכחו הצדוקים עם ר"ג הוקן על ענין תה"מ ויוביחם על פניהם בראיות מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים (סנהדרין צ' ע"ב) וגם נ"ל שמה ששבעת ימים קודם יוה"כ היו קורין לפני הכה"ג בס' איוב (ע' מס' יומא פ"א מ"ו) תקנו כך באיזה זמן למען נקות רוחו מספקות ודעות המורגלות בין הצדוקים. והנה על לשון שנתחבר זו התרגום הזה לא נודע לנו דבר ברור. בהוספה שבסוף תרגום הע' לס' איוב נעשה זכר לתרגום סורי (או. ארמי) אשר משם העתיקו תוכן ענינה (ע' מה שכתב הח' רי"פ פראנקל במ"ע להח' גרעמץ שנה כ"א צד 306 ואילך) ואם יוחנן הנוזף הוא הוא יוחנן שאליו נתיחס האונגליון הדי כמו ששיער הר"א קראכמאל (פירושים והארות צד 110) אפשר שע"י הנמשכים אחריו נודעו עיני התרגום הארמי הנ"ל בקהל המשיחיים אך מ"מ לא נסמוך על דברים התלויים בהשערה ואף דעת הח' גרעמץ (שם שנה כ"ו צד 83 ואילך) שתרגום ס' איוב אשר גזרו ר"ג הוא תרגום הע' עריין לא נתחווה אצלי מפני שסתם תרגום הוא ל' ארמי אך זה הוא נכון וקים כי ר"ג הוקן חשש מפני דעת הצדוקים הכופרים בתה"מ.

ע"פ האמור למעלה נתברר לנו כי בזאת נפרדו הצדוקים מהפרושים לענין תכלית וכוננת העבודה שהצדוקים האומרים אין תה"מ מן התורה ואין גמול לע"ל יצא להם שצריך האדם לעבוד את בוראו כפי החק המוטל עליו ועשיית הכינות היא חובת כל איש אשר בשם ישראל יכונה ואין ביריניו לא מיסורי הצדוקים ולא משלות הרשעים וכאורעות כאלה לא יבואו ע"פ גזרת הבורא ולעמדת זה הורו הפרושים כי הקב"ה צופה על מעשי בני אדם יגמול לצדיק כצדוק ולרשע כגמול

² ברור אצלי כי ר"ג הנזכר פה הוא ר"ג הוקן כי בימי ר"ג דיבנה כבר נודעה קרנם של הצדוקים ואם תאמר כי לכותים השיב לא תכון הראיה סנביאים וכתובים.

ידיו ישיב לו ומה שאנו רואים בעוה"ז צדיק ורע לו רשע וטוב לו אין זו ראייה לסתור כי אם נאמין במדת צדקו של הקב"ה בזה אנו נוכחים כי הגמול האמתי יהיה בעולם התחיה לע"ל וא"כ יראת העונש תבוא בלבנו למען לא נחטא ותהי זאת נחמתנו אם נחיה חיי צער בעוה"ז כי יש אחרית ותקותינו לא תכרת. הן לא דבר רק הוא מה שיוספר בבריתא (אדר"נ פ"ה) על תלמידי צרוק וביתוס שבקשו סיוע לשמתם ממאמרו של אנטיגנס איש סוכו א"א פעם אחת (ואפשר ברור הרביעי אחרי אנטיגנס רהיינו בימי שמעון בן שטח ע"י פירושים והארות למהרא"ק צד 297) התווכחו בעלי הכתות על ענין הגמול ואז גם מן הקבלה היו משיבין הצדוקים לפירושים באמנם כי אנטיגנס איש סוכו שהוא מאבות העולם ודבריו נשנין בפי התלמידים היה מכוון להוריע כי כל מעשה המצוה והצדק היא מעשה עבדות רק העבד נוטל פרס מרבו ועובד אלהים אינו מקבל שבר על עבדתו ומה שאמר ויהי מורא שמים עליכם ר"ל יראת הארון על עברו שהוא קנין כספו ומצווה לשרתו מבלי שיחל לגמול המגיע לו וא"כ אף הקבלה תכחיש אמונתם כי מסורת הוא ביד הפרושים שבעולם הבא אין להם כלום ואעפ"כ יצטערו עצמן בעוה"ז ואפשר שאיזה מהשונים הוסיפו המלות "כדי שיהיה שרכם כפול לעתיד לבוא" (ע' אדר"נ שם) כלומר שהקב"ה ישלם לצדיקים על צערם בעוה"ז משנה שבר לעתיד לבוא וע' ספרי דברים פל"ב אשר שם ג"כ נקטו שהעושה מאהבה שעובד את ה' אף בלו שגיגע לו שכר על כך ואף שהוא שרוי בצער שברו כפול ומכופל⁸⁴). והנה אחרי שנתדלדלה כת הצדוקים ולא היו צריכין לחשוש כי מתוך העבודה על מנת שלא לקבל פרס יבואו לירי כפירה בגמול ועונש וגם יצאו אנשים בישראל אשר מרת האהבה לבדה היתה חביבה אצלם עד שקצתם בחרו מות מחיים למען התקרב לאלהיהם ואז לחם שערים בהתנדב עם לפרוק עול מלכות רומי מעל שיעבוד צוארם כמו אנשים בישראל אשר הבעירו אש האהבה בלבבותם למען תהיה המות נקלה בעיניהם בצאתם להלחם על נפשם ולקנא קנאת ה' צבאות נגד אויבי עם ה', ובראשם ר' עקיבא בן יוסף, אשר השליך נפשו מנגד כדי להרבק באלהיו ויהי דגלו עליו אהבה הלא זה ר' עקיבא אשר כל דברי חשק וירירות הנאמרים בס' שיה"ש הוציאם מידו פשוטם ויעשם מחלצות לתפארת קדושת עם סגולה ולציווי ברית אהבה בין ישראל לאלוהיו ולא לבד שהורה הלכה כי המגענע קולו בשיה"ש בבית המשתאות ועושה אותו כמין זמר אין לו חלק לעוה"ב (תוס' סנהדרין ב"ב) אלא אף הגדיל ערך הספר הזה על ערך שאר כל הספרים הנמנים בין הכתובים (ובניהם ס' תהלים אשר כלו קדש יאמר לו) ולא רצה לקבל בשום פנים דעת האומרים שהיתה בו בחלוקת אי מטמא את הירים כי לפי סברת עיקר כוונת הספר הזה להראות ולתאר ברית קדש שבין ישראל לאלהיו ואי אפשר שבאיזה זמן מן הזמנים הבינו אותו חכמי ישראל בענין אחר (דים פ"ג מ"ה)⁸⁵ ממנו למדו וכן עשו שצריך האדם לסבול את כל ענויים ולמסור נפשו באהבת בוראו עד שהעם חרף נפשו למות, שמחו אלי גיל וישישו כי ימצאו קבר כי עוה כמות אהבה, אהבה שאהבו דורו של שמר להקב"ה שני כי עלוך הורגנו כל היום (שה"ש רבה כ"ח ס' ו') ואף הוא בעצמו בשעה שהוציאוהו להריגה לא לבד שכשהיו סורקין את בשרו במסרקות

⁸³ ודייקו באמנם שברו כפול מפני שזה תלוי לאלף דור וזה תלוי לאלפים דור (סוטה ל"א ע"א).

⁸⁴ גם במדרש שיה"ש ז' פ' העתיק המשנה כצורתה וטפ"י הספורנו לשיה"ש שם (דפוס קענינסבערג צד ה') נראה שהיה לו נוסח אחר במתניתן וז'ל: כבר אמרו חכמים כל השירים קדש ושיה"ש קדש קדשים והכוונה בזה שכל השירים שעשה שלמה המלך שני יהיו שירו חמשה, ואלף כולם היו שירי קדש אשר בהם ישמח ישראל בעושייו וזה שיה"ש הוא ק"ק עכ"ל אך לא מצאתי חבר לנירסא זו וראיתי להעיר עליה מפני שגם בפירושו נגדר אחרונה.

של ברזל היה מקבל עליו עול מלכות שמים כי אם גם כאשר שאלו לו תלמידיו: עד כאן, אמר להם כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה בכל נפשך אפילו נוטל את נשמתך אכרתי מתי יבוא לדי ואקיימנו עכשיו שבא לידי לא אקיימנו (ברכות כ"א ע"ב)⁵ כללו של דבר כי לפי דעתו הייסורין שבאין על האדם הם מועילים יותר מכל תורה שלמד וחביב האדם שמקבלם בשמחה (ע' ספרי דברים פ' ל"ב).

גם ד' מאיר תלמידו של ר"ע חשב מחשבות לבל יתרעם האדם על הפורעניות המתרגשות בעולם ואף הוא אחז בשמתו של ר' עקיבא שאין מדה גדולה מסרת האהבה והראה לדעת כי אכרחם ואיוב נצטיינו בה (ע' סוטה ל"א ע"א) אלא שלפי שמת ר"ע הייסורין פוגעין באדם למען יצטער בהן והקב"ה בא לנסותו להשיבו באחריתו ולשמת ר"ט הרעות שבעולם אך לפי דמיוניו הן רעות ובאמת טובות הנה ואף שתנא כן משמיה דר"ע כל מה דעביד רחמנא לטב עביר (ברכות ס' ע"ב) מ"ט רק בשעת מעשה אמר כך אבל ר' מאיר העמיד בזה כלל גדול ולכן שנו המאמר על שמו וכן דרש והנה טוב מאד טוב מות (ע' ב"ר פ"ט) וכי הוה מסיים ספרא דאיוב (אשר סופו טוב) אמר: סוף אדם למות וסוף בהמה לשחימה והכל למיתה הם עוברים אשרי מי שגדל בתורה וכי ונפטר בשם טוב מן העולם עכ"ל הרי שאף פטירתו של אדם היא נאה לו ואין לו אלא להכיר רעת לבו ולהטיב את מדותיו למצוא הצלחתו בעולם והנה מימי ר' עקיבא ור' מאיר אשר בעקבותם הלך ר' יהושע בן הורקנס הרגיל לפרש ואהבת את ה' אלהיך שיעבוד את ה' מאהבה תחת אשר מלפנים פירשו שענינו להכיר את הקב"ה ולהדבק ברכיו ספרי דברים כ' ל"ג ב"ה והיו וכן איתא בתנחומא נח כ' ג' מנין אתה למר שאין אהבה זו אלא לשון תלמוד ראה מה כתיב אחריו והיו הרברים וכי ע"ש ושניהם גם יחד יכוננו על שפתך.

(המשך יבא).

קונטרס רוח הדישה.

מאת הר"ר יעקב רייסמאן.

(המשך)

(3) שם (י"ז א'): מרגלא בפומיהו דרבנן דיבנה אני בריה וחברי בריה. אני מלאכתי בעיר והוא מלאכתי בשדה. אני משכים למלאכתי והוא משכים למלאכתי. כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתי כך אני אינו מתגדר במלאכתי עכ"ל. יעוין פי' רש"י. ו"ל הערוך (ערך מרגל): אף על פי שהן יסודי עולם אין מחזיקין טובה. לעצמם בהחזיקם בתורה. אומרים: כבעלי אומנות אנו. אני בריה והאומן בריה. הוא מתעסק במלאכתי לחרוש ולזרוע ולקצור ולטחון ולאפות ואני מתעסק במלאכתי ללמד וללמד עכ"ל. ולפי הפירוש הזה צ"ל בלי ספק להפך: כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתי (תחת: במלאכתי) כך אני אינו מתגדר במלאכתי (תחת: במלאכתי). ור"ל כשם שהוא אינו מתגדר ומתגדל ומתנאה במלאכתי לחרוש ולזרוע וכו'. כך אני אינו מתגדר ומתגדל ומתנאה במלאכתי ללמד וללמד, גם כי מלאכתי הוא בחיי שעה ומלאכתי בחיי עולם. אחרי כן מצאתי בערוך (ערך גדר א') כדברים האלה: בברכות בסוף גמרא דפרק היה קורא: כשם שאינו מתגדר במלאכתי כך אני אינו מתגדר במלאכתי. פי' ענין מתגדל ואין שררה במלאכתי אף אני אינו מתגדל במלאכתי. ויש מפרשים מה הוא אינו

(5) וע' בירושלמי ברכות פ"ט ה' ובסוטה פ"ה ה"ג ומשם העתיקו שתוספות סוטה ל"א ע"א ולא הביאו דברי הש"ס ברכות כי מחבר התוס' הג"ל דרכו להביא מאמרי הירושלמי למסכתא זו.

מתגדר בשלי שאינו עוסק בתורה כלום אף אני אינו מתגדר בשלוי שאינו רוצה לבטל מדברי תורה עכ"ד. והנה הפי' הראשון הוא לפי פירושו בערך טרגל ולפי הנוסחא הנ"ל, והפי' השני הוא לפי פירוש רש"י ולפי הנוסחא אשר לפנינו. ולשון: מתגדר תורה לפי כפי' הערוך. הן לפי פי' רש"י היה צ"ל: מחזיק. או: תופש כמבואר על נקלה לכל איש. וכן ראשית המאמר: אני בריה והוא בריה. תורה על היות כל המאמר מדבר בשבח האומן ולא בננותו. ולפי פירוש הערוך הנכון והקים והישר נ"ל, כי המאמר הזה הוא מאת רבן יוחנן בן זכאי אשר היה ראש רבנן דיבנה, יען אשר לו נאזה מאד להוקיר גם את העסק בחיי שעה. הן הוא עצמו עסק שליש שנותיו בחיי שעה. יעוין ר"ה (ל"א ב'): כל שנותיו של רבן יוחנן בן זכאי מאה ועשרים שנה. ארבעים שנה עסק בפרקמטיא. ארבעים שנה למד, ארבעים שנה לימד עכ"ל. וכן היה איש מדיני כאשר יורה כל המסופר עליו בגמ' (נ"ו א' וב') עיי"ש. וכל איש מדיני יודע חין ערך וצורך העסק בענינים מדיניים ובחיי שעה, ולכן הוקיר גם את הנכרי אשר רוב עסקו בענינים מדיניים ובחיי שעה. ככתוב פה הלאה: אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הקדומו אדם שלום בעולם, ואפילו נכרי בשוק עכ"ל. עתה ראה והביטה כי תלמידו ר' יהושע אשר יצא לו בעקבו בהיותו איש מדיני כמה כידוע. יצא לו בעקבו גם בענין הזה. ולכן אמר: שונה אדם שתי הלכות שחרית ושתי הלכות ערבית ועוסק במלאכתו כל היום מעלין עליו כאלו קיים את כל התורה כולה וקיים והגות בו יומם ולילה (מדרש תנחומא פרשת בשלה). וזה הוא מתאים עם דברי מורו פה. וביחוד עם אמרו: ושמא תאמר אני מרבה והוא ממעיט שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכון לבו לשמים. והנה אחרי מאמר ר' יהושע הנ"ל כתוב עוד: מכאן היה ר' שמעון בן יהושע אומר: לא נתנה התורה לדרוש אלא לאוכלי המן שלא היה להם צורך לא למלאכה ולא לסחורה, הא כיצד? היה יושב ודורש ולא היה יודע מהיכן הוא אוכל ושותה ומיהיכן ללבוש ולכסות. הא לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן ושניים להם אוכלי תרומה עכ"ל. ונקל לכל קורא לדעת שמנמת פני ר' שמעון בן יהושע במאמרו זה הוא אך להודות לנו, כי כל מי אשר איננו מאוכלי המן או מאוכלי תרומה צריך לרבוץ תחת משא העסק בחיי שעה אם — מלאכה ואם — מסחר ולא ישען אל חסד אל לבדו, וכי איש כזה יוצא וירי חובת: והגות בו יומם ולילה בלמוד שתי הלכות בשחרית ושתי הלכות בערבית כדעת ר' יהושע או גם בק"ש. ועפ"ז נ"ל, כי המאמר: אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית קיים ולא ימיש. המובא במנחות (צ"ט ב') בשם: ר' שמעון בן יוחי הוא באמת מאת ר' שמעון בן יהושע הנ"ל, וכי בעבור אשר היה כתוב למכראשונה רש"י בר"ת חשבו המעתיקים אשר שם: ר' שמעון בן יוחי הניל מאד על לשונם. כי הוא ר"ת. ר' שמעון בן יוחי. ובאמת הוא ר"ת: ר' שמעון בן יהושע. הן רוח אחרת היתה עם ר' שמעון בן יוחי בענין הזה. הוא אמר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזרע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, והוא בשעת דישה, וזורה בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישאל עושים רצונו של מקום מלאכתו נעשית ע"י אחרים. שנאמר ועמדו זרים ורעו צאנכם וזנו' (ברכות ל"ה ב'). הוא אמר אהרי צאתו מן המערה בראותו אנשים חורשים וזורעים: מניחין היו עולם ועוסקין בחיי שעה! (שבת ל"ג ב'). הוא חשב גם מעשי נמילות חסדים לעמת למוד התורה לעולם ועוסקין בחיי שעה! (שבת ל"ג ב'). הוא חשב דר' נתן: מעשה ברבי שמעון בן יוחאי שדוה מבקר את החולים, ומצא באדם אחד שתפוח ומוטל בחולו מעיים ואומר גדופים לפני הקב"ה. אמר לו: ריקה! היה לך שתבקש רחמים על עצמך ואתה אומר גדופים! אמר לו: וסלקנו ממני ויגחנה עליך. אמר: יפה עשה לי הקב"ה שהנחתי דברי תורה והייתי מתעסק בדברים בטלים עכ"ל. ואחרי כל אלה איבנה ויכל להיות כי הוא אמר: אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית קיים לא ימוש, והרשות נתונה לו לעסוק כל היום בחיי שעה, ולכלות עת כביר במלאכה או במסחר?

(4). שם (כ"ב א'): מעשה באחד שתבע אשה לדבר עבירה אמרה לו ריקא!

יש לך מ' סאה שאתה טובל בהן? מיד פירש עב"ל. הוא ע"ד שקשה עליהם טהרת
(צ"ל: טומאת. וכן מובא בתוס' נדה נ"ה א' ד"ה שמא) כלים יותר משפיות דמים
(יוסא כ"ג, א'). כן היה דרך ההמון מאז מעולם ההשליך הבציר ולהחזיק בעללות,
לזונק תוך הרמון ולאכל קליפתו. יעוין שמות רבה (פרשא י"א): כשמת יוסף הפרו
ברית מילה. אמרו: נהיה כמצרים* עב"ל ובטורה נבוכים (ח"ג פמ"ו) מובא בשם חז"ל
בלשון אחרת: הם בטלו מצות מילה כְּשֶׁצָרְךָ עֲקָדְם בְּמִצְרַיִם (כלל) תיבא אחרי מות
יוסף כנ"ל) להדמות למצריים. ובויקרא רבה (פרשה ל"ב): שלא שנו את שמם ואת
לשונם. ראובן ושמעון נחתו, ראובן ושמעון סלקין וכו' עב"ל. הגה בשם ובלשון לא רצו
להיות דומים למצריים, ובהפדת ברית מילה ששקולה כנגד כל המצות ואלמלא היא לא
נתקיימו שמם וארץ (נדרים ל"ב, א') רצו להיות דומים למצריים! וכן ארחות ההמון
בימינו נפשי דעת מאד אנשים רבים אשר נקל למו לזכר רצח ונאף והשבע לשקר וחלל שבת
ומועד, ומנהג לקחת תרנגול לכן לכפרה ועוד הרבה כמוהו יקרישו ויעריצו עד סאד.
ובט"א אכבירה מלין על אודות הדבר הזה ועל פי הרברים והאמת האלה מיושבת
קושיה הר"א פולדא בפ' על הירושלמי (ברכות פ"ג הלכה ד') יעו"ש. ולפי הירושלמי
שם היתה האשה הנתבעת לדבר עבירה אשת אש לא פנויה כפי' רש"י פה.

(5) שם (כ"ה, ב'): ריב"ח אמר תפלות אבות תקנוס. ריב"ל אמר תפלות כנגד
תמידים תקנוס עב"ל. אדני המחלוקת היא הַשְּׂבָעִי, על הספק בתפלה: אם היא
מצוה שכלית או אך מצוה שמעית. לדעת ריב"ח היא מצוה שכלית, ולכן קיימה עוד
האבות אשר היו לפני מתן תורה וטרם השמיע אל שרי את פקודיו מתוך האש. ולדעת
ריב"ל איננה כי אם מצוה שמעית כהתמידין, וכי שאל תשאלני לאמר: מה לנו
לדעת אם כה ואם כה? מה לנו בין שכלית לשמעית? הלא גם שתיהן עלינו
לשמרה ולעשותה? אענך ואנוך תהיינה קשבות, מצוה שכלית לא תשוב מפני כל
אין מצוה אין פקדה אשר תדחה אותה, אך הגה היא סמוכה לעד לעולם כהשכל
אשר הוא אביה קִנְךָ. לא כן מצוה שמעית. היא דחה תדחה לפעמים מפני מצוה
ופקדה אחרת. הן כל סגמת פני מצוה כזאת הוא אך לשאת עול ד' ולדעת כי הוא
אדון כל הארץ. וכי לו הממלכה והמטלה והמשרה, ככתוב פה הלאה (ל"ג ב'): מפני
שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזרות עב"ל. ופי' רש"י: מדותיו, מצותיו,
והוא לא לרחמים עשה אלא להטיל על ישראל חקי גזרותיו להודיע שהם עבדיו ושומרי
מצותיו וגזרו תקותיו אף בדברים שיש לשטן ולאומות העולם להשיב עליהם ולומר מה
צורך במצוה זו (הם המצות השמעיות) עב"ל ובפי' לר"ה (כ"א א' ד"ה לא להנות
נתנו): לישראל להיות קיומם להם הנאה אלא לעול על צואריהם נתנו עב"ל. ולכן
יתחלף לפעמים עול מצוד אחת בעול מצוה אחרת. ונ"ל אפוא, כי כל החכמים אשר
הקילו בתפלה ודחיה מפני ת"ת יעוין שבת (י"א א') ותר"ו (בברכות פ"א ד"ה אלא
ביני עמודי) לא חשבו את התפלה רק למצוה שמעית כדעת ריב"ל. ועל כן ערבו את
לכבם לדחות אותה ולהחליף בעול מצות ת"ת.

(6) שם (כ"ו, ב'): המתפלל אחרי רבו וכו' גורם לשכינה שתסתלק מישראל עב"ל.
בגלות כבוד המורים מישראל קלה וקלה גם כבוד ד' מהם. כי המורים הם אך צירי
ד' ללמד תורתו לעמו ישראל, והבו לציר בו יבזו גם לשולחיהו, וזאת היא הכונה
האמתית בסלוק שכינה שהוא כבוד ד' מישראל.

(7) שם (כ"ח, ב'): שהיה ר"ג מכרו ואומר כל תלמיד שאין תוכו כברו לא
יכנס לבית המדרש עב"ל. באבות דר"ג (ספ"ב) כתוב: והעמירו תלמידים הרבה, שב"ש
אוטרים אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו וכן אבות ועשיר (צ"ל): וכשר
כאשר תורה מלת: וכשרים אשר בדברי כ"ה) וב"ה אומרים לכל אדם ישנה, שהרבה
מושעים היה להם לישראל ונתקרבו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים וחסידים וכשרים

* הוא הפך דעת הערפאטא אשר אמר, כי המצריים ימלו את כשר ערלחם וכו'
בל העמים המחזיקים במילה למדו מהם.

עכ"ל. ואיככה אפוא הכוונ ר"ג לאמר: „כל תלמיד שאין תוכו כפרו לא יכנס לבית המדרש? הלא היה ממשפחת הלל ואף גם נכלל תמיד בבית הלל כידוע, והם אמרו: לכל אדם ישנה וכו'? וגל' כי מנמת פני ר"ג בכרוזו זה היתה רק להרחיק את המינין אשר אין רפואה למכתם (שבת ק"ט ב) מבית המדרש. הן קהמיה ופ'רת אצל כל פ'ה ארבו ללמוד אנשים במסורת בריתם, וגם בקרב מועדי אל ובתוך בתי מדרשות באו מתחפשים בכנדי ת"ח להרוח התלמידים הצעירים ברוב לקחם ובחלק שפתם. וביחוד עשו זה בראשית צמיחתם אשר היו עוד מ"מ מספר ונרפים מן ההמון הרב, וחגרו בעוז מתניהם להגדיל אהות מרעיהם ולהרבות אנשי חברתם כדרך כל כת חדשה בראשית צמיחתה. ובגלל זה נתקנה ברכת המינים בימי ר"ג הוקן וקנו ככתוב הלאה (כ"ח סע"ב). ועיון משנה תורה להרמב"ם (הלכות תפלה פ"ב הלכה א'). אך בעבור אשר המינים התחפשו והתנכרו ושטו אותם אותות חכרים ות"ח נחשד כל איש בלתי נודע שתטול שלשום מן הוא טהם ומסולדתם, ונדהו גם המונים המונים אנשים אשר לא היו מינים מבית המדרש, כי בהדי הוצא לקי כרבא. והנה בניו ת"ח אשר התחפשו בהם המינים היו לבנים, יעוין קדושין (ע"ב, א'): הראני ת"ח שבבבל דומים כמלאכי השרת עכ"ל. ופי' רש"י: לבושים לב נים ועטופים כמלאכי השרת וכו' עכ"ל. וזכר לוד בקהלת (ט"ח): בכל עת יהיו בגדיך לב נים. ועפ"ז מוכן היטב מה דאחא לר"ג בחלמ' הצבוי חוררי דמליון קטמא.

8. שם (שם במשנה): ר"ג אומר בכל יום ויום מתפלל אדם י"ח. ר' יהושע אומר מעין י"ח עכ"ל. אם בכל יום ויום מתפלל אדם לדעת רבי יהושע מעין י"ח למה נתקנו י"ח? וגל', כי לדעתו לא נתקנו י"ח רק לאלה אשר בעמל אנוש אינימו ועם עושי מלאכה לא יזעו, ואשקם ממטיר להם מן השמים דבר יום ביומו, ויוכלו להאריך תפלתם כאות נפשם. לא כן אלה אשר בועת אפיהם יאכלו לחם ואך מלאכה עבודה היא מוצא למחיתם. אלה אין עתותם בידם, ואין לאל ידם להקדיש לתפלד ולשפך שיחה לפני ד' כי אם רנעו מספר. ור' יהושע היה בזה עוד בעל נסיון. כי גם הוא היה עושה מלאכה ואוכל לחם עצבים בועת אפיהם. יעוין למעלה (ע"א): מכותלי ביתך אתה ניכר שפחטי אתה עכ"ל. ופי' רש"י עושה פחמים וי"א נפח עכ"ל. ובירושלמי (בפרק הזה): אול גבי ר' יהושע אשכחיה יתיב עביר מחטין וכו' עכ"ל. ויוכל להיות עוד, כי ר"ע הנזכר אחריו ר' יהושע בא לפרש דברי ר' יהושע ולאמר, כי י"ח נתקנו לאלה אשר תפלתם שגורה בפייהם, ומעין י"ח לאלה אשר תפלתם איננה שגורה בפייהם.

9. שם (ל"א, א'): לעולם יתפלל אדם בבית שיש בו חלונות. שנאמר (דניאל ו') וכיון פתוח ליה וגו' עכ"ל. הראיה מהפסוק הזה תוכיח למד' כי צ"ל: בבית שיש בו חלונות נגד ירושלים ככתוב שם. וכן כתב הרמב"ם: וצריך לפתוח חלונות וכו' כנגד ירושלים כדי להתפלל כנגדן (משנה תורה הלכות תפלה פ"ו הי"י) ועיון ש"ע וסוד (א"ח סי' צ') וכו' (שם סי' צ"ה).

10. שם (שם): יכול ישאל אדם צרכיו ואחר כן יתפלל. כבר מפורש ע"י שלמה לשמוע אל הרנה ואל התפלה. רנה זו תפלה. תפלה זו בקשה עכ"ל. אם רנה היא תפלה ותפלה היא בקשה הנה גם רנה הוא בקשה, ומה אפוא בין רנה לתפלה? ואם נאמר כי יש הבדל בין התפלה אשר אצל רנה להתפלה אשר אצל בקשה. איככה יוכר ההבדל בלשון? ומי מדחכמים אשר דעת שפתותיהם ברור ימללו ידבר כזה? לכן גל' ברור כי צ"ל: יכול ישאל אדם צרכיו, ואח"כ יהלל וכו' רנה זו תהלה, תפלה זו בקשה. וכעין זה כתוב במדרש דברים (ראש פרשת ואתחנן): לשמע אל הרנה ואל התפלה. רנה זו קלוסו של הק"ה, ותפלה לצרכיו של אדם עכ"ל.

11. שם (ל"ב, ב'): רבא לא נזר תענית ביומא דעיבא משום שנאמר סכותה בענן לך מעבור תפלה עכ"ל. יומא דעיבא הוא כנוי מליצי ליום אשר אור הגשם התקדר בו בעבים, אם עבי צר ומצוק. ואם עבי שיח ושיח, ואם עבי אף וחיסה, וביום אשר הנפש היא בו במעמד כזה. זמותיה נתקו, ודעתה איננה מיושבת עליה, ורב אמר: כל שאין דעתו מיושבת עליו אל יתפלל (עירובין כ"ד, א'). ובעבור זה לא התפלל ר' חנינא ביום אפו (שם ושם)

וקרוב, כי גם פה צ"ל: רב תחת: רבא. ופסוק סכותה בענן לך מעבור תפלה הוא אך אסמכתא מליצית.

12. שם (ל"ג א'): כל אדם שיש בו דעה כאלו נבנה בית המקדש בימיו עב"ל. ר"ל, כי השנת האדם עתה ע"י הדעה שיש בו היא מעין השנתו ע"י הנבואה בזמן שבת המקדש היה קיים. ויעוין ב"ב (י"ב, א'): אע"פ שניטלה (נבואה) מן הנביאים מן החכמים לא ניטלה, ופי' הרמב"ן ע"ז המובא בע"י.

13. שם (ל"ג ב'): האל הגדול וכו' והודא עב"ל. מזה: הודא שמו (פיוט האוחז ביד). ור"ל הנמצא תמיד בודאי ולא היה מעולם עת אשר יהיה בו ספק אם ימצא ואם לא ימצא. כי הוא מחוייב המציאות מאז מעולם אבל כל הנמצאים זולתו היו טרם המציאות מעם ד' מוטלים בספק אם ימצאם ד' ואם לא ימצאם.

14. שם (ל"ד ב'): זה ויין המשומר בענבו מששת ימי בראשית עב"ל. הוא כנוי מליצי להאמתיות החבושות בטמון מראש מקדמי ימים ולא תתגלה כי אם בעת אשר תמלא הארץ דעה את ד' כמים לים מכסים. וכבר התכנו האמתיות אשר תגלה החכמה בשם ויין במליצת: מסכה יינה (משלי ט' ב').

15. שם (ל"ה ב'): כל הנהגה מן העה"ז בלא ברכה כאלו גזול להקב"ה ונספת ישראל עב"ל. הנאת האדם מן העה"ז בלא ברכה היא אות אמת על היותו כפוי טובה (איון אונדאנקבארער מענש) גם לר' גם לאנשים. וכל כפוי טובה הוא גזול את הגמול אשר הוא חייב למיטיב עמו ומושיך לו חסד.

16. שם (מ"ג ב'): עתידים בחורי ישראל שיתנו ריח טוב כלבנון עב"ל. ר"ל שיוצא שמש עד לטרחוק כמו הריח הטוב מגדל חכמתם. והוא ע"ד: לריח שמנך טובים שמן תורק שמך (שיר השירים א' ג') ויעו"ש פי' רש"י.

17. שם (נ' ע"ב): שאפילו עוברין שבמעו אמן אמרו שירה על הים עב"ל. מנמת המאמר הזה היא להודיע דרך מליצה חידה, כי עם זו בחר לו יה נקדש עוד בטרם יצא מרחם לספר תהלתו וק"שיר לו חסדיו ככתוב: עם זו יצרתי לי תהלתי וספרו (ישעיה מ"ג, כ"א) והוא אפוא ע"ד בטרם אצריך בבטן ידעתך ובטרם תצא מרחם הקדשתך (ירמיה א' ה') ואמרו אך: על הים. הוא לבעבור אשר שירת הים היתה השיירד הראשונה לשירו בני ישראל לר' ככתוב בירושלמי (סוטה פ"ה סוף ה"ד): כשהקב"ה עושה להן נסים יהו אומרים שירה. התיבון הרי נאות מצרים (דלא אמרו שירה? פי' פני משה). שנייא היא שהיא תחלת נאותו (על הים היה עיקר נאותו וכו'). פי' פני משה). עב"ל.

18. שם (נ"ד א'): הוה קאויל בפקתא דערבות וצחא למיא עב"ל. פקתא דערבות היא מקום ציה אין מים ככתוב במ"ק (ט"ו, א'): זבנוי מוא בפקתא דערבות עב"ל. ובחולין (ק"ג, א'): פקתא דערבות אתון דלא שכיחי לכו מוא עב"ל. והנה בערוך (ערך פקתא) כתוב: בריש גמרא דפרק הרוואה בברכות מר בריה דרבינא הוה אויל בפקתא דערבות כנון אתון שכיחי לכו מוא משו ודוכו מצפרא ואתנו עליהו לכוליה וומא עב"ל. לשון הזאת מתעה את הקורא לחשוב, כי מן: מר בריה דרבינא עד הסוף הוא מאמר אחר הכתוב בריש גמרא דפרק הרוואה בברכות. ובאמת יש פה שני המאמרים. האחד מן: מר בריה דרבינא עד: כנון. והוא בריש גמרא דפרק הרוואה בברכות. והשני מן: כנון. עד הסוף. והוא בפרק כל הבשר בחולין. וצריך להוסיף אפוא לפני מלות: כנון. מלות: בפרק כל הבשר בחולין פקתא דערבות.

19. שם (שם ב'): אבני אלנביש מאי אבני אלנביש? תנא אבנים שעמדו על גב איש עב"ל. השאלה והתשובה אינן על: אבני אלנביש אשר בכרייתא. כי אם על אבני אלנביש אשר ביחוקאל (י"ג י"א וי"ג. ל"ח כ"ב). כי לא יתכן לפרש מלות הברייתא בדרך דרש.

20. שם (שם): אבן שבקש עוג מלך הבשן לרוק על ישראל וכו' איזיל ואיעקר טורא וכו' אול ועקר טורא עב"ל. פתח באבן וסוים בטורא? בלי ספק אין זה כי אם ט"ס. ותחת: טורא. צ"ל טנרא. שהוא תרגום צור הגרדף עם אבן. ונ"ל כי

האמור על הטנרא הזה: בר תלתא פרסי הוא אך לשון הבאי. יעוין חולין (צ' ע"ב) דברה תורה לשון הבאי וכו' דברו נביאים לשון הבאי וכו' דברו חכמים לשון הבאי. ויעוין ערוך (ערך גוזמא) והכונה האמתות בלשון הנ"ל איננה כי אם: טנרא גדול עצום ורב. ומ"ש: לזרוק על ישראל ר"ל על משה ששקול כנגד כל ישראל. וכעין זה יש במדרש שיר השירים (פסוק הנך יפה רעיתי): ילדה אשה אחת במצרים ששים רבוא בכרם אחד וגו' זו יוכבד שילדה את משה ששקול כנגד ששים רבוא של ישראל עכ"ל. וכן מ"ש: מחנה ישראל כמה הוי? תלתא פרסי ר"ל האיש משה השקול ככל מחנה ישראל כמה הוא כחו גדול ועצום ורב ולכן נחזין לי לקרות טנרא גדול עצום ורב להטיתו בו. ועוין חשב. כי במית הרועה תהיינה הצאן לבו ולאכלה על נקלה. ולהטית הרועה לברו לא הוה צריך טנרא בר תלתא פרסי כי אם טנרא גדול כנ"ל. (21) ש"ס (ג"ה, א'): והמאריך על שלחנו. דלמא אתו עניא ויהוב ליה עכ"ל. רז"ל זה דרכם תמיד בכל דבר אשר יש לו שני טעמים טעם חומרי וטעם מוסרי להכחיד את הטעם החומרי תחת לשונם ולזכור רק את הטעם המוסרי. ולפי דעת הרמב"ם בספרו מורה נבוכים (ח"ג פמ"ג) הוא גם דרך התורה הכתובה. כי לפי דעתו שם יש גם על מצות השבת שני טעמים טעם חומרי וטעם מוסרי. יעוין ש"ס: אמנם ענין השבת טעמו מפורסם ואין צריך לביאור. כבר נודע מה שבו מהמנוחה עד שיהיה שביעות חיי האדם בהנאה ובמנוחה מן העמל והמורה שלא ימלט ממנו קטון וגדול (זה הוא הטעם החומרי) עם מה שמתמיד ומקיים הדעת הנכבד מאד לדורות. והוא האמונה בחדוש העולם (הוא הטעם המוסרי) עכ"ל. והתורה לא זכרה כי אם הטעם המוסרי. וכן על המאריך על שלחנו יש טעם חומרי מלבד הטעם המוסרי הנ"ל. אך רז"ל העלימיהו. והטעם החומרי כתוב בספר מאקראבאיאטיק להרופא הגדול הופרעלאנד (ח"ב מאמר ב' פי"ב סי' א' העתקת יאועול). וז"ל לא מה שאנחנו אוכלים אך מה שאנחנו מעכלים מוין ומכלכל אותנו. וא"כ הרוצה להאריך חיינו יאכל בלש ובנחת. כי מיד בהפסא צריכים המאכלים בראשונה להתחלק ולהתרמות לחלקי גופנו. וזאת יעשה ע"י הלעיסה הנכונה והתערבות הרוק, ושתי אלה יקראו למקור תשלום אבוד כח החיים וע"כ נחשבו נ"ב בין מאריכו החיים. לפי הנסיון זקנו רק המורגלים לאכול בלש ובנחת, ולא במהירות ובחפזון עכ"ל. והמאריך על שלחנו הוא לפי האוכל בנחת ולאמי ובגלל זה הוא מאריך ומתמהמה על שולחנו. ועל רעהו: המאריך בבית הכסא אין טעם מוסרי כי אם טעם חומרי לברו. יעוין פי' רש"י שם ד"ה המאריך בבית הכסא.

(22) ש"ס (ש"ס): עשרים וארבעה בית הכסא איכא מאוישפזאי לבי מדרשא עכ"ל. המספר הזה הוא אך דרך גוזמא והבאי. יעוין ערוך (ערך עשר): ודקאמר כ"ד בלשון הבאי וגוזמא כדכתיב: מהכות כסול מאה כי שבע ופול צדיק וקם, כי שבע תועבות בלבו. ולמדך שבעים ושבעה. וכיוצא בהם. ואי אמרת היכי כ"ד? אמרו רגילי רבנן במאי הנפישו למימר כ"ד. כי ההוא ההשוכר את הפועלים: אמר ליה דין כבר לקישא. דאי הוה כבר לקישא הוה מקשי לי כ"ד קושיי, ומפרוקא ליה כ"ד פירוקי, ומטילא רוחא שטמתאני. וכן אמרו בסוף המדיר בכתובות: כ"ד טובי שחין הוו בירושלים עכ"ל. ויעוין גם שם ערך גוזמא. ויעוין גם ס' תורת חיים (פ' השוכר את הפועלים ש"ס). וכן דכתוב פה הלאה (ג"ה, ב'): כ"ד פותרו חלומות היו בירושלים עכ"ל ובפסחים. (ג', ע"ב): כ"ד תעניות ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים תפלין ומוזות שלא יתעשרו עכ"ל. הוא אך דרך גוזמא והבאי. וכ"ה הכתוב בירושלמי (תענית פ"ד): רבי הוה דרש כ"ד עובדין בכלע ד' ולא חטל.

(23) ש"ס (ש"ס): שלשה דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם וכו' והמנהיג עצמו ברבנות עכ"ל. קצור ימיו ושנותיו של המנהיג עצמו ברבנות הוא בדרך הטבע. כי ההנהיג ברבנות עובדת שאר בעליה ומדיבת נפשו, כי אין רגע אשר לא יהי נכון לצלעו דבר המטרה עיני כבודו ומעצביו נאוונו.

(24) ש"ס (ש"ס): אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה עכ"ל. ר"ל לא יתן ד' חכמה כי אם לאשר יש לו כשרון טבעי לחכמה מלידה ומבטן ומהריון.

מאשר לא יתן כח הצמיחה לחליט צורים לכל צורה יש חוסר מיוחד אשר אך הוא ראוי לקבלה.

25. שם (שם): כל חלום ולא טות עכ"ל. ופי' רש"י: כל חלומות יראה אדם ולא יראה אחר מאותן שהוא שרוי (צ"ל: מאותן שהוא חולם כששרוי). בתענית שאינו טוב עכ"ל. ובערוך (ערך טות) כל חלום יש בו שום ממשות, אבל חלום שהוא רואה כשהוא צם אין בו ממשות עכ"ל. ויפה כח פי' רש"י מכח הערוך. כי פי' הערוך הוא נגד השכל, הן השכל ישפוט אשר כל חלום אין בו שום ממשות בעבור באו אך מ'אד' המאכל העולים אל הראש בעת השנה. לא כן החלום שהוא רואה כשהוא צם ואין אדי המאכל לעלות אל הראש, וקרוב מאד, כי בא אך מהערות ד' לנלות און אנשים למסר ולהודיעם כי ישובון מאון. ונ"ל כי בעבור זה כתוב הלאה (שם ב') שחלום של שחרית מתקיים, כי אז כבר כלו האדים.

26. שם (שם): אמר ר' יוסף חלמא טבא אפילו לדירי בדוחותיה מפסחא ליה עכ"ל. ופי' רש"י: אפילו לדירי שאני מאור עינים עכ"ל. והא תסוה מאד, כי מה ענין מאור עינים פה? הכי בעבור שהוא מאור עינים לא יהיה בדוחותיה מפסחא ליה? ולי נראה ברור, כי הכונה היא: אפילו לדירי שאני מעצובי רוח ואניני דעת (פסחים ק"ג, ב'). ואין שמחתי שמחה שלמה, בכל זאת גם שמחתי החסרה על החלום הטוב מפסחא ליה.

27. שם (נ"ו א'): ואתו כולי עלמא למזבן בשרא למיכל ביה עכ"ל. צ"ל להסך למזבן (חמרא) למיכל ביה בשרא.

28. שם (שם ב'): הרואה חתול בחלום באתרא דקרו ליה שוגרא נעשה לו שירה נאה עכ"ל. תחת: שורנא. צ"ל: שורנא. כי אך: שורנא הוא מתאים עם: שירה נאה. וכ"ה ביפ"ת (פרשת וישב):

29. שם (נ"ט, א'): הרואה קשת בענן צריך שופול על פניו. שנאמר במראה הקשת אשר יהיה בענן וגו' ואראה ואפול על פני עכ"ל. הכונה המסתרת בזה הוא: צריך לכופ כאנמון ראשו ולהשפיל רוחו כראותו קשת בענן אשר היא לדעת חז"ל מזכרת עון ואות על היות התבל ראויה כי יגיע אליה שטף מים רבים. והגפילה על הפנים המזכרת פה היא אפוא ע"ד כל גפילה על פנים המזכרת בתנ"ך אצל צרה וצוקה.

30. שם (ס' ע"א): הנכנס להקין דם יאמר ירמ"א שיהא עסק זה לי לרפואה וכו' כי אל רופא נאמן אתה ורפאתך אמת. לפי שאין דרכן של בני אדם לרפאות אלא שנדנו עכ"ל. מאמר: לפי שאין וכו' איננו מן נוסח התפילה אך הוא טעם מן בעל הבריתא על חיוב התפילה ההיא. וכונת הטעם הוא: לפי שלא היה ראוי לעסוק ברפואות רק לבקש רחמים ככתוב בס' רש"י אלא שכבר נהגו העם, וקשה מאד להפרידם ממנהגם. ולכן תקנו חז"ל לססח בקשת הרמים אל העסק ברפואה ויצא ידו שניהם. ולפי' אין מסק שחייבים אנחנו לססח התפילה הזאת אל כל עסק ברפואה, ולא אך אל הקות דם לבדו. וע"פ הדברים האלה ידוע תדע כי בטעות גדול נרפס בקצת סדורים מאמר: לפי שבני אדם וכו' בתוך התפילה. עוד דע, כי לשון: לפי שאין דרכן של בני אדם לרפאות אלא שכבר נהגו. היא זרה מאד, וראשיתה סותרת את אחריתה, ואיננה סובלת כלל פי' רש"י. ויותר היה נכון לכתוב: לפי שאין דרכן של תורה לרפאות אלא שכבר נהגו בני אדם.

31. שם (ס"א, א'): אמר רב יצר היע דומה לזבוב וכו' ושמואל אמר כסין חטה הוא דומה עכ"ל. מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגו. כי מנסת פני שניהם הוא להגיד לאדם תכונת יצרו הרע שראשיתו מצער. ולהודיעו בזה שאו יש לאל ידו להכחידו ולהצמיחו על נקלה, ושטוב לו אפוא למרר לקטפו בעודו רך וחליש, ולא יוחיל עד עת קץ. הן יום יום יגדל וישנה ויתערה כאורה, ויקשה עליו מאד לנחשו ולעקריו. אך רב דמה קטנות ראשיתו לקטון ב"ה. ושמואל דמהו לקטון הצמחים.

32. שם (שם): שתי כליות יש באדם אחת יועצתו לטובה ואחת יועצתו

לרעה עכ"ל. מה נלו לנו חז"ל. כי הוצר הטוב והוצר הרע אינם כי אם שני כחות טבעיים הנטועים בכליות כדעת הרמב"ם במ"נ.

33. שם (ס"ב): איזה צנוע זה הנפנה בלילה במקום שנפנה ביום עכ"ל. הוא מתאים עם דין רב: כל מקום שאסרו חכמים משום מראית העין אפילו בתדרי חדרים אסור. (שבת ס"ד, ב'): וקרוב מאד כי סמנו למד רב את דינו. ונכון אפוא לפסוק כן. 34. שם (שם): אפילו עושיין כשפים באסממייא עכ"ל. דרך רז"ל לאמור: באסממייא. במקום: ארץ מרחק. יעוין נדה (ל' ע"א): אדם ישן כאן ורואה חלום באסממייא.

35. שם (ס"ג, א'): ר' אבהו היה משתעי וכו' עכ"ל. לכל הספור הזה אין מקום פה, וז"ל כי מקומו הוא לטעלה (נ"ט, א') בסוף פסקא ועל הוועות. והיחס אשר יש לו עם הפסקא הזאת הוא. כי בה כתוב: כי היכי דלא ליטעו כולי עלמא אבתריה וגם בספור הזה כתוב: כי היכי דלא ננרוו אבתריה.

36. שם (שם ב'): ת"ר כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה וכו' פתחו כולם בכבוד אכסניא ודרשו. פתח ר' יהודה ראש המדרשים בכ"ט בכבוד תורה ורחש, עכ"ל. גם לספור הזה ולהדרשות על כבוד אכסניא וכבוד תורה אין מקום פה. והשערתי תורני, כי הובאו בסוף סככת ברכות לפתיחה אל סככת מיאה הכאה אחריה, ואליה יתיחסו היטב, יען אשר בראשה כתוב: אלו דברים שאין להם שיעור וכו' ונמילות חסדים ותלמוד תורה וכו' ונמילות חסדים וכו' ותלמוד תורה כנגד כולם. ואכסניא הוא בכלל נמילות חסדים.

37. שבת (י"א, א'): אמר רב כל חולי ולא חולי מעים וכו' כל רעה ולא אשה רעה עכ"ל על שני אלה אין כל ספק אשר ידעם רב מנסיון עצמו. כי היה לו חולי מעים. ככתוב הלאה (ק"ח, א'): נברא רבה קאתי ממערבא וחיוש במעיה וכו' אויל אשכחיה לרב וכו' עכ"ל. וגם היתה לו אשה רעה. יעוין יבמות (ס"ג, א'): רב היה קא מצערה ליה, דבית הו וכו' עכ"ל. ושני אלה יגידו על רעיהם אשר גם אותם ידע רב מנסיון עצמו.

38. שם (שם): אמר רב אם יהיו כל הויס דיו וכו' אין מספיקין לכתוב חללה של רשות וכו' לב מלכים אין חקר עכ"ל. בלי ספק אמר רב זה להיות בו מלאך מלוי על המלך אשר היה בימיו, ולהגיד לאדם, כי לב מלכים אין חקר, ולכן לא יתאונן ולא יגן על מעשיהם, ולא יתנם עד מהרה כאדונום קשים, אך יתן את עצמו כבער סאיש אשר לא ידע ולא יבין מנסת מעשי הגדול ממנו בחכמה ובמועצות דעת, וואמין אשר מעשי המלכים הם לטובת עם ולאשרם. ועפ"ז נדע, אשר גם רב גם שמואל היו מלאכים מליצים על המלכים ומצדיקי מעשיהם. על רב יורה מאמרו זה, ועל שמואל יורה מאמרו הידוע: דינא דמלכותא דינא ומאמרו: מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא (שבועות ל"ה, ב').

39. שם (י"ג, א'): מת בחצי ימיו והיתה אשתו נוטלת תפילין וכו' ואמרה להם כתוב בתורה כי הוא חייך ואורך ימך וכו' עכ"ל. נטלה את תפיליו למען הגדול בהם את סליאתה. כי רז"ל אמר: כל המניח תפילין מאריך ימים (מנחות ס"ד, סע"א). (המשך יבא).

דברי שלמה

מניד דבריו ליעקב.

בבית תלמוד שנה שלושית חוברת י"א צד 332. ערכת מכתב אלי והבאת מטעמים כאשר אהבה נפשי, והם שני דברים הראוים למו שאמרם א) הערה במדרש תהלים. ב) איזה חקירות במדרש אגדות בראשית. ואומר אחוה בזה דעי גם אני. 1) מה שכתבת כי נמצא במדרש תהלים מזמור קמ"ו מאמר זה מאד והוא:

ה' מתיר אסורים יש אומרים כל הבהמה שנשמאת בעולם הוה מטהר אותה הקב"ה לעי"ל כו'. ולדעתך נוסף זה במדרש, וכי קרה את המדרש הוה מקרה הפסיקתא אשר כתוב עליה במאור עינים פ"ט שנוספו בה דברים חדשים מקרוב וכו'. מה שכתוב במאור עינים מהפסיקתא כוונתו על הפסיקתא רבתי, והבאתי דבריו במבוא להפסיקתא דרב כהנא אות ג' ע"ש. ובעיקר הדבר במאמר במדרש תהלים הנ"ל שלדעתך הוא נוסף מאת אחד המשגים עור בדרך, הנני להעריך על דבר אחד אשר ייטב בעיניך. דע כי מדרש תהלים נסדר רק עד סוף מזמור ק"ח, ועל יתר המזמורים עד סוף הספר לא נסדרו דרשות כלל, או כי המסדר בעצמו לא השלים מלאכתו, או כי נאבדו באורך הימים, ובדפוס הראשון בקאנשטאנטינא שנת ה"א רע"ב (1512) לא נדפס רק עד מזמור ק"ח ובסופו סיים המדפיס וז"ל: ותשלם המלאכה בעשרים וחמשה לחדש אדר שנת כי קולך עירב' פה קושטנדינא רבתי. רק אח"כ בשנת רע"ה (1515) הדפיסו בשאלוניקי לבד את החסרון מן מזמור ק"ח עד סוף הספר, ואחרי תום ההוספה הוה הדפיסו את פירוש הר' מתתיה היצהרי' על מזמור ק"ח (ורק עד התחלת אות ש' ומשם ואילך לא נמצא). ואחר זה בשנת ש"ו, כשחזרו והדפיסו בוויניציא את המדרש תהלים, ספחו אליו גם ההוספות מן מזמור ק"ח ואילך, אשר נדפס בשאלוניקי, ונעשה מדרש אחד על כל ספר תהלים, והמדפיס כתב בסופו וז"ל: בהדפיסי מדרש תהלים היו מובאים לפנינו מדפוס ומקולמוס כלם חסרים בסופם מדרשי התהלות, רק אחד אנה האלהים מדפוס ישן תוגרמה, נמצאו בו תשלום קצת חסרונות, ובפרט מדרש האלפא ביתות עם פרושם יפה ונחמד מאד וכן הרפסתי אותו וכו'. ע"כ. והנה מי הוא אשר סדר את הדרשות ההן מן מזמור ק"ח והלאה לא נוכל לדעת, כי גושפנקא של המוסף ההוא לא חתם עליהן, ואולי ר' מתתיה היצהרי בעצמו אסף אותן, והן משונות מן הדרשות הקודמות, ואין להן דמיון כלל עמהן, כי נסדרו מאת דרשן מאוחר במאה הראשונה לאלף הששי, והרב החוקר הגדול כהר"ט צונץ נ"י (גר"פ 266) אף כי לא ידע מדפוס קאנשטאנטינא שאלוניקי וויניציא גם לא ידע מהותם של הכתבי יד הרשומים בסמוך, בבינתו הוכח והחודרת הרגיש כי לשון הדרשות ממזמור ק"ח והלאה משונה מהקודמות ע"ש בספרו הנ"ל, אמנם גם ההוספה היא מצאתי ראיתי כי נלקח בחסר, ולא היתה בשלמות לפני המדפיס הראשון בשאלוניקי והי' חסרים לפניו דרשות על י"ד מזמורים ואלה הם: קב"ב קב"ד קב"ה קב"ו קב"ז קב"ח קב"ט ק"ל קל"ב קל"ג קל"ד קל"ה קל"ו קל"ז והשלימים מן הילקוט והעתיקים מלה במלה משם לא הוסיף ולא גרע, ובעל הילקוט לקט שם בילקוטו מאמרים ממקומות שונים, בבלי, ירושלמי, תוספתא, תנחומא, פסיקתא רבתי ודומיהם, כאשר נרשם בצדו המאמרים, וכאשר הם מילוקטים שמה בילקוט אחת לאחת, כן העתיקם המדפיס להשלים החסרון, ויען כי על מזמור קב"ג ומזמור קל"א לא נמצא מאומה בילקוט, לכן לא נמצא גם בהוספה ההוא על ב' מזמורים אלה. ועל המזמורים אשר נמצאים דרשותיו בעצמו הלא הם: מזמור ק"ח ק"ב קב"א קל"ח קל"ט ק"י קמ"א קמ"ב קמ"ג קמ"ד קמ"ה קמ"ו קמ"ז קמ"ח קמ"ט ק"ג. ועולים ס"ה ט"ז, והם בסגנון ולשון אחר ממדרשים הקדומים ולא נמצא בהם שמות בעלי המאמרים, ובעל הילקוט לא

(1) ביוחסין השלם (צד 225) הביא וז"ל ובוה הזמן (ערך ה"א ק"ב) הי' הר' מתתיה שעשה פירוש לפרקי אבות עכ"ל וכונן בזה אל ר' מתתיה היצהרי כמו שטבואר באר היטב ביוחסין דפוס קראקוי (דף קל"ג ע"ב) וז"ל ובוה הזמן היה ר' מתתיה היצהרי שעשה ספרים ודרשות ע"כ, וכן הביא כן בעל קורא הדורות והוסיף: והוא פ' האלפא ביתא (מזמור ק"ט) ונדפס בסוף מדרש תהלים ע"כ, ור' מתתיה הוה חתום בין הרבה גדולים בויכוח עם המומר לורקי כמו שטובא בשבט יהודה, את פירושו לפרקי אבות הזכיר הרב האברבנאל בספרו נחלת אבות, וגם בעל מדרש שמואל בפ' לאבות, ועיין צונץ בספרו נא"ל צד 461 שהביא שחיבר גם ביאור על פ' הראב"ע.

ראם ולא הביאם כלל וכלל, ואם גם נמצא מאמרים באיזה מקומות בילקוט במזמורים מן קכ"ב עד קל"ז ונרשם בצדס, "מדרש" והם נמצאים בהוספות ההן של שאלוניקו, אין כוונת בעל הילקוט על ההוספה ההיא, רק הכוונה במלת "מדרש" על המקומות במדרש עד מזמור קי"ח. כמו שתראה לדוגמא במזמור קכ"ב הטיבה ה' לטובים יכול לכל ת"ל לישירים בלבנותם. ועל זה ציין "מדרש" וכוונתו למזמור ד' וכן במזמור קל"ז על לעושה נפלאות, ציין "מדרש" וכוונתו למזמור מ"ז ומזמור קי"ו. וממה שראוי להודיע הוא כי גם בכל כתבי יד אשר נשארו לנו לפליטה מן המדרש תהלים לא נמצא יותר רק עד סוף מזמור קי"ח, ברומי בוואטיקאן נמצא כ"י אחד קובץ 76 (כ"י הזה נעתק כעת למעני) ובפארמא קובץ 1237 ובפארז' קובץ 152 ובפלארעניץ קובץ 18²). וכן כ"י ששלח אלי ידידי הרה"ג הבקי הנפלא מוה"ר רפאל נטע ראבינאוויץ, וכן בכ"י ששלח אלי ידידי הרב החכם הגדול מוה"ר שזח"ה נ"י³) בכלם לא נמצא יותר רק עד סוף מזמור קי"ח וברומי מלבד קובץ 76 נמצא עוד כ"י שני קובץ 81 והמעתיק בעבורי מרשום גם הנוסחאות והשינויים בקובץ זה בצד ההעתקה שמעתיק בערי מקובץ 76, ולפני ימים אחדים כתב אלי כי בכ"י הזה נמצא גם מן מזמור קי"ט והלאה, אשר הוסיף אחד בוואטיקאן בסוף הכ"י בשנת 1598 (היא שז"ח) ושמתתי מאד בחשבי אולי נמצאו שמה הררשות אשר נחסרו בכל הכ"י, ובקשתי ממנו לרשום לי איזה דוגמאות מן ההוספה ההיא (כי ההעתקה למעני עוד לא נשלמה), ומה מצאתי? כי הסופר הזה הוסיף את הנחסר מן קי"ט עד סוף הספר, מן הילקוט, הכל אשר לכל כמו שנמצא שמה. מכל אלה תחווה כי בכל שבעה כתבי יד ובדפוס ראשון לא נמצאות דרשות על המזמורים מן קי"ט, רק אח"כ נוספו, ומחצה מהם (כמו שרשמתי לעיל) נוספו מהילקוט, וגם מאמר הזור והמפלא הזה על הכתב ה' מתיר אסורים נוסף מאת דרשן המאוחר הזה, אמנם אל מי כוון הדורש הזה במה שהביא "יש אומרים" ואנה מצא המאמר הזה, ראה זה מצאתי בספר ישועות משיחו להרב אברבנאל העיזן הרביעי פ"ג, שם הביא מה שהמפסק הביא להוכיח בטול התורה מהגדה אשר אמר שהוא בב"ד של רבי משה הררשן בפ' מקץ ומתחיל וז"ה ה' מתיר אסורים כל הבמהה שנממאת בעוה"ז הקב"ה מטוהר אותם לעתיד כו'. וא"כ המאמר הזה הוסיף המסדר הזה בהוספות שלו למדרש תהלים, מן מדרש ר' משה הררשן, אולם כוונת המאמר היטב אשר דבר בו הרב הברבנאל ידרשנו הקורא משם, כי לא רציתי להאריך עוד יותר.

(²) הכ"י הזה אקוה להשיג בקרוב בהשתדלות המיניסטרערוים, ובין כך שאלתי את ידידי החכם הגדול פראפעססאר קאשטעללי בפלארעניץ להגיד לי פשר דבר אודות הכ"י הזה אם לא נמצא דרשות מן קי"ח והלאה, והשיב לי כי לא נמצא רק על ג' מזמורים ממזמורי שיר המעלות, וכל זמן שאין הכ"י לפני לא אוכל להגיד דבר פזור על אודות השלשה מזמורים.

(³) בכ"י הזה נמצא התחלת מזמור קי"ט אות א' מגוף "המדרש" היינו דרשות מהמסדר בעצמו לא כמו שנדפסו מהדרשן המאוחר, וגם ידידי הרב החכם הכולל מה"א יעלוינעק הדפים בבית המדרש ח"ה התחלת מזמור קי"ט, כמו שהוסיף הרב ר' אברהם פרובנצאלי ז"ל בכתב ידו במדרש תהלים. דפוס וויניציא, עפ"י כתב יד שהיה לפניו (המדרש הזה מרפוס וויניציא עם תוספות איזה מזמורים וגם הגהות רבות שהוסיף החכם הג"ל עפ"י ששה כ"י שייך ליודידי הישיש החכם והחוקר המהולל הר' רפאל קירכהיים והוא בטובו שלח אלי את המדרש הזה לשום עיני עליו), והנה התחלת מזמור קי"ט אשר לא נדפס במדרשי תהלים ונשאר לפליטה במדרש תהלים הג"ל ואשר נדפס אח"כ בביו"ט מתוקן יותר בכ"י של הרב החכם הגדול רשזח"ה, גם נמצא קצת יותר מאשר העתק החכם הר"א פרובנצאלי ונדפס אח"כ בביו"ט וה' כאשר יהי' אלהים עמדי ואשיג כל הכתבי יד אשר נמצאים באוצרות הספרים מן המדרש תהלים אנוסף ידי לעורך הערות ותקונים עליו, ולתקנו ולבררו ולצרפו כיד ה' הטובה עלי.

2) אודות מדרש אגדת בראשית, לפלא בעיניך כי בפרק גדול בניס אשר נספח לסי ראשית חכמה מובא פ"מ ופמ"א ממדרש הזה וכמנה האגדה הזאת בשם תרבי"א. על זה אשוב כי פרק גדול בניס מחברו הוא ר' ישראל בר' יוסף אלנקווא ונדפס בספרו מנורת זהב כולה בקראקו בשנת ש"ב ואח"כ נדפס בסוף סי' ראשית חכמה מן פרק המצות עד סוף הספר, והמדרש אגדת בראשית נדפס ראשונה בוויניציא שנת שע"ה ע"י חרב מנחם די לונזאנו וז"ל בספרו שתי ירות, ויען כי ר' ישראל הנ"ל לא ידע עוד שם הספר כי היה אז בכתובים, או אולי לא היו לפניו רק שני פרקים אלו לבד, יכנהו בשם תנא דבי אליהו, או היו בקובץ אחר עם תרבי"א וחשב כי אחד הם. ומה שהעירות כי נוסחת שני הפרקים שהעתיק ר' ישראל היינו פ"מ ופמ"א מתוקנת יותר מנוסחתם באנ"ב, והבאת ב' ראיות על זה, כי בפ"מ אשר באנ"ב כתוב שהיה יצחק גבור בכח ראה כמה בארות חפר, ועל זה כתבת כי הראיות ההן שמוכא על גבורתו הבל וריק הן, ובפרק גדול בניס לא בתיב כי אם יצחק עמד בגבורה נגד כל יושבי גרר ע"כ. הדברים ההם אין להם יסוד ועיקר, כי המאמר ממדרש אגדת בראשית נובע מן תנחומא כ"י שלי ושם נמצא המאמר הזה מלה במלה כמו שהביא ובאמת כי בפרק גדול בניס נמצא הרבה שיבושים והמחבר הזה העתיק דבריו אגדת בראשית בשיבושים הרבה כאשר העירוני בהערות שלי לתנחומא תולדות מהערה י"ג והלאה. וכן השמיט ב' משלים היינו מן פרק מ' אות ג' משל למי שהיו מכתוב טורוניא כו' ומפרק מ"א אות ב' משל לבריון שנטל אבן. והראיה השנית שהבאת בפמ"א אשר באגדת בראשית כתוב שנאמר ואת אשר ישכבון, את העם לא נאמר אלא את הנשים, והדברים האלה אין להם מובן כלל, ובפרק גדול בניס ליתא. אולם באמת באנ"ב המאמר משובש כמו שהעיר בצדק בעל עץ יוסף וז"ל ואפשר שכן צ"ל ואת אשר ישכבון את הנשים לא נאמר אלא ואת אשר ישכבון את הנשים, וכן איתא בירושלמי סוטה פ"ק ישכבון כתיב, ר"ל שהוא לשון הפעול, שר"ל השכיבום בעליהם עם הנשים כו': עוד שם הבאת כי האגדה הזאת חסר באה, כי חסר אחר פרק מ"א המאמר על כתובים. ולדעתי אין ספק כי נשמט בכ"י דף שלם. ולא היו לפני המדפיס, וגם בפרק גדול בניס שהעתיק ב' פרקים מהמדרש הזה הביא פרק מ' תורה, פרק מ"א נביאים, ופרק מ"ב לא הביא כי היו כבר חסר גם בקובץ שלפניו. ומה שהבאת כי בראש פרק פ"ג רשום כתובים והפרק מתחיל בפסוק מנביאים, ולדעתך יש להחכירה עם חפרק שלפניו מנביאים, אין דעתי מסכמת לזה, ויותר נראה כי נעלם מן המסדר לפי שעה כי הכתוב הוא בישע"י וחשב שהוא פסוק בתהלים. ונמצא דוגמאות לזה באיזה מקומות. עוד שם הבאת כי נלקח האגדה הזאת בשגגות גדולות שיצאו מלפני כחברה או מסדרה, שהוסיף דברים מדעתו, כמו בפמ"ו יוסף נתן מקום לשעה, בשעה שהיו מוכרים אותו לישמעאלים ולא היו יכול לומר אחיכם אני אלא שתק ונתן מקום לשעה, ובתורה כתוב באר היטב בהתחננו אלינו ולא שמענו כו', גם המאמר הזה לקח בעל אגדת בראשית מן מדרש תנחומא כ"י שלי ויצא אות ה', וכובא בילקוט שמות רמז קס"ה, וילקוט רמז רצ"ט בשם התנחומא, אי"כ לא הוסיף זה מדעתו, ובתנחומא בכ"י רומי ג"כ בידי הגי' לכן יוסף כשמכרהו אחיו היו יכול לצעוק או להציל עצמו, שהיו אחיו מוכרין אותו לישמעאלים לא יכול לומר להם אחיהם אני: מה שהבאת מאמר אחד כפמ"א והיו נוטלין ומעבירין השעות כבר העיר על זה בעל עץ יוסף וכתב המאמר הזה הוא הפלא ופלא ע"ש. גם מה שהבאת כי יש דברים הסותרים זה את זה, כי בפרק מ"ה כתב יצחק הוציא ליעקב ריקן, ובפרק ס"ח כתוב להיפך בשעה שיצא מבית אביו שנתן לו יציאות וקרמו עשו ונטלן ממנו ע"כ. מדרשים חלוקים הם מאמר הראשון לקוח מתנחומא כו' שלי ויצא אות ג', והמאמר השני הוא לקוח מאיזה מקום או הם דבריו מדנפשי, ואולי אין כאן סתירה כלל, כי אעפ"י שנתן לו יציאות על הדרך לצורך ההכרחי, לצידה לדרך בכ"י יש לומר עליו הוציאו

ריקן מבלי רכוש ונכסים: עוד שם הבאת. בפ"ט כתוב: וכן יעקב: זכה ליוסף בנו בתאר, שנאמר ויהי יוסף יפה תואר בחכמה שנאמר הנה בעל החלומות הלזה בא, הרי נוי ותאר וחכמה, וכתבת שהוא תמוה, כי איכה מורה בעל החלומות הלזה על זכיות יוסף בחכמה, ורצית לתקן ע"י השעה רחוקה, אולם המאמר הזה לקוח ג"כ מן התנחומא כ"י תולדות אוז' ובאג"כ הלשון נשתבש והגי' בתנחומא הוא כך שזכה אברהם ליצחק בחמשה דברים, כך שנו רבותינו האב זוכה לכן בחמשה דברים בנוי ככה בעושר בחכמה ובשנים, בנוי מניין, שהי' יצחק נאה מיוסף כתוב ביוסף ויהי יוסף יפה תואר (בראשית ל"ט ל"ו) וכשהלך אצל אחיו, אמרו הנה בעל החלומות הלזה בא (שם ל"ז ט"ט) ונאמר ביצחק מי האיש הלזה (שם כ"ד ס"ו) שהיה יצחק נאה מיוסף, ואח"כ מובא שם בחכמה מניין, שאמר לאביו הנה האיש והעצים וגו' (שם כ"ב ז'). והארכתי בזה בהערות שלי להתנחומא הערה מ"ו ואי"ה כאשר יצא התנחומא לאור ימצא שם הקורא דברים טובים בזה. עוד הבאת בפמ"ה בא עשו והקיף את המרחץ בזה בשביל שלא יצא יעקב ושם אמר שהוא מת, והגתה תחת אמר צ"ל אחר. באמת לא הבינותי כוונתך, והנה גם המאמר הזה לקוח מן התנחומא כ"י ויצא אות ג' ושם הגי' והקיף את המרחץ כדי שימות בו, וכן יש לתקן באג"כ. עוד שם כתבת עפ"י האגדה הזאת נודע פשר דבר קשה בכ"ר פ"ג [צ"ל פנ"א] אין כל שבת ושבת שאין קורין פרשתו של לום, ובמ"כ כתב וכו' והגמת זה הי' האב"א [צ"ל פי האב"א] והאמת שצ"ל כל שנה ושנה ע"כ. כן הגיה הר"ל במדרש שם, וכן בילקוט נרשם בצדו "ס"א בכל שנה ושנה" מזה נראה שכן היתה הגי' בכ"ר. שם הבאת בשם חכם אחד אשר העיר בכרמל שנה שנית צד 578 שזה המדרש חובר בהתנא ר' מאיר ואתה הראית לדעת כי הראיות שהביא החכם הזה אפס ותרו הנה, וכן כתבתי גם אני במקום אחר. והנה הרב ר' אברהם בן הגאון ר' אליהו מווילנא וצ"ל הוציא המדרש הזה בוויילנא שנת תקס"ב עם הקדמה ועם קצת באור במקומות הסתומים ובהקדמה הלזו רצה לשער כי רב חיבר ואסף המדרש הזה והביא לזה כי בסנהדרין נ"ו ע"ב איתא אשכח ר' יעקב בר אבא דהוה כתוב בספר אגדתא דבי רב בן נח נהרג בדיין אחד ובעד אחר, וכן מובא בודר (פ' ויקרא דף ל"ז) וז"ל ובספרא אגדתא דבי רב אמרינן אע"ג דאורייתא מפי גבורה אתכר, כלה מפי משה כו', ומזה נראה כי רב חבר ספר אגדה ע"כ בוודאי הוא זה, ולפי השערה ההוא התלויה בשערה נמשכו כל המרפסים והצינו בשער הספר "מדרש אגדת בראשית חברו התנא רב חברו של שמואל ירחינאי, והנה כל מעין יראה כי להשערה הזאת אין לה יסוד, כי גם אם הי' לרב ספר דאגדתא מדוע נחליט כי הוא זה ולא אחר. רק המדרש הזה הוא מן כאסף אחרון וגיכר בו סימני ילדות, ואיש אחד אסף מאמרים מירושלמי בבלי ומדרשים והציגם בדרך וסדר חדש תורה נביאים כתובים, וביחוד לקח דברים רבים מן התנחומא כ"י שבירי, וכמעט רוב הספר נובע מהתנחומא, ובמבוא לתנחומא אשר אני עסוק כעת לסדרו נתתי רשימה מכל המאמרים אשר נמצאים בתנחומא ויותר מן חמישים מאמרים אשר מקורם בתנחומא ובהערות שלי העירותי על השינויים, ומכל זה ברור אשר רש"י לא ראה את המדרש הזה, כי מאוחר הרבה לרש"י, ומה שרצית לשער כי רש"י השתמש בו והביא ג' דברים בלי זכרון שמו, אין לזה יסוד כלל, כי הציזן הראשון ברש"י בראשית י"ז כ"ד (נסגר בתוך פירושו במקצת דפוסים) והוא נטל אברהם סכין וכו' וסיים "ביר" ועל זה כתבת אין זה בכ"ר כי אם באגדת בראשית ס"פ מ"ו וציזן ב"ר הוא ט"ס, נעלם ממך במח"כ כי הוא בכ"ר פמ"ט אות ב', ושם נמצא באמת כמו שהביא רש"י: הציזן השני ברש"י תהלים צ"ט ח' וכתבת כי אין לזה מקור רק באגדה הזאת פמ"א, אולם המעיין שמה לא ימצא זה כי שמה כתוב כי שמואל הוקין מהרה מפני צרת בניו היינו שקפצה עליו זקנה, ועיין תענית הי' ע"ב: הציזן השלישי ברש"י דניאל ח' מ"ו ומכאן למדו באגדה יצחק נדמה לאביו בצלם ובדמות שנברא איש הלז כו' שאב זוכה לבנו כו' ואין האגדה הזאת בלתי אם אגדת בראשית פ"ט. על זה אני אומר כי גם בזה לא כוון רש"י אל אגדת

בראשית כי כל המאמר נמצא בתנחומא כ"י שלי תולדות אות ז' כמו שהבאתי לעיל. ומה שסיים כבודך "מה שהביא רש"י איוב כ"א י"א בהגדת בראשית הוא ט"ס." לא בררת הדברים באר היטב וגם הרב ר' אברהם בן הגאון מוויילנא בהקדמתו שם כתב כי המדרש הזה כבר ראה רש"י והזכירו בפירושו לאיוב כ"א י"א וז"ל רש"י בעת לרתו הולך ומרקד מיד ואם פוגע במזיק נלחם בו והיתה אמו אומרת לו הביא לי מספרים ואכרת שרך בהגדת בראשית לך והרליק לי את הנר בראשית רבה עכ"ל, וא"כ מה שכתב בהגדת בראשית כוונתו להמדרש הזה המכונה אגרת בראשית, אולם שנה ברואה כי רש"י לא כוון כלל להמדרש הזה, והמאמר לא נמצא כלל באגדת בראשית רק במדרש ב"ר פל"ו אות א' ונשנה ג"כ ב"ר פ"ה ומובא בילקוט איוב רמז תתק"ח בשם ב"ר, ולזה המאמר מב"ר כיון רש"י ז"ל וצ"ל בהגדת בראשית רבה, ובטעות נדפס ברש"י בהגדת בראשית ואח"כ המלות לך והרליק לי את הנר בראשית רבה, והמלות לך והרליק לי את הנר, הוא סיוס מהמאמר שהביא לפני זה ואחר המלות האלה צ"ל בהגדת בראשית רבה. את כל אלה חזיתי להביא לפניך, והי את שלומך יענה וחיות ורביית כל הימים כחפץ יודרך הנכבדך נצח כערכך הרם

שלמה באבער.

ספרי אגרות היצונות

מאת חיים אפסענהיים רב בקהל* טהארין.

לא כדרכן של בעלי תלמוד בהצעת דעתם ורעיונותיהם דרכן של רבנן דאגדתא, בעלי תלמוד אשר שקלו וטרו הרבה להוציא את ההלכה לאמיתה, הנידו לנו את דעתם ואת מה שקבלו מרבנותיהם במאמרים מדויקים, מפורש ושום שכל, ומנהגם פעמים כמנהג החוקרים, אשר טמנו חפש מחושב בקרב הענינים והגבלתם כדי לגלות את טעמן ומקורם ולסתור את התשובות שיש להשיב עליהם, או כמנהג המחוקקים, אשר מטת פניהם לדרקק בלשונם ולברר את כונתם באר היטב, למען לא תפול ספק בהבנתה ובהוצאת דבר מתוך דבר ומשו"כ אף במקום אשר השתמשו בלשון קצרה הכינו את לבם שהיו דבריהם כולם ישרים למבין ונמחים למי שרוצה לעמוד על דעתם, לא כן רבנן דאגדתא, אשר רוח העם דבר בהם, ומלתו על לשונם, והוא מסיבות סתהלך בתחבולותיו לפעלו כי רעיונו אינן תוצאות החקירה והעיון והבקורת, רק ילדי רוח הרמיון, עד שפעמים אין לאל ידם לירד לעומק חזיונותיו ולהסביר היטב, על כן דבריהם אינם עם רוב אלא כעין משל ומליצה או סלין אחראין¹) כדי לשבר את האזון או רק כפי צורך הזמן והמקום, לשעול פעולה עוברת על לב השומעים, אשר כל אחד ואחד יכול להוציאם לכמה טעמים.

ואם אמנם שחול הפלגו מאוד מעלת האגרות, כאמנם (ספרי פ' עקב) רצונך להכיר את מי שאמר והיו העולם לומר אגדה שמתוך כך אתה מכירו ותדבק בדרכבו, עכ"ז מצינו שכמה פעמים היו מקנתרין לאילן דאגדתא וצווחו להון ספרי קסמי (ירושלמי סעשרות פ"ג) ור' יהושע בן לוי שה' בקי באגדה (ב"ק נ"ה). ודרש את הקרא כי לא יבינו אל פעולת ה' אלו האגרות (מדרש תהלים) והגדיל בזה ערכן הוא בעצמיה²) אמר (ירושלמי שבת פ"ז) הכותבה אין לו חלק לעוה"ב הדורשה שתחרך והשוטעה אינו מקבל שכר, והוסיף לומר אנא מן יומא לא אסתכלית בספרא דאגדתא אלא חד זמן וכו' ואפ"ה אנא שתבעית בלילה, וכבר נתקשו בזה הרבה חכמים, ואף שיש אומרים שלא היו מקנתרין רק על כותבי אגרות, מפני שקבעו להלכה דרבנים שבע"פ אי אתה רשאי לאמרן בכתב, אבל מדברי ר"י בן לוי לא משמע כן בפירושו נאמר טשמו שהוא הי מקנתר ג"כ על הדורשן והשומען.

¹ בוזהר (פ' שלח ועוד במקומות) השתמש במלות "מלין אחראין" להוראת ענין: Allegorie
² ובדור דור ודורשו ח"נ כי שתרי ריביל היו ומי שאמר זה לא אמר זה, עכ"ז יש לעיין אחר מקור דעות הלוקות הללו.

אמנם חז"ל ידעו שרובי אנדות לא נאמרו רק לשעתן כפי רוח הזמן וההשכלה בדרות ובמקומות שונים. וכמו שרצו לנגז קהלת, מפני שחשבו שאינו רק חכמתו של שלמה ולא נאמר ברוח"ק והברילו ג"כ כמה ספרים מלפפחם אל נחלת יעקב כגון ספר חכמת שלמה, בן סירא, ספרי החשמנאים ודומיהם, או מפני שחשבו שרוח חכמת יונית מרחפת על פניהם, או מפני שלא נאמרו רק כפי רוחן ודעתן של איזה כתות³) כמו כן ראו עיניהם בכמה אנדות אשר ניכר בהן פעולת הזמן והרועות אשר לא ממקור אמנות ישראל נבעו רק שנלוו אליהם מן חכמי האומות אשר סביבותיהם וכמה אנדות שנאמרו ברבים באיזה זמן, ואין פוצה מה ומצפפה, הנה בימים מאוחרים כאנדות של דופי נחשבו, מפני שהבינו שאם נעמיק בהן, יהיו הדברים נוסים לדעת אחרת, ומטעם זה מצינו ג"כ כמה מאמרי אנדה שסותרין זה את זה כגון מ"ש (ב"ר פכ"ה) על חנוך שלא נכתב בתוך בטימוסן של צדוקים אלא בתוך טימוסן של רשעים או שחנוך חנף הי' פעמים צדוק ופעמים רשע ואמר הקב"ה עוד שהוא בצדקו אסלקנו, והנה המעיין בתרגומים יראה שהחכמים הקדמונים חשבו שחנוך צדוק גמר היה, אמנם אין ספק שבימים מאוחרים שינו את הדברים, מפני שהמינים היו מתוכחים עמהם, והיו רוצים להביא רא' לשיטתם מן הקרא ואיננו כי לקח אותו אלהים (כסבואר בב"ר שם) ואף ששפיר השיבו להם, באשר הוכחה, שלשון לקח נאמר ג"כ על סיתה, עכ"ז השתדלו חז"ל לשרש אחר דיעות זרות, שלא ליתן פתחון מה להגותים מן אמנות ישראל ובדאי היתה כוננת רצו', כי מי בעל דברים יכחיש, שהאנדות של האלכסנדריים אשר מצאו להם יד ושם בספרי סילון, היו כמעט מקור שיטת אנשי כת המשיחיים ואף שחלילה לנו לומר, שפילון יצא מכלל ישראל, כי לבו ורוחו היה נכון עם דת תורתנו, עכ"ז דבר מוסכם הוא שספריו היו תוצאות דיעות אחרות, ואף שמצינו בתלמוד שיש מן החכמים לא היו נוהרין, מלהשתמש ג"כ באנדות שהן על דרכי האלכסנדריים, אין זו טענה, שפעמים לא דקדקו כל כך, ובפרט במקומות שלא היה להם שום או יוכח עם בעלי הדעות אחרות, כעין שאמרו (פסחים נ"ו). לענין בשכמל"ז בנהרדעי בר הגה בסוריא, ואמיטר בנהרדעי שרצו לחזור ולקבוע לומר עשרת הדברות בכל יום משום שבמקומות הללו לא היה חשש תרעומת המינים, אמנם אף שהשתמשו פעמים באנדות כאלה, לא היו רוצים לפרסמן כל כך, ואצ"ל שלא היתה רוח גדולי הדור נוחה מהן, אך ברור הדבר שהיו בימי התלמוד ספרי אנדות, אשר רובם כספרים חיצוניים נחשבו בעיניהם, ועל קצתם היו מקנתרין, וקצתם נראה שלא היו זר בעיניהם כל כך, כגון אותן ספרים או מנילות שמרחיבין מה שנאמר בתורה מן האבות ותולדת ישראל ע"ז סיפורי אנדות שונות, ויש מהן שהיו כוללין ג"כ עניני מוסר ודברים מנחמת ישראל לעתיד לבוא וסיפורי מעשיות וקורות היהודים בימים מאוחרים, אשר בדאי היו יקרים בעיניהם, ומשניהן שאבו התנחומא ובעלי מדרש רבות בהרבה מקומות, ואותן ספרים או מנילות היו כבר בימי התנאים, ויש להביא רא' ע"ז מ"ש בשמות רבה (פ"ה) בשם ר' שמעון בן יוחי מלמד שהיו להם מנילות שהיו משתעשעין בהן משבת לשבת לומר שהקב"ה גואלן. לפי שהיו נוחין ביום השבת א"ל סרעה תכבד העבודה וגו' אל יהו משתעשעין בהן ואל יהיו נופשין ביום השבת הרי לך שאותן מנילות היו מצויות בימי ר"ש בן יוחי רק שהוא תלה מה שהי' נתפשט בוסנו אדורות הקודמים, וידוע שזה הי' רגיל אצלם בימים ההם.

אמנם אין ספק שפעולת ספרים הללו לא היתה בכל המקומות שורה, הנה בסדינות, אשר נתקבצו חכמי ישראל ותלמידיהם למתיבתות שונות, ובכל עיר ועיר היתה בית ועד לחכמים, ונהרו אליהם כל החרדים על דבר ה', לשמוע דבר הלכה, ולמלא כל בסברות ודיעות החולקים זה עם זה, ולהוסיף קושיות והויות כדרכן של בעלי תלמוד, אשר חדרו זה בזה בהלכה, לעמוד על כונת החכמים שהיו קודם זמנם, ולהשכיל אל מה שקבלו מרבותיהם, ולחדש איזה סברות אשר תועילנה להם, לדעת להיכן הדין

נוטה בשאלות שנתחדשו להם, ועיקר עסקם בקדש לא היתה רק טלאכת מחשבת שכל העיוני, לא היו מכניסין את עצמן כל כך בדברים כאלה שהם רק פעולת רוח הרמיון וחיונותיו, והשתמשו באגדה רק במקום שרצו לעורר את רוח העם על איוה ענין מוסרי או לאומי כפי צורך הזמן, ולא היו נוטים ג'כ מדרכי אמונה ישראל, ורוב מאמריהם באגדה יתנו עדיהם ויצדקו, שרוח חכמה ויראת ה' נוספה בקרבם, ושרק לאמונה נכרו, לא כן בארצות סזורותיהם דהיינו במדינות שלא היו להם מתיבתות כדרך שהיו בבבל או בא"י, ולא היו להם בתי מדרשות קבועות ולא היו לומדים שם בעיון ובפסול, לחדש דבר מתוך דבר, כדי להגדיל תורה ולהאדירה, ואף שלא היו תהלוכותיהם בעניני הדת שונים מדרכי אחיהם בשאר מקומות, והיו נוהרין במצות כמו שקבלו חז"ל, עב'ז כמה פעמים לא היתה רק מנהג אבותיהם בידיהם, ומפני שלא יכלו לירד לעומקא של ההלכות, ע"כ עיקר עיסקם לא היתה רק באגדה, וכן מצינו שגם בא"י כמו שנתמטטה התלמוד טמאה הרביעי למספרם והלאה, כן הרבו להשתמש באגדה, וכן אמרו בשיר השירים רבה (בפסוק סמכוני) לשעבר היתה התורה כלל היו סבקים לשמוע דבר משנה ודבר תלמוד ועכשו שאין התורה כלל היו מבקשים לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה, דבאגדה לא היו צריכין לעיון כל כך, לפי שאין בה לא איסור ולא היתר, ויכול כל אחד ואחד להלוך כפי דעתו ולבו, ולא היו צריך לענות את נפשו, לדרוש כדי להסכים עם ההלכה מפני שחירות ניתנה לבעל אגדה, לדבר כפי רוח הרמיון השורר בקרבן, כדרך הפויטנים ומחבריו שירים ומליצות, ומטעם זה דעת לנכון נקל, שפעולת אלה בעלי אגדה היתה פעמים לפח ולמכשול מפני שנמו פעמים מן הדיעות, אשר קבלו מרבותיהם, ולא הבדילו בין קודש לחול דהיינו בין הדיעות, אשר זרע אמת מצבתן, ובין הדיעות אשר נתמשטו בקרבם מן אומות שונות, אשר פעמים מחוה שוה יחוו, כי אין אדם שליט ברוח הרמיון לכלוא את הרוח, כי עשה יעשה לו כנפיים לעבוד גבולות עולם, והגה מצינו ברבותיו של ה' עקיבא שנערו בו, כאשר רצה להשתמש באגדות, אשר כמו זר נחשבו להם באמנם: מה לך עקיבא אצל אגדה כלך מדברותיך אצל ננעים ואהלות (חגינה י"ד. ועוד במקומות) מפני שידעו כמה גדול כחו של התלמוד, ברא הקב"ה כח הרמיון באדם ברא לו תורה תבלין להטותו מן ארחות עקלקות, כי ע"י העיון וחקירת שכלי והבקורת, שהורגלו בה בעסקם בהלכה ובשקלא וטריא שלה, תמטעט פעולת כח הרמיון, שלא לסור אחרי התנה, והכי איתא בירושלמי (פסחים פ"ה) שסמרה היתה בידיהם שלא ללמוד אגדה לא לדרוטי ולא לבבלי⁴) מפני שהם נסי רוח ומעוטי תורה, כוונתם שע"י זה יכשלו, מפני שהם נסי רוח ולא יקחו לקח, כדי להזהר שלא יפריזו על המדה, ומפני שהם מעוטי תורה, ואין לאל ידם לשלוט בחיונותיהם, ולשום מעצר בכח הרמיון, ולהרדיוכו בדרך ישראל, שלא יחוו דברים אשר לא כרצון בעלי אמונה ישראל, ונראה שכבר העירו כזה החכמים, אשר הרבו לעסוק באגדה בימים טאחרים, אף שלא אמרו כן בפירוש, שכך כתוב בלקח טוב (פ' שמות ה') לד' טובי ב"ר אליעזר שחי בסוף מאה ה"א למספרם (ר"ש בובער בסבוא הספר): להודיעך שהמדרשות הראשונים שדרשו חכמי ישראל תורה שלימה הן, כי אין ספק, שגם בימיו היו מעררין על איוה אגדות, וידוע שגם רוח רב האי נאון לא היתה נוחה ממה פרטי אגדות, לכן אמר שהמדרשות הראשונים שדרשו חכמי ישראל תורה הן, בחשבו שרק על האגדות שנאמרו מן החכמים המאחרים יש לפסק.

(המשך יבא).

⁴ אין ספק שבינו כזה לזמן שלא היו לומדים תורה בבבל כמו בא"י אבל אחרי שנתיסרו המתיבתות בסורא ובנהרדעי ע"י רב ושמואל לא היו נוהרין עוד מללמדם אגדה.

הודעת ספרים.

Lehrbuch der neuhebräischen Sprache und Litteratur von Herman L. Strack
und Carl Siegfried. I. Gramatik der neuhebräischen Sprache von Carl Siegfried
II. Abriss der neuhebräischen Litteratur von Herman L. Strack (Karlsruhe
und Leipzig H. Renthner 1884).

זה החבור אשר הוא מעשה ידיו שני חכמים נכבדים הגורעים לשם ולתהלה
בהשתדלותם לדרוש ולתור בחכמה ובשקידה רבה בספרות חכמת ישראל נקבל ברצון
ובטוב לבב, לא לבד מהיותו תועלת לכל מי אשר חפץ בדרישת המשנה והתלמוד ומדרשי
חכמינו הראשונים והאחרונים, כי אם גם מראותנו כמה יקרה הספרות התלמודית גם בעיני גדולי
חכמי לב אשר לא מעטנו המנדבים חכם וזמנם לידע ולהודיע תעלומות לשונה ומליצותיה.
כאשר יבין הקורא כבר משער הספר הוא נחלק לשני חלקים. החלק הראשון
כולל דקדוק לשון העברית החדשה בחמשה פרקים ותשעים ושנים עמודים. ופותח
במבוא המדבר על ייסוד העברית החדשה והשתלשלותה. כל החלק הזה הבינו גם יסוד
החכם הפרופסור קארל זינגר ועד באוניווערזיטאט אשר בעיר יענא. והחלק
השני יוכל בשלשים ושמונה עמודים אספת ספרים שונים כתובים בלשון עברית או
שאר לשונות אשר מעט או הרבה יאותו להיות עזרה לדורשים בחכמת לשון עברית או
החדשה והוא מעשה ידי החכם המפואר הפרופסור הערסאן שטראק בעיר
ברלין. בחלק הא' בחר לו המחבר דרך קצרה יותר מדי שלא להגדיל כמות הספר,
וספני זה הוכרח לתתם לשונו ולהגביל סגנון מליצותיו, וביחוד הדל להביא מראה
מקומות הדוגמאות אשר עליהן בנה כלליו, ולפי דעתי לא טוב עשה בזה ובוזה. כי
התכלית אשר שם לו נגד ספני, לפי האמור בהקדמת הספר הוא נועד לשתחילים בחכמת
הלשון הזאת, ולתכלית הזאת הקיצור יותר מדי הוא חסרון, ויצא לפעמים שכר העינין
בהספר הבנתו על נכון על ידי הנבלת לשונו וקצורה. ואמנם עוד יותר זיקק לספר
חסרון מראה מקומות, ולא ידעתי מה היה לו כי נטה בבחינה הזאת ממנהג הסחברים אשר
ספריהם הכתובים בפניה הזאת עשה ליסוד חבורו והם כלם באמונה ציינו בדקדוק
המקומות ששם נמצאו דוגמאותיהם. והנה אראה פה כמה מן הצורך היה לו למחבר לברר
דבריו בראיות ולפוש באר היטב המקומות של קצת דברים אשר נתן בהם כונה המפליאה
קצתו בהשקפה ראשונה ולהראות מקומות המצאם לכונה שרצה בה. ואעיר פה על
קצת דוגמאות הכתובות בספר. במבוא (צד 3) אמר: כי חכמי התורה המושלמים
נקראו חכמים או חברים. מבלי דראות המקום אשר מצא בו כי חבר וחכם אחד
הוא. והן אמת כי בלשון המשנה נמצא שחבר הוא הנגזר של עם הארץ, אבל זה אינו
מוכיח כלום כי אין זה ספני שזה חכם וזה אינו חכם אלמא ספני שזה נוהג בפרישות
ובטהרה וזה לא. כן מבואר בכמה ברייתות במס' בכורות (ל). ובירושלמי (דמאי פ"ב
ה"ג) מפורש שיש חבר תלמיד חכם ויש חבר עם הארץ. ומפורש עוד כי גם התלמיד
חכם אינו חבר עד שיקבל עליו דברי חברות וגם עם הארץ יכול להיות חבר (תוספתא
דמאי פ"ב) ודראיה שאין מדת החברות תלויה בחכמה שהרי אשתו של חבר הרי היא
כחבר ועבדו של חבר ה'ה' כחבר ונה שמצאנו חברי תורה (ירוש' ברכות פ"א ה'א')
ומה שמצאנו חבריא, ארי שבחבורה, ועירא דמן חבריא, חבריהון דרבנן, אין ראיה כל
עיקר שחברים או חבר הוא כנוי עונד לחכם. ואכנס מצאנו: חבר אינו צריך התראה
שלא נתנה התראה אלא להבחין בין שונג לטויד (כנהדרין ח: ובכ"מ) ומשם יהיה ראיה
קצת כי קרא את החכם בשם חבר שיוודע להבחין. והנה לפי ידיעתי הרושם הראשון
מהיות תאר "חבר" כנוי עונד לחכם נמצא בזמן הגאונים שהיו החכמים שישבו לפני
ראשי ישיבת בבל בשורה ראשונה אצל ראשי כלה נקראים בתאר חברים כמו שכתוב
בספור של נתן הבבלי המובא ביוחסין אחרי אנית רב שזינא נאון. ותאר הכבוד הזה
נתקיים גם בזמן שאחר הגאונים כנוי לחכם. ורבנו משה בן מיימון כפי המשנה לבכורות
פ"ד מ"ד מקפק על המנהג הזה. ומצאנו שעל התקנה שתקן דרסב"ם במצרים (שול"ס'
קמ"ט ברלין תרי"ט) התום אבודם החבר ובמסעות של ר' בנימן מזכיר ר' אליעזר החבר
ר' ור' הכדאי פאר החברים. ועתה אחרי הרבנים והאמת האלה אין הדבר ששוט כל כך שבלשון

העברית החדשה חכם וחבר מושגים דומים ועל כן מן הדין נבקש ראייה על זה, ומצאנו כתוב בצד 12: בִּקְרָה bh. Balken קורה. ולא הניד לנו החכם המחבר אנה מצא קורה לכונה זו. וכל שכן שחייב ליתן דין וחשבון על זה בהיות שבכל מקום במשנה ובתוספתא ובגמרא נמצא קורה בקוף להוראה זו. ולא מצאתי בכ"ף כי אם בירושלמי ברכות פ"א ה"א: לא סוף דבר נופו אלא אפילו כורתו. ובב"ר מט"ו הגי' קורתו. ובלי ספק כונת המחבר על זה ותפס גי' הירושלמי אלא שאם כן היתה קריאתו את מלת כורתו בטעות. ובאמת גי' ירושלמי נכונה אבל אין לקרות כִּרְתוֹ כי אם כִּרְתוֹ מן כורת ודוגמתו בירוש' כלאים פ"ה ה"א הַכְרֵת מכוון והגוף אינו מכוון ה"ז כרס. ואמנם מ"י מלת כורת הוא מוע העץ Stamm, אבל חוץ מאלה לא מצאנו בשום מקום מורה תחת קורה. והנה רחוקה מסני דמחשבה לתת תפלה במלאכה הזאת בכלל כי באמת הכללים

בדקרוק הלשון שקבץ המחבר והעלם על ספר לרוב נכחים וישרים למוצאי דעת, ואני מאוה בישר לבבי כי ימצא הספר התפשטותו בין התלמידים המשתוקקים לדעת דקרוק הלשון הזה ואף לבעבור חפצי במלאכה כזאת לא אחרל מלהעיר את החכם המחבר על קצת שבושים אשר נפלו בספר בחפזו במלאכתו יותר מדי. הנה במבוא הספר צד 4 כתוב: בין לשון תורה בין לשון חכמים נקרא לשון הקדש בנגוד אל לשון הדיוט die Sprache der Ungebildeten והביא דוגמא ממה שאמרו: הלל דרש לשון הדיוט. וחשב שהכונה שם שלשון הדיוט היא לשון מיוחד שמדברים בו ההדיוטים ולא החכמים. ופירוש זה טעות גדולה כי עיקר הכונה שם שהלל היה דורש ומפרש דברים התבובים בכתבי הדיוטים כמו שטרות וכתובות ויומיהן ולא יעלה על הדעת שכיונו בזה על ההבדל בתכונת הלשון ועל כן אין הוראת לשון פה מענין: גוי אשר לא תשמע לשונו (Sprache) כי אם מענין: לשון חכמים תיטב דעת (Rede). ובצד 58 כתוב: מס' מעשר שני מדברת מעניני המעשר אשר חייב הלוי לתת לכהן בירושלים ושאל ליה מדיה שלא השינה אף במקרא לדעת מה הוא מעשר שני הנאכל בירושלים. וראיתי בצד 11 שכתב המחבר: טָקַל Frucht welcher Unreinheit anklebt. ושם בצד 13 כתב: טבל unerlaubte Mischung ובלשון מקרא טבל. ולכל זה לא ידעתי סתרון שמה ענין טומאה או דמוע אצל טבל. ואמנם טבל ידוע והאריכות בו למותר. ובצד 33 כתב מִשְׁהוּ Was זה טעות משהו כנוי עומד להוראת דבר שאין שיעור לקטנתו כמו: בטינו במשהו משהו למעלה ומשהו למטה, תורבץ הושט במשהו ודוגמתו כל שהוא כמו כל שהוא למכות.

ויש להעיר ביחוד על מה שכתב מחלופי האותיות כי בפרק הזה יש דברים זרים לכמה צדדים לפעמים יחשוב המחבר בין הסתחלפים חלוקים שמקורם בהבדל שבין העברית והארמית ואין זה חלוף במובן העצמי ע. ד. מ. אם נאמר (16) bh טבע nh טמע eintauchen שתי תשובות בדבר א) שטמע הוא ארמית שתרגומו של טבע הוא טמע ועל כן אין זה ראייה רק על החלוף שבין העברית לארמית. ב) שאין תרגומו eintauchen כענין טבילה כי אם ענינו שקיעה untergehen כמו עד בו השמש עד מטמע עי' בתרגומים וכירוש' ב"מ ספ"ט. וכן אמר שם שהמ"ם מתחלף בוי"ו כמו ארגון ארגון גם זה החלוף אין לו ענין עם החלוף שבין bh בין nh אלא בין עברית לארמית ולפי שעה לא ידעתי באיזה מקום מצא המחבר מלת ארגון במקום ארגון בתלמוד. ואם אתה אומר כן הלא היה ראוי להביא גם החלוף שי"ן בתי"ו כמו שור תור, שקל תקל, ואלו החלוף ה"א בטי"ת כמו הור טור, טי"ת בצד"י כמו צטרן ספרא, עצה עטה ועוד הרבה כיוצא באלה. ובצד 17 בחלוף ח"ית עם עי"ן הביא המחבר דוגמא כמו עט Sünde, bh חטא. מה עמרתו משתומם, מה עלה על דעת החכם המחבר לאמר כי עט הוא כמו חטא. כי אני בעניות דעתי לא שמעתי מעולם כי מלת עטא שנמצא ב' פעמים בתלמוד: ד' מתו בעטיו של נחש תתפרש באפן אחר כי אם מעטא הארמית שפי' עצה ועל כן חסרתי דעת כונת המחבר בזה.

ומאד תמיה בעיני כי לפעמים הכניס המחבר את נפשו לפרצה רחוקה בבחירת דוגמאות. בהיות דרך סלולה ורחבה לפניו. על דרך משל ברצותו להראות כי א' וע' מתחלפים מביא בין הראיות גם זאת אלם Stark sein, bh עלם. ובאמת לא מצאנו בשום

מקום מבודד בלי ספק שהוראת עלם הוא כמו כח וחוק רק שיש מפרשים עלם עלמה עלומיו לכונה זו ויש מפרשים פירושים אחרים, וכי אינו יותר קרוב שמת אלם גם בלשון מקרא הוראתה חזק והעד מאלמים אלומים, ובתרגומים יתרגמו אמיץ אלם וגם לפעמים עלם אבל אין זה חלוק בלשון כי אם חלוק המבטא ואמרו דבי ר' אליעזר בן יעקב קורין לאלפין עיינין ולע' א' (ברכות לב.) ואנשי בית שאן ובית חיפא קורין כמו כן (מגלה כד: ירוש' ברכות פ"ב ה"ד). ויותר נפלא מה שהביא שם (17) דוגמא עיין איין, ובאמת לא נמצא בכל הספרות התלמודית והמדרשית ולא בשום ספר הכתוב בלשון עברית החדשה אף פעם אחת איין להוראת עיין אבל טעותו הוא מפני שמצא בערוך ערך איין בקדושין בריש האשה נקנית וב"ב בויש נחליין. וחשב שאיין הוא מלה להוראת עיין ואין זה אלא מדרש בדרך אל תקרא אין לה אלא עיין, כענין אל תקרא אל אלא על ונתנו טעם שכן דבי ראב"י קורין לאלפין עיינין. ובאמת גם לפני בעל הערוך היתה הגי' בנמרא אין לה עיין עליו כמבואר בערך עיין ואמנם כל זה המאמר „אין לה עיין עליו" אינו אלא הוספה וכיורשמי ובספרא אינו וכמו שכתבתי בדור דור ודורשיו ה"ג צד 234 ובלי שום ספק בערוך הוא ט"ס וצ"ל אין עיין עליו וכו'. אבל לא יעלה על הדעת לעולם שאיין הוא מלה.

ואמנם כבר אמרתי כי אין לי להרהר אחרי מדותיו וכלליו של הספר, ומודה אני להחכם המחבר על תפארת מעשה ידיו אשר עשה לתועלת התלמידים. ועוד יותר על זאת כי בתם לבבו ובנקיון כפיו אסף בחפניו כללי דקדוק לשון העברית החדשה אשר הקרו ויסדו והבינו כמה מחברים שקדמיהו בספירם הכתובים בלשון עברית או בלשון אחרת, ועשה אותם מטעמים לתלמידים להבינם על פי דרכם ולערך ידיעתם. ועל מה אני דן על אשר שם אל לבו לבחור לו דוגמאות אחרות ומאס באלה אשר מצא לפניו די והותר, ובוהו פעמים רבות בא לידו מכשול וטעות. ובפרט נפלאות זאת בעיני, כי לפעמים יביא לו מלה לדוגמא לחזק דבריו אף אם לא נמצא זאת המלה רק פעם אחת או שתיים כמו שראינו במלה עט, איין (לפי טעותו) ולא הספיק לו זה להחזיק מלה ולחשבה לשון מקרא יען כי לא נמצאנה רק פעם אחת במקרא. כי לולא זה לא היה יכול לאמר טעה (11) בריאה (42) אסר (17) נשא (71) גלות (51) צדקה (36) הם לשון עברית החדשה. כי בלי ספק לא נעלמו מן המחבר החכם ומלומד בלשה"ק, הכתובים: הטעו את עמי, בירמיה, אם בריאה יברא בפ' קרח, לאסור אסר בפ' מטות, וישא לו יהודיע בדה"י ובכ"מ, ואת גלות החל בעובדיה ובכ"מ, וחטיך בצדקה פרוק בדניאל. ועוד צריך אני להעיר על תרגומו של דעתו לשמים die Erkenntniss Gottes Gleichsam als Gott seinen Namen nicht kund thun wollte (64) שהוא טעות נמור ואין צריך פירוש למיני; בהצעת מלות הטעם אחר — אחר, בין — בין (64) יש להוסיף גם הן — הן כמו הן חסר הן יתיר. ועתה נבוא לחלק השני זה החלק כולל קובץ שמות ספרים וסופרים אשר יש להם ועדת נבוא לחלק העברית החדשה, ומספרם כמו ארבע שמות ספרים. ויש בקובץ הזה פירושים רבים וטובים בלשה"ק על כל פנים יש להם תועלת יותר לידיעת ליע החדשה מכל ספרי עברי-דייטש אשר זכו שנתן להם החכם המחבר פרק שלם של שני עמודים.

והנה תשואות חן חן להחכמים המחברים אשר נדב לבם אותם לקרב אל המלאכה היקרה והכבדה הזאת. וממה שדקדקתי עם דברי הספר עד כחוש השערה הודעתי נאמנה כי יקרה מלאכתם בעיני ופעל ידם ארצה ואם גם לפי מחשבתי הרלה לא עשו כל חובתם הלא עוד חוון למועד! כי בטוח אני כי יזכו להוציא ספרם לאור בהוצאה שניה ואז יתקנהו ויתנו לו השלמות. ויהי נעם ה' עליהם ויחזקם ויאמצם להשלימו בתכלית השלמות לתפארתם ולתפארתם להם מן האדם ולטובת הלשון ולומדיה.

Vorlesungen über die jüdischen Philosophen des Mittelalters. III. Abtheilung, enthaltend eine Darstellung der Systeme des Gersonides, Chasdoï Crescas und Joseph Albo von Dr. Moritz Eisler. Wien, 1883. Wallishäuser'sche Buchhandlung.

התחברת הזאת הוא החלק השלישי מהספר השלם אשר יוכל בקרבו תורות חוקרים לאמת בקרב בית ישראל מימי רבינו סעדיה גאון ועקב עד רלב"ג חסדאי ויוסף אלבו ידובר במו כזה.

חכמת הפילוסופיא אחת היא אשר מיום קומת צרורה ויששמה. מה תתן לנו ומה תוסיף לנו החכמה הזאת המרבה שאלות מבלי ענות עליהן וכי תענה לא תמיד על מי סאמיני בכל דברי התורות המסורות תכונן מענותיה? כמה שאלו מימי הרב המשיגי אשר לא יכול להתאפק בראותו את הרמב"ם נכרך בדבר איבכה תרתי דסתרי אהרדי ידיעת השם ובחירת האדם תוכלנה לדון יחד ויקרא כי טובה היתה לו השתיקה עוד אחד מאחרוני הרבנים רע עליו המעשה כי נדרש על מספר מספר העקרים וישיב כי גם כל דבר קטן או גדול בתורה על גורלם תחשב. אך המתכונן לחקר דברי הימים לפילוסופיא ולדת בעם יהודה יראה ויוכח כי כהרב הגדול בשקירוש אשר למען הודיע אותו דין הדם שנשרק הוסיעה רוח הקדש בבית מדרשו ותאטר בכל זאת סיה מספור לו שאלת ידיעה ובחירה כהרב הגזכר אשר בקש לסצוא דברי חסין אם מותר להעביר משרק על זקנו ואין בו משום לא תשחית ויכו דברי החוקרים כהבל הבלים כזה כן זה לא כן בדרהם. כי אם אין פילוסופיא אין תורת אמת ואיש איש חזון לבו ומעלות רוהו וכתוב על ספר זכאחריתן תהיינה קדש באין שופט ואין מוכיח. יהיה נא הרמב"ם לנו לסופת כי הוא הצייר אשר עליו יסבו גם עוסקים בדת ודין גם מבקשי דעת וחכמה ועל סביבותיו ישובו. הוא כרוב גדלו נכבד על פני כל העם כקטן כגדול. בכל זאת כל ימי היות הפילוסופיא בעמנו לא חדלו אנשי לב מעורר יסודות חקים רבים אשר חקק כדן יחירי בספר הי"ד מבלי כל מקור. הראב"ד הרמ"ה חכמי צרפת עד מהרש"ל הגידו דבר אמת לא כחדו ולא נשאו פני גדול לחטוא לאמת. על מספר אלה שאין לחם חלק לעוה"ב כאות נפשו הוסיף, החק שמיים חתימת התלמוד חיבים כל ישראל ללכת בדרכיו לגרמיה. עבד סאין לו על מה שיסמוך וכמו אלה הוא משפטו בדבר העקרים אשר הוסג אחור בדבר החוקרים אשר במו ידבר החכם הסחבר כטוב טעם ודעת בהתחברת אשר לפנינו. אך מאז חדלו מחקור ודרוש והבדיל בין משפט צדק ובין משפט שקר גם על כרם התורה והתלמוד עלה שטרי ושית. כי אמנם כאשר אמרתי הגה מהרש"ל הוא היה האחרון אשר הרים יד בהרמב"ם כי עת רעה קמה או ונהיתה. הפילוסופיא ירדה קבר ותחתיה קם שרש זר אשר כמה אפל על ישרון. הקבלה ובנה בכורה שבתו צבי הרימו ראש ומני אז אין דורש ואין מבקש משפט חרוץ משפט צדק. כל כתוב בספר נקדש קדש, התורה כעיר פרוצה לכל, פוסק' וכל חכם בעיניו יעשה דינים'.

יודע אנכי בנפשי כי עוד לא יצאתי ידי חובתי בדברי על הספר הנחמד הזה וכי ישנם אנשים אשר יחשבו כי נטיתי במאמרי מן המטלה. אבל רוחי נשאתני להגיד בזה להחכם המחבר ישרו כי יורה לתלמידיו מהמחלקות העליונות בנימנאזיאום לא את המעשה אשר יעשון לברו כי אם גם את הדעות אשר הנו חכמי ישראל על מציאת השם, על השגחה, על הנבואה וחלומות, על העולם וכהנה. כי רק בדרך הזאת תוסד תורה ואהבה לעמם וחכמיו בלב בני הנעורים. מאמריו אשר קרא לפני להקת תלמידיו הם המה כאשר יגיד עליהם שמש אשר נאספו בשלש המחברות ויפוצו ברפוס ואשר בהנה ימצא כל מבקש דעת בלי עמל שיטות כל פילוסופי ישראל עד בעל העקרים סודות לאחת אחת במשטר וחשבון ובלשון נקיה וקלה עד כי הגה כמעט נקראות מאליהן. ברצות ד' עוד ידי נטויה לדבר על כל שלשת הספרים גם יהי.

דוד גרויבארט.

מאמר בענין קבורת בן נח בבית הקברות של ישראל.

ראיתי בכתבי העתים שספרו מאורע בעיר ואם בישראל מיהודית שנשאת לבן נח ומתה ונקברה בחצר מות של ישראל ובקש בעלה מטובי העיר שימכרו לו מקום קבורה שאם ימות יקבר אצל אשתו ופקפקו ראשי העיר בדבר ולא רצו למכרו לו כרי שלא יקבר בן נח כביה"ק של ישראל. ואף שאין סיפורי כתבי העתים עדות שלמה באמיתת המאורע מ"מ כיון שהכתות שבין הנוצרים מקפידים אלו על אלו שלא להקבר בתוכם מצד שנאת הדת. והטובים שבהם כבר קמו ועוררו כנגד טקנאים כאלה מצד אהבתם למין האנושי בכלל. ואפשר שיגרום סיפור מאורע כזה עלילה כנגד דתו ישראל לאמר כמתוקנים שבאומות אינכם עושים אלא כמקולקלים שבהם אתם עושים. על כן יצאתי לדון בדבר בארוכה אף שהדבר פשוט כביעתא בכותחא להיתרא. ועפ"י הענינים שאציע בדבר הזה יסדר המאמר לב' חלקים.

(א) תנן בגיטין כפ"ה אין ממחין ביד עניי גוים בלקט ובשכחה ובפיאה מפני דרכי שלום. כל"ו אף שזכותה התורה בו עניי ישראל והם באים לידי הפסד מ"מ אין ממחין מפני דרכי שלום. וגרסינן עלה בירושלמי תני עיר שיש בה גוים וישראל מעמידין גבאי גוים וגבאי ישראל וגובין משל גוים ומשל ישראל ומפרנסין עניי גוים ועניי ישראל ומבקרין חולי גוים וחולי ישראל וקוברין מתי גוים ומתי ישראל ומנחמין אבילי גוים ואבילי ישראל ומכניסין כלי גוים וכלי ישראל מפני דרכי שלום*). גירדאין שאלו לר' אימי יום משתה של גוים מהו וסבר מישרי לון מן הדא מפני דרכי שלום א"ל ר' אבא והתני ר' חיה יום משתה של גוים אסור. א"ר אימי אלמלא ר' אבא כבר היינו באין להתיר ע"ז שלהן וברוך שהבדילנו מהן. ופשוטה של ברייתא זו היא דבעיר שיש בה ישראל וגוים צריכין להשתתף בכל עניני גמילות חסדים כמו שפורט והולך וההוצאות משל שניהם כמ"ש מעמידין גבאי גוים וגבאי ישראל וגובין משל גוים וכו'. וגירדאי שאלו אם יש להשתתף עמהם ג"כ בשמחת חתן וכלה כמו שפירש המפרש במס' דמאי מהו לילך אל יום משתה שלהם ולשמחה עמהם מפני דרכי שלום והשיב ר"א מברייתא דר"ה דיום משתה אסור**). ומיניה אתה למד דבגוים עובדי עבודה זרה איירי ואעפ"כ משתתפין עמהן בכל שאר גמילות חסדים. ונכפלה ברייתא זו בירושלמי דמאי פ"ד אלא דהתם ג' עיר שיש בה גוים וישראל הגובים משל ישראל ומשל גוים ומפרנסין עניי ישראל ועניי גוים וכו' ומקדים בכולהו בבי ישראל לגוים חוץ בבבא דכלים. ונשתלשה בע"ז פ"א והתם גרים תני עיר שיש בה גוים וישראל אם נותצין הגוים לגבאין גובין מהן ומישרין עניי גוים ועניי ישראל וכו'.

וכעין ברייתא זו לפנינו בתוספתא דגיטין עיר שיש בה ישראל ועכו"ם הפרנסין גובין מישראל ומגוים מפני דרכי שלום ומפרנסים עניי גוים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום מספידין וקוברין מתי גוים מפני ד"ש מנחמין אבילי גוים מפני ד"ש. ופשוטן של דברים דכל הנהו דאיירי בהו כגונא שהם ממעות צבור החספד והקבורה והניחום וכן הפרנסה והביקור ולכך נקט אם נותצין הגוים לגבאים. אמנם

(*) בעל פני משה גורם ומכבסין וכתב ובע"ז גרים ומכניסין ופי' אם מצאו אותם מושלכין. ושם בע"ז פי' ומכניסין שרואה שהולכין לאיבוד. והנה הגי' ומכבסין ודאי עולה ופה וכהא דשנו בנדרים פ' ע"ב מעיין של בני העיר חיהון וחיי אחרים חיהון קורמין וכו' כביסתן וכביסתן אחרים כביסתן קודמת וכו' ר"א כביסתן קודמת וחיי אחרים וכו' ומפרש התם ולכל חיתם היינו כביסה.

(**) וכאז דר"י בע"ז ח' ע"א ר"א ישראל שבחול עובדי ע"ז בטהרה הם כיצד עכו"ם שעשה משתה לבנו ווימן כל היהודים שבעירו אעפ"י שאוכלין משלהם ושותין משלהם וכו' כאילו אכלו מזבחי מתים שנ' וקרא לך ואכלת וכו'. והיו נוהגין בחו"ל היתר בדבר ור"ח אסרה.

מלשון התוספתא משמע דנקט לגבי מפרנסין עניי גוים עם עניי ישראל ואיך תני סתמא מספידין וקוברין מתי גוים וכו' דלצדדין קתני לגבי מפרנסין איירי בגי' דממון היינו כשנובין גם מן הגוים אבל איך לאו בגמ' דממון איירי ובנון שהם נשכרים ממעות צבור אלא בגי' דגופא איירי וקמל' דעושין עמהם גי' דגופא מר"ש ולכך לא נקט בכל הנהו עם ישראל.

ובבבלי דגיטין ס"א ע"א גרסינן ת"ר מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל מפני דרכי שלום. ופשוטן של דברים גי' אם הנוים משתתפין עם הישראל בהוצאות הממון דבלא"ה מהיכי תיתי יוצאו הישראל את ממונם לפרנס עניי הנוים וכי עדיפי הם מעניי ישראל של עיר אחרת שבני עיר קודמין*) וע"כ נקטו מלת עם בכל הנהו בבי דבשותפות ממון איירי. והנה באמרם וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל פשוטן של דברים כך הוא שהמשפחות החשובות היו להם קבריהם בנחלות שלהם כמבורר בב"ב ק' ע"ב וממעות צבור עושין ביה"ק לצורך מתי העניים וכשהגוים משתתפין עמהן עושים להם ביה"ק בשותפות וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל. אמנם רש"י כתב עם מתי ישראל לא בקברי ישראל אלא מתעסקין בהם אם מצאום הרגוים עם ישראל עכ"ל. וכתב עליו הרשב"א נראה מתוך פירושו דדוקא קאמר עם מתי ישראל כל' בעורנו מתעסק עם מתי ישראל דאז ה"ל איבה אם מתעסק באילו ומניה את אילו וכו' ולא מיחזור דהאי עם מתי ישראל דקתני כשם שמתעסק קאמר. וכן מפרנסין עניי נכרים עם עניי ישראל וכן כולם. וכן מפורש בירושלמי כאן דגרסינן התם תני עיר שיש בה נכרים וישראל מעמידין גבאי נכרים וגבאי ישראל וגובין משל נכרים ומשל ישראל ומפרנסין וכו' וקוברין מתי נכרים ומתי ישראל מנחמין אבלי נכרים ואבלי ישראל ומכניסין דלי נכרי ודלי ישראל מפני ד"ש ומפורש עוד בתוספתא שאין מוזכר בכלל ישראל כלל אלא מספידין [וקוברין] מתי נכרים מפני ד"ש. והנה לא נחית הרשב"א רק לסתור מה שנראה מתוך פירושו דדוקא בעורנו מתעסק עם מתי ישראל אלא דכשם שמתעסק קאמר אמנם באמת כל דברי רש"י מבוסטין עפ"י הירושלמי והתוספתא דלא במצאם הרגוים איירי אלא בסתם עניי עכו"ם ועניי ישראל שמתעסקין בהם ליתן להם תכריכין וקבר ולקוברם. וזה נכלל בדברי הרשב"א בלשונו כשם שמתעסק קאמר אלא שלא האריך לפרש לפי שהעתיק לשון הירושלמי והתוספתא וממילא דברי ר"י בטלין.

והר"ן ברי"ף שם הביא דברי רש"י וכתב עליו ולישגא לאו דוקא דהוא הדין כשנמצאו מתי כותים לבר שמתעסקים בהם מפני השלום וכן לפרנס ענייהם ולבקר חוליהם ובפירוש אמרו בתוספתא מספידים (וקוברים) מתי עכו"ם ומנחמים אבליהם מפני ד"ש ובירושלמי לא שנו עם בכל אלו כלל, ומכל מקום לא שיהו קוברים אותן אצל ישראל דהא אין קוברין רשע אצל צדיק אלא לומר שמתעסקין בהם. והנה אף הר"ן לא נחית אלא לסתור דברי רש"י מה שמשמע מתוך פירושו עם ישראל דוקא. והטור יו"ד בסימן שס"ז שינה בלשון רש"י וכתב קוברין מתי גוים עם מתי ישראל ומנחמין אבליהם מפני דרכי שלום ופרש"י לא שיקברוהו בקברי ישראל אלא משתדלים בקבורתם כמו שמשתדלים בקבורת ישראל. וכתב עליו הב"י ששינה כן עפ"י דברי הר"ן דלעיל והעיר ע"ז הבי"ח למ"ש שם בס"י קניא שכתב שם הטור וכן מותר לפרנס ענייהם ולבקר חוליהם ולקבור ולהספידם ולנחם אבליהם מד"ש. וכתב שם הבי"ח שנסמך הטור על התוספתא וכדברי הר"ן נגד דברי רש"י, ואח"כ העיר על לשונות הרמב"ם דבפ"ק ופ"ז דה' מתנות עניים ופ"י דמלכים כתב להדיא דמפרנסים עניי גוים בכלל עניי ישראל מד"ש משמע דבפני עצמן אין מפרנסין אותם ובניחום אבליים וביקור חוליים וקבורת מתים פ"ד דאבל כתב בסתם ומשמע אפי' בפ"ע. מיהו יש לדיוק ממ"ש פ"י דמלכים דגם לקבור מתיהם עם

*) וזוה מיושב קושית התו' בע"ז כ' ב"ה ר"י עיי"ש.

מתי ישראל דוקא מיהו יש לוכר דמ"ש עם מתי ישראל לאו לדיוקא קאמר דבלא מתי ישראל לא יקבור דודאי אפי' בלא מתי ישראל נמי קוברין וכן מבקרין חוליהם אפי' אין שם חולי ישראל ומ"ה לא כתב הרב גבי לבקר חוליהם עם חולי ישראל כמו שכתוב אצל לקבור מתיהם עם מתי ישראל אלא ודאי בע"כ דהתירא אתא לאשמועינן דאם מצאם הרגומים עם ישראל יכול לקבור מתיהם בקברי ישראל ואע"ג דאין ספק שאין קוברין גוי אצל ישראל דאפי' ישראל רשע אין קוברין אצל צדיק כ"ש גוי אצל ישראל וכדכתב הר"ן ס"פ הניזקין מ"מ יכור הוא לקבור מתי גוים עם מתי ישראל בחצר אחד מד"ש כיון שמצאם הרגומים יחד וכו'.

תמציתן של דברים דרש"י פי' מפני דרכי שלום היינו משום איבה שלא נגרום לנו שנאה ומשייה אין כל הדברים הללו אמורים אלא עם ישראל ובכלל ישראל שבוה נתן מקום לאיבה שעושיין ג"ח עם ישראל ועמהם אינם עושים אבל לחודיהו לא משום דעובדי עבודה זרה נינהו שכל זה בגוים עע"ז איירי והרשב"א והר"ן סתרו דברי רש"י עפ"י לשון התוספתא והירושלמי דמשום איבה לחוד ומשום דרכי שלום לחוד ומשום דרכי שלום היינו שצריך לדרוף אחר מעשה הצדקה והשלום וכלשון הרמב"ם בה' מלכים שם אפי' העכו"ם (העובדים ע"ז) צוו חכמים לבקר חוליהם ולקבור מתיהם עם מתי ישראל ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. וכיון דרש"י ואחריו הטור החליפו דרכי שלום עם משום איבה ע"כ סברי דהגמרא התירא קאתיא לאשמועינן ולכך כתב הטור בסימן קנ"א וכן מותר לפרנס וכו' ולפי שלא מצא רש"י מקום וענין לאיבה בענין הקבורה שהרי כל מי שמתו שלו הוא מוטל עליו לקברו על כן המציא דבמצאם הרגומים איירי. אמנם האמת דגמרא לאו התירא אשמועינן כי אם חיובא. דמשום איבה הוא שריותא אבל משום דרכי שלום הוא חיובא וכמ"ש הרמב"ם צוו חכמים לבקר חוליהם וכו'. ומ"ש הרמב"ם ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל אינו כטו שהבין הב"ח לאפוקי בפני עצמן אלא כמו שהיא מפורש בירושלמי שמשנתפין עמהם בגמילות חסדים ואין פורשין זה מזה. והב"ח נסתבך בדבר וע"כ הכנים גם בדברי הרמב"ם במצאם הרגומים מה שלא עלה על דעתו מעולם. ועוד יש להעיר שאפי' אם הוה כתב בירושלמי מלת עם אינו מורה לאפוקי בפ"ע שהרי בנוסחת הירושלמי דדמאי נקט ישראל קודם מפרנסין עניי ישראל ועניי גוים וכו' ואם באת לגרום עם מפרנסין עניי ישראל עם עניי גוים ותפרש דמלת עם לאפוקי קאתי נמצאת אומר שאין מפרנסין עניי ישראל לבד אלא עם הגוים. ומ"ש הב"ח כ"ש גוי אצל ישראל. זה אינו אלא אם גוי רשע הוא דהיינו עכו"ם דבוה איירי הרמב"ם והוא החשוד בע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים ובכלל שאינו משכר כצות בני נח. אבל גוי דמשכר כצות בני נח ודאי דעדיף מישראל רשע הוא. וכן כתב הב"ח בסי' שס"ז וז"ל כ' הכלבו הרואה את הכות חייב לעמוד מפניו ולנהוג בו כבוד ואפי' מת גוי חייב ללותו ד' אמות ותימא כי בנדה כתוב השוחט (לכרי*) פי' ואוכל עמו אם כת אין הולכין אחר כשתו ונוכל לוכר כ"ש גוי עכ"ל. והתימא שתמה אינו כלום דודאי ישראל רשע גרע מגוי וכו' אבל אעיקרא דינא פירכא דלא עלה על הרעת שיהא חייב ללות מת גוי אם לא מפני ד"ש ומיהו אפשר לאוקמי בגוי חסיד דקיי"לן חסידיו או"ה יש להם חלק לעוה"ב עכ"ה. וחסידיו או"ה היינו שמקבלין מצות בני נח כמ"ש הרמב"ם סוף פ"ח מה' מלכים כל המקבל ז' מצות ונזהר לעשותן היו מחסידיו או"ה ויש לו חלק לעוה"ב וכו'. ובכלל זה רובי הנוצרים והמחמדנים שהרי קבלו כולם עליהם דברי התורה והנביאים.

העולה לנו מכל זה דבגוים העובדים ע"ז ואינם מקיימין מצות בני נח לשיטת רש"י ודעמיה שרינן כל עניני גמילות חסדים במקום שיש לחוש לאיבה ולהרמב"ם ודעמיה לאו שריותא הוא אלא חיובא משום ורחמיו על כל מעשיו

(* ועי' ש' חדושי הנהגות שהגיה כי באגדה כתוב ועי' מה שפי' שם.

הדרכה דרכי נועם אבל בונים המקיימים מצות בני נח ככל האומות ההולכים במדות התורה לעשות צדקה ומשפט וראי שנצטוונו לעשות עמהם כל עניני גמילות חסדים דהיינו ג"ח בגופו אמנם ג"ח בממון אם רוצים להשתתף עם ישראל משתתפין עמהם ואם לא השתתפו הנה כל הקרוב הקרוב קורם ופשיטא דישאל אצל ישראל קרוב הוא מכן אומה אחרת.

ב) הנה כבר הבאתי דברי הבי"ח שכתב מ"ט יכול הוא לקבור מתי גוים עם מתי ישראל בחצר אחד מפני ד"ש וכו'. מבואר מדבריו דהקבורה במקום אחד מוקף בחצר אין בזה משום אין קוברין צדיק אצל רשע. ומלשון הכל בו בה' אבל יש להביא ראיה שבימים קדומים היו ישראל מקברים את מתיהם עם הגוים בביה"ק אחד. שכתב במנהג עם המתים וז"ל ושחין את ראשו בבצים טרופין בקלפתם וזה המנהג קרום לסימן לפי שהיו מוליכין אותו חוץ לעיר ליקבר וכדי שיכירו הקוברים שהוא ישראל עשו בו סימן זה עכ"ל. ואם היו להם בתי קברות מיוחדים למה הוצרכו לסימן. אלא מוכח מזה שבימים הקדומים השתתפו בעיר שישראל וגוים שם כבריותא דירושלמי והיו המלומים וכן הקוברים ישראלים וגוים ומקום קברות אחד להם וע"כ הוצרכו לזה הסימן, והנה העיקר מה שיש לחוש בזה הוא עפ"י דברי הר"ן שהזכרתיו שכתב ומכל מקום לא שיהו קוברין אותן אצל ישראל דהא אין קוברין רשע אצל צדיק וכו'. והנה כבר יש מקום לחוש לזה אפי' בנוי המקיים מצות בני נח כפי מה שיסדר בש"ע יו"ד סי' שס"ב. אין קוברין רשע אצל צדיק אפי' רשע חמור אצל רשע קל וכן אין קוברין צדיק וכש"כ בינוני אצל חסיד מופלג (אבל קוברים בעל תשובה אצל צדיק גמור) שנים שהיו שונאים זה לזה אין לקברם יחד. ע"כ נעמוד על מקור ענין זה.

גרסינן בסנהדרין מ"ו ע"א במשנה לענין הרוגי ב"ד. ולא היו קוברין אותו בקברות אבותיו אלא שתי בתי קברות היו מתוקנין לב"ד אחת לנהרגין ולנתקנין ואחת לנסקלין ולנשרפין נתעכל הפשר מלקטין את העצמות וקוברין אותן במקומן פרש"י נתעכל הפשר כבר נתכפר במיתתו ובזיונו מלקטין את העצמות וקוברין בקברות אבותיו. והנה זה הענין שאין קוברין אותו בקברות אבותיו יש לו סמוכין מהכתוב שהרי נאמר ביהורם מלך יהודה ויקברוהו בעיר דוד ולא בקברות המלכים דהיי"ב כ"א. וכן נאמר שם כ"ד ביו"א, ובאחו נאמר שם כ"ח ויקברוהו בעיר בירושלים כי לא הביאוהו לקברי מלכי ישראל. וכן מנשה ואמון לא נקברו בקברות המלכים. אבל בגמרא שאלו על צורך ב' בתי קברות ואמרו שם מ"ז ע"א וכל כך למה. לפי שאין קוברין רשע אצל צדיק דא"ר אחא בר' חנינא מנין שאין קוברין רשע אצל צדיק שני' ויהי הם קוברין איש וישליכו את האיש בקבר אלישע ויגע האיש בעצמות אלישע וגו' וכו' וכשם שאין קוברין רשע אצל צדיק כך אין קוברין רשע חמור אצל רשע קל. וליתקון ד' קברות (פרש"י דהא נשרפין אצל נסקלים קלין הן) גמרא גמירי לה. ועל יסוד זו הגמרא יסד בש"ע אין קוברין רשע אצל צדיק. אבל הרמב"ם לא הביא בהלכותיו הא דאין קוברין רשע אצל צדיק. ונראה דס"ל דהא שאמרו גמרא גמירי לה אעיקרא דמילתא קאי ולא לשנויי וליתקון ארבע דב' גמרא גמירי לה ולא ד' אלא לומר שאין הטעם משום דאין קוברין רשע אצל צדיק ולא רשע חמור אצל רשע קל אלא גמרא גמירי להו שיהיה כך בהרוגי ב"ד. ואולי היתה גירסתו אלא גמרא גמירי לה. וכן משמע מהלכותיו שכתב בפ"ד מה' סנהדרין כל הרוגי ב"ד אין קוברין אותן בקברי אבותיהם בכלל ישראל אלא ב' קברות מתקנין להן ב"ד א' לנסקלין ולנשרפין וא' לנהרגין ולנתקנין ודבר זה הלכה מפי השמועה. וכן בפ' המשנה אמר ואלה הב' קברות הלכה גמירי לה ואין לה ראיה ולא סמך בכתוב אלא קבלה בלבד. ואי הוה ס"ל דהא גמרא גמירי לה לא אתי אלא לשנויי דאמאי לא עביד ד' דגמירי לה דבב' סני א"כ לעיקר ב' קברות ראיה וסמך בכתוב אלא ודאי כדאמרן.

אבל הר"ף והרא"ש העתיקו מן הגמרא ולא היו קוברין אותן בקברות אבותיהן

וכל כך למה לפי שאין קוברין רשע אצל צדיק שני' ויהי הם קוברים וגו'. ונראה שפירשו וכל כך למה אהא שאין קוברין אותן בקברות אבותיהן. והנה קבעו להלכה שאין קוברין רשע אצל צדיק, ובאמת שיטת הרמב"ם מיוסדת שאפי' אם נאמר דגמרא גמירי דב' ולא ד' הנה על כרחך מימות משה הכי הוי ומהיכי תיתי לומר לך טעם לדבר ואין הטעם מספיק לך וממעשה דאלישע אין ראייה דבאמת לקוימי פי שנים הוה כדאקשי ר' פפא שם.

ועל יסוד משנה זו הוא מה שאמרו ביבמות ל"ב ע"ב לקברו בין רשעים גמורים וכפרש"י שם שנודון באחת והוא חייב ב' ונידון לענין קבורה בחמורה לקברו בין רשעים גמורים.

והנה עיקר ילפותא דאין קוברין רשע אצל צדיק הוא כד"א בר"ח ממאורע אלישע. ובמאורע זו נזכר וישליכו את האיש בקבר אלישע ויגע האיש בעצמות אלישע אי"כ אין ראייה אלא היכא דאפשר בנגיעה ע"י אויה מאורע. אמנם ענין הדברים כך הוא שהם לא היו טומנין בקרקע כמו שאנו עושין אלא כמו ששנינו בבבא בתרא ק' ע"ב המוכר מקום לעשות לו קבר וכן המקבל מחבירו לעשות לו קבר עושה תוכה של מערה ד' אמות על שש ופותח לתוכה ח' כוכין וכו' אורכן ד' אמות ורומן שבעה ורחבן ששה וכו'. ופי' הרשב"ם והם לא היו רגילים ליקבר אחד אחד בפני עצמו אלא כל בני משפחה נקברין במערה אחת כל אחד בכרך בפני עצמו וכו'. נמצאת למד שהשם קבר הוא נופל על המערה שבה כוכין הרבה ולכך שנינו ברכות י"ד ע"ב החופר כרך למת בקבר פטור כק"ש וכו'. וכן במס' שמחות פ"י קבר שאולה היתה ל"ג ביבנה שהיו מכניסין את המת לתוכה ונועלין את הדלת לפניו ובאין ועומדין בשורה וכו' ואח"כ מעלין אותן לירושלים. וכן שם פ"ג המוצא מת בקבר וכו' המוצא בכרך וכו' וע"ז אמרו אין קוברין צדיק אצל רשע דהיינו במערה אחת אעפ"י שכל אחד בכרך בפני עצמו שזה מה שספר הכתוב שהשליכו האיש בקבר אלישע דהיינו במערה שלו והמערה היתה פתוחה ונגע בכרך של אלישע. וראיה לדבר שהרי פסק בש"ע ג"כ שאין קוברין צדיק או בינוני אצל חסיד מופלג ומקור דבר זה הוא באו"ז ה' אבילות וז"ל שם ואומר לי לבי אני יצחק המחבר כשם שאין קוברין רשע קל אצל רשע חמור כך אין קוברין צדיק אצל חסיד וכו' וראיה לדבר מפרק אלו מגלחין דע"לולוהו למערתא דחסידו ולא קבלוהו למערתא דרייני קבלוהו וכו' וה"נ אמרין בפ' השוכר את הפועלים גבי בריה דראב"ש אמטויה למערתא דאבוה וכו'. וכך הביאו הב"י בטור שם. הרי שלא אמרו כן אלא לענין לקברם במערה אחת. ותניא במס' שמחות פ"ג אין קוברין ב' מתים זה בצד זה ולא את המת בצד עצמות ולא עצמות בצד המת ר' יהודה אומר כל הישן עמו בחייו נקבר עמו במותו. והביאה הטור סי' שס"ב בנוסחא אחר אין קוברים ב' מתים זה בצד זה בא"כ היה דופן הקבר מפסיק ביניהם וכו' וכתב הב"י שמקור דבריו הם ברמב"ן בת"ה ושכתב שם דלגבי כוכין תנן אמה בנתים חצי אמה לדופן הכרך ותנן רשב"ג אומר הכל לפי הסלע הילכך מרחיקין בכדי שיעמדו כוכין ולא ליתי לאינפולי לפי הארץ. ועל יסוד זה קבע בש"ע סי' שס"ב אין קוברים ב' מתים זה בצד זה בא"כ היה דופן הקבר מפסיק ביניהם וכו'. והנה יסוד זו ההלכה שלא יהיו הכוכין סמוכין זו לזו ביותר. הנה בזו ההלכה תפסו לשון בצד וגבי רשע וצדיק תפסו לשון אצל לומר שלא יקברו בכערה אחת כלל.

וכל זה בקברות שלהם אבל בקברות שלנו שקוברין וטומנים בעפר כל אחד ואחד לברו אין כאן לא צד ולא אצל כל שיש בין הקברים שיעור ששה טפחים כדי תפיסה לזה וכדי תפיסה לזה. ובפרט לפי המנהג שהופרין בור עמוק יותר מ"ו טפחים ודאי דרשותא אחרנא הוה ואין זה אצל זה הוא דהרשיות מפסיקין. אמנם בשאינו עמוק " טפחים אם נבא להחמיר בדבר יש להרחיקן זה מזה ד"א וכתאי הלכה דלועג לרש בסי' שס"ז לא יהלך בבית הקברות או בתוך ד"א של מת וכו' כיון

שהרחיק ד' אמות קורא ומתפלל ואפי' רואה הקברות או בית הקברות ואם יש שם מחיצה מותר אחר המחיצה סמוך אפי' תוך ד"א לקבר.

ואם באנו לומר דהאי דינא אף בבתי קברות שלנו כיון דאין קוברין רשע חמור אצל רשע קל וכן צדיק ובינוני אצל חסיד מופלג א"כ היינו מוכרחין לבתי קברות רבים ומעולם לא שמענו ולא ראינו בעיר בישראל שיהיה להם יותר מבית הקברות אחד ודראי מה שנקברין בחצר אחד וקרפף אחד זה בפ"ע וזה בפ"ע לא איכפת לנו כלל.

ויש להביא ראיה שאף בימי התנאים בא"י היו קברי נכרים וקברי ישראל מעורבין אלו באלו והיינו שבשרה הקבורה היו מערות ישראל ומערות נכרים. מהא דגרסינן בתענית ט"ו ע"א למה יוצאין לבית הקברות פליגי בה ר"ל ברי"ח ורי"ח היא הרי אנו חשובים לפנך כמתים וחי"א כרי שיבקשו עלינו רחמים מאי בנייהו איכא בנייהו קברי נכרים. ומדלא אמר איכא בנייהו בית הקברות של נכרים כעין הא דב"מ קי"ד ע"א אישכחיה רבה בר אבוח לאליהו דקאי בבית הקברות של נכרים משמע שבבית הקברות אחד קברי ישראל וקברי נכרים. והמפרש שם פי' קברי נכרים במקום שאין קברי ישראל וכו'. ופי' זה רחוק הוא מאוד שהרי אמתני' קאי בסדר תעניות בעיר שיש בה רחוב ונשיא ואב"ד ואיך יתכן שלא יהיה להם בית הקברות. אלא ענין של דברים כך הוא שבבית הקברות היו מערות מערות מעורבין של ישראל ונכרים ובהרו לעמוד על קברי נכרים כדי שלא להטמא דקברי נכרים אינם מטמאין באוהל.

סוף סוף עפ"י דת התלמוד וגדולי הפוסקים אין כאן איסור אלא מצוה לקבור אינו ישראל בכיה"ק של ישראל ובפרט כל זמן שלא נתחוק לעובר על ד' מצות והרי הוא מחסירי או"ה ינוח על משכבו ושלוש על ישראל.

מא"ש.

(הערת המעריך) ברוב מכתבי עת אשר מטרתם לדבר מענייני היהודים, הרתיים והמדיניים. יגעו את עצמם בדי ריק בחקירתם והוגיעו את הקוראים על הנדון שלפנינו בענין היתר קבורת אינו ישראל בבית הקברות של ישראל. וחקרתי ודרשתי בדבריהם ובפרט בדברי האוסרים ולא מצאתי בכלם אף רא' קטנה כמות שהיא המוכיחה בבירור לאיסור, וזולתי מפירוש רש"י בכרייתא דגטין וקוברין מתי גוים עם מתי ישראל שפירש: לא בקברי ישראל אלא מתעסקים עמהם אם מצאום הרוגים עם ישראל. וראיה זו אין לה שחר שהיא עצמה צריכה ראיה. שהרי רש"י יוצא מן ההקדמה שאין קוברין מתי גוים בקברי ישראל ונרחק לפרש במצאם הרוגים אבל על זה הלא אנו דנין אם ההנחה שהניח רש"י מוכחת בראיה ממקום אחר או מהכרח הברייתא עצמה, אבל עכשו שאין לנו שום ראיה ממקום אחר למה שהניח רש"י "לא בקברי ישראל" וגם הברייתא עצמה אינה מכריחה על זאת ההנחה שהיא מתפרשת בפשיטות גם אם נשלול ממנה זאת ההנחה וכמו שהחליט גם הרשב"א בחידושו על כן זאת ההנחה פורחת באויר ואין לה על מה שתסמוך ואיך א"כ נביא ראיה ממנה לאיסורא. והאומר שאף אין ראיה להיתר אינו אלו טועה. כי היתר ממקומו הוא מוכרע כיון שאתה אוכר קוברין מתי גוים עם מתי ישראל מפני דרכי שלום שהוא מצוה וכדבר יוסף בהזקקן שכל שיעור שדרכי שלום שואלים מעמנו מצוה עלינו לעשות, ועל כן אין בכל זה מדה אחרת כי אם להחזיק דרכי שלום וממילא יש בכלל הזה גם הקבורה בקברי ישראל אם יש בו משום ד"ש. ויש גם רמז גדול לדבר שבפ"א משמחות תניא נכרי ועבד אין מתעסקין עמו בכל דבר ופי' דאין מתעסקין כאן הוא כהך דאין מתעסקין לפני זה כלומר אין מספידין וכ"כ ומדללו בהדיה עבד ש"מ דלענין קבורה דינם שוה ועבד שחייב במצות באשה ודאי שקוברין אותה בקברי ישראל.

ואמנם כתבנו כל זה אך לרוחא דמלתא כי אף לו יהיה כפירוש רש"י אין להאוסר עוד ראייה מספקת עד שיברר לנו שנים הנוצרים בכלל הוה, ואני יודע שאין גם אחד מכל היהודים בזמן הוה, אשר אם ישאל אם יש להעמיד הנוצרים בדרותינו במדרגה אחת עם הגוים בזמנים הקודמים? שלא ישיב בברור ובהחלט ובלי שום פנייה שהגוי של התלמוד לרוב אינו מכון על הנוצרים, ועל כל פנים ואפן גם הפרושים הקנאים יכלילו את הנוצרי בזמננו בכלל אינו ישראל שמקיים זו מצות שבן נח מצווה עליהן ולא נופל הוא מנר תושב שאתה מצווה להחיותו וכר' יוחנן שאמר בע"ז פ' השוכר את הפועל שמין שבאומות וגר תושב שוין. ואם בזמנו של ר"י כן כ"ש וכ"ש בזמננו ובכל ענין יש לחשבם כבני הטועים שמעשה אבותיהם בידיהם וכענין שאמרו בפ"ק דחולין, וכתב הרמב"ם בפ"ג מהלכות מטרים: כל מה שנגזר מח"ל על התועים מדרך התורה לא נגזר על בני התועים שאחזו מעשה אבותיהם בידיהם, אף שמאמרו שם על הקראים, הלא צודק זה הכלל גם על המינים בזמן הוה. והנה לענין קבורת גר תושב לא מצאנו זכר בשום מקום אף במלה אחת אבל מצאנו מאמר יקר על אודותיו בענין ישיבתו בקרבנו וממנו נלמד לקבורתו. וז"ל הספרי: אשר יצא אלך מעם אדוני לרבות גר תושב ועל זה אמר הכתוב: עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר בטוב לו לא תוננו והלא דברים ק"ו ומה אם בחייו עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר כ"ש לאחר מיתה שתתן לו אחות קבר בקרבך במקום אשר יבחר. ומעתה ברור הוא כן החכם בעל המאמר שלפנינו לא הפליג באמרו: שהוא פשוט יותר מביעתא בכותחא שאין איסור כלל וכלל לקבור אינו ישראל בבית הקברות של ישראל.

אך כל זה הוא משורת הדין. כלומר שהיתר גמור הוא לקבור אינו ישראל בקבורת ישראל, וממילא חובה ומצוה הוא לקברו עם מתי ישראל מפני דרכי שלום ודרכי שלום מצוה הוא כענין שאמרו בהנזקין, אבל כל זה בתנאי שאין לו קוברין, אבל מי שיש לו קוברין אחרים אין חוב עלינו לקברו אלא יקברוהו אחרים בקבר אבותיו ועל כן בנדרון דין שיש לו קוברין ואיש מכל בני אמונתו לא ימנע ממנו את קברו מתיבתו תתן לחיבתו וכי אנו אחרתו אישמתו שהוא רוצה להקבר אצל בת ישראל שאהב אותו בחייו? הא למה הרבר דומה לגר תושב שיש לו נכסים מרובין ומפני כילותו או לתכלית אחרת הנעימה לו יחפזין לחוס על הונו ויבוא אל היהודים ויאמר פרנסונו משלכם כי חייבים אתם להחיותו, היש בכל האומה היהודית אף פתי אחד שיאמר חייבים אנו להחיותו משום שנאמר גר ותושב וחי עמך? אף כן הרבר הוה וכ"ש הוא. ואין זה ענין למה שאמרו חכמים מצוה לקיים דברי המת שלא נאמר כן אלא במה שמצוה בשלו אבל לא במה שמצוה בשל אחרים שאל"כ אף אתה אמור מי שמצוה שהקהל יתנו אלף זוז לקרובו חייבין הקהל ליתן משום מצוה לקיים דברי המת. וידעתי כי אין סברה זו כראית לאבד עליה אף טפת דיו קטנה אבל הזכרתיה להראות עד היכן הדברים הגיעו.

והנה עד כה דברנו משורת הדין אבל יש לך דבר העומד למעלה משורת הדין והוא המנהג בישראל. מנהג הצורך מצד עצמו, ואין סבה מוסרית לעקרו וגם אין צורך הזמן, ולא נדרש לטובת האומה לבטלו מנהג כזה הוא בכלל מנהג עוקר הלכה. ואמנם אם מעולם היה מנהג בישראל שיש בו כל המדות האלה הוא המנהג שלפנינו. הנה המנהג קיים ועומד מימי קדם בכל תפוצות ישראל שבכל קהלה וקהלה היה להם בית הקברות, ומהיותנו מאז תקופים תחת ידיהם והם האדונים ואנחנו הסרים למשמעתם, על כן בלי כל ספק לא אנו שהבדלנו מהם כי אם הם הבדילוננו, וברור הוא שהם היו מקפידים על זה שכל קאנפעימאן תקבור מתיה בבית הקברות שלה וכן עמא דבר שאם מת ישראל באחד מבתי חולאים שלהם שולחים את המת לקברות ישראל, ואם ימצא הרוג או הלל מת בדרך ומכירים בו שהוא ישראל משתדלים לו קבורת ישראל ומוה נראה הקפדתם מבוארת, ומעתה הלא המנהג הוה צודק ואין הזמן ולא טובת האומה דורשים לבטל וסבה מוסרית

לעקור המנהג וראי אין כאן ואררבא יש סבה מוסרית לקיימו להחזיק השלום עמהם ועל כן חובה עלינו בנדון שלפנינו שלא לקבור מפני דרכי שלום ומי לא יודה שגדול להחזיק השלום עם הצבור מלעשות חסד מדומה עם יחיד אשר באמת אינו צריך לאותו החסד כי יכול הוא להקבר בקברי אבותיו, ורק רוצה שישכיבוהו אצל שגלתו גם בקבר. ומעתה אף שנורה להחכם בעל המאמר בעיקר הדין להלכה לא נורה לו למעשה.

ספרי אגדות היצונות.

טאת חיים אספענהיים רב בקהל טהארן.

(סיום)

אמנם פעולת אלה אגדות זרות ניכר ביותר אצל היהודים, אשר ישבו בארצות הערביים, הנה ידוע שרובם היו משארית המליטה, אשר ברחו שמה מחמת המיצק בזמן חרבן הבית, ואח"כ בזמן מלחמת אדריינוס ובימי השמר, ונלוו אליהם בכל דור ודור אנשים, אשר באו שמה מפני עסק מו"ם שהי' להם או מפני שאר סיבות ומאורעות, ובארצות הללו, אף שדרכי חייהם בענין הדת והאמונה היו כמעט כדרכי שאר יהודים בארצות פוזרותיהם, ובפרט בימים הראשונים קודם שבאו שמה הכהנים מכתות שונות של בעלי אמונת המשיחיים, והתערבו בהם, כי גם שם שמרו היהודים את המצות כמו שפירשו לנו חז"ל, ונראה ג"כ שהי' להם בתי מדרשות, עכ"ז לא עסקו בתורה כמנהג אחיהם בשאר מקומות, ועיקר לימודם לא הי' רק באגדה, דבמקום שנתמטטה התורה שמו רק אל האגדה את פניהם, אמנם כאשר גרו זמן רב בין הערביים, הרגילו ללכת בנימוסיהם ובמשפטיהם, כמו שיסופר לנו, שטלחמה היתה כמה פעמים בין משפחה ומשפחה, כמו שהיתה בין שבטי בני ערב, ואם אחד מן המשפחה נהרג חשבו, שחוב מוטל על כל בני משפחתו, לשום את נפשו בכפו, כדי לנקום את דמו, עד שהרבה פעמים נתעוררו ע"י גואלי הדם כמה מלחמות גדולות, וגם מצות הכנסת אורחים היתה יקרה בעיניהם עד מאוד, ומסרו את נפשם עליה, וכמו כן למדו את לשון ערבי, והרגילו להשתמש בפיוטים ובשירי ענבים כדרך של בני הערביים סביבותיהם ומצינו ג"כ איזה ספורי אגדה, שנולדו בארצות הללו, שהן דומין כמעט לספורי הבאי שלהם, וגם היו מנצחים זה את זה בשירים ובמזמורים, והיו נותנים יקר ותפארת למי שהגדיל לעשות בשיריו ובפיוטיו, כמו שהי' הגיל אצל שבטי בני ערב, עד שלא היו נבדלים מהם רק ע"י ששמרו את מצות התורה והאמינו באל אחד ובנביאיו, והיו מצפים לביאת הגואל, והיו משתעשעין במליצות ובפיוטים שנאמרו בנחמת ישראל לעתיד לבוא, והיו מפלנים אותן כפי העולה על רוח דמיונם, ובימים מאוחרים החלו קצתם להתרשל במצות ולא היו נזהרין כל כך מללמוד מן כהני המשיחיים, ואף שנתוכחו עמהם, עכ"ז פעמים לקחו מהם איזה דיעות ורעיונות, כחשבם שאינן מתנגדות לאמונת ישראל, וכל זה מפני שהיתה דעתן קצרה, אחרי שלא הרגילו בחקירת שכלי ובקורת, ורק אחרי חזון רוחם, ומטעם זה השתמשו באגדות זרות, ההוספים ללענה משפט בלי עיון ובחינה, ונראה ג"כ ששם פרו ורבו ספרי אגדות עד אין מספר, וכן יש ללמוד ממה שהעתיק החכם שפרעננער (בספרו חיי ותורת מחמד ח"א) באריכות בשם חכמי הערביים שהיו בימי מחמד ובמאה הראשונה אחר בריחתו, שאמרו שהיו להם היהודים, אשר ישבו ביניהם כמה וכמה ספרים עתיקים, אשר בינו בשם אשמעות או צחק דאברהם ומשה, וי"א שהיו להם מגילות שנמסרו לאדם הראשון לשת לחנוך ולשאר אבות העולם, והן היו כוללין, כפי עדותם, משלים וסיפורי מעשיות ואזהרות ודברי מוסר, ובספרים הללו השתמש ג"כ מחמד ביסרו את האלקארן, כי טוריו היו ע"פ רוב אנשים מכני ישראל⁵⁶, וכן

⁵⁶ ידוע שהחכם ר"א גייגער חיבר ספר מיוחד בענין מה שהוציא מחמד מספרי היהודים ואחריו באו החכמים אילמאן (אשר העתיק את האלקארן ללשון אשכנז) וגאסטפריינד

מצינו באלקארן שורה ג' שהוכיר מגילות דאברהם ומשה (כפי העתקת שמרענגער ח"א 61) ובשורה ס"ז אמר, כך כתוב במגילות ישנות, במגילות דאברהם ומשה, ונס בשורה כ' דבר מן מגילות שהן ישנות מאוד מאוד, ואם אמנם שנראה שמגילות הללו נאברו, ונס אין לשער תכונתן כל כך, כי מה שספרו לנו חכמי הערביים מהן אינו בדקדוק, ומעטים סותרים זה את זה, עכ"ז ברור הדבר, שכמה מאמרים מאותן ספרים נשקעו בספרי אנדות חיצונות, שנתיסדו בימי הגאונים, כגון ספרא דחנן, אותיות דר' עקיבא, ספר זרובבל, ספרא דרזיאל מדרש כונן, שיעור קומה מדרש על פרשה ס' שבישע"ב (ההובא בילקוט שם) ודומיהן. ובפרט באותן ספרי דאגדתא שכוללן דברי הבאי והזיות ובקצתן (כגון בשיעור קומה, בפרקי היכלות בספרא דרזיאל) ניכר ג"כ מעולת דיעות כת המגשימים, שנתפשטו בין חכמי הערביים במאה השני' אחר בריחת מחמד. והדברים יבוררו לנו היטב אם נעיון עוד כמה שהרבה החכם שמרענגער (ח"א) לדבר פענין זה, הדגה הוא רוצה להוכיח, שזמן רב קודם שנולד מחמד, נתפשטה כת אחת בין היהודים בערבי, אשר כינה בשם כת החניפא, ונהרו אלי' רבים סבני ישראל אשר הגילו להמתיק סוד עם המשיחיים, עד שכמעט החלו לפסוע על שתי המעופים, ואף שנראה שחכמי הערביים לא דברו מהם רק ברמזיה, עכ"ז ברור הדבר שאנשי כת החניפא האמינו באל אחד, אמנם לא היו נזהרים לשמור את מצוות התורה והי' נוסים ג"כ באיזה דברים לדיעות כת הצבע, שהיתה כת אחת מכתות המשיחיים, ומתם נראה שנתיסדו הספרים והמגילות אשר לנו כיון ששמועו או צחקו דאברהם ומשה כי גם בימים ההם היו הגילים, לתלות את ילדי רוחם באילן גדול, לאמור שיצאו הדברים מפי גדולי עולם, והם היו אנשי סודו של מחמד, אשר דברו על לבו ואמצו את רוחו, שיאמין בעצמו, שהוא המשיח לאוה"ע, ובאמת מצינו ג"כ באלקארן שאמר מחמד שאמונתו היא אמונת החניפים, ושהוא היתה אמונת אברהם אבינו, ולפי שמרענגער נגזר המלה חניפא משורש חף שמירוש טהור, רק בעברי קורין למי שמששים עצמו כאילו הוא נקי וטהור, או למי שרוצה להיות נקי רק לפי מראה עינים בשם חנף, אמנם אחרי שבלשון סורי השתמשו בשם זה להוראת מי שפשע באמונתו, כמו שהיו קורין בסורי להקיסר ויליאן אפאסטאטא שהסיר את דתו, ויליאן חניפא חור מדבריו (ח"ג, 5) והסכים עם החכם ר"א ניינער שאמר, שבימים ההם היו אנשים, אשר התערבו בנוים ונשאו את בניהם לבנותיהם, והשיאו את בנותיהם לבניהם, כתנאי שיעזבו את אליליהם אמנם לא היו מחויבים לשמור את מצוות התורה רק לפרוש מע"ז ולשמור שבע מצוות בני נח כגרי שער, ולאותן אנשים היו קורין חניפים. ולפי דעתי השערה זו יש לה על מה שתסמוך, דהנה השם חניפא או חניפים נזכר בכ"ט בתרגם סורי של ספרי האונגליון, פעמים כגון במאטי (ו, ז': י', ה' ועוד במקומות) ובמקום (ו, כ"ו) בהוראת נויס עובדי ע"ז Ethnikoi או prophani, פעמים כגון באגרת אל אנשי קארינט I, י', כ"ז) בהוראת מי שאינו מאמין apistos, ומעמים כגון ביוחנן (ו' ל"ה) ובמעלי

והרבו להביא ראיות ע"ז, ויש להוסיף עליהן, בשורה ב' דבר מחמד מהשלמת תענית, בשורה ג' אמר שמשפטן של רשעים בניהנם רק לזמן קצוב, וזה כדעת חז"ל שאמרו משפטן של רשעים בניהנם יב"ח, בשורה כ"ח אמר שמשנה הי' מחייב את עצמו לשבת אח יתרו, ובעל זה איתא בשמות רבה יואל משה אין יואל אלא לשון שבועה עייש וכיה בתרגום סומכוס, בכ"מ דבר מחמד מן הספרים שבו נכתבו מעשי בני אדם, זה כאמרם וכל מעשיך בספר נכתבו, וכן מצינו בתלמודו ובתלמודי תלמידיהם שהשתמשו בכמה דברים מספורת ישראל, אמרו על אמאר, שהי' החליפא השני, אם חכמי ערב בכף א' ואמאר בכף שני, הוא יכרע את כולם (שמרענגער ח"ג בהקדמה), וזה כאמר חז"ל על ר"א בן ערך, אמרו על מחמד שהי' לו ה' שמות, ובסנהדרין (צ"ח:) מנין חז"ל ג"כ ה' שמות של משיח (עין שמרענגער ח"א 166) אמרו שקכ"ד אלפים נביאים עמדו עד זמנו של מחמד (שם 48) וכמו כן נאמר במגילה (י"ד.) הרבה נביאים עמדו להם לישראל כפלים כיוצאי מצרים, ויש עוד להוסיף ע"ז.

על מדרש זה כבר העיר החכם ר"ג קראחמאל באמרו שנתיסד מאנשי בריחו של אמרי שיעריני שדימה עצמו שהוא משיח לישראל.

השלוחים (י"ז, ד') מצינו שהניסים תרגומו של השם יוניס⁷, אמנם בעברו נראה שהשתמשו בימים מאוחרים פעמים במלה זו להוראת מי שאינו שומר את המצות⁸ וכ"מ שתרגם יוני לספר ישעי' שתרגם חנף במלות paranomos או anomos פי' מי שאינו שומר את התורה וכן אמרו בב"ד (פכ"ח) כל חנופה שנאמר במקרא במינות הכתוב מדבר פי' שפרק עול תורה, וע"ע בקידושין (מ"ט:) אמרם בשם ר' יוחנן: ומטעם זה נראה לי אף שכמה חכמים הטילו ספק במציאות כת החניפא, עכ"ז אין ספק שכמה אנשים בארצות הערביים אשר התערבו בגוים או שדחו מילדי נכרים, ונעשו גרו שער ולא היו שומרים את מצות התורה והיו קורין להם בשם חניפים או מטעם שלא שמרו את המצות או מטעם שקצתם באו מן הגוים ע"ז, אבל אחר זמן נעשה שם זה שם לזוי לאנשים הללו עד שהם לא מנעו מלכנות את עצמן בשם זה, ובעין זה מצינו כמה פעמים בדברי הימים, שהשם אשר היה באיזה זמן לנאי נהפך אח"כ לכינוי לשבח, ולדוגמא, כאשר באו אנשי השפלה (ניעדעלענדער) שהיו תחת ממשלת ספרד אל הנסיכה טרנארטא, ובקשו ממנה בחוקה, שתשתדל עבורם אצל המלך, והנסיכה חרדה חרדה מאוד מפני המון עם, אמר לה השר, אשר עמד אצלה: אל תיראי, הלא הסה ניווען Guisen פי' דלים ואביונים, ומעתה היא נעשה שם זה כינוי לכל אנשי הכת אשר החלו למרוד במלכות ספרד, והם בעצמן היו משתמשים בשם זה עד שהיה בעיניהם לכבוד ולתפארת וכמו כן נשתלשלה הדבר בשם חנף או חניפא שהי' נ"ב אח"כ בעיני בעלי הכת לכבוד. יהי' איך שיהי', מכל האמור יש ללמוד, שהאגדות של דופי שנאמרו אחר חתימת התלמוד, כמעט כולם מפיו אנשים יצאו, אשר פרקו עול מצות ובילדי נכרים יספיקו, ועל ידם נשתכשו הדיעות, ומי יתן שישימו החכמים, אשר ידם רב להם בספורת הערביים, עיניהם על מאמר זה, למלאות את החסרון.

הערות שונות

מאת נחום ברוי ל ל.

(המשך)

ג.

רבים וכן שלמים נבוכו בפרווש המשנה שבת ט"ז א' ח"ל: כל כתבי הקדש מצילין אותן מפני הדליקה בין שקורין ובין שאין קורין בהן אע"פ (נ"א: ואע"פ) שרין כתובין בכל לשון טעונין (נ"א: וטעונין) נניזה, מפני מה אין קורין בהן מפני כסול בית המדרש ע"ל וכבר בקשו רבותינו בעלי התלמוד ז"ל חשבונות הרבה לסען מצוא פשר וקשר להלכות הנכללות בה ועם כל זאת לא סרו הספקות והתמיהות עד שגם אחרוני האחרונים עומדים ומתמיהים על ענינם שואלים ואין מענה ביהם. מאהבת הקצור לא אאריך בדקדוקים נגלים לעין כל מי שיש לו לב להבין וקצת מהם העלה החוקר המוסלא מוהר"י דירנבורג (ע' מ"ע יידישע צייטשריפט להרא"ג ז"ל ח"ה צד 98) וגם הרה"ג ר"ח סופר בספרו קול סופר (ח"א ל"ג ע"א) עמד על קצתם ז"ל שלא בעיני על שלא קוצר רבינו הקדוש בלשון וכך היה לו לשנות כתבי הקדש אע"פ שאין קורין בהן מצילין אותן מפני הדליקה וצ"ע. ועוד שם: שלא בעיני שהיה לו לרבינו להקדים מפני מה אין קורין בהן טרם שכתב ואע"פ שכתובין בכל לשון טעונין נניזה שהוא

⁷ כמו כן מצינו שהסורי תרגם ארמי במקום יוני (פעלי השלוחים כ, כ"ח: " י"ז).
⁸ יש להעיר על מאמר ר' יהודה (כאבות דר"ג פכ"ו) אדם שמת והניח בן ולא למד תורה מאביו ולמד תורה מאחר הרי חנופה הוא מבקש. לולי דמסתפינא הייתי אומר שכיון בזה על ר' מאיר שלמד תורה אצל אלישע בן אבוי' ומטעם זה לא היתה רוח ר"י יהודה נוחה ממנו, אמנם ר' מאיר מתנצל ע"ז באמרו (מדרש משלי לפרשה ב') אם תוציא יקר מוולל כל מי שיכול להוציא דברי תורה מוולל הוא חשוב כמותו הפה שנותן דעת ותבונה, כי בודאי לא אמר זה, אלא להשקיט תרעומת מתגדויו. והדברים עתיקים.

ענין בפני עצמו והטעם מפני מה אין קורין בהן שייך לרישא וצ"ע עכ"ל והנה בכפלי (קט"ו ע"א) נחלקו ר' הונא ור' חסדא בהבנת ההלכה הג"ל וג"ל שלפי ר' הונא כך יהיה פירושה: כל כתבי הקדש מצילין אותן מפני הדליקה בהן קורין בהן (נביאים) בין שאין קורין בהן (כתובים), אע"פ שכתובים בכל לשון טעונין נניזה (פי' אע"פ שכתבי הקדש הכתובים בכל לשון דינם שיגנוזו כדי שלא יקראו בהם ואין מצילין אותם אפילו הכי כתובים בל' עברי שאין קורין מעלה יתרה להם שאין גונזין אותם ומצילם מפני הדליקה) ולר' חסדא האי אע"פ שכתובין בכל לשון שייך למה שקדם לו א"כ אף אלו הן בכלל ספרים שמצילין אותן וטענין נניזה הוא דין בפני עצמו לענין ספרים שאין קורין בהן והכתובים בכל לשון וע"ש בסוגית הש"ס שהסבירו המחלוקת הג"ל על דרך אחרת¹⁾ ומדברי הירושלמי נראה שכך פתרו ענין משנתנו ככה"ק מצילין וכו' אע"פ שכתובים בכל לשון טעונין נניזה (פי' מצילין כל הכ"ק ואף אלו אשר נכתבו בלשון אחר שהם טעונים נניזה ואינם נחשבים בכלל כה"ק) ומפני שכל דבריו צריכין בירור היטב אעתיק אותם כצורתן ואבארם כל צרכם וז"ל: מהו בין שקורין בהן בין שאין קורין בהן בין שיש בהן טעיות בין שאין בהן טעיות והא תני ספר שיש בו ב' וגי טעיות וכו' ארבע אינו קורא בו (פי' מאחר שכל כתבי הקדש לקריאה נתנו נאמר אין קורין בהן היינו שאסור לקרות בהן מפני הטעיות שיש בהן) מן מה דתנינן מפני מה אין קורין בהן מפני בטול ביהמ"ד היא אמרה בין תורה לנביאים לכה"ק (פי' אי אפשר לפרש כך מאחר שסיפא דמתניתין הנראית כמותרת שאין הלכה חדשה נשנית בה בודאי לא באה אלא לפרש ראשית דביריה והטעם מפני בטול ביהמ"ד לא שייך אלא בספרים שלא נתנו לקריאה ברבים מפני הענינים הנכללים בהם), אין מצילין אותן מפני הדליקה (בתמיה וכאן קאי אמאי דתנינן אע"פ שכתובין בכל לשון טעונין נניזה, לימא נניזה בעו אבל אין מצילין וכו')²⁾ מאן דאמר מטמאין את הידים מצאמיה"ד ולמ"ד א"ס אה"י אין מצאמיה"ד (פי' אי אמרינן שאף הספרים המתורג' מטמ' אה"י מצילין אותן) התיבון הרי עברי שכתבו תרגום הרי אינו מטמא את הידים ומצילין אותן מפני הדליקה (כדתני בתוספתא פי"ג: דיו כתובים תרגום בכל לשון מצילין אותן וגונזין אותן) מן מה דתנינן אע"פ שכתובין בכל לשון טעונין נניזה הרי אמרה שמצילין אותן מפני הדליקה (פי' לאו בטומאת ידים תליא מילתא אלא מוכח מטתניתן שמצילין אותן מדנקיט ל' אע"פ וכו' ע"ש, הנה אנו רואים כמה יגיעות יגעו האמוראים ללבן ולצרף ענין המשנה הג"ל ואע"פ כ' עוד לא סרו הספקות והתמיהות הנופלות בה, אמנם אם נעשה פירוד בין הדבקים במשנה זו ובנדליל בין גופה של ההלכה הגשנית בה ובין הפירוש הגוסף לה מידו המסדר אז יודע לנו כמה ירש הדרך לנגדם והעקב למישור יהיה. הן ברור הוא וננלה לעין כל מבין כי סיפא דמתניתין (מפני מה וכו') לא בא אלא לפרש ענין וטעם מה שנשנה בבבא ראשונה: בין שאין קורין בהן, ואין ספק שאחד מן השונים אשר כבר היה נעלם ממנו על אלה ספרים כיוון בעל ההלכה הג"ל באשרו שאין קורין בהן ביאר מדעת עצמו כי כוונתו היה הכתובים אשר אין קורין בהן כשבת ולפי סברתו נהו כן מפני בטול ביהמ"ד, ורבינו הקדוש אסף את ביאורו תוך משנתו. גם בעל הבריתא הראשונה שבתוספתא שבת פי"ד (וע' בבבלי קט"ז ע"ב ובירושלמי שם) הבין האי קורין ואין קורין לענין הקריאה בצבור בשבת וז"ל אע"פ שאמרו (דהיינו כמתניתין) אין קורין בכתבי הקדש (בירושלמי הוסיף מן המנחה ולמעלה וע"ע שבת כ"ד ע"א) אבל שונים

¹⁾ דמה שתיירצו שם: אמר לך ר' הונא ותסברא אימא סיפא טעונין נניזה השתא אצילי מצילין נניזה מיבעא אלא ר' הוני מתרץ למעמיה וכו' נראה קצת חסרון והל' אלא אינו שייך כאן וג"ל שכציל: אמר לך ר' הונא ותסברא וכו' נניזה מיבעי אלא (נניזה בעי אצולי לא בעי) ור' הונא מתרץ וכו'.

²⁾ כ"פ בפ"י פני משה הנדפס ביד ויטאמיר וע' בק"ע ובדרכה של תורה לרמ"פ ז"ל צד 24 שפירשו בענין אחר והרד"ל בהנהותיו (ד' קענינבערן ל' ע"א) שיער שציל: אשוק מצילין אותן וכו' והוא דית אסתר שיה"ש וקהלת ואינו נראה וסיומא דשקלא וטריא הג"ל: הרי אמרה מצילין אותן וכו' מסייע לפי"י פ"מ.

ודרשין ואם צריך לו (כצ"ל) דבר לבדוק נוטל ובודק עכ"ל ואף ר' נחמיה אשר לפי דעתו תקנו כך מפני שטרי הדיוטות (ע"ש) סבר כי כן פתרון הדברים שאין קורין בכתבי הקדש בשבת אלא שלשטתו אפילו ליחיד נאסרה הקריאה בהן. והנה טעמו של ר"ג בוודאי אינו אלא השערה דעלמא אבל גם טעמיה דמתניתן ראה שהוא מושאל ממקום אחר דהיינו מטה ששנינו בתוספתא (ביצה פ"ג וע' בבבלי כ"ט ע"א ובירוש' פ"ג ה"ח) אמרו עליו על ר' אליעזר בן צדוק ועל אבא שאול בן בטנית שהיו חנונין בירושלים כל ימיהם והיו ממלאין מדותיהם מעי'ם ונותנין ללקוחות ביו"ט ר' חנניה בן עקיבה (נ"א אנטוניגס) אומר אף בחולו של מועד עושין כן מפני בטול בית הסדר ש' וחכ"א אף בחול עושין כן מפני מיצוי המדות⁸) עכ"ל וכמעט אינו עולה על הדעת שקריאת כה"ק מעסק ברבר בטל תחשב.

ועתה אם נבוא לפרש משנתנו כצורתה בלי ההוספה המחוכרת לה יעלה פתרונה יפה ונקי אך שעדיין אנו צריכין לטורעו כי האי, אע"פ שכתובין בכל לשון" הוא תמצית הלכה אחרת אשר מסדר משנתנו נתן לה מקום במתניתן להורות כי גם אלה מצילין אותן ואם אין ראיה לדבר זכר לדבר שלא שנה בלשון המורגל: בין שקורין בהן שאין קורין בהן בין שכתובין בלה"ק בין שכתובים בכל לשון וא"כ אין לנו שיעור מההלכה העיקרית שבמתניתן רק התורה הזאת: כל כה"ק מצילין אותן מפני הדליקה בין שקורין בהן ובין שאינן קורין בהן וטעונין נגידה ור"ל שיש ספרים שניתנו לקרות בהן דהיינו שקנו מקומן באסיפת ספרי קודש ויש ספרים שהם מקובלים ואף גם הם נקדש יחשבו אבל לא נתנו לקרות בהן כגון קהלת ושיה"ש לדעת קצת ויש ספרים שצריך לנזון כגון כתבי הקדש של עיר הגדחת (ע' סנהדרין פ"י מ"ו ובספרי דברים פ' צ"ה) או ספר שכתבו מין וכיוצא בהם וכולם מצילין אותן ונ"ל שמה שאיתא בתוספתא פ"ג היו כתובים תרנום ובכל לשון מצילין אותן וגונון אותן וכ' ומה שאמר אח"כ היו כתובים בסם וכ' מצילין אותן וגונון אותן ר"ל שדינם בכתבי קדש ובמקום שאלו צריכין להגנו גם הגי דינם בכך ולא כתבתי דברי אלא מפני שראיתי לדרא"ג ז"ל (ע' פ"ע ירד' צייטשרי' שם) והח' גרעטץ (במ"ע שלו במקום המצויין לעיל) והח' שווארץ (בפירושו על התוספתא שבת צד 91 ואילך) שפשמשו ולא מצאו.

ד.

הרבה פירושים אשר כולם עולים בקנה אחד נאסרו על לשון המשנה ערכין (פ"ט מ"ד) ח"ל: בראשונה היה נטמן יום שנים עשר חדש שתהא חלוטה לו התקין הלל הזקן (כ"ג במ' שבמשניות ובגטין ע"ד ע"ב ובספרא בהר פ"ד) שיהא חולש את מעותיו בלשכה ויהא שובר הדלת ונכנס אימתי שירצה הלה. (נ"א הלז) יבוא ויטול את מעותיו עכ"ל הגה רגמ"ה (הובאו דבריו במ' לשכה השלם להר"א קאהוט ע' חלש) פ"י היה מניח מעות פרונו באותו (צ"ל באותה) לשכה ולפי דעת רש"י (כאן וגטין שם) חולש עיניו וזרק וטפיה"ט להרמב"ם נראה שדבריו הפותרים הטלה הזאת מל' המקרא לא מצאו חן בעיניו ולזה הוסיף בחכמתו: ואפשר שהוא לשון מיוחד לנתנית המעות וכן סתם בה' שטטה ויובל פ"ב ה"ז ח"ל: ה"ז מניח מעותיו בב"ד ובאמת ל' חולש שבמתניתן לא תתפרש היטב בהתאימה לל' המקרא וגם בעלי הלשון החדשים לא מצאו לה פתרון המתקבל על הלב. מעתה לא אמנע עוד מלהודיע כי כבר שיערתי בדעתי שצ"ל חולש ת' חולש ואף שאין בזה ראיה מספקת מ"מ ראוי להעיר

⁸ במשנה (ביצה כ"ט ע"א) לא הביא רק מעשה דאבא שאול כ"כ ולא הביא המעם על מה שהיה עושה כן בחושימ (מה שנמצא באיזה נוסחאות ובספרי הרפום: מפני ברורי המדות נראה שמעיקרא היה נרשם על הגליון כעין נירסא אחרת ת' מצוי המדות בסוף המשנה מפני של' מצוי אינו שייך אלא בשמן ע"י בחוס' רייד ובמאירי והמעתיקים הכניסוהו שלא במקומו ולפי דעת הרייד צריך להגיה בירוצי או ברירי ת' מצוי ור' אליעזר בן צדוק היה חברו של איש כ"כ והוא הנקרא במשנה שבת קנ"ז ע"פ אביו של ר' צדוק.

שהרשב"א והר"ן בחדושיהם לנטין דף ל"ז הביאו המשנה בזה"ל: בראשונה היה נטמן כל שנים עשר חדש כדי שיהא חולט לו התקין הלל שיהא חולט מעותיו ללשכה וכו' (וע"ע בחדושי הרשב"ן שם אך שם ג' חולט כמו שהיא במתניתן וכבר מצינו שהשתמשו חז"ל במ' חלט בכמה הלכות הנאמרות על משפט הנאולה בשנת היובל להורות בו שהדבר החלט יהיה כנחלה קיימת אצל הלוקח ועיקר הוראתו הוא קיום והעמדה שאינה מוסקת (ע' ערוך השטם ע' חלט) והיה מיוחד ומורגל אצלם לענינים כאלה מתרומא דהאי קרא והארץ לא תמכר לצמיתות (ויקרא כ"ה כ"ג) ע' ת"א ות"י ות' שמרני (ששם איתא: לעלוטין דהיינו לחלוטין) ובתוספתא ערכין מצינו כמה פעמים ל' צמת לו ת' חלוט לו ולפ"ז ג' ברור שהוא לשון מיוחד לענין הנאמר וא"כ יהיה שיעור המאמר חולט מעותיו ללשכה שיקח המעות המוכנות אצלו לתתנם לקונה ויעשם קנין ללשכת בי"ז והקונה יבוא ויטול מעותיו.

ובצרוף למה ששערתי בלשון המשנה פה עוד עלה על דעתי שטעות כזה נפל נ"כ במי הגורסים במשנה שבת (פכ"ג מ"ב) אשר המפרשים מצאו בה רע למ' חולש במ' ערכין חז"ל: ומטילין' חלשים על הקדשים ביו"ט אבל לא על המנות עכ"ל וכבר הקשו בש"ס מאי משמע דהאי חלשים לשנא דפורא הוא ע"א ונראה שצ"ל: מטילין חלטיין דהיינו פתקאות להודיע למי יגיע כל חלק וחלק שיהא קיים לו (בל"א: אנטהיליסשינע) וע' מה שכתבו המפרשים לענין שטריו חלטאתא כ"ס ט"ז ע"ב).

(המשך יבא).

קונטרס רוח הדישה.

מאת הר"ר יעקב רייפמאן.

(המשך).

40) שם (כ' ע"א): והאח לפניו טבערת. מאי אח? אמר רב אחווא וכו' עכ"ל. אין למאמר הזה מקום פה כי אם בראש פ"ב אחרי מלת: אחוינא. יעוין שם היטב. ועל מקרה כזה העיר כבר רש"י בפירושו על חולין (ע"ד ב' ד"ה חלבו דמאי). חז"ל אע"פ שהוא בכל הספרים אמת הדבר שהוא שבוש. ולא יש חכם אשר יושיבנו על כנו וכו' אלא בפרק גיד הנשה נרסינן לה לכולה כי הא. ואגב שיטפא דגרסא אישתבשו בה למגרסא הכא וכו' ולא נרסינן בהאי פרקא אלא חלבו דגיד. אבל בפרק גיד הנשה נרסינן לה עכ"ל. וברצות ד' אראה בחוברת האחרות עוד הרבה מקרים כאלה בב' התלמודים ובמדרשים. ולא אותם לבדם קרו מקרים כאלה. אך גם כמעט את כל הספרים ראשונים ואחרונים קרו מקרים כאלה. ולדגמא יעוין ספר משנה תורה להרשב"ם. הגה לפנינו יכלה ספר המדע אשר בו בפרק אחד המדבר על אדות אהבת ד' ותכונתה. והוא הפרק הנחשב לנו לפרק עשירי ואחרון מהלכות תשובה. ובאמת אין הפרק הזה סיום ספר המדע כי אם פתיחת ספר אהבה הבא אחריו ומכלכל כל המצות שנצטוינו בהן כדי לאהוב המקום ולזכרו תמיד. ככתוב ברישית תכונת י"ד הספרים אשר בראש הספר: ספר שני אכלול בו כל המצות שהן תדירות שנצטוינו בהן כדי לאהוב המקום ולזכרו תמיד כנון ק"ש וכו' וקראתי שם ספר זה ספר אהבה עכ"ל וראוי אפוא לסיים הלכות תשובה וספר המדע בפרק התשיעי מהלכות תשובה, ולהציג הפרק המדבר על אדות אהבת ד' ותכונתה בראש ספר אהבה כעין הקדמה ופתיחה. שיטה נא עיניך קורא משכיל! על הפרק הזה ותראה אשר אין בו גם דבר אחד המתחשש אל הלכות תשובה. אכן כלו מתחשש אל ספר אהבה. וכן בהלכות תלמוד תורה אשר במשנה תורה הג"ל (פ"א ה"ג) כתוב: מי שלא למדו אביו חייב ללמד את עצמו כשיכיר שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם. וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה. מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד עכ"ל. וכל המאמר: וכן אתה מוצא וכו' הוא פה בדבר אשר אין לו שחר. כי מה ענינו אצל הכתוב לפניו? ובכ"ס הוער ע"ז בלשון: ותיבת: וכן אינה נוחה לי ע"כ.

ובאמת כל המאמר אינו נוח לנו. וישו בו הוא דחוק ולחוצץ מאד כמבואר לכל מעיין בשום שכל. וההשערה הצודקת תאלפנו. כי מקום המאמר הזה הוא בהלכה ה' שם. וכי צ"ל שם כזה: לעולם ילמד אדם תורה ואחר כך ישא אשה. שאם נשא אשה תחלה אין דעתו פנויה ללמוד. וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד. ור"ל. כי כמו שאתה מוצא מה שהתלמוד קודם למעשה נשיאת אשה כן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה. והוא נכון היטב לפי הכתוב בשאלות (פרשת נח שאילתא ה'). שקדימת למוד התורה לנשיאת אשה הוא בעבור שהתלמוד קודם למעשה בכל מקום. וז"ל ברם צריך ללמוד תורה ולישא אשה איזה מהן קודם וכו' תלמוד תורה עדיף. דאמר מר גדול תלמוד תורה שהתלמוד מביא לידי מעשה. הלכך ת"ת עדיף (מנשיאת אשה) עכ"ל. וכן בספר הישר הגדול לר"ת קרו מקרים כאלה ועוד ביתר ורות. וכן קרו בהרבה ספרי פלוסופיא אשר לחכמי עמנו ורבים ממששו בהם חשך בעבור אשר לא ידעום ולא יכירום. וכל זה יתברר ויתלבן ויצרף אם יהי' ד' עמדי ונתן לי מנוחה שלמה הנחוצה מאד לעבודת התורה והחכמה.

41) שם (ל"ח א'): מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי א"ל גיירני ע"מ שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת וכו' בא לפני הלל גייריה. א"ל דעלך מני לחברך לא תעביד. זו היא כל התורה ואיך פירושה הוא זיל גמור עכ"ל. לסלח: גמור אין שחר. כי הנכרי לא רצה לטרוח ולגמור כאמור. ונ"ל. כי תחתיה צ"ל: גייר. וכי ר"ל הגה בזה למדתיך כל התורה כולה כשעמדת על רגל אחת כרצונך. לכה אפוא וגייר את עצמך.

42) שם (פ"ח ב'): א"ר יוחנן מאי דכתיב ד' יתן אומר המבשרות צבא רב? כל דבור ודבור שיצא מפי הגבורה נחלק לשבעים לשונות עכ"ל. ר"ל שבכל דבור ודבור שיצא מפי ד' היתה נמנת פניו שנים לשבעים אומות יהו חלק בו ושישראל יבשרוהו להם למען יאושרו אף המה בארץ. ויעוין ס' רבי' עובדיה ספורנו על פסוק ואתם תהיו לי ממלכת כהנים (שמות י"ט ו'): ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. כל אומות הקדם הם כעם, ואתם כמו הכהנים המיוחדים לעבודת השם, להבין ולהורות לכל המין האנושי לקרא כלם בשם ד' ולעבדו ששם אהיה ענין ישראל לעתיד לבא באמרו: ואתם כהני ד' תקראו (ישעיה ס"א ו'). עכ"ל והוא מתאים אפוא עם מאמר אחר מר' יוחנן (סוכה נ"ה ב'). המורה גם הוא שד' יחפוץ תמיד לאשר ולהצליח כל עמי הארץ כיעקב חבל נחלתו והוא: בזמן שבת המקדש קיים מובח מכפר עליהם (על שבעים אומות) עכ"ל. ולפי' תמוה מאד מאמר ר' יוחנן: נכרי שעוסק בתורה חייב מיתה (סנהדרין נ"ט א'). הלא הוא עצמו אמר מה שרצון ד' היה סאו ללמד כל שבעים אומות כל דבור ודבור שיצא מפי? וכן תמוה מאד מאמר רב אמי: אין מוסרין דברי תורה לנכרי (תנינה י"ג א'). וכן תמוה מאד מאמר ריש לקיש: נכרי ששבת חייב מיתה (סנהדרין נ"ח ב'). הלא מצות שבת היא מן הדברים שיצאו מפי הגבורה ונחלקו לשבעים לשונות למען יהי גם לשבעים אומות חלק ונחלה בהם כנ"ל? ובלעדי זה תמוה מאד מאמר ריש לקיש הלא מצות שבת יסודתה בזמנת חדוש העולם אשר עליו תלו כל שלטי האמונות והדעות. ומדוע אפוא יהיה אסור לנכרי להחזיק בדבר המזכירו בחדוש העולם? מדוע לא יהיה כתוב על לוח לב כל בני בשר אשר ששת ימים עשה ד' את השמים ואת הארץ מאסם ותהו ובויום השביעי שבת וינפש? מה נשתנה אמונת חדוש העולם מכל האמונות לדוות מזכירה מיוחד אך לבני ישראל? והנה על השאלות הראשונות נוכל להשיב ולאמר, כי מאמר ר' יוחנן: כל דבור ודבור שיצא מפי הגבורה נחלק לשבעים לשונות נאמר אך על הדברים השכליים כעשרת הדברים. ומאמר ר' יוחנן: נכרי שעוסק בתורה חייב מיתה. וכן מאמר רב אמי: אין מוסרין דברי תורה לנכרי. נאמר אך על דברי תורה השמיעיים. ויסוד ההבדל אשר בין השכלי ובין השמיעי הוא היות השכלי נאוו לכל איש אשר שכל לו, ולדעתי הכתוב בסנהדרין (שם) שהנכרי העוסק בתורת שבע מצות בני נח הוא ככהן גדול. הוא אך

בעבור היות שבעת המצות האלה שכליות וכולל אפוא גם יתר המצות השכליות, והשמעי וכל להיות מיוחד אם למשפחה אחת ואם לשבט אחד ואם לנוי אחד בעבור הקודות והתולדות והתכונות המיוחדות אך לאחד הפרטים ההם. ולכן גם בעם ישראל יש מצות המיוחדות אך לשבט לוי, ומצות המיוחדות אך לכהן גדול, ומצות המיוחדות אך לסלך. רק קשה עוד מדוע מותר לכל איש מבני ישראל ללמוד תורת המצות אשר אינן עליו והן מיוחדות אך לשבט לוי, או לכהן גדול או לסלך, ולנכרי אסור ללמוד תורת המצות המיוחדות אך לישראל? למה זה אך בו תלוי התר ידיעת המצות בקיומו? ומדוע לא יורשה לו לדעת מנהגי והליכות עם ישראל כאשר הורשה לאיש מבני ישראל לדעת מנהגי והליכות עם ועם גם כי איננו מחויב בהם? ועוד קשה מאד. הלא בסוטה (פ"ז מ"ה) כתוב: וכתבו עליו את התורה בשבעים לשון ע"ל. ופי' ר"ע מברטנורא: בשבעים לשון. בכתב של שבעים אומות. וכל הרוצה ללמדה ובא וילמוד שלא יבא פתחן לאומות לוטר לא היה לנו מהיכן ללמוד ע"ל. וזה מראה בעליל אשר רצה ד' שיהיו כל האומות לומדין את תורתו ועדותיו וחקיו ומשפטיו? ולכן נ"ל ברור, כי מניעת ר' יוחנן רוב אמי את הנכרי מלמוד תורת המצות השמיעות לא היתה מניעה תמידית רק מניעה שהומן גרמא. הן רבו כמו רבו בימיהם נכרים כאלה הוא נתן ובחקים אשר השכל האנושי לא יבונים והמדעים להם מצות וחקים כאלה הוא נתן אותם בידיו לשמצה ופוחת בעצמו את פי הלצים לדבר עליהם עתק בנאוה רבו. והוא אפוא ע"ד הכתוב בספר חסידים (סי' רצ"ו) אין מגלין אנרה תמוה לקטנים סן אמרו: אין בה ממש, ומדהא ליתא שאר דברים נמי אינם, וכן לעמי הארץ שלא יאמינו. וכן לכל המלעיגים עליהם ע"ל. וכן בתוס' נדרים (מ"ט א' ד"ה ודבר זה אסור לאמרו מבני עם הארץ): שמלעיגים עלינו ואומרים שאנו קובעים מלי דחוכא ואיטלולא בש"ס ע"ל. ואולי כונו חז"ל באמרו: ואין מגלין סוד לעם הארץ (פסחים מ"ט, ב') אל הדברים האלה, ופסוק תורה צוה לנו משה מורשה המובא בסנהדרין (שם) לראיה ולטעם על מאמר ר' יוחנן הוא אך דרך אסמכתא ודמו לבד. וכן מאמר ריש לקיש נכרי ששבת חייב מיתה הוא אך מאמר שהומן גרמא. כי בזמנו היו נכרים רבים אשר שביתתם ממלאכה היתה רעה להם ורעה לעולם. כאשר אמרו חז"ל: שקט לרשעים רע להם ורע לעולם (סנהדרין ע"א ב' במשנה) וכו'. מוכן היטב הכתוב אצל מאמר ריש לקיש: אפילו שני בשבת ע"ל. ופי' רש"י מנוחה בעלמא קא אסר להו. שלא יבטלו ממלאכה ע"ל. ואמרו: חייב מיתה הוא ע"ד: כי משבות פתאים תהרגם ושלוח כסילים תאבדם (משלי א' ל"ב) והוא מתאים עם הכתוב בהלכות מלכים להרמב"ם כי: חייב מיתה הוא אשר באלה הוא אך מיתה בידי שמים. סוף דבר | צדקו מאד בן דוד בדברו: לכל זמן ועת לכל חסין תחת השמים (קהלת ג', א'). ור' יהודה בן בבא במאמרו: ולא כל השעות שוין (יבמות פט"ז, מ"ג.) יש דבר אשר היה אהוב לד' ולאדם בקדמי ימים ובאחרית הימים מסבות התהפכו ויהי שנוא למו. יעוין ספרי (דברים פסוק קמ"ו): מצבה שאהובה לאבות שנואה לבנים ע"ל. בן מעם היתה מסירת ד' לנכרים אהובה לד' ולנו, והוא לעת אמרו בנוים עלינו: רק עם חכם ונכון הגוי הגדול הזה. ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים כישורין? (דברים ד' ו' ח'). וכי חלף הלך לו עת הוהב הלזה וגם אנחנו וגם דתנו היינו חרפה לשכנינו ולעם וקלם לסביבותינו נהפכה האהובה לשנואה לד' ולנו, ותעב נתעב מאד מסירת ד' לנכרים וגלות דבר מרתנו לזרים ונחבוש פניהם בטמון. ובגלל זה היו גם בתי כנסיותינו ובתי מדרשותינו בימי רז"ל מחוץ לעיר מקום לא תשורנו עין כחינו ומנדינו כידוע. והנה אחד מגדולי הרבנים אשר בימינו כתב לי ע"ז בדברים האלה: ואם גם הקב"ה נתן התורה בע' לשונות שיקבלו כל האומות התורה וכן צוה אח"ז מטעם זה באר היטב והקב"ה נתן בכל הלשונות תורתו כפי הראוי לה וצוה למשה אח"ז לכתוב כאשר שמע ספון. בכל זאת לנו בני אדם כמעט אי אפשר לתרגם את התורה בלשון אחרת כפי הראוי לה בלי תוספת ונרעון אשר מטעם זה אמרו במסכת סופרים פ"א מעשה בה' זקנים שכתבו את התורה ויגית וזיה היום הוה קשה לישראל, וגם אח"ז

שהעתיקו ע' זקנים ליונית אמר בירושלמי מילה פ"א שברקו ומצאו שאין התורה יכולה להתרגם (כל צרכה) אלא יונית עכ"ד. ואנכי כה עניתו: לבבי מאן ימאן להאמין שהקב"ה בכבודו ובעצמו השמיע את תורתו בשבעים לשונות. וכי מפיו קרא אל משה את כל הלשונות האלה ומשה כתבן על הספר בדיו, ויחשוב זה לדבר זה עד בלי די. הן מלבד אשר לפי כל לשונות העמים מפי ד' יצאו ומה יתרון אפוא ללשונו מן כל לשונות העמים להקרא אך היא בשם: לשון הקדש? מורה עוד משט הכתוב: וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב (דברים כ"ז, ח'). שאך ישראל יהיו המבארים את התורה היטב בשבעים לשונות ולא ד'. ובאגדת ר' יוחנן: כל דבור ודבור שיצא מפי הגבורה נחלק לשבעים לשונות. אין ראוי לנו להשיגה אל מלותיה כי אם אל הענין הנשקף ממנה כאשר אנהנו עושים בכל האגדות הזרות כמו אגדת: שהקב"ה מניח תפילין של יד ושל ראש (ברכות ו' א' וב'). ואגדת: שהראה הקב"ה למשה קשר של תפילין (שם ו' א') ואגדת: בשעה שהקב"ה זוכר את בניו ששרוים בצער בין אומות העולם מוריד שתי דמעות לים הגדול וקולם נשמע מסוף העולם עד סופו והיינו נודא (שם נ"ט א'). ועוד רבים כמהן. וענין אגדת ד' יוחנן הנ"ל הוא: בכל דבור ודבור התנה הקב"ה עם משה שילמדו גם לאומות העולם אם ישמעו ואם יחדלו כי טוב ד' לכל ורחמיו על כל מעשיו לחוננם באושר הנפשי והגופי. וברור לי שמעולם לא עלה על לב איש דבר רחוק וזה כזה שהקב"ה אמר כל דבור ודבור בשבעים לשונות ושהשתמש בלשונות חול, ושהיו לעת מתן תורה שבעים אומות על יד הר סיני לשמוע את עשרת הדברים בלשונותיהן. ולפי הנראה מפשט התורה לא עמדו על הר סיני אם כי ישראל וערב רב לבדם. והכתוב בקדושין (ל"א א'): בשעה שאמר הקב"ה אנכי ולא יהיה לך אמרו אומות העולם לכבוד עצמו הוא דורש וכו' עכ"ל ר"ל בשעה ששמעו עת כביר אחרי מתן תורה את הדבור הראשון לברו אמרו לכבוד עצמו דרש. וכיון שנולדו להם אחרי כן גם דבור כבוד את אביך ואת אמך חזרו והודו למאמרות הראשונות ומה זרה לשכל אמונת ההמון המפרש כל האגדות כפשטן. שגם כל האומות אשר נגשו אל אשה ולא התקדשו ולא כבסו שטלותם שמעו קול אלהים חיים סדבר מתוך האש כישראל אשר לא נגשו אל אשה והתקדשו שני ימים וכבסו שטלותם ודם עוד בני אבות קדושים מלבד אשר היא מתנגדת להכתוב באר היטב בתורתנו: כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים סדבר מתוך האש כמני ויחי (דברים ה' כ"ג). והפסוק הזה ישפך לחוביה בלי כל מדחה אשר הקב"ה לא השמיע את תורתו לעמי הארץ אך צוה את ישראל להעתיקה להם בלשונותיהם, ויש יכולת אפוא בידי אדם לתרגם את התורה בלשון אחרת. ואמרו. כי קשי יום העתקת התורה ליונית ע' ה' זקנים היה בעבור כובד העתקת התורה ללשון אחרת כפי הראוי לה סבלי תוספת ונרעון הוא סותר את הכתוב בירושלמי מילה פ"א שביונית יכולה התורה להתרגם כל צרכה והוא עצמו הביא זה.

43) ת עניית (ב"א ב'): בסורא הוות דברתא. בשבבותיה דרב לא הוות דברתא וכו' משום ההוא גברא דשייל מרא זובילא לקבורה עכ"ל. וכתוב על מלת: דברתא בפ' המיוחס לרש"י: דבר. ולפי הבאור היא כתוב בו בד"ה לקבורה: לקבורה. זכותיה דקבורה סדר בו מדה כנגד מדה עכ"ל. ולי קשה מאד לקבל באורו על מלת: דברתא בעבור שתי סבות. 1) דברתא בהוראת דבר לא עלתה עוד על שמת לשון. 2) בכל תלמודנו יכונה הדבר אם בשם עברי: דבר ואם בשם ארמי: מותנא. ובדף ועמוד הנ"ל נזכר שם: מותנא ארבע פעמים. ולמה אפוא אך בספור הנ"ל לבדו יכונה בשם: דברתא אשר איננו לא עברי ולא ארמי? וכשאני לעצמי אגור אמר. כי: דברתא הוא: דברתא תרגום מלקוח (במטבר ל"א י"א). שהוא לרוב שבי בהמה וכי כונת הספור הנ"ל היא: בכל עיר סורא היה שבי בהמה אך בשכונת רב לא היה שבי בהמה כי ד' היה עליה סתרה והסב לב השוברים ממנה בעבור איש אחד שתושביה שגמל חסד עם המתים ונטל עליו ד' חסד כנגד חסד.

44) ב"ק (י"ו א'): זוכה לכליה כיוסף דכתיב בן מורת יוסף בנות צעדה עלי שור עכ"ל. ומי' רש"י: בנות צעדה עלי שור היינו כילה עכ"ל. מה הכילה אשר היתה

ליוסף? מה ענינה? ומה כונת רש"י באמרו. כי בנות צעדה עלי שור היינו כילה? איכס מורה בנות צעדה עלי שור לכל הפירושים אשר הביא רש"י על זה בפירושו על התורה על כילה? ולכי רחש לפרשהו ככה. כילה הוא מסך בעד האדם לבלתי תשונו עין. ומה היא שם המושאל לאי ממשלות עין רעה ביוסף ובורעו הנזכר בברכות (כ' ע"א): וכונת: זוהי לכילה ביוסף היא אפוא: זוהי שלא תמשול בו עין רעה כאשר לא משלה ביוסף ובורעו. וזה הוא כעין כילה שהוא מחסה ומסתור מעין רואה. ולפ"ז צ"ל: בן פורת עלי עין. תהת: בנות צעדה עלי שור כי מן בן פורת עלי עין נלמד בברכות שם דלא שלטא עינא בישא בורעא ביוסף יעו"ש. וכן צ"ל במ"י רש"י.

45. סנהדרין (ט' ב'): אדם קרוב אצל עצמו ואין אדם משום עצמו רשע עכ"ל. מאז נפקחו עיני לראות בדתנו המון משפטים אשר יסודתם בתכונות בני אדם ובהליכותיהם ובדרכיהם נזרתו אמר. כי גם יסוד משפט: אדם קרוב אצל עצמו. אין אדם משים עצמו רשע הוא אך בתכונת בני אדם ובהליכותם ובדרכם. וכי כונתו הוא: אין דרך האדם לשום עצמו רשע בעבור היותו קרוב אצל עצמו, ולכן נחשוב אמרו על עצמו אשר עשה מעשה רשע למאמר הנמלט לפעמים מפי אדם מכלי משים ומכלי דעת ומזמא ולא נשית אליו לב, ולשון: אין אדם משים עצמו רשע הוא ע"ד לשון: אין אדם טורח בסעודה ומספידה. אין אדם שותה בכוס אא"כ בודקו. אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו, אין אדם פורע תוך זמנו, אין אדם תובע אלא אם כן יש לו, אין אדם חוטא ולא לו, אין אדם רוצה שתתבוה אשתו בכ"ד, ועוד הרבה כאלה, והיא אפוא אחד עם הכתוב בקדושין (נ' ע"א): לא עביד איניש דמשוי נפשיה רשיעא עכ"ל. ודחה ידחה לפ"ז הכתוב בספר ארעא דרבנן (מערכת אות א' סי' י"ז): אין אדם משים עצמו רשע וכו'. ואיכא למידק בהך כללא דכיון דהכי הלכתא דאין אדם משים עצמו רשע משום דאדם קרוב אצל עצמו ולא מהימן, קשה דפרק האיניש מקדש (ג' וכו') וכי תימא הו"ל למיטר מזיד הייתי לא עביד איניש דמשוי נפשיה רשיעא. ופרש"י ז"ל לא ניהא לי' למשוי נפשיה רשיעא, ומשמע דאי משוי נפשיה הוי רשיעא. ולא היא דהא קי"ל אין אדם משים עצמו רשע, ומאי לא עביד איניש דקאמר? ותיסק ליה דאין אדם משים עצמו רשע ולא מהימן כי קאמר מזיד הייתי? עכ"ל. וכונת המאמר: אדם קרוב אצל עצמו ואין אדם קרוב אצל סמונו (סנהדרין י' ע"א). הוא א"כ: אין דרך האדם לאמר דבר לחובת עצמו, אבל זה דרכו לומר דבר לחובת סמונו, כי רוב בני אדם גופם חביב עליהם מממונם. ודע לך כי כל אמרו הרגל דברו עתק על באורי זה ולא דמו עד אשר הראיתי למו את אשר מצאתי בעת ההוא לשמחת לבבי בשו"ת זקן אהרן סי' ד' ח"ל: ולהסתלק מאלה הספקות (הערוכות שם על הפי' הרגיל) נ"ל לפרש דטעמא דאין אדם משים עצמו רשע שמוחזקים אנו שלא ירעו ולא ישחיתו האנשים לעצמם, אין אדם נותן אצבע בתוך עינו ומסמאה, והמחבל עצמו וקורע כסותו רוח אחרת היתה עמו, ואין מביאין ראיה מן השוטים, ואם כן כיון שחוקה היא שאין אדם מעיד רעה לעצמו, ואינו רואה לו חובה חובה עלינו לאמר שטעות הוא בידו, ומרוב שיחו וכעסו דבר החלק המניע לו. כי לא יבא אדם לב"ד להעיד לעצמו, וכההוא דפרק אלו מציאות (ב"מ כ"ח, ב'): מסתברא דלא מייתי איניש חובתא לעצמו, ואם להעיד עליו אמרו כן, כ"ש שיהיה הוא בעצמו בא להעיד א"כ חצי הדבור כאלו לא נאמר, והמעיד לזולת הוא אמת (עפ"ז מובן היטב ענין פלוגין דבורא) ולפי זה האומר פלוגי רבעני הוא עדות אמת, ולרצונו אינו דבור כלל, וכאילו לא נאמר וכו'. וענין הא דאמר רבא אדם קרוב אצל עצמו לאו כקריבה דעלמא הוא דא"כ נפסל כל העדות. אלא הכי פירושו: אדם חומל, ונוטה לזכות על עצמו וחוקה דאינו מאבד עצמו לדעת. ואין פי' קרוב דהכא דומה להדיא דנטעא אחד מהם קרוב, ודתנן הקרובים מסולים להעיד שאותה הוא קרבת שאר, וזו קרבת דעת וחמלה הוא, ולהכי אין אדם משים עצמו רשע עכ"ל:

46. שם (צ"ט, א') כי דבר ה' בזה זה אמיקורום וכו' ד"א כי דבר ד' בזה

וכו' רבי נתן אומר כל מי שאינו משגיח על המשנה וכו' ר' יהושע בן קרחה אומר כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר וכו' עכ"ל. מה ענין המאמרים אשר יסודתם בחיוב החזרה על התורה אצל המאמרים אשר יסודתם בבאור כי דבר ד' בזה? ונ"ל בגלל זה, כי כונת ר' נתן באמרו: כל מי שאינו משגיח על המשנה היא: כל מי שאינו משגיח על החזרה (ויועדערהאלונג). כי העדר החזרה על התורה מורה על היותו ק"ץ בה. ומשנה הוא מלשון: ועל השנות החלום (בראשית מ"א ל"ב). לא שנה לו (ש"ב ב' ו'). ויאמר שנו וישנו (מ"א י"ח, ל"ד). כסיל שונה באולתו (משלי כ"ג ו"א). והנה נפשו יודעת מאד, כי רוב חכמי התלמוד לא השתמשו בלשון: משנה על החזרה, אולם גם יודעת מאד, כי חכמים אחדים דברו לפעמים בלשון משונה ובלתי מצויה אצל חכמים אחרים. כמו החכמים אשר דברו בלשון: נוסית. תחת: אמרתי. המצויה אצל רוב החכמים. ובעבור מאמר ר' נתן באו כל המאמרים המדברים על חיוב החזרה.

47) ע"ו (מ"ד ב'): תשובה נגובה השיב ר"ג לאותו הגמון עכ"ל. יעוין פי' רש"י ותוס' באור מלת נגובה. ויוכל היות. כי התהפכו בה האותיות והראוי הוא: נגובה. וענינה: תשובה מנוגבת מטוב טעם ודעת. ע"ד: בית שם נוגב מכל טובה (תמורה ט"ז א').

48) מאמר: לא תתיב אכרעך עד דאמרת לי להא שמעתתא (החסר בערך) כתוב בתלמוד הזה שמנה פעמים (יעוין קדושין ל"ו ב' ציוני ר' ישעיה בערלין). ובכלם לא פירש רש"י כל מאומה על מלות: תתיב אכרעך גם כי נחויין להן פירוש במאד מאד. אך בתוס' נזיר (כ"ד ב' ד"ה אמר) ישנו פירוש עליהן. ונ"ל לא תתיב אלא עמוד על כרעך. על רגליך. כמו מתותי כרעיה דרבי חנינא בפרק קמא דחולין עכ"ל והוא לחוץ ורחוק מאד. כי לפירו חסרות שתי מלות: אלא עמוד ולי נראה שאין בזה חסר רק תמורת אות באות סמ"ך בעי"ן. כי הראוי: אכרסך. ע"ד: מאפע (ישעיה מ"א כ"ד) שפירשו רד"ק: מאפע. כמו: מאפס. כי הסמ"ך עי"ן באחת מאלפא ביתא אשר במאמרים ועשרים ואחד שערים עכ"ל. ובאור מלת: אכרסך. הוא: על כסאך. כמו: דא ותבוה אבי כורסיה (יבמות פ"ג ב'). ובאור הענין הוא: לא נאווה לך שבת כסא למשפט עד אשר תשכיל ותדע להגיד לי פשר הדבר הזה. ומאשר לא פירש רש"י עליו כל מאומה שפוט אשפוט, כי לפניו היה כתוב כהנתו: אכרסך. וזה חשב לבלתי נחויין לפרשו.

49) תמיד (סוף פרק ד'): עשרה דברים שאל אלכסנדרוס וכו' מן השמים לארץ רחוק או מסורה למערב וכו' שמים נבראו תחלה או הארץ וכו' אור נברא תחלה או חשך וכו' מה למעלה ומה למטה. מה לפניו ומה לאחור עכ"ל. מה להמאמרים ההם במסכת תמיד? ומה ענין להם אצל הכתוב לפניהם? ונ"ל. כי המקום הראוי להם הוא אך במסכת חגיגה (ראש פ"ב) אשר שם ידובר הרבה מן מעשה בראשית ומן מה למעלה ומה למטה. מה לפניו ומה לאחור. ומן השאלה אם השמים נבראו תחלה או הארץ יעוין שם. ומן הכתוב בתמיד שם: תנא ר' חייא כל העוסק בתורה בלילה שכינה כנגדו וכו' אין לו מקום שם כי אם בחגיגה (שם) אצל מאמר ר"ל: כל העוסק בתורה בלילה. אך ע"י סבה בלתי נודעת לנו נשמטו משם ובאו בסוף גמרת תמיד ככל הדמששות הבאות בסוף הספרים. הן מסכת נדה היתה לפני ראשוני הראשונים בסדר נשים כאשר אראה במ"א. ויעוין עתה סדר שם הגדולים (מערכת גדולים שם רבנו מנחם בר שלמה לבית מאמר): כפי סדר הש"ס שהיו לומדים הגאונים וכו' קדושין, כתובות, נטין, יבמות, סוטה, נזיר, נדרים, נדה, סדר נשים עכ"ל. וגמרת תמיד הוא אפוא סוף הגמרא הבבליה.

מדרשים.

1) מדרש קהלת (פסוק וזרח השמש): לעתיד לבא הקב"ה מערסלו ומהשתקו מנתקו עכ"ל. וע"ז במ"ב: נראה דצ"ל ומהנתקו, ובב"ר וכן בילקוט מלאכי לא נרם

ליה עכ"ל, נעלם מבעל מ"ב הכתוב בערוך (ערך נשתק): בסוף נמרא דפרק מרף בקלפי ביומא (מ"ד, ב') בכל יום לא היה לה נושתק היום היה לה נושתק. פירוש כסוי. כדאמרינן בפרשת ששה בבראשית רבה לעתיד לבא הקב"ה מערטלו מנושתקו עכ"ל. והוא לקוח מפי ר"ח המובא בתוספות ישנים (יומא שם). וז"ל בכל יום לא היה נשתק וכו' וריב"א פי' כמו נרתק וכן פי' ר"ח והביא ראיה מבראשית רבה. שחמה יש לה נשתק שנאמר לשמש שם אהל בהם. ואמרינן נמי הקב"ה מערטלו לחמה מנשתקה עכ"ל ואין ספק אפוא אשר גם פה צ"ל ככב"ד: מערטלו מנושתקו. תחת: ומה נשתק ומלת: מנרתקו היא אך הוספת אחד המעתיקים לבאר בה מלת: מנושתקו.

(2) מדרש תהלים (מומור ד' פסוק תנוז): תנוז ואל תחטאו. רב אמר אכחיש יצרך עכ"ל. ר"ל אל נא תשובות את יצרך כליל אך עשהו כחוש וחלוש. והוא בעין מאמר חז"ל: יצר וכו' תהא שמאל דוחה וימין מקרבת (סנהדרין ק"ו ב') ופי' רש"י: יצר תאותו אם מרחיקה ממנו לנמרי טמעט ישיבת עולם. ואם מקרבה לנמרי בא לידו אסור שאינו יכול לכבוש יצרו מדבר עבירה עכ"ל.

(3) שם (פסוק רבים אומרים): ואתם באים לשוף (צ"ל: לשאוף אותה מן העקב עכ"ל. ר"ל ואתם באים לקחת טובת העולם הבא ברגע קטן בזמן צעד אחד בעקב והוא בעין מליצת: כשאני עומד על הנל אחת (שבת ל"א א').

(4) במדרש לקח טוב המבונה פסיקתא זוטרותא (פרשת תזריע ד"ה פירוש שאלו גדולים מזה לזה): והיינו דאמר ר' יוחנן מיום שחרב בית המקדש אין טהרה ממת ואין טומאה ממצורע. פירוש אין טהרה ממת אבל טומאה איכא לפי שאין לנו אפר פרה להוות. אבל טומאה ממצורע ליכא כלל. שאין בהם מורה עכ"ל. אנה אמר ר' יוחנן זה? ואיכבה היה יכול לאמרו? הלא לאמוראים היה אפר פרה בכתוב בסוף הלכות חלה אשר להרא"ש, וז"ל דבימי אמוראים היו אוכלין תרומה בטהרה בא"י כי היה להם אפר פרה כדאמרן (נדה ו' ב') חכריא מרכו כנלולא עכ"ל. ור' יוחנן היה עוד ראש האמוראים ודר בא"י? ויותר קשה אמרו: מיום שחרב בית המקדש. הלא הרבה תנאים היו אחרי חרבן בית המקדש. ואם עוד לאמוראים היה אפר פרה אף כי לתנאים? ועוד קשה מה כונת אמרו: שאין בהם מורה? על מי ומי ישנו כגוי: בהם? והנה השערתו תלמדני דעת. כי תחת בהם. צ"ל: כהן, וכהן מורה הוא עשה וללא כהן מורה (דה"ב ט"ו ב'). ומובן זה ע"פ הכתוב בפ' על הכזרי הנקרא אוצר נחמד (מאמר נ' ס' מ"ט ד"ה מה שאנו משתמשים בו): ומעתה ודאי שיהו שאמר הרמב"ם שדין מצורע נוהג בארץ ובח"ל בפני הבית ושלא בפני הבית וכו' והוא ע"פ תורת כהנים פרשת מצורע במעשה דר"ט שטוהר מצורע בח"ל. ובתוספתא דנגעים אמרו לטהרו או לטמאו בח"ל דיינו דוקא בזמן שהיו עדיין כהנים מיוחדים שהיו עדים ששמשו אבותיהם ע"ג המובה כנוכר בספ"ב דכתובות. משא"כ בזמן הזה וכו' ועדיין אני חושך בדברי החכר. שהרי העיקר אצלנו שהבהן דוקא מטמא את המצורע כנוכר בפ"ג דנגעים ובמ"ק דף ז'. ומאחר שבזמן הזה אין בהן נוקק לטמאו אין כאן טומאה כלל וכו' הנזכר במ"ק במנרא דשם סבואר דאם הכהן שותק אע"פ שהוא טמא ודאי אין כאן טומאה עכ"ל. אולם הקושיית הראשונות עוד קמות ונצבות. וגם לשון: מיום שחרב בית המקדש לא תתכן. כי קרוב מאד אשר גם זמן רב אחרי חרבן בית המקדש היו עוד כהנים מיוחדים כהנים ברורים.

(5) שם (שם ד"ה ואת תורת נגע צרעת): לטהרו או לטמאו. כשם שמצוה לטהרו כך מצוה לטמאו מיכן אני למד לכל איסור והיתר שבתורה שכשם שזה מצוה כך זה מצוה ובלבד שתהא הוראה כהונן עכ"ל. צ"ל להפך: כשם שמצוה לטמאו כך מצוה לטהרו. ועי' מובן היטב הנלמד ממנו לכל איסור והיתר שבתורה. כי ר"ל כשם שמצוה לאסור את אשר הוא אסור ע"פ הדין כך מצוה להתיר את אשר הוא מותר ע"פ הדין, ולבלתי נצדק הרבה לאסור גם את המותר. והוא בעין הכתוב בירושלמי (תרומות סוף פ"ה, סוטה פ"ח ה"ב): כשם שאסור לטהר את הטמא כך אסור לטמא

את הטוהר עכ"ל. וכן ר' נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש: ולא אומר על טמא טוהר ולא על טוהר טמא (ברכות כ"ח ב'). וברוקח (סי' כ"ט): בעון המתיר האסורין, בעון האוסר את המותר עכ"ל. ובקיצור בהגדת הוראות איסור והיתר סעיף ט' לבעל שפתי כהן (י"ד ס"ס רמ"ב): כשם שאסור להתיר את האסור כך אסור לאסור את המותר וכו' ואפילו במקום שאין הפסד עכ"ל. והאוסר את המותר גם בהנאה ומצרכיו שרפה או קבורה הוא עובר בלי ספק על לאו דלא תשחית. כי מה לי השחתה ע"י מעשה מה לי ע"י דבור.

6) שם (פרשת אחרי ד'ה ובכל בהמה). תנן התם במסכת עריות המקדש את האשה דרי זה אסור בז' עריות הקרובות לאשה וכו' ואחותה כל זמן שהיא קיימת וכו' עכ"ל. ב' מלות: במסכת עריות מגלות לנו דבר חדש מאד. והוא. כי היתה בידו המחבר מסכת אחת הנקראת בשם: מסכת עריות. וכי כל הפרק הראשון אשר לפנינו במסכת דרך ארץ רבה הוא ממסכת הזאת ואך לה נאווה ולא למסכת דרך ארץ כי כל הפרק ההוא איננו מדבר כל מאומה על עניני דרך ארץ רק על עניני עריות והטובא מה בשם מסכת עריות הוא בראש הפרק הזה. יעוין פה ושם. וקרוב מאד אשר גם הנקרא: מסכת כלה הוא ממסכת עריות הן גם הוא מדברת על עניני עריות. יעוין בה ולפ"ז צריך להיות מצוין: מסכת דרך ארץ לפני הפרק השני המתחיל: הצדוקים. ולפני הנקרא: מסכת כלה צריך להיות מצוין: מסכת עריות. ולהביא אל תוכה הפרק הראשון אשר הוא לפנינו בראש מסכת דרך ארץ רבה. ושית לבך לזה. (המשך יבא).

ביאורים במדרש ב"ר.

אמר רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי מנצפ"ך צופים אמרו. הלכה למשה מסיני. רבי ירמיה בשם רבי חייא בר אחא אמר מה שהתקינו הצופים. מעשה היה ביום סגריר ולא נכנסו חכמים לבית הוער והיו שם תינוקות ואמרו באו ונעשה בית הוער. אמרו מה מעם כתיב מ"ם, נ"ן, נ"ן, צ"ד, צ"ד, פ"א, כ"ף כ"ף וכולי (ב"ר פרשה א').

צופים אמרו. בירושלמי דמגילה פרק א' הלכה ט' גרסינן: «כל האותיות הכפולים באל"ף ב"ית וכולי. משם רבי מתיא בן חרש אמרו מנצפ"ך הלכה למשה מסיני. מהו מנצפ"ך רבי ירמיה בשם ר' שמואל ברבי יצחק מה שהתקינו לך הצופים. מאן אינון אילין צופין. מעשה ביום סגריר" וכולי. והנה לפנינו במדרש השמיטו זו השאלה «מאן אינון אילין צופין», לפי שלא מצאו לה תשובה (שאין המעשה שאחריה תשובה לשאלה זו) ועל כרחנו צריכין אנו לומר, שנקמעה התשובה וחסירה. ועל דרך השערה אפשר לומר, שהתשובה היתה על פי הפרקי דרי"א פרק מ"ה שהצופים הם האבות שצפו לגאולה. דהתם תנינן: רבי אליעזר אומר חמשה אותיות שכפלו בתורה באותיות כלם בסוד הגאולה. כ"ך בו נגאל אברהם אבינו מאור כשרים שנאמר לך ממצרים. מ"ם בו נגאל יצחק אבינו מיד פלשתים שנאמר לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד. נ"ן בו נגאל יעקב אבינו מיד עשו שנאמר הצילני נא מיד אחי מיד עשו. פ"ף בו נגאלו אבותינו ממצרים שנאמר סקר סקרתי אתכם. צ"ן בו עתיד הקב"ה לגאול את ישראל בסוף מלכות רביעית ולומר להם צמח הצמחתי לכם שנאמר הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח ובנה את היכל ה'. ולא נמסרו האותיות אלא לאברהם אבינו וכולי ואשר בן יעקב מסר סוד הגאולה לסרח בת אשר. וכשבא משה ואהרן אצל בני ישראל ועשו האותות לעיניהם והלכו זקני ישראל אצל זקנתן סרח בת אשר ואמרו לה בא איש ועשה אותות לעינינו כך וכך, אמרה להם אין באותות האלו ממש. אמרו לה והלא אמר לנו סקר סקרתי אתכם, אמרה להם הוא האיש שעתיד לגאול את ישראל ממצרים שכך שמעתי מאבא פ"ה ופ"ה וכולי. ויראה, שלפי שאילו האותיות הם סופיות

הגאולה נקראת קץ ואחרית הימים, על כן אמרו, שאלו האותיות מרמזות על הגאולה ותפסו אלו הפסוקים, שנכפלו בהם אלו האותיות באבות הנזכרים. לסימן ורמז לדבר, אבל עיקר כוונתם, שהם אותיות הקץ ושיש אחרית לאלו האותיות ועל כן הם מרמזות על הגאולה, שאז יוקפו כל הכפופים, כי ה' זוקף כפופים, ויהיה נצפ"כ זקוף ולא כפוף, וגם המ"ם סתומה בפסוק למרבה המשרה היא גם כן בסוד הגאולה. וזהו התשובה על השאלה "מאן אינון אילין צופין", שהם האבות שצפו על הגאולה.

ואחרינא דרש כתיב והיתה הקשת בענן וראותיה לזכור ברית עולם בין אלהים ובין כל נפש חיה וגומר בין אלהים זו מדת הדין של מעלה ובין כל נפש חיה זו מדת הדין של מטה. מדת הדין של מעלה קשה ומרת הדין של מטה רפה. (ב"ר פרשה לה).

נפש חיה זו מדת הדין של מטה. כתב היפ"ת וז"ל: "לא ידעתי מה טעם להקרא מדת הדין של מטה נפש חיה"; וכדומה לי טעם הדבר כך הוא: בכתבי קדש יתואר עשיית וחיתוך הדין בשם פלם ומאזני משפט, ובתלמוד החליפו את המשקולת במדה ואמרו במקום מאזנים משפט מדת הדין. והנה במאזנים נמצא דבר אחד, המורה בצמצום. מופלג את יושר המשקל, והוא בר ברזל דק, העומד זקוף באמצע קורת המאזנים כל זמן שהמשקל בשיווי ישר, והבד הזוה נקרא על הרגיל "לשון מאזנים" ובלישנא דרבנן "נפש מאזנים" (בבא בתרא דף פ"ש) ועל פי ההשאלה קראו לדרגש פנימי המוסרי ולשכל, שעל ידם שוקל ומכריע האדם את המשפט לצד היושר והצדק, בשם "נפש חיה אשר אתכם". בין ברבר! נפש שיש לה חיות נמצאת באדם החי, מה שאינו כן בנפש ברזל יל מאזנים, שהיא רק חמר גרידא בלי נשמת חיים.

ואחות מרעהו. ר' יהודה אומר אחות מרעהו היה שמו ור' נחמיה אמר סיעת מרחמוהי (ב"ר פרשה סד) היה שמו. כמו שמצינו (ד"הא ד, ו) שם אדם מבני יהודה "אחוז" כן יכול להיות, שנקרא אדם אחד בשם "אחות", וכמו שנקרא אדם אחד בימי דור "רעי" (מ"א א' ח) כן יתכן, שנקרא אדם בשם "רעהו" וניתוסף עליו מ"ם כמו שהוסיפוה על מלת "גוג ואמר" מגוג; "ואם כן נתחברו שני שמות האלה באיש אחד עד שהיו נראים כשם אחד, וכמו שכתב רש"י על "מתררת טבאלי" (עזרא ד ז) שהוא שם אחד. ואל תשיבני מן התיי שבוסף מלת "אחות" ומן נקדת הפתח שלפניה, ששניהם מורים, שהשם הוא לנקבה כמו אסנת, בשמת, מחלת וכיוצא בהן, כי הנמיה הזאת מצאנו גם בשמות, המיוחסים לזכרים כמו "מתררת" דאמרן וכמו גלית, מנחת, בכורת ועוד רבים כמוהם, ולפיכך אמר רבי יהודה "אחות מרעהו היה שמו."

סיעת מרחמוהי. רבי נחמיה סובר כמו שנמסר עליו במסורה קמנה "לית שום בר נש", אלא ענין אחות הוא כמו אחות כלומר התחברות ודביקות. ומשום שתרגום "לאגודה" (ש"ב ב' כה) הוא לסיעא" וכל לשון אחז שבמקרא מתורגם אחד והוון אם כן אחי, אחד ואגד מענין אחד, לפיכך בוחר רבי נחמיה בתרגומו של אונקלוס ואומר "סיעת מרחמוהי"; אחות נסמך אל מרעהו והמ"ם אינה לשימוש, אלא למשקל כמו אף כי מרעהו (משלי יט ז) וברבים: ושלושים מרעים (שופטים יד יא).

עולים ויורדים. רב חיאי ורבי ינאי. חד אמר עולים ויורדים בסולם. וחד אמר עולים ויורדים ביעקב. מאן דאמר עולים ויורדים בסולם ניתא. ומאן דאמר עולים ויורדים ביעקב מעלים ומורידים בו אפזים בו קפזים בו שונטים בו שנאמר ישראל אשר בך אתפאר (ישעי' מט ג) את היא שאיקונין שלך חקוקה למעלה ורואים איקונין שלו ויורדים למטה ומוצאים אותו ישן (סח).

מעלים ומורידים. דריש עולים מלשון ומעלה בו מעל (במדבר ה יב) ויורדים מלשון ושלש עשרה שנה מרדו (בראשית יד ד) משום ששרש של עלה ומעל הוא

שזה על ושרש של ירד ומרד ג"כ שזה הר לפי דעת הגויל; ולפי זה צריך אם כן לגרום: מועלים בו ומורדים בו, מאחר שהגירסא הזאת מתאמת עם הפירוש שהדרשן נותן על המלות "עולים ויורדים", שאין בכלל אפויים, קפויים, סונמיים אלא הקנטה והכעסה וכדבריו רב אבהו (להלן ריש פרשה סט) שהמשיל את יעקב לבן מלכים, שהיה ישן על גבי עריסה והיו זבובים שוכנים עליו וכמו שמצינו להלן פרשה עא, והיו הכל סונמיים בה" כלומר משמינין.

שונמיים כאן מצב האותיות מהופך, ולהלן, אצל חנניה מישאל ועזריה, באה המלה כמשפטה "שונמיים" לשון התנגדות. ואם נשאל: למה קמו המלאכים והיו מקטריגים על יעקב? נשמע התשובה: שהיו רואים איקונן שלו למעלה במקום שאינו לא תנומה ולא שינה, ויורדים למטה ומוצאים אתו ישן, נמצא שהוא מין בשאינו מינם ואין לו עוד מקום ביניהם למעלה.

ובני יעקב באו מן השדה כשמעם. איסי בן יהודה אמר ארבע מקראות אין להם הכרע ואלו הן שאת ארור וקס משוקדים (פ"ד פרשה פ').

אין להם הכרע. כדרך איסי בן יהודה כך דרכן של חכמינו ז"ל עוד בכמה וכמה מקומות כגמרא ומדרשים לציין את המקראות, שאין להם הכרע כלומר שאין לברר בהם בצמצום אם המלה נמשכת למעלה או למטה; ומצאו על עצמן חוב להעיר על זה, לפי שהקפידו ביותר על קריאת הענין בחבור והפסק כמו שאמרנו (מגלה לב) "כל הקורא בלא נעימה והשונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם". ואזהרה זו שמענו בבחינה על תורה שבכתב ובבחינה על תורה שבעל פה. על הראשונה משתמשין בלשון "הקורא ועל השניה בלשון "השונה". (עיין להלן פרשה פא בד"ה: רבינו הוה עבר על סימוניא) ולפיכך לא כ"ל בלישניה ולא אמר: הקורא בלא נעימה ובלא זמרה או השונה בלא נעימה ובלא זמרה, כדי להורות על ידי שני הפעלים על שתי התורות, ונעימה היא נגינה, כי כמו שקורין לנגינה מעם לפי שעל ידה ישעם ענין המאמר, כך קורין אותה גם כן נעימה לפי שעל ידה ישעם הענין*) וזמרה הוא ההפסק או הפסיק מלשון וכרמך לא תזמור (ויקרא כה ד) שענינו כריתה וקציצה, ועל ידי ההפסק איכא נמי כריתה והבדלה בין ענין לענין ובין פרשה לפרשה. והנה עם מה שביארנו, יפורש היטב ענין הגמרא: "כל הקורא בלא נגינה וכל השונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר" וכו'; כי על ידי שלא יעיין היטב בדיוק ופסוק המלות יתהוה ענין הפוך, שסותר ומכחיש את דברי השם, הנותן להם מעיקרא חקים טובים ומשפטים שיחיו בהם.

(* שקורין לנגינה נעימה למדתי מדבריו רש"י (ברכות סב ע"א) ואביא כאן את דבריו בצירוף דברי הגמרא, כדי שיודמנו עם מה שאמרתי לפונדקו אחד: תניא אמר רבי עקיבא וכו'. ולמדתי שאין מקנחין בימין אלא בשמאל וכו'. מפני מה אין מקנחין בימין וכו'. רבי עקיבא אומר מפני שמראה בה טעמי תורה. וזה לשונו של רש"י: טעמי תורה, נגינות טעמי מקרא של תורה נביאים וכתובים בין בניקוד של ספר, בין בהגהת קול ובצלצול נעימות הנגינה של משטא ודרגא ושופר מהפך מוליך ידו לפי טעם הנגינה ראיתי בקוראים הבאים מארץ ישראל ע"ל של רש"י. ויש לדבריו מוליך ידו לפי טעם הנגינה רמז מן הקרא (תהלים סז יא), נעימות בימיןך; ומשאומר פעם אחת, נעימות הנגינה" ופעם אחרת, "טעם הנגינה" הרי טעם ונעימה שוין בעינינו ומרין שניהם על סימן הנגינה.

מאיר קאהן ביסטריטין.

תשובות גאוני מורה ומערב

ע"פ כתבי יד עם הערות מאת הר"ר יואל הכהן מיל לער.

(המשך.)

יד. ^(א) ושאלתם ראובן יהב משכון לשמעון אזל שמעון יהבי ללוי תבעיה ראובן לשמעון ואמר ליה הב לי משכון דילי אמר ליה יהביתיה ללוי ואיתבד מיניה ולא הוי שוי אלא דינרא ואית לי נבך פלגא דינרא הא לך פלגא דינרא אמר ליה ראובן משכון דילי תרי דינרי שוי דינא מאי. כיון דראובן אמר שוי משכונא תרי דינרי ושמעון אמר חד הוי שוי הוי ליה שמעון מודה מקצת המענה ואורחא על שמעון לאישתבועי שבועה חמורה דאורייתא דלא שוי משכון אלא חד דינרא דכיון דראובן אמר יזיפת עליה פלגא דינרא פייש לי דינרא ופלגיה ושמעון אמר לא פייש לך אלא פלגא דינרא והא לך איחייב ליה שבועה כדתנן המלוה את חברו על המשכון ואבד המשכון ואמר לו סלע הלוייתי עכיו ושתים היה שוה והלה אומר לא כי אלא סלע הלוייתך עליו וחמשה דינרין היה שוה חייב שבועה וברין הוא דשמעון אישתבועי מיהו האי לא יכול לאישתבועי דלאו מיניה איתבד דהא אודי ליה דיהביה ללוי ואבד מיניה וכיון דלא יכול שמעון לאישתבועי במשכון דראובן דלא מיניה אבד אלא מן לוי ולא סמיך ^(ב) שמעון על שבועתיה הוי ליה כמחוייב שבועה ואין יכול לישבע ומשלם דינרא ופלגיה ואי ניחא לשמעון לשמותיה על כל מאן דלא שוי משכונא ^(ג) דין דינרי ובא מעין דשוי הרשות בידו.

טו. ^(א) ולענין ישראל הדר בפונדק של ישראל וכבר שכרו אותן גוים לחדשים ולא ^(ב) ישראל בעל פונדק לסילוקאנין וקא מיבעי לכוין צריך ישראל השובת בפונדק שיקנה מהם רשות חוץ ממה ששכר מבעל פונדק או לא. כל ^(ג) היכא דחד ישראל הוא פשיט' דגוים הדתם כבהמה דמו ודירתם כדיר בהמה ולא אסרי על ישראל דתנן הדר. עם הנכרי בחצר הרי זה אוסר עליו ור' אליעזר בן יעקב אומר לעולם אינו אוסר עד שיהו שני ישראלים אוסרים זה על זה ותניא חצרו של גוי הרי הוא כדיר של בהמה וקסבר ר' אליעזר בן יעקב דבתרי ישראל גזרו בהו רבנן בחד ישראל לא גזרו ביה רבנן וכל הכי רחד ישראל דאיר עם הגוים אינו אוסרים עליו ומותר הוא להוציא כלום מביתו לחצר ולבית הכסא ולמלאות מים מן הבאר והגוים חשובין אצלו כבהמה אבל אם שני ישראלים או יותר מכאן דרים עם נכרים צריכין שישכרו רשותו של נכרי ואין צריכין ערוב דהכין אמור רבנן ובגוי עד שישכיר ואין ערוב

יד. ^(א) התשובה הובאה בס' התרומות שער מ"ט ח"ג בשם ר' יצחק וכתב הרב ב"י בח"מ סי' ע"ב שמצאה בתשו' הגאונים ונראה שהיא מר"י בן גיאת והנה פסק הר' פיוסד על מה שנפלה על שמעון השבועה שאין המשכון ברשותו ושאבד בראשונה בענין כשרם שישבע שבועת מודה במקצת כיוצא מן סוג' הש"ס בשבועות מנ: וב"ט לה. ולכן דנו הרב בעין מחוייב שבועה ואינו יכול לישבע ועי' סמ"ע שם ס"ק צ"א ובש"ך. ^(ב) צ"ל ראובן וע' בס' התרומ'. ^(ג) אולי צ"ל תרין דינרי וע"ש.

טז. ^(א) בספ' הגאון בפונדק של ישראל ששכרוהו לגוים ומאותן גוים שכרום יהודים אחרים שאם יש לבעל הפונדק תפיסת יד שם יכול לבטל רשותו ולתנו לישראל ואם אין לו עוד תפיסת יד שם צריכין למיגר רשות מן הגוים, והנה אף שפסק גאון לקמן סי' ל' וכן הביא ה"ה בס"ב דעירובין ה"י בשם הרשב"א שישראל שהשכיר ביתו לגוי אינו אוסר עליו שע"מ כן לא השכיר היינו שאינו אוסר על המשכיר אבל על אחרים אוסר והנה מציינו בענין ישראלים ששכרו עליה בפונדק של גוים תשו' מגאון והיא כתובה בפרדס סי' ק"ז ובה"ס היא נכתבת ע"ש ר' נטרונאי אבן התשו' שהבה"ס כתובה גם בכ"י שלפנינו ורשום עליה ר' שריר' זאזלי גם התשוב' שלפנינו ממנו. וע' עירובין ס"ב. וס"ה: וס"י ל"ג. ^(ב) צ"ל ולא יכול. ^(ג) הגאון ספ' כלל דיני השוכנים בין הגוים ודיניהם לענין עירוב ועי' בה"ס ובא"ח עירובין סי' כ"א.

מועיל במקום גוי ואין ביטול רשות מועלת במקום גוי וכל חד מן גוי דאית ליה התם רשות צריכין ישראל למיגר מיניה או מן אשתו או מן שכירו או מן לקיטו כדמפרש בהריא בגמ' אבל המשכיר בזמן שהשכיר לחדש כמה ששאלתם ואינו יכול לסלק את השוכר מאותו רשות אין ערוב מועיל לשני ישראלים להוציא בשבת כלים לחצר בזמן שלא השכיר השוכר או אשתו או לקיטו את רשותו ואם יכול בעל פונדק לסלק את השוכר יש לו לשום את הרשות כולה לאותו ישראל ואע"פ שעדיין לא סילק את השוכר דאמרינן ריש לקיש ותלמידו ר' חנינא איקלעו להווא פונדק דלא הוי ביה שוכר והוה ביה משכיר אמרו מהו למיגר מיניה היכא דלא מצו מסלק ליה לא תבעי לך דהא לא מצוי מסלק ליה כי תבעי לך היכא דמצוי מסלק ליה מאי כיון דמצוי מסלק ליה אנרינן או דלמא השתא מיהו הא לא מסלק אמר ר"ל נשכיר וכשנגיע אצל רבותינו שבדרום נשאל להם אתו ושיילוהו לר' אפס אמר להו יפה עשיתם ששכרתם.

מז. (א) ולענין עזבון האיש הטובע ונכסיו וששאלם היש לב"ד לחפש ולדקדק אחריהם ולהוציא ממי שאינו נאמן לירי נאמנים. כך ראינו בזמן ששמעו שטבע פוטב שיחפשו ב"ד וידקדקו אחר נכסיו ויוציאום לירי נאמנים אבל קרקעותיהן קרוביהן הראויין לירושה יורדי' להם ועומדים בהם ואוכלים פירותיהן אבל למכור אין להם והללו שנשמעו כי טבעו בים אע"פ שאין מתירים נשותיהם הקרובין יורדי' לנכסיהם וקרקעות דאיתמר שבו ששנשבה רב אמר אין מורידין קרוב לנכסיו ושמואל אמר מורידין קרוב לנכסיו בששמעו בו שמת כ"ע לא פליגי דמורידין כי פליגי בשלא שמעו בו שמת רב חייש דלמא מפסיד להו ושמואל כיון דאמר מר שיימינן כארים לא מפסיד להו וכן אמר ר' נחמן מורידין קרוב לנכסיו שבו והלכה כר"נ בדיני ואלו הן נכסי שבויים (ב) הרי שנשבה אביו או אחיו או אחד מן המורישין ושמעו בהם שמתו הא שמואל ור' נחמן דהלכתא כוותיהו בדיני קפסקין דמורידין ודברי הכל בששמעו שמת וכו' ועביר ליה אביו עוברא במעשה (ג) בסבתא דאישתביא היא וחדא ברת' וגמרינן מיהא כמה מילי חדא שהקרוב יורד ואע"פ שאין מתירין את אשתו וחדא דהא דאמרינן שמעו בו שמת לאו בראייה אלא שמיעה בעלמא דהא קאמר ושמעו בו שמת ואפי' הכי קאמר ולא עוד אלא אפי' שמעו שהן מטשמשין ובאין ובמטלטלי וזווי דקאמרינן אמר ר' יהודה אמר שמואל שבו שנשבה והניח קמה לקצור ענבים לבצור זתים למסוק תמרים לגדר ב"ד יורדין לנכסיו ומעמידין אפטרופוס וקוצר ובוצר ומוסק וגורר ואח"כ מורידין קרוב גמרת מיניה דקמה וענבים וזתים ותמרים שהן מצויים ב"ד יורדין להם ומנטרי להו לדמים אצל נאמנים והכי נמי זווי ודינרי ומטלטלי ב"ד יורדין להם ומשמרין אותם

מז. (א) שיטת הגאון המשיב שבהולך למדה' ושמעו שמת כשבו ששמעו בו שמת שלפי הדין יוכלו הירושים לקחת המטלטלין ואין ב"ד מוציאין אותן מידם דהא דא' ר' יהוד' אמר שמואל בב"מ ל"ט. שבו שנשבה וכו' קמה לקצור וכו' ב"ד יורדין לנכסיו ומעמידין אפטרופוס היינו רק בשלא שמעו בו שמת. אכן לכתחילה ס' הגאון דמתיישבין הרבה בדבר ונותנין המטלטלין ביד נאמנים, והנה נראה דכשיטת הגאון ס' הרמב"ם ס' מנחות הל' ד' וכן ס' שם ה"ה את דבריו שבשבו ששמעו בו שמת וירדו קרוביו ע"מ לירד ולמכור בין קרקע בין מטלטלין אין מוציאין אותן מידם. והנה לא כן פי' הגי' בס' המפקיד והרשב"א שהביאו ה"ה שם הלכ' ה' שהם פי' שמה שאמר שמואל במטלטלין שב"ד יורד ומעמיד אפטרופוס היינו אף בששמעו בו שמת. וע' בעיטור שהביא פסק דבקרקעות אם לא שמעו שמת מוציאין אבל במטלטלין אם לא תפס הקרוב אפי' ברמשין ולא שמע שמת אין מוציאין מידו. (ב) כן הגידם' גם בה"ה שם ה"ד. וגם בריף אית' הרי שנשבה אביו וכו' ומסיים והלכו למדה', ולפנינו ובה"ה חסר זה הסיום ונראה שהג' שלפנינו היא העיקרית וראינו שהגאון מחלק בהדי' בין שבו להלך למדה'.

(ג) ע' ב"מ לח: ולט.

אבל קרקעות מורידין להם את הקרובים ואי קרוב קמן הוא לא מחתינ ליה דקמיל
 אין מורידין קמן לנכסי שבוי וכי קאמר שמואל ב"ד יורדין בממלטלין את הקמה ואת
 הענבים ואת היתים ואת התמרים ואח"כ מורידין קרוב לנכסיו בשבוי שנשבה ולא
 שמעו בו שמת קאמר והכי קאמר אפטרופ' לדיקנני לא מוקמינן אבל כששמעו בו
 שמת לא קאמר שמואל והכי הוינא שאם תפס הקרוב מזויה ומדינייה וממלטליה
 אין אנו מוציאין מידם אבל למיהב ליה בתחלה ב"ד מתישבין ברבר ואע"פ ששמעו
 בו שמת או שטבע בים ואם היה קרובו הראוי לירושתו נאמן ויש לו נכסים בדין
 הוא שיוציאו ב"ד ויתנו לו ויכתבו עליו באחריות ומעיקרא מוציאין ב"ד מה שיש
 לו ומפקדין אותו אצל נאמן שלהן וכשרואים ליתנו לירשיו נותנים כמה שפרשנו
 ודאי מי שהלך למדינת הים לאו כשבוי הוא ולא קמיל כרשב"ג דאמור רבנן הוורד
 לנכסי נטושין⁷ אין מוציאין מידו ואילו הן נכסי נטושין הרי שהיה אביו או אחד
 מן המורישים כאן והלכו להם למדה"י ולא שמעו בהו שמתו וכי אלא מיהו אע"פ
 שמי שיצא למדה"י לא דמי לשבוי כששמעו בו שמת כשבוי ששמעו בו שמת דמי
 דכ"ע מורו דמורדין קרוב לנכסיו ולא אמר שמואל שב"ד יורדין לנכסיו וראיה
 ברורה לדבר דכי אמר הוורד לנכסי נטושין מוציאין מידו. כבר פירשו אלו נכסי
 נטושין הרי שהיה אביו או אחיו או אחד מן המורישין כאן ולא שמעו בהן שמתו
 מכלל דאם שמעו בהן שמתו אין מוציאין אותו מיד הירוש' וכשמוציאין ב"ד מוציאין
 אותן וכשנראין הדברים שמתו הנטושין ב"ד נותנין לירשיהם אע"פ שאין ראייה
 ברורה במיתתן אבל נטושין שאין ידוע להיכן הלכו ולא שמעו בהן אין כח להוציאן
 ואע"פ שארכו הימים.

י. ושאלתם עגונה שאמרה אני אניה כתובתי לבעלי ואמחול לו עליה ואין
 אני רוצה בו וכתבו וחתמו עלי שמחלתי לו מעתה ואפי' אם יהיה בחיים . . .
 אין אני תובעת אותו כלום מכתובתי לפי שמחלתי אותה לו מעכשיו אלא יכתוב
 לי גט בלבד ויפטר אבל מה שהבאתי מבית אבי שהוא בחוקתי שאלו היה בעלי
 בכאן וגרשני הייתי לזקחת אותן אני עתה אמלנו ואתננו או שאורישנו למי שארצה
 שמעינן מיניה² או לא . . . כך ראינו שאין מקבלין ממנה ואין מתנתה מתנה
 קיימת כל זמן שהוא בחיים והיא לא קבלה גיטה ואפי' התנה הוא על עצמו שלא
 יירשנה אין תנאו קיים דתנן הכותב לאשתו דין ודברים אין לי בנכסיך ובפירותיהן
² ובפירות פירותיהן בחיך ובמותיך רשב"ג אומר אם מתה יורשה ואמר רב הלכה
 כרשב"ג בהא מילתא וכיון שעדיין היא אשתו אם מכרה ונתנה בחייה הרי הוא בסל.
 יח. ³ ולענין שותפות בדיני זהב הכי הוינא דכך היו שווין בקרן ובשכר
 ליכא חששא בהא מילתא כל עיקר ואפי' נשתתפו לזה כור חטין ולזה כור חטין
 אם פחתו או הותירו חולקין את הנמצא בידו בשוה לא שנא מטבע או פירות
 שהרי אין יתרון ביד אחד מהם ואם אינן שווין בקרן אלא לזה מנה ולזה מאתים
 בהא מילתא יש פעמים שהאחד נוטל יתר מחלקו שאם יש לזה מאה דינרי זהב
 ולזה מאתים והרויחו חמשים ועמד הזהב ביוקר ממה שהיה בשעת שותפותם אם
 נוטל בעל מאתים קרן זהב הרי יש בידו יתרון אלא אף בהא מילתא נמי שניא
² שותפות מן עיסקא דאלו עיסקא את בה מלוה ואית בה צד רבית ואי מקבל
 ליה מקבל עסקא על נפשיה למיהב למלוה טפי ממאי דחזו ליה³ לאשירא והלכך
 לא קיימי תנאי בנייהון אלא בטיבעא אבל שותפות לית בה צד רבית כלל וכדמקבל

⁷ צריך ליסחק וכצ"ל הוורד לנכסי נטושין מוציאין מידו.

יז. ¹ אולי התשו' מר' האי שפסק כרב והביאו המרדכי בס' הכותב ודלא כהר"ף
 שדחה האי דרב ודרשב"ג ועי' כתוב' פנ: ² צ"ל מינה. ³ דג' גורם ובפירות פירותיהן
 כרוב הספרים ועי' רא"ש שם ובבעל המאור ובר"ן ובמרדכי.

יח. ¹ אולי התשו' מר' האי. ² ועי' לקמן תשו' סי' צ' ועי' כתובות צ"ג: וברש"י
 שם וברמב"ם פ"ד משותפין ד"ג ובמור חו"מ קע"ו בשם הרמ"ה. ³ אולי צ"ל לא שריא.

חד פן שותפיה על נפשיה לאוסופי לשותפו מחייב והכין אמרין רב אלעזר מהגרונאי זבין בהמה יהיב ליה לאריסיה מפטם ליה ויהיב ליה רישא באגריה ויהיב ליה פלגא רווחא אמרה ליה דביתהו אי משתתפת בהדיה יהיב לך נמי אליתא זבין ^(א) בהדי הדרי פלגה ^(ב) לאליתא אמר נפלגיה לרישא אמר לי השתא כמעיקרא נמי לא אמר ליה עד האידנא זווי דירי הוו אי לא יהיב לך טפי פורתא מיהוי כרבית השתא שותפי אנן.

יט. ^(א) והכי אמר מר רב צמח גאון. וששאלתם ראובן שכיב בקירואן וחיי למרנא שבק וירתיה באספמיה וכתב לשותפיה זבין לי דרתא דאית ליה לראובן מן ירתיה זבן ושדר ליה שמר זביני קנייה לארעא בשטרא או לא. הכין חוינא ההוא בר מצרא דקם על ההוא ואמר ליה דאנא קדימנא שפיר אמר ליה ליתבא חילא כבר מצרא לסלוקי לזבונא מן דרתא דא משום דינא דבר מצרא תקנתא דרבנן היא ואסמכתיה מן ועשית הטוב והישר בעיני ד' והכין שפיר לשמים ולבריות דכר איצטרך ראובן לזבוני קרקע לזבוני לבר מצרא ולא שנו זוזיה מן דוכרנאה ולא חסר מדי והאיך בר מצרא קמשובי ל' משכן ^(א) אחר והוא וראי הישר והטוב אבל אית ליה למוכר . . . או חוסרנא או ערעתא כי הכין דעבדי רבנן תקנתא ללוקח הכין עבדו הישר והטוב למוכר ולא ליהוי ליה חוסרנא והאי לוקח מתבעי לאודועי ולפרושי ליה דינא דבר מצרא למעבד ביה הישר והטוב אבל למכפיה ולשמותיה היכא יכלין אם אמר לוקח מהדרנא להון לזבוני לאספמיה ואמר מרי ארעא דכבר זבינית להאיך לוקח ולא ניחא לי למטרה שדורי ליה זווי מן קירואן ולמשלה שדרה לשטראי דשרדית לקירואן למקדעיה דלא ניחא למכתב שטרא אחרנא ושדורי וקבולי אחריות אי אפשר למימר ליה ועוד היכי דצירי זווי והני שרו פטרוהי רבנן לבר מצרא הני זווי דלוקח דמטו לידאי לא מהדרני להון ומעכבנ' לזווי דבר מצרא דלא ידענא אימת מטו לידאי השתא היכא דאמר איזיל אטרח אייתי זווי לא מעכבנ' ליה ופקע דיניה מהו דבעי שדורי זווי מן אתרא לאתרא בימא וביבשתא ושכיח אונסא מי יכול לעכובי השתא מכר כל נכסיו לאחד יכול למימר לא ניחא לי להנפוש שטרי עלאי ומשקל זווי מן חד גברא טפי ניחא לי כל שכן הכא דאמר לא מהדרנא דמי דמטו לידאי ^(א) לכרנא דקא טעין דאית ליה אונסא קא מוזין הכא דאיכא אונסא באורחא לא כ"ש ולא אשכחן דוכתא דאית בדינא לשמותיה למוכר דשביק בר מצרא ומוזין לנוכראי אבל היכא דזבין לגוי הכי נמי דאמר ^(א) רבא האי בר ישראל דזבין ליה בית לגוי על מצרא דיישראל חבדיה משמתינן ליה מ"ש אילימא משום דינא דבר מצרא הא אמר מר זבן מגוי זבין לגוי לית בה משום דינא דבר מצרא אלא א"ל ארבעת לי אריא אמצראי משמתינן ליה עד דמקבל עליה כל אונסא דאתיא מן חמתיה ^(א) אבל מרחק בר מצרא יומא או תרין דלא קבע הויקא ולא שכיח אונסא מתבעי להון לאודועי לבר מצרא דליתיה זווי דארעא גביה ומקיים ועשית הטוב והישר בעיני ד' ^(א)

^(א) לפנינו בב"מ ס"ט. זבין בהדי, וגי' הגאון נכונה. ^(ב) כ"ש"ס פלגי ליה מאליתא, וברש"י כני' הגאון.

יט. ^(א) דעת הג' ר' צמח דהיכי דיש טורח' יתרה על המוכר אין להפקיע המכר מן הלוקח בע"כ ואין להחרים על המוכר בשום ענין רק במכר לגוי ועיין רש"י ב"מ קח: ד"ה מוכר כל נכסיו לאחד לית בהו משום דינ' דבר מצרא. ^(ב) צ"ל אחד ועי' טור ח"מ סי' קע"ה. ^(ג) ראייה חדשה מש"ס ב"מ שם. ^(ד) לפנינו בב"ק קיד. ר' אשוי. ^(ה) פסק הגאון דאם בר מצרא' הוא רחוק אך יום או יומים צריך להודיעהו אולם במדרכי פ' המקבל הובאה תשו' ר' פלשו דהיכי' דהלוקח בעיר אין להשהות המקח עד שוודיעו לבעל המיצר שאיננו בעיר, ובבעה"ט הובא ח"ל ואם הוא רחוק בעיר אחרת אין לו לעכב עד שיבוא כך פסקו הגאונים עכ"ל. ^(א) אחריו התשו' הזאת אית' ככ"י תשובה ארוכה המתחלת בזה"ל: והכי אמר ר' נטרונאי והא דאזיל אימלק ביה ואמר ויל זבין הכי הוא לוקח בעי טובן ארעא מראובן

כ. ⁽⁸⁾ וששאלתם ראובן אפקוד וזוי גבי לאה והייבוח ביד שבועה והיא איתת' גבר ⁽⁹⁾ אשמן הרין להשביעה או לא. הכי אמר רב הילאי גאון כך ראינו משום דהיא נבדל דינא מבר ישראל ועוד אשת איש נשתנה דינא מכל נשי הא קיימא לן דאיתתא וגברי כהרדי נינהו בדינא הלכך דינא הוא דאשתכעא הוא לאה כי היכי דמשתבעין גברי וכן הלכה.

כא. ⁽⁸⁾ תשובת הרב רבינו נחשון על עסק מודעי. וששאלתם ישראל שמסר מודעה על חברו וכתוב ביה ידענא באונסיה דפלוגי היכא דלא ידעו הנך סהדי באונסיה אלא סתמי' באו והעידו שפלוגי זה בא לפנינו ומסר מודעה בכך וכך יש בעדותן ממש או לא ואמרו לבעל מודעה למה לא מסרת מודעה זו בפני שנים שהיו יודעים ואמ' שהייתי ירא שמא יתפרסם הרבר וישמע בעל דיני שמסרתי מודעה ולא יעלה כלום יש לחוש לדבר זה או לא. כך ראינו שכיון שלא היו יודעי' באונסו עדותו בטלה ועדות שקר העידו שאני' שאין יודעין ואני' שהיה אונסו כיון שלא היו יודעין הן באונסו אין יכולין לכתוב עדותן אא"כ יודעין באונסו דקאמרינן אמרי נהרדעי כל מודעה דלא כתיב ביה אנו סהדי ידעינן באונסיה דפלוגי לאו מודעה היא הלכך אין בעדותן ממש . . . ושכתבתם שאמר לו מפני מה לא מסרת מודעה בפני שנים שהיו יודעים ואמר מתיירא הייתי שמא יתפרסם הרבר וישמע בעל דיני אין בדבריו כלום ולא עשה ולא כלום ומודעה שלו אינ' מודעה ואין נחוש לדבריו. ⁽⁹⁾ אם יש בשטר שביד חברו בטול מודעי כמו שאנו כותבין

והוי ליה ארעא חד אינש בר מצרא ואויל האי לוקח אמליך ביה בדהוא בר מצרא ואמר ליה זיל זבין אי קנו עדים מיניה דאחליה לדיניה לזביה לא יוכל מיהדר ביה ואי לא קנו מיניה הדר ביה ומסלק ליה בדיני דבר מצרא ואחרי כן כתובים הדינין הבאין בתשו' דג' קדמונים ס' ט' והן הלכות פסוקות בדיני דבר מצרא ומתחלת התשו' אנו רואין שר' נטרונאי סדרן, והנה גם בח"ב מכ"י יש כמהם לר' משה גאון.

כ. ⁽⁸⁾ ר' הילאי פסק לפנינו דמשיבעין אשת איש והיא התשו' הוובא בתשו' ג' ד' מנשובה סי' נ"ג, וכן פסק גם ר' שריר' ור' האי הובאו דבריהם בס' התרומות שער ל"ו ח"א ובעל העיטור אות חוב, והנה אותה התשו' הפוסקת שאין משיבעין אשת איש והובאה בעיטור ובס' התרומות שם בשם הגאונים היא מר' מתתיה גאון שבשמו הובאה בס' ראבי"ה כ"י ושם נמצאו עוד אלה הדברים: "ובתשו' ר' משה בר חנוך גאון ראובן אפקוד דינר זהב אצל שמעון וכיפרתו כנ"ל שאין יכולים ב"ד להוציאה לבית הכנסת ולהשביעה שהיה ברשות הבעל ואף להשביעה בביתם אין להם רשות שהוא פשע על עצמו שהפקיד ביד מי שרשות אחרים עליה ולא כל כמיניה לבנות אשר איש אבל יכולים להחרים סתם בבית"ב וילכו ויודיעוהו אם הודית וכתבו ב"ד הודאתה וימסרו ביד המפקיד שאם מת בעלה או נירשה ינכה ממנה אבל כל זמן שהיא תחת בעלה אין לו עליה כלום. ובתשובת רבנא משה ריש מתיבתא דמתא מחסיא מצאתי מי שנתן פקדון לאשה היושבת תחת בעלה ולא הודיע בעלה לבעלה שנתן לאשתו שום פקדון ושמתו אותו הפקדון בתיבתה שנים סמוך בעלה גנוח שם וננכח כל אשר כתיבה עם הפקדון משתבע ובעלה (אולי צ"ל: משתבעא שנים סמוך בעלה) וכל אשר דברים בביתו דלא ידעינן האי פקדון היכן הוא מטא ובל איתת' דמיגרשא או נתארסלה משתלמת האי פקדון דבחיי בעלה מה שקנתה האשה קנה בעלה ובעלה לא משלם שהרי לא הופקר בידו. ע"כ והנה תשו' ר' מתת' ור"ס בן חנוך הוכיחו גם בהג"ט ס"ה דטוען ועיין לקמן סי' צ"ב ובתשו' מהר"ם סי' תתן שו"ת רבינו גרשום בענין זה ובטור וב"י ח"ט סי' צ"ו. ⁽⁹⁾ אולי מלשון אשמינים או שצ"ל גבר אלמן.

כא. ⁽⁸⁾ קיצור התשו' בפרדס סי' ש"ט על שם ר' צמח ועיין ב"ב מ. ושיטת ר' יונה בני' שם ובה"ה ובהגה ס"י מה' מכירה. ⁽⁹⁾ מקור הרין דביטול מודעי בערכין כ"א: והנה א' הגאון דכל ביטול מודעי טועיל אף שיודעין שהיה אנוס וזה כמסרת הרא"ש ס"ג דכ"ב סי' נ"א ולא כבעל העיטור שכתב דכל זמן שלא נתברר סילוק האונס אפי'

בשטרות ומבטלין כל מודעי ותנאי עד סוף כל מודעי אע"פ שיודעין באונם ומעידין שאננם הוא אינו מועיל שטר מודעה שלו כלום שכבר בטל שטר מודעה שלו שטר שיש ביד חברו שאם אין אנו אומרים כן נמצאו כל שטרות שבעולם בטלים שכל מי שכותב שטר שובר על חברו למחר מוציא עליו שטר מודעה ויבטלו ואף גיטי נשים נמי אע"פ שמקדין את הבעל וכותבין גם לאשה ונתנים למחר מוציא עליה שטר מודעה שכתוב בו באונם כתבתיו ומבטל את הגט ונמצא כל העולם כולו ממורים הלכך תקנה ותרופה שעשו חכמים לשטר מודעי זה שכותבין אנו בשטר שובר ומבטלין כל מודעי ותנאי עד סוף כל מודעי הלכך אין לחוש לא לעדים ולא לשטר מודעי שיש בידו שכיון שבטל הוא מודעי בשטר שיש עליו ביד חברו בטלה מודעה מאליה ואין בדבריו כלום.

כב. הכין אמר רב סעדיה⁸ וששאלתם שמעון בא בטרוניא ובגוים קשים על בנות⁹ אחיו ועל בעליהן ואנסום ורצעום עד שלקחו מהם מקצת הראוי¹⁰ ברשותן וכתבו לו שטר¹¹ אבי זריה בישראל ובגוים. כך הוא הדין כי בהתברר האונם הזה בטלו כל השטרות ההמה¹² אשר נכתבו על בנות אחיו ועל בעליהן ויש להם לחזור ולתבוע את שמעון אחי אביהם באמת ובצדקה כי מן התורה ומן הנביאים ומן המשנה ומן התלמוד מצאנו ראיות והלכות כי כל העושה דבר באונם פטור הוא ממנו. כיצד מן התורה כתוב בפרשת נערה המאורסה ולנערה לא תעשה דבר. כיצד מן הנביאים כתיב בפרשת ירמיהו¹³ שקפץ עליו הרבר ולא ישובו העם מצרים באותה שעה כיון שאנסוהו הגבורים לשוב שם עמר והלך עמהם אנום וכפוף כדכתיב¹⁴ ויקח יוחנן בן קרח וכל שרי החיילים את כל שארית העם ואת ירמיהו הנביא ואת ברוך בן נריה ויבא ארץ מצרים. כיצד מן הכתובים כתוב בימי בריית דוד כשאנס אתו אביש מלך גת לבא עמו להלחם בישראל כדכתיב¹⁵ וממנשה נפלו על דוד בבאו עם פלשתים על שאול למלחמה ולא עורם כי בעצה שלחוהו סרני פלשתים לאמר בראשנו יפול אל אדוניו שאול וכתיב בתהלת הישועה וגם יהודה תלחם בירשלים ותרגמו לנו אבותינו ואף דבית יהודה ייתנו¹⁶ עממיא עם אניסין לאנחא קרבא בירושלים. כיצד מן המשנה¹⁷ אע"פ שהנמין דבר חמור הוא וכל הנעשה מהן באונם בגוים פסול הוא כמו ששנינו גם המעושה

אמר לעדים בשלית כל מודעה המודעה קיימת והביא כן בשם ר' האי וע' בטור חו"ם סי' ר"ה.¹⁸ אחרי התשו' זאת בכ"י התשוב' לר' נטרוניא בענין מודעה והוא גם בח"ג סי' י"ב י"ג אכן בכ"י כתוב בראש הדברים הכתובים שם בסו' י"ג ובשביל עבד שאמר לרבו שחרר את בנו ואי לא אשתמד ועמד ומסר עליו מודעה וכו'.

כב. רעת הג' דבמתנה א"צ מודעה אי ידעי באונסיה וכ"פ הר"ח הביאו הנ"י בפע' דב"ב בסוגי' דמודעה וגם הרא"ש שם סי' נ"א כתב דבמתנה דויכי דמסר מודעי' וביטלה אפילו ביטול לא מהני כיון דאנום הוא אפי' לא מסר מודעי' לא הוי' מתנה כיון דידעי באונם' ועיין טור חו"ם סי' רמ"ב.¹⁹ תשו' זאת איתא גם בח"ב מכ"י והדפססיה לפי לשונה שם אכן רשמנו סה השינויים הנמצאים בח"א, והנה כתוב כאן: על בנות ישראל. ²⁰ בח"א הראוי' להם בירושתן ונראה שהיא הנוסחה המיושרה. ²¹ בח"א שטרו אבי זרין ואולי אבו זרין' שם שופט אחד, אכן נראה שענין זרין' כמו מכבש ובי זיירא כלי שעליו חובטין השוטרים עד שיאמר רוצה אני וענינו כמו כופתו על העמוד או חבטוהו נכרים. ²² בח"א: אשר כתבו באמת ובצדקה. ²³ כיונת הג' על הכתוב דברים י"ח טז: ולא ישיב את העם מצרימה וכו' וה' אמר לכם לא תוספו לשוב בדרך הזה עוד. ובח"א אית': שקבלן עליו הרבר ואמר לו שלא ישובו העם מצרים. ²⁴ ירמיה מ"ג ה' ז' ז'. ויקח יוחנן בן קרח וכל שרי החילים את כל שארית יהודה וכו' ואת ירמיהו הנביא וכו' ויבאו ארץ מצרים. ²⁵ דה"י א' י"ב. כ"י. ²⁶ צ"ל כד אניסין וכ"א לשנינו בתרגום זכרי' י"ד. ²⁷ אלה הדברים: אע"פ שהניסין וכו' עד כל הקדושין הנעשים חסרים בח"ב ושם כתוב: אע"פ שהקדושין דבר חמור הוא כל הקדושין וכו'.

בישראל כשר ובגוים פסול כיצד מן התלמוד . . . כל הקידושין הנעשים באונם בטילים הם ואע"פ שאמרנו בתחלה אמר אמימר תלוה וקריש קדושו קדושין הרי אמרנו אחרי כן (ס'^א) ר' אשי אמר קדושו לאו קדושין הוא עשה שלא כהוגן לפיכך יעשו לו שלא כהוגן וכיון שנתברר הדבר כי כל מעשה הנעשה באונם בטל אף העדרות והשמרות הנזכרים בשאלה שנכתבו על בנות ראובן ועל בעליהן באונם גוים פסולין הם ובטלין ואין עושין מהם דין וחשבון כדורש ואין משגיחין על מה שכתוב בהם אם נכתב שלא באונם ושלא בטעות ועל כל חיזוק ובמולי מדעי שאף אלו כולן באונם נעשו וכיון שבטלו השמרות ההן והעדיות ההנה יש לבנות ראובן ולבעליהן לתבוע את שמעון ודום בכל אמת וזכות שיש להם ולהשתלם אותם ממנו עד גמורא. ולענין מה שנשאל כי יש עדים או עדי השמרות שהן נמנעין להעיד לבנות ראובן כי באונם היו פן יפסלום ב"ד וייערו מדוע חתמתם על שמרי אונם. אל ימנעו מלהעיד בכך שהרי מפורש בשאלה האך העדים היו אנוסים מחמת נפשות ואם כן הוא הדבר אין צריך לומר שאין חייבין כלום על עדות שהיה לה עיקר באונם אלא אפילו חתמו על שטר שאין לו עיקר כלל אין פוסלין אותן אבל מקבלין עדותן כאשר אנו אומרים^(ב) מודה רמי בר חמא ל"ש אלא שאמרו עדים אנוסים היינו מחמת נפשות וכו'.^(ג) ואם טוענות בנות ראובן שיש לנו עדי אונם ואין באין ומעידין ותובעות פתקא דלמותא על כך יש מן הדין לכתוב להן כמו שכתוב בתורה ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה וכו' ושנו רבותינו ד' דברים העושה פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים ואחד מהן היודע בעדות חברו ואינו מעיד לו אולי יגידו עדותו וישא' הדין לאמתו.

כג. (ס'^א) והכי אמר ר' עמרם גאון. וששאלתם אמר רב נחמן אמר שמואל שבת בבקעה ובאו גוים והקיפו מחיצה מהלך באלפים אמה ומטלטל בכולה ע"י זריקה כיצד אתה מוצא בקעה זו כגון שהיתה כחמשת אלפים ושבת באמצעות' והקיפיה גוים לבקעה זו מחיצה והיה ממקום שביתתו למחיצה שני אלפים וחמש מאות אמה לכל רוח מהלך אלפים אמה עד סוף תחומי' ואתן חמש מאות אמה שנשתיירו מסוף תחומי' ועד מחיצה מטלטל בהן ע"י זריקה מפני שבשבת הוא הקיפיה מחיצה הוא לה כרשות היחיד לא כשאר רשות היחיד דאי ברשות היחיד שרי לטלטל לכתחלה בכולה וכו' להלך בכולה מה טעם ע"י זריקה מפני שבשבת הוא הקיפיה מחיצה ולא מבעוד יום ושנו חכמים^(ב) ככל שנאסרה מקצת שבת נאסרה כל השבת כולה ולא לגמרי אלא בזריקה שרי שמואל ורב הונא אמר מהלך באלפים אמה כשמואל אבל אין מטלטלה אלא בארבע אמות^(ג) והלכה כשמואל. כד. (ס'^א) והכי אמר רב נטרונאי גאון. ולענין פסי ביראות ששאלתם בור ברשות

וטעות נפלה שם שחסרה חראיה מן המשנה ובמקומה מיד הראיה מן התלמוד, לכן הדפסנו אלה הדברים מח"א. אכן אלה התיבות כיצד מן התלמוד הן האחרונות בכ"י ח"א והשאר חסר, לכן הדפסנו כל הנשאר מכ"י ח"ב. ועיין גיטין פ"ח: (ס'^א) לפנינו בב"ב מ"ח: מר בר רב אשי ובר"ף וברא"ש כני' הגאון ר' אשי ועי' שם בש"ס א"ל רבינא לר' אשי. (ב)^(ב) כתובות י"ח: (ג)^(ג) ע' ב"ק נ"ו וגם הרא"ש והרשב"א כתבו שמחרימין על מי שאינן רוצין להעד וע' בטור וב"י הו"מ סי' כ"ח.

כג. (ס'^א) מרבירי הגאון משמע שבתוך אלפים מטלטל כדרכו וחוץ לאלפים ע"י זריקה וזה כפי' רש"י בעירובין מ"ב. ולא כפי' הר"י בתו' שם ד"ה ופסלסל. (ב) עירובין ע': (ג) עיין רש"י שם מב. ד"ה מהלך. ואפי' לר' גמליאל ועיין ירושלמי ובה"ג אשרי ספ"ד דעירובין.

כד. (ס'^א) ר' נטרונאי פסק דבכל ענין אין עושין פסי ביראות בחוצה לארץ, ועיין בא"ז עירובין סי' קכ"ט שכתב וז"ל: שמעינן משמעתינן דאפי' בחוץ לארץ הותרו הפסים של ביראות וכונן דקאזיל ללמוד תורה או לכיזא בו לדבר מצוה וכונן שצריכין לטי ששמים דאיכא הרחק של מים דלא שכחא מיא וכן אית' נמי באשכול ה' עירובין.

הרבים בזמן הזה ^ב בחוצה ובני אדם צריכין לשתות הימנה ולהשקות בהמה יש תקנה להוציא מן הבור להשקות בהמה או אדם או לא. כך ראינו שאין תקנה בדבר זה אפי' בפסים אפי' עשה לה מחיצה גמורה גבוה עשרה טפחים שמוחקת אדם ובהמה או רובן מן כמה טעמים חרא דקא אמרינן ר' יהודה בן בבא אומר אין עושין פסין אלא לבאר הרבים בלבד ור' יוסף אמר רב יהודה ^ג הלכת ברי יהודה בן בבא ועוד דקאמרינן בלשנא בתרא אמר ר' ירמיה בר אבא אמר רב אין בורגנין ולא פסי ביראות לא בבבל ולא בח"ל הלכך בור ברשות הרבים אין לו תקנה כמו שפירשנו למעלה.

כה. ^ה ושאלתם גן או קרפף שהיה אחרי בתים ופתח פתוח מבית לגן ואין שם כותל כל עיקר ואתו הגן יתר מבית סאתים מותר להכניס ולהוציא מבית לגן ומגן לבית או לא. דבר זה לא היה צריך לשאול גן וקרפף שאין להם כותל כל עיקר צריכא למימר השתא ומה רחבה שאינו לא גינה ולא קרפף איצטריך לאשמועינן דאע"ג דמוקפת דוקא שפתח ולבסוף הקיף אבל הקיף ולבסוף פתח אין מטלטלין בו אלא בארבע גינה וקרפף שאין מוקפין צריך הדבר לאומרו הלכך אין מטלטלין בו אלא בארבע.

כו. ^ו ובורות שלכם שפירשתם שהן עמוקות ביותר כיצד עושין להם מחיצה צריך שישקע ראשי קנים במים או דילמא צריך שיראו ראשי קנים ^ז במים טפח או דילמא ^ח בונין כותל על פי הבאר ונדון משום מחיצה ומחיצה תלויה מותרת. תמה גדולה תמהנו בדבר זה חכמים גדולים שנמותרכם בעלי תורה מדקדקים בדבר הלכה מצריכין בארות שלכם כל כך אי אתם מערבין עירובי חצרות בזכות שמים ^ט אוליסאנו אין בה גוי שאוסר עליכם מפני מה אין אתם מערבין עירובי חצרות כדאמר ליה ^י רבא בר רב חנן לאביי מבואה דאית ביה תרי גברי רברבי כי רבנן ניקו בלא עירוב ובלא שיתוף ואם אתם מערבין עירובי חצרות כל תקנות אלו לבאר למה הרי כל העיר כולה כחצר אחת ואין צריכות בארות שלכם לא מחיצה למעלה ולא מחיצה למטה כל עיקר אבל אם אין לכם עירוב כשיש כותל בין אותם שתי חצרות שעומד ע"פ הבאר שוב אין צריכות דבר אחר. ^{יא} ואמת המים העוברות בחצר אינה צריכה מחיצה בפני עצמה שכיון שיש לה מחיצה בכניסתה ומחיצה ביציאתה נעשית כבור שבחצר. ^{יב} ואמת המים העוברת ברשות הרבים רחבה ארבע אמות אם היו מים למטה מעשרה טפחים משפת האמה ^{יג} כשנכנס לפנים משפת

^ד נראה שצ"ל בחוצה לארץ. ^ה לפנינו בעירובין כ"ב: ר' יוסף א' ר' יהוד' אמר שמואל וע"ש כ"א.

כה. ^ו יוצא מתוך סוגית הש"ס בעירובין כ"ד. אמר ר' כהנה רחבה שאחורי הבתים אין מטלטלין בו אלא בדי' אמות וכו' לא אטרן אלא שפתח ולבסוף הוקף וכו' ועי' סי' כ"ז.

כו. ^א אולי שהתשו' טר' נטרונאי שמצאנו לו תשו' לאנשו אלוסנה והיא מובאת באסיפת קבוצת חכמים. ^ב ג"ל שצ"ל למעלה מן המים טפח כדבר ר' יהוד' אמר רב בעירובין ס"ו. ^ג היינו לשם לכך להיות למחיצה דאל"כ אינה נחשבת דאין הלכה כרי' יהוד' שם במתני' דאמר לא תהא מחיצה גדולה מן הכותל שביניהם כדמוכח ס"פ הלון ועי' בריטב"א, והגאון פסק דכותל מתרת היינו ג"כ כשנעשית לשם כך. כנ"ל. ועי' בטור וב"י א"ח סי' שע"ו. ^ד בתשו' ר' נטרונאי המובאה בקבוצת חכמים בענין המביאים בהמות ביו"ט מחוץ לתחום הזכר ג"כ שאלוסנה Alisana (היא Lucena) מקום ישראל שאין שם גוים ^ה לפנינו בעירובין ס"ח. א"ל רבה בר רב חנן לאביי מבואה דאית ביה תרי גברי רברבי כרבנן לא ליהוי ביה לא עירוב ולא שיתוף. ^ו עיקר הדין במתני' שם ס"ו. ^ז יוצא מן המשנה עירובין צ"ט: . . . לא יעמוד אדם ברה"י וישתה ברה"ד ובגמ' שם כרמלית טהו וכו' היא נוסח גזירה ואנן וכו' גזירה לגזירה ועיין שבת ק'. וכמה הוא רקק מים פחות מ' טפחים.

האמה שותה במקומו דהוה ליה הוא ומים ככרמלית ומותר ובלבד שלא ימלטלה ארבע אמות ואם אותה אמת המים שוין מימיה עם קרקעותיה של רשות הרבים אין לה תקנה א"כ עשה לה מחיצה עשרה או שמכנים ראשו ורובו ושותה.
כז.^א ושירא שחנתה על שפת הנהר אם עשו לה כמו ששנינו שיירי שחנתה בבקעה והקיפיה כלי בהמה וכולי נעשית כרשות היחיד ויכולין בני שיירא לעשות מחיצה עד שתגיע אותה מחיצה למים ושותין בני שיירי ומותר ואם לא הקיפיה נעשית שיירא כרמלית ונהר עצמו כרמלית הוא ואי אפשר למלטל בכרמלית אלא בארבע א"כ עשו מחיצה או שילך כל אחד ואחד ושותה לעצמו.^ב וחצר שאין לה מחיצות כל עיקר והיא פתוחה מכל צד אלא שהיא של יחיד ואין בה דירה אלא לבעלה בלבד הרי היא ככרמלית ואסור למלאות הימנה ולהכניס לרשה"י לא מפני שהוא רשות או שתי רשויות אלא בכרמלית במחיצות תלי מילתא אם יש שם מחיצות הוויא חצר ואם אין שם מחיצות הוויא כרמלית.

כח.^א וששאלתם מי שהקיפוהו גוים מחיצה בשבת מחיצת קבע או מחיצת ארעי צריכין קנין וחבלים או דילמא כלי בהמה סגיא לה או דילמא גוים עצמם נעשו מחיצה. כך ראינו שלומר מחיצה קבוע היא אי אפשר גוים יודעים לעשות מחיצה קבועה ועוד להתיר להם לישראל עשו שהיו טורחין לעשות מחיצה קבועה ולומר שהם עצמם נעשים מחיצה אי אפשר לגוים מאליהם לעשות מחיצה בני אדם הלכך אי אפשר לומר אלא באהלים שלהם^ב והלכך חפצי הגוי קונים שבותה גזירה בעלים דגוי אטו בעלים דישראל^ג וחצר שהיא חיצונה לעיר ויש לה גינה ובתים פתוחים לגינה והיא מוקפת גדר גבוה יתר מעשרה וחצר ובתים וגינה כולן בחקפה אחת ואין לגינה פתחים אחרים לחוץ אלא לחצר נעשית הגינה חצר ונדונת בעיבורה של עיר^ד ונותנין קרפף חוצה לה.

כט. וששאלתם^א הלון שבין שתי חצרות ארבעה על ארבעה בתוך עשרה כיצד מערבין רצו מערבי' אחד כך פירושה שתי חצרות ואין פתח בין זו לזו וסמוכות ויש ביניהן חלון אין בה ארבעה על ארבעה אין ראוי להשתמש בה ואין יכולין לערב זו עם זו . . . אפילו אות' חלון יש בו ד' על ד' וגבוה מן הארץ יתר מעשרה כיון התשמישה קשה אי אפשר לערב זו עם זו אלא מערבת זו לעצמה וזו לעצמה והיינו מערבין שנים והן כשאר כל החצרות שאין פתוחות זו לזו אבל יש חלון ארבעה על ארבעה והוא בתוך עשרה דומה לפתח ואין דומה לפתח דומה לפתח שאם רצו לערב אלו עם אלו מערבין ערוב אחד וממלטלי' ואם לא

כז.^א לפני הלכה זו בכ"י ההלכה: ונושאר שהיא למעלה מן הים אין ממלאין ממנה בשבת אלא א"כ עשה לה מחיצה י' טפחים בין מלמעלה בין מלמטה ואחד ומים ואחד נהרות והיא נמצאת בה"ס בתוך הלכות עירובין מר' נטרונאי לכן נראה שגם הלכה זו ממנו היא. ומוצא דהיון מן המשנה עירובין ט"ו: ^ב יוצא מן הסוגי' עירובין ס"ז: קרקף יותר מבית סאתים שלא הוקף לדירה וכו' ועי' סי' כ"ה.

כח.^א אולי התשו' מר' נטרונאי והגה פי' מחיצות היינו אהלים שלהם ומיאן דג' לפרש שעשו מחיצות ממש מטעמים שכתב לכן פי' שאהלים שלהם נתנו סביב ויהיו להיקף, אכן מתוך דבריו רש"י נראה שפי' שעשו מחיצות נמורות וכו' הריטב"א עירובין מ"ב. בפירושו.^ב ג"ל פירוש דבריו דג' דאחרי שבשבת הביאו הגוים כליהם ואהליהם לחנות סביב לישראל וחפצי הגוי קונים שביתה במקומם שהיו בע"ש בה"ש א"כ כשהביאום בשבת מחוץ לתחום אין לאדם טמקומן ולפי זה אין לחוש שישראל ינתקם או יסיעם לכן הווי דינו כמחיצה נמורה ועי' עירובין מ"ז: א"ר יוחנן חפצי הנכרי קונים שביתה וכו'. ^ג יוצא מן הסוגי' דעירובין כ"ה: וכו' ^ד מטתם לשון דג' משמע קצת דבכל פנים נותנים קרפף ואפי' בעיר אחת ולא לבד בין ב' עירות, ואפשר שפסק כר' מאיר במתני' דעירובין נ"ז. וכבר כתב הריטב"א וה"ה בפס"ח מה' שבת ה"א שיש מי שפסק כר"מ.

כט.^א פי' הגאון במשנה עירובין עו. וע' שם ברש"י.

לערב זו עם זו מערבין שני עירובין זו לעצמה וזו לעצמה ולא אמרינן בפתוחות
 זו לזו^א ותיסר זו על זו וזו היא ששנינו מערבין שנים ואם רצו מערבין א'. והנשוא
 והנותן בחלון שאין בה ר' על ד' והוא למעלה מעשרה וכן בכותל שהוא גבוה
 מעשרה ורחב מארבעה אם ערבו בני העיר כולן ערוב אחד מותר ואין עליו כלום
 ואם לא ערבו אלא חצרות עם בתים אסור לשלול באותה חלון ובאותו הכותל^ב ומי
 שמשלל חייב מלקות שכבר כתוב לא תוציאו משא^ג שתי חצרות אבל בחלון
 שבין שני בתים אפי' למעלה מ' ערובין ערוב.

ל. והלכתא המשכיר בית לנכרי בחצרו אינו אוסר עליו ואין צריך ישראל
 לחזור ולשכור רשות מאותו גוי ששכר ממנו ודבר זה אומדן דעת' הוא דכי אונר
 ליה ישראל בית ארעתא דאסר רשות' עילויה לשלול' בשבת לא אונר ליה^א ושני
 יהודים הרדים בחצרו של גוי ואוכלים בספס ואין חלוקין בעיסתן אין אוסרים זה על זה.
 לא. והכי אמר רב ששנא גאון. ומי שיש לו קרפף בצד חצרו נסוע כרם
 ואילנות או שנזרע מעוטו אין משללין מקרפף לחצר ומחצר לקרפף אבל^ב בתוכו
 אם בית אם בית סאתים משלל בכלן יתר מבית סאתים אסור.

לב. והכי אמר רב נטרונאי גאון וששאלתם בשביל חצרות הסמוכות לבית
 הכנסת צריכין להכניס ולהוציא לביהכניס צריכין לערב בית הכנסת או לא. כך
 ראינו דבר זה לא אמרוהו חכמים בכל ערובין ולא שמענו מעולם שצריכין לערבו
 מן כמה טעמים אין צריכין לערב ואלמלא היתה של יחיד היה אוסר על אחיו
 ישראל ובית הכנסת של כל בני העיר היא כיצד אוסרת ועוד אפי' היתה של יחיד
 אינה אוסר' משום דלא יהיב אינש ערובא אלא כל היכא דדייר כדאמרינן^א מעשה
 בבן נפת שהיו לו חמש חצרות באושא ובא מעשה לפני חכמים ולא אסרו אלא
 מקום דירה בלבד דהיכי דאית ליה לאינש עשר דראתא במתא לא צריך למתן
 עשרה ערובין אלא היכי דדייר וכל שכן בבית הכנסת דלא מייחד לחד מנהון וכיון
 דלא מייחד מאן יהיב עלה ערוב הלכך לא צריך עירובו ולא אסר על ישראל
 ומכניסין ומוציאין מרשותן לתוכו ומתוכו לרשותן דרך פתחים ודרך חלונות ודרך
 גגות ואין בכך כלום אבל ודאי אית בה בית דירה לחון דכריך ביה ריפתא צריך
 חון למתן ערוב דכי קא יהיב על דירתיה קא יהיב ולא על בית הכנסת קא יהיב.

צ"ל רצו לערב^א נראה כוונת הגאון דלענן זה אינן חשובות כפתוחות זו לזו
 בענין שיאסור חצר על חצר השני כגון שהאחד לפניו מן השני כמאמר שמואל שם
 ס"ו. ונ"ל שצ"ל או הוא למעלה מעשרה, מטעם האמור שאין עירוב חצר זו עם
 חברתה ערוב. ודין כותל שם במשנה עו: ועו' טור או"ח סי' שע"ב. ונראה שכוונת
 הגאון אחר שאין עירוב אותה חצר עם שאר החצרים עירוב אם שלל מן החלון או מן
 הכותל לרשות הרבים למטה מ' ברשות הרבים או חייב מלקות והביא מקרא מן
 הנביאים ירמ' ו"ז כ"ב וצ"ל ולא תוציאו משא המובא גם לענין הוצאה והכנסה בהוריות ד.
 ונ"ל שכצ"ל: היינו בשתי חצרות אבל בחלון שבין ב' בתים כמאמר ר' נחמן בעירובין ע"ו:
 ל. ודין זה הובא מה"ה פ"ב דעירובין ה"י בשם הרשב"א. ודין זה הביא ה"ה
 שם ה"ט והוכיח כן מדברי הרמב"ם ועיקר הדין יוצא מן הש"ס עירובין ע"ג.

לא. והגאון ר' ששנ' הביא ב' דינין האחד אם הקרפף בצד החצר זה יוצא
 מן הש"ס שם כ"ה: א"ר זירא ומודינא בקרפף שנפרף במילואו לחצר שאסור ומקמינן
 ליה כר"ש שפסקינן כותיה ברשויות שם צ"א. מפני שאויר מחיצות מייתרו, ומוכח מזה
 שפי' וגי' הגאון בסוגי' כרש"י ולא כרמב"ם בפ"ו משבת ה"ה ומה שנקט הגאון נזרע
 מעוטו משום דין השני נקטו כנ"ל פי' הדברים. ודין זה מקום שנזרע מעוטו הוא
 בתוך החצר ממש זה הדין מבואר שם כ"ג: בסוגי' דקרפף שהוא יותר מבית סאתים
 וכלישנא בתרא דר' ירמ' מדיפת' שם כד. ומשמע מדברי הגאון דהיכי שנטע כרם ואילנות
 היו כנזרע ודינו כנינה.

לב. מקצת מן תשו' ר' נטרונאי נזכר בשבולי הלקט כלל כ"ה בשם תשו'
 הגאונים. עירובין ע"ב: (המשך יבא.)

מאמר על הלוקת התורה.

(המשך יבא.)

הפרשה כ"ה היא מהחלק ה' שבזו המנילה שהיא מקדושת העם והיא פרשת עריות. ואשר ראוי להעיר כי בלשון המקראות הטומאה היא הפך המהרה והפך הקדושה כשישתמש בה על קדושת העם. ולא יאמר קודש וחול רק כשידבר על המקדש וקדשיו. נמצאת אומר שני מדרגות הם שנוהרו עליה במנילה זו והם התקדשות וטהרה וקדושה והפך כולם היא הטומאה. ואמנם ההתקדשות היא בהרחקת המאכלות אם מצד השיקוף ואם מצד הטומאה. והטהרה הוא מהרחקת הטומאה אם מטומאה שהיא יוצאה מגופו או מטומאות הבאות ע"י מגע ומשא וכדומה. והקדושה היא הרחקה ממעשים המטמאים כעריות וע"ז או הדביקות והתנהגות במעשים מעולים שהנהוג בהם הוא קרוש והנמנע מהם לא נטמא אלא שלא הגיע למעלה העליונה בקדושה. ר"ט שמתחיל בפ' קדושים בצויו על הקדושה במוראת אב ואם ושמירת השבת ואין מי שנמנע מזה טמא אבל אלו המעשים הם ממעלת הקדושה. ויחדה התורה לפרשה זו ר"ל לפרשת עריות פרוסטיגמא לפניה מתחלת אני ה' אלהיכם כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה וגו' ומסיימת ושמרתם את חקתי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם אני ה'. ואח"כ מונה ופורשת כל העריות והפסיקים בעלי הכסורה בסתומה. ותחלה נאמר בדרך כלל שנאמר שאר הבשר בסיום אני ה' ואח"כ חוזר ופורט מי הם שאר בשרו והם ערות אב ואם. ערות אשת אב. ערות אחות. ערות בת הכן ובת הבת. ערות בת אשת אב. ערות אחות אב. ערות אחות אם. ערות אשת אחי האם. ערות כלתו. ערות אשת אח. שהם עשרה פרטים אל מה שאמר בכלל איש איש אל כל שאר בשרו וגו' והם ביו"ד פסוקים וכולם הופסקו בסתומות. ואח"כ מונה עור מן העריות שאינם שאר בשרו והם ערות אשה ובתה. ואשה אל אחותה. ואשה בנדת טומאתה. ואשת עמיתו. ומסיים ומזרעך לא תתן להעביר למולך וגו' בסיום אני ה'. וכולם סידור ולא הופסקו כלל לפי שההכתובים חכרם בווי"ן. וכבר הזכרתי בב"ת שנה ב' צד מ"ד שסגנון אני ה' או אני ה' אלהיכם הוא סגנון מיוחד למלך מצוה ורונמתו אני פרעה. או אם תרצה אמור שהוא חותם המצווה. וכל פרוסטיגמא שהיא אוהרה יתירה מתחלת באני ה' ומסיימת באני ה'. אמנם מה שהזכיר ענין המולך בפרשת העריות אבאר להלן אם יגזור השם. ובסוף הזכיר עור ב' שהם משכב זכר והרבעת בהמה לחבר אליהם דבור ארוך באזהרה יתירה שהם מתועבות שנשמאו הגוים בהם וסיום זה הדבור הוא ג"כ אני ה' אליהם. וכל מה שהזכיר בנגות האומות וטומאת הארץ היא באילו ה' התועבות האחרונות. אבל שאר העריות דשאר בשר אינן מהתועבות ולא נאסרו קודם מתן תורה כי אם מקצתם ובקצתם מהם נהגו היתראף האבות. וכל זה הענין הוא סידור לא פתוח ולא סתום אף שהכתובים הפסיקים באני ה' לפי שהו"ו דואת זכר מחברתם. ועוד יראה שכל אילו מן ערות אשה ובתה ולהלן הם בכלל תועבות הגוים לדעת בעלי המסורה ולכך לא הפסיקום וסופה פתוחה כיאות. ואף בעלי הקפ"טו"ל יפה הפסיקה. ואשר יש עוד להעיר כאן שפרשה זו ר"ל פרשת העריות היא נכפלת בזה החלק שמתחיל בפ' העריות וכופלה ומסיים בה אלא ששינה הסגנון בהם ויפה כווננו חז"ל שכינו פרשה הראשונה האזהרות והפרשה ה' העונשי ואין דוגמתן בכל התורה. ומעם הדבר שעיקר גרר קדושה היא גרר הערה ועוד שעריות נפשו של אדם מחמתן אבל עיקר הטעם שהוצרכו לאזהרה יתירה בזה לפי שבאמת נצטוו כאן על דבר קשה מאד וכמ"ש בספרי בהעלותך וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו היה ר' נהוראי אומר מלמד שהיו ישראל מצטערים בדעה שאמר להם משה לפרוש מן העריות. שכמה וכמה משפחות הוצרכו לגרש ארוסותיהם ונשואותיהם מפני החוקים החדשים האלו וכן כמה וכמה היו בהם שנולד

בהם פסול וממזרות ע"י אלו החוקים. ואף אם אמרו שמשפחה שנמטעה נמטעה ולא החריקו המשפחות שהרי משה ואהרן בעצמם בני דודה המה. מכל מקום קשה הרבה על האדם לקיים ולקבל חוק שנולד בו על ידו פסול וממזרות. הרי פירסמה התורה הרבה במשה ואהרן לומר שאף שנולדו הם ע"י כך מ"מ ניתנה מצוה על ידם. ומי יודע שאילולא משה ואהרן בעצמם נולדו כך אם לא התרעמו ישראל כל כך בדבר כמו שהתרעמו קרה וערתו על ענין הכהונה. ועכ"פ הוצרך הענין לצווי ואזהרה יתירה.

ה פ ר ש ה כ"ו דיבור אחד במעלות הקרושה והיא פרשת קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם ובה הרבה מצות מטבעות מטבעות וכל מטבע ומטבע מסיימת בחותם המצוה אני ה' או אני ה' אלהיכם. ומסיימת ושמתם את כל חקתי ואת כל משפטי ועשיתם אותם אני ה'. א) מוראת אב ואם ושמירת שבת. ומהקישן במטבע אחת אתה למד שטעם שניהם שווה והיא הכנעת היציר ליוצרו ומוראתו ואפי' לא עשו האב והאם לולדם שום טובה בעולם רק שהולידוהו כגון שזה הולד הוא אסופי מן השוק אבל יודע הוא מי הם אבותיו הוא חייב במוראם במוראת היצור ליוצרו. ב) שלא להפנות אל האלילים לדחות איוה רעה או להשגת טובה ושלא לעשות אלהי מסכה שהם צלמי המשרה ואיקוני מלכות (כמו שאבאר זה הענין במאמר חטא העגל). ג) שלא יאכל השלמים כ"א ב' ימים ולילה ועויבת פאה ולקט ופרט ועוללות לעני ולגר, ומהקישן במטבע אחת אתה למד שטעם הגבלת הזמן באכילת השלמים היא כדי שיהא אדם קורא לשולחנו העניים והגרים והיתומים שיאכלו עמו כדי שלא יִתַר מבשר שלמיו ועוד רמזה לך התורה בסידורה שלא יוציא זמנו לבטלה לומר עסוק במצוה אני שהרי שלמים עלי אלא יפנה לקצירו ולכרמו והעוסק בשדהו ובכרמו ומניה פאה ולקט ופרט ועוללות הוא כאילו הקריב שלמים. ד) שלא לנגוב ולא לכחש ולשקר ושלא לשבע לשקר ועל מטבע זו אמרה התורה וחללת את שם אלהיך אני ה' שכאילו הרברים מחללים שמו של הקב"ה. ה) שלא לעשוק ולגזול ושלא לחלין פעולת שכיר (וכמו שפרש"י עפ"י חז"ל שכולם בפעולת שכיר נאמרו) ופ' הכתוב שהמלין פעולת שכיר הוא עושק וגזול וע"כ כתוב לא תלין בלא ויו"ו. ושלא לקלל חרש ושלא ליתן מכשול לפני עור. ולפי שאין אדם ירא מהם שכולם הם מדוכאים השכיר והחרש והעור אמרה התורה ויראת מאלהיך אני ה'. ו) מצוה על השופטים שלא לעשות עול במשפט ושלא לישא פני דל ושלא להדר פני גדול ולשפוט בצדק ושלא יהא הדיון מצתת ומרגל אולי חטא איש ושלא לעמוד על דם לומר מה איכפת לי אלא יודרו לעשות משפט ולענוש הרוצחים. ז) שלא ישנא איש אחיו בלבו אלא יוכיחוהו אם עשה לו רעה ושלא יקם ולא יטר ומה דסני ליה לא יעביד לחבריה ואהבת לרעך כמוך. ח) החוקים בכלאי בהמה ושדה ובגד ואשם שפחה חרופה. ופ' נחרפת שכבר נגלתה לאיש (והיא נרדף עם עם ערה כמו חרף נפשו הערה נפשו) שוחו כלאי אדם. והזהירה התורה שדבר זה תהיה בקרת בעיניהם כלו' דבר פחוות וריקות משולה והפקר (עיי' רמב"ן). ושהיה ממתנין ג' שנים לערלת פירות ובשנה הרביעית יקרישום קדש ולא יאכלום חולין עד השנה החמישית. ונכללה מצוה זו במטבע זו להקיש ערלה לכלאים. ט) למנוע מחוקות העכו"ם וממנהגיהם לאכול על הדם לנחש ולעונן ולהקיף פאת הראש ולהשחית פאת הזקן ולשרוט על המתים ולתת בהם כתבת קעקע. י) בהרחקת הזנות מהבנות ושמירת השבתות ומוראת המקדש. והיקש מטבע זו הוא. שמה שהזהירה התורה כאן אל תחלל את בתך להזנותה היא ממין עבודות העכו"ם בשבתותיהם ובתניהם במקום מקדשם והוא קרבן בתולים כעין קרבן ביכורים ודבר זה גורם להזנות הבנות ולמלאות הארץ זימה והעושה כך פוגם במוראו של מקדש ומחלל השבתות. יא) שלא לפנות לאבת וירעונים לידע העתידות המטמאים נפשו של אדם. יב) הצווי בהפך מענין זה והוא לכבד הוקנים כי רוב ימים ידברו והם יגידו לך דעת. ולפי שהם חלושי כח ונער ירהב בהם ולא יירא

נאמר ויראת כאלהך אני ה' (יג) שלא להונות הגר ושישוהו לאזרח ולאהבו. (יד) שלא לעשות עול ושיקור במשפט במדה במשקל ובמשורה ובמאזנים איפה והין, ובסוף כולל כולם במאמר ושמרתם את כל חוקתי. נמצאת אומר שפרשה זו כוללת בתחלה וכוללת בסוף ופורטת באמצע. וסדר ה"ד מטבעות שבה הם. מוראת היוצר. הנינת העניים והנאנחים שהוא אהבת חסד. ועשות משפט. אהבת רעים. חוקי כלאים וערלה. חוקות העכו"ם. כיבוד זקנים. אהבת גרים. ומשא ומתן באמונה. והנה היה מקום להפסיק בין מטבע ומטבע אבל בעלי המסורה עשואם סידור. אמנם הפסיקו בין שפחה חרופה לערלה בפתוחה לפי שסגנון הלשון שמדבר על העתיד בבואם לארץ כמ"ש וכי תבאו אל הארץ היה מראה בעיניהם שהיא פרשה בפני עצמה. וכן הפסיקו בסתומה בין מפני שיבה להציווי על הגרים. וכאן גרם ג"כ להם סגנון הלשון להפסיק לפי שהכתוב מדבר על הארץ כמ"ש וכי יגור אתך גר בארצכם וגו'. וסופה פתוחה כיאות ואף בעלי הקפוטולי יפה הפסיקה.

הפרשה הכ"ז דיבור אחד בעונשין של עריות ועוד איזה דברים שיוזכרו בפרשת הקדושה. ומתחיל בענין המולך. ואשר הזכיר המולך בענין העריות באזהרות ובעונשין לפי שהעבירו מורעם למולך קרבן מהבנים להגן על המשפחה. וממעם הזה הקולר תלוי בצואר כל המשפחה כולה כמ"ש ושמתי אני את פני באיש ההוא ובמשפחתו וגו' וע"כ הוזכר ענינו בתורת המשפחות. ואח"כ הדומה לזכר בענין והיא הפנייה אל האבת והידענים שמטבע האוהבים והנאהבים המדווגים לנחש על העתידות אם הקישור יהיה עולה להם לטובה. ואח"כ בקללת אב ואם שהוא חורבן המשפחה. ואח"כ נסדרו עונשי העריות והזכיר תחלה מה שאינו בדרך האישות אלא על צד הניאוף שהוא חורבן המשפחות דהיינו אשת איש. ואח"כ הזכיר אשת אב וכלתו ומשכב זכר שבשלתם אמר מות יומתו שניהם דמיהם בם. ואח"כ הזכיר אשה ובתה שנידונים באש ישרפו אותו ואתהו. ואח"כ הזכיר שכיבת הבהמה שאף בזו מות יומתו דמיהם בם. וכבר היה ראוי להזכיר ענין זה עם השלשת שלמעלה שענשם שוה אלא שרצו הכתובים לסדר השכיבות באדם שנמסר דינם לבית דין אם בסקילה או בשרפה וסדר אחרים ענין הבהמה שאף זו נמסר הרין לביד והפסיק בענין הבהמה בין אלו שלמעלה שדינם בב"ד ובין אלו שלמעלה שענשם על דרך אחר. והזכיר אחותו שענשם ונכרתו לעיני בני עמם וגו' עינו ישא והסמך לו אשה דוה שאף בזו ונכרתו שניהם וגו' ואח"כ הסמך אחות אב ואם שאף בזו עונם ישאו. ואח"כ הזכיר הרודה ואשת אח ששניהם בערירים. והנה מטבעות העונשין הם. מולך או ידעני וקללת אב ואם שהם ג'. הניאוף באשת איש היא א'. אשת אב כלה וזכר שהם ג'. אשה ובתה הוא א' שהם ג' גופין. הבחמה היא א' שהם ד' גופין האיש עמה והאשה עמה. אחותו בת אב או בת אם ואשה דוה ואחות אם ואחות אב שהם ג' מצד השמות אמנם מצד הגופים הם ה'. ואח"כ הרודה ואשת אח שהם ב'. ויהיה הסידור ג' א' ג' א'. וההפסק בבהמה שהוא א' שהם ב' מצד האיש והאשה. ג' ב'. וסיום הפרשה בדיבור ואזהרה כוללת על שמירת החוקים והמשפטים והמניעה מחוקות העמים וההבדל מהם וחזור על כל ענין המנילה בהבדלה בין הבהמה המהורה לטמאה וגו' ולהיותם קרושים. והנה היה ראוי להיות סיומה של פרשה במקרא והייתם לי קדשים כי קדוש אני ה' ואבריל אתכם מן העמים להיות לי. אמנם הסיום היא ע"ד זר שמסיים ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעני מות יומתו באבן ירגמו אתם דמיהם בם והיה ראוי מקום זה המקרא להיות מקומו לעיל בין העונשים. וכבר היה מקום לומר שנמסרתם המקרא ממקומו ונשתבש. ואל תתמה בדבר שכווצא בזה מצינו ביומא ע"א ע"א שאמרו שכל הפרשה כולה נאמרה על הסדר חוץ מפסוק זה וכי והקשו שם ומאי חוית דמשבשת קראי שביש מתניתא ומשני התם לפרושי טעמא דמתניתא דמשבשא קראי ע"ש. אמנם אין דעתי נוחה בדבר ועל כן אומר אני שסגנון מיוחד הוא לפסוק זה שנכתוב בסוף המנילה באדם השוכח דבר במכתבו וחזור ונזכר וכותבו בסוף. ונעשה זה בכוננה

כדי שיעמוד הקורא על הרבר וישומהו אל לבו. אף כאן לפי שהיו דיעותיהם נמשכות אחרי האובות והידעונים לדרוש בעד החיים אל המתים והזהירה התורה בדבר זה בהרבה הזהרות ולא הספיקו שהרי תמצא שבימי שאל עדין היו אוב וידעוני בארץ ושבסוף אף שאל נכשל בדבר על כן ראתה התורה בסידור מגלה זו להזכיר העונש על אוב וידעוני בסופה כאדם השוכח דבר כדי שיעמדו עליו ויחקוהו בלבם. ועשו בעלי המסורה פרשה זו כולה סידור לפי שהיא פרשת עונשין והיא כמו התוכחות שאין מפסיקין בהם משום ואל תקוץ בתוכחתו. והנה המגילה החשובה הזו יש בה מ' פרשיות ושנים נוספות שהם בכלל י"א פרשיות וכל פרשה ופרשה דיבור בפני עצמו שהם י"א דיבורים.

המגילה הדי' היא מגילת תורת הכהנים המתחלת אמר אל הכהנים ומסיימת ושמרתם מצותי וגו' ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני' אני ה' מקדשכם המוציא אתכם וגו' ויפה פירשו הראב"ע ולא תחללו וגו' עם בני אהרן ידבר וכו' והעד ונקדשתי בתוך בני'. וענינה של המגילה היא תוספות קדושה לכהנים יותר מישראל באכילתם ובנשיאת הנשים ובהרחקת בעלי מומין נוסף על הרחקת המנוגעים ונכללו בה ג"כ צווים כללים בענין עבודת הקרבנות.

הפרשה ה"ח בה אמירה ודבור. ומתחלת באמירה ויאמר ה' אל משה אמור אל הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם וגו'. וכפל האמירות להזהיר אותם ביותר על מה שנצטוו בפרשה זו. ונחלקת האמירה לבי' ענינים בצווים לכהן הדיוט ובצווים לכהן הגדול שנתוספה בו קדושה יתירה והפסיקום בעלי המסורה בסתומה. והצווים הם הרחקת טומאת נפש שאין משארו הקרוב לו וכולל בתחלתו לנפש לא ישמא בעמיו וגו' ופורט הקרובים היוצאים מן הכלל ואח"כ כולל בסוף לא ישמא בעל בעמיו להחלו ובוה פירשה לך התורה טעמו של דבר שהכהן הוא בעל אהרן והוא מתלל עצמו כשהוא מטמא בעמיו. ואח"כ על הרחקת סימני האבלות היתירה. ואח"כ הרחקת הנשים אשר לא ישאו אף שהן מותרות לישראל, ואח"כ בתוספת קדושת המשפחה שאם תתחלל בתו בנות שאף אביה מחולל והיא נידונית בשרפה. ולפי שהכהנים טרודים הויץ לביתם כמ"ש ואת אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע ונזח לה לבתו שתקלקל ע"כ החמירה בה התורה יותר ועוד כדי שישלסלו במנהגייהן לפי שענין כל ישראל צופות עליהן ואם בארזים תפול שלהבת הזמה מה יעשו אוזבי הקיר. והענין ה"ב היא בתוספת קדושת הכה"ג שלא ינהגו בעצמו מסימני האבילות כלל כלל לא ולא ישמא לשום נפש מת אפי' לאב ואם וע"ז נאמר האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו ושלא ישא כ"א הבתולה. ואח"כ בא בה בפרשה עוד דבור והוא אל אהרן שכל בעלי מומין שבזרעו יפסלו מהקריב ולגשת למזבח ולבא אל הפרכת אך לא יאבדו חלקם במתנות הכהונה. וסיום הפרשה היא וידבר משה אל אהרן ואל בניו ואל כל בני' והנה דבר אל אהרן במה שנצטווה הוא להרחיק מורעו בעלי מומין מהעבודה ואל בניו במה שנצטווה הם כאמרו אמור אל הכהנים בני אהרן שהוא בקדושת כהן הדיוט ואל כל בני' צוה שבית דינם של ישראל מוזהר עליהם ושהיו הכהנים כפופים תחת ידם. והפסיקו בעלי המסורה בין האמירה והדיבור בסתומה כיאות ובסופם פתוחה. ואף בעלי הקפיטולי יפה חלקוה.

הפרשה ה"ט הוא דיבור אחר בשמירה מטומאת הגוף ומטומאת מנע ומטומאת אוכלין באכילת הקדשים ומי הם מבני ביתו אשר יאכל קדש ואשר לא יאכל ובכלל זה יחשב וענשו אם אכל. וסיום הפרשה כי אני ה' מקדשם. וכולל סדור ותחלתה וסופה פתוחה.

הפרשה ה"י בה ב' דיבורים ומתחלת דבר אל אהרן ואל בניו ואל כל בני' ואמרת אליהם וגו' שנצטוו בזה הכהנים וישראל. ונמשך זה המקרא גם על הדיבור ה"ב על כן לא נאמר בו דבר וגו'. וענין הדיבור הא' שלא להקריב בעלי מומין והמסורסין ואיסור הסירוס. וענין הדיבור ה"ב' שלא יקריבו מחוסר זמן ואיסור אותו ואת בנו וזמן אכילת תודה. והפסיקו בעלי המסורה בין דיבור לדיבור רק

בסתומה לומר שהם פרשה אחת ובסופה פתוחה אבל כל עניני הדבור הב' עשאו סדר לפי שוויין מחברות אותם. ונמצאת למד שמגילה זו בה ב' חלקים חלק א' עיקרו לכהנים וחלק ב' נאמר לכהנים ולישראל. ובעלי הקפישולי עשו מב' פרשיות אילו האחרונות סימן א' וקרבו המרוחקים. והנה במגילה זו בת ג' פרשיות אמירה אחת וד' דיבורים.

המגילה לה ה' בקרבנות הקבועים. והיא מגילת המועדות להקריב בהם אשה לה' עלה ומנחה ובה ונסכים דבר יום ביומו, ולא נפרטו בה סדר הקרבנות לפי שלא נהגו בהם במדבר ונפרטו בערבות מואב בס' פינחס. ולא נזכר בה תמיד של יום שכבר נצטוו בזה הענין בציווי על קרבנות המילואים בפ' תצוה. אבל כשבא לפרט סדר הקרבנות בערבות מואב התחיל בסדר היום. וכן יצוה במגילה זו על העבודות הקבועות שהם הדלקת המנורה וסידור לחם הפנים. ולא הזכיר בה הקטורת שכבר נצטוו בה עם הצווי על שמן המשחה בפ' תשא. והנה התמיד והקטורת כבר נעשו בשמונת ימי המילואים ונתחנך בהם אהרן ולא נזכרו רק אלו העבודות שלא נתחנך בהם אהרן עדיין. אמנם מה שהוזכר ענין הדלקת הנרות בואתה תצוה היא תוספה שם שהוקדמה כמו שכתבתי שם. והיה ראוי לסדר אחר מגילה זו הקרבנות שאינן קבועות שעדיין לא נזכרו במגילת הקרבנות בפרשת ויקרא. אבל לא נסדרו אלא בספר במדבר כאשר אדבר על זה בעזר השם. ונתוספו כאן בסיום הספר ג' הוספות ממגילות אחרות וכאשר אבאר.

הפרשה ה"א היא פרשת המועדות ובה ה' דיבורים. הדיבור הא' דיבור כולל על המועדים ויזכיר בו את שבת בראשית ואח"כ פותח בענין המועדים אלה מועדי ה' מקראי קודש וגו' ומצוה על הפסח ביד לחורש וחג המצות שבעת ימים. והפסיקו בהם בעלי המסורה בפתוחה ועשאו פרשיות פרשיות לחשיבות ענינם. הדיבור הב' הוא מפורש על העתיד כמ"ש כי תבאו אל הארץ וגו' והיא בהקרב העומר מקציר השעורים וספירת חמשים יום חוקות שבועות קציר ובסופם הקרבת לחם הביכורים והוא חג יום הביכורים או חג השבועות. ונפרטו כאן קרבנותיהם לפי שכבר הזכיר שעל העתיד ידבר. ובדרך אגב הוהיר על פאה ולקט לומר לך שאף הם חשובים כביכורים וסיים בה בחותם המצוה אני ה' אליהם. והפסיקו בעלי המסורה בין הצווי על העומר והצווי על השבועות בסתומה וסופו פתוחה כואת. הדיבור הג' היא על יום זכרון תרועה בחדש השביעי. והנה בזה החורש צאת השנה ותקופתה לעבורת השדה והכרם וכמ"ש בפ' משפטים וחג האסיף בצאת השנה באספך את מעשיך מן השדה. ואומר בפ' תשא וחג האסיף תקופת השנה והוקבע בו שמחת האסיף כמ"ש בפ' ראה כי יברכך ה' אלהיך בכל תבואתך ובכל מעשה ידך והיית אך שמח. והוקדם לחג השמחה יום טהרה וכפרה וכמ"ש אך בעשור לחודש השביעי הזה יום הכפורים הוא. ולפי מעלת זה החדש הוקבע יום ראשון שבו לזכרון תרועה והוא מקודש מכל שאר ראשי חרשים שיומו חג באיסור מלאכה. הדיבור הד' היא אך בעשור לחדש השביעי הזה יום הכפורים הוא. ולא הפסיקו בעלי המסורה בין דבור ג' לד' רק בסתומה שהם נמשכים זה על זה שזכרון תרועה הוא עבוד יום הכפורים כאשר יורו על זה המלות אך הזה הוא וסופם פתוחה. הדיבור הה' הוא במ"ו יום לחדש השביעי הזה חג הסוכות וגו'. ודיבור זה הוא בכלל סגנון שבתחלה מצוה על שבעת ימים חג הסוכות והשמיני עצרת ומסיים אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם וגו' וכללם בסוף כמו שכללם בתחלה ואח"כ חזר ומתחיל אך במ"ו יום לחדש השביעי באספכם את תבואת הארץ וגו' ומצוה על לקיחת ד' מינים. נמצינו למידן מזה שב' ענינים הם בזה החג. ענין א' הוא חג הסוכות וכמ"ש בסוף הדיבור בסוכת תשבו שבעת ימים וגו' למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני וגו' ואין לזה ענין עם האסיף שכבר יוכשר לזכרון זה המאורע כל השנה כולה. אמנם יש כאן ענין ב' והוא חג האסיף שהוא השמחה כברכת השם במעשה השדה ולפרסומו של זה הענין

היא לקחת הדי' מינים כמ"ש ולקחתם לכם וגו' ושמתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים. וקבעתה התורה זכרון הענין הא' בו ימי השמחה של הענין הב'. ושעמו של דבר כמ"ש מפורש במשנה תורה פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וגו' ורם לבבך ושכחת וגו' המוליך במדבר הגדול וגו' המאכילך מן במדבר וגו' ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנתן לך כח לעשות חיל וגו' (דברים ח'). וע"כ הוקבע זכרון ימי המדבר בימי האסיף כדי לזכור כי השם הוא הנותן כח לעומת חיל. עוד יש להעיר שמוהיר בענין הב' ואומר והגתם אתו חג לה' שבעת ימים בשנה תקת עולם לדורותיכם בחדש השביעי תחגו אותו. והנה הוהיר על ב' דברים. הא' שיחוגו אותו ז' ימים. הב' שיחוגו אותו בחדש השביעי. ומצורך כפל אזהרה זו מראין הדברים ששמחת חג האסיף היתה נוהגת ובאה מימים הקדמונים וצותה התורה שלא יבלו עתם בחג יותר מז' ימים. וקבעתה שיהיו אלו ימי השמחה בחדש השביעי לפי שהמנהג הקדום היה בזמן אחר. אמנם סתמו המקראות באיזה זמן היה נוהג ובא עד שהוכרחה התורה לכפול ולהוהיר בחדש הו' תחגו אותו. אולם מירבעם אתה למד שהמנהג הקדום היה לחוג בחדש השמיני שנאמר שם ויעש ירבעם חג בחדש השמיני במ"ו יום לחדש כחג אשר ביהודה וגו' (מלכים א' י"ב). וכשם שעשה העגלים כעגל המדבר כך קבע זמן החג כאשר היה מקדם. והנה בין דיבור ה' לדיבור ד' פתוחה וסופו פתוחה. ואף בעלי הקפיטולי עשו פרשת המוערות סימן א' ויפה הפסיקו.

הפרשה הל"ב הוא דבור אחד כולל הצווי על שמן זית זך כתית למאור להעלות נר תמיד וסירורו של לחם הפנים והם מן העבודות הקבועות ומן העבודות שעדיין לא נתחנך בהם אהרן כמו שכתבתי לעיל בתחלת המגילה. וכבר הזכרתי בבית שנה ג' שפ' צווי הנרות בפ' תצוה היא מוקדמת שם ולא נכתבה כמו שנאמרה. והופסקו בפתוחה אף שהם בדיבור אחד לפי שהם ענינים שונים זה מזה ועשאום לב' פרשיות. ותחלתם פתוחה כיאות אמנם סופה סתומה כמו שאני עתיד לבאר.

הפרשה הל"ג היא פרשת המקלל. והיא הוספה א' ממגילה אחרת וענינה ספור כיאורע ואחר המאורע דיבור וצווי בענין המקלל ומכה נפש אדם ונפש בהמה ונותן מום בעמיתו. שכן דרך התורה (כמ"כ בבית שנה ג' צד רצ"ו) להזכיר הצווים והתורות על סדר המאורע שנתלים בו. ונחלקו חז"ל בזמן המאורע אמרו בויקרא רבה ר' ברכיה אמר מפרשה של מעלה יצא. והעתיקו רש"י עה"ת ובתוי"כ אמרו והוא ג"כ בויקרא רבה שם מפרשת יוחסין יצא וכו' והעתיקו רש"י ג"כ והנה לשטה זו ראויה היתה פרשה זו להכתב בס' במדבר שהמאורע היה אחר שנסדרו איש על דגלו וגו' אבל לשטה א' פרשה זו במקומה היא וכן כתב הראב"ע וח"ל ולא נרע למה נסמכה זאת הפרשה אולי דבר המקלל דברים אשר לא כן בעבור הלחם והשמן והקרבנות. ויראה שכן דעת בעלי המסורה כשטת ר' ברכיה וע"כ לא הפסיקו בהם אלא בסתומה. אמנם הפסיקו בין הדיבור למאורע בפתוחה לפי שהוא דבור בפני עצמו כולל ענינים רבים ובסופו פתוחה כיאות. ואומר אני שהמאורע אירע בחנייתם על הר סיני ולפי שבא לסדר בזה הספר המצות שניתנו בחר סיני על כן נכתב ונתוסף הענין. כאן והואיל שניתנו המשפטים לישראל וקבלום עליהם בא והוסיף להם ע"י המאורע משפט אחד יהיה לכם כגד כאזרח יהיה כי אני ה' אלהיכם לפי שזה המקלל היה בן איש מצרי. אמנם הוא ממגילה אחרת שנחשוב אותה למגילה וי"ו.

הפרשה הל"ד והל"ה הנה פרשיות בהר ובחוקותי עד סוף סימן כ"ו המסיימות אלה החקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' בינו ובין בניי בהר סיני ביד משה. וכבר כתבתי בבית שנה ג' צד שכ"ה שפרשת משפטים נקטעה ולא נכתבה כמו שנאמרה שכל עניני פ' בהר שהם השמיטות והיובלות וגאולת הנחלות

והנמכרים לעבדות הם מכלל המשפטים. והמשפטים מתחילין בתורת העבדות ומסיימין בתורת העבדות כי היא הפנה הראשית שבתורה כאמרו כי לי בני עבדים עבדי הם וגו'. והיוצא מפנה זו היא אמרו והארץ לא תמכר לצמתת כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי. כי מה שקנה העבד קנה רבו ולא ניתנה להם הארץ אלא להיות בה כגרים ותושבים. ונפלאים הם דרכי התורה נעלים מכל רעיון אנושי. כי לגדור בחומה בצורה חפשויות האומה עשתם כולם לעבדים. דהיינו לעבדי השם. ועבד השם הוא בעל כרחו חפשי מכל אנוש וכל ישראל ערבים בעד חפשויות כל אחד ואחד מהם. וכדי לגדור בחומה בצורה בעד נחלתם שתהיה נחלת כל אחד ואחד קיימת לו לרוד דורים העבירה אותם כולם מנחלה. והחזירה הארץ להשם ועשתם כולם גרים ותושבים. וגדרה בזה שלא להונות איש מנחלתו. נטלה חפשויותם ועשתם ע"י כך חפשים ונטלה את נחלתם וקיימה ע"י כך נחלתם בידם. ולפי שפרשה ל"ד היא מכלל המשפטים אשר שם משה לפני בני ע"ב התחילה הפרשה וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר כלו' וכבר דבר בהר סיני בשעה שסדר המשפטים לפני בני".

אמנם נסדרו ונתוספו פרשיות אלו כאן כדי לכלול כל הצווים והתורות שנאמרו למשה מוזמן קבלת התורה ואילך דהיינו מעלייתו בהר וירידתו בכלל המצות שמסיני שקבלו עליהם בכרית וענו קול אחד ואמרו כל הדברים אשר דבר ה' נעשה. שהרי על אלו הצווים התרעמו וערערו. וכבר עמד קרח ועדתו נשיאי עדה ואמרו רב לכם כי כל העדה כלם קרושים ובתכם ה' וגו' וערערו על הצווים שבאו להם אחרי כן ומענו שלא קבלום עליהם בהר סיני. ועל כן כללה התורה כולם בחותם הקיום והברית ואמרה אלה החקים והמשפטים והתורת אשר נתן ה' בינו ובין בני בניו בהר סיני ביד משה כלומר שהם כולם מכלל התנאים אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל (ולהלן ב' בחוקותי אעתיק דברי הראב"ע בזה הענין ע"י"ש). ואחרי הקדימי זאת אישיב אל פרטי הפרשיות.

פרשה ל"ד היא פ' בהר המסיימת בפסוק כי לי בני עבדים וגו'. ועניניה רבים ובעלי המסורה הפסיקו בין ענין לענין בסתומה. ענין א'. היא שבת הארץ והיא ענין נפלא ומבהיל והיא שארון הארץ מצוה לעבדיו שיעובו את נחלתו שנה תמימה ואין להם בה שום זכות ורשות. כי תשבת הארץ ותחזור לכמות שהיתה בטרם הנחל עליון גוים והפרידו בני אדם. וכולם יהיו שווים בה האדם והבהמה והחיה יחד. כאמרו והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל. ופרטה התורה הדבר פרט ופרט ואמרה כל תבואתה כדי שלא ליתן שום פתחון פה לעכב בדבר. ונפרצו בשנה הזאת כל הסיוגים והגדרים ונפתחו כל הפתחים והשערים וחזרה הארץ למי שנתנה והושו בה כל ברואי יחד. הענין הב' היא ספירת שבע שכתת שנים וקידוש שנת החמשים לקרא דרור בארץ שישב כל איש לאחוזתו ולמשפחתו וכמו שפורט והולך שהמכירה והקנין יהיה במספר שנים אחר היובל. ומסיים אלו הענינים במקראות ועשיתם את חקתי וגו' וישבתם על הארץ לבטח. ונתנה הארץ פריה וגו' וישבתם לבטח עליה. וכי תאמרו מה נאכל וגו' והארץ לא תמכר לצמתת וגו' גאלה תתנו לארץ. כי הישיבה על הארץ לבטח תלויה בכך וכמ"ש באלות הברית אז תרצה הארץ את שבתתיה וגו' והארץ תעזב מהם ותריץ את שבתתיה וגו'. הענין הג' היא בענין הגאולה בשדה האחוזה. הענין הד' בעיר חומה שמיעטה התורה זמן הגאולה בבתי ערי חומה ושתהיה לקנה לצמתת אחות עולם וכן ערי הלויים ללויים אחות עולם. וכוננה בזה כדי שיגדלו הערים בבנינים ותחבולות וצרכי המדינה שנעשים בערים. כי אם לא תהיה אחות עולם לקונה אותו לא יעמל בדבר שסופו לצאת מידו ביובל. הענין הח' להחזיק ביד הכך שלא יצטרך למכור מאחוזתו ולהלוות לו בלא נשך ותרבית. ונכללו בצווי זה אף הגר והתושב כמ"ש והחזקת בו גר ותושב וחי עמך. הענין ח"ו

יצאת העבר ביובל. הענין חי' גאולת העבר שנמכר לגר תושב או לעקר משפחת גר. וסיום הפרשה הוא כחותם המצוה אני ה' אלהיכם. והנה בסוף הפרשה עור-ב' פסוקים והם לא תעשו לכם אלילים ופסל ומצבה לא תקימו וגו' את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו אני ה'. וענין אלו הכתובים הוא שפסל ומצבה ואבן משכית עיקר עשייתם היא שיתפעל כח הרמיון שבאדם ויתעורר לבוון רעיונותיו ליראתו שהוא עובדה. ואף שאין תחלת ההשקפה לעבודת הצורות בעצמם מ"מ הרבר גורם לכך וסוף הרבר שישתכח האלוה ולא תשאיר רק עבודת הצורה. וע"כ אסרתה התורה כל ההתפעלות של החושים לעורר הרעיון אל עבודת אלוה כדי שלא יבואו לעבודת הפסל והמצבה והאבן משכית בעצמם. ותמורת אלו המוחשים קבעה ב' דברים האחד זמנים מקודשים והם השבתות והב' מקום מקודש והוא המקדש. והנה אלו הב' פסוקים כבר נאמרו בפ' קדשים. והמקרא הא' אל תפנו אל האלילים וגו' אלא שהוא כאן מפורט יותר והמקרא הב' הוא שם פסוק ח' מלה במלה. וכשתסתכל בדבר תמצא שאלו הב' פסוקים הם כלל ד' דברות הראשונות שהם אנכי לא יהיה לא תשא וזכור, כלו' שאנכי ה' אני הוא אלהך ולא יהיו לך אלהים אחרים ואת שמי לא תשא לשיא אלא תתנהג כמו שראוי לעם ה' (עיי' בב"ת שנה ב' ש"א) והקישור והברית ביני וביניך יהא נסמן לך ע"י אות הברית שהוא השבת. וע"כ נתוספו אלו הב' פסוקים כאן שהם כעין חותם כל המצות שנאמרו בהר סיני. ולא נכתבה התורה כמו שנאמרה שאלו הב' פסוקים לא נאמרו בשומו המשפטים לפני בני' שהרי משה בעצמו הקים י"ב מצבות ל"ב שבמי ישראל (שמות כ"ד) אלא אחר מאורע העגל נאסרו להם כל אלו המוחשים. אלא שנתוספו כאן כעין חותם כל הצווים כמו שאמרת. ובעלי המסורה לא הפסיקום כלל ועשאו סדור עם מה שלפניהם ובסופם פתחה כיאות. ופעמים נראה שהבינום כמו שפירשום בתו"כ כי אני ה' אלהיכם את שבתותי תשמרו וגו' כנגד זה הנמכר לעכו"ם הכתוב מדבר שלא יאמר הואיל ורבי עובד עכו"ם וכו' הואיל ורבי מחלל שבתות וכו' ומקדשי תיראו הוזהיר כן הכתוב על כל המצות. ולכך עשאו סידור. ואמנם בעלי הקפ"טו"ל חילקום ועשאו אלו הב' פסוקים כעין הקדמה לפ' בחוקותי.

פרשה ל"ה הוא פ' בחוקותי. ופרשה זו היא ספר הברית שקרא משה באזני העם בקבלת התורה בסיני. וכבר עמד על זה הראב"ע וכתב בריש פ' בהר ז"ל אין מוקדם ומאוחר בתורה וזו הפרשה קודם ויקרא וכל הפרשיות שהם אחריו. כי הדבור בהר סיני ועתה כרת הברית הכתובה בפ' ואלה המשפטים והזכירה במקום הזה לחבר תנאי הארץ וכו'. והוא כעין שכתבתי וכבר קדמוהו רבנן במכילתא יתרו מס' דבחדש פ"ג שנחלקו שם חו"ל הקדמונים בענין ספר הברית והביאו שם שיטתו של ר"י שהוא כעין שיטת הראב"ע ואמרו שם יקח ספר הברית ויקרא באזני העם אבל לא שמענו מהיכן קרא באזניהם וכו' ר' ישמעאל אומר בתחלת הענין מה הוא אומר ושבתה הארץ שבת לה' וגו' שמטים ויובלות ברכות וקללות בסוף הענין מה הוא אומר אלה החקים והמשפטים והתורות וגו'. ואם שהלשון מגומגם קצת אין ספק שכוונת המאמר על דרך הראב"ע וכמו שפרשתיהו שם בט"ע אות ח'. ועניני פרשה זו תחלתה הברכה שתהיה אם בחוקותי תלכו הן קודם ללא. ומסיים בלשון הדבור הא' מו' הרברות אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים מהיות להם עבדים וגו'. ואח"כ הלאו ואם לא תשמעו לי וגו' והוא האלה והתוכחה ובה ז' מדרגות. א' ואם לא תשמעו לי וגו'. ב' ואם עד אלה לא תשמעו לי וגו'. ג' ואם תלכו עמי בקרי ולא תאבו לשמע לי וגו'. ד' ואם באלה לא תוסרו לי וגו'. ה' ואם בזאת לא תשמעו לי וגו'. ו' סוכם מה שיגיע לעם ולארץ אחר מלאת אלו חמשה הדרגות. ז' הסיום בטוב ואף גם זאת וגו' וזכרתי להם ברית ראשונים וגו' ואח"כ מסיים אלה החקים והמשפטים וגו' כמו שהזכרתי. וכולא סידור שאין מפסיקין בתוכחות אבל הפסיקו בין הברכה והקללה בפתוחה

ועשאוּם פּרשיות פּרשיות וכן הפסיקו בסוף בפתוחה כּיאות. ובעלי הקפּיטולי
 עשאוּם כולם סימן א' עם הב' פּסוקים שלפניהם כמו שהזכרתי.
 הפרשה הל"ו היא הפרשה האחרונה שבספר ובה ענינים רבים.
 א' ערכי אדם. ב' ערך בהמה טמאה והקדים לזה הענין שבהמה הראויה
 לקרבן אין בה ערכין ולא יחליף ולא ימיר אותה. ג' ערך בתים. ד' ערך שדה
 אחוזה. ה' ערך שדה מקנה. ו' בקדושת בכור בהמה טהורה שאין שאר הקדש חל
 עליו אבל הוא חל על בכור בהמה טמאה (ע"י ראב"ע ורמב"ן). ז' חרמי אדם
 ובהמה ושדה אשר יחרים איש לה' ויוצא מכלל זה חרם אשר יחרם מן האדם
 עפ"י בית דין שהנחרמים ע"י ב"ד הם למיתה. ח' בקדושת מעשר הזרע.
 ט' בקדושת מעשר בהמה. וכולה דיבור אחד ועשאוּם בעלי המסורה סידור שסגנון
 הלשון מחברם ע"י וויץ או ע"י מלת אך. ואם ואם. אך אך. וכל וכל. אמנם
 הפסיקו בסתומה בין ערכי אדם לשאר הענינים שבפרשה לפי שערכו קצוב ועוד
 לחשיבות מינו עד שהבדילה התורה בו בין זכר לנקבה ובין בן חודש ובן חמש
 שנים ובן עשרים ובן ששים. ופרשה זו אולי שהיא מגילה בפני עצמה ועיקרה
 כאן. אבל יותר נראה שהוא קטוע ממגילה אחרת מנלת הפלאת נדרים ונאמרה עם
 פרשת נזירות וסגנון הלשון מוכיח שזו מתחלת דבר אל בני' ואמרת אליהם איש
 כי יפליא נדר בערכך וגו' ופ' נזירות מתחלת דבר אל בני' ואמרת אלהם איש או
 אשה כי יפלא לנדר נדר נזיר להזויר וגו' (ומינה אתה למד שאמרו איש כי יפליא
 נדר היא מקרא קצר ותשלומו כי יפליא לנדר נדר). ועכ"פ היא מגילה ז'. אמנם
 נתוספה כאן לתשלום דיני היובל והנאולה בשדה אחוזה ושדה מקנה. וסיום הספר
 הוא אלה המצות אשר צוה ה' את משה אל בני' בהר סיני שעיקר הספר אינו
 אלא המצות שנצטוו בהם. ואמרו בהר סיני לפי ששם חנו עדיין. והנה יכלל זה
 הספר ל"ו פרשיות מ"ה מגילות ובסופן ג' הוספות מג' מגילות אחרות וסכום כולם
 ח' מגילות. ופרשיות המסורה צ"ח. נ"ב פתוחות ומ"ו סתומות. ובו ל"ד דיבורים
 אלא שדיבור אחד היה לאהרן והוא הדיבור יין ושכר אל תשת. ואמירה אחת והיא
 האמירה בהרחקת הכהנים מהמומאה עד שסך כולם ל"ה שאין הדיבורים והאמירה
 מקיפין עם הפרשיות. ובוה נשלם ספר ויקרא.
 (המשך יבא).

הערות אחרות

מאת הר"ר יאקב ברילל רב בק"ק קאיעטיין.

(א) מש"כ בבית התלמוד שנת ד' מחברת א) דף 15 (3) על הירושלמי
 סוטה פ"א ה"ו אחת לאחת למצא חשבון וכו' דבר אחר אחת מת ארע ה לאחת
 צ"ל מת ערה כמו וכו' שענין כולם חבור ודבוק וכו' (דברי הירו שלמי גם במיר
 כ"ה אחת לאחת אשר הנוסחא חדא מ' ע' ערא ובמיר במדבר י"ו הנוסחא כמו
 בירושלמי ורק בשינוי הענין עיי"ש) אשר לא אדע לדעתך שיש כאן יתרון אל"ף
 מה יתן ומה יוסיף לך לומר שגם יש חילוף האותיות ולא אמרת שצ"ל מת רעה
 אשר גם בלשה"ק הוראת דבוק וצרוף ולפנינו גם במשלי אל תתרע את בעל אף.
 רק לדעתי מת ארעה משרש ארע דאונקלוס תרגם תמיד המלות פנע
 פגש אשר הכונה אם יבוא אדם לאדם בעי הזמנה וידיעה קדומה ביניהם כ"א
 רק ע"פ מקרה או מענין הרומה זולת ערע וער"ו לרעה הבאה על האדם אשר לא
 עלתה על מחשבתו ד"מ פן יפגענו דבר, ויפגשוהו ד', וכו' תרגם תמיד השרש
 קרה אשר הכונה מעשה פתאומית אשר לא הי' תחלה במחשבת אדם שמילת ערע
 וגם במקום שהוא ב"א לף בסוף לכונה זו כמו וקראוהו אסון, את אשר יקרא אתכם
 באחרית הימים, וממעם זה תרגם גם פ' אמור כ"ג אשר תקראו אותם מקראי

קדש דת ער יען יתהין ועריי קדש (צ"ל מערע בעין כמו בפסוק אח"ז) לפי שרעתו רשדש קרא שם מהוראת קרה בהא אשר גם בא באלף לבסוף כלומר מועדי די המורים על מעשי די אשר ראו בימי קדם לישראל על דרכם אשר לא יקוו לאיש לפי שהם חוץ למבע כ"א ע"ד מקרי אשר באמת היו ע"ד גם להראות להם השגחתו הפרטית עליהם והוא מלשון ואומר מעין המאורע בערוכה שבת כ"א ועין רמב"ן שם, רק אשר באונקלס באות ע' בראש הוא בת"י באות א' ד' תארעין יתהון מאר עי קדש וכן בכל המקומות פגע פגש קרה שתרגם אונקלס עם מלת ערע בעין הוא בת"י באל"ף אשר לו הלשון של הירושלמי, ובאמת כן גם באלף בש"ס ומדרשים אידע לי כל מה שאידע ליעקב אידע ליוסף ובספרים אחרים שמא יארע לו אונס עכ"פ הנוסחא מתערעה בעין לא משובשת ובפרט הנוסחא מתארעה באלף אשר גם נכון בירושלמי סוטה בלשון ארמי של ירושלמי והכונה אחת היא שעבירה אחת פוגעה ומגיעה אל אחרת אם גם לא מדעת וידעות העיקר דעבירה גוררת עבירה והוא פשוט.

(ב) ירושלמי דכ"א פ"ז ה"א ר' ינאי וכו' שאל לר"ה רובא מאי מתקנא בשבתא א"ל למען תלמד ליראה את ד' אלהיך כל הימים ואפי בשבת מהו דחמת מיכל בלשי תלוי בי א"ל עתיד אתה להנהיג שררה על הצבור ע"ש במפרש.

ולדעתי כהנה מעשה זה הוא גם בבבלי יבמות צ"ג רק בשנינו לשון שאמר ר"ח לר"י והא אקריון בחלמא קנה רצוץ מאי לאו הכי קאמר ליה הנה בטחת לך על משענת קנה רצוץ והשיב לו ר"י הכי קאמר לך קנה רצוץ לא ישבור עיון רש"י וסיפא דקרא לאמת יוציא משפט ושפיר עברת אשר ע"י התירוצים שוים בבבלי וירושלמי אין ספק דגם כונת המקשן בירושלמי כמו בבבלי, ועפ"ז מלת מיכל בירושלמי אין מהוראת קולא כמש"כ המפרש כ"א מהוראת מקל אשר אפשר היוד במלת מיכל נרפס בטעות ושייך למלת דחמת המוקדמת וצ"ל דחמתי ותחת בלשי צ"ל בישי ביוד כלומר רע ורצוץ כמו שתרגום בין טוב לרע בין טיב לביש, והכונה מהו דחמתי מקל בישי תלוי בי, כלומר מה זאת שראיתי מקל רע בידי ע"ד הבבלי מהו דאקריון בחלמא קנה רצוץ פ"י הנה בטחת על משענת קנה רצוץ אשר יסמוך עליו ובא בכפו ונקבה ולזאת השיב לו ר"י עתיד אתה להנהיג שררה לישראל ע"ד הבבלי שהכי קאמר לך קנה רצוץ לא ישבר, ומפרש רש"י שסיפא דקרא לאמת יוציא לאור משפט.

רק כנראה אין צורך להגיה דהלשון מקל בלשי תלוי לפנינו גם במשנה כלים פ' ט"ז מ"ד כל התלוים טמאים חוץ וכו' וחכמים אומרים כולם טהורים חוץ מתלוי וכו' ותלוי מקל הבלשין מפני שהיו מסעיו בשעת המלאכה ע"ש בפ"י הרמב"ם, מקל המחפשים וכו' יחפשו בזה הטקל בתבן אם יסתירו בזה תבן החטה מפני עשור המלך וכו' שהוא יכניס ירו בזה התלוי ויחזיר הכלי ויעזור בזה בעת שימושי, וגם בר"ש ורא"ש אשר כונת הירושלמי מהו דאמת מקל בלשי תלוי בי כלומר מה מציתי לעשות אותי לנלי מן מקל הבלשי לחפש ולבדוק אחרי לדעת הדין בעינין זה וע"ז מתרץ לו לנכון שעתיד את להנהיג שררה על ישראל.

(המשך יבא).

פירוש שמעתתא דקלוטה כמי שהונה דמי

מאת חיים אספסנהיים רב בקהל טהארן.

הכללים אשר למדו האמוראים מתוך משנתן של חכמים ומחלקותיהם הם ענין גדול אשר עליהם תסובב ע"פ רוב השקלא ומראי של כל הסוגי, לכן ראוי הוא לדרוף לדעת את טעמן ומקורן על שני אופנים, האחד להבין טעמו של דבר או מתוך סברה או מתוך הלכה והגבלתה בהתרמות מילתא למילתא, השני לברר

את מקורו באותה משנה או פלוגתא, שממנה הוציאו האמוראים את הכלל, באשר שאם יעלה בידנו להשכיל על דרך זה, יוסתרו כמה קושיות וספיקות אשר נלאו פעמים המפרשים לתרצן היטב, וכמה פלפולים יהיו ללא צורך.

הנה ממחלוקת ר' עקיבא ורבנן בזורק מרה"י לרה"י ורה"ר באמצע דמחייב ר"ע למד רבה (שבת ד'). דטעמו משום דסבר קלושה כמי שהונח דמי. ואם נעיין בסוגי' התלמוד כמה קושיות יעלו על רוחנו, הן בפירוש דברי הגמ', הן בהצעת שמעתתא אליבא דהיכבתיא, הן כמה שהעירו בעלי תוספות בענין זה, לכן נסורה נא ונראה, אם אין לאל ידינו לברר את הדברים לאמיתן, ותחילה נעתיק את השאלות אשר נראין שהן קשין להולמן, האחת דקאמר רבה מתני' ר"ע היא דסבר קלושה כמי שהונח דמי ופי' רש"י הואיל ונקלט החפץ באויר רה"ר הוי כמונח בתוכו אע"ג דלא נח עכ"ל וכן משמע בהר"י בב"ק (ע' : א"כ כשפשט העני ידו לפניו ונתן לתוך ידו של בעה"ב הייב אע"ג דידו של אדם לא הוי כמקום ד' על ד' כפי דעת המקשן משום דמיד כשנא החפץ מרה"ר לרה"י ונקלט באויר רה"י חייב אע"ג דלא נתן לתוך מקום ד' על ד' דכשנקלט החפץ באויר הוי כמונח שם, א"כ קשה ס"פא דמתני' פשט העני ידו לפניו ונטל בעה"ב מתוכו פטור, אמאי פטור, הא כשפשט ידו לפניו נקלט החפץ באויר רה"י והוי כמונח ברה"י דקלושה כמי שהונח דמי, וכבר העירו בזה בתוס' (ר"ה אבל למטה וכו') אמנם לא נתנו טעם לדבר. ועוד דלקמן אמרו דמתני' רבי היא דסבר בזורק מרה"ר לרה"י ורה"י באמצע דחייב וקאמר ר"י אמר שמואל דרבי מחייב שתיים, אמאי לא אמרו ג"כ על הך דר"ע דמחייב שתיים. והנה בהשקפה ראשונה נראה לומר דר"י לא אמר משום שמואל דרבי מחייב שתיים משום דרב ושמאל אמרו דרווייהו דרבי לא מיירי רק ברה"י מקורה, כדמשמע באמת בפרק הזורק (צ"ו). א"כ כל הנוקד לתוכו חשיב כמונח, אבל לר"ע דמיירי ברה"ר באמצע לא שיך לומר כן, ועיקר שקלא וטריא של התלמוד נובע מן הקרא דאל וגו' דסברו דקאי אחפץ, כמ"ש בתוס' (ר"ה והא וכו' ור"ה ודילמא וכו') בשם הר"י, א"כ מוכח דצריך להיות עקירת חפץ ממקומו, דהיינו מקום חשוב שהוא ד' על ד', ולפי' תהי' כוונת הגמ' כך, אמאי חייב הא בעינן מקום ד' על ד' דמן הקרא מוכח כן, ומשני רבה דמתני' ר"ע היא דסבר קלושה כמי שהונח דמי פירוש כמי שהונח על גבי מקום ד' על ד' אשר תחתיו, והקשו בגמ' דילמא ר"ע לא אמר הך כללא לאו משום דחשיב כמונח מעג"מ ד' על ד' אלא משום דבהנחה לא צריך ד' על ד' אבל עקירה בעי מעג"מ ד' על ד' משום דקרא לא מיירי רק בעקירה אבל בהנחה סגי מקום כל שהוא, ומאחר דבהנחה סגי מקום כל שהוא, סבר ר"ע אף שלא הונח שם רק שנקלט באויר הוי כמונח בתוכו מה שאין כן בעקירה, דמשמע בהר"י בקרא דצריך מקום חשוב, ומשני הא מני רבי היא דמחייב לדעת ר"י אמר שמואל ברה"י באמצע שתיים, ולדידי' קלושה כמי שהונח דמי בין לענין עקירה ובין לענין הנחה, ודחי הגמ' דרבי לא מיירי רק ברה"י מקורה, כוונתם דרבי סבר דבהנחה ברה"י סגי מקום כל שהוא (כמ"ש הרשב"א בחידושו והרב המגיד בהלכות שבת פ"ד) א"כ כשבא החפץ מרה"ר לרה"י נגמרה מלאכה ראשונה וכשחזר ונעקר ממקום הנחתו ברה"י לרה"ר אף דלא נעקר מעג"מ ד' על ד' מ"מ נעקר ממקום הנחתו דברה"י סגי מקום כל שהוא לענין הנחה, וברה"י מקורה חשבינן ל"י כאלו מונח, ומאחר דהוי מקום חשוב לענין הנחה חשבינן ל"י נמי לענין עקירה דמ"מ נעקר החפץ ממקום הנחתו דכל הנקלט ברה"י מקורה הוי כמונח, וכעין זה כתבו בתוס' (ר"ה זרק ונח וכו') דלרבי דמבעי בהנחה מקום כל שהוא סגי נמי לענין עקירה מקום כל שהוא, אמנם פירוש זה אינו מחזור דהיכי קס"ד לומר דלר"ע צריך מקום ד' על ד' בין לענין עקירה ובין לענין הנחה רק דע"י קלושה מחשבינן שניהם כעג"מ ד' על ד', א"כ קשה עקירה בלא הנחה, והנחה בלא עקירה דפטור היכי משכחת ל"י.

לכן נראה דכוונת רבה כך היא, דלר"ע דסבר דבעינן עקירה והנחה מעג"מ

ד' על ד' ואע"פ כן מחייב בזורק מרה"י לרה"י ורה"ר באמצע ע"כ צריך לומר אי
 לא יליף זורק ממושם דמעמו משום קלוטה כמי שהונח דמי, וסבר רבה דענין
 קלוטה כך הוא, או דחשיבה אותה עקירה שנעשתה ברה"י הראשון כאלו נעשתה
 ברה"י משום שנקלט החפץ באויר רה"ר ולא נח רק ברה"י שזרק לתוכו, או דחשיבה
 אותה הנחה ברה"י שזרק החפץ לתוכו כאלו הונח ברה"י מטעמא דקלוטה, אבל אי
 לא הוי עיקר מעשה העקירה או הנחה רק ע"י קלוטה אינה נחשבת כלום, משום
 דע"י קלוטה, או דנחשבה העקירה שעשה ברה"י שזרק מתוכו מעג"מ ד' על ד'
 כאלו נעשתה ברה"ר מעג"מ ד' על ד' משום דעבר בה ע"י זריקה ומתוך כך
 עקירה עבר אותן רשויות, וחשיב ע"י קלוטה כאלו נעקרה מרה"ר לרה"י, או דחשיב
 הנחת חפץ ברה"י שזרק לתוכו מעג"מ ד' על ד' כאלו נח ברה"י, אבל אי לא
 הוי תחילת עקירתו או סוף הנחתו מעג"מ ד' על ד' לא חשיב מירי. וקאמר רבה
 דמתנ"י ר"ע היא פירוש הכי דפשט העני ידו לפנים קעביד עקירה מעליא מעג"מ
 ד' על ד' וע"י שנקלט החפץ אח"כ באויר רה"י נחשבה ההנחה שעשה אח"כ לתוך
 ידו של בעה"ב כאלו נח עג"מ ד' על ד', וכן נמי היכי דפשט בעה"ב ידו לחוץ ונטל
 מתוך ידו של עני אע"ג דידו של אדם לא הוי כמקום ד' על ד' חייב משום דהנחה
 מעליא קעביד ברה"י, אי"כ כשנקלט החפץ באויר רה"י, חשבינן לו כאלו עקרו
 מעג"מ ד' על ד' אבל כשפשט העני ידו לפנים ונטל בעה"ב מתוכו, אע"ג דעקירה
 מעליא קעביד פטור, משום דלא נעשתה ההנחה כלל רק ע"י קלוטה, ולא
 חשיבה מירי, וכן נמי כשפשט העני ידו לפנים ונתן בעה"ב לתוכו דלא נעשתה
 העקירה כלל רק ע"י קלוטה פטור, אע"ג דהנחה מעליא קעביד, וזה שכתבו
 בתוס' (ד"ה אבל למטה וכו') כשהחפץ בידו של עני או של בעה"ב לא שייך
 דהא כשנתן בעה"ב לתוך ידו והוציא פטור עכ"ל וזה מטעם שאמרנו, משום דהיכי
 דעיקר מעשה העקירה והנחה לא נעשתה רק ע"י קלוטה לא חשיב מירי, ומטעם
 זה לא ה"י לו לר"י אמר שמואל לומר שגם ר"ע מחייב שתים והיינו דנחשבה
 הנחה שהונח ברה"י השני כאלו נח ברה"ר וחזר ונעקף מרה"ר לרה"י דהיכי דעיקר
 מעשה העקירה לא היתה רק ע"י קלוטה לא מהני כלל, דאי לא תימא הכי היבא
 מצי רבה לאוקמי מתנ"י כר"ע דא"כ קשיא סיפא דמתנ"י אמאי פטור. והנה בגמ'
 דחו לתירוצו של רבה באמרם דילמא הנחה הוא דלא בעיא הא עקירה בעיא,
 כוונתם כפ"מ שהבין רבה דקללא, יש לנו לומר, או דמחייב ר"ע משום הוצאה
 או דמחייב משום הכנסה, אגב שתים לא מחייב כמו שאמרנו ור"ע לא ביאר דבריו אי
 מחייב משום הוצאה או משום הכנסה לפ"ז ע"כ צריך לומר דסבר ר"ע דרק הנחה הוא
 דלא בעיא, דאם לא כן היכי מחייב ר"ע אפי' אחת דממ"נ אי מחשבינן החפץ שזרק
 מרשות אחד כאלו זרק מרשות אחר מטעמא דקלוטה א"כ בזורק מרה"י לרה"י ורה"ר
 באמצע יש לחשוב העקירה שנעשתה ברה"י הראשון כאלו נעשתה ברה"ר והנחה
 שנעשתה ברה"י השני כאלו נעשתה ברה"ר ולפ"ז הוי עקירה והנחה ברה"ר
 ופטור (*), אלא ודאי דר"ע לא מחייב רק משום הוצאה מרה"י לרה"ר וטעמו דרק
 בהנחה יש לומר כן משום דלא מוכח בהדי' בקרא דאל יצא דצריך להיות הנחה
 מעג"מ ד' על ד', דקרא לא מייירי רק בעקירה או משום דקלוטה כמי שהונח דמי
 והיינו דחשבינן אם נקלט החפץ באויר רה"ר ונח אח"כ ברה"י כאלו נח ברה"ר
 דהיינו מקום איסור מעיקרא, אבל בעקירה לא אמר כן ומשום הכי לא מצינן
 לאוקמי למתנ"י כר"ע.

ועל דרך זה יוסתרו רבי קושיות שהעיר מהרש"א בסוגי' זו ואזכיר רק קצתן
 הנוגעים בדברים אשר העתקנו מן המפרשים, ידוע הוא דרוב הפוסקים אמרו דלפי
 המסקנא לא צריך להיות בהנחה ברה"י מקום ד' על ד' והרשב"א ומהרש"ל הביאו
 עוד רא"י לזה ממה דקא מקשו בגמ' בנישין (ע"ט.) מהא דאמר ר' חסדא נעץ קנה

(* עיין לקמן (ה':) בתוס' (ד"ה בשלמא לכן עזאי וכו').

וכו' ותמה מהרש"א אדרבה בפשיטות פריך הגמ' שפיר דסוגי' גיטין אליבא דרבנן
 החולקים על ר"ע אבל לר"ע דסבר קלוטה לא בעי ד' על ד'. אמנם לפי דברינו
 אין זו מענה דאף לר"ע צריך מקום ד' על ד' ורק ע"י קלוטה נחשבה העקירה
 כאלו היתה מעג"מ ד' על ד' אבל לרבנן דלית להו קלוטה יש לומר דבהנחה ברה"י
 לא צריך מקום ד' על ד' ואפ"ה לא מצי לאוקמי מתני' דיציאת שבת כרבנן משום
 דמתני' מיירי ג"כ ברה"ר, אמנם בלא"ה דברי מהרש"א שם במס' גיטין תמוהים
 דמן הגמ' בשבת (ו'): משמע בהד"ה גם לרבנן לא בעי בהנחה ברה"י מקום ד'
 על ד' ועיין בתוס' כאן ד"ה באילן וכו'. עוד העיר על מ"ש בתוס' (ד"ה ורק ונה
 וכו') דלרבי דמצריך הנחה ע"ג זיו כל שהוא הה"ר דסגי לענין עקירה, ותמה ע"ז
 הא ע"כ רבי לא בעי זיו כל שהוא עיין שם באריכות, אמנם גם זו אינה קושיא
 דעיקר טעמא דקלוטה כפי מה שאמרנו כך הוא, דע"י שנקלט החפץ באויר אותו
 רשות שעבר בה ע"י זריקה נחשבה העקירה שעשה ברשות שורק מתוכו כאלו
 נעשתה ברשות שעבר בה וכן נמי לענין הנחה א"כ שאנו זיו דהוה רק רשות ארת
 ובהא לא שייך לומר קלוטה וכבר העיר בזה הרשב"א בח"ו וכ"מ בתוס' לקמן (ה':
 ד"ה בשלמא לבן עזאי וכו') א"כ אין לרמות כלל נח ע"ג זיו לרך דוורק מרה"ר
 לרה"ר ורה"י באמצע, ועיי' בירושלמי ר"פ הוורק דשם תמצא ג"כ ראי' לפירושינו.

הערות שונות

מאת נחום ברי לל.

(המשך)

ה.

איתא בפסיקתא רבתי (פ' מ"ז מהערות מהר"ם א"ש קפ"ט ע"ב) והכל ממך
 להיות אומר שבאחרון הכתוב אומר, ראה מה כתוב אחריו, וכ' וז"ל המ"ע: הו"א הגיה
 והכל ממך להיות אמת וא"נ עכ"ל ויפה כתב אבל עדיין לא הגיד לנו איך יפורש
 הדבור הזה לפי דעתו ואין ספק אצלי שהוא מעין הל שון. לאו כל כמיניה! אשר
 השתמשו בה הרבה (ע' משנה ב"ק פ"ו מ"ג ועוד כמה מקומות) לומר אין זה נצמד
 עם זה כל כך ובירושלמי רגילין לומר בענין זה: לא הכל ממנו (ע' סבוא הירושלמי
 להרו"ף ז"ל י"א ע"ב ומדרש מלין של ל' התלמוד מר"י לעווי ע' כל) ובירוש' בבא קמא
 פ"ג ה"א נמצא ה"ל לא כל ממך שאהא מחור וכ' לפי' ז יבא פה על הנכון: והכל ממך
 להיות אומר וכ' פי' וכי דבר זה הוא ברור וקיים אצלך שאתה אומר כך ועתה תראה
 איך טעה ה"ר יה"ש נ"י אשר השתמש בל' יוונת שלא כדרכה בפ"י המאמר ירוש' כ"ח
 ה"ז (החלוץ מחברת י"א צד 55).

1.

בספרי (דברים פ' קל"א) אמרו במדרש המקרא לא יראה לך שאור ככל נבולך,
 שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים וכ' אבל אתה רואה של גבוה לא
 יראה לך שאתה רואה ליפטר לך עכ"ל המלות האחרונות אין להן שחר וע' במ"ע מה
 שב' ע"ש המפרשים ובלי ספק גירסא משובשתא נודמנה למעתיקים ואני טצאתו לה
 תקון מדברי הירושלמי פסחים פ"ב ה"ב אשר עמדתי עליהם מתוך דברי מהר"ם הלאוה
 כהדושו למ' פסחים ו' ע"ב בד"ה אטר ר' יהודה ז"ל: ובירושלמי נמי גרסין שלך
 אי אתה רואה אבל אתה רואה בפלטיא ואית תנא תני אפי' בפלטיא טאן דאמר
 אבל אתה רואה בפלטיא כשהפקירו קודם לביעור. . . ובספרי נמי תניא לא יראה
 לך שאור רואה אתה לאחרים לא יראה לך שאור רואה אתה בפלטיא לא יראה לך
 שאור בטל בלבבך ע"כ הרי שתחת ליפטר לך צ"ל בפלטיא דהוינו ברחובות

שוב ראיתי בס' אהלי ידורה לר"י נגאר שהביא גירסא זו מלקוטות הרמב"ן לפ"ק דפסחים ועשה לה סמוכין מדברי הירושלמי הנ"ל ונכון הוא.

ז.

במכילתא מס' דבחדש פ"ב בד"ה ויגד משה תנא: רבי אומר וכי מה אמר המקום למשה לאמור לישראל או מה אמרו ישראל למשה לאמור למקום, אמרו רצוננו לשמוע מפי מלכינו לא דוטה שומע מפי פרנוד לשומע מפי המלך וכ' ע"ש מ' פרנוד אין לו ענין לכאן כי הפרנוד הוא מלבוש ומכסה ואין לו פה לדבר ונראה שהמעתיקים הטעה אותם הרבור הנודע מאחורי הפרנוד (חגיגה ט"ו ועוד) ומעיקרא היה כתובים כאן אותיות הפר' ובסימן הקצור רמזו על מלת ה' פ ר כ ו ס דהיינו שר ומשנה למלך ואח"כ ה"א קטיעא נעשה בתחלתו ונשאר פר' וכתבוהו במלוא האותיות החסרות פרנוד וטעות הוא.

ח.

בוי"ד פ"ה דרשו מלת הכתוב לאשמת (ויקרא ד' ג') בל' נוטריקון לאש מת (מ' העם אינו מעיקר הדרש) והסבירו טעם הדרש ע"י משל וז"ל: (א"ר יצחק) משל לישושטה של דוב שהיה אוכל סדורים של הדוב אמר המלך הואיל והוא אוכל סדורים של הדוב תאכלנו הדוב כך אמר הקב"ה הואיל והוא נהנה מן ההקדשות תאכלנו האש עכ"ל המפרשים רובם ככולם נמשכו בס' מ' שושטה אחר בעל מוסף הערוך ז"ל סי' בלשון יון מי שרגיל ליתן מאכל לפני אחר ולאכול עמו ביחד עכ"ל וע' על המלה אשר כיוון עליו בעל מ"ע בס' בייטראג צור ראבבינישען שפראך- אונד אלטערטהומס- קונדע להר"ל אייזלער ח"א צד 96 אך אין הדעת נותנת שמנהיג הדוב כנהו במלה יונית המורה על סוסב השלחן עם אחרים ונ"ל שת' לשושטה צ"ל לשושטה דהיינו בל' יונית siteutes (מי שנותן מאכל לחיות ובהמות) והוא נכון מאד כפי ענין המשל.

ט.

בתפלת זכרונות במוסף לר"ה הוא אומר: וגם את נח באהבה זכרת ותפקדו בדבר ישועה ורחמים בהביאך את מי המבול וכ' הל' בדבר ישועה ורחמים נראה קצת כמיותר והיה לו לומר ברחטך הרבים או כיוצא בו ובתפלת יעלה ויבוא כמעט אין לו מובן מה שאמר בסופו: ובדבר ישועה ורחמים חוס וחננו ואם אין נראה הקושי לכל אין זה אלא טפני שהוא שנור בפיהם ונ"ל שצ"ל במדת ת' בדבר וכן אמר בתפלת אב הרחמים²⁾. במדה טובה ישועה ורחמים ושייך שפיר על נח שנאמר עליו ונח מצא חן בעיני ה' ודרשו בו לא שהיה כדאי אלא שמצא חן וע' בראשית רבה סוף פ' כ"ח וע"ע פ' ל"ג וע' סנהדרין ק"ח ע"א ובכמה מדרשות הורו חז"ל שבדור המבול היתה מדת הדין שולטת ונח נפקד במדת הרחמים. כמה שינוים כאלה עלו במשך הזמן בנוסח התפלות והמסדרים והמעתיקים בחרו להם דבורים ומליצות אשר פה מחביריהם לא אמרם והישן מפני חדש הוציאו (וגם במזמורים ופיוטים שהם מדורות האחרונים עשו כך ד"ט בשיר יגדל אלהים חי כתבו: לא נערוך אליו קדשתו ת' לא נערך או יש אל קדשתו). הגה בסוף ברכת אהבה רבה מצינו בסדורים שלנו: ובנו בחרת מכל עם ולשון וקרבנתו לשמך הגדול סלה באמת להודות לך וליחדך באהבה ובנוסח הספרדים: ובנו בחרת מכל עם ולשון וקרבנתו מלכנו לשמך הגדול באהבה להודות לך וליחדך ולאהבה את

¹⁾ כי בילקוט.

²⁾ באור זרוע היא סי' קיא מביא תחלתו: אב הרחמים הוא ירחם על העמוסים בזכות ברית איתנים והג' בזכות היא עקריה אצלו ע"כ ונ"ל כי מטבע תפלה זו כך יצא מידי מחברה: אב הרחמים הוא ירחם על העמוסים, ויזכור להם ברית איתנים, ויגער בשמן מן הנשואים, ויחון על פליטת (גולת) שלומים, וימלא משאלותינו לטובה במדת ישועה ורחמים.

שמן, ה' סלה באמת אין לו מקום בחבורו למ' וקרבתנו וגם הצטרפות המלות לשמן הגדול למ' הקודמת להן אינה עולה יפה אך משה שמעין זו קבעו בברכת ההודאה: וכל החיים יודוך סלה ויהללו את שמך באמת וכו' למדין כי גם פה המלות סלה באמת שייכות לרבוך להודות לך ונ"ל כי כך היה המטבע העיקרי: ובנו בחרת מכל עם וקרבתנו מכל לשון להודות לך סלה ולהלל שמך באמת וליחדך באהבה. הרבה חלופים כאלה אירעו בנוסח התפלות רך שאינם נכרים אלא מתוך ההשערה ולא אבוא להטריח את הקורא בכמו אלה רק על אחת אשיב ידי מפני שאפשר שנמצא בה רמז על שם אחד מטיסרי התפלות שלנו. כל המפרשים הסכימו כי במ' כליל תפארת בראשו נתת בתפלת ישמח משה כיוון על קירון עור פניו וענין טנתת חלקו היא שבת שנקרא חסדה (גנוזה⁸) וא"כ מה שאמר אח"כ כי עבד וכ' אינו בא לפרש מה היתה טנתת חלקו רק דבר בפני עצמו הוא ומ' כי היא יתרה וכנטולה דמי ועוד נראה כי הכניסו מ' כליל ת' קרני ליפוי הלשון ולפיו⁹ כך היה הנוסח העיקרי ישמח משה בטנתת חלקו, עבד נאמן קראת לו, קרני תפארת בראשו נתת, בעמדו לפניך על הר סיני והיה חתום בר"ת השם: י ע ק ב ומצאתי פה מקום להעיר על התפלה הארמית: ננידי תרעיה אשר הזכירה בס' תמים דעים ס' קפ"ד ושיער אאו"מ נ"י (ע' יאהרביכער שלי ח"ד צד 46) שנפל בה שבוש כי בפ' קטחא דאבישונא למחזור רומי ח"ב דף ה' ע"א לענין מחי ומסי כתב בזה"ל: ומה שאומרים במקצת המקומות מכניסי רחמים ונטרי תרעי רחמים אין לשום בונתם שנתקן לשון זה נגד המלאכים וכ' ושוב מצאו הר"א הרכווי נ"י תשובה אחת לר' שרירא גאון אשר בה נ"כ נמצא זכר לתפלה המתחלת נטרי תרעי (ע' מ"ע להח' גרעטץ ש' זו צד 189) וכצ"ל.

י.

רבים ראו כן תמהו על מה שנסדרו במתניתן דיני תפלות וברכות תוך סדר זרעים ועוד שנקבעה מס' ברכות בראש הסדר ועל כל פנים היה לו לרבינו הקדוש להקדים ולפתוח בהוראת עיקרי האמונה ולהעריך אח"כ הדינים הפרטיים הנהוגים בק"ש ובתפלה וע"פ דרשתם אמונת זה סדר זרעים (שבת ל"א ע"א) בודאי היה ראוי שימצאו בסדר הזה איזה דברים מיוחדים המצדיקים דרשה כזו ומה שהביאו בתוספות אינו מספיק לכך ואפשר שהוא מכוונת כנגד מה ששינינו (ברכות פ"ט) חייב אדם לברך על על הרעה כשם שמברך על הטובה כי מי שמקבל עליו לעשות כך בודאי לבו נכון עמו באמונתו. אמנם בעיקר הדבר נ"ל שט"ס ברכות אשר שמוה בראש הסדר ראוי שתבוא בסופו ומס' פ"אה נסדרה תחלה לכל המסכתות הגלגלות בסדר זרעים וא"כ המשנה הראשונה שבמשניות היתה: אלו דברים שאין להם שיעור וכ' אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם בעוה"ו והקין קיימת לעוה"ב כבוד אב ואם וגמילות חסדים וכ' ואפשר שבמשניות עתיקות אשר לקט מהן רבינו הקדוש מה שאסף תוך משנתו היו סדורים כאן המאמרים הנשנים בראש התוספתא דמס' פ"אה וז"ל על אלו נפרעין מן האדם בעוה"ו וכ' מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה וכ' הרי מצינו בזה פתח שערי ההלכה דברים המאירים את העינים ועיקרים גדולים וראויים להבינם ועליהם יפה הוא אומר אמונת זה סדר זרעים הדינו שנוסד כולו על אמונת האדם שהקב"ה ישלם לצדיק בצדקו ולרשע כנטול ידיו וישיב לו.

(⁸ בפ"י ר' הירץ טרוווש הביא כך מספרים ישנים וז"ל: ובספר מחכ"ס כתב ישמח מתן תורה, וכן בצורכר (רהי"ט בסמ"ק צורוך) ישמח משה במתנת חלקו שהראה לו הק' אוצר שבת לדעת כי אני ה' מקדשכם, כליל תפארת נתת לו הקירון עור פנים עכ"ל, ומהח' צוניץ בספרו ריטום צד 202 נעלם כי גם פה נזכר ס' המחכים וע' בב"י לא"ח ס"י נה שנים שם הובא ס' המחכים ע"ש שו"ת מהרי"ק ס' מ"ט.

הוספות לשער החמשה

מאת הר"ר מרדכי מורטארא.

פרק ב': כל ההנהגה מסעודת התן ואינו משמחו עובר בחמש קולות שנאמר קול ששון וכו' (ברכות ו'). א"ר יוחנן משום רשב"י מ"ד פיה פתחה בחכמה וגו' כנגד מי אמר שלטה טקרא זה כנגד דוד אביו שדר בחמשה עולמות ואמר שירה דר במעי אמו וכו' (שם י'). הנהו חמשה ברכי נפשי כנגד מי אמרן דוד לא אטרן אלא כנגד הקב"ה וכנגד הנשמה מה הקב"ה מלא כל העולם כלו אף הנשמה מלאה כל הגוף וכו' (שם). ת"ר חמשה אימות הן אימת חלש על גבור וכו' (שבת ע"ז). מעלות השחר עד הנץ החמה חמשה מילין מנלן מלוט וכו' (פסחים צ"ג). חמשה דברים צוה ר' עקיבא את רשב"י כשהיה חבוש בבית האסורין וכו' (שם ק"ב). חמשה דברים צוה כנען את בניו אהבו זה את זה אהבו את הגול וכו' (שם ק"ג). חמשה דברים נאמרו באש של מערכה רבוצה כארי וכו' (יומא כ"א). אלו ה' דברים שיש בין מקדש ראשון למקדש שני ארון וכו' (שם). מאי הר סיני הר שורדה שנאה לא"ה עליו והיינו דא"ר יוסי בר חנינא חמשה שמות יש לו וכו' (שבת פ"ט).

פרק ג': ת"ר חמשה דברים נאמרו בכלב שוטף פניו פתוח ורירו נוטף וכו' (יומא פ"ג). חמשה דברים אירעו את אבותינו ביל"ז בתמוז וה' בת"ב וכו' (תענית כ"ו). כל ויהי בימי ל' צער והוו חמשה ויהי בימי אחשוורוש וכו' (מגילה י'). א"ר אמי אין מוסרין סתרי תורה אלא למי שיש בו חמשה דברים שר חמשים וכו' (הגינה י"ג). ת"ר בברכותיה של א"י בית סאה עושה ה' רבוא כורין וכו' (כתובות ק"ב). סאה ביהודה היתה עושה חמשה סאים וכו' (שם). חמשה קרובים למיתה יותר מן החיים ואלו הן אכל ועמד שתה ועמד וכו' (נטין ע'). א"ל רבא לרבה בר מרי כתוב ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים מאן נינהו חמשה א"ל הכי א"ר יוחנן אותם שהוכפלו בשמות וכו' (ב"ק צ"ב). א"ר יוחנן חמש עבירות עבר אותן רשע (עשו) באותו היום וכו' (ב"ב י"ו). (חמשה שופרים הוו) שופריה דר' כהנא וכו' (ב"ט פ"ד).

פרק ד': חמשה תלמידים היו לו לישו (בכ"י לינאי המצרי) מתי וקמי וכו' (כמובא בדקדוקי סופרים) (סנהד" מ"ג). חמשה (חרמים מעל עכן) ד' בימי משה וא' בימי יהושע וכו' (שם). א"ר אלעאי מלמד שעבר עכן על חמשה חומשי תורה וכו' (שם). ובני זרח כלם חמשה כלן חמשה לעוה"ב (שם מ"ד). (חמשה גרים היו) ת"ר נעמן נר תושב היה וכו' (שם צ"ו). הוא ר' עקיבא היה אומר האב זוכה לבן (בחמשה דברים) בניו ובכח וכו' (עדיות ה'). אף הוא היה אומר חמשה דברים של י"ב חרש משפט דור הטבול וכו' (שם ו'). חמשה משכחין את התלמוד . . . חמשה דברים יפים לתלמוד וכו' (שם י"ג). מה נשתנה מנחה שנא' בה חמשה מיני טיגון וכו' (מנחות ק"ד).

פרק ה': א"ר סימון חמשה פעמים כתוב כאן אורה כנגד ה' חומשי תורה וכו' (ב"ר פ"ג). ואיד יעלה מן הארץ חמשה שמות נקראו לו עב וכו' (שם פ"ג). חמשה שמות נקראו לה נפש רוח נשמה יחידה חיה וכו' (שם פ"ד). חמשה דברים סימן יפה לחולה עיטוש חיעה ושינה וחלום וקרי וכו' (שם פ"ד). ר' לוי ורבנן ר"ל אמר כל מי שנאמר בו ה' ה' ראה עולם חדש ר' שמואל אמר חמשה הן נח וכו' יוסף וכו' (שם פ"ל). רבנן אמרין כל מי שנאמר בו היה זן ופירנס נח וכו' (שם). הוא היה גבור ציד לפני ה' חמשה הוא לטובה וכו' (שם פ"ז). ויאמר לה מלאך ה' שובי אל גברתך וגו' כמה מלאכים נודונו לה ר' יוסי בר חנינא אמר חמשה וכו' (שם פמ"ה). חמשה ראשי דיינים היו בסדום קן שקר וכו' (שם פ"ג). א"ר יוסי חמשה דברים נאמרו בקדומיות של קנה אין שוחטין בה וכו' (שם פנ"ז).

פרק ו': א"ר יודן חמשה פעמים כתוב בני ברזילי כנגד חמשה ספרי תורה ללמדך שכל מי שהוא מאכיל פרוסה לצדיק כאילו הוא מקיים וכו' (שם פנ"ח). א"ר בן קרח הגיע אדם לפרק אבותיו קודם לחמשה שנים ולאחר חמשה שנים ידאג מן המיתה וכו' (שם פס"ה). ר' פנחס אמר חמשה פעמים דוד מקים להקב"ה בס' תהלים

קומה ה' הושיעני אלהי וכו' (שם פ"ה). (וירא כי לא יכול לו) א"ר חנינא בר יצחק אמר לו הקב"ה הוא בא אליך וחמשה קמיעין בידו וזכותו וזכות אביו וכו' (שם פ"ז). ר' יוסי בר חלפתא יבם אשת אחיו וה' בעילות בעל ונטע חמש נטיעות ביש' ומאן נינהו ר' ישמעאל וכו' (שם פ"ה). וישלח ויקרא (את כל חרטומי מצרים) להודיעך שכל אומה ואומה שהיא עומדת בעולם מעמדת לה חמשה חכמים שישימשו אותה ולא עוד אלא נותן בה קב"ה שלשה דברים חכמה ובינה וגבורה וכו' (שם פ"ט). ויפול יוסף ויצו יוסף למה מת יוסף בפני אחיו . . . על דעתיה דרבנן . . . קרוב לחמשה פעמים יהודה אמר עבדך אני עבדך אבי וכו' (שם פ"ק). הנה חמש עשרה מעלות כנגד מי אמרם דוד א"ל הכי אמר ר' יוחנן בשעה שכרה דוד שיתין וכו' (סוכה נ"ג). תנן התם אמר רשב"ל לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים וכו' (ב"ב קכ"א). מי שיש לו חמשים זון והוא נושא ונותן בהם ה"ז לא יטול וכו' (פאה פרק ה').

פרק ז': ר' יהודה אומר נ"ב שנה לא עבר איש ביהודה שני' על ההרים אשא בכי ונהי וגו' וכו' (יומא נ"ד). אמרות ה' אמרות טהורות וגו' רב ושמואל חד אמר חמשים שערי בינה נבראו בעולם וכו' (ד"ה כ"א). מת בחמשין זו היא מיתת כרת וכו' (מ"ק כ"ח). הכל מודים שלא עשה הכל בעולם אלא חמשים יום (ב"ר פ"ר כ"ב). מן הארץ ועד לרקיע מהלך חמש מאות שנה וכו' (פסחים צ"ד).

הנה נשלמה מס' החמשה תהלה לאל הנקדש בחמשה חומשי תורה.

הערות על מדרש תהלים

מאת הר"ר יעקב רייפמאן.

א). מזמור א' (פסוק א') אשרי האיש זש"ה ויבא המלך דוד וישב לפני ד' וכן תני רבי חייא אין ישיבה וכו' אם כן מהו וישב לפני ד' וכו' עכ"ל. אין לזה ענין כל מאומה אצל פסוק אשרי האיש ולא הובא אצלו רק אנב המאמר על סוף פסוק ויבא המלך דוד וישב לפני ד' ויאמר מי אנכי ומי ביתי כי הבאתני הלם. אשר יש לו ענין אצל פסוק אשרי האיש ע"י סומו: אף דוד כן היה לו לומר אדור האיש אשר הלך בעצת רשעים וכו' ולא אמר אלא לא הלך. וכן דרך כל המדרשים להביא דרש ראש פסוק מה גם כי אין לו ענין אצל הדבר שיעסקו בו אנב דרש סופו. וכן להפך להביא דרש סוף פסק מה אך אנב דרש ראשו. והכתוב בפ' מדר"י כהן: סמך אספיה דקרא ובמושב לצים לא ישב כי אם בעזרה עכ"ל הוא דחוק מאד. כי שלילת הישיבה במושב לצים לא תוכיח חיוב הישיבה בעזרה רק חיוב הישיבה במושב אי לצים.

ב). שם: אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד עכ"ל. בפ' רש"י על יומא (כ"ה א' ד"ה אין ישיבה בעזרה) כתוב: שנאמר (דברים י"ח) לעמוד לשרת. חעומדים שם לפני ד' (שם) עכ"ל. וכן שם (ס"ט ב' ד"ס אין ישיבה בעזרה): דכתיב לעמוד לשרת (דברים י"ח) העומדים שם לפני ד' (שם) ולא מצינו בה ישיבה עכ"ל. והדברים האלה מתנגדים לדבריו בסנהדרין (ק"א ב' ד"ה נמירי דאין ישיבה): הלכה למשה מסיני ולא מקרא עכ"ל. וכלם מתנגדים לדבריו בסוטה (מ' ע"ב ד"ה אין ישיבה בעזרה): דאין כבוד שמים בכך. ואפילו מלאכי השרת אין להם שם ישיבה דכתיב (ישעיה י') עומדים ממעל לו. קרבת על חד מן קמאי (דניאל ז') (לקוח ממדרש שלנו פה) עכ"ל. כי דבריו ביומא ובסנהדרין מודים שאסור הישיבה בעזרה הוא מדאורייתא. ודבריו בסוטה מודים למביין שהוא אך מדרבנן. ויעוין על אדות היותו אם מדאורייתא ואם מדרבנן בס' ארעא דרבנן (מערכת אות א' סי' ג'). ובהערותיו המכוננות בשם: עפרא דארעא. ואין פה המקום להשתרע בענין הזה. אך אעיר אשר למ"ד דרבנן יסדו רבנן את האיסור הזה עוד בימי שפוט השופטים. כאשר תוכיח קושית הגמרא (קרושין ע"ה ב'): נר אלהים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ד'. והלא אין

ישיבה בעזרה אלא למלמי בית דוד בלבד? עכ"ל. ובלי כל ספק יסדו את האסור הלזה בעבור ראותם את העם אשר היה אז שובב ופרוע שהקל את ראשו בעזרה.

(ג.) שם: אין ישיבה למעלה עכ"ל. כ"ה בחגיגה (ט"ו א'): גמירא דלמעלה לא

הוי לא ישיבה עכ"ל.

(ד.) שם: ומהו וישב? שסמך עצמו עכ"ל. לפי הכתוב במקורו (ירושלמי סוטה פ"ז ה"ז) צ"ל פה: ומדו. והוא יושב. והוא רומז להכתוב במשנה שם: פרשת המלך וכו' עושין לו בימה של עץ בעזרה והוא יושב עליה עכ"ל. ובוה מובן היטב כפל הקושיות ושנוי הדירוגים: ומהו וישב? שסמך עצמו, אם כן מהו וישב לפני ד'?

שיישב עצמו בתפלה. ויעוין היטב ירושלמי שם.

(ה.) שם: ולמי היתה ישיבה? הוי אומר לכ"ג שנאמר (ש"א א'). ועלי הכהן

יושב על הכסא עכ"ל. לא כן דעת תלמודנו אשר הקשה גם על כהן גדול: מכלל

דיושב הוא והאמר מר אין ישיבה בעזרה אלא למלמי בית דוד בלבד (סוטה מ' ע"ב).

ויעוין תוס' שם (ד"ה והאמר מר) וקשה לד"י אם לכ"ג היתה ישיבה אי"ב מאי מקשה

הכא והא אנן בכ"ג קיימינן? עכ"ל ולי נראה עוד אשר יותר יתכן לאסור הישיבה

בעזרה על כ"ג מלאסרה על מלכי בית דוד מפני סרך עבודה שתתחלל בישיבה. ע"ד:

נשילת ידיים לחולין סרך תרומה (חולין ק"ו א') ויעו"ש פי' רש"י. וגם בעבור שכבוד מלך

הוא גדול מכלל כ"ג. ככתוב בהוריות (י"ג א'): מלך קודם לכ"ג עכ"ל. ולפי דעת

תלמודנו צ"ל שאין אריה מן ועלי הכהן וישב על הכסא. בעבור שכתוב שם: על מזוזה

היכל ד'. ויש הבדל בין עזרה עצמה ובין מזוזה. ככתוב בתוספות באר שבע על מס'

תמיד (כ"ז א') יעו"ש.

(ו.) שם: שיישב עצמו בתפלה עכ"ל כ"ה בירושלמי שם. ובמדרש שמואל

(פסוק ויבא המלך דוד וישב לפני ד') כתוב: וישב עצמו בדבריו. ואין טעם ודעת

בנוסחא הדיא. ויישב עצמו בתפלה ר"ל וישב דעתו וכו' לכו לאביו שבשמים טרם

עמד להתפלל והוא כעין: חסידים הראשונים היו שדוהין שעיה אחת ומתפללין כדי

שיכונו לבם לאביהם שבשמים (ברכות ל' ע"ב במשנה) והגמרא שם (ל"ה ב') למדה זה

מן אשרי יושב ביתך עוד והללך סלה שפירשה בלי ספק: יושב מלשון יושב

הדעת וכונת הלב. ועד"ז יתפרש גם: וישב לפני ד'.

(ז.) שם: וזאת תורת האדם. זאת שכתבת בתורתך לא יבא עמוני ומואבי בקהל

ד' לא כתבת אלא על האדם אבל נקבותיהן מותרות מיד עכ"ל. זה קשה ממני. כי

אך: איש מוציא את הנקבות ולא אדם. כידוע לכל המהיר בתורתנו הכתובה

והמסורה. ובכ"ר (סדר בראשית פרשה כ"א). כתוב עוד: היכן מצינו שנקראת חוה

אדם? כתפארת אדם לשבת בית עכ"ל. ובערוך (ערך אדם א') הנוסחא: היכן מצינו

שנקראת אשה אדם? דכתיב כתפארת אדם לשבת בית ומתרגמינן כתיב שבתא

דאיתתא דיתבא בביתא.

(ח.) שם: אין בהם נפתל ועקשו. אין בהם קפדנות ולא עקמנות. מצינו שעקם

הכתוב וכו' ולא הוציא דבר מנוה מפיו עכ"ל. מה: קפדנות? ומה אמרו בן רנע:

ולא עקמנות וכן רנע: מצינו שעקם הכתוב? ונ"ל, כי: קפדנות הוא קוצר

מן: האת קפדא את קפדת תרגום הקוצר קצרה (ישעיה נ' פסוק ב').

ועקמנות הוא אורך. יעוין תוספות באורים והגהות רמ"ג על מדרש תהלים הגדפסות עם

באור הרא"מ: ועקמנות אריכות ולשון מעוקם ומסובך יותר מדאי עכ"ל. וכונת המאמר

הוא אפוא: אמנם כי דבי חכמה שקולים הם בפלס לבלתי יהיה בטו לא חוסר ולא

עודף לא קוצר ולא אורך. אולם לפעמים יארכו דבריה למען לא תוציא דבר

מנוה מסידה.

(ט.) שם: ד"א אשרי האיש ושה' כי שמש ומגן ד' וכו' אמר דוד אשרי האיש

נתת שלוח לרשעים ואין נאין בשלותן אלא עומדין עכ"ל. קשה מאד. כי מה ענין

הסאמר הוה אצל אשרי האיש אשר לא הלך? ומה פשר: ואין נאין בשלותן אלא

עומדין? ובהגהת מהר"י כהן: כו פ ר ין אין תועלת כל מאומה. ולי נראה ברור אשר המאמר הזה נלקח בחסר ובשבוש.

(י). שם: אשריהם הצדיקים הנביאים שהם מדמים הצורה ליוצרה ואת הנטיעה עב"ל. בב"ר (פכ"ד) נמצאה לשון כזאת לנגאי יעו"ש. אך בפרשה כ"ז שם כתוב לשבח: גדול כחן של נביאים שמדמים צורה ליוצרה שנאמר ואשמע קול אדם בין אולי וכו' עב"ל. ויעוין מכילתא (פרשת יתרו פסוק והר סיני עשן כולו).

(יא). שם: ד"א שמש ומנן מדבר באברהם. כי שמש זה אברהם שנאמר מי העיר ממזרה. ומנן זה אברהם שנאמר אנכי מנן לך. אלהים זה אברהם שנאמר נשיא אלהים אתה בתוכנו עב"ל. אין הבדל בין הפירוש הראשון להפירוש השני רק במהות מקבל פעולת שמש ומנן. כי להפירוש הראשון כל העולם כולו הוא מקבל פעולת שמש ומנן. ולפי הפירוש השני אברהם הוא מקבל פעולת שמש ומנן. וכונת אמרו: שמש ומנן מדבר באברהם הוא: שמש ומנן מדבר בפעולתם על אברהם. שד"ה היה לאברהם כאור השמש ומחסה ומסתור כמנן, ככתוב מי העיר (הוא לפי הדרש כמו: ה א י ר ב א ל"ף ע"פ תמורת אהח"ע) ממזרה (ישעיה מ"א). אנכי מנן לך (בראשית ט"ו). ושעור הפסוק הוא לפי הדרש: כי שמש ומנן היה ד' לאברהם איש אלהים וגם חן והון כבד נתן לו. והוא ברור מאד. (יב). שם: ממקום שפתח זה סתם זה עב"ל. תחת: סתם. צ"ל: חתם. ככתוב הלאה. נחתם בקריאה וכו' ופתח כמה שחתם יצחק וכו'.

(יג). שם: אס"פ שנאמר על ידי עשרה זקנים לא נתקן אלא ע"י דוד מלך ישראל עב"ל. תחת: נתקן. צ"ל: נתכנה. ותחת: ע"י. צ"ל: על. ויעוין באור הרא"מ. והכתוב במדרש שיר השירים (פסוק כמגדל דוד צוארך). ובמדרש קהלת (פסוק החכמה תענו לחכם): לא נאמר על שמותם אלא ע"י דוד. יוסיף אומין להגהתו. ואחרי: על דוד מלך ישראל צ"ל. הכתוב למטה: מהו אומר בסוף תהלים כלו תפלות דוד בן ישי. לראיה על היותו מכונה אך לדוד.

(יד). שם: וכן הוא אומר אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו עב"ל. שב אל הכתב למעלה: ישב אדם ולא עשה עבירה נתנין לו שכר כעושה מצוה. ויתפרש הפסוק לפי: אף אלה אשר לא פעלו עולה נוטלים שכר כאלה אשר בדרכיו הלכו ע"י מעשה וכו' בס' חובות הלככות (שער ג' פ"ד): ואם יניח מעשותו הוא צדיק כשיניחנו בעבור יראת ד'. כמו שאמר הכתוב אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו עב"ל. ומקורו הראשון הוא בירושלמי (קרושין פ"א ה"ט). יעושי" אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו כבדרכיו הלכו.

(טו). שם (פסוק ב'): ועלהו לא יבול זה הבל עב"ל. הוא תמוה מאד. כי הבל נבל ואמלל ולא עת ע"י קין אחיו ואיככה נובל לאמר עליו: ועלהו לא יבול? (טז). שם: כל מי שאין לו כשת פנים ברו לנו שלא עמדו אבותיו על הר סיני עב"ל. כ"ה בנדרים (כ' ע"א). ויעושי" פי' רא"ש ור"ג. ויעוין גם במדרש במדבר רבה (פרשה ח').

(יז). שם: לפי שאין ב"ד של מעלה עונשין אלא לבן ק' שנה עב"ל. צ"ע. כי בכ"מ כתוב: בן כ' תחת: בן ק'. יעוין שבת (פ"ט ב'): דל עשרין דלא עגשת עליהו עב"ל. ופי' רש"י שם ועוד במקומות רבים.

(יח). שם: זה דור הפלגה וכו' ואין עיר אלא אלה וכו' עב"ל. ר"ל שאנשי דור הפלגה אמרו: הבה נעשה לנו אלה אחר. ויעוין ב"ר (פרשה ל"ח): הסייעו עצמן מקדמונו של עולם. אמרו: אי אפשנו בו באלהותו (רק באלוה אחר) עב"ל. ולפניו שם כתוב: בואו ונעשה לנו מגדל ונשים ע"ז בראשו וניתן חרב בידה ותהי נראית כאלו עושה עמו מלחמה עב"ל. ובפי' רבנו בחיי ב"ר אשר על התורה (פרשת דור הפלגה). טובא עוד בשם מדרש: ונעשה לנו שם זה עבודת גלולים וכו' עב"ל. וגם דרש: ואין עיר אלא אלה ממדרש שלנו טובא שם יעו"ש.

(יט) שם: א"ר שמואל בר נחמני אברהם לא היה לו אב שילמדו תורה וכו' תני רשב"י מלמד שיומן לו הקב"ה שתי כליות כשני רבנן והיו נובעות ומלמדות אותו

חכמה כל הלילה. הה'ד וכו' אף לילות יסרוני כליותי עכ"ל. כ"ה בב"ר (פרשה ס"א). ח"ל ובתורתו ידגה. א"ר שמעון אב לא למרו (לאברהם) ורב לא היה לו, ומחויב למד את התורה? אלא זימן לו הקב"ה שתי כליותיו כמו שני רבנים והיו נובעות ומלמדות אותו תורה וחכמה עכ"ל. וכן באבות דר"ג (פ"ג): מלמד שזימן הקב"ה לאברהם אבינו שתי כליותיו בשני חכמים, והיו מבינות אותו ויועצות אותו ומלמדות אותו חכמה עכ"ל. ועיון ס' משנה תורה להרמב"ם (הלכות עבו"ם וחקותיהם פ"א הלכה ב' ו"ג) וספרי תעודת ישראל (סו' ד'). ואשר כתוב במדרש שלנו: כל ה ל י ל ה נוסף ממעתיק אחד בעבור לשון הפסוק: אף ל י ל ו ת יסרוני כליותי. וללא צורך הוא והנכון ככתוב בב"ר ובאבות דר"ג הג"ל.

כ. שם: כי אם בתורת ד' חפצו. זה שבטו של לוי. שנאמר תורת אמת היתה בפירו וכו' עכ"ל למה זה לא הביא ראיה מהכתוב בתורה: יורו משפטך ליעקב ותורתך לישראל (דברים ל"ג י')?

כא. שם: שמועתן של ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש. שהן יושבין ומתפללין בהן עכ"ל. רומז להכתוב בב"מ (פ"ד, א'): את כבר לקישא? בר לקישא כי הוה אמינא מלתא הוה מקשי לי כ"ד קושיותא ומפיקנא ליה כ"ד פרוקי וממילא רוחא שמעתא עכ"ל.

כב. שם: ר' יהושע אמר מה שאומר ר' אליעזר אינו אלא פרטלילות שאין מצות תפלין מתקיימת אלא ביום עכ"ל. בין מלת: אלא למלת: פרט צ"ל: ביום. ור"ל: מה שאומר ר"א לא יתכן רק על יום שמקיימים בו מצות תפלין ותוכל להיות במקום מצות והגית בו יומם. אבל לא על לילה שאין מקיימין בו מצות תפלין ואין אפוא דבר להשלים בו מצות והגית בו לילה.

כג. שם: שאלו את ר' יהושע מהו שילמוד אדם חכמה יונית? אמר להם צאו וראו שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ומותרין אתם. משום שנאמר והגית בו יומם ולילה. חזר ואמר להם לא ילמד אדם את בנו חכמה יונית ואפילו אומנות שלא יבטל מדברי תורה אפילו שעה אחת שנאמר ובחרת בחיים עכ"ל. הוא תסוה מאד. הן ר' יהושע עצמו למד אומנות ככתיב בתלמודנו (ברכות כ"ח א'): א"ל (ר"ג לר' יהושע) מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה עכ"ל. ופ"י רש"י: שפחמי אתה. עושה פחמים. וי"א נפח עכ"ל. ובתלמוד ירושלמי (שם פ"ד הלכה א') כתוב אזל נבי ר' יהושע אשכחיה יתיב עביר מחטין עכ"ל. וזה נעלם מעיני רש"י. ואיככה אפוא היה וכול ר' יהושע לאסור למוד אומנות לאחרים? הלא כסוטה (כ"א ב') אמר רב הונא: דיכי דמי רשע ערום? זה המקיל לעצמו ומחמיר לאחרים עכ"ל? וגם קשה מאד מה: שנאמר ובחרת בחיים? איככה יורה זה על אסור למוד אומנות? ולמה הוצרך אחרי הראיה מן והגית בו יומם ולילה לראיה אחרת? עתה לכה קורא אל המקור אשר מסגנו נשאב המאמר הזה הוא הירושלמי (פאה פ"א ה"א). והיות משתומם מטרדה עיניך אשר תראה. כי שם כתוב: שאלו את ר' יהושע מהו שילמד אדם את בנו יונית? אמר להם ילמדנו בשעה שאינה לא יום ולא לילה. דכתיב והגית בו יומם ולילה. והתני רבי ישמעאל ובחרת בחיים זו אומנות מעתה אסור ללמד את בנו אומנות בנין דכתיב והגית בו יומם ולילה? רב בא בריה דרבי חייה בר ווא רב חייה בשם ר' יוחנן מפני המסורות עכ"ל. ופ"י ר"א פולדא: מפני המסורות ע"י לשון יונית יאמרו מלשונות ואין מבין ולפיכך דחה אותם ר' יהושע. שהרי בקורא ק"ש שחרית וערבית הוא מקיים והגית בו יומם ולילה עכ"ל. מה רבה אפוא השחתת המאמר הזה בשננת המעתיקים! ודע לך אשר בתלמודנו (מנחות צ"ט ב') כתוב: ר' ישמעאל תחת: ר' יהושע. יעוין שם ותוספתא (ע"ז ס"א). ואין פה המקום לברר למי משתי הגוססאות ההן יש יתרון מן רעותה. אחרי כתיבי זה מצאתי בילקוט (תהלים שם) גוססא אחרת אשר ד"ל אמר להם צאו וראו שעה וכו' משום שנאמר והגית בו יומם ולילה. אטרו לו לא ילמד אדם את בנו אפילו אומנות שלא יבטלו מד"ת? אמר להם ובחרת בחיים עכ"ל. וגם הגוססא הזאת היא נכונה מאד ועל פיה נוכל לתקן

נוסחת מדרש שלנו בדגה מעטה מעטה כזאת: חזרו ואמרו לו (ר"ל השואלים הראשונים חזרו ושאלו את ר' יהושע על תשובתו) לא ילמד אדם את בנו אפילו אומנות שלא יבטל מדת אפילו שעה אחת? אמר להם ובחרת בחיים (המורה על חיוב למוד אומנות). ובוזה מובנת היטב לשון: חזר.

כד. שם: אין התלמיד מתעצל לילך אצל הרב ללמוד הימנו. מעשה היה בר' יוסי שהלך אצל רבו ללמוד ע"ל. וע"ז בבבאור הרא"מ: מעשה היה בר' יוסי בן הרוסקמית שהלך להקביל פני ר"א בלוד כצ"ל (חינה ג' ע"ב) ע"ש מאמרם מה חידוש היה בבית המדרש ע"ל. ולו נראה יותר להגיה: מעשה היה ביוסף הכהן שהלך אחר רבו לצידן ללמוד תורה (ע"ז י"ג א'). כי זה מתאים היטב עם: אין התלמיד מתעצל לילך אצל הרב ללמוד הימנו. שר"ל שגם לחוצה לארץ כצידן איננו מתעצל לילך אצל הרב ללמוד הימנו תורה. והבן שאך ע"ז תפול לשון: אין התלמיד מתעצל. כה. שם: ה"ה ר"מ ר"ה קהלת יעקב לכל מי שמתקבל ביעקב ואפילו הגרים וכו' ע"ל. מה ענין זה אצל הכתוב לפניו? ונ"ל אשר מקומו הוא בד"ה ויהיה כעין שתול אחרי: התורה פרושה לכל החיים. שר"ל לכל אשר נשמת רוח חיים באפיו ואפילו הגרים.

כו. שם: ואפילו הגרים שעוסקים בתורה שקולין ככהן גדול וכו' ע"ל. כן כתוב במדרש במדבר רבה (פרשה י"ג) ולפי הנוסחא הזאת לא קשה קושית הגמרא בסנהדרין (נ"ט א'): מיתבי דיה ר' מאיר אומר מנין וכו'.

כז. שם (פסוק על כן לא יקומו): ולא הזה ליה הקמת רגל ע"ל. זה וירגו אשר בעל המדרש פירש: על. כן מלשון: וכנו (שמות ל' י"ח). שהוא רגל ובסיס. ועל כן לא מקומו ר"ל לפ"ז: לא יוכל לקום במשפט על רגל ובסיס ויפלו עד מהרה. כח. שם (שם): פורענות אחת מכלה אותן וכו' ובאחת יבערו ויכסלו ע"ל. תחת הפסוק הזה צ"ל: יפול באחת (משלי כ"ח י"ח). שפי' רש"י עליו: ברעה אחת ואין תקומה למפלתו ע"ל: והוא מתאים היטב עם: פורענות אחת מכלה אותן. וכן בסנהדרין (ז' א') ירמוז הכתוב במסגרת שני חצוי לבנה: ורשע יפול באחת להפסוק הזה. ותחת: ורשע צ"ל: ונעקש דרביים. ויעו"ש פי' רש"י (ר"ה יפול) שהוא כעין פירושו על יפול באחת הנ"ל.

כט. מומור ב' (פסוק א'): אבל ישראל לא יגעו לרוק ולא ילדו לבהלה ע"ל. הוא פסוק בישעיה (ס"ה כ"ג).

ל. שם (פסוק נשקו בר): והקנה שלה (כצ"ל תחת: שלם) מתנאה ואומרת בשבילי נורע השדה וכו' כך אומות העולם וכו' ע"ל. כזה כתוב גם בב"ר (סוף סדר וישלח) יעו"ש.

לא. שם (שם): נשקו בר-נשקו בר של תורה ע"ל. כן בסנהדרין (צ"ב א'): ואין בר אלא תורה שנאמר נשקו בר ע"ל ומה בתרנום: קבילו אולפנא. לב. מזמור ג' (פסוק א'): נוטריקון נואף מואבי רשע צורר ע"ל. תחת: רשע כתוב בשבת (ק"ה א'): רוצח. לג. מזמור ד' (פסוק א'): למי שנצוחו נצח נצחים ע"ל. עפ"ז מבואר היטב: הנבור לנצח אשר בתפלת נשמת.

לד. שם (שם): הקב"ה נוצחין אותו ושמה ע"ל. כזה כתוב בכ"מ (ט"ו ב'): קא חייך ואמר נצחוני בני ע"ל.

לה. שם (פסוק רגז): רגזו ואל תהטאו. רב אמר אכחיש יצרך ע"ל. ר"ל ואל נא תשבית את יצרך כליל אך עשהו כחוש וחלש. והוא כעין מאמר ח"ל: יצר וכו' תהא שטאל דוחה וימין מקרבת (סנהדרין ק"ז ב'). ופי' רש"י: יצר תאותו אם מרחיקה ממנו לגמרי ממעט ישיבת עולם. ואם מקרבה לגמרי בא לידי אסור שאינו יכול לכבוש יצרו מדבר עבירה ע"ל.

לו. שם (פסוק רבים אומרים): ואתם באים לשוף אותה מן העקב ע"ל. ר"ל

ואתם באים לקחת טובת העולם הבא ברגע קטן כזמן צעד אחד בעקב. והוא כעין מליצת: כשאני עומד על רגל אחת (שבת ל"א א').

לו). מזמור ה' (פסוק א'): היתה הולכת בספינה וכן אמר דוד הלכו בציות נהר עב"ל. פירוש בציות מן: וצי אדיר (ישעיה ל"ג ב"א) שהוא ספינה.

לח). מזמור ז' (פסוק א'): וכשהוא נכנס בבית המרחץ וכו' על המילה שניתנה בשמיני עב"ל. כ"ה במנחות (מ"ג ב'). ובבאור הרא"מ צ"ל: מנחות. תחת: זבחים. וכן: מ"ג. תחת: ל"ג.

לט). שם (שם): ובידו חרב הגדית עב"ל. הוא פרזלא הונדואה הנזכר בע"ז (ט"ו א'). ויעו"ש פ' רש"י.

ט). מזמור ז' (פסוק א'): למה נקרא שמה תושיה? שמתשת הכח והגוף והעינים עב"ל בסנהדרין (כ"ו ב') לא כתוב כי אם: מתשת כחו של אדם.

מא). שם (פסוק ד'): אלהי אם עשיתי זאת וכו' בסירות עברת ונכרת וכו' אמרת כנף המעיל בסירה הועדת. חנית וצפחת בסירה הועדו עב"ל. יעוין בבלי (סנהדרין מ"ט א'): בור וסירה גרמו לו לאבנר שיהרג עב"ל. וירושלמי (פאה פ"א ה"א וסוטה פ"א ה"א): בסירה הוערת וכו' נבי כנף אמרת בסירה הוערת. חנית וצפחת בסירה הוערת? עב"ל. ועל כל אלה יעוין פירושים וערך (ערך בר ז').

מב). שם (שם): ואבי ראה מכאן שחייב אדם בכבוד חמיו כאביו עב"ל. גם

במכילתא (פרשת יתרו פסוק ויצא משה לקראת חותנו) כתוב: שיהא אדם מוכן לכבוד חמיו עב"ל. ותמוה אפוא אשר לא הביא הרמב"ם את הדין הזה בפ"ו מהלכות ממרים.

ובטור (י"ד ס"ס ר"ט) הובא. וה"ל וחייב לכבוד חמיו דכתיב אבי ראה גם ואה עב"ל. ובלי ספק צ"ל בטור: וחייב לכבוד חמיו כאביו כבמדרש בעבור הראיה מפסוק ראה

אבי. ובפירוש מדות סופרים על המכילתא (שם) כתוב על הטור: ובטור י"ד ס"ס ר"מ מבוא וראיתו מדוד נגד שאול ועשה מדרש מעצמו ונעלמה ממנו בריתא זו

עב"ל. ונעלם ממנו מדרש שלנו. ואשר בחר בעל הטור במדרש תהלים שבמכילתא הוא בעבור אשר במדרש תהלים מבזר יותר החיוב בכבוד חמיו במכילתא, וגם נוספה בו

מלת: כאביו ליתר ענין. ונ"ל אשר החיוב בכבוד חמיו הוא אך בגלל החיוב בכבוד אשתו. כי יתן כבוד לאשתו בכבודו את אביו. ויכל היות אשר בעבור זה לא זכרו

הרמב"ם. הן סמך על זכרו כבר את החיוב בכבוד אשתו בהלכות אישות (פס"ו ה"ט). מנ). שם (שם): ורבנן אמרו אבי ראה אמר לאבנר דהיה אריה באורייתא

עב"ל. בלי כל ספק צ"ל: אביו. תחת: אריה.

מד). שם (פסוק קומה ד' באפך): נשתתרו אף וחומה ועוה היה נתירא מהן משה וכו' חומה אין לי עב"ל. יעוין נדרים (ל"ב א').

מה). מזמור ח' (פסוק ד' אדונינו): אתה כשירדתם אצל אברם אכלתם בשר וחלב עב"ל. חולק על הכתוב בב"מ (פ"ו ב'): ואכלו סלקא דעתך? אלא אימא נראו

כמו שאכלו ושתו עב"ל. ויעוין תוס' שם בשם סדר אליהו רבה.

(המשך יבא).

הערה קטנה

בבית תלמוד מחברת שלישית צד פ"ב הביא הר"ג הר"י רייפמאן מאמר אחד ממדרש קהלת מערסלו ומהשתקו מנרתקו והעיר שצ"ל מערסלו מנושתקו ומלת מנרתקו היא הוספה לבאר מלת מנושתקו ע"כ. גם אני כבר העירוני על זה בהערות שלי להפסיקתא פסקא אחריתא דסוכות הערה י' על המאמר ונשתק יש לו ע"ש.

שלמה באבער.

תשובות גאוני מזרח ומערב

ע"פ כתבי יד עם הערות מאת הר"ר יואל הכהן מיל לער.

(המשך.)

לג. ^(א) והכי אמר רב שרירא גאון ולענין פונדק גוי הכי חזינא דאי מנהגא דמילתא מעיקרא דאגר בית מן ההוא פונדק משעבדא ליה חצר דפונדק לישא וליתן בה ולהוציא ולהכניס לתוכה כיון ששכר זה בית מן פונדק אישתרי בחצר דפונדק דאית להון לכולהו שוכרים ששכרו בתים מן הפונדק הואיל ועיקר שכירות על זה ועל זה היתה במילתא דנהיגי ולא צריך למיגר מיניה חצר של פונדק ^(ב) ואין דורין בההוא פונדק גוים ונפקו בשבת לא אסרו על ההוא ישראל למלטולי בחצר ^(ג) אלא כדאית ליה לההוא ישראל שוכר ואפי' שוכר שיש לו להשכיר לאחרים אי אית ליה למשכיר רשות לסלוקיה אית לן למיגר מן משכיר ואפי' אתא שוכר בחד הכי לא איכפת כן דריש לקיש ותלמידו ר' חנינא וכי אתו שיילוה לר' אפס אמר לחו יפה עשיתם ששכרתם ^(ד) והני מילי כד הוי תרי ישראל דאסרי חד על חבריה אבל אי חד ישראל הוא בהדי גוים לא צריך מדעם ולא אפילו שכירות ואית ליה רשותי למלטולי בהו חצר דאית בהו גוים דתנן הדר עם הנכרי בחצר ה"ז אוסר עליו ר' אליעזר ב"י אומר לעולם אינו אוסר עד שיהיו שני ישראל אוסרים זה על זה וקום לן משנת ר' אליעזר בן יעקב קב ונקי ובהא גופי' אמרינן אמר ר' יהודה אמר שמואל הלכה כראב"י ור' הונא אמר מנהג כראב"י ור' יוחנן אמר נהגו העם כראב"י.

לד. ^(א) ויששאלתם היכא דהוון דיוורין כולהון ישראל ובעו לערובי עם הדרי צריכי כבר שלם לכל בית ובית או לא. ופירושה שבאו תלמידים מארץ ארם ודרו בפונדק שכל דיוורין שהיו בו ישראל והוציאו קמה מעט לכל בית ובית ולשו אותו ואפו מכנו שנים שלשה ככרות ושוינין ערוב לכולהו, הכי חזינא שאילו התלמידים שבאו מארץ ארם יפה עשו וסגיא להו בכל כי האי גוונא ואפי' לר' יהושע דאמר בדבר ערוב ^(ב) שלימה אין פרוסה לא מצורך כבר שלם לכל בית ובית אלא ה"ק אין מערבין בפת פרוסה שלא יבוא לירי איבה ויקנא זה בזה ויאמר למה הבאתי אני שלמה וזה הביא פרוסה וכולן שווין בוראי הכא למשקל פרוסת לערב בהן לר' יהושע אינו ערוב אמל היכי דלקח קמה מכל בית לערובהו ואפאוהו פיתות שלמות כבר ערבו בבית ואף בפת שלמה ושפיר דמי ומעשים בכל יום וכך אנו נוהגין לעשות ולענין ערוב ושתוף קום לן כדתניא מערבין להצרות בפת ואם רצו לערב ביין אין מערבין משתתפין למבואות ביין ואם רצו להשתתף בפת ישתתפו מערבין בחצרות ומשתתפין במבוי שלא תשתכח תורת ערוב מן התנוקת ויאמרו

לג. ^(א) התשו' אולי היא שייכת אל התשו' הנזכרת בפרדס סי' ק"ז והיא בה"פ בקיצור על שם נטרונאי אכן בכ"י שלפנינו ע"ש ר' שרירא ובאותה התשוב' לא נתיישבה השאלה אם צריך לערב או לשכור החצר מי ששכר בית בפונדק ובתשו' שלפנינו נתבארה השאלה ועי' סי' ט"ו והנה ראשית דבר מבאר הג' דאם שכר הבית מפונדק טמילא גם שכר החצר למלטל ואין צריך לשוב ולשכרו. ^(ב) צ"ל ואי. ^(ג) נ"ל שתיבת אלא צריך להמחק וכצ"ל: לא אסרו על ההוא ישראל למלטולי בחצר כדאית ליה לפונדק' רשות לסלקינהו כדאית ליה לההוא ישראל שוכר וכו' ומבאר הנאון הדון שאף אם שכר מן שוכר שדרשות בידו לסלק השוכרים דיו ועי' סי' ט"ו. ^(ד) הג' מבאר דרך היכי שבג ישראלים דרים שם בהדי גוים אוסרים ועי' עירובין סי' ב: וס"ה:

לד. ^(א) אולי התשו' מר' שריר' וראינו שבאו תלמידים מארץ אירופא ללמוד בבבל והנה דין זה דקיבוץ הקמה לעשות הערוב החזק בש"ת סי' קכ"ה והיא מתשו' הר"ף סי' ש"ב. ^(ב) הרישב"א בעירובין ס"א. כתב בדבר הנאון לתרץ הא דגובין קסח אע"ג

אבותינו לא ערבו^א וכך פירושה כיון ששנינו כיצד משתתפין במבוי היה משורת הדין שאחר שערכו שתופי מבוי להיות מותרים בחצרות ולא יהיו צריכים לערב להן אלא גורו חכמים שאע"פ שנשתתפו במבוי חייבין לערב בחצרות כדי שלא לשכח את התנוקת תורת ערוב^ב ושעור ערובי חצרות מוזן שתי סעודות לשמונה עשר איש שהן י"ח גרוגרות בגרוגרת לכל אחד ואחד לא פחות מכאן אבל יתר שפיר דמי ואם נתמעט הערוב מן השיעור או דאיתרמו להו אינשי ואיתוספו להן צריך להוסיף על הערוב מבעוד יום ומזכה^ג וצריך להודיע דאין מערבין לו לאדם אלא מדעתו וקים לן כר' נחמן דאמר אחד שתופי מבואות ואחד ערובי תחומין ואחד ערובי תבשילין בזמן שמניח אדם אחד על כולן צריך^ד להודיע ולזכות להן ע"י אחר, ואשתו של ישראל מערבת לו שלא מרעתו ואשתרי ואשתו של גוי משכרת רשות ושפיר דמי והני מילי דלא ידע גוי כל עיקר אי נמי ידע ושחק אבל אם אסר בעלה שכירות שהשכירה אשתו^ה וקים לן שכח^ו אחד מבני חצר ולא ערב מותרין כאן וכאן שכח אחד מבני מבוי ולא נשתתף מותרים בחצרות ואסורים במבוי שהמבוי לחצרות כחצרות לבתים^ז ופונדק כחצר לבתים הוא חשוב ולא כמבוי לחצרות.

לד. ^ח הכי אמר ר' עמרם גאון, והדתנן הבהמה והכלים כרגלי הבעלים מהו כל אדם שיש לו בהמה ומדרו לו תחום שבת מפתח ביתו עד מקום פלוני אי אפשר לבהמה לצאת ולהלך חוץ לתחומן שנאמר לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך

דאמר ר' יהושע פרוסה לא והביא שם תי' אחר בשם הראב"ד, ^א הגאון נקיט רק הראי שיתוף מעיל^ב במקום עירוב ואמר דמן הדין היה די בשיתוף רק משום שלא תשתכח תורת עירוב צריך גם עירוב, ואפשר שפי' הגאון השיטה בעירובין ע"א: כר' דרק בשיתוף פליגי רבנן ור"מ אבל בעירובי חצירות לכ"ע אין סומכין עליו במקום שיתוף וע"ש בתו' ד"ה בפת, ומסתם לשון הג' משמע דפסק כלישנ' בתרא שם דאף בפת פליגי ופסק הג' כר' מאיר, וע' ברא"ש שם הובאה שיטת הראב"ד לפסוק כלישנ' בתרא ובא"ז ח"א סי' קע"ד הובאה בהגה' אשרי שם סי' י"ט פסק כר"מ דלא כר' יוחנן דאמר נהגו העם כר"מ, והנה יש בענין זה תשו' אחרת בה"פ. ה' עירובין ונראה שהוא מר' נטרונאי וז"ל: ואין צריך מבוי שיתוף ועירוב אם עירבו בני העיר כולה ועירבו בני מבוי עמהם אין צריכין בני אותו מבוי שיתוף ואם לא עירבו בני העיר או שאי אפשר להם לערב משתתפין בני מבוי לברן ואין צריכין עירוב בפת בפת בלבד זה עם זה (אולי צריך להגיה, ואין צריכין להיות זה עם זה) ואין צריכין שיתוף שלא מצנינו עירוב ושיתוף זה עם זה, ע"כ, נראה שפסק כרבנן דאו זה או זה וכו' יוחנן דלא מורינן כר"מ וכלישנ' קמא דאף בין פליגי, ^א יוצא מן המשנה והתלמוד שם פ"ה, ^ב אולי ט"ס נפל כאן וצ"ל: ואין צריך להודיע שמערבין לו לאדם שלא מדעתו, דבש"ס שם פ"א: פסקינן הלכה כר' ומקי הא דניתוספו עליהן מוסיף ומזכה וצריך להודיע בחצר שבין שתי מבואות וכן פסקו כל הראשונים ועיין בה"ה פ"ה מעירובין ה"ה, ולולא הגדה זאת לא ידעתי לכוון שיטת הג', ^א לפנינו שם פ"ה ליתא הך, להודיע' ואולי ט"ס יש לפנינו וע' אות שלפני זה, ^א צ"ל: אבל אם אסר בעלה שכירות שהשכירה אשתו לא ופי' רבינו הרבנים, הא דאסר' שם כשמיחה הבעל וכפי' זה פ"ה הרמב"ם בפ"ה מעירובין ה"ה ודלא כפי' רש"י ועיין בה"ה שם, ^ב משנה שם ע"ג, ^ג כ"ג מן הסוגי' שם פ"ה.

לד. ^א רש"י ור"מ פירשו המשנה בביצה ל"ז, דבהמה וכלים קנו ממילא שביתה במקום שביתה בעליהם ואינו רשאי להוציאן וכ"ס גאון אחד בתשו' כ"י פרטה וז"ל: פי' הבהמה והכלים כרגלי הבעלים כשם שאין אדם יכול לילך ב"ט אלא עד תחום שבת כך בהמה נמי אין יכולה להלך אלא עד תחום שבת וכלים נמי אין לו רשות לשגר לחבירו בהמה או כלים חוץ לתחום אלא עד התחום הלכך היכא דיש לו מקנה בתוך תחום שבת הולך ומביא מהן ושוחטן ב"ט לכתחילה, ע"כ, אבל ר' עמרם הוסיף

ובתך ובהמתך^א ושנינו לא תהלך זו יתר מרגלי בעליה שהוא מצווה על שביתתה כשביתת עצמו שנאמר למען ינוח שורך וחמורך אבל אם ביתו של בנו חוץ משלו וביתו של רועה במקום אחר^ב ואברו להם מפתח בתיהם עד מקום . . . אלפים אמה ומסר בעה"ב בהמתו לבנו ולרועה לא תצא בהמתו חוץ מתחום של בנו ושל רועה שהיא ברשותו ורגלו כרגליהם ופלפלו חכמים בדבר ושנו אף^ג בכלים בענין זה השואל כלים מחברו מערב יום טוב הרי הן כרגלי השואל^ד שכשמשכו השואל לכלי מעי"ט קנאו ועמד ברשותו מערב יו"ט וכששבת ברשותו של שואל והרי הוא כרגלו אבל שאל השואל כלי מחברו ביו"ט ומשכו מעי"ט כיון ששבת אותו כלי ברשות המשאל כבר קנה שביתה ברשות בעלים ואעי"פ שמשכו השואל הרי הוא כרגלי המשאל.

לו.^א וששאלתם תלמיד חכם אסור לו לעמוד במקום המנופת לפי שאי אפשר לו בלא הרהור תורה מה תקנה יש לדבר אמרו חכמים אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן בכל מקום מותר להרהר חוץ מבית המרחץ ובית הכסא ותלמיד חכם אי אפשר לו בלא הרהור נמי ובבית הכסא מיהא ישמור עצמו ואל יהרהר בדברי תורה אבל יהרהר^ב במלכי יון או בדברי חולין.^ג ואיסורי דרבנן דלאו

פירוש דמדאורייתא אסור להוציא בהמה חוץ לתחום משום שביתת בהמה וא"כ סבר דמצווה על שביתת בהמה אף ביו"ט דאין בין שבת ויו"ט אלא אוכל נפש, והנה מצינו תשוי^א בענין שביתת בהמה לרב האי בה"פ והובאה בסוף הלכותו שאסור למסור חיותא לרועה ששבת שמא יוציאנה חוץ לתחום ועיין לקמן סי' פ"ב ובתשוי^ב אחרת הובאה בש"ת סי' רי"ד ובשבולי הלקט כלל ל"א על שם ר' האי התיר לתת סוס או פרד לנוי שיעשה אותם כל ימי התג וכתב הב"י באו"ח סי' ש"ה שסבר הג' דבי"ט אין איסור שביתת הבהמה ועיין בתשוי^ג בהגה' מרדכי קידושין סי' תקס"ה שהתיר ורוצה להביא ראיה מן הסוגי' דביצה.^ד מקום זה הדרש לא נודע לי אכן בירושלמי פ"ה דביצה הובא בראש איתא על הא דאין רוכבין בשבת שהוא מצווה על שביתת בהמה כמורה שני למען ינוח שורך וחמורך (שמות כ"ג) כמור, וזה הדרש שורך וחמורך למד כמור אית' גם בירושלמי פ' במה בהמה הג' וז"ל ומצואר בהמה אסור הוא מצווה על שביתת בהמתו כמורה שני למען ינוח. והנה בראש זה הדרש מובא גם הפסוק בפ' יתרו לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך וכו' ובהמתך.^א צ"ל ומדרו להם והנה סי' הגאון מכון כפי' הרי"ף כשסמר לב' רועים אז היו כרגלי הבעלים אבל כשסמר לרועה וכן לבן אחד ה"ז כרגלי הנסמר לו, ולא כפי' רש"י.^ב נראה כוונת הג' דאף בכלים שנו כן אף שבכלים אין איסור שביתה דלא קי"ל ככ"ש בשבת י"ח. דאמר מצווה אדם על שביתת כליו.^ג נראה שנקט הגאון רק הענין ששייך טפי היכי דשאל ומשך מעי"ט, אולם באמת אף שמשך ביו"ט כיון ששאל מעי"ט היו ברשות השואל וכן העלו שם בגמ' ל"ח. וגם הגאון נקט בסוף דבריו רק אם שאל ביו"ט ומשך ביו"ט היו ברשות המשאל.

לו.^א תחלת זה הסימן בכ"י, והבי אמר ר' הילאי גאון מי שנחשד בנניבה ואין עליה עדים אבל יש עדים בנניבה . . . ומת קודם לכן וכו' ואחרי כן באה התשוי^ב שלפנינו אשר מקורה בברכות כ"ד: והנה הענין הראשון נמצא גם בה"פ מתוקן יותר בלשון הזה, וששאלתם מי שנחשד בנניבה ואין עליו עדים אבל יש עליו עדיו בנניבה אחרת קודם לכן מה עושים לו כך ראינו שאין עליו מלקות שלא נתנה רשות להלקות אלא כב' עדים ואפי' על פי עד אחד אין מלקין אלא גוזרין גזירה בספר תורה ושופרות ואח"כ באה ההלכה^ג ואיסורי דרבנן דלאו דאורייתא וכו' עד "עובר על תקנת חכמים" הבאה גם לפנינו.^ד ע' בס"ח סי' תקס"ו ובמ"א א"ח סי' פ"ה.^ה נראה שזאת ההלכה לקוחה מתשוי^ו יותר ארוכה בעניני העונשין, והנה מצינו בש"ת סי' ט' פסק שהעובר על איסורי דרבנן מכין אותו מכות מרדות והיא גם בתשוי^ז הרי"ף סי' ש"ד וצ"ל דמיירי הכא בתשוי^ח שלפנינו מתקנות חכמים ולא סאיסורי דרבנן, וע' ר"ן רפ"ד דפסחים.

דאורייתא כגון אסור לאדם למלאות שחוק פיו בעוה"ז ולשמש מטתו בשני רעבון ולישן יותר משנת הסוס^(א) וכל כיוצא בהן העובר עליהן אין עליו לא מלקות ולא נדוי אלא קורין אותו עובר על תקנת חכמים^(ב) והלכתא פתחי בתרי ולא מסיימי בארבע ולא פתחי בארבע ולא פתחי מסיימי בתרי^(ג) והפטרט פחות מעשרי ואחד פסוק מפטירין בה במקום שיש תורגמן אי נמי היכי דסליק ענינא ואע"פ שאין בה אלא עשרה פסוקים.

לז. ^(א) והכי אמר ר' משה גאון ומצוה למנוע בני אדם שמארסין ואין כונסין אלא לאחר כמה שנים שכל מי שמתקלקל בתנוקת קודם כתובה וקרושין חייב מיתה בידי שמים ומגדל עונות וגורם מכול לעולם ומעכב את המשיח ואפי' כותבין כתובה ומקדשים ובוועלים קודם מסירה לחופה הולד פגום דאימרי הבא על ארוסתו בבית חמיו בין לרב בין ^(ב) לשמואל.

לח. ^(א) והכי אמר רב נטרונאי גאון וששאלתם כשיקרא אדם ק"ש צריך לאחוז ארבע ציציותיו או לא. דבר זה לא דרך חכמים ותלמידים הוא זה דרך יתירות הוא וכי מאחר שהתבונן בציציותיו בשעת עטיפתן וברך עליהם לאחר מכאן למה אוהו ביד אלא מעתה כשמגיע לוקשרתם^(ב) צריך לבא לביתו להניח ידו על מקום מזוזה הלכך העושה כן צריך ללמרו ^(ג) ולהסביר אותו שלא יעשה.

לט. ^(א) ובני אפריקא שנשאו נשים בארץ ודרו בה ^(ב) אם עדין לא שהו שנים עשר חדש חייבין לשמור שני ימים טובים כמקומן שכך שנו חכמים כמה יהיו בעיר ויהיו כאנשי העיר שנים עשר חדש ואם שהו שנים עשר חדש מכאן ואילך ^(ג) אע"פ שרעתו לחזור נהגים כאנשי ירושלים עד שהחזירו למקומן והני מילי כאפריקא לארץ ישראל אבל מבבל לארץ ישראל שיש בה שתי ישיבות ^(ד) אם דעתו לחזור אע"פ ששהה שנים הרבה עושה כחומרי שתיהן אם אין דעתו לחזור עושה כארץ ישראל בין להקל בין להחמיר.

^(א) תיבות וכל כיוצא בהן חסרות בה"פ. ^(ב) לא ידעתי לאיזה הלכה כיוון הג' ונראה שטעות נפלה בתשו' ואולי מענין קריאת הפרשה בר"ח המזכרה במגילה פ"ג מדבר. ^(ג) ההלכה יוצאת מסוגי הש"ס מגילה כ"ג. ומה שאמר עשרה פסוקים ממנהג ר' יוחנן שהזכיר שם : אולם במס' סופרים פ"ד ה"ב אית' דאם תרגמו ודרשו די בג' פסוקים וע' ביאורנו שם. לז. ^(א) בעין דין זה כתב הרא"ש בתשו' כלל לו' ס' א' ^(ב) ע' יבמות ס"ט : לרב הולד ממזר ולשמואל שתוקי.

לח. ^(א) הובאה בש"ת ר"ס פ"ה ובא"ח בשם ר' נטרונאי שהעיר גם כן בשם ר' משה הגאון ועי' באבודרהם ובתשו' הריב"ש הדובאה בכ"י לאו"ח ס"ס כ"ד. ^(ב) חסר קצת וכצ"ל : כשמגיע לוקשרתם צריך נמי לאחוז תפילין ואם תאמר יאחו וכשמגיע לוכתבתם צריך לבוא וכו' וכ"א בא"ח. ^(ג) בא"ח ולהשיעו ונוסח' שלפנינו נכונה.

לט. ^(א) לפני התשו' הזאת בכ"י תשו' מר' כהן צדק והיא בש"ת. ואולי גם התשו' שלפנינו ממנו. ^(ב) דעת הגאון דכל מה שאמרו לענין מנהג המקום שהלך לשם להקל היינו רק כשנעשה בן עיר במקום שבא לשם, ומפרש הג' הא דב"ב ד' : כמה יהיו בעיר גם לענין שיהיה תושב כמה שנוגע למנהגים ולא כשאר המפרשים שפ' האי משנה רק לענין מס ועיין סנהדרין ק"ב. ^(ג) דעת הג' נראה שמה שמיאן ר' אשי בפסחים נ"א. ובחולין י"ח : להעמיד האי דנותנין עליו חומרי המקום וכו' כאבוי ואמר אפיל תימ' מארץ ישראל לבבל הג"מ וכו' מפני שסובר דמטעם זה דאנשי בבל כיומינן להו וכו' עודן לא נרע יקר ערך מנהג בבל שנים שם וישיבות, וע' שם בתו' ד"ה כיון, אכן בבא משאר ארצות לא"י שחשוב כ"כ כיון שנעשה בן עיר בא"י אף שדעתו לחזור אינו נוהג בחומרת חוצה לארץ ובענין כזה גם ר' אשי סובר כסברת אבוי ועי' תשו' הרשב"א סי' של"ח. ^(ד) פ' הגאון דהא דר' אשי לצרדין קתנו כדבר התו' פסחים שם ד"ה רבה וחולין שם ד"ה הג"מ.

מ. ^(א)ובפורים אין קצבה כל שמבקש כל אחד מישראל ליתן יתן מפני שהוא צדקה וצדקה כל אחד ואחד לפי עין יפה שלו נתן מהם ^(ב)שמכריוון במקומכם על השקלים לא יפה הם עושים שקוראין אותם שקלים ונאסרו איסור הנאה וזה שאמרו חכמים ^(ג)כפרים מקדימין ליום הכניסה קורי' בו ביום לא שקלים הם אלא צדקה בעלמא משום שנאמ' ומתנות לאבינוים ולענין צדקה נתנו חכמים שיעור למטה ^(ד)אמר ר' אלעזר לעולם אל יפחות אדם עצמו משלישית השקל בשנה ושקל הזה ^(ה)ארבעה כספים שהם ארבעה זוזים שהם במשקל כארבעים דינרין של זהב נמצא שלישית שקל ^(ו)מטבע וארבעה שתותים ושליש אסימן במשקל שלנו ושלכם ושיעור צדקה למעלה אמרו חכמים המבזבו ממונו אל יבזבו בחייו יותר מחומש ממונו ולמה כדי שלא ירד מנכסיו ולא יצטרך לבריות ^(ז)אבל במות הרשות בידו.

מא. ^(א)שקלים ובכורים אין נוהגין אלא בפני הבית ובזמן שבית המקדש קיים אבל בזמן הזה אין מביאין שקלים ובכורים ואם קרא אותן שקלים תפסו הקדש ואין להם פדיון ואין יכול ליתנם לעניים ומה תקנתו יוליד לים המלח. מב. ^(א)והכי אמר רב האי גאון וששאלתם אית גבן אלימי דלא צייתין לבי דינא וקעבדין עובדין בישין וזמן קשה הוא ומלכות עזה וקשה היא ולא יכלנא למעבד בהו דינא מהו לנדיניהו בשמיניה ^(ב)ולאחר שמיניהו ומשביעניהו בנידיניהו עד הדרתי לדינא ומקבלין ונהגו בו דינא פטורין מעונש. הכין חוינא דאית מן דינא לשמתנין בשמייהו וכר צייתין לדינא מחייבין מלקות בי דינא דאמור רבנן מלקין על לא טובה השמועה ^(ג)וכמה דלא צייתין דינא מחייבין מלקות כי היכא דאמור רבנן מלקין על לא טובה משמתין בשמייהן משום דסנאין שומעיהון ופלטין בו דינא מן עונש דלהון.

מ. ^(א)אולי התשו' מר' כהן צדק וע' בס' הקודם. ^(ב)ע'י' מס' סופרים פכ"א ה"ד וצריכין ישראל לתת שקליהם לפני שבת זכור ואסור לומר עליהם לשם כופר" מזה נראה שהיה מורגל לקראם שקלים וגם שם הוזהרו שלא להוכיר שם הקדש. ^(ג)גם בפ' זה הענין מגילה ב'. נראה שרעת הגאון כרעת מס' סופרים במ"ש שם וצריכין להספיק מים וזוין וע' פירושינו שם ובש"ס מגילה ד'. ^(ד)לפנינו בב"ב ט'. א"ר אסי לעולם אל ימנע אדם עצמו משלישית השקל בשנה וע' ברי"ף. ^(ה)אינני בקי בחשבון המטבעות הישנות והגני רושם אך השערותי יבואו טובים ממני ויפרשו. השקל הוא הסלע בו ד' זוזים ועל אודות המשקל ע' בכפתור ופרח (הוצאת חן טוב) דף ס"ה ראש ע"ב וז"ל: ויהיה משקל הסלע ד' והובים או ד' דינרין א"כ יהיה משקל הסלע מן האשטרליניש עשרה שהם ארבעים טורניס דקים ע"כ. ובפ' הרמב"ן ד' ליסבונא הובא בצונן צור געשיכטע צד 556, השקל וכו' ומשקלו עשרה זהב אישטרליניש" ואולי שהיו עושים בזמן הגאון דינרים דקין של זהב ומשקלם מ' בשקל הקודש. ^(ז)אולי שכיוון הג' למטבע דרהם הנזכרה בסו"פ דף צ"ג ע"א, והנה בשקל הקודש היו ש"כ שעורה א"כ שלישית השקל $106^2/3$ שעורה ובדרהם הג"ל 64 שעורה, ארבעה שתותי הדרהם הם $42^2/3$ שעורה, וזה בכלל $106^2/3$. והנה אולי הוסיף הרב עוד שלישי אסימן בדבריו מפני שלא נמצא ששית הדרהם מכון במשקל המטבעות והחתיכות, והחתיכה היותר קטנה מן הדרהם הוא פלוס או אסימן והוא כשעורה, וא"כ כשנקה החתיכות לכיוון ארבע שתותים $42^2/3$ שעורה על כרחינו נקח 43 פלוסים והוא $1/3$ אסימן יותר. ^(ז)כתובות ס"ז:

מא. ^(א)אולי התשו' מר' כהן צדק ופסק הרב כר' שמעון במשנה סוף שקלים דמקדיש שקלים בזה"ז קדשה ולא פי' המשנה כפי' הר"מ ע' תלו"ש. מב. ^(א)פסק ר' האי דבזמן קשה הוכי שאין יכולים לענוש האיש אשר שמעו רע מחרימין בעין שמחרימין מי שלא קבל עליו הדין וע' ב"ק ק"ג. ומ"ק י"ז. ובתה"ג ד' ליק סו' י'. ^(ב)אולי צ"ל שמתניהו כלומר להאריך השמתא שרחוק בעיני לפרש שכיוון הג' באמרו ולאחר שמינה' לשנות שמש. ^(ג)לפ"ד אלו התיבות, וכמה דלא צייתין דינא מחייבין מלקות כי היכא דאמר רבנן מלקין על לא טובה" צריכין להמחק וע' קידושין ס"א.

מג. הכי אמר רב שמואל בן חפני. ומה ששנו חכמים אחד עשר יום שבין נדה לנדה הלכה למשה מסיני הא כיצד כתוב בתורה כל אשה שרואה דם נדה יום אחד ויושבת עליו שבעת ימים ממאים ואם ראתה שנים או שלשה או ארבעה או חמשה או ששה או שבעה אותם שבעה ימים ממאה לבעלה ולעשות מהרות לאחר שבעה ⁽²⁾ שפסקה יום אחד ולא ראתה דם בשמיני שלה וראתה בתשיעי תשיעי ממאה ועשירי ⁽³⁾ ואע"פ שלא ראתה ממאה ⁽⁴⁾ מהורה באחד עשר וראתה בשנים עשר ממאה וזהו שומרת יום כנגד יום ואין עושה זבה עד שרואה שלשה ימים שנאמר ואשה כי תזוב זוב דמה ימים רבים ימים שנים רבים שלשה ⁽⁵⁾ אבל אשה שיש לה וסת שהיא רואה בראש חדש ובאת ואמרה יום אחד ממאה אנו נותנים לה שבעה ימים ממאים לנדה ואם ראתה אחר כך שלשה ימים נעשית זבה שהימים הראשונים מרחיקין אותה כנדה ואחר שבעת ימי נדה ואפי' פסקה יום אחד וראתה הרי דם זבה כמו ששנינו או כי תזוב על נדה סמוך לנדה ממאה בזיבה ואין נעשית זבה מתחלה במה דברים אמורים בשנים קדמוניות כמו שהנביאים והחכמים שהיו ⁽⁶⁾ מציתים והיו מבחינים בין דם לדם אבל בזמן הזה כל דברינו ממאים הם וארץ שלנו ממאה ואנחנו שבויים בין הערלים לכך התמירו החכמים ואמרו בין נדות ובין זבות ובין שעות בין יולדות בזמן שראות טפה אחת מפני שהוא ⁽⁷⁾ (ספק) ואין אנו יכולין להבחין בו לידע מהו צריכות שבעה נקיים וטבילה וכך מנהג בישיבה.

מד. הכי אמר רב שרירא גאון. ⁽⁸⁾ ויששאלתם הא דאמור רבנן ⁽⁹⁾ כל מלאכה שהאשה עושה לבעלה נדה עושה לבעלה חוץ ממויגת הכוס והצעת המטה והרחצת פניו ידיו ורגליו היינו במקומנו מחמירין על עצמנו שלא יגע אדם במשכב ומושב של נדה אלא שייכבס את בגדיו ויטהר את עצמו ואינה אופה ולא מבשלת לנו כל ימי נדתה עד שקמו תלמידים בזמן הזה ובקשו לשנות מנהגנו בדבר ואמרו שלא לפרוש ממשכב ומושב של נדה ⁽¹⁰⁾ שאין לנו טהרה משאר ממאות כגון טומאת מת והביאו על זאת מעם לדבריהם ואמרו וכי יש טהרה לחצאין וכיון שאי אפשר לנו לטהר משאר טמאות אין לנו לפרוש ממשכב ומושב של נדה ושלשה דברים הללו שאסרו רבותינו לא אסרום משום טומאה אלא שדברים שמביאים לידי הרגל עבירה הם לעשות סייג לאיסור אבל משום טומאה לא ותו אמרינן ⁽¹¹⁾ נדה קוצה לה חלה ושלחו ממתיבה הקדושה ⁽¹²⁾ שנדה מותרת ללכת לבית הכנסת ולהתפלל ולזבשת בגדי בעלה ולובש

מג. ⁽¹³⁾ סוף התשו' נמצאת גם בתשו' הגאונים קדמוני' סי' ק"ה וקצת מה שנמצא לפנינו חסר שם וענין אשה שאין לה וסת חסר לפנינו ונמצא שם. וע' ש"ת סי' קע"ב. ⁽¹⁴⁾ לדוגמ' נקיט הגאון אם פסקה יום אחד וישוב ראתה בט' וכן מפרש לקמן באשה שיש לה וסת. ⁽¹⁵⁾ כוונת הג' שתשמר בעשירי כו' יוחנן בנדה ע"ב: ⁽¹⁶⁾ נראה כוונת הג' דאם היא טהורה ב"א וראתה ב"ב טמאה משום נדה, וע' רש"י שם ע"ב. ורמב"ם סי' מא"ב ה"ח. ואחרי' כן חוזר הג' על הדין הראשון בכלל דוהדי שומרת יום וכו'. ⁽¹⁷⁾ נראה שחסר כאן קצת והוא דין אשה שאין לה וסת הכתוב בתשו' הג' קדמוני'. ⁽¹⁸⁾ מלשון מצחצחין אולי שהיו מכבסין להבחין הדם וע' נדה כ"ב: או שצריך לגרום שהיו מרחיחין והיו מבחינים וכו'. ⁽¹⁹⁾ תיבת ספק חסר בכ"ו והוא שם בתשו' הג' קדמוני'.

מד. ⁽²⁰⁾ התשו' איתה באשכול ה' תפלה ועיין בס"י מ"ה ובש"ת סי' ה' ובמנהגי ה' טבילת נדה ובתשו' ה"ר"ף סי' רצ"ו ובכנה"ג לראב"ד סוף שער הפרישה ובנהל אשכול. ⁽²¹⁾ כתובות ס"א. ⁽²²⁾ באשכול: כל זמן שאין לנו טהרה. ⁽²³⁾ בכורות כ"ו. ⁽²⁴⁾ יש תשו' בענין זה בה"ס ואולי הוא מר' שר שלום וז"ל: וכלי נדה בזמן הזה שהכל טמאים טומאה חסרה שאין לה (כ"א בכ"י) טהרה עולמית אלא באפר פרה מותר ללבשן בין יש עליהם דם בין אין עליהם דם אם דעתה ופה ומתקבלים עליה אם לכנים הם בין אנשים ובין נשים מותר ללבשן אם מתקבלין עליהן אבל איסור טומאה אין בהם שהרי הכל טמאין במת- ובאדל מת ובקברות ובעצם אדם ואין להם טהרה עד שתבא פרה אדומה. ע"כ. והנה

את בגדיה ובלבד שלא יהיו בהם דם וכשראו קהלינו ושמענו את הדבר הזה
 בפרקיה והלכות ושעמים מקצתן נתרפו ידיו בנדות והתירו אותן והשאר עמרו על
 מנהגם הראשון עד שתבא אליהם תשובת אדוננו ותבאר לנו מנהגכם ותאיר^(א) בת
 עינינו ותסיר הספק מלבנו כי בטוחים אנחנו שנשמע נספך הלכה למשה מסיני,
 היו יודעים שדברי התלמידים האלה יש לו עיקר ואין יודעין תכליתו ומאו אין
 ישראל מוזהרין שמונעין מלהטמא במשכב נדה ומושב וכל הטמאות ומי שחפץ
 ליגע בכל טומאה אין עליו^(ב) איסור אלא שחייב לטהר עצמו בעתות שהוא חייב
 להכנס למקדש^(ג) דאמרינן א"ר יצחק חייב אדם לטהר את עצמו בהגל ואפי' בתפלה
 מוזהרים ישראל לטהר עצמן דהא תנן^(ד) היה עומד בתפלה וזכר שהוא בעל קרי
 לא יפסיק אלא יקצר ולענף קריאת שמע^(ה) אף על גברי תנן בעל קרי מהרהר
 בלבו ואינו מברך לא לפניו ולא לאחריה ותניא^(ו) והודעתם לבניך יום אשר עברת
 לפני ד' אלהיך מה להלן באימה וביראה ברדת ובזיע אף כאן באימה וביראה
 ברדת ובזיע מכאן אמרו הזבין והזבות ומצורעים ובעלי נדות מותרים לקרות
 בתורה בנביאים ובכתובים ולשנות במשנה ובמדרש ובהלכות ובאגדות אבל בעלי
 קריין אסורין בכלן ומי"ש בעל קרי שהוא אסור כי אילו אין להם תקנתו בשעתן
 ובוזמן וזה יש לו תקנה בשעתו וביומו לפיכך אסרוהו וסוגיין כי הוא דתניא ר'
 יהודה בן בתיר' אומר אין דברי תורה מקבלין טומאה שנאמר הלא כה דברי כאש
 וכו' מה אש אינה מקבלת טומאה אף דברי תורה אין מקבלין טומאה וסוגיין כי
 הא^(ז) דאמר ר' אבוהו א"ר שמעון בן לקיש לגבל ולתפלה ולנטיילת ידים ארבעה
 מילין הולך לשם ורוחץ ואחי"כ מתפלל בטהרה ואם יש בינו ובין המים יתר מארבעת
 מילין מתפלל ואינו חושש וכן הנוגע בנדה ובמושבה והאוכל ממה שנתעסקה בו
 לפיכך מה^(ח) שפירשנו לכם מן המתיבה הקדושה כדן הוא וכך היו עושין שעושה
 הנדה כל המלאכות חוץ משלש אלו שיש בהן היגל עבירה ואפילו בשתים מאלו
 השלש קאמרינן^(ט) הצעת המטה אמר רבא לא אמרן אלא בפניו אבל שלא בפניו
 לית לן בה ובמזיגת הכוס אמרינן אביי מחתא ליה אפומא דכובא רבא אנחא ליה
 אבי סדיא רב פפא אשרשיפא שכיון שאין מקדש ואין אנו יכולין להטהר מטומאת
 מת ולאכול חולין בטהרה אין עלינו משורת הרין לפרוש מכל הדברים הללו אבל
 יש עם זאת מן העיקר דבר אחר שלא אמרוהו התלמידים^(י) והוא שבשעת התפלה
 חייבין אנו לחזור על המים להטהר בהן ולרחוץ ואחי"כ נתפלל כאשר פירשנו כי
 לתפלה עד ארבעת מילין הולך אדם לפניו לחזור על המים ואמרינן^(יא) רב חסדא
 לייש אמאן דמהדר אמיא בעיין ק"ש אבל לתפלה בעי אהדורי וכך היו עושין ולא
 פשעו בדבר וחם ושלוש שמא עומדין בטומאה ומתפללין, ואשר אמרו אלו וכי יש
 טהרה לחצאין וכי כאשר שאינו טהורים מטומאה חמורה למה נרחץ^(יב) מטומאה
 שאינה חמורה כמוה לא כחכמה נסתפק להם זה שהרי משנה שלמה שנינו^(יג) זב שראה
 קרי ונדה שפולטת שכבת זרע והמשמשת וראתה נדה צריכין טבילה ור' יהודה
 פוטר ודבר ידוע בעולם כי יחיד ורבים הלכה כרבים^(יד) לפיכך הלכה כסתם משנה

הראשונים החמירו מאוד בענין הנדה וגם בזמן התלמוד היו להן בנד מיוחד ללבוש
 בימי נדותה ע' רש"י כתובות ע"ב, ואחרי כן כשקמו הקראים ואסרו בנדי נדותה ולענת
 בבגדים ובכל כליה כאו התלמידים ושאלו לנאונים בזה, וע' בתשו' לר' האי שהביא
 הרא"ש בפ' תניוקת ובא"ז ח"א ס"ס ש"ס מה שהביא בשם פסקי נדה ובט"ז לש"ע י"ד
 ס' קצ"ה סק"ו, באשכול בפסקים והלכות מקצתן וכו', באשכול איתא: ותאיר בה עינינו,
 באשכול אין עליו לטהר עצמו בעתות וכו', ר"ה ט"ו, ועיין ברא"ש שם ס' כ"ד,
 ברכות כ"ב, הראיה הזאת חסרה באשכול וכוונ' הגאון שלעיל מינה במשנה: נשים
 ועבדים וקטנים פטורים, ואחריה שאף בנברי בעל קרי סהרהר בלבד, שם כ"ז, שם
 כ"ב, באשכול ובוזמן, פסחים ט"ו, צ"ל: מה שפירשו וב"א באשכול, כתובות
 ס"א, ע"י ברא"ש פ"ג דברכות ובטור א"ח ס' פ"ח מה שהביא בשם ר' האי,
 ברכות ט"ו, באשכול מטומאה קלה כקרי, ברכות כ"ו, באשכול: ורבים הלכה

דרכנו היא ואין הלכה כר' יהודה ושעמו של ר' יהודה שאין שם לטומאה קלה אצל טומאה חמורה וראה האריך החמירו חכמים ⁽²²⁾ בין שהיה בטומאה חמורה ובאה לו טומאה קלה וזהו זב שראה קרי ונדה שפולטת שיזו ובין שהיה בטומאה קלה ובאת לו טומאה חמורה וזו היא משמשת וראתה נדה ואם כדברי התלמידים הללו היה לו לומר וכי יש ⁽²³⁾ טומאה לחצאין מה הזב מועיל כשירחץ מן הקרי ומה ⁽²⁴⁾ הנדה מועלת כשרוחצת מפלטה שיזו בן שהיו בין מתחלה בין מסוף אלא מצוה לרחוץ מכל ⁽²⁵⁾ טומאה ואע"פ שמותר לו לאדם להביא עצמו לידי טומאה ⁽²⁶⁾ ועכשיו יש חשש מפני עם הארץ שלא ישמעו הרבר ויפרצו ובאין לידי עבירה ⁽²⁷⁾ ויש מן הדין שינהגו בו איסור ויעשו סייג לתורה ויחמירו בו ואין דורשים בפרקים והוי כדאמרין הלכה ואין מורין בן וכל החברים נהגו בבתיהם שתהא הנדה רחוקה ופורשים ממנה ⁽²⁸⁾ וסייג נעשה בזה והפורץ בו ראוי שישכנו נחש של חכמים ועכשיו אי ⁽²⁹⁾ אפשר שאנשי חכמה הם ומה שהם ראויים להגיד לפני כל הקהל מגידים להחמיר ואמונה הוא שיגזרו ⁽³⁰⁾ גזרות בישראל ולא ידווחו לפרוץ כי פרצה קוראה לנגב ומי שראוי להיות בין אנשי לבב כן יעשה כי בבקשכם הלכה למשה מסני הנדנו לכם דבר על ברוי.

מה ⁽³¹⁾ והכי אמר רב נטרונאי גאון פירוש ⁽³²⁾ רב חמא טביל במעלי יומא דפסחא לאפקי רבים ידי חובתן להוציא רבים הבאים לענין לסעוד אצלו בליל פסחים אכילת מצה ומרור ומברך ברכת המזון ומוציא ידי חובתן דסמירי כרב פפא ור' הונא בריה דרב יהושע ורבה בר שמואל דרכי ריפתא בהרי הרדי אמר להו ר' פפא איברך אנא וכו' ועכשיו אין הלכה כר' חמא שכך אמרו חכמים ולית הלכת' כוותיה וכבר נעקרה הא דר' חמא בעל קרי אין צריך טבילה לא לתפלות ולא לברכות ולא לדברי תורה אלא רוחצים יפה יפה ועוסקין בדברי תורה דק"ל כרב נחמן בר יצחק דאמר נהוג עלמא כתלתא סבי כר' אילעאי בראשית הגז דאמר אינו נהוג אלא בא"י וכר' יאשיה בכלאים דאמר לעולם אינו חייב עד שיוזע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד וכר' יהודה בן בתירה בדברי תורה דאמר אין דברי תורה מקבלין טומאה.

מזו. והכי אמר רב מתתיה גאון והלכתא ⁽³³⁾ במקדש ביום הכפורים יש בה נשיאות כפים. ⁽³⁴⁾ אנשי מזרח שלחי צבור מברך ברכת כהנים בקהל ובני ארץ ישראל ⁽³⁵⁾ ושמו את שמי על בני ישראל שאסור להזכיר את השם אא"כ הי' כהן.

כרבים ושעמו של ר' יהוד' וכו' בצ וראה האריך וכו'. ⁽³⁶⁾ באשכול בין שהיה לו טומאה חמורה וכו'. ⁽³⁷⁾ באשכול טהרה לחצאין מה מועיל לזב וכו'. ⁽³⁸⁾ באשכול ולנדה כשרוחצת. ⁽³⁹⁾ באשכול מצוה לרחוץ לתפלה ואע"פ וכו'. ⁽⁴⁰⁾ באשכול לירי טומאה לתפלה צריך טהרה ועכשיו שיש שם מעמי הארץ וכו'. ⁽⁴¹⁾ באשכול ראוי. ⁽⁴²⁾ באשכול ולסייג. ⁽⁴³⁾ באשכול: ועכשיו אנשי החכמה ידעו מה שראוי להגיד להקהל ומגידים להחמיר וכו'. ⁽⁴⁴⁾ באשכול שיגזרו גזרים ולא ינחו לפרוץ וכו'.

מה ⁽⁴⁵⁾ כסי' שלפני זה כתוב בכ"י התשו' שהיא בש"ת סי' קע"ג, אכן בתוך התשו' לפני התיבות, אנשי מזרח" כתובים הרברים האלה: אר"י אמר רב חביות מלאה מים שנפל לים הגדול הטובל שם לא עלתה לו טבילה ודוקא בים הגדול דקוין וקיימ' אבל בשאר נהרות לא ל"ש יחיד ול"ש רבים. ⁽⁴⁶⁾ ע' ברכות כ"ב ע"א וע"ב ובש"ת סי' ק"ע קע"ד קע"ה ובמנהגי הלכות טבילת נדה.

מזו. ⁽⁴⁷⁾ אולי צ"ל: במנחה ביוה"כ, ויהיה זה מתאים למה שנמצא בחילוף מנהגים סי' כ"ב שבבבל פורשים ידיהם ביוה"כ במנחה ועיין ביאורנו שם ובתשו' סי' מ"ט שר' כהן צדק חולק בזה. ומקור הענין במשנה תענית פ"ז ה"א ובתוספת' שם פ"ג וע' סוטה ל"ט. ⁽⁴⁸⁾ כ"א גם בחילוף מנהג' סי' כ"ט. ⁽⁴⁹⁾ צ"ל אומר וכ"כ בחילוף מנ' ע"ש.

מז. ⁽⁸⁾ והכי אמר רב נחמן גאון. וששאלתם הגמון שבא לעיר ושבה נשים הרבה גויות ויהודיות וכהנות ביניהן ואותן גויות מסיחות לפי תומן ואמר' שלא נגע בה ואף אותו הגמון לאחר שפדאווה נשבע ⁽⁹⁾ באלמלא ואל עתק שלא נגע בה ואינו מכחד מכם כל מה שעשיתי על דעת המלך עשיתי ולא אומר אלא אמת. כך ראינו כיון שגויות שנשבו עמם מסיחות לפי תומן ואומרות שלא נגע בה אותו הגמון ששבה אותן נאמנות ובשבויה הקילו.

מח. ⁽⁸⁾ והכי אמר רב כהן צדק גאון. והלכתא במנחה ביום הכפורים אין בה נשיאות כפים.

מט. ⁽⁸⁾ ושמירת עבדים לשבת דבר שאין בידינו ואין לנו אלא לתת להם נפיושה ומנוחה להודיעם כבוד שבת ואם משמרין מוטב ואם לאו אנו פטורין וככהמה אנו עושים להם בלבד ומשמרים אותן בבתינו מן המלאכה שלא לעשות כל עיקר. בדבר זה יש חומר לענין עבד במילה יתר מבשבת כי המילה אנו מצווים למול את העבדים שנאמר הטול ימול יליד ביתך ומקנת כספך והשבת שבתה ומנוחה אנו מצווין לעשות ושבתתן ביד עצמן הוא.

נ. ⁽⁸⁾ וששאלתם ואם שותפות במלאכה שקונה כלים והכלים ביניהן האיך יהיה ישראל פטור מעונש שביתת כלים. כך ראינו ששותפות מלאכה ושותפות כלים ושותפות סחורה משפט אחד הוא ועיקר שיתנו מתחלה שלא יגע ישראל בשכר שבת כל עיקר. ⁽⁹⁾ ולענין שביתת כלים שהוקשה לכם שביתת כלים גופא בית שמאי היא דאי ב"ה מישראל שרו ואין להושי' לשביתת כלים אלא למקום קבוע כגון מרחץ ובית הברד ופורני ורחיים בזמן שיהיה אחד מהם מישראל כולו מפני שהוא מקום קבוע ונקרא על שם ישראל כשגוי עושה מלאכה בשבת יש חלול השם בדבר מפני שנקרא על שם ישראל וכי נקרא על שם ישראל ועושה בו גוי מלאכה בשבת יש חלול השם מפני שהוא קבוע אבל כלים המטלטלים ממקום למקום כיון שהיה ביד גוי וברשות גוי מבעוד יום בערב השבת אע"פ שהם כולם של ישראל אם עושה בהם מלאכה בשבת ⁽¹⁰⁾ אין בכך כלום מפני שאין נקראין על שמו של ישראל וכ"ש כלים שבשותפות גוי וישראל שאם עושה בהם גוי מלאכה בשבת אין לישראל עונש בהם ⁽⁷⁾ ואם תאמר משום ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו ותני ר' /

מז. ⁽⁸⁾ התשו' נמצאת והובאת בתשו' הרא"ש כלל ל"ב סי' ה' על שם ר' פלטי גאון והרא"ש פלפל שם נגד דעת הגאון. ⁽²⁾ אולי צ"ל באלמלא אל עתיק והוא בעברית נשבע בצל ה' והחכם המורה לשון ערבית בבית החכמות באוניווערזיטעט בוויען ה' דוד מיללער אמר שאולי צ"ל: באלמלא באל עתיק והוא בעברית "באמונה", במקדש' היינו באבן הקודש שלהם הקאבא בעיר מעקקא.

מח. ⁽⁸⁾ עיין לעיל סי' מ"ו.
מט. ⁽⁸⁾ הובאה בסוף ס' הכלבו על שם ר' שרודא והנה מפשט ל' הגאון משמע דשביתת כל העבדים עלינו אע"פ שלא קבלו עליהם מצוות והם עכ"ם כדבר הרשב"א ההוא בה"ה ס"כ מה' שבת ה"ד, ופסק הלכה כר"ש בכריתות ט"ו דרך לעצמן מותר וע' בשבלי הלקט כלל ל"א מה שהביא בשם בעל התרומה ומר' אבינדור כהן צדק והגה' מרדכי ס"ק דשבת ותשו' הרשב"א ההובאה בכ"י א"ח סי' ש"ד.

נ. ⁽⁸⁾ ראשית דבר הג' בענין שכר של שבת אשר הרויחו ממלאכת הכלים של שותפות ואמר הג' דרך אם התנו מותר ופסק כשיטת ר"ת בתנור וברחים וע' בתו' ע"ז כ"ב. ד"ה לא וברא"ש שם וסובר הג' דאף במלאכה שנעשית ע"י כלים של שותפות הדין כן וע' בתשו' ר' שריר' המובאת בכ"י א"ח סי' רט"ה לענין סחורה והוא בה"פ ריש ה' שבת ובתשו' הגאון ד' מנטובה סי' מ"ג. ⁽²⁾ כר' אושע'י דאמר מאן תנא דשביתת כלים ב"ש ע' שבת י"ח. ⁽²⁾ כגון שהשאלים לו. ע"ש תו' ד"ה השתא אבל אם השכירם לגוי אסור לכ"ע כדתנן שם י"ט. לא ישכור אדם כליו לגוי והאי אתיא לכ"ע ע"ש תו' ד"ה לא. ⁽⁷⁾ לפנינו שם י"ח. אלא אמר ר' יוסף ולימא מר משום שביתת כלים דתנו

יוסף לרבות שביתה ההוא אזהרה לישראל עצמן^(א) שלא יעשו מלאכה בשבת בכלים שלהן וכן הלכה.

נא. ^(א) ושאלתם מהו לשגר ע"י גוי כלים בשבת במי שנתן מבעוד יום להוליכן מעיר לעיר ואם אסור מה תקנה יש ממקום למקום רחוק אסור ואם תמצא אסור מפני מה נותנים כלים לכבסן ולתפרן. כך ראינו שאסור לשגר ע"י גוי פרקמטיא להוליכו בשכירות בשבת ממקום למקום רחוק אא"כ נתנם לו מע"ש בזמן מרובה כשיעור שנתנו חכמים כרי שיצא מן העיר כולה ויחזיק בדרך^(ב) ויגיע לבית הסמוך לעיר אחרת ואח"כ יקדש עליו היום שכיון שהחזיק בדרך יצא מרשות ישראל ועמד ברשות עצמו ואם עשו כן מותר אבל פחות מכאן אסור ואם יקשה לך זו ששנינו^(ג) אין משלחין כלים ביד גוים בשבת ובשלישי וברביעי מותר ההוא להוליכו בים הגדול שהוא דרך רחוקה מאד ועשו חכמים הרחק גדול בכך. ושהקשתם נתינת כלים לכובס ולחייט בע"ש מחלוקת ב"ש וב"ה היא שכך שנינו אין נותנין עורות לעבדן ולא כלים לכובס נכרי אלא בכדי שיעשו מבעוד יום ובכולן ב"ה מתירים עם השמש והלכה כב"ה^(ד) ואינו דומה נתינת כלי לכובס ולחייט למשלח כלים ביד גוי בערב בזמן רחוק פחות מכשיעור שנתנו חכמים שפירשנו למעלה שזה לכתחילה נתן להוליכן בשבת וזה אין נותנין לכבסן ולתופרן בשבת אלא בחול שרוב פועלים משהיו מלאכת בני אדם אצלם ימים הרבה ויש שעושין לאלתר והלך אצל הרוב והמהדרין אין נותנים לכובס נכרי בע"ש אלא בכרי שיעשו ומחמירין על עצמן כב"ש אבל העושה כב"ה כהלכה עושה לפיכך אין דומה הנותן כלים לכובס נכרי ולחייט נכרי מבעוד יום למשלח כלים ביד גוי למקום רחוק.

ובכל אשר אמרתו וכו' ואולי שכוונת הגאון שאם יאמרו השואלים דבר הלכה: הן אמת ששבתית כלים רק לב"ש דאורייתא אולי יש להחמיר לכתחילה גם לדידן בענין השותפות כמו שאסרו להשכיר כליו לנכרי אף לב"ה משום דמחוי כעושה בה עב"ם מלאכה לצורך ישראל כאשר פי' הריב"א הובא בא"ו ח"ב סי' א' ובתשו' סי' נ"א בסופה, על זה אמר הג' הגוף האזהרה היתה על מלאכתו של ישראל הנעשית בכליו בשבת ובהא מיורי אותה סוגי' י"ח. אבל כשגוי עושה מלאכה בכליו לא אסרינן כלל אף למראית עין וכ"כ הרמב"ן שם במלחמות ועי' ברא"ש שב' דאף לב"ש שבתית כלים כי האי שאין מלאכת ישראל נעשית בהם אינו אסור אלא מדרבנן, ועי' ב"ח שתירץ דברי הטור או"ח סי' רנ"ב. ^(ה) בהלכות פסוקות ה' שבת אית האי תשוב' וז"ל: וגוי שבא לישראל בערב שבת ואמר לו השאילני כלים של מחר אם יכול לפוטרו פוטרו ואל ישאיל לו ואם אין יכול להחזירו ישאיל לו מבעוד יום ועי' בהגה' מרדכי פ"ק דשבת שברוקח החמיר כב"ש.

נא. ^(א) חדין יוצא טהאי דאין משלחין אגרת ביד נכרי ע"ש אא"כ קוצצין לו. שבת י"ט. משום דמחוי כשלוחו שאומר לו להוליכו בשבת. עי' רא"ש שם והנה בש"ם מסיק דבקצץ מותר. ואולי מה שכתב הג' לפנינו בשלא קצץ. ^(ב) עי' רש"י שם ורף י"ח: ד"ה בית הסמוך וברמב"ם ה' שבת פ"ו ה"כ. וצ"ע ככוונת הג' דנקיט שנשלח למקום רחוק ואמר דכיון שהחזיק בדרך יצא מרשות ישראל והיינו כשיגיע לבית הסמוך לעיר אחרת ואולי פי' הגאון דכשיגיע לבית הסמוך לעיר אחרת אע"פ שאינה עיר שנשתלח שם ועוד דרך לפניו שמה כיון שיצא מרשות אותה העיר שדר שם ישראל המשלח ונכנס לתחום עיר אחרת מותר. ^(ג) היא ברייתא מובאת שם ובתוספת' שבת פ"ד אין משלחין אגרת ביד נכרי בע"ש בד' ובה' מותר וכצ"ל. והנה ה"ה שם וה' ה' כתב דפליג' דך בריית' אהך דאין משלחין וכו' אא"כ קצץ, ולדברי הג' אין צורך לזה. ^(ד) לדברי הג' אין צורך לומר דבמתני' דנותנין כלים לכובס שם י"ז: מיירי בקצץ כמו שהעמידו התו' שם י"ט. ד"ה אלא.

ספר תולדות ההנוך וההשכלה של היהודים באיטליא.

Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Italien während des Mittelalters von Dr. M. Güdemann, Rabbiner und Prediger in Wien. — Nebst bisher ungedruckten Beilagen.

(Wien 1884, Alfred Hölder k. k. Hof- und Universitäts-Buchhändler, I., Rothenthurmstrasse 15.)

מעט הופר החק בישראל אשר קיימו וקבלו עליהם היהודים לפנים לבלתי עשות ספרים הרבה אין קץ. השתמשו חכמי ישראל בהיתר הזה במדה גדושה, ובמשך הזמנים הלכו בו עד קצהו האחרון, והתשוקה לכתוב ספרים גברה עד אין תכלית. ותהי אחרית אלה כי פרו ורבו הספרים לאין מספר. ואמנם קנאת הסופרים הזאת לא בכל עת הרבתה חכמה כי מן הכתוב בספרות ההלכותיות והאגדה מראש עד עתה אף מחציתו לא תניה דעת זמננו ולא תשקט מושגינו היום. אבל תלילה לנו עתת תפלה בעבור החלק אשר לא ישרה נפשנו בו, אם ה' הטוב אשר "לא אשחית בעבור העשרה" איך אנו לא נחפה על כלו בעבור החלק הטוב אשר יכול בקרבנו? והנסיון הורני כי בכל הספרים מן המינים שהזכרנו שנכתבו בדורות הבינים ובדורות שאחריהם אשר הם כחול לרוב ואשר יום יום עוד ירביון למעצבה אף כי יש בקרבם לפעמים דברים המתמיהים את הקורא בתעותיהם ורגו ושחק וכעס על קראם אמת ללא אמת, בכל זאת אחד מכלם לא מצאתי אשר לא יכלתי ללמוד ממנו על כל פנים דבר חכמה אחר, ועל כן אף בגלל הדבר האחד הזה אודה אל המחבר ותברכהו נפשי.

אמנם באחרית הימים נהפך הרבר לטובה, הן במאז תהווה התלה רוח חרשה להיות נושבת על שדה חכמת ישראל, רוח הפלפול והדרוש המעוקש אשר לפנים משלו בכל חרלו לרוב חרלו. רבים ממכבדיהם הזילום כי ראו ערותם ומאהביהם מעט מעט פנו להם עורף ותחת אלה התנוססה רוח בקרת הגיונית ההולכת לאט במתינות ונחת. והנה על יד מעגלה הלכה החקירה כדברי ימי היהודים ורתם וחכמתם וספרותם, וגדולים חקרי לב יצאו לאור עולם אשר לא שערום ולא ידעום הקדמונים. לצדקה גדולה תחשב זאת לחכמי הדורות האחרונים כי הם בראו דברי ימינו ואזנו וחקרו ותקנו ספרים גדולים ונכבדים אשר יורנו לדעת קורות הדורות מעולם, חכמת קדמונינו וספרותם והשכלתם והלוך מחקריהם בכל דור ודור, אמנם להשגת התכלית הנכבדה הזאת גם הדברים אשר חשבנום רק כשעשועי ילדות ביצורי הבל אשר לא יצלחו לכל תועלת גם הם היו לנו לעזרה לא מעט לחקירתנו והמדעית. כי גם מהם נעזרנו ברדשנו בתהלוכת חכמת ישראל בפרקי הזמנים השונים, נלמד לדעת ולהודיע חלוף מצבי ההשכלה בקרב הדורות ועל כן לצד הזה גם המשיגה תועלת לחקירה. אך זאת הרוח החדשה רוח הבקרת המוציאה מתוק מעו ויקר מזולל גם היא לא הצליחה בכל אשר עשתה, וקצת הבקרנים עתה, נפלו בפח הפלפולים מקדם. ובעינינו ראינו מחקרים רבים יתהללו לאמר אנו ילדי בקרת אנו, ואם נבחנם נראה כי רק פני בקרת פניהם ותוכם עקשות דעת ופלפול של הבל, ואין יתרון לבקרת כזאת על הפלפול כי אם ראות העין. אלו היו הדברים נוגעים רק בפירושים ובדרושים מה בכך? לא שרו לנו עורבא ולא אסרו יונה, לא הכשירו גם פסול ולא התירו עגונא. אבל ראינו כי בבקרת פלפולית כזאת עשו דברי הימים והמוציאו קורות אשר לא היו ולא נבראו, ראינו מרכיבים השערה על השערה ובונים על יסוד רעוע הוזה כעל מוסרי עולם, ובאמת הרוכב גם המרכב רק נמצאים ברמיון ואף רוח קלה אם נושבת במ לא יסבלוה. על אלה הוזה לבנו על אלה חשכו עינינו. אמנם בעוד היות מראות מדאיבות כאלה לנגדי ובעורי מתבונן בהן בעצבון לב והנה מראה חרשה בספרות דברי

הימים לאומתנו נגד עיני מפיקה אור יקרות ותהי לי למשיבת נפש. האור הזה ראיתי יוצא מתוך ספר דברי ימים חדש והוא הספר הנרשם בראש מאמרנו.
ענין הספר בכלל; הלא הוא כתוב על שער הספר, שבקשתו היא:
לתאר קורות התנועה וההשכלה של היהודים שבארץ איטליא במשך זמן דורות הבינים. מתחלת המאה השמינית למנין הרגיל שהוא לבריאת עולם ת"ס לאלף החמישי עד סוף המאה הו"ד שהוא ק"ס לאלף הששי. אך טרם יתחיל החכם המחבר לתאר ענין הספר עצמו, ואחרי שלחו לפניו דבר קצר אל הקורא אשר קראו פתח דבר (Vorwort) יקדים לספרו מבוא אשר גם הוא קצר אם נחשוב כמות העמודים אשר כלו לא יביל יותר משמונה עמודים, ובמה נחשב הוא בכמותו לעומת המבואות של קצת מחברים בזמננו העושים מבוא שערי ספרם רחב כפתחו של אולם וארוך מארץ מדו, עד שיתבלבל הקורא ולא ידע איה הוא אם במרקלין או בפרוודור ולפעמים יעבור כשתאה ומצא כי איננו לא בזה ולא בזה אך עומד במדבר תהו וישימון לא דרך. אבל כמה נחשב הוא לעומת אלה באיכותו ועליו נאמר קצורו הוא תפארתו והוא תהלתו. כי כאמריו כלם קצובים במדה ובמשקל באין תוספת דברים אשר הם חוץ מן הכוון האמיתי ובאין רבוי מליצות אשר אין בהן צורך לתכליתו העיקרי. כל רעיונו והגיוניו מתוארים בלשון למודים ובשפה ברורה, כלו מפואר ביפי המליצה ובכל זאת רחוק ממנו כל מליצה ריקה אשרי המחבר שככה לו.

תכן המבוא הוא: א) ידבר בקצור נמרץ על אודות תחלת ביאת היהודים לרומי ולשאר פאתי ארץ איטליא וכי כבר לפני התחלת חישובו הנוצרים נאחזו בה יהודים רבים ושבתמאה השלישית כבר היו היהודים שם מכירים בלשון יון או רומי או בלשון הערובת משניהם יחד ומשתמשים בה אף בדברים שבקדושה כמו בכתובות שעל גבי המצבות שנגמצאו מזמן ההוא. במשך הזמן נתפשטו יותר בארץ ורבו בה קהלות ישראל ונתעלו מאד על ידי השתדלותם בטובת הארץ אשר ישבו בה בין בממונם בין בגופם, כי מלבד שלא חסו על הונם וקנינם בעת שהיה נדרש כן לטובת ארצם נרבו לה גם חייהם בשעת מלחמה והיה להם שם בגבורים. ב) יודיע מן המצב הטוב של היהודים באיטליא בכלל, כי בדורות הבינים בשום זמן לא הורע מצבם המדיני ומעמדם בחברה כך כשאר ארצות איברופא. ג) ירוש המחבר על הסבות אשר גרמו טוב מצבם ובמועצות ורעת ימצאן על אמתתן ויפרט אותן אחת אחת, אחת מן הסבות מהיוותה גדולה בעיני וראויה לשמרה אוכירנה פה. והיא: כי עד המאה השי"ו היו כהני הנוצרים באיטליא לרוב מתונים בדיון בכחינת היהודים ולא היו מסיתים את ההמון לרדפם. ואף אם פעם אחר פעם עמד קנא אחד להסית בהם לא מצאו דבריו און שומעת. כי האיטליאנים לא דבקו מאד במיצות כהניהם ולא פתחו אזנם לשמוע לעצתם. וסבה אחרת לא היתה להם לשנוא את היהודים ולרדפם. לא סבת קנאת איש מרעהו בעבור רוב עשרם ומרכלת ידם וסוחרתם, אשר היא לרוב הסבה המניעה לשנאת הגוים אל היהודים, כי בכל אלה לא היו אנשי איטליא נופלים מן היהודים, לא בעשר וקנין ולא במרכלת ומסחר. וכמו כן התלונה אשר לרוב היו הגוים מרימים על היהודים שהם משתכרים רק בנשך ומרבית לא היה לה מקום באיטליא כי שם היתה החלואה ברבית מנהג הארץ וכל האיטליאנים נתנו כספם בנשך ואכלם במרבית. והנה בראשונה עלה במחשבה לפני לתמוה למה לא חשב החכם המחבר בין הסבות גם הבדל התולדה (Race) אשר גם הוא מעורר איבה בין לאום ולאום, והאיטליאנים נשמרו מזה ואנו מעולם לא שמענו שהגוים באיטליא שנואו את היהודים בעבור תולדתם מבני שם. שבתו וראיתי כי היטב אשר עשה המחבר לחשות מזה כי באמת הדבר הזה לסכסך עם בעם בעבור הבדל התולדה לא היה בדורות הקדומים בשום עם אם היה מעמי ההשכלה אף אם מועטת. אך הוא המצאה חדשה מקצת רעי לב ובעלי ריב מן האשכנזים, לא ארצה לברר פה ממי למרו כזאת הלא הכל יודעים כי השנאה בעבור

חלוף התולדה נמצאת רק ביערים ובין פראי אדם הרומים לבהמות. אבל גאותם הסכלה גרמה שניונים. הם מתנאים ביחוסם ובתולדתם מן הגרמאנים הקדמונים פראי אדם ואנשי שחץ ובעלי זרוע, ובבחינה הזאת בצדק אומרים מה לילוד אשה מבני אברהם יצחק ויעקב בינינו שהם רחמנים ביישנים וגומלי חסדים מן התולדה ואבותינו הגרמנים הקדמונים נקיים הם מכל אלה המרות. אבל אנשי איטליא החלו למשוך לשלשלת יחוסם ולהתפאר בה רק למן העת אשר כבר עמדו אבותיהם על מדרגה מה מהשכלה אנושית ועל כן לא ידעו מהברל תולדה וכל בני אדם, באשר הם אדם נחשבו להם כאחים ולא יגרע שם ישראל. ואמנם אני לעצמי מכחיש בזמננו הזה חלוף התולדה ברוב מדינות איברופא מכל וכל בפרט באשכנז צרפת וספרד, שכבר באו מסעי הצלב ובלבלו את האומות ואנסו את היהודים על המרת דתם והרבה אלפים ורבבות מישראל קבלו דת הנוצרית, והיה תחלתם באונם וסופם ברצון ואף אם לא, הלא בניהם אחריהם כבר נשתקעו בין האומות והיו נוצרים גמורים ולפעמים גם נאמנים. ויותר מהמה פעלו הגירושין והאינקוויזיציאן והלחץ ומניעת זכויותיהם. האנושיות הם הרבו הממירים דתם עד לאין מספר ולפי אומד דעתי נראה כי חלק גדול מאד מן הנוצרים באלה הארצות הם מזרע היהודים ומתולדות בני שם, ובהיות כן כל מי שלא יבוא כתב יחוסו מן הימים שנפלגה הארץ ונפרדו האומות לגוייהם ולתולדותיהם שהוא גרמני או רומני אין לו רשות לדבר מחלוף התולדה, ואף אנו נאמר לו: אף אם נוצרי מבטן קורא לך צא ובדוק באבות אבותך חוזר על גזעם אולי תמצא, והרבה פעמים וראי תמצא כי גם אתה חלית כמונו אלינו נמשלת להיות משרש בני שם ואבות אבותך היו יהודים אבל מן המקולקלים שבחסם. ואתה מה אתה? בן מנבל אב! עתה נשוב לעניננו. אחרי אשר ברר המחבר בטוב מעם ודעת ענין התפשטות היהודים באיטליא, והעיר על המצב הטוב בארץ ועל הסבות אשר גרמו זה המצב, יתוה המחבר דעתו, (ד) כי שבתם בטח באיטליא באין מהריד פעל על תכונת היהודים ועל משפטם המיוחד. במשפט אחד היו יהודים ונוצרים שוים, והוא במדת השכלתם. אלה ואלה היו בעלי אמונה ברת ובעלי השכלה ברעות. ועל כן היהודים האיטליאנים נבדלו מן היהודים האשכנזים כמו הנוצרים האיטליאנים מן הנוצרים האשכנזים, חסידות האיטליאנים נאורה וסובלת השכלה, וחסידות האשכנזים השוכה ומוגבלת ברוח. (ה) כאשר בדרך חייהם ובהלוך דעותיהם היה ליהודים באיטליא תכונה מיוחדת כן היה הדבר בבחינת חכמתם ומדעם. היהודים האיטליאנים לדעת החכם המחבר לא התיחדו במעלה עצמית בספרות חכמת ישראל, ובכל השתדלותם ושקידתם לא נודע איש איטליא אשר ירה אבן פנה בחכמת התורה כחכמי ספרד וצרפת. אבל זכותם העקרית היא השתדלותם להביא חכמת התורה מן המזרח ולפשטה בארצות המערב ולא חכמת ישראל בלבד כי אם גם הרבה דברי חכמות אחרות הביאו יהודים איטליאנים מן הקדם ובאמצעותם נתפשטו בארצות. וביחוד מבני אמונתם יאתה להם תהלה על אשר על ידם הגיעו להם התורות והרעות הדתיות מן הישיבות שבכבל ובאפריקא הצפונית. אלה הם עיקרי הדברים אשר מבוא הספר שלפנינו ידבר עליהם בחכמה ובעומק העיון בלי בקשה לפות דבריו בציצים ופרחים כי אם בלשון צחה וקלה וברורה, ואמנם כל רעיון ורעיון שבמבוא גדול או קטן ימצא התאמתו בספורי הרברים אשר יעברו לפנינו בפרקי הספר, ויהיה בבחינה הזאת המבוא ביאור לספר והספר באור למבוא ובכן אחשוב את המבוא הזה מעשה ידי אמן.

ואמנם לא אעבור מזה הלאה עד אם העירותי על דבר אחד במה שכתב החכם המחבר שאין גם אחד בכל חכמי איטליא אשר ירה אבן פנה בחכמת התורה כחכמי ספרד וצרפת הנה בבחינת ספרות היהודית אמת כן הוא כי באמת לא נתקיימו לנו ספרים מן האיטליאנים העומדים ברומו של עולם מן הזמן ההוא אבל נראה בעיני כהפרזה לאמר שלא הגיע למעלת חכמי ספרד וצרפת ולא דמו אליהם

בתכונה עצמית בעת שאנו יודעים כי תחלת בוא התורה לצרפת ולאשכנז היתה ע"י ר' משה מלוקה ובניו ומשפחתו ובעת בואם שם היו צרפת ואשכנז ריקים מתורה כאשר בררו כל זה יפה רש"ל רפ"פ בתולדות ר"ג בעל הערוך הערה 57, ועוד שם הערה 36, 37 ובתולדות הקליר הערה 19. ובדברי הימים של גרעץ ח"ה. וכן המחבר עצמו בח"א מס' קורות חנוך היהודים באשכנז וצרפת צד 107, 113 ובתחלת ספרו צד 9 והבאתי דבריהם בחבורי תולדות רש"י צד 2. ולאחר זמן מרובה באו חכמים גדולים מבארי לספר אשר גם היא היתה ריקה מתורה ונטעיה שם והאריך הראב"ד בספר הקבלה בספור המאורע הזה, ועל זה מכוון המשל שהיו אומרים כי מבארי הצא תורה ודבר ה' מאוטרנמו כאשר העיר החכם המחבר עצמו במבוא צד 7 ומתוך דבריו ומתואריו בפ"א צד 17 נראה גם כן שדעתו שזה המשל יש לתלותו במה שאירע שמבארי ואנפותיה יצאה התורה כבר בזמנים קדומים. מכל זה אנו רואים כי חכמי איטליא הם היו המורים לצרפת וספרד והם היו מיסדי התורה שם ומכאן זה קשה בעיני עד מאד להחליט כי חסרה לחכמי איטליא הקדמונים כל תכונה עצמית בהיות שלא נתקיימו מהם שיורים גדולים בתורה אשר יעידו על תכונת תלמודם ואך נשלול מהם דבר אשר חסרה לנו כל ידיעה ממנו? ויותר קרוב בעיני לשפוט על תכונת הרב מתכונת תלמידיו, ולפי מה שראינו היו בני ספרד וצרפת ואשכנז תלמידי חכמי איטליא. ואמנם לא נעלים מעינינו שני ספרים אשר הותם חכמת איטליא נושאים על מצחם והם יספיקו להראות שבכל זאת איזו תכונה עצמית היתה להם לחכמי איטליא, ולדעתי עוד הדבר ראוי לשאלה לאיזו מהן התרוקן לתכונת האשכנזים וצרפתים או לתכונת האיטלינים. הספר האחד הוא פירוש רבינו חננאל על התלמוד. אף שרבונו חננאל ישב בקירואן שבאפריקא בכל זאת תורתו היתה איטליאנית לאמתה, כי אביו רבנו חושאל היה מרומי והיה אחד כאותם הארבעה שבאים שגשבו בספינה והוא נפרה בקירואן, ועתה בלי ספק תורת ר"ח מיר אביו היתה לו, ועתה אם יש לאחד מכל הפירושים הקדמונים ואף פירוש רש"י בכלל תכונה עצמית ומיוחדת הנה הוא פירוש רבנו חננאל והוא היה המקור הנאמן אשר ממנו שאבו כל בעלי התוספות ובראשם רבנו תם. והספר השני הוא הערוך מרבנו נתן מרומי אשר גם הוא פירוש לתלמוד ומדרשים אבל בסגנון אחר, שהוא על סדר אלפ"א בית"א. ואין צורך להכביד מלין על אודותיו ומי בכל חכמי צרפת ואשכנז אשר מצוין כמוהו בתכונה עצמית, ואמנם אף מי מכל החכמים שבאו אחריו אשר לא היה צריך לספר הערוך?

חלוקת הספר היא לפרקים וכולל תשעה פרקים, המושכים והולכים מצד 9 עד צד 292. ואחרי תום הפרקים שת עליהם המחבר נוספות תשע עשר (Noten) מצד 295 עד צד 341. ומשם עד תום הספר כלו קצת תיקונים ותבן הענינים והדברים והשמות שנוכרו בו. ונפרש פה עניניו אחד אחד.

ענין הפרק הראשון: מצב ההשכלה בכלל בארץ איטליא בהמאות הראשונות בדורות הביניים. התעלות המדעים מעט מעט. התחלת חכמת ישראל. מצב היהודים ועסקם. יחוסם לנוצרים. המעמד המוסרי. חרוש אגרות (המאה הח' המ' והי') מצד 9 עד צד 55. הפרק השני, ידבר ממצב חכמת ישראל באיטליא לעמית מצבה בצרפת וספרד. על ההשכלה שם בכלל, ר' נתן בן יחיאל מרומי בעל הערוך. הספרדים פעלו תעצומה על חכמי איטליא. הראב"ע. ר' שלמה פרחון. ר' בנימין מטולידה בעל המסעות באיטליא. יהודים מיון. עסקי היהודים ומצבם המדיני, רוב הצבעים היו יהודים. רופאים יהודים וחלפנים. יהודים קרובים האפירורים. גרענאר השביעי ואוהבו S. Pier Damiani. אלכסנדר השלישי. האפיפור היהודי אנקלאמ השני הגדול שונות (המאה הי"א והי"ב) מצד 56 עד 84. הפרק השלישי. פרק זמן חדש. דור התהפוכים. אינאצענץ השלישי. כופרים נוצרים בנמיה ליהדות. חברות כהנים חדשות הדאמיניקנים והפראנציסקנים. פריחת האוניווערזיטעטען והמדעים. יחוסם במדעים בין יהודים ונוצרים. הטהעאלאגיא הפלפולית. טאמאס

מאקווינא. הקיסר פריערדיך השני ומצבו נגד היהודים. חכמי יהודים בסביבתו. המתואר הכולל מן היהדות באיטליא. (המאה הי"ג) מצד 84—108. הפרק הרביעי. פריחת מליצת לשון הקדש באיטליא. קהלת ישרון ברומי. עמנואל בן שלמה. פירושו. גיארדאנא דא ריוואלטא. היהודים היו מכבדים ההשתדלות בחכמת של הנוצרים וכל העמים. חסרון הכרת היהדות מצד הנוצרים. עמנואל על אודת סדר הלימודים ומעלת המדע. פיוטיו על דרך הפיוטים של המשורר דאנטי. יחוס ידירות בינו ובין דאנטי וחבריו. פיוטיו בלשון האטלקי. משפחת יואב המשוררים. יהודה הסיציליאני. קלנימוס בן קלנימוס. (המאה הי"ג והי"ד) מצד 108 עד 148. הפרק החמישי זמן פריחת הדרושה הפהילוסופית בין היהודים באיטליא. היהודים מתרגמי ספרים מלשון או לשון. חכמת הרפואה ביניהם. ארנאלדא די ווילאנאווא. חכמת היהודים במשך זמן ג' מושלים. ציור השכלת הדור ההוא אשר נושאו יהודה רומאנו, זרחיה בן יצחק. יעקב אנאטולי, משה 'מסלרנא. חכמת הקבלה באיטליא. אברהם אבולופיא, מנחם מריקנטי (מאה הי"ג והי"ד) מצד 148 עד 183. הפרק השישי זמן הפריחה לחכמת התלמוד באיטליא. ר' ישעיה מטרני הראשון והאחרון. ר' צדקיה מרומי בעל שבלי לקט. ספרי פסקים קטנים. ספרות המוסרית. יחיאל בן יקותיאל מרומי וספרו במדות. ספרי מדות אחרים (מאה הי"ג והי"ד) מצד 183 עד צד 205. פרק שביעי. דרך חייהם של היהודים באיטליא. החנוך ודרך הלמוד. קלות הדעת בחייהם. השחוק, והרקוד, אכילה ושתייה, הנשים. והפנוק במלבושים נאים. השחתת דרך בדור החווא. אמונות טפלויות. תוכחות מוסר מיהודים ונוצרים על השחתת הדור. מצד 205 עד 226. הפרק השמיני. חיי היהודים עם סביבותם. משא ומתן במדעים בין יהודים ונוצרים. התוכחות בדת. שלמה בן משה בן יקותיאל. יעקב בן אליה. בקשת כהני נוצרים להעביר היהודים מדתם. רופאים יהודים, ובעלי אומנות, וסוחרים. הלואה ברבית באיטליא. ציוני מטלאות בבגדי היהודים. משפט סופרים איטליאנים על היהודים. באקאשיא, סער גיאואנני פיארענטינא, סאכשעטי. אמונות טפלויות. האפיפורים. היהודים אצל הדרשנים הסובבים מעיר לעיר. גיארדאנא דא ריוואלטא. בערנארדין מסיענא, ראבערמא דא לעקע, גבריאל בארלעטמא. צד 226 עד 268. הפרק התשיעי. היהודים בסיציליא. סדר עניניהם. יחוסם אל הנוצרים. עסקם ומשלח ידם. הגירוש. סיום דורות הבינים מצד 268 עד 292.

והנה הצגתי פה לעיני הקורא תוכן הספר ועניניו, אשר נשאבו ממקורות שונים ונאמנים מקורות אשר רבים מהם עוד לא שופתום עיני כותבי דברי ימי היהודים כאשר יראה הקורא בשום עיונו בפנים הספר. ובבחינה הזאת הביא לנו המחבר חדשות אשר לא נודעו עד עתה. אבל הם חדשות מן הישן אשר היה נעלם, לא חדשות מן הבטן לא תוצאות מהמצאות לא יסודות מסברות ולא תולדות מהשערות. בכל הספר הראה המחבר כי כל רצונו רק לכתוב דברי הימים לא לעשות דברי הימים לדרוש בקדמוניות לא לברוא קדמוניות. מן המחלה לבנות בנינים התולים בשערה ולהעמיד דברי ימים אשר אינם חיים כי אם בכח המדמה השתמר המחבר נאד בנפשו ואף היא תהלתו והיא תפארתו ותפארת לו מן האדם אשר ישבע מטוב חכמתו ויתענג עליה. זאת אחת מן המעלות אשר נכתר בה זה הספר וגדולה היא אלי כי זה תחלת דבר אשר נדרש מאת כספר דברי ימים שהיה נאמן בדברו ושיספר רק מה שידע וראה או ראו אחרים נאמנים בלי שום תוספת ליפות ובלי שום גרעון לחפות, אבל ספור אשר הורה והוגה המספר בכח המדמה פגול הוא לא ירצה. ועוד יקחני לבי להעיר על מעלה שניה גדולה ונכבדה והיא כי שמר המחבר לנפשו האביעקטיפטעמט הראויה לא ישא פני דבר ולא פני איש ולא פני עם בשבחיו ובגנותו רק האמת תנהיגו ותנהלחו. ובבחינת חבור וסדור אבני בנינו להיות הבית אחד ניכר בחבור הספר יד אמונה, וכמשפטיו תמיד רוח מתונה, יושר ההגיון בכל מחקריו, ברור וקשור נאה במתואריו. אלה הם הרגשות

והמחשבות אשר לקחה נפשי בעת קראי הספר, וכל מה שאמרתי עד כה אף הוא משפטי הנאמן על כלל הספר. ואמנם יש בספר קצת פרטים אשר לפי דעתי עוד יש לדבר או גם לטעון עליהם, ולא ימניעני הנועם אשר קבלתי על כללו לטעון טענותי על קצת הפרטים.

(המשך יבא.)

מאמר על חלוקת התורה

החומש הר' מחמשה חומשי התורה הוא ספר וידבר והחכמים קראוהו חומש הפקודים והוא כרוך עם מה שלפניו אם להשלים או להוסיף עליו כאשר כתבתי בב"ת שנה ג' צר ו' והוא כולל משטרי העם וסדריו מסעיו וחזיותיו ותשלום הקרבנות והמילואים ומאורעות שבמדבר וכיבוש הארץ שמעבר לירדן והמצות שנאמרו בערבות מואב (שם צד ז'). וכבר הזכרתי שם ג"כ שכבר חלקו קדמונינו זה הספר בפרשת ויהי בנסוע לב' חלקים וחשבו פרשה זו כספר בפ"ע. שכל המצות אם אלו שנאמרו להם מסיני או אלו שנאמרו מאהל מועד וכן כל המאורעות שספרו הכתובים כולם ניתנו ואירעו במדבר סיני שהיו חונים שם מתחלת החדש השלישי לצאתם ממצרים עד יום כ' לחדש הב' בשנה השנית לצאתם ממצרים וכמ"ש ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן וגו' (במדבר י"א). אמנם מפרשת ויהי בנסוע ולהלן הוא כולל המאורעות שלאחר נסעם מהר סיני והמצות שניתנו להם עד בואם לערבות מואב על ירדן יריחו ועד בכלל וכמ"ש בסוף הספר אלה המצות והמשפטים אשר צוה ה' ביד משה אל בני ישראל בערבת מואב על ירדן ירחו. וכעין שטיים הספר הג' שהוא ויקרא אלה המצות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל ביהר סיני.

המגילה הא' היא מגלת הפקודים ומסיימת בסוף סימן ד' עפ"י ה' פקד אותם וגו' אשר צוה ה' את משה. וזמן מאורעה ככתוב בא' לחדש השני בשנה השנית לצאתם בארץ מצרים. ואף שבאו אחרי כן ענינים בספר הזה כמש שאירעו קודם לכן כמו הקרבת הפסח הגה לא נסדרה התורה עפ"י סדר וזמן המאורעות אלא עפ"י מה שכונה בשיכון סדר הענינים וכפי מאמנם המפורסם אין מוקדם ומאוחר בתורה.

הפרשה הא' היא כוללת דיבור ומאורע עשייתו והוא מנינם של כל עדת בני ישראל למשפחתם לבית אבתם לגלגלתם מכן כ' שנה ומעלה ונשיאי המשות נקבו בשמות שלא יהיה אחריהם עירעור אחר זמן. והיה הציווי והמעשה ביום אחד כמ"ש בפסוק י"ח ואת כל העדה הקהילו באחד לחדש השני וגו'. וסדר נקיבת שמות הנשיאים הוא. תחלה כל בני לאה כסדר תולדתם חוץ מלוי שנמנה לעצמו. ואח"כ בני רחל שהם בני יוסף שהקדם אפרים למינשה ובנימין. ואח"כ נקב בשמות נשיאי מטות בני השפחות שהם דן ונפתלי לבלחה שפחת רחל וגד ואשר לזלפה שפחת לאה. ולפי שנקבעו דן אשר ונפתלי לדגל אחד על כן נסדרו כאן כאחת. והוקדם אשר לנפתלי בדגלים וכאן לכבודה של זלפה שלא זכתה לדגל וגד היה בדגל ראובן. וכאן נמנה גד בין נשיאי בני השפחות והקדים לו את אשר שהוא הוא מאותו הדגל. ומנן השבטים הוא עפ"י סדר ד' הדגלים אלא שבמנן הוקדם ראובן ודגלו ליהודה לפי שהוא הבכור. והנה עשו בעלי המסורה עד ויפקדם במדבר סיני סידור כיאות והפסיקו בויהו בני ראובן וגו' שמונה את סכומם בסתומה כיאות ג"כ. אמנם הפסיקו אח"כ בין כל שבט ושבט בפתיחה להחשיב כל שבט ושבט בפני עצמו בפרשה בפני עצמה ומסגנון לשון הכתובים למדו כך שכבר היה אפשר לכללם ולהודיע סכום מנינם והכתובים הכפילו בכל אחד אחד תולדותם למשפחתם לבית אבתם וגו' וע"כ הפסיקום ג"כ ובסופה פתחה כיאות.

הפרשה הב' דיבור שלא למנות הלויים ולהפקד אותם על המשכן. ופי'

וידבר וכבר דבר קודם שמנה את העם וכמו שסיים לעיל והלויים למטה אבתם לא התפקדו בתוכם (ועיין בראב"ע ורמב"ן), וסיום הפרשה ויעשו בני ישראל וגו', ופרשה זו לא נכתבה כמו שנאמרה והיא מוקדמת שהרי עדיין לא נצטוו על הדגלים ואמר כאן וחננו בניי איש על מחנחו ואיש על דגלו, וכן לא נצטוו עדיין שהור הקרב יומת אלא אחר מאורע קרה כשבקשו בפה כך וכבר הוא אומר כאן והור הקרב יומת, גם עיקר בחירת הלויים עדיין לא נתפרשה, אלא שפרשה מוקדמת היא מן ואתה הפקד את הלויים ולהלן ואינה מעיקר של זה הדיבור, ואמנם עקרו של זה הדיבור הוא אך את מטה לוי לא תפקד ואת ראשם לא תשא בתוך בניי ופי' וידבר וכבר דבר כמו שאמרת, ותחלה וסופה פתוחה ביאות, ובעלי הקפיטולי כללוה עם שלפניה בסימן א' ולא הפסידו בזה.

הפרשה הג' דיבור בציווי הדגלים והם דגל מנחה יהודה מנחה ראובן מנחה הלויים מנחה אפרים ומנחה דן שהם ד' דגלים וה' מנחות והפסיקו בעלי המסורה בין מנחה למנחה בסתומה ובסופה פתוחה ביאות.

הפרשה הד' סיפור ככום בניי ושנעשו הציוויים שלמעלה ותולדותיו של אהרן והיא מב' ענינים אלה פקודי בניי וגו' ואלה תולדת אהרן וגו', וסגנון אלה ואלה מוכח שהיא פרשה אחת מב' ענינים אלא שבעלי המסורה הפסיקום בפתוחה ליחוסם של משה ואהרן לעשותם פרשה בפ"ע, ואף פרשה זו לא נסדרה כמו שנאמרה אלא שנקטעה לכבודו של משה שלא היו בניו כמותו, שהכתוב אומר ואלה תולדת אהרן ומשה ביום דבר ה' את משה בהר סיני הנה הקדים אהרן למשה שהרי לענין התולדות הוא הבכור, והיה ראוי לכתוב כאן תולדותיו של משה ולפתוח במה דסיים כדרך הכתובים ולא כתב כלום אלא ואלה שמות בני אהרן הבכור נדב וגו', הא למדת שפרשה קטועה היא, ואמרו אח"כ אלה שמות בני אהרן וגו' ענינו אלה שאמרתם הם הכהנים המשוחים אלא שמת נדב ואביהוא, וסופה פתוחה ביאות, ובעלי הקפיטולי הפסיקו בין אלה לאלה ואין נכון.

הפרשה הה' דיבור בחקירת מטה לוי ושיהיו נתונים לאהרן ולבניו לעבודת המשכן אבל לא לכהונה שבכהונה הור הקרב לה יומת, ופתוחה לפניה ולאחריה.

הפרשה הו' דיבור מיוחד שלקחת הלויים היא תחת כל בכור ופרשה זו היא כלל ולהלן פרשה מיוחדת בפרטה ופתוחה לפניה ולאחריה.

הפרשה הז' דיבור בענין הלויים, ואמר כאן וידבר ה' אל משה במדבר סיני לאמר להשוות הסגנון עם הדיבור הראשון למנין ישראל שאמר וידבר ה' אל משה במדבר סיני באהל טועד וגו', וענין הפרשה הצווי ומעשה וסכום מנינם ופקודת נשיאי בתי אבותם ופקודת משמרתם וסדר חנייתם, ונסדרו בפרשה זו עפ"י תולדותם גרשון קהת ומררי, וענין הפרשה היא כמו כלל ולהלן פרשיות מיוחדות בפרטן, אמנם בפרטן הוקדם קהת לאחיו לחשיבותו ועל כן הפסיקו בעלי המסורה כאן בין קהת לגרשון בסתומה להחשיב את קהת וכולא פרשה עשו סידור, אמנם בסופה הפסיקוה בסתומה וכאשר אבאר להלן.

הפרשה הח' בה אמירה ודיבור, אמירה ויאמר ה' אל משה פקד כל בכור זכר וגו', ודיבור וידבר ה' אל משה לאמר קח את הלויים תחת כל בכור וגו', והיא פרטה של פרשה ו' דלעיל, וכוללת הצווי למנות בכורי ישראל ולקחת הלויים ובהמתם תחתם של ישראל ושיתנו בכורי ישראל הערפים על הלויים חמשת חמשת שקלים לאהרן ולבניו, וכן כולל המעשה שכך עשו, ולא הפסיקו בעלי המסורה בין האמירה והדיבור אפי' בסתומה אלא עשאום סידור לפי שענין וידבר שבכאן הוא וכבר דבר שהוא פרטו של ענין שלמעלה, ועל כן לא הפסיקו בזה ושלמעלה הימנה רק בסתומה להחכיפה בכל מה שאפשר לפרשה ו', אמנם הוכרחו לעשות פתוחה בין פ"ו לפ"ז מפני סגנון לשונה של פ"ו שמתהלת וידבר וגו' במדבר סיני

לאמר כמו שכתבתי לעיל ועשו מאלו הבי' פרשיות ר"ל ז' וחי' פרשה אחת, וסופה פתוחה כיאות, ואף בעלי הקפישולי הפסיקה יפה בסוף.
הפרשה ה' דיבור מיוחד במינו בני קהת וסדר עבודתם אהרן עמהם ופקודת אלעזר בן אהרן, שהוא נשיא נשיאי הלוי ולחשיבות מעשה עבודתם עד שאהרן ואלעזר עמהם הוקדמו לגרשון ומררי, ותחלתה וסופה פתוחה כיאות, ונכלל הפרשה ה"י דיבור מיוחד לשמירת בני קהת ע"י אהרן ובניו, ונכלל אהרן עם משה באילו הבי' הדיבורים לפי שהוא בעל המעשה ג"כ ותחלתה וסופה פתוחה.

הפרשה ה"א דיבר במינו בני גרשון ומינו בני מררי וסיפור המעשה שפקדם משה ואהרן וסכום פרטי מנינם של קהת גרשון ומררי, והנה הפסיקו בעלי המסורה במינוים בין גרשון למררי בסתומה כיאות, והיה ראוי להפסיק בפסוק ל"ד ויפקד משה ואהרן וגו' עכ"פ בסתומה ועשו סידור והבליעו סכום מנין בני קהת ועשו סתומה בפסוק ופקודי בני גרשון לכבודו של גרשון שהוא הבכור שבסכום מנינם היה ראוי להקדים גרשון לקהת כפי תולדתם אלא שהוקדם כאן קהת לפי שקדם במינוי על העבודה לחשיבותה כמ"ש וע"כ הבליעוהו בעלי המסורה כאן ויחדו את פקודי בני גרשון בסתומה, וסופה פתוחה כיאות, ואף בעלי הקפישולי יפה הפסיקה בסוף.

נמצא שבמגילה זו י"א פרשיות ובהם אמירה אחת וי' דיבורים והם מתחלקים לבי' ראשים הראש האחד במנין ורגלים של ישראל והיא עד פרשה ד' והראש הבי' בכחירת הלויים ומנינן ופקודתם והוא מפרשה ה' ואילך ופרשה ד' היא פרשת אלה ואלה שאין בה לא דיבור ולא אמירה היא המחלקת ביניהם.

הפרשה ה"ב דיבור בשילוח טמאים אל מחוץ למחנה שאחר שהוקבעו המחנות לרגליהם עשו כן בני"ו ולא חסו על שארם וקרוביהם ושלחום כמו שפרסם הכתוב ויעשו כן בני"ו וישלחו אותם אל מחוץ למחנה כאשר דבר ה' אל משה כן עשו בני"ו, וא"כ היא כוללת דיבור ומעשה ומפני המעשה נסמכה כאן, אמנם עיקרה נראה שהיא ממגילה אחרת, וכבר אמרו גם חז"ל בניטין ס' ע"א דאמר ר' לוי שמנה פרשיות נאמרו ביום שהוקם בו המשכן אלו הן פרשת כהנים (היא פרשת אמור אל הכהנים שלא יטמאו) ופרשת לויים (היינו בחירת הלויים) ופרשת טמאים (היינו הפרשיות שבתזריע ומצורע כלו' כל אילו שהם טמאים מצורע זב וזבה) ופרשת שילוח טמאים (היא הפרשה שלפנינו) ופרשת אחרי מות (בטהרת המקדש ע"י ב' שעירים) ופרשת שתויי יין (יין ושכר אל תשת) ופרשת נרות (בפ' אמור צו את בני"ו ויקחו אליך שמן זית והוקרמה ג"כ בואתה תצוה שנצטוו בה על העתיד שעדיין לא היה אפשר להם להרליק) ופרשת פרה אדומה (בטהרת טמאי מתים כנ"ל ורש"י פי' איזה מהם בדרך אחר עיי"ש), ועכ"פ הורו לנו בזה שלא נכתבה התורה כמו שנאמרה, ודעתי ג"כ שדיבור זה ממגילה אחרת היא ונסדר כאן מפני המעשה כמו שאמרתיו וא"כ נחשבה למגילה ב' ותחלתה וסופה פתוחה.

המגילה ה"ג היא בתשלום הקרבנות והעבודות, אמנם מה שהיה לו להשלים בענין הקרבנות שלא נזכרו במגילת קרבנות שבויקרא הם מקרבנות שאינן קבועות כמו שכתבתי במגילה ה"ה שבספר ויקרא לעיל צד ק"א והם אשם גולות ומנחת סוטה ואשם נזיר, ותשלום העבודה היא ברכת כהנים הקבועה לעתיד והוקדמו אלו המגילות למגילת חנוכה המזבח שהיא תשלום המילואים וכמו שאכתוב להלן, אמנם טעמים שנסדרו כאן אבאר בכל פרשה ופרשה.

הפרשה ה"ג היא דיבור באשם גזילות וכבר בא בזה דיבור במגילת הקרבנות שבויקרא ונכפל הדיבור בזה לתוספות האזהרה כמו שבפלה התורה בעריות לפי שגול ועריות נפשו של אדם מחמתן ונתוסף בזה הדיבור גול הנזר היינו ואם אין לאיש נאל וגו' כמו שפירשו חז"ל וכן גול תרומה וקדשים שלא יחשוב האדם שעכבת הניתנה אינה גול (וכן פי' הרמב"ן), והטעם שנסדרה פרשה

זו כאן היא משום גזל הגר שכיון שהתילדו למשפחותם לבית אבותם וחגו איש על גזלו לבית אבותם נדחו הגרים והערב רב והיו לאספסוף בסוף המחנות שלא יקל בעיניהם להונות אותם המשולחים מן המחנות ע"כ הזהיר שאין הברל כנגד מי אשר יחמא כי כל אשר יעשה איש או אשה מכל חטאת האדם היא מעילת מעל בה' ואין הברל למי אשר יעשה כן אלא בכל ענין ואשמה הנפש היא. ותחלתה וסופה פתוחה כיאות.

הפרשה ה"ד היא הדיבור בענין סוטה והיא תורת הקנאות ונכפלה בדיבור ואמירה לישראל דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם וגו' לגדל ענינה. ועיקר ענינה במגלה זו היא משום מנחתה לתשלום הקרבנות שאינן קבועות. ונסדרה כאן שבתתילדם למשפחותם לבית אבותם נתגלה קלון המשפחות והנה משפחה שנטמעה נטמעה אבל הזהיר על העתיד שיוהרו במהרת המשפחות. וכולא סידור ותחלתה וסופה פתוחה. ובעלי הקפטולי עשו מג' פרשיות אלו האחרונות סימן אחד וכאן הפסיקו וקירבו המרוחקים בזרוע.

הפרשה ה"ו היא דיבור בתורת הנזיר ועיקר ענינה במגילה זו מפני קרבנותיו כמו שאמרתי. וכבר כתבתי בפ' ערכין לעיל צד ק"ה שעיקרה היתה במגילה הפלאת נדרים. ונסדרה כאן לפי שהתרחקו ישראל מן המקדש והעבודות וירדה התורה לסוף דעתן של בני אדם שיש בני אדם חולי הנפש החפצים בדביקות בנפרדים ובתוספות קדושה וחליים הוא כעין חולי האהבה והם בענין זה דומים לסוטה שלא תספיק ולא די לה בבעלה אף הם לא דיים במה שצותה התורה ע"כ הניחה התורה להם מקום להתגדר בזה. והרחיקתם מ"ן ושכר בהרחקה יתירה אם מצד שישווו בזה לכהנים עובדי עבודה ואם מצד שתתקרב לבם ודעתם. כי טבע נפשות כאלה להוש אתר המשקים המעוררים כאשר יעידו ע"ז מעשים בכל יום ויותר שיתעוררו בהפעלות חושיות כאלה יותר תגדל נוקם. וכן הרחיקתם מכל טומאת מת כקדושת כ"ג כדי שלא ילינו בקברות וירדשו לדבקה בנפשות המתים אשר הוא מטבע נפשות כאלה רודפי רוח. אמנם להבדיל מן הכהנים שלא ימעו בהם העם ושלא ידמו שהם ג"כ כהני ה' צותה להם בהגדילת פרע שער. וכבר אמרו חז"ל שהנזיר חוטא ברוך שבחר בהם ובמשנתם. וכולא סידור ותחלתה וסופה פתוחה.

הפרשה ה"ז היא הדיבור הוא בתשלום העבודה לאהרן והיא ברכת כהנים הקבועה לדורות. ואף היא נסדרה כאן בסוף מפני המגילה שלאחריה שהיא מגלת הנוכת המזבח ע"י הנשיאים והיה אהרן מברכם בכל יום ויום וע"כ לא הפסיקה בעלי המסורה בסופה אלא בסתומה. וברכה זו היא ברכה משולשת בת ג' פסוקים ולגדל חשיבותן הפסיקים כולם בעלי המסורה כל אחת ואחת סתומה לפניה ולאחריה. ובעלי הקפטולי עשו מב' אלו הפרשיות האחרונות סימן א' ואין לזה טעם. נמצאת אומר שמגלה זו היא בת ד' פרשיות ובהן ד' דיבורים. אמנם עיקר כל פרשה ופרשה היא ממגלה אחרת שוה לה בענינה לזכרי ונשנו ונעשו למגלה זאת מצד ענין אחר שמקישם שהוא תשלום הקרבנות והעבודה להקדימם למגילת הנוכת המזבח ומצד הכרת הצווי בהם ע"י המאורע בהתילדות המשפחות לבית אבותם וקביעתם בדגלים ורחוקם מן עבודות הכהונה כמו שאמרתי.
(המשך יבא.)

הוספות לשער החמישה

מאת הר"ר מרדכי מורטארא.

ס. הגי תשעה דראש השנה כנגד מי א"ר אבא דמן קרתא (sic).
 Neubauer o. c. pag. 411—420 ודקדוקי סופרים והערה) כנגד תשעה אזכרות
 שאמרה חנה וכו' (ברכות כ"ט). תני רב חייא בר רב (sic) אין בן דוד בא עד
 Beth Talmud
 יח 18

שתתפשט מלכות הרשעה תשעה חדשים וכו' (יומא צ"ד סנהד' צ"ח). תני רב חייא בר רב (sic) ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחדש יכול יתענה בט' ת"ל בערב וכו' (יומא מ"א). הרואה ט"ת כחלומו סימן יפה לו וכו' (ב"ק נ"ד). ר' יוסי אמר מנלגלין זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב אמרו כשחרב בית ראשון אותו היום ט' באב היה וכו' (ערכין י"א). ארור אתה מכל הבהמה ב"ש מכל חית השדה תני בחמה גמה טהורה יולדת לתשעה חדשים וכו' (ב"ר פ"ך). וימחר אברהם האהלה וכו' תשע סאין אפת ג' לענות וכו' (שם פמ"ו). אמר רבא חיי בני ומווני לא בזכותא תליא מלתא וכו' רב חסדא היה צ"ב וכו' (מ"ק כ"ח). צ"ט (סתים) בעין רעה ואחד בדרך ארץ (ב"מ קז, בבב"ר פט"ו ואחד בידי שמים).

פב. תנא המשמש מטתו ליום תשעים כאלו שופך דמים וכו' (גדה ל"א). תשע מאות ושלוש מיני מיתות נבראו בעולם וכו' (ברכות ח'). א"ר שמעון החסיד אלו תשע מאות ושבעים וארבעה דורות שקומטו להבראות קודם שנברא העולם וכו' (חגיגה י"ג). חמדה טובה יש לו להקב"ה בבית גנוזי שנגזה אצלו תשע מאות וע"ד דורות קודם שנברא העולם וכו' (זבחים ק"ו). בני תשעה מדות הם וכו' (טור א"ח סי' ר"ט).

תמה ונשלמה מסכת התשעה.

הוספות לשער העשרה.

פב. מנין לעשרה שמתפללים ששכינה עמם שני' אלהים נצב בעדת אל (ברכות ו'). ת"ש יהיה בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן תנא אותו היום נטל עשר עשרות ראשון למעשה בראשית וכו' (שבת פ"ז).

פג. מת שאין לו מנחמין הולכין עשרה ב"א וכו' (שם קנ"ב). עשר קללות נתקללה חוה שני' הרבה ארבה עצבונך וכו' (עירובין ק'). בעשרה מאמרות של שבח נאמר ס' תהלים וכו' (פסחים ק"ו). עשרה נסים נעשו לאבותינו בביהמ"ק וכו' (יומא כ"א ואבות פ"ה). ת"ד עשרה פעמים מזכיר כ"ג את השם בו ביום ג' בוידוי ראשון וכו' (יומא ט"ז). אמר רבב"ה מירושלים עד ירחו י' פרסאות וכו' (שם). תניא ר' יוסי אומר מעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה וכו' (סוכה ה'). עשרה מסעות נסעה שכינה וכולהו מקראי וכו' (ר"ה ל"א). וכנגדן גלתה מנהדרין מגמרא וכו' (שם). הני עשר מלכויות כנגד מי אמר ר' לוי כנגד עשרה הלולים שאמר דוד וכו' (שם ל"ב).

פד. א"ר זוטרא בר טוביה א"ר בעשרה דברים נברא העולם בחכמה ובתבונה וכו' (חגיגה י"א). א"ר יהודה עשרה דברים נבראו ביום ראשון ואלו הן שמים וארץ וכו' (שם) תנא מנין לברכת התנים בעשרה שני' ויקח בועז עשרה אנשים (כתובות ז'). והחכמה תעוז לחכם זו תשובה ומעשים טובים מעשרה שלימים אשר היו בעיר אלו ב' ידים וב' רגלים וכו' (גדר"י ל"ב). תניא אוסי בן יהודה היה מונה שבחן של חכמים ר"מ חכם וסופר וכו' (גט"י ס"ז). עשר תקנות תקן עזרא שיהיו קורין בתורה במנחה בשבת וכו' (ב"ק פ"ב). דוד כתב ספר תהלים ע"י עשרה זקנים ע"י אדם הראשון וכו' (ב"ב י"ד). עשר חופות עשה הקב"ה לאדה"ר בנן עדן וכו' (שם ע"ה). עשרה מיני ארום הם שני' אתן במדבר ארז וכו' (שם פ'). עשר שנין נחבש א"א ג' בכותא וכו' (שם צ"א).

פה. אריב"ל עשרה שיושבין בדין קולר תלוי בצואר בלן וכו' (סנהד' ז'). תניא כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין ת"ח רשאי לדור בתוכה ב"ד וכו' (שם י"ז). עשר מצות נצטוו ב"י במרה ז' שקבלו בני נח וכו' (שם נ"ו). א"ר הונא עשר מסעות נסע אותו רשע באותו היום שני' בא על עית וכו' (שם צ"ד). כמה נשתירו מהם אמר רב עשרה שני' ושאר עין יערו מספר יהיו וכו' (שם צ"ה). עשרת השבטים אינם עתידין לחזור וכו' (שם ק"ו). אמרו בת עשר שנים היתה רחב כשיצאו ישראל ממצרים וכו' (זבחים ק"ו). א"ר יהודה א"ר אסי עשר מנורות עשה שלמה וכו' (מנחות כ"ט). עשרה נסיונות נסו אבותינו את הקב"ה שנים בים וכו' (ערכין ט"ז). עשרה דברים שאל אלכסנדרוס מוקדון את זקני הגב וכו' (תמיד ל"א).

פן. ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם לבדו תנינן בעשרה מאמרות נברא העולם ואלו הן בראשית וכו' (ב"ר פ"ז). עשרה שני רעבון באו לעולם א' כימי אדה"ר וכו' (שם פכ"ה). ויאמר ה' אל אברהם לך לך החכמה תענו לחכם מעשרה שליטים מעשרה דורות שמנח עד אברהם וכו' (שם פל"ט). היה דבר ה' אל אברם בטחזה עשרה לשונות נקראת נבואה חזון וכו' (שם פמ"ג). אמר ר"י בן קרחא יוד שנטל הקב"ה משרי נחלק וכו' (שם פמ"ז). א"ר אלעזר כמה דיות משתפכות כמה קולמוסין משתברין כדי לכתוב בני חת עשרה פעמים וכו' (שם פנ"ח). הן כסף וכו' תני ר' ישמעאל זה אחד מעשרה קלים וחמורים הכתובים בתורה וכו' (שם פצ"ב). עשרה נקראו יקרים התורה והנבואה וכו' (וי"ר פ"ב). רב הונא לטעמיה דאמ' בן עשרים שנה ולא נשא אשה וכו' (קדושין כ"ט). א"ר יוחנן אדם וחיה כבני עשרים שנה נבראו (ב"ר פ"ד). א"ר חסדא נשאת פחות מעשרים יולדת עד ששים וכו' (ב"ב ק"ט).

אמר מרדכי קודם שאביא קצת דוגמאות מפירושי המחבר אודיע כי שמו היה אברהם כי כן מצאתי בפירוש בשביל ד' דברים החמה לוקה אחר שהביא דעת אחרים כתוב מ"מ אחוה דעי אף אני אברהם. וגם בסוף שער האחד כתוב באותיות גדולות מזבח אברהם וזה נראה שהיה שם הספר.

דוגמאות פירוש המהבר.

א"ר יוחנן אם זכה אדה"ר אוכל שני עולמות שני אחור וקדם צרתי ואם לאו הוא בא ליתן דין וחשבון שני ותשת עלי כפכה.

פירוש: רצה החכם שאילו לא חטא אדה"ר היה בא לחיי העוה"ב כלי אמצעיים שהם המעשים טובים וברירת הרעים לפי שלא היה בו יצה"ר אשר לסבתו צריך האדם לברוח מן הרע ולבחור בטוב אך תמיד היה בטוב, וע"ז הדרך היה אוכל שני עולמים יחד העה"ז וע"ה והוכיחו מן הכתוב אחור וקדם צרתי כל' צרתי שאהיה אוכל אחור שהוא העוה"ז שהוא מאוחר בבחייתו אחרי העליונים וקדם הוא העוה"ב המוקדם לתחתונים. גם אפשר לומר אחור שהוא העה"ב מאוחר להשנת האדם. ואם לא הוא בא ליתן דין וחשבון אתה שהפעול' הן שתיים טוב ורע צריך ליתן דין וחשבון והוכיחו מן הכתוב ותשת עלי כפכה לפי שביד נחשוב חשבונות ומנינן וגם בה רומזין לומר עשית כך וכך או לא עשית אבל קודם לכן שהיה עסוק במושכלות לבד לא היה צריך ליתן דין וחשבון.

א"ר סימון שלש מציאות מצא הקב"ה אברהם דוד וישראל אברהם דכתיב ומצאת את לבבו נאמן לפניך, דוד דכתיב מצאתי דוד עבדו, ישראל דכתיב כענבים במדבר מצאתי את ישראל.

פירוש: הדבר המגיע לאדם בהיוסח הדעת ובלי מחשבה היא הנקראת מציאה ויאהבנה וישמנה, כן אמר החכם שאלו הג' באו לידו ית' ע"ד מציאה וע"כ אהבם ושטרם לעולם בחבה. אברהם, כל העולם היו עובדים ע"ז והוא פירש מהם מעצמו בלי מורה ומלמד צדק וזאת היתה המציאה מאתו למצא איש על האדמה יכירנו הכרה שכלית כמו שמכירים העליונים למעלה וע"כ שטר המציאה הזאת ובחר בו ובזרעו אחריו. דוד מפני שהקב"ה היה מבקש מלך כרצונו ועשה שאלו ומאס בו אח"כ מצא דוד שהיה כלכבו ע"כ מציאה היתה לו ובחר בו ובזרעו אחריו ואהב אותו ושטר אותו בדרך המוצא מציאה. ישראל ג"כ כל א"ה עובדי ע"ז הם וישראל גוי אחד בארץ מכירים את בוראם יחיד ומיוחד בעולמו ע"כ מציאה היתה לו ית' שמוצא אומה זו המכרת אותו ויודעו וע"כ בחר בהם ובזרעם אחריהם עד עולם. עוד לע"ד מושג אחר למדנו החכם במאמר הזה והוא ע"ד הכל בידו שמים חוץ מראת שמים שהרכב הזה תלוי בבחירת המין האנושי ואינה הכרחית אצל האדם וע"כ אמר זה שבתחילה החפץ האלקי היה למצוא אדם א' במין האנושי וכירנו וידענו ולא רצה לברוא אותו כך שא"כ היה הנברא מוכרח בזאת הידיעה וע"כ לא מצאו עד שבא אברהם אבינו ע"ה שבבחייתו ובדעתו לא על צד ההכרח הכיר את בוראו ודבק בו. וכן היה מבקש הוא ית' מלך

כרצונו לרעות את ישראל ולא מצא עד דוד שהרי שאל בכחירתו חטא בדבר עמלק ולא שמע בדבר שמואל, ודוד בכחירתו היה שומע בקול אלקיו וחרד על דברו, וכן ישראל במתן תורה יכולים היו שלא לקבלה כמו שעשו שאר האומות ובכחירתם אמר נעשה ונשמע וקבלו את התורה ונעשו אותה ועבדו, הגה שכל אלו היו לו ית' ע"ד מציאה שמצאם כלבבו לא שבחם להיותם עבדו על צד ההכרח וע"כ קראם מציאה. חמשה תלמידים היו לו לישו וכו'.

פירוש: מתי יהרג בתמיה אמר ליה מתי יהרג בניחותא וכן כלם ותועלת המאמר הזה הוא להודיענו שתלמידי ינאי (sic) היו מקפחים בכתובים ותולים דבריהם בחוט השערה והיו מבקשים הכתובים שיורו עליהם ועל מעשיהם וע"כ הם היו משיכים אותם על הדרך ההוא. ומכאן נלמד להשיב אל המצרים אל (sic) על התוכחם עמנו מן הכתובים ותולים דבר גדול ברטו מעט מהכתוב או בתחלת הכתוב או בסופו או באמצעיתו ויוציאוהו מכלל המכוון והמשכיל ויבין כי אין להאריך מפני הסכנה.

יישוב דקדוקים בתנחומא*

מאת מאיר קאָהן ביסטריטין.

(1). פרשת בראשית: ומי הם מצוקי ארץ? אלו עוסקי תורה שבזכותם הושתה התורה שנאמר וישת עליהם תבל עכ"ל. ועל זה כתב מהר"י: "גם הענין גם הפסוק, המובא לראייה, מוכיח למדי, שתחת התורה צ"ל: התבל עמיד. אמר מכב"י: נכונה גירסת התנחומא מכל צד, כשנתבונן על מה שכתוב לפני ואחרי המאמר הנכחי וכשנזכר למצוא כונת הדורש בביאור מלת "תבל" תמצית הענין שם כך הוא. העולם בא לכלל הוויה ומציאות באמצעות התורה שעל זה יורה סגנון הלשון ברא, נתיסד; וקיום או התמדת מציאות זו בא לו מכח עוסקי התורה שעליהם העולם עומד, ר"ל שיש לו המשך וקיום והתמדה וחוק, וכמו שמסיים שם: "מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם אם ישראל מקבלין את התורה מוטב ואם לא ואני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו". והנה כשהוא אומר: "הקב"ה נתנה (כלומר את התורה) לישראל כדי שיתעסקו בה ובמצותיה יומם ולילה", (שם) בודאי בזכותם נתנה משום שהקדימו נעשה לנשמע (גמין ז). בשעה שחזר על כל אומה ואומה ולא קבלוה (תענית כה). וכשתצטרף עוד אלא האמור גם את זה: שהדרשן דרש מלת תבל מלשון תבלין ושהתורה נקראת תבלין (קידושין ל): אז יצא לך בכיורו שהנוסחא: "שבזכותם הושתה התורה היא אמתית אלא שצריך להוסיף אחר מלת "התורה" מלת "עליהם" כדי להשוות את הנוסחא עם הפסוק מכל צד.

(2). שם: "הבונה בית חדש מברך שהחינו כדי שיעשה נחת רוח ליוצרו וכן אתה מוצא שלא נתנו המועדות אלא להנאת עצמך" עכ"ל. כתב מהר"י: "מה ענין וכן אתה מוצא וכולי אצל המאמר הקודם לו? ונראה לי, כי למבראשונה היה כתוב במאמר הקודם לו: "כדי שיעשה נחת רוח ליוצרו ובשביל זה יעשה יוצרו לו נחת רוח" והוא מתאים עם מאמר: וכן אתה מוצא וכולי, המסיים: "שבשם האדם מברך להקב"ה כך הוא מברכו". עכ"ד. אמר מכב"י: המאמר הזה שלפנינו, יפרד לשני חלקים. החלק הראשון, המתחיל עם "הבונה בית חדש" ומסיים עם "להנאת עצמך", מדבר מברכתו של אדם להקב"ה ומתולדתה ר"ל מהעשיית נחת רוח אל היוצר; והחלק השני, המתחיל מן "אמר הקב"ה" והמסיים עם "כך הוא מברכו", מדבר מברכתו של הקב"ה לאדם ומתולדתה ר"ל מהעשיית נחת רוח אל היוצר.

(* עיין במכתב עתי "בית תלמוד", שנה שלישית מן דף 215 והלאה, את המאמר, דברים אחרים על מדרש התנחומא" להר"ר יעקב רייפמאן.

ענין כל אחד ואחד משני החלקים האלה יש לו מדור בפני עצמו, וכל מי שרוצה לערבבן ביחד ולהכניס קצת מלין של זה בנבולו של זה, אינו אלא מועה ושאלתו: "מה ענין וכן אתה מוצא אצל המאמר הקודם לו?" היא גם כן מאפע כמו שנורה במה שיבואו נלכה נא ונתורה אחד ענין החלק הראשון, שהסב טעותו של מהר"ר ונשאלה את פינו: כשביל מה בא לכלל טעות זו? או היש מהר נשיב לנו: לפיכך טעה, משום שלא הרחיב את ענין המאמר מתוכו ר"ל משום שלא השלים מה שחסר ברישא על ידי מה שכתב בראש בסיפא וכן בהפך; ואילו לא היה מוסף מדעתו אות אחת, אלא היה מעיין במה שכתוב בכתב אמת בנוסת, לא היה שואל שלא כהלכתה. סידורו של סגנון הלשון בחלק הראשון מן המאמר צריך להיות על אופן זה: "הבונה בית חרש, שלא נתן לו אלא להנאת עצמו, מברך שהחיינו כדי שיעשה נחת רוח ליוצרו; וכן אתה מוצא, שלא נתנו המועדות לישראל אלא להנאת עצמן, מברכין שהחיינו כדי שיעשו נחת רוח ליוצרן; ועל ידי סדר זה איגלי מלתא. שענין "וכן אתה מוצא מוצא" והמאמר הקודם לו שייכים בהדי הדדי שעמם יבוא החלק הראשון, המדבר מחובת האדם למקום, לידי נמר, ושעתה יתחיל לדברו בחלקי השני של המאמר ממה שהקב"ה עושה לישראל חלף ברכתם, ושאתר התימת שני החלקים האלה נאה לסיים במאמר: כשם שהאדם מברך להקב"ה כך הוא מברכו".

(3) פרשת לך לך: "אני נותן לבניך מצות חושין של מצות פתיל תכלת וכולי. שרוך נעל, אני נותן לבניך מצות יבמה וחליצה" עכ"ל. כתב מהר"ר "תחת חליצה כתוב בחולין (פטו). "ורצועה של תפילין"; ולפי הנוסחא הזאת בלתי מובן: הנעל" עכ"ד. אמר מכב"י אף לפי נוסחת הגמרא יובן היטב ענין נעל, מאחר שבעל המאמר דתם דורש את השרש על, שבמלת נעל, במובן עלה ששרשו גם כן על, והכונה: שרוך או רצועה של תפילין שנעלה על ראשינו.

(4) שם: "אמר ר' שמואל בר נחמני סופו של פסוק שובר את ראשו. מי שהוא אומר לא איש אל יוכוב ההוא אמר ולא יעשה" עכ"ל. כתב מהר"ר: "נשגב זה ממני לא אוכל לו. הכי לא ידע ר' שמואל בא נחמני, שהיה"א הראשונה אשר במלת ההוא, היא ה"א התימה?" עכ"ד. אמר מכב"י: אילו בא ר' שמואל לפרש את הכתוב על פי פשוטו, בלי ספק הוא ידע, שהה"א היא התימה; אך מאחר שבא לדרוש על דרך זר ושלא כמשמעות לקח את המלה במובן התלמוד, שהרבים ממנה "הנהר", ואמר בניחותא: אותו אל שנאמר עליו "לא איש אל יוכוב".

(5) שם: "א"ל שניהם אני אוהב א"ל אשר אהבת הרבה" עכ"ל. כתב מהר"ר: "המאמר האחרון" א"ל את אשר" וכולי טעות סופר וצריך למחותו, וכן איננו בב"ר" (פרשה נח) עכ"ד. אמר מכב"י: אין צריך למחות כלל, אלא לפי שבמלת "אהבת" בלחודה סגי להבנת הענין והכתוב מוסף מלת "אשר" ולפיכך דורש את הריבוי ובמובן קיום וחזוק כמו אשרתא דדייני, והכונה: את בנך את יחידך, אהבת בהתמדה וקיום והוא הרבה.

(6) פרשת ויצא: "אמרה אם משלחת אני ומודעת ליעקב שאבא נותן לאחותי מה שהוא משלח לי אינו נוטל אותי ואבא אין משיאני לו ואני מתרחקת מן הגוף הצדיק הזה" עכ"ל. כתב מהר"ר: תחת: אינו נוטל אותי ואבא אין צ"ל: אבא נוטר אותו איבה ואין עכ"ד. אמר מכב"י: התקון הזה הוא בוראי למותר, לפי שהדבר פשוט ומובן מעצמו. רחל אמרה: אם אני מודעת ליעקב מה שנעשה עם מנותיו, שהוא שולח לי, יבולע שלומי אצל שניהם, ר"ל עם אבי ועם יעקב. ואבוא לכלל הפסד מכל צד. יעקב אינו נוטל אותי, לפי שיהיה כועס על הפגיעה בכבודו במה שלא נעשה רצונו. ואם תאמרו שיעקב ימחול על כבודו ויהיה נוטל אותי אפילו הכי, על זאת אשיבך: שגם באופן זה אי אפשר לי להנשא לו, מאחר שאבא יהיה מסרב בדבר, ברצותו שישא יעקב את אחותי תחלה ושתקבל היא את התכשיטין אפילו מדעתו וברצונו. אך מה שנראה לי יותר נכון,

זה הוא: שבמקום "אותי" צריך לגרום "אותה" והכונה: יעקב אינו נוטל אותה כלומר את לאה, משום חשד שהיא משתתפת ברכאות אביה, ואבא אין משיאני לו, לפי שרוצה להשיא תחלה את הבכירה.

(7) פרשת וישב: "אמרה לו למה אתה אין שומע לי? הלא אשת איש אני?" עכ"ל. כתב מהר"ר: "אין טעם ודעת בשאלת: הלא אשת איש אני. הכי בעבור היותה אשת איש ראוי יותר לשמוע לה? ולי אין כל ספק, שצ"ל: הלא אשת יפת תאר אני ולשון אשת איש השתרבבה פה מלמטה, שנכפלה הלשון הזאת כמה פעמים" עכ"ד. אמר מכב"י: יש טעם ודעת לשאלת: הלא אשת איש אני, כי זה בודאי תוכן דברי אשת פוטיפר ליוסף: אלו הייתי פנויה, אז ראוי שלא תשמע לי מדאגה מדבר, שאם אהיה נעשית מעוברת אומר שממך נתעברתי, אהיה תובעת אותך בדין ואתנך לשמצה בעיני כל; אך מאחר שאשת איש אני ואין כל ספק, שאם אתעבר אומר שמבעלי נתעברתי, ואם כן למה אתה אין שומע לי? הלא אין כאן שום חשש ליראת נוק ההול או הכבוד? (אמר מא"ש לשון התנחומא הלא אשת איש אני אין אדם יודע בנו (כלוי ותתלה כבעלה) אמר לה השתא הפניות שלכם אסורות לנו ביותר שאת אשת איש וכו').

(8) פרשת מקץ: "ולברך אתי כעין מעשי" עכ"ל. כתב מהר"ר: "למלות" כעין מעשי "אין שחר; ונ"ל, כי למבראשונה היה כתוב: כעין מעשה דרבי ישמעאל וכי אחד המעתיקים כתבו על הגליון לרמות בו אמרו "ולברך אותי", שהוא כעין ספור רבי ישמעאל בן אלישע; ואמר לי ישמעאל בני ברכני (ברכות ז), וברוב הימים חסר באהו והובא פנימה" עכ"ד. אמר מכב"י: השערה זו בנויה על יסוד רעוע, הוא התנחומא המשובש שלפני מהר"ר ישבו כתוב "כעין" במקום "מעין" וכמו שמצינו בכל ספרים מדויקים, וכונת הדרשן מסכמת עם מאמר הו"ל: בכל יום ויום תן לו מעין ברכתיו (ברכות מ).
(המשך יבא.)

הערות על מדרש תהלים

מאת הר"ר יעקב רייפמאן.

(המשך)

(טו). מזמור ט' (פסוק אודה ד' בכל לבו): ולמה צווחין ליה מסכן וכו' ולמה צווחין ליה מלך וכו' עכ"ל. עיין נדרים (ל"ב ו"ב): ובא אליה מלך גדול וסבב אותה זה יצר הרע עכ"ל. ופי' רא"ש (ד"ה זה יצר הרע וד"ה איש מסכן).

(טז). שם (פסוק יבשלו ויאבדו): משפטי ודיני זה אחת מחמשה דברים הכפולים במקרא וכו' עכ"ל. יעוין פירושי בספרי טועדי ערב (מערכה שלישית סו' ז'). ולאשר כתוב שם, כי משפטי הוא עברית ודיני הוא ארמית מצאתי עתה עד המסיע בפירוש רבנו בחיי ב"ד אשר על התורה (פרשת ברכה ד"ה וכיטיך דבאך) וז"ל וכן מצינו הדיבה לשונות בתורה שהם תרגום וכו' וכן בכתובים כי עשית משפטי ודיני עכ"ל.

(סח). שם (פסוק נערתי נויים): שעבר על חמשה עברות ביום אחד וכו' ושבו את הבכורה עכ"ל. כ"ה בכ"ב (ט"ו ב') ובש"ר (פרשה א'). ובכ"ב כתוב: ושט תחת: ושבו.

(טט) שם: (פסוק ישובו רשעים לשאלה): אמר ר"א כל הנוים אין להם חלק לעולם הבא. אמר לו רבי יהושע אלו אמר כל נויים ושונת יפה היית אומר ומה ת"ל שכחי אלהים? הוי באומות העכו"ם הכתוב מדבר עכ"ל. הגוססא הזאת טובה ונכוחה מאד. וכן צ"ל בסנהדרין (ק"ה א'). והגוססא אשר לפנינו שם היא משובשת עד מאד. ויעו"ש פי' רש"י. ודברי ר"י המה המקור להמאמר המובא בספרים רבים: חסידיו או"ה יש להם חלק לעולם הבא.

(ג). שם (שם): א"ר נחמיה כל תיבה שלא נתן למ"ד בראשה ניתן ה"א בסופה וכו' לריוטא התחתונה בשאול עכ"ל. כ"ה בירושלמי (יבמות פ"א ה"ו) יעו"ש.
 (נא). שם (פסוק קומה ד'): שיתה ד' מורה להם. שיתה יראתך עליהם עכ"ל.
 פי' מורה בה"א כמו מורא באל"ף ע"פ תמורת אה"ע. וכן בתרגום: שוי ד' ד ה ל ת א.

(נב). מזמור י' (פסוק א'): שלש שנים ומחצה היתה שכינה עומדת בהר הויתים עכ"ל. במ"א בדרתי אשר מספר: שלש שנים ומחצה הוא אך מספר נומי.

(נג). שם (פסוק בנאות רשע): מאן דאמר רחמנא וותרן הוא ליוותרן מעוהו אלא מאריך אפיה וגבי דיליה עכ"ל. בב"ק (ג' ע"א) כתוב: כל האומר הקב"ה ותרן הוא וותרו חייו. ומאמר: אלא מאריך אפיה וגבי דיליה חסר. אולם אשר נמסך לו מאמר: מאי דכתיב ארך אפים וכו' שאין ענין לו אצל הכתוב לפנינו מוכיח למדי, כי למבראשונה היה כתוב גם שם אלא מאריך אפיה וגבי דיליה. אך נשמט ע"י פחו המעתיקים.

(נד). מזמור י"א: (פסוק ומטר): סנחריב יקר יקוד כיקוד אש ששרך אותו בפנים והניח בנדיו מבחויי. על שהיה מבני שם שנאמר בני שם עולם ואשור עכ"ל.
 ר"ל על שהיה מבני שם שכסה ערות אביו בבגד לא נשרפו בנדיו. ויעוין כעין זה ב"ר (פ"ו): ויקח שם ופת את השמלה. א"ר יוחנן שם התחיל במצוה תחלה וכו' ולפיכך זכה שם לשלוח וכו' אמר הקב"ה לשם אתה כסית ערותא דאבוך חייך שאני פורע לך וכו' כפיתו בסרבליהון וכו' עכ"ל.

(נה). מזמור י"ב (פסוק סביב רשעים): בשעה שיפרסם הקב"ה מצות בזויות וכו' עכ"ל. תחת: שיפרסם. צ"ל: שירים ככתוב בסוף: כשירומם הקב"ה מצות בזויות.

(נו). מזמור ל"ג (פסוק א'): בשעה שהקב"ה נזר להביא טובה בעולם לא איש אל ויזכב. ובשעה שהוא נזר רעה שהוא אמר ולא יעשה עכ"ל. מזה לקח הרמב"ם אמרו בהקדמת פירושו על המשניות: שהנביא שיתנבא בצרות ארצם וכו' ואחר כן לא יתקיים דבר מן הענין שהוא וכו' לא יודע בו כזב הנביא וכו' מפני שהקב"ה ניהם על הרעה וכו' אבל אם הבטיח בבשורות טובות שיתחדשו לזמן קצוב ויאמר בשנה זו יהיה השקט ושלוח והיו בה מלחמות וכו' נדע שהוא נביא שקר וכו' עכ"ל. וכ"ה במדרש תנחומא (פרשת וירא).

(נז). מזמור ט"ז (פסוק שויתי ד' לנגדי): אמר רב בשעה שהוא מברך צריך אדם לומר ברוך אתה ד'. ושמואל אמר ברוך ד' עכ"ל. מירושלמי (ברכות פ"ט ה"א) אשר ז"ל רב אמר צריך לומר אתה ושמואל אמר אינו צ"ל אתה עכ"ל.

(נח). שם (שם): רב זעירא ורבי יהודה תרויהון אמרו כל ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה. מ"ט ארומטך אלהי המלך עכ"ל. בירושלמי (שם) אמרו ר' זעירא ורבי יהודה זה בשם רב והראיה מן ארומטך אלהי המלך מובא שם בשם רבי תנחומא. וגם מהירושלמי הזה נראה שמלך לברו בלי: העולם די. ויעוין באור הרא"ט.

(נט). מזמור י"ז (פסוק א'): לפיכך התקינו חסידים הראשונים שיהיו ישראל מתפללין שלש תפלות בכל יום ויום, אנא השב שכינתך לציון וסדר העבודה לירושלים עכ"ל. עתה לא נאמר זה כי אם בימים שהכהנים נושאים את כפיהם ואך מן הש"צ לברו.

(ס). שם (פסוק הפילה): א"ר יודן בשם רבי אין בית רובע בחללו של עולם וכו' תנו מקום לאיקונין של הקב"ה עכ"ל. בדברים רבה (פרשת ד') כתוב זה בשם ר' אבא בר זעירא ובמעט שנים יעו"ש.

(סא). שם (שם): נרו בידך ונרך בידי וכו' אם אתה משמר את שלי אני משמר את שלך וכו' לשני בני אדם שהיו להם כרמים וכו' עכ"ל כ"ה בדברים רבה (שם) יעו"ש. ומלת: וכו' הכתובה שם רומזת להכתוב במדרש שלנו פה.

סב). שם (פסוק ממתים ירך): רשב"י ובנו שהיה טמון הוא ובנו י"ג שנה עו שהעלה נופן חלודה וכו' ראה אותן שלטון שהיה יושב ודן את הצפרים וכו' ונוטלות דימוס ויוצאות וכו' ונוטלות איטפוסין וכו' צפור מן בלעדי שמיא לא אתיא וכו' יצא וסידר את ארץ ישראל עב"ל יעוין ירושלמי (שבועית פ"ט ה"א) וב"ר (פרשה ע"ט) וקהלת רבה (פסוק חופר גומין) ומדרש אסתר (פסוק גם ושתי) ותוס' ע"ז (ט"ז ב' ד"ה דימוס). וידע רב השבוש פה, וגם באור מלת דימוס. וכו' יעוין ערוך (ערך אפוספין) וידע אשר תחת: איטפוסין, צ"ל: אפוספין שהוא נזר דין לרעה.

סג). שם (ד"ה הקשיבה רנתי): בפועל כפיו נוקש רשע הגיון סלה. כשיעשה הקב"ה נקמה ברשעים נוגן בנגינת לפניו עב"ל. וע"ז בבאור הרא"ם: ננגן בנגינות לפניו דורש הגיון לשון נגינה עב"ל. ולי נראה שדרש הגיון לשון הגיון בכנור (תהלים צ"ב ד') וכן בתרגום מתורגם גם שניהם בדרך אחת. פה: ירנגון צדיקיא ושם: רננת כנריא. ויסוד תרגום הגיון סלה הוא במדרש הזה.

סד). שם (שם): בעון ארבעה דברים נשמים נעצרים וכו' גלוי עריות שנאמר ותחניפו ארץ בזנותך וסמוך לה וימנעו רביבים. שפיכות דמים שנאמר כי הדם הוא יחניף את הארץ עב"ל. הראיה על ש"ד הוא אך ע"פ נורה שהו. נאמר בנ"ע ותחניפו ונאמר בש"ד יחניף מה להלן עצירת נשמים אף כאן עצירת נשמים.

סה). שם (שם): פוסקי צדקה ברבים ואין נותנים שנאמר נשיאים ורוח וכו' עב"ל. בתענית (ח' ב') בשם ר' יוחנן.

סו). סזמור י"ח (פסוק א'): קלסו בראשו שנאמר דשנת בשמן ראשי עב"ל. הראיה היא קשתה ממני מאד. כי איכבה מורה דשנת בשמן ראשי על קלוסו בראשו? הלא בזה לא קלסו בראשו כי אם בפיו על דבר שעשה לו בראשו? גם פלאה דעת ממנו. למה לא הביא בעל המדרש לפי דרכו ראיה מהכתוב עוד במזמור ג': ומרים ראשי?

סז). שם (ד"ה ביום הציל): דכל מאן דתבע ליה בר ישראל קשה עליה מכל שונאי אומות העולם. וכן שמשון אמר להן השבעו לי פן תפגעו בי אתם ושבקו יתיה עב"ל. צ"ל: ולא שבקו יתיה. ור"ל לא הניחו אותו גם כי חלה את פניהם מאד ויאסרוהו בלי חמלה ויעללוהו מן הסלע. ככתוב בשופטים (ט"ו י"ג). וזה יוכיח כי בר ישראל חבירה קשה מכל שונאי או"ה כאשר הם נוחים לרצות משונאי ישראל.

סח). שם (ד"ה אפפוני): ד"א כשאשה אורגת חוטין כפולין הן נקראין אפפון עב"ל. כפול (שמות כ"ח ט"ז) מתורגם: עיף. וברור אפוא אשר אפפין (באל"ף) הוא עפפון (בעי"ן) כהלוק אדח"ע. והוא ע"ד הכתוב לפניו: אל תקרי אפפוני (באל"ף) אלא עפפוני (בעי"ן).

סט). שם (ד"ה ותנעש): אליהו ז"ל שאל את ר' נהוראי על מה הוועות באות וכו' מפני מה ברא הקב"ה שקצים ורמשים עב"ל. בלי ספק צ"ל להפך: ר' נהוראי שאל את אליהו ז"ל. כי אליהו ז"ל נחשב תמיד ליודע נסתות בכתוב פעמים רבות בתלמודנו: יהא מונח עד שיבא אליהו. ולא יתכן אפוא להיות הוא השואל ור' נהוראי המשיב. ובחודר לא יתכן זה בענינים אלהיים. ובב"מ (ק"ד א') כתוב באמת להפך שרבה בר אבוח שאל את אליהו.

ע). שם (שם): כשהסוס רוצה להשתין עומד ומתעקב אבל הנקבה מהלכת ומשתנת עב"ל. כן בירושלמי (פסחים פ"ד ה"ב) כתוב: אלא בסוס זכר וכו' שהוא עומד ומשתין עב"ל.

עא). שם (ד"ה יצילני): מאן לא בעי למהוי קריביה דמלכא וכו' עב"ל. כבר כתוב זה למעלה.

עב). שם (ד"ה כי כך ארזין): בשר ודם איננו יכול להטיל בו רוח ונשמה קרבין ובני מעיים. והקב"ה צר צורה ומטיל בה רוח ונשמה קרבין ובני מעיים עב"ל. ב"ה במנלה (י"ד א') יעו"ש.

עג). שם (ד"ה מלמד ידי): קשת נחושה שהוא מורעו של נחשון עב"ל. אולי צ"ל: מורעו של נחש שהוא כנוי לישי בעבור שמת בעטיו של נחש. ככתוב בשבת (ג"ה ב') יעו"ש.

עד). שם (ד"ה תפלטני): אמר בן עזאי אמר דוד נוח לי למלוך על כל העולם כולו ולא למלוך על שני עטופי סדינין עב"ל. באבות דר' נתן (ס"פ כ"ה) כתוב: הוא (בן עזאי) היה אומר נוח למלוך על כל העולם כולו מלישב ולשנות בפני בני אדם העטופין בסדינין עב"ל. וגם שתי הנוסחאות ההן בלתי מובנות היטב, ויעו"ש על הגליון עוד נוסחא שלישית. וגם היא בלתי מובנת היטב.

עה). מזמור י"ט (פסוק א') כל פעל ד' למענהו לקילוסו וכו' עב"ל. ובדבר אחר כתוב עוד פעם: לקלוסו וכו'. ובלו ספק אחר מהם הוא ט"ס.

עו). שם (שם): שני דברים אין אומות העולם כופרין בהן על הקב"ה שברא את העולם לששת ימים, ושהוא סחיה את המתים עב"ל. האומות האלה הן הנוצרים.

עז). שם (ד"ה דבר אחר השמים מספרים): א"ר שמואל בר אבא מכיר אני חוצות הרקיע בשם שאני מכיר חוצות נהרדעא. וכי שמואל עלה לרקיע? אלא ע"י שניע

בחכמתה של תורה למד שתוכה מה שיש בשחקים עב"ל. הוא תמוה מאד. הן לא שמואל לבדו ינע בחכמתה של תורה כי אם גם כל התנאים והאמוראים והסבוראים

והגאונים והרבנים והגולים מרבבה ינעו בחכמתה של תורה. ולמה אפוא לא אמרו גם הם: מכירים אנחנו חוצות הרקיע כחוצות ערי מגורינו? ולמה נעטר אך שמואל לבדו

בעטרת: ירחינאי (ב"מ פ"ה ב') ויעו"ש פי' רש"י ומדוע אך הוא ולא אחר אמר: יכילנא לתקוני לכולה גולה (ר"ה ב' ע"ב ויעו"ש פי' רש"י)? אולם במקור המאמר הזה

שהוא ירושלמי (ברכות פ"ט ה"ג) כתוב: וכי שמואל עלה לשמים? אלא על שם מי יספר שחקים בחכמה (איוב ל"ח) עב"ל. ופי' ר"א פולדא: מי יספר שחקים בחכמה ע"י

החכמה. ושמואל נמי ע"י חכמתו ידע להו עב"ל. ואין עתה כל ספק אשר מעתיק אחד בזה למוד חכמה הפך בצדיה מים מתוקים הגזולים ממקור טהור למים

מרים. שית נא קורא משכיל! לכך לזה והתבונן בינה בקורות הספרים ובתלאתיהם. עה). שם (שם): ממה שהשמים מורידין נשמים והאריץ מגדלת פירות הבריות

אוכלין ומקליטין להקב"ה לפיכך השמים מספרים כבוד אל עב"ל. ובתרגום: דמסתכלין בשמיא משתעין יקרא דיי ועובדי ידי מחוין דמדיקין באוורא. וגם שניהם הוציאו

את המקרא מידו פשוטו בעבור אשר מחשבותם היו כמחשבות חכמי זמננו שהשמים והרקיע וכל צבאם אינם חיים משכילים וכמתים אינם יודעים מאומה מכבוד אל, וממעשה

ידוי, ולא אבו צאת למו בעקבי אריסטו החושב אותם לחיים משכילים. אך הרמב"ם אשר חשב דעת אריסטו לתכלית דעת האדם יצא לו בעקבו בזה ועוד בדברים רבים

ויעוין מ"ג (ח"ב פ"ה).

עט). שם (פסוק יום ליום): בשעה שהקב"ה מלמדו תורה יודע שהוא יום ובשעה שהוא מלמדו משנה יודע שהוא לילה עב"ל. מזה למדו מקצת אחרונים בלתי קרוא

מקרא בלילה. יעוין כאר היטב (ש"ע א"ח סי' ר"ח ס"ק ב').

פ). שם (פסוק לשמש שם אהל): בכל יום מכסות עיניהם מאורה של מעלה עב"ל. תחת: מכסות. צ"ל: מכהות. לשון: כהתה עינו (דברים ל"ד ז').

פא). שם (ד"ה מקצה השמים): עדות ד' נאמנה זה סדר זרעים שהוא מאמין בחיי העולם הורע עב"ל. בתוס' שבת (ל"א א' ד"ה אמונת) הובא זה בשם הירושלמי ואינו בתלמוד ירושלמי אשר לפנינו. אולם יוכל היות אשר הקדמונים כנו כל מדרשי

א"י בשם: ירושלמי.

פב). שם (שם): לפי שהיה אהרן ירא את השם וכו' ולפיכך נתנה לו פרשה אחת מן התורה שאינה זזה לא מבניו ולא מבני בניו עד סוף כל הדורות. ואזו זו

פרשת המת שלא יהא מטמא למתים וכו' עב"ל. לשון: עד סוף כל הדורות מוכיחה כדעת האומרים שגם בדורות אשר כל הכהנים הם תמיד טמאי מתים ואין לאל

ידם לטהר את עצמם בעבור חסרון אפר פרה אסור להם לטמא למת.

(פג). שם שם (שם): הכותים הללו יודעים לסבב על הפתחים וכו' בצל בלא פיתא נסיב לבא עכ"ל, בסנהדרין (ק"ז א') התחלף כותי מסבב על הפתחים הנוכר פה בכותי סוחר. ויעו"ש פי' רש"י (ד"ה סוחר כותי). ולולי פירושו הייתי מגיה: סובב (על הפתחים) תחת: סוחר או הייתי מפרשו מן: סוחר סוחר בלשון ארמית.

(פד). מזמור כ' (פסוק א'): א"ר שמעון בר אבא את מוצא י"ח מזמורים יש מראש הספר ועד הפסוק הזה וכו' כנגד י"ח ברכות שאדם מתפלל בכל יום. ואמר תתעני צלותך. אחר י"ח מזמורים אמרו לו לרוד יענך ד' עכ"ל. בירושלמי (ברכות פ"ד ה"ג) כתוב זה בשם ריב"ל. ותחת: ואמר תתעני צלותך וכו' כתוב שם: אמר רבי מנא רמו לת"ח שאדם צריך לומר לרבו תשמע תפלתך עכ"ל. ובאבודרהם (סדר שחרית של חול ופירושה) הנוסחא: אדם אמר לחברו תתעני צלותך כך דוד המלך לאחר ששר י"ח שירות ותשבחות אמר (צ"ל: אמרו לו) יענך ד' ביום צרה עכ"ל.

(פה). שם שם (שם): ואין העומד אלא משתתק שנאמר (איוב ל"ב) חתו ולא ענו עוד עכ"ל. בלי כל ספק צ"ל: עמדו לא ענו הכתוב אחרי חתו ולא ענו עוד. כי מן: חתו אין ראיה על: עומד. וכן במורה נבוכים (ח"א פ"ג): עמידה שם משתתף וכו' ויהיה בענין ההמנע וההפסק כי עמדו ולא ענו עוד עכ"ל.

(פז). שם שם (שם): וכעת שהוא ימלט עמך בזכות מי? בזכות יוסף עכ"ל. הראיה הוא מסוף הפסוק: כל הנמצא כתוב בספר ועל יוסף כתוב: הנמצא כזה איש אשר רוח וגו' (בראשית מ"א ל"ח).

(פח). מזמור כ"א (פסוק תאות לבו): שהן אומרים לו מדינה פלונית מרדה בך והוא אומר ילך גובאי וכו' עכ"ל. יעוין למעלה (מזמור ב' פסוק יתיצבו).

(פח). מזמור כ"ב (פסוק א'): שלא יהא אדם דוחה בשתי ידיו אלא דוחה בימין ומקרב בשמאל עכ"ל. גם בכוסה (מ"ז א') גם בסנהדרין (ק"ז ב') כתוב להפך: שמאל דוחה וימין מקרבת. וכן מחייבת חכמת המוסר שהדחיה תהיה אך ביד כהה. (פט). שם שם (שם): זה שהמשל אומר הא קורא והא קולתא עכ"ל. במדרש ויקרא רבה (פרשה ט"ו ופרשה ט"ז) כתוב: במתלא אמרי דאכיל בהדי קורא ילקו בהדי קולתא עכ"ל. ויעוין עורך (ערך קל ו' וערך קר ד').

(צ). שם שם (ד"ה דבר אחר על אילת השחר): המוליכך במדבר הגדול והגורא נחש שרף ועקרב. שהיו שורפים את הקוצים ואת הברקנים עכ"ל. פירש ועקרב מלשון ואל עקרבים אתה יושב (יחזקאל ב' ו'). ונחש שרף ועקרב נדרש לפ"ו נחשים שהיו שורפים את העקרבים שהם קוצים וברקנים.

(צא). שם שם (שם): רבי חייא בר אבא ורבי שמעון בן חלפתא היו מהלכין בקריצתא וכו' עכ"ל. יעוין נוסחא אחרת סוף מדרש אסתר.

(צב). שם שם (ד"ה למנצח אל אילת השחר): מה נורא מעשיך וכו' מה דחלין איגון מנגניא דילך עכ"ל. בתוס' (ע"ז ד' א' ד"ה בניגני) מובא זה בשם התרגום.

(צג). שם שם (ד"ה אליך זעקו ונטלטו): נתתי גדולה לצדיקים והם ממעטים עצמם. אברהם אמר ואנכי עפר ואפר וכו' וכן על חירם וכו' עכ"ל. כ"ה בחולין (פ"ט א') במעט שנוי.

(צד). מזמור כ"ג (פסוק א'): אישיות ועשו אותך ענוות עכ"ל. אישיות הוא כמו: ואישיה (פסחים ל"ו ב'). יעו"ש פי' רש"י.

(צה). מזמור כ"ד (פסוק א'): ונתונה באפריון ככפוישה הזאת עכ"ל. תחת: ככפוישה צ"ל: כככפוישה. ור"ל נראית מתוך האפריון כדבר בלי רוח חיים הנתון בתוך כפוישה ויעוין עורך (ערך כפש).

(צו). סוף מזמור כ"ו: אלו המשחקין בפססמין עכ"ל. יעוין סנהדרין (כ"ה ב'): המשחק בקוביא אלו הן המשחקין בפססמין עכ"ל. ופי' רש"י: פססמין שברו עצים עכ"ל.

(צז). מזמור כ"ד (ד"ה דבר אחר ד' אורי וישעי): רבנן פתרי קראי בר"ה

ויום הכפורים וכו' ע"ל, קרוב מאד אשר על פי הדרש הזה נוסד המנהג לאמר המזמור הזה מר"ה עד אחרי יוה"כ.

צח). מזמור כ"ח (פסוק א'): אשרי אדם שנוטל את הענוים וכו' ואוי לו למי שנוטל את הרשעים וכו' עכ"ל. תחת: שנוטל את. צ"ל: שנטפל אל. ור"ל שמתחבר אל הענוים או אל הרשעים. כלשון: לנטפל לעוברי עבירה (מכות פ"א מ"ז).

צט). סוף מזמור כ"ט: שמנה עשרה ברכות כנגד שמנה עשרה אזכרות שאמרו דוד בהבו לד' בני אלים עכ"ל. כ"ה בירושלמי (ברכות פ"ד מ"ג) בשם ר' לוי יעו"ש.

ק). מזמור ל' (פסוק א'): מי שחשב בלבו לעשות מצוה ולא עשאה אני מעלה עליו כאלו עשאה עכ"ל. בברכות (ו' א') כתוב: ונאנס ולא עשאה. וכצ"ל גם פה. וכן כתוב הלאה.

קא). מזמור ל"ז: מעשה בריב"ל וכו' עוסקין במערת רבי שמעון בן יוחאי וכו' עכ"ל יעוין סנהדרין (צ"ח א'): ריב"ל אשכחיה לאליהו דהוה קיימא אפיתחא דמערתא דרבי שמעון בן יוחאי וכו'.

קב). מזמור מ"ו: לעושה נפלאות גדולות לבדו. הוא לבדו יודע נסים ופלאים שהוא עושה עכ"ל. כן בנדה (ל"א א'): עושה נפלאות לבדו. אפילו בעל הגם אינו מכיר בנסו עכ"ל.

קג). מזמור נ"ג: התקוששו וקושו אם תרצה לקשט את אחרים קשט עצמך תחלה ואחר כך קשט אחרים עכ"ל. כ"ה בבב"מ (ק"ז ב').

קד). מזמור ס"ב: יש לך אדם שיש לו עשר מצות ועשר עונות ואומר לא שכרן של מצות ולא עונשן של עונות אלא יצאו אלו כנגד אלו והקב"ה אינו עושה כן אלא בתחלה נוכח הוא ממנו עונותיו ואח"כ נותן שכרן של מצות עכ"ל. כזה כתב הרמב"ם בפירושו על אבות (ספ"ד): שהוא לא יקח שחד הטובות כמו שיעשה אדם אלף טובות ורעה אחת שלא ימחול הש"י מעבירה ההיא לרוב טובותיו ויחסר לו מאלף טובותיו טובה אחת או יותר אבל יענש על זאת הרעה האחת ויגמלהו על הטובות ההם כלם עכ"ל.

קה). מזמור ס"ט: הצילני מטיט ואל אטבעה מדינה של גיהנם עכ"ל. מתאים עם הכתוב בערוכין (י"ט א'): ז' שמות יש לגיהנם ואלו הן וכו' וטיט הוין עכ"ל.

קו). מזמור ע': והתיר את הדיר עכ"ל. תחת: והתיר צ"ל: וסתר.

קז). סוף מזמור ע"ב: א"ר יוסי בר תחליפא בכל בקר ובקר אדם נידון עכ"ל. תחת: תחליפא. צ"ל: חלפתא. כי בר"ה (ט"ז א') כתוב זה בשם ר' יוסי סתם. א"ר יוסי סתם הוא בן חלפתא.

קח) מזמור ע"ו: שהיה מתפלל בתוכה ואומר יהי רצון מלפני שיהיו בני עושין עכ"ל. בענין זה כתוב בברכות (ו' א'): שהקב"ה מתפלל וכו' יהי רצון מלפני וכו' עכ"ל. יעוין פירוש ר"ח ע"ז בא"ו (הלכות ק"ש סי' ח').

קט). מזמור ע"ח (ד"ה יפלא נתיב לאפו): אמר ריב"ל כל מכה שהיתה באה עליהן ברד שפע עליהן עכ"ל. בילקוט כתוב: דבר תחת: ברד. וכן בתניא (פירוש ההגדה ד"ה ביד חזקה זו הדבר) כתוב: מפורש בא נדת תהלים. כל מכה שהביא הקב"ה על המצריים במצרים הביא מכת דבר עם כל אחת ואחת. שנאמר ויסגר לברד בעירם ומקניהם לרשפים. פי' מכיון שהסגיר מקניהם לרשפים במכת ברד שזוהו דבר ממנו

אנו למדים לשאר מכות שהיה דבר עמהן עכ"ל. ובכלבו (פירוש ההגדה ד"ה ביד חזקה זו הדבר) כתוב: שאין לך מכה בכל המכות שאין מכת הדבר צפה בה וכו' עכ"ל.

קי). שם שם: בכור לאיש בכור לאשה עכ"ל. בבאור הרא"מ כתוב: הכונה כמו שהוא בפסיקתא פסוק וירי בחצי הלילה. בכור לומר בכור לנקבה. היינו גם נקיבות בכורות היו מתין. ומה סמך הנ"א מוויילנא באו"ח הלכות פסח שהנקבות בכורות מתענין ג"כ בערב פסח עכ"ל. וכן כתוב באר היטב בשמות רבה (פרשה יח):

הנקבות הבכורות אף הן מתות חוץ מבתיה בת פרעה שנמצא לה פרקליש טוב זה משה עב"ל. ולא אדע לפי' למה לא חייבה התורה לפדות גם את הנקבות הבכורות? קיא). שם (שם): וצמרה ושטפה עב"ל. שטפה הוא שעררה. יעוין תנחומא (תוריע): בערבאי קורין לשער שטפא עב"ל. ובוי"ר (ט"ו): אית אתרין דצווחין לשערא שטפא עב"ל.

קיב). מזמור ע"ט: והיה אם בן הכות הרשע. בתחלה נקרא רשע ואחר שנקלה נקרא אחיך שנאמר ונקלה אחיך לעיניך עב"ל. כ"ה במכות (כ"ג א' במשנה): ונקלה אחיך לעיניך כשלקה הרי הוא כאחיך עב"ל.

קיג). מזמור פ' (פסוק יכרסמנה:): העי' תלויה אם זכית מן יאור וכו' ואם לאו מיער וכו' עב"ל. יעוין אבות דר"ג (פ"ד).

קיד). מזמור צ': ואחר עשר מומרים אמר משה עב"ל. עפ"ו כתב רש"י כ"ב (י"ד ב' ד"ה ועי' משה): תפלה למשה וכל אחד עשר מומרים כסדרן עב"ל. קטו). ראש מזמור צ"ב: קרבנו כפול. וביום השבת שני כבשים עב"ל. מזה בהושענת כהושעת אדם: קרבן שבת כפול.

קטז). מזמור צ"ג: אחד בסני שנאמר ד' עוז לעמו יתן כנגד עוז שנתן לעמו בסני עב"ל. הוא תמוה מאד. כי איכנה יורה פסוק ד' עוז לעמו יתן על לבוש בסני? ונ"ל ברור אשר צ"ל: שנאמר לבש ד' עוז התאזר כנגד עוז שנתן לעמו בסני שנאמר ד' עוז לעמו יתן. וכן בשמות רבה: וישראל לובשין לבושו של הקב"ה שנאמר ד' עוז לעמו יתן והוא לבושו של הקב"ה שנאמר ד' עוז התאזר עב"ל.

קיז). מזמור צ"ד: שהקב"ה מיחל שמו על מי שיסורין באין עליו עב"ל. תחת: מיחל צ"ל: מיהד.

קיח). מזמור צ"ה: היום אם בקולו תשמעו. אמר ר' לוי אם היו ישראל משמרין אפילו שבת אחת כתקנה מיד היו ננאלין. שנאמר היום אם בקולו תשמעו וכתוב שמור את יום השבת לקדשו עב"ל. אולי בעבור הדרש הזה נוסד המנהג לאמר המזמור הזה בליל שבת.

קיט). מזמור ק"ג: (פסוק א'): הקנה לקול וכו' הלב גומר עב"ל. יעוין ברכות (ס"א סע"א ורע"ב). ותחת: גומר ג"ל שצ"ל: חומר.

קכ). שם (פסוק ד' בשמים הבין כסאו) ר' אבין אמר וכו' ארבע גי'ותנן בעולם וכו' שהוא מתנאה על כל הגאים עב"ל. בחגיגה (י"ג ב') הובא זה בשם ריש לקיש.

קכא). מזמור ק"ד: ושמואל אמר על שלשה דברים אנו עומדים. ואיני יודע מהו וכו' ומבין עפאים יתנו קול עב"ל. וע"ז בבאור הרא"מ: הוא קול הנשמע מבין ענפי אילנות בעת הרוח עב"ל. הגה לפי הפשט הברור שב: יתנו קול אל ענף השמים הנזכר לפניו. ור"ל מבין עפאים יתנו ענף השמים והצפרים קול רננה כאשר באזינו נשמע בעברנו בבין עצי הוער. ולא אדע אפוא מה לחץ את שמואל להוציא מדי פשוטו ולפרשו על העפאים? גם לא אבין למה זה חשב שמואל את הקול הנשמע מבין ענפי האילנות בעת הרוח לעולם הסבה והמהות? הלא ידוע אשר כל תנועה חזקה מולידה קול וכן מהות כל קול ידוע לחוקרי הטבע? ולמה לא אמר שמואל בן על כל מיני קולות כמו קול הלום פעם קול נבל וכנור וקול משברי ים?

קכב). שם: הכפירים שואגים לטרף. אלו העכו"ם שהם כופרים בהקב"ה עב"ל. פי' כפירים מן: כופרים אשר בלשון ארמית. וזה יחזק השערתי בשכבר הימים על: כפירים רשו ורעבו (תהלים ל"ד י"א) שהוא מלשון: כופרים בלשון ארמית. כי כן יגיד עליו המאמר המקביל: ודורשי ד'.

קכג). מזמור ק"ה: אלו האמהות שהיו נביאות וכו' עב"ל. במנלה (י"ד א') לא הובא מן האמהות כי אם שרה יעו"ש.

קכד). ש"ס: ויוגד לרבקה את דברי עשו. מי הגיד לה? והלא בלבו דבר שנאמר ויאמר עשו בלבו? אלא רוח הקדש הגיד לה עב"ל. כן הוא בב"ר (פרשה ס"ז). וכעין זה הוכיח ר"א מן ויאמר המן בלבו שאסתר ברוח הקדש נאמרה (מנלה ז' א'). אולם לפי'

קשה למה כאשר התרוצצו הבנים בקרבה הוצרכה ללכת אל שם להגיד לה מה זה ועל מה זה ככתוב בב"ר (פ"רשה ס"ג). ועל ויאמר ד' לה (בראשית כ"ה כ"ג). פי' רש"י: על ידי שליח. לשם נאמר ברוח הקדש והוא אומר לה עכ"ל? ואולי בעבור גודל צער הדריין לא שרתה עליה אז רוח הקדש, כי אין השכינה שורה מתוך עצבות (שבת ל' ע"ב). אך קשה עוד לשון ויגד לרבקה איבכה תתכן לשון הגדה על הידיעה ברוח הקדש?

קבה). שם: א"ר אליעזר הגדול הירוד שבישראל הוציא בידו ממצרים תשעים חמורים טעונים בכסף וזהב עכ"ל. לקוח מתשובת ר"א לר' חנינא על שאלתו: מה נשתנו פטרי חמורים מפטרי סוסים וגמלים? יעוין בכורות (ה' ב').

קבו). מזמור ק"ו: ויקנאו למשה במחנה. א"ר שמעון בן ינאי עכ"ל. לא נמצא במקום אחר שם ר' שמעון בן ינאי. ונ"ל אשר צ"ל: יוחאי תחת: ינאי.

קבו) שם: א"ר מאיר אית אתרין דקרין לאבלא קצפא עכ"ל. במדרש שיר השירים (פסוק טו זאת עולה) כתוב: אמר ר"ל אית אתרין צווחין ל בית א בל בית ק צופה עכ"ל.

קכח) מזמור ק"ח: הצדיקים מתחננים להקב"ה שישמע תפלתם עכ"ל. עפ"ז טובן ענין ברכת שמע קולנו.

קכט). מזמור ק"י: עשה לו פונדק וכו' אש"ל אכילה שתיה ליה עכ"ל. יעוין סוטה (י' ע"א) ופי' רש"י שם (ד"ה פונדק).

קל). מזמור ק"ג: א"ר ירמיה בשם ר' אליעזר אין העולם הזה כדאי להלל בכל השם אלא בהציו שנאמר כל הנשמה תהלל יה עכ"ל. בערובין (י"ח ב') כתוב זה בשם ר' ירמיה בן אלעזר. ויעוין פי' רש"י ותוס' והערתי שם.

קלא). מזמור קט"ז: מה אני בורא עולמות וכו' אף אתם עכ"ל. יעוין סנהדרין (ס"ה ב'): אי בעי צדיקי ברו עלמא עכ"ל.

קלב). שם: פתחת למוסרי פתחת איסורי מתמר התרת איסורי מרות עכ"ל. ביבמות (ע"ו א') כתוב: פתחת למוסרי. אמר דוד לפני הקב"ה שני מוסרות שהיו עלי פתחתם רות המואבית ונעמה העמונית עכ"ל. ונ"ל אשר כן צ"ל פה: פתחת איסורי מרות התרת איסורי בני נעמה. והכתוב בפ' רש"י (מזמור ק"ט פסוק פ"ז): וכן פתחת למוסרי עכ"ל, ירמוז להכתוב פה וביבמות שם.

קלג). מזמור ק"ז: פקדת הארץ ותשוקקה תן לה תשוקתה עכ"ל. תחת: תשוקתה. צ"ל: השקאתה.

קלד). מזמור ק"ט: אמר להם כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו ולא אמר להם למה אלא קבלו עליהם עכ"ל. תחת: אמר להם. צ"ל: אמרו לו. ור"ל שישראל לא אמרו למשה למה לא נאכל חלב ולא דרשו אחר טעם המצוה אלא קבלו עליהם המצוה בעבור שכן צוה ד'.

קלה). שם: אמר דוד יודע אני שאין הרמה שולטת בבשרי וכך הם הצדיקים נוחים בלא רמה עכ"ל. בבב"ב (י"ז א') כתוב אך: שבעה לא שלט בהן רמה ותולעה יעו"ש.

קלז). שם: ומה עפר הארץ וכו' והוא מתקיים לעולם כך בניך וכו' והם קיימים לעולם עכ"ל כן פירשו התוס' (ברכות י"ז א' ד"ה ונפשי). את הכתוב בתפלת אלהי נצור לשוני מרע: ונפשי כעפר לכל תהיה יעו"ש.

קלח). שם: מכל מלמדי השכלתי וכו' צריך אדם שיהיו לו חברים ותלמידים בתורה שאם שכח ד"א שואל לחבריו ומוכרים אותו עכ"ל. המשכילים יבינו לפרש עפ"ז את הכתוב בברכות (ל' א'): תרי מכתבן מליהו בספר הזכרונות עכ"ל. ויעוין הערתי שם.

קלח). מזמור ק"כ: וכן אתה מוצא בדואג שדהג עצמו ואין לו חלק לעולם הבא עכ"ל. אולי זה הוליד את אשר העם מעבירים, כי המאבד עצמו לדעת אין לו

חלק לעולם הבא. ויעוין תוס' כתובות (ק"ג ב' ד"ה מזומן) שקושיטת מוכיחה למדי אשר גם המאבד עצמו לדעת יש לו חלק לעולם הבא יעו"ש היטב. קלט). מזמור קמ"ו: מהו מתיר אסורים? יש אומרים כל הבהמה שנטמאת בעולם הזה מטרה אותה הקב"ה לעתיד לבא וכו' ומהו מתיר אסורים? אין אסור גדול מן הנדה וכו' ולעתיד לבא הוא מתירה עכ"ל. אין זה כי אם הוספה מעם המשיחיים.

הערות על מדרש איכה רבתי.

(א). פתיחתא ב': ומשמרין את התורה ביום ובלילה על שם שנאמר והגית בו יומם ולילה עכ"ל. וע"ז במ"כ: והוא דוגמת שומרי החומות ביום ובלילה עכ"ל. המשכילים יבינו מהמדרש עצמו ומפי' מ"כ עליו אשר למבראשונה היה כתוב בין מלות: ביום ובלילה ובין מלות: על שם כזה: שנאמר על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה (ישעיה ס"ב).

(ב). שם: התמיד אלו ישראל דכתיב והגית בו יומם ולילה עכ"ל. תחת: הפסוק הזה צ"ל: נפשי בכפי תמיד (תהלים קי"ט). כי אך הוא מתאים עם מלת: התמיד ועם תכונת ישראל.

(ג). שם: בפשעה של תורה כל זמן שישראל משליכין דברי תורה לארץ המלכות היא נזררת ומצלחת שנאמר עכ"ל. מן: כל זמן עד: שנאמר הוא שפת יתר וצריך למחותו יעו"ש היטב לפניו ולאחריו.

(ד). פתיחתא ה': המסם כבמכביר הרא הוא דכתיב וטאטאתיה במטאטא השמר וכו' שהפלתי קלסום וכו' עכ"ל. מלת: המסם רומזת לתרגום וטאטאתיה במטאטא השמר: ואיהמטינה כמא דמהמטין במבינא. ותחת: קלסום. צ"ל: חלשים. מלשון: ומטילין חלשים על הקדשים (שבת פכ"ג משנה ב').

(ה). שם: דבר אחר לכן כה אמר וכו' עכ"ל. מלות: דבר אחר הן טעות סופר הדיוט אשר חשב שהוא דרש אחר על פסוק לכן כה אמר ד' או עיר הדמים המובא בראש הפתיחתא. ובאמת הוא דרש על פסוק אחר המתחיל גם הוא: לכן כה אמר ד' או עיר הדמים. יעוין יחזקאל (כ"ד ו' י"ט).

(ו). פתיחתא ט': ונתנו אותן בכליבה, עכ"ל. נוסחת הערוך (ערך כלכה): בכליבה (בשתי כפי"ן). ויעוין תוס' מ"ק (כ"ז רע"ב ד"ה בכליבה).

(ז). פתיחתא י"ב: זה בוגד מכאן וזה בוגד מכאן עכ"ל תחת: בוגד (בבב"ת). צ"ל: בוגד (בנו"ן) ונוגד הוא לשון משיכה, כי תרגום: וימשכו (בראשית ל"ז כ"ח) הוא: ונגידו. משכו (שמות י"ב כ"א): אית נגידו.

(ח). פתיחתא י"ג: כשבאת לרעות אותנו השן אכלה ומדקה אחרים ולמה שן רועה אוכלת אותנו ורגל רופסת אותנו וכו' מערה בגד ביום קרה ויהי כאשר קרא ולא שמעו וכו' ורגל מטמטטה עכ"ל. הוא משובש מאד וכה צ"ל כשבאו אחרים לרעות אותנו השן אכלה ומדקה והרגל רפסה (הוא רומז להכתוב בדניאל ז' י"ט: אכלה מדקה ושאר אברגלה רפסה) ולמה שן רועה אוכלת אותנו ורגל רופסת אותנו וכו' ורגל מטמטטה (יעוין ערוך ערך מ"ט ב') ומלות: מערה בגד ביום קרה ויהיו כאשר קרא ולא שמעו השתרבבו לפה בטעות מפתיחתא י"ב.

(ט). פתיחתא י"ד: מהו גיא המלח? תחת כפי המלח תחת כפויי מלחמה עכ"ל. כפי המלח נזכר גם באהלות (פ"ח משנה ה'). ומלות: תחת כפויי מלחמה לא אדע פשרן גם אחרי דברי מ"כ.

(י). פתיחתא כ"ב: התחילו להיות עושין ברחובות וכו' חזרו להיות עושין בעירות וכו' חזרו להיות עושין בחוצות עכ"ל. קדימת רחובות לעירות תוכיח למדי (המשך יבא).

תשובות גאוני מזרח ומערב

ע"פ כתבי יד עם הערות מאת הר"ר יואל הכהן מיל לער.

(המשך.)

נב. והכי אמר רב נטרונאי גאון וששאלתם מרחץ של גוי שלא פקקו נקביו מע"ש ומימיו משוכים בשבת בצנור שהמים צנונים מתוכו ואותם מים צנונים מותר לישראל לרחוץ בהם בשבת ליכנס בבית חיצון לרחוץ בהם או לא. כך ראינו שאע"פ ששנו חכמים מרחץ שפקקו נקביו מע"ש למוצאי שבת מותר ליכנס בו מותר מיד עכשיו באה גזירה דרבנן בין מרחץ של ישראל ובין מרחץ של גוי ובין שפקקו נקביו מע"ש ובין שלא פקקו נקביו מע"ש בין בבית הפנימי בין בבית החיצון כולו אסור לרחוץ בהם וכן הלכה. ⁽¹⁾וישראל וגוי שלקחו שדה בשותפות סתם ולא אתנו מעיקרא. הכי חזינא דמותר לעשות כן ואע"ג דלא אתנו מעיקרא.

נג. ⁽²⁾וששאלתם אם יש לגוי חלק בו עם ישראל מהו שיאמר לו טול אתה חלקך בשבת ואני חלקי באחד בשבת צריכין שיתנו מתחלה קודם מעשה ואם התנו מותר ואם לא התנו אסור ⁽³⁾ואם התנו מעיקרא מחשבין ומחזירין זה לזה אסור ש"ך אמרו חכמים ואם באו לחשבון אסור. ⁽⁴⁾והלכתא רחיים של ישראל חוץ לתחום מותר ליתן אות' בקבלנות לגוי ואע"פ שמוחן בה גוי בשבת שדבר זה אין בו איסור אלא משום שביתת כלים וחלוקים ב"ש וב"ה שב"ש אוסרין וב"ה מתירין והלכה כב"ה שמתירין.

נד. והכי אמר רב שמואל גאון. ⁽⁵⁾וששאלתם מאן דמסיר חיותא לרועה גוי כל ירחא בכך וכך . . . ההוא חיות' גביה בשבתות וי"ש שרי או אסור. הכין חזינא דשפיר דמי ושרי וליכא למיחש אלא ⁽⁶⁾לחלבא דילמא הליב ליה גוי בשבתות ומחפיק מיניה משחא דהוי לישראל ואי אתני ישראל מעיקרא בהדי רועה על מנת החלבא כוליה לרועה לית ליה בגויה שום מידעם שפיר דמי.

נה. ⁽⁷⁾וששאלתם מהו להשכיר ישראל פונדקו ופונדקו ומרחצו לגוי בכל שנה

נב. ⁽⁸⁾דעת הג' דאסור לכנוס למרחץ משום גזירה ורק להשתטף בצונן מותר אבל לא לרחוץ וכן פסק ברקח הובא במרדכי שבת פ"ג והדין יוצא מן הש"ס שבת לט': וקמו. ועיין רמב"ם שבת פכ"ב ה"ב. ⁽⁹⁾מן הפסק הקצר נר' שדעת הרב לפסוק דאם לא התנו ורוצים אח"כ לחלוק מותר וזה איבע' דלא איפשטא סופ"ק דע"ז והרא"ש שם פסק לקולא, אכן הרמב"ם בפ"ו משבת ה"ח אסר. והנה מצינו לנאון אחר שאסר אם לא התנו ע' ס' נ"ג וס' נ"ה. וכן בתשו' הג' ד' ליק ס' ס"ז והתשו' הריא הובאת בה"פ על שם ר' הילאי.

נג. ⁽¹⁰⁾אולי התשו' טר' נטרונאי שהדין השני ברחיים הובא בה"פ על שמו, ונראה שהדין הראשון בענין שותפות הוא קיצור מן התשו' בתשו' הג' ד' ליק ס' ס"ז ועי' לעיל ס' נ"ב. ⁽¹¹⁾דג' מפרש כפי' הראב"ד שהביאו הר"ן ספק דע"ז דהאי ואם באו לחשבון אסור קאי אהתנו מעיקרא, כיון שבסוף מחשבין וחולקין נראה שהתנאי שהתנו הערמה הוי ואסור וכ"א נמי בתשו' ד' ליק שם ולקמן ס' נ"ה. ⁽¹²⁾הלכה זאת קיצור מתשו' בחג' ס' י' והיא בה"פ בקיצור ע"ש ד' נטרונאי.

נד. ⁽¹³⁾בדין נתינת בהמה וחיה לרועה כמה תשו' לפנינו. בה"פ טר' האי והובאה בכלבו ובב"י או"ח ס' ש"ה דאסור, אכן בש"ת ס' רי"ד והיא גם בה"פ והובאה בשבולי חלקט כלל ל"א ובב"י שם תשו' להתיר וכן צרד בתה"ג ד' ליק ס' צב ⁽¹⁴⁾בהגה' מיימ' פ"ח דשבת הביא מר' כהן צדק דמותר לומר לגוי לחלוב בשבת והחלב יהיה שלו וע' במרדכי סוף מי שהחשיך ובב"י שם.

נה. ⁽¹⁵⁾תחלת התשו' ע"ד ואינו עושה בו מלאכה שחייבין חטאת אית' גם בה"פ ונראה שהיא מר' כהן צדק ולפנינו התשו' בשלימותה, והנה גם לנאונים אחרים מצינו תשו' בזה בתה"ג ד' ליק-ס' ס"ד התיר להשכיר פונדק ואף פונדק מתיר אכן אסור במרחץ

ושנה בכך וכך יש תקנה לשכירות או לא. כך ראינו מהן שיש תקנה ומהם שאין להם תקנה פונדקן של ישראל מותר להשכיר כל שנה ושנה ואם רצה בכל חדש וחדש משכיר לו ואין בכך כלום מה טעם מפני שהפונדק אינו עשוי אלא לדור בו ואי נמי להכניס לו אורחים ובהמתו ואינו עושה בו מלאכה שחייבין חטאת עליה מותר להשכיר לו דקאמרינן בן בתירה מתיר בסוס מפני שעושיין בו מלאכה שאין חייבין עליה חטאת ומה היא מלאכתו לרכוב עליו מה איסור שבת הוא. ^(א) א"ר יוחנן הלכה כבן בתירה אף כאן פונדק כיון שאין עושיין בו מלאכה שחייבין עליה חטאת מותר להשכיר אבל מרחץ אסור להשכיר לו שכך שנינו וכל מקום לא ישכיר את מרחצו לגוי מפני שנקרא על שמו וגוי עושה בו מלאכה ^(ב) ואופה בה בשבת ואסור להשכיר לו. ^(ג) והלכתא ישראל שעשה שותפות עם הגוי ואותו הגוי יושב בחנותו ומוכר בשבת אם התנה עליו בתחלה על מנת שתהא שבת לגוי ושאר ימים לישראל ועיקר שלא יחזור ^(ד) ויעשו חשבון כדי שלא יתערב ריוח של שבת בשל חול ויטול ישראל מן הריוח של שבת אלא כל אחד לפי מזלו מותר כמנהג ^(ה) ואם אינו מתנה עמו מעיקרא אסור.

נז. ^(א) והכי אמר רב האי גאון משכיר אדם לגוי שדה ובית אבל לא את המרחץ ולא את הפורני שדה מפני ^(ב) שאין גידוליו קצובין בית מפני שלשימור הוא עשוי מרחץ ופורני מפני שמחללים בו את השבת ועושים מלאכה בנופן. נז. והכי אמר רב נטרונאי גאון. ^(א) וששאלתם קדרות שטומנין בהם ברמץ מערב שבת וככסין אותן בכסות הראוי כגון גלופקרין ובסדיני' ובשאר כסויות ומצטמקת והולכת בלילי שבת הטמני' ברמץ כי האי גוונא שרי או אסור. כך ראינו שכל הטמנה ברמץ אלמא רמץ אין לו היתר בשום אנפא בעולם והא ^(ב) דתניא לא תמלא אשה קדרה עססיות ותורמוסי' ע"ש עם השכה כיוצא בו לא ימלא נחתום חבית מים כולה הלכה היא דקאמרינן ב"ש היא אפי' תימא ב"ה גזירה שמא יתהא בנחלים והלכתא . . . ^(ג) הרי דאמרינן השתא דאמר מר גזירה שמא יתהא בנחלים הא קדירה בשיל, שפיר דמי בשיל ולא בשיל אסור ומ"ש בשיל שפיר דמי ^(ד) וכיון דשדא ביה גרמא חייא אסוחי אסתא דעתיה ולא אתי לחתויי בנחלים בשיל ולא בשיל ודאי כיון דמקרב לבישול גזרינן שמא יתהא בנחלים בשבת וכן בכל מקום שאמרו חכמים ^(ה) גזירה שמא יטמין ברמץ מבעוד יום ^(א) מערב שבת אסור להטמין ברמץ.

והנה ר' האי כתב שמוטר להשכיר פורני ורחים כיון שנתפרסם בדבר והובאו דבריו בכלבו ובא"ח אכן מצאנו תשו' אחרת לקמן סי' נ"ו שאסר ר' האי במרחץ ופורני וקיצור התשו' מובאת גם בה"פ ועל שם ר' האי בשבה"ל סי' ל"א ע"ש. ^(א) הגאון גורס כן וע' תיו"ט פ"ד דפסחים מ"ג שכתב דהרטב"ס לא גרס כן בע"ז טו. ^(ב) אולי צ"ל: ובפורני אופה בה בשבת ועיין בתשו' בסוף הכלבו. ^(ג) מציינו בענין חנות תשו' לר' יוסף גאון בה"פ והוא בכלבו שם לאסור ועוד בתשו' הג' ד' ליק סי' ס"ח שאוסר רק אם שם ישראל נקרא על החנות דידוע שותפות דיליה, ואולי שהתשוב' שלפנינו מיוירי בענין שאין שם ישראל נקראה על החנות וצ"ע. ועי' תה"ג ד' מנטובה סי' מ"ג ^(ד) ע' לעיל סי' נ"ב.

נז. ^(א) ע' בתשו' הקודמת ואולי כתב ר' האי התשו' שלפנינו בראשונה ואח"כ חזר להתיר וב"מ בשבה"ל. ^(ב) כלומר מפני שאין גידוליו קצובין רגילות הוא לתתה בשכירות לשליש לרביע ולכן אין לחוש שיאמרו בשדה שהוא שלוחו וע' ע"ז ב"א: נז. ^(א) בזמן הגאון שאלו אם מותר לטמון ברמץ מע"ש וגם אחריו כן מציינו שנדגנו להתיר היכי שגרפו האש ונתנו התבשיל במקום החם וכסודו ברמץ צוננת ע' ברא"ש שבת פ"ד ובמדרכי שם ובא"ח ח"ב סי' ח', והנה תשובת הג' בענין הטמנה ברמץ חמה ברורה ^(ב) ע' שבת י"ח: ^(ג) אולי צ"ל והלכתא כהאי תירוצא הרי וכו' ^(ד) כאן חסר הטעם ואולי קיצר הכותב מפני שהטעם ידוע שאין צריך לחיתוי ^(ה) כגון שבת ל"ד: לט. ^(א) אולי צ"ל לפיכך מערב שבת אסור וכו'.

נח. ^(א) וששאלתם דתנן אין נותנין ביצה בצד המיחם בשביל שתתגלגל כשהיתה מגולגלת מע"ש ורוצה שתתחמם או דילמא לגלגל ^(ב) אוסר לכתחלה בשבת. כך ראינו שאי אפשר לוטר אלא לגלגל אותה לכתחלה בשבת משום דהא אמרינן עלה איבעי' להו גלגל מאי דאמר ר' יוסף גלגל חייב חטאת אי אמרת בשלמי' לגלגל לכתחלה היינו דבי גלגל חייב חטאת אלא אי אמרת לשמר גלגולא אמאי חייב חטאת כלום מצינו לשמר בישול הלכך לגלגל לכתחלה קאמרינן ואיצטריך סלקא דעתך אמינא כיון דלאו לתוך האור. . . ^(ג) ולא לתוך המיחם נותנה אלא בצד המיחם ומיחם חוץ לאור נתון ולא גמר בישול הוא אלא גלגול בעלמא הוה אמינא מותר קמ"ל דאין נותנים.

נש. ^(א) וששאלתם המבשל בשבת בשוגג יאכל במזיד לא יאכל דברי ר' מאיר ר' יהודה אומר בשוגג יאכל למוצאי שבת ^(ב) במזיד לא יאכל עולמית לא לו ולא לאחרים אלא לגוים ^(ג) והלכה כמאן הלכה כר' יהודה דאמר ר' חנין בר אמי כדרדש רב בפרקא דריש הלכה כר' יהודה דאמר בשוגג יאכל למוצאי שבת במזיד לא יאכל עולמית הא לאחרים ש"ד.

ס. ^(א) וששאלתם הא דאמור רבנן ^(ב) קדרה חיית' מותר להשהות ע"ג גחלים וכו' וכיצד מצטמק ויפה לו ומצטמק ורע לו לציומק זה שיעור או לא. הרי אנו מגלים לכם עיקרו של דבר זה דעו כי אפי' הניח אדם במזיד קדרה חיית' ע"ג אש ויקדת מבעוד יום אם קרוב לחשיכה ובשלה בשבת לא יאמר כי זה עושה מלאכה בשבת הוא ועיקר כל הדברים הללו מותר אבל יש דברים שגזרו בהם חכמים ונביאים ולא שהוא עושה מלאכה בשבת אלא שמא יבא לידי עשיית מלאכה בשבת וכל דבר שנאסר להניח מבעוד יום בתנור או ע"ג כירה וכל מה שהצריכו לגרוף את הגחלים מן הכירה או שיתן עליהם אפר ויקמום גזירה היא שמא יחתה בגחלים תחת הקדרה כרי שתתבשל ונמצא עושה מלאכה בשבת כי יחתה בגחלים משחשיכה והא דאמרינן חנניא אומר כל שהוא כמאכל בן דרוסאי מותר להשהותו ע"ג גחלים כי אם ^(ג) הגיע לכמו מאכל בן דרוסאי אין חוששין שהוא בא אחר כן לחתות בגחלים ואם לאו חוששין שהוא בא לידי חיתוי.

סא. ^(א) וששאלתם טומנין בתנור והקשיתם היכי טומנין והתני' כותי' דאביי

נח. ^(א) אולי גם התשו' מר' נטרונאי שלו התשו' שלפניו. וע' משנה שבת ל"ח: ^(ב) נראה שצ"ל: לגלגל אותה לכתחילה בשבת. ^(ג) אולי צ"ל הוא נתנה ולא וכו'.

נש. ^(א) ה"ה בפ"ז מה' שבת ה' כ"ג הביא שהאוננים פסקו כר' ועיין ברא"ש חולין ט"ו. ^(ב) הלכה בקיצור וצ"ל: וכו' ר' יוחנן הסנדלר אומר וכו' בסו"ל לא יאכל עולמית לא לו ולא לאחרים. ^(ג) הלכה זאת נמצאת בשאלות פ' שלח ובכה"ג כ"ד משבת. ס. ^(א) השאלה באה על ב' ענינים, על קדירה חייתא ועל מצטמק, והנה התשו' על קדר' חייתא חסרה ורק כלל הדבר הוא לפנינו ופרט הדין איננו והתשובה על מצטמק נמצאת בה"פ והובא ברמב"ן פ' כירה בקיצור וז"ל בה"פ: ולענין מצטמק ויפה לו ששאלתם היש לו שיעור מה שיעור צריך זה כל תבשיל שאדם שמה כשהוא יבש ומצטמק כגון תבשיל של לפת שאם תהיה קלושה במים אין לה טעם ואם נצטמקה ייטיב טעמה אסור לשהותו כי חוששין שמא יבוא לחתות תחתיו כדי שיצטמק והרי הוא בענין כתבשיל שלא בשל כל צרכו אבל דבר שאדם עצב להצטמקו וכי יהיה יבש כגון דייסא וכיוצא בו שאם יבש אינו כשר לאכילה (כ"א בכ"י) כגון זה משהין אותו אם בשל כל צרכו לפי שאין דרכו לחתות תחתיו ואין רואין הנצטמקה אם לאו אלא כל שנצטמק ויפה לו אסור להשהותו. ע"כ. וע' שיטת ר' האי ברא"ש ור"ן ובמלחמות פ"ק ופ"ג דשבת ובש"ת סי' לד. ^(ב) ע' שבת יח: ולו: ^(ג) דברים אלו כתובים בה"פ קודם התשו' בענין נצטמק אשר הבאנו. ותחלת התשו' חסרה שם.

סא. ^(א) הדין דתנור שלנו ככירה הוא ומשהין בו אף כשלא בשל כל צרכו אן

תנור שהסיקוהו בקש ובגבבא^ב אין טומנין בו אין צריך לומר מתוכו ואין צריך לומר מגבו ואין צריך לומר בגפת ובעצים אע"ג דתניא כותי' דאביי וחמור תנור מכירה דאפי' בקש ובגבבא אסור להטמין בו כשם שמותר בכירה דקאמרינן בפרקין לענין נחתומין תנור דילן בכירה של נחתומין דמי והלכך שרי להטמין בו.

סב. ^א והכי אמר רב משה גאון ושאלתון תבשיל שבשל כמאכל בן דרוסאי מהו להטמינו בגחלים מבעוד יום או להטמינו בכירה שאינה גרופה וקטומה הכין איתחזיאת לנא מילתא דכל היכא דבשיל ליה כמאכל בן דרוסאי מותר להשהותו ע"ג כירה אע"ג שאינה גרופה ואינה קטומה כדקתני אין צולין בשר ובצל וביצה אלא כדי שיצולו מבעוד יום וכמה אמר ר' אלעאי אמר רב כדי שיצולו כמאכל בן דרוסאי ותניא חנניא אומר כל שהוא כמאכל בן דרוסאי מותר להשהותו ע"ג כירה אע"פ שאינה גרופה ואינה קטומה דכיון דבשיל כמאכל בן דרוסאי מטיא קירדא בעידנא ולא אתי לחיתוי בגחלים.

סג. ^א ושאלתם ערב צום כפור היה מנהג אצלינו לשחוט תרנגולים ותרנגולות ובני יונה ובשר צלי ובמוצאי תענית אוכלין אותו ועכשו שחדש מנהג אחר לעשות קדרות בשר וטומנין אותן על הגחלים כדרך שעושין לשבת ובמוצאי יום הכפורים אוכלין אותן ונמצאות אות' הכנה לחול מותר להטמין אותן הטמנות או לא. כך ראינו שאין מטעם הסופר באשר כתב וטומנין אותן^ב על הגחלים כדרך שהן עושין לשבת כי אין זה הטמנה אלא שיהיו לבד משהין אותו ואם גחלים של גפת ושל עצים הן אין משהין עליהם^ג עד שיתן עליהם את האפר וכשהן קטומות משהה עליהם ואם לאו אין משהין עליהם ושיהא מצטמק ורע לו ולא יהא מצטמק ויפה לו ושיהא בשל ולא יהא נא דבשיל ולא בשיל^ד אף לא יהא חי שלא רתח ככל חקות השבת ואף בתנור של בעלי בתים או בכירה ולא בתנור שבנחתומין וכל חקי השבת ובעשותו כן ביום הכפורים מבעוד יום מותר שבחול הוא מכן מה לי מכן לשבת מה לי הכין לחול אילו הכין משבת או ביו"ט היינו אומרים במדרש^ה והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו ואמר^ו בשבת וחול מכן לשבת וחול מכן ליו"ט ואין יום טוב מכן לשבת ואין שבת מכן ליום טוב אבל זה שהוא מכן בחול שפיר דמי אע"פ שהוא משהה ביום כפור ע"ג כירה גרופה וקטומה לשמור את חומו כיון שנעשה כחקות שבת אין בכך כלום שאפי' מה שגזרו שלא לעשותן אין אסור^ז אלא ביום השבת בלבד ולמוצאי יום הכפורים ולמוצאי שבת שוהין בחול כשיעור מה שרתח הקדרה באותו חום וא"כ אוכל ממנה ומותר ואין זה דומה^ח לשבח קרירה ע"ג כירה ובשלה בשבת אבל זה שנעשה בערב יום הכפורים כהלכה שמותר לעשותו בשבת^ט לאלתר שיצא יום הכפורים אוכל ממנו ובהתר ואין חושש לכלום.

מצטמק ויפה לו הובא בא"ח שבת סי' סו בשם הר"ח וכן הובא משמו בר"ן פ' כירה^ב צ"ל אין סומכין וכן הוא שבת ל"ח: וע' ב"ב כ':

סב. ^א הובאה בלשונה ברא"ש פ' כירה בשם גאון.

סג. ^א בענין זה הובאו דברי ר' עמרם לאסור ור' נטרונאי התיר אף שאמר שאינו יודע למה נצרכו להטמין מעו"כ ודבריהם ברי"ק גיאת סוף ה' יו"ט ור' שרירא התיר והובא ברא"ש סוף יומא ובטור או"ח סי' תר"ט, ודברי ר' נטרונ' הם בהלכות פסוקות.^ב אף בענין שמותר להשהות ע"ג כירה כשאינה גרופה אסור להטמין בתוך הגחלים ממש כ"כ גם הר"ח הובא בא"ז ועיין ברא"ש פ' כירה. ^ג שיטת הגאון דאף לשהייה בעי גריפה וקטיטה ודעתו כדעת הר"ף בפ' כירה, ועיין שיט' ר' שריר' ור' האי שפסקו כחנניה ברא"ש ור"ן שם. ^ד ג"ל שצ"ל: או שיהי' חי שלא רתח^ה אולי כוונת הגאון לדרך מדרש המקרא בבריית'. ^ו צ"ל בעירובין וע"ש ל"ח: ובביצה ב: ^ז כוונת הגאון אף אם שהה במקום שאמרו שלא לשהות וע' לעיל סי' נ"ט שיטת ר' יהודאי^ח שבת לה. ^ט הטור שם תמה על ר' שריר' שהצריך להמתין במוצאי יו"ט ככדי שיעשו ולפינו ראינו שאין המשיב אמר שאין צריך להמתין.

סד. ^(*) וששאלתם אין מדליקין לא בלכש ולא בכלך וכן הלכה כמאן כתנא קמא או כחכמים או כר' טרפון. כך ראינו שהלכה כחכמים שקרובין דבריהם ודברי תנא קמא להיות שוין דקאמרינן חכמים היינו תנא קמא איכא ביניהו דרב ברונא אמר רב ולא מסיימי אבל ר' טרפון פליגי כל תנאי עליה ור' יוחנן נמי קאמר אין לך אלא מה ששנו חכמים.

סה. ^(*) וששאלתם הא דבעי מיניה אבוי מרבה שמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהם מהו שיתן לתוכן שמן כל שהוא וידליק א"ל אין מדליקין הלכה כרבה או רבה איתותב. כך ראינו דהלכה כרבה משום דאותביה אבוי ולא איתותב. סו. ^(*) והכי אמר רב נטרונאי גאון. והלכתא בזמן ששנים או שלשה קורין בספר אחד בענין אחד מותרו' לקרות לאור הנר מאי טעמא אדכורי מדכרו' אהרדי אבל שנים שקוראים בשני ענינים כל אחד מהם יחיד הוא ואסור אבל אם בענין אחד קוראים כל אחד מזכיר את חברו.

סז. ^(*) והכי אמר ר' הילאי גאון. וששאלתם מכה של ראש מהו לרוחצה בשבת ולשום לה רטייה לכתחלה בשבת. כך ראינו שלא התירו חכמים לתת רטייה ע"ג מכה בשבת שכך שנינו נותנים ע"ג מכה בשבת מוך יבש וספוג יבש אבל לא נמי יבש ולא כתיתין יבשין אבל ראש מפני שצערו קשה התירו חכמים לסוך על מכתו שמן בלבד שכך שנינו ⁽²⁾ החושש בראשו ומי שהיו לו חטמ' בראשו סך את השמן ואין סך את החומץ ששמן דרכו לסיכה וחומץ אין דרכו לסיכה ואם ⁽³⁾ רחצו לתת את השמן במוך להניח על מכת ראש שפיר דמי אבל לרחצה ולתת רטייה לכתחלה בשבת אסור ואם הכהו על ראשו בשבת ונפצע בו פצע מפני סכנת נפשות התירו חכמים בדבר זה מפני פקוח נפש שכך אמרו חכמים אמר שמואל האי פדעת' סכנת' היא ומחליטין עלה שבתא מאי תקנת' למפסק תבלי וחלא לאסויי גיררא דמסאנא או גיררא דחוא אי נמי ניקרא מקלקלתא ועד אכן התירו חכמים יתר מכאן לא התירו.

סח. ^(*) ודאנא דחמרא דמנחא חירותא בבראיה אסור למיברזיה להיא חירותא בשבתא מ"ט דקתני אם היתה נקובה לא יתן שעוה מפני שהוא ממרח הכי נמי כיון דפתח להאי קירותא לאותוביה בגוה קירותא לא אפשר מאי תקנתיה יטול מגופת חבית ממנה וישתה ממנה כל צרכו אבל כנופה לשעוה מצד זה לצד זה ולדבוקה ולסתמה היו ליה ממרח וחייב חטאת.

סט. ^(*) וששאלתם מקום אחד יש שכל מלבושים כיוודי מלחמה אין לאחד

סד. ^(*) פסק כחכמים במשנה שבת כ': וכן פסקו כל הפוסקים אכן לא ביאר הגאון אי הלכה כר' ישמעאל בעטרון וכמותו פסק הרי"ף והרמב"ם אך ר' ירוחם פסק גם כהא כחכמים ע' שבת כד: כו. וטור או"ח סי' רסד.

סה. ^(*) כן פסקו הפוסקים וע' שבת כ"א. ולענין חלב מהותך לא באר הג' דעת דלא מסיימי וע' סי' סד.

סו. ^(*) התשו' לגאון קדמון בזה הזכרה בש"ת סי' נ"ב בתוך תשו' ר' האיי ובתה"ג ד' ליק סי' נ"ט ועיין לקמן סי' צ"ג ומקור הדין בשבת י"ב:

סז. ^(*) הובאה בא"ח ה' שבת סי' שכ"ה ועו' שבת קל"ד: ⁽²⁾ תוספת' פ"ג דשבת. ⁽³⁾ צ"ל ואם רוצה לתת וכ"א בא"ח. ⁽²⁾ לפנינו בע"ז כח. למפסק דמא תחלי בחלא לאסוקי גררא דיבלא וגיררא דאסנא או ניקרא מקלקלתא וכ"א בא"ח. וע' בב"י או"ח סי' שכ"ח.

סח. ^(*) הדין יוצא מסוגי' דשבת קמו. וכמו שאסור בשעוה כן אסור אם מונח במנופת החבית צבע שחור כעין זפת.

סט. ^(*) מקור הדין בשבת נט: קמרא שרי, ואף לפי' שני ב"ש, על הא דתרי המייני קאסרת הכא שאני דדרך כולי' עלמא ללבוש האזורים וע"ש תו' ד"ה תרי ועיין

מהם פחות כשלשה אזורות ואותן אזורות יש מהן של עור עשירים נותנין בראש האזור מסין של כסף ושל זהב ועניים של נחשת ושל ברזל שבהם קושרים את הרצועה ובראשם מסים של כסף וקושרים בה במנעול תחת מקום הארכובה וכסות שלהם כסות של פרשים ויש שתופרים בהם מרגליות כגון אילו מהו לצאת בהן בשבת. כך ראינו שבין שמלכושיהם כך הוא תמיד וכן הוא מנהגם מותר לצאת בהם בשבת לר"ה ואע"פ שיש בהן מסים של כסף וזהב וכן כמנעליהם אין בכך כלום מפני שלנוי הוא שעושוין אותן מפני שבין שעשורים עושים אותן של כסף ושל זהב ועניים של נחשת ושל ברזל נעשות תכשיטים של כל אחד מהם ומותר² וכן כסות שתופרים בו רצועה מותר לצאת בו בשבת ואע"פ שתופרות בו ברצועותיהם ומרגליותיהם.

ע. ⁸¹ והכי אמר רב עמרם גאון, וששאלתם אמת המים העוברת בחצר ואותה חצר מוקפת ואין בעומקה י' טפחים ממלא מים מננה בשבת או לא. כך ראינו שמותר למלאות מננה בשבת מה טעם שכל מים שהן² עשירה טפחים נעשו כרמלית ואין ממלאין מהן מרשות היחיד מפני שמכניס מכרמלית לרה"י ואסור מדרבנן אבל אם היתה אותה אמת המים פעמים מתמלא עד עשירה טפחים² מותר אף בזמן שחסירה מעשירה טפחים אין ממלאין מננה בשבת מפני עמי הארץ שאומרים פעמים אתם כיתירים את השבת ופעמים אתם אוסרים שבת אחת מותרת ושבת אחת אסור' לפיכך מפני חילול השם אין ממלאין.

עא. ⁸² והכי אמר רב הילאי גאון, וששאלתם מפרסמים התנפים מפני חילול השם אית ביה אדם זה יודע הוא וכשאומר לרע טוב . . .² ואין בני אדם אומרים שמא יפה הוא אומר ומתחלל שם שמים ואומר מפרסמים התנפים בשבת מפני חילול השם ואמרינן ד' כתות אין מקבלות פני שכינה ואחד מינייהו כח חנפים ולכך מפרסמין אותן.

עב. ⁸³ וששאלתם מי ששוכן בעלייה ומוציא זיוין על הנהר או על הבור ברה"ר וכן מי שיש לו כרוב מקלח מים ברה"ר האך ידא התרתו בשבת. כך ראינו² רואין על הנהר אין אנו מתירין לו למלאות מן הנהר ולא לשפוך בתוך הנהר דקתני גוזטרא שלמעלה מן הים אין ממלאים מננה בשבת אלא א"כ עשו לה מחיצה גבוה עשירה טפחים בין מלמעלה בין מלמטה צריך מחיצה עשירה טפחים למעלה מן הגוזטרא כדי לערבה עם החצר וצריך שוב לעשות לה מחיצה למטה עשירה טפחים ודבוקה אותן מחיצה בקורות של גוזטרא וכיון שעשה לאותה גוזטרא עשירה טפחים למעלה ועשירה טפחים מלמטה מותר לשאת אות' באות'

במרדכי פ' במה אשה מה ששאלו לר"ט ובשבלי הלקט ובטור או"ח סי' ש"א² יוצאו מרא דמתעטף אדם בכילה ובכסססיה שבת קלט:

ע. ⁸⁴ מקור הדין במשנה עירובין פו. ² מיירי ברחבן ד'. ² צ"ל: עד י' טפחים ויותר אף וכו' ודין זה יוצא מהאי חששא דשמא יעלה הים שרטון ולא רצה ר' להתיר אף כשהו' מחיצה ע' עירובין ח"י.

עא. ⁸⁵ נראה שהיה ג' הגאון ביומא פו: מפרסמין החנפים בשבת, ואולי היה דרכם לפרסם שמם בקהל רב ועיין סוטה מב. ² צ"ל: ואיזה בני אדם וע' שם ביומ' ברש"י וע' בתוספת' יומא פ"ד מפרסמין וכו' הוא ימות לפרסמו וכפ' הרו"ס בעין יעקב.

עב. ⁸⁶ מצינו בענין זה הלכה קצרה בה"פ ואולי הוא מר' נטרונאי וז"ל: וגוזטרא שהוא למעלה מן הים אין ממלאין מטנה בשבת אא"כ עושה לה מחיצה י' טפחים בין מלמעלה ובין מלמטה אחד (כ"א בכ"י) ימים ואחד נדרות. ע"כ. ותשו' ארוכה בתה"ג קדמוניא סי' סו ² הדיינו חלון ועי' עירובין פו: ופי' הגאון שצריך לעשות מחיצות מלמעלה ומלמטה ג"כ וכן מפורש בתה"ג קדמוניא ופירושו שהמחיצות למטה דבוקות לגוזטרא כפי' רש"י ולא כפי' הר"מ במשנה ועי' ר"מ הלכות שבת פט"ו הט"ו ובתו' שם ד"ה בין

ארוכה מן ^(א)ואע"פ שבין מחיצה למים פעמים עשר אמות חסר ויתר הלכה רווחת היא מחיצה תלויה מותרת במים משום שהיא כרמלית ומחיצות משוין לה רשות היחיד. ^(ב)ועל בור ברשות הרבים חזרנו על כל צדדי בור ולא מצינו היתר בור בזיו אלא בכור בין שתי חצרות בלבד והוא אמר ר' יהודה אמר שמואל בור שבין שתי חצרות ומפלגת מכותל זה ארבעה ומכותל זה ארבעה זה מוציא זיו כל שהוא וזה מוציא זיו כל שהוא וממלא ותנן ^(ג)בור ברה"ר חולייאת' גבוה י' טפחים חלון שעל גבה ממלאין ממנה בשבת והיונין בגמרא במאי עסקינן אילימ' בסמוכה לכותל למה לה חוליא עשרה טפחים אמר רב הונא במופלגת מן הכותל ארבעה ומעמי' דאיכא חוליא עשרה הא לאו הכי קמטלטל מרשות היחיד לרשות היחיד דרך רה"ר הא למדת אם אינה מופלגת ארבעה לא. ^(ד)ועל מרוב המקלה מים בריה ראינו שאין לו היתר לשפוך בתוכו מים שמקלחו לרה"ר משום דקאזלו מכחו וכחו ברשות הרבים אסור.

עג. ^(א)והכי אמר ר' צמח גאון ובקנבא שרי כך פירוש' דקאמרינן עולא איקלע לבי רב יהודה קם שמעיה זקיף ביה ^(ב)והמסתפק ממנו חייב משום מכבה וכי האי גוונא כיבוי הוא וכבוי ביו"ט אסור אמר עולא לאו אדעתאי בלא דעתאי עבד שמעא אמר ר' יהודה וקנבא שרי בפתילה דקנבא שרי לזקופ' לשרגא מפני ששואב שמן ומעלה עד שיכלה השמן ואינו גורם לה לכבות ^(ג)וקנבא שמן בלשון ישמעאל ^(ד)קנב.

עד. ^(א)והכי אמר ר' הילאי גאון וששאלתם הא דאמר רב יהודה האי מדורתא מלמעלה למטה שרי מלמטה למעלה אכור וכן ביעתא וכן קידרא וכן פוריא וכן חבית לענין יו"ט קאמר ר' יהודה וכן פירושא מדורתא מדור' ממש הרוצה לעשות מדורה ביו"ט אל יערוך עצים מן הארץ ויניח אחר על גבי אחד כדרך שהוא עושה בחול מפני שגראה כבונה אלא מביא עצים ואוחזן בידו ואין מניח בארץ ואין עורכן כדרך שעושה בחול אלא אוחז שנים שלשה עצים בידו אחת ותולה אותן מעל הארץ ומביא אור ומניס בהן וזהו מלמעלה למטה וכן ביצה אוחז ביצה ותולה אותה על פני הארץ ומביא גחלים וכניח תחתיה וכן קדירה לא יסדר לה

ובריטב"א ^(א)צ"ל מן הנהר. ד' נראה שפסק הגאון כשמואל בעירובין פ"ה שלא הביא אלא דבריו וע' רמב"ם פ"ג עירובין הכ"ג ^(ב)שם צ"ט: ^(ג)מקור הדין בשמועה דביב שם פה.

עג. ^(א)בענין זה מצינו תשו' בה"פ ונראה שהוא לר' נטרונאי ו"ל: והא דתניא דגותן שמן בנר חייב משום מבעיר והמסתפק ממנו חייב משום מכבה זו לא כיום טוב אלא בשבת ואותיביה ר' אבא לעולא דאמר ליה לשמיעה זקיף ליה בשרגא לטיפשט מנייה ביו"ט משום דיבוי ביו"ט נמי אסור וכי היכי דאמרינן על כיבוי בשבת הכין אמרינן ביו"ט וקבלה עולא מנייה ואמר ליה לאו אדעתאי. ע"כ. ודומה לזה בש"ת סי' קפ"ג, וע' שם באיי הים ובמנהגי ד' פסח סי' צ"ט. והנה לגאון ר' צמח שלו התשו' שלפנינו היתה גי' אחרת בש"ם שגרס ששמעיה מדעתו' עבד כן ולא מצינו רבו עולא, וכן א' בלא דעתאי עבד שמעא. וכן הגי' בש"ם שלפנינו ביצה כ"ב. וע' רש"י. ונראה מזה שגם לגאון בכל היו כבר נוסחאות משונות בדבריו התלמוד וע' טור או"ח סי' תקב ותק"ד. ^(ב)קיצור לשון הש"ם שם ^(ג)בני' הרי"ף והרא"ש ^(ד)רבו פירושי הראשונים בזה והג' סי' דפתילה בנר של שמן מותר לזקפה כיון ששואבת השמן ^(א)אולי קראו כן השמן העשוי מורע קנבוס, והנה באמת קראו הערביים שמן הזה צעית על ק, ומה שקורין האישיש קראו בשם קוננא ביי"ע, אכן אפשר שקראו השמן מורע קנבוס של ידו גם בשם צעית אל קוננא ב.

עד. ^(א)פסק הג' כ"י יהוד' בביצה ל"ב: ופי' טעמו משום שהוא כבונה וכ' פסקו הרי"ף והר"ם דלא כרש"י שם לני ד"ה והלכתא, ועיין סי' המאמר ברי"ף וברא"ש, ומאמר פוריא לא סי' הגאון ועיין בר"ן שם.

אבנים תחלה לשופתה עליהם אלא תולה בירו אחת על פני הארץ ומביא אש ומגים תחתיה ואח"כ סוכך תחתיה אבנים מכאן ומכאן ומניחה עליהם וכן חבית שמטלטל ממקום למקום בביתו לא יניח לה אבן תחלה אלא תורה אותה על פני הארץ ומביא אבן ומכניס תחתיו וזהו מלמעלה למטה וכל כך לשנות לדרך חול כדי שלא יראה כבונה שררכו של בנין לבנותו ממטה למעלה לפיכך ביו"ט אסור לעשות כן אלא עושה את הללו מלמעלה למטה ומותר.

ע"ה. ⁽⁸⁾ והכי אמר ר' שמואל בר חפני גאון. ולענין מדידת מקח כך אנו אומר' ארבריה ר' הסרא לרבנא עוקבא ודריש לא ימדוד אדם שעורים ויתן לפני בהמתו אבל קודר הוא קב או קביים ואינו חושש אבל מדידה אסור מפני שהוא ראוי לעשות כן מערב יום טוב ולא הותרו מכשירי אוכל נפש אלא דברים שא"א לעשותן מעיו"ט אבל מדידת שעורים לבהמה אסור מפני שאפשר להאכילה בלא מדידה אבל נחתום מודד תבלין ונותן לקדרתו שאם פחת או מוסיף פגם אותה או מקדיח תבשילו לפיכך מותר לו למוד ⁽⁹⁾ אמר ר' יהודה בר אבא אמר ר' מורדת אשה קמה ביו"ט לעיסתה כדי שתטול חלה בעין יפה דקא סבר רב לדבר מצוה הוא ומותר ושמואל אכיר אסור היה לה למדוד מערב יו"ט והלכה כשמואל דאסור וכך אנו עושים.

ע"ה. ⁽¹⁰⁾ וישאלתם כד יהיב אינש אנרא לאומנא מקמיה יו"ט שרי למישקל מיניה ביו"ט משום כבוד יו"ט או דילמא ⁽¹¹⁾ משנה היא ששנו חכמים מביאים כלים ומשלחין כלים בכועד שנו או ביום טוב. כך שנו חכמים לענין מועד אין לוקחי בתים ⁽¹²⁾ ואבנים ועבדים ובהמה אלא לצורך המועד או לצורך המוכר שאין לו מה יאכל אין מפנים מבית לבית אבל מפנה הוא לחצרו אין מביאים כלים מבית האומן ואם חשש להן מפנין לחצר ושוב שנו חכמים בפסחים מוליכין ומביאין כלים מבית האומן ואע"פ שאינו לצורך קשיא הלכה על הלכה ובשני מקומות אלו תלמוד שלהם כאמר אחד אמר ר' פפא בדיק לן רבא וכן אין מביאין כלים מבית האומן ואע"פ שאינו לצורך המועד ושנינו ליה כאן בארבעה עשר כאן בחולו של מועד ואותה ששנינו מוליכין ומביאין מבית האומן משנה זה בארבעה עשר בניסן ולא קישיין אהדרי משום דשוויה רבנן לערבי פסחים כחולו של מועד דתנן שלש עושין מלאכה בערבי פסחים החייטים והספר' והכובסים החייטים שכן הדיום תופר כדרבו בחולו של מועד הספרים והכובסים שכן הבא ממדינת הים והיוצא מבית האסורים מספר שערו ומכבס כסותו ר' יוסי בר' יהודה אומר אף הרצענים שכן עולי רגלים מתקני' מנעליהם וסנדליהם בחולו של מועד ומדקא משנינן הכי מכלל דביו"ט אסור ⁽¹³⁾ אבל אם שיגר לו גוי דורן לישראל כלים תפורין שנגמרה מלאכתן מערב יו"ט מותר לקבל ממנו שאין זה חמור יותר מדגים ופירות בני יומן שמותר לקבל מיכנו וב"ש כלים תפורין שאיסורן קל ותנן משלחין כלים בין תפורים בין שאינן תפורים אע"פ שיש בהם כלאים והן לצורך המועד ⁽¹⁴⁾ זה הכלל כל שנאותין ממנו ביו"ט משלחין אותו ביו"ט.

ע"ה. ⁽¹⁵⁾ מדברי הגאון משמע שרק מדידה לבהמה אסורה אבל מדידה לבישול מותרת ומה שנקיט נחתום דברו בהווה וכן הביא הא"ת ה' יו"ט סי' מ' וה"ה פ"ד סיו"ט הב"ב משם הגאונים ובפ' קודר' ביצה כ"ט. עי' ברש"י ובר"ף. ⁽¹⁶⁾ בש"ס שם ר' ירמיה בר אבא והנה הביאו הרא"ש והגמ"י בפ"ד שיטות ישיבות סורא ופוסבדות' בזה, ולפנינו שאמר ר' שמואל בן חפני מסורא כישיבת פוסבדותא.

ע"ה. ⁽¹⁷⁾ התשו' כתובה בכ"י פרטה ג"כ ושם היא על שם ר"ש בן חפני. והנה מאמר, ובשני מקומות אילו תלמוד שלהם מאמר אחד" נראה שמפי הגאון הזה יצא, אכן ענין התשו' טובא במרדכי פ"ק דביצה ובא"ז ח"ב סי' שנ"ח על שם ר' צמח. ⁽¹⁸⁾ צ"ל או דילמא אסור משנה וכו' ועי' פסחים נה: ומ"ק יג. ⁽¹⁹⁾ הכי נר"ס גם במשנה בירושלמי ברי"ן ג' ברי"ף ורא"ש ⁽²⁰⁾ אלה הרבירים כאים גם בש"ת סי' קפה והוזכרו בהג' מיו"ט פ"ב דיו"ט על שם ר' צמח ועי' הערה א' ובא"י הים. ⁽²¹⁾ ביצה י"ד:

עז. ^(א) וששאלתם פורני גדולה של גוי שרובה גוי וישראל גוים אופין בתוכה וגוי מסיק ביו"ט ועצים שנסקין ביו"ט אינ' באים אלא ע"י גוי וספק באים ביו"ט וספק באים מערב יו"ט כגון זה- מותר לישראל לאפות בה או לא. כך ראינו שבין שאותן עצים ספק הוא וגוי הוא שמסיקן מותר לישראל לאפות בה דאפי' בהסקת ישראל קאמרינן א"ר מתנא עצים שנשרו מן הרקל לתנור ביו"ט מרבה עליהם עצים מוכנים ומסיקן הלכך מותר לאפות בה ביו"ט.

עז. ^(א) וששאלתם סדרה זו שאמרו חכמים חייב אדם למהר עצמו ברגל צריכה מים חיים או לא. כך ראינו שלא מצינו מים חיים בכל חייבי טבילות אלא בזב בלבד שמפורש בו ורחץ בשרו במים חיים ^(ב) ונדה נמי מפני שהיא ספק זבה אבל שאר חייבי טבילות אין צריכין מים חיים וכ"ש טבילת הרגל שלא הצריכה חכמים אלא לנקות את עצמו בלבד.

עז. ^(א) ושאמרת' לפרש לכם האי מסכוריא דנויית' אסור להרוקי ביומא טבא מסוכריא פקק של פיסום שעושיין בו שכר ויש לפיטום ^(ב) נקב למטה בקרקעית' ופקק שלה של עץ הוא וכורכי' פשתן או שירי פשתן כדי שלא יהא ריוח בפיטום להוציא משקה ומרחיקין אותו פקק בנקב שלא ידיחנו שכר ויפלו כל זמן שמרחיקו נסחט אותו פשתן שיש עליו מוציא ממנו משקה והוה לי סחיטה ואסיר.

פ. ^(א) וששאלתם שוקלין מנה כנגד מנה ביו"ט או לא. הכי אמר ר' יוסף גאון היכא דאיפשר ליה ולא אתי לאימונעי משמחת יו"ט דהוי ליה דאורייתא אין שוקלין אבל לא איפשר ליה ואתי לאימונעי משמחת יו"ט שוקלים. ^(ב) וששאלתם מהו שיביא אדם כלי מן החייט או מן הצבע בשביל כבוד יו"ט ולא גמרו אלא ^(ג) ביו"ט כיון דלכבוד יו"ט מותר. ^(ד) והיכא דגלגל עיסה מערב יו"ט מפרישין ממנה חלה ביו"ט.

פא. ^(א) והכי אמר רב שר שלום גאון. וששאלתם לעשות חופה ולכנוס ביו"ט הראשון של פסח. כך ראינו שאסור ואם תאמר אין כתוב שמחה כלום אתה יכול להוציא פסח מכלל חג הרי כבר נאמר בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסכות ולא עוד אלא שפתח בו הכתוב. תחלה ואמרו חכמים ושמחת בחגך ולא באשתך ואלו הן חגך אותן המפורשים בענין הזה שלש פעמים בשנה ולא עוד אלא שאפי'

עז. ^(א) מקור הדין בש"ס ביצה ד: ועיין שבה"ל סוף כלל פ"ה.

עז. ^(א) מצינו בש"ת שאלה אי מברכין על טבילה זו של רגל ע"ש סי' קע"ה וסי' קס"ד ובאיי הים. ראינו שהחזיקו מאוד במאמר ר' יצחק ד"ה טז: ^(ב) שיטה זו לגאונים דובה צריכה מים חיים הלא היא מוזכרת בש"ת שם ובתשו' הג' ד' מנטובה סי' רז ובמנהגי ד' ובאשכול ועיין רש"י שבת סה: והנה גם בה"פ מצינו תשובו' בענין זה לד' האי וז"ל: והלכתא הנושא אשה בתולה כשהוא בעול בעילה ראשונה שהיא מצוה פורש מטנה ואסור לבעול בעילה שניה עד שתספור ז' ימי נקיים ותטבול במים חיים מפני שדם בתולים גורם לדם נדד שיצא עמו וכשהוא נבעלת בעילה ראשונה אוחות אותה רעה ותחלה ובזמן שהאשה מתחללת היא פורסת נדה ובענין שנאמר ותתחלחל המלכה וכו' שפרסה נדה.

עז. ^(א) תשובה בענין זה מר' שריר' בש"ת סי' רכ"ח ^(ב) פי' הגאון כרש"י שבת קיא. ולא כבעל הערוך ערך סבר שפי' שרק אם הנקב למעלה והוא נהנה שיצא היין שנשחט אל כרו או אסור ועיין בר"ן שם ובכ"י או"ח סי' ש"ך ועי' לקמן סי' צ"ט.

פ. ^(א) הר"ף והרא"ש פסקו דלא כר' חיי' ור"ש ברבי ביצה כח. דהוה שקלי מנה כנגד מנה אכן בשבה"ל סי' פ"ה הביא שיטת ר' ישעי' וגאון אחד לפסוק הלכה כר"ש דשוקלין. ולפנינו הכריע ר' יוסף ג' דהיכי דאתי לאימונעי משמחת יו"ט שרי ^(ב) קיצור תשו' אחת וענינה מבואר לעיל סי' ע"ז ^(ג) ז"ל שצ"ל: ולא גמרו אלא מע"ט ^(ד) פסק ברבה בביצה ט'. וכ"פ הר"ח ובעל התרומות ורז"ה דלא כהר"ף שפסק כאבוב דשמואל וע' ברא"ש ור"ן שם ובכ"י או"ח סי' תק"ו.

פא. ^(א) מצינו תשו' בענין זה בה"פ ובש"ת היא סי' רי"ח והובאה באשכול וע'

בר"ה אסור לכנוס מפני שהוא בכלל מועדות שהרי אומרים בה בין בתפלה ובין בקדוש היום⁽²⁾ מועדים לשמחה הגים ומנים לששון ויום הזכרון הזה וכבר חשוב במועדות וכן מצינו בענין אכילות שיש בה והפכתי חגיכם לאבל ואע"פ שר"ה ויוה"כ"פ לא נאמר בהם חג אע"כ לענין אבלות הרי מפסיקין כחג המצות וכחג השבועות וכחג הסכות ואין בין זה לזה כלום דקאמרינן ארבריה רב פפא לרב איוביא סבא ודרש יום אחד לפני ר"ה הרי ור"ה כאן ארבעה עשר יום. הלכך מן הל"ן טעמ' ל"ש ר"ה ול"ש חג המצות וחג השבועות וחג הסכות אסור לכנוס בהן וכן מנהג בשתי ישיבות.

פב. ⁽⁸⁾ וששאלתם יש שנהגו ביו"ט ממלאין מים מן הנהר ומניחין ע"ג חמור בלא אוקף בכדים ומביאי' כי האי גונא שרי או אסור. כך ראינו דשרי משום דשביתת בהמות⁽²⁾ לאו מלאכה היא אפי' בשבת וכ"ש ביו"ט דתנן ⁽²⁾ כל שחייבין עליו משום שבות ומחן לא רוכבין ע"ג בהמה ט"ט גזירה שמא יצא הויץ לתחום שמעת מיניה תחומין דאורייתא אלא גזירה שמא יחתוך זמורה ולענין יו"ט כיון דלשאוב מים לצורך יומו קבעי שפיר דמי ואע"ג דלא משני ואמור רבנן אמר ליה רבא בר רב חנן ⁽⁷⁾ לאביי אמרי רבנן כמה דאפשר לשנויי משננין כו' עד הלכך אי אפשר שרי וכ"ש הכא דקא משני.

פג. ⁽⁸⁾ והכי אמר רב צמח גאון. וששאלתם מאן דקאי באורחא ומטא יומא טבא וקאי מרחוק מן ביתיה אורח' דפלגא יומא או לילא שרי⁽²⁾ או אסור. טובא תמהנו מן הרא מילתא רבנן בעלי תורה והכמה מעו בכי הרא מילתא בורים וטפשים שבעמי דהאין דהכא לא מעו בהרא מילתא לא שמיעא לכוון דליכא תרי תחומי חד לשבת וחד ליום טוב תחומין דשבת ודיום טוב חד הוא דתנו רבנן ⁽²⁾ שבו איש תחתיו אלו ארבע אמות אל יצא איש ממקומו אלו אלפים אמה ויו"ט כשבת דתנן ⁽⁷⁾ אין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד אלא מיהו בשבת כתיב לא תוציאו משא מבתיכם וגו' וחייב סקילה ואילו יו"ט הא קאמרינן ⁽⁷⁾ כל מקום שמותר להלך מותר לטלטל אלא תחומא הוא ח' הוא דחילו מן שמיא ולא תורו כההיא הוראה ⁽¹⁾ דשריא לישראל דתמן.

מוק ח: וכד: ⁽²⁾ שיטת ר' שר שלום לומר בר"ה מועדים לשמחה כתובה ברא"ש סוף ר"ה ועיין מס' סופרים פ"ט ה"ו וטור או"ח סי' תקפ"ב.

פב. ⁽⁸⁾ מצינו תשובה לר' שר שלום בזה בתשו' הג' הלכות פסקות והיא באה גם בתה"ג קדמון סי' ס' לאסור להביא ימים מחוץ לעיר אף שהוא בתוך התחום ע"ג החמור ורק בכתף התיך לישא ועיין ברמב"ם פ"ה מה' יו"ט ה"ב, ולפנינו גאון אחר פתיר. ⁽²⁾ נראה כוונת הגאון ששביתת בהמה אף בשבת לא נצטווה אלא מטלאכה נמורה ולא טאיסור שבות ועיין בהגהות מרדכי לקידושין סי' תקס"ה, וסובר הג' דמכ"ש ביו"ט דיש סוכרים דאין שביתת בהמה ביו"ט ועיין לעיל סי' ל"ה ובכלבו סי' נ"ח ובב"י לטור או"ח סי' ש"ה. ⁽²⁾ ביצה לו: ⁽⁷⁾ לפנינו שם ל. ר' חנן בר רבא לר' אשי ואית' שם ענין אחר שאמר רבא בר רב חנן לאביי.

פג. ⁽⁸⁾ בכ"י פארטה התשו' כתו' על שם ר' שריר' ומלשון התשו' נרא' שנוסח' כ"ס עיקרית, והנה לא ידענו מאיזה מקום בעלי תורה באה השאלה הקרובה לדעת הקראים שלא דרשו איש אל יצא לתחומין כ"א על שבת ולא על יו"ט. ⁽²⁾ בכ"י: ⁽²⁾ שריא ליה לסגו בכרעיה לדהוא פלגיה דיומא או לילה או אסור. ⁽²⁾ עירובין נא. ⁽⁷⁾ כלומר דהאי מתני' מנילה ז: וביצה לו: אית' כב"ש אבל לב"ה איכא הוצאה מרשות לרשות בין יו"ט לשבת, אכן לענין תחומין חד הוא. וע' פ"ה דרמב"ם שם בביצה. ⁽⁷⁾ אולי רמז על האי מתני' ביצה לו. דבהמה וכלים כרגלי הבעלים והנה כלשון כל מקום שמותר להלך מותר לטלטל נמצא גם בפרדס סי' קטח: וביו"ט כמו שמותר להלך מותר לטלטל ⁽¹⁾ בכ"י: דשרכא לישראל דתמן.

ספר תולדות ההנוך וההשכלה של היהודים באיטליא.

(המשך.)

הנה בפ"א צד י"א יספר החכם המחבר המעשה שהובא בשו"ת מהרש"ל סי' כ"ט „שבמצות אחד מקשרי אשכנז בזמן קדום הובא חכם אחד מלוקה ור' קלונימוס שמו או בנו ר' משה למנצח ויסר שם ישיבה". אמנם לפי המהרש"ל הנ"ל והרוקח שהובא במצורף לחכמה והעתיקו רש"ל רפ"פ בתולדות הקליר הערה י"ט ובתולדות ר"נ בעל הערוך בכמה מקומות, לא נמצא בשום פנים שר' קלונימוס אביו של ר' משה הוקן הוא החכם שקראו הקיסר קארל מלוקא למנצח כי אם ר' משה הוקן הוא הנקרא ועמו בא בנו ר' קלונימוס ואחרים ממשפחתו. אבל להשערה שר"ק אביו של ר"מ הוקן בא למנצח לא מצאתי שום שורש וסמך במקורות קדמונים. והמחבר שנשא פנים להשערה רעועה כזאת עכ"פ היה ראוי שיוודע מקורו. ומטעם הזה לא אוכל להבין ג"כ מה שכתב המחבר בצד 12, 13 שמן המכתב אשר כתב אלקואין אל הקיסר קארל הגדול בשנת שמונה מאות למספר הנהוג אשר מזכיר בו חכם יהודי אחד ושמו יוליאוס, נודע שם החכם הראשון מן היהודים באירופא בשמו. והלא ר' משה הוקן וכ"ש אביו ר' קלונימוס היו קודמים לו בזמן והיו בלוקקא ונודעים בשם. ובדרך כלל אני אומר כי חסרון זכרון שמות חכמי יהודים בארצות איברופא אינו עור ראייה על חסרון מציאותם. וברור הוא כי כבר בזמן קדום היו חכמים בכל המלכות הביצאנטינים שבאיברופא ומי יודע כמה ממדרשי אנדה שבידינו הם ילידי הארץ ההיא מוזמן הקדום.

שם צד 16 כתוב: „אם הראנו לדעת כמה שאמרנו עד כה שכבר מוזמן המאה השמינית נתודעה השתללות מדעית באיטליא הצפונית, לא יחסרו לנו רמזים שכן היה גם באיטליא הדרומית, רק נעבור עוד הלאה בזמן לערך שנת מאה אחת". והביא הראיה לזה מן המאורע מן הארבעה חכמים שירדו בספינה ונשבו. מהם היו מבארי שבניאפולי על חוף ים האדריא. ולפי זה היה המאורע במאה התשיעית והוא ודאי מעות סופר כי זה המאורע היה בימי רב שרירא גאון ורב האי בנו בסוף המאה העשירית.

שם צד 28 יסופר ממשפטו של האפיפור גרענאר הראשון נגד היהודים, ונזכר שם פקודתו על הפקיד שבסיציליא שישים עונש על היהודי נשוא על אשר עשה מזבח על שמו של אליהו הנביא ופתה רבים מן הנוצרים להתפלל שם. וכתב המחבר בהערה 4 בשם צונץ בס' צור געשיכטע צד 485 שאילי זה היהודי קרא את שם בית הכנסת הביתי שלו בשם מובח-אליה (ואחריו נמשך גרעץ ח"ה צד 53). ואמנם הוא לעצמו באר הדברים באפן אחר וחשב שהמגיד לו לגרענאר שמע ומעה והמעה ששמע מכסא של אליה שנותנים להבין בשעת המילת, והביא מזה ראייה על ישנו של המנהג הזה. ובאור יפה הוא זה. אלא שבאמת מצאנו שהיה בית הכנסת שנקרא בשם „בית הכנסת של אליה" כמו שהביא המחבר בנאטע IV צד 307 מתוך התקנות שבאי קנדיא וז"ל ונתקבצו כלם בכיחב"נ של אליה הנביא ז"ע, וע"כ פ"י של צונץ וגרעץ יתכן מאד. ובנוגע בישנו של המנהג מבואר ממקום אחר שהרי בפרקי דר"א ספכ"ט מביאו וכתב מכאן התקינו חכמים שיהיו עושין כסא כבוד למלאך הברית ומלשון זה מוכח שכבר בימי המחבר של פרד"א היה המנהג ישן שאז יצדק המאמר „מכאן התקינו חכמים". ואולי גם בזמן שאנו בו תחלת המאה השביעית שהוא זמנו של גרענאר. ואמנם תימה בעיני כי סדר המחבר ענינו של גרענאר עם היהודים שלא במקומו והיה ראוי לתת לו מדור בתחלת הספר אשר שם מקומו וזמנו.

בצד 46 יש מאמר ארוך המושך והולך עד צד 49 אשר בו יבורר יפה ועל פי ראיות ברורות כי בפרק הזמן ההוא (אשר הוא ענין פ"א) עוד לא נפרדו הנוצרים שבאיטליא ובפרט ברומי פירוד תמים ממשפטי היהודים ומנהגיהם, ומה

יש לשפוט על קורבה גדולה שבין שתי הכתות הרתיות היהודים והנוצרים. וכאשר נמצא שם נוצרים אשר לחצי יהודים כן גם להפך היו שם יהודים אשר לחצי יהודים אינם נוצרים כן יהודים אשר לחצי הם נוצרים אינם יהודים. ועל כן היטב אשר פירש החכם המחבר את דבריו בתוך כדי דבורו. ובאר: כלומר (יהודים) אשר לא החזיקו עוד את הנוצרים לבעלי דת האויבת ומנגדת לדת היהדות, אף שלפי דעתי אין דברי המאמר סובלים זה הפירוש בשום ענין. ואולם מה שנראה לי בעיקר הרבר הוא זה. אם נמצא שעוד היו מנהגי יהודים חיים אצל קצתם לא היה זה אצל נוצרים מן האומות כי אם אצל אותם שנכנסו לדת הנוצרים שהיו יהודים מגועם והם לא על נקלה יכלו להפרד בפעם אחת ממנהגי אבותיהם כלם עד שלא ישאר מהם אף רושם אחר, ובוה יובנו כל המראות אשר העביר לפנינו החכם המחבר בראיותיו.

בצד 52 עד סוף הפרק הראשון יררוש המחבר על אודת ענין הספר תנא דבי אליהו רבא וזוטא. ויחליט בבידור כי ארץ מולדת של מחברו ושל ספרו הוא איטאליא, ויביא בסוף הספר בנאמע II תעצומותיו ליסד החלפתו, ואמנם אודה כי כל ראיותיו אינן יוצאות ממדרגת השערה ולא היה לאל ידן לשכך את לבי ולהסיר ממנו הספקות. אבל אין דרכי להתוכח על דברים התלוים בשקול הדעת, על כן אומר הן לו יהיה כדברי המחבר שבעל ס' תנב"א הוא איש איטאליא מלידה בכל זאת ענין הספר ורוחו ובקשתו נאותים יותר לארצות אחרות וכמעט לא מצאתי בו דבר המכוון בהכרח על המעמדים של היהודים באיטאליא במאה העשירית. ועל כן לא נוכל להסכים עם המחבר במה שאמר כי ממאמרי הספר ולמודיו "נראה כי הם לקוחים מקרב חייהם (של היהודים באיטאליא) והם תוכחות נגד דפיו של הדור ההוא". ולפי דעתי רוב דברי הספר הם מוסרים כוללים נאותים לכל היהודים בכל מקומות מושבותם, וחלק לא מעט הלא ידוע שהוא מכוון נגד הקראים, וכבר הראה זאת הרב ר"ח אפנהיים בבית תלמוד ש"א במאמרו על המדרש תנב"א עין בעין בכמה פרקים שלמים מן הספר ומכמה מקומות מפורשים. ומלבד זה שתנב"א מוכיח על דעות הקראים והפסדן הוא דורש נגדם בגלל חסידות שמות שלהם כמנהג חייהם ואמר ברבה פ"ד כל הקץ בחיים טובים בעולם הזה סימן רע הוא לו. ועוד בכמה מקומות מזהיר שלא יהיה האדם מן הנאנחים והנאנקים שכל זה היה ממדות הקראים כאשר העיר בצדק ר"ח אפ"ה במאמרו הנזכר ובאיטאליא לא היה המקום לדבר מכל אלה. והנה החכם המחבר החליט ראה זו, מפני שהניח ליסוד שהמחבר תנב"א סבב ממקום למקום וע"כ יוכחו עם הקראים היה בדרך מסעו במקומות שפגע בקראים ואדרבא רצה החכם המחבר להביא כזה ראה שבעל תנב"א היה מאיטאליא מפני שמצאנו שאנשי איטאליא היה מנהגם לנסוע לדרך רחוקה כמו שמצאנו בר' שבתי הדונולי (בנאמע II צד 301). ואמנם ראה זו חלושה, כי חכמים נוסעים מצאנו בין היהודים שבארצות הקדם יותר מבאיטאליא ואעיר פה רק על אלדד הדגנ הנוסע, על נסי בן נח, על ר' סלמן בן ירוחם, ור' יוסף הרואה הקראים שכלם היו טובבים בעיירות לדרוש דרשותיהם כמו שהביא בלקושי קדמוניות בכמה מקומות. וכן הקראי ר' סהל בן מצליח היה משתוקק ללכת מעיר לעיר ומקהל לקהל לדרוש ברבים ע"י נספחות צד 30 וצד 82. ומי לא יזכור כאן החכמים דסלקי ונחתי מא"י לבבל ולהפך בכל הזמנים וכל הרבנים המכתתים גליהם וסבבו מעיר לעיר ודרשו והוכיחו. כבר מצאנו כן בימי התנאים ובימי האמוראים ובימי הגאונים ושוב לא פסק ועל כן מובן מעצמו שאין מזה שום ראייה הכרחית שהיה המחבר מאיטאליא דוקא. ואמנם החכם המחבר בהזכירו מה שאמר תנב"א מברכת תבואת הארץ אשר יברך ה' את היהודים שלא יהיו צריכים לבקש פרנסתם במקומות רחוקים (58) יעיר: מי לא יזכור בקראו הדברים האלה את אנשי איטאליא שהיו סוחרים והולכים לכרחוק, וכן יזכור

את אנשי לומברדיא אשר היה להם נכסים הרבה. וגם ראה זו אינני מכיר. היהודים בכל מקומות מושבותם היו סוחרים והולכים בסחורתם למדינות רחוקות כמו שמבואר מתוך הרבה תשובות מן הגאונים וארמיו על קצתן ע"י חמדה גנוה ס' כ"ז שיצאו מבבל לסחורה לעיירות מצרים. ומי יספור כל השאלות והתשובות בענין ההולכים למדינת הים לסחורה ובענין שותפות בין היושבים כאן עם היושבים במדינות רחוקות ע"י שערי צדק ח"ה ש"ו ס' ה' ושי"ה ס' א' וס' י"א ועוד בכ"מ וכן אין מספר לכל התשובות מן הגאונים בענין קנין שדות וחוקתן, ובענין המנהג להלוות מעות על קרקעות בנבייתא ובענין מכירת ושכירת שדות וכרמים מכל זה ראינו שבין בבבל בין בשאר ארצות כמו אלקירואן אלכסנדריא היו בעלי נכסים שדות וכרמים והיו בהם גם סוחרים ההולכים למרחוק. וע"כ במצאנו שבעל תנדיב"א מכוון דבריו אל סוחרים ההולכים בדרך למרחוק והשנית לעמת אנשים בעלי נכסים הרבה, אין לנו שום סבה לאמר שכוון דבריו רק אל אנשי איטליא ולהוכיח מזה שהיה תולדתו מאיטליא. כי ראינו שכמו באיטליא כן בשאר ארצות היו בעת ההיא אנשים סוחרים ההלכו לארצות רחוקות לסחורה. וכמו כן ראינו כי היו היהודים בכל מקומות מושבותיהם בעלי נכסים הרבה. הן אמנם שבראשונה השבתי שאולי יש להביא סיוע קצת לדברי המחבר על כל פנים לצד האחד, והוא שבזמן אחד בימי הגאונים נתמעטו בעלי נכסים בבבל והיה רוב עסקם במטלטלים כי בימי מר רב הונא גאון בפומבדיתא (סביב לחצי המאה הששית לאלף החמישי) נעשה תקנה בהסכמת רב ביבוי הלוי מסורא: שמטלטלים של יתומים משתעבדי לבעל חוב וכתובת אשה נגד דין התלמוד האומר שלא ישתעבדו. וטעם תקנתם מפני שבזמנם עסקו הרבה בני אדם במטלטלים לבד והיתה עיקר הסמיכה של בעל חוב וכתובת אשה על מטלטלים (ע"י מרדכי פ' הכותב ומגיד משנה פט"ו מאשות). אמנם מצאתי כי אין מזה ראייה כל עיקר. כי אחרי שעמדתי על מקור הדבר ראיתי כי עיקר תקנה זו היתה למעט מקומות ולצרכם. רצוני לאמר למקומות אחרים אשר היה רוב עסקם במטלטלים. ואלה הם דברי רב משה גאון בתשובה (חמדה גנוה ס' ס"ה) תקינו רבנן למגבי תבות אשה ובי"ח אפילו כמטלטלי משום דהכא רובא דעלמא לית להון מרקקעי . . . אבל בשאר מקומות דרובא דאינשי אית להון מרקקעי . . . לא גביין כתובת אשה ובי"ח אלא ממרקקעי. הרי לפנינו דרך בפומבדיתא ואולי גם בנתא מחסאי אך מיעוט יושביה יש להם נכסים, אבל בשאר מקומות רוב היהודים היו בעלי נכסים וקרקעות. ועתה ככל האמור עד הנה נראה כי דעת החכם המחבר בענין ארץ מולדתו של בעל תנא דבי אליהו ואשר הסכים לדעת גרעין שעשאו לבן ארץ איטליא מתולדתו אינה יוצאת מגדר השערה קלה, ואני לעצמי לא מצאתי אף סבה מועטת לחזור מכל מה שהחלטתי בספרי דוד רוד ודורישו ח"ג צד 288 בענין ס' תנא דבי אליהו בשום דבר מפני הוכחותיו ומתואריו של המחבר בנדון זה המדרש. בפרק ה' צד 61 יתאר המחבר חיי ר' נתן בן יחיאל מרומי בעל הערוך. את פעולותיו ומעשה תקפו וגבורתו אשר הראה בספרו, וידבר מתכונת הספר ומעלותיו ותועלותיו הכל בקצור נמרץ כאשר הוא דרוש לרגל המלאכה אשר לפניו. ואמנם במתואריו האלה יעיר על השאלה בדבר ערכו של ספר הערוך לעומת הספרים אשר יצאו לאור בעת ההיא בספרד ובצרפת. ועל זאת תשובתו והכרעתו. כי בבחינה הזאת נגרע ספר הערוך בערכו מערך ספרי ספרד וצרפת. ומבאר ביחוד טעם הדבר מפני שהערוך אינו רק קובץ ערכי מלים אשר אם נשוהו עם הספרים אשר היו ונבראו בעת ההיא בספרד ובצרפת יקטן מאד בערכו לעמתם. ואמנם בזה קצר החכם המחבר יותר מהראוי כי לא הודיענו על מי מחכמי ספרד ועל איזה ספר מספריהם כוון דבריו, אשר לא בא ספר הערוך עד מעלתם וערכם. כי ודאי שאין דבריו מכוונים רק על ספרים אשר ענינם הלכה, ומטרתם לתועלת באור התלמוד וחקור הבנתו ולפי זה לא ידעתי איזה הוא הספר כאחד מחכמי

ספרד אשר חיו בזמנו של רבנו נתן אשר נוכל לערוך לספר הערוך וישוה לו במעלה ובחכמה ובתועלת? ואיה הוא הספר מספריהם אשר כמו הערוך היה מקור נאמן לכל ישראל אשר ממנו שאבו הדורשים והחוקרים של כל הזמנים עד זמננו זה? אולי כוון על הלכות רב יצחק אלפסי? ועל זה שתי תשובות בדבר האחת: רב יצחק אלפסי לא היה ספרדי ולא קבל תורתו מן הספרדים. ועוד אם נגריע ערך הערוך על היותו רק קובץ ערכי מלים, הלא גם הרי"ף לא טוב ממנו יען כי גם הוא אינו רק קובץ הלכות התלמוד והגאונים. ואמנם לפי עניות דעתי נראה שאין ספר הערוך כשאר ערכי מלים שאינם אלא קבוצת דברים, אבל הערוך הוא פירוש מספיק לדברים הקשים שבשני התלמודים ושבמדרשים אלא שסדר פירושו על סדר אלפ"א בית"א. ובצדפת אם נוציא את רש"י מן הכלל איזה הם הספרים אשר נתחברו בעת ההיא שיש להם יתרון על ספר הערוך או שיערכו לו? וראי שאין להכחיש שיש לפירושי רש"י יתרון מצד על פירושי הערוך מפני שפירש על סדר נאה לתועלת מבין עם תלמיד בלשון יפה ובסגנון יפה, אבל אין להכחיש גם כן כי יש לספר הערוך יתרון מצד אחר כי הוא באר לנו המון דברים אשר לא נתפרשו בפירושי רש"י וגם רש"י עצמו היה צריך לפירושי הערוך. ואין אני כראי לשקול בפלס אלה היתרונות ולהכניס ראשי בין אלה הגדולים להכריע מי גדול ממי.

צר 64 עד 67 יברר המחבר במוב טעם ודעת ענין התפשטות חכמת הלשון ודקדוקו על ידי חכמים שבאו מספרד. והנה מפרט ביחוד את החכם ר' אברהם בן עזרא ואת ר' שלמה פרחון בעל מחברת הערוך שהביאו חכמת הדקדוק לאיטליא בהיות שעד הזמן ההוא לא נתפשטו שם ספרי דקדוק של הספרדים יען שהיו כתובים ערבית ולא ידעו רק מדקדוקו של מנחם בן סרוק והספרדים הביאו להם גם שיטות אחרות בדקדוק לשון הקדש. והשיב אשר דבר החכם המחבר שם כי אף שהספרדים בעת ההיא נעלו מאד במליצה ושיר ודקדוק הלשון על חכמי איטליא אף על פי כן במליצה המורגלת בדברי תורה וחכמה היתה יד אנשי איטליא אמונה יותר; יען כי הספרדים היו נוהגים לכתוב דברים כאלה בלשון ערבי שהיו רגילים בה, ועל כן אף כשהיו כותבים בלשון הקדש היה לשונם קשה ואינו מבואר היטב. והדברים עתיקים ואמיתיים. ואמנם ידוע וברור כי אשר הם חשבו לטובה לכתוב דברי תורה ערבית בלשון העם המיובנת לכל נהפך ברוב הימים לרעה כי הרבה מספריהם שבלשון ערבית אברו ועוד אינם. וברור הדבר כי לולא משפחת אבן תיבון ומעתיקים אחרים אשר חמלו על קצת ספרי קדמונינו כתובים ערבית שהעתיקום לעברית והצילום מנשיה כי אז הספרים היותר טובים שבספרותנו היו הולכים לאבדון. וכבר הרגיש הרמב"ם בזה וכלתה נפשו להחזיר פירוש המשנה וספר המצות ללשון הקדש בסוף ימיו ושמה לקראת ר' שמואל אבן תבון כאשר הודיעהו מהעתקתו את ספר המורה ללשון קדש כאשר מבואר כל זה באגרותיו. ואמנם לדאבון לב כל איש אשר לבו שלם עם חכמת ישראל הנסיון הזה לא השיבנו באחרית הימים, והגיעו ימים אשר קצת חכמי ישראל במדינות האלה קנאו במנהג הרע הזה והחלו לכתוב דברי הלכה ואגדה וכל חכמות ישראל בלשון ההמוניים כל עם ועם כלשונו וגרמו בזה שהתלמידים אינם רוצים גם אינם יודעים לכלכל דבריהם בלשון הקדש. ואם פעם או פעמים ההכרה דורש מהם לדבר עברית או ישלבו בלשונם וינקשו בשונם עד שידברו דבר שלא כרצונם. רבים חושבים שהמנהג הזה הוא מעלה ויתרון לאנשי דורנו והעבודה שעליה זו ירידה היא וזה היתרון הוא למחסור ולקלקול חכמת התורה.

הפרק השלישי הוא הנעלה והנכבד בעיני מכל פרקי הספר ואעיר פה ביחוד על מה שכתב המחבר (צד 95) על אודת הדמיון הצורני שיש בין המהעאלאניא התלמודית ובין המהעאלאניא הריאלעקטית של טאמאס מאקווינא וסיעתו. "הגיון פלפולי מיוחד לשתייהן, רק שהמהעאלאניא השאלסטיקת עוד הנדילה לעשות

בפלפוליה מן התלמודית . . . השווי הזה יובן על נקלה בשום לב אל ההנחות הדומות אשר היו לשתיהן. הנה שתיהן יצאו מן ההנחה שכתבי הקדש הם המדה לכל דבר בעניני החיים מהם יתד ומהם פנה לכל מעשה אשר נעשה. ויען כן היו מוכרחים להפוך בדבריהם הפך במ והפך במ, למען התאימם עם המעמדים השונים ושמו בהם כונות לפי הצורך. משפטים חרודים חברו אחד אל אחד והם היו כסלם מוצב בקרקע הבור ובאמצעותו העלו מעומק המקרא את מתכת הדעת לעשות ממנה מטבעות היוצאים לכל צרכי החיים. ואף על דרך זה היה התלמוד מה שהוא, והוא היה במשך הזמנים היסוד לבנין התוספות הצרפתים. והנה לרגל המלאכה אשר לפניו לא היה יכול המחבר וגם לא היה צריך להכביר מלן בפנה הזאת אשר איננה מעיקר תכליתו. אבל למי אשר יבין הדבר לאשורו יספיקו דבריו המעטים להעיר הלב על רעיון נכבד בכחינת השתלשלות חכמת התלמוד, כי הם יבינונו שדעתו כי יסוד התלמוד הוא שהכתוב נמסר להם כלומר לחכמי התלמוד להדרש למען התאימו עם המעמדים ולשים בדברי הכתוב כונות לפי הצורך. ועוד על זה יעיר המחבר בדבריו כי מה שעשו חכמי התלמוד עם הכתוב עשו בעלי התוספות עם התלמוד שגם הוא נתן להדרש וגם הם בחרוד פלפולם שמו בו כונות לפי צרכם ומעמדם והדברים כנים ואמתיים וכל החולק עליהם כחולק על המפורסמות. ומה מאד נאמנו דברי המחבר באותו המקום ובאותו הפרק (צד 98) באמרו כי הסכנה אשר באה ליהודים מן העול והחמס אשר הגיעו אליהם מצד ההמון הפרוע או מגזרת הממשלה אינה גדולה כל כך כהסכנה שיצאה מכה החקירה השלסטמיקת המעוקלת אשר על פי מרתה הוכיחו טאמאס מאקווינא וכל סיעתו כי כל העול והחמס והגזרות אשר נחתכו על בני עמנו היו במדת הצדק ובמשקל הישר לפי חקי משפט החכמה והאמת. כי כל התלאות אשר מצאו ליהודים בחמת איבה דתית או מסבה חצונית אחרת מצד ההמון או גם מגזרת הממשלה היו רק ילירי קנאה מבוהלה ותאוה זעומה ועל כן לרוב לא היה להן קיום מתמיד ברנע באו וכמעט רגע עבר ועם והחמימה שככה, אבל הם בחקירתם ובפיהילוסופותם הנפסדות והמעוקשות הוכיחו יושר וצדק החמסים אשר נעשו ליהודים במועצות ודעת, והחליטו כי הם מיוסדים על מוסרי הצדק מצד החכמה, ועל ידי זה היו כל הגזרות שנגזרו על היהודים מן הקונסיליען למשפטים צדיקים וחקי אמת אשר לא יעברו. ומה היה אחרית אלה? שכל שונאי היהודים היה להם יתד נאמן לתלות בו כל מעשה עול לגזול ולחמוס ולעשוק את היהודים אחרי אשר יצא הרבד בהיותו מוחלם. הן אמנם כי גם טאמאס וכל סיעתו עצמם לא היו מחזיקים כל הוכחותיהם להלכה ולמעשה ורבות מהן לא היו גם בעיניהם רק חכמה למודית אשר לא נאמרו כי אם בדרך חקירה ופלפול, אבל מה הועיל זה הלא לאחרים אשר אינם מבחינים היו לחק ולהלכה, ולנו למכשול רב ולמארה. ופלא בעיני כי לא העיר המחבר על השווי המבהיל אשר אנו רואים בכחינה הזאת בין פלפול השאלסטמיקים ובין פלפול התלמודי. כי כאשר הם לא נתנו לקצת חקירותיהם רק ערך למורי כמו כן דברים רבים אשר קבעו בתלמוד על פי פלפולם לא נאמרו כי אם לתכלית למודית ואין להם ענין עם הלכה למעשה. ואמנם גם הם ברוב הימים היו לנו לנזק אחרי שהמאחרים קבצו הכל בקבוצות ההלכות והפסקים שחברו כאלו הם הלכה והיו למכשול למי שאינו יודע להבחין שהכניסו הכל בגדר אחד. אבל הדבר הזה היה גם למארה לבית ישראל מפני שונאיהם ומנדיהם אשר בעבור זה חרפו דת היהדות וחפאו על התלמוד דברים אשר לא כן. והן היום עוד בזמננו ובדורנו אשר שם דור ההשכלה נקרא עליו הלא אך זה היה לנו למוכרת עון לפני מנדינו כי באו להתגולל ולהתנפל עלינו ברמזם ברוע לבבם על דברים שבתלמוד אשר מעולם לא הוחזקו כי אם לדברי פלפול לבד ובערך חקירה למודית. וכמו כן על דברים אחרים אשר עלו באלה קבוצות הלכות אשר מעולם לא נאמרו להלכה ולמעשה בזמננו וגם קצתם אשר לא היו לפעולת אדם

בשום זמן. ולבי נכון ובטוח כי אילו צוררי היהודים ישימו לב על כל זה באמת ובתמים כי אז יבושו ויכלמו מטענותיהם והם עצמם יחתו מגדופיהם נגד תורת היהדות, אך מה נאמר ימה נדבר כי קשה כשאול קנאת איש מרעהו ומים רבים לא יוכלו לכבותה, אין האדם שליט ברוח עושים ואין מי שיוכל לדון עם שנאת חנם. ועל כן המשביל בעת הזאת ידום וישים בטחונו בהאמת אשר יעזו לבסוף ויגבור על השקר. ובהיות זאת דעתנו והכרתנו הפנימית אף נודה את המחבר בכל לב על דרך מתנינות בספרו כי אף שמצא במקומות דים בספרו תואנות לדברי תוכחות נגד צוררינו ומנדינו בזמן ההוא התעלם מהם והשתמר בנפשו מאד מלעזוב אורח האביעקטיביטאט ובחר לו תמיד מדת הכותב דברי הימים בלי שום פנייה אחרת ולא רצה להיות דיון ומוכיח לדורו. רק פעם אחת בסוף פ"ה לא יכול המחבר עוד להתאפק מלדבר משפטים עם בני דורו עם צרינו המעמיקים על היהדות ומדברים סרה על התלמוד ואמנם אף כי בזה עזב דרך כותב דברי הימים בכל זאת אין לנו רשות לשאת תלונה בדבר הזה כי אין מן הראוי לדון עם איש אם תקפה עליו רגשת לבו.

עתה בסוף דברי ראיתי להעיר על איזה דברים קטנים אשר לא ידעתי להולמם. בצד 165 העיר המחבר בהערה 4 שהחכם אנטולי מזכיר את התפלה הנודעת "מכניסי רחמים". ונפלאתי מאד עליו מה ראה על ככה להעיר כל כך בקצור עד שיחשוב הקורא שכונתו כאילו יהיה בזה דבר חדוש שאנטולי כבר הזכיר מכניסי רחמים, וזה לא ניתן להאמר כי דבר ידוע הוא שתפלת מכניסי רחמים ישנה מאד והזכירה הגאונים בתשובותיהם (עי' חכדה גנוה סי' קס"א) כאחת מן הנודעות והמפורסמות מכבר, וודאי שאין כונת המחבר להעיר על קדמותה כי אם להעיר לבד על איזו תפלה שכונ אנטולי בתלונתו על המנהג להתפלל אל המלאכים ואמצעיים ואמנם קצרו נתן יד לטעות בכונתו, ובצד 178 כתב המחבר שר' הלל מפיררה בכתב הצלתו בעד ספרי הרמב"ם. יעיד עדי היהודים וגוים כי שרפת התלמוד בצרפת נחשבה לעונש על שבאשמת חכמי צרפת נשרפו ספרי הרמב"ם הפהילוסופיים. וגם בזה לא ברר דבריו כל צרכם. כי מן הדברים האלה משמע שאמרו בגוים הגדול ה' לענוש את ישראל על שרפם את ספרי הרמב"ם וזה דבר רחוק מאד שיחשבו גוים לחטאת שרפת ספר דתי של איש יהודי אבל אם נעין בדברי ר' הלל ובלשון כתבו נראה כי לא אמר רק שהיה גלוי ליהודים ולגוים כי כששרפו את התלמוד עדיין היה האפר של ספרי הרמב"ם מונח במקום ששרפוהו. ומה שכתוב אח"כ "ולאלתר ידעו הכל כי דין שמים היה" זה מכוון רק על היהודים שחם אמרו כן (עי' קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו ד' לייפציג קרוב לסוף). בצד 187 כתב המחבר בשם ר' ישעיה הראשון מטורני על דבר מאמרו של הרמב"ם בחשבון התקופות וז"ל, von der Abhandlung des Maimonidés über den Kalender u. s. w. ולא ישיגנו שום אדם בעולם בלתי אם הוא בקי בחכמת האצטגנינות ומשמע לי מדבריו שחשב המחבר שהכונה על מאמרו של הרמב"ם שבאגרותיו הנקרא "מאמר העבור". אבל אם נעין בדברי ר' ישעיה מבוואר שאין כונתו אלא על הלכות קדוש החדש כי רק על זה נאותים דברי ר"י שהעתיק המחבר בסוף ספרו. וז"ל לדידי חזי לי ספר המועדים שעשה רבנו משה בן מיימון, וספר המועדים או הומנים הוא השלישי מסי' יד החזקה ובו נכללו הלכות קדוש החדש. וכתב עוד שם שמה שכתב ר' ישעיה שהעיקר כחכמי האומות בענין אם המזלות חוזרות בלילה וכו' וחולק על ר"ת שאמר שהעיקר כחכמי ישראל, מזה מוכח שר' ישעיה לא נשא פנים לחכמי ישראל ונתן יתרון לדעת חכמי א"י. ואין זו ראייה מוכרחת, שאדרבה הוא נשא פנים לדברי רבי יהודה הנשיא שאמר ונראין דבריהם מדברינו ולהפך ר"ת לא היה לו משוא פנים בדבר והכריע כחכמי ישראל וחולק על הכרעת רבי.

והנה עתה נחתום פרקנו ונפרד מן הספר הזה באהבה רבה ובתורת לב אל המחבר אשר הביא לנו המנחה החדשה הזאת ואמנם גם בתקוה שלמה כי כמנונו כן כל אוהבי מדע וחושבי שמו ישמחו לקראתה ויקבלוה באהבה וברצון בהיותה מעשירה ומרחיבה דברי הימים לעם ישראל.

פה במרחץ באדען בעשירי לחדש אב תרמ"ד לפ"ק

א. ה. וייס.

מאמר על חלוקת התורה.

(המשך)

המגלה הדי' היא סיפור מאורע מקרבן הנשיאים וחנוכת המזבח. ותחלתה היא ויהי ביום כלות משה להקים וגו'. וההקמה היתה באחד לחדש בחדש הראשון (פ' פקודי מ' י"ז) על כן דעת חז"ל שכל ענינה של פרשה זו אירע בא' בניסן ולפ"ז לא נכתבה על הסדר שהרי מנינים של ישראל היה בא' באייר כמו שאומר בתחלת הספר. אבל כשנעמוד על חלוקת העגלות והבקר ללויים שהיא לפי חלוקת עבודת הלויים וכן סדר הקרבת הנשיאים הוא כפי סדר הדגלים ומסען בעל כרחנו נאמר שהמאורע היה אחר שנבחרו הלויים ונחלקו לעבודתם ואחר שהוקבעו השבטים לדגליהם. ולפ"ז פשוטו של ענין כך הוא שביום הקמת המשכן הביאו הנשיאים את קרבנם העגלות והשוורים אבל אמירת השם אל משה בענין חלוקתם וכן חנוכת המזבח ע"י הנשיאים אירע באייר וסדר המגילות והפרשיות הוא על סדר המאורע. שכל זמן שלא נמנה העם ונחלק לשבטים והוקבעו הנשיאים לא היה אפשר לחנך המזבח ע"י הנשיאים שכאן יהיה עירעור כנגד נשיאותם. וכוננה התורה שיעיקר חנוכת המזבח יהיה ע"י הנשיאים שירעו הכהנים שהנשיאים הם בעליהם וכהנים שלוחי דידן ניהו ולא שלוחי דרחמנא. ועוד באו במגילה זו ציווי העלאת הנרות וטהרת הלויים וזמן עבודתם ופסח שני וסדר החנויות והמסעות עפ"י הענין ומסיימת בסוף סי' מ'.

הפרשה הי"ז היא פרשת ויהי ביום כלות שזכרתי ענינה ובאו בה ב' אמירות לשעתן ויאמר דקה מאתם ויאמר הנשיא אחד ולפי שאינן אלא לשעתן לא הפסיקום בעלי המסורה. והפסיקו בויהי המקריב בסתומה כיאות. והפסיקו בסוף כל נשיא ונשיא בפתוחה להחשיב כל שבט ושבט בפרשה בפ"ע שלכך כוננה התורה באריכות כפילת לשונה וכמו שכתבתי בפרשה א'. וסופה פתוחה כיאות ואף בעלי הקפטולי יפה חלקוה.

הפרשה הי"ח היא פרשת בהעלתך את הנרות והיא דיבור בשעת מעשה בדיבור ואמירה לאהרן והיא העבודה האחרונה לאהרן שעדיין לא נתחנך בה עד היום שהדלקת הנרות היתה חותם כל העבודות והמילואים. וכפל הכתוב ע"י סיפור מאורע המעשה הזה גם מעלת מלאכת המנורה. והיא פתוחה לפנייה ולאחריה.

הפרשה הי"ט בה ב' דיבורים דיבור בטהרת הלויים והתחטאם וסיפור המאורע שנעשה כך. ואח"כ דיבור שמבין כ"ה ולמעלה יבאו לעבודת אהל מועד. ואמרו וידבר פי' וכבר דבר שע"כ היה זה הדיבור קודם שעשו משה ואהרן כן ללויים בטהרה ותנופה וכפרה וע"כ לא הפסיקו בעלי המסורה בין וידבר לוידבר אלא בסתומה וסופה פתוחה כיאות. ובעלי הקפטולי עשו מב' פרשיות אלו האחרונות סי' א' ולא הפסידו.

הפרשה הכ' היא פרשת פסח שני שהיא ב"ד בחדש אייר ולכך נכתבה כאן. ובה ב' דיבורים. הדיבור הא' וידבר ה' אל משה במדבר סיני וגו' בחדש הראשון וגו' ואח"כ המאורע שעשו הפסח ושהיו בהם אנשים טמאים שעמדו לפני משה ואמרו למה נגרע וגו'. והדיבור הב' שיעשוהו בחדש הב'. והנה המאורע מוקדם וכבר הקשו ע"ז בנמרא דפסחים ו' ע"ב וניכתוב ברישא חדש ראשון והדר

ניכתוב חרש שני א"ר מנשיא בר תחלופא משמיה דרב זאת אומרת אין מוקדם ומאוחר בתורה. אמנם עיקרו שנסדר כאן לפי שעשו אותו בחרש השני ופירושא דהנך וידבר וגו' וכבר דבר ועשו. ויפה הפסיקו בעלי המסורה בין וידבר לידבר בפתוחה לעשותה פרשה בפ"ע שוידבר בתרא היא עיקר פרשת פסח שני. אמנם סופה סתומה כאשר אבאר להלן.

ה פ ר ש ה ה כ " א היא פרשת וביום הקים וגו' והיא חותם המגילה שבה ב' אמירות לשעתן וה' דיבורים וסופה פתוחה. וענינה של פרשה זו כענין פרשת ויכס הענן שבסוף פקודי אלא שהיא בפרטות יתירה והיא לחתום ענין המשכן. וכדי להסמיכה לענין המשכן לא הפסיקה בעלי המסורה מפרשה שלמעלה הימנה אלא בסתומה. והנה כלו כל המילואים וחנוכה והעבודות שנעשו במשכן שלא עשו במדבר אלא פסח זה בלבד שנסדר כאן בתוך העבודות שעשו כמ"ש בספרי פ' ס"ז שלא מלו את בניהם במדבר ולא עשו הפסח. וכשתסתכל תמצא שמתחלת פ' תרומה עד כאן המשך ענין אחד שהוא עשיית המשכן ועבודתו אלא שהופסקו המילואים ע"י מיתת נדב ואביהוא ונתארך הענין עד החדש השני וכל הפרשיות תכופות הם זו לזו כמו שבארתי אלא שבאו בניהם איזה הוספות לאיזה טעם כאשר רמותי. ועוד תמצא שמפרשת בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים ביום הזה באו מדבר סיני (פ' יתרו) עד סוף פרשה זו היא השלמת הפסוק הב' מפרוודיגמא הראשונה שאמר ולקחתי אתכם לי לעם וגו' כמו שבארתי הרב בב"ת שנה ג' צד ז' וצד רצ"ט ובעשיית המשכן נתמלא אותו היעור כמ"ש שם צד שכ"ו. וחותר זה הענין הוא עפ"י ה' יחנו ועפ"י ה' יסעו את משמרת ה' שמרו עפ"י ה' ביד משה. ובעלי הקפטולי עשו משני הפרשיות סי' א' ולא הפסידו.

וכיון שנתמלא היעור הב' הנה כבר הגיע הזמן למלאות היעור הג' שבפרוודיגמא והוא אמרו והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אותה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה וכמו שספר משה בדבריו מה שנאמר להם בחרב והוריעם בפרוודיגמא הדישה פרטו של זה היעור והוא אמרו. רב לכם שבת בהר הזה פ"ו וסעו לכם ובאו הר האמרי ואל כל שכניו בערבה בהר ובשפלה ובנגב ובחוף הים ארץ הכנעני והלבנון עד הנהר הגדול נהר פרת ראה נתתי לפניכם את הארץ באו ורשו את הארץ אשר נשבע ה' לאבתים לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם ולזרעם אחריהם (דברים א') אלא שגרמו להם העונות ולא נתמלא היעור הזה ע"י משה והאריכו עתם במדבר כאשר תספר התורה במה שיבא.

ה מגי ל ה ה' סדר מסעם מהר סיני ומאורעותיהם עד חנייתם במדבר פארן.

ה פ ר ש ה ה כ " ב היא דיבור בעשיית החצוצרות והיא הקדמה לענין המסע שהחצוצרות הם למקרא העדה ולמסע את המחנות. אמנם היא פרשה מתוכת הענינים שהשתמשו בחצוצרות ג"כ בעבודות המזבח כמ"ש ותקעתם בחצוצרת על עלתיכם וגו'. והיא פתוחה לפניה ולאחריה ביאור.

ה פ ר ש ה ה כ " ג סיפור המסע בכלל שבשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענין ונסעו ממדבר סיני ובאו למדבר פארן. ואח"כ חזר ופורט אך נסעו הדגלים לצבאותם ונשאי המקדש עמם. ומספר מה שאמר משה לחובב מרם נסעם ממדבר סיני ופירוש ויאמר משה לחבב וכבר אמר. וספר שנסעו מהר ה' דרך שלשת ימים ושבאותו הדרך של שלשת ימים היה הארון נוסע לפניהם שלא כענין שאר המסעות שנסעו הקהלים בין דגל שני לשלישי (וכן פ' הראב"ע). ולא פירשו הכתובים כמה הוא המרחק. אבל ביהושע הוא אומר אך רחוק יהיה ביניכם וביני כאלפים אמה במדה. שמסע הו' של יהושע היה כעין מסע הראשון מהר ה' של משה. אלא שביהושע היו הנשאים כהנים שכבר הרבו אלעזר ואיתמר בנים כענין שאומר שם ושבעה כהנים ישאו שבעה שופרות וגו'. ואח"כ ספר

מתפלתו של משה מה שאמר בנסע הארון ובנחה. והפסיקו בעלי המסורה בויאמר משה לחבב וכן בויהי בנסע בסתומות וסופה פתוחה כיאות ובעלי הקפישולי שעשאוהו לס' א' עם הפרשה שלפניה לא הפסידו. אמנם במנין זה האחרון ר"ל ענין ויהי בנסע מצאנו בו מחלוקת שיש שחשבו אלו הבי' פסוקים ספר ומגלה לעצמן והיה ראוי להפסיקם מפרשה שלפניהם בפתוחה. ומעמם שכבר מצאו אלו הבי' פסוקים מסומנים כמ"ש במס' שבת קמ"ו ע"ב עשה לה הקבי"ה סימניות מלמעלה ולמטה. ובספרי אמרו נקוד עליו מלמעלה ולמטה (והאחרונים סימנו בננויין הפוכות עיי' באריכות בעל מנחת שי בזה). ולפי שמצאו כך נחלקו. מהם מי שאמר שמעם הסימנים שלא נכתבו אלו הכתובים במקומם. ומהם מי שאמר שהם ספר לעצמם כמו שהזכירו בשבת ובספרי שם ובמדרשים. וכיון שמחלוקת תנאים בדבר נפל פיתא בבירא ולא ידענו בבירור טעמם של המנקדים והמסמנים. אמנם זאת ידענו ברור שכך מצאו בכל כתבי התורות. ופשוטו של ענין נראה שסימנו להפסיק באמצע המגילה שמכאן ואילך הם דברי תרעומת ופרעניות.

הפרשה הכ"ד מאורע תבערה ומאורע קברות התאוה ולא הפסיקו ביניהם ועשאוהו סידור משום כיסה קלון ערום. אמנם בויאמר ה' אל משה אספה לי שבעים איש וכן בויאמר ד' אל משה היר' ה' תקצר למעלת ענינם הפסיקים בפתיות ועשאוהו פרשיות פרשיות לעצמם להתבונן בהם. וסופה פתוחה כיאות. ובעלי הקפישולי יפה הפסיקה.

הפרשה הכ"ה במאורע מרים ואהרן שרברו במשה על אורת האשה הכשית. ופשוטו של ענין הוא שקודם נסעם מהר סיני אחרי אשר הכין משה ותקן כל צרכי העם נשא לו אשה כשית לאשה. ומענוה שלא להוריש גדולה לבניו ולבני משפחתם לקח לו אשה מעם אחר. גם כי כבר הוקין והיה לו בנים לא רצה לקחת לו אשה יפת תאר כי לא לקחה רק לשרת אותו וע"כ בחר באשה כשית. ומה שעשה מענוה תלו לו בנאוה שאין שום משפחה בראית לו והשוו כולם בעיניו ושהוא נעלה מטבע מין האדם ואין צורך לו לאשה וע"כ אמרו הרק אך במשה דבר ה' וגו' והנה קרא ה' פתאם שלשתם ולא דבר אלא עם אהרן ומרים דברי קינטורין וענש אותה. והפסיקו בעלי המסורה באמירה זו בסתומה שאינו אלא הפסק ענין. ואח"כ ספר שמשה התפלל בערה ושואמר ה' ואביה ירק ירק וגו' תסגר שבעת ימים. ואמירה זו הפסיקו בה בפתוחה להתבונן בין ענין לענין. וסופה פתוחה כיאות ואף בעלי הקפישולי יפה הפסיקה. והנה בתחלת המגילה כשספר המסע אמר ויסעו בני' למסעיהם ממדבר סיני וישבן הענן במדבר פארן. ובסופה מסיים ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן. ומאורעות שבמגילה זו הם בין המסע מהר ה' לחניית שכמדבר פארן והשמות שהזכירו במסע זו הם תבערה וקברות התאוה וחצרות. ואין במגילה זו רק דיבור א'. אמנם ד' אמירות לשעתן בענין המאורע.

רק עוד הפעם בענין קברות בן נח בביה"ק של ישראל.

במחברת ג' לשנה זו כתבתי מאמר בענין הג'ל מטעם שאמרתי להרחיק העלילה כנגד דתי ישראל. והוכחתי שמטעם הגמרא וגדולי ישראל אין שום איסור לקבור נכרי וישראל בחצר אחד או בקרפף אחד זה בקברו וזה בקברו בקברות שלנו שטומנין בעפר כל שיש בין הקברים כדי תפיסה. לזה וכדי תפיסה לזה ובפרט היכא דהרשיות מפסיקין. ולא הוצרכתי בזה לראיות שהרי כתב הב"ח בפירושו ואע"ג דאין ספק שאין קוברין גוי אצל ישראל דאפי' ישראל רשע אין קוברין אצל צדיק כ"ש גוי אצל ישראל ובדרכת הר"ן ס"פ הגיוקין מ"ט יכול הוא לקבור מתי גוים עם מתי ישראל בחצר אחד מפני דרכי שלום וכו'. ובארתי הענין עפ"י הוכחה וראיה שזהו שאמרו אין קוברין רשע אצל צדיק היינו במערה אחת כוך לזה וכוך לזה. אמנם לרווחא דמילתא היו לי בזה

ארוכות וקצרות משום יגדיל תורה. והנה באה לידי תשובה מאת אלעזר בן מרדכי ז"ל הנידון־אָרף בליופציג יוצא לריב כנגדי בחזקה מהו בחזקה בחירופין ולא בחירופות עפ"י ההנחה שהניח לו ליסוד גזר ואמר שהרי כל כמיניה לגזור.

אם קוברין עובר כוכבים ומזלות אצל ישראל או אם קוברין רשע אצל צדיק או אם קוברין שונאים בהדרגה אין לו ענין לאמונה לא תזיק לאמונה אם עושין כך ולא יועיל לה אם אינו עושין כך וכאשר ישאל איש הקובר מתו בחלקת השרה אשר לו שאלה בבית המדרש אם יקבר תוך שדהו אצל קבר המיוחד לו רוצה שופך דם נקי אין ספק שאנו מורין לו שיעשה מה שלבו חפץ וכו' ואם ירצה לקבור כלב או סוסו אצלו לא נחוש לו מחמת עצמו אין אסור בדבר אבל בני אדם הם העמידו כללים בזה ואסרו על עצמם מה שהותר להם וכשנתכונן בדבר נמצא שבאמת מקפידין בני אדם בדבר זה עד הקצה האחרון וכו' ואני מכיר איש ואשה אשר נתנו כל רכושם לאחרים למען יכבדו את קברם אחרי מותם וכו' וכו'.

מאריה דאברהם מה אשיב על זה. אנכי דן בתוחב כף חולבת בקדרה של בשר אם המאכל מותר או אסור עפ"י הגמרא ודיניהם של ישראל והוא בא עלי ואומר הדבר אין לו ענין לאמונה לא תזיק לאמונה אם עושין כך ולא יועיל לה אם אינו עושין כך. ודאי שלא יזיק ולא יועיל לשום עיקר אחד מ"ג עקרים שיסדם הר"מ הו"ל בעקרי אמונה. מה זו שיחה. וכי על אמונה אנו דנין אם המאכל אסור או מותר או אם יאכל או לא יאכל לא יועיל ולא יזיק לאמונה. אבל אם הוא אסור עפ"י דיניהם של ישראל ואכלו הנה פשע ועבר על דיניהם של ישראל ואם הוא מותר יאכלו ענוים וישבעו. הרי לפנינו הלכה למשה מסיני שאין קוברין הגהרנין והגחנקין עם הנסקלין והנשרפין ופירשוהו בגמרא לפי שאין קוברין רשע אצל צדיק ואני דן על דבר המסתעף מזה הענין אם הוא בכלל האיסור או לא והוכחתי שאינו בכלל האיסור. והוא בא עלי בגזרה שיצאה מלפני גזר ואומר. מחמת עצמו אין אסור בדבר אבל בני אדם הם העמידו כללים בזה ואסרו על עצמם מה שהותר להם. והוא הדין והוא הודיע ועד שהוא מכיר איש ואשה אשר נתנו כל רכושם לאחרים למען יכבדו את קברם אחרי מותם ועל כן יהיה הדבר עפ"י הגמרא ודיניהם של ישראל שרי ומותר הוא הגזר והאוסר שהרי בני אדם הם העמידו כללים בזה ואסרו על עצמם מה שהותר להם. העל זאת אשיב. וכי קבורה ודיניה אינם תורה. וכאשר שאל שבור מלכא לר' חמא קבורה מן התורה מנין והוא לא ידע להשיב ואישתיק ולא אמר ליה ולא מירי אמר עליו ר' אחא בר יעקב אימסר עלמא בידא דטפשיאי. סוגיא ארוכה בגמרא דסנהדרין שם. איבעיא להו קבורה משום ביונא הוא (פרש"י שלא יתבזה לעין כל וכו') או משום כפרה הוא למאי נפקא מינה דאמר לא בעינא דליקבריה לההוא נברא אי אמרת משום ביונא הוא לא כל כמיניה (פרש"י לאו כל כמיניה דביוזן הוא לקרוביו. ודברים אלו לאו בדוקא נקיט להו דא"כ בנר שאין לו יורשין כל כמיניה הוה אלא אם תמצו לומר דלאו כל כמיניה משום קרוביו העכו"ם אלא לאו בדיוקא נקט כך. ובפירוש כתב ר' ירוחם נתיב כ"ח ח"א ואפי' במת דלית ליה (קבורים) [קרובים] אין שומעין לו דביוזן דכל החיים הוא. והר"ן בחירושויו כתב הכא לא אמרינן ג"מ לאפוקי מהורשים דמ"ג מסקינן מינייהו דאי משום כפרה פשיטא דמסקינן מינייהו ואי משום ביוזנא לאו משום ביוזנא דחיי לחוד אלא אף ביוזנא דמת איכא. ולשיטתו דאו כל כמיניה לבנות את עצמו לאחר מיתה) ופסקו הפוסקים דלאו כל כמיניה הוא. ועוד איבעי להו התם הספידא יקרא דחיי הוי או יקרא דשכיבי למאי ג"מ וכו'. ת"ש נבזה בעיניו נמאם זה חזקיהו מלך יהודה שגירר עצמות אביו על מטה של חללים ואי משום יקרא דחיי הוא מ"ט. כי היכי דתיהוי ליה כפרה לאביו. ומשום כפרה דאביו משהו ליה ליקרא דישאל. ישראל גופיהו נחא להו דמחלי יקרייהו לגביה. ומסיק שם דהספידא יקרא דשכיבי הוא. וזה בא בחוקת הירד וגזר על דעת עצמו ועל דעת המדפיס שהדפיס את דבריו. ואומר וכאשר ישאל איש הקובר מתו בחלקת השרה אשר לו וכו' שאנו מורין לו שיעשה מה שלבו חפץ שאין אסור בדבר מחמת עצמו ויכול הוא למחול על כבודו בחייו

ובמותו וכגון זה אדם משים עצמו רשע ואם ירצה לקבור בלב או סוסו אצלו לא נחוש לו. ובאמת אם ישאל אדם שאלה כזו בביהמ"ד ולא יהיו אלו היושבים שם בני אדם אשר הם העמידו כללים בזה ואסרו על עצמם מה שהותר להם הגה ירדו לעומק הענין אם הוא ביונא. ואם ימצאו שהוא ביונא כאשר הוא בזיון באמת לקבור נבלות עם האדם החביב שנברא בצלם אלהים וראי יאסרו לו משום ביונא דחיי וביונא דמת. והגה על דברים כאלה אין צורך להשיב. ואולי אסור משום בל תשחית הדיו והנייר והזמן. אבל מצאתי עצמי מוכרח להשיב משום כבוד חז"ל (ברוך שבחר בהם ובמשנתם ולא בחר בבני אדם שמעמידים כללים להם) במה שנלה בהם פנים שלא כהלכה. והוא בעיקר ההלכה אין ממחין ביד עניי נויים בלקט ובשכחה ובפיאה מפני דרכי שלום. וזוהו אני מחויב להשיב משום איבה ועל כן יצאתי כאן לברר הלכה מבוררת ולטחון קמחא טחינא. זו ההלכה שנו שם בין שאר ההלכות שנאמרו מפני דרכי שלום יש מהם שאמרו לחובה ר"ל שמצוה וחובה לעשות כך או לאיסורא מפני ד"ש כגון בהן קורא ראשון וכו' או מציאת חרש שוטף וקטן יש בהן גזל מפני ד"ש כלו' שאסור לחטוף המציאה מידו והוה ליה גזל מפני ד"ש. ויש מהם דברים שראויים היו לאסור והתירם החכמים משום ד"ש כגון משאלת אשה לחבירתה החשודה על השביעית וכו' שהדבר היה ראוי להיות אסור משום סיוע עוברי עברה ועפ"כ התירו החכמים את הדבר משום ד"ש. וכדר המשנה היא בלא זו אף זו. לא זו שאסרו חכמים איזה דברים בשב ואל תעשה או שקבעו סדר בדברים במה שלא היה בו איסור אלא הסדר בהם היה רשות אלא אף זו שהתירו דברים של איסור מפני ד"ש. וההקדמות לזו ההלכה הם כמו שאומרו. שנינו בתוספתא דפאה פ"ג היו שם עניים שאין ראויין אם יכול בעל הבית למחות בידם מוחה ואם לאו מניחן מפני דרכי שלום. ופסקה הר"מ בהלכותיו ובפאה ז"ל ה' מתנות עניים פ"ד הו"ג היו שם עניים שאינם ראויין ליטול לקט אם יכול בעה"ב למחות בידן ממחה ואם לאו מניחן מפני דרכי שלום. והגה ביאר בזה ענין עניים שאינם ראויין שהוא שאין ראויין ליטול לקט דהיינו עני שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהם. ההקדמה הב' היא כתיב בתורה פ' קדושים ובקצרכם וכו' לעני ולגר תעזב אותם. ושנו עלה בת"כ לעני יכול לעני מאחרים ת"ל לגר אי לגר יכול לגר תשוב ת"ל ללוי מה לוי בן ברית אף גר בן ברית או ללוי ולגר יכול בין חסרים בין שאינם מחוסרים ת"ל לעני מה עני מחוסר וכן ברית אף כולם מחוסרים ובני ברית. והביאה הר"מ בהלכותיו ופירשה. בה' מתנות עניים פ"א ה"ט כל גר האמור במתנות עניים אינו אלא גר צדק שהרי הוא אומר במעשר שני ובא הלוי והגר מה הלוי בן ברית אף הגר בן ברית ואעפ"י כן אין מונעין עניי נויים ממתנות אלו אלא באין בכלל עניי ישראל ונטולין אותן מפני דרכי שלום נאמר במתנות עניים לעני ולגר תעזב אותם כל זמן שהעניים תובעים אותם פסקו העניים לבקש ולחזר עליהם הרי הנשאר בהן מותר לכל אדם שאין גופו קדוש כתרומות ואינו חייב ליתן להן דמיהן שלא נאמר בהן ונתן לעניים אלא תעזב אותם ואינו מצווה לעזוב אותן לחיות ולעופות אלא לעניים והרי אין עניים. ויסודם של אלו הדברים הם בחולין קל"ד ע"ב לוי זרע בכישר ולא הוו עניים למשקל לקט אתא לקמיה דר' ששת א"ל לעני ולגר תעזב אותם ולא לעורבים ולא לעטלפים.

נמצאת אומר שאם אין כאן עניים בני ברית אינו צריך להניח לקט שכחה ופאה שעל זה שנו בתו"כ מה לוי בן ברית אף גר בן ברית. ואעפ"י אין מונעין עניי נויים ממתנות אלו אלא באין בכלל עניי ישראל ונטולין אותן מפני דרכי שלום. כלו' אם יש כאן עניי ישראל והוצרך להניח לקט שכחה ופאה לא תאמר הרי לא ניתנו אלו אלא לבני ברית אלא באין בכלל עניי ישראל ונטולין אותן מפני דרכי שלום. והפרש הוא בין עניי עכו"ם לעניים שאינם ראויין ליטול לקט שבאילו אם יכול בעה"ב למחות בידן ממחה ואם לאו מניחן מפני ד"ש. אבל בעניי עכו"ם שאילו היו ישראל היו ראויים. על אלו שנו במשנה אין ממחין ביד עניי נויים בלקט ובשכחה ובפאה מפני ד"ש. ולא אמרו מניחין עניי עכו"ם ליטול לקט וכו' לאשמעינן התירא ואם

יכול למחות מוחה אלא אין ממחין. שכך הם דרכי שלום כאן שלא למחות ואם מיחה פשע ועבר על דברי חכמים. ולשון אין ממחין דמתניתין ככל לשון אין במשנה שהוא לאיסורא אין שודין דיו וכו' אין מדליקין בשמן שרפה וכו' אין נותנין ביצה בצד המוחם וכו' אין טומנין לא בגפת וכו' וכמוהן רבים ולא איכפלי לשנות אסור לשרות אסור להדליק אסור ליתן אסור לטמון ואף כאן לא שנו אסור למחות שלשון אין ממחין משמע לאיסורא. ואף הטור ודעימיה שכתבו וכן מותר לפרנס ענייהם ולבקר חוליהם וכו' ושינו לשון הגמרא דתנו מפרנסים עניי נכרים וכו' ומבקרין וכו' וקוברים מתי נכרים וכו'. ופירשו דהתירא אתא לאשמעונן היא דלישנא משתמע הכי וכחא דתנן משאלת אשה לחברתה וכו' דהתירא הוא. אבל בהלכה זו מודין דאיסורא קמ"ל ועל כן לא שינו בלשונה לומר ומותר להניחן ליטול לקט וכו' אלא תפסו בלשון המשנה כמו שהיא אין ממחין וכו'.

הנה הארכתני בכל זה מפני איבה שלא יבאו שונאי ישראל ויתלו בדבריו שכתב אי דרכי שלום חיובא או שריותא הוה פשוט במתניתין דתנן אין ממחין וכו' והך לשון אין ממחין הוא שריותא לא חיובא והוה ברור ולשון מפרנסים עניי נכרים וכו' שאפשר שסובל חיובא היא לשון חברייתא ותנא דמשנה לא נקט אלא הך דאין ממחין וכו' ולא נקט דמפרנסים וכו' ואם איתא דתנא דברייתא חיובא קאמר הרי יש כאן פלוגתא גדולה בין המשנה והברייתא וכו' וכו' שמעת מיניה דמשנה וברייתא לא פליגי אהרדי וכו' כשם שגבי לקט שריותא הוה לא חיובא אף פרנסת עניים וביקור חולים וקבורת המתים שריותא לא חיובא ונקט תנא דמשנה הך דלקט שבחה ופיאה בלבד שאם יאמר האדם שמשום דרכי שלום חיובא הוה יאמרו לו אין ממחין תנן שריותא בלבד ומלשון הרמב"ם ז"ל בה' מלכים סוף פ"י אין הכרע עכ"ד.

הנה הפך משמעות הלשונות לישנא דמשתמע להתירא ללישנא דאיסורא ולישנא דאיסורא ללישנא דהתירא. ועל לשון הרמב"ם שכתב אפילו העכו"ם צו חכמים לבקר חוליהם ולקבור מתיהם עם מתי ישראל ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל מפני דרכי שלום הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו ונאמר דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום. וחיליה של הר"ם הוא באמת להשוות דרכי שלום דברייתא עם ד"ש דמשנה. על אלו הדברים כתב אין הכרע. מה אענה ומה אשיב על זה. אם מלשון הוה אין הכרע לא מצאנו ודינו ורגלנו להשיב לשונאי ישראל על שום טענה כי אם נביא להם לשון מפורש וגלוי להצדיקנו יאמרו מדילכון אנו ממטי לכון. מלשון הוה אין הכרע. ישתקע הדבר ולא יאמר והיה שלום על ישראל.

בא"ש.

הער ה. לדידי מסתבר דמיתני בגמרא להא ברייתא לפרושי טעמא דמתני' טעמא מאי אמרו אין ממחין משום דמפרנסין. ולמדתי זה מסידורו של הר"ם בה' עכו"ם פ"י ה"ה שכך כתב שם מפרנסים עניי עכו"ם עם עניי ישראל מפני ד"ש ואין ממחין בדי עניי עכו"ם בלקט שבחה ופאה מפני ד"ש. הנה סרס הדברים מטה שמצאן במקורן. ודעידוסא נקוט במשנה דאין ממחין אפי' במקום שעניי ישראל באין לידי פסידא וכ"ש מפרנסין דלא קא מפסיד עניי ישראל. ולפ"ז על כרחך מפרנסין מצוה הוא דאי לאו הכי אמאי תנו אין ממחין הו"ל לומר מנוחין ליטול וכו'. והו שיטת הר"ם. והטור ודעימיה דס"ל מפרנסים רשות כהא דמשאלת וכו'. צ"ל דס"ל דלמחות על ידי מעשה הוא דאסור שהרי הוא מפריע השלום בידים וגורם איבה אבל לקום ולפרנס בקום ועשה והו רדיפת שלום על זה לא צו חכמים אבל התירו הדבר ורשות הוא.

הג"ל.

הערה במשנה

מאת הר"ר ליפ טאן אדלער הכהן משוקאנא באמערקא.

במאמר אנטיגנס: אל תהי' כעבדים כל שלשלת מפרשי המשנה מאבות דר' נתן עד הרמב"ם, עד דור דור ודורשיו כולם מתאימים בפירושים, שאנטיגנס בא ללמד לעבוד המקום לא מיראת עונש, ולא מתקות שכר אלא מאהבה. אבל לפי דעתי אבדו עשתנתיו של אנטיגנס בפירושי מפרשיו, ואהבה קלקלה את השורה.
(א) לפי המפרשים למה נכפל רעיון אחד בלשון הן ולאן: אל תהי' . . . אלא הו . . .

(ב) איה האיש אשר ימיר חרותו לעבדות ויסיר למשמעתנו בלי תקות שכר ובלי יראת נזק? איש כזה, אם ימצא, לא יקרא עבד, אלא רע כנפשנו, כיונתן לדוד.

(ג) קשיא סיפא לרישא, הא קתני: ויהי מורא שמים עליכם, באמת, יש מהמבקרים מעבירים הקולמס על זה ומורא לא יעלה בסוגיתם.

(ד) דבריו רב ודבריו תלמיד דברו מי שומעים. הלא כתוב בתורה: ועתה ישראל מה . . . כי אם ליראה. וכמה פעמים נאמר, ויראת מאלהיך, ובעבור תהי' יראתו על פניכם לבלתי תחטאו.

(ה) משפטי ד' אמת צדקו יחדו. משפטי ד' בתורתו, ומשפטי ד' בטבע בני אדם בדיבור אחד נאמרו.

והנה בנפש אדם קרמה יראת המקום לאהבתו, ורק מאלף אשר יעבדו את אלהיהם מיראת כחו ועוצם ידו, ימצא אחד אשר יעלה מעלה מעלה בתומתו ובר לבבו וצחות רוחו עד אשר יגיע למעלת עובד אלהיו מאהבה כרבי עקיבא.

(ו) למה יעטיף אנטיגנס רעיונו במשל ומליצה ועיקר חסר מן הספר: עבוד את המקום באהבה?

אבל לפי עניית דעתי אנטיגנס לא כן יחשוב כמפרשיו לעקור היראה ולנטוע האהבה בעבודת אלקים. אדרבא אחרי אשר נשא משלו הוסיף על דבורו: בין כך ובין כך, יהי מורא שמים עליכם ופתרון המשל כך היא. בלשון עברי התיבה, עבד" פי שנים ברוחו. (א) איש העובד בשכרו לפרקים כמו שכיר יום או שנה. אם בעל הבית לא ימלא דבורו ולא יתן או ירע שכרו אז העבד יעזוב רבו ולא ישלים מלאכתו. העובד כזה יקרא בלשונו Diener. (ב) עבד הנמכר לצמיתות או עבד זליר בית אשר יקרא בלשונו Sklave אם רע או טוב מעמדו בבית אדניו, לו אין משפט עמו, ולא יעזוב משמרתו כל עוד נשמתו בו.

ועתה אנטיגנס שואל מאתנו: אל תהי' כעבדים המשמשין את הרב ע"מ לקבל פרס Euer Verhältniss zu Gott ist nicht wie das Verhältniss eines Dieners, der so lange zu Dienst verpflichtet sich weiss, als er pünktlich den bedungenen Lohn erhält, . . . sondern wie das eines Sklaven, der zu dienen hat ohne Rücksicht auf Gegenleistung. Ferner ירהי מורא שמים עליכם. Zu dem Bewusstsein der Dienstverpflichtung lasst auch die Ehrfurcht vor Gott Euch bestimmen.

החיות של הארבע מלכות.

את הגמל זו בבל שנאמר בת בבל השרודה אשרי שישלם לך גמולך שגמלת לנו, ואת השפן זו מדי כי מעלה גרה היא שמגדלת צדיקים שנאמר ומרדכי יושב בשער המלך. ארנבת זו יון כי מעלה גרה הוא אלכסנדרוס כדי חזי לשמעון הצדיק קאים על רגלוהי וכי. החזיר זו ארום שמפרים פרסה מראה עצמו כשר וגרה לא יגר שאינו מגדל צדיקים אלא הורגם. (מדרש רבה ויקרא י"א ד').

ירוע שלא כל בעלי החיים ימצאו בכל העולם כלו, אבל מינים ידועים ישכנו במקום אחד ולא זולתו, ובמקום אחר ישכנו בע"ח אחרים. ד"מ במקום שימצא האריה לא ימצא הרוב הלבן, וכדומה לזה יש לכל מין גבול ידוע אשר לא יעבור. כמו כן גם החיות הביתיות אשר הכניע לו האדם ולמד אותן ברבות הימים לשכון עמו יחדו ולעשות מלאכתו, גם הן תבאנה מארצות ידועות ששם היה מקום מולדתן בעצם וראשונה, והעמים שגרו שם הרגילו אותן לזה בראשונה ואחר כך באו גם לעמי ארצות אחרות. ד"מ החתול נמצא כעת בכל אפסי תבל, אבל מוצאו הוא מכוש. משם בא למצרים ומשם לסוריא ואיברופה. חכמת הלשון והקדמוניות יורונו הדרך למצוא מקום מולדתה של כל חיה ביתית. הסוס לא היה ידוע להמצריים הקדמונים, ולא נמצאה תמונתו על שום כתובת מהכתובות הקדמוניות של המצריים וכ"כ לא ידעו ממנו עמי-שם הקדמונים, ובהחלקים הראשונים שבבראשית המספרים מחיי העמים הקדמונים לא יזכר ולא יפקד הסוס וכנגד זה נראה על הכתובות המצריות חמורים לרוב, וכן יבוא זכרם בבראשית גם בהחלקים הקדמונים⁽¹⁾. ומוזה נראה שאין מקום מולדת הסוס במצרים וסוריא, רק שבא לשם ממקום אחר, דומה לביאתו לאמריקא ע"י ההישפאניער. הרועים הידועים בשם היקסעס הביאו בראשונה את הסוס למצרים, ואחר שפרה ורבה שם מאד, היה משם מוצא הסוס לסוריא וארצות אחרות. (דברים י"ז ט"ו, מ"א י' כ"ח) אבל המוצא הראשון של הסוס היה מהודו ופרס, שכן נמצא בכל הלשוניות של העמים האריים מלה אחת על הוראת סוס, בלשון סאנסקריט Asva, צענד Aspa, פרסית Ast ארמינית Asb וכדומה, ומוזה נוכל לשפוט בצדק שהעמים האלה ידעו את הסוס מקדם קרמיה עת היו עוד גוי אחד ופרס נפרדו לעמים שונים. וע"כ נגזור אומר שהסוס בא לעמי-שם מהאריער מהודו ופרס, וע"י הרועים הנזכרים להמצריים. וכנגד זה לא ידעו האריים הקדמונים מאומה מהחמור, כי אין להעמים האלה מלה משותפת שתורה על החמור, וארבה asinus בלשון רומית otinos בלשון יון באים מלה סעמיטית: אתון, ומוזה נלמוד שהאריים קבלו את החמור מהסעמיטים. מכל זה דבר ברחבה החוקר לענארמאנט עיין Lenormant Anfänge der Cultur I., 230 והנה בהיות שהעמים הקדמונים הקדישו את הבעלי חיים אשר יקרו בעיניהם, ונשאו אותם למעלת אלילים, ע"כ לא ימלט שלא נכיר גם באמונותיהם את היחס הזה של תולדות בעה"ח. וכן נראה באמת שהאריים הקדישו והעריצו את הסוסים ובפרט הפרסיים כי אצלם היו הסוסים יותר גדולים ויותר יפים גם מסוסי הודו⁽²⁾ (Herodot III 106), והמובחרים שבסוסי מדי היו קדושים להשמש (שם I 189). ובהיות הסוס מצוי וקדוש בפרס ומדי ע"כ הוא מורה על שני אלה העמים, וכן יאמר ירמיה בנבאו על מפלת בבל ע"י פרס ומדי: קדשו עליה גוים העלו סוס (נ"א כ"ז) ומסיים: קדשו עליה גוים את מלכי מדי. ועפ"ז נבין מה שיספר הערראט (VII, 57) שקודם מלחמת אחשוורש הוא Xerxes עם היוונים הראו לו את מן השמים שלא יצלח במלחמתו על ידי המקרה שסוסה ילדה ארנבת. הערראט יבאר שהכונה בזה שיכנס ליון בהוד והדר כסוס ויצא בבזיון כארנבת כי היוונים יבאו עליו, אבל באמת המכוון בזה הוא שפרס הוא הסוס, לא די שלא יכניע את יון הוא הארנבת כמו שיבואר אלא שיון יגדל עוד יותר ע"י מפלת פרס, וזוהי הכונה בהולדת הארנבת

(1) בכלל היה הסוס אצל בני ישראל כדבר לוקסעס. רק לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס וכו' וזהב לא ירבה לו (דברים י"ז ט"ז) ותמלא ארצו סוסים ואין קצה למרכבותיו (ישעיה ב', ח'). אבל החמור היה כדבר הכרהו ומצוי לרוב וע"כ ידובר רק ממנו בפסוק וכל פטר חמור תפדה בשה (שמות י"ג, י"ג).

(2) ואולי ירמוז לזה זכריה י', ג'. ושם אותם כסוס הודו במלחמה ונחזין לקרות הודו.

מן הסוס. ולהיפך קודם מלחמת קרעזום היוני עם כורש הפרסי שאז גברו הפרסיים בא האות ע"ז ע"י שסוסים אכלו נחשים (Herodot I 78) היינו שהפרסיים הכ הסוסים יכניעו את היונים, רק שפה באו במקום ארנבת נחשים המורים ג"כ על יון, כי הנחשים היו קדושים אצל היונים וזכרים הרבה בסיפורי אליהם.

מצד אחר היה החמור נכבד מאד בעיני עמי-שם. ובעת שאצל האריות החמור היה נבזה ושם כינוי לגנאי, היה חמור אצל הסעמיטים תואר הכבוד, יששכר נדמה לחמור (בראשית מ"ט י"ד) וזכריה יאמר הנה מלכך יבא לך וכו' עני רוכב על חמור ועל עיר בן אתנות. (ט' ט') והיה שם עצם פרטי חמור אבי שכם (בראשית ל"ג י"ט). כ"כ היה חלק אחד מארץ סוריא נקרא Mirisu היינו חמור כמו שהראה החכם שראדער Assyrisch-Babylonische Keilinschriften 324 והחמור היה קדוש להמולך אצל עמים רבים התרחק של העוים (מ"ב י"ז ל"א) היה לפי ערות חז"ל (סנהדרין ס"ג) עם ראש חמור, וכן היה הכיון (עמוס ה' כ"ו) לדעת האבן עזרא בתמונת פרד. עיין אודות קדושת החמור Movers Phönizien (I 365—388) וכ"כ יאמר יוסיפין נגר אפיון ס"ב ז' שהחמור היה קדוש בעיני עמים רבים וע"כ העלילו גם על היהודים שמקדישים אותו. מהעלילה הזאת ידבר גם (Plutarch Symp. 4, 5) ובמקום אחר (Isis et Osiris 31) יספר פלוטארך שיש אימרים שטיפהאן בברחו מן המערה רכב על חמור משך ז' ימים ואח"כ כאשר ניצל הוליד שני בנים את ירושלים ואת יהודה. ומסבת העלילה הזאת שינו הע"ב זקנים וכתבו במקום וירכיבם על החמור (שמות ד' כ') וירכיבם על נושא אדם, כדי שלא ימצאו בתורתנו שום רמז ויסוד להעלילה הזאת.

כמה שהסוס היה החיה הקדושה של פרס ומדי והחמור היה קדוש בעיני עמי-שם, כי בארץ מגורתם היה מקום מולדת החיות האלה, כן היה השור קדוש אצל המצריים והקדושו והעריצו מאד את השות שקרא Apis (Herodot III 28) וזה יען שבאפריקא הבהמה היא מסוגלת להיות מלומדת ונבנעת לרצון האדם יותר מבשאר ארצות ושם היו הבהמות הביתיות הראשונות ראה מה שדבר בזה החכם לינק (Link die Urwelt und das Alterthum 181, 184). ועוד היום נמצאים שם עדרי בקר לאפים ולרובבות הרבה יותר מבשאר ארצות (עיין ברעהם). והמצריים העם היותר קדמון שבאפריקא הכניעו בראשונה את השורים, ובראותם התועלת שמביאים בעבודת השדה ושאר מלאכות הקדושו אותם מאד, ואמרו שנפש אפס היא נפש אזורים הוא האל העליון של המצריים (Diodor I, 8). והנה ראינו שלכל שלשת המשפחות (ראססען) שם חם ויפת היו חיות מיוחדות. וגם להעמים שנפרצו מהם היתה לכל אחד חיה מיוחדת ועל שמה נקרא העם הזה או הארץ שגר בה. ארץ ספרד נקראה מאת הצורים הישפאניה על שם השפנים הרבים הנמצאים שם. את מצרים יכנו הנביאים בשם תנין (יחזקאל כ"ט ג') על שם הקראקאדיל הנמצא בתוך יאר מצרים. וכן ראו חז"ל בהגמל השפן הארנבת והחזיר את הארבע מלכיות אשר מלכו על ישראל. והילקוט ויקרא אחר הדרש הנזכר בכבוא כאמרי זה אמרו: ד"א את הגמל זו בכל כי מעלה גרה היא שמקלסת להקב"ה וכו' ד"א את הגמל זו בכל וכו' ד"א ואת הגמל זו בכל וכו' ונתנו ע"ז מעמים שונים כעל דבר ידוע ומקובל לכל. ובלי ספק יש סבה למה נמשלו הרי מלכיות דוקא להחיות האלה.

דבר יון כבר העירותי שנמשל לארנבת, וזה יען שהארנבת היתה קדושה ביון והרבה ארצות ואנשים נקראו על שמה. בהיותה קדושה להאפהראדיטה או הווענוס, האמינו שהאוכל מבשרה ז' ימים קונה לו הדרת פנים (Plinius H. N. 28, 79) יען כי ווענוס כימונה על היופי. כל משפחת הבטלמיים היונים שמשלו במצרים קראה את עצמה בשם לאני שהוראתו ארנבת (Pausanias I, 6, 2). וזה יען כי המשפחה הזאת הוקירה מאד את אפהראדיטה. וביחוד במלמיום פהילאדעלפוס ואשתו ארסיניה חגגו את חג האפהראדיטה ביתר שאת עיין (Creuzer Symbolik II 425)

את אשתו ארסיניה זאת הקדישו בתור אפהראיטה צעפירית ובנו לה היכל באלכסנדריה, ועל כתובת אחת מצרית היא נקראת אהובת Athyr ואמהער אצל המצריים היא אפהראיטה (Ideler Hermap. Tab. XXVII, I) ומהיותם עובדי אפהראיטה ביתר שאת ע"כ קראו את עצמם מלכי המשפחה הזאת בשם לאגידען או ארנבת, היא החיה הקרושה להאפהראיטה. וע"כ שינו הע"ב זקנים שהעתיקו את התורה בימי בטלמיוס פהילאדעלפוס הנ"ל³), וכתבו במקום ואת הארנבת

³) כל הקדמונים מספרים שהעתקת השבעים היתה בימי פהילאדעלפוס שמלך 246—286 קסה"ג, וכנגד כלם מאחר אותה הר"ר גרעטץ בחלק ג' מדברי הימים שלו (הוצאה ראשונה ושניה) עד מלך פהילאמעטאר שמלך 145—181 קסה"ג ואין לו ע"ז שום ראיה, רק הדבר מסתבר לו כן יען שלא נמצא — כן יאמר גרעטץ — שפהילאדעלפוס אהב את היהודים ולחיפך מפהילאמעטאר נדע שאהב אותם והיו לו שרי צבא יהודים ובפניו התוכחו היהודים השומרונים והרשה להם להיהודים לבנות את היכל חוגיו הירוע. ובאמת הסברה הזאת קלושה מאד כי לא כל אוהב היהודים מחויב להתעסק בהעתקת תורתם, וכנגד זה נדע שפהילאדעלפוס היה אוהב חכמה ואסף ספרים הרבה להמועאום שבאלכסנדריה וקרא לשם חכמי דורו לדרוש ולחקור בכל המדעים והוא בעצמו חבר ספרים. עיין Strabo 789 שדוה אוהב חכמה וחקר במדעים. ומפהילאמעטאר וכן יספר ממנו Strabo 789 שדוה אוהב חכמה וספרים ואדרבה שטראבא צד 796 יאמר אין זכר בקורות הימים שדוה אוהב חכמה וספרים ואדרבה שטראבא צד 796 יאמר בפירוש שאחר התלמי השלישי (222—246) היו כל מלכי מצרים רעים וחטאים ובלו כל זמנם בתענוגים, וע"כ גם הסברה נותנת שלא בימי רק בימי פהילאדעלפוס נעשה העתקת השבעים. — מההעקה הזאת יספרו אריסטיאה במכתבו הירוע (הנעתק מהרב בעל טאור עינים בחלק הדרת זקנים), פילון היהודי חיי משה ס"ב יוסיפין קדמוניות י"ב ב', מכילתא פירשה בא, בבלי וירושלמי מסכת מנלה, מסכת סופרים, מסכת ספר תורה פ"א ה"ח, סוף מגלת תענית הבומר יוסטין שחי בהמאה השניה לסה"ג בספרו המכונה Admonitione ad graecos ועפיפאהניוס בספרו de mensuris et ponderibus גם אבולפח בהבראניק השומרונות שלו נרפסה Paulus neues Pepertorium I 117, ומכל אלה אין גם אחד שיאמר שההעתקה היתה בימי פהילאמעטאר כי קצתם יאמרו סתם שהמעשה היה בימי תלמי המלך ומי שמבאר שמו יאמר בפירוש שדוה בימי פהילאדעלפוס. ואין להשיב שכלם שאבו ממקור אחד, וע"כ אין הסכמתם מוכחת מאומה כי רובם מספרים את המעשה כל אחד בסגנון אחר. ד"מ פילון לא יספר דבר ממספר המעתיקים, וכנגד זה יספר שהסכמת כלם לדעה אחת עפ"י רוח הקדש יוסטין יספר שדרש וחקר באלכסנדריה אודות זה וגרוע לו שהע"ב זקנים נרו בע"ב אוהלים כל אחד באהל מיוחד, ועפיפאהניוס יספר שדוה להם ל"ו אוהלים בכ"א ישבו שני מעתיקים, ונראה מזה ברור ששאבו ממקורים שונים. — בכבלי (מנלה ט' ע"א) אמרו ששינו ארנבת על שעירת הרגלים יען כי שם אשת בטלמי היה ארנבת, ובורושלמי מנלה א' ט' אמרו יען ששם אם בטלמי היה כן, ובאמת היה שם אשת פהילאדעלפוס ארסיניאה ושם אם אביו היה ל"כ ארסיניאה (Pausanias I 7. 1) ונראה שנחלק להם ארסיניאה על ארנבת הדומות זו לזו כמבטא אבל שם אשת ואם פהילאמעטאר היה קלעאפאטרה ואיך יכלו להחליף קלעאפאטרה על ארנבת? — מעתיק ס' בן סירא. הוא נכד המחבר שחי גם לדעת המאחרים אותו, קרוב אחר פהילאמעטאר, מדבר בהקדמתו מהעתקת כל ספרי תנ"ך כמדובר ירוע ומפורסם בתוך האומה, ואם נאמר שהעתקת התורה היתה בימי פהילאמעטאר הלא נשאל מתי נעתקו שאר ספרי נ"ך, ואיך יכלו כוונן קצר כזה להתפשט ולהתפרסם? וכן נדע מספרי דימעטריוס ועפולעמוס שחיו ל"כ תיכף אחר פהילאמעטאר, שהעתקת השבעים היתה כבר ביטויהם מקובלת באומה כדבר ישן ונעלה מכל ספק עיין Freudenthal, Hellenistische Studien 43, 48, 62, 98, Monatschrift 1877 S. 71 וגם מזה מוכח שההעתקה היתה בימי פהילאדעלפוס.

(דברים י"ד ז) ואת שעירת הגלים, כי הארנבת תורה על אפֿהראדיטה וארצה יון ומלכי תלמי.

בהגמל ראו חז"ל את בכל, יען כי דרך בכל היה מוצא הגמלים בעלי שני גבים עיין (Zeitschrift d. D. M. G. XXIV 436) ועל הכתובות האשוריות והבבליות יזכר שם הגמל יותר משם שאר כל הבעה"ח כמו שהעיר שראדער בספרו (Keilinschriften und das alte Testament 60). וע"כ אמרו בפרק שירה: גמל אומר ד' ממרום ישאן וממען קדשו יתן קולו שאוג ישאג על נהו וכי' (ירמיה כ"ה) כי בהגמל ראו את בכל שהחריבה את נהו ד'.

בהשפן ראו את פרס ומדי אולי על שם השפנים הרבים שהיו שם דומה לשם הישפאניא, ובאמת נמצאת במדי עיר ששמה Isphan ובבאקטריען היה גליל ששמו Aspionus שמוכיר (Strabo 517) וכן אמרו בילקוט על הפסוק שפנים עם לא עצום זה מדי.

ובדבר החזיר זו ארום, ידוע שכוננו בזה למלכות רומא, וגם במקום אחר קראו את רום בשם חזיר, ואמרו על הפסוק יכרסמנה חזיר מיער (תילים פ' י"ד). זה רומולוס (ילקוט סימן תת"ל). והנה חז"ל קראו את הרומיים בשם אדומים בני עשו, יען כי שני העמים האלה היו דומים ול"ז בתכונותיהם ופעולותיהם הרעות לבני ישראל. האדומים עובדים את אל המלחמה מארס הוא מאדים כמו שנאמר ועל הרבך תחיה (בראשית כ"ז מ') וע"כ יצא עשו כלו אדמוני ואמר ליעקב הלעיטני נא מן האדס האדס הזה (שם כ"ה כ"ט) כי מראה מארס הוא אצל כל העמים ארום. האדומים האלה בני עשו הרעו מאד לישראל כמו שיאמר יחזקאל (ל"ה ה') יען היות לך איבת עולם ותגר את בני ישראל על ידי הרב בעת אידם וכי' וכ"כ היו תמיד לאכן נגף לבני ישראל כמו שיספר יוסיפון במלחמותיו, ובכל התכונות האלה שוה רומא לארום. גם בוני רומא, רעטוס וראמולוס הם בני מארס, ומארס היה קדוש מאד בעיני הרומיים וקראו על שמו את החודש הראשון שבשנתם הקדמונות, וגם הם חיו על הרבם והכניעו את כל עמי הארץ, וגם הם הרעו לנו מאד ואכלו את ישראל בכל פה, וע"כ השתמשו חז"ל בשם ארום על הרומיים כי בשניהם ראו את הכח הרע והמשחית, הוא מארס — מאדים. והנה את מארס ציירו בתמונת חזיר, ויספרו ממנו שבתמונת חזיר הרג את אדני או תמוז Ovid Metam. X 298 ואצל הסוריים היה נקרא חזירן, וע"כ ראו חז"ל בחזיר את רומא, מסבת התיחסות הרומיים אל מארס. גם ידוע שאת החזיר הקריבו הרומיים קרבן לאליליהם בימי הניהם ובעת שכרתו ברית וקברו מתיהם הוא קרבן Porcea praesentanea ובכלל האמינו שהחזיר הוא מסוגל לקרבן ודמו מכפר עונות, הרבה יותר משאר כל הבעלי חיים עיין Ovid Metam. XV, 111, ואין כל ספק שלסבה זו קראו חז"ל את רומא בשם חזיר.

יישוב דקדוקים בתנחומא

מאת מאיר קאהן ביסטריטין.

(המשך.)

9) פרשת שמות: "הענין צריך היה משלפניו" עכ"ל. כתב מהר"י: "תחת צריך צ"ל ערוך, ור"ל ענין שליות משה לנאול ממצרים היה ערוך ומתוקן עוד משלפניו ובמרים בואו לעולם כאשר הוא הולך ומפרש ומסיים: והיה משה מתוקן להם" עכ"ל. אמר מכבי: כמה גדול כחו של ספר משובש, שמשנה לא לבד את העור. אלא אף את הפיקח בדרך ההשערה ומכריחו להמציא בתחבולות כנה, שלא עלתה מעולם על דעת הדורש! וכן נמי הכא. נפתח נא את התנחומא, דפוס ויען משנת תרכ"ג, ונמצא שם כתוב: "הענין צריך למה שלפניו", וזו היא

נוסחא הגונה, שאינה נותנת מקום לשום דיוק ותשמרנו מחירור עקום ביישובו, מאחר שהיא מסכמת עם הענין שאחריה. המדרש מתחיל את המאמר בזה הלשון: „ויאמר ה' אל משה במדין. מאחר שדבר עמו בסנה חזר ודבר עמו במדין, הענין צריך למה שלפניו: מה כתיב למעלה מן הענין? ומשה היה רועה" עכ"ל. והנה ממה ששואל: „מה כתיב למעלה מן הענין?" נראה בהדיא, שמלת „הענין", הנזכרת קודם לכן, כוללת בתוכה את הדיבור בסנה ובמדין כלומר הדיבור בבחינת שליחות משה למצרים; וענין שניהם כלומר של „לכה ואשלחך" ושל „לך שוב" צריך למה שלפניו (שהוא המאמר: ומשה היה רועה, הכתוב קודם ענין דיבור של הקב"ה על אדות השליחות) שאלו לא היה ראה הקב"ה, כשהיה מרע"ה רועה את צאן יתרו במדבר, שיש למשה רחמים על צאנו של בשר ודם, לא הוה אמר ליה: חיך אתה תרעה צאני ישראל (ש"ר פרשה ב) ועור אנו רואים, שענין השליחות צריך למה שלפניו, שאם לא היה בודק הקביה את משה בדבר קטן תחלה לא היה מעלהו אחר כך לגדולה (שם) ומשום הכי מסים הרורש הישב באמרו: „עתידין ישראל להגאל ממצרים והיה משה מתוקן להם דכתיב ומשה היה רועה," עיי' מרעה צאן בהמה בא לידי מרעה צאן אדם ומתוך שהיה משה רועה יצאה השליחות מן הכח אל הפועל, הרי אתה רואה, שענין השליחות צריך למה שלפניו ואם כשל עוזר נפל עוזר.

10) פֶּרֶשֶׁת מִשְׁפָּטִים: „לפי שראה שלפי גולה וכולי מתיכן אני בונה המדינה הזו כלה צוה ופסק (ליתן) להם" עכ"ל. כתב מהר"ר: „הובא בפירוש רש"י על דניאל בשם רבי תנחומא, ושם כתוב כראוי שלפי עכ"ד. אמר מכב"י: איפכא מסתברא, שמה שכתוב בפירוש רש"י בדניאל הוא שיבוש והגירסא שלפניו הוא מחוורת, מאחר שמצינו סגנון לשון זה עוד במקום אחר והוא במסכת שבת (ס.) „שלפי הגזירה היוי", והכונה: הנחלצים והנפשטים מבגדיהם בגזירה ובגולה, מענין שלף איש נעלו (רות ד, ז) שהאויבים הפשיטו מעליהם את בגדיהם כמו שמצינו כתוב (יחזקאל טז, לט) והפשיטו אותך בגדיך; ויש לפירוש זה סיוע ממה שכתוב בתנחומא קודם לזה: „א"ל הללו עניים שהגלית מארצם רעבים וערומים", שמשאתה אומר „ערומים" אתה שומע, שהיו שלופי בגדים, ולפיכך מסים גם התנחומא עם סגנון לשון זה ואומר: „לפי שראה את ישראל שלפי גולה מטולטלים דווים ברעב." חוזר ושונה מה שנוכר כבר למעלה „רעבים וערומים," אם גם הופך כאן את הסדר ומזכיר תחלה הערומים והרר הרעבים. והנה יש לי עוד להעיר כאן, כי מצינו גם כן „שלפי קציר חטים" (יבמות קטז:) ופירושו: חליצת הקציר מן השרות כלומר חליץ מהם והלך חלף לו; וכמו כן גם, שהוספת המלה „ליתן", העומדת בין שני חצאי לבנה, היא אך למותר, מאחר שהמלה „פסק", במובן קביעות וקציבה, כוללת בתוכה גם ענין הנתינה כמו פוסקים צדקה לעניים (שבת קנ.) שהכונה פוסקים ליתן, וכן אומרים בלשון אשכנז: *er hat ihm ausgesetzt eine Summe zu geben* מפני שמוכן מעצמו.

11) פֶּרֶשֶׁת כִּי תֵשֶׂא: „הסחר שהוא דומה לסוחר. מה הסוחר כל דבר שאתה צריך אתה מוצא בו" עכ"ל. כתב מהר"ר: „מה הסוחר הזה, שאתה מוצא בו כל דבר שאתה צריך? ובסנהדרין (לז.) לא כתוב כי אם „הסחר שהוא דומה לסחר" ופירש רש"י: „דומה לסחר בעגולה" עכ"ד. אמר מכב"י: בתנחומא דפוס וויען, שהזכרתי כבר למעלה, כתוב גם כן „הסחר שהוא דומה לסחר" ולא לסוחר, וכונת הדרשן לומר, שענין מלת „סחר" דהבא הוא היקף וגרר כמו המדייר את שדהו עושה סחר (שביעית ג) וכונה זאת לא נעלמה ממנו אם נחקור עד תכלית דבריו, אשר הוא מוסיף על שתי המלות „שדומה לסחר"; כי באמרו: „מה הסחר הזה כל דבר שאתה צריך אתה מוצא בו" אינו רוצה לומר יותר, אלא: שכל המפקיד את כליו, חפציו, וצאנו ובקרו במקום מוקף גדר, הוא ימצא בשעת

הצורך כל אחד ואחד על כווננו ולא יחסר לו כלום. במקום שהניחם ינחו ובאשר העמידם שם יעמודו, לפי שעל ידי הנדר, שמקיפם סביב, אי אפשר שיבואו לכלל הפסד ויאבדו, מה שאינו כן כשמפקיד קניינו במקום פרוץ אין חומה; שוא יבקש את כליו, הרוח נשאם. את חפציו, הרי הם נגנבים את צאנו ובקרו, והם נפוצו ואינם.

(12) שם: "כולן הטאות כמו בטנך ערמת הטיין" עכ"ל. כתב מהר"ר: "מלות כמו "בטנך ערמת הטיין" יתרות וצריך למחותן" עכ"ר. אמר מכב": אין צריך לכחות כלל, כי הדבר דבור על אפניו כשנתבונן על פני המאמר כולו, שנוכר שם, וזה הוא: "ד"א רבי יוחנן אוכר בטנך ערמת חטים זו תורת כהנים שכולה כפרה הטאות ואשמות והוא נתון באמצעיתה של תורה וכולן הטאות כמו בטנך ערמת חטים." בין ברבר קורא נעים! אם הוא (כלומר ספר תורת כהנים) נתון באמצעיתה של תורה וכולן ("צ"ל: וכולה כלומר האמצעית של תורה) הטאות, הרי יש סמך ורמז לדעה זו בדבריו הכתוב: בטנך ערמת חטים. בטן הוא אמצעית של גוף ומשמש כאן, על פי ההשאלה, על אמצעית התורה, ואמצעית זו מלאה חבילות הטאים כדאמרן, ולא נפלאה היא בעינינו, שרבי יוחנן קורא "חמאים" במקום "חטים", שהרי הוא דורש רק את השרש בלבד ולשרי המלות האלה יש שרש משותף חט, ובלאו הכי מצינו כבר "מחטו" (בראשית כו) חסר אל"ף.

(13) פרשת אחרי מות: "לטהור זה דוד שנאמר וישלח ויביאחו והוא אדמוני עם יפה עינים וטוב רואי" עכ"ל. כתב מהר"ר: "תמוה מאד כי איככה מורה הפסוק הזה על היות: טהור דוד? הלא אין בו זכר לכנוי: טהור? ואולי קרא בעל הדרש הזה "טהור עינים" (כבבבבוק א, יג) תתת: יפה עינים" עכ"ר. אמר מכב": ממה שאמרו חז"ל: (תענית כד.) "בלה בבת אביה שעיניה יפות אין צריך בדיקה" נראה, שהיתח קבלה בידם, שכל אדם שעניו יפות הוא טהור; ועל אמתת הפירוש הזה יעיד מה שמסופר שם מהנהו דבי נשיאה (שנקראים "עיני העדה") שאם הם טהורים במעשיהם נקראים העינים האלה יפות, וכן גם דוד נקרא טהור מפני שנאמר עליו "יפה עינים."

(14) שם: "אמר שלמה דברים ששחקה עליהם מדת הדין הוללים. כתיב לא ירבה לו סוסים וכו' וכתוב לא ירבה לו נשים וכתוב ויתן המלך את הכסף כאבנים" עכ"ל. כתב מהר"ר: "נלקח בשבוש וחסר, וכה צ"ל: אמר שלמה דברים ששחקתי על מדת הדין שלהן מעורבב" עכ"ר. אמר מכב": טעות הדפוס, שנפלה בתנחומא שלפני מהר"ר, הולכתהו שולל והניעה אותו לעייל פילי בקופא דמחטי ולישב את המאמר בדוחק, שאין כמוהו נמצא. בתנחומא שלי (שבו כתוב בשעות "ששוחקין" במקום "ששחקה") מתחיל המאמר עם "אמר רבי אחא עשה שלמה דברים" וכו', וכן הגירסא בילקוט על הפסוק הנזכר, שמשניהם נראה, שהסגנון "דברים ששחקה עליהם מדת הדין" לא יצא מפי שלמה, אלא הוא דרש של רבי אחא; וכשנאחו בגירסא הנונה זאת, אז נזכה להבין את המאמר על בריו ונזכר גם לקיים מלת "הוללים", שחסרה בילקוט ושנתקלקלה בתנחומא. כך היה דורש רבי אחא: עשה שלמה דברים, שעליהם אמרה מדת הדין בשחוק: הוללות! ולמיד של לשחוק דורש רבי אחא מענין "עם" כמו לרקמות (תהלים מה טו) לתומו (מ"א כא, לר) שענינו: עם רקמות, עם תומו.

(15) פרשת קדושים: "שבשעה שהוא מהולל להקב"ה" עכ"ל. כתב מהר"ר: "אחרי מלת שהוא צ"ל: קורא בתורה" עכ"ר. אמר מכב": לחנם הוסיף מהר"ר את שתי המלות "קורא בתורה" שהרי כבר נזכר ענין זה בלתי אמצעי קודם לכן, ומשאומר "מקדישו לתורה" אנו יודעין, שהתינוק קורא בתורה. אך אם גם נקבל הוספה זאת ברצון, מהו ענין "מהולל להקב"ה"? מהלל להקב"ה מבעי ליה, שקריאת התורה היא סבה, שהתינוק נתון שבח והלל להקב"ה. ולי נראה,

שהדרשן פותר מלת "הלולים" מלשון ובתולותי לא הוללו (תהלים עח, סג) עלמא דאולינן מיניה כהלולא דמי (עירו בין נד.) שענינן חופה וחתונה; והכונה: קדש את התינוק לתורה, ועל ידי קדושה זו יהיו אחר כך הלולים לה. "מהו הלולים? משעה שהוא מהולל להקב"ה" ר"ל: משעה שבא באירוסין והוא קשור על ידי חופה וחתונה עם הקב"ה, וידוע מאמר חז"ל (ברכות נו:) אל תקרי מורשה אלא מאורשה.

16) פרשת אמור: "לטבח שהיה נכנס ויוצא לפני המלך" עכ"ל. כתב המרי"ר: "תחת: לטבח צ"ל: לעבד עכ"ר. אמר מכב"י: מלת לטבח" מסכמת יותר עם ענין המאמר ממלת "לעבד. אלה דברי התנחומא: "מלה"ד לטבח שהיה נכנס ויוצא לפני המלך. אמר המלך גזור אני עליך, שלא תראה את המת מפני שאתה נכנס ויוצא ורואה פני. שלא תטמא את פלטרין שלי" עכ"ל; ובלי ספק, שהתנחומא רומז כאן על שר או רב הטבחים, שהוא שומר את ראש המלך וממונה גם כן על הממיתים את הרוני מלכות, וזה הוא עלול יותר שזרמן לו, על ידי ההתמנות השניה שיש לו, לראות את המת כאשר לאיש אחר, ומשום הכי אמר המלך אל הטבח הזה: גזור אני עליך וכולי. (אמר מא"ש פשוטו של משל שהכהן דומה לטבח שמכין סעודתו של מלך.)

17) פרשת בחקותי: "ולמי נתנה? לישראל" עכ"ל. כתב מהרי"ר: "בלי ספק היה כתוב לפני זה מאמר על אדות התורה, שעליה תשוב מלת: נתנה, אך חסר באהו" עכ"ר. אמר מכב"י: במקום שנכתב באמת "לפני זה מאמר על אדות התורה," אינו ראוי לומר: היה כתוב; שהרי בסיפא דקרא מאיוב, המובא שם בתחלת הפרשה, נזכר "חוקיו" והם התורה (ולפי זה צריך לגרוס "ולמי נתנם" במים" בסוף ולא בה"א, לפי שהפעל מוסב על חקיו, שהוא הרבים) ואם כן לא נדע איך חסר יבואנו, נוסף לזה, שמהמשך הענין נראה בהריא, שהתנחומא דורש את המלות "חקיו עשית" על התורה, שכן הוא אומר: "חקיו עשית ולא יעבור. אמר הקב"ה לישראל אם עשית את חקי אין השטן נוגע בכם שנאמר ולא יעבור," ומפורש יותר: "חקיו עשית ולא יעבור. כך אמרתי לשלמה וכולי. מה אמרתי לו וכולי. אם תקיים את התורה והחקים אין מלאך המות נוגע בך." (המשך יבא.)

הערות על מדרש איכה רבתי

מאת הר"ר יעקב רייפמאן.

(המשך.)

י) פתיחתא כ"ב: התחילו להיות עושין ברחובות וכו' חזרו להיות עושין בעיירות וכו' חזרו להיות עושין בחוצות עכ"ל. קדימת רחובות לעיירות תוכיח למדי דיותם פה מנרשי העיר הקודמים להעיר, ואל תתמה על שם: רחובות למנרשי העיר. כי כן פי' רש"י (סוטה כ"ז ב' ד"ה מנרשי): מנרש. רחובות פנויה עכ"ל. וחוצות הם שוקי העיר, ועיירות הם בתי העיר, וענין המאמר הוא: בתחלה עושין רק במנרשים הרחוקים מן העיר אלף או אלפים אמה, ואחרי כן גם בעיירות עצמו אבל אך בבתיים פנימה. ובסוף עושין גם בשוקים מקום רואים*.)

(יא.) פתיחתא כ"ג: זה התלמוד שהוא כלול בהם עכ"ל. תחת: כלול (בכ"ף) צ"ל: בלול (בבית) וכ"ה במדרש קהלת (פסוק זה). והוא ע"ד: כלול ה במקרא בלול ה במשנה וכו' (מנהרדק כ"ד א').

(יב.) פתיחתא כ"ד: ר' יוחנן פתח וכו' דא"ר יוחנן עכ"ל. הוא ע"ד: אמר ר' יוסף וכו' דאמר ר' יוסף וכו' (סוטה ח' ב') ויעוין פי' רש"י שם (ד"ה דאמר ר' יוסף). (יג.) שם: כמלא עוסקה של מי יום עכ"ל. בילקוט (ישעיה ס"ו רפ"ט). כתוב: עסקה של ניהגם.

(ד). שם: כתוב הוד והדר לפניו עב"ל. הוא הכתוב בדה"א (ט"ז כ"ז) ולא הכתוב בתהלים (צ"ו ו'). והראיה היא אך מסוף המקרא: עז וחדוה במקומו. (טו). שם: זש"ה ברוח הקדש על ידו בני קרח אלא אזכרה וכו' באותו שעה היה הקב"ה בוכה וכו' עב"ל. מזה עד סוף הפתיחתא. הוא לקוח לדעי ממדרש אלה אזכרה הנזכר בספרים רבים. והוא ספור משלי ומליצי, ומנמתו הוא אך להעיר את ההמון לבני ולמספר על אברן בית מקדשנו וחופש נפשנו וגופנו גם יחד. והמאמר הארמי הבא כאמצע הוא לקוח לפי השערתו משיר ארמי, כי גם עליו רוח השיר תנחו. (טז).

פתיחתא כ"ה: שלש שנים ומחצה עשתה השכינה עב"ל. שלש שנים ומחצה הוא מספר נזוטי במדרשים ובירושלמי. יעוין פתיחתא ל': ועשה שם שלש שנים ומחצה ובמדרש עצמו (פסוק רבתי בנוים): חד מאתינס אתא לירושלים עבד תלת שנין ופלג. ושם (פסוק היו צריה לראש): שלש שנים ומחצה הקיף אספסיונס ובמדרש שיר השירים (פסוק דודי לי ואני לו): חשש בצמטרוריה ג' שנים ופלג. וירושלמי (ערובין פ"ה ה"א): מעשה בתלמיד וותיק למד עיבורו בני שנים ומחצה. ושם (תענית פ"ד): שלש שנים ומחצה עשה אדריינוס מקף על ביתר. וכן במדרש תהלים (מטור י' פסוק א'): שלש שנים ומחצה היתה שכינה עומדת בהר היותם ואולי גם בכבלי (ערובין י"ג ב') הוה כתוב למבראשונה: שלש שנים ומחצה, תחת: שתי שנים ומחצה. וזכר לדבר. כי לפני זה שם כתוב: שלש שנים נחלקו ב"ש וב"ה. (יז). כמדרש עצמו (ד"ה איכה ישבה): מלך בשר ודם מה דרכו לעשות? יושב ודומם כ"ד אני עושה שנאמר ישב בדר וידום עב"ל. כ"ה הלאה (פסוק ישב בדר וידום). והוא תמוה במאוד מאד, כי: ישב בדר וידום שב אך אל: גבר הנזכר לפניו ולא אל השית".

(יח) ד"ה העיר רבתי עם: עשרים וארבעה פלמוות וכו' ועל כל הצר וצר עשרים וארבעה בתים עב"ל. מי האיש אשר לא טפש כחלב לבו יבין כרנע אשר כל המספרים כאלה הם אך נזומא והבאי. ויעוין ערוך (ערך עשר): ודקאמר כ"ד בלשון הבאי ונזומא. כדכתיב: מדכות כסיל מאה. כי שבע ופול צדיק וקם. כי שבע תועבות בלבו. ולמך שבעים ושבעה. ונזומא בהם. ואי אמרת היכי כ"ד? אמרו רינלו רבנן בטאי דנפישו למימר כ"ד, כי ההוא דהשוכר את הפועלים: אמר ליה דין כבר לקישא, דאי הוה כבר לקישא הוה מקשי לי כ"ד קושיי ומפריקנא ליה כ"ד פירוקי ומטילא רוחא שמעתתא, (יעוין גם תורת חיים ע"ז) וכן אמרו בסוף המדרש בכתובות כ"ד מוכי שחון הוו בירושלים עב"ל. וכן בכרכות (ג"ה א'): כ"ד בית הכסא איכא מאושפזאי לבי מדרשא עב"ל. ושם (שם ב'): כ"ד פותרו חלוטות הוו בירושלים עב"ל. ובפסחים (ג' ע"ב): כ"ד תענית ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים וכו' עב"ל. ובירושלמי (תענית פ"ד): רבי הוה ריוש כ"ד עוברין בבלע ד' ולא חמל עב"ל. וכן עוד הרבה. יעוין ערוך (ערך נזומא).

(יט). שם: פעם אחת בקש אנריפס המלך וכו' והיו קורין פסח מעוכין עב"ל. כ"ה גם בפסחים (ס"ד ב') יעו"ש.

(כ). ד"ה חד מאתינס אתא לירושלים וכו' זיל ואשכח ואייתו לי מה דאיכול ואשבע ואותיר וכו' ואייתו ליה מלחא וכו' חייך אית ביה דתיכול ותשבע ותותיר וכו' עב"ל. אין ספק לי אשר: מלחא איננו מלשון מלח רק מלשון מלוח עליו שיה (איוב ב' ד'). הוה אוכל מלוחים (קדושין ס"ו א') ויעוין פי' רש"י שם ושם. כי מלח בהיותו לבדו לא יכשר למאכל ולא תתכן אפוא עליו הלצת התינוק.

(כא). ד"ה חד מאתינס אתא לירושלים ואשכח חד מדוכא מטלקא נסביה ואוכליה גבו חייטא א"ל חייט לי הרין מדוכא תבירא. אפיק ליה אידו מלא קומציה חלא א"ל שזור לי חוטין עב"ל. כעין זה בכרכות (ח' ב'): אית לן ריחא דתבירא חייטור. אמר כרוכו לי מיניה נרדי ואיחייטיה עב"ל. וכן כתוב שם: אייתו ליה תרי ביעי א"ל הו דוגתא אוקמתי והו דוגתא חוורתו אייתי להו אידו' תרו גבינו א"ל הו דעיוא אוקמתי והו דעיוא חוורתו עב"ל. וכעין זה טמש יוספר מה בדבור הסמוך יעו"ש.

(כב). ד"ה חד מאתינס אתא לירושלים: על לבי ספרא וכו' מה אינון תשעה נפקין ותמניא עללין וכו' וכ"ד משמשין עכ"ל. בראש מדרש משלי יסופר זה במעט שנוי על מלכת שבא. וז"ל ומלכת שבא שמעת את שמע שלמה לשם ד' ותבא לנסכו בחירות וכו' אמרה לו מהו שבעה יוצאין ותשעה נכנסין שנים מוזנין ואחד שותה? אמר לה בודאי שבעת ימי נדה יוצאין. ותשעה ירחי הולד נכנסין שני דרין מוזנין. ו אחד (צ"ל: והולד) שותה עכ"ל.

(כג). ד"ה חד מאתינס אתא לירושלים עבד תלת שנין: חד דחמר וחד דבסיס עכ"ל. בסיס הוא חומץ בלשון התלמוד הירושלמי. יעוין ירושלמי (מעשר שני ספ"ד): חמריה דרהוא גברא מיפוק בסיס עכ"ל והוא ע"ד: סגי נהור. כי ההוראה האמתית מן: בסיס הוא; מתוק ונעים.

(כד) שם: עמא דתביר קדל עכ"ל. וע"ז במ"ב: אתה קשה עורף עכ"ל. בסנהדרין (ק"ד ב') כתוב באמת: עם קשה עורף. אולם דתביר איננו קשה רק: שבור, ואולי ר"ל עם אשר ראוי שישבר ערפו בעבור קשיו. כה. שם: וגמלא עמס עכ"ל. מלשון: בעממך (שופטים ה' י"ד). ועממס (נחמיה ט' כ"ב). עממי (שם ושם כ"ד).

(כו) ד"ה חד מאתינס אתא לירושלים: והוה מפלי עכ"ל. הוא השתמשות במליצה להתל בבני אדם. כי על ומליצה (משלי א' ו'). תרגם הארמי: ופלא ייתא. וההגה אשר בסוף הדבור: תפלי לשון בדיקה וכו' בלי ספק ממעתיק שונה כי מה לבדיקה פה?

(כז). ד"ה חד מתלמידוי דרבי יוחנן: חמתי בחלמי דאמרין לי באדר את מיית וכו' עכ"ל. בירושלמי (מעשר שני ספ"ד) ובמדרש תנחומא (סוף פרשת בראשית). יסופר זה על תלמיד אחד מתלמידוי ר' עקיבא. יעוין שם ושם. ובירושלמי צ"ל בפתרון: ונסיונין. תחת: וניסין בכתוב פה. והכתוב פה ובירושלמי בלשון ארמית כתוב במדרש תנחומא בלשון המשנה.

(כח). ד"ה חד בר נש: כפא בלשון יון עשרים דיקויא בלשון יון קירות עכ"ל. יעוין מוסף העריך (ערך דקא וערך כפא). ובכרכות (ג' ב') ופי' רש"י שם (ד"ה קפא וד"ה דיקא) ובכרם חמד (מחברת ראשונה מכתב י"א ומכתב י"ב).

(כט). ד"ה חדא אתתא: א"ר אבהו דברי חלומות לא מעלין ולא מורדין עכ"ל. בניטין (ג"ב א') ובהוריות (י"ג ב') מובא זה בשם ר' מאיר. ובבריתא המובאה בסנהדרין (ל' ע"א) כתוב: זה היה מעשה ואמר דברי חלומות ולא מעלין לא מורדין עכ"ל. ולא פירש מי אמר זה ובלי ספק צ"ל: ואמר ר' מאיר.

(ל). ד"ה שרתי במדינות: מהו כלי גולה וכו' ר' חייא בר אבא אמר חמת וקערה וכו' שטיח לישיבה וישן עליה וכו' עכ"ל. יעוין נדרים (מ' ס"ב) ומ"א (ע"א): אמר רב מאי דכתיב ואתה עשה לך כלי גולה זו נר וקערה ושטיח עכ"ל. והרא"ש שם גרס: גר (בדל"ת). תחת: גר (בריש). יעוין פירושו שם. והוא מתאים עם חמת אשר במדרשנו. כי נד וחמת אחד המה. ועל שטיח כתוב בפ"י הרא"ש שם: עור לישן עליו עכ"ל. ובפ"י המיוחס לרש"י ובפ"י ר"נ שם: עור לאכול עליו עכ"ל. ומעיני שלשתם נעלם הכתוב פה ששטיח הוא מיוחד לשני תשמישים. ישיבה ושינה. (לא) ד"ה אזכרה נניתי ר' סימון אומר הא חסילא הוא מסכמא עכ"ל. מסכמא היא מלה ארמית שמרונת. והוראתה כלות ונמור דבר מה. יעוין תרגום שמרני על התורה שמתורגמת בו כל לשון כל יון בלשון: מסכמא. ונרדפת אפוא היטב למלת: חסילא.

(לב). ד"ה ודמעתה על לחיה: והיו הדמעות יורדות על לחיה וכו' ולא היו יכולים לקנחן ונושרות על לחיה וכו' עכ"ל. תחת: ונושרות צ"ל: ונשרות.

(לג). ד"ה גלתה יהודה: בשם רב האוכל טבל של מעשר עני חייב מיתה עכ"ל. (כ"ה בירושלמי קדושין פ"ב סוף ה"ח מכות ט"ז ב') כתוב בשם רב: אכל טבל

של מעשר עני לוקה עכ"ל. ויעוין תוס' (יבמות פ"ו א'): וא"ת מנ"ל דטבל מעשר עני במיתה? הלא לא איתקש לתרומה? וי"ל דשמא אין בו מיתה עכ"ל. (לד.) ד"ה ומרוב עבודה: קטב טרירו מצוי וכו' ר' יוחנן ארז כולו מלא עינים וכו' ורשב"ל אמר עין אחת נתונה על לבו וכל מי שרואה אותו נופל וסת וכו' שמואל חמתיה ולא נפל אמר: עכן בית (נחש ביתי) עכ"ל. שמואל היה מהיר בחכמת הטבע כידוע ובעבור זה ידע היטב אשר הוא אך נחש ביתי ולא שד ומויק. (לה.) ד"ה טומאתה בשוליה. ד"א טומאתה בשוליה בשיפוליה וכו' עכ"ל. תחת: ד"א. צ"ל: ה"ה ד"ר (ר"ת: הרא הוא דכתיב).

(לו.) ד"ה כל עמה נאנחים: אם מי שיתן ולא לקח הרי הוא אומר נתן נתן לו מי שלוקח ואינו נותן על אחת כמה וכמה עכ"ל. הענין עצמו מוכיח אשר צ"ל: אם מי שאינו לוקח ואינו נותן הרי הוא אומר ורעה עיניך באחיך האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ד' והיה בך חטא (דברים ט"ו ט'). מי שלוקח ואינו נותן על אחת וכו'. תא חוי קורא משכיל מה גדלה שגיאת מעתיקי הספרים.

(לז.) ש"ס: עד כמה מתיישבת נפש? ר' אומר ככותבת ר' חנניה אמר כנוגרת עכ"ל. יעוין יומא (ע"ט א'): כותבת וכו' וקים להו לרבנן דכהבי מיתבא דעתיה עכ"ל. (לח.) ש"ס: אמר ר' פנחס עובדא הוה בתרתין נשין זניין באשקלון וכו' אמרת חדא לחברתה כד הוויין מתכחשין דא עם דא לית את אולא מהבא דחויין אפיס כיהודיאתא לבתר יומין אתרצית דא לדא אמרה לה על כולא שרי ושביק לך אלא על דאמרת לי חויין אפק כיהודיאתא לא שרי ולא שביק לך עכ"ל. מי יגלה עפר מעיניך ר' פנחס! וראית אשר היום יש גם בעמנו רבים הנכלמים מאד להתראות כיהודים ומתאמצים בכל כחם לבלתי יהי כל תו ישראל בפניהם ובמלבושיהם ובמנהגיהם ובשמותיהם ואף גם במדותיהם, ומכחידים כנלל זה מקרבם שלשת המדות: בושח, רחמים, גמילות חסדים, אשר בהן יצטיין בית יעקב.

(לט.) ד"ה לא אליכם: וצדקתך אלהים עד מרום אלו שני המאורות עכ"ל. ר"ל שהמאור הגדול (שמש) עושה צדקה עם המאור הקטן (ירח) בהאצילו עליו מאורו. כי הירח אין לו אור מעצמו רק מהשמש כידוע. והוא שב אל הכתוב למעלה: כשם שהתחתונים צריכים לעשות צדקה אלו עם אלו כך עליונים צריכים לעשות צדקה וכו'. (ט.) ש"ס: כרתניא חרש רופוס את ההיכל עכ"ל. בתענית (כ"ט א'). יעוין ש"ס יעין יעקב.

(סא.) ש"ס: כל היום דוה לגרדום עכ"ל. מה לחוצים ודחוקים המה פירושי מ"כ ע"ז! ולי ברור אשר צ"ל: בורדום. תחת: לגרדום. ויעוין גדרים (מ"א ב'): בורדום אין מבקרים ואין מוכרים וכו' למה נקרא שמו בורדום? שהוא כמעין הנובע עכ"ל. ובפ"ה המיוחש לרש"י: בורדום כמ"ם כמו בור נובע דם עכ"ל. וכן בפ"ה הר"ג: בורדום תיבה אחת כשתי תיבות בור דם והוא חולי שמקלה דם מלמטה עכ"ל. וזה מתאים מאד עם: כל היום דוה. שכל היום היא דוה וזבה דם כמעין הנובע. ויעוין פ"ה רש"י על דותה (ויקרא י"ב ב'): לשון דבר הוב מנופה עכ"ל.

(סב.) ד"ה הכשיל כחי: ארבעה דברים מתישין כחו של אדם ואלו הן התענית, והדרך, עין, ומלכות עכ"ל. בנטיין (ע"א) כתוב: ג' דברים מכחישיין כחו של אדם ואלה הן פחד, דרך, ועון עכ"ל.

(סג.) ד"ה על אלה אני בוכיה. אמרו מה אלו שדרכן לכך אינן רוצות, אנו על אחת כמה וכמה עכ"ל. כן בנטיין (ג"ז ב'): מה הללו שדרכן לכך כך, אנו שאין דרכנו לכך על אחת כמה וכמה עכ"ל. וכן בהירוות (פ"ג משנה ז'): בזמן ששניהם עומדים לקלקלה האיש קורם לאשה עכ"ל. וע"ז בירושלמי: למה? שהאשה דרכה לכן והאיש אין דרכו לכן עכ"ל. וכונת כל אלה היא אך שהביאה היא למזער דרך הטבע אבל משכב וזכר מתנגד גם לדרך הטבע. ולכן רע יותר מעשה משכב וזכר ממעשה הביאה. ככתוב בפ"ה הראב"ע (פרשת אחרי פסוק ואת זכר): והזכיר תועבה היא (אצל

משכב זכר) כי הוא דבר נתעב לנפש קדושה אפילו בתולדות (ר"ל ב ט בע) עכ"ל. והוא ברור מאד, עתה ראה והביטה קורא מבין! את הכתוב בשאלתות דר' אחאי גאון (ס' מ"ב): היכי דמי קרקע עולם וכו' ומפיק אביו אסתר לא דמיא לעז' ולחלול שבת, דנשים לכך נוצרו כשם שהארץ נוצרה לזריעה ולעבודה כך אשה נוצרה לבעילה עכ"ל. היש טעם בפירוש ההוא? היתכן אמרו אשר הנשים נוצרו לבעילה מבלי אין הבדל בין בעילת היתר לבעילת אסור? וטרוע נאמר כן על הנשים לבדנה ולא גם על האנשים? מה האות והמופת אשר יברר לנו, כי רק הנשים יעדה הטבע להפעולה הזאת ולא האנשים? הלא גם שניהם יצרה בכלים המיוחדים אל הפעולה ההוא? היתננו לבכנו להאמין אשר מפי גאון או רב או בר בי רב דחד יומא יצא פירוש כזה המצריך עלילות רשע ופזותה פה לאשה מנאפת לאמר: לא פעלתי און כי לכך נוצרתי? ומי לא יאמר אפוא, כי הפירוש הנכון על: אסתר קרקע עולם. הוא אך פירוש רש"י (סנהדרין ע"ד ב). וכי גם בעל השאלתות עצמו פי' כרש"י, והפירוש הנ"ל הוא רק טאת מעתיק שונה? והנה הרב הגאון הגדול הבקי הנשגב מו"ה יוסף זכריה שטרן בעל הספרים היקרים: זכר יהוסף, באור על שיר השירים כתב לי על אדות פירוש השאלתות כדברים האלה: מה שהארץ בלשון השאלתות (ס' מ"ב) אשה קרקע עולם דלכך נוצרה כמו שהארץ נוצרה לזריעה ולעבודה. אין מקום לבזון בכונתו שזירתה לכך יותר מהאיש, דהרי אדרבא ק"ל דאשה לא ספקדא אבל רק משום שבת דהוי מדברי קבלה. אלא שבא לבאר הא דהוית כקרקע עולם שלכך נוצרה בציירתה דאידו לא תעביד מעשה רק דאיהו קעביד בה מעשה, כמו הקרקע שזירתה לזרעה ולעבודה ע"י אחרים, וכמ"ש התוס' בכתובות ב' ע"ב וע"א נסתחפה שדהו דאיפקא ל"ל דאין הבעל שדה שלה יעו"ש וזה פשוט עכ"ד. והוא דוחק גדול ואפשר רחוק כאשר ישפוט כל החודר בלשון השאלתות, וברור לי אשר הגאון הזה לא אמר ככה, כי אם לדון את בעל השאלתות לכך זכות כמצות חז"ל באבות (פ"א מ"ו) וכפירוש הרמב"ם שם: אם היה אדם נודע שהוא צדיק מפורסם בפעולות הטובות ונראה לו פועל וכו' ואין אדם יכול להכריעו לטוב אלא בדוחק גדול ואפשר רחוק הוא ראוי שתקח אותו שהוא טוב אחר שיש שום צד אפשרות להיותו טוב עכ"ל. ואנכי לפי דרכי הנני מצדיק את בעל השאלתות באמרו אשר הוא לא הוליד את הפירוש הזה רק אחד המעתיקים השונים והפזוים.

מד. ד"ה מעשה בשני בני צדוק: בני צדוק הכהן שנשבו וכו' ברתיה דצדוק כהנא עכ"ל. בקינת ואת נוי חטאתי השמיטה יסופר זה על בן ובת ר' ישמעאל כהן גדול, וכן יסופר שם אשר השובים עצמם זוגום לא הוונה והחזוני כאשר יסופר פה יעו"ש.

מה. שם: וכד הוה אתי מבית ספרא אנא גלייא ליה ומנשקת ליה עכ"ל. בעין זה בשבת (י"ג א'): עולא כי הוה אתי מבי רב הוה מנשק ליה וכו'.

מו. ד"ה מעשה בדואג: ר' ביבא סננוריא אמר נהורא שמו עכ"ל. בלי ספק צ"ל: נהורא, תחת: ביבא סננוריא. כי כל אחד דרש לפי שמו. בכתוב בס' רש"י (סנהדרין צ"ח ב' ד"ה ינון שמו).

מז. ד"ה פרשה ציון בירדה: לשעבר היותי עולה ואילנות מסככות על ראשי ועכשו תלויה לשמש עכ"ל. בלי כל ספק צ"ל: נלויה. תחת: תלויה.

מח. שם: אין מנחם, א"ר לוי כל מקום שנאמר אין הוה ליה וכו' עד: צוה ד' ליעקב: כבר כתוב זה מלה במלה למעלה (ד"ה אין לה מנחם).

מט. ד"ה צדיק הוא ד' מי אמרו לפסוק זה יאשירו וכו' שנעשה גופו ככברה והיה ירמיהו מצויה אחריו לידע מה היה אומר וכו' עכ"ל. כל זה יסופר גם בתענית (כ"ב א' וב') יעו"ש.

נ. ד"ה קראתי למאהבי: הוא שירמיה אמר הציבי לך ציונים. הצטיינו במצות שהיו ישראל מצוינים בהם וכו' ומיד אתם חוזרים לעיניכם עכ"ל. לקוח מספרי (פרשת עקב סוף פסקא מ"ג): אע"פ שאני מלה אתכם לח"ל היו מצויינין במצות שכשאתם

חזורים לא יהיו לכם חדשים וכו' הוא שירמיהו אמר הציבי לך ציונים, אלו המצות שישאל מצווינים וכו' מיד אתם חזורים לערכים עכ"ל.

(גא) שם: בשעה שנלו ישראל לבבל מה מתוב למענכם שלחתי בבלה. נלו לעילם שכינה עמם וכו' עכ"ל, כ"ה במגלה (כ"ט א.) יעו"ש.

(גא.) ד"ה תבא כל רעתם לפניך: חטאו בראש ולקו בראשם ומתנחמים בראש חטאו בראש דכתיב נתנה ראש ונשובה מצרימה, ולקו בראש דכתיב כל ראש לחלל, ומתנחמים בראש דכתיב ויעבור מלכם לפניהם וד' בראשם עכ"ל. הוא תמוה מאד. כי מה ענין הראש אשר חטאו בו ומתנחמים בו אצל הראש אשר לקו בו? וכו"ל, כי על חטאו בראש צ"ל פסוק: ועטרת תפארת על ראשיהן (יחזקאל כ"ג מ"ב) ויעיון פי' רש"י שם: להתקשט לנאוף. ועל ומתנחמים בראש צ"ל פסוק: ושמת עולם על ראשם (ישעיה נ"א י"א).

(גג.) שם: ולקו באזן דכתיב אשר כל שמעו תצלנה שתי אזניו עכ"ל. (מ"ב כ"א י"ב) אין הכתוב הזה שתאים עם: ולקו באזן כמוכן, וכו"ל אשר צ"ל תחתיו: אפך ואזניך יסירו (יחזקאל שם כ"ה) וכן צ"ל הלאה אצל: ולקו באף. ועל: ומתנחמים באף אולי צ"ל: וריח אפך כתפוחים (שיר השירים ז' ט').

(נד.) שם: חטאו בהלל דכתיב (משלי א') כי רגליהם לרע יורצו עכ"ל. גם ציון: משלי א' גם מלת: כי הם ט"ס. כי פה צ"ל: רגליהם לרע יורצו (ישעיה נ"ט ז') המדבר על כל בית ישראל, ולא: כי רגליהם לרע יורצו אשר במשלי א' המדבר אך על חוטאים אחרים.

(נה.) ד"ה ההפך עלי בלהות: לשעבר אני מבהלת לאחרים כד"א ויבהולו להביא את המן עכ"ל. הוא ט"ס כי ענין ויבהילו הזה הוא אך חפזן ומהירות ואינו מתאים עם: אני מבהלת אחרים. ודי מאד בפסוק בלהות אתנך ובפסוק אז נבהלו.

(נו.) ד"ה ולא זכר: מפרכסין בדם עכ"ל. צ"ל: מפכסין, תחת: מפרכסין וד'ל נצבעים אדום ע"י הדם. והוא מן: פיקס, שהוא מין עשב שצובעים בו את הצמר אדום, ועיון ערוך ומוסף הערוך (ערוך פיקס) ועל הכתוב בת"כ (מצורע פרשת א' סי' י"ד): פיקס פי' הר"ש משאנץ: לשון כוחל ופיקוס והוא צבע אדום שהנשים צובעות רימוני פנים. א"נ כרוזל בלע"ז שהותכין קיסמין ומרתחין אותן והוא אדום עכ"ל. (נז.) שם: ביום אפו א"ר אחא יום אחד היה חרון אפו של הקב"ה וכו' עכ"ל.

כבר כתוב זה מלה במלה למעלה (ד"ה לא אליכם).

(נח.) שם: לעולם אין הקב"ה מיחד שמו על הרעה אלא על הטובה עכ"ל. ועיון תוס' (תענית ג' א' ד"ה ואילו טל): ועוד מצאתי כשאמר על כל הארץ יהיה טל כתיב ויעשה אלהים כן, וכשאמר טל יהיה על הגוה לבדה ועל כל הארץ יהיה חרב כתיב וידו כן ולא הזכיר בזה הש"י ומעמו אשר אומר כי הוא זה. כי אין הש"י מזכיר שמו על הרעה וכו' עכ"ל. וחדוש שלא הביאו ראיה מהמאמר הנזכר.

(נט.) ד"ה בלע ד': אתה סימית זרועו של ישראל וסימית עין ימינו עכ"ל. על זרוע לא יתכן לאמר: סימית. וברור אפוא אשר צ"ל תחתיו: צמית. מלשון: וצמתה ידו (נטיח מ"ב ב'). ופי' רש"י: יבשה עכ"ל. ועיון ערוך (ערוך צמת). ולשון יובש תתכן היטב על זרוע. ככתוב פה אח"ז: זרועו של אותו האיש יבשתי בש.

(ס.) שם: שלש מאות מחוי תינוקות וכו' ושלש מאות קופות וכו' לא היה פחות משלש מאות תינוקות וכו' תלת מאה. גרבין עכ"ל. ולמטה כתוב: שלשה מאות חנויות של מוכרי טהרות וכו' ושלש מאות חנויות של אורני פרוכת עכ"ל. ובפסוק ונערים בעין כשלו: ג' מאות תינוקות נמצאו חרוזים בשוכה אחת. נקל לכל איש אשר לא טפש כחלב לבו להבין אשר כל מספרי שלש מאות אלה אינם כי אם נזמא. ועיון פי' רשב"ם (פסחים ק"ט א' ד"ה משוי שלש מאות): לאו דוקא וכן כל שלש מאות שבשים עכ"ל. ולי נראה להוסיף שגם שלש מאות אשר בשופטים (ט"ו ד') לאו דוקא.

(סא). שם: שני אחים וכו' ומיד נרמו עונות ונהרגו ואיתאו רישהון לגבי אדריאנוס וכו' וקרא עליהן אם לא כי צורם מחרם עכ"ל. המשכילים על דבר מבינים, כי זה הוא נוסחא אחרת מספור בן כוזבא אשר לפניו. וכי שני האחים היו ראשי נושאי כלי בן כוזבא ולפי נוסחת מ"ב: ניתי כליא דאדריאנוס וניתב בראשו של שמעון קרובים מאד דברי הרב הגאון מו"ה ש"ר ז"ל במכתבו אשר בראש ספר תולדות השמים כי שמעון זה הוא בן כוזבא יעו"ש.

(סב). שם: וכי בן עבד אבוהון לאבוהן ויפקח אלהים את עיניה וכו' עכ"ל. וע"ז במ"ב: וכי בן עשה הקב"ה שהוא אביהם של ישראל עכ"ל. הוא תמוה מאד. כי הקב"ה הוא אביהם של כל הגוים וכל האמים ולא של ישראל לבד. ולי ברור, כי אבוהון היא אברהם. וכי תחת פסוק ויפקח צ"ל פסוק: וישכם אברהם בבקר ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר (לצורך ושמעאל) שם על שכמה (בראשית כ"א י"ד).

(סג). ד"ה זנח ד' מזבחו: מכח אותו הקול נפלה בכל דכתיב נפלה נפלה בכל וכו' הה"ד מקול נתפשה בכל וכו' הה"ד קול שאון מעיר וכו' עכ"ל. הוא משובש ומבלבל מאד. וכצ"ל: טכח אותן הקול נפלה בכל הה"ד מקול נתפשה בכל. רבי ברכיה וכו' אף מלכות הוה בן עשתה ואף הוא אינה צריכה ליפול אלא מכח אותו הקול הה"ד קול שאון מעיר קול מדיכל קול ד' משלם נמול לאויביו. ריב"ל אמר קול צרות מרגשות ואפלה עולה מ כ ר ד ג דול של צור ולמה? שקולו של עשו מקטרג. הה"ד כה אמר אדני ד' לצור הלא מקול (עשו) מפלתך וגו' (יחזקאל כ"ו).

(סד). ד"ה חשב ד': חיל וחומה וכו' כההוא דא"ר הונא ברי' דר' אחא שורא ובר שורא עכ"ל. בפסחי' (פ"א א') מובא זה בשם ר' אחא ואיתומא רבי חנינא.

(סה). ד"ה ראה ד' והביטה: מעשה בדואג בן יוסף וכו'. כבר כתוב למעלה (פסוק על אלה אני בוכיה). וכן יש עוד הרבה מאמרים כפולים במדרש הזה.

(סו). ד"ה תקרא כיום מועד: אשר טפחתי ורביתי אין כתיב כאן אלא אשר טפחתי ורביתי עכ"ל. צ"ל: אשר טפחתי ואשר רביתי אין כתיב כאן אלא אשר טפחתי ורביתי (כלי מלת: אשר לפני: רביתי) ומובן ע"פ הכתוב בסוטה (מ"ו ב'): אשר לשעבר משמע עכ"ל. ויעוין שם פי' רש"י. ור"ל אפוא כי ורביתי בלא מלת: אשר לפני מורה גם על העתיד להיות, והבן, ודברי מ"כ לא שרירין ולא קיימין.

(סז). ד"ה דוב אורב: כדתנן אילן שנפשח קושרין אותו בשביעית עכ"ל. בשביעית (פ"ד מ"ו).

(סח). ד"ה ויגרם בחצי: מעשה בבנו של ר"ח בן תרדיון וכו' ימלא פיהו הציץ עכ"ל. במסכת שמחות (סוף פרק י"ב) הובא המעשה הזה בשנים רבים יעו"ש.

(סט). שם: ומתין אצלי חמש שנים ואני מלמדו עכ"ל. יעוין חולין (כ"ד א'): כל שלא ראה סימן יפה כמשנתו חמש שנים וכו'.

(ע). שם: ואיתקבול גבי יוסי רישא וכו' ולא קריון ליה יוסי רישא אלא דלא הוה מאכליה אלא מוחין דעוף עכ"ל. בשכבר הימים הגהתי עפ"ז בשבת (ק"ל ע"א): יוסף רישא תחת: יוסף רישבא, וחרצתי משפטי אשר הוא יוסי רישא הנזכר פה. כי בן מורה הקריבו ללוי רישא דטווסא. יעוין שבת שם. עתה נודע לי כי כבר העיר ע"ז הרב הגאון רש"י ז"ל בהגהותיו על שבת שם.

(עא). ד"ה סכותה באף: סחי ומאוס וכו' מאסיא פסילאיא עכ"ל. תחת: פסילאיא צ"ל: וסולאנא. יעוין אהב נר (צד 115): סולאנא. הוא תרגום של סגים, והוא ידוע בסורי, ענינו דבר מאוס, ונזור משרש סלא אשר אביא למטה במקומו עכ"ל. ובשרש סלא שם כתוב: סלא. ידוע בסורי לשון מיאוס עכ"ל. ויעו"ש הרבה ראיות ע"ז מתרגום משלי. ולפי הדברים והאמת האלה מתאים היטב: סולאנא עם: מאוס. ויובל להיות גם אשר צ"ל: ומסליא. כאשר הוא בתרגום סורי וגם הוא משרש סלא הגדו.

(עב). ד"ה איכה יועם זהב: רבי שמואל אמר איך כיסה דהבא כד"א כל סתום לא עממוך. ורבנן אמרין איך שינה דהבא. רבי חמא ברבי חנינא אמר איך עמא דהבא דה"ד איכה יועם זהב דתני רבי חייה נחלים יכול עוממות וכו' עב"ל. עלה קמשונים וגם חסר באהו. וכצ"ל: רבי שמואל אמר איך כיסה דהבא כד"א כל סתום לא עממוך ותני רבי חייה נחלים יכול עוממות (שפירושו כבויות) וכו' ורבנן אמרין איך שינה דהבא דה"ד ישנא הכתם הטוב (הוא ע"ד יגיד עליו רעו) רבי חמא ברבי חנינא אמר איך עמא דהבא דה"ד והנה כהה הנגע ומת רגמינן (ויקרא י"ג ה) והא עמא מבת שא. ויעוין פי' רש"י פסחים (כ"ז א' ד"ה עוממות): עוממות, כבויות, כדכתיב ארוים לא עממוהו עב"ל ופירושו על איכה יועם זהב: יועם יכהה, כמא דאת מתרגם כהה (ויקרא י"ג) עמא עב"ל.

(עג). ד"ה בני ציון היקרים: ד"א מה היתה יקרותן? שלא היה אחד מהן הולך לסעודה עד שהיה יודע עם מי סועד, ולא היה חותם עד שהיה יודע עם מי חותם לקיים מה שנאמר אל תשת ירך עם רשע להיות עד חמס עב"ל. במכילתא (פרשת משפטים פסוק אל תשת). ובסנהדרין (כ"ג א') כתוב: כך היו נקוי הדעת שבירושלים עושין לא היו חותמין על השטר אלא א"כ יודעין מי חותם עמהן וכו' ולא היו נכנסין בסעודה אא"כ יודעין מי מיסב עמהן עב"ל. ולשון: נקוי הדעת שבירושלים מוכיחה שלא כל בני ירושלים היו נוהגים כן ככתוב פה. כי אם נקוי הדעת לבדם. והם ת"ח מצויינים. ותחת: לקיים מה שנאמר אל תשת ירך עם רשע להיות עד חמס הכתוב פה כתוב בפ' רש"י (ד"ה אלא א"כ יודעין מי חותם עמהן): שמא יחתמו עמהם עד אחד פסול ומבטל עדות כולם ונמצאו אלו בושים עב"ל. והוא א"כ אך שמירה מבושה ולא שמירה מעברה. אולם על ההיירות השנית פי' רש"י עצמו שם: שנגאי הוא לת"ח לישוב אצל עם הארץ בסעודה עב"ל. ויעוין תוס' פסחים (ק"ד א' ד"ה ואין מיסב). והוא כעין שמירה מעברה, ונ"ל. כי במאמר: לקיים מה שנאמר צריך למחות מלות: להיות עד חמס. הן הלשון מוכיח שהוא שב גם אל אמרו בראשונה: שלא היה אחד מהן הולך לסעוד וכו'. ולא יתכן אפוא להביא: להיות עד חמס רק: אל תשת ירך עם רשע לבדו הכולל בדרך דרש ובדרך אסמכתא כל שית יד עם רשע וכל מין התחברות אליו. ויש עוד המון דרשות הדורשות רק חצי פסוק לבדו.

(עד). שם: מיום שחרב בית המקדש בטל וין קדוש וחכובית לבנה עב"ל. כ"ה בסוטה (מ"ח ב'). ובמ"כ צ"ל: ב"פ ט' בסוטה. תחת: ב"פ ק' בסוטה.

(עה). ד"ה סורו טמא. ושפה ד' קדקד בנות ציון ר' אלעזר ור' יוסי ברבי חנינא, ר' אלעזר אמר הלקה אותן בצרעת וכו' ר' יוסי בר חנינא אמר העלה על ראשיהם משפחות משפחות של כנים עב"ל. צ"ל להפך. ר' אלעזר אמר העלה על ראשיהם וכו' וריב"ח אמר הלקה אותן בצרעת. כי כן דרך ריב"ח לדרוש. שהלקה בצרעת. יעוין מגילת (י"ב ב'): א"ר יוסי בר חנינא מלמד שפרחה בה צרעת עב"ל. ובסנהדרין (כ"ז א'): א"ר יוסי בר חנינא מלמד שפרחה בו צרעת עב"ל. אחרי כתבי זה מצאתי לשמחת לכבי בפסיקתא רבתי (פלא') כהגהתי.

(עו). ד"ה פני ד' חלקם: דתמן צווחין למאתים מאתן עב"ל. עפ"ז מובן הכתוב בפ' רש"י ברכות (ב' ע"א ד"ה מתון): מתון מתון. לשון מאתן עב"ל. ויעו"ש ד"ה ד' מאות.

(עז). ד"ה כי אם מאוס: אם מאיסה הוא לית סבר ואם קצופה הוא אית סבר. דכל מאן דכעיס סופיה לאתראצוי עב"ל. עפ"ז מובן היטב ההבדל בין אמרה בעינא ליה ומצערנא ליה ובין אמרה מאיס עלי (כתובות ס"ג ב').

תשובות גאוני מזרח ומערב

ע"פ כתבי יד עם הערות מאת הר"ר יואל הכהן מיל לער.

(המשך.)

פד. ^(א)פירוש הבחמה והכלים כרגלי הבעלים. כשם שאין אדם יכול לילך ביו"ט אלא עד תחום שבת כך בהמה אינה יכולה להלך אלא עד תחום שבת ובלים נמי אין לו רשות לאדם לשגר לחברו בהמה או כלים חוץ לתחום אלא עד התחום הלכך היכא דיש לו ^(ב)מקום בתוך התחום שבת הולך ומביא להן ושוחטן ביו"ט לכתחלה.

פה. וששאלתם מהו לקדש אשה בליליו"ט שני וביו"ט שני השתא במועד אין מקדש ביו"ט מביעיא ואמרינן לא הנין ולא מקדשין ולא חולצין ולא מייבמין והתני סיפא כל אילו ביו"ט אמרו קל וחומר לשבת וי"ט שני להלן מילי מאי כולחון ביו"ט ראשון דמי וליכא בין יו"ט ראשון לשני אלא לענין מת בלבד.

פו. ^(א)וששאלתם בשביל כרמים שלכם זמירה וחרישה שלהם מגיע ברי"ח ניסן ופעמים שגשמים באין ומשך זמן שלהם עד פסח ^(ב)ואין מערבי ואין זומרים אותם בזמנם הם מתלכלכים ויש פסיד' גדולה ופעמים שכרמים נזמרים קודם הפסח וגשמים מעכבין מלחרוש אותן והן מתלכלכים ונקצצים בתוך חמישה ימים וכשחורשין אותן הנצנין ^(ג)נשמעין ונפולין מפני כלי המחרישה והכרם נחרב ויש שם פסידא גדולה כגון פסידות אלו יש להם תקנה לזמור ולחרוש אותן בחולו של מועד ע"י ישראל או ע"י גוים יש להם צד היתר ואל יפסד ממנו של ישראל או לא שרובן של אנשי המקום אין להם זמן אחר אלא אותן כרמים. כך ראינו שכל מלאכת חול המועד בין חרישה בין בצירה כולחו לקולא עבדינן ואפ"י ברבר שהפסידו מועט הלכך אם כמו שכתבתם אם אתם צריכין לחרוש ולזמר ע"י גוים ^(ד)אלא אתם בעצמכם ואין לחוש לדבר זה שיש בו הפסד ואפ"י אם אתם רוצים לעשות הרשות ^(ה)בידכם.

פז. ^(א)וששאלתם על המשומרת ראובן נשא אשה והכניסה לו שרות ובתים וכרמים ולבסוף נשתמדה ותובעים יורשיה אותן הקרקעות והבעל טוען שהיא כמתה והוא יורשה. כך הוא הדין שיורשי אותה המשומרת נוטלין כל מה שהכניסה לבעלה בנדונייתה ולא עוד אלא אפילו בגדים ותכשיטים שהכניסה לבעלה בנדונייתה אם

פח. ^(א)הפ"י בכיבוד המשנה ביצה לו. הובא גם בכ"פ ורובו בפרדס סי' קמח ^(ב)בפרדס: מקנה תוך התחום הולך וכו'.

פח. ^(א)מוצא הדין בביצה ו. ולו: פו. ^(א)הובא ברי"ף גיאות ה' הוה"מ על שם ר' נטרונאי, ומצינו תשובות בענין זה בה"פ ובש"ת סי' רי"א לר' שר שלום ובתה"ג ד' ליק סי' ו' לר' פלטינו וע' ביצחק וינן. ^(ב)אולי צ"ל: ואם אין מערבין ^(ג)צ"ל נשמטים וב"א ברי"ף ג'. ^(ד)אולי צ"ל: אם אתם צריכים לחרש ולזמר ע"י גוים ואפ"י אם אין אתם רוצים לעשות אלא אתם בעצמכם הרשות בידכם ואין לחוש לדבר זה שיש בו הפסד. וע' ברי"ף ^(ה)כלו התשובות מחלק ראשון בכ"י והתשו' הבאות הן מחלק שני בכ"י.

פז. ^(א)מצינו תשובות בענין זה בש"ף דף נד ע"ב סי' ה' ודף ס"ג: סי' ט ט"א ואבי העזרי במהר"ם ד"פ סי' תתקכ"ט שהשיב שהבעל יורש אשתו המומרת אכן במהר"ם ד' לבוב סי' תן תשובה לר' יעקב בר' שלמה שפסק שאין יורשה וכן הובאה בסוף הפרדס תשו' הגאון שאם מתה אין יורשה כתשו' הג' ר' האי שלפנינו שאמ' שמיד כשהמירה נדונית כאלו יצאה מאתו ונוטלת כל בלאותיה ונכסיה שהביאה לביתו מדין התלמוד כתובות קא. וכיון שהמירה מחלקין הנכסים בין יורשיה וקרוביה מדין מורדין קרוב לנכסי שבוי וע' בתשו' הרא"ש כלל ל"ב סי' ד' ובטור חו"מ סי' רפה

מעידים עדים שהללו בגדים ותכשיטין שלה נוטלים יורשיה את הכל שאותה משומרת היא כזונה ואמרו חכמים אם היא זנתה בלאותה מי זינן הלכך נוטלין יורשיה בלאותיה אם יעידו עדים שהללו בלאות היא הכניסה אותן לו בנדונייתה ובלו ונשתיירו הללו הבלאות² והשדות והבתים והחצרות והכרמים שהכניסה לו בשעת נשואין הכל נוטלים יורשיה ואם בשעה שנשתמדה קפצה ידה על כלום מנכסי בעלה אם יש לו עדים על כך גובה הבעל תחלה מן אותן הקרקעות ואח"כ נוטלין היורשין מה שנשתייר. האי בר שרירא.

פח.³ וששאלתם ראובן הוי ידע ליה בסהרותא לשמעון ואתא לקמיה לוי ויהורא ואמר לחון שמעון אית לי סהרותא גבאי בממונא רבין דיליה ליששכר ונטרו ליה לוי ויהודה ההוא סהרותא לתלת ירחי אתא שמעון לות לוי ויהודה ואמר להו איתו אסחירו מאי דאית לי לוותיכו ואתו לוי ויהודה ואסחירו קמיה דיינא ואתא ראובן לגביה דיינא ואמר דלוי ויהודה שקארי אינון ואנא לא אסחידית קמיה מן הדא סהרותא מעולם ואמר ליה שמעון לראובן לאו אית לי גבך סהרותא א"ל לא הוה גבאי סהרות' מעולם אי נמי דאמר ראובן אין הוה לך גבאי סהרותא ולא כן היכין דקא אמרין לוי ויהודה ראובן אסחידין על יששכר בי דינא ואינון קא אמרין בבי דינא וחס ושלום לא אסחידית הדא סהרותא מעולם דינא מאי.⁴ הכין חזינא דערות על פה לא שמא ערות ולא מפקינ' בה ממונא דילמא דאסחירו באנפי בעל דין בב"ד חשוב דכתיב⁵ והועד בבעליו אמרה תורה יבא בעל השור ויעמוד על שורו וכתיב⁶ ויעמדו שני האנשים אמרה תורה יבא בעל השור ויעמוד על שורו⁷ ואמור רבנן בעדים הכתוב מדבר ולא מיבעיא לוי ויהודה אלא אפילו⁸ סהדין שבטים כולהון דאמר להו ראובן דאית ליה סהרותא לשמעון גביה לא מפקינ' ממונא על פומהון דהוה להו עד מפי עד ואמור רבנן⁹ אין עד מפי עד כשר אלא לעדות אשה בלבד אבל ודאי הנפיקי ממונא מיששכר אי סהדי שמעון על יששכר ביה דינא שמה עדות ואי לא לא שמה עדות ואי ניהא ליה לאשבועי לראובן או לדלויי ליה גזירתא דאית לי גבך עדות במענאתא דלוי ויהודה אית ליה מן דינא דתנן¹⁰ שבועת העדות נוהגת באנשים ולא בנשים ברחוקים ולא בקרובים בפני

ובכ"י לטור אה"ז ראש סי' צ'.² מסתם לשון הג' משמע שסובר כהר"ף דמה שאמרו שם בכתובות שהוצאת משום שם רע שזינתה נוטלת מה שבפני' היינו נכסי מלוג ונכסי צאן ברזל, אבל רש"י פי' נכסי מלוג ועיין בר"ן שם:

פח.³ בכ"י ח"ב לפני התשו' הזאת באה תשו' מר' יוסף הספרדי ואולי גם התשו' שלפנינו ושלאחריה מסנו או מא' מנאוניי בכל.⁴ אחרי שלא אסחיר ראובן בפני ב"ד חשוב דבריו אין נחשבין כעדות וחוזר בו ועוד שלא אמר דבריו אלא בפני שנים שלא יוכלו לקבל עדות מתורת ב"ד⁵ ב"ק ק"ב: ונראה שגם האון האי דאסבירה ר' ששת טעמיה דר' יוחנן אהאי דתהי בה ר"י וכי מקבלין עדים שלא בפני בעל דין והרשב"א בחידושו הביא גירסא זאת, אולם לפי גי' הש"ס שלפנינו אף שלא קיימין כר' יוחנן שגם הקיום צריך בפניו סכ"מ בקבלת עדות לכ"ע אית להו יבא בעל השור וע"ש תו' ד"ה מקיימין.⁶ ספרי פ' שופטים וע' סנהדרין יט.⁷ ע' שבועות ל: כיון דלא קבלו העדות מטעם ב"ד רק כעדים לא הוה עדותן רק עדות מפי עדים וכ"מ במרדכי פ' דב"ק ובנ"י פ"ג דב"ב בשיטה דקיום שטרות בשלשה ח"ל: וחזקתן בו ג' הדיינים והוא הנקרא הנפק וכו' ולכך צריך שלש דאי שנים מה בין ההנפק לשטר של מעלה הימנו הכא ב' חתימי והכא ב' חתימי ודומה לשנים שמעידים ששמעו מפי עדים דהא ודאי אינו כלום דעד מפי עד הוא אבל כשהם שלש הוא ב"ד ודומה לפסק דין, ע"כ. וברור שמה שאמר אבל כשהם ג' הוא ב"ד קאי על ג' שכתבו ההנפוק, אבל עדים מפי עד אפי' כשהן הרבה לא הוי מידי וע' בב"י ח"ט ס"ס ל' ובב"ה שם.⁸ שבט קמה: ע' שבועות ל. ולב. ובכ"י לטור חו"מ סי' כ"ח

ב"ד ושלא בפני בית דין ומפי עצמו ואינה נוהגת אלא בראויין להעד ומדאורייתא מנא לן דכת' ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה^ז אבל לענין ראובן גופיה כיון דקא סהדין לוי ויהודה דאסחיד קמייהו והשתא קא הדר ביה לשמותיה ולנגודיה ולכרוזיה עלויה דפסול היא לעדות.

פ"ט. ראובן כתב כשהותיה ואסחידונן ללוי ויהודה על חתימות ידיה והשתא קא הדר ביה ראובן כשהדות' מאי אית מן דינא עליה. הכין חזינא דהרא שאלה לא כשאלתא קרמייתא התם עדות על פה היא ולא נהגא אלא בעל פה אבל הכא כיון דכתב שמרא וחתם ומסחיד אהתימת ידיה אמור רבנן^ח עדים ההתומין על השטר נעשו כמו שנחקרה עדותן בב"ד ולא צריך נמי למסחר באפיה דנתבע דקיי"ל^ט כל מתוך הכתב לא בעינן בפניו מיהא אי לא אסחידונן ללוי ויהודה על חתימות ידיה מנא דאי בעי אמר דהרא חתימת ידא לאו דילי ולא חתימי לי על הרין שמרא מעולם כי אמר קמן הייתי אי נמי אנוס הייתי מהימן לבטולה ולמחר ביה כשהדותיה דתנן^י העדים שאמרו כתב ידינו הוא זה אבל אנוסים היינו קמנים היינו פסולי עדות היינו נאמנים והשתא דאסחידונן ללוי ויהודה על חתימות ידיה ואמר להו דהרה חתימי דידי ולא יכלו לבטולי ואי מבטיל לה לא מהימן דתנן ואם יש עדים שהוא כתב ידן או שהיה כתב ידו יוצא ממקום אחר אין נאמנים ודינא הוא דאתו לוי ויהודה לבי דינא וסהדין על חתימות ידיה דראובן ואמר לן ראובן דהרא חתימת ידא דילי הוא ומקיים ההוא שמרא ומוחזק כעקר כל שטרי דבי דינא המוחזקים וראובן כיון שהעניו פניו והדר ביה פסול לעדות וכל סהדותא דחתים מכאן ולהבא פסול דאמרין עד זומם אביי אמר למפרע הוא נפסול^{יא} והלכה כאביי ביע"ל קג"ם.

צ. לרב סעדיה גאון זצ"ל.^א ראובן ושמעון נשתתפו והטיל ראובן לכיס מאתים דינר כדי שיוסף עליהם שמעון מאה וחמשים דינרין^ב ומ"ה יתה"א ל"ך פו"ק דל"ך^ג ויחסר בהם והריוח יהיה השליש לראובן ושני שלישים לשמעון וכן מן ההפסד כמו שהתנו על הריות והתנה ראובן על שמעון כי אם יערים יהודה עליך בשום ערמה ויטול ממך מומן שאהיה פטור מן הפסדו ועכשיו טוען ראובן לשמעון כי אני שותף בכל ממונך ושמעון אומר לא כי לא נשתתפתי עמך אלא על הקרן

בתשובות שהביא בענין זה.^ד דעת הג' כיון שיש עדים שהוא כובש עדותו וחייב בדיני שמים ואם יש עוד עד אחר להעיד וזה ראובן כובש עדותו עובר על לאו דאורייתא רשע מיקרי ופסול עדות וע' ב"ק נ"ו. וב"י ח"מ סי' ל"ד.

פ"ט.^ה דעת הגאון כר"ת שעדות הכתובה בשטר ערות גמורה היא ועי' תו' יבמות לא: ד"ה דחוי ותשו' הרי"ף סי' קפ"ב.^ו כתובות יח: ^זאולי כוונת הגאון להרוא דב"ק קי"ב: הלקתא מקיימן את השטר שלא בפני בעל דין, וחיצו דגאונים המשפט דאף עדות הכתובה בשטר מקבלין שלא בפני ב"ד. וע' כתובות פה. ורבא אמר ר' נחמן אפיל' ב"ח.^ח כתובות י"ח: ^טנראה שאין זה ענין לתשו' שלפנינו דכאן פסול מכאן ולהבא לעדיות שהעיד מיום שכחש בב"ד אלא שהגאון בסוף דבריו נקוט ההלכה כדרך דגאונים בתשובתם.

צ.^א תשובה בענין דומה לזו נמצאת בש"ג דף צ"ו ע"ב סי' י"ב ובעיקר הדיון שכסף המצוי לו יתן לשותפות על פי דבורו בתנאי השותפות התשו' הדוא מתאימה עם התשו' שלפנינו.^ב צ"ל: וטא, וכן איתא בסוף התשובה ופירוש הדברים, ומה שתוכל (שירי' אפשר לך) חוץ מזה ונראה שהיה כתוב כן בשטר כאיש מדבר אל רעהו, אולם יפה העיר החכם ה' דוד מיללער שטפירוש שרצה שמעון לתת לאלה הדברים והובא בסוף התשובה, ואמר זהו פירוש ומה יתהיא לה וכו' נראה שיהיה כתוב בשטר, וטא יתהיא לה פוק דלך" כלומר ומה שיוכל חוץ מזה, ואולי צ"ל גם לפנינו בלשון הזה, ולדבריו ראה מנ"ה הש"ג שמשמע שהיה דרכם לכתוב כן בשטר.^ג אולי

הירוע ולא יכולתי להוסיף על הקרן שלך אלא מאה וחמישים דינרין ילמדנו רבינו האריך הדין. הנה זאת אשר הבננו אם כאשר כתוב בשאלה זו כי שלשה ענינות יש בה שני ענינות מהן לא שאל השואל עליהן כי לבעבור כי שני משפטיהם ברורים וגלויים הענין הראשון חילוק השכר אשר ירויחו בממון לראובן שלישי ולשמעון ב' שלישים וכן בהפסד יען כי המשפט ברור להיות תנאי ^(א) שהתנו ביניהם קיים לא שאלתם עליו. והענין השני תנאי אשר התנה ראובן על שמעון שאם בא יהודה ולקח ממון בתחבולות פטור אני ממנו וגם זה בגלל כי משפטו ברור לקיים תנאו לא שאל עליו אבל דבר אשר היתה כוונתו של שואל לשאול עליו ביחוד הוא הענין השלישי אשר התנה ראובן על שמעון להוסיף על מאתים זוז של ראובן מאה וחמישים זוז של שמעון ^(ב) ומ"ה יתהיא ל"ך פויק דל"ך. ועל זאת ראובן ושמעון חולקים ועכשיו ראובן אומר אני שותפך בכל קנייך ושמעון אומר לא כי נשתתפתי עמך בממון ידוע ולא יתהיא לי דבר להוסיף על שותפתך מוץ ממאה וחמישים זוז בזאת שאלתם להודיע אתכם הדין עם מי. כך ראינו שאין המשפט ^(ג) לא כדברי זה ולא כדברי זה לא כדברי ראובן שאמר לשמעון אני שותפך בכל ממונך כמו שמפורש ולא כדברי שמעון שאמר נשתתפתי עמו בממון ידוע אבל המשפט בהציע דברי השותפות שאמרו בהן כי יטיל שמעון לאמצע ק"ג ומ"ה שתהיא לך פוק דלך ומשמע דבר זה כי כל דינרי כסף וזהב אשר תמצא ידו יתר על ק"ג אז יטילם לאמצע ואע"פ שנאמרו דברים הללו בלשון ישמעאל ^(ד) ומ"ה יתהיא ל"ך פויק דל"ך. תוכן המשפט לראות כיוצא בהן ^(ה) בלשון הקדש מהו משמיע ולדון כמותו כי כן מצינו רבותינו הראשו' ז"ל בראותם את בני אדם בלשון ארמית היו מסיעי' אותם בלשון הקדש לכיוצא בהן והוקרים במקרא על אודותם ^(ו) ושופטי' כפיהם שכן למדנו רבותינו ההוא דאמר להו נכסי' לבניי הוה ליה חד ברא וברתא מי קראי אינשי לברא חד בנאי אמר ר' ^(ז) אשי ת"ש ובני דן חושים א"ל רבא כדתנא דבי חזקיה מלמד שהיו בניו מרובין כחושים של קנה אלא אמר רבא מהכא ובני פלוא אליאב ר' יוסף אמר מהכא ובני איתן עוריה וזה פירושו של מעשה זה. איש צוה בשעת מיתתו תנו נכסי' לבניי ולא אלא בן אחד ובת וחקרו רבותינו לאמר אם תאמר ר' יאנו קרוי אע"פ שהעילה צואתו לפטור אתו בתו בעישור נכסים ולתת את כולם לבנו ואע"פ שצווי המת בלשון ארמית נאמר לא למדו רבותינו פירושו מלשון ארמית אלא העתיקוהו ללשון קדש ולמדוהו ממנו וכיון שמצאו בלשון הקדש הבן אחד קרוי בניים כמו שנאמר ובני פלוא אליאב ובני איתן עוריה ^(ח) ובני עתניאל חתת חתכו המשפט כי נפטרה הבת בעישור נכסים ועמדו כולם בחזקת הבן וגם אנחנו כך ראוי לנו לעשות כאן שיש בלשון ישמעאל ^(ט) ומ"ה

צ"ל ויסחר בהם. ^(י) כן פסק הרמב"ם פ"ד משותפין ה"ג ועיין לעיל סי' י"ח הערה ז'. ^(יא) צ"ל ומא. ^(יב) זה הלשון וגם המאמר בסוף התשו' שוה לדברי התשו' בש"ץ אשר הוא לה' סעדי'. ^(יג) צ"ל: ומ"א. ^(יד) הנה בכל עניני שטרות הולכין אחר לשון בני אדם, אכן בענין כזה שאין חוקרין על משמעות איזה תיבה רק על הדרך הדבור בבני אדם ואין להתברר כוונת המדבר אלא כביאור האריך כוונת המדברים בענין זה אם שידברו בלשון אחרת וודאי מסייעין הדברים ללשון הקדש לשון טהורה ומוזקקת שבעתים בדרך כוונה ודיבור ולכן הסייעו גם אלה הדברים אם קורין בני בניים בנים לדרך המקרא בזה ונראה שזה כוונת הגאון. והנה גם הריב"ש בתשו' סי' ר"ז פסק דהוי' דאין לשון ב"א ברור' הולכין אחר לשון תורה לשוות אותה עם לשון ב"א והביא ראיה מהא דב"ב קמ"ג. ההוא דאמר לה לדביתתהו נכסיי ל"ך ולבניך אמר ר' יוסף קתנה מחצה וכו' מנא אמרי' לה והיתה לאהרן ולבניו מחצה לאהרן ומחצה לבניו וע"ש בתשו' סי' ש"ד. ^(טו) לפנינו בב"ב קמ"ג: אמר אביו. ^(טז) צ"ל: ואם תאמר בן קרוי בניים. ^(יז) דה"י א' ד' ו"ג. ^(יח) צ"ל: ומא.

יתהיא לך פוק דל"ך אנו מעתיקים אותו אל כיוצא בו בלשון הקדש ואשר הוא משמיע מדברי המקרא שופטין כפיהו. וכאשר הסענוהו אל כיוצא בו בלשון הקדש נמצא הדבר ואשר יובן למעלה מיכן והדבר הזה משמיע כי כל כסף אשר תשיג ידו יהא זקוק לשותפות זו להיות שכרו לאמצע לפי כי בלשון הקדש אלו המילי בהשמע אחד הן אשר ימצא לו ואשר יוכן לו ואשר תשיג ידו ואשר תגיע ידו וכולן משמיעות עושר וחילופיהן עוני ואלו הן לא תגיע ידו דכתיב ואם לא תגיע ידו די שיה ולא תשיג ידו דכתיב ואם לא תשיג ידו לשתי תורים ולא מצאה ידו דכתיב ואם לא מצאה ידו⁽¹⁾ ולא נכון ושלחו מנות לאין נכון לו על כן שמעון זה אם לא הוסיף על מאה וחמשים זוז שאין נכון לו מפני העוני כאשר פירשתי אין לראובן עליו כלום ואע"פ שיש לו בתים ושרות וקרמים וכלי חמודות אין מחייבין אותו למכור מהם מאומה ולהוסיף בשותפו אלא כל כסף וזהב הנמצא לו חייב להמילתו עם מה של ראובן לתוך השותפות ואשר אין מצוי לו כסף וזהב אינו חייב וכאשר שנו רבותינו להלן⁽²⁾ אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו ואם נמצא לו כסף וזהב אבל נפשו לא חפצה ולכך לא רצה להמילתו לאמצע ואמר זהו פירוש⁽³⁾ ומה יתהיא לה לסתמב נפסה בדלך אין שומעין לו כי פירוש אשר יוכן לו כל דבר המצוי אשר תשיגהו ידו דכתיב בנדבת בית המקדש ואמר דוד שלמה בני נער ורך וגוי ויכן דוד לרוב לפני מותו וכן הוא אומר והנה בעניי הכינותי לבית אלהי זהב ככרים מאה אלף וכן כל האומר אשר יותן לו פירושו אשר יתן לו הקב"ה ולא עלה על לבו ככתוב תכין דגנם כי כן וכו' ואמר וי' יכן צעדו ואומר מי יכין לעורב צידו הלכך כל דינרי כסף וזהב אשר תשיג יד שמעון זהו המצוי לו חייב לעכבהו עם ממון השותפות כי זה פירוש ומ"א יתה"א ל"ך פויק דל"ך כאשר בארנו ואם לא נמצא לו כסף וזהב אשר תשיג יד שמעון זה והמצוי לו אינו חייב למכור את ביתו שדהו עברו ואמתו שורו וחמורו כאשר אותו ראובן מוען כי אני שותפך בכל קנינך כי פטור הוא מואת ואשר צוינו ופסקנו אין לזוז ממנה.

⁽¹⁾ אולי צ"ל: ולא נכון לו. ⁽²⁾ כתובות ס"ה. ⁽³⁾ ג"ל שצ"ל ומא יתהיא לה לתסתביב נפסה בדלך, כלומר שהוא פי' אלה הדברים האמורים, ומא יתהיא לה" (מה שיוכל, מה שידיה אפשר לו) ואמר שכוונתם, מה שתחפזין נפשו.

(המשך יבא).

משפט הגאונים בכלל.

מעת אשר נפלה ממלכת פרס למשואות וחללה תפארת גאונים והכליפים היו המושלים בארץ, נעלה מאד משרת ראש הגולה ובהעלותה גם עמדת שתי הישיבות בסורא ופומבדיתא הוטבה. ראש הגולה היה בערך שר משרי המלוכה וקרוב למלכות אשר כל העניינים המדיניים של היהודים נעשים על ידו, וכל העובר על מצותו מעובר על חק המלך. אבל לא היה לו דבר עם כל מה שנוגע בדת התורה. ואף אילו היו רוצים להתערב בעניני התורה וההוראה לרוב לא היה בכחם לעשות מה שרצו כי רובם לא היו יודעים את התורה ולא היתה החכמה חלקם. אמנם ההוראה בכל דיני ישראל יצאה משתי הישיבות. וכמו כן תלמוד תורה והתפשטותה היו מחקי הישיבות. אכן התמנות ראשי הישיבות היתה ביד ראשי גולה ותלויה ברצונם. ומי אשר ראש הגולה הפך ביקרו אותו מנהו גאון וישימתו ראש לישיבה ואין מי שיעצור בערו. ואף לרוב לא הוקמו ראשי הישיבות לפי ערך חכמתם כי אם לפי רצונו של ראש הגולה. ועל כן מצאנו כי פעם אחר פעם גדולים וטובים בתורה ובחכמה נדחו מפני קטני הערך. ובפרט בניו ובני בניו של בוסתנאי¹) היו אנשי חסם ומרמה ועשו כמנוי ראשי הישיבות כחפצם וכפי אשר היה דרוש לבצעם (אגרת רש"ג). ואמנם זה העול אשר נעשה לפעמים ליחודי החכמים לא היה כל כך לנזק לכלל הישיבה כי סוף סוף לא מראש הישיבה לבר יצאה התורה כי אם מבית דינו הגדול ובו היו בכל עת אנשים חכמים גדולים וידועים בחכמה. הבית דין הזה אשר בישיבה היה של שבעים כנגד סנהדרין גדולה אשר היה בלשכת הגזית. אחרי הגאון, הגדול שבהם היה נקרא דיני די ב בא והוא משנה לגאון ונקרא גם אב בית דין. שבעה מהיותר ברורים מכלם היו נקראים ראשי כלי. אצל זה הבית דין הגדול היה עוד בית דין של שלשים כנגד סנהדרין קטנה. אך מלבד כל אלה היו הרבה חכמים ותלמידים יושבים לפניהם כמנהג הראשונים בישיבות ארץ ישראל ובבבל בימי האמוראים. כן היה בסורא ואף כן היה בישיבת פומבדיתא. הן אמנם כי זאת האחרונה היא נפלה מישיבת סורא בזכותיה ובמעלתה, וראש ישיבת סורא היה לו יתרון על של פומבדיתא בכמה דברים, אבל זה היתרון לא היה רק בדברים הנוגעים במעלת הבוד או בממון בבחינת ההכנסות. אכן כח אחד וזכות אחת לשתיהן בשוה בכל דבר הנוגע בהוראה. וכח ישיבת סורא בגלילותיה כן כח ישיבת פומבדיתא בגלילות אשר נחלקו לה. לזאת כמו לזאת נשלחו שאלות מכל ישראל בארצות פזורים וכל אחת הישיבה כדעתה וכחכמתה ולא היתה צריכה להסכמת רעותה. רק תקנות כלליות נתקנו בהסכמת שתיהן. ראש ישיבת סורא היה לו הזכות שעל פי עצתו והסכמתו נתמנה הגאון בישיבת פומבדיתא. וכשהיה ראש ישיבת פומבדיתא כותב לראש ישיבת סורא אגרת שלומים או בעניני פקידתו היה חייב לכנותו בתאר גאון. אבל ראש ישיבת סורא במכתבו לראש ישיבת פומבדיתא לא נהו בתואר גאון. אם מת ראש הגולה או כל הרשויות שלו, ינתנו ביד ראש ישיבת סורא. ההכנסות נחלקו לשלושה חלקים שני חלקים לישיבת סורא וחלק אחד לישיבת פומבדיתא. אמנם החלוקה על הדרך הזה לא היתה כן על כל אודת. כי מלבד ההכנסות הקצובות מקהלות גלילותיהן ומלבד החק הקבוע להישיבות מכל המדינות הרחוקות, אשר לפי הנראה היה עיקר ההכנסה אשר היו הישיבות נשענות עליה — כי ידענו כי בימי רב האי גאון אחרון הגאונים כאשר נכרת להם

¹) בוסתנאי זה היה ראש הגולה כשנפלה מלכות פרס ביד עמר בן כתאב אשר היה הכלוף השני אחר מחמד ויסופר כי בעזרת היהודים כבש עמר את הארץ ויד ר"ג היתה עמו, ואף היה מכיר טובתו וינשאהו ויתן לו לבוסתנאי את בת מלך פרס אשר שבה במלחמה לאשה, ואמנם מה שגנה רש"ג את בניו ובניו לא יצדק רק עליהם אבל הוא עצמו היה צדיק כן מוכח מתשובות שערי צדק ח"א ש"א סי' י"ז.

החק הזה מאריך ספרד והמערב ואפריקא ומצרים וארץ הצבי פסקו הישיבות ובמלו (ס' הקבלה להראב"ד) בהיות שבאלה המקומות נאחזו חכמים גדולים ויסרו שם ישיבות עד שלא היו צריכים עוד לאנשי בבל (שם) — הנה מלבד כל אלה הלא היו להן הכנסות גדולות מנדרים ונדבות ששלחו להן השואלים בדבר הלכה ותורה עם שאלותיהם, ובהכנסות אלה היה משפטן כן: כל מה שנשלח לישיבה האחת אין להאחרת חלק בו ומה שנשלח סתם מתנות ונדרים לטובת הישיבות חלקן חלק בחלק ואין לישיבת סורא על ישיבת פומבדיתא יתרון בזה²). עוד מלבד כל אלה היתה סורא יתרה יתרון גדול על פומבדיתא והוא: שהנאון שנתמנה להיות ראש ישיבה בפומבדיתא היה נבחר תמיד מקרב חכמי הישיבה שבסורא³).

עיקר משפט שתי הישיבות ותפקידן היה להפיץ תורת התלמוד בישראל. כל נפוצות יהודה בארצות גלותם אשר רצו לשמור ולעשות מצות התורה לפי מדת התלמוד היו צריכות לחכמי בבל אשר שם ארץ מולדת התלמוד ושם משכנו. ועל כן כל המבקשים לדעת הלכה אליהם ידרושון ועיני כל קהלות ישראל הקרובות והרחוקות אך אליהם נשואות, אם גם כי בעת ההיא היה התלמוד כתוב ומונת, בכל זאת לא יסופק כי ההעתיקות מספר התלמוד היו יקרות. וברור הדבר כי הספר בשלמותו היה מן הרברים יקרי המציאות, ומי יודע כמה מקומות היו בפרט במדינות רחוקות מבבל אשר לא היה להם תלמוד שלם כי אם מסכות יהדות, ואולי גם אלה לא. ואף במקומות אשר נתפשט בהם התלמוד כלו היה מחסור מצד אחר, כי היה קשה להבין לפעמים את לשונו וסגנונו ודרך משאו ומתנו. והלא עוד בימי הגאונים האחרונים בימי רב שרירא בעת באו רב משה רב חנוך לקורטבא אשר בספרד מצאו כי לא היו אנשי ספרד בקיאים בדברי רבותינו בעלי התלמוד ואז אירע כי רב חנוך הנזכר בקר את בית המדרש לתורה אשר בקורטבה ושמע כי רב נתן הדיין בהורותו תורה לתלמידיו לא ידע לפרש אף דבר פשוט בגמרא עד שרב חנוך הורהו דרך התלמוד (ס' הקבלה להראב"ד). יתר על כן היה התלמוד בימים הראשונים עוד בדבר אחד עקרי כספר החתום והוא בענין מסקנת ההלכה. כי בתלמוד לא הכרעה ההלכה. והמסדרים אשר בכל מקום סיימו מסקנת הסוגיא את חתמו רק המשא ומתן אבל לא קבעו ההלכה, ואך לעתים רחוקות נאמר בתלמוד "והלכתא" כך וכך, וגם כשנאמר כן יש ספק אם הוא מעצם התלמוד, כי בהרבה מקומות נכיים הרברים כי הוא הוספה שהוסיפו האחרונים. ונראה מאד כי חותמי התלמוד עצמם לא חשבו ולא עלה על לבם להכריח את הדורשים עד סוף כל הדורות על דעתם ועל מסקנתם. וברור הדבר כי כתעדת המשנה כן תעודת התלמוד בעצם וראשונה. כל מי אשר עיניו פקוחות על סגנון המשנה ותהלוכות עניניה יראה כי ספר המשנה לא היה נועד להיות ספר חקים ומי שתקן את המשנה אף הוא לא כוון להיות מחוקק כי אם כונתו היתה לעשות ילקוט משניות אשר נשנו עד זמנו ולהעלות על ספר סכים עניני התורה שבעל פה כפי אשר השתלשלו בכל דורות התנאים (ה"ב 202). אף כן התלמוד לא היה נועד

² תימה בעיני על מה שכתב החכם גרעין בספרו חלק ה' צד 150 שהנדבות והגדרים אשר נשלחו סתם לישיבות בלי יעידה מפורשת נחלקו לשלשה חלקים ושני שלישים מהם נתנו לישיבת סורא ושליש אחד לישיבת פומבדיתא ואני לא מצאתי לזה מקור בשום מקום. ומתוך האגרת של רב עמרם נאון שכתב לספרד בעת ששלח להם את סדר התפלות יצא לי שלפעמים שלחו המתנות חלק מהן לראש הישיבה וחלק לקופה של ישיבה ע"ש.

³ המקור לכל מה שכתבנו בפנים הוא מאמרו של ר' נתן הכבלי אשר נספח בספר יוחסין אל אגרתו של רב שרירא נאון. ובמאמר ההוא עוד דשומים ומפורשים כמה דברים אשר נתעלה בהם ראש ישיבת סורא על ראש ישיבת פומבדיתא. אמנם לתכליתנו אין צורך להעתיקם הנה.

בעצם וראשונה להיות ספר חקים רק להיות ילקוט כל עניני התורה שבעל פה כפי השתלשלותם עד התימת התלמוד, ועל כן בימים קדמונים לענין המעשה היה קשה למצוא בתלמוד הלכה ברורה ולא כל הלומר את התלמוד יודע להכריע ולקבוע הלכה על פיו, ואף אילו מלאו לבו להכריע היה צריך הסכמה להכריעו. אמנם רבנן סבוראי ואחרים הגאונים מבלי יכלת לעשות עוד כמעשה האמוראים, וגם התלואות אשר מצאום הפריעום ממלאכתם הם התעוררו לפשט את התלמוד ולחלקו בישראל ועשוהו מקור להוראה והם פרסמו עצמם להכריע ההלכה ונתקבלו מבני דורם, ובכך הסכמת ההלכה נאטם יצאה מבית דין הגדול אשר בסורא או בפומבדיתא. ועתה לשלשה צדדים עקריים היתה פעולת שתי הישיבות זוהי. הצד האחד היה לקיים את התלמוד ללמוד אותו וללמדו בישיבה אחרי אשר שמוהו ליסוד לכל עניני הדת בישראל. והשתדלו מאד לפקח על תלמוד תורה בעיירות בכל גלילות בכל למען יחזקו ידיהם בדיעת התלמוד ולהעמיד תלמידים הרבה אשר יחזקוהו ויקיימוהו לדור יבא, למען יהיה לאל ידם בכל עת למלאות החסרון בישיבה מתוך הדור הצעיר. אף על כן משתי הישיבות יצא החק לכל הישיבות הקטנות ואל הלומדים היחידים לצוות עליהם באיו מסכתא שיהיו מתעסקים. ובהתאסף יחד חכמים ותלמידים בחדשי הכלה שהם אדר ואלול היו הבאים חייבים לתת חשבון על תלמודם אשר למדו בשנה אשר עברה, ואז הועמדו על הבחינה. ואז נתבררו להם כל הספקות אשר עמדו עליהם ונפתרו להם כל הקושיות אשר נתקשו בהן בלמודם. ואמנם הצדקה לבקש מהם חשבון על משפט למורם לא היתה מוסרית לבד כי אם גם לפי דין הצדק והתשלומים היה זה החיוב עליהם, כי גם זה היה חקם לתת לכל התלמידים די ספוקם מהכנסותיהם ובפרט מן הגדבות אשר נשלחו להם עם השאלות ועל כן הלא מן הדין חייבים תחת זה לתת חשבון על שקידתם ומעשיהם. ואף לא נמנעו מלענוש את המתרשלים בתלמודם. הצד השני מפעולתם היה להורות הוראה לכל ישראל הפזורים בארצות ולהשיב שואליהם דבר. כי בכל יום ויום באו אליהם שאלות מכל מקומות מושבות ויהודים מן הקרובים והרחוקים אשר דעת דרכי ההוראה יחפצון ואת המעשה אשר יעשו לפי התלמוד. וזה לרוב מן המקומות אשר לא היה התלמוד נפרץ שם או חסרה להם הידיעה לבוא עד תכונתו ולדעת כונתו ופירושו. והצד השלישי היה קביעות ההלכה. כי אף במקומות אשר היו דורשים את התלמוד היו צריכים להכריע הישיבות בענין ההלכה כי מהן יצאה ההוראה לכל ישראל וכמעט התדמו בבחם לבית דין הגדול בימים הקדמונים שישב בלשכת הגזית. ואמנם אם נבינה ברורות ההם הקדמונים יבורר לנו הדבר כי היה זה דרוש להם מאד. כי בימים ההם חסרו להם ספרים עוזרים להעמידם על סוף כונת התלמוד לפסק הלכה. והלא עוד בימי הרבנים הראשונים קרוב למאה שנה אחרי תום הדור האחרון של הגאונים העיר הרב ר' יוסף אבן מיגאש (שו"ת סי' קי"ד) שאין בזמנו מי שיהיה ראוי להורות מתוך התלמוד ולא מי שהגיע בחכמת התלמוד לכלל שיורה מעיונו מבלי שיעמוד על דעת הגאונים. ועתה אם בזמנים ההם בימי הר"י מיגאש עוד עמדו הדברים כן אף כי בימי הגאונים.

אם נתבונן בתשובות הגאונים אשר בודינו בכללן נמצא כי ענין כלן מכון לאחד משלשה הצדדים שאמרנו. או שנשאלו על דבר פשוט ומפורש במשנה או בתלמוד ושאלו השואלים על זה מחסרון ידיעתם את התלמוד. והיתה התשובה על שאלות כאלה תמיד בקצרה שהודיעום: כך וכך הוא הדין לפי המשנה או התלמוד ולא הוסיפו על הדבר מפלפוליהם מאומה. ולמה להם להכביר מלין שאין בהן צורך לעיקר הענין שנשאלו עליו? כי לא היה אז המנהג הרע של האחרונים להאריך בפלפולים חרודים אשר לרוב מהבל המה יחד. ותדלו להוגיע נפשם בלהג הרבה וגיעת בשר בתשובותיהם רק לעשות התורה עמרה להתגדל בה, כי אם השואלים שאלו כענין והמשיבים השיבו כהלכה. ענין השני מן השאלות אשר נשאלו הגאונים

היה זה, שהשואלים יודעים את התלמוד אבל לא ידעו לפרשו על נכון ושאלו על פירושו, ועל שאלות כאלה היתה התשובה פירוש ההלכה בקצרה. והענין השלישי היה, שהשואלים ידעו את התלמוד וגם ידעו לפרשו אבל לא ידעו את ההלכה. ועל שאלות כאלה השיבו הכרעתם להלכה ולמעשה. אלה שלשת מיני השאלות והתשובות הם ענין רוב תשובות הגאונים אשר בדיניו⁽⁴⁾. אמנם לפי טבע הדברים הלא אירעו לפעמים גם שאלות בדיני איסור והיתר או אישות או ממונות אשר לא נתפרשו בנמרא בשום ענין וקשה להכריע הדין מן התלמוד או מובן הדבר מעצמו כי באופנים כאלה הוכרחו להשיב כהכרעת בינתם בהוצאת דבר מדבר או משקול הדעת לפעמים באריכות קצת כפי אשר דרש מהם הענין כי היו מבקשים להביא תעצומותיהם וראיותיהם ואמנם לפעמים גם באלה הלכו בדרך קצרה והכריעו בלי הבאת ראיה⁽⁵⁾. ואף לפעמים חתכו הדין כהכרעת שכלם בנטיה מדעת התלמוד או יסדו פסק חדש אשר אין לו בירור מתוך התלמוד וסמכו על מדרשם בכתוב אשר דרשו מסברת עצמם⁽⁶⁾. ולא עוד אלא שמצאנו לפעמים בדבריהם שאומרים בפירוש „אמור רבנן“ כך וכך ולא נמצא המאמר ההוא בשום מקום בתלמוד ובלי ספק כונתם על רבנן שאחרי התלמוד⁽⁷⁾. אמנם כל עניני התשובות האלה יש להן יתום עם עיקר הדין בדיני האסור והמתיר הכשר והפסול ובדיני אישות וממונות אשר על כל פנים יש להם שורש וענף בתורת התלמוד. אבל נמצא בתשובותיהם גם אחת הנה ואחת הנה דברים אשר אין להם ענין עם הדין ויסודם מנהג המוני אשר הם נשאוהו וקיימוהו כתורה ועל דרך זה כמה מנהגים מפליים נתפשטו על פיהן בישראל, נתפשטו ונתקבלו יען כי היו מנהגים של שתי הישיבות ומי מלאו לבו להרחיק אחריהם. והנה לא נפלא כי המנהגים ההם אף כי באמונות מפליות

(4) מתשובות שענינם פשוט בנמ' ובקביעות הלכה עי' לעיל פ"א והן רבות ומפני רבויין אי אפשר לרמו על כלן רק על קצתן עי' ש"צ ש"א סי' ב' נ' ד' ו' ז' י' — י"ו י"ח — כ"א כ"ה כ"ו ל' מ"ב, ועוד אחרים וביתוד נמצאו מהן הרבה בהלכות פסוקות. ובפירושים עי' בח"ג. ובתשו' ד' ליק' וברלין וליופציג שרוב ממין הוזה וכמה מהן בש"צ ובהל' פסוקות.

(5) אין צורך לדוגמאות ככ"מ שנפתח אחד מספרי תשו' הגאונים נמצא דוגמא אך נעיר על תשו' ר' יהודאי שרבן כהלכה למ"ס.

(6) עי' בחבורי הזה ח"ג צד 224 והלאה שם הבאתי ראיות הרבה על זה ואין צורך לשנות הדברים והארקתי בזה בחבורי דור דור ודורשיו ח"ד כ"י ועי' ש"צ ח"א ש"א סי' א' שבל התשובה שם אינה צודקת לפי הגמ' כמו שהעיר הרב הסנייה ר' חיים מודעי ושם ח"א ש"ו סי' י"ו תשובה בשם רב נחשון שמתיר להשיב דיון סומא בשתי עיניו כשהוא חכם ונבון ורבים צריכים לו ואין ראיה לזה מהגמ' ואדרבה בנדה (מ"ט). מפורש שפסול בלי שום תנאי ולא עוד אלא שעשו את רב יהודאי לראש ישיבה אף שהיה מאור עינים, שם ח"ד ש"ב סי' כ' אשר רב עמרם רבית נוי אבל מתיר אבק רבית מטעם שהם בדיניהם נ"ב מתירין ואין לטעם הזה שורש בנמ'. ולת"ח אשר אף אב"ר משום את כספו לא נתן בנשך אפילו רבית נוי וכונתו על הגמ' דמכות (כ"ד). ותימה שבכ"ט (ע"א). מתיר לת"ח אף רבית קצוצה. ובתשובות גאונים קדמונים סי' פסק רב נחשון עד שחזר והגיד מלקין אותו משום לת' ועדותו הא' קיימת ופוסלין אותו לעדות ואין לזה שורש בנמ' ואיך יפסל זה שלא בעדים ושם סי' י"ג טו שכפר הכל ונשבע היסת וחזר. והורה במקצת נעשה חשוד ושכנגדו נשבע וגומל, ואיך נעשה חשוד ע"פ עצמו ועי' בטור ח"מ סי' פ"ז שב"כ בשם הר"ף והשיב עליו כמ"ש. ובמ"א הראיתי שכמה דברים כתב ר"נ בנטיה מן התלמוד.

(7) בהל' פסוקות ה' כלאים א"ר הלאי ולענין דישא בשוד חמור אמור רבנן מ"ט אשר רחמנא הרישה בשו"ח משום דשור פשר חמור לא פשר ואסיר ודישא נמי כחרישה דימא ואסיר. ואין זה בנמרא.

יסודם היו להם מהלכים בזמנים החשוכים ההם, אבל נתאונן כי תקף החשכלה בכל הדורות שאחריהם לא היה. לו כח להכחידם מקרב ישראל ולמחות שמם וזכרם מתוך ספרי הפוסקים האחרונים אשר נועדים להיות מורי דרך בחיים הדתיים אשר על כן עור קיימים בקרבנו כאלו הם מחקי הדת ומתורת ישראל⁽⁸⁾ בקצת מתשובות הגאונים ובפרט בתשובות הגאונים המאוחרים נראה תכונה מיוחדת, שאם נשאלו על איזה דין פרטי שהרחיבו הדבור על הכלל כלו וספחו אל התשובה את הקיורתם על כל הדינים הנוגעים בענין השאלה אף שלא נשאלו רק על פרט אחד מן הכלל⁽⁹⁾. כן בכל דבר הנוגע בדין מדיני התורה להלכה ולמעשה יצאה החוראה רק מאת שתי הישיבות אשר היו מאד נעלות בעיני העם ומראן עליהם ונקראו בפי כל "הישיבות הקדושות", צדקה גדולה נמסרה להם מאת הממשלה, וראשי הגולה הניחו להם יד חפשית לכל דבר בעניני הדת. ואף בעבור זאת הם לעצמם חשבו להם זכות וכח למשל בעז על מעללי בני אדם מחשבותיהם, בעשותם גזרות ותקנות חדשות אשר לא שערו בעלי התלמוד, לכוף את כל היהודים על מנהגי שתי הישיבות, ולרדות את העוברים על מצותם מרדות הגוף ועוד יותר מזה לענשם על נקלה בהמנע מהם זכויות כל אישי האומה באפן גורא על ידי נדוים וחרמות המחיריות לב השומע אף כי לבות האמללים אשר נטלו עליהם⁽¹⁰⁾. ועליהם יצדק לאמר באמת מה שאמרו הקדמונים על ראשי גלויות שבבבל: שהיו רודים את העם בשבטם.

(8) בש"צ ש"ד סי' כ' כשחזורין מבית הקברות צריך לישב ז' פעמים מפני שהרוחות מלוות אותו וכל שעה ושעה שיושב בורחת אחת ממנו. ועד היום נוהגים במנהג שטות הזה ונקבע כן בש"ע סי' שע"ו ס"ד בהגהת רמ"א ועי"ש בש"ך וט"ו. המנהג ליקח תרינגלים בערב ויה"כ לכפרה ואומרים זה תחת זה וכו' הוא ירושה לנו מהגאונים ועי' ח"ג סי' צ"ג ובשערי תשובה סי' רצ"ט ובהלכות פסוקות. ונראה כי גם המנהג שלא לכנוס בין פסח לעצרת מן הגאונים נתקן עי' בשו"ת שערי תשובה סי' רע"ח. ועי' עוד בח"ג סי' קס"ו.

(9) עיין בש"צ ש"א סי' ב"ג תשובה מרב סעדיה נאון בענין כל הראוי ליבם שכבר בשאלה שאלו על כל האופנים האפשריים והוא משיב על הכל ומסיים כאלו הדינים יש לעשות בכל הדרכים ואין לשנות. ושם ש"ב סי' א' בדיני הגט ותנאו שתופס רוב דיני הגט ונ"ל דהאי תשו' היא מרב האי נאון שבתחלתה אמר שצריך לכתחלה למתקן מנלתא דלא ליהוי סחוסר קציצה ואם כתב במגלתא ובתר הכי פסק נט מעליא וזו היא שיטת רב האי המובא בר"ן בנטין פ"ב. שם ח"ה ש"ז סי' כ"ה קבין כל דיני פסולי עדות פסולי קורבה ופסולי עברה בין דאורייתא בין דרבנן ומיוחסת לרב שרירא נאון וכתשובות גאונים קדמונים (ד' ברלין תר"ח) סי' א' נתיחסה לרב נחשון והבדל מעט ביניהם במנען הלשון והמבין יבין שהן אחת והך דבתשו' ג"ק נשתבשה או נזדייפה. ובחמדה נזוה סי' קי"ג נשאל רב צמח נאון על גוי שהכניס ידו לתוך יינו של ישראל והשיב וכתב להם: אלא מקצת צוינו וכתבו לכם כללות יין נסך. ובתשובות ג"ק סי' מ"ז נכתבה התשובה הזאת על שם מר שר שלום.

(10) עי' מענין נדויו וחרם בימיהם בש"צ ח"ה ש"ד סי' י"ד וכך השיב רב פלטינו (מי שב"ד נדו אותו ל' יום כנון על שעבר על אחד מכ"ד דברים שמנדין עליהן עי' רד"ש מ"ק פ"ג ולא חזר מחרימין אותו וזה דבר המוחרם) הכריזו עליו שפתו פת כותים ויינו יין נסך ופירותיו טבלים וספריו ספרי קוסמין וחתכו ציציותיו ועקרו מזונותיו ולא תתפללו עמו ולא תמולו לו בן ולא תלמדו בנו בכתבי כנסיות ולא תקברו מתו ואל תכניסו אותו לא בחבורת מצוה ולא בחבורת רשות ושתפו כוס אחריו ונהגו בו מנהג בזיון ומנהג אחרים. ואין לזה שורש בנטרא והגאונים הם המטציאים את כל הרבנים היפים האלה ועי' ישי"ש לב"ק פ"ו סי' י"ג שמתרעם על הגאון.

(המשך יבא).

מאמר על הלוקת התורה.

(המשך)

המגילה ה' הסיפור במאורע המרגלים אשר גרם להם עכבתם במדבר מ' שנה, והיה זה בקרש ברנע במדבר פארן, וכבר פרשתי ענין המאורע בכ"ט שנה א' צד קס"ט.

הפרשה הכ"ו כוללת דיבור ומעשה, הדיבור בציווי שלוח המרגלים והמעשה הוא וישלח אתם משה לתור וגו', ועלייתם לתכלית זו ויעלו ויתרו וגו', ואופן תשובתם וישבו מתור הארץ וגו', ומה שנתגלגל על ידי זה עד שאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים, וכבר היה אפשר להפסיק בין ענין לענין בסתומה, אמנם עשאום כולם סידור לפי שהוא כולו סיפור ועוד משום כוסה קלון ערום, ותחלתה וסופה פתוחה ביאות.

הפרשה הכ"ז היא אמירה ויאמר דעד אנה ינאצני ותשובת משה ע"ז ויאמר משה אל ה' ושמעו מצרים וגו' וסימום בתפלה ועתה יגדל נא וגו' ותשובת השם למשה, וכולא סידור וסופה פתוחה ביאות.

הפרשה הכ"ח הוא דיבור בפסק דינם של העם המסיים אני ה' דברתי וגו' במדבר הוזה יתמו ושם ימותו, ואח"כ תשלום הסיפור ממימת מוציא דבת הארץ, ומה שקרה אל המעפילים לעלות, וכולא סידור שלא לעמוד בדבר רע ועוד משום כסה קלון וסופה פתוחה ביאות, ובעלי הקפיטולי עשאוה כולה ב' סימנים והפסיקו בותשא כל העדה ולא הפסידו בזה, והנה הדיבורים והאמירות שבמגילה זו כולם הם לשעתם.

המגילה הז' הוא במצות התלויות בארץ ונצטוו בהם בהתהלכם במדבר כדי לחוק סברם בביאת הארץ וע"כ נסדרה כאן וכבר פי' כך המפורשים, ואין במגילה זו רק פרשה אחת בת ג' ענינים אלא שנתוסף בה פרשה אחת מענין אחר בין ענין א' לענין ב'.

הפרשה הכ"ט הוא דיבור אחד וכולל ג' ענינים, א' הציווי בענין הנסכים ומנחות ושיעורן לשה ולאיל ולשור והוא תלוי בארץ כמ"ש כי תבאו אל ארץ מושבותיכם וגו', הענין הב' שגנת העדה בביטול כל המצות, הענין הג' שגנת יחיד בביטול כל המצות ומסיים הענין בנפש אשר תעשה ביד רמה, אמנם מה שיקיף אלו הענינים בפרשה אחת היא ההשוואה הגר לאורח כמ"ש בענין א' הקהל חקה אחת לכם ולגר הגר וגו' ובענין הב' ונסלח לכל עדת בני' ולגר הגר בתוכם וגו' ובענין הג' האורח בבני' ולגר הגר בתוכם תורה אחת יהיה לכם וגו' והנפש אשר תעשה ביד רמה מן האורח ומן הגר וגו', אמנם מה שהוצרך לרבות הגר בענין הנסכים והמנחות הוא לפי שתלאן בארץ ואפשר שיעלה על הדעת לפי שאין הגרים מנוחלי הארץ לא יביאו נסכים ומנחות שהם מפרי הארץ, לכך הוצרך להשוותן, ואין ספק שענין וכי תשגו ולא תעשו הוא המשך הדיבור שלמעלה בענין הנסכים והמנחות וכולם הם תשלום עניני הקרבנות שלא נאמרו עדיין לפי שאין נהוגות אלא בארץ, וכן ענין וכי תשגו וגו' הוא מאורע שרק אפשר שארע לעתיד אחרי הסתלקות משה מן כמ"ש את כל המצות האלה אשר דבר ה' אי משה את כל אשר צוה ה' אליכם ביד משה וגו', אבל לא אפשר לחבר וכי תשגו עם הדיבור הקודם לו שהוא בענין חלה לפי שרחוקות הם זו מזו כרחוק מורה כמערב, וכן אי אפשר לוטר פרשה בפני עצמה שאין לך פרשה בתורה כמותה שתחסר בה הדיבור או האמירה אם מהשם המצוה למשה או ממשו שיצוה לישראל, הפרשה ה"י היא פרשת חלה והיא ממגילה אחרת שהיא מגילה ח' ונכנסה בין הרביקים ונתוספה באמצע הפרשה שהזכרנוה, וענין פרשה זו הוא שכשיבאו לארץ ויאכלו מעבור הארץ והנה לא נתנו המתנות מהם לפי שהכנענים זרעום וקצרום ועשאום גורן שיתנו תרומה ראשית עריסתם כמ"ש והיה באכלכם

מלחם הארץ תרימו תרומה לה', והוקבע ג"כ לדורות כמ"ש מראשית עריסתיכם תתנו לה' תרומה לדרתניכם כלי' שיתנו מראשית העריסה מתבואה החרשה חלה אחת תרומה לה', והנה נתוספה פרשה זו כאן לפי שאף היא ציווי לעתיד כשיבאו לארץ. ועוד שבמתנה זו נכללו אף הגרים שאינם מנוחלי הארץ ואינם זורעים ולא ממרחין ולא עושין גורן וכעין שהיו ישראל בתחלת ביאתם לארץ שלא היו אלא כגרים. אמנם החכמים פירשו הכתוב מראשית ערסתיכם תתנו לה' תרומה לדרתניכם לחייב בכל עיסה שתלוש העיסה. ואיפלו ששמאי והלל בריש עדיות שמאי ואמר מקב חלה והלל אומר מקביים. ונראה שלפי שהקלו העם במתנות כהונה ולויה עד שהוצרכו לגזור על הדמאי הנתינו את העם להפריש מכל עיסה כדי שיקבע בלבם חיוב המתנות לכהנים וללוים ולפי שהיה עדיין הדבר רפוף איפלו שמאי והלל בשיעור העיסה לחייבה.

והנה אלו הב' פרשיות הנכללים כאחת תחלתם וסופם פתוחה כיאות. אמנם עשו בעלי המסורה בין פרשת נסכים ופרשת חלה ג"כ פתוחה שהרי הם ב' דיבורים שונים. והפסיקו בין פ' חלה לוכי תשגו בסתומה שאין וכי תשגו פרשה לעצמה אלא הוא נמשך למעלה. וכן הפסיקו בואם נפש בסתומה כיאות. המגילה ה'ט' הוא ספור מאורע וציוויים שנצטוו בהם בסיבת זה המאורע. וכבר הזכרתי בב"ת שנה ג' צד רצ"ו שסדרה של תורה הוא להוכיח הציוויים והתורות על סדר המאורע שנתלים בו.

הפרשה הל"א היא פרשת מאורע המקושש והציווי על דינו ותחלתה וסופה פתוחה ובין המאורע והציווי סתומה כיאות.

הפרשה הל"ב היא פרשת ציצית. והיא נתלית במאורע הקודם שהיו להם לציצית לראות ולזכור את כל מצות ה' כמ"ש והיה לכם לציצית וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה'. ויראה שענין מצוה זו כך היא כפי משמעות הכתובים שהיה מנהגם של ישראל לעשות להם ציצית על כנפי בגדיהם כלי' דבר שמציץ בו (מלשון מציץ מן החרכים) ובאת התורה ואמרה שיעשו כן לדורותם ושישתארו בזה המנהג אבל יתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת וזה הפתיל יהיה להם לציצית לראות אותו ולזכור מצות ה', ופרשה זו תחלתה וסופה פתוחה כיאות. ובעלי הקפישולי עשו מן תחלת פ' נסכים עד סוף פרשת ציצית סימן אחד והנה קרבו את המרוחקים.

המגילה ה"ד היא מגילת קרח סיפור המאורע ומה שנסתבב על ירו והציוויים והתורות הנתלים במאורע הזה.

הפרשה הל"ג מצותו של קרח ועדתו ומה שאירע להם ומסיימת ולא יהיה כקרח וכעדתו כאשר דבר ה' ביד משה לו. ותחלתה וסופה פתוחה. אמנם באו דיבורים בענין המאורע והוא וידבר והבדלו וידבר והעלו וידבר דאמור אל אלעזר והפסיקום בסתומות כיאות.

הפרשה הל"ד המשיך סיפור מה שנסתבב ע"י מאורע הקודם מתלונת העם ודיבור העונש שנגזר עליהם. ותחלתה וסופה פתוחה ובין הסיפור מתלונת והדיבור בענשם סתומה כיאות.

הפרשה הל"ה דיבור ומעשה בלקיחת המצות לסימן ואמירה להשיב את מטה אהרן למשמרת לפני העדות ועשייתה והיה מטה השקדים למטה הכהונה והוא סימן להם על השקירה והזירו וכמ"ש כהנים זריווים הם. והוא סימן ג"כ אל העם כי השם שוקר על דבריו וע"כ נמצא בירמיהו שהיה מן הכהנים בחזיונו הראשון שראה מקל שקר. ותחלתה וסופה פתוחה. אמנם הפסיקו בין האמירה הזו והקודם לה בפתוחה ג"כ ועשאוה פרשה לעצמה של ב' פסוקים לחשיבותו של הענין.

הפרשה הל"ו מבקשת העם לגדרם שכל הקרב הקרב אל משכן ה' ימות כדי שלא יגעו כולם בסבת חטא אחד. ואמירה באותו ענין בציווי לכהנים

וללוים על משמרתם ועבורתם המסיימת והור הקרב יומת. ותחלתה וסופה פתוחה ובין האמירה לכאמר העם סתומה כיאות.

הפרשה ה'ל"ז דיבור בענין המתנות לכהנים וללוים חלף עבודתם. ותחלתה וסופה פתוחה. והופסקו מתנות הלויים ממתנות הכהנים בסתומה כיאות. הפרשה ה'ל"ח דיבור במתנות כהונה שנתחייבו בהם הלויים ג"כ ותחלתה וסופה פתוחה כיאות. ובעלי הקפיטולי עשו במגילה זו ג' סימנים והפסיקו בוידבר דאמר אל אלעזר והוא בתוך המשך הפרשה ואח"כ הפסיקו בויאמר ה' אל אהרן אתה ובניך ורחקו המקורבים וקרבו המרוחקים באין הבין. והנה במגילה זו דיבורים ואמירות לשעה ולעתיד והם שבעה דיבורים וג' אמירות.

מא"ש.

פירוש במאמר ירושלמי.

בירושלמי דסוכה פ' החליל ה"א ספרו. בימי טרוגיינוס הרשע נולד לו בן בט"ב והיו מתענין מתי בתו בחנוכה והדליקו נרות ושלחה אשתו ואמרה לו עד שאתה מכבש הברבריון בוא וכבוש את היהודים שמררו בך. חשב מיתי לעשרה יומין ואתא לחמשה. אתא ואשכחון עסיקין באורייתא בפסוקא ישא ה' עליך גוי מרחוק מקצה הארץ כאשר יראה הנשר וגו'. אמר לון מה הויתון עסיקין. אמרין ליה הכין וכן. אמר לון ההוא גברא הוא דחשב מיתי לעשרה יומין ואתא לחמשה והקיפן לגיונות והרגו. אמר לנשעות נשמעות אתם ללגיונותי ואין אני הורג אתכם. אמרון ליה מה דעברת בארעייא עביר בעיליאי. ועירב דמן בדמן וכו'. וכתב בעל קרבן העדה בפירושו. מאי דעברת בארעייא באנשים המונחים בארץ יעשו בנשים העומדים על הארץ כלו' שיהרגם ובאיכה רבתי הגי' מאי דעברת בעיליאי עביר בארעייא והיא נראית עיקר.

הסיפור הזה הוא ג"כ בפתחתא דאסתר רבה ושם הגי' בימי מרכינוס שחיק עצמות ילדה אשתו בליל ט"ב והיו כל ישראל אבלים נשחק הולד בחנוכה אמרו ישראל נדליק או לא נדליק אמרו נדליק וכל מה דבעי לימטי עלן ימטי אדליקו אזלון ואמרון לישנא ביש לאשתו של מרכינוס אילין יהודאין כד ילדת הו מתאבלין וכד מיית ולדא אדליקו בוציגין שלחה וכתבה לבעלה עד דאת מכבש וכו' סליק לאילפא וחשיב למיתי בעשרה יומין ואייתיה רוחא בה' יומין וכו' אמר להון אנא הוא נשרא דחשיבית למיתי בי' יומין ואייתיתני רוחא בה' יומין וכו'. והאי סיומא אמר לנשיהון וכו' ליתא התם. וכעין זה הוא מסופר באיכה רבתי א' ב' על אלה אני בוכיה. אלא דהתם איתא נשתתק הולד בחנוכה. וגי' דהוא ט"ס וצ"ל נשחק והוא מלשון שחיק עצמות. והתם מסיים אמר לנשים וכו' אמרו לו עביר בארעאי מה דעברת בעילאי וכו'. וכ"ה מסופר ג"כ שם ד' ב' קלים היו רודפינו. ופי' המפורשים קרי לאנשים עלאי ולנשים שכבושות לבעליהן ארעאי.

וג"ל שעיקר הגי' הוא כמו שהיא בירושלמי. ובמדרש אפשר ששינו המנהיגים הנוסחא לפי שלא הבינוה או שכתבה כן הסופר בשגירת לישנא דמדרש אסתר פ"ו בעובדא דארי עשה סעודה וכו' מאן דאחמי לן בעילאי הוא יחמי לן בארעאי וכו' ומי שפרע מן הראשונים הוא יפרע לנו מן האחרונים וכו'. ופירוש הדברים הוא כך שהרי אמרו ואשכחון עסיקין באורייתא ובנוסתה המדרש שם אתא ואשכחון דהו עסיקין בהרין פסוקא וכו'. וראה מזה שבבואו לעיר מצאן כולם מאוסים בביהכ"נ והיו עסיקין בקריאת התורה והוא בא עם אנשי חיל לביהכ"נ לבהלם ולראות אם אינם עסוקים במרידה וראה שא' קורא וכולם שומעים והיה רוצה לדעת מה הוא זה שהוא קורא באזניהם אם אינם דברי מרד ופשע ולפי שיראי מלישנא בישא הגידו לו האמת מה שהם קוראים ושהם בפסוק ישא ה' עליך וגו'

וזה הרשע הרגם אעפ"כ. וכיון שהיו מאוסים בביהכ"נ היו הנשים ג"כ שם ואמר לנשיהן נשמעות אתם ללגיונותי. ולפי שתקוין גדול שהנשים רואות מלמעלה והאנשים מלמטן כמו ששנו שם בסוכה בה"ב וכמו שעדיין המנהג בימינו השיבו הנשים יפה מה דעבדת בארעיא עביר בעלייא.

מא"ש.

ביאור מליצת זו אינה צריכה לפנים.

בבבא מציעא ט"ז ע"א מתיב ר' ששת מברייתא על הלכה שאמרה רב ואמר עלה שם בגמרא אמר רמי בר חמא הא גברא והא תיובתא אמר רבא גברא קא חזינא ותיובתא לא קא חזינא, הכא סמכה דעתיה וכו' שלחיה לקמיה דר' אבא בר זבדא אמר להו זו אינה צריכה לפנים אמר רבא זו צריכה לפנים ולפני ולפנים הכא סמכה דעתיה וכו', ופרש"י אינה צריכה לפנים אמר רבי לתרצה להכניסה לפני בני הישיבה שאין בהם יודע לפרקה ותשובת הגאונים פורשין לגנאי דליכא קושיא מעליא אל תעלוה לגוי, ובי' אלו הפירושים אינם מחזורין. פירושן של הגאונים אינו מחזור, דאדרבה רבא הוא דאמר דליכא קושיא הכא סמכה דעתיה וכו' והוא אומר זו צריכה לפנים ולפני ולפנים, ופירושו של רש"י אינו מחזור עד שהוצרך להביא גם פירושן של הגאונים, שלשון זו אינה צריכה אינה סובלת הענין לומר שאין בהן יודע לפרקה, שאם קושיא חזקה היא אדרבה צריכה היא לפנים שיעיינו בה אולי יתרצה, ובכיוצא בזה היתה להם המליצה לית נגר ובר נגר דיפרקונה.

ואומר אני שמלת לפנים אינה בפ"א שוואית אלא בפ"א קמצית, והכן פירושן של אלו הדברים רמי בר חמא הוא אמר הא גברא והא תיובתא, כלו' ר' ששת אדם גדול הוא וסותר דברי רב אי"כ אין הלכה כרב והא תיובתא אפי' לא יהיה ר' ששת החולק הנה התיובתא כאן מברייתא זו, ורבא השיב על זה גברא חזינא ואם מסברא דנפשיה הוא חולק אין לי להשיב אבל תיובתא לא חזינא, ושלחיה בני מדרשא לקמיה דר' אבא בר זבדא פ"ה האי עובדא שאירע להם וכמו שספרו לקמן הוה עובדא בפומבדיתא ודנו עלה ושדרוה לקמיה שיכריעו באלו הדברים והשיב להם זו אינה צריכה לפנים, כלו' לפני מעלת האיש כו' ששת דודאי תיובתא חזקה היא ודברי רב בטלן מעצמן, וכשמעיה רבא שהוא לא חשבה להאי תיובתא אמר זו צריכה לפנים כלו' לאדם גדול שיחלוק על רב, ולפני לפנים כלו' לכהן גדול שנכנס לפני ולפנים וחשן המשפט על לבו לאדם גדול כזה זו היא צריכה לחלוק על רב התיובתא ליתא, ומליצת לפני ולפנים הוא כמו שדרשו הוריות י"ג ע"א וירושלמי סוף הוריות יקרה הוא מפנינים מכו' שנכנס לפני ולפנים, ולדעתי נסבך רש"י בפירושו לפי שפירש הא גברא והא תיובתא הרי אדם גדול וכמוהו תשובתו, אבל לדעתי פירושה הוא הא גברא דפליג אדרב והא תיובתא אדרב וממילא לית הלכתא כרב.

מא"ש.

הערה.

במסכת פסחים (ס"ד ע"ב) איתא: ת"ר מעולם לא נתמעך אדם בעזרה חוץ מפסח אחד, שרדה בימי הלל, שנתמעך בו זקן אחד, והיו קורין אותו פסח מעוכין, ואח"כ מביא הגמרא התוספתא דפסחים פ"ד בשנוי לשון, כי אם נעוין בהתוספתא עצמה נמצא לא כמביא הגמ' במקומו א"ל לכהן גדול, אלא א"ל לכהנים, וגם סוף לשון

התוספת לא נזכר פה בגמרא כלל נכנסו ישראל לחר הבית, ולא היה מחויקן והיה נקרא פסח, ונראה, אם נעיון בספרי של יוסף בן מתתיהו הבין במלחמותיו (VI 93) נוכל לפרוש אור על הומו, ר"ל, אימתי נמנו בני ישראל, ולא היה תכלית נפקדו לגלגלותם. יוסף מספר, כי השר הצבא מאריך סוריא צעסטיאום גאללום, רצה להביא להקיסר רומי נערץ עדים נאמנים, כי עם בני רב ועצום ואינם כדאי בזיון של מלך, ואם יבער בקרב הארץ אש המרידה, לא נקל היא לכבות אותה, ומה שהביא הגמרא בפסחים שאגריפפא המלך נשא את ראש בני לגלגלותם, אין סתירה, כי אם המעשה של הגמרא תאשר ותקיים דברי יוסף, כי הצוויו של צעסטיאום גאללום נזורה וודאי ע"ו אגריפפא המלך השני, על דרך זה צעסטיאום נתן הפקודה והדת לאגריפפא, ואגריפפא צוה לכהנים, שימנו בני ע"ו כוליות ונמצא ששים רבוי זוגי כליות, ועתה נבין היטב, למה התאספו בפסח הזה מבני עם רב ועצום כ"ב, עד שחר הבית לא היה מחויקן, כי לצורך פקודת בני היה הדבר נחוץ לראות פני ה' בשערי ירושלים בימים ההם ובעת ההיא חלו בני אשר באו בשער ירושלים את פני שר הצבא צעסטיאום, שינאל את בני מצרעת ממארת אשר בתוכם, מאפמרופוס הרומי נעסטיאום פלארוס, אשר מושל בתוקף ועוז, עד שלא יכלו שאת שבטו, ע"ו השיב צעסטיאום במענה רך, שישתדל אצל נעסטיאום, שמיום ההוא והלאה ימשול בחמלה ובחסד והמאורע הזה היה 102 למספרם. נחויק בקצור מה שאמרנו למעלה, כי צעסטיאום גאללום בא בפסח ירושלימה למנות את בני ע"ו אגריפפא, אשר נתן הפקודה הזאת לכהנים בשם צעסטיאום, ונמנו כפלים כיוצאי מצרים, אח"כ שחרו בני הכהנים והמלך אגריפפא, שיסיר מעליהם שבט מושלם נעסטיאום, אבל צעסטיאום לא יכל בשנם אשת נעסטיאום היתה נקשרת בקשר הרעות ואהבה עם המלכה הרומי פאפעא, ע"כ דחה אותם צעסטיאום בקש ואמר כי לא יכל לעשות מאומה, כי אם לחלות פני נעסטיאום, שימשול עליהם בחסד ועתה נבין דברי התוספת למה הר הבית לא היה מחויקן, יען בפקודת המלך אגריפפא באו בפסח הזה מארצות שונות בני מספר רב ועצום לצורך הפקודה להראות ע"ו הפקודה למלך נערץ ע"ו שר צבא צעסטיאום, כי עם בני רב כחול הים, ואם ימרדו במלך נערץ, אשר דבר קל הוא (יען נעסטיאום משל עליהם כרצונו וחפצו, ויסיר אותם בשבט הרשע, ולא על אדני הצדק הוטבע כסאו למשפט שם), אז לא דבר קטן יהיה לנצח את בני, ונתקררה דעתינו למה נמנו בני בעת ההיא ולמה התאספו בפסח הזה ירושלימה יותר משנים קדמוניות, אבל מה שהביא הגמ' הבריוותא כי בימי הלל התאספו בפסח עם רב מישראל מארצות שונות, לא נוכל להבין. ובוודאי שגגה הזאת פלטה קולמס איזה מעתיק, גם לשון הגמ' פסחים דף ס"ד ע"ב פסח מעובין, טעות סופר הוא, כי הגמרא הנכונה היא פסח מעובין. ודוק.

יום ג' אלול התרמ"ד ליצירה.

אברהם הלוי.

השגה.

כב"ת מחברת רביעית דף 110 הרב החכם נחום ברליל העיר על דברי המכילתא ס"ב: רבי אומר וכי מה אמר המקום למשה לאמור לישראל או מה אמרו ישראל למשה לאמר למקום, אמרו רצוננו לשמוע מפי מלכינו לא דומה שומע מפי פרנוד לשומע מפי המלך, וכתב עליהם: מלת פרנוד אין לו ענין לכאן, ונראה שהמעתיקים הטעה אותם הדבור הנודע מאחורי הפרגוד ומעיקרא היה כתובים כאן אותיות הפר' ובסימן הקצור רמוז על מלת היפרכוס וכתבוהו כמלוא האותיות החסרות פרנוד וטעות הוא ע"ש.

לע"ד גם זאת טעות הוא, ותחת פרנוד וגם תחת היפרכוס צריך לקרא פרנוד כאשר באמת מעיקרא היה כתוב בה, ואם אין ראיה לדבר זכר לדבר בשיר השירים

רבה פ"א ג ד' תני רבי שמעון בן יוחנן כך תבעו אמרו רצונינו לראות כבוד מלכנו וכו' ר' יהודה אומר בשעה ששמעו ישראל אנכי ה' אלהיך נתקע תלמוד תורה בלבם והוו למדים ולא היו משכחין באו אצל משה ואמרו משה רבינו תעשה את פרוכביון שלח בינותינו חזרו להיות למדים ושוכחים אמרו מה משה בשר ודם עובר אף תלמודו עובר מיד חזרו באו להם אצל משה אמרו לו משה רבינו לוואי יגלה לנו פעם שני ה' וכו'. ואך למותר נזכיר כי בכמה מקומות היחס ישראל למשה כחם התלמיד לפדגוגו ומלמדו, ועיין מדרש רבה פ' כי תשא פ' מ"ג למלך שהיה דן את בנו והיה הקטיגור עומד ומקטרג מה עשה הפדגוג של בן, כך בשעה שעשו ישראל את העגל וכו' מה עשה משה וע"ע פסיקתא רבתי סאת החכם הכולל מא"ש דף ל"ח.

מאיר קליין, גר.-בעטשקערעק.

תנאי הנביאים.

1) בשבת (צ"ב א'): דאמר מר אין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר ובעל קומה עכ"ל. ובנדרים (ל"ח א'): אמר ר' יוחנן (נ"א: יונתן) אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גבור ועשיר וחכם ועניו. וכולן ממש. גבור וכו' מן הדין קרא דכתיב ואתפוש בשני הלוחות ואשליכם מעל שתי ידי ואשברם ותניא הלוחות אורכן ששה ורחבן ששה ועוביון שלשה. עשיר. פסל לך פסולתן שלך היא (ושל סנפרינן דיו. פי' הרא"ש). חכם. רב ושמואל דאמרי תרוייהו חמשים שערי בינה נבראו בעולם וכולן נתנו למשה חוץ מאחת וכו'. עניו. דכתיב והאיש משה עניו מאד. עכ"ל. ובלי ספק כונת ר' יוחנן. או: יונתן היא שאין הקב"ה משרה שכינתו עלי אדם להיות נביא לנו ויוסר לעם אלא על גבור ועשיר וחכם ועניו. גבור למען יוכל היות לעיר סבצר ולעמוד ברזל לכל המורדים בה' ולקום כחומת נחשת לעמת בית מרי ולא יירא המון אדם ולא יחת מפני גאון העריצים ויניד למו פשעים וחטאתם מבלי מעצור, ונס יתאזר עו לתת נור למכים ולחיו למורטים ולסבול משא וטורה העם. ועשיר. למען לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם והיה לאל ידו לדרב עוות עם כל עושה עול ולהביח מומם על פניו. ובעין זה דרש רב נחמן בר כהן: מאי דכתיב מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות ידרסנה? אם דומה דיין למלך שאינו צריך לכלום יעמיד ארץ. ואם דומה לכהן שמתור על הגרנות ידרסנה (כתובות ק"ה רע"ב) ופי' רש"י: שאינו צריך לכלום. שהוא עשיר ואין צריך להתניף עכ"ל. והנה על ר' אלעזר בן פדת יוספר: כי הוו משרדי ליה מתנות מבי נשיאה לא הוה שקיל. כי הוו מזמני ליה לא הוה אזיל. אמר להו לא ניהו לכו דאחיה דכתיב שונא מתנות יחיה (מגלה כ"ח א'). וכו"ל. כי טעמו העיקרי בעבור שהיה מרא דארעא דישראל (יומא ט' ב'). ואלוה הישו הון ולא חלק לו בעושר ככתוב בתענית (כ"ה א'): ר' אלעזר בן פדת דחיקא ליה מלתא טובא עבד מלתא (הקיו דם. פי' המיוחס לרש"י). ולא הוה ליה מידי למטעם עכ"ל. ואם היה איש תרומות לא היה יכול להיות מרא דארעא דישראל לפי דרש ר' נחמן בר כהן הגל. ולפי' ימלא תנאי: עשיר גם בהיותו עני אם אך איננו איש תרומות ומנהגו מנהג ר' אלעזר בן פדת. כי עני כזה לא יעשה חונף כעשיר ואיננו נושא פנים כאיש אשר מכניז חב וסספ לוי. והראב"ע הוא עד נאמן ע"י. וצורך החכמה והענוה להשראת השכינה מובן גם לתינוקות של בית רבן. וצ"ע אפוא לישוב הכתוב בפי' רש"י על ב"ב (י"ב א' ד"ה הכי קאמר). אע"פ שנטלה מן הנביאים שאינם חכמים עכ"ל. וע"פ' מבואר היטב הכתוב בפי' הרא"ש (נדרים שם) אין הקב"ה משרה שכינתו בקביעות עכ"ל. כי רצה להורות בזה אשר כונת ר"י היא אך אל השראת השכינה הגנתת בעליה נביא קבוע לנוים וצופה תמיד לעמים. ולפי באורי גבור ועשיר הם כמשמעם. גבור בכח ועשיר בכסף. לא גבור בכבשו יצרו ועשיר בשמחו בחלקו הנזכר באבות (ראש פ"ד). אבל הרמב"ם פי' גבור בכבשו את יצרו כבאבות. כי כתב בספרו

משנה תורה (הלכות יסודי התורה ראש פ"ו): ואין הנבואה חלה אלא על חכם גדול
 בחכמה, נבון במדותיו ולא יהא יצרו מתנבא עליו בדבר בעולם אלא הוא מתנבא בדעתו
 על יצרו תמיד עב"ל וצדקו מאד דברי הכ"מ ע"ו: משמע בנמצא הנבון כפשוטו שיהא
 בעל כח, וכן עשיר כפשוטו שיהיה לו ממון הרבה וכו' ומכל מקום צריך עיון למה לא
 כתב שיהא נבון בכח ועשיר ועניו וכהא דר' יונתן וי"ל דהרא"ש פי' אהא דר' יונתן
 אין הקב"ה משרה שכינתו בקביעות, ומשמע מדבריו דשלא בקביעות אפשר שיתנבא
 אע"פ שלא יהיו בו כל המדות הללו, ורבנו לא נחת הכא לפרש אלא תנאי הנביא
 להתנבאות ואפילו שלא בקביעות עב"ל, ולפי דברי הג"ל מובן זה היטב, ויעוין מורה
 נבוכים (ה"ב פל"ב), ופירושו אברבנאל עליו, וצורך בעלי קומה לנביאים הוא מטעם
 צורך בעלי קומה לסנהדרין (מס' סנהדרין י"ז א') שפי' רש"י: שתהא אימתן מוטלת על
 הבריות עב"ל, והטלת אימתן על הבריות הוא למען לא ימרו את פיהם אך ישמעו
 בקול דבריהם ויכתובם על לזה לבם, וכעין זה בתענית (ט"ו א'): אומר אדם של
 צורה, וע"ז בפי' המיוחס לרש"י: אדם של צורה בעל קומה שישמעו ויכבדו דבריו להמריך
 את הלב עב"ל, ויעוין ה"א למהרש"א שנעלם ממנו תנאי בעלי קומה בסנהדרין וטעמו הג"ל,
 ונקל לכל איש לדעת אשר גם התנאי ההוא הוא אך לנביאים לגוים וליוסורים לעמים,
 (2) מתנאי נביא לגוים הוא גם היותו דובר צחות ועים אמרים, כי אך במתק
 שפה יקח נפשות השומעים ובנופת לשון ישב לבותם שבי ומדברותיו לא ישובו אליו
 ויקם כי אם עשו את אשר חפץ והצליחו את אות נפשו, והתנאי הזה נודע מענין
 מלאכות הנביא לבדו ואיננו צריך עוד לראיה אחרת.

(3) מדרש אהרן בראשית הודיענו תנאי חדש בנביאים אשר לא נראה ולא
 נשמע לפניו, והוא, כי לא היו מתנבאים רק על פי כ"ד של שבעים ואחד, יעוין בו
 (פי"ד): עובדיה לא נתנבא אלא בפני זקנים גדולים שנאמר חזון עובדיה כה אמר ד'
 (עובדיה א'), הרי מפי הקב"ה, מפי סנהדרין מנין? שנאמר שמועה שמענו (שם ושם)
 אף ישעיה נתנבא מפי סנהדרין, שנאמר ואשמע את קול ד' אומר מי אשלח (ישעיה
 ו' ח') מפי הקב"ה, ומי ילך לנו (שם ושם ושם) מפי סנהדרין שאע"פ שהיה מתנבא
 מן הקב"ה אלו היתה סנהדרין זוהי הימנו לא היה לו רשות להתנבאות, לכך אתה מוצא
 את מי אשלח מפי הקב"ה ומי ילך לנו מפי סנהדרין, ולכך נתנבאו שניהם בחזון,
 שחזון גימטריא שבעים ואחד, שנתנבאו שניהם בשבעים ואחד עב"ל, ושני אלה הם
 בלי כל ספק כבנין אב משני כתובים ללמד על כל הנביאים שלא התנבאו גם הם כי
 אם על פי כ"ד של שבעים ואחד, הן מה נשתנו שני אלה מכל הנביאים? על מה
 התיחדו אך שני אלה בקבלת רשיון מן הסנהדרין להתנבאות? וכן יוכיח הכתוב
 בתרגום שני על אסתר (ד' א'): חני זכריה ומלאכי דיתבין בלשכת הגזית (מקום
 הסנהדרין) ומתנבאין תמן עב"ל, וכן בפי' תענית המיוחס לרש"י (ט"ז א' ד"ה חד אמר
 הר שיצא הוראה): ולשכת הגזית (מקום הסנהדרין) שבה עמדו הנביאים המוכיחים
 לישראל עב"ל, ומלבד המדרש הג"ל אין מקור אחר לעמידת הנביאים בלשכת הגזית
 מקום הסנהדרין, והנאון רבנו הא"י כתב באר היטב בתשובתו אשר בשו"ת הגאונים
 המכונות שערי תשובה (ס' י"ד): אותות של נביאים סנהדרין בודקים אותם, ואין
 נביא אלא שמקובל בסנהדרין עב"ל, ואשר הוצרכו הנביאים לקחת רשות מן הסנהדרין
 להתנבאות לפי דעת בעלי המדרש ותרגום שני ופירוש תענית ורבנו הא"י הג"ל היה
 בלי תפונה אך למען יתבררו ויתלבנו ויצרפו הנביאים ע"פ הסנהדרין טרם יחזו לעם
 אם הם נביאי אמת וצדק או נביאי מלבם ואומרים: נאם ד', והוא לא דבר, ויהי זה
 מעצור בעד חזון שוא וקוסמי כזב, ולכן תחזינה עינינו, כי מיום הזקנים משער שבתו
 ועוצרים בעד טחי תפל חדלו רבו כמו רבו בכל דור ודור נביאי שקר ומתעי העם פרו
 וישרצו ויעצמו בטאד מאד, הוי יהודה! שא קינים והנה והי על שבעים ואחד זקניך
 אשר הלפו הלכו למו! תנה עיניך דמעה ועפעפך פלגי מים על שבט כי סר ממך
 ומחקך טבין גלדיך! זקניך חומה היו עליך גם לילה גם יומם ממצודי נפשות, שבטם
 משענתך היו, וחקקי צדק חקקו שמוך ספת יקשו לך מורדי אור ומטליכי אפל, בעיני

נשר תרו אחרי מעלעי דם אדם בשקריהם ובפחזותם וכחדום מן הארץ. לו היו תמיד על יד מיניך לא הוליכך שבתו צבי ואחות מרעיו בתהו לא דרך, ולא התעורך משחיו שוא ונביאי תרמית באמש שואה, ושמי בינתך לא התקדו בעבי פתיות ואמונות הבל, והיות שכני אור ויושבי דעת עד עולם. בכה בכה מאין הפנות לאבדה הגדולה אשר אבדה ממך! והנה בסנהדרין (ב' א' במשנה). כתוב: אין דיני וכו' ולא את נביא השקר וכו' אלא על פי ב"ד של שבעים ואחד עב"ל. ויוכלו אפוא הנמחרים להוכיח מזה אשר היו נמצאים נביאי שקר גם בעת ישבו הוקנים בשער ומשלו ממשל רב כהגוי כלו. ולכן אקדים תשובה לשאלה ואומר, כי נבואת נביא השקר אשר במשנה סנהדרין הג"ל לא נמשכה גם זמן קט כנבואת נביאי השקר בעת לא היתה עין צופיה הליכותיהם אך בין לילה היתה ובין לילה אבדה. כי רגע נודע להסנהדרין אשר איש אחד מטיף לעם בלעדי רשותם השו ולא התמהמהו לדרוש ולחקור הנביא אמת הוא אם נביא שקר. ובהודע למו היותו נביא שקר שפטוהו משפט מות ואנב נראא אעיר על היותו נדון אך על פי ב"ד של שבעים ואחד שהוא למען לא יהי העם כמתאוננים רע על השופטים אם יהיו אך מסנהדרין קטנה. כי דרך ההמון והאספסף להאמין יותר לדברי הנביא הנכבד מלדברי החכמים החורצים עליו משפט מות. לא כן על אנשי סנהדרין גדולה שהיו נשואי פנים ונודעים לצדיקים ואנשי אמת גדולים. עליהם לא ירהבו לחפא דברים אשר לא כן.

4) נבואת הנביאים היתה תלויה גם בזמן ובמקום. בזמן. כי משמתו נביאים האחרונים חגי זכריה ומלאכי נסתלקה רוח הקדש מישראל (יומא ט' ב'). ובפי' רש"י (שם כ"א ב' ד"ה ארון כפרת): ורוח הקדש לא היתה בנביאים משנת ארבע לדריוש ואילך עב"ל. ובמקום. כי אין השכינה שורה בחוצה לארץ. יעוין מ"ק (כ"ה א'): ראוי היה רבנו שתשרה עליו שכינה אלא שבבל נרמה לו עב"ל. ובגלל זה אמר אמטר: והכס עדיק מנביא (ב"ב י"ב א'). כי החכמה איננה תלויה בזמן ובמקום כהנבואה. החכמה לעולם עומדת ומושלת בכל הארצות וממורח שמש עד מבואו שבטה ומשענתה. וזאת היא גם כוננת מאמר רבי אברימי דמן חיפא: מיום שחרב בית המקדש ניטלה נבואה מן הנביאים. ואע"פ שניטלה מן הנביאים מן החכמים לא ניטלה (ב"ב שם). כי ר"ל אע"פ שמעלת הנבואה ניטלה מן הנביאים מעלת החכמה לא ניטלה מן החכמים והרסות בית המקדש לא פעלה עליה כל טאומה. והנה בתוס' (נטין פ"ח א' ד"ה ודלמא, שבועות כ"ה א' ד"ה רב דאמר כ"ע) נזכר: הר' עזרא הנביא. ור"א מטיין בנה את ר"ת בשם: הנביא (תשובות ספר הישר סי' ס"ט) ולפי הזמן והמקום זה הוא מן הנמנעות. וע"ל: כי הכנוי הזה הוא רק דרך הפלגה להכס גדול בעבוד היות דבריו לרוב אמת וצדק כדברי נביא. וכי ההפלגה הזאת למדו המכנים ממאמר: אטו חכס לאו נביא הוא? (ב"ב י"ב א'). ואולי כווננו להמובא בספר מקור חיים לד' שמואל בן סנה (פרשת ראה סי' י"א). בשם ר' שמואל אבן תבון בשער ההשלמה שיש כח נמצא באדם יגיד בו העתידות לא מדרך נבואה. ויעוין שם עוד מענין כח המשער. ובשכבר הימים כח שערתו על הכנוי ההוא: כב"ק (ל' ע"א) יש שלשה דעות שונות בתנאי החסיד. וז"ל א"ר יהודה האי מאן דבעי למדחי חסידא ליקיים מילי דנויקין. רבא (ר"א: רבינא) אמר מילי דאבות. ואמרו לה מילי דברכות עב"ל. ויוכל היות אפוא אשר דרך צחות התכנה לפניו האיש שהוא חסיד לפי שלשת הדעות הנזכרות בשם: נביא בעבור אשר ירש: נביא הוא נוטריקון: נויקין. ברכות. אבות. ויוכל היות עוד. כי: נביא זה הוא כמו: יהיה נביאך (שמות ז' א'). שענינו: דברן. הרשן (רעדנער, פרעדינער). והחכם ר' וואל מיללער כתב בהקדמתו לספר: תשובות חכמי צרפת ולותור (שם עזרא): ונראה שהשם: נביא את משפחתו עב"ל. ולי לא נראה זה.

5). אין מתנאי הנביא שירע כל דבר ושינילו לפניו כל תעלומות והמון נסתרות. כי יש דברים רבים אשר גם הוא לא ידעם. ככתוב בפי' הראב"ע על התורה (בראשית ל"ב ט' ד"ה והיה המחנה): כי אין הנביא יודע הנסתרות אם לא יגלה לו השם, ואלישע אמר וד' העלים ממני (מ"ב ד' ב"ז) עב"ל. ושם (שמות ד' כ' ד"ה ויקח אשה

את אשתו): ואל תתמה איך יחשוב נבוא בדברי העולם דבר שאינו נכון. כי הנה מצאנו דוד ששאל אל נתן הנביא היש ישר לבנות לשם והוא השיב כל אשר בלבבך עשה וד' עמך. ובליילה נאמר לו בנבואה שיאמר אל דוד שהוא לא יבנה הבית (ש"ב ז' דה"א י"ז) עכ"ל. וכן בפ' רש"י על מ"ק (ט"ז א' ד"ה העיני האנשים): אי לאו דשליה דאמר ליה למשה משה לא הוה ידע עכ"ל. וכן מוכיח הכתוב בספרי (דברים פיסקא י"ג): וידועים לשבטיכם, שהיו ידועים לכם. הרי שמתעמק בטליתו ובא וישב לפני איני יודע מאיזה מקום הוא ומאיזה שבט הוא (בפ' רש"י על המקרא הוה כתוב: איני יודע מי הוא ומאיזה שבט הוא ואם הנון הוא עכ"ל). ושם (שם פיסקא י"ז ד"ה והדבר אשר יקשה מכם): וכן הוא אומר וכו' ויען שמואל אל שאול ויאמר אנכי הרוואה (ש"א ט') אמר לו הקב"ה אתה רואה? חייך שאני מודיעך שאין אתה רואה. ואימתי הודיע לך? בשעה שאמר לו וכו' ויאמר אך נגד ד' משיחו (שם) אמר לו הקב"ה לא אמרת שאני הרוואה? א"ל הקב"ה אל תביט אל מראהו וכו' עכ"ל. וזה הוא בעבור אשר לא כגורל השכל גורל הנבואה. כי השכל הוא ענין נתן ד' לבני האדם לאחות עולם ולקנין עדי עד. והוא לו כעצמו ובשרו לשרת בו לכל דבר ובכל עת ובכל מקום כאות נפשו. לא כן הנבואה. היא תמיד בידו צור העולמים ולא יחוננה לאדם כי אם לדבר ובעת ובמקום אשר יחפוץ הוא. ויעוין כעין זה למעלה (סוף סי' צ').

יעקב רייפמאנץ.

יישוב דקדוקים בתנחומא

סאת מאיר קאָהן ביסטריטץ.

(סיום)

18). פרשת נשא: "וכן הוא אומר משה ואהרן בכתנו ושמואל בקוראי שמו. וכן דוד אומר משה ואהרן בכהנו ושמואל בקוראי שמו" עכ"ל. כתב מהר"ר הכפל הזה נסב על ידי ב' נוסחאות אשר היו לפני אחד המעתיקים (א). וכן הוא אומר משה וכולי. (ב). וכן דוד אמר משה וכולי, ולא ידע מי מהן תכשר יותר והציג שתייהן עכ"ה. אמר מכב"י: לא היו לפני המעתיק שתי נוסחאות, אלא טעה וכתב שלא כהוגן, מפאת שכחות או סבה אחרת, מתוך נוסחא אחת, והנוסחא כך היא! נתן לך הקב"ה בן צדיק כמושה שנאמר (ירמיה טו, א) אם יעמוד משה ושמואל וכן הוא אומר (תהלים צט ו) משה ואהרן בכהנו ושמואל בקוראי שמו, שני פסוקים שונים יעידו כי שמואל שקול כמושה וכמו שכתוב בכל ספרים מדויקים.

19). פרשת קרח: "משל למלך שהיו לו עבדים הרבה רצה לעשות אחד בן חורין וליתן לו שררה" עכ"ל. כתב מהר"ר: "ברבה" כתוב "זמורה" תחת "שררה" והוא בלי ספק טעות סופר וצ"ל ככתוב במדרשנו, שהוא מקור הרבה על ספר במדבר, וללא צורך הוא הפירוש הרחוק והרחוק, אשר במתנות כהונה על "זמורה" עכ"ה. אמר מכב"י: דברי הבעל מ"כ נכונים ומתקבלים על הלב, והתנחומא בא ללמד על הרבות, ששניהם, ר"ל שררה וזמורה, שוים בענינן. ויש לדעתי סיוע לדברי המ"כ מלשון הקשה שבפסוק: זמיר עריצים יענה (ישעיה כה ה) שהכונה בו כך היא: החורב, אשר בצל עב, וכניע את הזמורה, שביד העריצים שלסימן השררות בעשותה נובלה וכמושה.

20). שם: "מנצפ"ך האותיות כפולות" וכולי, עכ"ל. כתב מהר"ר: לא אדע מה לכל הרמזים האלה בפרשה הזאת ומה ענינם אצלה עכ"ה. אמר מכב"י: שייכות החמישה אותיות מנצפ"ך לפרשה זאת אני יודע, סיום הפרשה, הקורמת להרמזים על האותיות, כך: "לעתיד לבא הקב"ה עתיד להוציאן ועליהם אמרה הנה ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל (שמואל א, ב ו) וכאחר שבכל מקום שבאים אותיות

אלו כפולות זו אחר זו הן מורות על הנאולה, אם כן יש נמי הכא, שכתוב" ממת ומחה שתי מ"יין תכופות זו אחר זו רמו לנאולת המתים, שעתידים להיות מוצאים ולפי זה מה טוב ומה נעים שבת פסוק דשמואל עם ענין אותיות מנצפ"ך גם יחד ואידי דמשתי מהנהו אותיות הכפולות, נקיש גם מה שנהוג עוד באותיות אלפא ביתא בכלל והוא הגימטריא ודרך השתנות סדר מצבן, פעם ישר אל"ף ב"ת ופעם הפוך א"ת ב"ש, אמול ב"מ ועיין שם.

(21). פרשת חקת: "מעשה בשיחין אחד סומא שירד במים לטבול במערה נודמנה לו באר של מרים וטבל ונתרפא" עכ"ל. כתב מהר"ר: "לשון" בשיחין אחד "סומא" הוא לשון עלגים ולא נכון לדבר כן, כי אם: מעשה בסומא אחד שהיה בשיחין, ולי נראה ברור, כי צ"ל: מעשה במוכה שיחין שירד במים לטבול וכולי עכ"ד. אמר מכב"י: השערת מהר"ר במקום זה יפה אף נעימה, וראוי לומר לו בשבילה "וישר כח!" אפילו כאה פעמים. ואפשר לומר, שנוסחת התנחומא היתה מעיקרא "מעשה בשיחין סומא", כלומר במוכה שיחין, ונעתקה הו"ו, הראויה לבוא בסוף המלה, ונשתקעה באמצע המלה, וכמו שנאמר על איש שיש לו חנות: "חנוני" ועל איש שיש בו חכמה "תחכמוני", כן נאמר על איש שיש בו שיחין "שיחוני".

(22). פרשת פנחס: "ואין גוי אלא ישראל שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד" עכ"ל. כתב מהר"ר: מה נאמר לפי זה לכנוי גוי, למי שאינו ישראל, ולנוסח שלא עשני גוי? "עכ"ד. אמר מכב"י: כאן יש בר"ר חלומות והחלומות אך שוא ידברו, אך היה יכול זקן זה, שבא כאן ותלמודו בירו, לשאול שאלה קלושה כזאת? הכי לא ידע כל איש שיש לו מוח בקרקרו, שהדרשן תפס לשון קצר וכונתו לומר "ואין גוי אחד אלא ישראל שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד?" סתם גוי ועם הם שמות, המתחסים לישראל ולאינו ישראל בשוה, אלא שיש הפרש ביניהם בבחינת התואר, המקושר עם שני שמות הללו או תכוף להן בקירוב בלתי אמצעי או נזכר בענין הקורם להן בשעה שישראל דבקים בהקב"ה ושומרים חקיו ומצותיו, או נקראים: גוי אחד, גוי גדול, גוי צדיק, גוי קרוש, עם ה', עם האלהים, עם קרובו, עם קרוש, עם חכם ונבון; ובהפך, אם עוזבים אותו וימאסו בתורתו, נקראים: גוי חוטא, אובד עצות, גוי לא נכסף, עם נבל, עם קשה ערף, עם לא בינות, עם תועי לבב; והתנחומא, כשהרחיב לדבר קבל עם הרבה יותר על ענין "אין גוי אלא ישראל" כאשר לפנינו היום בראשי פרקים בקצרה דרש בודאי את הראיה "ומי כעמך ישראל גוי אחד" בדרך דרשת חז"ל על הפסוק "הכבש אחד" ואמר: אחד המיוחד בעבודת השם יתברך, שכן כבר מצינו במקרא הוראת המלה "אחד" במובן אחד ואין שני לו כמו ה' אחד (דברים ו, ד) והוא באחד (איוב כג, יג) והשתא דאית להכא, תפולנה גם שתי הקושיות שהקשה מהר"ר. נאה הכנוי גוי למי שאינו ישראל, לפי שסתם גוי משמש גם לזה כדארמנן; ומובן נוסח "שלא עשני גוי" הוא: שאינו מיוחד כלל בעבודת הקב"ה, ובא רעהו, הוא ענין הברכה "שלא עשני אשה", ומסייע אל הפירוש הזה, כי כונת ברכה זו אינה אלא כך: לא לבד שאני מברך את ה' אלהינו שלא עשני גוי, היינו זה שאינו מיוחד כלל בעבודת השם אלא אף זו: מברך אני אותו שלא עשני אשה הנהגת בקצת מצוות ולא בכלן, ועד ידי כך זכיתי לשמור ולעשות את המצוות בכללן, אמר המעריך פשוטו של ענין הוא אין גוי האמור כאן אלא ישראל וכ"ה סגנון הדרשות לאלפים ולפי שמתל לגוי בפת"ח הלמ"ד כמו להגוי הידוע דרש כך.

אמר מכב"י: מכאן ואילך רודף מהר"ר את התנחומא ברבה, שעל ספר דברים; ולפיכך באשוריו תאחו רגלי, ללכת אחריו שם להביא את הערותיו בכור הבחינה, למען ידע היעמדו דבריו או לא.

(1) פרשת דברים: "אלהי האלהים, הרואה ואינו נראה. אמר להן משה לישראל חייכם שאני יכול למעון עשרה וכולי הרבה אתכם על דיינוכם" עכ"ל. כתב מהר"ר: "אדע ולא אבין מה לתואר "רואה ואינו נראה" פה ועל מה נכתב פה

עוד מאמר "אמר להן משה לישראל", הכתוב כבר למעלה? "עכ"ד. אמר מכב"י: העבודה! שדקדוק כזה הוא דקדוק עניות וששתי קושיות הללו אינן שוות בנוק הריו. הכי יש אחריות עלינו למצוא מעם, למה הדרוש, בדברו מן היכולת של אלהי האלהים לענוש את המוסרים בירו, מתאר את מהות אלהי האלהים הוה בתואר "הרואה ואינו נראה", ובפרט מאחר שכתוב ערך היתרון "אלהי האלהים", מה שאינו אילו הוה כתוב "אלהים". גרידא, שיכול להיות דוקא נראה ואינו רואה לפי שהוא עשוי מעץ או מאבן?? ומה שנוגע על השנות המאמר "אמר להן משה לישראל", הדבר פשוט. לעיל אמר ר' ברכיה את הדברים האלה סתם ולא פירש בשביל מה "הרבה אתכם על דייניכם", וכאן הוא מפרש את הסתום ומוציא תעלומה לאור. סגנון לשון המאמר האחרון כך הוא: "ועוד אמר דוד תשימיני לראש גוים (תהלים יח מד) אמר רבי ברכיה אמר להן משה לישראל וכולי הרבה אתכם על דייניכם"; ומהשרבי ברכיה סומך את דבריו אל דברי דוד, אין כונתו אלא לומר, שלשון "הרבה" לא תורה על רבוי הכמות אלא על רבוי האיכות והמעלה ושכשם ענין "לראש גוים" הוא רב על גוים כן גם ענין "הרבה אתכם", עשה אתכם רב על דייניכם, ומשום שכונה זו לא נתפרשה למעלה לפיכך חוזר ושונה רבי ברכיה ובורר את דבריו כשמלה חדשה.

2) פרשת ואתחנן: "עשרה לשונות נקראת תפלה וכולי ביצור. קריאה וכולי. ביצור וקריאה דכתיב בצר לי אקרא ה' (תהלים יח ז) עכ"ל כתב מהר"י: הראיה הזאת קשתה ממני מאד. כי איככה מורה "בצר לי", שענינו לעת צר לי, על היות ביצור לשון תפלה ואיככה עלה רעיון מוזר כזה על לב איש? ולולא זחלתי ואירא, מחיתי את המלה הזאת מספר" עכ"ד. אמר מכב"י: אין צריך למחות כלל מן הספר, אלא לתקן את לשון המנומנם ולהעיר, שקריאה גרידא, אם אינה באה בחבור המלה "בחזקה" וכן בחבור מלת "צרה" בפורוש או שמבוררין שתי קריאות הללו מתוך ענין המאמר, אינה תורה על התפלה, אלא על הרמת קול כדי לדבר עם חבירו או על שאר אופני המובן, שנכללים בשרש קרא. והנה ענין המלה "ביצור" הוא לשון חזק כמו לב צר החומה (ישעיה כ"ב י). ולפי זה, מאחר שלא נוכל למנות את הקריאה גרידא בין הלשונות של תפלה בלי הצטרפות התוארים הנזכרים, ממילא מובן מעצמו, שהצדק עם הכהן אם כך הוא מונה: שועה, צעקה, נאקה, רנה תפלה, פגיעה, ביצור וקריאה (כלומר קריאה בחזקה) צרה וקריאה, ניפול, פילול, חילוי תחנונים עתירה ומסייע לכל אחר ואחר עם ראייה מן הקרא (מה שלא נעשה בשלמות ברבות). שועה וזעקה שנאמר: ויאנחו בני ישראל ויזעקו ותעל שועתם (שמות ב כג). צעקה דכתיב: ויצעק משה אל ה' (שם ת, ח). נאקה דכתיב: וישמע אלהים את נאקתם (שם ב, כד). רנה ותפלה ופגיעה שנאמר: אל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי (ירמיה ז מז). ביצור וקריאה דכתיב: ויקראו אל האלהים בחזקה (יונה ג ח) וכתוב: קראו בקול גדול (מ"א יח כז) שהוא אחר כאלו היה כתוב: קראו בחזקה. צרה וקריאה דכתיב (תהלים יח ז) בצר לי אקרא ה' (וחסר אחר מלת "אקרא" מלת "אל", כי כן יגיד עליו רעו דבתריה ואל אלהי אשוע). ניפול דכתיב: ואתנפל לפני ה' (דברים ט יח). פילול דכתיב: ויעמוד פנחס ויפלל (תהלים קו ל). תחנונים דכתיב: ואתחנן אל ה' (דברים ג' א). עתירה דכתיב: ויעתר יצחק לה' (בראשית כה כא). כן הוא כאשר דברתי אך יש לי עוד להעיר כאן, שלשון המדרש "עשרה לשונות" לאו דוקא, ולשון התנחומא "בהרבה לשונות" הוא יותר מחזור, שהרי מנויות כאן יותר מעשרה לשונות.

לקוטים

ממדרש אלה הדברים זוטא הנמצאים מפוזרים במקומות שונים בילקוט, גם מדרש אחר מפרשת דברים עפ"י כתב יד מאוצר הספרים במינכען, וגם לקוטי מאמרים מרבינו בחיי שהביאם ממדרש דברים ואינם נמצאים לפנינו בנדרסם.
נאספו יחד עם קצת הערות ותקונים ומראה מקומות מתנ"ך ופתח דבר בראש, ממני שלמה באבער.

א) המאמרים המובאים בילקוט בשם אלה הדברים זוטא.

א. (ילקוט בא רמז ר"יג) תורה אחת יהיה לאזרח ולגר (שמות י"ב מ"ט).
ב) שלשה גרים הן, יש גר שנתגייר (ג) לשם אכילה, א"ל הקב"ה נתיירת בשביל הנבילה, הרי נתונה לך, שנאמר לגר אשר בשעריך תתננה (דברים י"ד כ"א), הגר השני, להיות מתפרנס כעני, הרי הן נותנין לו, שנאמר ובקצרכם את קציר ארצכם וגו' [לעני ולגר תעווב אותם] (ויקרא י"ט ט'), הגר השלישי, זה שנתגייר לשמו של הקב"ה, אמר הקב"ה הוא שקול עלי כ אחד מכם, שנאמר חוקה אחת יהיה לכם ולגר ולאזרח הארץ (במדבר ט' י"ד), תורה אחת יהיה לאזרח ולגר הגר בתוכם (שמות י"ב מ"ט), ולא עוד אלא שהוא שקול עלי כלוי, שנאמר ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה וגו' (דברים י"ד כ"ט), אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע הגר הזה כלוי לפניך, א"ל גדול הוא לפני שנתגייר לשמי, משל לצכי שגדל במדבר, ובא מעצמו ונתערב בצאן, היה הרועה מאכילו ומשקו ומחבבו יותר מצאנו, אמרו לו לצכי זה אתה מחבב יותר מן הצאן, א"ל כמה יגיעות יגעתי בצאני, מוציאן בבוקר ומכניסן בערב עד שנתגרלו, זה שגדל במדברות וביערים בא מעצמו לתוך צאני, ולכך אני מחבבו, כך הקב"ה כמה יגעתי בישראל הוצאתים ממצרים (הראתי [הארתי] לפניכם, הורדתי להם את הכן, הגותי להם את השליו, העליתי להם את הבאר, הקפתים ענני [כבוד] עד שקבלו תורת, וזה בא מעצמו, לפיכך שקול עלי בישראל (ג) (כו) [וכלוי].

ב. (תרומה רמז שס"ח) ועשו ארון עצי שטים (שמות כ"ה י') מפני מה של עץ לפי שהתורה נקראת עץ חיים.

ג. (אמור רמז תרמ"ה) פה הביא כל הדברים מרמז ר"י, שהבאתי לעיל באות א'.
ד. (חוקת רמז תשס"ג) קח את המטה והקהל את העדה (במדבר כ' ח'), אמר לו למשה לא אמרת שיש לנו אלוה בכל מקום, שנאמר הן להי אלהיך השמים ושמי השמים (דברים י' י"ד), אמרו יודעין אנו שהיית רועה במדבר ארבעים שנה, ואתה מכיר מקום המים, ונרחקת להכות הסלע, א"ל הקב"ה הקפדת כנגדן ואמרת שמעו נא המורים (במדבר כ' י'), ויצאו מים בזעף, שנאמר ויצאו מים רבים (במדבר כ' י"א) מיד (שניפו) [נשטפו] קהל רב שהיו מרננים לפני הקב"ה, שנאמר יבקע צורים [וישק כתהומות רבה] (תהלים ע"ח ט"ו) וכתוב ביום הזה נבקעו כל מעיינות תהום רבה וגו' (בראשית ז' י"א) מה (זכר) [רבה] האמור בדור המבול נשטפו אף כאן, (ד) אי אתה וכו' מה עשה הסלע לבני, שנאמר ויניקתו דבש

ה) שלשה גרים הם המאמר הזה הביא בעל הילקוט גם בפ' אמור רמז תרט"ה, י"ב בשם אלה הדברים זוטא.

ו) לשם אכילה כן תקנתי כמו שהוא לנכון בילקוט אמור שם, ובכל הדפוסים בטעות לשם אשר, במקום לשם אכילה.

ז) וכו', תקנתי שבמקום וכו' צ"ל כלוי, כמו שהוא לנכון בילקוט אמור שם.

ח) אי אתה וכו', כן הוא בכל דפוס הילקוט, והוא בטעות וצ"ל אי אתה וכו', ונמצא לנכון בילקוט רמז תתט"ו שהבאתי להלן באות י', ודל' כתוב וכו' בקו ופן אות י' נעשית ר'.

מסלע (דברים ל"ב י"ג) ואחר טובתו הכית אותו, אין את כשר לעמוד על בני, כבר מניתי אחר תחתך, קח לך [את] יהושע בן נון (במדבר כ"ו י"ח).
ה, (פנתם רמו תשע"ו) [וידבר משה אל ה' לאמר] יפקוד ה' אלהי הרוחות (במדבר כ"ו ט"ז) ר' יהודה אמר קע"ה פרשיות בתורה השם קודם למשה, ובאן משה קודם אל השם, כביכול הגדיל הקב"ה את משה לשמו, אמר הקב"ה כשהיה משה מבקש על ישראל, הייתי מקדים שמו לשמו, ועכשיו שהוא נפטר מן העולם בדין שיקדים שמו לשמי.

ו, (ס) (דברים רמו תשצ"ו) אלה הדברים (דברים א' א') זשי"ה בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש (משלי ח' ח') משל לחכם שהיה יושב בבית הכנסת ועוסק בצרכי צבור, ולא היו החברים מביטים בו, כיון שנכנס לדרוש ודרש בענין, התחילו מקלסין אותו ואומרים לו ודאי זו תורה ואילו דברים, כיון שבא לפרש דברי תורה לישראל, שנאמר בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר את התורה (דברים א' ה'), אמרו ישראל זו תורה ואלו דברים, לקיים מה שנאמר בצדק כל אמרי פי וגו' כולם נכוחים למבין (משלי ח' ט' י'): ד"א [אלה הדברים] משל לעם הארץ שלמדו דברי תורה הלכה מדרש, משלמד את הכל נעשה חכם, מי גרם לו שיהא חכם, אותו צער שנצטער בילדותו ובנערותו, כך היה משה עם הארץ בנערותו, ולא היה יודע לרבר, שנאמר לא איש דברים אנכי (שמות י"י) וכיון שנצטער לפני הקב"ה ולמד ממנו תורה, שנאמר ויהי עם ארבעים יום וארבעים לילה וגו' (שם ל"ד כ"ח), וזה והתחיל מליף לישראל אלה הדברים: ד"א אלה הדברים, זשי"ה שפתים ישק משיב דברים נכוחים (משלי כ"ד כ"ו), משל לחכם שהיה נשוי קרובתו, חמאתה עליו, מרדה והוציאה מביתו, בא שושבינו ובקש ממנו להכניסה בשביל אבותיה, א"ל לך ואמור לה (ו) להתיישב [להתיישר] דרכיה ואני מכניסה, הלך ואמר לה בתי עדיין את בניוולך, ענה אותו חכם ואמר לשושבינו יהא הפה הזה מבורך, למה שאמר לה כל מה שהיה בה, כך כשעשו ישראל אותו מעשה, ביקש הקב"ה לטורדם מן העולם, שנאמר הרף ממני ואשמדם (דברים ט' י"ד), אמר לפניו רבש"ע זכור לאברהם וגו' (שמות ל"ב י"ג), כיון שהוכיז אבות, מיד נעשית בקשתו, שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדברך (במדבר י"ד כ'), חזר משה להוכיח את ישראל ואמר להם עכשיו אתם בניוולכם שנאמר ממרים הייתם עם ה', (דברים ט' ז') שמע הקב"ה תוכחות של משה, א"ל שפתים ישק משיב דברים נכוחים.

ז, (ז) (שם רמו תת"ו) ד"א רב לכם טוב את ההר הזה (דברים ב' ג') בשעה ששלח יעקב דורון לעשו, אמר לו יש לי רב (בראשית ל"ג ט') אף על פי שאתה כובש אומות בימי משה ויהושע, בתחומי אין לך עסק, שכבר אמר המקום רב לכם טוב, אלא יש לכם לילך בגולה, פנו לכם צפונה (שם) לגלות בבל, שנאמר כי הנני קורא לכל משפחות ממלכות צפונה (ירמ' א' ט"ו). ואת העם צו לאמור (דברים שם ד') מתיראין מכם אילו, וצריכין אתם לשמור את עצמיכם, ומה אם בשעה שמתיראין מכם, צריכין אתם לשמור את עצמיכם, על אחת כמה וכמה בשעה שהן מצליחין, ואינן מתיראין מכם: ד"א ואת העם צו לאמר אתם עוברים, אבל עשו יושב, אלה בני שעיר החורי וישיבי הארץ (בראשית ל"ו כ'): ד"א אתם עוברים, אתם אוכלים עם עשו בעולם הזה, והוא אינו אוכל

(ס) פה חסר הציין, אלה הדברים זוטא" וברמו שלפניו ציין, אלה הדברים רבה" והמאמר שהביא שם נמצא בדב"ר לפנינו, אבל על הרמו תשצ"ו נשמט הציין.
(ו) להתיישב תקנתי שצ"ל להתיישר.

(ז) גם פה נשמט הציין, אלה הדברים זוטא", וברמו שלפניו ציין אלה הדברים רבה ונמצא לפנינו בדב"ר, אבל ברמו תת"ו מן ד"א רב לכם חסר הציין, אלה הדברים זוטא".

עמכם לעולם הבא, וכן עשו אמר ליעקב נסעה ונלכה (בראשית ל"ג י"ב), לא אחים תאומים אנו, נאכל שנינו בעולם הזה ובעולם הבא, א"ל יעקב הילדים רכים (שם שם י"ג), עד עכשיו לא עמד משה שהוא מספיק, הצאן ובקר ישחט להם (במדבר י"א כ"ב), (הצאן ובקר) [והצאן והבקר] עלות עלי (בראשית ל"ג י"ג), עד עכשיו לא עמד שמואל, ומה קול הצאן הזה באזני (ש"א ט"ו י"ד), ולא עוד אלא ודפקום יום אחד (בראשית שם), אלא טול לך חלק בעולם הזה, יעבר נא אדוני לפני עבדו [וגו'] ולרגל הילדים (שם), א"ל עד עכשיו יש לי להעמיד לחנניה וחביריו, ילדים אשר אין בהם כל (מום) [מאום] (דניאל א' ד'), א"ר יוחנן מהו עד מדרך כף רגל (דברים שם), עד שיגיע לעת תמוט רגלם, (דברים ל"ב ל"ה) ר' שמעון בן לוי אמר עד שיגיע ומחת לצלמא על רגלוהי (דניאל ב' ל"ד) ר' יוסי בר חנינא אמר עד שיגיע תרמסנה רגל (ישעי' כ"ו ו'), ר' חייא אמר עד שיגיע אשירך ישראל מי כמוך וגו' [ואתה על במותימו תדרך] (דברים ל"ג כ"ט): ד"א אתם עוברים, כל המלכות שתעמור אתם אוכלים עמה, משל למלך שעשה סעודה שיאכל הוא ובניו, אמר המלך עסקי הרבה ובני נפשם קצרה, אלא דוכוס אוכל והן אוכלים עמו, איפרכוס אוכל ויאכלו עמו, וכשאפנה אני והן נכנסין לסעודה, כך אמר הקב"ה הסעודה עשויה וישראל מזומנים, ה"ר שמע אל' יעקב וישראל מקוראי (ישעי' מ"ח י"ב), וכתיב ויתן להם מקום בראש הקרואים (ש"א ט' כ"ב), ומה שאכלו עם האומות איני חושב עליה, שכן בלעם אומר הן עם לבדר ישכון ובגוים לא יתחשב (במדבר כ"ג ט').

ח. (שם רמז תת"ח) אל תצר את מואב (דברים ב' ט'), משל לאחד שהלוחה על גדישו שיתן לו חטין לגורן, היה לבעל הגדיש שונא אחד, והלך והדליק את הגדיש, ובא המלוח ותפש את הלוח, ואמר ליה תן לי מה שאת חייב לי, א"ל הלוח לא די צערי שנאבד גדישי, אלא באת והוספת לי צרה על צרתי, כך אמר ליה הקב"ה למשה אתמול יקרו גדישי, שנאמר כי אש יצאה מחשבון (ירמי' מ"ח מ"ה) ואתם באים להוסיף צרה על צרתם, אל תצר את מואב: ד"א א"ל הקב"ה למשה סופך ליקבר בגבולך, משל לראש המדינה שבא ממדינת הים ועבדו עמו, נכנס לפונדק אחד התחיל עבדו לקלל את בעל החנות, אמר ליה אדונו כך הוא הדרך, אתה נתון בתוך שלו ומקלל, כך אמר ליה הקב"ה למשה, נקבר אתה בתוך גבולך, שנאמר ויקבור אותו בגיא בארץ מואב (דברים ל"ד ו'), ולמה ריחם עליהם הקב"ה, לפי שמילאו את העולם בשעת הזעף, משל למדינה שנצטרכו ללחם צעקו הבריות על החשבון, עמדו שני נחתומין, והיו טוחנין כל הליל, בקשו לעשות עיסתן, כבה הנר ולא היו רואין, מה עשו, בללו את העיסה ואפו אותה, והוציאו למלאו את השוק, בא החשבון וראה הפת מעורבת קיבר, אמר להם ראוים הייתם ליתן (ט) הקופץ בצואריכם, ולהחזיר אתכם בכל המדינה, אבל מה אעשה לכם שמלאתם את המדינה בשעת הזעף, כך היא שמו של הקב"ה מבורך, כשנהפך סרום ועמורה לא ה' שם בריה, שנאמר ויהפך אתי הערים (בראשית י"ט כ"ה) עמדו בנות לומ וערבו את העיסה, שנאמר ותהרין שתי בנות לומ (שם י"ט ל"ז) אמר להם ראויין הייתם כלייה על מה שעשיתם ומה אעשה לכם שכונתכם למלאות עולמי.

ט. (ואתחנן רמז תת"יג) וברך אחר ואתחנן אל ה' (דברים ג' כ"ג) וזשיה והוא מהשנא עדנייא וזמנייא (דניאל ב' כ"א) משל לשלמון שהיה עושה כל מה שהיה מבקש, ולא היה המלך מוחה בירו, לאחר ימים שלח המלך (ט) והתיר

ח הקופץ, בכשיל וכלפות תר' בקופץ ומפצלת.

ט) והתיר זונין שלו, פי' אזור וחגורה, עיין ערוך ערך זן שהביא בשם הילמרנו ואתחנן אהרן התיר זוני שלו, ובערך זנס הביא סו"ר התיר זונס שלהם, וסימן בהתרת האזור שהוסר ממנו הממשלה והמלכות, ולהיפך חוגר זייני הוא לכבוד, עיין פסיקתא פסקא נחמו (קכ"ד ע"ב) ואחד לאוסרו זייני וע"ש בהערה ל"ב.

זונין שלי, והיה מהלך (י) פיגו, אמרו לו את הוא שהיית מרעיש המדינות, אמר ליה שעין אינון בשעתי עברית כל מה דהני לי, כך משה ויהי בישרון מלך (דברים ל"ג ה'), ונקרא מלאך, שנאמר וישלה מלאך (במדבר כ' ט"ז), נקרא אלהים, שנאמר ראה נתתך אלהים (שמות ז' א'), וכתוב תפלה למשה איש האלהים (תהלים צ' א'), והי' גזור כל מה שהיה מבקש עושת, וכשהוא עובר מן העולם תשש כחו מעליו שנאמר (הנה) [הנך] שוכב עם אבותיך (דברים ל"א ט"ז), אמר ליה את הוא שהיית מדבר עם האלהים פה אל פה, א"ל שעין אינון, לשעבר נכנס לפלמין, ומשה עלה [אל האלהים] (שמות י"ט ג'), הורג למי שרוצה, ויך את המצרי (שמות כ' י"ב), פינה את הצלוב, אל נא רפא נא לה (במדבר י"ב י"ג), ושי"ה בתוכחות על עון יסרת איש (תהלים ל"ט י"ב), זה משה, והאיש משה עניו מאד (במדבר י"ב ג') שנתייסר על שהוכיח, שמעו נא המורים (במדבר כ' י') אם כן נעשה למשה, אין כל הבריות לפנך כלום, אך הבל כל אדם סלה (תהלים ל"ט י"א).

י. (שם רמו תתמ"ו) ה' אלהים אתה החילות (דברים ג' כ"ד), מה ראה להזכיר שתי פעמים מידת הדין ומידת הרחמים, משל למלך שהיה יושב בבית דירתו מסביר פנים טובות לכל בני פלמין, כיון שנכנסם איפרכום שלו חתחיל מזדעף, גזר ואמר עשו בימה פירסו וילון, שאני יושב ברין, א"ל איפרכום שלו מרי המלך, לכל בני הפלמין עשית פנים יפות, וכיון שנכנסתי (י"ח) פרסת עלי (בימה) [וילון], עלילה את מבקש לי, כך אמר משה לפני הקב"ה, לאבות דברת במידת רחמים, שנאמר ויאמר ה' אל אברם אני ה' אשר הוצאתיך (בראשית ט"ז ז'), וכן עם יצחק, וירא אליו ה' (בראשית י"ח א'), וכן עם יעקב, והנה ה' נצב עליו (שם כ"ח י"ג), ועלי ננלית מתחלה במדת הדין, אני ה' אלהי אברהם אביך (שם כ"ד) אותה שעל יראתי והטמנתי, שנאמר ויסתר משה פניו (שמות ג' ו'). להראות את עבדך את גדלך (דברים שם), מלאכך קיימן לעולם, אעפ"י שהן משבחין אותך לא ראו ולא ידעו את מקומך, שנאמר וקרא זה אל זה ואמר וגו' (ישעי' ו' ג'), ואני דברתי עמך פנים אל פנים וראיתי תמונתך, שנאמר פה אל פה אדבר בו וגו' (במדבר י"ב ח'), ולא עוד אלא שנכנסתי למקום שאין רשות למלאכי השרת ליכנס, שנאמר ומשה נגש אל הערפל וגו' (שמות כ' י"ח), וכן שלמה אמר ה' אמר לשכון בערפל (מ"א ח' י"ב), וכן הוא אומר ויהי שם עם ה' (שמות כ"ד י"ח), ואתה גזור עלי מיתה, אמר ליה הקב"ה ומה אעשה לך חתכתי ימך מימי בראשית, שנאמר לא ידון רוחי באדם (בראשית ו' ג') אמר לפניו רבש"ע אתה אמרת לא יומתו אבות על בנים (דברים כ"ד ט"ז) והרי לא טעמתי חטא מימי, למה אני מת, אמר ליה אתה כנסת ישראל כבר אצל הסלע (צ' ואמרו לך לא אמרת שיש לנו אלהי בכל מקום, שנאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים (דברים י' י"ד) הקפדת כנגדן ואמרת שמעו נא המורים (במדבר כ' י'), ואמרו יודעים אנו שהיית רועה במדבר ארבעים שנה, ואתה מכיר מקום המים ונתחוקת להכות הסלע, ויצאו המים בזעף, שנאמר יבקע צורים במדבר (תהלים ע"ח ט"ז) וכתוב ביום הזה נבקעו כל מעיינות תהום רבה וגו' (בראשית ז' י"א) מה רבה האמור בדור המבול נשטפו, אף כאן נשטפו, אין את זכור מה עשה הסלע לבני, וינקחו דבש מסלע (דברים ל"ב י"ג), ואחר טובתו הכית אותו, אין את כשר לעמוד על בני, כבר מנתי אחר תחתך, קח לך את יהושע בן נון (במדבר כ"ז י"ח).

י) והיה מהלך פיגו, פי' כהריוט, עיין ערך ערך פיגו.

יח) פרסת עלי בימה, תקנתי שצ"ל פרסת עלי וילון.

יג) ואמרו לך לא אמרת שיש לנו אלוה. המאמר הזה אף סוף אות ו' טובא בילקוט חוקת רמו תשס"ג ג"כ בשם אלה הדברים זוטא והעתקתי לעיל באות ד'.

יא. (שם רמז תתכ"ט) בעבר הירדן בניא [מול בית פעור] (דברים ד' מ"ו).
 מה ת"ל בית פעור, ללמדך שאפילו ישראל בנומא התחננה נתונים, הקב"ה עושה
 מלחמתו, כתוב אחד אומר ישראל הכום, שנאמר ויכהו ישראל (במדבר כ"א כ"ד)
 וכתוב אחד אומר משה הכם, שנאמר אחרי הכותו (דברים א' ד'), וכתוב אחד
 אומר משה ובני ישראל הכום [שנאמר אשר הכה משה ובני ישראל] (דברים
 ד' מ"ו), ומי הכם הוי אומר הקב"ה, שנאמר למכה מלכים גדולים (תהלים קל"ו
 י"ו) ללמדך שהיינו בנומא התחננה, והוא עומד לנו, שנאמר שבשפלנו זכר לנו
 כי לעולם חסדו (שם שם כ"ג).

יב. (שם רמז תתל"ד) [שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד] (דברים ו' ד'),
 יהי שמו של מלך מלכי המלכים מבורך, ישראל מקלטין להקב"ה, והקב"ה מקלם
 אותן, וכן הוא אומר דודי לי ואני לו (שה"ש ב' מ"ז), משל לחכם שהיה כשר,
 והיה לו אשה כשרה, והיתה אשתו אומרת לנשים אין כמות אישי בעולם, והוא
 אומר לחביריו אין כמות אשתי בעולם, הוא מקלם לאשתו, ואשתו מקלסתו, כך
 יהו שם הגדול מבורך, משבח לישראל בפני מלאכי השרת, ואומר להם אין לי
 בעולם אלא ישראל, שנאמר אחת היא יונתי תמתי (שה"ש ו' מ'), וישראל אומרים
 אין לנו אלא הקב"ה, שנאמר ה' אלהינו ה' אחד.

יג. (שם רמז תתל"ה) דבר אחר שמע ישראל, למה קורין שמע בבוקר
 ובערב, קורין בערב שהנפשות עולות למעלה, וקורין בבוקר על חזירתם, שנאמר
 להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות (תהלים צ"ב ג'), זשיה יש אחד ואין שני
 (קהלת ד' ח'), למלך בשר ודם שהוקין, ממלך בנו תחתיו, אבל הקב"ה אינו כן,
 אלא הוא אחד ושמו אחד: ד"א אמר יעקב הקבצו ושמעו בני יעקב (בראשית
 מ"ט ב'), א"ל אני מתיירא שמא לאחר מותי תשתחו לאלילים, לפי שאתם בנים
 של ד' אמהות, א"ל אינו אומר למשפחותם לכית אמותם, אלא לבית אבותם
 (במדבר א' ב'), כשם שאתה אחד ועובד לאחד, כך אין אנו עובדין אלא לאחד,
 הה"ד [הלוא] אב אחד לכלנו (ואל) [הלוא אל] אחד בראנו (מלאכי ב' י') נענה
 ואמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ד"א [שמע ישראל] משל לחכם שהיה
 לו בן, והיה מעלה לו שני סעודות בכל יום, אחד בבוקר ואחד בערב, אחר ימים
 ראה החכם את בנו שהעני, ולא היה יכול לעשות כשם שהיה למוד, קרא לו
 אביו, א"ל בני יודע אני שאין כך כח לאותן שני סעודות שהיית מביא לי, איני
 מבקש ממך אלא שתדא שומע אותי דורש בבית הכנסת ב' פעמים ביום, והוא
 ערב לי כאותן שני סעודות שהיית מעלה לי, כך אמר הקב"ה לישראל, לשעבר
 הייתם מקריבין לי שתי פעמים ביום, את הכבש (האחד) [אחד] תעשה בבוקר
 ואת הכבש השני תעשה בין הערביים (במדבר כ"ח ד'), וגלוי וידוע לפני שבית
 המקדש עתיד ליחבר, ומכאן ואילך אי אתם יכולין להקריב קרבנות, אלא מבקש
 אני תמורתו של קרבנות, שמע ישראל בבוקר, שמע ישראל בערב, ועולה לפני
 יותר מכל הקרבנות: ד"א שמע ישראל, משל למלך ב"ו שהיה מכתוב לגיונות והם
 מתים במלחמה, והוא מכתוב אחרים והן נהרגין, אבל הקב"ה משחכתוב לגיונות
 לא חילפן, שכן הוא אומר שאו מרום עיניכם וראו גוי (ישעי' לא נעדר) (ישעי' ו' כ"ו):
 ד"א ב"ו מוציא לגיונותיו למלחמה, אם הוא לא מוצא להן צורכן אינן יוצאין, ואם
 יוצאין למלחמה מה עושין הורגין אותו, ועושין להם מלך אחר תחתיו, מי שאמר והיה
 העולם אינו כן, האביל אותנו, אין לנו אלא הוא, הרעיב אותנו אין לנו אלא הוא
 ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו' ד'), וכן איוב אומר ה' נתן וה' לקח וגוי (איוב א'
 כ"א), אבל הרשעים אינו כן, אלא והיה כי ירעב והתקצף וקילל במלכו (ישעי' ח'
 כ"א): ד"א מלך בשר ודם הולך למלחמה, היילות והלגיונות מקיפות אותו ומשמרין
 אותו, ועושין מלחמתו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא לגיונותיו יושבין והוא עושה
 מלחמתו, שנאמר ה' איש מלחמה (שמות מ"ו ג'): ד"א מלך בשר ודם אם הוא
 יושב במדינה, הוא ולגיונותיו אינו יכול לעשות ההמלחמה, אבל קב"ה אינו כן, אלא

הוא מלא עולם, שנאמר אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאום ה' הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמ' כ"ג כ"ד), ולא הוא אלא לגיונותיו, שנאמר התשלח ברכים וילכו (איוב ל"ח ל"ח): ד"א מלך בשר ודם יוצא מן פלמין, אבוקות דולקין לפניו, נכנס לפלמין, אבוקות דולקין לפניו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא נוטל אבוקות ומדליק לפני בניו, שנאמר וה' הולך לפניו יומם בעמוד ענן וגו' (שמות י"ג כ"א).

י"ד. (ראה רמז תתצ"ה) עשר תעשר (דברים י"ד כ"ב), מה כתיב למעלה הימנו, לא תאכלו כל נבילה (שם שם כ"א), משל לגנבים שחפרו ביתו של מלך, אחד גנב זהב, ואחד גנב עורות, תפסום והביאום לפני המלך, חייבם להרוג, אמר אותו שגנב עורות, זה גנב זהב, ואני גנבתי עורות, ואין שוין, א"ל הכל של (יג) טמיון הם, לכך נסמך להודיע שכל מי שאוכל מעשרות כאילו אוכל נבילות, מה כתיב למעלה, לא תבשל גדי (שם שם) אימתי שתהו מבערין (יד) השבולין נתונים במעי אמו כחלב הזה, ואם לאו אני מייבש אותך כחלב הזה, ולא עוד אלא מעלה אני עליכם כאלו בשלתם בשר בחלב: ד"א [עשר תעשר] עשר בשביל שתתעשר משל לבעל הבית שהיה מלווה לכל בני העיר חטים טובות, והיו נותנין לו חטין טובות בשעת הגורן, היה שם אחד עינו רעה וערב בהם תבן ועפר, והוליד לו, ראה אותו בעל הבית שהיו רעות, אמר לבן ביתו הנה אותך לעצמן, ואל תערבם עם התבואה, ששכיבא ללות ממני, מהן אני נותן לו, כך אמר משה לישראל אם הפרשתם מעשר מעין רעה, עפר הוא נותן לכם, יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר (דברים כ"ח כ"ד), ואם הפרשתם כראוי, יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (שם שם כ"ב).

טו. (שופטים רמז תתק"ו) [שופטים ושופרים תתן בכל שעריך] (דברים ט"ו י"ח) וז"ה ועו מלך משפט אהב (תהלים צ"ט ד') משל למסילה שלא היה בה מילין, והיו בני אדם הולכין וטועין בה, אמר המלך לשלמון שלו, קבע בה מילין, שיהיו בני אדם רואין את המילין, כך אמר הקב"ה למשה, פנה את הדרך לפני ישראל, ועשה להם שופטים, שיהיו מורין להם, ולא טועים מן התורה, לקיים מה שנאמר ועו מלך משפט אהב, וכן הוא אוצר הציבי לך ציונים (ירמ' ל"א כ"א).

טז. (שם רמז תתקט"ו) וזה יהיה משפט הכהנים (דברים י"ח ג'), בכל מתנות כהונה אין כתיב בהן דין, אלא בזרוע והלחיים והקיבה, ומאימתי ניתנה הוי אוצר משעמד פנחס וקינא: ד"א וזה יהיה משפט הכהנים, ז"ה יראו את ה' קדושו וגו' (תהלים ל"ד י'), משל לעשיר שהיו לו בנים, למד לכל אחד ואחד אומנות, בחר לאחד שיהא משמשו, ולא לימדו אומנות, א"ל לכל חבירי נתת אומנות, ולי אין אתה מלמד אומנות, א"ל דיך שאתה אוכל שיורי שלחני, כך אמרו לויים וכהנים למשה, לכל השבטים נתת חלק בארץ, ולנו לא נתת, א"ל דייכם שאתם אוכלין שיורי מי שאמר והיה העולם. והנותרת מן המנחה (טו) (יאכלו אהרן ובניו) [לאהרן ולבניו] (ויקרא ב' ג'), פרשה זו סמוכה לפרשת המלך, ללמדך שאם אין מלך אין כהן ואם אין כהן אין מלך, וכן אתה מוצא בכל מקום הן סמוכין זה לזה, שנאמר וינאץ בזעם אפו מלך וכהן (איכה ב' ו') ואומר (טז) (וימליכו שלמה ואת צדוק משחו לכהן עליהם) (וימלכו שנת לשלמה בן דוד וימשחו לחי

(ג) טמיון, סי' אוצר המלך בלשון יוני.

(ד) השבולין, היינו הדגן בקש.

(טו) יאכלו אהרן ובניו, תקנתי שצ"ל לאהרן ולבניו ומלת יאכלו מיותרת. או צ"ל והנותרת ממנה יאכלו אהרן ובניו (ויקרא ו' ט').

(טז) וימליכו שלמה אין זה לשון הכתוב ותקנתי בפנים שצ"ל וימלכו שנת וכו' והסיום וז"ה ראשך עלי ככרמל וגו' הכוונה לסיפא דקרא ודלת ראשך כארגמן ומפרש שארגמן היינו כהן שטלובש בארגמן וכתיב בתריה מלך אסור ברהטם.

לנגיד ולצדוק לכהן (דה"א כ"ט כ"ג), וכן הוא אומר ראשך עליך ככרמל וגו' (שה"ש ו' ו'): (יז) ד"א לא יהיה לכהנים הלויים (דברים י"ח א'), בארבעה ועשרים מקומות נקראו כהנים לויים, צפה משה ברוח הקודש שעזרא עולה מבבל לירושלים, והוא מבקש לויים שיאמרו שירה ולא ימצאם, שנאמר ומבני לוי לא מצאתי שם (עזרא ח' מ"ו), והוא מעמיד כהנים ואומרים שירה, אמרו לו מדעתך עשית כך, א"ל משה למדני לא יהיה לכהנים הלויים. אישי ה' ונחלתו יאכלון (דברים שם), משל לניזיר ושכור שנקראו לבית המשתה, היו מווגים לניזיר יין, והוא נוטל את הכוס ומדחהו, ונותנו לשכור ושותה אותו, כך ריח הקרבנות עולין למעלה, ריח ניחוח (ויקרא ו' ח'), והאש אוכלת את הקרבנות, ומשייור האש הכהנים אוכלים. ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו (דברים שם), משל לאב בית דין שהיו לו בניו הרבה, היו כולן עמי הארץ, ובנו הגדול בן תורה, כתב לכל אחד ואחד חלקו, חוץ מבנו הגדול, אמר לכל אחד ואחד נתת חלק ולי אין אתה כותב, א"ל דיך תפוש את מקומי, כך אמר שבט לוי לפני הקב"ה לכל השבטים כתבת מתנה, ולנו אי אתה כותב, א"ל דייכם שאתם יורשים את חלקי, כמה שנאמר ונחלה לא לא יהיה לו בקרב אחיו ה' הוא נחלתו.

יז. (שם רמזו תתקכ"ג) כי תצא למלחמה (דברים כ' א'), מה כתיב למעלה לא תחוס עיניך (שם י"ט כ"א), ואחריו הוא אומר וראית סוס ורכב (שם), אמר ליה אם אתם חומלין עליהם הם יוצאים למלחמה עליכם, משל לרועה שהיה רועה צאנו ביער מצא גור אחד של זאב וחמל עליו, והיה מניקו מן העוים, בא בעל מלאכתו וראה אותו, אמר ליה הרוג אותו, לא תחוס עליו, שלא יהא תקלה לצאן, ולא שמע אליו, כיון שגדל היה רואה כבש והרגו, גדי ואוכלו, א"ל לא אמרתי לך אל תחוס, כך אמר להם משה אם אתם חסין עליהם, והיה אשר תותירו מהם (במדבר ל"ג נ"ה), וכן אתה מוצא בשאול שחמל על אנג ואחאב שחמל על בן הדר: וראית סוס ורכב עם רב ממך לא תירא מהם (דברים שם), משל לשנים שהיו עומדים על פתח בית הוועד, אחד גבה קומתו, והיה עם הארץ, ואחד קטן, והיה בן תורה, התחיל הגבוה מתנאה לומר אני נכנס תחלה, אמר ליה אל תהי רוחך גבוה בקומתך, נכנסו בבית הוועד, היה אותו חבר נושא ונותן בפרשה, והושיבוהו במקום חמור, כך אמר הקב"ה לא תירא מהם, שנאמר ואנכי השמרתי את האמורי [מפניהם] אשר כנבוה ארוים גבהו (עמוס ב' ט'): ד"א כי תצא למלחמה וראית סוס ורכב עם רב ממך, אמר אחד לפני ר' עקיבא (י"ח) לא חציפא אימרתא דרע"י בין שבעין דובין, אמר ליה ר' עקיבא בתיליה דרע"א היא רע"א, אלולי חיליה דרע"א לא הוה רע"י לה בין שבעין דובין, והוא (י"ט) משוב לה מכולהון.

יח. (תצא רמזו תתקל"ג) [כי תצא מחנה על אויבך ונשמרת מכל דבר רע (דברים כ"ג י"ז)], כמה קשה לשון הרע, משל לנכה רגלים שהיה מרעיש את המדינה, אמרו אילו היה שלם על אחת כמה וכמה, כך הלשון מחותך ומונה בתוך הפה, והוא מרעיש את העולם, למה הוא דומה לכלב שהוא קשור בשלשלת וחבוש ונתון לפניו בג' בתים והוא מנכת, וכל העם מתייראים ממנו, אילו היה בחוץ מה

(יז) ד"א לא יהי' לכהנים הלויים, בתחלה הביא הולקוט הדרשה על וזה יהי' משפט הכהנים (דברים י"ח ג') ואח"כ חזר להביא ד"א לא יהי' לכהנים (דברים י"ח א') מזה מוכח כי לא העתיק ההתחלה רק באמצע, והמדריש אחר הסיום הדרוש על הכתוב לא יהי' חוזר לדרוש ד"א על הכתוב הזה.

יח) לא חציפא אימרתא דרע"א בין שבעין דובין. בילקוט נרשם בצדו כמה חצופה הכבשה שרועה בין שבעים זאבים.

יט) משוב לה מכולהון, פי' הצלה כמו משוב ומצל (דניאל ו' כ"ח).

היה עושה, כך לשון הרע נתון לפניו מן הפה, ולפנים מן השפתים, ומכה שאין לו סוף, אילו היה בחוץ על אחת כמה וכמה, אמר הקב"ה מכל צרות הבאות עליכם אני יכול להציל אתכם, אבל בלשון הרע הטמן עצמך, ואין את מפסיד. משל לעשיר שהיה לו אוהב אחד בן כפר, הלך לשאול בשלמו, והיה שם כלב שוטה, והיה נושך וממית את הבריות, אמר אותו עשיר לאוהבו בני אם אתה חייב לאדם אני פורע, ואל תתחבא ממנו, אבל אם ראית אותו כלב שוטה, ממנו תתחבא שאם נושךך אני יודע מה לעשות לך, כך אמר הקב"ה בשש צרות יצולך [וגוי] ובשש לשון תחבא (איוב ו' י"ט כ"א): מה כתיב למעלה מן העניין לא יבא ממור (דברים כ"ג ג') לא יבא עמוני (שם שם ד') בא הכתוב ללמדך שכל מי שאינו ראוי לבא בקהל, לא יצא למלחמה, א"ל הוזהירין שלא יצאו עמכם בני אדם שיש בידם עבירות, שנאמר ונשמרת מכל דבר רע, אזהרה למוציא שם רע מונשמרת מכל דבר רע.

יט, (שם רמז תתקל"ח) [זכור] את אשר עשה לך עמלק (דברים כ"ה י"ז), מה כתיב למעלה כי תועבת ה' (שם שם ז'), כל הפרשיות של מעלה פרשיות של מצות, השב תשיב (שם כ"ד י"ג) כי תקצור (שם שם י"ט) כי תחבוט (שם שם כ') כי תבצור (שם שם כ"א), כיון שמצא פרשה זו כי תועבת ה', כתב אחריה זכור, אמר משה ידבק רשע לרשע, משל לרוצח שנתפס, הביאוהו לפני השלטן, ולא היה בבית האיסורין רוצח, אלא אנשים טובים, מהם ראשי מדינה, אמר השלטן תנהו במקום אחר לעצמו, לאחר ימים נתפס רוצח אחר, אמר השלטן ינתן עם הבריו באזיקים, כך אמר משה ינתן מי שעשה עול עם מי שעשה עול, לקיים מה שנאמר פני ה' בעושי רע (תהלים ל"ד י"ז).

כ, (תבא רמז תתקל"ח) וירבר משה והכהנים והלוים (דברים כ"ז ט') מה דברים היו שם, ללמדך שבאו ישראל ואמרו למשה נמלת את התורה ונתת לכהנים, שנאמר ויכתוב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים (שם ל"א ט'), א"ל משה רצונכם שיכרתו לכם ברית שכל מי שמבקש ללמוד תורה לא יהא נמנע, א"ל הן, עמדו ונשבעו שאין אדם נמנע מלקרות בתורה, שנאמר אל כל ישראל לאמר (דברים כ"ז ט'), א"ל משה היום הזה נהיית לעם (שם).

כא, (נצבים רמז תתק"ם) דבר אחר אתם נצבים (דברים כ"ט ט'), מה כתוב למעלה, ותבואו אל המקום הזה (שם שם ו'), וכתוב הפוך רשעים ואינם (משלי י"ב ז'), משל שני תמונות אחד של זהב, ואחר של שעות, הציטו בהן את האור, אותה של שעות אברה מיד, אותה של זהב קיימת, כך הרשעים אובדין מן העולם כהרף עין: ד"א משל לאחד שהשליך קוצים על פני המים היו צפין, השליך אבן עמדה לה בתוך המים, כך האומות נקראו קוצים, והיו עמים משרפות סיד קוצים וגוי (ישעיה ל"ג י"ב), וישראל נקראו אבן, משם רועה אבן ישראל (בראשית כ"ט כ"ד): ד"א א"ל משה מבקשים אתם לעמוד בעולם, עסקו בתורה, מה כתיב למעלה, ושמרתם את דברי הברית (דברים כ"ט ח'), ואחריו אתם נצבים: ד"א מה כתוב למעלה אלות, ובגוים לא תרגיע (דברים כ"ה ס"ה), והיו חייך תלויים לך (שם שם ס"ו), א"ל משה קיימו את התורה, ואין אחר מהן נוגע בכם, שנאמר ושמרתם את דברי הברית, ואומר ושומע לי ישכן בטח (משלי א' ל"ג): ד"א אתם נצבים, ולא האומות, משל לאבן גדולה שהיתה מושבת בתוך הרחוב כל מי שהיה רואה עצמו גיבור היה בא ומתנושש בה, והיא נופלת עליו ושוברתו ומת, והאבן עומדת במקומה, כך המלכיות משעברות בישראל, והן קיימן לעולם, שנאמר אשים את ירושלים אבן מעמסה לכל העמים (זכריה י"ב ג').

(המשך יבא).

תשובות גאוני מזרח ומערב

ע"פ כתבי יד עם הערות מאת הר"ר יואל הכהן מיל לער.

(המשך.)

צא. ^(א) ואם כן הוא כאשר החוקק בשאלה זו שראובן נשא בת שמעון וכנסה לחופה בבית אביה והעיד עליו עדים כי כל אשר נכתב בשטר הכתובה ישנו בביתו ובעת אשר יחפוץ להעתיק את אשתו יקחנה עמו ולאחר זמן בקש ראובן להסיעו ולא אבה אביה שמעון אף לא לתתו ע"י שלישי אף לא לקנות בו קרקע. כך הוא הדין ^(ב) אם בת שמעון זה גדולה היא שואלי את פיה ורואים מה דעתה ואם רצתה לצאת אל בעלה ולהציא את הנדוניא אין אביה יכול לעכב כמו שאמרו רבותינו ^(ג) משהשיאה אין לאביה רשות בה ^(ד) ואין אביה זקוק לריב ולהשפט עם בעלה אלא אם הרשת אותו כי אז יבא וירון עמו בכח ההרשאה כאשר אילו אחד מן הרחוקים הרשה לדון עם בעלה היתה רשאה על כן אם באה היא או בא אביה או איש רחוק ברשותה ודנו עם בעלה בעבורה רואים ^(ה) אם אין לה חפץ לשבת עם בעלה שוברת כתובתה ויוצאה. ואם אמת היה הדבר כי העיד ראובן על שמעון כי כל הכתוב בכתובה בביתו הוא יותן לבתו ממנה את אשר כתב לה האב ויחזור לראובן את אשר כתב לה ויפרדו זה מזה . . . ואם יש לה חפץ לשבת עם בעלה אם היא מאמנת אותו להיות כל הכתוב בכתובה תחת ידו דין הוא שיתן לה אביה את הכל כאשר העיד על עצמו כמו שפורש בשאלה . . . ואם טוענת כי התנית עליו לבלתי תת לו מן הנדוניא כלום תביא ראיה כי כן היה התנאי כי כל התנאים אין מתקיימן אלא או בעדים או בהודאת בעל דין כאשר שנינו ^(ו) האומר לאשה הרי את מקודשת לי על מנת שאין לך עלי שאר כסות ועונה הרי זו מקודשת ותנאי בטל דברי ר' מאיר ר' יהודה אומר כל דבר שבממון תנאו קיים ואם כן מתברר שאמר לה כך אלא או בהודאת' או בעדים אף כאן או בעדים או בהודאתו ואם לא ביררה אין שומעין לה ואם אינה מאמינתו יניחו את הכל ע"י שלישי עד שיתפייסו או עד שיקנו בו קרקע ויהיה העיקר של האשה והשטר כתוב בשמה ומונה ע"י שלישי והבעל אוכל פירות בעבור כי ^(ז) הוא למונותיה וכל צרכיה . . . ולענין מה שכתב לה בעלה בשטר וחמיו טוען כי לא נתן לו כל תכשיטין אשר כתב אם מביא שמעון ראיה כי לא נתן ראובן כל אשר כתב שיתן אותו חייב ראובן להשלים הואיל וכבר נכתב כי נתן . . . ואם לא הביא ראיה בכך מניחין תביעות אלו עד עת צאתה מתחת יד בעלה הואיל ואינו מודה. ואם במיתה תצא נשבעת על כל דבר שהוא ברור לה ונוטלתו ואם בגירושין תצא המוציא מחברו עליו הראיה. אבל כשהיא יושבת תחתיו אין לה

צא. ^(א) בנלוין הכ"י כתוב ח"כ השאלה והיא כתובה בערבית ולא כת'. ונראה מדרך ומטליצת התשו' שהיא מר' סעדי' וגם התשו' סי' צ' שלפניה והתשובה שאחריה בכ"י והיא כתוב' בש"ץ שם ר' סעדי' רשום עליהן. ^(ב) דין הא' אם התחייב שמעון עצמו לתת נדוניא ביד ראובן כשיעתיק ממנו ובת שמעון רצתה שאביה יתן לבעלה הנדוניא או יתנה שמעון. ^(ג) כתובות מ"ג. ^(ד) דין שני שאין אביה יכול לריב בב"ד עם בעלה אלא כשהרשת אותו בתו אשת האיש. ^(ה) דין שלישי אם אינה רצתה לצאת ממקום שבתה ומבית אביה אל מקום שרוצה הבעל ללכת שמה תצא בלא כתובה ויצא מן הש"ס כתובות ק"י: ועי' בב"י לטור אהע"ז סי' ע"ה. ^(ו) חזר ופי' דין הראשון שאם תרצה שיתן אביה נדוניאה ליד בעלה יתן ^(ז) דין רביעי אם טוענת שהתנה עמו שלא לתת בידו מן הנדוניא תתברר טענתה או שיניחו ביד שלישי ויצא מן הש"ס שם ס"ט: ועי' בדיני תנאי נכסי אשה שם ס"ג. ובטור אהע"ז סי' צ"ב. ^(ח) שם נ"ו: ^(ט) צ"ל משועבר לה למונותיה וכו'. ^(י) דין חמישי אם טוען שמעון שראובן לא נתן לאשתו את התכשיטין אשר אמר יתנם

לתבוע תשלום מה שכתב לה משלו שהרי אחריותו עליו . . . ולענין מה שהיא טוענת^(א) כי אמר' בעלה תעיד לי כי לא הגיע הנדוניא . . . ותפטור אם יש עדים בכך בקנין תעיד לו ותפטור ואם אין עדים אע"פ שהעידה לו לא נפטרה . . . ולענין מה שנכתב בשאלה כי נתנה את הנדוניא לאביה במתנה כך הוא הדין אם מעכשיו נתנה אותה לו מתנתה בטלה ואין צורך לומר נכסי צאן ברזל הכתובים בכתובה בשומא אלא אפי' בנכסי מלוג שאין כתובים בכתובה ולא נשומים ואפי' נפלו אחר כניסתה אל בעלה כאשר שנינו נפלו לה משנישאת אילו ואילו מודים שאם מכרה ונתנה שיוציא הבעל מיד הלוקחות וכאשר אמרנו להלן אמר אביי נשואה ירו כירה רבא אמר ירו עדיפא מירה . . . ואם לאחר גרושין או לאחר מיתת בעלה נתנה לאביה והיה הרבר תלוי אם מתה תחת בעלה יירשנה בעלה ואם מת הוא או יגרשה יבוא אביה ויטול את הכל כאשר כתבה לו ואפי' כתבה לאיש רחוק כך או מכרה היית' כתבה קיים כאשר שנינו אומדים כמה אדם רוצה ליתן בכתובתה של זו אם נתארמלה או נתגרשה אבל אם מתה יירשנה בעלה ואפי' שנחלק ר' יוחנן ור"ש בן לקיש לענין^(ב) מכר הבן בנכסי האב בחיי האב ונפסקה הלכה כר"ל כי קנה הלוקח הואיל וקנין פירות המחובר המשוייר לאב אינו דומה לקנין הגוף אבל אם מת האב תחלה לא נחלק אדם בכך כי קנה הלוקח שהרי המוכר קיים אבל אם נתגרשה הבת או מת בעלה תעמוד המתנה אשר נתנה לאביה או לאיש אחר אבל כשהיא תחת בעלה אין כאן מתנה ולא מכירה עד שישו שניהם יחדיו . . . ולענין מה שמען שמעון כי הוציא הוצאות על ראובן ועל אשתו שלש שנים וגם פרע את חובו וגם נתן לו קרן לסחורה בג' דברים אלה אם הודה ראובן או הביא שני עדים כי בבקשת ראובן פרנס אותו ואת אשתו ופרע את חוב ראובן וקבל עליו ראובן להשיב לו תחת מה שפרנס ומה שפרע חייב ראובן לשלם לו . . . וכן לענין ראש הכיס אם יש עדים או הודאה כי נתן לו השב ישויבנו ואם אין גזרין בפני ראובן סתם על כל אלה ופטור ואם הביא שמעון עדים כי פרע חוב ראובן ופרנס אותו ואת אשתו משלו ויאמר כי קבל ראובן לפרועו תחתיהן וראובן אומר לא קבלתי גזרתי בפניו שבועת היסת כי לא קבל ופטור שהרי^(ג) מי שהלך למדינת חים ועמד אחד ופרנס את אשתו והשווה הנ ואדמון ור"י בן זכאי כי הניח מעותיו על קרן הצבי וכ"ש אב אצל בתו שהרי^(ד) המורד הנאה מחברו שוקל לו את שקלו ופורע את חובו ומחזיר לו את אברתו^(ה) וזון את אשתו ובניו ואע"פ שהוא חייב במזונותיה וכ"ש שאינו מורד הנאה אבל מה^(ו) שאומר שמעון כי בעת נשואין היה ראובן עשיר ועכשיו העני אין בדבריו ממש משפט העני והעשיר בדבר זה שזה כאשר פירשנו הלכך אם דעתה לעמוד עם בעלה תשא עמה כל אשר לה נכתב בכתובתה אל ביתו או היא מונח ע"י שליח או יקנו בן; קרקע והשטר בשוה והבעל אוכל פירות בהתברר כי אביה העיד על נפשו כי ישנן אצלו . . . והתנאי אשר היא טוענת כי היה מתחלה או כי אמר בעלה בסוף תעיד לי^(ז) עדים ותפטור תביא ראיה בזו ובזו וכן החוב והמוזנות

וישלימם לה כשיש ראיה, ואם אין ראיה כשימות היא נשבעת ונוטלת. ^(א) ג"ל שצ"ל: כי אמר בעלה תעיד לי כי לא הגיע הנדוניא לידה, כלומר שטוענת שפטרה בעלה מראיה ומשבוע כשתצא ממנו ודי לו אם תעיד שעוררן לא קבלה כלום מן הנדוניא, וזה דין הששי שאם טוענת כן תביא ע"ז ראיה שפטרה נובע מן הסוגי' שם פ"ז: ^(ב) דין השביעי שאם טוענת שנתנה נדוניה במתנה לאביה יוצא מן הש"ס שם ע"ה. ופ"ג. ומכות ג'. וב"ק פ"ט. ^(ג) ב"ב קל"ו. ^(ד) דין השמיני לענין הוצאות שהוציא שמעון על ראובן וכו' ושאר תביעות שיש לו עליו. ^(ה) כתובות ק"ז: ^(ו) גדרים ל"ג. ^(ז) שם ל"ה. ^(ח) דין התשיעי שאם טוען ראובן שחתנו שמעון העני ועכשיו אין נותן לו כל הנדוניא טענותיו בטלן וע' בתה"ד סי' רט"ז הביאו הב"י באהע"ז סי' ע"ה. ^(ט) תיבת 'עדים' צריך ליטחק והו' הכפלת דין הששי.

והקרי צריך ראיה לכל אחד ואחד ומה שכתבה לאביה במתנה אין בה ממש כשהיא יושבת תחת בעלה אבל אם גרשה⁽²⁾ ומתה או מת תתקיים המתנה ביד האב וכן הדין.

צב. ⁽¹⁾ וששאלתם שבועה שהמילו חכמים בנשים נהוגה דרבנן שנשבעת ונוטלת כתובתה אבל לדבר אחר לא נהגו חכמים שבועה בנשים שאין לה עקר מן התורה.

צג. ⁽¹⁾ וששאלתם מי שנצרך לו צורך בלילי שבת כדי לעיין בספר או בדבר הלכה והיו שנים או שלשה צריכין לקרות והנר רחוק מהם במקום גבוה מותר לקרות או לא ומאי פ' אפי' גבוה שתי מדרעות. כך ראינו שבזמן ששנים או שלשה קורין בענין אחד מותרין לקרות לאור הנר מ"ט אדכורי מדברי אהרדי דכרתנן לא יקראו לאור הנר דייקני' מינה חד הוא דלא ליקרי הא תרי ליקרי ואקשינן והא תניא שלא יקרא לא אחד ולא שנים ומפרק א"ר אלעזר לא קשיא כאן בענין אחד כאן בשני עניינים ואם שנים קורין בשני עניינות כל אחד מהם יחידי הוא אסור אבל אם בענין אחד קורין כל אחד מוכיר את חברו. ⁽²⁾ ופירוש מרדע כלי שהשור חורש בו וארוך הוא יתר מקומה.

צד. ⁽¹⁾ ראובן ושמעון שהניה להם אביהם קרקע ונשא ראובן אשה וילדה לו בת ומת הוא וכשבאתה אשתו של ראובן לגבות כתובת' מן חלקו בקרקע בא קרובו והוציא שמרות בישראל ומן גוים שהיו נתונים ע"י שלישי שמכר לו חלקו וזמן השטר שנים רבות לפני מותו וכשנשאל ואמרו לו למה אין השמרות תחת ידך השיב ואמר כי יגור המוכר פן אוציא הקרקע מתחת ידו לפיכך אמר לשלישי אל תתנם לו אלא לאחר מיתה ואין למת נכסים חוץ מהן. משלשה דברים נראה לנו לא גמר ומכר לקרובו מכירה גמורה בחייו אלא לאחר מותו. ראשון כאשר הושלשו השמרות על יד שלישי הושלשו לתתם לקרובו זה אחר מיתת ראובן ואילו מכירה גמורה מעכשיו היתה לא היו השמרות נשלשין. ושני מתוך שהיה הקרקע ביד ראובן שנים רבות אחר כתיבת שטר מכירה זה ונפטר והוא מוחזק בידו וכי מי הוא זה שלוהו על דעת קרקע שהיא חזקה בידו הלוהו וכן חזקה עצום מאד והיורשים אין צריכים עמהם טענה. והשלישי מתוך הוראה שהורה קרוב זה כי בדרשו מן ראובן להמשיכו השמרות אמר לו ירא אנכי פן תוציא הקרקעות מתחת ידי ואם אמת הוא כי מכירה גמורה מעכשיו היתה היה משיבו ואומ' לו אני כסף נתתי לך אוציאם ואוציאם כדאמור רבנן מעשה בבני ברק דאמרי לקוחות אנן זוזי יחיבנן⁽²⁾ ליטול וליטול וכאשר לא הושיבו כך למדנו כי לא מעתה הקנה לו ועל אחת משתים היה הרבר או מכירה ודאי היתה ולאחר מיתה היתה או מתנה היתה וכתבה בלשון מכירה כדברירי⁽³⁾ ינאי שאמר במתנה בקש ליתן לו ולמה כתב לו לשון

⁽²⁾ תיבת „ומתה“ צריך להסחק.

צב. ⁽¹⁾ אולי התשו' מר' מתת' ועיין לעיל סי' כ'.

צג. ⁽¹⁾ התשו' אית' גם בכ"י פרמה ושם היא כתובה על שם ר' שריר' ועיין לעיל סי' ס"ז ומקור הדין בשבת י"ב. ⁽²⁾ ולא זו אף זו קתני אפילו גבוה ב' קומות, ב' מדרעות, רחוק ב' בתים, ובתוספת' פ"ק דשבת אפילו עשרה בתים זו לפניו מזו, ונראה שהיה דרכם למוד במרדע עיין משנה ב"ב סוף פ"ב קוצץ מלא המרדע.

צד. ⁽¹⁾ בכ"י לפני התשו' הזאת תשו' מר' סערי' אשר היא כתובה גם בש"ץ ונראה שגם התשו' שלפנינו ממנו היא. ופסק הנאון דכיון שיש ספק בשטר זה כל הכתובות והשמרות שיש על ראובן קודמין לשמעון זה שהוציא עתה שטרן מן השלישי. ודין שמכירה ומתנה לאחר מיתה ושלא נאמר בהן מעכשיו אינה קיימת נובע מן הסוגי' בב"ב קל"ה: וקנ"ב. וע' בתשו' הרא"ש כלל ק"ה סי' ד' וז'. ⁽²⁾ צ"ל ליגול וליגול וכ"א בש"ס שם קנ"ה. ⁽³⁾ לפנינו שם נ"א. ר' אשי.

מכר כדי לייפות כחו לפיכך כיון שנתברר מן שלשה דברים אלו כי ההקנאה לא היתה אלא לאחר מיתה דין הוא שכל שמר ומכירה שנכתבו על ראובן לפני מותו יהיו קודמין למכירה זו על כן ראוי להתחיל בראשונה בשטרות ובכתובות אשר על ראובן, כי כולן נגמרו מחיים ואחרי כולן יגבו מה שכת' בשטר מכירה זו כפי הכסף הכתוב בו כי נתברר כי ההוא לאחר מיתה ואם לא נותר אחר פרעון כל כתובה ושטר מאומה אין לו לקרוב זה כלום כי הורע כחו ובעבור שהקנה לו לאחר מיתה וכך ראוי לעשות ואין לשנות.

צד. ^אראובן ושמעון שכנים ורתא דשמעון סמיכ' לדרת' דראובן מהאי גיס' דשארע דהוא רשות הרבים ודרתא אהרינייתא דגוים וישראל' להדיהון מהאי גיסא דרשות הרבים ונפיק האי שארע לכמה אנפי ועיילין ונפקין מיניה לכמה מבוואת ואתא שמעון ואפיק זיוא ורושן מן כותלא דדרתיה לההוא שארע ואתא ראובן וקא מעכב עליה וא"ל שמעון אנא לאו לדרתא אפנקי ולא למבוואה ^בהלא מפלש ביני ובניך אלא לרשות הרבים הוא מאי אית לך ברשות הרבים ואמר ליה ראובן אנא חד מן בני רשות הרבים וכל שכן דשכן דילך אנא ולא שביקנא לך ולמרנו גאון הדין עם מי . . . הדין עם ראובן דליכא דיכול להנפוקי לא זיוא ולא רושן לרשות הרבים והיכא דעבר והנפק מחייבין ליה בי דינא למיעקר דהא אשכחן ברבר דאתא קמאי דריינינן להו הכי דקאמרינן ^גר' אמי הוי ליה ההוא זיוא דהוי נפיק למבוואה הוה איכא נמי ההוא גברא דנפיק ליה זיוא לרשות הרבים אתו וקא מעכבי עליה אתא לקמיה דר' אמי א"ל זיל קוץ א"ל ומר נמי אית ליה א"ל ידי למבוואה מיפק וקא מחלי בני מבוואה גבאי דידך לרשות הרבים מיפק מאן מחיל גבך שמעינן מההוא דינא דר' אמי תלת חדא דמרן דעבר ואפיק זיוא או רושן לרשות הרבים מחייב ליה למעקריה מדקאמר ליה זיל קוץ ושמעינן ^דנמי דכל חד מבני רשות הרבים לעכובי מדקאמר אתו וקא מעכבי עליה ושמעינן נמי דמאן דמהנפיק זיוא למבוואה אית ליה תקנתא לקיומיה כל עקר ואפי' מפיים להו לשיבבי לא שוי מידי מדקאמר לר' אמי דידך לרשות הרבים מיפק מאן מחיל גבך וכיון דהכין הוא לא מיבעי' היכא דהדין ראובן מעכב על שמעון ברושן דמחייב שמעון למעקריה אלא אפי' מתרצי ליה ראובן וכל השכנים דשמעון ואתא איניש אהרינא מדוכת' אחריתי וקמנע לא שוויא פייסא דראובן דפיים לשיבבי מידי ומחייב שמעון לאקנייה וכ"ש בכה"ג דהא ראובן לא קא מפיים ולא קא מירע ומחייב למעקר ההוא רושן ולסלוקי.

צג. ^אלרב סעדיה. וא"כ הוא כאשר צמח טוען כי מאת ההובים אשר אמרו חיים ושלוס בבית דין כי נותרו עליו לראובן ושמעון לא מנותרות חשבון המה

צד. ^אמלשון התשו' אף שהיא כתובה בין תשו' מר' סעדי' נראה שאינה ממנו ואולי היא מא' מנאוני בכל אחריו. ^באולי צ"ל דקא מפלש. ^גהרי"ף מוקי הא דאין מוציאין זיוא וכו' לר"ה בב"ב ס'. כשהזיוא למטה מן הנמל ורוכבו אבל למעלה אין מוחין וכו' הרמב"ם בפ"ג מנוקי ממון ה' כ"ד וכתב והוא שלא יאפיל הדרך על בני ר"ה, והנה הגאון סתם דברו. וע' בתשו' הרשב"א והריב"ש שהובאו בב"י בחו"מ ס' ת"ז. ^דכצ"ל: ושמעינן נמי דכל חד מבני ר"ה יכול לעכובי מדקאמר אתו וקא מעכבי עליה ואפי' מפיים להו לשיבבי לא שוי מידי כל עיקר ושמעינן נמי דמאן דמהנפיק זיוא למבוואה אית ליה תקנתא לקיומי מדקאמר ר' אמי דידך לרשות הרבים מיפק מאן מחיל גבך וכיון וכו'. ולפינו נתערבבו הדברים.

צג. ^אבגליון הכ"י כתב הסופר ח"כ השאלה כתובה בערבית ולא כתבת' ע"כ ותוכן ענין השאלה: צמח וראובן ושמעון נשתתפו ונתפרדו ומת ראובן ונותר לצמח תביעה מה על ראובן ושמעון, אולם על פי אונס כנויים אמר צמח שגם לראובן ושמעון עליו תביעה בערך ק' דינרין ועל זאת העידו חיים ושלוס אשר האמינם צמח בפישור

אלא מן טענה שאין לה עקר שמענו עליו ראובן ושמעון ואנסוהו בשופט של גוים עד שהעיד להם בכך, אם נתברר אלו דברי צמח באמת טעות גדולה טעו חיים ושולם ואף הרע הרעו לו בזאת כי היה להם לומר בבית דין כי מצעו את החשבון ביניהם ונתר לצמח כך וכך זווים בודאי וכך וכך זווים בספק ואח"כ היו אומרים ועוד העיד אותנו צמח על עצמו באונס שופט בגוים כי יש לראובן ולשמעון עליו ק' דינרי כדי שיעמידו עליו דבר דבור על מתכונתו ולא היו מערבין החשבון בטענה המיוחדת באונס כי כשהאמין אותו צמח לענין חשוב השבון האמינו ולא לדברים אחרים כי כל המעיד לחברו בדבר המיוחד משפטו שלא לערב עמו דברים אחרים אלא במאי שהעיד העידו כמה שלא העיד לא העיד כאשר שנו לנו רבותינו במשנה^א נדר ושבועה אין לי עליך אינו יכול להשיבנו אבל משיבנו הוא את יורשיה ואת הבאים ברשותו וכן כל המאמין את חברו בדבר המיוחד משפטו שלא לערב עמו דברים אחרים אלא כמה שאמרנו שהאמינו וכמה שלא האמינו כי כן למדנו בתלמוד ההוא גברי דא"ל לחבריה מהימנת לי כל אימת דאמרת לא פרענא אול פרעיה באמיה סהדיה לסוף א"ל לא חיו דברים מעולם^ב סבר אביו למימר הא הימניה א"ל רבא נהי דהימני טפי משני סהדי מי הימניה. וגדולה מן הטעות אשר טעו חיים ושולם טעו ב"ד ואף הרעו לצמח שקבלו עדותן שלא בפניו שאילו שמעו דבריהם בפניו היה לו לברר כי מאת ההוהבים מחמת האונס ולא מחמת החשבון. ואולם בקבלם עדים שלא בפני בעל דין נתערבב הדבר ומצינו שאין עושים כן אלא מפני ארבעה דברים בלבד כאשר אנו אומרים א"ר אסי א"ר שבתאי מקבלים עדים שלא בפני בעל דין תהי בה ר' יוחנן וכי מקבלין עדים שלא בפני בעל דין קבלה מיניה ר' יוסי ב"ר חניני כגון שהיה חולה או שהיו ערוי חולים או שהיו מבקשים לילך למדינת הים וששלחו לו ולא בא. אחרי אשר בארנו כי אלו טעו ואלו טעו מה לעשות לשירי החשבון אשר צמח טוען כי נשתירו לו יברר כי נשתירו לו שכל דבר שהוא במספר אין טעות מבטלת אותו ואפי' טעות ב"ד כאשר אמרנו לענין שום הדינים והני מילי היכי דטעו בשומא אבל טעו בכניינא לו דאמר רבא^ג כל דבר שבמדה ושבמשקל ושבמניין אפילו בפחות מכדי אונאה חוזר. ומה לעשות למאת ההוהבים אשר נכתבו על צמח יברר כי באונס נכתבו עליו כי כל דבר הנעשה באונס בטל הוא ואפי' קרושין כאשר אנו אומרים א"ר אשי תלוה וקדיש קרושי' לאו קרושי' הוא עשה שלא כהוגן לפיכך יעשו בו שלא כהוגן ואפקאינהו רבנ' לקרושי מיניה^ד ואם יכול צמח לברר כי באונס העיד על עצמו במאת ההוהבים ישלם וישתלם שאר החשבון במספר ובדקדוק. ואם טוען כי פרע ההוהבים מה שבעלי דינו מודים לו או נמצא בכתב יחשבו לו והשאר ישבע עליו שמעון בניזרה שלא נשתלם ממנו מאומה וישבעו עליו בני ראובן שבועת יורשים שלא פקדנו אבא שלא אמר לנו אבינו ולא מצינו שטר בין שטרותיו של אבא ששטר זה פרוע או מקצתו ויפרעו גם המה וכך הרין אין לשנות ממנו פתגם.

צז. ^א לרב עמרם. וששאלתם קטנה שנתארסה ולא מיאנה וכי קא עיילה בנערות אי נמי בבגרות אי נסיב' לאחרני' מה דעבד' עבדה או דילמ' לא עבד' מירי ואי ניהה לה למהרר לבעלה קמה צריכה גט מן בתר' או לא. שאלה זו

ובחשבון עם השותפין והעידו זאת שלא בפני צמח. ^ב כתובות פ"ו. ^ג לפנינו בשבועות מ"ב. אבוי ורבא דאמרי תרויהו הא הימניה מתקף לה ר' ספא נהי דהימניה טפי מנפשיה טפי מסהדי מי מהימניה. ^ד ב"ק ק"ב. ^ה כוונת הגאון שלא נתחתך עוד הענין כשטעו אלא יחזור ויחשבו וע' קידושין מ"ב. ^ו ב"ב מ"ו.

צז. ^א כללי דיני מיאון אלו נמצאו על שם ר"ע גם בש"ץ דף ח' סי' נ"ה ולפינו הם באריכות ובראיות מן התלמוד ועוד נמצאה תשובה קצרה בענין זה בש"ץ דף ג' סי' ט"ו והיא כתובה בכ"י על שם ר' נטרונאי, ודף ו' סי' ל"ט ודף ז' סי' מ"ט

מסותמת הרבה הרבה משפטים כל מיאין כך ^אהסקלים הלא בחדשים תלוים. ועוד שכתבתם כי עיילא בנערות צריכין אנו למידע עיילא בנערות מקמי דתפוק מראשון או לא. ועוד חכמים שכמותכם שואלי' כי עיילא בנערות אי נמי בבגרות מה לענין נערות אצל בגרות הלא יש ששה חדשים בין נערות לבגרות. בת אחת עשרה שנה ועד בת שתיים עשרה שנה קמנה בת שתיים עשרה שנה נערה ועד בת שתיים עשרה שנה וששה חדשים ויום אחד בוגרת שהלכה רווחת היא אין בין נערות לבגרות אלא ששה חדשים בלבד האיך אפשר לומר כי עיילא בנערות אי נמי בבגרות לפיכך הוצרכנו לפרש לכם הטב הטב. קמנה זו שכתב' שנתארסה מי ארסה אם אביה ארסה אפי' בת יום א' תופסין בה קדושין דאוריית' ולא יכלה למאנו לעולם ואין יוצאה אלא בגט דתנן ^אהאב זכאי בבתו בקדושה בכסף בשטר ובביאה דכת' את בתי נתתי לאיש הזה וכו' אלמי' באב תליא מילתא ואפי' בששה חדשים נערות אביה מקבל קדושיה דתנן נערה המאורסה היא ואביה מקבלין את גטה א"ר יהודי' א' שתי ידיים זוכות כאחת וכו' א"ר שמעון בן לקיש כמחלוקת בגירושין כך מחלוקת בקידושין ור' יוחנן אמר מחלוקת בגירושין אבל בקידושין דברי הכל אביה ולא היא והלכה כר' יוחנן דר' אסי לא עייל לבי מדרשא אשכחיה לר' זיורא א"ל מאי אמור בי מדרשא א"ל אף אנא לא עיילי ר' אבין אעל ואמר ^אחבר חבורה כר' יוחנן וצוה ריש לקיש ויצאה והיתה וליכי' דאשגה ביה. ואם אין לה אב והשיאיה אמה או אחיה אם קמנה היא לגמרי כגון בת חמש שנים אפי' מיאון אינה צריכה ואם בת שש ובת שבע היא וקדושיה לדעתה ממאנה ויוצאה דאמר רבה ^אשלש מדות בקמנה צרור וזורקו אגוז ונוטלו זוכה לעצמו ואינו זוכה לאחרים כנגדו בקמנה מתגרשת בקדושי' אביה בפעוטות מקחן מקח וממכרן ממכר כממלטלין כנגדן בקמנה מתקדשת למיאון ואמרינן באיך פרקין וכמה אחוי ר' יהודי' עליה דר' יצחק בריה כבר שית כבר שבע וכו' ואם השיאיה בפרק זה שלא לדעתה אין צריכה אפי' מיאון דתנן איזו היא קמנה שצריכה למאן כל שהשיאיה אמה או אחיה לדעתה השיאיה שלא לדעתה אין צריכה למאן. ואמ' רב יהודי' אמר שמואל הלכה כר' חניני' בן אנטיגנוס. והיכא דהשיאיה לדעתה ועדיין קמנה היא ממאנת ויוצאה והרשות בידה ומיאונה מיאון ואין צריכה גט ולא מיבעי' דמיאנה בבית דין אלא אפי' שלא בבית דין הוו מיאונין דתנן ב"ש אומר בב"ד וב"ה ^אבין בב"ד ובין שלא בב"ד והלכה כב"ה. ולא מיבעי' כי מיאנה בפני שלשה אלא אפי' בפני שנים הוו מיאונין ואע"ג דקאמרו התליצה והמיאונין בשלשה וקאמר עליה מאן תנא אמר רבה ב"ש היא אבוי אמר אפי' תימא ב"ה ע"כ לא קאמרי אלא דלא בעינן מומחין אבל שלשה בעינן. ואע"ג דאמר בסופא דשמעת' ואילו ואילו מודים שצריך שלשה אפילו הכי לא בעי שלשה ובתרי סגיא דתניא ר' יוסי ב"ר יהודי' ור' אלעזר ב"ר שמעון מכשירין בשנים ואמר ר' יוסף בר מניומי ^אהלכה כאותו הווג ולא מיבעי' כי מיאנה בשנים דהוי מיאון אלא אפי' אקריא ואנסובא לאחר בלא מיאון מאי דעבד' עבדה ולא צריכי' למאנוי בראשון דאיתמר קמנה שלא מיאנה ועמדה ונשאת משום ר' יהודי' בן בתירה אמרו נשואיה הן הן מיאונה. ולא מיבעי' כי נשאת לשני דודאי עקרת לגפשה מראשון ואסתתא לדעתא מיניה ולא צריכה מיאון אלא אפי' מקדשי' לשני פקעין נשואין דראשון ולא צריכה למאנוי ביה דאיבעי' להו נתקדשה מהו ת"ש קמנה שלא מיאנה ועמדה ונתקדשה מן ר' יהודי' בן בתיר' אמרו קדושיה הן הן מיאונה והלכת' כר' יהודי' בן בתירה בכלה. דאמר

ועי' בתשו' הרי"ף סי' ר"ן. ^אאולי צ"ל הכללים. ^אע' כתובות מ"ז: וקידושין מ"ג. ^אלפנינו שם מ"ד: חבורתא כולה כר' יוחנן. ^אלפנינו בניטין ס"ה. אמר רבא שלש מדות בקטן צרור וכו' כנגדן בקמנה מתקדשת למיאון וכו' הפעוטות מקחן מקח וכו' וכנגדן בקמנה מתגרשת בקידושי אביה וע' שם נ"ט. ובצ"ל. ^אוב"ה אומרים כצ"ל וכו"א בכתובות ק"ז. ^אלפני' שם ק"ז: ר' יוסף בר מניומי א"ר נחמן וע"ש ק"ה.

ר' יהוד' אמר שמואל הלכה כר' יהוד' בן בתיר' ואמר בסופ' הלכה כר"י בן בתיר'. ואע"פ שפרשנו גבול דקטנה ודנערה אע"כ דבר תלוי בסימני' הלכך הדא קטנה כד אימרד בבבליה לא הות בת אחת עשרה שנה לא הות צריכה בדיקה ואי הות נמי בת אחת עשרה שנה ויום אחד שהביאה שתי שערות שומא בעלמא. ואי איתנאת סימנים בשתא דשתים עשרה אע"ג דקטנה היא לא נפק' במיאון אלא בנט דקתני ⁽¹⁾ ובודקין כל שתים עשרה. ⁽²⁾ ולא תמאן עד דמתיא סימני' הרבה אלא אפי' שתי שערות אע"ג דקתני עד מתי ממאנת עד שתביא שתי שערות דברי ר' מאיר ר' יהוד' אומר עד שירבה השחור ר' יוסי אומ' עד שתקף העטרה בן שלקות אומר עד שתכלכל אפי' הכי הלכה כר' מאיר דא"ר שמעון מצאני הנני' בן ⁽³⁾ כינאי בצידן וכו' וקאמר בסופ' דשמעת' כשבאתי אצל ר' עקיבא אמר לי כלכוד איני יודע בן שלקית איני מכיר. עד מתי הבת ממאנת עד שתזא שתי שערות וכך הלכה ואע"ג ⁽⁴⁾ דאמר ר' אבוהו א"ר אלעזר הלכ' כר' יהוד' לית' לר' אבהו ולית הלכת' כר' יהוד' דחבריה דר' כהנא סבר למעבד עובדא כר' יהוד' א"ל ר' כהנא לא כך היה מעשה בבתי ר' ישמעאל וכו' וקאמר בסופ' דשמעת' נמנו וגמרו עד מתי הבת ממאנת עד שתביא שתי שערות פריש ולא עבד עובדא וקאמר ⁽⁵⁾ אמר ר' נחמן אמר שמואל בודקין לגיטין ולקרושין ולחליצה ולמיאונן וכו' ואמ' מיאונן לאפוקי מדר' יהודה דאמר עד שירבה השחור על הלבן אלמ' לית' לר' יהוד' ⁽⁶⁾ וכאי' בודקין הויכא דמיאנה בשתא דשתים עשרה אי אתי שתי שערות לא סגי ליה במיאון אלא בנט ואמ' הלכ' כרב נחמן אמר שמואל בכלהי ואימ' לן שתים עשרה שנה ויום אחד אע"ג דלא אתאי שתי שערות לא מהני מיאון וצריכה גט אבל לא בדקו לההיא קטנה כל שתא דשתים עשרה הוה יכלה למאוני מאי טעמ' אמר רבא תוך זמן כלפני זמן ורב שמואל בר זוטרא מתני להא שמעת' דרבא בהאי לישנ' אמר רבה הלכת' קטנה כל שתים עשרה שנה ממאנת וכו' ומוקמינ' לה בסופה דבלא בדקינ' עסקינן וה"ק רבא שהגיעה לכלל שנותיה אינ' צריכה בדיקה חזקה הביאה סימנין לענין מיאון קאמ' דלא ממאנה. וכלל שנותיה אימת ⁽⁷⁾ בשתא דשתים עשרה ואי בדקה כמו שפירשנו בשנים ובסימני' ויצאה מתחתיו כשהיא קטנה והלכה ונשאת לשני ועדין קטנה היא אי ניח' לה למאוני בשני ממאנה ואי ניח' למחרר לראשון

⁽¹⁾ נדה מ"ה. ⁽²⁾ צ"ל ולא תיבעי עד דמתיא סימנין הרבה וכ"א בש"ץ שם סו' נ"ה. ⁽³⁾ לפנינו נדה נ"ב: בן חכינאי וכצ"ל. ⁽⁴⁾ שם נ"ג. ⁽⁵⁾ ב"ב קנ"ו. ⁽⁶⁾ ג"ל שיטת הגאון דהאי דאמר ר' נחמן אמר שמואל בודקין אשתא דשנים עשרה קאמר דאם הביאה שתי שערות בתוך שנת י"ב תוך זמן כלאחר זמן לחומרא דצריכה גט ואינה יכולה למאן ואחרי כן פי' הגאון ההלכה דאם שלמו י"ב שנה ויום אחד אע"ג דלא הביאה ב' שערות צריכה גט אבל בשתא דשנים עשר היינו תוך זמן ולישנא בתרא דמתני ר' שמואל בר זוטרא בנדה מ"ו. דתוך זמנו ומוקמינן בלא בדקו והא דאמר רבא כיון שהגיע לכלל שנותיה חזקה שהביאה סימנין אף שלא בדקו היינו כשהיא י"ב שנה ויום אחד ושנה שנותיה חזקה כשלא בדקו הוי קטנה אבל כשבדקו בשנה הי"ב והויה לה ב' שערות השנים עשרה כשלא בדקו הוי קטנה ולפי זה פסק הגאון כר' יהוד' בהאי פלוגת' הוי כלאחר זמן ועיין בתו' שם ד"ה קטנה ולפי זה פסק הגאון כר' יהוד' בהאי פלוגת' דתוך הפרק כלאחר הפרק שם מ"ח: דהגאונים פירשו דתוך הפרק היינו תוך זמנו וכן הביא משמם הירושב"א שם לף מ"ג וכן פי' גם רש"י ועיין בתו' שם מ"ט ד"ה ואיבעית אימא והנה בש"ץ שם סו' נ"ה כתוב גם כן פסק זה ובתשו' הגאונים ד' מנטובה סו' רנ"ד כתוב שהקטנה תוכל למאן עד תשלום י"א ויום א'. ונראה שהמאסף ומקצר התשו' כתב שם בכל גוונא דמסאנת עד י"א ויום א' אף אם הביאה ב' שערות דשומא נינהו אבל בשנת י"ב אם הביאה ב' שערות שוב לא תמאן ועיין בריו"ף פ"ג דיבמות. ⁽⁷⁾ כלל שנותיה היינו שנכללו ושלמו ימי קטנותה בסוף שתא דו"ב כלומר י"ב ויום אחד. כן ג"ל בפ"י דברי הגאון. דאין לפרש האי 'שתא דשנים עשר' שאמר על יום האחרון כלומר יום שנשלמו י"ב ולו"ה שפי' הגאון האי דרבא דתוך זמנו כמו שפי'

הדרא. ומנלן דתנן ^(ט)הממאנת באיש הוא מותר בקרובותיה והיא מותרת בקרוביו וכולה מתני' ותנן הממאנת באיש ונשאת לאחר ונרשה לאחר ומיאנה בו וכולה מתנית אלמא כמה דקמנה היא יוצאה במיאון מזה אצל זה וחוזרת לראשון ואינה צריכה גמ ואם נתן אחד גמ אסור' כי זה הכלל במתנית' ואי שהיא בהרי שני עד דעיילא לכלל נערות אי דאתיא סימני' בשתא דשתים עשרה לא נפקא אלא בגמ ואסור' לחזור לראשון.

צח. ^(ט)וששאלתם מי שהוציא כתב ידו על חברו שהוא חייב לו כך וכך והודה הלוח ואמר כתב ידו הוא אבל פרעתין דינא מאי כך ראינו שאין אנו דנין לכתב ידו כעין השטר שלא אמרו רבותינו שאין משגיחין על דברי הלוח כשאמר פרעתי אלא בזמן שיש ביד המלוה שטר מקויים שכך אנו אוימי' א"ר ^(ב)פפא האי מאן דאפיק שטרא על חבריה ואמר ליה פריעה הוא לא כל כמיניה ואי אמר ליה אישתבע לי דינא הוא דאשתבע ליה וכיון שלא אמרו שהכתב יד דינו כרין השטר בדבר זה אין לנו לומר כן ולהוציא ממון שלא בראייה וקיי"ל בממונא חומר' לתובע וקולא לנתבע ועוד הרי לענין אהר ראינו שמלוה בכתב ידו כמלוה ע"פ דמי ולא כמלוה בשטר שכך שנינו ^(ג)המלוה את חברו בשטר גובה מנכסים משועבדי' ע"י עדים גובה מנכסי' בני חורי' הוציא עליו כתב ידו שהוא חייב גובה מנכסים בני חורין ואמרי' עלה בעי מיניה רבה בר נתן א"ר יוחנן הוחזק כתב ידו בב"ד מהו א"ל אע"פ שהוחזק כתב ידו בב"ד אינו גובה אלא מנכסים בני חורי' לפיכך אין כח לחייבו ממון ואין עליו אלא שבועת הסת כאשר שנינו מנה לי בידך אמר לו הן לכחר אמר לו תניהו לי נתתיו לך פטור ואמי' עלה אמ' ר' נחמן ומשביעין אותו שבועת הסת ^(ד)משום דאתיא דררא דממונא ^(ה)ואם מסר הלוח את כתב ידו למלוה בפני עדים להיות עליו לראיה דומה לשטר ואם אומר פרעתין אינו נאמן שהל' כר' אליעזר דאי' עדי מסירה כרתי וזה סמך על עדי מסירה.

הר"ת האי דתוך הפרק בתו' שט מ"ט. כי הגאון כתב לעיל כל שתא דשנים עשרה הוי יכולה למאוני. ^(ט)יבמות ק"ח. ועי' לקמן סי' ק'.

צח. ^(ט)התשו' מר' שריר' והובא בשער י"ג מס' התרומות ח"א משמו וע' רמב"ם פ"א טה' מלוה ה"ג ובתשו' הרשב"א תולדות אדם סי' ס"ג. ^(ב)שבועות מ"א. ^(ג)ב"ב קע"ה וקע"ו. ^(ד)שבועות מ': ובתו' שם מ"א. ד"ה נמאן כבר הובאה שיטת ר' האי דאין נשבעין היסת אלא היכ' דאיכ' דרר' דממונא. ^(ה)הובא בשם ר' שריר' בבעל העטור אות מלוה בשטר וע' בזה שיטת חר"ף בסוף גיטין ובמרדכי סוף ב"ב ובטור וב"י בחו"מ ס"ס נ"א.

(המשך יבא.)

במחברת ששית צד 173 במאמר, החיות של הארבע מלכיות" נשמט בשנת המדפים שם המחבר, ועל כן להקים שמו על נחלתו הנני מודיע כי מחבר המאמר הוא החכם המפורא מו"ה אבר'הם עפ"ש ט"ן.

משפט הגאונים בכלל.

(המשך)

כאשר נחשבו הגאונים למחוקקיהם לעיני כל ישראל ולמורי דרכם בעיני הרת והרינים המעשיים, אף כן בעיני האמונות והדעות היו גם הם המאורים והמורים ועצתם אשר יעצו בימים ההם כאשר ישאל איש בדבר אלהים, גם בפנות האלה נשאר מהם תשובות. ואמנם אם נבינה בהן נראה כי ענינן ורכנן לא יצדיקו הבטחון בחכמתם אשר בטחו בהם השואלים, כי הן ערה נאמנה על מדרגת השכלתם הפחותה ועל מדרגת השכלת זמנם. ענין רוב אלה השאלות הן על אנדות זרות שבתלמוד אשר לא יסבילן השכל הישר. ואמנם לכבוד השואלים יאמר פה כי הם על כל פנים בעינים פקוחות התבוננו בכאלה ויקשה מהם הרבר לקבל האנדות הזרות כהוייתן בתלמוד. אבל אם נבינה כמה שהשיבו הגאונים לפרש הגרות כאלה הלא לפי הרוב לא נמצא אף השתרלות קטנה להרחיק הזרות כי אם הוסיפו על זרות האנדות זרות פורושם עד שבמעט מעלת המון השואלים אשר הרגישו הזרות ומאנו בה גדולה בעינינו ממעלת המשיבים. מן הגאונים של הזרות הראשונים אך מעט הגיע אלינו בעיני אנדה, אבל נעתיק הנה פירוש אנדה אחד מהם ובו יהיה די להביננו דרכם. בתשובה המיוחסת לרב האי גאון נמצא שנשאל: הא דאמר ר' יהושע בן לוי כל מעשה בראשית בקומתן נבראו לצביונם נבראו ואשכחן בפירוש גאון ז"ל שאמר הקב"ה לכל בריה ממעשה בראשית האיך אתה רוצה שאבראך והוא אומר לו כך וכך והוא בוראו לצביונו עד הנה דברי הגאון, והשואלים תמהו וכי כלום יש בו ממש קודם שיברא שיהיה לו צביון? (תשו' הגאונים די' ליק סי' כ"ח). וכמה מן הזרות שיש בפירוש הזה אינו צריך פירוש. וכנגד זה נראה כי השואלים השכילו יותר על הרבר מהגאון המפרש. ואמנם דרך הרוח ההולך באנדות הגאונים הקדמונים נלמד לדעת היטיב מתוך האנדות אשר בהלכות גדולות במקומות מפוזרים ועוד יותר בשאלות של רב אחא משבחה ומהן נראה כי עוד עמדו רגליהם על דרך אנדת הבבליים הקדומים⁽¹⁾. אמנם בתשובות הגאונים המאוחרים כבר נמצאו תשובות הרבה בעיני אנדה אשר בקצתן נשבה רוח אחרת. ובלי ספק תקפו עליהם טענות הקראים על דבר האנדות הזרות שבתלמוד כי השתדלו גם הם להרחיק זרותן ביכלת ידם ולשום בהן כונות מושכלות אף אם הפירוש רחוק מכונת האומר. הדרך הזו סולו ביחוד הגאונים רב סעדיה רב שמואל בן חפני. ואמנם רב האי גאון אם גם שאף הוא מתאמץ לפעמים לנקות ולטהר קצת אנדות מזרותן בכל זאת עוד נמצא בתשובותיו פירושים אנדיים דים אשר לא יצו למשכיל על דבר חכמה, כאשר יבורר עוד במקום הראוי בבואנו לדבר על אודותיו. ואולם מי יודע אם לא כמה מן התשובות אשר השכנו אותן דקות ורעות ומשובשות אך בטעות או בזיוף נכתבו על שמו של רב האי גאון ובאמת מעולם לא יצאו מתחת ידו. כי לא יאומן כי יסופר כמה זדו המעתיקים בהעתקת תשובות הגאונים וכמה שבלשו וזייפו.

התשובות אשר התנחלו לדור אחרון על שם הגאונים לא נקבצו מהגאונים עצמם ולא מירם נכתבו בספר מיוחד לחלקן ביעקב וכהפיצן בישראל כי אם

(1) בשו"ת שערי צדק לא נמצא אף תשובה אחת בעיני אנדה. וכן לא מצאתי בתשובות קדמונות (ד' קונסטנ.) אך על אלה לא אוכל לשפוט בבירור כי אין מהן בידי כי אם קיטוע קטן, וכן לא נמצא בהלכות פסוקות של הגאונים (ד' קונסטנ. רע"א) אך בתשובות הגאונים דפוס ליק מצאנו חמש תשובות קצרות באנדה מיוחסות לרב יהודאי גאון ע"ש בס' מ"ה. הפירוש שבס' כ"ח שם שהבאתי בפנים יחסתי לגאון קדמון שלשון ואשכחן בפירוש גאון ז"ל משמע לו הכי. ולשון, ואשכחן יורה לדעת עוד על דברים שככתב.

השואלים נתנו להן שארית בארץ, או אולי היו בעת ההיא מאספי תשובות באשר מצאין לעשות בהן סחורה. ועל כן אין בכל העולם אף קובץ תשובות אחד אשר יכיל תשובות מגאון אחד, כי אם נקבצו ובאו בערבוביה כפי מה שנמצאו להם מגאונים שונים. ואף לסבה הזאת יקרה לרוב שנחלפו שמות המשיבים ונתיחסו דברים לאיזה גאון מן הגאונים אשר לא לו היו, לא הכינן ולא יסדן כי אם גאון אחר כתבן. והבלבול הזה כבר היה בימי הדורות הראשונים שאחרי הגאונים. והלא בימי רב יוסף אבן מיגאש כבר התאוננו על זה שהם מיחסים קצת מתשובותיהם לזולת בעליהן (שו"ת הר"י מיגאש סי' קי"ד). ולא עוד אלא שגם בימי הגאונים כבר הטילו לפעמים ספק במה שנכתב על שם אחד מהגאונים שקדמום והשדו שהדברים מזוייפים. ובפירושו אמר רב שרירא בכתב תשובתו לאחד מן השואלים שהעתיק לו בשאלתו דברים מתוך ספר השטרות שתקן רב סעדיה: ואנו רואים שהדברים הללו מזוייפים על מר רב סעדיה ז"ל כי חכם גדול היה ואין משנה שלמה ממשנתנו אובדת ממנו (שי"צ ח"א שי"ג סי' י"א). ועוד במקומות אחרים שהיו הגאונים האחרונים מהרהרים על דברים שנאמרו להם על שם קדמוניהם והטילו ספק באמתת קבלתם. (בתשובה¹²) מרב נטרונאי (שי"צ ח"ה שי"ז סי' י"ז) מצאנו כתוב: ומאי דכתיבתון משמא דרב עמרם גאון מחסיא ז"ל דברים מחותמין ולא ידעינן היכן אמר. ורב שרירא גאון כתב בתשובה (שם שי"ח סי' ח'): ודכתיבתון משמא דרב מתתיה גאון ז"ל . . . אנחנא לא סבירי לנא דמר רב מתתיה אמר הכי. בהתבוננות בקובצי תשובות הגאונים אשר הגיעו אלינו נראה ברור כי לא לבד כי חלו בהם ידי מעתיקים משבשים, מחליפים שמות האומרים. ומשחיתים הנוסחאות, כי אם נמצאו לנו גם קובצים אשר יש בהם תשובות מזוייפות אשר הוכנו ונכתבו על שם גאון מן הגאונים ולא היו דברים מעולם¹³). ונראה מזה כמה מתינות וחקור משפט אנו צריכים בסמיכתנו על אלה הקובצים. ואמנם סבת הדברים למה לא קבצו ראשי הישיבות תשובותיהם בספרים למען יהיו ביד כל אדם כמו התלמוד? אולי מונחת בזאת כי לא רצו להיות גורמים בנזק למוד ההלכה ממקורו מן התלמוד. הלא מאז ומעולם היה כן כי אם רבו ופרצו קובצי הלכות פסקות הלך למוד הגמרא אחרנית. בימי רב פלטי גאון היו העם מטין אחר הלכות קטועות ואמרו מה לנו לקושיות התלמוד ופלפולו (עיי' לקמן). ובימי הר"י מיגא"ש היו מורים אשר לא ידעו הרגלים מתוך הגמרא וגם לא הבינוה והורו מתשובות הגאונים שבידיהם (שו"ת שלו סי' קי"ד). ובימי הרב ר' אשר בן יחיאל היו מורים מתוך הרמב"ם ואמר הרא"ש עליהם טועים כל המורים הוראות מתוך דברי הרמב"ם ואינם בקיאים בגמרא לידע מהיכן הוציא הר"ן (שו"ת רא"ש כלל ל"א סי' ט') והר"ר יצחק בר ששת בומנו (סביב לחצי מאה הב' לאלף ה') גם הוא מתרעם נגד המנהג להורות הוראה מן הרמב"ם אף שלא קרמה להם ידיעה בתלמוד (שו"ת ריב"ש סי' מ"ד). ועל כן קרוב מאד כי גם הגאונים מבקשתם שלא יניחו את התלמוד בקרן זווית ויורו רק מתוך דבריהם לא קבצו ולא הוציאו לאור את תשובותיהם. אבל נראה כי לא זאת הסבה לבדה הניעתם כי אם עוד סבה אחרת היתה והיא מונחת בהנאת הישיבות וטובתן וקיומן. הלא כן היה דרוש לקיום הישיבות בתקפן שהיו היהודים בכל הארצות צריכים להן. לא לבד מפני שעל ידי זה נתקיימו הכנסותיהן והיה לאל יד הגאונים להחזיקן ולתמוך החכמים והתלמידים כי אם גם מצותם לעשות

¹² תשובה זו בהכרח אינה מרב נטרונאי שהרי הזכיר בה את רב מתתיה גאון ורב עמרם גאון ועל שניהם כתב ז"ל ואמנם לפי סדר הגאונים ר"מ לא מת בחייו ורע"ג הי כמה שנים אחריו.

¹³ אין מה הטקוס להביא תעצומותינו על זה מן יארכו הדברים ומה קצר המצע מהשתרע ובמקום אחר בררנו הדבר.

את הישיבות הנקודה המאחדת את האומה הישראלית מאת הישיבה תצא ממשלת הרוח עד רחוק ממנה יתר ממנה פנה עד כי לא ירים איש את ידו ואת הגלו מבלעדי הישיבות.

אמנם אשר הם מאנו בו וחרלו לעשותו עשו אחרים אשר לא היו ראשי ישיבה. הלא מאז ומקדם לא היתה חכמת ישראל נחלה רק לחכמים יושבים על מדין אשר משרת הרבנות על שכמם. רוח היא באנוש והרוח הזאת היא הנוגנת חכמה לא המשרה. גם בימים ההם היו בבבל חכמים אשר אף כי לא קוראו לגדולה לא נפלו מן הגאונים בהכמתם והיה להם לב כמוהם ולקצתם יתרון עליהם. הפניות החוציות שהזכרנו אשר היו לגאונים לבלתי העלות על ספר מיוחד תשובותיהם ופסקיהם להם לא היו סבות מניעות, וחשבו כי יועילו יותר לעמם בתת ספרים בידם אשר יורו להם דרך חייהם ואת המעשה אשר יעשון מאלו יניחו הדבר על מעמדו ויהיו כל ישראל משועבדים לישיבות לכל דין ולכל הוראה. ואף על כן לא חרלו ידם מעשות ספרים כאלה, וחברו חבורים מועילים להוראה מהלכות קטועות. והנה לא יסופק כי על הגאונים לפי מבוקשם ותכליתם רע עליהם המעשה הזה. ומצאנו שמר רב צמח גאון ערער בפירוש עליהם. וכתב לאחד משואליו: וזה שחקקתם לכם בהלכות קטועות לא שמענו מעולם לא בכתב ולא בפה ולא תעשו . . . ואל תמעו באותן הלכות קטועות (ח"ג סי' קכ"ח). ולפי הנראה נפוצו אלה הקטועות מאד והיו דרושות להרבה מן הלומדים יותר מן התלמוד, וכן מבואר בתשובה מרב פלטי גאון⁽¹⁴⁾ שנשאל איזה עדיף ומשובח לעמוק (בהלכות כג' האשכול ח"ב צד 50) או בהלכות קטועות ולא שאלנו דבר זה אלא מפני שרוב העם משין אחר הלכות קטועות ואומרים מה לנו לקושיות התלמוד. והשיב: לא יפה הם עושים ואסור לעשות כן שהם ממעטים תורה (שם סי' ק"י). והנה כבר שערנו כי באותן הקטועות עוד נתקיימו לנו קצת שרירים. והן אותן ההלכות הנקראות מסכות קטנות (דר"ד ח"ב צד 250), וכמו בן מסכת סופרים מוצאה מוטן הגאונים ואמרנו כבר והוכחנו כי מחברה עמד בבבל ושם כתב ספרו וקבע בו קצת הלכות על פי המנהג שהנהיגו שתי הישיבות (שם צד 245 הערה 1), והשתמש במסורה ויש בספר רמזים מן הטעמים. מקורי הספר לרוב בירושלמי ונראה מזה כי אף שהמחבר ישב בבבל היה בקי בתלמוד ארץ ישראל כי זה התלמוד נתפשט בבבל בימי הגאונים וטועים כל האומרים שהכמי בבל לא היו בקיאים בתלמוד ירושלמי⁽¹⁵⁾. ומצאנו בכמה מקומות במסכת סופרים הלכות אשר דוגמתן ממש בהלכות גדולות⁽¹⁶⁾. ואמנם מזה שלא מצאנו בשום מקום שאחד מן הגאונים רמו על מס' סופרים

⁽¹⁴⁾ בבית האוצר מהחכם שד"ל (נא). מביא זאת התשובה מרב יוסף טב עלם הטובאת במחזור ויטרי סי' ש"ז וטעות הוא בידו כי התשובה היא מגאון והבניסה דיט"ע לתוך תשובתו לראיה על פסקו ועי' באשכול ח"ב סי' י"ד שהביאה בשם רב פלטי גאון.

⁽¹⁵⁾ במאמרי טבואות התלמוד בבית תלמוד ש"א 116 הבאתי מש"כ רש"ל רפ"ט בתולדות ר"ג הערה 16, 17 שהגאונים לא היו בקיאים בירוש' ולא השתמשו בו כל עיקר ובש"צ לא נזכר כלל והראיתי שם טעותו מכמה ראיות בתשובות הגאונים ובה"ג ובמ"א הוכחתי שגם בעל השאליות מעתיק ממנו. ואמת הוא שבתשובותיהם רק לעתים רחוקות הביאוהו וזה מפני שברוראה נמשכו רק אחרי הבבלי. וכמו שכתב רב האי לרב נחשון בן ברביה (ש"ת סי' ל"ט) אנו על תלמוד שלנו סומכין ומאי דפסיק הכא לא חיישינן למאי דאית התם וכו' ועי' באשכול שם. ובעל יד מלאכי בכללי התלמודים כתב בן בשם האחרונים ולא ידע שמקורם בתשובת ר"ה גאון.

⁽¹⁶⁾ עי' במ"ס פ"ב ה"ז בענין יריעה שבלה. ושם פ"ה ה"ז בענין דיו שנטפה על גבי הכתב כל זה נמצא בה"ג סופרים מלה כמלה.

תחת אשר הגאונים האחרונים יעתיקו מהלכות גדולות בבל מקום שיוזמן קרובים הדברים שבעל מ"ם לקח מה"ג. ומצאנו שבעל מסכת סופרים (פ"ט) מעתיק מאמר אנדי בשם ר' אליעזר בן הורקנוס וזה המאמר לא נמצא בשום מקום שכתבו בשם ר"א רק בפרקי דר"א הוא בשלמות ובמ"ס קטוע ומשובש ואמנם גם בפרקי דר"א לא נאמר על שם ר"א כי אם שזאו סתם ומטעם זה הרבר ברור כי בעל מ"ם יחסו לר"א בן הורקנוס מפני שמצאו בפרקי דר"א ומבואר מעתה כי בעל מ"ם ראה את פרקי דר"א, וממה שיחסו לר"א בן הורקנוס נראה שבינו לבין המחבר של פרקי דר"א על כל פנים זמן ארוך ואחרי שבעל פרקי דר"א לא יוקדם לסוף המאה החמישית לאלף החמישי על כן אולי לא נתעה אם נקבע זמנו כמו מאה שנים אחרי כן הן חסר הן יתיר. עוד יש אתנו ספר מאחד מחכמי בבל והוא סדר תנאים ואמוראים. שם המחבר לא נדע אבל ידענו כי היה מבבל וחבר ספרו בשנת ר"א תרמ"ד (סת"א) בכ"ח ח"ד 188 הוצאת שר"ל וכ"י מינכן שהחיל ר"ש מוסיק בס' מלאכת שלמה 4) וחי סביב לזמנו של מר רב צמח גאון בר פלמוני. עיקר כונת החבור הוא לשני צדדים האחד לרשום סדר מקבלי התורה שבעל פה ממש רבנו והלאה, וסדר הנביאים והנשאים וסדר דורות התנאים והאמוראים ורבנן סבוראי. והצר השני שסדר כללים בהבנת הדבורים הרגילים בתלמוד וכללים המישרים דרך הנמרא וסגנונה לפני הלומדים. מזה מבואר כי תכלית המחבר היתה לישר מסלה בתלמוד לפני הלומדים לחקל להם הדרישה וההוראה מתוכו. זה החבור כבר נתפשט בימי הגאונים ומר יעקב החבר בר מר נסים מקירוזאן מזכיר דברים ממנו לפני רב שרירא גאון בשאלתו אליו (עי' ערוך ע' אביי) שכתב לו: ואת בפירושי דגבן כל רב מבבל וכל רבי מארץ ישראל. ואין כל ספק שהדבור "פירושי דגבן" מכוון על סדר תנאים ואמוראים שכן נמצא בו בסוף החבור מלה במלה. וכל גדולי הרבנים אחרי כן סמכו על דבריו והיו בידם העתקות ממנו, אבל בהרבה חלופי גירסאות, ועשו ממנו קצור, וכבר בימי בעל התוספות היה סת"א ארוך וסת"א קצר (חי' רשב"א חולין ע"ו: בשם תוס' תורת הבית ה' טרפות והר"ן חולין פ"ד). ואולם הנוסחאות מסת"א אשר בידינו היום כולן משובשות וכמעט אין אחת דומה לרעותה¹⁷). והנה אחרי אשר ראינו כי הגאונים אשר היו ראשי ישיבה משכו ידם מלהעלות תשובותיהם על ספר בקובץ מיוחד נחשוב כי לא נתעה אם נאמר כי כל אלה החבורים אשר רמזנו עליהם לא מראשי ישיבה נוסדו כי אם חכמים שבדורות אשר לא היתה המשרה על שכמם הכינוס גם יסודם.

אמנם אף שראינו כי אחת הנה ואחת הנה ספרים קטנים או גדולים יצאו לאור עולם בכל זאת הספרות ההלכותית לא הגדילה מעשיה ולא פרתה. ואיך תפרה? אם הגדולים והראשים לא חננוה. אבל נגד זה היה הזמן ההוא עשיר בספרים חדשים מעניני אגדה, רוב מדרשי אגדה אשר עוד בידינו היום תולדתם מוסן הגאונים. לא נאמר כי כל אלה הספרים ארץ בבל תורתם ומחבריהם בכללים, אבל זאת נאמר כי כל ספרי אגדה אשר נתגלו בין החיים במשך דורות הגאונים נתקבלו מהם בסבר פנים יפות, דבר נודע הוא כי היה מנהג המחברים בעת

¹⁷ עי' בבית תלמוד בטאמרי הנזכר שם דברתי באריכות על אודות סת"א מצד 26—30 ועוד שם צד 53—55 ורמזתי על הנוסחאות השונות ומצאתי שהנוסחא שהח"ל רש"ל היא העיקרית ועכ"פ היותר נאמנה ועמה מתאמת הנוסחא שבכ"י מינכן שרמזתי עליה בפנים. ועי' בקונטרס הכללים (וויצן תרל"ח) מר' אהרן זעללינעק שסדר כל הנוסחאות כהוגן, ובטאמרי הנזכר הבאתי חבל מחברים ראשונים שהשתמשו בסת"א ע"ש הויטב.

היא לבלתי קרוא שמם על ספרם, ולבעבור זה נתלו הרברים בקדמונים. אם שהמחבר עצמו תלה ספרו בקדמון להשביה יקרת ספרו, או שנתיהם מכני הדור לקדמון במעות. כמו בשיחם את מדרש בראשית רבה לרבי הושעיה רבה, וספר יצירה לאברהם אבינו או לרבי עקיבה, והיה להם ספר בקבלה מעשית נקרא ספר שם בן נח, וספר הרזים מוחס לרזיאל המלאך, ספר הישר בקבלה מעשיות לר' עקיבה, היכלות רבתי והיכלות זוטרת לרבי ישמעאל, אותיות דרבי עקיבה לר"ע, פרקי דר' אליעזר לר"א בן הורקנוס, מדרש תנחומא לר' תנחומא בר אבא, מדרש פסיקתא לרב כהנא, שיעור קומה לר' ישמעאל, ועוד רבים אחרים. והנה הזמן ההוא היה זמן האמונה בכל וגם הנאונים האמינו לכל דבר והאמינו כל היחוסים האלה מבלי בחינה ומבלי בקרת. קלות האמונה הזאת כבר היתה תואנה לקראים הראשונים לדבר באזהרה הרבנים ולתת בהם דופי. נסי בן נח אחד מראשוניהם (חי במאה הששית לאלף החמישי) כתב בהקדמתו לספר פלס באור המצות (לקושי קדמוניות מ"ב) להזהיר את הדורשים שלא ייגעו בקריאת ספרי התועים העשויים על שם צדיקים וחסידים. ורב סלמון בן ירוחם ינאץ ויחרף את הרבנים על האמינם בדעות אלה ספרי המדרש ורשם ביחוד את שעור קומה והיכלות של ר' ישמעאל ואותיות של ר' עקיבה, וספר שם בן נח, והרזים (לקושי קדמוניות וכ"י פינסקר בביה"מ בוויען). וסלמון בן ירוחם חי בזמן רב סעדיה גאון ואולי היה זקן ממנו ראינו מזה כי כבר בימי הנאונים הקדמונים נתפשטה האמונה שאלה הספרים נתחברו ממי שיחוסם להם על שקר. ובעל הלכות גדולות בהזכירו את המדרש "בראשית רבה" יקראוהו על שם רבי הושעיה רבה (ה"ג ד' וויען ל' ע"ג). וכבר ראינו למעלה כי בעל מסכת סופרים שחי בזמן הנאונים יחס פרקי דר"א לר' אליעזר בן הורקנוס, וקרוב הדבר מאד כי גם הפסיקתא (הוצאת ר"ש בובער) כבר בימי הנאונים קראוה על שם רב כהנא. כי כבר ר' משלם בן משה יחסה לרב כהנא (ע"י מבואו של ר"ש בובער צד XI) ור' משלם הזה על כל פנים קדום היה לבעל הערוך כי הערוך מביאו (ערוך דל), ועל כן היה קרוב לזמן הנאונים ובלי ספק כתב דבריו על פי הקבלה שנתפשטה שרב כהנא חבר הפסיקתא. ועתה תחת אשר ברוע עין ראו הנאונים על כל תולדה חדשה בספרות ההלכותית הביאו חנם וחסדם לקראת כל ספר מספרי אגדה אשר פרו ורבו בזמנם ונתנו להם שארית בארץ לטובים גם לרעים. אמנם כל השתדלותם לעצור בעד עשות ספרים בהלכה לא הועילה למו כי קמו אנשי שם וחברו ספרים וקראו שמם עליהם אשר שמותם כבר היתה ערובה על טובם ונגד שמות כאלה היו גם הישיבות חסרי כח ואלה הספרים קיימו וקבלו עליהם היהודים בנפש חפצה ופרצו לרוב בקרב הארץ.

א. ה. ווייס.

מאמר בענין ההספקות לרבנן ותלמידיהן.

פרק א'. זה משה האיש נר ישראל וגאון הרב ר' משה בר מיימון הכה בכפתור ורעשו הספים בפירושו לכסכת אבות על מאמרו של ר' צדוק ששנו שם פ"ד ר' צדוק אומר אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור בהם וכך היה הלל אומר וראשתמש בתנא חלף הא למדת כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם. והתלהב הרב לכבוד התורה ומאור הדת והתמרמר כנגד אלו שהם חכמים בעיניהם ושגדמו לישראל שיהיו מנוולים ומטופשים והם בעיניו משוגעים מבהלים הנתלים בראיות שאינם דומים למה שהם מביאים ועושים להם התורה

קדרום. ואמר אחרי אשר הסכמתי שלא אדבר בזאת הצוואה מפני שהיא מבוארת ולרעתי ג"כ שדברי בה לא יאותו לרוב חכמי התורה הגדולים ואפשר לכולן חזרתי מהסכמתי ואדבר בה מבלתי שאשגיח לקודמים או לנמצאים. דע שזה שאמר שלא תעשה התורה קדרום לחפור בו כלומר לא תחשבה כלי להיות בו, ובאר ואמר כי כל מי שיהנה בעוה"ז בכבוד התורה נוטל חייו מן העולם פי' מחיי העוה"ב. והתעוותו בני האדם בזה הלשון הנגלה והשליכוהו אחרי גיוון ונתלו בפשטי הדברים שלא יבינום ואני אפרשם וקבעו להם חוקים על יחידים ועל קהלות והביאו בני אדם לחשוב בסכלות גמורה שזה מהוייב וראוי שיעזרו חכמים והתלמידים והאנשים המתעסקין בתורה ותורתן אומנתן, וזה הכל טעות ולא נמצא בתורה ולא בדברי החכמים דבר שיאמת אותו ולא רגלים שישען עליהם כלל. שאנחנו כשנעיין בדברי חז"ל לא נמצא אצלם שהיו מבקשים ממון מבני אדם ולא היו מקבצין ממון לשיבות הנכבדות והיקרות ולא לראשי גליות לא לדייניהם ולא למרביצי התורה לא לאחד מן הגדולים ולא לשאר בני אדם מן העם אבל נמצא בכל דור ודור בכל קהלותיהם שהיה בהן עני בתכלית עניות ועשיר גדול בתכלית העושר. וחלילה לי לחשוך הדורות ההם שהם לא היו גומלי חסד ונותני צדקה כי אמנם העני ההוא אלו פשט ידו לקחת היו ממלאים ביתו זהב ופנינים אלא שלא היה רוצה. אבל היה מסתפק במלאכתו שהיה מתפרנס בה אם בריוח אם בדוחק והיה בז' למה שבידי אדם כי התורה מנעתו מזה. ואח"כ הביא על זה ראיות והוסיף ואמר ולא היו ישראל שבדורם לא אכזריים ולא בלתי גומלי חסדים. ולא מצאנו חכם מן החכמים עניים שהיה מננה אנשי דורו על שלא היו מעשירים אותם חלילה להם ולא היו מתירים לעצמם לבקש ממון מבני אדם והיו רואים שלקחתו היה תול השם בעיני ההמון מפני שחשבו שהתורה מלאכה מהמלאכות אשר יחיה בהם אלו ותתבזה בעיניהם ויהיה מי שעושה זה דבר ה' בזה, ואמנם התעו אלה המתגברין לחלוק על האמת ועל הפסוקים הפשוטים והנגלים בלקיחת ממון בני אדם ברצונם או על כרחם מהמעשים אשר ימצאו בגמרא מאנשים בעלי מומין בגופותיהם או זקנים באו בימים עד שא"א להם לעשות מלאכה שאין תחבולה להם אלא לקחת ממון מאחרים ואם לא מה יעשו הימותו זה לא צותה התורה.

ואור חיל כנגדו אדם גדול בדורו חוקר וסוקר הכל בשכל צה ועין מלוטשת הרב ר' שמעון בר צמח בתשובותיו התשכ"ץ ובפירושו מגן אבות לפרקי אבות. והאריך בתשובותיו מן ענין קמ"ב ועד ענין קמ"ח ופתח את מאמריו באותם הדברים. לפי שראיתי הרבה בני אדם מנגממין על מה שנהגו בכל קהלות ישראל בכל הדורות לתת פרס לחכמיהם ונתלים בזה במ"ש בזה הענין הרמב"ם ז"ל בפירושו למס' אבות על כן אחקור בזה הענין כאשר יראוני מן השמים מהגמרא וממקומות אחרים אם הרבר הזה רשות או מצוה או חובה או יש שם נדנדו עבירה. ואני בטוח בכחן של ראשונים שנהגו לעצמן היתר בדבר זה שלא אבשל בדבר הלכה ושיתבררו ושיתלבנו הרברים בענין הספק הזה.

וכגבר מלומד מלחמה בנה עליו דיק ושפך סוללה לרוץ עליו בחמת כחי. בתשובה קמ"ב הביא ראיות, כי חובה על כל ישראל לפרנס דרך כבוד לחכמיהם ולדייניהם שתורתם אומנותם כדי שלא יצטרכו להתבטל ממלאכת שמים בשביל מלאכתם וכדי שלא יודלזלו בפני עמי הארץ מפני ענים ושינהגו בהם כבוד ושורש דבר זה יוצא לנו מן התורה ע"פ מדרש חכמים. ואחר שהביא ראיות על זה מנגמרא ומדרשים סיים הענין באמרו. ומצינו שבימות הגאונים ז"ל היתה קופה מיוחדת לשיבות משלחין מכל הקהלות ממון קצוב לראשי הישיבות ותלמידיהם. ומצינו כתוב בס' רב עכרם גאון בתהלתו וז"ל שגר לפנינו רבנא יעקב בן רבנא יצחק כ' והובים ששגרת לישיבה מ"מ מכאן נראה שמנהג היה ג"כ בימות הגאונים ז"ל ליחד קופה של ישיבה וגם בימות האחרונים ז"ל מצינו זה המנהג מתפשט. וכתב הר"י יהודה אלברגלוני ז"ל והביאו בספר התפץ סי' ט' ונהגו ברוב מקומות

לעשות לב"ד קופה שפוסקין מזון ב"ד ופרנסתם לכמה עולה בשנה ומגבין אותו בתחלה השנה או בסופה ואין בזה משום תורת שוחד ותורת אגרא כי חובה על כל ישראל לפרנס דייניהון וחכמיהון. על כן גם בדורות שלפנינו עד דורינו זה ראינו הרבר ממשמש והולך. ומנהגן של ישראל תורה היא וכ"ש שהדברים מפורשים בתלמוד ובמדרשות ואין בדבר ספק . . . והנה נתבאר צד אחד של חיוב בענין הזה והוא שהצבור חייבין לפרנס חכמי דורם לפי כבודם וכבוד תורתם וזה דבר תורה.

ואח"כ כתב בענין קמ"ג עוד יש צד אחד של חיוב והוא שהצבור חייבים לפטור אותם מכל מסים ותשחורות ומיני ארנוניות והמחייבין בזה עובר על התורה ועל הנביאים ועל הכתובים . . . ואין להאריך בזה שלא נמצא מי שחולק בזה כלל. והנה נתבאר צד שני של חיוב בענין זה והוא שהצבור אין להם רשות להטיל על חכמי דורם מנהג בלו והלך אבל חייבים לפטורם מהם ומשאר דברים המפורשים בגמרא בתרא פרק השותפין.

והוא באמת משנה שאינה צריכה שאף הרמב"ם בפ"ה המשנה שם כתב כן בפירוש ואמר שם. ואמנם הרברים אשר התירה אותם התורה לת"ח הוא שיתנו ממונם לאדם לעשות בו סחורה בבחירתו ויהיה השכר כולו להם אם ירצה והעושה זה יש לו שכר גדול והוא מטיל מלאי לכיס של ת"ח. ושתמכר סחורתם לפני כל סחורה ושיקנו להם בתחלת השוק. אלה הם חוקים שקבע להם ה"ת כמו שקבע המתנות לכהן והמעשרות ללוי לפי מה שבא בקבלה . . . וכן הקילה התורה מת"ח חקי המלכות הארנוניות ואכסניות החיל וחקים המיוחדים בכל איש ואיש והם הנקראים כסף גלגולת יפרעו בעבורם הקהל וכן בנין החומות וכיוצא בהן. ואפי' היה הת"ח בעל ממון לא יתחייב דבר מכל זה. וכבר הורה ר' יוסף הלוי ז"ל לאיש במקום א' שהיו לו גנות ופרדסים שהיה חייב בעבורם אלפי זהובים ואמר שיפטר מתת בעבורם דבר . . . וזהו דין תורה כמו שפטרה התורה מתצית השקל מן הכהנים.

ולדעתי היא משנת רבי נחוניא בן הקנה בפ"ג דאבות, ר' נחוניא בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ וכל הפורק ממנו עול תורה נתנן (נ"א גוזרין) עליו עול מלכות ועול דרך ארץ. ור' נחוניא דינא קמ"ל שמעבירין מת"ח עול מלכות במסים וארנוניות ועול דרך ארץ בהטלת מלאי לכיסם ואקדומי להו בשוקא. וכבר נגע בעל מגן אבות בפירושו בזה הפירוש ולא גמרו עד תכליתו שלא עמד על ענין העברת עול דרך ארץ.

ואח"כ כתב בענין קמ"ד עוד יש צד שלישי בענין זה אבל אינו דבר של חובה כראשונים אבל יש בהם מצוה גדולה המקיימה מובטח לו שיטול שכר הרבה. ומאריך בראיות ממאמרים והגדות בזה הענין. והם המשיא בתו לת"ח ועושה פרקמטיא לת"ח והמנהג מנכסיו לת"ח כגון המכנים ת"ח לתוך ביתו ומאכילו ומשקתו ומנהגו מנכסיו. ובוה יש נדנוד איסור כשיש בדבר גנות בפני עמי הארץ וכן להרבות סעודותיו בכל מקום. וסיים זה הענין ואמר, הילכך הצד השהו והוא שבה לת"ח שישב בסעודה של מצוה כגון בת כהן לת"ח וכיוצא בזה ובלבד שלא ישב בחבורה זו עם אנשים שאינם מהוגנים שלא יודלזל בעיניהם וישנהוג דרך ארץ באכילתו ובשתייתו ודיבורו ושלא ינהוג קלות ראש בעצמו. והנה נתבאר הצד השלישי הזה והוא ענין המצוה להנות ת"ח ואשר יש בו נדנוד עבירה לת"ח עצמו. והנה הרבה ממה שהביא בזה הענין הם ממה שזכר הר"ם לפי שאותם המאמרים והגדות יתפרשו בענין מטיל מלאי לכיס ת"ח ואקדומי להו בשוקא.

ואח"כ כתב בענין קמ"ה עוד יש צד רביעי ואינו דבר שיש בו חובה או מצוה אלא דבר הרשות והוא כולל כל המצוה. והוא ליטול שכר המצוה או הלימוד או הדין. ומביא הדוגמאות באלו הענינים. א' בשכר הדיינים. ב' בשכר הלימוד כגון מלמדי תינוקות במה שהוא מותר ובמה שהוא אסור. ג' בשכר מורה

עשיית המצוה כגון בהשבת האברה ושכר הרפואה לרופאים, וסיים זה המאמר ואמר והנה נתבאר זה הענין הרביעי והוא שיש דברים שהחכם יש לו רשות ליטול מהם שכר ואין לו לחוש לכלום.

ובענין קמ"ו כתב ואחר שנתפרש כל זה יש לפרש מהו גזר החכם בזה. ויסר דבריו על ראיות מהתלמוד וכתב. הילכך כל מי שמלאכתו מלאכת שמים ותורתו אומנותו וכל עסקו בתורה והגיע להוראה והוא חשוב בדורו למנתו פרנס ודיין ומורה הוראה ודורש ברבים הוא ראוי לכל מה שפירשנו למעלה. מיהו דוקא כל זמן שהוא עוסק בתורה ואין לו עסק בדברים אבל אם פירש מן התורה יותר גרוע הוא מעם הארץ וכו'. . . . נמצא שעלה בדינו מזה שכל ת"ח שהגיע להוראה וראוי לדרוש ברבים ותורתו אומנותו ורחמי שומעניה ופרקו נאה ויש בו ראות שמים בני עירו מצווין למטרה בריפתייה ולעשות מלאכתו ולכבדו בפסיקתו כראוי וכהוגן לכבוד תורתו ואין צריך לומר שאם הוא בעל נכסים שאין להטיל עליו שום חיוב מחיובי הצבור. וכל המהנהגו מנכסיו ומארחו ומשיא לו את בתו ועושה לו פרקמטיא כדי שלא יתבטל מתורתו יש לו שכר טוב וחלק בשכר תורתו. ואחר שבנה את הדיק ושפך את הסוללות שם פניו לקרב עם הר"מ ואמר בענין קמ"ו. ואחר שנתפרש כל זה יש לנו לחוש לדברי הרמב"ם ז"ל במ"ש בזה הענין במס' אבות בפ' בן זומא לפי שספריו נפלו ביד כל אדם וילפי מקלקלתא ולא ילפי מתקנתא. ואם יש מלין להשיב האמת יראה לנו דרכו. וזכות הראשונים תסייע כי מהנראה שהוא הפריז על מדותיו והמעשה כל הגאונים והרבנים ז"ל אשר היו לפניו ובזמנו. ומתוך שבא לכלל כעם בא לכלל טעות עד שקראם משוגעים. אויל הנביא משוגע איש הרוח. ואם היא ז"ל עזרו המול להיות קרוב למלכות ונכבד בדורו מפני רפואתו והכמתו ולא נצרך ליטול פרס מהקהלות מה יעשו הרבנים והחכמים אשר לא באו לידי מדה זו הימותו ברעב או יתבזו מכבודם או יפרקו עול תורה מעל צוארם אין זאת בנות התורה והמצות והתלמוד. ואח"כ הולך וסותר ראיותיו של הרמב"ם ומביא ראיות כנגדו וכנגד ר' יונה החסיד בשם ר"מ הלוי ואמר. וכן ראיתי בפ' אבות לרב החסיד ר' יונה ז"ל בשם ר"מ הלוי שאין היתר לת"ח לקבל ממון מע"ה אלא אם כן הוא חולה כר"א בר"ש או אם יש בו סכנת נפשות דאין בזה יתרון ואל יעבור או דורון כמו שעושין לעם הארץ נכבד וכו'. ואחר שסתר את דבריהם וראיותיהם סיים. והו מה שגראה לי בפירוש ענין זה ורברים מפורשים הם נתגלו לי בזכותם של הראשונים ז"ל שנהגו בזה היתר בעצמם.

אמנם מה שאמר על הר"מ שמתוך קופה מלאה אמר כך אין זה אמת. ואעתיק כאן דברי מהר"א ווייס בב"ת שנה א' צד קס"ו. בשנת ד"א תתקכ"ו יצא רבינו משה עם אביו וכל בני ביתו מעכו לירושלים ויהי אז כבן ל"א שנה אך מבלי יכלת ירם לפרנס נפשם ונפש ביתם בארץ הקדושה עזובה וילכו לנסוע מצריימה . . . בשנים הראשונות לשבתם בארץ מצרים בשנת תתקכ"ח השלים רבינו את פירושו למשנה כאשר כתב הוא עצמו (בחתומת פירושו) והשלמתיו במצרים ואני בן שלשים (ושלש כצ"ל) שנה שהיא שנת ט' ועי' לשטרות. ובאותו הזמן לא היה לא קרוב למלכות ולא נכבד בדורו מפני רפואתו. ובאמת כתב הוא עצמו בחתומת פירושו בבקשה על ההתנצלות אם ימצא שגאיה או טעות בפירושו ואמר. וכל שכן בהתעסקות מחשבתנו בכל עת באנחות הזמן ובמה שגזר האלהים עלינו מן הגלות והגדוד בארצות . . . יודע ית' כי מהן הלכות תליתי (שלא ידע לשעה לפרשם ונשארו לו הלכה תלויה ומסופקת) פירושם במסעות הדרך ומהם ענינים כתבתים ואני עליתי בספינות בים המלח וכו'. הרי שלא מתוך קופה מלאה אלא מתוך לב מלא כתב הרב מה שכתב.

ואחר שנלחם עם הר"מ כלל את דבריו בענין קמ"ח ואמר. ואחר אשר השיבותי מעל החכמים הראשונים והאחרונים ז"ל את תלונות בני הרב הגדול

הרמב"ם ז"ל ותנשמים אחריו ז"ל אכתוב קצרו של דבר כפי העולה בדינו
ממקומות מפורזים בתלמוד. הצבור חייבים לגדל משלהם מי שהוא חשוב בדורו
כר' אמי בדורו ואם אינו בגדר זה עדיין אלא שהוא עוסק בלימודו
ומניח עסקיו בני עירו חייבין למוטרה ברפתייה ואם יש פרנס בעיר ראוי
לכל זה והוא עשיר וגדול מאליו ויש בעיר חכם אחד שצריך שיגדלוהו מדרך
ענה וחסירות היא שיאמר להם שאותו חכם אחר ראוי לישב בישיבה כדי שיגדלוהו
. . . . וכן חייבים הציבור ליחד תיבה לתלמידים העוסקים בתלמוד כדי להרבות
בישיבה ולמען הרחבת גבולם בתלמידים זה חוב הציבור אמנם
החכמים והתלמידים אם נהגו סלסול בעצמם שלא ליטול ושיתפרנסו מיגיע כפם
או בדוחק יש להם שכר טוב בעמלם וחסירות היא להם ומוטב להם
שיבטלו קצת עתים מלקיים והגית בו יומם וליילה מלסמוך
על הציבור במזונותם והכי אסיק רבא בפ' כיצד מברכין האמר להו לרבנן
במטותא מינייכי לא תיתין קמאי לא ביומי ניסן ולא ביומי תשרי כי היכי דלא
תטרוון במזונייכו כולה שתא. ואפשר לומר שהחכמים הממונים פרנסים על הצבור
אפי' אפשר להם לעשות מלאכה אין להם לעסוק במלאכה בדורות הללו שנתמעטו
בני עלייה אותם מועטים אם יעסקו במלאכה בפני עמי הארץ יודלולו בפניהם
. . . . אבל התלמידים הטוב והישר להם שיעסקו בתורה לשמה לא ע"מ
שיקראו חכמים וסוף הכבוד לבא וילמדו גם כן אומנות ושעשו תורתן
קבע ומלאכתן עראי ובוה תהיה תורתן משתמרת זה עלה בדי מזה
הענין ומי שוכנו ללמוד זכות על הראשונים ז"ל יוכנו להיות מהזוכים לכתר תורה
וכתר שם טוב כמותם וכתב שמעון בה"ר צמח זלה"ה.

והנה סוף סוף נפל פירתא בבירא שאינו אלא בעל סניגוריא ומלמד זכות.
והוא גם הוא אומר שמוטב לבטל קצת עתים בעסק התורה מלסמוך על הצבור
במזונות ושהטוב והישר לתלמידים שילמדו גם כן אומנות.

ובספרו מגן אבות פ"י על מס' אבות הכפיל את דבריו להביא אותן הראיות
שהזכירם בתשובותיו וסיים שם. מכל אלו המעשים נראה שאדם חשוב וצבור צריכין
לו מותר ליטול כמון מהם כמו שמותר להתכבד בכבוד תורה ואין זה בכלל הנאות
מדברי תורה שווה הוא כבודה של תורה ואינו משתמש בה אבל הוא משמש אותה.
ומצינו בהרבה חכמים שהיו חוטבי עצים ושואבי מים וחופרי קרקעות זה היה
מדרכי חסידות או היה קודם הגיעם לחיות ראשי ישיבות וראשי הסדר או לא היו
רוצים להטיל עליהם צורכי צבור אבל אין איסור בדבר כמו שנראה מאלו המעשים.
ועל זה סמכנו לעשות מעשה בעצמינו ליטול פרס מהצבור להתמנות רב ודיין
עליהם ולא נהגנו היתר בעצמנו אלא אחר שנשאנו ונתננו בזה כמו שכתבנו
בקונטרס ארך שיש לנו וראו אותו גדולי הדור הזקנים ואמרו ישר ויישר. וכן ראינו
היתר זה נהוג (אל) [אצל] הדגולים אשר לפנינו חסידים ואנשי מעשה הגאונים
ורבנים אשר צפרנס עבה מכרסינו. וידוע הוא כי תכלית תשמישנו לפני החכמים
לא היה כדי לישב בראש כי נכסים היו לנו ומלאכת הרפואה למדנו אשר החכמה
היא תחיה בעליה דרך כבוד בארץ ארום. אבל בעון הדור נגזרה שמד בכל אותן
אצות והיתה לנו נפשנו לשלל והנחנו כל נכסינו שם והניצול בדינו נתננו אותו
לעבדים כדי שיעמוד מעמנו בדינו ולא נבא לידו אונם. ודי לנו בזה פתח היתר
במה שנהגנו בו כדי שתהיה תורתנו אומנותינו ויום וליילה לא נשבות. ואלו היתה
מלאכת הרפואה מספקת בארץ הזאת אשר נשתקענו בה לא באנו לידי מרה זו
אבל היא גרועה מאד ולשוב לארץ ארום לא רצינו מפני בלבול אותן מקומות ובכל
יום נתחדשו שם גזירות ושמד ומאן הנכית ליה חיזיא חבלא מרחיל ליה.

והנה כל אורך הרברים יורה דמילתא דלא מחוורא הוה ליה ובקושי התיר
לו הדבר מתוך האונם ואילו היתה מלאכת הרפואה מספקת לו לא היה בא לידי
מרה זו.

והרב דון יצחק אברבנאל בספרו נחלת אבות פי' על מס' אבות העתיק כל לשונו של הרי"ם וכתב, זהו דעת הרב זכרוננו לברכה והחזיק בו בספר המדע, אבל שאר החכמים מהאחרונים התירו בו הרצועה מפני צורך הזמן ונתנו על זה שלש בחינות.

האחת שהמתנה לתי"ח בשכר בשלתו היא מותרת וזה יותר בלבד בענין הדינים, הב' היא שת"ח יוכלו לקחת מחקהל ריוה וממון על השתדלותם בעצותיהם הנכונות ובעניניהם ההמוניים הן מהכלל הן מהפרט מהיחידים וכאלו תי"ח לוקח על זה שכר שכיר, והבחינה הג' מפני צורך השעה ומשום עת לעשות לה' והמסתבר לי בזה שכדורות הראשונים היו חכמי התורה פורשים עצמם מהנאות העוה"ז והיו אנשי הרור וגדוליו מכבדים אותם על זה כי היה זה להם ממין הפרישות והקדושה, אמנם אחרי שבאו בגלות ואפס עצור ועזוב ונדלדלה האומה חששו חכמים שאם יתפרנסו מאומנותם בהיותם חוטבי עצים ושואבי מים תתבזה התורה בעיני הרואים ותתמעט בישיבות ולא ירצו בני אדם לבא ללמוד פן יהיו לבו ויחיו חיי צער ותהיה התורה בזויה ויתרחקן התלמידים ממנה ואין רעה גדולה מזו, וכבר הזהירו חז"ל שהתי"ח יהיה מסולסל ומדקדק בעניניו כדי שיהא אהוב ונחמד בעיני הבריות, ואמרו שלא יצא במנעלים מטולאים ולא ימצא רבב על בגדו ושיהיה גופו נקי ובפרט ידיו ובגדיו נקיים ושלא יעמוד במקום המנופת, וכל זה מכוון לכבוד התורה ושתהיה נחשבת בעיני העם, ושכל איש מישראל ישתדל ללמד את בנו תורה לחשיבותה וכבודה, ואיך יהיה זה בהיות התלמידי חכמים אין להם די מחסורם מתעסקים במלאכה נמכזה ונמס ואין ספק שבזויה יביא ביטול תורה בלימודה, הנה בעבור זה בזמן הגלות וצרותיו הסכימו החכמים שיוכל האדם להשתמש בכתרה של תורה בדברים ההכרחיים לו, ולפי זה ראוי שיובן הענין הזה בתנאי שהאיש העשיר אין ראוי שיקבל הנאה משום אדם באמצעות התורה כי אז יעשה אותה קרום לחתוך בה ולכן היה מצטער ר' טרפון ועל העשירים (האוכל) [הוא] נאמר [כל] הנאות מדינת נוטל חיו מן העולם כי להם ולרומים להם אמר אדוננו משה ראה למדתי וגו' מה אני בחנם אף אתם בחנם לפי שהוא היה עשיר כמו שביארו חז"ל, אבל החכמים שאין להם על מה שיסמוכו וביתם אין להם ואין שמלה מוטב שיקבלו מן הצבור די מחסורם ממה שיבזו עצמם (ולא) [ואת] תורתם במלאכות פחותות בכתף ישאו, והנה זה הענין הפרטי הוא כענין הכולל באיש השלם בהיותו נוטה דעתו וזמנו לקבוץ הממונות ולבקש המתרות (הוא לחלול) [והוא לחלול] השם, האמנם הרבו ההכרחי להעמדת החיות שיקח ויבקש אותו אין בזה עון אשר חמא ואם יתולול בפחותות המעשים לקלות הרי זה בכלל כי דבר ה' בזה, הלא ראית שבזמן הנביאים השואל מאת דבר ה' היה מביא לו דורן וכמו שאמר שואל לנערו והנה נלך ומה נביא לאיש האלהים וגו' וכן יורבעם כששלח את אשתו לשאול מאחיה השלוני על דבר בנו שחלה אמר ולקחת בידך עשרה להם וגו' הנה אי"כ מרביצי התורה הדלים מחוסרי ממון אינו מהונגות שיקחו, אבל בשני תנאים, האחד שיקחו ההכרחי ולא עור כדי שיהיה אלהים להם לאכול ובנד ללבוש ולא תהיה חכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים והתנאי השני והוא הכרחי מאד לדעתי שלא יקבל משום אדם פרטי כי אם מן הצבור לפי שבהיות מקבל מאדם פרטי יצטרך להתניפו ואף שיראה בו ערות דבר לא יוכיחו כראוי ויהיה פסול אליו בדיון, כי הנה הנביאים היו מקבלים מתנות היחידים לפי שלא היה להם לדון בין דין לדיון ובין נגע לנגע כ"א להגיד את דבר ה' אשר ראה להשיב שולחו דבר, מה שאין כן מרביץ התורה כי הוא המלמד הוא המורה הדינים הוא המוכיח ולכן מוטב שיקבל מכללות הצבור ויהיה שוה הנמיה לכל היחידים ובוה יהיה מכבד את התורה ולא יחללנה, והנה כל אלה הדברים נאים למו שאמרם אבל לא יועילו לפרנס כל המשנות

והברייתות והמאמרים בזה הענין. שהרי אף המשנה נסדרה בגלות ק"ו שאר המאמרים. והם לא הברילו בין נהנה מד"ת מירי הצבור לנהנה מד"ת מיר יחיד. וכן לא הברילו בין עשיר הנהנה ובין עני הנהנה ואם עני הוא יקבל צרקה ככל שאר עני. ומ"ש דמה אני בחנם בעשיר נאמר שמשעה עשיר היה בוקי סריקי הוא למעיין בנמרות. וכן מה שהביא משאול ומירבעם לאו מילתא הוא שהרי לא הוכיח ששמואל ואחיה קבלו ואדרבה על שמואל העירו חז"ל שלא נהנה משום אדם מימיו.

(המשך יבא).

מא"ש.

הקדמה.

אמר שניאור זלמן שעכטער בלאאמו"ד כמוהר"ד יצחק שו"ב בעיר פאקשאן במדינת רומאניא הקונטרסים האלה אשר בדעתי להו"ל בהמ"ע הנוכחי על י"ג מדות ול"ב מדות הם מקובצים מכ"י שונים כאשר מצאתי אותם בבתי אוצרות הספרים באקספרד ובלנדן. וגלגול הדברים כך היה כי מדי שקדי בלמודי בבית מדרש החכמה אשר בברלין נודעתי להאברך המשכיל והשוע נצר מגזע אפרתים וחורים ה"ה כש"ת מהור"ר יוסף קלו"ר גאלדשמיד מאנטעפֿיארע נר"י אשר היה בעת ההיא בין השומעים לקח בהבית המדרש לחכמת ישראל דעם. והי' ברחמיו נתנני לחן ולחסד בעיניו ויקחני אתו לבירת מושבו בלנדן להיות לו רע ועמית בתורת וחכמת ישראל. ויהי בעסקנו בהמדות שהתורה נדרשת בהם בההלכה ובהאגדה אמרתי אל לבי לבקש גם בבתי אוצרות הספרים אשר אנכי קרוב להם אולי ימצאו שמה איזה כ"י הנוגעים להדברים אשר הם גופי תורה. והי' כך אותי כי בקשתי ומצאתי כמה דברים הראוים להתפרסם במחנה ישראל ואם יהיה ה' אלהים עמדי אדפיסם אחת לאחת במעט הערות והקדמות קטנות כמ"ע זה היר"ל ע"י מורי ורבותי. ואקוה כי דעת חכמי ישראל תהי נוחה מהם. ולאשר לא באתי עד הלום כי אם בזכות אשר נתגלגל ע"י זכאי הלז אמרתי להציב ע"י הקונטרסים האלה יד למוכרת נשמת אביו המנוח הישר באדם והיקר באנשים ה"ה כמוהר"ר נתנאל מאנטעפֿיארע אשר הקדיש כל עתותיו לטובת בני האדם ובפרט לטובת משכב העניים שמהם תצא תורה. ואשר לקחו אלהים מאתנו ביום י"ט אדר שני בשנת תרמ"ג לפ"ק תנצבה.

והנה הקונטרס אשר יבא פה למראשונה הוא פירוש על י"ג מדות מיוחס לרב סעדיה גאון אשר העתקתיו מכ"י באוצר הספרים אשר באקספרד קובץ 2494

לפי רשימת הרה"ח דר. נייבויער. (ב) אם הוא באמת מר"ם גאון! אמנם כן יעיד עליו ר' נחום (3) המעתיק אותו מערבית לעברית שהגאון ז"ל היה מחברו וז"ל זה הוא פירוש שפירש מנא ורבנא ר' סעדיה זצ"ל הגאון בלשון ערבי וכו' וכמעט אפס מקום לכל ספק אחרי דברים ברורים כאלה. אבל לאי אשר כבר נשאר ונתנו בחזרי גדולי חכמי ישראל בקורות חיי ר"ם וספריו והם לא הזכירו את הספר הזה וגם הרב מחרש"ש אשר היה בידו הכ"י הזה נראה כמפקפק בזה (ג) וגם הרה"ח דר. נייבויער המפתח רשימתו הנ"ל (עמוד 969) כתב סימן השאלה בזה מוכרחים אנחנו להאריך עוד מעט בפנה הזאת להראות שיש כמה ידים מוכיחות שדברי ר"ג המעתיק כנים הם. הראיה הא' הוא שאין לנו לחשוד את המעתיקים לרשיעי או להדיוטי דגרסי ולא דייקי עד שיודע לנו איזה דבר הפוסל אותן מחוקתן. הראיה הב' כי ידוע שר"ם חבר כללי התלמוד (ד) וע"כ הוא קרוב מאד שכתב ג"כ פירוש על ה"ג מדות כי גם זה מענין הכללים הוא. הראיה ה' והיותר מוכחת היא שהר"ד אבודרהם מביא בפירושו ל"ג מדות דברים בשם ר"ם גאון הנמצאים רק בפירוש זה. וז"ל שם בסוף הפירוש ומנין י"ג מדות אלו הוא לדעת רש"י אבל רבינו סעדיה מונה מכלל ופרט ומפרט וכלל במדה אחת ודבר הלמד מענינו ודבר הלמד מסופו בשתי מדות עכ"ל והנה חקרתי ודרשתי בכל פירושי ה"ג מדות המצויים בדינו ולא מצאתי המנין באופן כזה זולתי בהכ"י הזה. הרי לפנינו ב' עדים שהפירוש הזה הוא מר"ם גאון ולא אחר. והנה האבודרהם כתב עוד שם בשם המדרש השכם ור"ם שהם גורסים בברייתא דר"י משלש עשרה מדות ובהכ"י שלפנינו איתא בשלש עשרה ועפ"י יש מקום לדון עוד ולומר שמאבודרהם בעצמו מוכח זיוף הפירוש שבידינו אבל לדיון זה יש ב' תשובות הא' שבקל היה יכול הסופר להחליף מלת משלש עם בשלש אשר היתה שגורה בפיו ע"י נוסח התפלה וכדומה. והתשובה הב' היא שבאמת כל נוסח הבריתא כמו שהוא בכ"י אינו הנוסח שעליו נוסד הפירוש ומוכרח הוא משינוי הסידור שבין שניהם שבבריתא מדת דבר שהיה בכלל וכו' ללמד על כל הכלל כולו יצא היא מסודרת קודם המדות דמעם אחר שהיא כענינו ומעם אחר שלא כענינו ובהפירוש ב' מדות אלו מבוארות קודם למדת כל דבר שהיה בכלל וכו' ללמד על כל הכלל כולו יצא ועל כרחך נוסד הפירוש על איזה נוסח אחר בבריתא והסופר הזה לא חלי ולא מרגיש. אבל לפני הר"ד אבודרהם היתה ג"כ נוסחת הבריתא כתיקונה לפי הפירוש

(ב) וישים עליו המספר Opp. Add. 163, 4°. אופן הכתיבה הוא בכתיבה ספרדית — רבנית (Sp. Rab. chor.) ומכיל בקרבו בלעדי הפירוש אשר נדבר עליו בפנים עוד קונטרסים אלו. א' פירוש על אבות מאת ר' יצחק בן שלמה הסופר. ב' פירוש על ס' חלק מאת הרמב"ם נעתק מערבית לערבית ע"י אלחורוי. ג' אגרת תחיות המתים מאת הג"ל העתקת ר' שמואל אבן תבון. ד' הפירוש ל"ג מדות שאנו עסקין בו כאן. ה' פירוש על י"ג מדות בדרך קצרה. ו' פירוש אחר על י"ג מדות ועוד נדבר בטיב אלה האחרונים. וע"ע בהרשימה הנ"ל (אשר אשמח מאד לבשר כי באתה לידו נמר טוב ואינו רק איזה דברים טפליים המעכבים עוד את הוצאתה לאור ובעוד שבועות אחרים א"ה יראו אותה חכמי ישראל וישמחו) וגם בס' המזכיר חלק כ"א דף קל"ד והלאה להתנייד הגדול בכל ספרות ישראל כמוהר"מ שטיינשניידער. ומדי היותי בבערלין נתכבדתי להסנות בין שומעי לקחו הסהור בביהמ"ד של ר' אפרים פייטעל היינע דשם.

(3) אודות ר' נחום זה ע' בהמזכיר שם השערת מוהרש"ש שם שהוא ר' נחום המערבי הגדוע למעתיק מערבית לעברית גם ע"י חבורים אחרים וע' בהרשימה שלו עמוד 2021.

(ג) דבריו בהמזכיר שם בל"א אנגעבליך פאן סעדיה גאון.

(ד) ע' יעיר און להרב חיד"א ולה"ה ובספרי האחרונים אודות ר"ם וספריו.

הוה. כן נראה לפי ענינת דעתי אבל אני תוקע עצמי לדבר הלכה כזאת וכל החקירה הזאת היא עתה לפני כס חכמי ישראל והם יחתבו את הרין, וכן ישפטו גם הם על כל הטיב הפירוש ההוא ואלמלי ניתן רשות לצעיר התלמידים כמוני לדון על דברי קדמונינו ז"ל הייתי אומר כי המתברר הזה כיון יותר "לקרב הרברים אל המושכל" מלפרשם "על כונת אומרים". ורק זה הוא הדרך האחד ליישב כמה ספקוקים וגמגומים העולים על הלב בקראנו הפירוש הזה. ואולי היה לו להמתבר ג"כ איזה כונה ויכוזחית נגד הקראים בכתבו אותו ומי יורע. (ה) בנוגע להרמוזים המעטים והמראה מקומות אשר הוספתי עליו הנה אין כאן לא חכמה ולא מלאכה ורק מתעסק בעלמא הייתי לחפש אחרי מקור הרברים בתלמוד ומדרשים, ואם יעלה ביד אחד למצוא שורש הרברים בדברי חז"ל בהמקומות אשר אך לשוא היתה עמלי הנה תודתי נחונה לו בזה עוד קודם למעשה. ולא אכחד כי יש לי עוד כמה וכמה ספקות והרהורי דברים בענין כל הי"ג מדות וסידורם וערכם זה לזה והאופנים אשר נשתמשו בהם חז"ל וכהנה. ואשר אחפון לדון עוד בהם לפני חכמי ישראל. אך טרם עשותי אעביר את כל טוב פירושי הקדמונים ז"ל שבידי לפני הקוראים, ואח"כ אי"ה אבקש גם בעד דברי הדלים אוון שומעת. ובה תמו דברי הפעם.

Lud. Opp. Add. Qur. 163 Cat. N. 2469, 135 a.

פ"י י"ג מדות, פ"י שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהם.

זה הוא פירוש שפירש מרנא ורבנא ר' סעדיה זצ"ל הגאון בלשון ערבי ואתגרבה אני נחום הקמן להפוך אותו מלשון ערבי אל דברי אלהים חיים, ופירשתיו (על הגליון נ"א והעתקתיו) בלשון קודש למען (ירויץ) בו הקורא.

ר' ישמעאל אומר בשלש עשרה מדות התורה נדרשת מקל וחומר, ומגזירה שוה, ומבנין אב מכתוב אחד, ומבנין אב ושני כתובים, מכלל ופרט, מפרט וכלל, כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, ומכלל שהוא צריך לפרט, ומפרט שהוא צריך לכלל, וכל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא, וכל דבר שהיה בכלל ויצא למעון טעם אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר, וכל דבר שהיה בכלל ויצא למעון טעם אחר שלא כענינו יצא להקל ולהחמיר, וכל דבר שהיה בכלל ויצא לירון בדבר החדש אי אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירונו הכתוב לכללו בפירוש, ודבר הלמד מענינו, ודבר הלמד מסופו, ושני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם.

המדה הראשונה מקל וחומר, כיצד הוא קל וחומר, יש מהם שיתפרש ממנו ענין מצוה, ומהם ענין דבר בלי מצוה, צוה הקב"ה לאדם שנשא שתי נשים שחייב בשלשה תנאים הכתובים בתורה והם, שאר כסות ועונה שני אם אחרת יקח לו שארה כסותה ועונתה לא יגרע (שמות כ"א י') זה נאמר בשביל שתי נשים ולא פירש לנו משפט האשה אחת, זה יש לנו ללמוד מקל וחומר מה שתי נשים שהרבר עליו יותר כבד סיפוק שתיים מסיפוק אחת ק"ו לאשתו היחידה שהוא קל

(ה) כונה כזאת נגד מכחישים בכלל ניכרת בכמה פירושים על הי"ג מדות ומה גם פירושים לק"ו מכתב ספרדים, ולא אוכל להתאפק מלומר פה כי ישנם בפירוש המיוחס לרלב"ג על י"ג מדות (הגדפס בספר ברית יעקב לזורנו ת"ר) כמה דברים אשר קשה עלי להאמין שיצאו מפי נכד הרמב"ן ז"ל, והמתבונן ימצא כי דברי המתבר הזה — יהיה מי שיהיה — הם רק מקפואי בעלמא וחכמי אשכנז וצרפת הם היו המעמיקים באמת אם שהוא מלעיג שם על עסקות כזאת.

עליו יותר שחייב באלו התנאים המפורשים למעלה. (ב) והרומה לו כי תראה שור אויבך או חמורו תועה השב תשיבנו לו (ג) לא אמר לנו הכתוב אלא של אויב. זה יש לנו ללמוד. ומה של אויב הקפירה תורה עליו וחייב להשיב אבירתו ק"ו לאהובו, וכמו כן כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו (שם פ' ה') ק"ו של אוהב (ג) והרומה לו מצות הקב"ה לאיש שלקח שתי נשים כדכתיב כי תהיין לאיש שתי נשים וגו' וילדו לו בנים האהובה והשנואה והיה בן הבכור לשנואה. לא יוכל לבכר את בן האהובה וגו' (דברים י"ט ו') ואינו רשאי לתת חלק הבכורה שהוא לבכור בן השנואה לבנו בן האהובה בשביל בכור אשתו האהובה. ואם ילדה האהובה בכור מה יהיה משפטו. יבכר בן השנואה שאינו בכור על בן האהובה שהוא בכור. ק"ו ומה בנו הבכור שהוא בן השנואה אמרה תורה לא יוכל לבכרו על בן האהובה שאינו בכור ק"ו בן האהובה כשהוא בכור. (ד) והרומה לו כי יזיד איש על רעהו להרנו בערמה מעם מובחי תקנתו למות (ס) אפ"י יהיה כהן עובר עבודתי לא תשא פנים לעבודתי. ועוד שאפ"י בא להאחו בקרנות מובחי משם תקנתו. זה נאמר בשביל כהן. ק"ו ישראל אם בא להאחו בקרנות המזבח שתקנתו משם. (ו) ומהם הרבה כמו אלו למוד ואחרים מצוה הרבה למוד ענין דבר.

המדה השנית כמזירה שוה. יש מצות פרושות ופרושות הענינים ויש מהם מצוה שפירש מקצתה והסתיר מקצתה. ויש לנו להשוות מקצת הנסתר למקצת הגלוי. ואזכור מהם ראשי דברים מבוא לאחרים להרמות זה לזה. כתוב בתורה ערות אשה ובה לא תגלה את בת בנה ואת בת בתה וגו' (ויקרא י"ח ז') זהו ענין מפורש מקצתו. ומפני מה הוא מפורש מקצתו ולא כולו שהרי באיש שהוא בנינו (?) נסתר ואומ' באיש ערות בת בנך או בת בתך. (שם) ולא אמר ערות בתך. ואחר כן בת בנך או בת בתך ולא פירש בכאן בגלוי בתו ממש והוה מקצתו נסתר. ויש לנו להשוות מה שנאמר באיש למה שנאמר באשה. לאסור בתה של איש כבתה של אשה. (ז) זו היא גזירה שוה. ועוד אמר בפגול ואוכליו עונו ישא כי את קודש ה' חלל וגברתה הנפש ההיא מעמה. (ויקרא י"ט ח') זהו ענין מפורש מקצתו בכרת. ונאמר בנותר ביום ההוא יאכל לא תותירו ממנו עד בוקר אני ה'. ושמרתם מצותי ועשיתם אותם אני ה' ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי. (שם כ"ד ל') זהו ענין סתום מקצתו מפני שלא פירש עונש אוכל נותר. כמו שפירש עונש אוכל פגול שהוא בכרת. ויש לנו להשוות דבר לדבר שני למעלה כי את קודש ה' חלל וגברתה. ונאמר כאן ולא תחללו מה למעלה במו שחלל שהוא בכרת. ענש כאן בלא תחללו שאם תחללו תהיו בכרת בזה האחר שחלל. (ח) ויש מהם דברים ללמוד דבר להשוות דבר לדבר כמו משלי שלמה בן דוד שהוא כולו דומה זה לזה. (ט)

(א) לא מצאתי דוגמא לזה וע' בפירוש רמב"ן עה"ת לפסוק זה.

(ב) שמות כ"ג ד' והכותב החליף כי תפגע בכי תראה האמור בפסוק שאח"י.

(ג) לא מצאתי דוגמא לזה וע' אבודרהם לפירוש מדה זאת וע' בערנות הויל' לפירש"י על י"ג מדות במ"ע ישורון מהברת ז'.

(ד) קצת רמו לזה בספרי דברים פסקא רמ"ז.

(ה) שמות כ"א י"ד והסופר השמיט הואו ממלת וכי.

(ו) לא מצאתי דוגמא לזה וע' תרגום המיוחס לרב"ע למקרא זה ומכילתא ומ"ע אות ל"א שם וע"ע בפירוש הראב"ע.

(ז) ע' יבמות ב' ונ' ע"א וסנהדרין ע"ה ע"ב וחגיגה י"ב ע"ב וכריתות ה' ע"א ובטפרישים שם ועפ"ד היה נראה לפירש דבכתו מאנוסתו קמירי הכא וצ"ע עוד.

(ח) ע' כריתות שם וע"ע בתו"כ לפסוקים אלה.

(ט) ע' למשל משלי כה מפסוק י"ב ואילך.

המדה השלישית מבנין אב וכתוב אחר. הוא עיקר ידוע מפסוק אחד והוא אב לכל מצוה. או לכל דבר שהוא מענינו להתלמד ממנו. כמו שאמר בסמיכות וסמך אהרן את שתי ידיו על ראש השעיר החי (ויקרא מ"ז כ"א) מצאנו כל הסמיכות וסמך את ידו (שם ג' ח') ידו אחת ולא שתיים יש לומר מאחר שמצאנו פעם אחת פירוש הסמיכה בשתי ידיו הרין הוא שנלמד ממנו לכל הסמיכות שהן בשתי ידיו ויהיה להם זה הפסוק אב לכלל הסמיכות והוא פסוק אחר בלבד. וכן הוא אומר בענין סקילה איש איש אשר יקלל את אביו ואת אמו מות יומת אביו ואמו קלל דמיו בו (שם כ' ט') ואומ' ואיש אשר ישכב את זכר משכבי אשה תועבה עשו שניהם מות יומתו דמיהם בס. (שם שם י"ג) ולא ידענו ענין זו המיתה איזה מיתה היא אם היא סקילה או הריגה או חנק או שריפה. אבל מצאנו איש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעונו מות יומתו באבן ירגמו אותם דמיהם בס (שם שם כ"ג) יש לנו לומר מאחר שמצאנו פעם אחת בענין זה הדבר ירגמו אותם דמיהם בס. ברין הוא שנלמד ממנו לכל דבר שנאמר בו דמיהם בס. שהוא חיוב סקילה. ויהיה להם זה הפסוק אב לכל דבר שנאמר בו דמיהם בס. (י"א) וכן תמצא בענין פסח שיאמר כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם (שמות י"ב ט"ז) ובכל המועדים כולם נאמר כל מלאכה לא יעשה וכל מלאכה לא תעשו. (י"ב) נבין עתה מזה שבפסח יעשה צורך אכילה שנאמר בו אך אשר יאכל לכל נפש. והקלו אותו ובכל המועדים לא נאמר אך ולא התיר לנו במפורש ונחמור אותם יש לנו ללמוד כיון שמצאנו בפסח שהתיר לנו צורך אכילה ברין הוא שנלמד ממנו לכל המועדים שנעשה בהן צורך אכילה במועד. ויהיה זה הפסוק אב לכל המועדים ללמוד ממנו עשיית צורך אכילה במועד. (י"ג) ועוד כתיב לא תחבול רחים ורכב כי נפש הוא חובל. (דברים כ"ד ו') מאחר שאמר כי נפש הוא חובל. יש לנו ללמוד שכל דבר שהוא צורך נפש להתפרנס בו כנון כלי סעודה או כיוצא בו או אומן כלי אומנות הכל עובר משום כי נפש הוא חובל. (י"ד) והיה לו רחים ורכב בנין אב לכל מחית צורך נפש. ועוד צוה הכתוב בענין יום הכפורים מערב עד ערב תשבתו שבתכם (ויקרא כ"ג ל"ב) (טו) אם תאמר זה הוא יותר חמור מיום שבת שצוה בו שנקח מעט מיום שלפניו ומעט מיום שלאחריו מה שאין כן בשבת מכאן יש לך ללמד שהוא אב ללמוד ממנו כל שבתות שנצטוונו. וכן גרסינו בגמ' יומא בפרקא בתרא מנין שמוסיפין מחול על הקודש שנאמר מערב עד ערב אין לי אלא ביום הכפורים בשבת מנין שני' תשבתו אין לי אלא שבת מועדים מנין שני' שבתכם שהן שבתות הרבה. וזה אב לכל המועדים. (טז) ובזאת המדה שפירשתי מבנין אב וכתוב אחר יש בה אחרת שהיא

(י) ע' תו"כ פ' אחרי מות ומנחות צ"ג ע"ב.

(י"א) בתו"כ סוף פ' קדושים ובמכילתא פ' משפטים ובסנהדרין ג"ג ע"א ובכריתות שם דריש ליה במדת ניש וע"ע בפירשי על התורה שמות כ"א י"ז ובמה שהעיר הרא"ם שם.

(י"ב) פסוק כזה הוא רק גבי יו"כ ובס' החליף הסופר אותו עם המקראות דכל מלאכת עבודה לא תעשו הכתוב גבי שאר המועדים בפ' אמור וכן ליתא פסוק דכל מלאכה לא תעשו רק גבי פסח ואנב שיטפא נחלפו הפסוקים וכו"ל.

(י"ג) ע' בספרי במדבר דמסיק לה מנ"ש וע' במ"ע ישורון בדברי הרב המעיר שם.

(י"ד) כמשמעות המשנה בספ"ט דב"ט אבל ע"ע ספרי דברים פ"סקא רע"ו.

(טו) נראה שצ"ל אל.

(טז) ע' יומא פ"א ע"ב והגוסחא פה (בקיצור ושינוי לשון מעט כפי הנרצה לכונת המחבר) מסכמת עם זאת שגרמו עליה בדקדוקי סופרים שם דף קל"ג אות ע"ד ע"ש.

משני כתובים ולא היא מדה בפני עצמה אלא תלויה בחברתה: בנן אב משני כתובים ופי' עיקר ידוע משני כתובים פסוקים. דע שצוה הקב"ה במצוה דבר אחר ובמצוה אחרת מענינה דבר אחר. ואחר כך יבא הדבר ללמד שמה שחייב בכאן חייב בכאן, ויהיה לה העיקר ידוע משני פסוקים והוא אחד מהן. ספר הכתוב מומי בני אדם ואמר בהם או גרב או תכלול בעינינו וגו' (שם כ"א כ') ובמומי הבהמה אמר עורת או שבור או חרוץ או יבלת. (שם כ"ב כ"ב) תמצא במומי אדם גבן דק מרוח אשך תכלול בעיניו. ולא נאמר בבהמה אחר המומין ותמצא במומי הבהמה עורת או שבור או חרוץ או יבלת. ולא נאמר במומי בן אדם. ועתה יש לנו ללמוד שמה שחייב במומי האדם חייב במומי הבהמה ומה שחייב במומי הבהמה חייב במומי האדם. והו' בנן אב משני כתובים ללמוד ממנו לכל המומין, שמומי אדם ומומי הבהמה שוים. (יז) ודומה לו בנרות בית המקדש שנאמ' חקת עולם לדורותם. (יח) ולא אמר בו מיום פלוני עד יום פלוני. ובשלוח המצורעים אמר מזכר עד נקבה תשלחו אל מחוץ למחנה תשלחום ולא יטמאו את מחנהם (במדבר ה' ג') לא אמר לדורות. ובנרות אמר לדורותיכם. ויש לנו לומר מה שצוה בנרות שהוא לדורותיכם שהיא מיום צווי כמו מה שצוה במצורעים שהוא מיום צווי יש לנו ללמוד שהוא לדורותיכם כמו שצוה בנרות לדורותיכם. (יט)

ה מדה הרביעית כלל ופרט. פרט וכלל: זה הוא על שני פנים. יש מהם שיתחיל בכלל ויסיים בפרט. ויש מהם שיתחיל בפרט ויסיים בכלל. פי' כלל שכולל הכל. ופרט כמו שאמר חוץ מזה. כיצד אמר הפסוק וכל אשר יפול עליו מהם במותם יטמא (ויקרא י"א ל"ב) זהו כלל. מכל כלי עץ או בגד או עור או שק (שם שם) זהו פרט ולא יטמא אלא מה שבכלים. (כ) וכמו כן איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה (שם י"ח ו') זהו כלל. ואמ' ערות אביך פרט. (שם י"ט) ולא יאסר עליו אלא מה שפרט. (כא) עוד לא תלבש שעטנז (דברים כ"ב י"א) זהו כלל כלומר כל דבר שהוא משעטנז. ואחר כך צמר ופשתים יחדיו פרט (שם שם ו') (כב) ונחזור לפרט. זהו כלל ואחר כך פרט ותחזיר לפרט. אבל פרט וכלל. פרט ואחר תחזור כלל לכלל (כג) כמו שנאמר לענין שבת שורך וחמורך וכל בהמתך. (כד) שורך וחמורך פרט. וכל בהמתך כלל תחזור לכלל. (כה) ולענין חימוד עבדו ואמתו ושורו וחמורו פרט וכל אשר לדעך כלל. (כו) וכמו כן בכל תבואתך פרט ובכל מעשה ידך כלל (כז).

(יז) בתו"כ סוף פ' אמור ובכבורות מ"ג ע"א דריש ליה במדת ג"ש.

(יח) שמות ד' כ"א ויותר נראה שצ"ל לדורותיכם וכדלקמן כאן ורומז אל המקרא בויקרא כ"ח.

(יט) ע' בבביתא דר"י בריש התו"כ ובמפרשים שם ודברי המחבר נוטים יותר לדעת ספר הכריתות בפירוש מדה זאת.

(כ) לא מצאתי דוגמא לזה.

(כא) ע' בתו"כ פ' אחרי מות לפסוק זה והאבודרהם מביא דוגמא זאת למדת דבר הלמד מסופו.

(כב) ע' פ"ט דכלאים מ"א ובפירוש הר"ב שם ובסוגיא דצמר ופשתים בפ"ב דשבת. אבל לא מצאתי כדברי המחבר ממש בש"ס ומדרשים.

(כג) נראה שהסופר סירס את התיבות וצ"ל פרט ואח"כ כלל תחזור לכלל.

(כד) דברים ה' י"ד ונשמט הוא הראשון ממלת ושורך.

(כה) בב"ק ג"ד ע"ב דריש בכלל ופרט וכלל וע"ע בירושלמי שם וצ"ע.

(כו) במבילתא ותרו לפסוק זה דריש ליה בכלל ופרט וכלל.

(כז) דברים י"ו ט"ו. ואולי כיון לדברי הספרי שם.

המדה החמישית כלל ופרט וכלל אי אתה הן אלא כעין הפרט. פי' כלל ופרט וכלל. פרט בין שני כללות אחד קודם ואחד לאחר ידיו בדין הפרט זולתה לא לכל מה שכלל בשתי כללות אלא למה שיודמה זה הפרט לזולתה עמה. לא לכל כללה כמו שאמר במעשר שני ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך זהו כלל (דברים ד' כ"ה) בבקר ובצאן וביין ובשכר (שם) זהו פרט. ובכל אשר תשאלך נפשך כלל. (שם) פרט בזה הענין שיקנה בכסף מעשר דברים הוין משל פרט ואינן מן הכללות אלא מענין הפרט. ומה הם גדולי הארץ שהם מענין יין ושכר וחיות שהם מענין בבקר ובצאן. (כח) וכמו כן למי שהתפקד אצלו פקדון וכחש בו שישלם כפלים כמו שאמר על כל דבר פשע (שמות כ"ב ח') זהו כלל. על שור על חמור על שה על שלמה (שם שם) זהו פרט. על כל אבדה (שם שם) זהו כלל. יש לנו להבין מזה הרבר שיש בפרט דבר אחד סתום שאינו משני הכללות. וזהו מענין הפרט. ומה הן העבדים שהוקשו בקרקעות שלא ישלם, בשבילם כפלים. והשטרות שאין גופן ממון (כט).

המדה הששית כלל שצריך לפרט. ופרט שצריך לכלל: פי' דבר שהוא כלל שלא יתכן מבלי פרט. ופרט שלא יתכן מבלי כלל. כיצד קדש לי כל בכור זה הוא כלל (שם י"ג ב') ולולי שאמר כל זכר שהוא פרט היינו אומר הבת כשתולד קודם שנקדשה לבכורה ת"ל כל זכר. זהו כלל שצריך לפרט. ופרט שצריך לכלל אלו אמר קדש לי כל זכר היינו אומרים אפילו מי שאינו בכור ת"ל כל בכור זהו פרט שצריך לכלל. (ג) ובמנחות הדומה לו ואם תקריב מנחת בכורים לה' (ויקרא ב' י"ד) ואלו שתק בכאן היה רשות לכל אחד ואחד להקריב כמו של עדה קודם שיקריבו הם כי זהו כלל בכורים. כל בכורים. בשביל זה אמר והבאתם את עומר (שם כ"ג י') הכל ביחד. לא כל אחד בפני עצמו. זהו כלל שצריך לפרט. ואם לא היה אומר מנחת בכורים היה רשות ליחיד להביא עומר מאחר שהביאו הקהל בשביל [כך] כתב בכורים בשני המקומות וכתב ראשית קצירכם (שם שם) ללמד שראשית הקציר אינו ליחיד. והבכורים מאחר שהביאו הקהל יביא הוא קלוי באש (לז).

המדה השביעית כל דבר שהוא בכלל ויצא למעון מעם אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר. פי' תמצא שיפריד אדם מכלל שהיה להשפט בו ולעונשו והוציאו מכלל ללמד עליו טענה אחרת שהוא כענינו ולהקל עליו. כיצד, כשנמצא אדם שחרג את הנפש בשגגה ולא היה שונאו מתמול שלשום אלא שאנה השם לידו מה יהיה משפטו. משפטו יהיה כהורג בודון שהרי כלל הפסוק ומכה אדם יומת (שם כ"ד כ"א). כל אדם בין בודון בין בשגגה זהו כלל. הוציאו מכלל המזידים ודונוהו לקולא שני' ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו ושמתו לך מקום וגו' (שמות כ"א י"ג) חייבו גלות ולא חייבו מיתה זהו דבר שהיה בכלל הממיתים והוציאו הכתוב מכללן לפי שהיה שונג וענין עליו טענה אחרת מענינו מה היא הטענה ואשר לא צדה זהו יצא להקל ולא להחמיר, (לג) ודומה לו שמצאנו מי

(כח) ע' בברייתא דר"י בריש תו"כ ובמפרשים שם.

(כט) ע' ב"ק ס"ב ע"ב.

(ל) ע' בברייתא דר"י בריש תו"כ ז' ובמפרשים שם בענין הכתוב הנדרש פה יע"ע ממילתא מ"ס דפסחא פ' ט"ז. וע"ע לרבינו בחיי סו"פ בהעלתך ואבודרהם למדה זאת וצ"ע.

(לז) ע' תו"כ ויקרא פט"ו ופ' אמור פ"ג ולא מצאתי שנדרש ממש במדה זאת.

(לג) ע' כעין זה במכילתא מ"ס הגזקין פ"ד לפסוק דוכי יוד. וע"ע לפירש"י ורא"ם שם.

שנשבע על דבר שלא יעשה אותנו, ושכח ועשה בשגגה יביא קרבנו אם היה דל יביא שתי תורים או שני בני יונה שני' או נפש כי תשבע לבטא וגו' (ויקרא ה' ד') ואם לא תגיע ירו וגו' (שם ז') והמחלל את השבת בשגגה חייב חטא קבועה אע"פ שהיה דל צריך נקיבה מן הצאן כשבה לא פחות שלא תמצא בו ואם דל. ואם לא תמצא ואם לא תגיע. תדע שאמ' למעלה אם נפש אחת תחטא בשגגה ואומ' אחת מכל מצות ה' (שם ד' כ"ב). זהו כלל כל המצות ואחר כך יצא זה שנשבע וכו' (ג) מכללו ודנו עליו לקולא בינה שמעה זאת מתוק מדבש. ומי שאמר יצא למען מעם אחד (לד) אינו אלא טועה.

המדה השמינית וכל דבר שהיה בכלל ויצא למען מעם אחד שלא כענינו יצא להקל ולהחמיר. פי' תמצא שיפריד דבר מכלל שהיה לו מלהכלל בה ושופטין עליו לקולא יותר מן בעלי הכלל וחומר מן בעלי הכלל. וזה יהיה כשיפריד מן הכלל. כיצד צוה הקב"ה למי שנשאר עליו תבואה לפדותה ביובל ודן אותו שאם ירצה לפדות אותה בפחות משנה אין לו רשות ובתי עיר חומה באות בכלל אבל יצאו מן הכלל ושם להם דין קל יותר מן השרות. ומה הוא הדין שאם ירצה לפדותה קודם מלאת שנה תמימה הרשות בידו מה שאין כן בבתי החצרים זהו יצא להקל ואי זהו להחמיר שהוא יותר חמור מדין בתי החצרים שאם לא יגאל אותה עד שנה תמימה לא תגאל עוד. הבין בית מושב היתה בכלל בתי החצרים ויצאה מכללן למען עליו מעם שלא כענינו ויצא להקל דינו מדין בתי החצרים שאם ירצה לפדותה קודם תמימות השנה יגאל: ומה שאין בחצרים שלא יגאל עד שימלא מספרן שניו שחשב שני' לפי רוב השנים (ויקרא כ"ה י"ו) ולהחמיר יותר מן החצרים שאם לא יגאל עד שנה תמימה לא יגאל עוד. מה שאין כן בחצרים שיוגאל עד שנת היובל. (לס) בינה זה הענין ואל תאמר דבר אחד שהוא טעות וכמו כן דין עבד עברי להשתחרר בשנה השביעית והאמה בכלל עבד אבל יצאה מן הכלל למען מען אחר ויצאה להקל ולהחמיר. האיך להקל שאם תהיה בוגרת קודם שבע שנים תצא מה שאין כן באיש ולהחמיר שאם לא תיטב בעיני רבוה ימכור אותה אפי' קטנה שתמכר קטנה ולא גדולה מה שאין כן בעבד שלא ימכר קטן אלא גדול (לו).

המדה התשיעית וכל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לא [ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא: פי' שיפריד ויפרוט הכתוב דבר מכללו וירון עליו בדין שראו לדין בו הכלל כולו. כיצד אמר הכתוב והנפש אשר תאכל בשר מזבח השלמים אשר לה' וגו' (ויקרא ז' כ') וזה הדין אינו לשלמים בלבד אלא לכל קרבנות ההקדש כמו שהוא מפורש בכמה מקומות דינו אומ' זה הדין לשלמים בלבד. (לז) וכמו כן אשר יתן מזרעו למוֹלֵךְ מות יומת (שם כ' ב') ומוֹלֵךְ שם אליל. ועוברין אותו בני עמון שני' ולמוֹלֵךְ שקיין בני עמון. ואמר בדבריו קבלה כל אדם שיתן מזרעו לשום אלוה לכמוש או לעשתרות או לכיוצא בהם. ולולי שאמ' כן היינו אומ' למוֹלֵךְ הוא שחייב מיתה בלבד, וזה יצא מכלל האלילים כולן ויצא ללמד עליהם ועל עצמו (לח).

(ג) לא מצאתי דוגמא לזה.

(ד) כן הוא למשל בס' אשכול הכופר ס' קס"ב אם לא שהוא טעות הדפוס וכדומה.

(ס) לא מצאתי שנדרש במדה זאת וע' פרק בתרא דערכין וקידושין כ' ע"ב.

(ו) ע' קידושין ד' ע"א וי"ד ע"ב והלאה ומכילתא ס' משפטים וספרי דברים

פיסקא ק"ח ודברי המחבר פה צריכין עיני וע"ע אבודרהם למדה זאת.

(ז) נראה שיש איזה חיבור לשון פה בכ"י וע' בריתא דר"י בריש תו"כ למדה

זאת. ופ' צו ס' ט"ו ובמפרשים שם.

(ח) מירושלמי סנהדרין כ"ה ע"ג משמע להדיא שיש לדורשו במדה אחרת, וע'

אבודרהם למדה זאת.

המדה העשירית וכל דבר שהיה בכלל ויצא לדיון בדבר החדש אי אתה רשאי להחזירו לכללו עד שיחזירהו הכתוב לכלל בפירושו. פי' יהיה דבר אחד בכלל דברים ויפרד מהם. ורנן אותו בדיון וזולתו אינך רשאי להחזירו בענין שהיה בו עד שיפרשנו הכתוב. כיצד אמר בשביל הכהן ויליד ביתו הם יאכלו בלחמו (ויקרא כ"ב י"א) אלו לא אמר לנו יותר בזה הענין היתה בתו הנשואה לישראל תאכל בלחמו כי בתו בכלל ילידי ביתו היא. וכיון שאמר ובת כהן כי תהיה לאיש זר וגוי (שם י"ג) הוציאה מן הכלל ולא תוכל להחזירה שתאכל בבית אביה. עד שיתפרש לך. כיצד ובת כהן כי תהיה אלמנה וגרושה וזרע אין לה ושבה וגוי (שם י"ג) למדנו בפי' הפסוק שאם לא יהיה לה בן תשוב לקדמותה לאכול. (לג) וכמו כן נאמ' בשור וכי יגח שור את איש או אשה ומת יסקל השור (שמות כ"א כ"ח) ולאיש על בעליו (וי) דבר. כל שור שיגח שאין לבעליו דמים. כיון שאמר אם עבד יגח השור או אמה (שם ל"ב) הוציאו מן הכלל וחייב בעליו שלשים שקלים והיינו חושבים השור לא יסקל. חזר ואמר השור יסקל הוציאו מכללו בשביל בעליו שישלם. והחזירו לכללו שייסקל בכללו. (נח) וכמו כן אמר הקב"ה למשה רבינו ע"ה בעליות הר סיני רד הער בעם (שם י"ט כ"א) ומשה ואהרן בכלל. כיון שאמר ועלית אתה ואהרן עמך. (שם כ"ד) הוציאו מן הכלל. חזר ואמר והכהנים והעם אל ירסו וגוי' (שם שם) חזר לכללו שהיה בו (נז).

המדה האחת עשרה ודבר הלמד [מענינו: פי' דבר שהוא מכלל. ורנן אותו במקומו בדינו כמו שצוה הקב"ה לכהן גדול וכן המקדש לא יצא וגוי' (ויקרא כ"א י"ב) אינו ר"ל שלא יצא מן המקדש על כל פנים אבל הענין הוא נאמר בשביל טומאת מת וכשתחזיר לא יצא לענין הנזכר היה הענין שלא יצא מן המקדש אחרי הגויה זה תלמד מענינו. ולולי שאמ' בשביל זה היינו מתייבין שלא יצא מן המקדש כל ימיו (נח) וכמו זה ואיש כי ימרט ראשו וגוי' (שם י"ג מ') אין הענין בו טהור מכל טומאה אבל אם היה זב או מצורע ראוי היה להיות טמא. אבל זו הטהרה נאמרה על הענין. ולא נאמר טהור אלא מנתק שלא תעלה על לבו ויאמר בשביל שימרט ראשו מנתק הוא אלא טהור הוא. (נד) וכמו כן חתן לא יצא בצבא ולא יעבור עליו וגוי' (דברים כ"ד ה') לא תעלה על לבך שפטור הוא מכל מצות האמורות בתורה אלא פטור מכל ענין מלחמה אפי' מלהולך מוון לאנשי המלחמה ולתקן כלי מלחמה וזה הוא פטור (נז).

המדה השתים עשרה ודבר הלמד מסופו: אדם שיהיה לו בן קטן או אשה ונדרו נדר עליה. ואמ' אישה יפרנו (נו) ואל תאמר כל נדר חייב האב או הבעל להפר אלא כל נדר שבו רעבון או עמל ויגיעה. זהו שיפר. שכן תמצא בסוף הענין שאמר כל נדר וכל שבועות איסר לענות נפש וגוי' (נז) וכמו כן ביוסף

(לז) לא מצאתי שנדרש במדה זאת וע' בתו"כ למקראות אלו וע"ע באבודרהם.

(נ) נראה שחכר מלת אין וגם לך יש איזה חיסור לשון.

(נח) ע' ילקוט שמות ר' שמ"א ובמכילתא שם פ' י"א ובמ"ע שם אות י"ג.

(נז) לא מצאתי שנדרש במדה זאת וע' מכילתא מס' דבחרוש פ' ד'.

(נג) ע' רמב"ן בפירושו ע"ה למקראות אלו והתוספתא שרמו עליה שם ומסופקני מאוד אם כיון המחבר פה לבעין זה. וע' באבודרהם למדה זאת.

(נד) ע' בבריתא דר"י ברי"ש תו"כ למדה זאת.

(נה) לא מצאנו שנדרש כזה.

(נו) במדבר ל' י"ד ונשמט הואו מואשה.

(נז) שם שם. וע' ספרי במדבר פסקא קנ"ה וע' בפירושו הראב"ד בריש תו"כ

שם דסופו לאו דוקא ובספרי שם הוא יותר מיתורי וע"ע אבודרהם.

שמכרו אותו אחיו לא מצאנו שהתחנן לפניהם ומצאנו בכאן שאמי אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו וגוי' (בראשית מ"ד כ"א) (ינח) וכמו כן לא מצאנו שאמרו ישראל חדל ממנו ונעברה (שמות י"ד י"ב) ולא נרצה ללכת עמך אבל מצאנוהו בסוף הענין הלא זה הרבר אשר דברנו אליך (שם שם) (ינ"ט).

המדה השלש עשרה ושני כתובים המכחישים זה את זה ער שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם: פ"י שתראה שני פסוקים שמכחישים זה את זה ותביא אות שלישי ויפריד ביניהם. כנאמר וכל המנחה אשר תקריבו לה' לא תאפה חמץ וגוי'. (ג) ובמקום אחר אומ' ממושבותיכם תביאו לחם תנופה שתיים שני עשרונים סלת תהיינה חמץ תאפינה בכורים לה' (ויקרא נ"ג י"ז) כיון שבא האות השלישי נסתלקה מחלוקת, ואמי קרבן ראשית תקריבו אותם לה' (שם ב' י"ב) אבל אל המזבח לא יעלו לריח נחוח. (כז) וכמו כן תמצא כשקנה דוד הגורן מאת ארונה. אמי שנתן לו חמישים שקלים בשבילה שני' ויקן דוד את הגורן ואת הבקר בכסף שקלים חמישים. (שמואל ב' נ"ד כ"ג) ומצאנו בדברי הימים שקנה אותם בשש מאות שקלים שני' ויתן דוד לארונה במקום שש מאות (ד"ה א, כ"ו כ"ה) יכחיש זה לזה. אבל תמצא שיאמר ויאמר דוד זה הוא בית ה' ולא להים וזה מזבח לעולה לישראל. (שם כ"ב א') כיון שהיה המזבח לכל ישראל יש לומר כי השש מאות היו לקוחים מכל ישראל וחלק אותם ליי"ב חלקים תמצא כל חלק וחלק ג' שקלים. הואיל וכך הני' הנזכרים נתנם דוד בשביל שבש' יהודה. ובדברי הימים חשבם סך הכל שש מאות. (כז) וכמו כן תמצא בשמואל שהיה מספר ישראל שמונה מאות אלף שני' ותהי ישראל שמונה מאות אלף איש חיל (שמואל א' כ"ד ט') ובדברי הימים אלף אלפים ומאה אלף. (ד"ה א' כ"א ה') השלישי הפריד ביניהם שני' ובני ישראל למספרם ראשי האבות למספרם וגוי' (שם כ"ו א') זה שאומר כ"ד אלף לכל חדש שהיו עם דוד שתעלה מדרתם תמצא מאתים אלף ופ"ח אלף. ועוד יי"ב אלף לכל נשיא שני' ועל שבמי ישראל לראות. (כג) סך הכל ש' אלף. כשתבין זה תמצא מספרם שמונה מאות אלף כשתוציא הש' אלף. והמספר אשר אלף אלפים ומאה אלף הוא כשתחלק המספר תמצא אותו כך והפסוק השלישי יוכיח ונגמר (נד).

תם ונשלם תקלה לאל בורא עולם אמן.

(יח) ע' כעין זה ב"ר פ' צ"א וע"ע ברמב"ן עה"ת למקרא זה.

(יט) ע' מכליתא בשלח מס' דוידו פ"א וע"ע ברש"י ורמב"ן למקרא זה.

(כ) לשון המקרא בויקרא ב' ו"א כל המנחה . . . לא תעשה חמץ ונראה מקרא שלהסופר נשתרבה פסוק זה עם הפסוק שם ו' י"א.

(כא) לא מצאתי דוגמא לזה וע' פירש"י עה"ת למקרא זה.

(כב) ע' ספרי דברים פ"סא ס"ב וזכחים קט"ז ע"ב ובל"ב מדות מ' שני כתובים.

(כג) נראה שצ"ל לדאובני וכיון אל המקרא בד"ה א' כ"ז י"ו.

(כד) ע' ל"ב מדות במדה זאת וע' רד"ק ושאר מפרשים למקראות אלו

מודעה: הרב החכם דוקטור אדלער נ"י רב המדינה מקאסעל העירני כי הפירוש הנדפס בב"ת מחברת צד 173 על המשנה דאבות: אל תהיו כעבדים וכו' אינו חדש והוא מתוך חבורו "Talmudische Welt- und Lebensweisheit" שהוא פירוש למס' אבות. (המעריך.)

לקוטים

ממדרש אלה הדברים זוטא הנמצאים מפוזרים במקומות שונים בילקוט, גם מדרש אחר מפרשת דברים עפ"י כתב יד מאוצר הספרים במינכען, וגם לקוטי מאמרים מרבינו בחיי שהביאם ממדרש דברים ואינם נמצאים לפנינו בנדפס. נאספו יחד עם קצת הערות ותקונים ומראה מקומות מתנ"ך ופתח דבר בראש, מטני שלמה באבער.

(המשך.)

כב. (וילך רמו תתקמ"א) ואנכי הסתיר אסתיר פני (דברים ל"א י"ח), משל למלך שראה בגבירה שמבטת בסרים אחר, אמר המלך איני מקנא בסרים שאת מבטת בו, שאינו מועיל כלום, אלא שאת גורמת לי להתחזיר פני מכך, כך אמר הקב"ה לישראל איני מקנא בע"א שאינה שלכם, ואין בה תועלת, אלא שאתם גורמין לי להתחזיר פני מכם, שנאמר ואנכי הסתיר אסתיר פני, מפני מה, כי פנה אל אלהים אחרים (דברים שם).

כג. (ברכה רמו תתקנ"א) ד"א איש האלהים (דברים ל"ג א'), תלמיד שנדרה רבו מתיר לו נדרו, אבל מי שאמר והיה העולם לא עשה כן, אלא כביכול נדר במעשה העגל, שנאמר הרף ממני ואשמידם (דברים ט' י"ד), ובא משה והתיר לו נדרו, שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדברך (במדבר י"ד כ').

כד. (שם שם) [לפני מותו (דברים ל"ג א')], מה כתיב למעלה מן העניין, הרי הוא אומר ומות בהר (שם ל"ב ז'), בא מלאך אצל משה, והיה סכור שמסור בידו, כיון שראה אותו משה, הזכיר עליו שם ועיקרו, והיה יושב ורואה היאך הוא מברך את ישראל שנאמר וזאת הברכה וגו' לפני מותו.

כה. (שם שם) [איש האלהים (דברים שם)] זשי"ה רבות בנות עשו חיל ואת עליות על כולנה (משלי ל"א כ"ט), זה משה, שנתעלה על כל האדם, כיצד אדם הראשון אומר אני גדול מן שנבראתי בצלמו של הקב"ה, ומשה אומר לו אותו כבוד שניתן לך ניטל ממך, דכתיב ואדם ביקר כל ילדן (תהלים מ"ט י"ג), אבל אני זיו פנים שניתן לי, כתיב לא כהתה עיני ולא נס ליחה (דברים ל"ד ז'), נח אומר למשה אני גדול מן שנצלתני מדור המבול, ומשה אומר לו אתה הצלת את עצמך, ולא היה בך כח להציל את דורך, אבל אני כתיב וינחם ה' על הרעה (ירמיו כ"ו י"ג), משל לשתי ספינות שחיה בים, אחד מהן הציל (כ) הקברניט את עצמו, ולא הציל את ספינתו, ואחד הציל עצמו וספינתו (כא) וכו'. אברהם אומר למשה אני גדול מן שהייתי זן לעוברים ושבים, ומשה אומר לו אתה היית זן ע"א, ואני זן מהולים, אתה היית זן בישוב, ואני במדבר. יצחק אמר למשה אני גדול מן, שפשמתי צוארי על גבי המזבח, וראיתי פני השכינה, אומר לו משה, אתה ראית פני השכינה וכהו עיניך, אני דברתי עמו פנים בפנים ולא כהו עיני, יעקב אומר למשה אני גדול מן שפנשתי עם המלאך ונצחתי, אומר לו משה אתה פגשת המלאך (כג) באיפרכיא שלך, ואני עליתי למעלה אצלן באפרכיא שלהן והן מתיראין ממני שנאמר (כג) מלאכי צבאות יודון יודון (תהלים ס"ח י"ג).

כו. (שם שם) מימינו אש דת למו (דברים ל"ג ב'), בג' דברים נמשלה תורה כחרב כאש כמים, כחרב מנין, ויגרש את האדם וגו' ואת להט החרב המתהפכת (בראשית ג' כ"ד), משל לאדם שיש בידו מאכלת והוא מבקש לדקר בה, אם היה יודע לשחק אינה מוקת אותו, ואם לאו מיד הוויגתו, כך כל מי שהוא

(כ) הקברניט, פ'י מנהיג הספינה ורב החובל והטלה ויגית.

(כא) וכו' המאמר מקוטע ובעל הילקוט לא העתיק סיום המאמר.

(כב) באיפרכיא, פ'י במחו שלך והטלה ויגית.

(כג) בקרא כתוב מלכי.

יורש דברי תורה, אם הוא יודע היאך הוא דורשן אינן מוזיקן אותו, ואם לאו מיד הוא נענש, שנאמר ונשאו עונם (בעון) [כעון] הרוש (יחזקאל י"ד י'). כמים מנין, הוי כל צמא לצו למים (ישעי' נ"ה א'), משל לאחד שהיה שש בנהר, אם יודע לשוט, הוא עולה בשלום, ואם לאו הוא נחנק, כך כל מי שהוא למד התורה ומשמרה קונה חיים לעצמו. נמשלה כאש, שנאמר מימינו אש דת למו, ומי יוכל ליגע באש, הוי אומר ישראל, שנאמר ואתם הרבקים וגו' (דברים ד' ד').

כזו, אף חובב עמים (דברים ל"ג ג'), מפני מה הוא מחבבן באף, מפני שעתיד לכלותן באף, שנאמר בועם תצעד ארץ באף תרוש גוים (חבקוק ג' י"ב), אבל ישראל אעפ"י שייסורין באין עליהן קדושו הם, שנאמר כל קדושו בידך (דברים שם): ד"א אמר הקב"ה לישראל הרון שאתם עושים לפני, הוא מחבב את האומות העולם לפני: ד"א אעפ"י שהקב"ה מגדל את אומות העולם בעולם הזה, אבל מאבדן הוא לעולם הבא, משל למלך שהיה מהלך בדרך ובנו ועברו מהלכין עמו, והיה מכבד את העבד, ומניח את בנו, כיון שהגיע לנהר, ראה אותו שהוא עז, הניח המלך את העבד, והרכיב את בנו, והעבירו את הנהר, אף חובב עמים בעולם הזה, אבל לעולם הבא כל קדושו בידך.

כח. (שם רמז תתקנ"ד) יהי ראובן ואל ימות (דברים ל"ג ו'), והיאך ידע משה שמחל לו הקב"ה, י"ב אבנים היו על לבו של אהרן, והיו כולן מבהיקות ידע משה שמחל לו, ועלה מן המניין, שנאמר ויהי מתו מספר (שם): וזאת ליהודה (שם שם ז'), וזאת לשמעון וזאת ללוי לא אמר, אלא וזאת ליהודה, מכאן את למד שבקש על יהודה כדרך שביקש על ראובן (כד) לשמעון אינו מזכיר אלא מן הצד. שמע ה' קול יהודה (שם), מפני שהיה בגורלות, שנאמר ויאמר יהודה לשמעון אחיו עלה אתי בגורלי (שופטים א' ג').

כט. (שם רמז תתקס"ד) [ויעל משה מערבות מואב (דברים ל"ד א')] א"ל הקב"ה משה עד מתי אתה ממתין, עלה למקומך, שנאמר ויעל משה מערבות מואב, אל תקרי מערבות (כה) אלא מערבות, משל לאחד שהלוח לחבירו על ידי ערב, כל זמן שהיה המלוה מבקש מחבירו מעותיו, היה הערב פורע, אחר זמן ביקש הערב לצאת למדינת הים, אמר ללוה כל זמן שהייתי כאן, הייתי לוח ואני פורע, ועכשיו שאני הולך למדינת הים, יצאתי מערבות, כך אמר משה כל זמן שהייתם חופאים, אני מבקש מן הקב"ה ומוחל לכם, עכשיו הגיע עונתי ליפטר מן העולם, יצאתי מערבות, אשריו משה שכל מה שנתאוה הראה לו הקב"ה, כשנפטר מן העולם, א"ל משה מה אתה מבקש ממני, אמר רבש"ע הראני נא את כבודך (שמות ל"ג י"ח), ראה את הגבורה, לכך נאמר ויראהו ה' (דברים שם).

ל. (שם שם) ומשה בן מאה ועשרים (דברים ל"ד ז') חביבה הייתה מיתתו של משה מזקנתו של יצחק, בחייו הוא אומר, ויהי כי זקן יצחק ותכהין (בראשית כ"ז א'), ומשה לא כהתה עינו (דברים שם) במותו.

לא. (שם שם) ולכל היר החזקה (דברים ל"ד י"ב) אמר משה התורה הוי שקבלתי מימינוך, שמא משאמות נקראת על שם אחר, א"ל הקב"ה חס ושלום, לשמך היא נקראת, שנאמר וזכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג' כ"ב), ועוד אמר לפניו רבש"ע שמא כל הנסים האלו שעשית על ידי, ועל יד אהרן אחי, שמא כותב אתה אותם לשם אחר, אמר לו לאו, לשמכם הם נכתבים, שלח משה עבדו (ואהרן) [אהרן] אשר בחר בו שמו בם דברי אותותיו (תהלים קי"ה כ"ז), ועוד אני מעיד עליך, ולכל היר החזקה, אשר דבר משה אין כתיב כאן, אלא אשר עשה משה לעיני כל ישראל (דברים שם).

(כד) לשמעון אינו מזכיר אלא מן הצד, עיין ברש"י עה"ת שם.
(כה) אלא מערבות, לשון ערבון.

ב) מדרש אחר על פרשת דברים עפ"י כתב יד באוצר הספרים במינכען.

א. אלה הדברים (דברים א' א'), וז"ה נאמנים פצעי אוהב ונעדרות נשיות שונא (משלי כ"ז ו'), נאמנים פצעי אוהב, אלו תוכחותיו של משה רבינו, ונעדרות נשיות שונא (ב) ששפך להם בלעם כעותר סוריסטון שהיה שונא, היו ונעדרות נשיות שונא, ר' לקיש אמר מהו ונעדרות נשיות שונא (ג) הפוכות היה ברכותיו של בלעם, ולא בקש אלא לקללן קללות, אלא שהפכו הקב"ה, שנאמר ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם [ויהפך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה (דברים כ"ג ו')] (ג) אמר רשב"ל בגלילה קורין להתרה אדרה עתרה. רבנן אמרי מהו ונעדרות נשיות שונא (ד) שנכנס בלעם עליהם כנגב, ופרץ בהם פרצה גדולה ונפלו בשמים, (ה) כענין אם במחתרת ימצא הנגב (שמות כ"ב א'), היו ונעדרות נשיות שונא. ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אמר (ו) מכותי מן רחום, ולא מן שותי מן שנאי, טבין אינון תוכחתן דמשה דאוכה לישראל דהוא רחום, מן ברכתא דבלעם דהוא שונא.

ב. ד"א אלה הדברים. (ז) וז"ה מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון (משלי כ"ה כ"ג), ר' פנחס בשם ר' חמא בר' חנינא אמר מוכיח זה משה, אדם אלו ישראל, שנאמר (ואתנה) [ואתן] צאן כרעיתי אדם אתם (יחזקאל ל"ד ל"א) [אחרי] הוכיחן להביאן אחריו, לפיכך זה ימצא זה משה, דכתיב וגם מצאת חן בעיני (שמות ל"ג י"ב), ממחליק לשון זה בלעם שהחליק לישראל בלשונו בברכותיו שהרבה להם ברכות, וגבה לבן והלכו ונפלו בשמים כ"ד אלף.

ג. ד"א מוכיח אדם אחרי חן ימצא. (ח) א"ר עזריא בשם ר' יהודה בר סימון מוכיח להקב"ה וחור והכיח את ישראל, תחלה בא לו אצל הקב"ה ואמר למה יחרה אפך בעמך [וגו'] וזכור לאברהם (שמות ל"ב י"א י"ג), ואח"כ חזר ואמר

(ב) ששפך להם בלעם ברכות כעותר סוריסטון, דורש המלה ונעדרות לשון רבוי כמאמרם בב"ר פס"ג אות ה' ויעתר יצחק ר"א ששפך תפלות כעותר (כצ"ל וכנ"י הילקוט, ובטעות כעושר) והוא עפ"י מאמרם למה נמשלה תפלתן של צדיקים כעתה, מה עתר משה התבואה ממקום למקום כך תפלתן של צדיקים מהסכת מרותיו של הקב"ה כו' (יבמות ס"ד ע"א, סוכה י"ד ע"א, ועיין רש"י בסנהדרין ק"ה ע"ב ד"ה ונעדרות) ומלת סוריסטון אין לה שחר והעירני ידידי הרב הגדול מהר"ח דר' קאהוט שלדענו צ"ל בעתרא והוא באמת בלשון סורית עותרא (וב"ה בתרגום) פ' עושר כלומר ששפך ברכות בעשירות ובמלווא יד, ומלת סוריסטון באה מגליון פנימה.

(ג) הפוכות היו, דרש ונעדרות לשון הפוך, עיין רש"י בסנהדרין שם נעדרות נהפכות כמו עתר שמהפך התבואה.

(ד) ארשב"ל בגלילה קורין להתרה אדרה עתרה, המלות, ארשב"ל יש למחוק כי הוא סיום המאמר ממנו, וגם יש לתקן הסיום כמו שהוא בב"ר שם, ולפום כן קריין ליה עתרא דאפך אידרא, ובב"ר שם שכן בערביא קורין לחתירתא עתירתא, הוא מאמר אחר עיי"ש.

(ה) שנכנס בלעם עליהם כנגב. דרש עתר כמו חתר, ואולי על זה יש להביא המאמר בגלילה קורין לחתירתא עתרתא, כמו שהוא בב"ר שם וי"ר פ"ל וירושלמי סנהדרין פ"ו ה"ב.

(ו) כענין אם במחתרת, דרש עתר כמו חתר.

(ז) מכותי מן רחום כו', אולי צ"ל ולא נשיות מן שנאי.

(ח) וז"ה מוכיח אדם. טובא גם ברב"ר פ"א אות ב', ושם הוא בסגנון אחר, ורבינו בחיי הביא כלשון המדרש שלפנינו בכ"י, עיין להלן באות ג' בלקושים מן הבחיי.

(ט) א"ר עזרי' עיין דב"ה, שם והמאמר שם בסגנון אחר, והג"י שם א"ר יהודה בר סימון במקום לפנינו א"ר עזרי' בשם ר' יהודה בר סימון.

להם אתם חמאתם. (ט) למה"ד למלך שהכעיסה אותו מטרונה ומרפה, בקש לגרשה, עמד שושבינה מפים עליה, אמר למלך מה את עושה לה כך, למה את מגרשה, מה עשתה לך, אין את זכור כל הטובות שעשתה עמך, למה את כועס עליה, ואח"כ הלך אצל מטרונה ואמר לה, את היא שסרחת עליו, את מתי את מבעסת את המלך, (י) קדמיתך היא, תניינותך היא, הא כמה פעמים את מבעסת אותו, לא הכעסתי במקום פלוני ובמקום פלוני, והיה מוכיח כן ומוכיח כן, א"ל המלך חייך שכן היה בלבי לגרשה, אלא הואיל ופיתני עליה, אני כופל לה כתובתה, כך כיון שחמאו ישראל כעס עליהם הקב"ה ובקש לכלותם, שנאמר הרף ממני ואשמידם (דברים ט' י"ד), התחיל משה מפיים עליהם, למה ה' יחרה אפך וגוי זכור לאברהם (שם), והם עמך ונתלתך וגוי (דברים ט' כ"ט), ואח"כ הלך והוכיח להם, א"ל אתם חמאתם חמאה גדולה (שמות ל"ב ל'), אתם הם שסרחתם, לא אתם הכעסתי להקב"ה. שנאמר כמה ימרוהו במדבר (תהלים ע"ח מ'), א"ל הקב"ה חייך כך היה בלבי לכלותם, שנאמר הרף ממני ואשמידם (דברים ט' י"ד), אלא הואיל ופייסתני עליהם והוכחתם, בשבילך אני שונה להם את התורה, הוא חן ימצא.

ד. ד"א אלה הדברים, זשי"ה אל תוכח לי (משלי ט' ח'), אלו אזה"ע שאינן מקבלין תוכחות, תרע לך שהוא כן, (יא) שאין לך צדיק באומות העולם יותר מן איוב, שנאמר בו האיש ההוא תם וישר (איוב א' א') ולא היה מקבל תוכחות מחבריו, ולא חבריו ממנו, מה איוב אומר לחבריו, ועתה צחקו עלי צעירים ממני לימים (איוב ל' א'), ומה הם אמרו לו, גם שב גם ישיש בנו (שם ט"ו י'), גם שב זה צופר הענמתי, גם ישיש, זה בלדר השוחי, כביר מאביך ימים (שם) זה אליפו התימני, ומה הוא אומר להם, מי יתן ידעתי ואמצאהו וגוי אערכה לפניו משפט וגוי (שם כ"ג ד'), אמרו לו חבריו, ואולם מי יתן אלוה דבר ויפתה שפתיו עמך (שם י"א ה'), בולם פיך, אמרו עמך ממלל, ר' אחי בשם ר' אחא אמר אמרו לו עמך היא אישתעי, בלם פומיאי, להודיעך שלא יכלו לקבל ממנו תוכחות ולא הוא לקבל מהם, הוי אל תוכח לי, אלו אזה"ע, הוכח לחכם זה משה, שהוכיח את ישראל וקבלו תוכחותיו שהיו חכמים, שנאמר רק עם חכם ונבון (דברים ד' ו'), (יג) הוא נאה להוכיחן, והם נאים לקבל ממנו תוכחות.

ה. ד"א אלה הדברים. (יג) זשי"ה טובה תוכחת מגולה (משלי כ"ז ח') אלו תוכחותיו של משה, מאהבה מסותרת (שם) זה בלעם הרשע שהיה מברך את ישראל, (יד) והיה אחת בלבו, ואחת בפיו, בא לומר מה טובו אזה"לך מואב משכנותי בני עמון, ופסק הקב"ה לצוארו, ואמר מה טובו אזה"לך יעקב משכנותיך ישראל (במדבר כ"ד ה') אבל משה היו תוכחותיו מגולות.

ו. ד"א אלה הדברים. מה הדברים, מי מקיים דברי תורה של מעלן תוכחת של מוטן, ר' יודן בשם ריב"ל אמר חביבות התוכחות שהן שקולות כדברי תורה, א"ר לוי בר חייא מניין שהתוכחות שקולות כדברי תורה, כתיב ברברות אלה הדברים: (שמות י"ט ו') וכתוב בתוכחות אלה הדברים [ד"א אלה הדברים] מה הדבורה הזאת אינה מכה אלא בסוף. כך הם דברי תורה אינן מכין אלא בסוף. ד"א מה הדבורה הזאת כיון שהיא משרת עוקצה

(ט) למה"ד למלך כו' בדב"ר הלשון משונה וקטוע, וניכר כי נובע מכ"י שלפנינו.
(י) קדמיתך הוא כו' בתמי' וכי זו היא לך פעם ראשונה ושנייה, הרי כמה פעמים הכעסת אותו.

(יא) שאין צדיק באו"ה, הוא דברי ר' יוחנן דב"ר פ"ב אות ד'.

(יב) הוא נאה להוכיחן, עיין ערכין ט"ז ע"ב אם יש בדור הזה שיוודע להוכיח.

(יג) זשי"ה טובא ברבינו בחיי פ' נצבים בשם מדרש אלה הדברים רבה.

(יד) והיה אחת בלבו, עיין סנהדרין ק"ה ע"ב.

מיד מתה, כך משה כיון שהוכיח לישראל מיד נסתלק. (טו) ד"א מה הרבורה הזאת דבשה לבעליה, ועוקצה לאחרים, כך הן דברי תורה סם חיים לישראל, וסם מות לאומות העולם. (טז) א"ר יהודה בר סימון בש"ר לוי מה הרבורה הזאת כל מה שהיא מסגלת [מסגלת] לבעליה; כך כל שישראל מסגלן מצות ומע"ט הם מסגלן לאביהם שבשמים: (יז) ד"א אלה הדברים, הדברין, אמר הקב"ה כדבורית הוון יהיו בני מדברין על ידי נביאים ועל ידי צדיקים.

ז. ד"א אלה הדברים. (יח) אתמול הו' אומר לא איש דברים אנכי (שמות ד' י'), ועכשיו הוא אומר אלה הדברים, אמר שלמה מרפא לשון עץ חיים (משלי מ"ו ד'), א"ר אחא אם לשונך דבק, שגן אותו בדברי תורה, עמוק בדברי תורה והוא מתרפא, ולמד ממישה שהיה (יט) פסילום, ובשביל שעסק בתורה נתרפא לשונו, שנאמר לא איש דברים אנכי, והוא אומר אלה הדברים, הוון מרפא לשון עץ חיים. ח. אל כל ישראל (דברים שם), (כ) תני רשב"י לא היה אחד מהם לא בשוק, ולא אחורי הגפה, ולא אחורי הגדר, שלא יאמר כך היה בן עמרם עומד ומוכיח אתכם ואתם שותקין כך וכך, (כא) אלו הייתי בן ארבעה חמשה הייתי משיבו על כל דבר ודבר: בעבר הירדן (דברים שם). באי הארץ כשרים היו שמתו אבותיהם במדבר. שנאמר במדבר הזה יתמו (במדבר י"ד ל"ח), וכשהן נכנסין לארץ הוא אומר בעבר הירדן, (כב) אלא שהוכיחן בעבר הירדן על מה שעשו במדבר, שנאמר כמה ימרוהו במדבר (תהלים ע"ח מ'), לכך נאמר במדבר בערבה על מה שעשו בשמים, ר' אבא בר כהנא אמר בשם ר' אלעזר (כג) שתי המרוות

(טו) ד"א מה הרבורה הזאת דבשה לבעליה. זה מוכח בדב"ר פ"א אות ו' ומוכח בילקוט דברים רמז תתצ"ה בשם אלה הדברים רבה.

(טז) א"ר יהודה בר סימון בש"ר לוי, וגם זה מוכח בדב"ר שם.

(יז) ד"א הדברים כדבורית הוון והו' בני מדברין כו' בדב"ר פ"א אות ו' איתא כך: ד"א אלה הדברים, א"ר שמואל בר נחמן אמר הקב"ה כדבורים היו בני מתנהגין בעולם ע"י צדיקים וע"י נביאים. ובילקוט רמז תשצ"ה הביא בשם אלה הדברים רבה קצת בסגנון אחר, ד"א אלה הדברים מה הרבורה זו בניה מתנהגין אחריה, אף ישראל מתנהגין ע"י צדיקים וע"י נביאים ע"כ, ודרש דברים לשון הנהגה, ויגד את הצאן תרגם ודבר.

יח) אתמול הו' אומר לא איש דברים. עיין ריש דברים רבה אמר הקב"ה ראה לשונה של תורה מה חביבה שטרפא את הלשון, מנין שכן כתוב מרפא לשון עין חיים, ואין עין חיים אלא תורה, שנאמר עין חיים היא למחויקים בה כו' משה עד שלא זכה לתורה כתיב בו לא איש דברים אנכי, כיון שזכה לתורה נתרפא לשונו, והתחיל לדבר דברים, מנין משה שקרינו בענין אלה הדברים.

יט) פסילות, פ"י בל"י ערל שפתים.

כ) תני רשב"י, מונת הדרוש לספרי, עפ"י מאמרם סתם ספרי ר' שמעון (סנהדרין

פ"ו ע"ב), והמאמר נשנה באמת בספרי ריש דברים.

כא) אלו הייתי בן ארבעה חמשה הייתי משיבו על כל דבר ודבר, בספרי שם אם היינו יושבים בהם היינו משיבים לו ד' וה' פעמים על כל דבר ודבר, לכן מזה תראה שהמאמר נשתבש כאן וצ"ל אלו הייתי שם ארבעה וחמשה [פעמים] הייתי משיבו על כל דבר ודבר.

כב) אלא שהוכיחן בעבר הירדן על מה שעשו במדבר, בספרי שם שהוכיחן בעבר הירדן על מה שעשו בעבר הירדן, במדבר מלמד שהוכיחם על מה שעשו במדבר, וכן מוכח בילקוט דברים רמז תשפ"ט.

כג) לכך נאמר במדבר בערבה על מה שעשו בשמים, בספרי שם בערבה על מה שעשו בערבות מואב שנאמר וישב ישראל בשמים וגו' (במדבר כ"ה). שתי המרוות.

עיין בספרי שם.

המרו אחת בים, ואחת על ים סוף, שנאמר וימרו על ים בים כוף (תהלים ק"ו ז'), ר' אבא בר כהנא אמר ומה היו שתיהן אלא שהיו עומדין על הים והיו ממרין, זה אומר איני יורד וזה אומר איני יורד, ומשיררו לים היה בים מיט, שנאמר דרכת בים סוסך וגו' (חבקוק ג' ט"ו) והיו מהלכין בשיט, והיו אומרים אלו לאלו בעוט בעיטך, דייש דישך, ולכנים יצאנו, בטיט ולכנים באנו, היו מול סוף.

ט. בין פארן ובין תופל ולבן (דברים שם). בפרן היתה רעת המרגלים, ומה יצא בידם, בר קפרא אמר (נד) נוטריקון פודה אלא רעה נהיה. ובין תופל ולבן (כה) א"ר שמעון בר יוחאי חזרתי על (כו) ארבעים וישני מסעות ולא מצאתי מסע ששמו תפל ולבן, ומהו תפל ולבן, דברים של תפלות שהוציאו על הלבן, זה המן, שנאמר והמן כזרע גד (במדבר י"א ז') וחצירות (דברים שם). ר' יהודה בר אלעזר אומר (ז) בחצרות היתה מחלוקת קרה: ודי זהב (שם), ר' פנחס בשם ר' אבהו (כה) בא משה להוכיחן על מעשה העגל, אמר לו הקב"ה דרך: [ד"א] ודי זהב, ר' יודן בשם ר' אבהו בא משה לעמעם על מעשה העגל א"ל הקב"ה הוכיחן: ד"א ודי זהב, א"ר משרשיה שהיו אומרים לפני העגל הוי די: [ד"א] ודי זהב, ר' אבא בר אלישיב אמר (כט) מהו ודי זהב, נוטריקון, אמרו וכול לברוא עולם לששת ימים ויפרוט אותו לששה ימים ויפרוט אותו לארבע רוחותיו, וליתן לנו עשרת הדברות: [ד"א] ודי זהב, א"ר עקיבא הכל קראו תגר עליו, שנאמר כספך היה לסיגים (ישעי' א' כ"ב), (גם) [אשר] כספי וזהבי (יואל ד' ה'), כספם

(נד) נוטריקון בו, אין לזה מובן כלל.
 כה) ארשב"י חזרתי. רש"י בפי' על התורה הביא וז"ל א"ר יוחנן חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו תופל ולבן אלא הוכיחן על הדברים שתפלו על המן שהוא לבן, שאמרו ונפשנו קצה בלחם הקלקל ועל מה שעשו במדבר פארן ע"י המרגלים ע"כ, ובפסיקתא זוטרתא פ' דברים הביא וז"ל: ארשב"י חזרתי בכל המקומות שנסעו ישראל לירע אם נסעו ישראל בתופל ולבן ולא מצאנו, אלא דברים של תפלות שהוציאו על המן שהוא לבן ע"כ. וידידי הרב החוקר הגדול מהר"א בערלינער בספרו זכור לאברהם העיר שנראה כי לפני רש"י וגם לפני ר' טוביה היתה גירסא זו בספרי עצמו אשר ממנו שנידום פירושה כאשר נראה בשמות המקומות האחרים, והביא שם כי מצא גם בכ"ו של מדרש דברים רבה בעקד הספרים במינכען, והביא שם הגי' שמצא בכ"ו ההוא. והב"י שהביא הוא הוא הב"י אשר היה לפני והעתקתי ממנו הפרשה שלפנינו אשר אני נותן לפני הקוראים. ואשר העיר כי היתה כן הגי' בספרי, האמת אתו, כי נשמט בספרי לפנינו שורה שלימה וכצ"ל: ובין תפל ולבן [ארשב"י חזרתי על מ"ב מסעות ולא מצאתי מסע ששמו תפל ולבן, ומה תפל ולבן] דברו תפלות שתפלו על המן, וכן הוא ונפשנו קצה בלחם הקלוקל, והשמיט המעתיק או המדפיס מן תפל ולבן א' עד תפל ולבן ב'.

(כו) מ"ב מסעות. בהערות ותקונים לתשובות הגאונים (ליק תרכ"ה) העירוני בסימן ד' כי בהגהות מיימוניות ה' ס"ת פ"ז ה"ו הביא וז"ל במס' סופרים יש לעשות בס"ת מ"ח שיטין כנגד המסעות עכ"ל, והוא טעות כי לפנינו במס' סופרים (פ"ב ה"ו) הגוססא בשיטין נותנין טעם כמסעות ארבעים ושנים, וכך היא הגוססא הישרה, וגם לפני הרא"ש בה' קטנות סוף ה' ס"ת היתה נוסחא מוטעת במס' סופרים ארבעים ושמונה.

(ז) בחצירות היתה מחלוקת קרה. וכן מובא ברש"י ובפסיקתא זוטרתא.
 כח) בא משה להוכיחן על מעשה העגל. ז"ל רש"י הוכיחן על העגל שעשו בשביל רוב זהב שהיה להם, שנאמר וכסף הרבותי להם וזהב עשו לעגל, ועיין ברכות ל"ב ע"א ודי זהב, מאי ודי זהב אמרו דבי ר' ינאי כך אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די הוא גרם שעשו את העגל.
 כט) מהו ודי זהב נוטריקון. זה הביא רבינו בחיי ריש דברים בשם אלה הדברים רבה, וזה נמצא רק לפנינו בכ"ו ולא בנדפס.

וזהבם עשו להם עצבים למען יכרת (הושע ה' ד'), מהו למען יכרת, ר' פנחס ור' ירמיה בשם ר' שמואל ב"ר יצחק כאינשדאמר ישתחק שמידפלו דאפיק לבריה לתרבי בישא. א"ר ברכיה ויעשו להם אלהי זהב (שמות ל"ב ל"א), מי גרם לעשות אלהים, זהב שיצא בידם, אריב"ל (ב) לית ליה חמור נוהג מנו נפשי דחובין, אלא מן גו אורי דשערין, א"ר אלעזר הגדול (ב) הפחות שבישראל יצא בידו תשעים חמורים ממצרים טעונין כסף וזהב, שנאמר ויוציאם בכסף וזהב (תהלים ק"ה ל"ז), הוי הכסף שיצא בידם גרם להם לעשות ע"י, אלו יצא בידם קשוואין ודמועין הוי עושין ע"י, אלא הזהב שיצא בידן עשאן לעשות ע"י, ויעשו להם אלהי זהב.

י. אחד עשר יום מתורב (דברים א' ב'), (ג) מהו אחד עשר יום, כמה ימים ה' מושלמים להקב"ה את מוצא כשעלה משה לרקיע עשה שם ארבעים יום וארבעים לילה, ר' אליעזר בן יעקב בן יעקב ור' שמעון בן יוחאי, חד אמר עשרים ותשעה ימים היו מושלמים להקב"ה, ויא יום היו מתחשבין לעשות העגל. וחד אמר י"א יום מושלמים להקב"ה, וכ"ט יום היו מתחשבין לעשות העגל, הוי אחד עשר יום, ר' תלפתא ור' יהודה בר אלעאי חד אמר שני ימים היו מושלמים להקב"ה שנאמר ואותי יום יום ידרשון (ישעי נ"ח ב'), וחד אמר יום אחד היו מושלמים להקב"ה, שנאמר יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב (דברים ד' י'), ר' מאיר אומר יום אחד לא היו מושלמים להקב"ה אלא בו ביום עשו ע"י, שכן הוא אומר ויפתורו בפייהם ולבם לא נכון עמו (תהלים ע"ח ל"ו), אומר להם ביום נמטעך תשגשגי (ישעי י"ז י"א), (ג) ר' חמא בר חנינא ור' שמואל בר נחמן, למח"ד לגונה של כרוב שהיתה עומדת על מלאתה, הראה אותה ללוקחין נאה ומשובחת, השכים בבוקר מצא אותה שהפריחה זרעה, אמר לה ביום שסברתי להשתכר ממך כך נעשית, ביום נמטעך תשגשגי, וחד אמר למי שהיה לו שדה של פשתן, בא למוכרה ומצאה גבעול, אמר הקב"ה לישראל ביום שסברתי ליטע אתכם ולעשות אתכם נחלה עשיתם סינים, שנאמר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו (דברים ל"ב ט'). (ד) נד קציר (ישעי שם), נדנתן עליכם קצירן של מלכות, ביום נחלה (שם), לא קבלתם מלכותי עליכם.

יא. ד"א אחד עשר יום. אחד שבעשרת הדברות הכעסתם אותי, אנכי ה' אלהיך (שמות כ' ב'), וכן משה אומר להם וארא והנה חמאתם (דברים ט' ט"ז), כמה חמאתם לה' אלהיכם (שם), באנכי ה' אלהיך, וכד"א סרו מהר (דברים ט' י"ב), מהו סרו מהר, למלך שהיה מבקש לשלוח בנו למדינה, וכיון ששלחו היה נתן לו סימן לכל מקום ומקום, לכל (ב) בורגנין ובורגנין, למיל הראשון וכן לשני וכן לכל אחד ואחד, היה מצוה אותו שלא יטעה, א"ל תן דעתך שלא תטעה, וכיון שיצא לדרך התחיל טועה בדרך מן המיל הראשון, א"ל אביו לא היה לך למעות בתוך כל הדרך, לא בחמישי ולא בששי, אלא מן הראשון טעות, מוזתא לאורחא

(ב) לית ליה חמור נוהג. בכרמות ל"ב ע"א אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר.

(ב) הפחות שבישראל. עיין בכורות ה' ע"ב.

(ג) מהו אחד עשר יום. המאמר הזה הביא רבינו בחיי בפ' דברים בפסוק הזה

בשם מדרש אלה הדברים רבה.

(ג) ר' חמא בר חנינא, המאמר הזה נשנה במדרש וי"ר סוף פ"ח ר' חמא בר

חנינא ור' ישמעאל בר נחמן ר' חמא בר חנינא אמר משל לאחד שהיתה לו ערוגת ירק טלואה, השכים בבוקר ומצאה שהוריקה, ר' ישמעאל בר נחמן אמר לאחד שהיתה לו ערוגה טלואה פשתן, השכים בבוקר ומצאה גבעולין, ויש לתקן שם שצ"ל ר' שמואל בר נחמן, כמו שהוא לפנינו, וכן מובא בילקוט ישעי' רמז רפ"ז.

(ד) נד קציר, מובא ג"כ בוי"ר שם.

(ה) בורגנין עיין פסיקתא פסקא את קרבני לחמי ובהערה צ"ט.

ברישא, כך אמר הקב"ה למשה סרו מהר בדבור ראשון, טעו וכפרו בי בשני דברות שנתתי להם, כפרו בלא יהיה לך, הוא שנאמר שתים רעות עשו עמי (יזמי' ב' י"ג), וכי שתים עשו בלבד הן נקרא ולא נבחתו, אלא מהו כי שתים רעות עשו עמי, באותם שני דברות שנתתי להם באנכי ולא יהי לך, למה"ד למלך שקנה אשתו בשמנה מרגליות על ידי אחה, וקדשה בשתים מן ירו לידה, עמדה וזינתה עם אחר, ונתנה לו שני מרגליות שקדשה אותה מיר ליד, התחיל המלך צועק ואומר אלו אותן שמונה מרגליות שנתתי לך ע"י אחר איברת לא היה איכפת לי בהן, אלא אותן שנתתי לך מיד ליד איברת, כך בשעה שנתן הקב"ה את התורה לישראל נתן להם שמונה דברות על ידי משה, ונתן להם שני דברות מפיו, אנכי ה' ולא יהי לך, שנאמר ישקני מנשיקות פיהו (שה"ש א' ב'), וכיון שחמאו הניחו אותן השמונה שנתתי להם על ידי משה, אלא באותן שנתתי להם מפיו, הוי כי שתים רעות עשו עמי, באותן שנתתי להם מפיו, לפיכך משה מוכיחן כל התוכחות הללו, על מה שעשו והכעיסו להקב"ה, ולמה הוכיחן, אלא אמר ר' שמואל בר נחמן מתוך תוכחות אהבה, שנאמר הוכח לחכם ויאהבך (משלי ט' ח') אמר הקב"ה בעולם הזה. לפי שהיה יצר הרע משאוי הייתם עושין ע"ז, לעתיד לבא אני עובר יצר הרע מכס ואין אתם חוטאין עוד, שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם וגו' (יחזקאל ל"ו כ"א).

יב. ה' אלהיכם הרבה אתכם (דברים א' י'). (לו) כמה בנים יהי' לאדם ויבטל מפריה ורביה, (לז) כך שנו רבותינו לא יבטל אדם מפו"ר, וכמה בנים יהי' לו ויבטל, ב"ש אומרים שני זכרים, (א"ר אלעזר בן עזריה), ב"ה אומרים זכר ונקבה, ומה טעמיהו דבייש, שהם אומרים עד שיהיו לו שני זכרים כנגד קין והבל, ומיש דב"ה, שהם אומרים זכר ונקבה כנגד אדם וחווה, אמר ר' אלעזר בן עזריה כל המבטל מפו"ר כאלו מבטל את הרמות, שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט' ו'), לפיכך אין אדם צריך לבטל מפו"ר, א"ר סימון מאה ושלושים שנה עשה אדם הראשון פרוש ממתנו, למה אלא כיון שהוליד לקין והבל, ועמד קין והרג להבל, לא דיו שנהרג, אלא אף קין שנהרגו אף הוא הלך למאירה ולשמה, שנאמר לו נע ונד תהיה בארץ (בראשית ד' י"ב), הרי שהלכו שניהם למאירה, וכיון שראה אדם כן, אמר הואיל וכך, אני מוליד והן הולכין למאירה, עשה פרוש ממתנו ק"ל שנה, שנאמר ויחי אדם שלשים ומאת שנה (בראשית ה' ג'), ואח"כ ויולד בדמותו בצלמו, מה עשה הקב"ה, הוסיף לו תאוה על תאוותו ושימש עם חוה והוליד לשת, אמר הקב"ה כל עיקר לא בראתי עולמי אלא לפו"ר, שנאמר לא תהוה בראה (ישעי' מ"ה י"ח), וכה"א ויאמר להם אלהים פרו ורבו (בראשית א' כ"ב), כך ברא הקב"ה לאדם ולחוה מתחלה על מנת לפרות ולרבות שיהיו מולידין ופרין ורבין, למה שכן הוא כבודו של הקב"ה כשישראל פרין ורבין, שנאמר ברוב עם הדרת מלך (משלי י"ד כ"ח), לפיכך ברכו הקב"ה מתחילה שיפרו וירבו שהן כבודו של הקב"ה, לפיכך כשיצאו ישראל ממצרים יצאו בששים ריבוא, שנאמר ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכותה (שמות י"ב ל"ז), וכיון שבאו למדבר פרין ורבין כל שעה ונקלהק עליהן ומתנאין, שנאמר ובני ישראל פרו וישרצו (שמות א' ז'), אמר להם מה אני יכול לעשות לכם והקב"ה שעשה לכם כך, מניין כמה שקראנו בענין ה' אלהיכם הרבה אתכם.

יג. ד"א ה' אלקיכם הרבה אתכם (וגו' ויברך אתכם כאשר דבר לכם). (לח) וז"ה לעולם ה' דברך נצב בשמים (תהלים קי"ט פ"ט), מהו לעולם ה', א"ר

(לו) כמה בנים, הוא שאלה בהלכה, בלי הטלות, ולמדנו רבינו וכל המאמר הוא בתנחומא כתב יד שלנו בראשית אות כ"ו.

(לז) כך שנו רבותינו, יבמות ס"א ע"ב במשנה.

(לח) וז"ה, ו"ר פר"ט מסיקתא רבתי פ"ט, ילקוט תהלים רמז תתע"ו.

ברכה (לט) לעולם הוא נוהג עמנו במדת רחמים, ה' ה' אל רחום וחנון (שמות ל"ד ו'), הוי לעולם ה' דברך נצב בשמים, (נ) א"ר אלעזר בכ"ה באלול נברא העולם, נמצא אדם הראשון נברא בראש השנה, שבא ביום הששי, (נח) א"ר יהודה בשעה ראשונה עלה במחשבה, בשניה נמלך במלאכי השרת, בשלישי כנס עפרו, ברביעי עשאו גולם, בחמישי ריקמו, בשישי נפח בו נשמה, בשביעי העמידו על רגליו, בשמיני הכניסו לנן ערו, בתשיעי ציווהו בעשירי חטא, באחר עשר נידון בשנים עשר נתגרש, בא ליתן לו (נז) אפוסין, שאמר לו כי ביום אבלך ממנו מות תמות (בראשית ב' י"ז), וריחם עליו בראש השנה, ונתן עליו (נג) דימוס, א"ל הקב"ה חיך כשם שנתתי לך בעולם הזה דימוס כך אני מוחל לבניך ביום הזה בראש השנה, שנאמר בחודש השביעי (ויקרא כ"ג נ"ד), הוי לעולם ה' הוא נוהג במדת רחמים, מהו דברך נצב בשמים, אין אתה אומר דבר ומבטל, אלא כל דבר שאתה אומר הוא מתקיים, שנאמר אמרות ה' אמרות טהורות (תהלים י"ב ז') מלך בשר ודם אומר לעשות דבר ואינו עושה, נכנס למדינה והם מקלסין אותו והוא אומר להם אני בונה לכם (נד) דמוסיות והרחצאות ועושה להן (נח) בסילקי, ישן ולא עמד, היכן הוא והיכן דברו, אבל הקב"ה אינו כן וה' אלקים אמת, הוא אלקים חיים וגו' (ירמ' י' י'), לכן אמר לעולם ה', אבל בלעם אמר לא איש אל יכזב וכן אדם ויתנחם (כמדבר כ"ג י"ט), אם אמר להביא טובה הוא מקיים, אמר שהוא מכניס את ישראל לארץ ונתנה להם, אבל כשהוא אומר להביא רעה חזור בו, מה אומר למשה בשעה שעשו אותו המעשה, הרף ממני ואשמירם וגו' (דברים ט' י"ד), ולא עשה להם כן, אלא חזר בו מן הרעה, שנמר וינחם ה' (על) [אל] הרעה (ירמ' כ"ו י"ג), בטובה דבריו מתקיים, הוי לעולם ה', וכח"א ודבר אלקינו יקום לעולם (ישעי' מ' ח').

(המשך יבא).

Die Agado der Tannaiten, I. Band. Von Hillel bis Akiba, von Dr. Wilhelm Bacher, Professor an der Rabbinerschule in Budapest. Strassburg a. E. Karl J. Trübner 1884.

כמקרה הסתת המסתת בהר, אשר אחר רוב עמל ויגיעת בשר פתאום נגלו לו אוצרות זהב ושאר מיני מתכות אשר היו ספונים וסמונים שם מימי קדם קדמתה בכסן אדמה נעלמים מעין כל חי, כן מקרה חוקרי קדמוניות בכלל והוגי הגדות בפרט, הגה כמה דורות עברו מעת אשר נתנה ההגדה להודיש, אמנם במאות אחרונות של ימי הבינים נתפשטה הריעה בהרבה מקומות, כי היא לא נמסרה רק לתועלת המטיפים, אשר מלאו את ידם, לבשר צדק בקהל רב, כדי להרחיב את דבריהם וליפותם למען יהיו נשמעים באוני העם, וההגדות היו דרושות לכל חפציהם, כפי כוונתם והענינים אשר הציעו באותו עעה ברבים, וע"י זה ע"פ רוב לא היה שימושם בהן רק

(לט) לעולם הוא נוהג עמנו במדת רחמים, בפסיקתא רבתי שם סיים לעולם אלהים אין כתיב כאן, אלא לעולם ה', כמה אתה דנינו באותה מדה של רחמים בה' שנאמר ה' אל רחום וחנון.

(נ) א"ר אלעזר, פסיקתא דרב כהנא פסקא בחודש השביעי (ק"ג ע"א) וי"ר שם.

(נח) א"ר יהודה בשעה ראשונה כו', עיין בפסיקתא שם ובהערות שלי.

(נז) אפוסין, פי' נזר דין בל"י.

(נג) דימוס, פי' מחילה וסליחה.

(נד) דמוסיות, עיין בערוך השלם.

(נח) בסילקי, פי' ביוני וברומי היכל מלך.

לחדודו בעלמא, פעמים תלו בוקי סריקי במאמרים, שהם קשים להולמן פעמים הפסיקו אותן בסכינא חריפא. עד שנשתנה טעמם ועינם, בחשבם שההגדה בת חירות מדרכי הפשט וחוקי הדגיון, ואם אמנם שנדולי הדרשנים נטו מאורחות עקלקלות הללו, עכ"ז הרבה פעמים לא עלתה בידם לבוא אל תכלית הנרצה, מפני שרובם הלכו בעקבות הרמב"ם וסויעתו, אשר לפי דעתם הרבו חז"ל להתפלסף, ומה שנראה שנתחדשה מן הפלסופים בימי הבינים כבר נגלה לתנאים ולאמוראים, רק שלא רצו לערוך רעיונותיהם בחכמה זו לפני המון עם, לכן הסתירו אותן תחת לוש ההגדה, ומטעם זה גם הם לא יכלו לירד לעומק כוונת חז"ל בהרבה מקומות, ובפרט דאין ספק שכמה מדרשות לא נאמרו לתכלית זה, ומקום הגיחו לחכמי זמנינו להתגדר בו, כי מעת אשר מצאה החקירה בקדמוניות קן לה גם בקרב בני עמנו, והרגילו לשום את לבם על כל מה שנמסר לנו מן הימים שעברו, ולהביאם אל תוך כור הבקורת כדי למצוא דבר חפץ אשר יפויש מעט אור" על העיניים, אשר בערפלי ימי קדם חתולתם, נפקחו עיניהם, וידעו כי גם ההגדה היא מקור נפתח להוציא תעלומת דברי הימים, כי בה נרשמו דיעות גדולי הדור הן באמונה ומוסר, הן בדרך ארץ וענינים מדיניים, הן בשאר מדעים, הכל לפי רוח הזמן והמקום, עד שבצדק נוכל לומר, רצונך לדעת קורות בני עמנו ותהלוכותיהם ואשר הו' ברוחם, למוד הגדה, כי על ידה יבוררו לנו מעשי העם וצרכיהם הרוחניים, ופעולת האנשים הוקמו על ומלחמתם הפנימי וייכוחיהם עם אנשי ריבם, והשתדלויות לעמוד בפרץ, ולעורר את רוח לאומי ולהרים קרן האמונה ולהפיץ מעיני התורה והמוסר חוצה, וכל העוסק בהגדה בעינים פקוחות יבין שלא לבד שהיא כוללת רבי הדיעות והרעיונות אשר עליו על לבם, הן בצוק העתים הן בימים אשר מצאו הרוחה, הגה היא ג"כ אבן בוחן לדעת מעמד ומצב האמונה וההשכלה, והתקרבות בני עמנו אל העמים סביבותיהם בדורות ובמקומות שונים.

והנה ידענו שמעת ההיא כמה חדשות ונצורות נגלו לנו ע"י הבקורת, וכמה ספרים יקרי הערך נתחברו בענין זה, אמנם אחרי שהחקירה ארוכה מאד מארץ מדה ורחבה מני ים השתדלו החכמים להקל את הדרך ע"י חיבורים שונים אשר תכליתם לקבוצ על יד המאמרים המפורזים בתלמוד ובמדרשים ולסדרם כפי הזמן, או כפי הענין או כפי רוח ההשכלה, אשר נוססה בקרבם, ורומיהן, כל אחד ואחד כפי דרכו, או שנראה לו, שהוא מן הצורך, ומטרה כזאת הציב לו החכם המחבר בספרו הנ"ל, כאשר ערך לפנינו החכמים, שהיו מומנו של הלל עד דורו של ר' עקיבא, ועד בכלל, ואסף כל ההגדות שנאמרו מפי כל אחד ואחד לאגודה אחת, רק באותן חכמים, אשר הרבו להשתמש בהגדה, חלקן המחבר כפי עינים, ודעת לנכון נקל, שמלאכה זו יקרה היא מאוד, מפני שרק בהתדמות הדברים שיצאו מפי חכם אחד, נוכל לדעת מנמת לבו, מחשבותיו, ואשר את נפשו, והנה אחרי שכמה מאמרים שנשארו לנו מאלה הדורות, קצתם העתיקו בימים מאוחרים שלא בלשון אמרם או באיזה הוספות או בשינוים עד שהעתקתם במקום זה אינה דומה להעתקתם במקום אחר, וקצתם נשנו סתם בלי להזכיר את שם אמרם או בשם חכם שקבל את הדברים מן הקודמים לו בזמן, ופעמים שמו את הדברים כפי חכם אחד, שלא אמרם כלל, רק כדי לתלות ילדיו רוחם באילן גדול. טרח המחבר לחקור גם בענין זה, הן כדי לתקן את הגירסאות ולהבר צורתו הראשונה של המאמר מתוך השינוים וההוספות שנעשו מן האחרונים, הן כדי להשיב אבירה לבעליו ושלא לומר דבר בשם חכם אחד שאינו כפי רוחו, ואין צריך להעיר, שהמחבר העריך ג"כ בספרו כמה הערות יקרות, כי דברי תורה פנים ורבים כנטיעים, אמנם אחרי שאין בית המדרש בלא חידוש, אמרתי להעיר פה על איזה דברים.

עד 12 כתב המחבר שמה שסיפרו לנו בתלמוד מן הגר, שבא לפני שמאי והלל להתנייר ולא רצה לקבל עליו תורה שבע"פ, יוספר ג"כ בקהלת רבה (ו' ח') מן פרסי אחד שבא לפני רב ואח"כ לפני שמואל, אמנם מלבד שהסיפורים הללו אינן דומין זה לזה רק בענין מה שעשו הלל ושמואל ללמד תועים בינה, מצינו כאלה בהרבה מקומות בתלמוד, לדוגמא בסוף מסכת מכות יוספר, שר' גמליאל הו' בוכה, כאשר שמע קול

המון של בבל וראה שעוברי ע"ז יושבין בטח, ור' עקיבא נחם אותו באמרו, אם לעוברי רצונו כן, לעושי רצונו על אחת כמה וכמה. וכן נחם אותו כאשר ראה שועל יוצא מבית קדש הקדשים באמרו אם נתקיימה נבואתו של אורי' וכו' עיר"ש והנה המאמר הראשון נזכר ג"כ בב"ר (פ' ס"ה) בשם יוסי בן יועזר שאמר ליקום (אלקיטום) איש ציריה בהתוכחו עמו, אם למכעיסיו כך קל וחומר לעושי רצונו, ודברים הללו יתנו עדידם, שהשתמשו החכמים במליצות ישנות פעמים בלי להזכיר שם אמרם, ובפרט במליצות שהיו שגורות בפני העם, והשתלדו ג"כ ללכת בעקבות החכמים הקודמים, הן להוכיח הן לנחם הן למחכימת פתיים. עיין מכולתא (בשלה פ"ג) בשם ר"א.

צד 33 והלאה מביא המחבר הרבה פירושים על ענין דורשי רשומות ודורשי חמורות, והספרים והמכ"ע שהזכיר, רובם אינן כעת תחת ידי, אמנם* לפי דעתי מצאו דרכי מדרש הללו יד ושם בל"ב מדות דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, והן הן המדות שמעל וכנגד (כ"ז, כ"ח), דהראשונה סוכבת על הענין והשניה על הלשון בעצמו (עיין נתיבות עולם), ולפ"ז יהי' כמין חומר מדה כנגד מדה, רק שפעמים לא דקדקו חז"ל בשמות נדרפים, ומטעם זה מצינו בתוספתא (ב"ק פ"ז) ה' דברים די' ר"י אומרין כמין חומה, אף שיש בהן דרשות, כדרכן של דורשי רשומות, ולדעתי היתה כוונת ר"א בנו של ר' הגלילי במדותיו לחלק דרכי מדרשי הקודמים למדות מיוחדות, ולהודיע, שאף שפליגו חז"ל בכמה מדות, כגון שיש דרשו כלל ופרט, ויש דרשו ריבוי ומיעוט ודומיהן ויש שלא רצו לקבל מדרשות כאותן של נחום איש גמזו, הנה באלה ל"ב מדות רשות נתנה להשתמש בהנדה.

בערך רבן גמליאל העיר המחבר בטיב טעם ודעת על איזה הגדות, שנראה שנאמרו על הקיסר דאמיטיאן, ועל הערתו צד 97 יש להוסיף שכאמת השתמשו חז"ל בשם חנף להוראת ענין הפכפכן כדאייתא בב"ר (פרשה כ"ה) חנוך חנף היה פעמים צדיק פעמים רשע וכו' עיין מאמרי בבית תלמוד ח"ד צד 73.

צד 118 מביא דברי הרב בעל דור דור ודורשי שאמר שמן מאמר ר"א בן הורקינוס העושה תפלתו קבע אין תפלתו תהנונים, יש להוכיח שהוא חולק על ר' גמליאל אשר טמנו יצאה התקנה, להתפלל ש"ע ג' פעמים ביום בנוסחא קבועה, וכתב המחבר שאין מזה ראיה, אבל לא נתן טעם לדבריו, ולפי דעתי אין ספק, שבימים מאוחרים היו רוצים לתמוד מן מאמר ר' שמעון (אבות פ"ב) אל תעש תפלתך קבע, שהוא אינו רוצה בתקנה זו להתפלל בומונים קבועים ובנוסחא קבועה, לפיכך תיקן בעל מסדר אבות דר' נתן (פי"ז) את המאמר וגרס על תעש תפלתך שיחה, וזה כדי להשקט תרעומת מנגדי תקנה זו, ומצינו ג"כ שהכתות שעמדו קודם זמנם של הקראים רצו לבטל תקנת ר"ג. צד 131 כתב המחבר שר' אליעזר סבר דבעיר הנדחת יומתו ג"כ הטפלים, אמנם

לא דק בזה, דלא נאמר בתוספתא סוף מסכת סנהדרין אלא קטני עיר הנדחת שהודחו עמה נהרגין לדעת ר"א, ומטעם זה גירסת הילקוט בספרי (דברים פי' צ"ב) עיקרית, והרב בעל מאיר עין רצה לקיים גירסא אחרת בסמכו על דברי מנדל עוז (הלכות עכו"ם הלכה ו') אמנם גם דברי מנדל עוז אינם מבוררין, דאין ספק דגם כוונת הרמב"ם היתה דהטף והגשים אינן נהרגין אלא אם הורחו עמהם, ויש להביא ראיה על זה מהשנת ר' מאיר הלוי שהביאו בעל מנדל עוז וכו', שאמר למה העניש הגשים והטף שאינן בעלי חיובא, ואם מפירוש בעל מנדל עוז די' לו לומר למה יענשו, אם לא חטאו, די' לך שגם די' מאיר הלוי פירש דברי הרמב"ם כמו שאמרנו, ובספרי איתא בשם אבא חנן לא יומתו אבות וכו' בעיר הנדחת הכותב מדבר, כוונתו דלזה שהבינים לא יומתו בעון אביהם, אם לא חטאו, לא צריך קרא, אלא ודאי דהכתוב בזה לומר, דאף אם חטאו ע"י שהורחו עם אביהם, לא יענשו, אם אינן בני חיובא. אמנם מה שכתב המחבר צד 142 די' להפך במשנה (פ' חלק) דברי אליעזר בדברי ר' עקיבא במחלוקתם באנשי דור המדבר נראה שנכון הוא.

* ע"י בסי' דור דור ודורשי ח"ב צד 203 סוף הערה ב' ובח"א שם צד 216 (המעריך).

צד 134 העתיק מה שדרשו ר"א ור' יהושע על הקרא מה יפו פעמך וגו' מר
היו יפין לפעמך שהיו נועלין בעד כל הצרות, ופירש כוונתם כעין ששנו סוף סוטה
בשם ר' יהושע מיום שחרב בית המקדש אין יום בלא צרה, ולא ידעתי למה הביא
ממרחק לחמו, דאין ספק שכיונו על הקרא ולא יחמו איש את ארצך בעלותך לראות
את פני ה', וכן משמע מן המעשיות שהביא שם במדרש להורות, שה' שמר את עולי
רגל מכל צרה, כגון מעשה באחד ששבח לנעול ביתו ועלה לפעמי רגל, וכשבא לביתו
מצאו נחש קשור בטבעות דלתותיו הרי שהקב"ה עשה נסים להגן על הבית, ועיין פסחים
(ח' :).

צד 246 מה שכתב המחבר בענין דברה תורה כלשון בני אדם, על רובי הדברים
כבר הערותי בטכ"ע בית המדרש שיצא לאור בוועין (ג' וד') לבטל השנת יש"ר על
הרמב"ם.

צד 249 העתק מאמר ר' ישמעאל בספרי (פ' ק"ב) בע"ז הכתוב מדבר שנאמר
כי את דבר ה' בזה שביזה על דיבור ראשון שנאמר למשה (צ"ל לישראל כנודסת ר"א
ווילנא בסנהדרין) אנכי וגו' לא יהיה וכתב שרש"י בסנהדרין לא גרס דיבור ראשון אלא
דיבור, ומטעם זה פירש שר' ישמעאל בא להודיענו, שאנכי ולא יהי' לך מפני הגבורה
שמענו, הן אמת שדבריו דברי טעם הם, עכ"ז אינו מבורר איך הוציא רש"י מן מאמר
זה שר"י נתכוין לומר שאנכי ולא יהי' לך מפי הגבורה שמענו, ולדעתי כוונת ר' ישמעאל
היתה לבאר אריכות לשון הכתוב כי את דבר ה' בזה ואת מצותו הפס' ואמר שזה
העובר ע"ז, ששתים רעות עשה שביזה דיבור ראשון, והפס' נ"כ מצותו של הקב"ה, וזה
כדעת בעל הלכות הגדולות שהביא הרמב"ן בהשנתו על ספר המצות (מ"ע א') שהדיבור
אנכי אינו כולל מצוה, רק שהוא כעין פתיחה, כמו שאמרו במכילתא (יתרו, פסוק לא
יהי' לך) משל למלך שנכנס למדינה, א"ל עבדיו נוזר עלינו, אמר להם כטקבלו מלכותי
אנזור עליהם כך וכו'. ועוד יש לומר שהברייתא קטיעא היא והנוסחא העיקרית כך
היא, ובע"ז הכתוב מדבר שנא' כי את דבר ה' בזה שביזה על דיבור ראשון וכו' ואת
מצותו הפס' שהפיר מצוה ראשונה שנאמרה לישראל מפי הגבורה לא יהי' לך וגו' ועפ"ז
יש מקום לפירוש רש"י.

צד 420 יפה העיר המחבר על הברייתא ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה
דברי ר' עקיבא בן עזאי אומר זה ספר תולדת אדם כלל גדול בתורה, שאין תלמוד מזה דר'
עקיבא סבר רעך דוקא בן ברית, ובן עזאי סבר כל אדם, ויש להביא רא"י לזה מן
מאמר ר' עקיבא חביב האדם שנברא בצלם חביב יתירה וכו' ואיך אפשר לומר שר"ע
רצה להבדיל בענין זה בין בן ברית ואינו בן ברית ועוד שר"ע הוכיח מן הקרא דגול
נכרי אסור מן התורה, עיי' חיבורי תולדת המשנה (ספ"ח ובבית תלמוד ח"ב) ובמגיד
משנה (שנת תר"מ מאמר, ילקוט חדש').

עוד יש לי לספר זה מלין, אמנם לא אאריך עוד, סוף דבר שספר זה כולל כמה
דברים נכחים למביין, וכל הקורא בו יוסף לקח.
א' דר"ה כסלו תרמ"ה לפ"ק.

היום אפמנהיים רב בקהל טהארן.

שתי הערות

מאת הר"ר שזח"ה מביעלין.

(א) הגני להעיר על מה שכתב הר"ר יעקב רייפמאן בבית תלמוד מחברת ג' ע'
84 כי מסכת עריות המובא בלקח טוב הכונה לבעל הלכות גדולות, עיי' הפוס וויניציא
דף נ"ב והפוס ווארשא דף נ"א הלכות עריות המקדש את האשה הרי אוסר עלי וכו'.
וכן בה"ג רומי כ"י נמצא אתי יבמות פ"ק עריות.
עוד אעיר כי שם עמוד 92 אבי זרייה צריך להיות לדעתי אביוריהו רצונו לומר
כל השיך להן.

הקדמת המעריך.

מפני שלשה דברים אמרתי לבלתי תת מקום למאמר הנכתי בבית תלמוד. בראשונה, חשבתי: הן עד היום שמרתי בעין פקוזה על הבית תלמוד לבל יבואו דברי ריב בין חכם לחכם אל הבית ואיכזה עתה אטנפהו בדברי מצה ומריבה. ושנית, הנה בינתי בספר ומצאתי כי אין בכלול דבר הגון הראוי לבא בקהל חכמים רק חזר וניער שבושיו, ולמה זה אמרתי את קוראי הבית בדברי שוא ואגרום לעצמי עוד הוצאות בבדי. ושלישית, כי לא רציתי לתת יד למבזה ת"ח בנבזה אפו, וכ"ש בראותי שהוא הסוג גבול הנימוס הטוב והחליף מדת החכמים במדת הנרגנים בשוק על פני הוצות, וחשב כי עומרות היו רגליו בשערי תגונים מוכרי עורות ארנבים לא על אדמת החכמה הקדושה.

ויהי כאשר גליתי את מחשבתי הזאת לידי הרב הגדול המפואר מא"ש החבר בהוצאת הבית כתב אלי הכתב הנדפס פה בס' ב' וגלה בו דעתו כי לא כמחשבותי מחשבותיו, אז אמרתי רצונו של אדם זה הוא כבודו ובטלתי דעתי ובכנ אציג פה את הספר עם התשובה עליו והמכתב אשר כתב הרב המשיב אלי והקורא המבין ישפוט.

סימן א': תשובה תנינא

בדבר קבורת אינו ישראל בקבר ישראל.

במאמר רק עוד הפעם בענין קבורת בן נח בביה"ק של ישראל (בית תלמוד שנה ד' מחכרת ו') התפאר עלי הרב מאיר איש שלום כאלו הוא נטל מ' קבים חכמה וכל העולם כולו קב אחר. ואלו בזני ולעג לי החרשתי אבל הוא מתחזק בדבריו ומתקשה בדעתו והנה הוא שם עלילות דברים עלי לאמור שגליתי פנים שלא כהלכה ואת עצמו שהקיל והתיר דבר האסור עושה כמשיח לפי תום לבב ויושר. לכן הוצרכתי לחראות עוד הפעם כי שנה בנובה רוחו. ובקצור אדבר על ראשי הדברים ולא אהיה פותח כבוד הרב ולא אשמה בקלונו. מ"ש מתחלה עד הרי לפנינו הלכה למשה מסיני שאין קוברין הנהרנין והנחנקין עם הנסקלין והנשרפין ופירשוהו בגמרא לפי שאין קוברין רשע אצל צדיק וכו'.

זהו אחת משגינותיו דסבר שרישא דמתניתן וסיפא בחדא מחתא מחתינהו ולא היא אלא כך הוא סדרא דשמעתא דירן, במתניתן תני תרתן, הדיא שאין קוברין אותו בקבר אבותיו ואיך שקוברין אותו באחת משתי בתי קברות שהיו מתוקנים לבי"ד, והדבר ברור שמרישא אין ללמוד הסיפא עדיין שאפשר שאין קוברין אותו שמת הרוג מב"ד בקבר אבותיו אבל קוברין אותו במקום מיוחד אולי במקום שמת בשדה לבדו ועושין ציון לקברו. ובגמרא מפרש רישא דאין קוברין אותו בקבר אבותיו משום דאין קוברין רשע אצל צדיק ועל סיפא דתנן וקוברין אותו באחת משתי בתי קברות המתוקנות לבי"ד קאמר טעמא אחרינא דגמרא גמירי ליה, ואלו לא נתחדשה הלכה למשה מסיני לתקן שתי בתי קברות אפילו הכי לא היינו קוברין הרוגי בי"ד בקברי אבותיהם בכלל ישראל משום דאין קוברין רשע אצל צדיק, וכן פירש רש"י ז"ל, לא היו קוברין אותו בקברות אבותיו לפי שאין קוברין רשע אצל צדיק כך מפרש ליה בגמרא, אלא שתי קברות היו מתוקנים לבי"ד בגמרא מפרש טעמא דהלי"מ שנים ולא ארבעה. ר"ל שנים ולא ארבעה שנים ולא אחד שנים ולא כלום דאפשר למיקברינהו באיזה מקום שיהיה, והכי ריהטא שמת הר"ף והרא"ש ז"ל ובאמת שכך הוא שמת רבינו הגדול הרמב"ם ז"ל שבהלכות סנהדרין (פ"ד ה"ט) כתב הך הלכה מפי השמועה ששתי בתי קברות מתוקנים לבי"ד

ובהלכות אבל (פ"א ה"ט) ביאר עוד וכתב אבל כל הרוגי ב"ד אין מתאבלין עליהם ואין נקברין עם אבותיהן לומר לך שאין קוברין רשע אצל צדיק, והדבר ברור, וכל דברי הרב מא"ש במאמר הראשון במה שאמר אבל הרמב"ם לא הביא בהלכותיו הא דאין קוברין רשע אצל צדיק הבל ורעות רוח המה.

הלא כה הם דבריו, הא דשקיל ומרי מנין שאין קוברין רשע אצל צדיק ולמדו מאלישע אסמכתא בעלמא הוה (אות מ"ו מתשובה בענין קבורת אינו ישראל בקבר ישראל) והדבר עצמה היה מקובל להם שאסורה מחמת מעם ידוע ואסמיניהו אקרא סמך כל שהוא כדרך שנמצא לאלפים ולרבבות בשני התלמודים שדבר שבא להם מסברא סמיניהו אקרא, ועליה אני הן לידע עיקר הטעם ואומר שהסברא היא שבני אדם מקפידים בדבר והם העמידו כללים בזה ואסרו על עצמם (שם אות י"ג) ואני הן אם קוברין אינו ישראל בקבר הקבוע לישראל ואומר שאין להוכיח מהא דתנן בסנהדרין (מ"ו) דאין קוברין זהו שמת באחת מארבע מיתות של ב"ד בקבר אבותיו דאין קוברין נכרי בקבר ישראל ההתם טעמו שאין קוברין רשע אצל צדיק ונכרי לגבי ישראל לאו רשע הוא, מיהו כשנרד לסוף טעמו של דבר מפני מה אין קוברין רשע אצל צדיק יש לפשוט ספיקא דידן, טעמא מאי אמרו אין קוברין רשע אצל צדיק מפני דעת בני אדם שמקפידים בדבר זה ואסרו זה על עצמם מחך טעמא גופא אין קוברין נכרי בקבר ישראל מפני שבני אדם מקפידים בזה.

ומ"ש מן וכי קבורה ודיניה אינם תורה עד כאשר הוא באמת בזיון לקבור נבלות עם האדם החביב ודאי יאסרו לו משום בזיונא דחיי ובזיונא דמת וכולי.

גם בשמעתא זו אי קבורה משום בזיונא הוא או משום כפרה הוא לא ירד לעומקו של הלכה, כי לפי דבריו איפשיט הא דקא בעי אי קבורה משום בזיונא או משום כפרה מאותו איש דבעי למקברינהו עם סוסו כפרה הוה דכפרה הוה מכי חזי צערא דקברא פורתא ובזיונא הוה לקבור האדם הנכרא בצלם אלקים עם נבילות ומראסינהו ליה לקבור עם סוסו שמעת מיניה דקבורה משום בזיונא הוה מדלא קא פשיט בסוגין דך בעיא שמעינן מיניה דלא קא מיבעי לן אם נקבר שלא לפי כבודו אי איכא בזיון אלא על הקבורה עצמה קא מיבעי. וכמו שכתבו התוס' ז"ל דהא דקאמר סימן יפה למת שלא נקבר היינו שלא נקבר לפי כבודו אבל שמעתין קא בעי על קבורה עצמה אי משום בזיונא אי משום כפרה הוה. על קבורת המת לבל תשאיר נבלתו מאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ אנו דנין אי משום בזיונא אי משום כפרה הוה, באיזה מקום אדם נקבר אין לו ענין לבזיונא ולכפרה. הילכך הרוצה לקבור כלב או סוסו אצלו לא נחוש לו.

ומ"ש בעיקר הלכה אין ממחין ביד עניי גוים בלקט שכחה ופיאה וכולי. הנה תפש עלי ועל רבינו יעקב ז"ל בעל הטורים שכתב (י"ד סוף ס"ק נ"א) וכן מותר לפרנס ענייהם ולבקר חוליהם ולקבור מיתיהם ולהספידן ולנחם אבליהן משום דרכי שלום. וכן אין ממחים ביד עני עכו"ם בלקט שכחה ופיאה לא תפש אלא פירש דבריו ז"ל דלמחות על ידי מעשה הוא דאסור אבל לקום ולפרנס בקום ועשה זהו רדיפת שלום ועל זה לא צוו חכמים אבל התירו הדבר ורשות הוא ואלו מרד לי במדה שמרר להטור ז"ל לא היה כותב אות אחת. כי עליה אני הן אי דרכי שלום חיובא הוה מצוה בקום ועשה או שריותא הוה, אי חיובא הוה חיוב להניח לקט שכחה ופיאה לעניי עכו"ם אף כשאין שם בני ברית דאם איתא שררכי שלום מצוה הנה עכו"ם כישראל, חולי עכו"ם כחולי ישראל, מתי עכו"ם כמתי ישראל לכל דבר אף עניי עכו"ם כעניי ישראל. ואי שריותא הוה חולי עכו"ם כחולי ישראל כשאין להם תקוה כי אם מישראל, מתי עכו"ם כמתי ישראל במת שאין לו קבורים עניי עכו"ם אינו חיוב להניח לקט שכחה ופיאה אלא בדאיכא שם עניי בני ברית. מיהו אסור להמחות בידם כשבאין בכלל עניי ישראל שאלו היה רשות ביד בעל הבית למחות בידם דרכי שלום אין כאן ובטלי כולהא תקנתא. וענין התוספתא דתנאי היו שם עניי שאינם ראויין ליטול אם בעל הבית יכול למחות בידם מוחה

ואם לאו מניחן מפני ד"ש הוא כך, שבעל הבית אין לו טובת הנאה במתנות עניים וכיון שכן קא סלקא דעתון שמניח לקט שכחה ופאה ומי שלקטם יבוא ויטול קא משמע לן דאע"ג דאין לו טובת הנאה ואינו יכול לזכות לעניים ידועים אפילו הכי חייב להמחות בעניים שאין ראויין ליטול.

והוכחתי מלשון המשנה מדלא תנן מניחים לקט שכחה ופאה לעניי עכו"ם שאין חייב להניח לקט שכחה ופאה לעניי עכו"ם בלחוד כשאין שם עניים בני ברית מעתה דרכי שלום שריותא הוה שאסור להמחות בידם כשבאים בכלל עניי ישראל אבל אינו מחייבו להניח להם בלחוד לקט שכחה ופאה ודכותיה כל גמילות חסדים של ממון לשיעורין נאמרו. ומלשון הרמב"ם ז"ל בהלכות מלכים אין הכרע שלא אמר מצוה לבקר חולי עכו"ם מצוה לקבור מתי עכו"ם אלא אמר צו חכמים לבקר ולפרנס ולקבור כשיבוא לדינו בתנאים ידועים, והכל שריר וקים מה שכתבתי ובעל ריבי שמודה לי בזה שאם אין כאן עניים בני ברית אינו צריך להניח לקט שכחה ופאה לעניי עכו"ם ואעפ"י כן הוא אומר עלי שהפכתי משמעות הלשון הנה באמת הוא המבלבל עלינו את הדברים הפשוטים.

עוד דבר לי אליו במה שכתב בראש המאמר בזה הלשון „ממעם שאמרתי להרחיק העלילה כנגד דתי ישראל" הוא הדבר שאמרתי בתחלה (אות ב' מתשובה בענין קבורת אינו ישראל בקבר ישראל) שטרם עסקו בדברי חז"ל כבר שפט הדבר להתירא מפני שעינינו נשואות אל חכמי עם ועם דת ודת והוא מעקס דעת הש"ס שיהיה מסכים עם האומרים ברוק ברק על דת משה וישראל, מי ביקש זאת מירו רמוס חצרי בית קבורתנו?

תו כתב שם „והוכחתי שממעם הנמרא וגדולי ישראל אין שום אסור לקבור נכרי וישראל בחצר אחד ובפרט היכא דהרשויות מפסיקין" וענין זה ביאר בקונטרס הראשון „ולפי המנהג שחופרין בור עמוק יותר מעשרת טפחים וראי רשותא אחרינא הוה ואין זה אצל זה הוא דהרשויות מפסיקין". וכד ניים ושביב אמר להאי שמעתא. דבר עמוק עשרה ומלאוהו עפר למיטימי ואין עתיד לפנותו פשוט כביעתא בכותא שאינו מפסיק ואינו מחלק הרשויות. ושם כתב עוד „אמנם כשאינו עמוק" טפחים אם נבוא להחמיר בדבר יש להרחיקו מזה ד' אמות וכחאי הלכה דלועג לרש וכו' ולא רק דתוך ד' אמות של מת לחוד ובית הקברות לחוד דביה"ק עצמה חשיב כולה כד' אמות של מת כדמוכה מהא דקאמר (ברכות י"ח). התם תוך ד' אמות הוא דאסור וכו' ומשמע דד' אמות של ביה"ק אסור ועיין מנן אברהם ס' מ"ה סק"א וי"ד רפ"ב ס"ד ושע"ז ס"ד ושלטי גבורים פרק נגמר הדין וחתם סופר ס' שלי"ה.

תו כתב בראש המאמר „ולא הוצרכתי בזה לראיות שהרי כתב הבי"ח בפירושו" וכולי, ושקר ענה בדברי הבי"ח שהוא מסיים „כיון שמצאום הרונים" וכחומר ביד היוצר דברי האחרונים ז"ל בירו ברצותו מרחיב וברצותו מקצר.

ולא אכחד תחת לשוני פירוש נכון בדברי הירושלמי דגמין תנאי עיר שיש בה גוים וישראל וכולי ומנחמין אבילי גוים ואבילי ישראל ומכנסין כלי גוים וכלי ישראל מפני דרכי שלום ששמעתי מפי ירדני וחברי הרב ר' ישראל לעוי נר"ו המכונה דאקמאר לעוי מורה בישיבה שבברעסלואי שפירשוו זלי גוים זלי ישראל ובהכנסת כלה איירי ודברי פי חכם חן, ואני שלום.

הק' אלעזר בן מרדכי ז"ל היוזדארקא.

סימן ב' מכתב אל המעריך.

לכבוד וכו'.

הראיתי רעי יקר לי מכתב מאיש ריבי עם גליונות בענין שאמרתיו עליו שלא אדבר בו "רק עוד הפעם" והוא שואל ומבקש ממך להדפיס גליונותיו בבית תלמוד שנשתתפנו בו יחד בהוצאתו לאור. וכראותך שאילו הגליונות מלאים עוד יותר מחירופין וגידופין ממחברתו הראשונה אמרת הגם לכבוש את המלכה עמי בבית (ריש ע"פ) ושאלת את פי אם לא אסכים עמך שלא להטפל בדבר זה ולהחזיר לו גליונותיו ויעשה בהם מה שלבו חפץ. רעי אשר ידעתוך כי כבודי יקר בעיניך וכי האמת עוד יקרה לך מכל הנני במכתב להשיב לך ולהודיעך כי חפצי ורצוני שתדפיס את דבריו עם כל הביונות וחירופין אשר שפך עלי. ותהיה לי לעדה כי לא אירא מחרפות ואמת חפצתי ואותה אבקשה. ולשופך בוז עלי לא תהיה לכבוד כי אם לעדה שכשם שהוא מבוהל בתורה כך הוא מבוהל בדרך ארץ וכשם שהוא מבוהל בדרך ארץ כך הוא מבוהל בתורה. אמנם כדי שידעו הקוראים אך נהיית כזאת, שלא אמרת: הוזה יבא אל ביתי, תישיב להדפיס ממכתבי זה השלוח לך כפי חכמתך ודעתך.

ולפי שנוקשתי באמרי פי בתשובתי מחברת ו' לאמר "רק עוד הפעם" חשבתי ידידי לבקש ממך שתשיבהו אתה ובטוח הייתי שתשובתך תעשה רושם כי לבך כלב האריה מבעית בתורה בהגיוני הראשונים ובפלפולי האחרונים. אך חזרתי בי ואמרתיו כעס אויב אגור פן ינכר צרי לאמר ידו רמה עלי ולא דברי גרם לי ופעל זאת על כן אמרתי כגון דא משנה צורבא מרבנן בדבוריה ואשיב לו אני על כל דבריו.

רעך המכבדך ומתפאר בחברתך

מא"ש.

סימן ג' וזאת תשובתי.

להראות כי אינני מתחזק בדברי ומתקשה בדעתי רק דין אמת לאמתו דנתי ודבר אסור לא התרתי רק על המותר מותר אמרתי ואיני עושה כמשיח לפי תום לבב ויושר כי אם בתומת לבי וישרי דברתי ואמת חפצתי ואדע כי לא אבוש ולא אכלם אשר בה תמכתי.

תחלה אבאר לך צורתא דשמעתא דסנהדרין. שאלו שם בגמרא וכל כך למה. כלו' למה אין קוברין אותם בקברות אבותיהם ולמה לכ"ד ב' קברות. וע"ז תירצו לפי שאין קוברין רשע אצל צדיק. ובוה מיושב מה שאין קוברין אותו בקברות אבותיו אך עדיין אינו מיושב למה להו ב' קברות. וקודם שסיימו בישוב זאת השאלה הביאו הא דא"ר אחא בר חנינא שלמד מהמקרא דמאורע אלישע שאין קוברין רשע אצל צדיק ומה שפלפל בה ר' פפא ואח"כ חזרו לסיים תשובת השאלה ואמרו וכשם שאין קוברין רשע אצל צדיק כך אין קוברין רשע חמור אצל רשע קל. ופירשו רש"י לפרושי טעמא דמתני' מהדר דלפיכך נתקנו ב' קברות. ועל זה שאלו וליתקין ארבע קברות ופירשו רש"י דהא נשרפין אצל נסקלים קלים הן ועל זה אמרו ב' קברות גמרא גמירי להו ופרש"י הלכה למשה מסיני. והנה למד משה מסיני לסנהדרין שיעשו ב' קברות ולא ד'. אמנם למה יעשו אפי' אותם הב' יקברום בני משפחתם בקברות אבותם על כרחך אתה אומר שלמדם משה מסיני שאין קוברין רשע אצל צדיק. ולא נסתפק אדם מעולם שאף קודם מאורע אלישע היו לכ"ד ב' קברות ולא היו קוברין אותו בקברות אבותיו. אבל כל מה שנוכל ללמוד מן הכתובים אפי' מן הקבלה שכך היה הרבר נהוג בישראל לא נאמר עליו גמרא גמירי לה שזו הלשון לא נאמר אלא על מה שלא

מצאו לו מקרא. ולפעמים תלו הענין במקרא ואמרו שעיקרו גמרא וקרא אסמכתא בעלמא לפי שאין המקרא מוכיח כלל ענין ההלכה אבל כל שהמקרא מוכיח שכך היתה הלכה נוהגת בישראל לא יקראוה עוד גמרא אלא מקרא. ומה דגמרא גמירי לה עד ימות אלישע הוא לפנינו מקרא והוא שאין קוברין רשע אצל צדיק וכשם זה כך אין קוברין רשע חמור אצל רשע קל. אבל מה שאעפ"י כן אין עושין אלא ב' קברות ולא ד' אין לנו מקרא והיקש אלא גמרא גמירי לה וכמו שכתב רש"י במשנה דהלמ"מ שנים ולא ארבעה.

זו היא שיטת רש"י אמנם שיטת הרמב"ם שכל הלכה זו שהרוגי ב"ד אין נקברין בקברות אבותיהם ושכ"ד מתקנין ב' קברות היא מפי השמועה הלכתא בלא טעמא. וז"ל כל הרוגי ב"ד אין קוברין אותן בקברי אבותיהם בכלל ישראל אלא שתי קברות מתקנין להן ב"ד א' לנסקלין ולנשרפין וא' לנהרגין ולנחנקין ודבר זה הלכה מפי השמועה. וכל מי שאינו מעוקש יבין שכשאמר ודבר זה וכו' אכולא מילתא קאי. והוסיף לומר בכלל ישראל לומר לך שכך היא השמועה שלא יקברו בכלל ישראל.

והנה ראיתיך שאינך בקי בסידור הלכותיו של הרמב"ם וע"כ ראיתי להעמידך על זה. דע לך שאילו תפס הר"מ להלכה שאין קוברין רשע אצל צדיק היה כותב הלכה זו כשם שהיא במלותיה בפ"ד מה' אבל בסידורו מנהגן של ישראל במתים ובקבורה. אבל בפ"ב ח"ש סדר ההלכות שבין הרוגי מלכות והרוגי ב"ד ואמר. כל הרוגי מלכות אעפ"י שנהרגו בדיון המלך והתורה נתנה לו רשות להרגן הרי אלו מתאבלין עליהן וכו' ונקברין בקברי אבותיהן אבל כל הרוגי ב"ד אין מתאבלין וכו' ואין נקברין עם אבותיהן וכו'. ואילו היית בקי בדבריו היית יודע שבכלל הרוגי מלכות הם רשעי עולם שכן כתב בה' מלכים פ"ג הי". כל ההורגים נפשות שלא בראיה ברורה או בלא התראה אפילו בעד אחד או שונא שהרג בשגגה יש למלך רשות להרגו ולתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה והורג רבים ביום אחד ותולה ומניח תלוים ימים רבים להטיל אימה ולשבר יד רשעי עולם. ואלו הרצחנים רשעי עולם שלא נהרגו עפ"י דינן של ב"ד משום איזה פיסול עדות ונהרגו בדיון מלכות הם נקברים עם אבותיהם צדיקי עולם. הראית שדחה הר"מ הלכה זו שאין קוברין רשע אצל צדיק אלא בהרוגי ב"ד הוא קבלה כמ"ש בפ"י המשנה שלו. ואלה הב' קברות הלכה גמירי לה ואין לה ראיה ולא סמך בכתוב אלא קבלה בלבד. ואתה התבונן עתה במה שערכתני לפניך כדי שתדע צורתא דשמעתתא ושוב וראה מה שכתבת על דברי שהם הבל ורעות רוח ושניונות אם לא תכלם בפני עצמך ותבוש מדבריך.

עתה אעמידך על סגנון ההלכה. בגמרא איבעי להו על קבורה אם הוא משום בזיונא או משום כפרה ואמרו שם דנ"מ במי שאינו רוצה להקבר ואי אמרת משום בזיונא הוא לא כל כמיניה. פירוש זה הדיבור אין כל הדברים כאילו הם ממנו ותלוים בחפצו. אלא הם תלוים בדעת אחרים אם בדעת קרוביו או בדעת שאר בני אדם שאין זה בזיון לו לעצמו אלא הוא בזיון לאחרים אם לקרוביו או למיין האדם בכלל או אפשר שלא כל כמיניה בחייו לבנות את עצמו לאחר מיתתו. וכיון דלא איפשט פסקו הפוסקים לחומרא דלאו כל כמיניה וקוברין אותו שלא יתבזה לעין כל שיראוהו מת ונרקב ונבקע כלשון רש"י.

וכוה דנתי שאם יאמר אדם לקבור כלב עמו שאם יחליטו בב"ד שזהו בזיון למת לקבור כלב עמו ודאי יאסרו הרבר דלאו כל כמיניה וכשם שקוברין אותו דאמר לא בעינא דליקברוה להווא גברא כך אין קוברין כלב עמו אע"ג דאמר שהוא רוצה בכך והו פשוט יותר מביעתא בכוחא בעיני כל מי שיוודע להקיש דבר לדבר ולדון דבר מדבר. ועתה שוב וראה מה שכתבת שלא ירדתי לעומק של הלכה בדברים שאינם צריכים עומק ואילו הבנת פשוטה של הלכה ולא עומקה החרשת ותהי לך לחכמה.

עתה אעמידך על ההבדל שביןך ובין רבינו יעקב ז"ל בעל המורים לפי שראיתך כותב "הנה תפש עלי ועל רבינו יעקב ז"ל בעל המורים" ואח"כ כתבת "ואילו מדר לי במדה שמדר להמור ז"ל לא היה כותב אות אחת". ומי אתה להשוות את עצמך לרבינו יעקב בעל המורים. כמה לא חלי ולא מרגיש האי גברא. עפר אני תחת רגלי רבינו יעקב בעל המורים ותלמידו אני ומימיו אני שותה ומי הביאך הלום ומה לך פה לאמר שאני תופש עליך ועל ריבעה"ט ושארדור לך לך במדה שמדרתי לריבעה"ט. ראה עדי הוכן הניעתך גאות לך. ועל ריבעה"ט לא תפשתי אני אמנם הראיתי כי רש"י ואחריו המור לא חילקו בין אמרם מפני דרכי שלום לבין אמרם משום איבה ושהרשב"א והר"ן סתרו דברי רש"י עפ"י לשון התוספתא והירושלמי המשום ד"ש לחוד ומשום איבה לחוד. והראיתי דאף לשטת המור יש בין אלו שהם מפני ד"ש שהם חיובא אלא שיש בהם ג"כ שהם שריותא ומשמעות הלשון היא תוכיח אם היא חיובא ואם היא שריותא. אין ממחין הוא לישנא דאיסורא ומפרנסין היא לישנא דשריותא. ואתה הפכת הלשונות והראית דשותא הרבנן לא בקיע לך וע"כ תפשתי עליך. ועתה אתה מתגלגל והופך ולא העלית תרופה לדברך הראשונים ולא דרך בכך אלא שאתה מוסיף מעותך כי לא הבדלת בין רשות לחובה, דבר שהוא רשות ומשום איבה יכול הוא להמלט אם ימצא לו אמתלא אבל בדבר שהוא חובה אינו רשאי להמלט ע"י שום אמתלא. אבל מעותך היא שאתה סבור כמו שכתבת בדברך אי חיובא הוה חייב להניח לקט שכחה ופאה לעניי עכו"ם אף כשאין שם בני ברית דאם איתא שדרכי שלום מצוה הנה עכו"ם כישאל. ומעות זו באה לך מפני שלא עמדת על ענין מצות לקט שכחה ופאה שאין בה מצות נתינה אלא מצות עויבה. ואבאר לך ענינה של מצוה זו. אין מצוה זו כמצות צדקה שאדם נותן מממונו כמסת ירו ואם אינו נותן הוא עובר בלאו לא תאמץ את לבבך אבל היא זכות שזוכה התורה לעניים בני ברית כשרה של בעה"ב וכל המניעה שבאה מצד הבעה"ב בזה הענין הוא גזל והמונע הוא גזלן ואם כלה הפאה הנה עובר על לא תכלה פאת שרך אלא שהוא עדיין יכול לקיים העשה בלקיחה ממה שקצר וממה שאסף ואם אירע שנאבד או נשרף כל הקציר שאינו יכול עוד לקיים העשה הרי הוא לוקה מפני שעבר על לא תכלה פאת שרך ולא נתחייב בעל הבית בל"ת ועשה זו אלא כשיש שם עניים בני ברית אבל אם אין שם בני ברית אין בו לאו ועשה ומפני דרכי שלום מצווין אנו במצות חכמים לפרנס עניי עכו"ם וכן מצווין הבעה"ב והעניים שלא למחות בהן ליטול לקט שכחה ופאה אלא נטלין בכלל ישראל, אבל כשאין כאן עניי בני ברית לא צוו חכמים לזכות העכו"ם בשרה בעה"ב אלא הוא מצווה לפרנסם במצות צדקה מדבריהם.

ואין בלבי תרעומת עליך שלא הבנת דברים אלו שרוב העסק בישיבות באלו הזמנים הם בנותן מעם לפגם וריחא מילתא וכיוצא באילו ההלכות אבל מה שאני מתרעם עליך שאתה מדבר בענינים שאינך בקי בהם קודם שתתישב ותעיין בהם. וראה מה שכתב רעי מוהר"א ווייס בזה הענין ב"ת שנה ראשונה צד י"ח ויפתחו לך המעיינות בזה הענין.

עתה אעמידך על סגנון לשון פארן של ישראל הר"מ ז"ל. שאתה סבור שהבדל בדבר אם אמר צו חכמים ולא אמר מצוה סתם. דע לך שלא השתמש הר"מ בלשון זו להקטין מעלת הענין אלא להגדיל. והנני מעתיק לך איזה דוגמאות ה' דעות פ"א לפיכך צו חכמים הראשונים שיהא אדם שם דעותיו תמיד ומשער אותם ומכוון אותם בדרך האמצעית וכו'. ואח"כ כתב ומצווין אנו ללכת בדרכים האילו הבינונים והם הדרכים הטובים והישרים שנאמר והלכת בדרכיו כך למרו בפירוש מצוה זו מה הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון וכו'. פ"ו מצות עשה להרבך בחכמים ותלמידיהם וכו' וכן צוו חכמים ואמרו והוי מתאבק בעפר רגליהם וכו'. פ"ז אמרו חכמים ג' עבירות נפרעין מן האדם בעוה"ז ואין לו חלק לעולם

הבא וכו'. ה' תלמוד תורה פ"ג כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה ה"ו חלל את השם ובוזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העוה"ב לפי שאסור ליהנות בדי"ת בעוה"ו אמרו חכמים כל הנהנה מדי"ת נטל חייו מן העולם ועוד צוו ואמרו אל תעשם עמרה וכו' ועוד צוו ואמרו אהוב את המלאכה וכו'. ה' אישות פמ"ו וכן צוו חכמים על האשה שתהיה צנועה בתוך ביתה וכו' ועוד שם כיוצא באלה הרבה. אלא שאתה כותב דברים העולים על רעיונך ואינך בודק אחריהם אם כוונת אל האמת אם לא ואתה מאמין בך וברעיונות העולים על רוחך.

עתה אפנה אל מה שהשגת עלי בדברים שלא כתבתם רק להגדיל תורה ולהאדיר שהרי כבר אמרתי שמי"ש אין קוברין וכו' הוא במערה אחת ואין צורך להכפיל הדברים. אמרת כיוון שמילאוהו עפר לא הוה רשות אחרניא ונייט ושכיב הייתי כד אמרית להא שמעיתא. בא ואראך שלא העמקת לא י' טפחים ולא טפח בדברים הללו. דע שכל מה שצריך לידון הוא אם לקבור רשע אצל צדיק אבל אם כבר נקבר או שנקבר ברשות אחר ואח"כ נהיו לרשות אחד וראי דאסור לפנותו כשאר מתי ישראל שאין הברל בין מת מתוך רשעו לנהרג מתוך רשעו כיון דכי הוו צערא דקברא פורתא הוה ליה כפרה ועבדיך קרינן ליה כמבואר למעיין בסוגיא דסנהדרין שם. וע"כ נוכל לקברו בהפסק רשויות ואם בסוף יתאחדו הרשויות מכי הווי צערא דקברא פורתא הווי ליה כפרה ותו לא הוה רשע. ועיין בדבר היטב ולא תהיה מבוהל להשיב שזה הענין הוא דק מאד ובנקל יבא אדם למעות בו בהשקפתו באילו הדינים בלי עיון דק.

ומה שתפסת עלי בענין ד"א אילו דקדקת בלשוני שאמרתי אם נבא להחמיר וכו' וכהאי הלכה וכו' לא היית תופס עלי. אבל שכחת כשכתבת דבר זה מה שהבאתי מהב"ח ובתוך כדי דבור נזכרת עליו לאמר עלי שקר ענה בדברי הב"ח וכו'. ראה איך כתבת אילו הדברים כאדם מבוהל פוק חזי במאמרי ע"ז הענין מחברת ג' צד ס"ז אם לא העתקתי שם סיומו כיון שמצאם הרוגים יחד וכו'. אמנם גם תראה שם שכתבתי עליו שהיא הכניס גם בדברי הרמב"ם במצאם הרוגים מה שלא עלה על דעתו מעולם. ועכ"פ נלמד מדבריו שפירוש קוברין מתי עכו"ם עם מתי ישראל הוא שיכול לקבור מתייהם בקברי ישראל בחצר אחד וכמו שכתבתי שם צד ס"ח.

ואת והב בסופה הבאת דבר אחד מפי ירידך וחבירך ומבין ריסי עיניך ניכר שבאת להתפאר עלי להיות חבירו של חכם יושב בשבת תחכמוני. ומסופק אני מאד אם ידע לך תורה בדבר זה. השמעת מימך שיאמר מן כלה בלשון רבים כלי לפרש כאמר סתום מבלי ראייה. וחוקה הוא לת"ח זה שלא הוציא מתי דיבור שאינו מתוקן. או שהביא ראייה לדבריו או שאמר שצ"ל ומכניסין כלות גוים ואתה לא הבנת מה ששמעת.

הנה גמרתי להשיב לך על טענותיך ועתה דבר לי אליך על שאונך והתרונך עלי. אני לא באתי בגבולך ואתה באת בגבולי ומתחלה בעלילה באת עלי ובלשון מכוערת מלאה גירופין. כה תאמר צד ג' מי נתן למשסה תורת משה ודברי חכמינו לבוזים וכו' אם באמת כוונת כאמרי חכמינו כפי שפרטם הרב מא"ש דרכי שלום שאמרו דרכי עקלקלות הן. שם צד ד' כללת את רעי עמדי וכתבת שטרם עסקם בדברי חכמינו כבר שפטו ברוחם הדבר להחירא וכו' ומאז והלאה עקמו דעת הש"ס לדעתם. שם צד ז' כתבת על דברי היש מי שיאמר דבר כזה שאין לו שחר. שם צד ט' כתבת דברי הרב מא"ש בטלין ומכושלין לא שרירין ולא קימין. וכי כך היא שיחתן של ת"ח אם קרות לא שנית ואם שנית לא שלשלת ואם שלשת לא שמושת ת"ח ללמוד מדותיהם ודיעותיהם. ראה כמה חירופין ובזיונות כתבת במאמריך זה שקראת תשובה תנינא. אך פיד הכשילך בתוך כדי דבור ואמרת לא אהיה פורת כבוד הרב ולא אשמח בקלונו. סמוך אני במשענת האמת כי בדברי קיקלון

כאלה לא יפחת כבודי ולא תשמה בקלונני. ואלו השבת על דברי והראית לי איוו מעות שמעיתי בה והיו דבריך כדרך ת"ח שנוחין זה לזה בהלכה ולא באת לחשרני במה שאין בי הייתי מקיים דברי כפי ידיעתי ואם הייתי רואה שבאמת מעיתי הייתי מודה ברם דברים שאמרתי לפניכם מעות הם בידי. וכל ורעי ומכירי ועירוני שדברי בנחת נשמעים שוף אכריסא ועול שוף אכריסא ופוק ואפי' תיגוק דלא חכים ולא מפש יכול להחזיר אותי. וכמה פעמים תמצא בספרי שאני מודה דלא אתפרש לי. אך אתה באת בחירופין לחשרני כמו שאתה כותב שטרם עסקו בדברי חז"ל כבר שפט ברוחו הרבר להתירא מפני שענינו נשואות אל חכמי עם ועם דת ודת והוא מעקם דעת השי"ם שיהיה מסכים עם האומרים ברוק ברק על דת משה וישראל וכו'. ואילו הדברים הם ממכתבך הראשון על כן באתי להשיב לך במחברת ששית וצא ובקש בכל תשובתי אם תמצא בה מלה מגונה אחת.

ועתה דע לך שבאמת לא באתי ולא אבא לערב עצמי במחלוקות וחילוקי הכתות שבמונו ששנאוי נפשי המה כולם יחד. שנואים עלי דברי גאון הרחוקים מדרכי התלמוד ונתיבותיו ואפי' מסוגיא אחת על בוריה ואומרים על עצמם חכם אני כר' עקיבא וגם לי לבב כאביו ורבא. שנואים עלי חרפות וגידופים כלפי גדולי ישראל כר' יוסף קארו וכר"מ איסרלס אשר בטוהר רוחם קדשו כל עתותם ומסרו נפשם לטובת עמם. ויותר מהמה שנואים עלי אותם המעוטרים בתפילין ומעוטפים במליתות ואין נפש ישראלית שולטת בהם ואינם אלא כנוי המניה תפילין וכנוי הלוש ציצית. כי כל מי אשר נפש ישראלית שולטת בו ידע וירגיש בלבבו מה היא שאמרה תורה וה' האמירך ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה לתהלה ולשם ולתפארת וגו'. כי היא לא כוונה להיותנו עליון בממשלה ובתגבורת המלחמות וכיבוש הארצות או בעושר ובנכסים כי אם במעלות ובמדות נהיה לתהלה ולשם ולתפארת וכמ"ש במקום אחר ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה. וכבר התכרמר פארן של ישראל הר"מ ז"ל בפ"י המשנה שלו במשנת חלק כנגד אלו שגורמין בחסרון דעתם גנות חכמי ישראל ואמר. וזו הכת עניית הדעת יש להצטער עליהם לסבלותם לפי שהם מכבדין ומנשאין החכמים כפי דעתם והם משפילים אותם בתכלית השפלות והם אינם מבינין זה וחי השם ית' כי הכת הזו מאבדים הדרת התורה ומאפילים וזרה ומשימים תורת ה' בהפך המכוון בה לפי שהשי"ת אמר בתורה התמימה אשר ישמעון אל כל החוקים האלו ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה והכת הזאת מספרים משפטי דברי החכמים ז"ל שכששומעין אותן שאר האומות אומרים רק עם סכל ונבל הגוי הקטון הזה וכו'. ואם שהוא דבר שם בענין ההגדות (ואולי צ"ל מספרים מפשטי) הנה דבריו מיוסרים אמקרא שנזכרו בו החוקים כי באמת נעימים הם חוקי חז"ל אלא שעניות הדעת כנוולתן ומי גרם להם לישראל שזהו מנוולים ומטופשים לפי שלא היו בונים בד"ת. ומי שנפש ישראלית שולטת בו הוא אוהב את עמו ואת חכמו והוא יחזה בנועם דברי חז"ל דבוריהם והלכותיהם. וחזין כמה שהכריח הצורך והאונם בהם אשר ההכרח לא יגונה ולא ישובח הם נעלים ועליונים במעלות ובמדות מחוקי כל עם ועם ודת ודת. ואיש כזה יתעב כל אלו שקראום הם ז"ל חסיד שוטה. ופירשם הר"ם ז"ל בפ"י המשנה שלו ואמר. חסיד שוטה אמרו בנמרא שענין זה הוא המדבק בניווול ומדקדק על עצמו עד שהוא כבר בעיני בני אדם ויעשה מעשים שאינם מחוייבים כאילו הוא שוטה בחסידותו ואמר בנמרא שבת ירושלמי מי שהוא פטור מדבר ועושהו נקרא הדיוט. ואלו הם בכלל מבלי עולם או מבלי עולם שאילו הדברים כפסידין מציאות האדם ע"כ. כל אלו מכלים העולם בכללו אמנם פורענותם של ישראל כבר אמר רבי אין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ (ב"ב פ"ק) ואמרו בא לעולם כוונתו על ישראל (ומלת לעולם הוא בשילוח כמו אתו כולי עלמא לאפיה ובוה מיושב מה שרמו הגרי"ב). ואינני צריך לבאר עוד מי הם הנכללים בשם ע"ה כי הם כולם שקראם הר"מ ז"ל כת עניית הדעת שהם גרמו

וגורמים פורענותם של ישראל. ועליהם אמרו חז"ל לא זכה נעשית לו סם המות. וכל באי בית מדרשינו יודעים שאני מנשא ומגדל כבוד חז"ל אשר אינם צריכים להגדלתי וכי מגמתי להראות נעימות דתי ישראל וחוקי חז"ל אשר אינם צריכים לסהרתי אבל המון העם השומעים הם נצרכים לכך. ולתכלית זה המכוון כתבתי זה המאמר כמו שהודעתי במבואו ואמרתי ואפשר שיגרום סיפור מאורע כזה עלולה כנגד דתי ישראל וכו'. ואילו זכות והבנת מה שאמרו חז"ל אילו ואילו דברי אלהים חיים היית עושה כמו שעשה רעי ה' יאריך ימיו והיית אומר נכונים הדברים להלכה אבל לא למעשה והיית מראה טעם לדבר. ודע מה שאמרו אילו ניתנה תורה תתוכה לא היתה עמידת רגל וכו' (פסיקתא רבתי פכ"א) והבן מה שאמרו ומי כהחכם יודע פשר דבר אלו ישראל הכתיב רק עם חכם ונכון וגוי' שיודעים לדרוש את התורה מ"ט פנים טמא ומ"ט טהור (שם פ' פרה) והעמד לבך והבין מ"ש בעדיות שאם יראה ב"ד את דברי היחוד ויסמוך עליו ואז תבין ההבדל שבין תורת אלהים חיים אשר היא סם חיים ומין תורת אלהים מתים אשר היא סם המות.

ואחר כל כוונתי להראות האמת שנתקיים בחכמינו ז"ל ולתתך עליון וגוי' שהם נעלים ועליונים במעלות ובמדות מכל עם ועם התנפלות והתגוללת עלי והתחפשת באדרת האמונה ע"כ יצאתי להשיבך ולא השבתי רק כפי ההכרח. ואלו באתי לגנות אותך כבר הייתי מדקדק אחרוך בכל מלה ומלה ד"מ שאתה כותב ג' פעמים נצתינו צד ו"א וט"ו והיא מלה אשר לא ידע אותה לא קראי ולא רבני שלא בא ממנה ההתפעל במקרא והרבנים עשו אותו ע"ד צדק נצטרק וכמו שאמרו מן צמק מצטמק ומן צרך מצטרך כן אמרו נצטווה. אך אמרתי שנגת פליטת הקולמוס היא. וכיוצא בזה היה לי הרבה בין בענין ובין בלשון. אבל מה שכוונתי הוא להציל חוקי חז"ל מדופי ובוה הארכתי אבל על דברך הוכרתי להעיר את הקורא שאינם כדאים להשיב עליהם. וכמדומה הייתי שתכוה בחמין ולא נכוית ע"כ הוכרתי בעת לחמי חמין. בכל זאת האמין לי שאין בלבי שום שנאה ותחרות עליך ויודע אני להוקיר אותך כי שמעתי עליך שבעל ממון אתה ואעפ"כ אתה עוסק בתורה ומי יתן וירבו כמותך בישראל והמאור שבה יחיוך למוטב שלא תלמוד לקנתר ותזכה ג"כ שלא להיות בעל ממון לבד כ"א ג"כ עשיר במדות כמו שפ' הר"מ בפ"ז מח' פרקיו. אך זאת אבקשך שלא תטרדני עוד בדבר זה והיה שלום. הכותב לכבוד חכמים ולכבוד האמת.

עבד לעבדי התורה

מא"ש.

דברים אחרים.

(1) בספר היוחסין סדר האמוראים אות ח' מובא "רב חביבא בריה דרבינא", ועל זה כתב בעל סדר הדורות "לא מצאתי" ולדעתי אין כוונת היוחסין שרב חביבא היה בנו של רבינא, כי אם שהיה לו עסק עמו, ונזכרו ביחד בנמרא, וזה בנדה ס"ו א' כי שם יש "רבינא איעסק ליה לבריה בי רב חביבא א"ל סבר ליה מר למכתב כתובה וכו'" וגם אם לפנינו יש רב חביבא במקום רב חביבא, טעות היא זאת, ולפני כל הראשונים היתה הגירסא רב חביבא, וכן היא ברין על הרי"ף, וברא"ש, ובאור זרוע וברוקח, ובראב"ד ובה"ג, ולפי שלפני בעל סה"ד היתה כבר גירסא החרשה המוטעת, לכן לא מצא זאת, וגם לא ידע מהגירסא הנכונה, כי לא הביאה בהגהות הש"ס שלו בערך חנינא.

ועתה נחקור על המעשה המסופר שם, שרבינא רצה לקחת בתו של רב חביבא, לבנו לאשה, ויער ביחד עמו יום הרביעי לכתוב הכתובה, וכשבא היום חזר רב חביבא ואמר שרוצה להמתין עוד שבועה ימים, וכאשר שאלוהו רבינא על מה זה, השיבהו, מפני שהכלה מיום שתבעה להנשא צריכה לישוב ז' נקיים, ויש

תמיהא גדולה, מדוע לא אמר זאת בתחלה מרם שנקבע היום לכתובת הכתובה? ואם נשאל אם אחר שבעה ימים נשא אותה בנו של רבינא המיועד לה, מי יטול ספק בזה, אם רצו כבר לכתוב שבוע קודם לזה הכתובה? אבל מצאנו בהדיא שלבסוף לא לקחה לאשה, וזה בכתובות (ח' א') רבינא איעסק ליה לבריה בי רב חביבא, וברוך משעת אירוסין (שהשמחה במעוננו) אמר קים לי בגווייהי דלא הררי בהו, לא אסתייע מילתא והררי בהו. א"כ מי יודע אם העיכוב של ז' ימים לא היה רק תואנה. שרב חביבא מאן לתת לו בתו וע"כ הדהחו מיום אל יום, במרם גלה לו האמת. ועכ"פ נעלם מבעל סה"ד הגמרא בכתובות, או לא פירש דברי היוחסין כמו שפירשתי.

(2) בתוספות ברכות (מ"ו:) ד"ה מצוה דרבים שאני, מכאן קשה לה"ג דפ"י . . דאבילות נהג . . ולא אתי י"ט האחרון דרבנן ורחי אבילות דאורייתא . . דהכא חזינן דאתיא תפלה דרבנן ורחי קרא . . וכן משמע נמי בריש כתובות גבי חתן . . ומרשבעת ימי המשתה מבמלין אבילות דאורייתא כ"ש י"ט שני עכ"ל. ועל זה הקשה המהרש"א מאי עשה דמצוה דרבים איכא בז' ימי המשתה של חתן טפי מבאבילות דחתן ע"כ נראה מזה דסבר שגם בכתובות הטעם מפני מצוה דרבים, אבל רש"י פ"י שם (דף ד' רע"א) וכיון דתלה עליו חתונה הויא לגבי כרגל ולא אתיא אבילות וחייל, א"כ אין הטעם משום מצוה דרבים אלא מפני שהחתונה היתה קודם לאבילות. ובאמת זאת ג"כ דעת התוספות הנ"ל בברכות, והדבור הזה מחובר משני חלקים וממחברים שונים, הראשון הוא מרבינו יהודי מפר"ש"ש וזה הקשה על הה"ג מזה שר"א שחרר עבדו כדי להתפלל בצבור, משום שתפלה היא מצוה דרבים, א"כ חגיגת הרגל אף ביום האחרון, אע"פ שהיא רק דרבנן, מ"ע היא מצוה דרבים ודוחה גם אבילות דאורייתא, אבל מה שכתבו, "וכן משמע נמי מריש כתובות וכו'. זה מר"ת אשר הוא נגד הה"ג מטעם אחר, וסובר כמו שהאכלות אינה חלה על החתן אם התחילו ז' ימי המשתה, כך אינה חלה אם התחיל הרגל, גם אם הוא י"ט האחרון שהוא רק מדרבנן. וכל זה מפורש במרדכי מועד קטן ריש הלכות אכלות, וא"כ אין מקום לקושי המהרש"א.

(3) להצדיק את ראש הפייטנים, ר' אלעזר ב"ר קליר נגד איש ריבו הראב"ע אודות המלה אנסיכה בפיוט מוסף יום ראשון של ר"ה, נסה חכם א' בגליון ל"ט שנת כ"ב מהצופה להמגיד להוסיף הגהה על הגהה, ויען שהמפרש רו"ה כתב שמצא בכ"י אנסכה, הלך החכם הנזכר עוד צעד אחד הלאה ורצה להגיה אנסכה בגימ"ל. ואני אחרל מלדבר נגד ההשערה הזאה מטוב ועד רע, ובפרט שרוח בעל ההשערה בעצמו אינה נוחה הימנה. והוא אמר עם הספר שכתב זה רק לפי שעוד לא נמצא, כעדות הג' שייך בתולדות ר"א הקליר הערה כ"ב, עד כה פרקליט אחד אשר הסיר עצומות שטנו מעליו, ובאמת אף אם החריש החכם הג"ל ממה שכתב הג' שייך להתנצלות הקליר בתולדותיו הערה ח', מוכרחים אנחנו לומר, שגם זה לא הצליח במאמרו להגן ולהליץ בעד הקליר, כי לא ירד לסוף דעתו של ראב"ע. הגאון הג"ל חשב כי תלונת הראב"ע היא, בעבור שהפייטן כתב אנסיכה בנו"ן שלא כמשפט מסרי פ"א נו"ן אשר בעתיד הכה בלא נו"ן כמו אגיש ולא אנגיש, וע"ז כתב שר"א הקליר תפס דרך דקרוק האשכנזים כמו רש"י והערך, אשר שמו לשרש רק ב' אותיות או גם רק אות אחת, ולכן דמה הקליר שנוכל להוסיף ג"כ בעתיד הנו"ן והו"ד, ולומר אנסיכה מלכ"י, כמו שנוכל לגרוע הנו"ן והו"ד גם בעבר גם בעתיד ולומר אסך, סכתי לפי דרכו עכ"ל הגאון.

אבל במח"כ לא זאת היתה כוונת ראב"ע, אם רק זאת היתה שגת הקליר שכתב אנסיכה בנו"ן, היה סולח לו, הלא הוא בעצמו מכאן שם הפסוק ולנפיל ירך, שנמצא גם בכתבי קדש גם בעתיד מחסרי פ"א נו"ן, לפעמים אות האחרון על דרך השלמים. אבל תלונת הראב"ע היא אודות בנין הפעיל אשר השתמש בו הקליר במלת אנסיכה תחת בנין הקל, אשר הוראה אחרת לו כי רק בבנין הקל

הוראת השרש נסך לשון משיחה כמו נסכתי מלכי, אבל בבנין כבר הנוסף הוראתו לשון יציקה כמו הסך נסך או בל אסך נסכיהם, וע"כ לא יתכן לכתוב לשון הנסכה בהוראת משיחה. אולם אם הרשות כבר נתונה להגידה, אנו יכולים לעמוד בנוסחא שמצא רו"ה אנסכה ורק לחלוף הנקודות ולנקוד אנסכה, והכל על מקומו יבא בשלום.

4) הג' ש"ר ז"ל כתב בערך מלון ע' אפטרותא אות ז' שהמדרשים פותחים תמיד בפסוק מכתובים, לפי שהיה אסור לקרות בכתובים בשבת עד זמן מנחה, והדרשות האלו היו דורשים במנחה בשבת.

וקשה על זה א' מדוע יש אתנו רק דרשות ממנחה ולא גם מה שדרשו בשחרית, ב' באיזה מקום מצאנו שהיו דורשים במנחה, כי מה שמובא מרוקח זה מקור מאוחר, ואדרבה נראה מהרבה מקומות בש"ס, שהדרשות היו לפני צהרים, כמו בברכות (כ"ח): רב אוויה לא אתא לפרקא דרב יוסף לפי שהיה צריך למעום מידי וזה אסור קודם תפלת המוספין, וע"ז פירש"י שרב יוסף היה דורש בשבת קודם תפלת המוספין, ושם (ל' א') מרימר ומר זוטרא . . . בשבתא דריגלא הווי מצלי והדר נפקי לפירקא, פירש"י שחרית קודם שילכו לבהמ"ד קורין ק"ש ומתפללין בסמיכת גאולה לתפלה, ובשבת (קט"ז): ד"ה בזמן בית המדרש פירש"י קודם אכילה היו דורשים, שלא בזמן בהמ"ד, לאחר אכילה לא דרשו משום שכרות. ג' באשר הטעם שאסרו לקרות בכתובים היה למען ישמעו הדרשות כמו שכתב רש"י במשנה ראשונה של פרק כל כתבי, וכדמשמע גם מנמרא שהיה אסור רק בזמן בית המדרש, אי"כ מה הועילו לקרותם במנחה, עם גם בעת הזאת היו דרשות.

לכן נראה לי דרך אחרת לישב כל זה, כי מצאנו שם בשבת (קט"ז): הבריייתא אע"פ שאמרו כתבי קדש אין קורין בהן אבל שונין בהן ודורשין בהן, ומפני שלא הותר בשבת לקרות בכתובים, היו דורשין בהן, וע"כ היו כל דרשות שלחם בכתובים ובשחרית ולא במנחה.

5) בטור אה"ע סי' ל"ו כתוב: קטנה שהלך אביה למדינת הים והשיאוה אחיה ואמה כתוב בשאלתות דהוי קידושין וצריכא מיאון . . . והתוס' כתבו שאינן קידושין ואפי' מיאון אינה צריכה ע"כ. ולפי שידוע כי המור הולך תמיד אחר שימת אביו הראי"ש ז"ל, נראה מה כתב זה, ומצאנו שם בקידושין (פרק ב' אות ח') וקטנה שהלך אביה למדינת הים והשיאוה אמה נישואיה נישואין . . . וכדאתי אב לא צריך לקידושין, וכן כתב בשאלתות דהלכתא כרבינא, אפי' היכא דשריך, ועוד כתב בשאלתות הא דאמרינן דיכולה אמה לקדשה, היינו היכא דשכיב אב אבל אי קיים לא יוכלו. ולכאורה משמע דחולקות השאלתות על בה"ג דמשמע דווקא היכא דשכיב אב מצי אמה לקדשה, אבל הלך למדינת לא, ומיהו מצינו למיטר דה"ה הלך אביה למדינה ובלא הלך איירי, וכמה שכתב בה"ג וכי וכל זה מחוסר הבנה, ובפרט מה שכתב שחולקות השאלתות על הה"ג, ולא שמענו עד כה מה שכתוב בה"ג. וגם מה שכתב "וכן כתב בשאלתות דהלכתא כרבינא" אין להבין, כי רבינא לא משתעי בקטנה שהלך אביה למדינה אלא בזאת שנתקדשה שלא לדעת אביה, ועוד אדרבא לרבינא קידושיה אינן קידושין ואינה צריכא לא גט ולא מיאון, כאשר נראה מתוספ' קידושין (מ"ה): ד"ה בפירושו. אבל נראה בעליל כי בהרא"ש נתערבבו הדברים, ואצל וקטנה שהלך אביה אצ"ל פיסקא, אלא זה נקשר עם הרבז קודם לכן "וכן כתב בה"ג" ועל זה קאי "וקטנה שהלך אביה" שגם זה הוא מדברי ה"ג, כמו שנראה ג"כ מתוספות שהבאתי. וגם בבית יוסף הלשון "נ"ל הרא"ש כתוב בה"ג קטנה שהלך וכי, ומה שכתב "וכן כתב בשאלתות דהלכתא כרבינא", זה צ"ל לפני "וכן כתב בה"ג" ואתי שפיר שהשאלתות שכתבו דרק היכא דשכיב אב יכולה אמה לקדשה חולקות על הה"ג שכתב שאם הלך האב למדינה והשיאתה אמה נישואיה נישואין.

אבל בתוספות הנ"ל כתבו בשם השאלות דקמנה שהלך אביה למד"ה יכולה להתקדש מדרבנן כדון יתומה וזה מתאים עם מה שכתב הטור, אבל הוא מהיפוך להיפוך ממה שכתב הרא"ש בשם השאלות. ועל דבר הסתירה הזאת כבר העיר הג' שי"ר ז"ל (תולדות ר' נתן הערה 4) ורצה להוכיח מזה שהיו ביד הקדמונים כבר נוסחאות חלוקות מספר הזה, וכתב עוד אח"כ וז"ל ומצאתי יותר חדוש עוד שבשומ"ת הגאונים. . הנקרא שערי צדק. . כתוב בבאור וז"ל ריבתא דקדושתא אמה או אחי' ועדיין קמנה ואבונה הוי בדוכתא אחרינא לא הוי קידושי' וכו'. . והוא ממש להפך מדברי השאלות שהביאו התוספ'. . ולא ידע מזה אפי' הרא"ש שמסתפק בדון זה ע"כ.

ואצלי אין ספק שהרא"ש כוון על התשובה הזאת, ואם גם כחכ "בשאלות" לא היתה כוונתו על שאילתות דרב אחא אלא על שומ"ת הגאונים, כי גם הן נקראו לפעמים בשם שאילתות כמו שהוכיח הג' שי"ר בעצמו (שם הערה 28) והראיה על זה שבסוף תשובה הזאת נמצאו הדברים שהביא הרא"ש כהווייתן, והג' שי"ר אשר הביא רישא דתשובה לא עיין בסיפא. וא"כ אין כאן סתירה בשאלות עצמן, אלא הן חולקות רק על שומ"ת הגאונים, וביחוד על רב צמח גאון מחבר התשובה הנזכרה.

אמנם אם הג' שי"ר לא ראה הסיפא, נראה שהרא"ש לא ידע מהרישא, כי הוא מסופק במאמר "היכא דשכיב אביה יכולה אמה לקדשה, אם הפירוש אינו דה"ה הלך אביה למד"ה ובלא הלך איירי, ואילו ראה הרישא היה מוצא בהדיא דקמנה דקדשתה אמה ואבונה הוה בדוכתא אחרינא לא הוי קידושין. והרשב"א בחידושיו אשר מביא המאמר "היכא דשכיב" בפירוש בשם רב אחא, מסתפק ג"כ אם הפירוש ה"ה אם הלך למד"ה או לא, ואולי ששניהם לא ראו התשובה בשומ"ת הגאונים עצמן כי אם קיצור ממנה בספר אחר, ולכן טעו והאמינו שהדברים משאלות דרב אחא. ומה שכתב הטור בשם התוספות שאינן קידושין, אינו בתוספ' שלפנינו, ולהיפך כתוב שם שר"ת הביא ראייה מה"ג שנישואיה נישואין, וקשה לומר שדעת הטור היתה על ר' מנחם מיוני בתוספ' שם, לפי שזה כתב שאסור לבעל לקיימה, והטור כותב "מ"מ אין לאוסרה עליו".

רק מצאתי בהגמ' הלכות אישות פרק ג' ס"ק י' שמביא הה"ג, ואח"כ כתב "ור"י אומר שאין נישואיה נישואין ואפי' מדרבנן" ומביא הראיה שמביא הרא"ש מקושית, הגמרא מהמשנה בריש יבמות וכולן שמתו וכו' א"כ מה שכתב הטור בשם התוספות, נראה שכוון לדברי ר"י, שאין מצוין בתוספ' שלנו.

סיני האק.

מחלוקת הפרושים ומנגדיהם בענין עבודת יוה"כ

מאת חיים אַפּפּענְהיים רב דקהל טהארן.

אם נקריב למשפט את מה שנאמר בתלמוד ובשאר ספרי דבני רב ברבר המחלוקת, שהיו בזמן הבית בין הפרושים והצדוקים, יבורר לנו, לא לבד שאלה המאמרים ע"פ רוב לא יספיקו, להאיר לנו שורש ומקור הדברים, שממנו נשתלשלו המחלוקות, אלא שפעמים הם סתומים וחתומים, ועיקר חסר מן הספר, עד שאין לאל ידינו, לעמוד על עיקר כוונת אנשי הכתות, אמנם אל תתמה על זה, שכבר אמרו חז"ל שדברי תורה פעמים עניינם הם במקום אחר, ובפרט בעניינים, אשר כבר נתבטלה פעולתם בימים מאוחרים וכמעט אבד זכרון הטעם, לא נתנו את לבם, להאריך בהם, ואין ספק שרבי הברייתות אשר העירו על מפלגות הללו, נשנו כמה שנים אחרי שכבר שקטה הריב, ומטעם זה מי שרוצה להבין את העניינים על בורין, לירד לעומק כוונת החולקים, והסיבות אשר גרמו חילוקי דיעות, צריך לשים נגד עיניו תהלוכות בני עמנו

והשכלתם בימים ההם, והשינויים אשר נעשו בדרכי החיים ועבודת בית ה', והרברים אשר נתחדשו מאיזה טעמים וסיבות, עד שמה שלא עשתה מסורת חכמים תעשה החקירה, לברר את הסתום והנעלם, וזה יועיל נ"כ להפיץ מעט אור על שאר דברים שצריכין תלמוד.

הנה בעבודת יהו"כ מצינו (יומא נ"ג) שנחלקו הצדוקים או הבייתוסים באמרם שמצוה היא, שהכהן הגדול יתקן את הקטורת מבחוי' ואח"כ יכנס לפני ולפנים, ולפי עדות האמוראים בירושלמי (יומא פ"א ה"ה) היתה מחלוקה זו כבר בימי ינאי המלך, ואף שיש לנמנם בזה, מפני שנראה שהן רק כעין דברי אנדה בעלמא, מ"מ ברור הדבר, שמחלוקה זו ישנה מאד, וכן יש לתמוד ממה שהודיעו לנו בענין זה, שלפי דעתם היתה עיקר ראית החולקים מן הקרא כי בענין אראה על הכפורת, כמבואר בבבלי (שם י"ט): שאמר צדוקי אחד כל ימי הייתי מצטער על המקרא כי בענין וגו' מתי יבוא לידי ואקיימו, והפרושים השיבו להם מן הקרא ונתן את הקטורת על האש לפני ה'. והנה אם אמת ונכון הדבר, שהצדוקים טעו בהבנת הכתובים, עכ"ז פליאה הדעת ממני, איך מלאה לבם לעות את המקראות, הלא בפירוש נאמר בקרא ולקח מלא המחתה גחלי אש מעל המזבח מלפני ה' וגו' והביא מבית לפרוכת ונתן את הקטורת על האש לפני ה', דמשמע בהרי' שיביא את המחתה ואת הקטורת מבית לפרוכת דהיינו לקודש הקדשים, ואח"כ יתקן את הקטורת ויתננה על האש, ובפרט שדרכן של צדוקים היתה, לפרש את הכתובים כמשמען, ושלא להוציאן מתוך דרש מפשרון. ואף דאיתא בירושלמי (יומא פ"א) ובספרא (פ' אחרי מות) שהצדוקים נתנו טעם לדבריהם באמרם, אם לפני בשר ודם עושין כן, לפני המקום לא כל שכן, אמנם גם זה לא יאיר לנו נתיב להבין עיקר כוונתם, דמטעם זה אין לנו רשות לסתור מה שנאמר בפירוש בתורה, וביותר יש להעיר על הרמב"ם, שאחרי שהציע בהלכת עבודת יהו"כ (פ"א) מחלוקת הצדוקים עם הפרושים בענין זה, כתב שמן השמועה למדו החכמים שאין נותן את הקטורת על האש אלא בקדש הקדשים לפני הארון, שנאמר ונתן את הקטורת על האש לפני ה', הלא הדבר נאמר בפירוש בקרא, ואמאי מצריכין עוד לקבלה, מאחר שאי אפשר לדרוש שני מקראות הללו, והביא מבית לפרוכת, ונתן את הקטורת על האש לפני ה', בענין אחרי. וכמו כן צריכין אנו ליתן טעם, למה לא הוזכרו חז"ל בשום מקום לתשובת הצדוקים את הקרא והביא מבית לפרוכת, שבו מבורר יותר שאינו נותן את הקטורת על האש מבחוי', ועוד דכתב הרמב"ם בפי' המשנה (יומא פ"א) שהצדוקים אמרו שיתקן את הקטורת בהיכל מנ"ל הא, דבתלמוד לא נזכר מזה מאומה רק שהצדוקים אמרו שיתקן מבחוי' א"כ יש לומר שסברו שיתקן את הקטורת קודם שיבא אל ההיכל, ואף שהרמב"ם רוצה להביא רא' לזה באמרו, דמשום כן משיבועין את הבקן הגדול שלא יתקן מבחוי' מפני דבאותו שעה שהוא נכנס לשם לא ה' שום אדם יכול לדעת, מה הוא עושה משום שנאמר וכל אדם לא ידו' באהל מועד וגו', אמנם גם על זה יש לדון, דהניחא למ"ד (יומא מ"ד). שפורשים מבין האולם ולמזבח רק בשעת הקטרה דהיכל, אבל בשעת הקטרה דלפני ולפנים מהיכל פרושו, מבין האולם לא פרושו, אבל למ"ד דאף בשעת הקטרה דלפני ולפנים פורשין מבין האולם ולמזבח, שפיר הוי מצי ליתן את הקטורת על האש מיד קודם שבא אל ההיכל, מבלי שיראה אותו שום אדם, ועוד אמאי לא הביאו בגמ' רא' לשיטת האומרים שפורשין מבין האולם ולמזבח רק בשעת הקטרה דהיכל, מהך דמשיבועין את הכה"ג, דנראה שלא עשו את זאת ברצון אלא מפני הרחק, כדאיתא במשנה הוא פורש ובוכה והם פורשים ובוכים מפני שחשדוהו, וכל החושד בכשרים לוקה בגופו, ובפרט דברור הדבר, שרעתן של הצדוקים היתה לפרוש מבין האולם ולמזבח בכל מקום, מפני שהם היו מדרקקים יותר בדברים חיצוניים, שהם מפני היראה והצניעות בעבודת בהמ"ק, ואף אם לא היו הפרושים מסכימים עמהם גם בענין זה, לא היו מוחין בהם, דהחולקים לא אמרו שאסור לפרוש מבין האולם ולמזבח בשעת הקטרה דלפני ולפנים, רק שאינו צריך.

אמנם נראה שמקור מחלוקת הצדוקים הי' בדברים, שנחשבו בעיני הרבה אנשים כאילו נתחדשו בבנין בית שני, ידוע הוא שכמה דברים נשתנו או שניתוספו בבית שני, הן בבנינו הן בתכניתו ובצורת הלוקו מוצאו ומבאיו, הבית אשר נתיסדה ע"י זרובבל היתה מעט מהביל מהבית אשר בנה שלמה, ובימי הורדוס נתרחב הבנין, כמו שסיפר יוסף פלאוויוס הכהן (קדמוניות סוף ספר ט"ו) וכמו כן אמרו (ב"ב נ"ג) שמקדש שני היתה גבוה ממקדש ראשון משום גדול יהי' כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון, והשנויים שמצינו עוד בבית שני, קצתן נעשו מפני שחשבו שהיו כמו כן בבית ראשון, אף שלא נאמר בפירוש בספר מלכים, או שסמכו על דכתובים שביחזקאל כגון שעשו את הדיכל צר מאחוריו ורחוב מלפניו (מדות ספ"ד) או שמצאו רמז לזה במקום אחר בנביאים, כגון שהיו קובעין שרשרות של זהב בתקרה של האולם (שם ספ"ג), או שסברו שהי' ראוי להיות כן בבית ראשון, כמבואר בובחים (ס"ב). שנללה לאנשי כנסת הגדולה מה שלא נללה לשלמה, משום דקרא אשבח ודרש, ופירש רש"י דשלמה המלך לא הבין לדרוש את הקרא בענין זה, והם הבינו, וקצתן מפני שנסתפקו, איך היתה בבית ראשון, כגון הך דאמה טרקסין שלא ירעו, אם חשיבה בקדש הקדשים או בהיכל, ונחלקו רבנן ור' יוסי, איך יצאו מדי ספק זו בבית שני (יומא נ"א), וקצתן מפני שחשבו שאינו רק לנוי בעלמא, לפאר ולרומם בבית הי'.

והנה מצינו ביומא (נ"ד). שבבית שני היתה ג"כ פרוכת כדי להבדיל בין האולם להיכל, אמנם אינו מבורר, אם חשבו שהיתה ג"כ בבית ראשון או לא, הן אמת שמדבריו ר' יורא יש ללמוד שהיתה ג"כ בבית ראשון, אמנם לדעת ר' נחמן (כתובות ק"ו). נראה ברור, שלא היתה הפרוכת רק לנוי בעלמא או משום צניעות, ואינה מצותה בכך כמבואר בפ"י רש"י ובשיטה מקבצת שם, יהי' איך שיהי', למדנו מזה שהיתה פרוכת בין האולם להיכל, וכ"כ יוסף פלאוויוס (מלחמת היהודים ספר ה' פ"ה) וכן העתיק הרמב"ם בהלכת כלי המקדש (פ"ז הלכה י"ז) רק דפליגי, אי היתה מצותה בכך והיתה ג"כ בבית ראשון, או אם נתחדשה בבית שני מפני הכבוד או משום צניעות, וכמו כן היתה פרוכת בפתחו של האולם¹), והנה הצדוקים נראה שחשבו שהך פרוכת המבדלת בין האולם להיכל היתה מצותה בכך, והיתה ג"כ בבית ראשון, ומטעם זה סברו, דמן הקרא והביא מבית לפרוכת אין ללמוד שהבהן הגדול יתקן את הקטורת בקדש הקדשים, דיש לומר, דמבית לפרוכת היינו ההיכל, משום דגם שם היתה פרוכת כדי להבדיל בין האולם להיכל, לכן דרשו את הקרא כי בעגן אראה על הכפורת, דהכה"ג יתקן את הקטורת בהיכל ואח"כ יכנס לפני ולפנים, ובפרט דלפי דעתם היתה עבודה כזו דרך כבוד כלפי מעלה, ומשוי"כ לא השיבו להם הפרושים מן הקרא והביא מבית לפרוכת משום דיש לומר מבית לפרוכת היינו ההיכל, ואין ספק שקצתן היו נוטים ג"כ לדיעה זו שהך פרוכת בין האולם להיכל היתה מצותה בכך כמו שאבאר לקמן, ומטעם זה היתה עיקר ראייתם לתשובת הצדוקים מן הקרא ונתן את הקטורת וגל ולפ"ו שפיר קאמר הרמב"ם שהצדוקים חשבו שהכה"ג יתקן את הקטורת בהיכל, אמנם מפי השמועה למדו חז"ל שאין נתן את הקטורת על האש אלא בקדש הקדשים דלא תאמר דהך והביא מבית לפרוכת היינו ההיכל אלא הפרוכת המבדלת בין ההיכל לקדש הקדשים.

וע"פ דברים הללו יבוררו לנו הברייתות שבספרא (פ' אחרי מות) שהן קשין לדולמן, רק שאינן מסכימות עם חשקלא וטריא שבתלמוד (מנחות כ"ז): דאיאת בספרא (שם פ"א י"א) מבית לפרוכת להזהיר על כל הבית יכול על כל הבית במיתה ת"ל על פני הכפורת, על פני הכפורת במיתה ושאר הבית באזהרה וכתב הראב"ד להזהיר על כל הבית פ"י בהיכל ושלא יבא שם ביאה ריקנית, מדכתיב בית משמע כל הבית שפרוכת בתוכו עכ"ל מי לא ירגיש שפ"י זה דחוק מאד, והרב בעל מסורת התלמוד כתב, דברייתא אתיא כר' יהודה דסבר (מנחות שם) דגם בקדש הקדשים אינו אלא

¹ עיין מ"ש הר"ע מברטנורה והרמב"ם בפ"י המשנה (תמיד פ"ז משנה א') ודברי תוספת יו"ט שם תמוהין וכבר העיר בזה כמשנה למלך בהלכת כלי המקדש (פ"ה הל' י"א).

בלאו, רק על פני הכפורת הוא במיתה, אמנם גם על זה יש להשיב דברייתא שלפניו בספרא נאמר אל הקדש לרבות שאר ימות השנה פי' משום דהקרא אל הקדש מיותר הוא, הא לר' יהודה אינו מיותר, דאי הוה כתוב רק אל יבא מבית לפרוכת הו"א דרק מבית לפרוכת באזהרה אבל בהיכל אפי' לאו ליכא, וגם לרבנן דסברו בהיכל באזהרה ובקדש הקדשים כולו במיתה צרכינן דך קרא אל הקדש, רק שהקרא מבית לפרוכת הוא מיותר, ולפי דברינו אתא שפיר, דהתנא דברייתא סבר דמבית לפרוכת היינו הפרוכת המבדלת בין האולם להיכל, לכן דרש מבית לפרוכת להזהיר על כל הבית, יכול על כל הבית במיתה ת"ל על פני הכפורת דלרבנן כל חלל קדש הקדשים על פני הכפורת מקרי א"כ הקרא אל הקדש מיותר הוא ומשוי"כ דרש את הקרא לרבות שאר ימות השנה, ומטעם זה הפריד בעל הטעמים את המלות מבית לפרוכת מן המלות על פני הכפורת ע"י אתנח, וראיתי²) בשם החכם שר"ל שנתן טעם לזה באמרו דבעל הטעמים סבר כו' יהודה, אמנם גם לפי דברינו יבורר כוונת בעל הטעמים על נכון. ואל תשביני דלפ"ז החזיק תנא דברייתא בדרשת הצדוקים, ז"א הכוונתו היתה בהדעת נוטה לומר דהך אל יבא וגו' מבית לפרוכת היינו ההיכל דאל"כ הקרא אל פני הכפורת מיותר הוא.

לקוטים

מדרש אלה הדברים זוטא הנמצאים מפחרים במקומות שונים בילקוט, גם מדרש אחר מפרשת דברים עפ"י כתב יד מאוצר הספרים במינכען, וגם לקוטי מאמרים מרבינו בחיי שהביאם ממדרש דברים ואינם נמצאים לפנינו בנדפס. נאספו יחד עם קצת הערות ותקונים ומראה מקומות מתנ"ך ופתח דבר בראש, ממני שלמה באב ע"ד.

(המשך.)

י"ד, ד"א לעולם ה' דברך נצב בשמים, וכי בארץ אין דבריו של הקב"ה נצב, שהוא אומר דברך ה' נצב בשמים, ומהו נצב בשמים, אלא אותו הדבר שאמר לאברהם אינו נתקיים, ומה כתיב שם ויוצא אותו החוצה (בראשית ט"ו ה'), ר' יודה בר סימון ר' חנון בשם ר' יוחנן אמר העלתו הקב"ה למעלה מכיפת הרקיע, (ו"ז) ואין החוצה אלא השמים, שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות (משלי ח' כ"ו) אמר לו הבט נא השמימה, ר' שמואל בר יצחק אמר אין אומרים הבט, אלא מלמעלה למטה, שנאמר הבט מן השמים וראה (תהלים פ' ט"ו), וכיון שיצאו ישראל ממצרים ובאו למדבר, ראה אותן משה בכל אותן האכלוסין, אמר להם משה הרי עכשיו נתקיים אותו הדבר שאמר הקב"ה לאברהם איביכם הבט נא השמימה, לכך נאמר הבט נא השמימה.

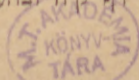
ט"ו, ד"א ה' אליהם הרבה אתכם (נ"ח) זש"ה ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב (משלי כ"ד כ"ה), ר' שמעון בן לקיש ור' יוחנן, ר"ש בן לקיש אומר ולמוכיח אינו אומר כן, אלא ולמוכיחים, ר' יוחנן אמר עליו תבא ברכת טוב, אינו אומר כן, אלא ועליהם תבא ברכת טוב, על המוכיח ועל המוכיחים, מהו

² ר"א בערלינער יאהרעסבעריכט דעס בערלינער ראבבינערסעמינארם שנת תרל"ט.

(נ"ו) ר' יהודה בר סימון ר' חנון בש"ר יוחנן אמר העליהו הקב"ה למעלה וכו', כ"ר פט"ד אות י"ב, ושם הגי' ר' יהודה בש"ר יוחנן.

(נ"ז) ואין החוצה אלא השמים, כ"ר שם במזמור שלפניו בשם ר' יהושע דסכנין. (נ"ח) זש"ה ולמוכיחים ינעם, עיין דב"ר פ"א אות י"ט שהביא הכתוב הוה לראיה ע"ש.

ברכת טוב, ר' יודה ור' נחמן ורבנן, ר' יודה אומר בברכותיו של הקב"ה שנקרא טוב, שנאמר טוב ה' לכל (תהלים קמ"ה ט'), ר' נחמיו אומר ברכתה של תורה שנקראת טוב, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד' ב'), ורבנן אמרין ברכתו של משה שנקרא טוב, שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא (שמות ב' ב') והיכן בירכן, בסוף משנה תורה, מאחר שהוכיחן אלה הרברים, וכיון שקבלו תוכחותיו ואחיב ברכו, אמר הקב"ה משקבלו תוכחות של משה יקבלו בברכותיו, ומה ברכו ה' אלהיכם הרבה אתכם, ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים (דברים א' י"א), לפיכך ועליהם תבא ברכת טוב, מהו הרבה אתכם, רוברב אתכם יתר מן דיניכון את מוצא אומר בן עזאי און כלבו של ישראל יפה מן דיניכון של ישראל, כיצד בא אדם ואמר לחבירו מחליף את עמי ונוטל גדי הזה ונותן לי הכלב הזה, אמר לו הן עד שהן עומדין בא אחר ואמר לו טול לך שנים, בא אחר ואמר לו טול לך שלשה, בא אחר ואמר לו טול לך ארבעה, לא קבלו עליהם, נכנסו לדין אצל הדיין, ואמרו את הרבה, התחילו הדיינין אומרים יחלקו את הכלב לארבעתן, ישול זה אחד מארבעה לכלב, וחכמים אומרים אין הדין אלא של ראשון, וחלקו אותו לארבעה בני אדם ומצא משה את הדין, ונותן לאחד יותר מחבירו און אחת מן הכלב, ומה נעשה לדיינין מאברין נפשותיהם ונפש בניהם וכל שלהם, מי גרם להם לכך, שנתן לזה יותר מזה, הוי אונן של כלב יפה מדייניהן, הוי ה' אלהיכם הרבה אתכם יותר על דייניכון, אימתי הרבה אתכם הקב"ה במצרים, שכן הוא אומר על ידי יחזקאל רבבה בצמח השרה נתתך (יחזקאל י"ו ז'), כיצד אלא בשעה שגזר פרעה ואמר כל הבן היולד היאורה תשליכוהו וגו' (שמות א' כ"ב) ומה היו עושות בשעה שהיתה בת ישראל מרגשת בעצמה קרובה לילד, היתה יצאת לשרה ויולדת, וכיון שהיתה יולדת היתה תולה עיניה כלפי מעלה, ואומרת אני עשיתי את שלך, אמרת פרו ורבו, אף אתה עשה שלך, ומה היו המצרים עושין כשהיו המצריים רואים את בנות ישראל ויצאות לשרה לילד שם, היו יוצאין ויושבין כנגדן מרחוק, וכיון שהיו בנות ישראל יולדת ונכנסות להן בעיר, היו המצריים נוטלים אבנים והולכין להרגן, והיו התינוקות נבלעין בשדה, וחזורין ונראין מרחוק, ושוב היו נבלעין וחזורין ונראין להם, עד שהיו המצריים מתיגעין והולכין להם, והיאך היו התינוקות חיון בשדה, איך לוי שני מלאכים היה הקב"ה מוסר לאחד מהן, אחד להרחיצו, ואחד להלבישו, ונוקק להניקו ולהסך אותו שנאמר ויניקוהו רבש מסלע (דברים ל"ב י"ג), וכן הוא אומר וארחצך במים ואלבישך רקמה (יחזקאל י"ו י'), איך חייא הגדול לא המלאכים היו עושין להם כן אלא הקב"ה בכבודו, שנאמר וארחצך, אילו אומר וארחיצך, הייתי אומר שמא על ידי מלאך אלא כתיב וארחצך, ישתבח שמו של הקב"ה בכבודו היה עושה להם כך, והיו התינוקות גדלים בשדה בצמחים הללו, והיו מתגדלים ונכנסים עדרים לבתיהם. הוא שיחזקאל אומר רבבה בצמח השרה נתתך וגו', והיאך היו מכירים לילך אצל אבותיהן, אלא הקב"ה היה נכנס עמם, והיה מראה לכל אחד ואחד בית אביו, ואומר לו קרא לאביך פלוני ולאמך פלונית אין את זכורה כשילדת אותי בשדה פלוני ביום מקודם ה' חדשים, והיא שואלתו ואומרת לו מי היה מגדלך, והוא אומר לה בחור אחד, (נט) קוץ אחד נאה, שאין כיוצא בו והרי הוא בחוץ והוא הביאני לכאן, והיתה אומרת לו בוא והראהו לי, והיו יוצאין ומחזרין בכל המבואות ובכל מקום, ולא היו מוצאין אותו, לפיכך כשבאו לים וראו אותו היו מראין לאמותם באצבע ואומרין להן זה הוא שגדלני, זה אלי ואנוהו, הוי רבבה בצמח השרה נתתך, את מוצא כיון שגזרו המצריים הגזרות על ישראל איך יהושע מלמד שחזרו המצריים על כל האומניות לראות איזה אומנות ממעטת מפריה לרביה, ולא מצאו אלא מלאכת הרישה, איך שמעון בן יוחאי למה נקרא שמה חרישה, שהיא מחרשת את הגוף, והן גזרין על ישראל ויוצאין ויושבין בדין בהן ונותנין לבנים בשדה, אעפ"כ היו נכנסין לבתיהם

וישנים בבתיהם ונזקקים לפריה ורביה אמרו המצרים הוּו שלא גזרין כלום אלא בכל מקום שעושין מלאכתן שם יהיו ישראל ישנין וכן עשו. (כ) א"ר שמעון בן הלפתא היו בנות הקדושות יורדות למלאות מים מן היאור, וכיון שהיו יורדות לשאוב, היה הקב"ה מוטן להם דגים, והיו נכנסין לתוך כדיהם, וכיון שהיתה עולה, היתה מוכרת ולוקחת יין ושמן ומבשלת ויוצאת אצל בעלה בשדה והמראה בידה, והיו אוכלין ושותין, ומשהיו אוכלין ושותין הרי אומרת לו בוא ונראה מי נאה ממך עד שהיתה מרגלת אותו לתאווה והיה שוכב עמה, ומיד הקב"ה פוקדה, (כא) יש שהוא אומר שנים בכרם. ויש שהוא אומר שישה, ויש שהוא אומר עשרה ויש שהוא אומר שנים עשר, שהוא דורש פרו וישרצו, מי שהוא אומר שישה אומר פרו אחד וישרצו אחד ויעצמו אחד במאוד מאד הרי שישה, מי שהוא אומר עשרה עושה פרו שנים וישרצו שנים וירבו שנים ויעצמו שנים במאד מאד שנים הרי עשרה, הוּו פרו וישרצו, א"ר חנינא דצפרין שרוצה הכתוב כאן, (כב) אין לי אלא או גדול שבשרצים או קטן שבשרצים, הגדול שבשרצים זה עכבר אינו יולד פחות משישה, והקטן שבשרצים זה עקרב אינו יולד פחות משישים, אמר להם הקב"ה ורעו של אברהם שאמרתו לו כה יהיה זרעך, מתמעטין כך חשבונן למעטן חייכם, וכאשר יענו אותו מה אמרתם פן ירבה חייכם וכן יפרץ עד היכן, א"ר שמעון בן לקיש עד ויקוצו מפני בני ישראל, היה מצרי מבקש לעמוד עם חבריו והיה רואה אלף מישראל עד שלא היה רואה את חבריו עד שהיה נותן ידו על חוטמו מבקש כולו לשמוט את נפשו, והיה אומר או מפני האומה הוּו מה מרובה היא שאמר הקב"ה ליהזקאל רבבה כצמח השרה נתתך, וכשיצאו ישראל ממצרים והיו מהלכין מחיות לחיות דגלים דגלים ראה אותם משה ואמר להם ה' אלהיכם הרבה אתכם, היו זכורין שהקב"ה הרבה לכם במצרים כשם שהבטיח לאברהם אביכם.

מז. והנכם היום. ר' חנינא בשם ר' יוסי בן זימרא ור' יודן בשם ר' יוסי בר חנינא (כג) מהו והנכם היום (כד) חנייתכם היום ככוכבי השמים משרייתכון יומא דין כשם שהראה הקב"ה לאברהם שהראהו כל המזלות ומקיפין את השכינה, כך דגל מחנה ראובן שלשה מכאן ושלשה מכאן וכבודו באמצע, א"ל הקב"ה כשם שהמזלות מקיפין אותי וכבודי באמצע, כך עתידין בניך להרבות וחונים דגלים דגלים ושיניתו באמצע שנאמר ונסע אהול מועד (במדב' ב' י"ז), שהיו מהלכין ומקיפין את הארון וכיון שעלו ישראל מן הים, אמר הקב"ה למשה עשה אותם דגלים דגלים, שיהיו מהלכין בטכסים מלכים, וכיון שנעשו ישראל והיו מהלכין בטכסים, והלוים מקיפין את הארון אמר להם משה ה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום, חנייתכם היום ככוכבי השמים לרוב כשם שהראה לאברהם ואמר לו כה יהיה זרעך. יז. ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים (שם שם י"א) (כה) אמרו ישראל למשה משה קצבה אתה נותן בברכותינו, שאמרת לנו יוסף עליכם,

(כ) א"ר שמעון בן הלפתא כו'. עיין תנחומא פקודי אות ט', סוטה י"א ע"ב ש"ר פ"א אות י"ב, ובלקוטים ממדרש אבכיר סי' ל"א.

(כא) יש שהוא אומר שנים בכרם, עיין מכללתא בא פרשה י"ב תנחומא הגדפס שמות אות ה' ופקודי אות ט' ש"ר פ"א אות ה'.

(כב) אין לי אלא או גדול שבשרצים, נשנה במסיקתא דרב כהנא ססקא והוּו בשלח (פ"ה ע"ב).

(כג) מהו והנכם היום, זה הביא רבינו בחיי בס' דברים בשם מדרש אלה הדברים רבה.

(כד) חנייתכם דורש והנכם כמו והנכם.

(כה) אמרו ישראל למשה משה קצבה אתה נותן כו' מובא בקצרה ברבינו בחיי על הכתוב הזה, ועיין דב"ר פ"א אות ט"ז.

משל למלך שהיה לו אפוטרופוס, אמר לו לך לחלק ללגיונות (נו) דין טובה, הלך ונתן להם אלף זהובים, אמר לו הרי לך כל מה שאת נותן לנו, המלך אמר שיתן לנו הרבה, ואת נותן לנו אלף זהובים, אמר להם כל מה שנתתי לכם משלי הוא אבל המלך כשאמר ליתן לכם יתן, כך אמר משה לישראל הקב"ה אמר והיה זרעך כעפר הארץ (בראשית כ"ח י"ד) וכן הבט נא השמיטה וגו' (שם מ"ו ה') ואני ברכתי אתכם פעמים, ומשלי ברכתי אתכם, אבל שאמר לכם הקב"ה ויברך אתכם הוי ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם. א"ר שמעון בן לקיש תוספתו של הקב"ה מרובה ממדתו, בנהו שבועולם מדתו הרבה מתוספתו, אבל הקב"ה אינו כן אלא תוספתו מרובה ממדתו, אמר הקב"ה גאולת מצרים כשנאלתי אתכם אין בה תוספות, אבל לכשאבוא לגאול אתכם גאולת העולם הבא, בתוספות אני גואל אתכם, שנאמר יוסף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו (ישעי' י"א י"א).

יח. רב לכם סב את החר הזה (דברים ב' ג'), (כז) מהו לרוץ בשבת, (כח) כך שנו רבותינו אין רצון להיות עמל בשבת, וכל מי שהוא רץ בשבת מחלל את השבת, שלא ניתנה השבת אלא לנוה בה, אבינא ראה לחבירו רץ בשבת מפני הגשמים אמר לו מה תתירא שאתה רץ בשבת, את מוצא חביבה השבת לפני המקום יתיר מן הכל, למה שבה נח ממלאכתו כשברא עולמו, שנאמר וינח ביום השביעי (שמות כ' י"א), ולכך בחרה מכל הימים, שנאמר ימים יוצרו ולו אחד בהם (תהלים קל"ט מ"ז), וליחידו של עולם אחד בהם ואי זו יום שכבר בו, א"ר לוי זה יום השבת, ביום השביעי שבה שבת ונתנה הקב"ה לישראל שיהיו נחים בה ומתענגים בה במאכל ובמשתה (נט) ובכסות נקייה, ומפני מה נתן להם את השבת ואת המועדות, וזכר ליציאת מצרים שעשה להם כמה נסים, שהוציאם ממצרים ונהגם ארבעים שנה במדבר, ועשה מלחמתו, וכבש כל אותן המלכים והעממים, ונתן להם ארצם, שנאמר ותתן להם ממלכות ועממים (נחמ"ו מ' כ"ב), והיה מפיל לפניהן כל אומה, והיו יורשין את אומתם, שנאמר ראה החילותי תת לפנדך את סיחון וגו' (דברים ב' ל"א), וכן הוא אומר למכה מלכים גדולים (תהלים קל"ו י"ז), וכיון שבאו להר שעיר אמר הקב"ה למשה פורע גמולות אני, מי שהוא עושה טובה אני פורע לו, ועשו זה יש בידו מצוה אחת שהיה ככבד את אביו, אע"פ שהיה רשע איני מקפח שכרו, אלא אני פורע לו שכרו, ונותן לו שלוח בעולם הזה, כדי שלא יהא לו פתחון פה לעולם הבא שנמל בידו שכרו, לכך אין אתם צדיכין להתגרות בו, למה שכבד את אביו, מניין ממה שקרינו בענין רב לכם.

יט. (ס) רב לכם סב את החר הזה. ר' עזריה בשם ר' יודה בר סימון פתח דום לה' והתחולל לו (תהלים ל"ז ז'), מהו דום לה' אלא אמר הקב"ה רואה את ביתו הרב ושותק, ואת אין את שותק. והתחולל לו, צפה לו, כענין שנאמר הוחילי לאלהים (תהלים מ"ב ו'). ד"א והתחולל לו, עשה עצמך הלל על שמו,

(נו) דין טובה, המלה נפרדה לשתיים וצ"ל דונטיבה והיא מלה רומית dontiva פ"י מתנות שמתלקים לאנשי החיל עיין ערוך בערכו.

(נז) מהו לרוץ בשבת, הוא שאלה בהלכה. והמלות, ילמדנו רבינו ליתא פה.

(נח) כך שנו רבותינו. עיין שבת ק"ג ע"א וע"ב.

(נט) ובכסות נקייה עיין תנחומא הנדפס בראשית אות ב' במאמר מושאילתות, ובמאמר שבת ק"ג ע"א אמרו לא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול, ובשאילתות ריש בראשית הביא וז"ל תניא א"ר ויחנן צריך האדם שיהא לו שתי עטיפות אחד של חול ואחד של שבת, והעיר הגאון הר"ב בשאילתות שלום לא ידעתי מקומו בשם דילן, ונעלם מעין הברולה שנמצא המאמר בירושלמי פאה פ"ח ה"ז.

(ס) רב לכם סב מו' דום לה' במדרש דברים רבה פ"א אות י"ז נמצא דרשה כעין זה על הכתוב רב לכם טוב, המתחיל וז"ה דום לה' והתחולל לו מהו והתחולל

השתפך לפניו כחלל, סודר לפניו מיני קטולין, ד"א והתחולל לו, (ק) א"ר תחליפא קסריה אם באו עליך ייסורין קבלם בחוה, אל תתחר במצליח דרכו (תהלים ל"ו ו'), זה עשו, שנאמר מדוע דרך רשעים צלחה (ירמי' י"ב א'), באיש עושה מוזמות (תהלים שם) (ק) אפותיסים לא קטלת ובמה קטלת, לא גנבת ומאן הוה עמך כד גנבת, הרף מאף (תהלים שם ח') א"ר יצחק בצדקה רבקה אמרה עד אשר תשוב חמת אחיך עד שוב אף אחיך (בראשית כ"ו מ"ד מ"ה), והוא לא עשה כן, אלא ויטרף לעד אפו ועברתו שמרה נצח (עמוס א' י"א) אף אני ועשיתי באף ובחמה נקם את הגוים (מיכה ה' י"ד). אל תתחר אך להרע (תהלים שם), כל מי שהוא מגרה נופל, כי מרעים יכרתון (שם שם ט'), זה עשו, וקוי ה' (שם) אלו ישראל, ועוד מעט ואין רשע (שם שם י'), א"ר מאיר עתידין להיות אומרון כאן פלמין שלו, כאן תיאטרון שלו, כאן הוות בימה שלו, והתבוננת על מקומו ואיננו ועונים וישו ארץ (שם שם י"א) אלו ישראל, ר' עזריה בשם ר' יודה בר סימון כדוי הוא אותו השלום שאמרתו לכם רב לכם טוב את הדר הזה.

כ. רב לכם טוב (ק) ר' יודה בר סימון פתח מי יובילני עיר מצוד (תהלים ק"ח י"א) ואין לי עוד מבצרות מכל מקום לית מדינה (קד) דלית לה נחוססים עד שהכל מבצרון אותה, רבניו אמרון לא ראשו של פסוק סופו ולא סופו ראשו מי יובילני מי נחני (קס) מי יובילני מי יתן לי שאפרע ממנה, אמר לו [ויכול] את

לו צפה להקב"ה כענין שנאמר הוחילי לאלקים (תהלים י"ב ו'), ומסננין הלשון תראה כי המסדר מסדרש דב"ר הגרפס שאב ממדרש שלפנינו בכ"י, וכן הביא שם המאמר מ"ר תחליפא.

(ק) א"ר תחליפא קסריה, במדרש דב"ר שם א"ר תחליפא דקסרין מהו והתחולל לו אם בא עליך ייסורין קבל אותם בחילה כו', והולקוט תהלים רמז תשכ"ט הביא בשם הילמדנו והתחולל צפה להקב"ה אם הביא עליך יסורים אל תהי טבעט אלא הוי טקבלן כחוללים.

(ק) אפותיסים לא קטלת כו' במדרש דב"ר פ"א אות י"ז נמצא בהרחבת לשון קצת, באיש עושה מוזמות זה עשו שרן את בני אדם בערמה, כיצד הדיון הוה של מלכות, דן את הרוצח והוא אומר לו למה הרגת, והוא אומר לא הרגתי, והוא שואל אותו ואומר במה הרגת בסייף או ברומח או בסכין ע"כ. ור"ל ששואל אותו שאלות כאלה עד שיוודה האמת, עיין גם כ"ר פל"ז אות ב' ופ"ס אות ט' ורות רבה בפתיחתא אות ג' לא גנבת מי ננב עמך לא קטלת מי קטל עמך, ומזה מתפרש המאמר שלפנינו באיש עושה מוזמות שרן בערמה, ואין ספק שבמדרש במקום המלה הוה, אפותיסים' הציג, הדיון הוה של מלכות. ובהוראת המלה העירני ירדני הרב התוקר הגדול דר' קאהוט במכתבו אלי שיש לבררה מלשון זוני. ואולי היא המלה hypótheis, אבל עיקר הוראתה עוד לא נתברר לי.

(ק) ר' יודה בר סימון פתח מי יובילני, במדרש דב"ר פ"א אות ט"ז מתחיל ד"א רב לכם טוב זש"ה מי יובילני עיר מצוד, זו רומי ולמה דוד קורא אותה מצוד, עיר שמצירה ומבצרה לישראל, והמאמר הזה מובא גם בילקוט תהלים סוף רמז תשע"ט בשם אלה הדברים רבה והוא המאמר מדברים רבה הגרפס וגורס עיר שמצירה לישראל ומבצרא לישראל, והדרוש הביא פה ב' דרשות יחד כי בקרא תהלים ס' י"א כתיב מי יובילני עיר מצוד מי נחני עד אדום, ובתהלים ק"ח י"א כתיב מי יובילני עיר מבצר מי נחני עד אדום, לכן דורש מצוד ומבצר יחד.

(קד) דלית לה נחוססים עד שהכל מבצרון אותה, מלת נחוססים אין לה הכנה, ובמדרש דברים רבה שם, ד"א עיר מצוד עיר שהכל מבצרון אותה, וגם פה צ"ל עיר סבצר עיר שהכל מבצרון אותה.

(קס) מי יובילני מי יתן שאפרע ממנה, במדרש דב"ר שם מובא זה בשם ר' יוחנן בסננין אחר קצת, ובסוף המאמר נמצא שם הוספה.

לה, אמר להם מי שכבר נחני עד ארום, שנאמר וישם בארום נצבים (ש"ב ח' י"ד), אמר דוד מי יתן לי שאפרע ממנה, (סו) אמר לו הקב"ה דוד ידיך חרות וחרוצות הן, ואני מבקש לרדות בהם את עולמי, כבר משה רבך בקש להודווג להם, ואמרתי לו רב לכם, רב לך אינו אומר כן, אלא רב לכם, רב לך רב לתלמידך, א"ר יוסי בר חנינא ירדה נפשו של משה עגובה עליו שלא גילה לו סתומי הנזאל שביקש לידע אימתי הוא פורע ממנה ולא גילה לו, אלא אמר לו רב לכם, ר' שמלאי אמר כבר מזודווגין לו כמה משוכין הוא עתיד למשוך מכם, רבנן אמרי כמה הרוגין הוא עתיד להרוג, כמה צלובין הוא עתיד לצלוב מכם.

כא. פנו לכם צפונה (דברים ב' ג') (פז) ר' יודן אמר אם באתה שעתו של עשו הצפינו עצמיכם מלפניו, שנאמר פנו לכם צפונה. (סח) ד"א פנו לכם צפונה, אם נזודווג לכם עסקו בתורה שנאמר יצפון לישראל תושיה (משלי ב' ז'). (סט) ר' יצחק אומר מזבח אחד יש לו והוא עתיד לסגרו ואתם באים להזודווג לו: ד"א פנו לכם צפונה, צפון אחד היה לי בניכם זה בית המקדש, שהייתי נצפן עמכם, והוא עתיד להחריבו, שנאמר והסיבותי פני מהם וחללו את צפוני (יהוקאל ז' כ"ב): ד"א פנו לכם צפונה, עד עכשיו עתיד נבוכדנצר לבוא מצפון, שנאמר קרץ מצפון בא בא (ירמ' מ"ו כ'), מהו קרץ ר' אלעזר אומר נבוסה, ד"א קרץ נסוחה (ע) היכמה דתנינן מקרצות נושכות: ד"א צפונה עתיד מיטום הרשע ליכנס לתוכו ולהחריבו, ולגדר את הפרצות, ולומר אם יש כאן אלוה יעמוד אליכם, שנאמר ואמר אי אלהימו (דברים ל"ב ל"ז): ד"א צפונה עד עכשיו נוג ומנוג עתיד לבא מצפון, שנאמר ושובבתך ושושאתך (יהוקאל ל"ט ב'), ועד עכשיו הגלויות עתידות לבוא מצפון, שנאמר אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי (ישעי' מ"ג ו'), עד עכשיו המלך המשיח עתיד לבוא מצפון, שנאמר העירוני מצפון ויאת (שם מ"א כ"ה).

כב. ואת העם צו לאמר אתם עוברים בנבול אחיכם בני עשו וגו' (דברים ב' ד'), ר' עזריה ר' יונתן בן חני ר' יצחק בר מריון בשם ר' יוסי בן חנינה צוה לראשי דורו שיהיו נוהגין בו בכבוד, שנאמר כדבר הזה תדברון אל עשו (בראשית ל"ב כ') בשררתו אתם עוברים (עא) אתון עבורין אינון דיורין אלה בני עשו לפיכך

(סו) אמר לו הקב"ה דוד ידיך חרות וחרוצות הן, במדרש דב"ר שם, איתא א"ר יהודה בר סימן אמר הקב"ה דוד מודע אני שידיך חרות וחרוצות ואני מבקש לרדות את עולמי בהם, ואחר זה נמצא במדרש, ד"א דוד אני צריך לה לדורות והוא מיותר ויש למחוק מן הספר, וסיים שם אח"כ, וכבר משה רבך כמו שהוא לפנינו.

(פז) ר' יודן אמר אם באתה שעתו של עשו כו', התחלת המאמר הוא ג"כ בדב"ר שם פ"א אות י"ט וקצת בסגנון אחר א"ר חייא אמר להם אם ראיתם אותו שמבקש להתגרות בכם אל תעמרו כנגדו אלא הצפינו עצמיכם ממנו עד שיעבור עולמו הוי פנו לכם צפונה, ורבינו בחיי הביא הלשון כמו שהוא לפנינו בכ"י.

(סח) ד"א אם נזודווג לכם עסקו בתורה. בדב"ר שם הוא בסגנון אחר בשם ר' יהודה בר שלום ע"ש.

(סט) ר' יצחק אמר מזבח אחד, עיין בדב"ר שם שמוכא מאמר אחר בשמו, ונראה כי חסר שם מאמר שלם הנמצא לפנינו.

(ע) היכמה דתנינן מקרצות נושכות. טהרות פ"א מ"ו.

(עא) אתם עבורין אינון דיורין אלה בני עשו. צ"ל שנאמר אלה בני שעיר החורי וישיבי הארץ (בראשית ל"ו ב'), והכוונה אתם עבורין אתם עבורין את הארץ, אבל עשו יושב, ועל זה הביא הכתוב וישיבי הארץ, וכן הוא לעיל בלקוטים ממדרש אלה הרבירים זוטא אות ז', אתם עוברים אבל עשו יושב, והביא לראיה הכתוב אלה בני שעיר החורי וישיבי הארץ, ומה שסיים פה לפיכך סחד ופחת ופח עליך, כוננתו לסיפא דקרא, וישיבי הארץ, ותבין זה עפ"י מאמר אחד שהבאתי בהוספה למדרש

פחד ופחת ופח עלִיךְ [יושב הארץ] [ירמי' מ"ח מ"ג] אתם עוברים בנגבול אחיכם בני עשו, אע"פ שהן בני עשו אחיכם הן, ודמותה אמרו אחיכם שנאיכם (ישעי' ס"ו ה'), אע"פ שהן שנאיכם אחיכם הוא, כיוצא בו מחמס אחיך יעקב (עובדי' א' י') אע"פ קמלך אע"פ חומסך אחיך הוא: ד"א בנגבול אחיכם בני עשו, א"ר עיר קצוה שנתתי לו ישלם קצו, והכל באין ומדוונגין לו, עד הגבול שלחך (עובדי' א' ז'), מכאן ואילך השיאוך יכלו לך (שם שם): ויראו מכם, (עג) א"ר אלעזר אוי להן לאזנים שכך הן שומעות, (עג) מה אם בשעה שייראו מכם אמר ונשמרתם מאד, כשנהאזנו יראים מהם על אחת כמה וכמה, ר' יהושע בשם ר' לוי מבקשים אתם שייראו מכם, עסקו בתורה, כמה דתימר ונשמרתם מאד לנפשותיכם (דברים ד' ט"ו).

כג, ד"א פלס ומאזני משפט לה' (משלי ט"ז י"א) אין הקב"ה מקפה שכרו של אדם אלא במדה שאדם מודד בה מודדין לו, א"ר אלעזר בשם ר' הושע"י אמר הקב"ה למשה איני מקפה שכר כל בריה חייך את הערתה עלי ואמרת וידעת היום והשבות אל לבבך (דברים ד' ל"ט), אף אני מעיד עלִיךְ ואומר, לא קם נביא עוד בישראל כמשה (דברים ל"ד ט"ז), להודיע שאין הקב"ה מקפה שכר בריה, א"ר יהושע הכהן בר נחמ"י אפילו הרשעים שהן עושין מצוה אם עשו תשובה אין הקב"ה מקפה שכרן, את מוצא בעשו אע"פ שהיה רשע, לא קפח הקב"ה שכרו, שכבד את אביו, ומה פרע לו הקב"ה, נתן לו שלוה בעולם הזה, תדע לך שבשעה שהיו ישראל נכנסין לארץ והיו עושין עם כל אומה ואומה מלחמה ונוצחין להם, וכיון שבאו להתגרות בעשו, לא הניחן הקב"ה, אמר להן צריך אני לפרוע בו הכבוד שכבד לאביו, (עג) רב לכם [סוב את ההר] וכשהיה משמש לאביו היה משמשו בכבוד, ולא שמש אדם את אבותיו וכבדן, כשם שכבד עשו לאביו, שכשהיה נכנס לשמש את יצחק אביו, היה לובש בגדים נאים, ונכנס ומשמשו בהן, לכך זכה אמר להם קומו סעו ועברו את נחל ארנון (דברים ב' כ"ד), אלו שני ההרים שהיו מימות העולם, זה כנגד זה, ואדם עומד בהר הזה עומד בהר השני ומשיחין זה עם זה, ואדם מהלך שני מילין עד שהוא יורד לתחתיו של הר הראשון, ובין של הר השני ששה מילין עד שהוא עולה להר השני, ובאחד יש בו מערות מצד זה, והשני יש בו וורדין מכוונים כנגד פתחי המערות, ובריותן מימות העולם, מה עשו האמוריים, הלכו הגבורים שלהן, וישבו להן במערות, אמרו כשירדו ישראל לתוך הנחל הזה, אנו יורדין עליהן ואינן מרגישים בנו, עד שאין סומכין עליהן מאחריהן ומכלין אותן, וישראל אינן יודעין, אמר הקב"ה שלא יהו ישראל מתיגעין עולין ויורדין הקיף הקב"ה את ההרים זה לזה, ונכנסו אותם ההרים לתוך המערות, ורצצו את כל הגבורים שבתוכו, ועברו ישראל ולא ידעו מה נעשה להם, וירדו ההרים למקומם, וישראל משעברו אמר הקב"ה ולא אודיעם מה נסים עשיתי להם, א"ר שמעון בן גמליאל

תנחומא פ' דברים אות ה' אתם עוברים סימן יפה להם שהם עוברים, למה כשתביא את הפרעניות אינה באה אלא על היושבים, שנאמר פחד ופחת ופח עלִיךְ יושב הארץ.

(עג) א"ר אלעזר. זה מובא כרבנו בחיי בשם מדרש רבה.

(עג) מה אם בשעה שייראו מכם. בהוספה למדרש תנחומא אות ה' ויראו מכם ונשמרתם מאד. אע"פ שהם יראים מכם ונשמרתם מאד א"ר שמעון בן גמליאל בשעה שהם יראים ממנו אמר לנו ונשמרתם מאד. אנחנו שמובלעים ביניהם על אחת כמה וכמה.

(עג) רב לכם סוב את ההר, בהוספה אשר הוספתי לתנחומא אות ד' איתא כך רב לכם סוב את ההר סיבב את ההר הרבה כיבד עשו ליצחק אביו. דורש ההר מלשון הורים, ועיין דב"ר פ"א אות ט"ו עד עכשיו עשו מתבקש לו שכר הכיבוד שכיבד את אלו שקבורין בהר הזה. ועוד שם אות ט"ו הרבה סיבב את ההר זה אביו.

נתת פת לתינוק הוריע לאמו, הבאר ירדה לה וישבה בנחל והיתה מתגברת ועולה והוציאה את כל ההרוגים שהיו במערות, והיו צפין על פני המים, וישראל מבקשין את הבאר ולא מוצאין אותה, הסבו פניהם וראו אותה, וראו שם הרוגים שאין להם חקר ומספר, וכן הוא אומר ומשם בארה הוא הבאר אשר אמר ה' (במדבר כ"א י"ז), והלא כבר יש לה עמהם ארבעים שנה, ומהו בארה, אלא שהיו גדולים הנסים שנעשו להם על ידי הבאר, משנעשה להם על הים, אותה שעה פתחו ישראל את פיהם ואמרו שירה, שנאמר אז ישיר ישראל (במדבר כ"א י"ז).

כד. ד"א רב לכם. תדע לך היאך הקב"ה מצוה על עשו, ראה מה כתיב אתם עוברים, תנו דעתכם שלא תזדונו להם שמרו נפשכם, א"ר אלעזר מה אם בשעה שהייתה שכינה ביניכם ורואים כל אותו הכבוד המן והבאר וענני כבוד מנהגין אותן, אמר להם אתם עוברים בנבול אחיכם, על אחת כמה וכמה עכשיו שאנו ניתנים בכל השעבוד הזה הקשה והן משעבדין בנו שנשמור עצמינו מהם: פנו לכם צפונה, הסתכלו שעד עכשיו הוא עתיד לבוא ולהחריב בית המקדש. ד"א פנו לכם צפונה ועד עכשיו יש למלכות לבוא מצפון ולהחריב בית המקדש, שנאמר כי הנני קורא לכל משפחות ממלכות צפונה (ירמ' א' מ"ו), מצפון תפתח הרעה (שם שם י"ד), אל תתגרו בם כי לא אתן מארצם עד מדרך כף רגל, עד שתגיע שעה שאמר דניאל חוזה הוית עד כי התגורת אבן (דניאל ב' ל"ד). ד"א עד מדרך כף רגל, עד פורה דרכתי (ישעי' ס"ג ג') אמרו ישראל רבון העולם לא תשכח עריה שעשו בביתך, שנאמר זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים האומרים ערו ערו עד היסוד בה (תהלים קל"ז ז'), אמר להם הקב"ה חייכם אני שוכה, שכל מה שעשו בכיתי הייתי כותב לפני, שנאמר הנה כתובה לפני לא אחשה כי אם שלמתי ושלמתי על חיקם (ישעי' ס"ה ו'). ונעבור מאת אחינו בני עשו היושבים בשעיר (דברים שם ח'), א"ר יוסי בן חנינה מי גרם שלא יפלו בני עשו בדינו. (ע"ה) מדרך הערבה (שם) שלא הלכנו בדרכים הערבות של הקב"ה. מאילת (שם) שלא קיימנו אלותיה ושבעותיה של תורה. ומעציון גבר (שם), בעציון לגוברא דעלמא, דאמרי כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, ולא עברו כן. ונפן ועבר (שם), נשתעבדין למלכויות, רבנין אמרין אימתי בני עשו אין משתעבדין בנו, מדרך הערבה כשנלך בדרך הערבים של הקב"ה, מאילת כשנקיים אלותיה ושבעותיה של תורה, כך נעשו יצרא בישא קודם יצרא טבא, ואם עשינו כן, ונפן ועברו דרך מדבר מואב (דברים ב' ח') מיד בנה של מואביות בא מלך, זה מלך המשיח, אמר הקב"ה צמחא טבא מיניה, ואתון מתגרין וליה מה נהרך.

כה. ויאמר ה' אלי ראה החלותי וישויה אלהים באונינו שמענו [וגו'] כי לא בחרבם ירשו ארץ (תהלים מ"ד ב' ד'), את מוצא בשעה שהיה משה וישראל מבקשין לעשות מלחמה סיחון ועוג היו רואין את האמוריים ואת מלכיהם ואימה נופלת עליהם, והיו מתחלחלין מן היראה, למה שהיו רואין את סיחון שהיה מתמלל בעולם, (עו) שהוא גבור שהוא יושב על החומה, ורגליו מגיעות לארץ, והיו רואין את עוג ואת גבורתו, והיה לבם נופל וראו אותו משה וישראל ונרתעו, והיו אומרים יכולים אנו להלחם כנגד אלו, יהו שמו מבורך מה עשה הקב"ה כיון שראה את משה אמר ממי את מתירא מזה אל תתירא ממנו, שנאמר

(ע"ה) מדרך הערבה, זה מואב ברבינו בחיי דברים בשם מדרש רבה.

(עו) שהוא גבור יושב על החומה ורגליו מגיעות לארץ. בתחומא דברים אות ה' אמרו רבותינו קשה היה סיחון כמגדל חומה היה נובהו והיה קשה מכל הבריות וארך מכל מגדל שבעולם, ורגליו מגיעות לארץ, ואין כל בריה יכולה לעמוד לפניו, ועיין מדרש שו"ט סוף מומור קל"ו. ודברים רבה פ"א וטובא גם בילקט תהלים רמז תקפ"ד בשם אלה הדברים רבה.

ויאמר ה' אלי אל תירא אותו (דברים ג' ב'), כבר נתחתם גור דינם, כבר השר שלחם הפלתי לפניך, כי בידך נתתי אותו, כשראה משה כך, אמר לישראל ראי אתם נסים שעשה לנו הקב"ה, היאך יצא סיחון, והיאך נתנו הקב"ה בדינו, אמרו בני קרח רבון העולמים כל אותו הנצח שנעשה לא בכחו נעשה ולא בזרוע ירשו את הארץ, אתה הוא שעשית להן כל אותן הנסים, והם לא היו כפויי טובה שלא להודות לך, אלא מהו אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם, שתי פעולות פעלת, נלחמת בשונאי אבותינו, ועוד הרשתם את הארץ, אתה ידך גיוס הרשת ותטעם, כי לא בחרבם, מהו כי רציתם, אמרו בני קרח רבון העולם ולא בקשת להסתכל בכל מה שעשו ושחכעיסוך לא היו כדוי לנסים הללו, אלא אתה הוא שבקשת לעשות עליהם צדקה כי רציתם.

(המשך יבא).

תשובות גאוני מזרח ומערב

ע"פ כתבי יד עם הערות מאת הר"ר יואל הכהן מ"ל ל ע"ר.

(המשך.)

צ"מ. ⁸ וששאלתם מקום שיש שם חביות גדולות ממלאין אותן יין וסחין אותן בטיט כדי שלא יכנס הרוח בהן ויפסיד את היין ויש להן באותו חביות נקב קטן כשמוציאין אותו מאותו נקב סותמין אותו במעט פשתן אבל אינו נסתם אותו נקב אלא א"כ דוחק אותו פשתן בשפור של ברזל או של עץ ושכח ולא הוציא יין מערב שבת ונצרך בשבת להוציא יין מאותה חבית לקדוש או לאורחים או לחיה או לחולה ואם יוציא את היין מפיה יפסיד את היין יש לו רשות להוציא מאותו נקב ולסותמו באותו פשתן או לא. כך ראינו שאסור לדחוק את הפשתן בתוך הנקב כ"ש בשפור דאמר ² ר' שימי בר חייה אמ' רב האי מסוכריא דנזויתא אסור להרוקא ביומא טבא ואפי' ר' שמעון מודה דאביי ורבא דאמי תרווייהו מודה ר"ש בפסיק רישיה ולא ימות אא"כ היה כלי מוכן לסתום בו אותו נקב בלא הדוק כגון גובתא דאהדורי כוליה עלמא לא פליגי דשרי אבל אם מביא פרי לשם או חפץ שמניח ³ אותו נקב ואין צורך להדקו כיון ששם אל לבו שמצניא הוא את החפץ באותו נקב וכי שם מנהג להצניעו שם לא עשה איסור אלא שהוא מערים שכך אנו אומרים אמרו ליה רבנן לר' אשי חזי מר האי מרבנן ור' הונא בר חיון שמיה ואמרי לה מר הונא ⁴ דבר חליון שמיה דשקילא ברא דתומא ומנח אברוא דרנא ואמר לאצנועיה קא בעינא אמר להו ר' אשי צורבא מרבנן ומערים בדרבנן ורא אתי למיעבד לכתחילה.

ק. ⁸ וששאלתם ראובן שקרש יתומה וקבלה הקידושין ולבסוף אינה רוצה בו יכולה למאן בו עד עשר שנים ומחצה ואינה צריכה גט אבל נערה שיש לה אב אפי' בת יומה קדושה קדושין ורשות אביה בה עד שתבגר ואם בגרה אין לאביה רשות בה ² וששאלתם מי ששגר לארוסתו סבלונות ובגדים ותכשיטים ואול

צ"מ. ⁸ התשו' איתה בקצרה בש"ת סי' רכ"ח על שם ר' שריר' וע' לעיל סי' ע"ט.

² שבת קי"א. ³ צ"ל בתוך אותו הנקב. ⁴ לפנינו שבת קל"ט. בר חלון.

ק. ⁸ אולי נפלה טעות בתשו' אשר לפנינו וצ"ל עד י"א ויום אחד יכולה למאן

ואז משפט התשו' כמשפט התשו' בתה"ג ד' מנטובה סי' רנ"ה. וע' לעיל סי' צ"ו

והתשו' שלפנינו היא בכ"י אחד סי' שהוא מר' שריר'. ² אולי התשובה מר' האי שדומה

הוא או שלוחו וסעדו אתם או דשגרו ליה לביתיה ובתר כן הדרא בה (א) אתי כל מה דשרר איהו בין כאלל ובין משתה כולחו הדרי בין אכל ובין לא אכל סעודת חתנים בדניר דבין מתנית' ובין תלמוד לא אמור רבנן אלא בדלא הדרי ביה איהו אבל הדרה ביה איהו (א) לא הדרין ודקא הדר ביה איהו הדרין כל מה דשרר חוץ מקידושין למיבועי' נתנו דאמר' (א) אמר אמימר קדושי' לה הדרי הלכתא כוותה.

קא. בר (א) ישראל זבן דרתא מגוי והאי גוי הוי ליה כוי על בר ישראל ובדיניהם דגוים אם הוה בר ישראל בעי למיבנא אשיתא ומסתמינן להני כוי באני וסתים השתא זבנה בר ישראל יכיל למיסתם ולמבנא או לא, ואי את מדנא למסתם ולמבנא מתבעי ליה לההוא בר ישראל למהוי בר ישראל חבריה בשעתא דזבין מגוי הני כוי לית לך בהון חוקה חוקה דילך בחוקת גוי אי בעי לי למעבד הכי או לא, כיון דזבנה להאי דרתא בר ישראל לא מיבעי' דבדיני גוים איבעי ליה לסתומי הא שבקין ליה אלא אפי' לא הוו ליה לההוא בר ישראל מזבן הא דינא דגוים למסתמינן להני כוי ומחזיק ליה על בר ישראל חוקה דגוי לאו חוקה היא דסתם גוי אנסא הוא ומאן דזבין מגוי לא מוקמינ' ליה לההוא חוקה דגוי בידיה דאמי' ר' יהוד' אמר רב הבא מחמת גוי הרי הוא כגוי מה גוי אין לו חוקה אלא בשמר אי לא אישתיק תלת שני ולא מחי ביה לא יכיל השתא לערעור בהו דגוי מחזיק לן דאנסא אבל בר ישראל דלאו אנסא הוא איתבעי' ליה למחוי דאצריכו רבנן מחאה על כוי דאמר ר' זורא למטה מד' אמות יש לו חוקה ויכול למחות והלכה (א) כר' אלעזר וכל מחאה הכין משכחת לה דאחזיקוהי ואימחי ולא סלקיה להזיקיה וההוא בר ישראל נמי כיון דאחזיק תלת שני בפניו ושתיק ולא מחי אחולי אחיל. עמרם בר ששנא ריש מתיבתא דמתא מחסיא.

קב. (א) והכי אמר רב שר שלום גאון. ואסור לישראל שיעשה שותפות עם הגוי שהוא יתחייב לו שבועה ונמצא משביעו בשם עיז שלו והתורה אמרה לא ישמע על פך אבל ודאי אם נתחייב לו שבועה מותר לרון עמו להשביעו אפשר שמורה לו וכ"ש כשמשביעי' אותו בי דאר שהרי עיפ' בית דינו נשבע הוא שאם אין אתה אומר כן יודע הדבר להם שאסור להי' להשביעם ועושין לכתחילה ומורחין עד שיפול ממון ישראל בידם ויכפרו אותו ונמצא כלה ממנו של ישראל והתורה חסה על ממנו' של ישראל.

קג. (א) השומע אזכרה מפי חברו חייב לנדרתו אפי' בזמן הזה ואפי' בכל לשון וחסידים עושים כן ואינו צריך עד שיוכיר בלשון הקודש ואין חילוק (א) בין שם המיוחד

לזו וארוכה יותר נמצאה לו בח"ג סי' קס"ב. (א) צ"ל איתתא. (א) צ"ל הכל הדרין. (א) ב"ב קמ"ה. וע"ש קמ"ו.

קא. (א) התשו' הובאה גם בראבי"ה כ"ו על שם ר' עמרם ובכדע"ט אות מחאה הובא הפסק שלפנינו, והנה מצינו כמה תשו' לאנונים בדין ישראל הבא מכה גוי לענין אם קנה מגוי חוקת חלונות אי הוה חוסה במדרכי פ"ג דב"ב ובטור חו"מ סי' קג"ד, ומקור הדין בב"ב ל"ה: והנה אף שיש שיטות לאנונים אי אמרינן ליפות כחו הבא מחמת גוי יהיה דינו כגוי ע' תשו' ר' מתת' ור' צמח במדרכי שם ובתה"ג ד' מנטובה סי' רט"ז מכ"מ בנדרון שלפנינו שהוא להרע כהו הכל מודים וע' בהגה' אשרי שם ובתשו' מדר"ם ד"פ סי' כ"ח ובתשו' המיוחסות לרמב"ן סי' ט"ו. (א) לפנינו ב"ב נ"ט. ר' אלעא. קב. (א) יצא מתוך הענין דאבוה דשמואל סנהדרין ס"ג: ופסק הגאון כשיטת ר"ת שהביאה שם התו' ד"ה אסור.

קג. (א) הובאה בקיצור בש"ת סי' קמ"ב ובתה"ג ד' ליק סי' ל"ו ומקור הדין בנדרים ז': ומה שלא חילק בין לשון הקודש לכל לשון הלא מצינו לאנונים שנשבעין בכל לשון ע' ח"ג סי' ע"ו ובדמב"ם פ"א משבועות ה"ד. (א) נראה שרעת הגאון כיון שמצינו ברכת השם שנצטוו עליה גם נויים כמבואר בסנהדרין נ"ו. א"כ אף הזכרת השם לבטלה חמורה ואף נוי שמזכיר ש"ש לבטלה צריכין אנו לנהוג בו נדוי וכל שאינו נהוג כן הוא עצמו חייב נדוי ואמר הגאון שאין חילוק בין שם המיוחד לכנויין

לכינויו ^אלבין ישראל לגוי לכל לשון אלא בין סקילה לאזהרה אבל לענין נדוי אחד גוים ואחד ישראל ואחד שם וכל כנויו ואפי' בכל לשון חייבין לנדותו. קד. ^אוהלכתא אין משביעין על העבירה אלא על הממון הוא מושבע אעבירה מהר סיני ואם תאמר גזל ופקדון נמי מושבע עליהם מהר סיני ממון כיון שיש לו תובעין אמרה תורה ישבע כדי להפסיק דעתו של פקדון וגזל ואבירה אבל עבירה שבועה להפסיק מי לכך אין משביעין על עבירה לא במורה במקצת ולא בעד אחד.

קד. מי שהלך בדרך ולית ליה תבנא וכסתא ואיכא פת בהרי מאכיל לבהמתו דכי אמרינן ^אמאכל אדם אין מאכילין אותו לבהמה היכא דאית ליה מחיה בדבר אחר אבל לית ליה מחיה בדבר אחר שפיר דמי להאכילה פת ^בדקיים לן צער בעלי חיים דאורייתא ועוד אמר ^גר' יהוד' אמר רב אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיתן מאכל לבהמתו.

קד. ^אוהכי אמר ר' מתתיה נאון וששאלתם נוהגין לישב על כרים וכסאות ומצעות נאות בבית הכנסת ביום הכפורים איסור אין בו ואין עבירה מיהו אם רוב הצבור יושבין עליהן מוטב ואם ד' וה' אנשים יושבים והכל על גבי קרקע אין דרך ארץ בכך להפליג ארבעה וחמשה בני אדם מכל הצבור.

קד. ^אוששאלתם נוהגי' למימר בשבת אשר כלה מעשיו יש למנהג זה . . . או לא. אנחנו בישיבה שלנו אין אומר לפנינו בין בשבת בין ביו"ט בין בחול אלא אשר בדברו מעריב ערבים.

קד. ^אאסור לישראל לסחור בדברים טמאים כגון שקצים ורמשים אבל אם נתמנו לו טהורות וטמאות ורגים טהורים וטמאים במצורתו או בסחורתו מותר אבל לכתחילה לא יסחור בהם.

קמ. ^אוהלכתא מותר לאכול בשר בשני ימים טובים של פסח ראשונים בין מבושל בין צלי אבל להגביהו כמו מצה ומרור אסור דקאמרינן אמר רבא מצה בעי' הגבהה בשר לא בעי' הגבהה וכשמותר לא מותר אלא אברים אברים אבל גדי מקולם אסור לאכול מפני שמתחלף בפסח דקאמרינן תודום איש רומי הנהיג את בני רומי לאכול גדיים מקולסים בערבי פסחים וכ'.

אלא לענין סקילה ואזהרה בכרכת השם ומה שאמר הגאון שלענין ברכת השם יש חילוק בין ישראל לגוי מבואר שם שהגוי אינו בסקילה וע"ש שלדעת ר' יצחק נפחא גוי המבדק בשם מיתתו בסיוף ומלך בכינוי הוא באזהרה וע' ברמב"ם פ"ט מה' מלכים ה"ג. ^אאולי שצ"ל: בין ישראל לגוי בין לשון הקודש לכל לשון.

קד. ^אהובאה באורך בסוף ס' הבלבו משם נאון והוא לפנינו ובה"פ בקיצור וביותר קיצור בש"ת ס' ז' בתה"ז ד' מנטובה ס' קל"ו ובשו"ת הר"ף ס' ש"ג וע' באי"ה דים והנה ככ"י לפני תש"ו זאת תש"ו מ' נטרונאי, ואולי גם היא ממנו.

קד. ^אע' תענית כ': וכרש"י שם. ^בב"מ ל"ב: וכבר העיד שם הג"י שהגאונים מסקו מרבא דצער ב"ה דאורייתא. ^גברכות ט'.

קד. ^אדין זה הובא במנהגי ה' יוה"כ ס' מ"ט בקיצור.

קד. ^אהובא בשם ר"ע ור' נטרונאי במנהגי ה' שבת ס' ב' בקיצור.

קד. ^אמקור הדיון במשנה שביעית פ"ז ה"ז ור' וע' בר"מ ה' מאכלות אסו' פ"ח

ה"ז ובב"י כ"ד ס' ק"ז מה שהביא בשם הא"ח.

קמ. ^אהדין נובע מהא דרבא בפסחים קט"ז: שאסור להגביה בשר ב' תבשיל' והנה נאון לא אסר אלא גדי מקולם מפני שמתחלף כאמור שם ג"ג. וע"ד. והנה כדון הזה כתוב בכרית' הובאה בירושלמי פ"ז דפסחים ה"א. אכן בזמן האמוראים החמירו יותר במקום שלא נהגו לאכול צלי להחמיר אף בכשר עוף כדאית' שם פ"ד ה"ד. ועיין במדרכי פ"ד דפסחים ובטור או"ח תע"ו.

קני. ^(א) והכי אמר ר' עמרם. והלכתא ישראל שמסר לגוי חמצו או שנתן לו במתנה גמורה אם משך אותו גוי ^(ב) ואין בו הערמה ואינו רגיל ישראל לעשות כן בשאר שנים אלא מאורע הוא ומותר לישראל לחזור ולקח ממנו אחר הפסח מן הגוי מ"ש כיון דקנייה גוי ^(ג) קני להו ^(ד) מהו לאפות בפורני בכירה וכל מקום שאופין בו במקום שאין תנור. אנו אין עמנו פורני ואין אנו יודעין מעשה אבל אתם כלל זה יהיה בידכם כל שמסקין תחתיו או עליו ואח"כ מדביקין את הפת אינו בא לרדי חיכוך ואם הדביק את הפת ואח"כ מסיק חיישינן שמא ישהה ואסור כדאמרין ^(ה) הרתיח ולבסוף הדביק מותר הדביק ולבסוף הרתיח אסור.

קיא. ^(א) וחבורה גדולה של ישראל שאין להם אופה ישראל שמספיק יאפה ישראל מעט כדי שיוע לכל אחד ואחד כזית אוכלין תחלה ממה שאפה גוי ואח"כ מברכין לאכול מצה ואוכלים כזית ממצה שאפה ישראל וזה במקום שאי אפשר אבל לכתחילה אין עושין מהם אם משמרין ישראל לאותו גוי כשהוא לש או כשהוא אופה ושמידה מעליא הוא ובמקום שאי אפשר ^(ב) דמי.

קיב. ^(א) ולענין פסח היכי ההשכיר ישראל ביתו של ^(ב) גוי ומילחו חמץ והלך לו לא מחייב ישראל לבעוריה להחוא ביתא ואע"ג דבית דיליה הוא כיון דאגריה גוי קנייה ולא קאי האי ישראל עליה בכל יראה ובכל ימצא אע"ג דשכירות העלמא לא קניא הכא מדשני קרא בדיבוריה דהוה ליה למכתב לא יהיה וכתב לא ימצא משמצוי בידך והאי מצוי ביד גוי הוא ואין חייב לבער.

קיג. ^(א) ומי שמבקש לפרש בים בקרוב הפסח ומבקש ללוש ולאפות קודם הפסח ולישא עמו כדי שיאכל ממנו בימי הפסח מצוה מן המובחר לאפות ב"ד אחר ביעור חמץ שחביבה מצוה בשעתה כדי שיאכל חמה ובכך מצותה אבל אם בודאי אינו מגיע לישוב ^(ב) בפרס הפסח ואין בספינה מצה כהלכתה כגון מים שלנו ושלוש נשים ושאר מה שצריך שהזהירו חכמים במצות מצה ילוש ויאפה וישא עמו כדי שלא יבטל מאכילת מצה.

קיד. ^(א) התשו' אית' גם בכ"י פרטה. והדין נובע מן התוספת' פ"ב דפסחים וסיומה ובלבד שיתננה לו כמתנה גמורה, ובכ"ה: ובלבד שלא יערים. ^(ב) כ"א בכ"פ ובכ"י שלפנינו בטעות, "אין בו הערם". ^(ג) בכ"פ "קם לה ברשותיה וקיל חמץ של גוי לאחר הפסח מותר באכילה". ^(ד) סוף הענין הובא בשם ר"ע ברי"ג ג' ובטור או"ח סי' תס"א. ^(ה) כוונת הג' להא דפסחים ל"ז לענין חלה: בד"א שהרתיח ולבסוף הדביק אבל הדביק ולבסוף הרתיח וכו' ופטורין, ומנה נלמוד לענין מצה ופסק הג' בר"ל ועיין שיטות הגאונים בזה ברי"ף שם שבהן צדק פסק בר"ע, אכן ר' אחאי פ' בר"י.

קיא. ^(א) הובא ברי"ג ג' בשם "יש מן הגאונים שהורו", ומקור הדין בפסחים מ'. והנה שיטת מר כהן צדק ור' האי כדעת הגאון שלפנינו שמתיר לאכול פת שאפאה גוי בשימור ישראל רק אינו יוצא בה י"ח מצה אכן ר' יוסף נאון בתשו' בה"פ ובש"ת סי' רצ"ה סובר דאסור לאכל פת גוי בפסח אפילו בשימור ישראל וכ"פ השאלות הביאו הטור באו"ח סי' ת"ס. ^(ב) צ"ל שפיר דמי וכ"א ברי"ג ג'.

קיב. ^(א) הדין יוצא מתוך הסוגי' דיהד לו בית פסחים ו'. וכבר העמיד האגור הא דירושלמי פ' ב"ש דלא ישכיר אדם את ביתו לעבדים בימי הפסח או בע"פ, ועיין שם ס"ק ה"ג ובתשו' הרשב"א סי' קע"ז ובכ"י או"ח סי' תמ"א. ^(ב) צ"ל לגוי.

קיג. ^(א) הובא בשב"ה"ל סי' ס"א בשם ר' כהן צדק וע' טור או"ח סי' תנ"ח ומקור המנהג לאפות המצה בע"פ הוא מן הירושלמי פ"ב דפסחים ה"ד שאסרו מצה ישנה מכיון שלא עשאה לשם הפסח דבר ברור שלא דקדק בה. ^(ב) בשב"ה"ל: בערב הפסח.

קיד. ^א והכי אמר ר' נטרונאי גאון עיסה שאמרו חכמים שבעת רבעים ועוד קמה חייבין בחלה הוי ארבעים ושלש וחומש ביצה לפיכך הלי' שעור זה בעריבה אחת חייבת בחלה ואפי' לש מאה שיעורים כמאה ערבות חייב להפריש חלה מכל אחת ואחת דילפינן מעיסת מדברך שהוא עומר ^ב ולענין הבצים ששאלתם האך מודרין בהם אם ממלאים כלי מים ונותני' הבצים לתוכו ובמדת המים מודרין קמה או לא, לא כך משערין חכמים ששעור שפרשתם אין לעמוד עליו אלא כך נתנו חכמים שעור לבצים שמשערין בהם לפסח ולחלה מעסת מדבר וכך שערו חכמים ראשונים שהמים שעור הביצה בינונית משקל ששה עשר ^ג ואינם . . . גראות כמשקל כסף של בגדאד כמשפט הזה שערו ^ד לעסה . . . ולפסח וכן הלכה.

קטו. ^א והכי אמר ר' יוסף גאון, והלכת' אופין חלה של אש בין בפסח בין בשאר ימים טובים ואין שורפין אותה לפי שאין שורפין קדשים בי"ט ^ב ושורפין אותה ולענין ברכה אין מברכין אלא על חלה של אש ^ג ושל כהן ואין קונין חלה מכהן לפי שקדושת הגוף היא ואין יוצאה לחולין אלא ^ד על המפריש אחד מכ"ד נחי דלש כמה גריוו יתן לכהן אחד מעשרים וארבעה ויאפה כמה גריווי ובחד חלה מחת

קיד. ^א מצינו תשו' בענין זה בש"ת סי' מ"ו לר' האי וסי' קס"ג כתוב על שם ר' נטרונאי ובכ"י הוא לר' כהן צדק ומקור הדין בפסחים ט"ה. ^ב מאין הגאון לתת הבצים בתוך המים ולומר שהמים היוצאים הם שיעור הבצים אף שבתוספת' דגודר הובאה ברש"י חולין ק"ח: ונתו' סוכה ו'. כתוב לעשות כן וכ"פ הרא"ש בה' חלה ובסוד אר"ח סי' תנ"ו, אולי משום דלדעת הגאון מים הנמסים אינן דומין לבצים הגושים במדה וע' בתשו' התם סופר לא"ח סי' קכ"ו. ^ג אולי צ"ל: ואינם זווים משקל של גיראות אלא כמשקל כסף של בגדאד. והנה לפי החשבון שמשקל הקב ד' מאות וזו שהביא בעל כפתור ופרח פ"ו מצינו ששבעת רבעים ועוד (האי ועוד הוא אחד מארבעים של רבע הקב) להם משקל שבע מאות ושנים וחצי זו כשנחלק זה ע"י סכום הבצים מ"ג וחומש יצא לנו שמשקל ביצה ט"ז זו ועוד מאה ושלש עשרה חלקים מארבע מאות שלשים ושנים, וזה מקצת יותר מרביעית הווה, ואולי היה כתוב לפנינו שחצר קצת, ואינם מצומצמין, והזווים ההם אינם גיראות היינו משקל של קודש שנחלק לגיראות אלא של בכל. ועם החשבון הזה מתאים מה שהביא הרי"ף ג' בה' קדוש בשם ר' הילאי, שעור ביצה בינונית שעור ששה עשר כספים ושני שלישי כסף בכספם של הרי"ף ג' בה' פסח אמר מר סעדי' שעור עיסה בפסח עד כדי עומר לנלוות דהיינו ו' מאות וב' וזו, צריך לגרוס' ז' מאות וב' וזו ואף הן אינן מצומצמות שהן ז' מאות וב' זו וחצי באמת. והנה הגאון העיר שהחכמים הראשונים חשבו השיעורים במשקל, אכן לא כזה כתב הר"מ בפירוש המשנה חלה פ"ב מ"ו ועדיות פ"א מ"ב ואחריו מאנו במשקל התשב"ץ ח"ב סי' רצ"א והבי' בתשו' אבקת רוכל סי' נ"ג ועיין בה"ה פ"א דעירובין ה"ב ובפ"ה ליו"ד סי' צ"ט סק"ו וביצחק ירנן ה' קדוש פ"ק נ"ב. ^ד אולי צ"ל לחלה ולפסח וכו'.

קטו. ^א ראשית התשו' אית' בש"ת סי' קס"ב. ^ב צ"ל אבל מניחין אותה לאחר י"ט ושורפין אותה וכ"א בש"ת. ^ג אם שצריך להיות, ושל כהן אין מברכין' או שכוונת הגאון על כהן קטן שנותנין לו חלה הראשונה וזו אין מפרישין חלה שנייה וע' בפרדס סי' קל"א. ^ד צ"ל אלא כל המפריש חלה מחזורי אחר כהן ונותנה לו וכ"א בש"ת. ואולי כוונת הגאון שאין פודה מעיקרא החלה לתת הכסף לכהן אלא מחזר אחר כהן לתתה לו בעצם, והיו נוהגין כזה בשאר מתנות כהונה לפי התשו' בה"פ ה"ל: ר' נטרונאי ובמקום שפושעים טבחים ואין מפרישים מתנות כהנים מה שהיו כהנים שבאותה העיר מזבין מתנות כהונה לבני העיר כדי שלא יבואו לירי תקלה אע"ג דלא אתו לירדהו. ע"כ. ^ה כאן התחלת ענין אחר וצ"ל: צריך לשער א' מכ"ד ונראה כוונת הגאון מתאימה

לחון כר' אליעזר דאמר הסל מצרפן לחלה ואפי' כעבי' מצטרפין לחלה והני מילי הוכי' דלש אפיה שיעור עשרים וארבעה אבל לש פחות מכ"ד פטור מן החלה (1) והויכא הגלגל עיסה מעי"ט מפרישין ממנה חלה ביי"ט דהלכתא כרבא דאמר מפרישין.

קמ"ז. (2) והכי אמר ר' עמרם גאון והלכתא חלה שנתנה לכהן ליכלה כהן ולא לזבנה לא ללוי ולא לישראל דלא ליקלון בה ישראל ולא יאכיל אותה לבהמתו וכן הלכה. (3) ולענין מתנת כהונה הלכתא טבה שלא הפריש מתנה ובא ישראל ולקח בשר מותר ליקח מאותה בהמה עד שלא הורמה מתנת' ואין על הלוקח להפריש הוא מבשר שלקח שמצוה על המוכר והוא מצווה על מצוה שני' וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם וכו' ומניין שמותר ליקח מבהמה שלא הורמה מתנתה דאמר רבה בר רב חנא א"ר יוחנן כל האוכל מבהמה שלא הורמה מתנתה כאלו אוכל טבליים וקא אמרינן בסיפא לית הלכת' כוותיה אלא מותר לאכול הימנה וכן הלכה.

ק"ז. (4) שאלתם מה טעם אנו מונין מיום שני מחמשה שעות ור"ד חלקים לפי שנבראו המאורות ביום רביעי בשעה ראשונה והוא היה תחלת יום שמונה ועשרים באלול לפי שבחמשה ועשרים מאלול נברא העולם וערב שבת בשעת בריית' היה ראש השנה והיה המולד בארבע עשר שעות נמצאת אומר כשנבראת הלבנה נבראת בשבעה ועשרים באלול ולא שלטה עד שעת מולדה ביי"ד שעה בערב שבת וי"ב שעות היה אותו היום הואיל והוא זמן המשקולת שעה ראשונה עלה במחשבה שנייה נברא ובשעת שנברא נשלם העולם ולא נחסר ממנו בריה וכיון הקב"ה בריאת הלבנה בתחלת שעה ראשונה מיום רביעי כדי שישלם מולדה עם בריאת' שהוא היה סוף כל יצירה ולפי שאנו מונין יום אחד בשנה חשוב שנה אנו חזורין (2) ר"ח תתע"ו למפרע ויהא המולד ביום שני (3) ור"ד חלקים מלולו.

עם שיטת ר' האוי בש"ת סי' מ"ז דמה שחייבו הכמים א' מכ"ד היינו מתחילת חיובה של עיסה דהיינו ממ"ג ביצה וחומש, אבל אם לש אפי' הרבה מאד א"צ להפריש אלא א' מכ"ד ממ"ג ביצה וחומש וכ"פ ר' כהן צדק בראש ה"פ וביאר שם שמה שאמרו כחלה פ"ב ה"ו א' מכ"ד ובנחתום א' ממ"ח היינו אם שגג ולא הפריש מן העיסה ובא להפריש מן הככרות ועי' פסחים מ"ח: (1) עי' לעיל סי' פ' ולפנינו בביצה ט'. רבה א' מפרישין.

קמ"ז. (2) מה שאמר הגאון דטעם דלא לזיבן חלה משום דלא ליקלון בה ולא אמר משום שאינה יוצאת לחולין כדבר הגאון ר' יוסף בסי' שקודם זה אולי מיירי ר"ע בחלה שנייה וסובר דמצד הדין יוצאה לחולין אלא משום דלא ליקלון בה אין מוכרין אותה אולם בס' התרומה אינו מחלק בזה וסובר דאף חלה שנייה אינה נאכלת לזרים בשום אופן ועי' ב"י בטור וי"ד סי' ש"ב, ורחוק מאד לפרש דברי הגאון דמיירי לבטל תרומה ולמכרה לזר ועי' ברמב"ם פי"ג מתרומות ה"א וברשב"א בפסקי חלה. (3) תשו' בענין זה מצאנו בה"פ והוא הובאה בשם ר' האי ברדב"ז ח"ב סי' תרנ"ט וסופה בכ"י ומיחוי הדין עם הטבח" וע' חולין קל"ב: דאמר רב הדין עם הטבח.

ק"ז. (4) דהנה המעברים שמו לראש פנה השבון ר' יהושע שבניסן נברא העולם ורק בזה חלקו אנשי מערב עם אנשי מזרח שאנשי מערב פתחו ממולד ניסן הראשון ב"ד תל"ח וחשבו משהה חרשים קודם לזה תשרי בשנה של תהו, ואנשי מזרח התחילו למנות מתשרי הבא אחר ניסן שבו נברא העולם (הוסיפו זמן ו' חדשים במולדות, ודרך זה לנאונים מבואר בתשו' ר' סעדי' ור' האי הובאו בשער הו' למאמר נ' בספר העיבור לר' אברהם הגשיא, ולפנינו אנו רואין שהגאון המשיב הלך בדרך ר' אליעזר ואמר שבאלול נברא העולם ופחת למספרע במולדות כהר"ד וחשב מתשרי שלפניו בשנה של תהו. (2) צ"ל ד"ח, (3) צ"ל וה' שעות ור"ד וכו'.

ק"ח. ^אר' שמואל בן חפני. והא דאמר הוה קאימנ' קמיה דר' אלעזר ב"ר צדוק ואייתי ההוא גברא ערבה לקמיה שקל חביט ולא בריך קסבר מנהג נביאים הוא אייבו וחזקיה בני בריתיה רבב אייתו ערבה לקמיה רבב שקל חביט חביט ולא בריך קסבר מנהג נביאים היא ^בושיעור החיבוט שני פעמים בתפלת מוסף של יום שביעי של ערבה לא בכל היום לפי שבתפלת תמיד אנו נוטלין את הזולב ובתפלת המוספים של יום ההוא אנו נוטלין את הערבה בפני עצמה וכך אנו נוהגין בישיב' . . . ^גההלכה כר' יוחנן דאמר ערבה יסוד נביאים היא דקיי"ל דרב ור' יוחנן הלכ' כר' יוחנן.

ק"ט. ^אוהכי אמר רב צמה נאון. ולולב משעת נמילתו מברך עליו דאמר ^בר' יהוד' אמר שמואל כל המצות כולן מברך עליהם עובר לעשייתן ואם תאמר אי"כ למה מוציאו לבית הכנסת כדי לגמור מצותו שעדיין לא נגמרה מצותו ביצד מצותו כדתנ' ^גאמר רב יהוד' כך היה מנהגן של אנשי ירושלים אדם יוצא לביהמ"כ לולבו בידו לקרות ק"ש ולהתפלל לולבו בידו ועל עסקי כך שמוציאו ואם אין מוציאו הרשות בידו ואין עליו כלום ויצא ידי ^דחובתו.

קכ. ^אמנהג שלנו בחולו של מועד ביום השלישי כהן קורא ביום השני לוי קורא וביום השלישי וישראל קרי וביום השלישי וישראל אחרון הדר קרי וביום השני וביום השלישי וכסד' הוה מנהג בכל יום ויום עד שמיני עצרת. ^בוכך אמרו חכמים אין אומר בערב אלא שתים לפניה ושתים לאחריה וכיון דהלכה כרב דאמר תפלת ערבית רשות תקון אחרונים לומר אחר שומר עמו ישראל פסוקים שיש בהם שמירה ושבח ולומר אחריהם ברכה ומפסיק בקרוש' כלומר אסתיים תפלה הרוצה לצאת יצא ודבר זה בחול אבל בלילי שבת ולילי יומ' סלקו לברכה זו וכן מנהג שלנו בחתימת שומר עמו ישראל אומר ברוך הפורש סוכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלים ועומדין מקדשין להתפלל תפלת ערבית.

קכא. ^אוהכי אמר רב שרירא נאון. ישראל שהתפלל וחזר לאחוריו שלש פסיעות ונתן שלום כל מה שירצה יעשה ואין בכך כלום ואם עומד במקומו או שחזור לאלתר או שממתין עד שיאמר קרוש או לפניו או לאחוריו שפיר דמי.

ק"ח. ^אבענין הראשון נראה שחסר קצת בפ' חביט ולא בריך, והנה מצינו בפ' יסוד נביאים ומנהג נביאים תשו' בש"ת סי' ש"ו ובכ"י היא מיוחסת לר"ש בן חפני, אכן בסוף זה הסי' כתוב שם תשו' אחרת, וערבה יסוד נביאים שיסדרוהו לכל ישראל לעשות כן' והוא בפ"ע בכ"י מיוחסת לר' שריר' והיא גם באיזה שינוי בה"פ, ועוד תשו' סי' ש"ח בש"ת בענין זה לר"ש בן חפני. ^בהובאה בשם זה הגאון בריו"ג ג' ובא"ח ה' סוכה סי' ל"ה ולפנינו היא בדיוק. ^גע' סוכה מ"ד.

ק"ט. ^אהובא בקיצור במנהגי ה' לולב סי' ל"ד ע"ש זה הגאון. ^בפסחים ז'. ^גסוכה מ"א: ובתוספת' ר' אלעזר ב"ר צדוק. ^דבמנהג מסיים כאן: בהגהתו. קכ. ^אהובא בריו"ף מגלה פ"ג ובשבה"ל סי' קכ"א בשם נאון ועיין מנהגי ה' אתרוג סי' מ"ז ובריו"ג ג' ובכ"י לטור אר"ח סי' תרס"ג. ^בקצת מהלכה זו הובאה בטור אר"ח סי' רס"ז ע"ש ר' נטרונאי וע' ברכות י"א. ויומא פ"ז:

קכא. ^אנראה שהגאונים פרשו הא דיומא ג': דאמר ריב"ל המתפלל צריך שיפסיע ג' פסיעות אחרי ואח"כ יתן שלום וא"ל ר' מרדכי כיון שפסע ג' פסיעו' לאחוריו התם איבעי' ליה למיקם כוונת רב מרדכי דשם במקום שכלו ג' פסיעות צריך לעמוד קצת כדי לתת שם שלום, וא"כ דבריו ר' מרדכי פירוש לדבריו ריב"ל דאמר שיתן שלום וע"ז מביא הש"ס תניא נמי הכי וכו' אבל אחרי שעמד שם קצת עושה מה שירצה ואינו צריך לעמוד שם עד שיתחיל הש"ן או עד לפניו או לאחר הקדושה כאשר פירשו היר"ף בפ"ה דברכות והרמב"ם בפ"ט דתפלה ה"ד ופי' זה של גאונים מבואר בדבריו ר"ע ה"הוב' בא"ח תפלה כ"ה והם בסידור וז"ל: ואמרינן משמיה דר' מרדכי מקום שכלו ג' פסיעות שם צריך לעמוד וליתן שלום ואינו צריך לחזור למקום שהתפלל וליתן שלום

קבב. ^אהכי אמי רב האי גאון. ואסור לומר הושענא ביום השבת מפני התנוקות שאין מבחינני ונוטלי לולביהם . . . אחר התיבה אם לא ואין מתברר להם שאין הלולב נימל בשבת. ^במי שאומר פעמים ולהיות לכם במוספי שבת ויו"ט ור"ח וחוה"מ שפיר דמי ואין בו איסור ולא כיעור ולא פגם ובכמה מקומות בבבל מי שאומ' אותו ^דאבל בישיבה ובבתי מדרשות ובבתי כנסיות של רבנן לא נהגו מעולם לומר לא בשבת ולא ביו"ט ולא בזולתו. ^השני ימים טובים של ראש השנה ושבת שבין ר"ה ויוה"כ גילי' בב' ישיבות . . . ברברי רחמים ותחנונים מקרית הגבר ועד שחרית ונפל על פני' אחר התחנונים כדרך שעושין בחול. קבג. ^אכוס של חתן וכוס של מילה אם טועם ממנו המברך מלא לוגמיו כך מצוה מן המוכרח ואם אי אפשר לטעום ממנו כיון ששותין אותו חתן וכלה או אמו של תנוק יצא ידי חובתו אע"פ שלא טעם ממנו המברך ואינו מוציא שם שמים לבטלה.

(המשך יבא).

בקרת ספרים.

ספר האוצר, אוצר לשון המקרא והמשנה כולל כל המלות שנמצאו במקרא ובמשנה באור הנחותיהן הראשונות וההוראות הנגזרות מהן והבדלי השמות והפעלים הנדרשים ועם זה זכרון המלות הנגזרות מלשון המקרא והמשנה שבאו בתלמודים במדרשי הלכה ואגדה בפיוטים ובספרי גדולי חכמי ישראל האחרונים והעתקתם ללשון רוסית ואשכנזית, וכן כל שמות העצמים הפרטים שזכרו במקרא. חובר מאת הר"ר שמואל יוסף פ"ן נ"י מווילנא יו"ל ע"י נפתלי משכיל לאיתן, אברהם צוקקערמאן (ווארשא שנת תרמ"ה לפ"ק).

ראה זה דבר חדש לא היה לעולמים! כל ספרי ערכי מלים עבריים שנתחברו עד עתה אין בדיון לקרותם ערכי מלי לשון העברית בכחינה המרחבת, כי אינם כוללים רק מלי לשון הקדש הנמצאות רק בכתבי קדשנו. ואמנם הדבר נלוו וידוע שהמשנה מכילה דבורים ומלות אשר אף שאינם נמצאים בכתוב בכל זאת על אדמת הקדש צמחו ועוד היו חיים בפי העם' (משפט לשון המשנה צד 5). והנה אחרי שמתחר ספר האוצר הכנים אל אוצרו הטוב גם המלות העבריות אשר נמצאות במשנה, על כן סן הדיון יקרא ערך מלים לשון עברית בכחינה מרחבת ואף בצדק נאמר על המלאכה הזאת כי חדשה היא ויש לה יתרון גדול על כל אוצרי שרשי לשון הקדש אשר יצאו לאור עד הנה. אל זה היתרון חבר עוד יתרון שני. והוא כי שם החכם המחבר עינו ולבו אל שמושי מלים והתארותם הנמצאים בקצת פיוטים, גם בספרי סופרי ישראל המאוחרים, וזה תועלת גדולה למבין עם תלמיד הקוראים ומעיינים בספרות העברית

אם חזר למקומו הראשון ונתן שלום למה הוא דומה לתלמיד וכו' וע' בטור או"ח סי' קכ"ג ובב"י שם. ובפ"י נותן שלום ע' ח"ג סי' מ"ז.

קבב. ^אהובא במנהיג ובדיו"ן בשם ר' שריר' ובשבה"ל בשם תשובות ואולי כתבו כן בשם ר' שריר' ור' האי. ^בצ"ל ואין יודעין אם הלכו אחר התיבה. ^גהובא בשם ר' שר שלום בא"ז ח"ב סי' נ' ובפרדס סי' ד' ובשם ר' שריר' בטור או"ח סי' רפ"ו וע' בסדר ר"ע בשם ר' נטרונ' פסק דומה לזה. ^דאולי צ"ל יש מי שאומר אותו אף בשחרית אבל וכו'. ^ההתשו' באריכות בח"ג סי' קכ"ט וע' במרדכי ריש יומא וברא"ש סוף יומ'.

קבג. ^אהובא בדיו"ן נ' ה' קדוש בשם ר' מתת' ואמר שכן כתב גם סר כהן צדק וע' בכהע"ש ה' מילה ובתשו' חכמי צרפת סי' ר"ב.

הכללית לדעת דרכי לשונם בספריהם אשר זאת היסוד להבנת דבריהם ומחשבותיהם. ומצד הזה נתן לו גם מעלת השלמות על כל אשר הוא לפניו.

מעלה יתרה נתן החכם המחבר למלאכתו כי באמונה ובחקירה מתונה דרש ודקדק בספרי בעלי לשון החדשים פעם בהזכרת שם עווירו ופעם לא. ונהג בענין זה במועצות ודעת. רק במקום שדחקו העינין מפני הספק או הכרח ההכרעה וכדומה לאלה מובן מעצמו שהיה צריך להזכיר שם האומר אבל זולת זה לא, ויפה עשה. כי לא נתנה החכמה כי אם ללמוד וללמד ולא להתגדר בה. ואמנם הכרעות שהכריע בין הדעות לרוב מחכמות וטובות. לפעמים ירחיק דעה מבלי טעם רק אומר עליה, ורחוק' וגם בזה צדק המחבר כי ספר אוצר מלים איננו המקום לפלפולים ובו נדרש הקצור יותר מכל מיני חבורים.

עד היום מונחות לפני שתי חוברות הכוללות אות א' עד שרש אנש. ואחרי הבדיקה הראויה בערכי המחברות האלה מצאנו כי באמונה מלא המחבר את הבטחתו אשר הבטיח בשער הספר ומכל הנקודות אשר הבטיחנו עליהן לשים אותן למטרת מלאכתו אף אחת לא נעדרה, ובכלל הראה בקיאות גדולה בחכמת לשון העברית, ולבו ראה הרבה חכמה ודעת בדיושות חכמי הלשון חדשים גם ישנים. נמשך ידיו מלרמו פה על פרטים מיוחדים טובים ומשובחים למען ספר באזני קוראיו מתהלת הספר הנכבד הזה ויקרת ערכו וליסד שבחנו ומשפטנו הטוב בכח ראיות פרטיות, יען ראינו כי בספר אוצר מלון, זה אך למותר כי בספר ממין הזה, עיקר הדבר, הוא כלל הדבר. והוא טוב הכנות, שלמות העיניים, והשגת התכלית המכונה, וגודל תועולותיו, ואמנם כבר ידאו הקוראים ממה שאמרנו עד הגה, כי בכלל הספר מלא החכם המחבר באמונה ובבינת הלב את כל הנדרש ממחבר אוצר מלים בלשון הקדש בוטננו הזה.

אמנם לא נוכל להתאפק מלהעיר פה על קצת דברים הגועים בכלל הספר. האחד הוא: אשר מביא כמה וכמה ערכים ארמיים כמו צד 19 ערך א ב ין א' שהוא ארמית תרגומו של בדיל העברית. שם צד 20 ע' אברא ב' בתלמוד מלת הטעם לאמת ולחזוק דבר אכן אמנם. וזה ארמית אין דוגמתו בעברית. האמנם כי אפשר שאברא הוא אבל ובשנוי דיאלקטיקי כמו נזלי נזרי וע"כ בבחינה זו יש לחשבו כמקור עברית, אלא שא"כ דעת המחבר היה ראוי שירמז על זה ותחת אמרו שהוראתו כמו אכן אמנם היה ראוי לאמר שהוראתו כמו אבל. וראיתי בספר ערוך השלם לה"ר חנוך יהודה קאהוט ע' אברא שלקח גזרתו מן הפרסית שענינו בל"פ כמו באמת והדבר קרוב לשמוע. וקצת ראיה לדבר שהמלה מורגלת בבבלי ולא בירושלמי. וכן עוד אחרים. הן אמת כי אין זה חסרון אבל יש חסרון בשלמות הספר שהביא קצת ערכים ארמיים ורובם לא. ועוד שלפי היוצא משער הספר הלא אין זה מפראגראם של המחבר כי הוא הגביל מלאכתו על זכרון המלות מלשון מקרא והמשנה ופיוטים וספרי האחרונים אבל הכל מה שמקורו בל"ק שהוא לשון מקרא ומשנה ולא רצה להרחיב על לשון ארמית וגם לא להרחיב רק על שיעור קטן ממנה. והשני הוא: חובת ספר אשר ענינו ערכי מלים אם שם לו למטרה המדה המדעית, שיהיו כל פירושו פשוטים ולא דרושים ואמנם לפעמים לא שמר החובה הזאת כמו צד 18 שהכריע כדעת פירסט שאבנים שבפסוק וראיתן על האבנים הוא כנוי לאברי ההולדה בין זכר בין נקבה, ואמת שאין טוענים על ההכרעה התלויה בשקול דעת כל אחד ואחד מן המעינים ואין כל הדעות שוות. אולם על מה שרצה המחבר להניח כונה זו במכילתא בפסוק ירדו במצולות כמו אבן, במדה שאדם מודד מודדין לו הם אמרו וראיתם על האבנים אף אתה עשית להם המים כאבנים והיו המים מכין אותם על מקום האבנים וכלומר על מקום אברי ההולדה שלהם. ראיתי לדקדק אחריו כי אף שיש לפירוש הזה סיועתא מהרב בעל מאיר עין על המכילתא שפי' שם כן ממש בכל זאת נחשוב שיודה לנו המחבר מאהבתו שאהב את האמת הפשוט שאין זה הפירוש רק דרוש מחודד ואין זה כונת הדורש שאם כן כל המאמר, אף אתה עשית להם המים כאבנים" הוא למותר ואין לו טובן כלל לפי פירושו. אבל הפ' הפשוט הוא שהתהומות נעשו להם כאבנים והמים שעליהם למעלה היו מכים אותם על מקום המים של תהומות

שנעשו כאכנים. גם בעל התנחומא השמיט את כל המאמר האחרון, ולפי פי' המחבר הלא הוא עיקר המדרש, וע"כ תימה בעיני למה נתן לפירוש דרושי כזה מקום בספרו אוצר מלים אשר בו אין מקומו הראוי לו. וכיוצא בזה בע' אגדה צד 23 פי' מליצת הכתוב הבונה בשמים מעלותיו וכו' ופי' האגדה אדם בונה עליה וכו' לכמו אלה אין מקומם בס' אוצר מלים. ומצאתי להעיד עוד על קצת דברים אשר נפלאו ממני. בע' אנד פי' שאוגדת פתחיהן לבעליהן פרש"י קישרות והנכון מלשון הארכה והמתנה ממתנות לבעליהן, ואין זה הנכון, שהמדרש הזה יש לו יחס עם מדרשם במקומות אחרים על גן נעול גל נעול ולפי' יותרנכון לפרש קישרות כפירש"י. ועוד תימה בעיני כי לא דקדק לציין מקומות ושמות המפרשים שהביא, הלא לזה אין צורך להאריך ובעיני הוא תועלת גדולה למתלמדים ודורשים. וארמו פה על דבר אחד. צד 26 ע' אגרא. שם הביא פי' המאמר במשנה, אגרות של רשות' וכתב ג' פירושים וז"ל ואגרות של רשות מכתב פקודת השלטון, או אגרת תעודה שהנשיא נותן רשות לאחד לדון, וי"מ אגרות שכותבין זה לזה בענינים שונים או משא ומתן (מו"ק ג' ג') עכ"ל. והנה הפירוש הראשון הוא מרש"י, והשלישי הוא מירושלמי המובא גם בתוספות. ועתה אף שבאלה שני הפירושים לא היה צורך לרמו על שם מפרשיהם אחרי שהראה מקום המאמר בתלמוד כבר ידע המעיין שמות המפרשים כי פי' רש"י ותוספות לפניו. אבל הפירוש השני אינו גלוי וידוע לכל והוא פי' רב יצחק נאון המובא בתשובות הגאונים ד' קונסט. ובשערי תשובה ומביאו גם בספר האשכול על שם רב צדוק ובהלכות גדולות בלשון אמור רבנן ועל זה היה ראוי שיעיר על מקורו בפרט שלפי דעתי זה הפי' אינו נכון שהגאון פי' המשנה לפי מהנה זמנו בכבל אך בא"י נקרא ענין זה מנוי וכמו שהזכרתי בספרי דור דור ודרושי ח"ד (כ"י).

עתה עוד אחת מעט אעיר על כלל הספר והוא ששטת החכם המחבר להכנים לפעמים בביאור ערכיו פירושי מאמרים ודבורים מן המקרא, על צד הדחוק רק להעמיד הנוסחא הזרה והמתמיהה הכתובה ואמנם לדעתי גם ענין זה לא טוב הוא מפתרונים דרושיים אשר באוצר מלים אין מקומם הראוי, כמו בצד 81 בפ' ואיבי חיים עצמו (תהלים ל"ח כ') כתב: שטעמו אויבי חיי, מבקשי מותי כעין איבי בנפש איבי שקר על דבר שקר שאין להן סבה להיות אויבים וכן איבי חנם. ופי' זה אינו כדאי לטק זרות המאמר וגם אינו כענין. ובאמת זה המאמר צריך תיקון וצ"ל ואיבי חנם עצמו כאשר יורה מאמר הכפל, ורבו שונאי שקר" (עי' נרעץ בפ' תהלים.) והגה לא נבקש שיכנים נפשו לססופק הזה לעשות תיקונים במקרא כי זה דרך מסוכן ועלול להתעות, אבל נחשוב כי בטאמרים קשים כאלה טוב להניחם כי אין חובת מי שמקבל עליו רק באור מלות לפרש מאמרים סתומים בלתי אם בפירוש מרווח ופשוט, ואם זה אין אפשר אז השתיקה יפה מהדבור שאינו משכך את הלב.

תוארו החצוני של החבור יפה מאד גם מחירו בזול לערך טובו ויקרו ותועלתו. ונתן תשואות חן חן להמוציאים לאור על השתדלותם לתקן הספר בהגה מדויקת. בכלל הדברים והאמת האלה ראיתי זאת כחובה קדושה לנפשי להיות מליץ יושר בעד הספר היקר הזה לפני כל אוהבי שפתינו הקדושה החפצים ביקרה פי' יחישו להביא זאת הברכה אל ביתם ויחזקו ידי המוציאים לאור למען יהיה לאל ידם לבצע את אשר החלו לעשות כאמונה ובושר לבכם, ולהשלים חפצם אשר הוא חפץ כל חושבי שם הספרות העברית.

אייוק הירש וי"ם.

הודעה: לבקשת המו"ל את מ"ע "הקול" הנני מודיע כי, הקול" יוצא לאור מדי שבוע בשבוע ומדבר בחכמה ובמליצה יפה מאד על דברים ההווים בתבל, ומניד חדשות בענינים מדיניים בכלל, ועל כל הקורות באומתנו בפרט. ואני חושב, כי מלבד התועלת היוצאת ממנו, בהודיעו דברי ימי הזמן ההווה בשפה ברורה ובמשפט הגיוני, עוד תועלתו גדולה לאוהבי שפת עברית וחושבי שמה. האדרעססע שלו:

Redaction des „Hakol“ II., Wien.

מאמר על חלוקת התורה.

(המשך).

המגילה הי"א היא בת פרשה אחת והיא פרשה ל"ט הכוללת תורת פרה אדומה וטהרת טמאי נפש ולדעת חז"ל נאמרה ביום שהוקם המשכן כמ"ש בניטין ס' ע"ב והיא אחת מח' פרשיות שנאמרו בו ביום, וא"כ היא חלק ממגילה אחת שנתחלקה במקומות שונות ועיין בראב"ע. ולדעתי פרשה זו מפסקת בין מאורעות שבמדבר למאורעות שבסוף הארבעים והוקדמה כאן לסיפור מיתת מרים ואהרן. ואף שנאמרה למשה ואהרן מצותה באלעזר לפי שהוא עתיד לכהן תחת אהרן כאשר כתבתי כבר ענין זה בהערה במ"ע סוף ספרי פ' מסעי. ובמדרש רבה פ' הקת אמרו אר"י דסכנן בשם ר"ל על כל דבר ודבר שהיה אומר הקב"ה למשה א"ל טומאתו וטהרתו כיון שהגיע לפ' אמור אל הכהנים א"ל משה רבש"ע אם נטמא זה במה תהא טהרתו לא השיבו באותה שעה נתכרכמו פניו של משה כיון שהגיע לפרשת פרה אדומה א"ל הקב"ה באותה שעה שאמרתי לך אמור אל הכהנים ואמרת לי אם נטמא במה תהא טהרתו לא השבתך זו טהרתו ולקחו למטא מעפר שרפת החמאת. והנה אף שדעת ר' לוי ששתיהן ביום שהוקם המשכן נאמרו כמו שהזכירו בניטין שם הנה נאמרה לו פ' אמור תחלה ופרשת פרה אדומה בסוף כמפורש שם. והנה באמת לא אירע לכהנים שיטמאו עד תום הארבעים כי במות נדב ואביהו לא נטמאו וע"כ נסדרה כאן, ואם לא נתפוס בדברי ר' לוי שנאמרה ביום הקמת המשכן נאמר שהדברים כפשוטן שבסוף הארבעים נאמרה לטהרתן של ישראל והכהנים, ובכל עת היותם במדבר היו טמאי נפש משולחים חוץ למחנה. ועל הסדר נאמרה. וכן דעת בעלי המסורה שהרי לא הפסיקה בסוף וחברוה עם פרשת מיתת מרים לאחת והיא לדעתם כפרשה אחת מסורסת בעניניה. והנה תחלתה פתוחה וסופה סדור כאשר אמרתי. אבל בעלי הקפישולי יפה הפסיקה.

המגילה הי"ב היא מגילת מאורעות שבסוף הארבעים ומתחלת ויבאו בני כל העדה מרבר צן בחי"ש הראשון וגו' ומסיימת ויסעו בני יחנו בערבות מואב מעבר לירדן ירחו שהוא הפסוק הא' בסימן כ"ב, וכוללת מאורעות רבות מיתת מרים ומי מריבה. שליחת משה אל מלך אדום ומיתת אהרן. מלחמת הכנעני מלך ערד ונשיבת הנחשים השרפים, ומסעות העם ומלחמת סיחון ועונו.

פרשה מ' כוללת מיתת מרים ושנסתבב מזה הענין ישיבת העם בקדש זמן רב מקום אין מים ובאו ע"י כך לירי מריבה וציווי השם בדיבור אל הסלע וחמאו של משה והעונש הנגזר בסבת זה המאורע. ובאו בה דיבור ואמירה, הדיבור ציווי למשה בלקיחת המטה והאמירה הודעה למשה את ענשו על חמאו, והפסיקו בעלי המסורה בין הדיבור והמאורע בפתוחה שהרי עיקר המאורע חברו עם הפרשה הקודמת ועשאוה סידור סמ"ש לעיל ובין הדיבור והאמירה הפסיקו בסתומה כיאות. אמנם בסופה לא הפסיק אלא ג"כ בסתומה וחברוה עם פ' וישלח משה מלאכים, וטעמם כמו שאמרו במדרש רבה ותנחומא בנוהג שבעולם אדם עושה בפרקמטיא עם חבריו והקפידו פורש ממנו ואינו רוצה לראותו ומשה אעפ"י שנענש ע"י ישראל שני' וקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם לא פרק משאן מעליו וישלח מלאכים, ולרמו על זה חברום ולא הפסיקו אלא בסתומה.

פרשה מ"א כוללת שליחותו של משה למלך אדום ומיאנו של המלך לתתם לעבור בגבולו, ותחלתה סתומה כאשר פרשתי וסופה פתוחה כיאות. פרשה מ"ב היא אמירה ומעשה במיתתו של אהרן וכהנת אלעזר בנו תחתיו ותחלתה פתוחה כמ"ש וסופה סתומה והמעם כמדרשם של חז"ל הביאו רש"י וישמע הכנעני וגו' שמע שמת אהרן וכו'. ובעלי הקפישולי עשו מאותן ג' פרשיות האחרונות סימן אחד וחברו הנפרדים.

פרשה מ"ג היא פרשת וישמע הכנעני. ואותה הפרשה הקטנה היא מן היותר קשות שבתורה והאריכו בה דברים הראב"ע והרמב"ן והארברנאל. ופשוט הענין מסכים עם הרמב"ן שכתב וז"ל והשלים עוד בבאן לספר כי החרימו ישראל גם את עריהם אחרי בואם בארץ כנען אחרי מות יהושע לקיים את נדרם אשר נדרו וכו'. ותחלתה סתומה כמ"ש וסופה פתוחה כיאות.

פרשה מ"ד כוללת מסעם וחנייתם מהר ההר עד בואם בניא אשר בשדה מואב ראש הפסגה. והוא שמאמר בפ' ואתחנן ונשב בניא מול בית פעור. והרבה מאורעות אירעו באילו המסעות מלחמת סיחון ועוג ומלחמת מדין ולא באתה פרשה זו אל ה' להודיע בכלל אילו המסעות. והמקומות שזכרו בפרשה זו הם מהר ההר דרך ים סוף לסבב את ארץ אדום ויחנו באבת ומשם בעיי העברים במדבר אשר על פני מואב ממזרח השמש, ומשם לך הכתוב להבדילם מהר העברים שעלה עליו משה שגם שם עברים היו. ומשם לנחל זרד ומשם לעבר ארנון אשר במדבר ומשם בארה והיא ג"כ במדבר הזה אלא שנקרא בארה ע"ש המאורע כמו שפירש הכתוב. ובאותו המדבר נלחמו עם סיחון כמ"ש להלן ויאסף סיחון את כל עמו ויצא לקראת ישראל המדברה וגו'. ומדבר מתנה הוא בשן שתרגומן של בשן הוא מתנן. שמהמדבר פנו ועלו דרך הבשן כמ"ש להלן במלחמת עוג. ואח"כ חזרו מצפון לדרום ממתנה נחליאל ומנחליאל במות ומבמות הגיא שזכר לעיל. ונחליאל הוא לתרגומו של אונקלוס נחל מים ואולי הוא הירמוך והוא נחל גדול שנופל בירדן והוזכר במשנה במס' פרה וע"ש תקפו נקרא נחליאל כמו ארזי אל. ולתרגומו של היונתן הוא נחל ועמק ונחליאל היא היפך הררי אל. ותחלתה וסופה פתוחה כיאות.

פרשה מ"ה מן וישלח ישראל מלאכים וגו' עד ויסעו בניי ויחנו בערבות מואב וגו' ועד בכלל וכוללת מלחמת סיחון ועוג וכללו מלחמותיו של משה בפרשה אחת ולא הפסיקום אפילו בסתומה. ואם באנו להפסיק היה צריך לעשות מן פסוק וישלח משה לרגל את יעזר פרשה בסתומה לפניה ולאחריה. ופרשה זו היא כעין פרטן של המסעות שהוזכרו בפרשה שלפניה. ונתוספה בפרשה זו שירת המשלים למלך סיחון על אבדן מואב למען תהיה לעדות לבניי כי לא לקחו מיד מואב מאומה בעלותם ממצרים, ובספר שופטים במעשה יפתח מסופר מהריב שחרחרו בני עמון על אודות הארץ ההיא. ותחלתה פתוחה כמו שהזכרנו וסופה סתומה. ומעם סתומה זו לחבר פרשת בלעם עם מה שקודם לה להעיר שמושה כתבה כמ"ש חז"ל ב"ב י"ד ע"ב משה כתב ספרו ופרשת בלעם. ובירושלמי דסוטה סוף פ"ה אמרו משה כתב חמשה ספרי תורה וחזר וכתב פרשת בלק ובלעם וכו' וכדי שלא ליתן מקום לטעות לא הפסיקום רק בסתומה. ובעלי הקפטולי עשאוּם מן וישמע הכנעני מלך ערד ויסעו בניי ויחנו בערבות מואב סימן אחד וחברו זה הפסוק האחרון עם פרשת בלק וחברו הנפרדים והפירויו המחוברים.

המגילה הי"ג היא מגילת בלק ובלעם המתחלת וירא בלק ומסיימת ויקם בלעם וילך וישב למקומו והיא כעין הוספה ועיקר הסדר היא ויסעו בניי ויחנו בערבות מואב מעבר לירדן יריחו וישב ישראל בשמים ויחל העם לזנות וגו'. ולפי שזה המאורע היה בעצת בלעם כמ"ש להלן הן הנה היו לבניי בדבר בלעם למסר מעל וגו' נתוספה כאן עפ"י סדר המאורעות.

פרשה מ"ו פרשת בלק ובלעם כוללת כל ענינה של מגילה זו ולא הפסיקו בה בעלי המסורה כלל שהיא כספר בפני עצמו כמו שהזכרתי מן הירושלמי והם עשאוהו כסניף אל מה שקודם לו שלכך לא הפסיקום אלא בסתומה כמו שהזכרתי ג"כ. אבל בעלי הקפטולי חלקוה ועשו מן ויסעו בניי עד וירא משם קצה העם סימן א' וכבר רמזתי ע"י, ואח"כ מן ויאמר בלעם וגו' בנה לי וגו' עד וירא בלעם סימן א' ומשם עד סופה סימן א' שהם ג' סמנים ועפ"י דרכם יפה חילקו.

המגילה הי"ד כוללת מאורע ישראל בשמים ומה שנשתבב מזה הברית לפנחס ונקמת בני" מאת המדינים אלא שנחלקה זו המגילה כדי לסדר הענינים על סדר זמן המאורעות.

פרשה מ"ז כוללת מאורע ישראל בשמים שחלל העם לזנות אל בנות מואב וגרם זה הענין שנצמד ישראל לבעל פעור וצוה השם למשה שיקה את ראשי העם בענין הרע הזה ויוקע אותם בפרסום להבעית העם וצוה משה כן אל שפמי ישראל והנה קם איש מבני" והוא נשיא בית אב למרות פי משה וראשי העדה ומתוך כך כתתו העם איש באחיו ואיש ברעהו עד שהיתה מגפה גדולה בעם (ופי" מגפה כענין שנאמר נס ישראל לפני פלשתים וגם מגפה גדולה היתה בעם (שמואל א' ד') ונתרשלו ידי משה והעדה עד שהיו בכים עד שנתעורר פנחס והרג את זמרי ראש הממרים וע"י כך נעצרה המגפה.

פרשת מ"ח דיבור בנתינת ברית שלום לפנחס ובהפלגת מעשהו לפי גודל הממרים המוכים ותחלתה וסופה פתוחה.

פרשה מ"ט דיבור בציווי לצרור המדינים כפי מדתם. ותשלום מגילה זו היא בסדר משות הדיבור בנקמת בני" מאת המדינים אלא שנסדרה כפי זמן סדר המאורע כמ"ש. ותחלתה וסופה פתוחה אלא שבפסוק האחרון נחלקו בעלי המסורה שמחלקי הפרשיות עשו פסוק ויהי אחרי המגפה לסיום פרשה זו וכלו" שזה הדיבור היה אחרי המגפה דוגמת ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים שבסדר וארא אמנם מפסיקי הפסוקים עשאוהו פסוק אחד עם מה שלאחריו שלדעתם האמירה בציווי על המנין היה בסבת מאורע המגפה וע"כ לפנינו הפסקא באמצע פסוק וכבר מצאנו דוגמא לזה בסדר וישלח בפסוק ויהי בשבן ישראל וגו'. ובעלי הקפיטולי עשו מג' פרשיות אלו סימן א' ואין לערער בזה.

המגילה ה"ו כוללת מנין העם לצורך חלוקת הארץ ומשפט בנות צלפחד ומשפט ראשי האבות לבני מנשה וענין בני גד ובני ראובן וענין כבוש הארץ וחלוקה וגבולותיה והממונים לכך. אלא שנחלקה המגילה הזאת ג"כ על סדר זמן המאורעות בקידום ואיחור.

פרשה נ' אמירה וסיפור מעשה במנין כל העם לצורך חלוקת הארץ ובה מנין כל השבטים חוץ משבט לוי. ונסדרו כפי דגליהם. ראובן שמעון וגד. יהודה יששכר וזבולון. בני יוסף שהם מנשה ואפרים ובנימין. דן אשר ונפתלי. והוקדם כאן מנשה לאפרים אף שהדגל הוא על שם אפרים, לכבוד הבכורה שתחלת הזכייה בארץ היתה לבכורים ראובן ללאה. גד לזלפה שפחת לאה. ומנשה לבני יוסף לרחל. אמנם דן שהוא לבלהה שפחת רחל איבר זכיותו לפי שכבר נחלק יוסף לשנים והוקדם הוא לדגלים כשם שהוקדם אפרים. ותחלתה פתוחה כמו שהזכרתי וסופה ג"כ פתוחה כיאות ובין כל שבט ושבט סתומה למעלתן של שבטים לעשותן פרשיות פרשיות.

פרשה נ"א דיבור בענין חלוקת הארץ בין רב למעט ולא נכתבה כמו שנאמרה שהרי אף שבט לוי נמנה ונפסקה פרשת הפקודים לפי ששבטו של לוי לא נטלו חלק בארץ ותחלתה פתוחה לפי שהוא דיבור בפ"ע וסופה כתומה כדי לחבר ואלה פקודי הלוי עם פרשת הפקודים וכבר חזרן הכתוב בו"ו וסופה ג"כ סתומה כמו שאבאר. ובעלי הקפיטולי עשו מב' הפרשיות סימן א'.

פרשה נ"ב הסיפור מבנות צלפחד ולא נפסקה פרשה זו לפניו אלא בסתומה מפני תכיפת הענינים שהרי המנין היה מפני חלוקת הארץ ולא נמנו כי אם הבנים של יוצאי מצרים כמ"ש ובאלה לא היה איש מפקודי משה וגו' כי אמר ה' להם מות ימות במדבר וגו' ומתוך כך נתעוררו אלו הבנות ובקשו אחזה והנה הוא פרשה אחת עם משפט בנות צלפחד ודיני ירושה לדורות אמנם בעלי המסורה הפסיקום ועשו הפרשה הב' פתוחה לפניו ולאחריה למעלת הענין להתבונן בו כי חידוש דברים נהיה ע"י בנות צלפחד שתהא הבת יורשת ושלא תהיה עוד כממון

אביה ויורשיו כמו שהזכרתי הדבר בבית שנה ג' צד שני"ד (ועיי' עוד להלן
בפרשת נדרים.)

המגילה ה"ז בענין מיתת משה ומינוי יהושע. ולא נכתבה מגילה זו
כמו שנאמרה אלא ענין הדברים כך היא שהודיע הקב"ה למשה שימות ולא יעבר
את הירדן והרבה הוא תתננים על הדבר עד שאמר לו הקב"ה רב לך אל תוסף
דבר אלי עוד בדבר הזה ואמר לו שיעלה ראש הפסגה ויראה את הארץ כמ"ש
בפ' ואתחנן ונכפל לו זה הדיבור בשעת מעשה כמ"ש בפ' האזינו וידבר ה' אל
משה בעצם היום הזה וגו' ואח"כ התחנן יפקד ה' אלהי הרוחות וגו' ונצטוה על
סמיכת יהושע.

פרשה נ"ב אמירה אל משה שיעלה על הר העברים לראות את הארץ
ושימות ודיבור למשה שיפקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה ושצוהו
השם על כמיכת יהושע. וסיפור שעשה בן משה. ואין במגילה זו אלא פרשה אחת
אמנם חשובה היא לגדל ענינה להיות מגילה בפני עצמה. ותחלתה וסופה
פתוחה כיאות והפסיקו בעלי המסורה בין אמירת השם לדיבורו של משה בסתומה
כיאות ג"כ. ובעלי הקפיטולי עשו מן ותקרבה בנות צלפחד ופרשה זו סימן א'
וקרבו המרוחקים.

המגילה ה"ז היא מגילת הקרבנות חובת היום שיתחייבו בהם מביאתן
לארץ ואין בה ג"כ רק פרשה אחת והיא מגילה לעצמה למעלת ענינה.
הפרשה הנ"ד כוללת דיבור אחד בענין חובת היום. א' עולת תמיד
שבכל יום והפסקוה בעלי המסורה מן שאר הקרבנות שהם מוספין בפתוחה. ב'
מוספי שבת והפסיקוה ג"כ בפתוחה למעלת השבת שאינה כשאר המועדים. ג'
ואח"כ מוספי ר"ח וזו ימים של מצות ושל יום הביכורים ולא הופסקו כי אם
בסתומה שמיב קרבנותיהם דומה פרים בני בקר שנים ואיל אחד ושבעה כבשים
ושעיר המזאת ובסופן פתוחה להבדיל ממוספין של חודש השביעי באחד לחודש
ובעשור להרש ובמ"ו להרש. שבא' ובי' אינם רק פר אחד ובמ"ו שהיא עיקר חג
השמחה שיום הא' והי' אינם אלא כהנה לשמחת האסיף (כמ"ש לעי' צד ק"א)
בו נתרבו הקרבנות י"ג פרים ובי' אלים וי"ד כבשים אלא שהפריים מתמעטין והולכין
עד יום השביעי שבו ז' פרים. ואח"כ ביום השמיני עצרת אינו רק פר אחד כמו
ביום הא' והי'. ולא הופסקו מוספי אלו הזמנים רק בסתומות לכל יום ויום כיאות
וסוף הפרשה והמגילה פתוחה כיאות. ובעלי הקפיטולי עשאוה ג"כ סימן אחד אלא
שחברו פסוק האחרון ויאמר משה אל בניי עם מה שלאחריה וזה טעות שאינו אלא
סיום לפרשה שלמעלה כעין וידבר משה את מערי ה' אל בניי דפ' אמור ועיי'
ברש"י וברמב"ן ופשוטו של דבר שהוא תשלום המגילה.

המגילה ה"ח שהיא פרשה נ"ה קראוה חז"ל פרשת נדרים ועיקרה
כמ"ש אלה החקים אשר צוה ה' את משה בין איש לאשתו בין אב לבתו. שעל
ידי משפטן של בנות צלפחד שהבנות יורשות נשתנו אלו החקים וכבר בארתי זה
הענין בארוכה במאיר עין למכילתא משפטים ספ"ג ועי' נסדרה כאן. שהיא מהמצות
המשפטים שבערבות מואב והיא בת ה' ענינים תחלתה כלל שכל הנודר לא יחל
דברו. ב' נדרי הבת. ג' נדרה בהיותה לאיש דהיינו ארוסה. ד' נדרי אלמנה וגרושה.
ה' נדריה בבית אישה דהיינו נשואה ותכפום הכתובים בוויין ועי' לא הפסיקום בעלי
המסורה ג"כ אלא עשאוה סידור. ובעלי הקפיטולי עשאוה ג"כ סימן א' אלא שחברו
עמה הפסוק האחרון שבפרשה הקודמת כאשר הזכרתי.

הפרשה הנ"ו עיקרה היא ממגילה י"ד ותשלומה כמו שהזכרתי שם
ונסדרה כאן על סדר זמן המאורעות ובה דיבור וסיפור ואמירה והיה הדיבור אחר
שנאמר למשה שימות ולא יעבור את הירדן ובאו בה הרבה ענינים. א' הדיבור
למשה שינקום נקמת בניי מאת המדינים וישעשה בן והלכו ונצחו ושבו בבזה רב
אל המחנה על ערבות מואב. ב' סיפור שיצא משה ואלעזר הכהן וכל נשיאי העדה

אל מתיח למחנה אל השבים ממלחמה ועוסקים במהרתם ז' ימים ממומאת מתים ומה שקצף עליהם משה. ג' מה שהורה להם אלעזר בענין מהרת הכלים. ד' אמירה מהשם למשה וסיפור העשיה בענין חלוקת הבזה בין יצאי הצבא והעם ותרומת מכס לה'. והופסקו אלו הענינים בסתומות ותחלתה וסופה פתוחה כיאות ואף בעלי הקפטולי יפה סימנוה.

ה פ ר ש ה ה נ"ז עיקרה ממגילה המ"י כמ"ש לעיל כולל הסיפור בענין חלוקת הארץ ממזרח הירדן. וההפסקות שבפרשה זו צריכים טעם. לפני הפסוק ויאמרו אם מצאנו וגו' סתומה וכבר היה נראה יותר להפסיק בו"אמר משה בפסוק שלאחריו ומעם זה ההפסק בכפל לשון האמירה וכבר עמד על זה הראב"ע וכתב אמר ויאמרו פעם אחרת בעבור שארכו הדברים. ואין הטעם הזה מספיק שלא היה המקרא חסר בלא מלת ויאמרו. אלא באמת שתי אמירות היו ותחלה שאלו כהוגן ואח"כ שאלו שלא כהוגן ועל השנית כעס משה שבתחלה אמרו שארץ מקנה היא ולהם מקנה ודברו בעונה ולא שאלו חלקים בפירוש בפיחם אלא גילו דעתם שחפצם בארץ ההיא ובשתבא הארץ לכלל חלוקה תפול נחלתם בארץ ההיא. אמנם הוצרכו לדבר עוד שנית כדי לחזק הדבר שלא יתחרטו לבסוף שכנגד מעלת הארץ להם שהיא ארץ מקנה יש לה גרועות ג"כ והיא אליה וקוץ בה כמו שדרשו על זה בקהלת רבה פ"ד טוב מלא כף נחת וגו' שנתחרטו אח"כ ואמרו מה לא אנן גרמינן לן לא אמרין אנן יותן את הארץ וגו' שמלא כף נחת בא"י טוב ממלא חפנים עמל בעבר הירדן ועוד דרשו עליהם בבמדבר רבה בפרשה נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבדך (משלי כ') ופירשו יפה רש"י שם. וכבר מצאנו ביהושע שאמרו להם השבטים ואך אם טמאה ארץ אחזתכם וגו' (יהושע כ"ב). וכשדברו שנית על הדבר דברו שלא כהוגן שאמרו אל תעבירונו את הירדן ולכך כעס משה. והוה הטעם שהפסיקו בעלי המסורה קודם ויאמרו בסתומה ועשו מזה הפסוק ותשובת משה סידור. והפסיקו ג"כ בין דברי משה ובין ויגשו אליו ויאמרו בסתומה וסוף זה הדיבור קודם ויאמר אליהם משה הפסיקו בפתוחה לפי שזה המאמר הוא עיקר שהכל תלוי בו והוא התנאי שעל מנת כן נחלו את הארץ וכדי לסמנו ולכוון אליו ההתבוננות הפסיקהו. ומכאן ואילך סידור כדרך הסיפורים וסופה פתוחה כיאות. ואף בעלי הקפטולי יפה סימנוה.

ה מגילה ה"ט היא פרשה נ"ח במסעות של ישראל וכבר דברתי בענין פרשה זו בב"ת שנה ב' צד מ"ב. ונזכרה במגילה זו מיתתו של אהרן למעלתו ופרט לך את ימיו ויום מותו. ונזכר ענין וישמע הכנעני מלך ערד שהיא תחלת מלחמותיהם של ישראל. ויראה שענין זה קמוע הוא כאן לפי שכבר כתוב למעלה וכן המסעות והחניות קמועים כאן לפי שנכתבו בפרשת חקת ועל כן הפסיקו בעלי המסורה בו"ישמע הכנעני בסתומה לומר לך שמכאן ואילך הדברים מקומעין ובסופה הפסיקו ג"כ בסתומה כאשר אבאר.

ה פ ר ש ה ה נ"ט היא המשך ממגילה ט"ו כמו שכתבתי לעיל. וענינה כעין כלל למה שיבא אחריה בכיבוש הארץ ואבדן ע"ז והתנחלותה בגורל. ודעת בעלי המסורה שפרשה זה תמופה לשלפניה כשבאו אל הירדן וחגו שם אז וידבר ה' אל משה וכמו שפ"י הראב"ע ובעין זה דעת רש"י שביאתם אל הירדן הסבה בציווי זה מה שהזהירו בו כמה פעמים ולכך לא הפסיקו בינה ולשלפניה אלא בסתומה וסופה פתוחה כיאות. ואף בעלי הקפטולי עשאוים לסימן אחד.

ה פ ר ש ה ה ס' היא ג"כ המשך ממגילה ט"ו וענינה דיבור במינוי הנשיאים הארץ שהיא בכלל א"י האמורה לאבות בין אם יכבשו אותה עתה ובין שלא יכבשוה אלא אחר זמן כשירחיב ה' את גבולם שמה שחזין לאילו הגבולים אינו נידון כא"י ואינה בכללה ותחלתה וסופה פתוחה כיאות.

ה פ ר ש ה ה ס"א היא ג"כ המשך מגילה זו וענינה דיבור במינוי הנשיאים אשר ינחלו את בני"א את הארץ עם יהושע ואלעזר ותחלתה וסופה פתוחה כיאות.

וכבר אמרתי שנחלקה מגילה זו לסדר הדיבורים על סדר זמנם שנאמרו בהם. ובעלי הקפיוטלי עשו מזו ושלפניה סימן אחד ולא הפסידו.

המגילה ה' במתנת הלויים בארץ ובהפרשת ערי המקלט.
הפרשה ה"ב דיבור בענין ערי הלויים ומגרשיהם שהם מ"ב עיר ושש ערי מקלט שהם כולם מ"ח עיר ותחלתה וסופה פתוחה ביאות.

הפרשה ה"ג דיבור בענין ערי מקלט שהם להצלה ולעונש. להצלה מיד גואל הדם והם לעונש ג"כ שהוכרח מכה נפש בשגגה לשבת שם עד מות הכהן הגדל וכל הפרשה סידור ותחלתה וסופה פתוחה ביאות. ובעלי הקפיוטלי עשו שתיהן לסימן אחד ולא הפסידו.

הפרשה ה"ד הוא הפרשה האחרונה בספר זה והיא תשלומה של מגילה מ"ו במענת ראשי האבות למטה מנשה על אודות הענין החדש שתהא הבת יורשת שעל ידי כך אפשר שתסב לחלה ממטה למטה וצוה משה על פי ה' שכל בת יורשת נחלה לא תנשא כי אם לאחד ממשפחת מטה אביה. וסיום הספר אלה המצות והמשפטים אשר צוה ה' ביד משה אל בני ישראל בערבת מואב על ירדן יריחו. ובקצתן נאמר בפירוש כך ובקצתן הוא למד מענינו שהרי בואם לשם היתה קודם מאורע בלק ובלעם כמ"ש בפ' חקת ויסעו בני ישראל ויחטאו בערבות מואב מעבר לירדן יריחו. ואשר נאמר בפירוש כך הם מנינין של ישראל בסימן כ"ו והפרשה הנ"מ בסימן ל"ג ופרשה ס"ב בסימן ל"ה.

ונמצא שזה הספר הוא מכ' מגילות ובהם ס"ד פרשיות לדרכינו שהם צ"ב פתוחות וס"ו סתומות שהם קנ"ח והסימן אני ח'ל"ק"ך.

השבטים באבני החשן והאפוד.

עפ"י במדבר רבה, הרמב"ם ויונתן בן עוזיאל.

במדבר רבה פ"ח ס"ו (דפוס ווילנא) מונה צבע מפת כל שבט ושבט שהיה דומה לצבע האבן שלו שבחשן, ומונה את השבטים כסדר הזה:

ראובן	אבנו	אדם	דן	אבנו	לשם
שמעון	"	פמטה	גד	"	שבו
לוי	"	ברקת	נפתלי	"	אחלמה
יהודה	"	נפך	אשר	"	תרשיש
יששכר	"	ספיר	יוסף	"	שהם
זבולן	"	יהלום	בנימין	"	ישפה

על הסדר הזה התפלאו המפרשים וז"ל מהרז"ו: והנה בי"ד מקומות נזכרו השבטים בתורה ואין אחד דומה לחברו. אך הסדר שחשב המדרש כאן אינו כאחד מהם. והרש"ש בחדושו כתב על גר שבו נפתלי אחלמה בזה"ל: תמוה דאינם כפי תולדותם, ובשלמא הא דמקדים ליששכר וזבולן לבני השפחות הוא כדעת רחב"ג בסוטה ל"ו באבני אפוד רבני לאה כסדרן והשאר חשוב בכאן דרך תולדותם זולת שני אלו. לכן נראה לי דמ"ס הוא וצ"ל נפתלי שבו וכו' ומצוייר עליו אילה כו' גד אחלמה כו'. וכן מסיים שם מהרז"ו: והנה כאן סדרו גד שבו נפתלי אחלמה ובש"ר ספ"ח סדרו נפתלי שבו גד אחלמה, ובשאר כמו כאן. והדבר נראה לעין שהגירסא העיקרית הוא בשמיר שהיה דן לשם נפתלי שבו גד אחלמה אשר תרשיש כסדר שנולדו, עכ"ל. אמנם ההגהה הזאת בלתי מתקרבת אל השכל, כי גם אם נניח שבשגגת הסופרים נעתק גד ממקומו ונכתב קודם נפתלי, איך בא הדבר שגם הצבעים והציונים נעתקו באופן שייסכימו עם הסדר הזה. וע"כ נראה שיש בו כונת מכוון להקדים גד לנפתלי.*

(* ראתי במ"ר ל'פ' במדבר כ"י פאריז Nr. 149 וגם שם כתוב: דן, גד, נפתלי הכ"י שהוא נכתב ה"א נו"ן ויש בו נירסאות שונות ומעילות להבנת המדרש. וכבר נעשה לי העתק ממנו וברצות ה' אתן ממנו דוגמאות.)

והנה בסדר שמות השבטים על שתי אבני האפוד יש פלוגתא בסוטה ל"ו. לפי דעת התנא קמא היו מסודרים ששה על כל אבן כתולדותם, רק שהורה היה בראש קודם ראובן, ועל כל אבן היו כ"ה אותיות בזה: (1)

יהודה	גד	וע"ז חולק ר' חנינא בן גמליאל ואומר:	ראובן	בנימין
ראובן	אשר	לא כדרך שחלוקין בחומש הפקודים חלוקין	שמעון	דן
שמעון	יששכר	באבני האפוד, אלא כדרך שחלוקין בחומש	לוי	נפתלי
לוי	זבולן	שני, כיצד, בני לאה כסדרן, בני רחל אחד	יהודה	גד
דן	יוסף	מכאן ואחד מכאן, ובני השפחות באמצע,	יששכר	אשר
נפתלי	בנימין	וכפי פירש"י עולה שסדר השבטים לדעת ר'	זבולן	יוסף

חנינא בן גמליאל הוא: (2)

אמנם הרמב"ם בפ"ט מהלכות כלי המקדש מסדר באופן חדש: (3)

ראובן	שמעון	ואומר שם: ונמצא כ"ה אות באבן זו וכ"ה אות באבן
לוי	יהודה	זו. וכך היו כותבין. (פה ציור השבטים שהבאתי) והאבן שכתוב
יששכר	זבולן	בה ראובן על כתפו הימנית והאבן שכתוב בה שמעון על כתפו
נפתלי	דן	השמאלית. ובוה הלשון יאמר גם בפירושו למשנה (יומא סוף פ"ו).
גד	אשר	והקשה הכסף משנה שהרמב"ם אינו פוסק לא כת"ק ולא כר"ח ב"ג, ומתיר בדוחק.
יהוסף	בנימין	ובעל אור החיים בפ' תצוה השיב על דבריו וסתרם. אך גם הוא לא ידע פשר

דבר, ומסיים: ואולי שנודמנה לו איזו ברייתא ופסק אותה.

וע"כ נראה שהרמב"ם לא פירש דברי רחב"ג כרש"י, כי באמת לפירש"י יקשה שלדעת רחב"ג לא יעלו כ"ה אותיות לכל אבן, ובדברי רחב"ג אין שום רמז שיחלוק גם בזה על הת"ק. גם מה שאמר בני רחל אחד מכאן ואחד מכאן לא יסבול מה שפירש"י שבנימין יהיה בראש האבן השנית ויוסף בסופה. ונדאה שהרמב"ם פירש דברי רחב"ג שהסדר אינו הולך מלמעלה למטה רק מימין לשמאל כאמרו והאבן שכתוב בה ראובן על כתפו הימנית והאבן שכתוב בה שמעון על כתפו השמאלית, ולפי הסדר הזה יבא הכל על נכון שבני לאה יהיו כסדר, בני רחל יהיה אחד מכאן ואחד מכאן, ובני השפחות יהיו באמצע בין בני לאה ובין בני רחל. גם יהיו כ"ה אותיות על כל אבן. ונחזיק לזה רק להקדים אחד מבני השפחות ושיוסף יהיה בח"א (יהוסף) וראה שרחב"ג יאבר כסדר רק על בני לאה ולא על בני השפחות, ובהם העיקר רק שיהיו באמצע ולא דוקא כסדרם. ועפ"י סדר הרמב"ם יתקיימו כל התנאים האלה של רחב"ג ויתפרשו לפ"ז דבריו באמרו לא כדרך שחלוקין בחומש הפקודים אלא כדרך שחלוקין בחומש שני, שכ"נתי בזה על סדור בני השפחות שגם בשמות הם באמצע, לא כן בבמדבר. והא לך סדר השבטים בבמדבר ובשמות.

ראובן	יוסף	ראובן	בנימין	שם קודם בני השפחות רק הולך אחר סדר שמות
שמעון	בנימין	שמעון	דן	ששם בנימין קודם בני השפחות ויוסף אחריהם, כי
לוי	דן	לוי	נפתלי	אשר שלא נמנה יוסף בין שבטי ישראל נחזיק לסדרו
יהודה	אשר	יהודה	גד	בסוף. ויהיו לפ"ז גם שם בני השפחות באמצע, היינו בין בני רחל, ועל האפוד
יששכר	גד	יששכר	אשר	הם באמצע בין בני לאה ובין בני רחל, כי העיקר הוא רק שיהיו באמצע.
זבולן	נפתלי	זבולן	יוסף	בסוטה שם הקשו על ענין החמשים אותיות: הנה חמשים אותיות חמשים

נבי חדא הויין? והשיב ר' יצחק הוסיפו ליוסף אות אחת שנאמר ערות ביהוסף שמו. מתקיף ליה רב נחמן בר יצחק כתולדותם בעינן! אלא בכל התורה כולה בנימין כתיב והכא בנימין שלם כדכתיב ואביו קרא לו בנימין. והקשו מזה על

הרמב"ם שפוסק שכותבין יהוסף בה"א, הלא המימרא דר' יצחק נרחה ומסקנת השי"ם היא להוסיף יו"ד לבנימן, ואיך נשען הרמב"ם על דבר מופרך? ואף שירענו שאצל הרמב"ם יש על האבן השמאלית כ"ה אותיות בלא הוספת יו"ד לבנימן ועל האבן הימנית יש רק כ"ד אותיות אם לא נוסף ה"א ליוסף, ושעל כן הוכרח הרמב"ם להלך אחר ר' יצחק ולהוסיף ה"א ליוסף, בכ"ז עוד לא זוה הקושיא ממקומה, מדוע פסק הרמב"ם כרחב"ג והוצרך עי"ז לפסוק כרעת ר' יצחק המופרכת להוסיף ה"א ליוסף, ולמה לא פסק כתי"ק?

ועל זה אענה הלקי ואומר, שכבר הראה הגאון הר"צ חיות בספרו אנרת בקרת כ"ז שלפני הרמב"ם היתה מכילתא על במדבר שנאברה מאתנו, והוא, הרמב"ם מביא ממנה כמה מאמרים בס' המצות, ואותם המאמרים בעצמם מביא הילקוט על במדבר בשם ספרי זוטא שנאבד ג"כ מאתנו, ומשער הר"צ חיות שהדינים שהרמב"ם מביא בספרי' ואין להם מקור בשי"ם ומדרשים שלפניו שאב אותם הרמב"ם מהמכילתא ההיא או מאותו הספרי זוטא, ועי"כ יש לשער, שגם ענין סדר השבטים באופן זה מצא הרמב"ם באותה המכילתא, ועל ידה בא לפרש דברי רחב"ג כמו שבארנו, ושעי"כ פסק כדעתו גם נגד מסקנת השי"ם.

זהו הנוגע להרמב"ם, ובנוגע לבמ"ר, הנה מצאנו שגם הוא מביא הרבה דברים שאין להם שום מקור בשי"ם ומדרשות שלפניו ושהילקוט מביא בשם הספרי זוטא, ומה נלמוד שגם לפני המסדר של במ"ר היה אותו הספרי זוטא. ראה במ"ר פרשה וי"ו סי' ה' ומ', גם פ' ח' ס"ה וי"ח ובילקוט שם, וכן בעור הרבה מקומות מביא הבמ"ר אותם הדברים בעצמם שהילקוט מביא בשם הספרי זוטא, גם נמצאים בר"ב דברים חדשים אשר אע"פ שהילקוט אינו מביא אותם, בכ"ז נראה שהם מספרי זוטא שהיה לפני הרמב"ם. ראה פרשה ה' ס"ח יאמר; אבל בני קהת היו מהלכין אחוריהן ופניהם לארון, וזה לא נמצא בשום מקום, ואין ספק שלקח את זה מהס"ז, כי גם הרמב"ם בפ"ב מהלכות כלי המקדש פסק כן וכותב בזה"ל: כשנושאים אותו על הכתף נושאים פנים כנגד פנים ואחוריהם לחוץ ופניהם לפני, והמפרשים לא הראו המקור לזה, ובל"ס גם הרמב"ם לקח הדין הזה מהמכילתא על במדבר או הספרי זוטא. כי מה שיאמר הר"ל בחדושו לבמ"ר שהרמב"ם לקח את הדין הזה ממדרש רבה על במדבר, אינו אמת, כי הרמב"ם לא ראה את המדרש הזה, אלא ודאי ששניהם, הרמב"ם והבמ"ר שאבו מהספרי זוטא.

ומעתה אחר שראינו שהרמב"ם לקח סדר השבטים שלו מהספרי זוטא, קרוב הדבר שגם הבמדבר רבה שאב משם דעתו בסדר השבטים, ודעתו בזה כרעת הרמב"ם שתהיה הקריאה באבני האפור מימין לשמאל ושהיו על כל אבן כ"ה אותיות, ועי"כ הוא הבמ"ר מקדים ג' לנפתלי ויהיה הסדר כן:

ראובן	שמעון	והחילוק ביניהם הוא רק שהרמב"ם מקדים נפתלי לרן כדי
לוי	יהודה	שיעלו כ"ה אותיות לכל אבן, והמדרש מאחר את נפתלי אחר ג' כ"ב
יששכר	זבולן	לתכלית זאת, והענין אחד, כי פה ושם יעתק אחד מבני השפחות
דן	גד	ממקומו כדי שיעלה מספר האותיות.

נפתלי אשר הרוחנו בזה להבין הטעם מדוע יקדים הבמ"ר ג' לנפתלי. יהוסף בנימן ונראה ששטת המדרש היא נכונה יותר משטת הרמב"ם, כי לפי המדרש ישאר דן השביעי, ואבנו תהיה לפי"ז לשם, וכן ראוי להיות

אחר שמצאנו ביהושע י"ט מ"ז ויקראו ללשם דן על שם דן אביהם, אשר מזה נראה שיש שייכות בין לשם ורן, אמנם כפי סדר הרמב"ם דן הוא השמיני ואבנו לפי"ז אחלמה, ואפשר שגם בהציור שיש ברמב"ם ביר החזקה ובמשניות צריך להיות דן ג' נפתלי, כי מדבריו אין להוכיח איך היו בני השפחות סדורים, ויוכל להיות שהסופרים כתבו בטעות על האבן הימנית נפתלי קודם לרן.

היוצא לנו מזה שדעת המסדר של במ"ר היתה בנוגע לסדר שמות השבטים על אבני האפור כדעת הרמב"ם, וששניהם למדו זה מהספרי זוטא שהיה לפניהם,

ושע"כ הבמ"ד מסדר גם בהחשן את שמות השבטים עפ"י הסדר הזה, וע"כ הוא מקדים גר לנפתלי, והגתת המפרשים איננה נחוצה, אמנם בשמ"ר פל"ח ס"ט מסדר השבטים באבני החשן יהודה יששכר וזבולן כדעת רחב"ג באבני האפור, אך מונה דן נפתלי גר, מבלי להקדים גר לנפתלי, כי באבני החשן אין נפקותא בזה, אחר שאין שם הענין של כ"ה אותיות, וע"כ מונה אותם כתולדותם, וכן יסדר גם התרגום ירושלמי ותרגום שה"ש פסוק ידיו גלילי זהב (ה' י"ב). אמנם יונתן יסדר גם באבני החשן כדעת חת"ק דסוטה יהודה דן ונפתלי. וכן יספר יוסיפון (קדמוניות ג' ז') שהנולדים תחלה היו לימין האפור וגם בהחשן היו עפ"י תולדותם. וכנראה כן היא גם דעת רש"י. אמנם בתרגום יונתן על הדגלים ראיתי דברים מתמיהים, כי הוא מונה שם הצבעים של כל דגל מהר' דגלים כנגד אבני החשן ואומר על דגל יהודה: וטיקסיה הוי ממיילת תלת גונין כל קביל תלת מרגליתא דבחושנא סמוקא וירוקא וברוקא וביה חקיק ומפרש שמהת תלת שבטיא יהודה ויששכר וזבולן וכו' וביה הוה חקיק צורת בר אריוון, ובדגל ראובן יאמר שהיו צבעי האבנים אומורד ושבזון וסבהלום, ומוסיף: וביה הוה חקיק צורת בר אילא והוה חמי למחוי ביה צורת בר תורי ברם משה נביאה חלפיה משול דלא ידכר לתון חובת עיגלא. ובדגל אפרים מביא: קנכורין, טרקין ועין עיגל ואומר שהיתה שם צורת ריבא, ובדגל דן מביא האבנים כרום ימא, בירלוות חלא ואפנטור ושהיתה שם חקוקה צורת נחש, ועולה לפי"ז סדר האבנים בחשן כפי סדר הדגלים, היינו:

אדם	יהודה	סמוקא	אמנם בפרשה תצוה הוא יונתן מסדר את האבנים
פטרה	יששכר	ירוקא	באופן אחר גם קורא את האבנים בשמות אחרים:
ברקת	זבולן	ברוקא	ראובן אמת שבדגלים לא
נפך	ראובן	אזמורד	שמעון נמנה לוי וע"כ לא
ספיר	שמעון	שבזיו	לוי יכול לשמור הסדר
יהלום	גד	סבהלום	יהודה מפ' תצוה, ואפשר
לשם	אפרים	קנכורין	דן של כך מונה
שבו	מנשה	טרקין	נפתלי האבנים פה כסדר
אחלמה	בנימן	עין עיגל	גד הדגלים, ובחשן היו
תרשיש	דן	כרום ימא	אשר כמו שתרגם בפ'
שהם	נפתלי	בירלוות חלא	יששכר תצוה. אך מה זה
ישפה	אשר	אפנטור	זבולן שמשנה תרגום
			יוסף שמות האבנים
			וישפה מרגניית אפנטורין בנימן ומכנה אותן פה כפי

תרגום אונקלוס בפ' תצוה? ומה זה שיאמר אצל דגל ראובן שבו היה ראוי להיות שור אלא שמשנה החליפו כדי שלא להזכיר עון העגל, מה לראובן ולשור? אלא וראוי שכל זה הוספה מאוחרת, שהיתה כתובה על הגליון ונכתבה אח"כ בפנים שלא בהמקום הראוי לה, והדברים אודות השור שייכים לדגל אפרים. כי לפי המדרש במדבר רבה היתה חקוקה על דגל ראובן צורת דודאים, ולגירסת אחרים אדם (ושניהם דבר אחר), על דגל יהודה אריה, על דגל אפרים שור ועל דגל דן נחש. ועוד יאמר הבמ"ד שם ס"י: שסדר הדגלים היה כנגד כסא הכבוד כמו שהוא בפסיקתא רבתי פמ"א).

(1) גם בהרד"ש לסבות הגדפס בביהמ"ד ח"ז צד 49 נמצא כל הענין הזה. וכנראה היתה להקדמונים פסיקתא לסכות אשר נדבר בה הרבה אודות הדגלים הרומים לכסא הכבוד, ומשם שאבו בעל לקח טוב והראב"ע הדברים שהבאתי משמם, והנה בפס"ר אחר סיום הדרשות על יוה"כ, בא בפמ"ו דרש על מנה ארץ אפים וזה היום תחלת מעשיך. גם הדרש על הדגלים המתחיל ה' בחכמה יסר ארץ כמו שהוא מתחיל גם בבמ"ד ובהדרש על סכות. והתפלאו על זה המפרשים מה ענין אלה הדרשות שם, עיין מאיר עין, אך ממה שאמרנו נחא, כי אחר הדרשות הישנות על ר"ה ויוה"כ הביא

ובמדרש כונן, ובלקח טוב פ' במדבר מבאר הדבר יותר וז"ל: בדגל יהודה היה מצויר בו ארי וכו', דגל ראובן וכו' מצויר בו דודאים וכו', בדגל מחנה אפרים וכו' מצויר בו רמות שור וכו', דגל מחנה בני דן וכו' מצויר בו נשר וכו' ארבעה דגלים כנגד ד' חיות אשר תחת כסא הכבוד ברו' פנים, ודומה לזה כתב אבן עזרא ובלשונו מדי הרמב"ן (במדבר ב' ב'): וקדמונינו אמרו שהיה בדגל ראובן צורת אדם ומצוירים עליו דודאים ובדגל יהודה צורת אריה וכו' ובדגל אפרים צורת שור וכו' ובדגל דן צורת נשר ער שירמו לכרובים שראה יחזקאל הנביא. היוצא מזה שעל דגל אפרים היה שור כנגד השור שראה יחזקאל בארבע החיות, והנה בחגיגה י"ג ע"ב אמרו כתוב אחד אומר (יחזקאל א') ורמות פניהם פני אדם ופני אריה אל הימין לארבעתם ופני שור מהשמאל לארבעתן ופני נשר לארבעתן, וכתוב (שם י') וארבעה פנים לאחד פני האחד פני הכרוב, פני השני פני אדם והשלישי פני אריה והרביעי פני נשר, ואלו שור לא קחשיב ליה? אר"ל יחזקאל בקש עליו רחמים והפכו לכרוב, אמר לפניו רבש"ע אין קמיגור נעשה סניגור. מאי כרוב א"ר אבהו כרביא שכן קורין בבבל לינוקא רביא. א"ל רב פפא לאבוי אלא מעתה דכתיב פני האחד פני הכרוב ופני השני פני אדם וכו' היינו פני כרוב היינו פני אדם, ומתריץ שם אפי רברבי ואפי זוטרי, ופירש"י האחד פני תינוק והאחד פני גדול. ואל זה כיון יונתן באמרו שבדגל אפרים היתה חקוקה צורת רביא (כצ"ל) היינו תינוק, וכאן צריכים להיות הדברים הכתובים בשגגת הכותבים בדגל ראובן והוי חמי למהוי ביה צורת תורי ברם משה נביאה חלפיה מטול דלא יוכר להון חובת עיגלא. ומה שאמר שבדגל ראובן היתה חקוקה צורת בר אילא צ"ל בר חילא, ר"ל בן חיל היינו איש גדול כנגד להתינוק שבדגל אפרים. ועפ"י יסכים התרגום עם המדרשים הנזכרים בנוגע לצורת הדגלים. ומה שיאמר נחש ולא נשר, כי נחש ונשר הם דבר אחד כמו שיאמר הציוני בפ' במדבר ובדגל דן צורת נשר. המקובלים כתבו שהגוף היה צורת נחש שרומז למקומו שנאמר יהי דן נחש, והכנפים כנפי נשר וכו'. ועיין זוהר בראשית היכלא תנינא שהנשר בשמים הוא נגד הנחש בארץ²).

המסדר עוד דרשות חדשות ל"ה ואח"כ לסכות. אך הדרש האחרון לסכות נתקצר ונשאר ממנו רק הדרש על הדגלים, והוא חלק קטן מהדרש לסכות בביתמ"ד ח"ו, המתחיל את זה לעומת והעשה האלהים. מההתחלה הזאת נשאר עוד זכר בפסיקתא דרב כהנא פ' ביום השמיני עיצת צד קצ"א (הוצאת הר"ש באבער).

² בעל ההגהות לספר ציוני דפוס קרומונה דף ע"ד ע"ב כתב בזה"ל: יודא מולו טלה ואבנו אודם. יששכר מולו אריה ואבנו פטרה. זבולן מולו קשת ואבנו ברקת. ט' הללו של אש. ראובן מולו שור ואבנו גופך. שמעון מולו בתולה ואבנו ספיר, גד מולו נדי ואבנו יהלום, ט' הללו של עפר וכו'. ומה נראה שגם לפניו היתה הגירסא בתרגום כמו שלפנינו, ועפ"י סדר סדר האבנים גם ערבב סדר המזלות למען יעלה שור לראובן כדי שיתבאר עי"ז המאמר והנה חמי למהוי ביה צורת בר תורי וכו' וכן מביא גם הילקוט ראובני פ' במדבר בשם מדרש פליאה, וכל זה מיוסד על תרגום יונתן. אך באמת אין סדר המזלות כן, כי אם נעריך המזלות טלה שור תאומים סרטן אריה וכו' לסדר השבטים לתולדותם, אזי יהיה ראובן טלה, ואם לסדר הדגלים כמו שהובא בילקוט פקודי רמז תי"ח שבט יהודה פמזרח יששכר וזבולן עמו כנגדן במרום טלה שור תאומים וכו' דגל ראובן, בדרום ושמעון וגד עמו כנגדן במרום סרטן אריה בתולה וכו', אז יהיה ראובן סרטן אך לא שור. וסדר המזלות תמיד ט' ש"ת ס' א"ב וכו'. ואמנם אם נחפזין לקיים גירסת התרגום כמו שהוא, אז נוכל לומר בדוחק שכונת המתרגם בזה לבכור שורו הדר לו, ושם תרגם יונתן: בכורותא הות חמיא לראובן ואיתנשלית מניה ואיתקריבת ליוסף וכו'. היינו בכור שורו הוא ראובן, ויכנה ראובן לפי"ז בשם שור, והדרו נתן לו ליוסף. ואולי צ"ל במקום ריבא רימא על שם וקרני ראם קרניו. ובבמ"ד שם יאמר ועל משה שבט מנשה היה מצויר ראם, על שם וקרני ראם קרניו.

לקוטי תולדות חכמים רמב"ם.

1) בלוח הספרים כ"י אשר בידו רשומים חמשה ספרים מהרמב"ם הצריכים הארה, ואלה שמונם. א) אזהרות להראב"ד מהרמב"ם כ"י. ב) חמש פרקים להרמב"ם. ג) פ"י היסודות להרמב"ם. ד) הנבואה להרמב"ם. ה) פרק חלק להרמב"ם. תכנית הספר הראשון לא אוכל לדעת משמו. כי גם פשר שמו לא אדע. על חמש פרקים שפוט אשפוט. כי הם שמנת הפרקים הידועים אשר הקדים הרמב"ם לפירושו על אבות. וכי למבראשונה היה כתוב: ח' פרקים להרמב"ם, וחשב סופר אחד שאות ח' היא נוטריקון: חמ"ש וכתב כן בפירושו. או שהתחלק לו ח"ת בה"א. ופ"י היסודות הוא פ"י י"ג עיקרי הדת המבוארים מהרמב"ם בפירושו על משניות פרק חלק, ובו יבזו העיקרים בשם: יסודות יעוין שם. והנבואה להרמב"ם הוא כנוי לפרקי הנבואה אשר במורה נבוכים (סוף ח"ב). ומשם "פרק חלק" לא אוכל לדעת ברוב אם הגהו פ"י משניות פרק חלק, והוא אפוא הפירוש אשר לפנינו בתוך פירושו על כל המשניות, או פירוש גמרת פרק חלק, ויותר נראה שהוא פירוש משניות פרק חלק ולא פירוש גמרתו. כי אין בכל גמרת פרק חלק רק אנדות. ובפתיחת מורה נבוכים כתוב שהרמב"ם נחם על אשר חפץ ראשונה לחבר פירוש על האגדות והל' לעשותו. ויען כי דברי הפתיחה בענין הזה מקצתם קשים להבין ומקצתם תמוהים מאד חשבתו לנכון להציגם פה בלשונם ולבאר את הקשה בהם ולהראות את התמוה בהם, דהנה ז"ל וכבר יעדנו בפירוש המשנה (הוא בפירוש פרק חלק משנה א') שאנחנו נבאר ענינים זרים בספר הנבואה וספר ההשואה והוא ספר יעדנו שנבאר בו ספקות הדרשות (דרשות הוא פה כנוי לאגדות) כלם אשר הנראה מהם מרוחק מאד מן האמת ויצא מדרך המושכל והם כולם משלים, וכאשר החילותי זה שנים רבות בספרים ההם וחברתי מהם מעט לא ישר בעינינו מה שנכנסו בבאורו על הדרך ההוא מפני שראינו וכו' ואם נבאר מה שצריך לבארו יהיה זה השתדלותנו בלתי נאות בהמון העם ואנחנו אמנם השתדלנו לבאר עניני הדרשות וגלויי הנבואה להמון וראינו עוד וכו' ואם יעוין כם שלם חשוב לא ימלט מאחד משני דברים. אם שיקחם כמשמעם ויחשוב רע באומר ויחשבהו לסכל ואין בזה סתירה ליסודי האמונה וכו' עכ"ל. סתומים וחתומים הדברים מן: ואם נבאר מה שצריך לבארו עד: וראינו עוד. ויעוין קרשקש ואברכנאל ונ"ל. כי תחת: ל בארו. צ"ל: להסתירו. ותחת: עניני. צ"ל: מיני. וכי ר"ל ואם נבאר מה שצריך להסתירו מההמון יהיה השתדלותנו זה בלתי נאות להמון עם אשר אך הסתר דבר ראוי להם. ואנחנו לא השתדלנו בפי' המשנה לבאר להמון כי אם מיני דרשות וגלויי הנבואה. אבל לא סתרי הדרשות והנבואה כי הנסתרות לשרידים אשר ד' קורא, והנגלות להמון ודלת עם הארץ. ובמיני הדרשות ירמו למ"ש בפי' המשניות (ראש פרק חלק): ואגלה מה שהוא מן הדרשות דרך פשטם, ואשר מהם משל, ואשר מהם היו בחלום וזכרו אותו במאמר פשוט מוחלט כאלו היו בהקין עכ"ל. וגלה להמון בזה ג' מיני דרשות. פשט. משל. וחלום. והמין האחרון לקוח מרבנו חננאל והר"ף. כאשר אראה במ"א. ובגלויי הנבואה ירמו למ"ש שם (יסוד ששי ויסוד שביעי) מעניני הנבואה ומהדברים אשר בהם נבדלה נבואת משה רבנו ע"ה מנבואת יתר הנביאים, ואמרו: ואם יעוין כם שלם חשוב וכו' אם שיקחם כמשמעם ויחשוב רע באומר ויחשבהו לסכל ואין בזה סתירה ליסודי האמונה עכ"ל. תמוה עד בלי די. המבלי אין בזה סתירה ליסודי האמונה אין עוד כל צורך בבאור ספקות הדרשות כלם? הויש עוד צורך גדול כצורך באור האגדות המונע את הקורא מחשוב רע וסכלות באומרוהן? הלא אם יחשוב הקורא רע באומרוהן ויתנם כנבערים מדעת תהי אגו סוררת גם לאמרותיהם בדת ודין, וכל קבלותיהם בעדות חוקים ומשפטים תדיניה משחק לה. הן אין איש החפץ לקחת תורה מפי ככל ובער מאיש ולהאמין לדברי פתי כל ידע מה? ואיה אפוא עוד טרע ומשחית בתורה שבע"פ כמשחבת רע וסכלות באגדות? ומי שם את התלמודים והמדרשים משל בגוים מגוד ראש בלאמים ואתנו המחזיקים בהם. מי

שם חרפה לשכנינו לעני וקלם לסביבותינו? הלא אך מחשבת רע וסכלות באגדות הנמצאות במו? ומי הרבה את חללינו בימי הבינים ומי הויל דמינו כפלגים יבלי מים בעתות אפל? הלא אך האגדות הזרות והקשות אשר הסבו לעלילות שוא עלינו כמו אנדת: הטוב שבנוים והדומים לה? הכל זה לא הניע את רבנו לבאר את כל הדרשות הזרות והאגדות התמיהות, ולהופיע נהרה על מחשביהן, ולהראות העמים והשרים את-חכמת וצדקת בעליהן, ולסכור פי הכלבים אשר לא יוכלו כי אם לנכח ולישך? והנה בפ' המשנה (סנהדרין שם) כתב הוא עצמו: והכת השנית הם רבים ג'כ, והם אותם שראו דברי החכמים או שמעום והבינו אותם כפי פשוטם, וחשבו שלא כונו חכמים בו זולתו מה שמורה עליו פשט הדבר, והם באים לסכל אותם ולגנותם, ומוציאים דבה על מה שאין בו דבה, וילענו על דברי חכמים וכו' והוא כת ארורה, לפי שהם משיבים על אנשים גדולים ונשיאים אשר נתבררה חכמתם לחכמים עכ"ל. וזה גדיל עוד פליאתו על רבנו, כי לפירו קשה במאד מאד: מדוע לא בצע רבנו את באורו על האגדות אשר החל למען כחד בו כת ארורה מן הארץ, ושבר בו מתלעות מוציא דבה על מי שאין בו דבה ומלעיכבים בגדולים ונשיאים ובזוים דברי אנשים אשר נתבררה חכמתם לחכמים, והנחיל בו כסא כבוד לאלה אשר נאוו להם כבוד? וכן קשה מאד על אשר כתב רבנו פה לפני הרב ר' הל' וראינו עוד שהדרשות ההם אם יעיין בהם סכל מהמון הרבנים לא יקשה עליו מהם מאומה, כי לא ירחיק הסכל הנמחר הערום מן ידיעת טבע המציאות, הנמנעות עכ"ל. הלא הוא עצמו כתב בפ' המשנה (שם): הראשונה והוא רוב מה שראיתו וכו' הם מאמינים אותם עליו פשוטם ואין סוברין בהם פירוש נסתר בשום פנים, והנמנעות כלם הם אצלם מחויבות המציאות ואמנם עושין כן לפי שלא הבינו החכמה, והם רחוקים מן התבונות, ואין בהם מן השלמות כדי שיתעוררו מאליהם, ולא מצאו מעורר שיעורר אותם וכו' וזו הכת עניית הדעת יש להצטער עליהם לסכלותם עכ"ל. ומדוע אפוא לא היה הוא המעורר אותם בבאור האגדות אשר החל לחברו? ולמה זה לא הסיר מעליו הצער שיש להצטער על הכת הזאת העניה בדעת בבאור האגדות הגותן לפתאים ערמה ולסכלים דעת ומומה? למה רפא הגופות ולא הנפשות.

(2) הרב החכם ר' שלמה לבית הלוי אשר באר כל ספרו אריסטו הוקיר עד מאד את הרמב"ם ואת כל ספריו. יעוין הקדמת ספרו לחם שלמה: ישתבח הגותן לנו המורה לצדקה וכו' בהקדמתו לפירוש משנת כל ישראל יש להם חלק לעזה"ב האריך ג'כ בזה ואמר וממה שאתה צריך לדעת וכו' והכת הזאת והם חי ד' מעטים עד מאד עד שאין ראוי לקראם כת אלא כמו שיאמר לשמש מין, והם אותם בני אדם שנתברר אצלם גדולת החכמים ז"ל וכו' והאריך בזה מאד. יעוין שם. והנך רואה שאחר שהשמש אינו זולת איש אחד א"כ זאת הכת לא היתה רק איש אחד. ואין ספק שאמר זה על עצמו אלא שכסה הענין. ונראה בעיני כי כן הוא האמת, שבזמן הרב היו אנשי זאת הכת מעטים מאד וכו' הנה נא בהקדמתו לסדר זרעים בפירוש המשניות שלו אשר אפשר שהיה הענין הראשון אשר כתב (לא כן הוא. כי בפירוש המשניות נזכר ספר המצות אשר לו) ולא ישקל כסף סחורה. מי יתן אפוא ויחקו דבריו על מצח המעיין עכ"ל. ובגוף הספר (ס' ק"ו): ומה לי להאריך בזה כי אם לשום פני אל מה שכתב הרב המורה לצדקה בפתחת פירוש משנת כל ישראל יש להם חלק לעזה"ב אשר לדעתו אותה הפתיחה עם פתיחת מסכת (צ"ל: סדר) זרעים ועם פתיחת פי' מסכת אבות אשר לו היה ראוי שיוליכם האדם תמיד עמו ולא יזוו מעיניו. ומה נעים חלקו וגורלו אם יצפה לזה קצת מפרקי המורה וכל יום ויום יקבע סעודתו עליהם עכ"ל.

(3) לפי עדות ר' שלמה הלזה לקח הרמב"ם דברים מספר הכונות לאבוחמד ומספרי בן סינא ושם אותם בספרו מורה נבוכים בלי זכרון שטם, יעוין ספרו לחם שלמה (ס' קל"ז): דרוש התארים הוא דרוש שנשגב מאד. הלא תראה מה האריך בו הרב המורה: וקצת מדבריו שם לוקחו מספר הכונות לאבוחמד עכ"ל. ושם (ס' תכ"ה): ואל זה הדעת נטה הרב המורה פי' מהב' כמו שברוב

הדרושים דורך אחר עקבות בן סינא להיותו פלוסוף תורני עכ"ל. ורעיון שירי אחד שאל לו משיר כתר מלכות אשר לר' שלמה אבן גבירול. יעוין פירושו על המשניות (ר"ה פ"ד מ"ז): שלא היו קורין הלל לא בר"ה ולא ביוה"כ לפי שהם ימי עבודה והכנעה ופחד ומורא מהשם, ויראה ממנו ומברכה ומנוס אליו עכ"ל. ואמרו: ויראה ממנו ומברכה ומנוס אליו הוא שאול משיר כתר מלכות אשר כתוב בו (ד"ה אלהי אם עוני מנשוא גדול): ואם תבקש לעוני אברה ממך אליך עכ"ל. ורעיון שירי כזה נאווה אך למשורר נשגב כאבן גבירול.

(4) בספרו משנה תורה נמצאים דברים אשר אינם מתאימים עם רוח פלוסופותו המרחפת על פני ספרו מורה נבוכים. לנמא ראה דבריו בספרו משנה תורה (הלכות אבל פ"ד ה"ז): יראה לי שנחום אבליס קודם לבקור חולים. שנחום אבליס נמילות חסד עם החיים ועם המתים עכ"ל. המתאים אמרו שנחום אבליס הוא גמילות חסד עם המתים עם רוח פלוסופותו?

(5) הוא האמין כי דעת אריסטו הוא תכלית דעת האדם מלבד מי שנשפע עליהם השפע האלהי עד שישגו אל מעלת הנבואה אשר אין מעלה למעלה ממנה (סוף מכתבו לר' שמואל אבן תבון המתחיל: לפי שכלו והולל איש). וכי כל מה שאמר אריסטו בכל הנמצא אשר מתחת גלגל הירח עד מרכז הארץ הוא אמת בלא ספק ולא יטה ממנו אלא מי שלא יבינהו, או מי שקדמו לו העות ירצה להרחיק מהם כל סותר ולשמרם, או שימשכחו הדעות ההם להכחיש ענין נראה. (מורה נבוכים ח"ב פכ"ב). ואמנתו זאת הביאה אותו לחשוב את האומר שלשונות השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע (תהלים י"ט ב') הן לשונות העברה והשאלה לרחוק מציון האמת. ככתוב בספרו מורה נבוכים (ח"ב פ"ה) אמנם שהגלגלים חיים ומשכילים זה אמת ונכון ג"כ מצד התורה וכו' אמר השמים מספרים כבוד אל וגו' ומה רחוק מציון האמת מי שיחשוב שזה לשון הענין (מלת: הענין בלתי מובנת גם אחרי כל באוריה וטוב ויפה היה עושה המעתיק לו הציג תחתיה: העברה ככתוב במאמר היחוד אשר אביא הלאה). וזה כי לשון הגדה וספור לא יפילום העברים יחד (גם המלה הזאת בלתי מובנת) אלא על בעל שכל עכ"ל. וכן במאמר היחוד (זה רבות בשנים בררתי במ"ע המליץ. כי תחת: היחוד. צ"ל: היסוד. וכי הוא אך קצור מהלכות יסודי התורה אשר בספר המדע להרמב"ם) כתוב (צד 109): ומי שחשב ששתי אלה הלשונות (מספרים-מגיד) נאמרו דרך העברה הגה כבר טעה. כי הספור והגדה לא (כצ"ל תחת: אלא שלא) באו בלשון עברי כלל אלא לאמנות ולא להעברה עכ"ל. ואני הגי בדעת שואל מה ואמר מי שיחשוב כי לשון הגדה וספור לא יפילום העברים אלא על בעל שכל. וכי לא תבאנה אלא לאמנות ולא להעברה. להכתוב באיוב (י"ב ז' ח'): ועוף השמים ויגד לך — ויספרו לך דגי הים. ובקהלת (סוף פרשה ו'): ובעל הכנפים ויגד דבר. ועוף השמים ודגי הים ובעל הכנפים אינם בעלי שכל. ובאיוב שם כתוב עוד: שאל נא בהמות ותדך- שוה לארץ ותדך? הלא נאמרו כל אלה אך דרך העברה? ומאד נפלא בעיני דברי הרמב"ם. הגה הוא דבקה נפשו מאד אחרי פירושו אללענאריע (אולי עוד יתר הרבה מפילון היהודי אשר לדעי היה הוא הראשון למפרשי ספרי קדשנו בדרך אללענאריע) ופירש דברים רבים בספרי קדשנו ע"פ הדרך הזאת והוציא ספורי הגן וארבעה נהרותיו ועץ הדעת ועץ החיים וחטא אדם וחוה ועונשיהם ומרכבת יחזקאל ועוד הרבה כאלה מפשטם. ואיכבה אפוא היה קשה עליו לפרש פסוק השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע ע"פ הדרך שהוא בשגם כבר התבאר כן במדרש תהלים ובתרגום הארמי יעוין בהם? תא חזי מה הסבו לו חשבו דעת אריסטו (האומר שהגלגלים הם חיים משכילים ומשיגים) הוא תכלית דעת האדם וצאתו לו בגלל זה תמיד בעקבו! ויעוין קורות הפלוסופיא אשר בהקדמת פירוש המורה הנקרא: גבעת המורה מפלוסוף אחד אשר מנר ארצה כל ארמנות אריסטו.

6) בקינה על הרב החכם מו"ה משה לעמא נס אשר במחברת: אלון מצב לר' אברהם בן דניאל דעלאווילע-כתוב אשר ר' משה לעמאנס חבר ספר: תולדות מורה נבוכים. וחבל על דאביד ולא משתכח.

7) לברכת בתולים שחק לענ הרמב"ם מאד באחת מתשובותיו אשר בפאר הדור (סי' קכ"ט). וז"ל אמנם ברכה זאת הנקראת ברכת בתולים הרי היא ברכה לבטלה בלי ספק. כי הוא דבר מגונה לא ידעתי למה יסדוה ולמה תקנו בה קדוש וקורין אותו קידוש הבתולים. אין לך דבר מגונה מזה. ומי שהוא בעל שכל אל יתראה עצמו בחברה כגון זאת עכ"ל. ולא שת לבו לאשר הובאה עוד בהלכות גדולות (ראש הלכות כתובות). ובספר אור זרוע (ח"א הלכות נדה סוף סי' שמ"א) הובאה עוד בשם שאילתות דרב אחאי גאון. וז"ל וכתוב בשאילתות דרב אחאי גאון (בשאלתות דרב אחאי גאון אשר לפנינו אין שמץ מנהו) ובתר דמפיק סדר צ"ל סדר ככתוב בה"ג בתולין מחייבין לברך בא"י אמ"ה אשר צנ אגוז בנן עדן וכו' בא"י הבוחר בזרעו של אברהם אבינו עכ"ל ומה ועוד מדברים רבים נראה בעליל כי כאשר אמר בן עזאי: כל חכמי ישראל דומין עלי בקליפת השום (בכורות נ"ה א') בן אמר הרמב"ם בלבו על כל הגאונים. התבונן נא בינה קורא משכיל! בדברי הרמב"ם אשר בהקדמת פירושו על המשניות: הפירושים המצואים לכל הגאונים יתודע יתרון כל אחד כפי יתרון שכל בעליהם. והאיש הנבון המעיין בתלמוד יכול להשכיל די שכל כל גאון וגאון. מדבריו ומפירושו עכ"ל. ואי"ה אדבר הרבה על אדות זה ועל אדות חשבו את הס"ג לעומד בשפל מדרגות הפלוסופיא.

(המשך יבא).

יעקב רייפמאנן.

לקומים

ממדרש אלה הדברים זוטא הנמצאים מפוזרים במקומות שונים בילקוט, גם מדרש אחר מפרשת דברים עפ"י כתב יד מאוצר הספרים בנימנען, וגם לקוטי מאמרים מרבינו בחיי שהביאם ממדרש דברים ואינם נמצאים לפנינו בנדפס. נאספו יחד עם קצת הערות ותקונים ומראה מקומות מתנ"ך ופתח דבר בראש, ממני שלמה באבער.

(המשך.)

כו. ונפן ונעל (דבריו גם א') כיון שבאו משה וישראל לעשות מלחמה עם סיחון ועוג, ראה אותו משה ונבעת, והיה עוג רואה למשה והיה שוחק ומלעיג אותו וכן סיחון והיה אומר אלו נלחמים בי (עז) הרי אני תולש הר וזורק עלהן וקוברן במקומן. והיה לאררעי בתוך החומה (עמ) שני פיגרון עומדין משני צדי פרשה של עיר ראה אותן מבערב, והיה שוקר ומחשב כל הלילה היאך לכבשן שחרית עליהן, על שלא תהא עינו של אדם רואה יפה, השכים עוג ועמד בפתח

עז) הרי אני תולש הר וזורק עליהן כו' ומשה נוטל צרור וזורק תחת אותו ההר המתנלנל וסומך עליו. במדרש דב"ר פ"א אות כ"ד עוג היה תולש הר וזורק על ישראל ומשה היה נוטל צרור ומוכר עליו שם המפורש וסמכו, ונראה כי המסדר הזה ממדרש הנדפס שאב הדברים מהמדרש שלפנינו בכ"י והוסיף דברים, ועיין בנמרא ברכות ג"ד ע"ב ואבן שבקש עוג מלך הבשן לזרוק על ישראל וע"ש ע"ב.

עמ) שני פיגרון, צ"ל פורגין והמלה יונת pyrgos סי' מגדל. וכן דעת ידירי הרב החוקר מהר"י דר' קאהוש במכתבו אלי. ולהלן נמצא לשון הפירגין עיין הערה שלאחריה.

המדינה לראות משה, ומשה תולה את עינו וראה את עוג יושב בין שני (עט) הפריגין, והיה משה סבור שמא סתמו את הפתח, וכיון שהאיר ראו אלו את אלה, והיו עוג מגלגל הר שירד על משה ועל ישראל לקברו, ומשה נטל צרור וזורק תחת אותו ההר המתגלגל וסוכך עליו, והיה משה רואה את גבורתו ומתירא, מיד קפץ עליו את הרבר, ואמר לו אל תירא אותי, וכיון שראה דוד שנפלו סיחון ועוג לפני ישראל, וירשו את ארצם, שבח להקב"ה ואמר לפניו רבון העולם כל מה שעשית עם אבותינו בחדר עשית עמם, וכן הוא אומר בהלל הגדול, למכה מלכים גדולים כי לעולם חסדו וגוי' לסיחון מלך האמורי כל"ה ולעוג מלך הבשן כל"ה (תהלים קל"ו י"ז י"ט כ').

כז. ד"א ונפן ונעל, זשי"ה בך צרינו נננה (תהלים מ"ד ו'), א"ר יצחק ב"ק בתורה שהיא כ"ב אותיות, ב' תרי, כ' עשרים, בשעה שישראל עוסקין בתורה שונאיהן נופלין לפניהם, וכן הוא אומר לו עמי שומע לי כמעט אויביהם אבניע (תהלים פ"א ט"ו): בשמך נבוס קמינו (תהלים מ"ד ו') אילולי ששתף הקב"ה שמו בישראל לא היו יכולין לעמוד בין האומות, שנאמר שמע ישראל [אתה עובר היום את הירדן וגוי' וידעת היום וגוי' והוא ישמידם וגוי' (דברים ט' א' ג')], כשם ששתף הקב"ה שמו במלאכיו, שנאמר אדוני במ סיני בקודש (תהלים ס"ח י"ח) מהו אדני במ סיני בקודש, (פ) ששתף הקב"ה שמו בהן מיכאל וגבריאל, אילולי כן לא היו יכולין לעמוד, לכך הן אומרים לא לנו ה' לא לנו כי לשמך תן כבוד (תהלים קמ"ז א'), ועשה עמרו, וכן את מוצא ביהושע כשנפלו בעי, אמר ומה תעשה לשמך הגדול (יהושע ז' ט'), וכן ירמ' אומר אם עונינו ענו בנו וגוי' (ירמ' י"ד ז'), וכן הוא אומר ואתה בקרבנו ה' שמך עלינו נקרא אל תניחנו (שם שם ט'), הוי אילולי ששתף הקב"ה שמו עם ישראל לא היו יכולנו לעמוד, למלך שהיה לו (פ"א) (דיפלומטריין) [דיפלומטריין] והיה לו מפתח קטן, מה עשה המלך עשה לו שלשלת של זהב ונתנה בו, כדי שלא יאבד, כך אמר הקב"ה ישראל מעט הם, שנאמר כי אתם המעט (דברים ז' ז') שלא יתבלעו בין האומות שתף שמו עמם, הוי ושמך עלינו נקרא אל תניחנו, שהקב"ה עושה מלחמתן של ישראל, שכן את מוצא במלחמת האמורי אילולי שהתחיל הקב"ה במלחמה לא יכלו להם ישראל.

כח. ד"א ונפן ונעל. (פג) זשי"ה לאסור מלכיהם בויקים (תהלים קמ"ט ט'), אלו המלכים שלהם (פג) שאין הקב"ה פורע מאליה עד שהוא פורע שרה תחלה, שנאמר יפקוד ה' על צבא המרום במרום (ישעי' כ"ד כ"א), ואחר כך על מלכי האדמה באדמה (שם), וכן את מוצא בנבוכדנצר, בשעה שפרע ממנו פרע מן שרו תחלה, שנאמר עוד מילתא בפום מלכא קל מן שמיא נפל (דניאל ד' כ"ח), מהו קל, א"ר יהושע בר אבירם שרו של נבוכדנצר קל היה שמו, והפילו הקב"ה מן השמים, שנאמר קל מן שמיא נפל, ואח"כ פרע מן נבוכדנצר, שנאמר לך אמרין נבוכדנצר מלכא מלכותא עדת מינך (דניאל שם), אף במלחמת האמורי לא פרע הקב"ה ממנו עד שפרע מן שרו תחלה, מה עשה הקב"ה נמל לשרו ואצרו, והשיבו לפני משה, ואמר לו ראה החלוותי תת לפניך (דברים ב' ל"א) אע"פ שאמר לו הקב"ה החל רש (שם) משה לא עשה כן, אלא ואשלח מלכים (שם שם כ'), אע"פ

(עט) הפריגין, פה כתובה המלה לנכון רק יש לתקן הפריגין עיין הערה ע"ג. פ) ששתף הקב"ה שמו בהן מיכאל וגבריאל. פסיקתא פסקא בחודש השלישי וע"ש בהערה קס"א.

פ"א דיפלום טריין. המלה נפרדה ותקנת דיפלומטריין, ופי' ביוני ארגו קטן עיין ערך דפלטטר, ומה בירושלמי ביצה פ"א הוי' (דף ס' סע"ג) ר' אבהו יתיב ומתני וספתחא דפלטטריין בידו'.

(פג) זשי"ה לאסור מלכיהם, מובא גם בדב"ר פ"א אות כ"ב.

(פג) שאין הקב"ה פורע מאוטה, דב"ר שם ומכילתא פ' בשלח.

שנאמר לו לך עשה מלחמה, בקש שלום, אמר כתוב בתורה כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום (דברים כ' י'), לך שלח אל סיוחן דברי שלום, שנאמר ואשלח מלאכים ממדבר קדמות מדברים שקדמו לתורה מדבריו של הקב"ה לך נאמר דברי שלום לאמר (דברים ב, כ"ו): אעברה בארצך (שם שם כז), כשם ששלח אל מלך אדום דברי שלום שלא להזיקו, אוכל בכסף תשביירני (שם שם כח), ומה שדרכם ליטל חנם אנו נוהגין דמיהם, דרך המלך נלך (שם) ובמקום אחר הוא אומר עד אשר אעבר את הירדן (דברים ב' כ"ט), למה הדבר דומה לשומר שנמל שכרו להיות משמר גפן או תאנה, בא אחד ואמר לו עבור מן אותו המקום, שאני בא ובוצר את הגפן, אמר לו כל עצמו איני יושב כאן אלא לשמור את הגפן, ואתה בא לבצור אותה, כך היה סיוחן נוטל שכר מכל מלכי ארץ כנען, והיו מעלין לו מכס, שהיה שולט על כולם, שהוא היה ממליך אותן והוא היה שקול כנגד כולם, הוא עוג אמר להם לישראל תנו לנו מקום שנעבור בארצכם ונלך ונכבש לאותן המלכים שהיה שולט עליהן, שהיה משמרין מפני ישראל שלא יעברו עליהן, אמרו לו ישראל עד אשר אעבר את הירדן (שם שם) אמר להם סיוחן כל עצמו איני יושב כאן, אלא משמר מפניכם, ואתם באים לעבור עלי ולא הניחן, שנאמר ולא נתן סיוחן את ישראל וגו' (במדבר כ"א כ"ג), במחשבה עשה לו הקב"ה למסרו מיד ישראל כתיב בו סיוחן מלך האמורי, וכנסן הקב"ה כדי לכבוש אותו בפניהן, אמר לו הקב"ה ראה החילותי, התחילו נופלין לפניהם והן הורגין בהן, וכיצד מתו, ר' יוחנן אמר רקבובית הכנים בהן, ר' לוי אמר רתותית הכנים בהן הקב"ה והן מתעגלין, ולא היו יכולין לעמוד במלחמה והיו מתים, (פד) ר' לוי אמר מצרעיות מתו, שנאמר וגם את הצרעה ישלח ה' וגו' (דברים ז' כ') שתי צרעות היה הקב"ה מזווג לכל אחד ואחד מהם והיו מזדווגות לשתי עיניו, אחת לעינו של ימין ואחת לעינו של שמאל, ומקישות לשתי עיניו ושופכת ארס לתוכו והיה הארס מחלחל אותן והיו מתים, רבנן אמרין נעשו בפניהם (פה) כמוקסות באש ומתו, רבא בר כהנא אמר הקב"ה אסרן ונתנן לפניו, שנאמר ראה החילותי וגו' ויתנהו ה' אלהינו לפנינו, הרגו כל הגבורים שהיו מכונסין לפניהם וחזרו על הנשים ועל הטף, לך נאמר ויאסוף סיוחן את כל עמו (שופטים י"א כ'). ויכהו ישראל לפי חרב וגו' (במדבר כ"א כ"ב), ונשתתירה יעזר לכבוש משלך, שלח משה לרגלה והיו אותן ששלח משה מזורין וגבורין אמרו יודעין אנו נופלין שאין אנו נופלין בתפלתו של משה שהיא עומדת לנו כבר שלח מרגלים לשעבר ושלח תקלה לכל הדור, אנו לא נעשה כן אלא נאמנין בהקב"ה ונעמד ונלחם להן עומדין ועושין מלחמה וכובשין את המדינה והרגו כל מה שהיה בה, באו ואמרו למשה הרגנו כלחם, שנאמר וישלח משה לרגל את יעזר (במדבר כ"א ל"ב) ויפנו ויעלו (שם שם ל"ג), כענין שנאמר ופנית בבקר (דברים י"ו ז').

כט, ויצא עוג (דברים ג' א') כיון שראה אותו נתיירא, אמר לא לחנם פלמ זה מן אותן הגבורים מימות אברהם ועד עכשיו שנאמר ויבא הפליט (בראשות י"ד י"ג) זה היה עוג, ראה גבורה שהיה בידו, ר' אבהו בשם ר' שמעון בן לקיש לא ראה מימיו עוג מלך הבשן לא כסא של עץ, ולא ספסל של עץ, ולא מטה של עץ, ולא ישב על עץ כל ימיו, שלא היה עץ יכול לקבלו, שהיה נשבר תחתיו ממשואו, אלא כל תשמישיו היו של ברזל, הכסאות והקתרראות והספסלים שלו היו של ברזל, שכן הוא אומר הנה ערשו ערש ברזל (דברים ג' י"א) וכל כלי תשמישיו היו של ברזל, תשע אמות ארכה וארבע אמות רחבה, מכאן אמר ר' שמעון בן

(פד) ר' לוי אמר מצרעיות מתו בהוספה לתנחומא פ' דברים אות ח' הבאתי המאמר א"ר לוי זימן הקב"ה שתי צרעות לכל אחד ואחד מהם כו'.
 פה) כמוקסות באש. צ"ל כמוקסות באש מלשון ובערו והשיקו (יחזקאל ל"ט ט') אף ושיק ואפה להם (ישעי' ס"ד ט"ו).

לקיש מנוול היה עוג מלך הבשן, אעפ"י שהיה גבור שהיה ארכו תשע אמות, ורחבו ארבע אמות, והרי רחבו קרוב למחצית ארכו, שאין בריות בני אדם כן, ארכו של אדם שלש אמות ורחבה אמה, שלישי ארכו, ועוג לא היה כן, אלא רחבו ארבע אמות קרוב לחצי ארכו, והי שבריייה מנוולת בין הבריות, אלא גליות הפלשתי לא היה כן, אלא היה משונה באבריו, והיה רחבו לפי ארכו, אבל עוג הייתה בריותו מנוולת, אלא גבור היה, א"ר יוחנן היה יושב על פילו של סבריה והיו רגליו מגיעות לארץ, ראה מה כתיב ואנכי השמדתי את האמורי וגו' (עמוס ב' ט'), א"ר יוחנן קולית של אחד מהם היה בה י"ח אמה וזה עוג היה גבור, לפיכך ראה אותו משה ונתיירא, אמר תאמר שאני נופל בידו, אמר לו הקב"ה אל תירא אותו, אמר תאמר שאני כדוי שיפול בידו, אמר לו הקב"ה כי בידך נתתי אותו, כדוי הוא שתתיירא ממנו אלא שאני מוסרו בידך, ועשית לו כאשר עשית לסיחון וגו' (שם), מהו החרם הזה שכתוב וכל הבחמה ושלל הערים בזונו לנו (דברים ג' ז'), והיו עושין חרם מה שלא ליהנות מהן, ואם ברחו הלגינות והניח את הארץ אין אתה מצווה לרדוף אחריהם, אבל אם ברחו המלכים מצווה אתה לרדוף אחריהם עד סוף העולם, שנאמר ונך אותו ואת בניו (דברים ב' ל"ג), להודיעך שהיה גבור כיוצא בו, והפילו הקב"ה לפני ישראל, ורוח הקודש צווחת כן יאברו כל אויביך ה' (שופטים ה' ל"א), ואף לעתיד לבא כשיבא גוג עליהן, הקב"ה עושה מלחמתן שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכרי' י"ד ג').

ג.

הוספה למדרש דברים רבה בפרשת נצבים עפ"י כתב יד מאוצר הספרים במינבען.

(א) (במדרש דברים רבה בפ' נצבים לפני אות ו' נמצא בכ"י הוספה) ד"א כי המצוה הזאת אשר מצוך היום לא נפלות היא מנך (דברים ל' י"א), וז"ה פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה (תהלים קל"ש ו'), פליאה דעת ממני כסויה, כשם שכתוב ותדר פלאים (איכה א' ט'), לכך פליאה דעת ממני, זו דעתה של תורה, נשגבה לא אוכל לה קשה היא ועומדת לפי כחו, כשם שאתה אומר ומבצר משגב חומותיך (ישעי' כ"ה י"ב) אמר הקב"ה אתה אמרת פליאה דעת ממני, כבר קידמך משה רבך ואמר לא נפלות היא מנך; ד"א כי המצוה הזאת, א"ר אברמי בר חמא לא נפלות היא מנך, מה ת"ל מנך, שאתה אומר לך תלמוד תורה אתה ראוי לחתוך, כל שכן שאין את חתוך, לא בשמים היא (שם שם י"ב) שאפילו אומר לך עשה סולמות עלה לשמים ולמוד תורה אתה ראוי לעלות, כל שכן שאין אתה עולה ולא מעבר לים היא (שם שם י"ג), שאפילו אומר לך עבור עליה את הים, אתה ראוי לעבור, כל שכן שאין אתה עובר, שנאמר כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך (שם שם י"ד), הוצא הדברים מפ"ך; ד"א כי המצוה הזאת וז"ה והחכמה מאין תמצא (איוב כ"ה י"ב), בשעה שעמדו על הר סיני לקבל את התורה היו שומעין קול מן הצפון וקול מן הדרום, וקול מן המערב, וקול מן המזרח, קול מלמעלה וקול מלמטה, שנאמר מן השמים השמיעך את קולך (דברים ד' ל"ו) קול ה' בכה, והיו ישראל אומרים והחכמה מאין תמצא, שאלו מלאכי השרת, אמרו אין אנו יודעים מה אתם אומרים, ונעלמה מעיני כל חי (איוב שם כ"א), אלו מלאכי השרת, ומעוף השמים נסתרה (שם) אמר להם משה מה אתם שנגלים מאלו דבר, אמרתם לא נפלות היא מנך, והן אינן יודעים כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלות היא מנך וחד ארבעים אמר להם הו יודעים כאילו היום קבלתם מסיני, שנאמר אשר אנכי מצוך היום, א"ר אלעזר בן פרזת לא תהוו מביט בתורת, אלא ממי שיש לה שנים שלשה ימים, שנאמר הלא כתבתי לך שלשים (משלי כ"ב כ'), בן עזאי אומר אף לא שנים שלשה ימים, אלא כמי שיש לה יום אחר,

שנאמר אשר אנכי מצוך היום, לא נפלאה היא ממך אצל אומות העולם נפלאה ואצלם לא נפלאה אם יאמר לך אדם שיש גבורים באומות העולם האמינו, ויש עשירים באו"ה האמינו, שיש תורה באו"ה אל תאמינו, שכך כתיב מלכה ושריה בגוים אין תורה (איכה ב' ט'), כך אמר לה משה ממך אינה נפלאה: ד"א לא נפלאה היא ממך, אמר להם משה אם מבקש אתה לעמוד על התורה, תן דעתך עליה כשם שהפועלים נותנין דעתן למלאכתן ואת עומד עליה, אמר ישע"י הכל היום יחרוש החורש לזרוע יפתח וישדר אדמתו (ישע"י כ"ה כ"ד), בתחלה הוא עושה תלמים רחבים, ואחר כך ישדר אדמתו ועושה תלמים קטנים, הלא אם שוה פניה והפיץ קצה וכמון יזרוק וגו' (שם שם כ"ה) כשם שזרע את הקצה זורע את הכמון, אלא והפיץ קצה וכמון יזרוק, יש ארץ שיפה לזרוע חטים, ויש ארץ שיפה לזרוע שעורים, והוא זורעה ואינו נותן של חטים בתוך של שעורים, אמר להם הקב"ה כמה דעת ובינה היא מבקשת, עד שאתם למדים אתם בארץ למדו אתם מן התורה, שנאמר ויסרו למשפט אלהיו יורנו (שם שם כ"ו), בא לקצור כי לא בחרוץ יודש קצה ואופן עגלה על כמון יוסב (שם שם כ"ז), אבל קצה כי לא בחרוץ יודש קצה, לחם יורק כי לא לנצח אדוש יודשנו וגו' (שם שם כ"ח), מה עושה מוציא מוריגום שידוק אותה, אבל הקצה במטה, ראה כמה דעת היא מבקשת, והתורה אם אתה נותן דעתך עליה לא נפלאה היא ממך, אלא אותם שעוסקים שהם יורדים להביא אספגנים מן הים, כמה צרות הם רואים שיורדים לתוך הים להביא חיי שעה, ואתם אין אתם נותנים דעתכם שנתנה אצלכם לא נפלאה היא ממך וגו', א"ר אלעזר מי שמבקש לעמוד על התורה משכים ומעריב עליה ונותן נפשו עליה, ואחר כך הוא עומד עליה. מעשה היה בר' אלעזר שאיחר בשנתו ועמד ומצא הזבלים מוציאין זבל לאשפה, אמר עד עכשיו הייתי קורא, ולא הייתי קורא, ולא הייתי יודע, אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, וגם לא בזבל בקשתי את התורה שקדמו אותי הזבלים, לא בשמים היא אין אנו יודעים שהתורה בשמים, אלא מהו לא בשמים, אלא אמר להם משה כבר תאמרו משה אחר עומד ומביא לנו תורה אחרת מן השמים וכו' (כמו בנדרפס).

ב. (עוד שם באמצע אות ו' נמצא הוספה) ד"א לא בשמים היא. ר' אלעזר הקפר אומר אינו מצויה לא בבעלי דקלים ולא בציידי עופות, שהן עולין למעלה בהרים ובאילנות. ר' אחא אמר אינה מצויה בגסי הרוח שהן עולין ורואין ענין למעלה, והיכן היא שכינה, באותן שעושין עצמן לאלוה, מהו בשמים אילו לא היתה בשמים היו עולין ומביאין אותה, א"ר שמעון בן יוחא ראה מה כתיב בדרך הפלגה, הבה נבנה לנו עיר (בראשית י"א ד') ואילו אתם הייתם צריכים להוריד תורה מן השמים הייתם עושין, אנו יודעין שאינה מעבר לים מהו מעבר לים שאינה שוכנת במפרשי ימים, למה ששה חרשים הולך, וששה חדשים בא, ואינו יכול ללמוד תורה, א"ר יוחנן לא באלו שהן הולכין ששה ופורשין ששה, אלא אפילו באלו שהולכין מעכו ליפו, לפיכך לא מעבר לים הוא אלא כי קרוב אליך הדבר וגו'. רבנן אמרי שבעה עצלין הן, ועצלין של משה רבינו גדול מכולם, אמר שלמה חכם עצל בעניו משבעה משיבי מעם (משלי כ"ו ט"ז), אמרו לעצל לך למוד תורה מעיר לעיר אמר להם מתירא אני שלא יהא ארי כו' (כמו בנדרפס).

ג. (עוד שם באות ו' אחרי המלות הוא מתעצל לתת לתוך פיו נמצא הוספה) אמר שלמה עד היכן היא עצלות, שנאמר טמן עצל ידו בצלחת נלאה להשיבה אל פיו (משלי כ"ו ט"ו) ר' יוסי בר חנינא ורבתינו אמרו צלוחית של רבש נותן ידו לתוכה ונלאה להשיבה אל פיו, ורבנן אמרי נתן ידו לתוך הקדירה ונכוות ידו והיה עצל להשיבה, ואין צלוחית אלא קדירה, שנאמר והקדשים בשלו בסירות וברודים ובצלחת (דה"ב ל"ה י"ג), אמר משה איני אומר לך שתלך ותלמוד תורה מעיר לעיר ולא משכונה לשכונה ולא מחצר לחצר, ולא מבית לבית, אלא כי קרוב אליך הדבר מאוד בפך ובלבבך מפך

ללבבך מלא פיני: ד"א בפך כשתהא יגע בדברי תורה הוי יגע בפך ובלבבך, אמר שלמה נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו (משלי י"ב) מי גרם לו להעלות ולעשות גדול בתורה, שעשה פיהו כאוכף של חמור שלא זו ממנו, לכך בפך ובלבבך לעשותו, שתהא מיגיעים בדברי תורה, לפיכך אמר להם משה כשתהא יגע בתורה הוי משמיע את אונך, א"ר אליעזר בן יעקב מנין כשאדם יגע בתורה צריך להשמיע לאזניו, שנאמר והאזנת למצותיו (שמות ט"ו) שתהא מרויה את אונך, אמר ישעי' כל שהוא מטה את אזנו ושומע דברי תורה זוכה להיות לי, שנאמר המו אזניכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם (ישעי' נ"ה ג') אמר משה לישראל בעולם הזה הייתם שומעים דברי תורה מפי בשר ודם. אבל לעולם הבא כשיופיע הקב"ה במלכותו, אתם שומעים מפיו, שנאמר ואזנך תשמענה דבר מאחריך וגו' (ישעי' נ"ד י"ג). דבר אחר כי קרוב אלך הרבר מאד וגו' א"ר שמואל בר נחמני למהיד לבת מלכים שלא היה אדם מכירה כו' (כמו בנדפס אתו 2)

ד.

לקטי מאמרים מרבינו כחיי שהביא ממדרש דברים ואינם נמצאים לפנינו בנדפס.

א. (בפ' ויחי בפ' ונשאתני ממצרים) דרשו באלה הדברים רבה בפ' והיה עקב, מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים ל"א כ'), מעשה בר' אבהו שנמה למות וראה מתן שכרו מה שעתיד ליתן לו הקב"ה לע"ל וכל טוב שמתוקן לצדיקים, וכיון שראה כל אותם הנחמות המתוקנות אמר כל אלין לאבהו, מיד נתאה למות התחיל קורא מה רב טובך אשר צפנת ליראיך.

ב. (בפ' יתרו בפ' יצא משה את העם). וכן דרשו באלה הדברים רבה חמשה פעמים עמדה חמה למשה, יום של יציאת מצרים, ויום של ים, ויום של עמלק, ויום של מתן תורה, ויום של נחלי ארנון.

ג. (ריש דברים) (ה) ובמדרש מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון (משלי כח כג), מוכיח זה, משה אדם אלו ישראל שנאמר (ואתנה) [ואתן] צאני מרעיתי אדם אתם (יהוקאל ל"ד ל"א) הוכיחו להביאם אחריו לפיכך חן ימצא, [זה משה] שנאמר כי מצאת חן בעיני (שמות ל"ג י"ב) ממחליק לשון זה בלעם שהחליק בלשונו לישראל בברכות שדרבה להם וגבה לבם ונפלו בשמים כ"ד אלף. ד. (ריש דברים) (3) ובאלה הדברים רבה דרשו ודי זהב, מהו ודי זהב אמרו יכול הוא לברוא עולם בששה ימים ולפרוש אותו לארבע רוחותיו וליתן לנו עשרת הדברות זהו ור"י זהב.

ה. (פ' דברים בפסוק אחד עשר יום מחורב) (ג) ובמדרש אלה הדברים רבה אחד עשר יום מחורב אחד עשר יום היו ישראל מושלמים להקב"ה כלומר מארבעים יום שהיה משה בהר היו ישראל אחד עשר יום ולא יותר בשלום עמו, וכ"ש יום לתשלום ארבעים יום חשבו לעשות העגל, וחד אמר שני ימים היו מושלמין בחורב לא יותר, שנאמר ואותי יום ויום ידרושון (ישעי' נ"ח ב'), וחד אמר יום אחד, שנאמר יום אשר עמרת לפני ה' אלהיך בחורב (דברים ד' י') וחד אמר אפילו יום אחד לא היו מושלמין אלא בו ביום עשו ע"ו, שנאמר ביום נטעך תשגשגי (ישעי' י"ז י"א). ד"א אחד עשר יום מחורב א' שבעשרת הדברות הכעסתם אותו מחורב ע"כ.

(ה) נמצא לעיל במדרשי אחר על פ' דברים שהעתקתי מכ"י מינכען את ב', ובמדרש דברים רבה פ' א' את ב' הוא בסגנון אחר עיין לעיל הערה ז'.
 (3) הוא בפרשת דברים ככ"י מינכען לעיל את ט' וכמו שהעירותי שם בהערה ל'.
 (ג) הוא בפרשת דברים שם ככ"י מינכען את ו' כמו שהעירותי שם בהערה ל"ג.

ו. (שם שם) (ד) לתת להם ולזרעם אחריהם. דרשו רז"ל לתת להם אלו עולה מצרים ולזרעם אלו עולי בבל אחריהם לימות המשיח. כן דרשו באלה הרברים רבה.

ז. שם (ה) והנכם היום ככוכבי השמים ובמדרש אלא הרברים רבה והנכם היום ככוכבי השמים וחניתכם היום ככוכבי השמים כשם שהראה הקב"ה לאברהם שהראהו כל המזלות מקיפין השכינה כך דגל מחנה ישראל שלשה לכל רוח ורוח וכבודו באמצע אמר לו הקב"ה כשם שהמזלות מקיפין אותי וכבודי באמצע, כך בניך עתידין להתרבות והונין דגלים דגלים ושכינתי באמצע שנאמר ונסע אוהל מועד וגו' הוי אמר והנכם היום ככוכבי השמים וחניתכם היום ככוכבי השמים ע"כ.

ח. (שם) (ו) ככם אלף פעמים אמרו במדרש רבה אמר להם משה ברכה זו קצובה משלי שתהיו אלף פעמים ששים רבוא אבל הקב"ה יברך אתכם כאשר דבר לכם והיה זרעך כעפר הארץ.

ט. (שם) (ז) פנו לכם צפונה אמרו במדרש רבה אם באתה שעתו של עשו מצפינו עצמכם מלפניו שנאמרו פנו לכם צפונה. ד"א פנו לכם צפונה אמר הקב"ה בזבח אחד יש לי והוא עתיד לפגרו. ד"א פנו לכם צפונה צפון אחד היה לי היניכם זה בית המקדש שהייתי נצפן עמכם בו, והוא עתיד להחריבו שנאמר והסבותי פני (מהם) וחללו את צפוני (יחזקאל ז' כ"ב).

י. (שם) (ח) ובמדרש רבה ויראו מכם ונשמרתם מאד א"ר אלעזר אוי לאזנים שכך שומעות ומה אם בשעה שייראו מכם אמר ונשמרתם מאד כשאנו יראים מהם על אחת כמה וכמה, ר' יהושע בשי"ר לוי אמר ויראו מכם ונשמרתם מאד מבקשים שייראו מכם עסקו בתורה כמה דתימר ונשמרתם לנפשותיכם.

יא. (שם) (ט) ונעבר מאת אחינו בני עשו היושבים בשעיר מדרך הערבה מאילת ומעציון גבר, עברנו מדרכים הערבים שבתורה ועל אלותיה של תורה, ומעציון גבר מה דעציון לגיברא דעלמא דאמרי נעשה ונשמע ולא עבדין כן, כן אמרו במדרש רבה.

יב. (פרשת ואתחנן) (י) ובמדרש ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע אתה קראתני עבד, שנאמר לא כן עבדי משה (במדבר י"ב ז'), אני עבד ולויתן עבד אני מתחנן לפניך והוא מתחנן לפניך, שנאמר הירבה אליך תחנונים אם ידבר אליך רכות (איוב מ' כ"ז), תחנת לויתן שמעת וברת עמו ברות וקיימתו, שנאמר היכרות ברית עמך (שם), ואני עבד ואמרת לי הנה אנכי כורת ברית ואי אתה מקיים אותו אלא אמרת לי ומות בהר אשר אתה עולה שמה (במדבר ל"ב ג') ולא עוד אלא כתבת בתורתך ואם אמר יאמר העבד אהבתי את אדני את אשתי ואת בני לא אצא תפשי (שמות כ"א ה') אני רוצה למות, והגישו אדניו אל האלהים ועברו לעולם, ולא קיימת זה עמי בבקשה מכך שמע אלהים רנתי ואל תתעלם מתחנתי, א"ל הקב"ה רב לך בעל ריבך בעל דין שלך כבר

(ד) לא נמצא בפרשת דברים בכ"י ובוודאי הו' לפנינו בפרשה אחרת בכ"י.

(ה) הוא בכ"י מינכען אות ט"ז כמו שהעירותי שם הערה נ"ד.

(ו) הוא בכ"י מינכען אות י"ז. כמו שהבאתי שם בהערה נ"ה ועיין דברים רבה פ"א אות ט"ג.

(ז) הוא בכ"י מינכען אות כ"א ותתחלת המאמר נמצא גם בדברים רבה פ"א אות י"ט: ורבינו בחיי העתיק מהמדרש אשר בכ"י מינכען כלשונו טמש.

(ח) הוא בכ"י מינכען אות כ"ב כמו שהעירותי שם הערה ע"א.

(ט) הוא ג"כ שם אות כ"ד כמו שהעירותי שם הערה ע"ד.

(י) בוודאי הו' כן לפנינו בכ"י ממדרש אחר מדברים רבה אבל בכ"י מינכען לא

נמצא רק על פרשת דברים לבר.

הוציא עליך גזרה שתמות אדם הראשון שאכל מן האילן גזר מיתה על הכל, וכן אמר איוב על האדם הראשון מי יתן לי שומע הן תוי שדי יענני וספר כתב איש ריבוי (איוב ל"ד ל"ה) אי זה ספר כתב ספר תולדות אדם ע"כ.

יב. (שם) (י"א) ועל דרך המדרש אתה החילות כלום אתה נזר עלי שלא אכנס לארץ אלא בשביל שמעו נא המורים אתה החילות שאמרת למשמרת לאות לבני מרי (במדבר י"ז כ"ה).

יד. (שם) (י"ג) הארץ הטובה וההר הטוב, אמרו במדרש משל למלך שבקש לישא אשה ושלה שלוחיו לראותה אם היא נאה אם לאו, הלכו וראו אותה, אמרו לו אין כעורה ממנה, שמעו שושבינו ואמרו לו בני מרי אין נאה הימנה בעולם, בא לישא אותה אמר אבי הנערה לשלוחי המלך נשבע אני שאין אחד מכם נכנס כאן שגגיתם את בתי לפני המלך, בא השושבין ליכנס אמר לו אף אתה לא תכנס אמר לו השושבין אני לא ראיתיה ואמרת לי למלך אין בעולם נאה הימנה, והם אמרו אין כעורה ממנה, עכשיו אראה אותה אם כדברי אם כדבריהם, כך אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע המרגלים אמרו לשון הרע, שנאמר ארץ אוכלת יושביה היא (במדבר י"ז ל"ב), ואני לא ראיתיה ושבחתיה לישראל, שנאמר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ורחבה וגו' (שמות ג' ח'), ועכשיו אראה אותה אם כדברי אם כדבריהם, שנאמר אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן ההר הטוב הזה והלבנון, זה בית המקדש שמלבין עונותיהם של ישראל.

טז. (שם) אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים. וע"ד המדרש אשר חלק מלשון חלקות מלמד שהחליקו כדי לטרוף מן העולם.

טז. (שם) ובמדרש וזאת התורה אשר שם משה, מוסף על ערי מקלט מה ערי מקלט מצילות מן המיתה אף התורה כן, ולא עוד אלא שהיא מצלת יותר מערי מקלט, שערי מקלט אינן קולמות אלא שוגגין והתורה בין שוגגין ובין מזידין, אמרו ישראל למשה אם בטלו ערי מקלט להיכן אנו בורחין, אמר להן להתורה, שנאמר וזאת התורה, החיד עץ חיים היא למחויקים בה (משלי ג' י"ז).

יז. (שם) (יג) ועוד דרשו אמר להם משה לישראל אמרתם בניני נעשה ונשמע, וכשעשיתם את העגל אברתם נעשה וכיון שאברתם נעשה שמרו ונשמע הוי אומר שמע ישראל, משל למה הדבר דומה למלך שקדש מסרונא בשני מרגליות אבדה האחת, אמר לה שמרי האחרת, כך דרש במדרש רבה.

יח. (שם) (יד) וכן אמרו במדרש רבה בסוף ואתחנן בעמדם תרפינה כנפיהם (יחזקאל א' כ"ד) כשבאים ישראל ודוממים שאומרים בלחשיה ברוך שם, אותה שעה הם מקלסין, וכן יחזקאל אמר ואשמע אחרי (קול רעש גדול ברוך כבוד ה' ממקומו) (יחזקאל ג' י"ב) כשקלסתו אני קלסו מלאכי השרת ברוך שם,

יח) נמצא כעין זה בדב"ר פ"ב אות ח' ע"ש.

יג) לא נמצא לפנינו בנדפס. וגם זה הא לפנינו במדרש אחר מדברים רבה הנאבד.

יג) נמצא גם בנדפס דב"ר עקב פ"ג אות י'.

יד) המאמר הזה ה' ג"כ לפניו במדרש דב"ר הנאבד ורבינו בחיי לא העתיק המאמר בשלימות רק השמיט באמצע מאמר שלם ומצאתיו בשלימותו מובא באבודרהם סדר שחרית של חול (דף כ"ה ע"ד דפוס פראג) והשלמתו החסרון בין שני חצאי מרובע ומן אמר ר' שמואל בר נחמני עד מן הדלת ולפנים הוספתי בפנים, עפ"י האבודרהם. ומה תראה כי המדרש מדברים רבה הנאבד אשר ה' לפני רבינו בחיי ה' ג"כ לפני האבודרהם. ולפניו בדב"ר הגדפס ואתחנן פ"ב אות ל"ז נמצא המאמר קצת בסגנון אחר ובקצרה והגאון הרד"ל במדרש שם בסומן נ"ד הרגיש בזה וז"ל עיין רבינו בחיי שהביא מאמר זה מדברים רבה בלשון אחר וכן בכל הסדר הביא מאמרים מדברים רבה משונים מנוסחא שלנו עכ"ל. ומטעם בזה כי מדרש אחר מדברים רבה ה' לפנינו כמו שהעירותי למעלה בפתח דבר.

ולמה אומרים אותה בלחישתה, אלא כשעלה משה למעלה גנבו ממלאכי השרת ולמדו לישראל (א"ר שמואל בר נחמני לבן ביתו של מלך שחיתה לו בת בתולה, והיתה רואה בגדים נאים ואומרת לו קח לי הבגדים הללו והיה לוקח לה, פעם אחת נכנס לפלטרין של מלך וראה (טו) קוזמירון של מטרונה שם, מה עשה גנב אותו ובא ונתנו לכתו, התחיל מצוה אותה ואומר לה כל הבגדים שלקחתי לך לבוש אותם בפרהסיא אבל קוזמירון זה גנוב הוא אל תלבשי אותו אלא מן הדלת ולפנים כך אמר להם משה כל המצות שנתתי לכם ממה שקבלתי מן הקב"ה, אבל זה שאני נותן לכם הוא ממה ששמעתי ממלאכי השרת שבו הם משבחים להקב"ה ונטלתי אותה מהן לכך תהי' אומרים אותו בלחישתה, ולמה אומרים אותו ביום הכפורים בפרהסיא לפי שהם כמלאכי השרת לובשים לבנים ולא אוכלים ולא שותים ואין בהם לא חמא ולא עון כי הקב"ה סולח לכל עונותיהם ע"כ.

יט. (פ' עקב) ובמדרש והיה עקב תשמעון אין שכרן של צדיקים אלא בסוף אבל שכרן של רשעים הוא מיד בעולם הזה, שנאמר ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו (דברים ז' י') שכרן לפני, אבל צדיקים שכרן לאחריו שנאמר ואחריו כל ישרי לב (תהלים צד ט"ו) הוי אומר והי' עקב תשמעון.

כ. (פ' כי תשא) (טז) מצאתי במדרש אלה הרברים רבה מצות שלוח הקן שכרה בנים, אמר הקב"ה אם אין לך בנים אני נותן לך בנים מניין שנאמר שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך.

כא. (פ' נצבים) (יז) ואמרו במדרש אלה הרברים רבה, טובה תוכת מגולה אלו תוכחותיו של משה מאהבה מסותרת זה בלעם הרשע שהיה מברך את ישראל והיה אחד בלבו ואחד בפיו, בא לומר מה טובו אהליך מאב משכנותיך בני עמון והקב"ה עקם את פיו ואמר מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל, אבל משה תוכחותיו היא מגולות.

את זה ראיתי להעתיק מרבינו בחיי ונמצאים עוד בהרבה מקומות בספר דברים שהביא „ובמדרש אמרו“ יש מהם שנמצאים במקומות אחרים במדרש ומהם אשר נמצאים בתנחומא, וגם לפעמים הביא „ובמדרש“ וכוון להספרי.

הערה.

בצדק העיר הרב המו"ל מו"ה מא"ש נ"י במחברת תשיעיות דף 263 על דברת הירושלמי בפ"ה דגטין שאי אפשר לומר הריבוי מן כלה כלל, ומלבד מה שיש לפקפק על פירושו הנאמר שם, זה לבד יספיק להרחיקו, אכן מה שרצה הרב לומר שם שאולי צ"ל כלות גם זה איננו נכון כאשר אראה ברור. וכבר נתלבטו בפירושו ברייתא זו רבים. הרב קרבן עדה הביא שצ"ל דלי נכרים וצ"ל מכסין, וגם זה איננו נכון, כי לא הודיע לנו הספרש מדוע שינתה הברייתא את טעמה לכתוב צ"ל, ובדישא ענין, וביותר שלשון דלי איננו מורגל בלשון חכמים כ"א במקרא, ויש גירסא נדפסת, מכבסין כלי נכרים, חכותי דהאי כובס לא ידענא. ועוד יש כאן סברות, וגירסאות שונות בס' שיורי הקרבן נלאיתי לכותבן. אבל האמת שגירסת הספרים עיקר, והפירושו הוא שאם שכח הנכרי כליו בחוץ ויש לחוש שיוגנבו או שיארע להם שום הפסד וקלקול שחייב ישראל להכניסם לבית וקך פסק בהדיא הרמב"ם בפ' י"א מהלכות גוילה ואבירה ה"ג: „ובכל מקום מכניסין כליהם מפני הגנבים ככלי ישראל מפני דרכי שלום“ והטושו'ע חשן משפט ס' רס"ו סעף א'.

(טו) קוזמירון האבורדוס כתב פי' כנד נאה וחשוב ובאמת אינו כן וצ"ל קוסמ' והמלה יוגית Kosmos פי' תכשיטין (שמוק) ונמצא לנכון בדכ"ר שם בנרפס.

(טז) נמצא גם בדכ"ר פ"ו אות ו'.
(יז) הוא כח' מינכען כמו שהבאתי לעיל אות ה' והעירתי שם בהערה י"ג.

ידע שהמ"ע שם כ' שברפוס הרמב"ם הגדול בלו כסף משנה לא נמצאו תיבות
 מ פני הנגבי"ם ורק ברמב"ם הנדפס עם כסף משנה הוסיפו אותן, ואולי הן מדברי
 הטור, והראי' שהשולחן ערוך שדרכו תמיד להעתיק לשון הרמב"ם ממש, לא העתיקו.
 עכ"פ הדבר פשוט שהפשוט הוא כמו"ש.
 פראג כ"ז אדר, תרמ"ה לפ"ק.

ח' הכהן.

רבי אליעזר בן הורקנוס

מאת חיים אַפּפּענּהיים רב בקהל טהארן.

כותבי דברי הימים ליונים ספרו, כאשר עבר אלכסנדר מוקדן עם חילו חרבות
 טראיא, והקריב קרבנות לזכרון נשמות שרי הצבאות, אשר נפלו שם במלחמה בימי
 קדם קדמתה, קרא על אחד מנבואי היונים, אשר לחמו שם: "אשריך מה טוב חלקך
 ומה נעים גולדך, כי מצאת איש יודע לשיר תקפך ונבורתך, למען ידע דור אחרון את
 אשר הפלית לעשות!" כי לא נעלם מעיניו, שכמה אנשים, אשר הפליאו עצה והגדילו
 תושיה, לא השכילו לעשות זכר לנפלאותם, מפני שפעולתם נתבטלה ע"י שנהפך עליה
 לגלל הזמן, כי האדם יראה לעינים, ומי שלא עלתה בידו, שיהיו רשומי מעשיו גלויים
 לעיני כל, שמו בחשך יכסה, או שיצא משפטו מעוקל, וכמקרה נבואי החיל, כן מקרה
 חכמי הדורות, יש שפעולתם ורעיוני רוחם כשלחן ערוך לפנינו, עד שאין להטיל ספק
 בטדוהיהם ובמחשבתם הטהורה, ואין פוצה פה ומצפצף, ויש שעם הכשר חכמתם
 והשתדלותם לצורך הזמן כפי דעתם ומובנם, לא תזרה להם שמש צדקה, מפני שתכונתם
 ודרכם עשו פירוד רב בינם ובין בני נילם, וכל עמלם לקבל שכר והודיה ככשרון רוחם,
 בתהו יאבד, וזאת ועוד זאת כי לא אחת ולא שתיים מצונו, שרבי הדברים, אשר
 נמסרו לנו מן אלה החכמים, או שנמסרו מפי מנגדיהם או שנרשמו רק במאמרים
 סתומים, שפעמים נראו כאילו סותרים זה את זה, אשר מטעם זה קשה לנו לעמוד על
 דעתם ולברר כונתם ומגמת נפשם, ולהוציא כאור משפטם.

ואחד המיוחד שבין חכמי התנאים הראשונים, אשר לא זכה, היות מחשבתו
 ופעולתו רצויה בעיני בני דורו היה רבי אליעזר בן הורקנוס, שחי בזמן הבית וערך
 ארבעים שנה אחר החרבן, ואף שר' יוחנן בן זכאי הפליג בשבחו, לא הי' רוח חכמו
 יבנה נוחה ממנו, ופעמים הי' ריב בינו וביניהם, ובעמדו על דעתו נגד הוראת המרובים
 נתגדה מן חביריו, ובראשם ר' גמליאל אחי אשתו (ב"מ נ"ט:) וגם חוקרי זמנינו נכבדו
 במשפטו, אמנם אחרי שגם מנדריו הבידו את ערבו, וכמדומה שאחרי מותו הורו, כי לא
 טוב הדבר אשר עשו, שלא באו עמו בבריות¹, דעת לנכון נקל, שאפשר אם נחקור
 אחר מעשיו ותכונת רוחו והעיקרים הראשים, אשר היו לו לעינים, יצא זכאי בדין, ואין
 ספק שיהיה גם בזה תועלת, להבין מצב הרוחני של בני עמנו, וחכמיהם ואופני השתדלותם
 בימים ההם.

ותחילה נכרר דרכו בהלכה, אחד מן העיקרים הראשים, שנראה שהחזיק בו,
 מבואר כמה שאמר על עצמו, שלא הי' אומר דבר שלא שמע מפי רבותיו מעולם (סוכה כ"ח).
 וכבר העירו רבים וכן שלמים (דרכי המשנה 75, דור דור ודורשיו ח"ב 81 והלאה)
 שזה כמעט אי אפשר, דאיך יעלה על הדעת לומר, שכל ההלכות שנזכרו בתלמוד
 ובתוספתא משמו, אשר מספרם יעלה עד ג' מאות, יצאו מפי רבותיו, והוא לא חירש
 כלום, הנה על כמה הלכות אמר: שמעתי, וכמה הלכות הזכיר סתם, ומה שמע רק,
 שהיו לו הלכות מקובלות כמו לשאר תנאים, אמנם יש מהן יצאו לו מתוך משנתו,
 ועוד על רבי הלכותיו נחלקו בני דורו, איך אפשר לומר שכל דבריו הם בקבלה מפי
 רבותיו, ואם אמנם שנחלקו התנאים ג"כ על הלכות ישנות כמבואר בכמה מקומות, עכ"ז
 אין הדעת סובלת, שנחלקו על מספר גדול כזה, ואף שאמרו על ר"א דשמותי הוא

¹ עיין בסנהדרין (ס"ח). ובגיטין (פ"ג). ובירושלמי (שבת פ"ב הלכה ז') ובשיר השירים
 רבה (פסוק לריח שמניך).

ופירשו בירושלמי (תרומות פ"ה) שהוא מתלמידי ב"ש, הגה מצינו פעמים שהוא פליג גם על ב"ש, ועוד דבהרבה מקומות כשהתוכח עם החולקים עליו, נראה לפי הסתכלות ראשונה, שהם דברים שיצאו לו מתוך סברתו או מדרשו, ומי יאמין לשמועה זו שקיבל הכל מפי רבותיו.

אמנם כשנדקדק היטב בענין זה, יבורר לנו שזה הכלל אינו כעמוד ברזל, אשר כל הטעמים והסברות לא יזוהו ממקומו, דהגה מצינו לר"א שהולק פעמים על ב"ש וב"ה, כגון ביומא (פ'). כמה ישתה וירי' חייב, ושהכריע בין ב"ש וב"ה, כגון בגדה (מ"ז): וכמו כן יש לדון על כמה הלכות שאמר, שהן דעת עצמו, כגון במועד קטן (י"ט). משחרב בית המקדש עצרת כשבת לענין אבילות, והלכה זו בודאי לא קיבל ר"א מרבותיו, דכאשר נחרב הבית כבר הו' כאחד מגדולי הדור, ולא היה מתאבק עוד בעפר רגלי רבותיו, וכן ההלכה שנשנה משמו בכריתות (פ"ג מ"י) אין ספק שהיא דעת עצמו, כמו שנראה מתוך הראי' שהביא שם (דרכי המשנה שם), וכן יש לדון, שבמקום שהשוה מדותיו, שהם דברים שיצאו לו מתוך משנתו, כגון ביבמות (ק"ז): אין מעשה קטנה כלום אלא כמפותה בת ישראל לכהן לא תאכל בתרומה בת כהן לישראל תאכל בתרומה ושם בברייתא (ק"ח). אין מעשה קטנה כלום ואין זכאי במציאתה ולא במעשה ידיו, ולא בהפרת נדרי' וכו' ואינה אשתו לכל דבר אלא שצריכה מיאון, וחולק בזה על ב"ש וב"ה (שם פ"ט): וסבר שהבעל אינו יורשה רק משתדול ותבעל לו, וכל זה בודאי לא יצא לו אלא מתוך שתקנו חכמים בקטנה שנתקדשה שאינה צריכה גט לבשתדול, ושצריכה רק מיאון משום דלא תיפוק בכדי, לכן סבר שטעמם, מפני שאין מעשה קטנה כלום, ומשום שהשוה מדותיו שאין הבעל זכאי במציאתה וכו' וכן לענין תרומה וירושה, ור' יהושע חולק וסבר מפני שהצריכו חכמים עכ"פ מיאון לקטנה יש ללמוד שיש במעשיה, וכן בהך דשקלים (פ"ד מ"ז) גבי המקדיש נכסיו ויש בהן בהמה הראוי' למזבח דמשה מדותיו, משום דסבר או שקיבל מרבותיו דתם הקדשות לברק הבית, ומה יצאה לו ההלכה דזכרים ימכרו לצרכי עולה וכו', וכמו כן במה שנחלק שם (פ"ח) על ב"ש וב"ה דאת שנטמאה באב הטומאה בין בפנים ובין בחוץ ישרף בחוץ ואת שנטמאה בולד הטומאה בין בפנים ובין בחוץ ישרף בפנים משום דסבר או שקיבל מרבותיו דטומאה זו אינה רק מדרבנן, ומטעם זה אף שנטמא בחוץ יש לקיים שריפתו בפנים. והרב בעל דרכי המשנה כתב שיש ללמוד מן הלכות הללו וכמו כן מן הלכות שדומין לאילו, שר"א הלך בעקבות ב"ש, שלא יפירו בין פרטי האיסור, ולכן נזרו על כל צדדי האיסור, אמנם אף שרשומי דרכן של ב"ש ניכרים פעמים בהלכותיו של ר"א, הגה כמה שהשוה מדותיו אין שום ראי' להוכחה זו. ועוד אני אומר, שאי אפשר שר"א שהו' תלמידו של ר' יוחנן בן זכאי, החזיק בדבר זה, שלא לומר מה שלא שמע מפי רבותיו, דהגה מצינו בספרי (פ' חקת) שר"א למד מתוך ג"ש שהפרה נעשית בבגדי לבן, ואיאת התם שאלו תלמידיו את ר' יוחנן בן זכאי באיזה כלים פרה נעשית א"ל בבגדי זהב, אמרו לו והלא למדתני בבגדי לבן, א"ל מה שראו עיני ומה ששרתה ידי שכחתי ק"ו למה שלמדתי והוסיפו שם ובתוספתא (פרה פ"ג) וכל כך למה כדי לחדד או לזרו את התלמידים, וכן מבואר בתוספתא (אהלות פט"ז), הרי לך שדרכו של ר' יוחנן בן זכאי היתה, להרגיל את תלמידיו, לחדש הלכות ולדרוש ולהסכים עם ההלכה, ובפרט במקום שהיתה הקבלה רפויה בידם, מפני שר"י בן זכאי הו' דואג, שתשתכחו ההלכות ברבות הימים, כמו שאמרו משמו: עתיד דור אחד לטהר כבר שלישי שאין לו מקרא מן התורה שהוא טמא (סוטה כ"ז): לכן הכין את לבו, להדריך את תלמידיו על דרך זה, ולהרגלים בחידושן של הלכות, כדי להשיב את האבירה לבעליהם, וכמו כן לעמוד על מקור וטעמן של הדברים שקבלו.

ומטעם זה יש לומר, שמה שאמר ר"א, שלא אמר דבר מה שלא שמע מפי רבותיו מעולם, היינו דוקא במקום שלא מצא בהלכות שקיבל או בטעמן ומקורן שום רמז שיש לדון ממנו על שאלות שנתחדשו לו, להוכיח הדין נוטה או שנסתפק בטעמן ומקורן של הלכות הללו, אשר על ודן יכולין לברר ענינים אחרים, כזה לא מלאה לבו,

לחדש דבר מדעת עצמו, אמנם במקום שטעמן של ההלכות שקיבל יאירו נ"כ נתיב על שאר דברים שלא קיבל, ע"י התדמות מילתא למילתא או שראה שרבותיו השתמשו באיזה מדרש או סברא, אשר על ידן יבוררו נ"כ שאר ענינים, כדי לחתוך את הדין, בזה הרחיב בנפשו לחדש הלכות, בחשבו שאין זה דבר חדש, מפני שגם רבותיו הלכו בעקבות הללו, ומשום כן אין ספק שגם הם יורו הלכה כמותו אם יהיו נשאלים על ענין זה²). ואפשר דמש"כ דקדק ר"א בלשוננו באמר, שלא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבותי מעולם, דמן המלה מעולם יש ללמוד, שכונתו היתה שלא רצה לחדש הלכות, רק במקום שלא מצא ברברים שקיבל שום סניף ורמז, לדעת להיכן הדין נוטה, עד שצריך לחתוך את הדין מדעת עצמו ע"י סברות וטעמים, אשר לא ידע שגם רבותיו השתמשו בהן, ויש להביא רא"י לזה מן סוגי' הגמ' בסוכה (כ"ו:): דאיתא התם שר"א לא רצה להורות, אם אסור לפרוש סדין על הסוכה ביו"ט או לא משום שלא שמע הלכה זו מפי רבותיו, ומקשו שם וליפשוט ל' מדידה (פי' דאסור) דנתן פקק החלון ר"א אומר בזמן שהוא קשור ותלוי פוקקין בו אם לאו אין פוקקין בו וכו' דמשמע דסבר ר"א שאסור להוסיף על אהל עראי ביו"ט וסתימה הוי כהוספה, ותיצו דספקוי מספקי ל' לר"א אם יש לדמות פרישת סדי' ע"ג הסוכה להך דפקק החלון, הרי לך שר"א חידש הלכות בהתדמות מילתא למילתא, רק שכאן ה' מסופק אם יש לדמות דברים הללו זה לזה, ועוד דאם אמת הדבר, שר"א לא אמר שום דבר שלא שמע מרבותיו, אף במקום שיש לדמות מילתא למילתא, לא הוי יכולין להקשות וליפשוט ל' מדידה.

ואל תשיבנו הלא מצינו לר"א בכמה מקומות שלא רצה להשיב לשואלו, מפני שלא שמע הדבר מפי רבותיו, כגון ביומא (ס"ו:): ובתוספתא (יבמות פ"ג), והכי איתא ג"כ בסוכה כששבת בגליל העליון שאלוהו כמה שאלות ועל רובן לא רצה להשיבם, מפני שלא שמע הלכות הללו מפי רבותיו, ודוחק לומר שבמספר גדול של שאלות כאילו, אשר הציעו לפניו, לא מצא שום רמז או טעם בשאר הלכות שקיבל, כדי לחתוך בהן את הדין, אמנם ראוי' שתדע שיש חילוק גדול, בין אם נשאלו החכמים על איזה דבר, כדי להורות או לקבוע הלכה, או אם נשאלו, כדי לחות את דעתם על איזה דבר בלבד, וכמו כן יש חילוק, אם נשאלו על איזה הלכה דרך אקראי או אם נשאלו עליה בבית המדרש. דהנה מצינו במשנה (כריתות פ"ג) ששאל ר"ך עקיבא את רבן נמליאל ואת ר' יהושע על איזה הלכות, ועל קצתן השיבו לו מה ששמעו, ועל קצתן לא השיבו לו, באמרם, לא שמענו, אמנם מעולם לא שמענו ולא ראינו, שגם ר"ג ור' יהושע החזיקו בדבר, שלא לומר שום הלכה שלא שמעו מפי רבותיהם, אלא ודאי ששם לא השיבו ל' עקיבא על השאלות, אשר ערך לפניהם, רק מה ששמעו בענין זה, מפני שהוא שאלם, כאשר מצאם בשוק של אמאוס, כשהלכו שם כדי למכור בהמה, כדאיתא התם, אבל אם נשאלו בדבר הלכה בבית המדרש, אין ספק שלא מנעו את הטוב מן התלמידים, אם ה' לאל ידם לברר את דעתם ולישא וליתן עמהם, כדי לחתוך את הדין, וראוי' לזה ממה דתניא בתוספתא (תרוסה פ"ב) מעשה בשנביון שלקח כרם רביעי מן הגוי בסוריא ונתן לו את דמיו ושאל את ר' נמליאל שה' עובר מטקום למקום ואמר לו המתין עד שנהיה בהלכה, הרי שר"ג לא רצה להורות דבר חדש, חוץ מבית מדרשו³), ור' אליעזר עשה לו עוד סיג ונדר שלא לחדש שום הלכה, אף כשנשאל עליה בבית המדרש אם לא שמעא בהלכות שקיבל או בטעמן ומקורן איזה רמז או סברה, שעל ידה יש לדון, להיכן הדין נוטה באותו ענין שנשאל עליו, ולא רצה לסמוך על סברות חדשות או על דרכי המדרש, שלא קיבל מרבותיו, אף שחביריו חידשו על ידן כמה וכמה הלכות, וגם במקום שסמך על המדרש או על הסברא, שאפשר

² ולפ"ז אין אנו צריכין להשערת הרב בעל דור דור ודורשיו שכת המדמה השיא את ר"א להאמין שכל מה שאמר ה' לו בקבלה מרבותיו, ולקמן אברר עוד את הענין.

³ וכעין זה אמר ר"ח לרב כי קאי רבי ברא מסכתא לא תשייליה במסכתא אחריתי דילמא לאו אדעתיה (שבת ג:).

שהשתמשו בהן רבותיו לא מלאה לבו לחלוק על ההלכות שקיבל, רק כדי לברר את דעתם או להביא רא' לדבריהם כמבואר בננעים (ספ"ט ופי"א מ"ז), ובעין יעקב (למס' יומא) מצאתי בשם מהרש"א, שפירש שר"א השיב לשואלו שם ברמזיה, ולמד מזה שר"א לא די' רוצה לומר בפירושו מה שלא שמע מפי רבותיו לכן הודיע את דעתו רק ברמזיה, והנה מסוגי הגמרא בסוכה (כ"ז: וכ"ה.) לא משמע כן אמנם גם לפי פירוש המהרש"א השערתנו לא תזוז ממקומה.

ובטרם נבוא לתרץ מה שיש לפקפק עוד על דברינו יש לנו לברר על איזה סוגי הלכות שנאמרו מר"א יש לדון, שאפשר שהוא חידשן מדעת עצמו ושלא שמען מפי רבותיו.

א) הלכות שיצאו לו מתוך פשטות הקרא, והחולקים הוציאו פעמים את הקרא ממשמעותו כגון ובכתה את אביה ואת אמה, אביה ממש אמה ממש ור"ע חולק (יבמות מ"ח:), ירה ימים כמשמעו (ספרי פ' תצא) זונה כשמה (שטעה מתחת בעלה) ור"ע אמר זו מופקרת (יבמות ס"א:) לא הותר לנויר לשתות וין אלא אחר שהתנלוו שנאמר ואחר ישתה הנויר וין אחר כל המעשים וחכמים סברו דאף לאחר מעשה יחירו דהיינו הקרבת קרבן מותר לו לשתות וין ולמדו את זאת מתוך ג"ש (נויר מו.) ופעמים השתמש ר"א בפירוש הכתובים על דרך זה, כדי להביא רא' להלכות ששמע מפי רבותיו, כגון והיתה העיר הקרובה אל החלל הקרובה שבקרובות, מכאן אמרו נמצא מכון בין שתי עיירות שתיים מביאות שתי ענלות דברי ר"א (ספרי פ' שופטים) דמאחר שאי אפשר לצמצם, שתיים מחויבות להביא עגלה ערופה (בכורות י"ח).

ב) הלכות שיצאו לו ממה שנראה לו שהוא משמעות הקרא כגון כרם שכולו עוללות לבעל הבית שנאמר כי תבצור לא תעולל אם אין בציר אין עוללת (פיאה פ"ז מ"ט) ונתן לכהן את הקדש כל שראוי להיות קדש ור"ע חולק ואמר הקדש שאכל (תרומות ספ"ו) חלצה קראה אבל לא רקקה חליצתה פסולה שנאמר ככה יעשה כל דבר שהוא מעשה מעבב (יבמות ק"ד.) הרי שהושיט ידו לתוך מעו שפחתו וסימא עובר שבמעו' פטור דאמר ושחתה עד שיכון לשחתה (קידושין כ"ד.) וגאל את ממכר אחיו חובה (שם כ"ט) נויר שנטמא אינו מביא קרבן טומאה עד שיעברו עליו ב' ימים בטהרה שנא' והימים הראשונים יפלו עד שיהיו ימים ראשונים (נויר ט"ו:) ונילח הנויר פתח אהל מועד כל זמן שאין פתח אהל מועד פתוח אין הנויר מנלח (שם מ"ה.) מכל אשר לו ולא כל אשר לו ומטעם זה אם החרים כולו אינו מוחרם (עירכין כ"ח.) יצאה דופן אתנן ומחיר כשריץ בפרה אדומה שנא' לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית ה' אלהך ואין זו באה לבית (פרה פ"א מ"ג.)

ג) הלכות שיצאו לו מתוך הטעמים שנרשמו בכתובים, כגון לא יאכל כי קדש הוא בא הכתוב ליתן ל"ת על אכילתו (מכות י"ח) מניין למעשר שני שנטמא שפורין אותו אפי' בירושלים שנא' לא תוכל שאתו (שם י"ט) מניין לכהן טמא שאכל את התרומה שאינו במתה שנא' ומתו בו כי יחללוהו פרט לזו שמחוללת ועומדת (שם) מניין שאם מכרה לו לפני ר"ה מליאה פירות שלא יאמר הנח לפני כדרך שהנחתי לפנך ת"ל כי מספר שני תבואות ימכר לך פעמים שאדם אוכל שלש תבואות בשתי שנים (עירכין ל.) ואפשר שקצתן הן מן הקבלה מרבתי לכן פתח ואמר מניין, וכן בסנהדרין (ע"ו) לא תחלל את בתך להזנותה עיי"ש.

ד) מה שיצאו לו מתוך המשך הכתובים כגון יכול דחקו זבים ומצורעים ונכנסו לעזרה בפסח שבא בטומאה יהיו חייבין ת"ל וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש בוטן שטמאי מתים משתלחין זבים ומצורעים משתלחין (פסחים צ"ה:) אין יוצאין מסוכה לסוכה ואין עושין סוכה בחולו של מועד דאמר קרא חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים עשה סוכה הראוי' לו' ימים (סוכה כ"ז:) עד עמדו לפני העדה למשפט מה ת"ל לפי שנא' ויצא גואל הדם את הרוצח יכול מיד ת"ל עד עמדו לפני העדה למשפט (מכות י"ב.) השריץ ונעלם ממנו על העלם טומאה חייב אינו חייב על העלם מקדש (שבועות י"ד:).

ה) מה שיצאו לו מתוך ספורי התורה כגון הלך בה לארכה ולרחבה קנה מקום היולכו וחכמים אומרים אינו מועיל וטעמא דר"א מדכתיב באברהם קודם התהלך בארץ לארכה ולרחבה וגו' (ב"ב ק'). מל ולא טבל הרי זה גר שכן מצינו באבותינו שמלו ולא טבלו (יבמות מו.) וכעין זה מותר לנו ללבוש ולזרוע כלאים אבל לא להרביע בהמתו כלאים ולהכריב אילנו כלאים מפני שכתוב בו למיניהם (ירושלמי כלאים פ"א).

ו) מה שיצאו לו מתוך הכתובים אע"פ שאינן כתובי המצות, כגון שהכלל נאמר בהלכת שבת שמוטר לצאת בתכשיטין בשבת וקאמר ר"א שמוטר לצאת ג"כ בסיוף וקשת מפני שהן תכשיטין ומביאו ראי' ע"ז מן הקרא בתהלים (שבת ס"ג.) ובירושלמי. המלך והכלה ירחצו את פניהם ביוה"כ והביא ר"ח בן תרדיון ראי' משם ר"א דמותר למלך לרחוץ את פניו משום דכתיב מלך כיפיו תחוינה עניך (יומא ע"ג:)

ז) מה שיצאו לו ע"י שהרחיב את הפירושים והמדרשים שהיו לו בקבלה, כגון שקבלה היתה בידם שמילה רוחה את השבת משום דכתיב ביום השמיני ואמרו ביום אפי' בשבת וסבר ר"א דאף מכשירי מילה דוחין את השבת (שבת ק"ל), וכמו כן לולב וכל מכשירי דוחין את השבת דכתי' ביום הראשון אפי' בשבת (סוכה מ"ג.) הלכה מקובלת היתה אצלם שאין אדם יוצא בלולב שאינו שלו משום שנא' ולקחתם לכם משלכם והוסיף ר"א שאינן יוצאין ג"כ בסוכת חבירו שנא' חג הסוכת תעשה לך (סוכה כ"ז:).

ח) מה שיצאו לו מתוך מדרשי הכתובים, הנה השתמש ר"א הרבה פעמים בני"ש כגון קרקע בית רובע חייב בפיהא נאמר מאן שרך ונאמר להלן שרך (פ"א פ"ג מ"ו) וכמו כן בהרבה מקומות, ויבמות (מ"ח) ערכין (י"ו.) פסחים (צ"ד.) וכן בק"ו במקומות אין מספר ובפרט במקום שהתוכח עם חבירו, שהיו חולקים עליו, רק ששמר את הכלל, דיו להביא מן הדין להיות כנרון (נדה ל"ח:) וכן ברבוי כגון כל מנחת כהן כליל תהי' לא תאכל כל שבכליל ליתן ל"ת על אכילתו (ת"כ פ' צו מנחות ע"ד:) וכן במיעוט כגון לרחוץ את פניו מעלה אבל אתה מעלה לשם עצים (זבחים ע"ו:) וכן ברבוי ומיעוט כמבואר בסנהדרין (מ"ה:), וכן בהיקש (שם) ופעמים ע"ד רחבי, כגון דוקשו כל חטאות שבעולם לחטאת של ע"ז, ומטעם זה טעה דברר מצוה ועשה מצוה חייב חטאת (שבת קל"ז. ובפ"י רש"י), ובפרט בהיקש שנרמו בקרא שהחזיק בו אף במקום שהוא מתנגד למה שיש ללמוד מתוך ג"ש, כגון שלמדו חכמים שתבואה שלא הביאה שליש חייב בחלה, מתוך ג"ש נאמר לחם בפסח ונאמר לחם בחלה מה לחם שנאמר בפסח דבר שבא לידי חטין ומצה אף לחם שנאמר בחלה וכו' אמנם ר"א חולק וסבר תבואה שלא הביאה שליש פטורה מן החלה מפני שנאמר כתרומת גורן כן תרמו אותה מה תרומה גורן מתבואה שהביאה שליש אף וכו' (חלה פ"א מ"ג.) ובירושלמי וממנו נמסר הכלל בדרכי המדרש, כל מקום שאתה מוצא שתי מקראות אחד מקיים עצמו ומקיים חבירו, ואחד מקיים עצמו ומכטל חבירו מניחין זה שמקיים עצמו ומכטל חבירו ותופשין זה שמקיים עצמו ומקיים חבירו (זבחים פ"ג:.) ופעמים הפריז על המדה בהשתמשו במדרשות, כגון בת"כ (פ' תזריע) שאמר לו ר' ישמעאל הרי אתה אומר לכתוב שתוק ואני אדרוש, וכמו כן בירושלמי (שבת פ"ב הלכה ב'), ואין ספק שכונתו כאלה המדרשים, שנראו שהם זרים, לא היתה, אלא כדי למצוא סמך להלכות שקיבל.

עד הנה סונו הלכות שיש להם רמז או סמך בכתובים, מכאן ואילך נעתיק סוני הלכות אשר יצאו לו מתוך הדברים שקיבל או ששמע מרבותיו ואפס קצהו נזכר, והשאר יבורר לקמן.

ט) הלכות שיצאו לו מתוך מעשה ששמע או שראה, כגון האשה נתלית ומביא ראי' לזה ממעשה בשמעון בן שטח (סנהדרין מ"ה:.) וכמו כן ההלכה שנשנה משמו בפרה (פ"ו מ"א), שמביא עלי' ראי' ממעשה בר' יוחנן בן זכאי כמבואר בתוספתא שם. י) מתוך פירושי הלכות ישנות, כגון הלכה ישנה היתה, ששתי שורות חשובין קאלו הן שדה באנפיה נפשיה ומצילין לענין כלאים, וקאמרו חכמים דוקא שתי שורות

ממין אחד, ור"א סבר אף משני מינים מצטרפין (כלאים פ"ג מ"ד כפי הר"ש), וכן נבי אריגה המצריך שתהי' מלאכתו מתקיימת לחייב בשבת ומש"כ סבר אם הוסיף חוט אחד על האריגה חייב (שבת פ"ג ובירושלמי), על חמץ דגן גמור ענוש כרת ועל עירובו בלאו (פסחים מ"ג). וזה פירושה⁴ משנה ישנה דלעיל (מ"ב) להוסיף שם אף תכשיטי נשים, ור' יהושע חולק עליו. וכמו כן נחלקו ר"א וחכמים בפירוש הלכה ישנה: כל הכלים שבמקדש טעונין טבילה חוץ ממזבח הזהב ומזבח הנחושת (סוף מסכת תמיד) הלכה ישנה היתה המביא נש ממדינת הים צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם, וקאמר ר"א אף מכפר לוד ללוד, ואף ששקלו וטרו שם בנמרא בטעמה של הלכה, אין ספק שר"א סבר שטעמה היא, מפני שבמדינת הים אין בקיאים לשמה, ומש"כ אין חילוק בין המביא ממקום קרוב או ממקום רחוק. (ניטין פ"א) הלכה ישנה היתה, השלכת הנגד מטהרתה החזרתה מטמאתה חוץ משל ארמון ושל זהרית טיבה דלא מבטלי ל' חשיבתה ור"א הוסיף אף מטלית חדשה, מפני שלא מבטלי ל' חשיבתה כמו כנר של ארמון אמנם ר"ש סבר דכל הדברים לא נאמרו רק לענין השבת אבודה (כלים פכ"ז מ"ב).

(יא) ממה שהכריע בין הלכות הסותרות זה את זה או ממה שנראה לו להוסיף על ההלכות בכלל מתוך דבר שהוא נהוג פעמים באיזה אנשים או באיזה מקום, כגון שר' יהושע שמע פ"א שהסרים חולץ וחולצין לאשתו ופ"א שמע שהסרים לא חולץ ולא חולצין לאשתו, ומחלק ר"א בין סרים אדם וסרים חמה, סרים אדם לא חולץ ולא חולצין לאשתו וסרים חמה חולץ וחולצין לאשתו (יבמות ע"ט): מפני שבמנין ה' רופאין כאלכסנדר (שם פ'). הכותב על בשרו חייב, אמנם במפרט סברו חכמים דפטור לפי שאין דרכו בכך ור"א פליג ומחייב, מפני שכן סדטא הוציא כשפים ממצורים בסריטה שעל בשרו (שבת ק"ד): הכלל התכשיטי נשים מטמאים ומנו מה שנראה שאינו בכלל תכשיטין וחולק ר"א בטבעת אחד שנחשב כתכשיט, מפני שכן תולין פעמים בצואר (כלים פ"א מ"ח).

(יב) מתוך הגבלת הלכות ישנות ובפרט הגבלת אסורי דרבנן, כגון הלכה ישנה היתה שכלי חרס מטמא באוירו מפני שנאמר וכל כלי חרס אשר יפול מהם אל תוכו וגו' ובמסרק של צרצור פליגו ר"א וחכמים, סבר ר"א דאויר בין שיני המסרק אינו חשוב כתוכו של כלי למטמא (כלים ס"ב), הכלל ה' שכלי סתכות שנשטמו בטומאת המת ונטהרו ע"י שבירתן אם נתקנו חזרו לטומאתן הישנה מדרבנן, וסבר ר"א אם נשברו ביום ג' שהזה עליהן ונתקנו יזה עליהן שנית בו ביום (כלים פ"ג מ"ז), פשוטי כלי עץ מקבלין טומאה מדרבנן וסבר ר"א דף של נחתום שקבעו בכותל מהור (שם פט"ו) דכולי האי לא גזרו.

(יג) מתוך סברא, כגון המורד הגאה וכו' סבר ר"א זן את בהמתו הטמאה ואינו זן את הטהורה מפני שהטהורה נפשה לשמים וגופה שלו והטמאה נפשה וגופה לשמים (נדרים ל"ח). פותחין בכבוד אביו ודומיהן (שם ס"ז) וכמו כן מטה שיש לדון מתוך שמותן של הדברים, כגון אין מברכין על היין כורא פרו הגפן עד שיתן לתוכו מים, דכל זמן שלא נתן לתוכו מים לא מקרי יין, אלא מי פירות, ומטעם זה נוטלין ממנו ג'כ לנטילת ידים (ברכות ג'): המוכר את בית הבד מוכר את הקורה שלא נקרא בית הבד אלא על שום קורה (ב"ב ס"ו).

(יד) הלכות שיצאו לו מתוך התרמות מילתא למילתא הלא הם רבו ובפרט במקומות שהתוכה עם החולקים עליו ועוד יבורר הענין לקמן.

⁴ ודברי תוספות שם (דיה למה לא מנו וכו') אינן מבוררין.

תשובות גאוני מזרח ומערב

ע"פ כתיבי יד עם הערות מאת הר"ר יואל הכהן מיל לער.

(המשך.)

קכד. ⁽⁸⁾ מי שאכל מיני מזונות ותאנים ורמונים ושתה יין כשהוא מברך ברכה אחרונה מברך על כל מין ומין בפני עצמה מפני שחלוקי הם בתחיתם ואין חותמין בשתים. ⁽²⁾ יחיד שרוצה לישב בתענית שאינה קבועה צריך שיקבלה מבעוד יום ⁽²⁾ וצריך להזכיר ענינו במנחה של תענית ומי שרוצה להזכיר בשחרית ובערבית יזכיר.

קכה. ⁽⁸⁾ והכי אמר רב יהודאי גאון. היכא דלא מנה עומר בלילאי קמא לא מצי למימני בשאר לילותא. ⁽²⁾ צבור שהתענו ושליח צבור שלהן לא התענה יורירו לפנייה מי שנתענה לפי שמי שלא נתענה אי איפשר לו לומר ענגו.

קכו. ⁽⁸⁾ עשרה שמתפללין וכיון שהגיעו לאל הקדוש, הלך אחד מהן יסיימו את כל הברכות עד שלום רב אבל יתגדל ויתקדש אי איפשר לומר לו אלא בעשרה.

קכז. ⁽⁸⁾ כוס של קדוש ולהבדלה כל זמן שלא ברך ברכת המזון מעון ברכה אחריו והני מילי היכא דלית ליה חמרא לכוס ברכת המזון אבל אית ליה לכוס של ברכת המזון לא צריך לברוכי והכי נמי דלית ליה לבר מן האי כוס של קדוש ואיקרי בריך ברכת המזון ⁽²⁾ ולא צריך לברוכי על הגפן.

קכח. ⁽⁸⁾ ראש חדש שחל להיות בשבת מפטירין חוון ישעיהו ושבת אחרת שהוא ערב תשעה באב מפטירין עמדו על דרכים וכו' ויש מפטירין משא גיא חיוון. קכט. ⁽⁸⁾ ולענגן נדה כך מנהג במקומות בזמן שרוצים לברך לה ברכת אירוסין ונשואין משאלין אותה אם כשרה היא לברך לה ברכת אירוסין אם אומרת

קכד. ⁽⁸⁾ לא מצאתי לגאון שסובר כן והטור באו"ח סי' ר"ח הביא בשם הבה"ג שכוללם בברכה אחת וכ"כ התו' בברכות מ"ד. ד"ה על והרא"ש שם בשם הר"ח והרשב"א בחידושו הזכיר כן בשם ר' האי, ונראה שחסר' קצת התשו' לפנינו וצ"ל: מי שאכל מיני מזונות ותאנים וכו' יין כשהוא מברך ברכה אחרונה כולל כולם בברכה אחת אבל אם אכל בשר או פרי אדמה ושתה יין מברך על כל מין ומין בפני עצמה מפני שחלוקין בחיתומתן וע' ברא"ש שם ובר"ם פ"ה ברכות ה"ו. ואולי התשו' מ"ד האי. ⁽²⁾ ההלכה יוצאת מדה דשמואל בתענית י"ב. ⁽²⁾ ד"ש' שבת כ"ד. הביא מתשו' הגאונים דלא נהגו לומר ענינו ערבית ושחרית שמא יאחזנו בולמוס וכן הביא הטור באו"ח סי' תקס"ה.

קכה. ⁽⁸⁾ הובא בשם זה הגי' ברי"ג ג' וע' שם כל שיטות הגאוני' בענין זה ובבהע"ט. ⁽²⁾ זה כתיב בש"ת סוף סי' ג' ובכ"י שהביא בעל איי הים כתוב על שם ר' עמרם.

קכז. ⁽⁸⁾ דין זה אית' בתשו' פאר הדור סי' ס"א והובא באבודרהם בשם תשו' הר"ם ומקור הדין בירושלמי פ"ד דמגילה ההובא ברי"ף וע' בכ"י או"ח סי' נ"ד ובתרומת הדשן סי' ט"ו, ואחרי שהתשו' הקודמת ושאחריה בכ"י מגאוני' בבל נראה שגם הסי' שלפנינו מאחד מהם.

קכז. ⁽⁸⁾ הובא ברי"ג ג' ה' קדוש בשם ר' עמרם וכן בשב"ל כלל ל"ח ובטור או"ח סי' רע"ב הקשה עליו וע' בב"ח ובט"ז שם ובש"ת סי' ק"א תשו' ר' הילאי ובאיי הים וביצחק ירגן. ⁽²⁾ צ"ל: נסיק ליה בברכת המזון ולא צריך וכו' וכ"א ברי"ג ג'.

קכח. ⁽⁸⁾ לא ראיתי מי שהזכיר אלה ההפטורות בערב. ת"כ שחל להיות בשבת. קכט. ⁽⁸⁾ מקצת התשו' בש"ת סי' ק"ם לר' האי ובתשובתנו הוסף המנהג לטבול הנערה אף קודם קידושין וע' בה"ה פ"י דאישות ה"ו שכתב על האי דלא תינשא נדה שכן דעת קצת הגאונים וע' באיי הים ובבהע"ט כניסה לחופת תשו' לר' גשרונאי בנידון זה.

כשרה מברכין ואם לאו אין מברכין ועוד כך מנהג שכל נערה שמבקשין לקדשה מטבילין אותה לכתחילה שמא נוגע בה בעלה אינו עובר עליה משום נדה. קל.^(א) והכי אמר ר' שמואל בן חפני גאון. אין מקדישין ואין מעריכין ואין מחרימין בזמן הזה הקדיש העריך החרים בהמה תעקר פירות וכסות וכלים ירקבו מעות וכלי מתכות יולך לים המלח ואיזהו עקור נועל דלת בפניה והיא מתה כאליה ואי חזיק מארי ההוא הקדש או חרם וצריך ליה פריק ליה בארבעי זווי ומאבר להון ומשתרי ליה הקדש וחרם דיליה דאמר שמואל הקדש שוה מנה שחללו על שוה פרוטה מחול.

קלא.^(ב) תשובת שאלה לרבינו האי גאון. ושאלתם ספרו של אדם הראשון מצוי הוא או לא. לא חזי לנו ולא שכוח לנא ולא דבר שנוי הוא אלא מהויה מילתא ביה פירושי דורות וחכמיהו^(ג) כרשמואל ירחינאי ומפרש ביה ר' ר' נתן סוף משנה רבינו ר' אשי סוף הוראה^(ד) ובאגדה דויקרא דר' תנחומא באשה כי תזרע אין מלך משיח בא עד שיבראו כל נשמות שעלו במחשבה להבראות ואלו הן האמורין בס' אדם הראשון זה ספר תולדות אדם.

קלב. כהן^(א) שיש בו תורה ולא יצא עליו שם רע בילדותו אבל יש בו מדות שאינן מיושרות כגון אריכות לשון ביותר ומתוך שהוא חכם בעיניו אומר לכל סכל הוא . . . שבתו מבלי מריבות עם כל בני אדם ואינו עלוב ולואי שיהי עלוב ומכובד . . . פעמים בקהל ובא לידי זלוול ונדרוהו על פי ביד והעם . . . שהוא מבזה אימא זקנה שיש לו ומקלל אותה ופעמים שמתגבר עליו יצרו והוא בעל חמה ביותר וקל בעיניו להרג נפשות ורוב אנשי המקום מכירים בו שיש בו בו מדות אלו ובכל זאת הוא מתנאה במלית בני תורה ודוחק ברבים עניינן הרבה כאיש אמת ומורה הוראות בענין צניעות וענוה וכבוד אמת וכדומה להם והכל אומרים שהשם מתחלל על ידו כמות זה שהוא מיסר אחרים והוא אינו מיוסר ומוכיח ואינו מתוכח וקצת אנשי בינה אמרו עליו שהוא פגום לגבי כהונה דהא איהו ארע אנפשיה שאינו עושה סיג לתורה ולכהונה ושקלינן וטרינן בגיניה עד שנזדמן ביד מקצתנו דברים לקצת^(ב) הראשונים בעסק דומה ליה וכל שאלתא. תשובה הו' יודעים שבווראי חילול השם יש בזאת ואדם שקרא ושנה ומעשיו אינן

קל.^(א) יוצא מן הסוגי' דע"ז י"ג. וערכין כ"ט. וע' רמב"ם ס"ח דערכין ה"י שתפס שיטת הגאון ופסק כר' יהוד' בערכין וע' שם בתו' ד"ה שקול.

קלא.^(ב) זאת התשו' והבאות אחריה עד סי' קל"ט הן מבי' באוצר ספרי הקיסר בוועין.^(ג) התשו' כבר הביא בעל איי הים וכתב שמשמע שעל זה שאלו אנשי קיראן את הגאון לפי שבתשו' הארוכה לר' שריר' כיצד נכתבה המשנה' כתב כדמפורש בספרו של אדם הראשון ר' ר' נתן סוף משנה' על זה שאלו מה זה ספרו של אדם דר'.^(ד) נראה כוונת הגאון שענין ותוכן ספרו של אדם הראשון הוא חיבור כעין סדר עולם שהיו מתחילים תמיד מאדה"ר ובו כתוב גם ר' ר' נתן וכו' ובאיי הים סי' פירש אחר.^(ה) ב"מ פ"ו. אולי כוונת הגאון במה שאמ' אגדה דויקרא על ויקרא רבה ושם האומר ר' תנחום. ולפנינו המאמר שם פט"ו ובכ"ה פ' כ"ד ויכול להיות שבאגדת ר' תנחום שהי' לפני הגאון היה גם מאמר זה, והביאו הגאון כמראה מקום ששם הוזכר ספר זה ועי' בש"ת סי' קכ"ב.

קלב.^(א) התשו' שלפני זאת הן כבי' מר' נטרונאי ואולי גם זאת ממנו אכן מצאנו תשו' דומה לזאת לר' יוסף ע' סי' קע"א ובה איוה מן הראיות אשר לפנינו.^(ב) אולי כוונת השואלים לאחת מן התשו' לגאונים בענין כהן שנשתמד לר' נטרונאי בה"ס ובש"ת סי' ר"ז ובפרדס, ועי' בדקן כהן שנשא גרושה בה"ס ממר צמח (והיא בתשו' הגאון קרמון סי' ט"ז) ומר' ש' בן חפני והיא בש"ת סי' ק"ס מיוחסת לר' שריר' וע"ש סי' רל"א לר' האי. ובדקן כהן המסתמא למתים מר' נטרונאי בה"ס והיא בש"ת סי' קפ"א וע' בתשו' ה' ד' מנטובה סי' קכ"ה

הגונן בחווק שהוא מחלל שם שמים ואנו שונן במשנה חיצונה^א לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא א"ר סימון אם בשבועת שקר הכתוב מדבר הרי כגד אמר לא תשבעו בשמי לשקר אלא שלא תהיה מתכסה בפלית ומתעמף בציצית ועובר על ד"ת במטמוניות ותעזי פניך לברך ראשון ולפתוח ראשון וליטול מנה ראשון וכן הוא אומר והיה כעם ככהן ופקדתי עליו ומצינו שאפילו על דבר קל נפגם כהן מלישא את כפיו^ב לכהן שלא נטל ידיו אסור לישא את כפיו שנאמר שאו ידיכם קודש וצריך . . . בדרכיו ומכושר באורחותיו ולברך בתורה נמי ראשון איש ראוי שכשנשפעה . . . מעלה יתרה על ישראל הני מילי כשעומד בחוקת קדושתו^ג וכדתני רבי ר' ישמעאל וקדשתו וכו' וכהן זה שלא נודהר מן הכיעור ומן הדומה לכיעור ולא עשה סיג לעצמו כבר המיל פגם בקדושתו ונעשה בעל מום בין . . . לברך ראשון בין לנשיאת כפים ולקרות נמי במקום דליבא כהן אינו ראוי דהואיל דאירחי אירחי נתנן^ד לכהן ששימש בבית חנינו וכו' ורי לו שיהיה ככל ישראל^ה אבל חלות מידו דהוי אבעל מום.

קלג. ^ומי שהיה לו קרקע בתלמסאן וגלו ממנה ונשארה ארצם הפקר ומת בעל הקרקע ואשתו וחזרו הכנים לתלמסאן וא' הגדול אני בכור וכפר הקטן והביא הגדול עד ששמע מאביו בני פ' בכור וחייב הדיין הבן הקטן שבועה שאין אחיו בכור האך שורת הדין. תשובה^ז הבן הקטן לעד בטורה תלוי אין מוסף בדין ואין גורע ממנו אם לא נתקיימה העדות אין דבר זה מקיים אותה ואין עדותו מקבלת עליו בשביל דבר זה. ואשר חייב הדיין זה הבן שבועה כך הוא הדין אם^ח העדות לגדול בכבורה אין לו להשביע את אחיו עד . . . שחולקין את נכסי אביהן וכשחולקין מקריבו לבי"ד ואומר לו כך וכך יש לי בידך חלק בכורה וכאשר יאמר הלא אין לך בידי כי איני יודע שאתה בכור מתחייב שבועת היסת משום דאיכא דררא דממונא וכך הוא נשבע כי לא פקרני אבא ולא אמר לי ואיני יודע כי זה בנו בכורו.

קצ"ז, קצ"ח וע' ירושלמי גיטין פ"ה ה"ט. ^אכיוון להא דאית' בפסיקת' רבתי פכ"ב בקיצור אם בשבועת וכו' שלא תהא תפילין נושא וטלייתך עוטף והולך ועובר עבירו' וכבר העיר חכם ה' מאיר איש שלום בהקדמתו ששם השיטה מר' ביבוי והשיטה שאחריה על שם ר' סימון. ^באולי שפי' הגאון הא דלא נטל בסוטה ל"ט. כשלא נטל וזיו בשחרית וכן הביא בקונט' רש"י משם רבו ע' תו' שם ד"ה כל ובכ"מ לרמב"ם פט"ו מה' תפלה ד"ה. ^גגיטין נ"ט: ^דמנחות ק"ט. ^הגיל שצ"ל אבל אוכל חלות וכו'.

קלג. ^וכסי' שלפני זה בכ"י חסרה התשו' ורק השאלה נמצאת וז"ל: שאלה זו ששאלו אחינו ת"ח שבמדינת תלמסאן מארץ מבוא השמש יצאו לפנינו אל שער ישיבת הגולה אל ב"ד הגדול של כל ישראל לפני אדוננו האי ראש ישיבת גאון ועקב נכד ראשי אבות וראשי גלויות של כל ישראל וצוינו וקראו תשובתם לפנינו והתבוננו בהם ועמדנו על הכתוב בהם וגם צוינו וכתבו תשובתם כאשר הורונו מן השמים וענין השאלה הווא: מי שהיו לו ב' בנים והגדול נושא ונותן בבית וסומך על שלחן אביו והקטן הלך למדה ונפטר האב וכשבא הקטן ערער עליו הגדול לאמר שאבי אביו נתן לו מטון הרבה ולא היה משל אביהם והבן הקטן אומר שהיה משל אביהם הביא אתה ראיה, ע"כ. אחרי זאת השאלה חסר עלה בכ"י ואחרי כן נמצאה התשו' שלפנינו בלי השאלה והדפסתי השאלה כמו שכתובה ברשימת השאלות. ^אאולי שהיה מטרחה הבן הקטן את עצמו ואומר לעד שלא יעיד את אשר שמע מפי אביו. ^באולי צ"ל: אם לא נתקיימה העדות וכו' ודעת הגאון דלבן הגדול אין ראיה שהוא בכור כ"א עד אחד והוא רוצה להוציא פי שנים מיד אחיו בחלוקתן, ואולי גם אלו היו ב' עדים ולא שמעו דברים מפי אביהם שמוכח מהן שהוא בכור לנחלה עדותם ששמעו את האב אומר פלוני בני בכור אינה מועלת כמאמר ר' יוסף בב"ב קכ"ו: עדים שאמרו פלוני בני בכור וכו' ועי' בג"י שם וברמב"ם סוף פ"ב דנחלות ובטור חו"מ סי' רע"ו. ונראה שגם התשו' שלפנינו מר' האי"י.

קלד. ^(א) עור שאלת היו להם חצרות רבות א' הגדול אם תרצה שתתן לי החצרות הטובות בחלקי או תקח בחלקך בכל תצר וחצר שלישי ויפסיד חלקך עליך ואמר הקטן אלו היתה חצר אחת הייתי לוקח או נחלוק ועכשיו הם חצרות הרבה אני. חלק מועט יפסיד עלי ואתה ב' שלישים לא תפסיד ואני לא ^(ב) יתם לי שאקח שלישי החצר יפסיד עלי הרבר ובין החצרות שבקש הגדול ליקח ובין ^(ג) החצרות דמים הרבה ביותר וא' לו הקטן הם חצרות הרבה מהם במקום טוב ומהם במקום רע יש לי שאקח ^(ד) וא' הגדול אם תקח אלו שאמרת או שתקח חלקך בכל מקום יורנו אדוננו גאון שורת הדין. תשובה ^(ה) כך ראינו כי אע"פ שאחד לוקח חלקו במקום שאינו יפה והאחר חלקו במקום יפה אין מחשבין מדה כנגד מדה אלא מעלין את כלם לדמים ונוטל זה מן המקום שאינו יפה מדה יתירה מן הקרקע לפי הדמים ולפי מה שזוה וזה שזה כפי מה שא' חכמים בחלוקת א"י לא נחלקה אלא בכסף שני' בין רב למעט אמר ר' יהודה סאה ביהודה שזה ה' סאין ^(ו) ולא נתחלקה אלא בכספים למאי אולימא לשופרא וסניא ^(ז) בשומים עסקינן אלא לקורבה ורוחקה ואיך יפרעו הניזקין ובעלי חובות וכתובת אשה מן העירית ומן הבינונית הלא בשום מדוקדק ותנן שום כסף שזה כסף ואמרינן עלה ^(ח) אמר ר' יהודה שום זה לא יהי' אלא בכסף כדתניא מלית שהזיקה פרה ופרה שהזיקה מלית אין אימרים תצא פרה בטלית אלא שמין אותה ברמין ולענין הדין הזה שמפורש בשאלה זו אם יש בירושת ראובן זה קרקעות במקום הטוב שהם שוין זה לזה וקרקעות במקום הרע שהן שוין זה לזה יש מן הדין עם הגדול אם תתקיים בכורתו וראוי לפי שנים שיתן השליש של אחיו במקום אחד מן הטוב ובמקום אחד מן הרע כמו שאמרו חכמים תרווייהו אחד נגרא א"ר יוסף כגון זו כופין על מדת סדום א"ל אביי בעי א' בעינא דאפיש אריסי והלכתא כר' יוסף ^(ט) לאו מילתא היא אבל אין מקומות שהן שוין זה לזה כל מקום שיש בו דין חלוקה מן שלשה ונשאר לפשוט בשליש שלו כשיעור ששנינו ^(י) אין חולקין את החצר עד שיהיה בו ד' אמות לזה ור' אמות לזה ולא את השרה עד שיהא בה ט' קבין לזה וט' קבין לזה ולא את הגינה עד שיחא בה חצי קב לזה וחצי קב לזה ולא את המרחץ ולא את המורן ולא את השוכך ולא את הטלית ולא את המרחץ ולא את בית הבר עד שיהא בה כדי לזה וכדי לזה כל אחד ואחד כהלכת' הרי יש לו כשיעור ואין עליו הפסד גדול ואם יש הפסד גזרת מלך היא ומקום שאין לקטן הפשוט בו כשיעור אין עליו לקבל בו פחות שיש בו הפסד אלא מעמידין ג' חלקים שוים ומטילין גורל ואיזה שנופל לקטן לוקחו ובמקומות שהן משונן זה מזה ויש לפשוט בחלקו כשיער מכל א' וא' ואין כופין על מדת סדום ואין לו ליקח במקום אחד דאמרי חדא אהאי נגרא וחדא אהאי נגרא אמר רבה כגון זה כופין על מדת סדום אמר ר' יוסף זמנין דהאי מדויל והאי לא מדויל והלכתא כר' יוסף.

קלד. ^(א) ענין השאלה שייך לשאל' שלפני זאת שכתוב בתשו' ,אם תתקיים בכורתו. ^(ב) אולי צ"ל: לא ייטב לי. ^(ג) צ"ל שאר החצרות. ^(ד) ג"ל שצ"ל: שאקח ס' וסל כלומר הרעות. ^(ה) ג' דינין בזה אם השדות שוות או חולקין שדה כנגד שדה כמאמר ר' יוסף בב"ב י"ב: תרתי אחד נגרא כופין על מדת סדום, ואם אין השדות שוות כשיש בהן דין חלוקה דמי לתרי ארעתא אתרי נגרא דאמר ר' יוסף דאין כופין זימנין דהאי מדויל והאי לא מדויל וחולקין כל אחת ואחת, ופי' דגאון בשיטה זו כת' שם ד"ה מעלינן ולא כרשי'. ואם השדות אינן שוות ואין בהן דין חלוקה מעמידין ג' חלקים ומטילין גורל. ועי' ברמב"ן בב"ב שם בפירושו. והנה בכהע"ט מציינו תשו' לר' האי והובאה בטור חו"ט ס' קע"א בחלוקת בתים שפסק גם שם היכ' דשוין שאין חולקין כל בית ובית אלא חולקין בתים כנגד בתים כדון שדות אחד נהרא או אחד נגרא. ^(ז) צ"ל בגליל וכ"א בב"ב קכ"ב. ^(ח) לפנינו שם בשופטני ועי' פי' רשב"ם וכן גרס ברמב"ן למיב י"ב. ^(ט) ב"ק י"ד. ^(י) צ"ל אפושיו לאו מילתא וכ"א בב"ב י"ב. ^(יא) שם י"א.

(המשך יבא).

היהם שבין הזקנה והחכמה.

דרוש לכבוד הרב מוהר"ר אייזק הירש ווייס נ"ל ביום מלאת לו שבעים שנה ביום ש"ק פ' משפטים כ"ט שבט תרמ"ה,

מפני שיבה תקום יכול מפני אשמיי ת"ל זקן ואין זקן אלא חכם שנאמר אספה לי שבעים איש מוקני ישראל. ר' יוסי הגלילי אומר אין זקן אלא מי שקנה חכמה שנאמר ה' קנני ראשית דרכו. (תורת כהנים פ' קדושים פ"ו. קידושין ל"ב ע"ב). ר' יוסי הגלילי היינו ת"ק? איכא בנייהו יניק וחכים וכו'. איסי בן יהודא אומר מפני שיבה תקום אפילו כל שיבה במשמע. (קידושין שם).

אלהים נתן בטבע האדם לכבד את האנשים אשר זקנו ובאו בימים. כיבוד הזקנה והשיבה מצוי אצל האנשים בכל עת ובכל מקום דבר טבעי מיוסד בלבם. כי בראותנו איש שהגיע לשיבה יתעוררו בקרבנו רגשות שונות: רגשות החמלה אם כחו עזבהו, ורגשת העונג אם כחו בימי זקנתו ככתו בימי עלומיו, ורוחנו יעביר לפנינו כל הקורות הרבות אשר מצאו אותו בדרך חייו הארוכים. אמנם חוץ מהענינים האלה שהביאו את האדם להוקיר ולכבד את הזקנה, היתה בימים הקדמונים עוד סבה נכונה להקדיש ולהעריץ את הזקנים. כי בעת שלא ידעו עוד האנשים לכתוב ולחבר ספרים, היתה דעת כל איש מיוסדת על נסיונות עצמו אשר עמל וטרח לאסוף בימי חייו, ובהמצב הזה כל מי שהאריך ימים יותר היה חכם ביותר, ודיעותיו רבו מדיעות הצעירים ממנו לימים. הזקן היה בימים ההם אוצר כל הדעת אשר יכול איש לקנות לו אז, וע"כ נראה שאצל העמים הקדמונים היו זקני העם גם המושלים והמדריכים והמורים, והעם שמע תמיד לאשר צו ויעצו לו הזקנים. כן יספר הומירוס (H. II 53) שאגממנון אסף לאנית נעסטאר הזקן את זקני העם למען התייעץ עמם, כי "הם המדריכים הנאמנים". המדברים הראשונים באסיפות-העם היו אצל היונים תמיד האנשים אשר כבר עברה עליהם שנת החמישים לימי חייהם. שופטי העם בשפארטא היו זקניו ונקראו שם Geront וברומא Senator שהוראת שניהם "בעל שיבה". גם אצל היהודים היו בראשונה זקני העם שוטרו ומנהיגי המדינה. כיבוד הזקנה הנמוע בטבע האנשים מסבת ההרגשות שהוכרתו, ישאר בלבם תמיד בתקפו ככל דבר טבעי אשר לא ישתנה הרבה. אמנם כיבוד הזקנה מסבת הדעת שאספו הזקנים בימי צבאם, עליו עברו שינויים רבים במשך הימים, ונוכל לחלק קורות כיבוד הזקנה על שלשה פרקים. הפרק הא' הוא בעת שלא התפשטה עוד הדעת הלמורת, ואז היתה הזקנה במעלה היותר עליונה, מושג זקנה ומושג חכמה היו בעיני העם דבר אחד. הזקנים היו ראשי ומורי העם. מפיהם יצאה תורה בכל דבר מדיני ומדעי. אין חכמה אם אין זקנה. כי בלעדי נסיונות כמשך חיים ארוכים לא יכול איש להשיג חכמה. — הפרק השני בקורות כיבוד הזקנה הוא אחר שנפרצה חכמת הכתיבה, וכל דור ודור הנחיל להדורות הבאים אחריו, כל אשר ראה וידע. גם יכול כל איש לרבר בכתב גם עם דעתו הרחוק ממנו. ואחר שנכתבו ספרים אשר הלילו בקרבם דעת כל האנשים שהיו עד העת ההיא, מני אז והלאה ירדה הזקנה ממדרגתה הנעלה, כי בהמצב ההוא לא היו כ"כ נחוצים נסיונות האישים הפרטיים, כי האיש ששקד על הספרים ההם היה יכול לאסוף בזמן קצר ידיעות רב יותר מאשר יוכל איש לקנות לו במשך כל ימי חייו. מלאכת הכתיבה והתפשטות הדעת הורירו את הזקנים מהמדרגה שהיו בה בהפרק הקודם. מושג חכמה ומושג זקנה היו לשני דברים שונים זה מזה. גם בין צעירי ימים היו חכמים ונבונים. וע"כ נראה אצל עמי יון שאותם העמים שבתוכם התפשטה הדעת ביותר, הם הקלו יותר בכבוד זקנים, והעמים שלא התחכמו הרבה כבדו אותם ביתר שאת. זקן אחר קָאָתוֹן עיר החכמה, בא לבית המשחקים שהיה

מלא על כל גדותיו, והלך ממקום למקום למצוא מקום לישב עליו, והנה מתושבי אתון לא קם איש מפניו, אך בהגיעו להמקום שישבו שם תושבי שפארטא, שהיו אנשים בלתי מלומדים כ"כ, הם קמו בלום מכסאותיהם ויבקשוהו לישב שם (Cicero de Senectute 18, 64) ומרברי אפלטון (Rpb. I 3) נראה שבימיו היו הזקנים כמשא כבוד למקורביהם. וכן אצל היהודים, אחרי התמנות הכהנים במקום הזקנים והבכורים, ירדה מעלת הזקנים אחרנית, בראשונה היו הזקנים המוציאים והמביאים בכל הענינים כמו שנאמר וילך משה ואהרן ויאספו את כל זקני ישראל (שמות ד' י"ט) ויבא אהרן וכל זקני ישראל (שם י"ח י"ב), ואח"כ נאמר סתם שופטים ושופרים תתן לך (דברים ט"ז י"ח). הזקנה לבדה לא הספיקה בימים ההם לשום עמדת הכבוד על ראש האנשים, רק היה נחוץ עוד שהזקן יהיה גם חכם למודי, היינו שידע גם מה שלמדו אחרים. אך בכל זה גם בהפרק השני הזה היתה עוד הזקנה דבר נחוץ לכל חכם כדי שיהיה נכבד בעיני כל. וכמו שהזקנה לבדה בלא חכמה לא היתה נחשבת למאומה, כן לא היתה החכמה לבדה נחשבת הרבה בלא זקנה. והאיש שהיו בו שתי התכונות האלה, זקנה וחכמה גם יחד, הוא היה מבחר האנשים, וע"כ נמצא גם זקני הכהנים (מ"ב י"ט ב'), ושלמה אמר והדר זקנים שיבה (משלי כ' כ"ט). אמנם ברבות הימים חדלה הזקנה לגמרי מלהיות תנאי נחוץ לכל אדם חשוב ונכבד, והחכמה הלמודית לבדה יכלה לרומם את האדם למעלה ראש, ולא נשאר להזקנה שום יתרון, אדרבה חפאו עליה דברים אשר לא כן, והוכרחו חכמים שונים אצל היונים והרומיים, כדעמטריוס אריסטו, פלוטארך וציצירא לחבר ספרים ולהפוך בזכות הזקנה ולחסר ממנה העלילות ששמו עליה אנשי דורם. וכן יתמרמר קהלת על ימי הזקנה ויקראם ימים שאין בהם הפץ. גם יאמר: טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל (קהלת ד' י"ג). ורב נחמן לא רצה לחלוק הרבה כבוד לזקנים באמרו: אי לאו תורה כמה נחמן בר אבא איכא בשוקא (קידושין ל"ג ע"א).

אלה הם שלשה הפרקים שעברו על כיבוד הזקנה. משני הפרקים הראשונים נשאר לנו רמז גם בלשוננו הקדושה. בפרק הראשון היתה הזקנה לבדה סבת חשיבות כלו אדם, וע"כ השתמשו אז במלת שיבה. ש"כ על הוראת זקנה וזקן. כי הוראת שרש שוב הוא לבן, היינו לובן השער, כי הנכבד היה אז רק מי ששעירותיו כבר הלבינו מווקן, ובלשון ארמית וערבית נשארה המלה הזאת לבדה להוראת זקנה. אמנם הלשון העברית לקחה להוראת זאת מלת זקן, המורה בכל לשונות-שם על שער הזקן (בארט) ותורה לפי זה לא על בעל שיבה כי אם על איש שזקנו מגודל. ונראה מזה שבעת ההיא לא היתה השיבה לבדה תנאי מספיק שיהיה הש"כ נכבד וחשוב, רק נחוץ היה שיעברו ימי בחרותו ויתגדל זקנו, ואז אם אסף ידיעות רבות ולמד הרבה, היה יכול להיות ראש ומורה לעמו. משמעות זקן לא היתה לפי זה בעצם וראשונה איש שבא בימים ובעל שיבה, כ"א איש שהוא בא בימים הבינים, בין בחרות ושיבה, ושקנה לו ידיעות רבות. והנה תורתנו אמרה מפני שיבה תקום והדרת פני זקן, ועשתה חילוק בין שיבה לזקן. אצל שיבה השתמשה בשם המשפט "שיבה" ולא אמרה "שב", ומזה נראה שהעקר הוא הזקנה המופלגת ומפניה מחויבים אנחנו לקום, לא מפני האיש בעל השיבה, ואח"כ אמרה והדרת פני זקן, ולא זקנה, ומזה נראה שהעקר הוא האיש הזקן, לא הזקנה. וע"כ נחלקו חז"ל בפירוש הכתוב הזה ונמצא אצלם שלש הדעות שהבאתי בראש המאמר. לדעת הת"ק ראש הפסוק מלמד על סופו, שגם החכם (הזקן) נחוץ שיהיה בעל זקנה יתירה, ולדעת ריה"ג בהיפוך, סוף הפסוק מלמד על ראשו, שגם מה שאמר מפני שיבה תקום אין כונתו על שיבה, רק על חכמה, והביא כל אחד ראייה לדבריו. הת"ק מביא ראיתו ממה שאמר מקודם אספה לי שבעים איש, הוראת איש חכם ונבון, כמו שאמר בספרי בהעלתך פצ"ג: שבעים איש שיהיו בעלי חכמה, בעלי גבורה וכו', ואח"כ אמר מזקני ישראל, הרי שנחוץ שיהיו חכמים

וזקנים¹). ודעת הת"ק לפי זה שהתורה עומדת על הפרק השני בעת שהיו נחוצות זקנה וחכמה שתייהן גם יחד. וריה"ג מביא ראיתו מן ה' קנני ראשית דרכו, ואין כונתו שזקן הוא נומריקון, זה קנה" כמו שכתב רש"י, רק כונתו בזה להראות שהתורה או החכמה היא הדבר היותר זקן שבעולם. כמו שלמדו מזה הפסוק ה' קנני ראשית דרכו בכמה מקומות שהתורה קדמה לבריאת העולם (פסחים נ"ד) ומי שקנה חכמה קנה זקנה, ונוכל לקרות אותו זקן גם אם הוא צעיר לימים. ונראה שהוא מפרש מפני שיבה תקום, מפני התורה, או מפני בעל תורה תקום, לפי שהתורה היא היותר קדומה וזקנה. ולפי דעת ריה"ג תדבר התורה מהפרק האחרון שהזקנה לא היתה נחוצה כל עקר, והתורה היא לברה שמה עמרת תפארת על ראש לומדיה, ובוה מיושב הדבר שהתעורר עליו הרב שאנחנו דורשים כ"ז לכבודו, הוא הר"ר ווייס במסרת התלמוד שלו לת"כ שם וז"ל. ואונקלס תרגם על מפני שיבה, מן קדם סבר באוריינתא תקום, וצריך בירור על שתרגם בן על שיבה, שהוא נגד ההלכה ונגד הפשט, ולמה לא תרגם בן על זקן, ע"כ. כי לפי מה שראינו יפה תרגם אונקלס, כי הוא הלך בזה אחר ריה"ג שלדעתו שיבה היא תורה, ולא היה נחוץ לו להכפיל זאת גם בתרגומו על והדרת פני זקן, כי בזקן הכל מורים שמשמעות הכתוב היא תורה לא זקנה. וגם הת"כ מתחיל דרשתו מן מפני שיבה תקום, ילכו מפני אשמיי, לפי שבמשמעות שיבה רק זקנה לא תורה, ודורש שסוף הפסוק מוכיח שנחוצה גם חכמה, וע"כ הוסיף גם אונקלס אצל מפני שיבה תקום, מן קדם סבר באוריינתא. וגם בזהר סוף קדושים נמצא כזה: מפני שיבה, שיבה דאוריינתא וכו' והכי רב המננא סבא כד הוה חמי ספר תורה הוה קם מקמיה ואמר מפני שיבה תקום²).

והנה לדעת הת"ק הכתוב מדבר מהפרק השני, זקנה עם חכמה, ולדעת ר' יוסי הגלילי ידבר מהפרק השלישי, חכמה לבד, אבל לדעת שניהם אין שום רמז בכתוב על זקנה ושיבה בלא חכמה, ובא איסי בן יהורא ואמר מפני שיבה תקום, כל שיבה במשמע, והוא שב בזה אל הפרק הראשון שהשיבה לבדה מחייבת אותנו לקום מפניה גם אם היא בלא חכמה, והוא אמר בן יען שהטבע יחייב אותנו לכבד את המופלגים בזקנה, ויען שהוא איסי בן יהודה היה חסיד גדול, כמ"ש בירושלמי סוף סוטה: משמת ר' יוסי חסידא ור' יוסי קטנותא (הוא הוא איסי בן יהודה, ירושלמי ב"ק פ"ג ה"ז) פסקו אנשי חסידות, ולמה נקרא קטנותא שהיה תמציתן של צדיקים ושל חסידים, וידוע שהחסידים, הם האיסיים כבדו את הזקנה בכל גפשמ, כמו שיספר פילון היהודי בספרו על האיסיים, ודעת איסי בזה שאנחנו מחויבים לקום מפני בעל שיבה אפילו עם הארץ, ולהדר פני חכם אפילו צעיר לימים, והוא חולק בזה על הת"ק בפירוש כל הכתוב, ועל ריה"ג רק בפירוש מפני שיבה תקום, אמנם בפירוש והדרת פני זקן מודה לו. וכדעתו פסק הרמב"ם שכתב בפ"ו מהלכות ת"ת הלכה א': כל ת"ח מצוה להדרו אעפ"י שאינו רבו וכו' ור"ל אעפ"י שאינו זקן. ובתלכה מ' כתב: מי שהוא מופלג בזקנה אעפ"י שאינו חכם עומדין לפניו וכו' ואינו חייב לעמוד מלא קומתו אלא כדי להדרו, שנאמר מפני שיבה תקום כל שיבה במשמע, ע"כ. ובוה סרה הקושיא שהקשה על הרמב"ם הסוה, הביאו מרן בעל כ"מ שם בזה"ל: ואינו יודע למה כתב שאינו חייב לקום מפני הזקן כדי קומתו, דהא מהך קרא ילפינן זקן וחכם וכמו שצריך לקום מפני חכם

1) עיין רש"י תוס' שנדחקו בזה. ולפי מה שאמרנו אין שום קושיא.

2) הבבלי קידושין שם מפרש דעת ר' יוסי הגלילי באופן שהכתוב מדבר משני דברים שונים, ולפי פירוש"י הם זקן וחכם ויניק וחכים. ונתקשו בזה התוס' שיבה דכתב רחמנא למה לי, פשיטא דאפילו יניק וחכים כ"ש שיבה וחכם, דמי נרע אם הוא זקן ביהדי חכם. אמנם לפי מה שאמרנו ניחא, כי שיבה היא לדעת ר' יוסי הגלילי, תורה או בעל תורה, לא איש שב.

מלא קומתו כך צריך מפני הזקן מלא קומתו וכו'. ומישב שם בדוחק. אמנם לפי מה שראינו לא ילפינן כל זה ממקום אחד, כי מן מפני שיבה תקום ילפינן שנחויץ לקום מפני עם הארץ המופלג בזקנה, ושם נאמר רק תקום ולא והדרת, ואין חוב להדרו הרבה במדרגה אחת עם הת"ח, ולזה רזמו הרמב"ם באמרו: ואינו חייב לעמוד מלא קומתו אלא כדי להדרו, היינו להדרו מעט, ולא טוב עשה הרמב"ם שהשתמש פה במלת להדרו, וע"כ הקשו עליו, אבל נראה בכיורו שכונתו היא כמו שאמרת. ובתוספתא מגילה פ"ד (הוצאת צוקערמאנדל) אמרו: איזו היא קימה שאמרה תורה מפני שיבה תקום, עומד מפניו, שואל ומשיב בתוך ארבע אמות. איזה הוא הידור שאמרה תורה והדרת פני זקן, לא עומד במקומו ולא מדבר במקומו ולא סותר את דבריו וכו' שנאמר ויתן אותם ראשים על העם. ונראה שגם התוספתא דעתה כדעת איסי בן יהודה, וגם היא עושה חילוק בין קימה להידור ובין שיבה לזקן.

* * *

ראינו אפוא שמחויבים אנחנו מן התורה ומן הטבע לכבד את כל איש בעל שיבה אף אם הוא אינו בעל תורה, כמו כן מחויבים אנחנו לכבד ולהדר פני כל תלמיד חכם אף אם לא בא עוד בימים; על אחת כמה וכמה מחויבים אנחנו להוקיר בכל לבבנו ובכל נפשנו את הרב ווייסם, שהוא חכם גדול והגיע היום לימי שיבה. כי בו התאחרו כל אותם התנאים אשר כל אחד ואחד מהם מחייב אותנו לכבדו ולהדרו ביתר שאת. כל ימיו הגה הרב הזה בתורה וחכמה, ובמשך שנים רבות הרביץ תורה בכית המדרש פה וזינא, וגם לעת זקנתו לא ינית את ידו והנהו מוציא לאור כעת החלק הרביעי מספרו הנפלא דור דור ודור ש"ו. יאריך ה' ימיו ושנותיו, יחלימחו ויחוקו להוציא תעלומות לאור ולהרביץ תורה בישראל עוד ימים רבים, ככל אשר עשה מימי נעוריו ועד כה.

אברהם עפשטיין.

מאמר על חלוקת התורה.

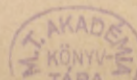
ספר משנה תורה.

הספר הה' הוא ספר אלה הרברים שהוא נקרא משנה תורה לפי שהחלק הגדול שבו הוא משנה תורה. וזה הספר כולל. א' הדיבור הראשון למשה שהוא עד סוף פסוק מ' בסימן ד'. ב' הדיבור הב'. אלא שהופסקו אלו הב' דיבורים בג' פסוקים סיפור שהם אז יבדיל וגו'. וזה הדיבור הוא עד סימן י"ב והוא כעין מבוא והקדמה לעיקר משנה התורה. ומשנה התורה הוא מכלל אותו הדיבור והוא מסימן י"ב עד סוף סימן כ"ו. ג' הציווי בענין ברכות וקללות בהר גריזים ובהר עיבל מסימן כ"ז עד סוף סימן כ"ח. ד' ענין הברית בערבות מואב משם עד סוף סימן ל'. ה' וילך משה כל' הסתלקותו מזה העולם. והוא סיפור פטירת משה.

וכבר דברתי בארוכה קצת בטיב ב' דיבורים הראשונים בבית שנה ראשונה צד קל"ה עד צד ק"מ יעיין הקורא שם.

הדיבור הראשון למשה מתחיל ה' אלהינו דבר אלינו בחרב לאמר וגו'. אמנם הוקדמו ה' פסוקים לסמן המקום והזמן שבהם נדבר והמאורע שקדם לדיבור. שכל דיבור כעין אלו הדיבורים אם יובנו על בורים צריך לכונן ההשקפה על אלו ג' הענינים שהם המקום והזמן והמאורע. ואח"כ סיים זו ההקדמה בדבר כולל לכל זה הספר רצוני לומר גם לדיבור הב' ואמר בעבר היודן בארץ מואב הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר.

אכנס דיבורו הוא מתחיל כמה שדבר להם ה' בחרב אחר הקמת המשכן והינכנו. והוא הפרודינמא השלישית (עיי' בית שנה ג' צד ז' ורצ"ט) והוא כעין הרחבה ופירוט לפסוק ג' בפרודינמא הראשונה צד ז' וביאורה. שאמר להם שם

והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אותה לכם מורשה אני ה' ולשון הפרודיגמא הזו היא. רב לכם שבת בהר הזה. פנו וסעו לכם ובאו הר האמרי ואל כל שכניו בערבה בהר ובשפלה ובנגב ובחוף הים ארץ הכנעני והלבנון עד הנחר הגדול נחר פרת. ראה נתתי לפניכם את הארץ באו ורשו את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם ולורעם אחריהם. ובזו סימן ותיחס להם כל הארץ אשר תפול להם. והיא הציר שעליה יסובכו דברי משה וממנה לקח גם את מליצותיו. וכבר דברתי בזה במה שיש בו די בבית שנה א' כמו שרמזתי לעיל. והנה החלק הב' מזה הדיבור הוא ועתה ישראל וגו' בפ' ואתחנן ויפה הפסיקו בעלי המסורה שם בפתוחה. אמנם בפרטי אותו החלק הא' שעשו סתומות לא הלכו בזה אחר טיב הדיבור ועניניו אלא דרך אחר להם. והוא שעיקר השגחתם להתבונן בפרשיות אלו כמו שנכתבו ולא כמו שנאמרו ועל יסוד זה חילקום וכאשר אבאר. עשו הספור וההקדמה עם עיקר הדיבור סידור לומר שאף פסוקים הראשונים משה כתבם עפ"י ה'. והנה עיקר רעיון זה הדיבור הוא כעין התנצלות אך אירע שנשתחו מ' שנה במדבר ולא הלכו מיד לכבוש את הארץ והוא מורכב מוענינים רבים. א' שלא עמם עליו לבדו משא העם אלא שהם בחרו להם אנשים חכמים וירועים להם לשאת עמו. ב' כשאירע שנסעו מחרב ובאו עד הר האמרי הם היו שקרבו אליו כולם לשלוח אנשים מרגלים ומתוך כך אירע מה שאירע עד שישבו ימים רבים. ג' הנה אחר שסבבו ימים רבים את הר שעיר צוה להם השם שלא לתגר בבני עשו כי ירושה לעשו הר שעיר. ד' בעברם דרך מדבר מואב צוה ג"כ השם שלא לתגר בם כי לבני לוש ער ירושה. ונתוספו בזה הדיבור סיפורים ממאורעות אותה הארץ כדי שיהא לישראל התנצלות בפני שכניהם שלא יאמרו מחר לסטים אתם שכבשתם לכם את הארץ כאשר רמזתי ע"ז ג"כ בבית שנה א'. ה' דבור השם בקרבם מול בני עמון שלא לתגר בם ושיעברו את נחל ארנון להלחם את סיחון. ואף בזה הדיבור נתוספו סיפורים כעין אלו שהזכרתי. ו' אמירה בענין כיבוש סיחון. ז' אמירה בענין כיבוש עוג מלך הבשן. ואף בזו הרבה תוספות כאשר הזכרתי שם. ומספר והולך אך תקפה ידם על ב' מלכי האמרי האלו אף כי ערים בצורות להם עם חומה גבהה דלתים ובריה לבר מערי הפרזי הרבה מאד שכבשו. ובהמשך הענין מספר אך שחלק את הארץ לשני המשות וחצי ומה שצוה להם שיעברו חלוצים לפני אחיהם ומסיים מה שצוה אל יהושע כי יעבור עמם. והוסיף בסיום זה החלק ענין ח' בהרחבה קצת שהוא מת בארץ ההיא ומתוך כך הוא בא לצוות אותם מה שהוא בא לצוות בחלק הב' מזה הדיבור וכמ"ש שם כי אנכי מת בארץ הזאת וגו'. וספר אך שהתחנן אל השם אודות הדבר. אולם גם לו אמר השם רב. אך לא כמו שנאמר להם שלהם אמר רב לכם שבת בהר הזה ולו אמר רב לך אל תוסף וגו' עד שמסיים ונשב בגיא. אמנם אלה הח' ענינים לפי סגנון המליצות שהוא צורת הדיבורים ועפ"י הקישור שברעיונות הם ד' חלקים כמו שכתבתי במקום הנ"ל. אמנם בעלי המסורה עפ"י עיקר השקפתם ויסודם כמו שאמרתיו לא הפסיקו אלא האמירות והדיבורים ועשו סתומה בוואמר ה' אלי לאמר רב לכם סב. וכן עשו סתומה בונפן ונעבור דרך מדבר מואב שהוא מקושר עם וואמר ה' אלי אל תצר וגו'. וכן בוידבר ה' אלי לאמר אתה עבר וגו'. וכן בוואמר ה' אלי ראה החלתי וגו'. אמנם לא הפסיקו בונפן ונעל דרך הבשן וגו' אף שהוא מקושר עם אמירה וואמר ה' אלי אל תירא וגו' לפי שהכתובים כללו אח"כ אלו הב' כיבושים לדבר בכמות ואיכות הכיבוש והתחלקות אותה הארץ הנכבשת וע"כ עשאום לפרשה אחת. והפסיקו בואתחנן אל ה' לפי שהוא להם ענין חשוב בפני עצמו. אבל בסוף עשו פתוחה כיאות וכמו שהזכרתי. ובעלי הקאפיטולי עשו מזה החלק ג' סימנים והפסיקו ונפן ונסע ונפן ונעל ולא הפסידו בזה.

והחלק הב' מזה הדיבור שהוא מה שילמדו מאלו המאורעות ומה שהוא בא לצוות להם לפי שהוא מת בארץ ההיא הוא מתחיל ועתה ישראל שמע אל החקים

וגוי. והוא מתחלק ג"כ לב' חלקים קטנים בפסוק כי תוליד והפסיקוהו בעלי המסורה בפתוחה וכן בסוף עשו פתוחה כיאות, וענינו זה החלק הראשון שילמדו ממאורעותיהם שקיומם וחיותם תלויים בדביקותם בשם ושישמרו את החקים והמשפטים אשר נצטוו לעשות בארץ אשר באים לרשתה כי על ידיהם יגדלו בעיני העמים לעם חכם ונבון. ואמנם יסוד הכל הוא להתרחק מכל עבודה זרה ועשיית תבנית אלה והרחקת כל תמונה מהשם. שזהו עיקר התנשאות האומה והכמתה בציור אלה שאינו בעל גוף ותמונה וכל שאר המעלות והמדות שבאומה תלויים בזה. ולפי שהוא מת בארץ הזאת ולא יעבור את הירדן לסדר מנהגיהם וממשלתם הנה הוא מזהיר אותם כעת אשר לא ישכחו את ברית ה' אלהיהם אשר כרת עמם. אמנם ענין החלק הב' הזה הוא חזיון לעתיד בהשחתת העם ופזורים בעמים אבל השם הוא לא ישכח בריתו וסוף יהיה כי כאחרית הימים ישובו אל השם. וממאורעותיהם יוכיח להם שכך יהיה בעתידות הימים. כי מה שאירע עמהם הן במצבם הגופנים והן במעמדם הרוחני לא נהיה ולא נשמע כמהו למן היום שנברא מין האדם והם מיוחדים במין האנושי. כי לא אירע עוד לשום גוי בארץ כענין יציאתם ממצרים ולא אירע לשום אומה ולשון שהראו לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו. וסיום של כל הדיבור הוא וידעת היום והשבת אל לכבדך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד ושמרת את חקיו ואת מצותיו אשר אנכי מצוך היום אשר ייטב לך ולבניך אחריו ולמען תאריך ימים על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך כל הימים. וכבר כתבתי בבית ש"א שם שאי אפשר לו להעיר על כל חלקי היופי ועל מליצות הנשגבות ובחירת המילים אמנם אם יקרא הקורא זה הדיבור מתחלתו ועד סופו בכונת הלב לזה אז אינו מילין תבחן ובלבבו יראה ויבין מה שאין היר יכולה לכתוב ואין הפה יכולה לדבר.

אז יבדיל וגוי' הם ג' פסוקים סיפור מאורע להפסיק בין אלו הב' דיבורים ואח"כ הקדמה לדיבור הב' המתחלת וזאת התורה אשר שם משה לפני בניי. שזה החלק הוא תורת משה בפרט והוא הוא שנקרא משנה תורה. ואח"כ חזר ופורט אלה העדת והחקים והמשפטים וגוי' ומסמן המקום והמאורע וכענין שרמותי לעיל. וכבר בארתי מושג אלו השמות תורה עדות חוקים ומשפטים בבית שנה א' צד ק"ה וק"ו. והתחלת הדיבור הוא שמע ישראל וגוי'. אמנם בעלי המסורה עפ"י השקפתם שזכרתי הפסיקו ביקרא משה אל כל ישראל. ועשו מן אז יבדיל עד ויקרא משה פרשה אחת פתוחה לפניו ולאחריה. ובעלי הקאפיטולי עשו מן ועתה ישראל עד ויקרא משה סימן אחד וקרבו המרוחקים.

הדיבור השני שהוא כעין מבוא והקדמה אל ספר התורה כדי להעמיד את העם אל המכוון והתכלית באלו החקים והמשפטים הוא עד סוף סימן י"א כמ"ש. ומתחיל שמע ישראל את החקים ואת המשפטים וגוי' ומסיים ושמרתם לעשות את כל החוקים ואת המשפטים אשר אנכי נתן לפניכם היום. אמנם הציור שעליו יסובב כל הדיבור הם עשרת הדברים שהם האבות לכל החקים והמשפטים אשר יבאו בספר התורה שאינם אלא כתולדות ותולדות תולדותיהן. וע"כ התחיל במאמר ה' אלהינו וגוי'. והיא כעין פתיחתו בדיבור הראשון אלא ששם הוא אומר ה' אלהינו דבר אלינו בחרב וכאן הוא אומר ה' אלהינו כרת עמנו ברית בחרב. כפי שייכות הענינים. ודיבור זה הוא מד' חלקים והחלק האחרון שהוא תמצית דבריו מתחיל ועתה ישראל מה ה' אלהיך שאל מעמך וגוי' והוא בסימן י' בפ' עקב וסגנונו שזה בזה לחלק הב' של דיבור הראשון. אמנם שאר החלקים כולם מתחילים בסגנון שמע ישראל כעין החלק הא'. והם שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד בסימן ו' פ' ואתחנן. שמע ישראל אתה עבר היום את הירדן וגוי' בסי' ט' בפ' עקב. ואדבר בענין אלו החלקים.

החלק הא' שמע ישראל את החקים וגוי' מודיע בתחלה שהברית שנכרת בחרב היה עמהם פנים בפנים ושהוא משה היה הממוצע בינם ובין השם. ואח"כ כופל ענין עשרת הדברים ואומר להם שהדברים האלה דבר ה' אל כל קהלם וכתבם

על שתי לוחות אבנים אבל הם בעצמם בחרו אותו שהוא ילמדם מעתה ואמר קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך ושמענו ועשינו. והסכים השם לזה. ואחרי שהוא מודיעם כל זאת הוא מסיים זה החלק באזהרה שזאת המצוה החקים והמשפטים שלמדם לעשות בארץ היא למען יראו את השם. ולהוסיף הפלגת הדיבור כללם כאחד ומסיים את דבריו בלשון יחיד למען תירא את ה' אלהיך וגו'. וסוף דבריו הם ושמעת ישראל (כעין שהתחיל שמע ישראל) ושמרת לעשות אשר יטב לך ואשר תרבון מאד כאשר דבר ה' אלהי אבתך לך ארץ זבת חלב ודבש. והפסיקו כאן בעלי המסורה בפתוחה כיאות אמנם בעניני זה החלק לא הפסיקו שהם בסתומה לפניהם וסתומה לאחריהם וכן סתומה בין כל דיבור ודיבור. ושינו בזה ממה שהם בס' שמות וכבר דברתי ע"ז הענין שם ב"ת שנה ג' צד ש"א. ובעלי הקפישולי הפסיקו בוואת המצוה וגו' והפסירו שחיברו אח"כ סוף זה החלק עם החלק הב'. החלק ה' ה' הוא שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד כלו' שהויה הוא אלהינו הויה לבדו אין עוד. ומוהירם א' על אהבת השם ואהבת וגו' והיו הדברים וגו'. ב' שישנו הדברים לבניהם ושנתם וגו'. ג' שיעשו להם לאות וסימן וקשרתם וגו' וכתבתם וגו'. ואח"כ חוזר ופורט אלו הג' ענינים בארוכה. בענין האהבה אמר והיה כי יביאך וגו' שיביאם השם אל הארץ לתת להם ערים גדולות ומונות ובתים מלאים כל טוב לא ישכחו את השם כי אם אותו יראו ויעבדו ובשמו ישבעו ומסיים באזהרה על ע"ז בסגנון לשון י' הדברות כי אל קנא ה'. ומכלל זה שלא ינסו את השם. בענין השינון הוא אומר כי ישאלך בנך מחר וגו'. וכנגד ענין הג' מתחיל כי יביאך וגו' ומוהיר לאבד כל אותות וסימני ע"ז. ומסיים אלו הג' ענינים בהזכירם ענין הפרוודיגמא הב' שפ' יתרו ואמר כי עם קדוש אתה לה' אלהיך כך בחר ה' אלהיך להיות לו לעם סגלה מכל העמים אשר על פני האדמה. ואח"כ מדבר בטיב זו הבחירה שהוא משמרו את השבועה לאבות וע"ז כך ויפדך מבית עבדים וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים האל הנאמן שמר הברית וגו' לאלף דור וגו' ונשתמש בזה בסגנון לשון י' הדברות ומסיים ושמרת את המצוה ואת החקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוך היום לעשותם. אמנם זה החלק הב' חלקו לב' הצאים וזו המחצה הב' הוא בענין השכר שיגיע להם בשמירת החוקים והעונש אם לא ישמרו. והיא נעוצה סופה בתחלתה. תחלתה והיה עקב תשמעון וגו' וסופה עקב לא תשמעון. והוא מדבר בתחלתה בברכות שישיוגם וסיומו בענין אלו הברכות בתגבורת דים על העמים אשר ה' נותן להם. ורעיון זה מביאו לרבר בענין אבן אלו העמים שלא יראו מהם ושיאבדו את פסיליהם ולא יחמדו כסף וזהב שעליהם. ואח"כ הוא שב אל סיומו במחצה הא' ומתחיל כל המצוה אשר אנכי מצוך היום תשמרו וגו' ומוכיר אותם ענותם ונסותם במדבר למען ידע לבבם דרכי השם והנהגתו והנה עתה כשיבאו אל ארץ טובה ויאכלו וישבעו לא ירום לבבם וישכחו היסוד הראשון ב' הדברות. ואמר ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים שהוא הרחבת הענין מה שרבר בענין אהבת השם. והולך באזהרה זו שירעו כי ה' הוא הנותן כח לעשות חיל. ומסיים בעונש שאם ישכחו זאת הגה הוא מעיד במ כנוים אשר ה' מאביר מפניכם כן תאבדון עקב לא תשמעון בקול ה' אלהיכם. והפסיקו בעלי המסורה אלו הג' ענינים בסתומות קודם והיה כי יביאך סתומה. וכן קודם לא תנסו סתומה למעלת הציווי. קודם כי ישאלך בנך סתומה. קודם כי יביאך וגו' ונשל סתומה. וסוף המחצה הא' פתוחה הכל כיאות. ובמחצה הב' הפסיקו כי תאמר בלבבך רבים הגוים וגו' תחלתה סתומה וסופה פתוחה לפי שכל הפרשה הוה הוא כעין פרשה מוסגרת שאמרה בדרך אנב. אמנם הפסיקו קודם והיה אם שכח תשכח ג"כ בפתוחה לעשות שכרן של מצות פרשה בפני עצמה ועונשן פרשה בפני עצמה. וסופה פתוחה כיאות. וכבר הזכרתי מה שקלקלו בעלי הקפישולי בעשאים שמע עם הקודם לסימן אחד. ואח"כ הפסיקו בכי

יביאך וגו' ונשל, וכן בכל המצוה אשר אנכי מצוך וגו' עד שהם ג' סימנים ואין להפסקות אלו מעם. אמנם בסוף יפה הפסיקו.

ה ח ל ק ה ג' שמע ישראל אתה עבר היום את הירדן וגו'. הוא חלק התוכחה שמוכרים את חטאם עד שהוא אומר להם ממרים הייתם עם ה' מיום דעתי אתכם. והתחיל בדיבורו שיבאו לרשת גוים גדולים ועצומים שלא יאמרו בלבבם כי בצדקתם הביאם ה' שאין כך כי אם ברשעת הגוים ה' מורישם. ומזכירם בדרך כלל מה שהקציפו למן היום שיצאו ממצרים והיו ממרים עם ה'. ואח"כ הוא פורט בהרחבה ענין מעשה העגל לפי שכל נממתו להבדילם מע"ז. ובסיום זה הענין הוא חוזר להוכיחם בדרך כלל בענין תבערה ומסה וקברות התאוה ושליחות המרגלים עד שסיים עם המקרא הקשה שהזכרתי ממרים הייתם עם ה' מיום דעתי אתכם. ואח"כ הוא שב אל מאורע העגל להראותם מחנינת השם איך נתרצה להם בתפלתו ונתן להם לוחות שניות עד שאמר לו קום לך למסע לפני העם ויבאו ויירשו את הארץ אשר נשבעתי לאבתם. ובאו בזה החלק הוספות שתיים מן ובני"ש נסעו מבארות בני יעקן וגו' עד על כן לא היה ללוי חלק וגו' ועד בכלל. ורעיון זה החלק הוא המעבר לחלק ועתה ישראל מה ה' אלהיך שאל מעמך וגו'. וסופו פתוחה כיאות. אמנם הפסיקו בפסוק בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך וגו' ג"כ בפתוחה ושעמם להפלות זה הענין שהפליגו משה ג"כ והאריך דברים בו. והוא לפי שאותן הלוחות הם יסוד לכל התורה כולה והם אבן פנה לכל זה הדיבור ועל פיהם יסודרו כל החקים והמשפטים אשר יבאו בזה הדיבור. ועוד להעיר שלא נשתנו בענינם מהלוחות הראשונים שלא יהא פתוחן פה למוען למעון וכמ"ש ויכתב על הלחת כמכתב הראשון את עשרת הדברים אשר דבר אליכם בהר מתוך האש ביום הקהל. ובעלי הקאפיטול הפסיקו בבעת ההיא אמר ה' אלי ולא הפסירו אמנם מה שחברו זה החלק עם ועתה ישראל וגו' לסימן אחד אינו נכון.

ה ח ל ק ה ד' הוא ועתה ישראל מה ה' אלהיך שאל מעמך וגו' והוא מדבר בהפלה בענין זה הרעיון נעוץ בענינים ובמליצות שקרמו בחלקים הראשונים כי עיניהם ראו ולא זר את כל מעשה ה' הגדול ממצרים ועד הנה גם מהעונש שנעשה בקרבם. ומסיים ושמרתם את כל המצוה אשר אנכי מצוך היום למען תחוקו ובאתם וירשתם את הארץ וגו' ולמען תאריכו ימים על הארמה וגו'. ורעיון זה מביאו לדבר בשבח הארץ שאינה כארץ מצרים כ"א ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים. וקושר בו רעיון אחר והוא ענין פרשת ויהי אם שמע שחור בה על הענינים שבפרשת ואהבת בסיום למען ירבו ימיכם וגו' כעין שסיים טרם התחיל לדבר בשבח הארץ. ומסיים את הדיבור בג' ענינים א' בהבטחה שאם ישמרו את כל המצוה כענין שאמר להם יכבשו את כל הארץ ולא יתיצב איש בפניהם. ב' שהברכה והקללה מסורה בידם לשבת בטח בארץ ההיא. ג' הוא ציווי שבשיבאו לארץ יפרסמו אותן הברכות והקללות על הר גרזים והר עיבל. וסיים אח"כ את כל הדיבור באמרו כי אתם עברים את הירדן לבא לרשת את הארץ אשר ה' אלהיכם נתן לכם וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החקים ואת המשפטים אשר אנכי נתן לפניכם היום. ולא הפסיקו בעלי המסורה כאן אלא עשו סידור כדי לתכוף אלה החקים וגו' עם מה שקורם לומר לך שבדיבור אחד נאמרו. אמנם הפסיקו בענינים כי הארץ אשר אתה בא וגו'. והיה אם שמע וגו'. כי אם שמר תשמרון וגו'. ראה אנכי נתן לפניכם וגו' והיה כי יביאך וגו' בסתומות כיאות. ובעלי הקאפיטול לא סמנוה יפה בתחלה כאשר אמרתי אבל הפסיקו יפה בסוף.

ס פ ר ה ת ו ר ה מתחיל אלה החוקים והמשפטים וגו' בסי' י"ב ומסיים בסימן כ"ו היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים וגו' את ה' האמרת וגו' והי האמירך וגו' ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה לתהלה ולשם ולתפארת ולהיותך עם קדש לה' אלהיך כאשר דבר. ואלו החקים והמשפטים הם מטבעות מטבעות מסודרים על סדר עשרת הדברים שהם יסוד להם וכאבות אשר נפרצו לתולדות ולתולדות תולדות. ולפי שהם מיוסרים על ה' הרברות אקראם עפ"י

מטבעותיהם אשר תהיה השקפתנו על סידורם דיבורים, והקורא יראה שכל דיבור ודיבור או אמור כל מטבע ומטבע נברל מחבירו בענין מליצה, אמנם החק או המשפט שבין הדיבור שלפניו לדיבור שלאחריו הוא נעוץ בענינו עם מה שקודם לו או עם מה שבא אחריו עד שאלו המצות שמתווכים הדיבורים הם כמו ויום המחברים את כולם להיות תורה תמימה אחת.

הדיבור הא' יסודו בדיבור אנכי ה' אלהיך וגו', ומתחיל באלה החקים והמשפטים וגו' ומסיים שמר ושמעת וגו' כי תעשה הטוב והישר בעיני ה' אלהיך, ומתולדות זה הדיבור שלא יאמר כל אחד ואחד בונה במה לעצמו אלא כשם שה' אחד הוא אלהים כך יהיה להם מקום נבחר אחד לעבודה, ועל כן נצטוו לאבד את כל המקומות אשר היו מיוחדים לעבודת הגוים ושלא יעשו כאלה לה' אלהיהם אף שהותר להם כך עד שלא באו אל המנוחה ואל הנחלה, והענין הב' הוא להתיר להם בשר תאוה ושאינו צריך זריקת הדם אלא שלא יאכלוהו (ועיי' לעיל צד ל"ה ול"ח). והענין הזה הוא פנה גדולה לקיום אחדות השם בעם, ולא עלה ביד המלכים והנביאים להסיר הבמות מקרב העם עד ימי יחזקיהו שאמר לפני מובת הזה תשתחוו בירושלים שמרדך העם להיות אדוק בעבודות כאלו ולא הספיק להם במה שקרבו בעדם התמידים והמוספים על מזבח ה', ועוד מפני אכילת הבשר (ועיי' במ"ע אות מ"ט בפסיקתא רבתי פ"ה ואות כ"א שם פ"י מ"י) שהיה נמנע העם מאכילת בשר תאוה ע"י מה שהורגלו מימים הקדומים שלא לאכול בשר בלא זריקת דמים, וכבר סופר בימי שאול (שמואל א' י"ד) שהיו חטאים במה שאכלו בלא זריקה כמ"ש שם וישחטו ארצה וגו' כלו' שלא זרקו הדם (וענין מליצה זו היא כענין ושחת ארצה ולכך כתב כאן על הארץ תשפכנו וגו'), ותמצא שאפי' האשה הזרה היצאת לקראת אהבים כשתרצה לומר ששלחנה ערוך במאכלי בשר תאמר זבחי שלמים עלי וגו' (משלי ז') כדי שלא יפחד מלאכול עמה, וירדה התורה לסוף דעתם של בני אדם, ועל כן האריכה באלו הענינים, ויפה הפסיקו בעלי המסורה בין ענין לענין ועשו בכי ירחיב סתומה, אמנם לבסוף עשו ג"כ סתומה וכמו שאבאר.

הדיבור הב' יסודו בדיבור לא יהיה לך וגו' ומתחיל כי יכרית וגו' ומסיים כי תשמע וגו' לעשות הישר בעיני ה' אלהיך, ועניניו רבים כולם בהרחקת הע"ז, אמנם הענין הא' הוא מתולדות תולדותיה והוא נעוץ במה שקדם לו ובמה שלאחריו, והוא שאין ענין פרשת כי יכרית להזויר על ע"ז ממש כמו שפירשו רש"י אלא כמו שפירשוהו הראב"ע והרמב"ן שלא יעבדו את השם עפ"י מנהגי הגוים כי כבר גרמו אלו העבודות לעשות כל תועבת ה' וע"כ את כל הרבר אשר אנכי מצוה אתו תשמרו לעשות לא תסיף עליו ולא תגרע ממנו, ואח"כ באו עניני ע"ז והם ענין נביא השקר ומשפטו ומשפט המסית ומשפט עיר הנדחת, והפסיקו בעלי המסורה בין אלו הענינים בסתומות כיאות, אמנם בין פרשת חוקת הגוים וענין נביא שקר עשו פתוחה לפי שפרשה זו נעוצה יותר במה שקדם לה ממה שבא אחריה אבל מה שעשו סתומה בסוף ענין עיר הנדחת אבאר להלן, ובעלי הקפישולי עשו מאלה ב' דבורים ב' סימנים כהוגן אבל מה שהפסיקו בפסוק את כל הרבר הוא בורות ורבר מגונה ופלסתר.

הדיבור הג' יסודו בדיבור לא תשא וגו' וכבר פירשתי ענין דיבור לא תשא בב"ת שנה ג' צד ש"א שישראל הם נושאים את שם השם שהם נקראים עם ה' ויתחייבו מזה הצד במצות רבות כיאות לעם ה' עיי"ש, ומתחיל בנים אתם לה' אלהיכם וגו' וסיומו וברכך ה' אלהיך בכל אשר תעשה, ונספחה לו פרשת כל הבכור, ומתנאי עם ה' שלא להרבות באבלות וסימניה כמנהגי הגוים כי אם לבטוח על השם שגזר על המיתה כבן הבוטח על אביו, והזכרים בזה הענין שהם עם קדוש ועם סגולה, ב' להבדל ממאכלים טמאים, ג' לעשר התבואה ולאכול בשמחה לפני ה' למען ילמדו שם ליראה את השם בכלם על שלחנו, ומתנאי עם ה' החגיגה והחמלה והם, ד' מעשר מקצה ג' שנים לעניים, ה' מקץ שבע שנים שמיטת כספים, ו' ההעבטה לאביון די מחסורו ושתהיה ידם פתוחה לעניים ולאביונים, ז'

ההענקה ושילוח לחפשי העבדים העברי או העברית. ונספה לזה פרשת כל הבכור שענינו כענין המעשר שנאכל לפני ה'. אמנם פרשה זו היא נעוצה ג"כ במה שלאחריה שהוא ג"כ בעין הפסח והוא מכיאו לשם בעלותו לרגל. ובעלי המסורה הפסיקו בבנים אתם בסתומה, וכן בלא תאכל כל תועבה סתומה. וכן הפסיקו בין מיני המאכלות התועבות מחיות הארץ וחיות המים והעופות בסתומה סתומה ובסוף קודם עשר תעשר פתוחה. ומעמם לפי שבתוי"כ הוזכרו אלו המאכלות בענין ההתקדשות וההבדלה מהעמים וע"כ חיברו פרשת נביא שקר ומסית ומדיח עם אותה הפרשה שאוכלי בשר השקץ והחזיר והעכבר ענינם קרוב לאילו שקדמו להם. ועיין מה שרמזתי ע"ז במ"ע בספרי ראה פ' צ"ז ותבין שיפה עשו שסמכום. אמנם בעשר תעשר עשו פתוחה שעפ"י דרכם אין לו ענין עם שלמעלה ואח"כ הפסיקו בסתומות בין מעשר שני למעשר עני ובין מעשר לשמיטת כספים ובין זו לפרשת ההעבטה לאביון ובין זו לפרשת עבדים כיאות. ולבסוף עשו פתוחה בכל הבכור לפניה ולאחריה שלדעתם אינה קשורה יפה לא עם שלפניה ולא עם שלאחריה. וכבר אמרתי שמיב אלו הפרשיות להיות כוונם המחברים את המטבעות מטבעות להיות אחד. ובעלי הקאפיטולי עשאוהו לב' סיכמים והפסיקו בין מעשר עני לשמיטת כספים ואין להפסקה זו מעם.

הדיבור הד' יסודו בדיבור זכור את יום השבת וגו'. ונשתנה בדיבורו של משה לשמור וגו'. והוסף בו וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים וגו' מפני אלו התולדות שיחדם לזה הדיבור. ומתחיל שמור את חדש האביב וגו' וסופו כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך. וענינו הם הג' רגלים חג המצות חג השבועות וחג הסוכות. ובעלי המסורה הפסיקו בין סוכות לשבועות בפתוחה כדי ליחד כל חג וחג פרשה בפ"ע. אמנם בין שבועות לפסח לא הפסיקו אלא בסתומה לומר לך שזה החג אינו אלא עצרת לפסח וכן קראוהו חז"ל בכ"מ. ואמרו בתנחומא פ' פנחס בענין שמיני עצרת של סוכות שהיתה ראויה להיות אחר החג חמשים יום כשם שעצרת אחר הפסח חמשים יום אלא אמר הקב"ה חורף הוא ואינן יכולין להניח בתיהם לבא לכאן וכו'. ולפי שעיקר דברי משה סובבים על הרחקת ע"ז לא הזכיר רק אלו הג' חגים שהוזכרו בפ' תשא אחר מעשה העגל וכמ"ש בב"ת שנה ג' צד שני'. ובסוף הפסיקה ג"כ בסתומה וכמו שאבאר. ואומר המצות שנאמרו אחר זו הפרשה שהם שופטים ושטרים תתן לך וגו' והנלוה עם זה הציווי והאזהרה בנטיעת האשרה והקמת המצבה וזיחת מום כל דבר רע הם הווים המחברים ונעוצים הם במה שלפניהם ובמה שלאחריהם וכמו שאומר. המנהג הקדום היה שנתאספו העם בחגים בזמנים הקבועים להם למקומות מקודשים להם לעבודה ולקרבת והיו אותם המקומות מצוינים במזבחות ואשרות ומצבות. המזבחות היו להקריב והמצבות לנסך עליהם כענין שמצינו ביעקב. או לזכרון המאורעות וסימן להם כענין האמור כמשה בסוף פ' משפטים ויבן מזבח תחת החר ושתיים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל. או שהיו בציורי האלהות כענין שאמר לא תעשו לכם אילילים ופסל ומצבה לא תקימו לכם בפ' בהר. ומראים הרבאים שהיו מקודשים לאלהות מסמרא דרכורא. ואין זו אכן משכית פ' אבן מצורה בפתוחים שווה הית מושכבת להשתחות עליה. והאשרות הם אילנות להגן על המתאספים מהום השמש כענין שאמר על ראשי ההרים יזבחו ועל הגבעות יקטרו תחת אילן ולבנה ואלה כי טוב צלה (הושע ד') ואמר כי יבשו מאילים אשר תמדתם ותחפרו מהנגות אשר בחרתם. וכן כזה נקרא ג"כ אשל ובלשון התלמוד אשלי רב רבי והוא חילוף למ"ד ברו"ש ומה הענין נאמר באברהם ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם. וכן פירשוהו בנמרא דסומה דף י' שהוא פדרס. והיו ג"כ אילנות מיוחדים לאות וסימן לאיזה אלהות מסמרא דנוקבא. והנה ב' מיני מצבות הם וכן ב' מיני אשרה הם. המין האחר מהם הוא ע"ז נמורה שהם ציור וסימן לאלהות והמין הב' אינו ע"ז שאינם כי אם לתועלת המתאספים וצרכם בלימוד ובהגנה. והרחיקה התורה את כולם

ואסרתם מפני סרך ע"ז וע"כ אמרה לא תמע לך אשרה כל עץ וגו' כלו' אפי' להגנה, ובאותם האסיפות היו ג"כ בתי דיניהם יושבים לשפוט בין איש ובין רעהו והיו דנים את רשעי העם כדי לפרסם עונשם, וכבר נשאר זכר לזה אף בדיני ישראל באלו שצריכין הכרזה שממתינין להם עד הרגל כמו ששנו בסנהדרין פ"ט, וכן ישיבת הסנהדרין היתה בעזרה סמוך למזבח וכמו שדרשו במכילתא סוף יתרו אשר לא תגלה ערותך עליו ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם נמצאו למדין שסנהדרין באין בצד המזבח אעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר שנא' וינס יואב וגו' ויחזק בקרנות המזבח, שאף זו היתה במנהגיהם שהמזבחות היו קולמים את החוטאים וכבר צותה התורה מעם מזבחי תקחנו למות, ועפ"י דרך זה תבין שאחר שדברה התורה בענין המועדות שעולים בהם לרגל צותה ואמרה שימנו להם שופטים ושוטרים בכל שעריהם ולא במקום המקודש בלבד כדי שיהיו מוכנים תמיד בכל זמן ובכל מקום לשפט את העם משפט צדק, ומענין לענין הזהירה על נטיעת האשרה והקמת המצבה במקום המזבח, והציווי בזבוחת מום כל דבר רע פירושו לפי פשוטו כמו שדרשוהו ח"ל בספרי ובהנהגה יונתן ובנמרות ומוקצה לע"ז ונעבד עצמו ורובע ונרבע ורגזול ודאנים וכיוצא בהם, ופ"י מום כמו מאים כלו' שיהיה בו מאומה של דבר רע, ואפי' אם תפרשהו משמוש לשון מום אינו במום וחסרון הגוף אלא מענין מום שהוא פיגום ופיסול, ועיקר המשך הענין כאן הוא משום מוקצה ונעבד שהם מענין סרך ע"ז, והנה אלו הציוויים נעוצים במה שלפניהם בענין המועדות כמו שהזכרתי ונעוצים הם במה שלאחריהם שהוא פרשת ע"ז, והנה הפסיקום בעלי המסורה כולם בסתומות, בשפטים ובשטררים סתומה בלא תמע סתומה, ועשו ציווי זה עם לא תקים לך מצבה סידור שהם כענין אחד, בלא תזבח סתומה וכן כפי ימצא סתומה שסמוכין הם כולם בענין הרחקת ע"ז, ובעלי הקאפיטולי הפסיקו בלא תזבח והוא מחוסר טעם.

הד י ב ו ר ה ה' יסורו בדיבור ככד את אביך וגו', ומתחיל כי ימצא בקרבך ומסיים בזרון דברו הנביא לא תגור ממנו, וראשי העם ומנהיגיו נקראו ג"כ אבות וכמ"ש ואם לא תשמעו בקול ה' וגו' והיתה יד ה' בכם ובאבותיכם (שמואל א' י"ב), ונכללו בדיבור זה ענינים רבים כפי רבוי מנהיגי העם, א' האב הראשון הוא השם כי אתה ה' אבינו וישראל נקראו לו בנים והוא לברו ימלוך עליהם כי לו הממשלה בישראל כאשר בארתי זה הענין בב"ת שנה ג' צר שכ"ז והוא הברית שבין העם להקב"ה, וירבר בפ' כי ימצא וגו' במורד בממשלת הקב"ה לעבור בריתו לקיים הארנות לאחד מצבא השמים שהם צבאיו של השם יהיה זה העובר איש או אשה שהותר לה לימכר ולהיות לה ארון אחר יהיה עונשם במיתה, ואין ענינה של פרשה זו בעובר ע"ז והכפירה בהשם כי אם בקבלת ארנות אחרת על פני ה' שהיא הכרירה בממשלת האב, ב' משפט זקן הממרא באבות שהם הכהן או השפט אשר יורו מן המקום אשר יבחר השם, ג' פרשת המלך ממה שנצטווה הוא ומה שמצות העם עליו, ד' משפט הכהנים והלויים ובו ג' ענינים והם שלא יהיה להם חלק ונחלה בארץ, ומה שיקבלו מן העם אם מנחלת שדותיהם או מצאן מרעותם, ומשפט הלוי שבמדינה שבא להסתפח בעבודת המקדש, ה' משפט הנביא אשר יקים השם להם למנעם מקסמי קסמים ומנחשים ורורשים אל המתים ועונש הממרא בנביא ועונש הנביא המדבר בזרון, אמנם בעלי המסורה לא הפסיקו כפי ימצא רק בסתומה לפי שחבריה עם הקודם במה שהם מענין ע"ז, והפסיקו כפי ימצא בפתוחה שלדעתם הוא ענין רחוק ההשתוות עם הקודם לו, אבל בשאר הענינים הפסיקו בסתומות כיאות, ועשו כפי תבא וגו' אשימה עלי מלך סתומה, לא יהיה לכהנים סתומה וזה יהיה משפט הכהנים סתומה, וכי יבא הלוי סתומה, וכן בפרשת הנביא, סתומה אמנם בסוף הפסיקה ג"כ בסתומה ולהלן אבאר, ובעלי הקאפיטולי הפסיקו בלא יהיה לכהנים וגו' ובכי יכרית וגו' ולא הפסידו.

(המשך יבא).

מא"ש.

רבי אליעזר בן הורקנוס

מאת חיים אַספּענהיים רב בקהל טהראן.

(המשך.)

דהנה כאשר שיש את נפשנו, להבין תורתו של ר"א, טוב לנו לעיין בפרטי הלכותיו, ולהוציא מהם איזה כללים הן במדרש הן במ"מ של הלכה, אשר אם נקריב אותם זה לזה, ויהיו לאגודה אחת ביריגו, יבורר לנו דרכו בקדש ואת כל אשר ברוחו.

(א) ר"א דרש פעמים טעמי המצות כגון נבי סוטה, שדרש טעם הצוויי ונתן על כפי' כדי ליגעה כדי שתחזור בה (ספרי במדבר פי' י"א), וכמו כן השתדל להוציא הלכות ממה שנראה לו שהוא טעם המצוה, כגון חלב ונתר לפניו ואכל מאחד מהם ואינו יודע ממה אכל וכו' ר"א מחייב חטאת דמטה נפשך אכל חלב חייב אכל נותר חייב (כריתות י"ט.) פי' משום דעיקר כונת התורה היתה להחייבו חטאת אם שגג ועבר עבירה, שיש עליו כרת, א"כ אחרי שהודע לו שעבר עבירה כזו, שאכל מאחד משתי חתיכות, שהיו לפניו רק שלא ידע, אם חלב אכל או נותר אכל, למה יפטור עי"ז מלהביא כפרה על חטאתו, וכיוצא בו מכות (ב' :) ואינו חייב עד שיטלנו בתער ר"א אומר אפי' לקטן במלקט ורהיטנו חייב עיין שם בנמ', וטעמא דר"א הוא משום דהני נמי השחתה עברו, רק דרבנן סברו, אף שגם הם עושין השחתה, עכ"ז אינו חייב, מפני שאין דרכו ללח בהן, אמנם ר"א סבר מאחר דעיקר הצווי לא נאמר רק על ההשחתה, כדכתיב ולא תשחית את פאת זקנך א"כ לפי כונת הצווי בכל דבר שעל ידו נעשתה השחתה חייב. וכמו כן גבי המוכר את עבדו לאחר ופסק עמו על מנת שישמשנו שלשים יום, דנחלקו (בב"ק צ'). אם הראשון או השני או שניהם הם בדין אם יום או יומים יעמד, וקאמר ר"א ששניהם אינו בדין יום או יומים, וזה ג"כ מפני שירד לעומק כונת הכתוב, דהנה מצינו בשאר אומות, שאם הרג הבעל את עבדו, אין לו משפט מות, רק שהתורה, אשר דרכי' דרבינו נועם, השתדלה להגין גם על העבדים, ומטעם זה אמרה שאם הרג את עבדו נקם נקם, ויחשב כרוצח, אמנם אחרי שנופו של עבד קניו לרבו, הקילה התורה, אם יום או יומים יעמד, מפני שכבר בא לו העונש עי' שהפסיד את כספו, וסבר ר"א דבמה שהקילה התורה צריכין להיות שני תנאים, שיהי' עבדו, ואין לאחר זכות עמו, ושיאבד ממונו לגמרי עי' הכהה, ולא שיאבד רק חלק ממנו, דהיינו מה שנגרע מכסף מכירתו עי' שפסק עמו שישמשנו איזה ימים, ומטעם זה אמר, ששניהם אינו בדין יום או יומים, דגם השני אינו בדין יום או יומים מפני שיש לראשון עוד זכות בעבדו, וגם לא אבד כל הכסף ששוה העבד, מפני שנגרע כסף קנינו עי' ששימש העבד את הראשון עוד איזה ימים, אחר שנמכר לשני, וזה כונת אמרם שם : עבדו המיוחד לו כספו המיוחד לו. וכיוצא בו (תרומות פ"ח מ"א) הי' עומד ומקריב ע"ג המזבח ונודע לו שהוא בן נרושה או חלוצה ר"א אומר כל הקרבנות שהקריב ע"ג המזבח פסולין ור"י מכשיר, וקאמר בירושלמי שם ובבבלי (קידושין ס"ו:)⁵ דר"י למד מן הקרא והיתה לו ולורעו בריה כהונת עולם בין זרע כשר ובין זרע פסול אמנם טעמא דר"א אינו מפורש בשום מקום, ולדעת החוקק ר"א בכונת הקרא ולא יחלל זרעו בעמיו, דמשמע דנוח"כ היא שהבהן אף שנשא באיסור, אינו מחולל רק שזרעו מחולל, מן הסברה יש לומר כן, מפני שהתורה הקפידה בעבודת המזבח שתהי' מזרעו של אהרן, א"כ אם הוא מזרע כשר, כשר לעבודה אף שעבר עבירה, אינו מחולל, אמנה זרעו מחולל אם נשא בעבירה, עי' הקפידה התורה, שהעובד עבודת המזבח יהי' מזרע כשר מבני אהרן. ואף שאמר, הנושא נשים בעבירה פסול לעבודה, עכ"ז אין זה איסור עולם, דכיון שנדר שלא יהנה ממנה, מותר בעבודה, אפי' לא גרשה (בכורות מ"ה:) אמנם זרעו, מאחר שנחלל, אין לו תקנה עולמית

⁵ עיי' ויכוח ר"ט עם ר"ע וצ"ע הלא בספרא (פ"ד) למדו מן הקרא בני אהרן להוציא חללים ובעי"מ.

וברור אצלי, שר"א דרש את הקרא והיתה לו ולורעו וגו' בין עברו עבירה ובין לא עברו עבירה.

(ב) וכדרך שהוציא ר"א הלכות מתוך טעמי המצות, כך תיקן מדרשו, כמי מה שיצא לו שהוא טעם המצוה, דהנה איתא בסוטה (פ"א) המקנא לאשתו ר"א אומר מקנא לה ע"פ שנים ומשקה ע"פ עד אחד או ע"פ עצמו ור"א מקנא לה ע"פ שנים ומשקה ע"פ שנים, וקאמרו בנמ' דטעמא דר"י אמר קרא בה ולא בקנאו בה ולא בסתירה ור"א סבר בה ולא בקנאו אבל לענין סתירה איתקש לטומאה דלא בעי עדות שנים כדלקמן (פ"ו), ועתה יש לעיין, אמאי לא למד ר"א מן הקרא בה דגם בסתירה צריכין שני עדים, דמצינו לר"א שריבה או מיעט כמה דברים מכתוב אחד, כגון בספרא (פ' תוריע פרק י"ג) אמנם ר"א דרש כאן טעמא של מצוה, דהנה ראינו, שהתורה אמרה, אם העידו עדים שנסתרה והתרה אותה, מצוה לקנותה, דר"א סבר וקנא את אשתו חובה (ספרי פ' נשא), ומאחר שלענין טומאה כ"ע מודים, דסני בעד אחד, כדי לאסרה עליו הה"ד נמי לענין סתירה, דלא צריך עוד עדות שנים כדי להשקותה, דכבר איתרעו לה חזקה ע"י סתירה הראשונה, א"כ אם יש לבעל להתרה אחריה, שראה שהסתירה שנית, אחר שהותרה בה או ששמע אפי' שלא ע"י עדות ברורה, למה תהי' מותרת לו, ובפרט מאחר שהוא מחויב לקנאותה, ומש"כ סבר שאף ע"פ עדות שאינה ברורה יוכל להשקותה, הרי לך שר"א תיקן מדרש הכתובים כפי מה שיצא לו מתוך טעמא של מצוה, ומטעם זה דרש בה רק לענין קנאו, וכיוצא בו נכו עגלה ערופה (שם מ"ה): חלל ולא חנוק, חלל ולא מפרפר באדמה ולא טמון בנל נופל ולא תלוי באילן בשדה ולא שצף על פני המים ור"א בכלול עורפין אם הו' חלל, והנה גם כאן יש לעיין, אמאי לא דרש ר"א את המקראות: באדמה, ונפל, בשדה, כרו למעט, כמו שדרש חלל למעט חנוק, ואף שאמרו בנמ' שר"א חלל יתירא דרש, הנה גם זה צריך טעם. אמנם נראה שגם כאן תיקן ר"א מדרשי הכתובים כפי מה שנראה לו, שהוא טעמא של הצווי, דהנה התורה מחייבה את העיר הקרובה להביא כפרה, ולפי כונתה אין חילוק בין חלל או חנוק, רק מפני שהתורה מיעטה כמה פעמים חלל, למדנו שגז"כ היא, שרק על חללי הרב שנשפך דמם מחויבין להביא כפרה, והיינו שהתורה הקפידה שיהי' נהרג ע"י הרב, א"כ לפני כונת הכתוב אין חילוק, אם נמצא טמון או תלוי או צף על פני המים, מאחר שנשפך דמו, דמטעם זה מיעטה התורה הרבה פעמים חלל לומר לך, שרק ע"י הקפידה התורה, באיזה אופן הומת ולא באיזה אופן שנמצא, וכמו כן גבי עיר הנדחת (סנהדרין ק"ג). דקאמר ר"א עיר שיש בה אפי' מוזה אחת אינה נעשית עיר הנדחת שנא' ושרפת באש את העיר ואת שללה והיכא דאיכא מוזה אי אפשר דכתיב לא תעשון כן לה' אלהיכם, והנה גם בזה נראה, שדרשת החולקים מבוררת יותר, דטפי יש לנו לומר, דהקרא שללה ממעט שלל שמים, אשר מטעם זה אמרו כתבי קדש יגנוזו (שם ק"א:), אמנם טעמא דר"א הוא מפני שמצינו בצווי זה שהתורה חילקה בין אנשי העיר ובין שלל העיר, דרק אנשי העיר נהרגו, אם הודחו ועברו ע"י בעדים והתראה, אבל הצדיקים שבה אינן נהרגין, אמנם שלל העיר נשרפה כולה, ואף נכסי צדיקים שבה נשרפו, כמבואר משמו בתוספתא (שם פ"ד), א"כ מאחר דגז"כ הוא, לשרוף את העיר ואת שללה כולה, בודאי אם יש בעיר דבר שאסור לשרפו, אינו נעשית עיר הנדחת.

(ג) כמו שזכרו של ר"א היתה, לתקן את המדרשות, כדי שיהיו מסכימין עם טעמן של המצות והגבלתן, כן השתדל שתהיו דרשותיו מסכימין עם מה שיצא לו מתוך הלכות מקבל, דכבר הערנו לעיל שדרבו של ר"א היתה לדרוש את הכתובים כפשטן, עכ"ז מצינו איזה דרשות משמו, שהן החוקות מפשטות הקרא, אף שדרשת החולקים מבוררת יותר, כגון בתרומות (פ"ו מ"ו) שר"א אומר משלטין ממין על שאינו מינו ובלבד שישלם מן הופה על הרעה ורע"א אין משלטין ממין על שאינו מינו, וקאמרו שם במשנה ממקום שר"א מקול ר"ע מחמיר, דר"א דרש ונתן לכהן את הקדש כל שהוא ראוי להיות קדש, ור"ע דרש את הקדש שאכל, וכל הרואה וראה, שדרשת ר"ע

מבוררת יותר, ושר"א הוציא כמעט את הקרא ממשמעותו, אמנם אין ספק, שטעמא דר"א הוא כמו שאמרו בשמו בתוספתא (שם) כשם שמשלמין מן החדש על הישן כך משלמין ממין על שאינו מינו, והגה בודאי דך הלכה משלמין מן החדש על הישן, היתה מקובלת לו, ובאמת ליכא מאן דפליג עליה, וקמבר ר"א אף שאין תורמין מן החדש על הישן, משום דדרשינן והרמותם ממנו ולא מן הישן (ספרי במדבר פי' ק"ב, תרומות פ"א), מ"ט לענין תשלומין אמרו דמשלמין, א"כ מה לי מן החדש על הישן מה לי ממין על שאינו מינו, ובפרט דמאותו קרא שלמדו דאין תורמין מן החדש על הישן למדו ג"כ דאין תורמין ממין על שאינו מינו, לכן הוציא את הקרא ונתן לכהן את הקדש מטשמועתו כדי להסכים עם מה שיצא לו, כפי דעתי מתוך הלכה שקיבל, וכיוצא בו בשביעית (פ"ט מ"ה) הכובש ג' כבשים בחבית אחד ר"א אומר אוכלין על הראשון ורי"א אוכלין על האחרון, ועיקר מחלוקתן נשנה בספרא (פ' בהר) מן השרה תאכלו את תבואתה כל זמן שאתה אוכל מן השרה אתה אוכל בבית כלה מן השרה כלה מן הבית מכאן אמרו הכובש ג' כבשים וכו' ר"א אומר כיון שכלה מין אחד יבערו את הכל ורי"א אוכל והולך עד שיכלה האחרון שבה ופי' הראב"ד שר"י סבר כיון שמיין האחרון נותן טעם במין שכלה ראשון נעשה כולו היתר כי הטעם הוא כעיקר הורק וכיון שנמצא כטעמו של זה המין עדיין כיוצא בו בשדה גם זה מותר, וכעין זה פי' הר"ע ברטנורה דר"י הכי קאמר מן השרה וגו' אם יש בשדה מקצת מן הדבר הנכבש בבית שהטעם הבלוע בדבר הנכבש יש במינו עדיין בשדה וכו' ולפי' עיקר הוכחתו של ר"י היתה, דמן הקרא מן השרה יש ללמוד, דכל זמן שיש מאותו מין בשדה אע"פ שאותו מין נבלע במין אחר שבחבית, כולן מותרין, ולא אמרינן שהמינים שכבר כלו בשדה יתנו טעם באותו מין שאינו כלה מן השרה, ויאסרו כולן, והנה דרשות, שדומות קצת לדרשתו של ר"י, נאמרו בנישין (פ"ב): לפי שיטתו של ר"א שם, והיתה לאיש אחר אפי' לא היתה אלא לאיש אחר מנורשת וכמו כן ואשה נרשעה מאישה אפי' לא נתרשעה אלא מאישה נפסלה מן הכהונה, ועתה יש להעיר, אמאי לא קיבל ר"א מדרשו של ר"י, אלא ודאי, מפני שזה אינו מסכים עם הלכה ישנה, הנוכרת בשביעית (ס' פ"ו, לפי פי' הר"ע ברטנורה) דשביעית אוסרת קודם הביעור בין במינה ובין שלא במינה בני"ט ולאחר הביעור במינה בכל שהוא ושלא במינה בני"ט ועיין בתוספות (פסחים ג"ב). ור"י חולק על הלכה זו וסבר דקודם הביעור אינה אוסרת כלל. וכיוצא בו הלכה ישנה היא, שהאב יכול למכור את בתו לאמה, אף במקום שהקונה אינו יכול ליעדה, וסברו רבנן (קידושין י"ח: וי"ט:) דדוקא לפסולים, דהיינו לחיובי לאויין, יכול למכרה, משום דעכ"פ הקידושין תופסין בה, אבל לא לקרובים, מפני שאין קידושין תופסין בה, ומטעם זה דרשו רק את הקרא כי ימכור איש את בתו לאמה עיי"ש, אמנם ר"א סבר לפי כונת הלכה ישנה יכול למכרה גם לקרובים, דמה לי אם לא יכול הקונה ליעדה, מפני חיוב לאו או מפני חיוב כרת, ומשוי"כ דרש שתי מקראות בפרשה זו, מן הקרא אם רעה בעיני אדוניה למד, שיכול למכרה לפסולים, משום שדרש שרעה בנישואיה פי' שרעיה בעניו לעבור עבירה, כדי לישא אותה, אף שהקידושין תופסין בה, ומן הקרא כי ימכור איש את בתו לאמה למד, דיכול למכרה גם לקרובים, אע"ג שלא תהי' רק אמה, מפני שאף אם רצה הקונה לעבור על איסור כרת, לא תהי' אשתו, לפי שאין קידושין תופסין בה, דהי' לך שכל דרשותיו של ר"א בענין זה נתקנו, כדי להסכים עם מה שיצא לו מתוך הלכה ישנה.

ד) כמו שהשתדל ר"א לתקן מדרשי הכתובים כדי שיסכימו עם הלכות ישנות וטעמן, כך הי' נזהר מלהרחיב מה שיצא לו מתוך מדרשו אף במקום שהוא קרוב לפשוטו של מקרא, כדי שלא תתבטל על ידו איזה הלכה שקיבל, ולדוגמא בבכורות (ו'): נחלקו בקרא שה כשבים ושה עוים, דר"י סבר ער שידיו אביו כבש ואמו כבשה ור"א אומר לא בא הכתוב להתיר את המותר אלא להוסיף על המותר ואיזה זה טמא הנולד מן הטהור ועיבורו מן הטמא, והנה אף שדרשתו של ר"א מבוררת יותר עכ"ל, לא מלאה לבו, ללמוד ממנו דבעלמא זה זה גורם מותר מאחר שבודאי קיבל, שזה זה

גורם אסור או שקיבל איזה הלכות, שיש ללמוד מהן דאסור, אמנם למד מתוך מדרש זו, דאין חוששין לרע האב כמבואר בחולין (ע"ט:). אבל בעלמא זה זה נורם אסור ועיין בתוספות (סנהדרין פ'), וזה הוא מה ששנו משמו בננעים (ספ"ט ופי"א מ"ו) שר"י בן בתירא אמר לו אלמד בו, והוא השיבו אם לקיים דברי חכמים הן, כונתו, דאף שיש להוציא מתוך סברה או מדרש איזה דין חדש, עכ"ז אין לנו רשות, להרחיב את הדברים, כדי לבטל דברי חכמים, ובה נסתיר פ' הרב בעל דור דור ודורשיו (ח"ב 82) ועיין בתיו"ט (שם פ"ט).

ה) דרכו של ר"א ה' להרחיב ולהגביל הלכות ישנות וכמו כן הכללים, שאמרו החכמים, כפי טעמן ומקורן, כגון הלכה ישנה היא (ערכין כ"ג:). שאע"פ שאמרו חייבי ערבין מטשכנין אותם נותן לו מוון שלשים יום (משום שדרשו אם טך הוא מערכך החייהו מערכך) וקאמרו רבנן אם ה' אוסן נותן לו שני כלי אומנתו, וקסברו רבנן דדוקא כלים נותן לו אבל לא נכסים, ור"א סבר דכפי כונת הלכה ישנה, אין חילוק בין כלים ונכסים, אם צריך להם כדי לפרנס את עצמו, ומשו"כ הוסיף, אם ה' איכר נותן לו צמדו חטר נותן לו חמורו, וכמו כן הלכה ישנה היא ששתי שערות שחורות או לבנות, הפוסלין בפרה אדומה, צריכין להיות במקום אחד, אבל אם היו מפורזין כשירה וקאמר ר"ע (פרה פ"ב מ"ו) אם היו ד' או ה' יתלש ור"א הרחיב את הדבר ואמר, אפי' הן חמישים והן מפורזות כשירה, דלפי כונת ההלכה אין חילוק בין ד' או ה' או יותר. הלכה נאמרה (ביצה י"ד:). אף שלא אסרה התורה רק ללבוש כלאים אסרו חכמים להציע כלאים תחתיו, מא דתריך נימא על בשרו, ומטעם זה אסר ר"א (כלאים פ"ט מ"ג) מטפחות ידיים (מפני שפעמים מחמם בו ידיו) ומטפחות ספרים (מפני שפעמים משימם בחיקן) וכו' וזה נ"כ כפי כונת ההלכה לפי דעתו. וכיוצא בו ספק טומאה ברה"י ספיקו טמא וקאמר ר"א⁶ דוקא ספק מנע טמא אבל לא ספק ביאה (טהרות פ"ו) ופי' הר"ש ור"ת (תוספות ב"ב נ"ה:). משום דספק טומאה ברה"י נמרינן מסומה, ובסומה ספק ביאה טהור. וכמו כן מים שאובין פוסלין את המקוה, משום דגורו אטו כלי, ובכלי עצמו לא שרי למיטבל דבעינן מקוה דומי' דמעין, שהיא בקרקע (הר"ש מקואות פ"ב), ומטעם זה אמר ר"א שאין מים שאובין פוסלין את המקוה עד שיפלו לתוכו, אבל אם הם נגררין אינן פוסלין (תוספתא שם פ"ג), הלכה ישנה היא כל שאינן ראויין למדרס טהורות לקדש לתרומה ולחטאת וסבר ר"א (פרה פ"א מ"ב) הרעדות טמאות לחטאת משום דבחטאת החמירו יותר מבתרומה, א"כ לפי כונת הלכה זו הרעדות, שיכול האדם לישב עליהן, רק שהן רועדין, אם נשען עליהן, טמאות לחטאת, מפני שפעמים יושב עליהן, ולא שייך לומר שאינן ראויין למדרס. כלל אמרו כל דבר שהוא משום שבות, בין השמשות לא גורו בו חכמים, וקסבר ר"א היכא דאיכא תרתי טלטול הסכין וחתית חבלים, דהיינו שאסור לטלטל הסכין כדי לחתוך חבלום, מפני שאין הכלי ניטל בשבת אלא לצורך תשמישו, ותשמיש הסכין אינו אלא לחתוך אוכלין, וחתית חבלים, אעפ"י שהוא מקלקל, עכ"פ אסור משום שבות, באופן כזה, דאיכא תרתי גורו חכמים (עירובין ל"ד ובפי' הרע"ב).

ו) בתרומות (פ"ה) נחלקו ר"א ור"י בשני דברים, האחד בתרומה תלו' דסבר שחייב לשמרה, כדי שלא תטמא טומאת ודאי ור"י סבר שיגרום שתטמא טומאת ודאי כדי 'שתהי' ראוי' לילוף ועוד נחלקו דר"א ואסר לטמא תרומה בידים אף במקום שתבוא לידי טומאה, אפי' כדי להציל חלק ממנה מן הטומאה, אסור לטמא את השאר, ור"י מתיר, וטעמו דר"א בהלכה ראשונה היא, או שדרש משמרת תרומתי בשתי תרומות הכתוב מדבר בתרומה טהורה ובטומאה תלו' או דלמדה מפני שאסרה התורה, לחמץ את המחומץ ולטרס את המסורס וכמו כן להטיל מום בקדשים, שכבר עלה עליהם מום, וכ"ש דאסור לגרום טומאה לתרומה תלו' כמבואר בבכורות (ל"ג: ול"ד). והלכה שניה

⁶ ואף שבעלי תוספות שם גרסו ר' אלעזר במקום ר' אליעזר, אמנם מעמם אינו מבורר וכן משמע בחירושי הריטבי"א (ע"ז ע"י) שני הספרדים היתה ר' אליעזר.

נראה שלמדה מן הלכה ישנה ששונה (בתרומות שם), וכן נשים שאמרו להן כותים נתנו לנו אחת ונטמא אותה אם לאו נטמא את כולן יטמאו את כולן ואל ימסרו נפש אחת מישראל, וזה דרכו של ר"א להרחיב את ההלכות שקיבל, וללמוד מהן על ענינים אחרים, אף שאינם דומין להן בכל פרטי הדברים. וכיוצא בו כלל אמרו המוציא מחבירו עליו הראי, ומטעם זה סבר ר"א דכו פטור מן מתנות כהונה (בבב"ב פ"ב מ"ו), משום דיש לו להכהן להביא ראוי, שהוא בהמה, ואע"ג שיש לנמנם בזה, מאחר שהחכמים לא הכריעו בו אם הוא מין בהמה או מין חי' כמ"ש הרמב"ם (בפי' המשנה) לעולם אי אפשר להביא ראוי במין זה שהוא בהמה, עכ"ל החזיק בהלכה זו, אף שהדבר אינו דומה בכל ענין לשאר עסקי ריבות, שעליהן נאמר הכלל המוציא מחבירו עליו הראי, והרחבת הלכות ע"פ דרכים הללו הי' מקור מחלוקתו עם החכמים בתנור של עכנאי (כלים פ"ה מ"ו), דלפי פי' הר"ש הי' המעשה שחתכו את התנור פחות מד' טפחים ואח"כ נתן חול בין חוליא לחוליא, והי' ר"א מטהר מפני שסבר שמהלכה ישנה שנוכרה לעיל (מ"ח) אף דרחיק את הטפילה ונתן חול בין טפילה לתנור דטהר יש ללמוד דכל זמן שיש חול בין הסדקים כשבור דמי וטהר, ואין חילוק בין נתנו בין טפילה לתנור ובין נתנו בין חוליא לחוליא ואח"כ טח אותו בטיט, וכמו כן יש לפרש הענין לפי דעת המפרשים (שיטה מקובצת ב"ט נ"ט), שלמד ר"א את הדבר מן הלכה דלעיל (מ"ט) תנור שבא מחותך מבית האומן ועשה לו לימודין וכו' ואין להאריך עוד בזה.

ז) עוד יש להעיר הנה איתא במשנה (בכורות ל"ד) צורם אוזן בכור לא ישחט עולמית דברו ר"א וחכמים אומרים עד שנולד בו טום אחר, והקשה בגמ' מי קנס ר"א כולי האי עיי"ש וכבר העירו בתוספות הלא נאמר בהדי' בספרי (פ' ראה) דקאמר ר"א מניין לצורם אוזן בכור ושחטו ואכלו שהוא בל"ת שנאמר לא תאכל כל תועבה, ואחרים אומרי' בפסולי המוקדשים הכתוב מדבר וכו', הרי לך שלר"א אסור מן התורה, ואין כאן קנס, אמנם לפי דרכינו נוחא, דאחרים דפליגי שם בספרי על ר"א נראה, שקבלה היתה בידם דקרא לא תאכל כל תועבה נאמר בפסולי מוקדשים (הרמב"ם הלכת פסולי המוקדשים פ"ח ה"ד) אמנם ר"א למד דהאוכל פסולי המוקדשין שעובר בל"ת מן הקרא לא יאכל כי קדש הוא שנאמר גבו נותר (מכות י"ח, טעילה י"ז), לכן למד מן הקרא לא תאכל כל תועבה דהמטיל מום בבכור אסור לשחוט ולאכול ממנו עולמית, משום דעבר עבירה, ואין ספק שאסור ג"כ במטיל מום בבכור שכבר נפל בו מום, לשחטו ולאכלו (ר"ע ברטנורה), מפני שהמטיל מום בקדשים בעלי מומין עובר ג"כ בל"ת. אמנם כל זה בזמן שבית המקדש קיים, אבל בזמן הזה הטלת מום בקדשים אינו אסור רק מדרבנן,⁷ כמ"ש רש"י בהדי' בע"ז (י"ז:), ומטעם זה אין ספק דבזמן הזה צורם אוזן בכור אינו אסור לשחוט אלא מדרבנן, משום קנס, ור"א סבר, לפי דרכו להרחיב את ההלכות בדרך שאמרנו, דאם אסור לשחוט בכור שהטיל בו מום בזמן הזה משום קנס, בודאי שאסרו חכמים לשחוט עולמית, כמו שנאמר לו בזמן הבית איסור עולם, משום לא תאכל כל תועבה, וע' הקשו בגמ' מי קנס ר"א כולי האי, כונתם אם באמת זה דרכו של ר"א, אמאי לא קנס ג"כ בכדורת לשמאו טומאת עולם, דהתולש סימני טומאה עובר ג"כ בל"ת (נניעם פ"ו ספרי דברים פי' רע"ד) דאף שאינו דומה בכל ענין למה שנאסר משום לא תאכל כל תועבה, דהיינו שאסור לאכול דבר שנעשה בו עבירה שעל ידה יהי' ראוי לאכול, עכ"ל יש לו למצורע לקנס עולמית, ויוצא לנו מזה שר"א הרחיב הלכות ישנות גם עד"ז שיהי' איסור דרבנן בעין דאורייתא והיינו שאם מותר הדבר מן התורה, מפני שנתבטל אחד מתנאי האיסור (כגון נבי המטיל מום בבכור בזמן הזה), רק שהחכמים אסרו אותו מאיזה טעם (כגון הכא משום קנס), בלי שיהיו בו כל תנאי האיסור, אסרו את הדבר בכל אופן שאסרה התורה, אם לא נתבטל אחד מתנאי האיסור.

⁷ אף שהרמב"ם פסק (הלי' איסורי מוכה פ"א ה"ז) אף שאינו לוקה אסור מן התורה, אמנם דבריו רש"י מבכורים יותר מסוגי' הגמ', אף לרעת הרמב"ם יש לומר שאם עשה איסור שאינו לוקה עליו אינו בכלל תאכל כל תועבה.

ח) בחולין (ק"ב:) מסקו דר"א סבר דון מינה ומינה פי' כל דבר שאתה למד מחבירו מתוך היקש או ג'ש או בנין אב למידין ממנו בכל ענין, וכתב רש"י בפי' סוגית התלמוד שם, כיון דבמידו דאורייתא אית לן דון מינה ומינה ואי הואי תרומת תמרים דאורייתא הוה גמירי לה מבכורים למשקין היוצאים מהם כמותן, הכי נמי רבנן בדירדו בעין דאורייתא תיקנו, והנה מזה יש הוכחה למה שאמרנו לעיל, אמנם יש להעיר, הרי אמרו בכלים (פי"ד מ"ז) גבי כלי מתכות שנשברו ונתקנו שחזרו לטומאתן הישנה, דר"א סבר אם נשברו ביום ג' אחר שהוה עליהם וחזרו ונתקנו שויה עליהם שנית בו ביום ויטהרנו ור"י סבר אין הויה פחות משלושי ורביעי, ומש"כ צריך להמתין עד יום שביעי (הראב"ד הלכת כלים פי"ב), ומשמע דר"י סבר, דמאחר שתקנו חכמים דחזרו לטומאתן הישנה, כעין דאורייתא תקנו ור"א חולק ע"ה, ויהי זה היפך דברינו. אמנם טעמא דר"א הוא כמ"ש בשבת (י"ז:), דרבנן נזרי, דחזרו לטומאתן הישנה, כדי שלא תשכח תורת מי חטאת, דאל"כ ישברו הכלים שנשמאו, כדי שלא יהיו צריכין להמתין לחוות עליהם, ואח"כ יתקנו אותם, ור"י סבר דנזרי משום טעמא אחרנא הנזכר שם, וסבר ר"א מאחר דעיקר נזירתן לא היתה אלא מטעם דחששו, שלא תשכח תורת מי חטאת, א"כ אם הוה עליהם ביום ג' קודם שבירתן, אין צריך להמתין עוד עד יום ז', משום דכבר נתבטלה חששא דרבנן, דהא הוה עליהם קודם שבירתן, ונתקיים ע"ז תורת מי חטאת, ומה לנו להחמיר עוד, די לן אם הוה עליהם עוד בו ביום, ומה יש ללמוד, דר"א סבר, דאף שמה שזו רבנן כעין דאורייתא תקנו, אמנם במקום שעיקר החשש, שעל ידו באו לנזור נזירה זו, כבר נתבטל, אף אם לא יעמידו דבריהם על דין תורה בכל אופן, דהיינו במקום שתכלית נזירתם תושלם, אף אם לא יחמירו כל כך, אין לומר שתיקנו כעין דאורייתא.

ט) וכמו כן ה"י דרכו של ר"א שלא להרחיב נזירת חכמים במקום שיש לחוש שיצא ע"ז קילקול, כגון שיבא לידי טעות בדבר שהוא מדאורייתא, ודבר זה יש ללמוד מן סוגי' הגמרא בנדה (ס"ח:) זב או זבה שבדקו עצמן ביום ראשון ושביעי ר"א אומר הרי הן בחזקת טהרה ר"י אומר אין להם אלא יום ראשון ושביעי בלבד רע"א אין להם אלא יום ז' בלבד, והנה טעמא דר"ע הוא מפני שהן בחזקת טומאה. צריכין לבדוק בכל יום ויום מימי טהרה, ור"א סבר מאחר שפסקו לראות ביום א', פקע חזקת טומאה, אמנם טעמא דר"י אינו מבורה, אי סבר שהן עומדין בחזקת טומאה, א"כ אין להם רק יום אחד, אי סבר שכבר פקע חזקת טומאה, אמאי אין להם רק יום א' זו, וגם מה שהשיב לר"א דמצינו בראיה קרי ובנזיר שהלך סככות ופרעות שמונה סירוגין, צריך תלמוד, דהנה מן הקרא וכי יטהר ה"ב מזובו וספר לו שבעת ימים לטהרתו משמע, כשיפסקו מויבתו ומינה ז' ימים טהורין מטומאת זיבה ושיהיו רצופין, דהיינו שרק אם ראה זוב נסתרה ספירתו, אבל לא אם ראה קרי, רק שנה"כ היא, שאותו היום שראה קרי, אינו עולה מן המנין (עיי' בפי' ר"א מורחי פ' מצורע), והואך מדרם ר"י זה להך דאם לא בדק בימים שבין ראשון ושביעי, שבענין זה אין אנו לדון, רק אם ראה זוב בימים שלא בדק או לא. אמנם נראה שגם ר"י מודה דמן התורה הרי הן בחזקת טהרה, רק שסבר דע"כ מדרבנן לא יעלו לו רק יום ראשון ושביעי בלבד, והוכיח זה, מפני שמצינו בנזיר שהלך סככות שיסתור אותה היום מגזירת חכמים, ואף שגם בנזיר נאמר והימים הראשונים יפלו, דמשמע דאינו מונה סירוגין, עכ"ז למדו מזב שראה קרי בימי טהרתו, דהנה"כ הוא שסתור אותה היום, אבל אינו סותר הכול, דיכולין לנזור נזירה, כזו אף שע"ז מונה סירוגין, א"כ אין ספק שיש לנזור ג"כ באם לא בדק רק ביום א' זו, שרק אותן הימים יעלו מן המנין, אף שמונה ע"ז סירוגין, וע"ז השיב ר"א שזוירה זו לא יכלו החכמים לנזור, משום דאתא לאחלוסי, דדוקא בנזיר יכלו לנזור, שיסתור אותו היום, משום דכ"ע ידעו, שטומאה זו היא רק מדרבנן, דכשאר אנשים לא מצינו שיטמאו אם הלכו סככות, ומטעם זה אין לחוש, שיבואו לידי טעות ולומר שגם בטומאת ודאי אינו סותר רק אותו היום, לא כן בוב שדבק רק ביום א' זו, בזה לא מצו לנזור, שרק אותן ב' ימים יעלו מן המנין, משום דאתא לאחלוסי בודאי, דהיינו

כאם ראה זוב באחד מימי טהרתו ויאמר, שרק אותו היום יוסתר ואינו סותר הכל, יוצא עי"ז קילקול הגה בכה"ג סבר ר"א שאין להרחיב גזירת חכמים.

(י) כבר אמרנו שדרכו של ר"א להשות מדותיו, אמנם אף שר"א הפריו פעמים על המדה בהרחבת ההלכות שקיבל, עכ"ז אין לומר שרק זאת השיא אותו, להחזיק בדרך זה (דור דור ודורשיו) דכבר הערנו לעיל (312), דבמקום שהשוה מדותיו ע"פ רוב טעמו עמו, וראי' לדברינו, שפעמים השוה מדותיו שלא כדרך שהשוו החולקים עליו ופעמים נטה מדרך זה מאוזה טעם. ולדוגמא מצינו בטהרת כלים ע"י שבירתן שמקיל ר"א בכלי עץ של בעלי בתים, ששיעורן במה שהן, וחכמים אומרים שיעורן ברמונים (כלים רפי"ז) ובכלי מתכת שנשתברו החמיר ואמר שאם יש בשבר כדי לקבל פרוטות טמא, וחכמי' אומרים שאינו מטמא אלא עד שיהא הנשאר נקרא עושה כעין מלאכות (שם פ"ד), והנה טעמא דר"א הוא מפני שמצינו, שיש חילוק גדול בין כלי מתכות לכלי עץ, דבכלי עץ של אומן אמרו, שאפי' נקב קטן טהור (ברכות מ"א. סוכה ו'. ובפי' רש"י) מפני שהאומן לא עשה את הכלי אלא כדי למכור, ומאחר דניקב לא חם עליו עוון, דקשה למכור כלים המנוקבים, אבל בכלים של בעלי בתים אמרו, שנוקב קטן אינו מועיל לטהר, מפני שהם חסים על כליהם, ומטעם זה סבר ר"א, דרק אם יש להשתמש בהן מעין התשמיש שהיו משתמש בהם תחילה טמא, משום דרק על כלים כזה דרכן של בעלי בתים לחוס, אמנם כלי מתכות אמרו דנקב קטן אינו מועיל בכל ענין בין בכלי של אומן בין בכלי של בעלי בתים, משום דחסים על כלי מתכות, אף שע"י שבירתן אינן ראויין להשתמש בהן כבתחילה, משו"כ סבר ר"א אף אם נשאר בהן כדי להשתמש תשמיש כל דהוא, דהיינו כדי לעלות פרוטות טמא. וכיוצא בו בזבחים (קד). ובספרי (פ' ראה) גבי ועשית עולתך הבשר והדם, דר"י למד מזה, אם אין דם אין בשר אם אין בשר אין דם ור"א דרש את הקרא בענין אחר ולמד מן ודם זבחך ישפך, אע"פ שאין בשר יש דם, הרי שלא השוה מדותיו מתוך דרש שדרש.

(יא) במקום שיש לדרוש את הכתוב על אופנים שונים הכריע ר"א כפי הוראת המלה שבו, או כפי הוראתו באותו ענין כגון בערכין (י"ד). דנחלקו בשדה מקנה דרבנן סברו דנותן לו דמי שוויו ור"א סבר דנותן לו כבשדה אחוזה, וקאמרו בברייתא דרבנן דרשו מכסת הערכך (שהוא מנין דמיו, דמשמע מה ששוה) ור"א דרש נאמר כאן וחשב ונאמר לאלן וחשב מה להלן דבר הקצוב, אף כאן דבר הקצוב, ונראה שטעמא דר"א הוא מפני שלשון מכסת עכ"פ אינו ממעט דבר הקצוב, אמנם וחשב לא נאמר רק בדברי הקצוב כגון בפ' בהר וחשב את שני ממכרו דשם הוא כעין דבר הקצוב דאם סבר השדה אחרי כלות שנת היוכל במ"ט מנה יפול על כל שנה ושנה מנה, ובפרט שהוראת המלה וחשב באותו הפרשה היא דבר הקצוב, לכן בחר לו לדרוש את הג"ש. וכמו כן ביבמות (מ"ח). ועשתה את צפרני' ר"א אומר תקיף נאמר כאן עשיה בראש ונאמרה עשי' בצפרנים מה עשי' האמורה בראש העברה אף עשי' האמורה בצפרנים העברה ורע"א תגדל נאמר עשי' בראש וכו' מה עשי' בראש ניוול אף עשי' האמורה בצפרנים ניוול. והנה דרשת ר"ע נראה שהיא מבוררת יותר, ועוד יש להעיר, הלא הוכחנו לעיל שר"א תיקן את מדרשו כפי טעם המצוה, א"כ יותר ה' לו לבחור דרשתו של ר"ע, אמנם טעמא דר"א הוא, אף שמצינו שהשתמשו במלת עשה להוראת ענין גידול, עכ"ז אחרי שאמרה התורה ונילחה את ראשה היינו שתעשה מעשה, בודאי כונה בצווי שנו' ועשתה את צפרניה, שתעשה מעשה בצפרני', א"כ אין ספק שהוראת ועשתה כאן אינה אלא קציצה, ובענין טעמא דמצוה יש לומר, שר"א סבר, שהתורה לא כונה כזה כדי שתעשה את זאת משום אבילות, כמו שנאמר ובכתה את אביה ואת אמה שפי' ר"א אבי' ממש ואמה ממש וכ"ד הרמב"ם (במורה נבוכים ח"ג פ"ג) וכ"כ הראב"ע.

חסרון להמנות.

החכם מהר"ץ גרעץ נ"י בספרו קורות היהודים חלק חמישי (מהד"ת ע' 425) יאמר, כי אחר דוד בן יהודה ולפני עוקבא לא נודע בשמו אף אחר מהראשי גליות יותר מחמשים שנה, ובעמוד 428 היא סופר ומונה את כל הראשי גליות, וכאשר יגיע לזמן 840 למספרם, יאמר כי מזמן ההיא עד 900 והוא לערך ששים שנה יפקד מקום הריש גלותא וחסרון הניכר יש כאן (איינע ליקקע). אמנם לדעתי יש למלאות החסרון, כי נודע לנו מזמן ההיא ריש גלותא אחד ואולי גם שנים, אב ובנו. — כי הנה החכם מהר"ל דוקעס נ"י הביא לנו מזמרת ב"י אקספד במ"ע בן חנניה שנה רביעית ע' 2—141 תשובה אחת אשר זאת תחלתה: "זה מופס התשובה שהשיב רב צמח ריש דיינא דבבא דמרוואתה: חסדאי ריש גלותא בריה דמרוואתה נטרונאי ריש גלותא לדבנא נתן בריה דרבנא חנניה לכל תלמידים חכמים וזקנים ושאר אחים הדרים בקירואן במדינת אפריקא.

והנה ר' נתן זה חי בימי ר' נטרונאי גאון (אשר גרעץ העמידו בשנת 69—859 ולדעתי יש לאחר זמנו בכמו ארבעה שנים אך אין כאן מקומו להאריך בזה) ע"י מה שמובא מתוך הוספות ר' שמואל גמע לס' הערוך בליטרטורבלאטט של אריענט חלק י"א עמוד 358 (ומתוקן פה על פי העתק כ"י שלי): "בכתבי רשוואתה מרב נטרונאי בכתבא דשרר ליה למר נתן בר מר חנניה לקירואן ולשאר אתרוואתא כי אתי מר אלעזר ריש כלה להא" — ורב צמח ריש דיינא הנזכר למעלה מצאנו גם ביחד עם רב עמרם גאון. ע"י תשובות הגאונים דפוס ליק ס"י נ"ו ע' 21: "עמרם בר שישנארימ דמתא מחסיא . . . קבלו שלום ממני וממר רב צמח דיינא דבבא".

וע"י גם מ"ש אודות ר' צמח זה, החכם צונץ נ"י בספרו רישום ע' 189 והחכם כהן במ"ח לגרעץ 1878 ע' 184 והחכם ברילל ביאהרביכער שלו ח"ב ע' 35 והחכם רא"א הרבני בזכרון לראשונים זכרון ר' שמואל בר חפני הערה 3 ע' 10 והערה 124 ע' 48.

וע"י גם מה שכתבתי בישרון ש"ה ע' קל"ו. ויש להוסיף עוד מה שמביא מהר"ם חלואה בחדשויו על פסחים דף 65: ר' צמח אב"ד, והוא הנ"ל. — והנה החכם גרעץ יעמיד את רב עמרם בשנת 81—869 ולדעתי יש להמשיך זמנו עד ערך 890 והוא כהגבלת הגמ' ש"י"ד ז"ל בהקדמתו לס' הפרחון ע' XI — עכ"פ חי ביחד עם רב צמח וזה היה דיינא דבבא עם חסדאי ראש הגולה. כאשר מצאתיו עוד בהלכות גדולות כ"י רומא והיא בהעתק ממני אשר הטיב עמדי להשאילו לי הרב ר' רפאל ראבינאוויטץ נ"י, והוא בה' שבת דף מ"ו: "ושרר נמי צמח בר שלמה דיינא דבבא דמרוואתא חסדאי נר שהרליקו באותו שבת וכו'".

היוצא לנו מכל זה כי ראש הגולה בזמן ההיא היה שמו חסדאי ואולי בזמן ההיא לפניו גם אביו נטרונאי אשר נקרא ג"כ בשם ריש גלותא כאשר ראינו למעלה. כי לא מצאנו ריש גלותא בשם נטרונאי רק בזמן קדום אשר היה תלמיד ר' יהודאי גאון וכפי אגרת רש"ג אויל למערב. ע"י גם גרעץ ע' 420 וע' 421. ומרחק הזמן היא רב מאד, ולכן נראה יותר כי בפרק הזמן ההוא אשר אנחנו בו ה"י חסדאי ולפניו נטרונאי ראשי גליות ונוכל להשלים החסרון בשניהם, או עכ"פ באחד מהם והוא חסדאי בר נטרונאי אשר הוא נערה מכל ספק לענ"ד.

ע' ד' ה' ה.

צואות ה"ר יהודא בן הרא"ש ואחיו ה"ר יעקב אחיו בעה"ט לבניו העתיקן והוציאן לאור זמן שעכ"ט ע"ר.

הקדמה

שתי הצואות אשר אנכי מוציא בזה לאור לקוחות הן מקובץ 27129 מאוצר הכ"י בבית עקר ספרים המפורסם בלאנדאן הנודע לתהלה בשם בריטיש מוזיאום. הקובץ הזה מחויק עוד כמה קונטרסים אחרים אשר חויץ מצואת ה"ר יעקב — ולא אדע מדוע נשמטה — נקבו כולם בשמות ברשימת ספרי אלמנצי ע"י הרשד"ל ז"ל (רף ל"א מספר 226) ונקנה ע"י משגיחי בית עקר הנ"ל בתוך שאר כ"י אלמנצי ז"ל בשנת 1864 למה"י. והו מה שירוע לי מהשתלשלות הכ"י הזה. ואין לי להוסיף עוד בענין צורתו רק כי הקובץ הוא בתכנית רביע בגוין קטן, וכי הצואות האלה נכתבו ע"י סופר אחד בכתיבה ספרדית — רבנית כאשר אדמה. ונזכרה הצואה מ' יהודה בשלשלת הקבלה בשם „אגרת התוכחת" וכנודע וכן נרשמה ג"כ בס' אוצר הספרים. והיוחסין והושה"ג בשם הר"ח ויטאל מזכירים אותה בשם צואה סתם. והצואה השנית אותה של ר' יעקב לא ראיתי שנזכרה רק בס' אוצר הספרים הנ"ל מתוך כ"י אלמנצי (יוא"ל) בשם „תוכחת ה"ר יעקב לבניו" והנה בעוד שצואת ר' יעקב היא פשוטה ואין בה מן הקושי כלום מצאתי באותה של ר' יהודה כמה דברים שתומים לי ואעיר עליהם במקומם. אבל כרי שלא לבלבל את הקורא בהערות גדולות יותר מדי אעיר פה על שני דברים.

הדבר האחד הקשה לי הוא הסגנון שבו מתחלת הצואה וזה הוא הלשון שם : „צואה מחסיד אחד מוסר לבניו. ואח"כ מתחלת שורה הרשעה „רצוה אותם לשמור דרך האל . . . ועל זה אמרתי טובה תוכחת . . . ואפתח בקול תודה וכו' וכו'. והנה ברור שר' יהודה לא התחיל צואתו בהמלות צואה מחסיד אחד לבניו. אבל אחרי שגם בהשורות הבאות לא תמצא התחלה נכונה א"כ מוכרח שהתחלה האמיתית של הצואה היא חסירה. והנה עלה על דעתי שהתחלה היא בהמלות „וזאת ליהודה" אבל א"כ הא"ך נפרנס את החרון „ואפתח בקול תודה". ואולי יש להגיה „ופתח בקול וכו'". אבל זה דוחק.

הדבר השני הוא בענין סדר הומנים. ואעתיק מתחילה דברי בעל שלשלת הקבלה. וז"ל (גבי דורות הרא"ש והרלב"ג) וראיתי באגרת התוכחת שכתב זה הרב (ר' יהודה) והיא כמו צואה לחמשת בניו האומ' בשנת ה' אלפים ס"ה לבריא' הושם בבית האסורים הרב הגדול ר' מאיר מרונטבורג כי המלך העליל עליו על עסק אחד . . . והמלך לא רצה שום ערב יהודי אלא הרא"ש תלמידו . . . והרא"ש ברח ושלח לפניו ר' יהודה בנו להכין לו צידה וכו'. ע"כ כפי מה שנוגע לענינינו פה. אבל אין שום רמז לקביעות זמן כזו בהכ"י אשר לפני. ואדרבה מהנקודות המפורזות כה וכה בהמשך הצואה בענין העתים יצא סדרם באופן אחר. ואסדר הפסקות הנחוצות לעיני הקורא הנכבד.

- (א) ברף 164^b מהכ"י „ואני כבן ש' (שנים מארץ גזירה הוציאני".
 (ב) שם. ובהייתי בן כ"ח שנה שלחני א"א ז"ל לעיר טולישלה לתור לפניו הדרך".
 (ג) „שם אחרי כן כ"ג שנים נפטר א"א ז"ל".
 (ד) 169^a „וצאתי מאשכנז בן י"ג שנה ואני כבן ט"ו שנים באתי לטולישלה בר"ח אייר שנת מ"ה".
 (ה) „שם כי מעת פטירת אבי שיש לו כ"ז שנים ג' חדשים".

(1) השי"ן הזאת היא בסוף השיטה וזאת שלאחריה מתחלת במלת שנים וא"כ חסר הזמן אבל נראה מדלקמן שצ"ל שלשה עשר שנים והסופר דלג משין לשין. וארץ נזירה היא ארץ אשכנז משום שמצאות בה נזירות וכבפנים.

(ו) 170^b „לפי שטלמלנו ה' טלמלה גבר לטולמלה העיר הגדולה המהוללה ומעט זמן אח"כ נתגרשו היהודים בצרפת".

(ז) 172^a „וסיבת ליציאת א"א ז"ל היתה מפני תפישת הר' מאיר מרוטנבורג ז"ל שתפשו הא"י² המושל והקהלות של אשכנז וכו'.

והנה יוציא לנו מפיסקא א' ור' שוהר' יהודה עזב את ארץ אשכנז בפעם הא' בן ט"ו שנה לחייו שהיתה שנת המ"ה ליצירה וא"כ נולד בשנת ה' אלפים ושלושים, ומפיסקא ב' שבשנת כ"ח לימי חייו שהוא הנ"ח ליצירה בא הוא ואביו לטולמלה. הוא הפעם הב' ואביו הפעם הראשונה. ומפיסקא ג' וכן מפיסקא ה' — אחרי שכל זה נכתב בשנת ק"ט והיא הע"ט לחיי ר' יהודה — שהרא"ש נפטר בשנת פ"א.

והנה הקורא מרגיש איך שסדר זמנים כזה הוא סותר לכל מה שנכתב בענין זה ע"י סופרי קורות ישראל³) הן אמנם דיש לומר מאי חזית דסמכית אהני סמוך אצואה של בן הרא"ש והוא יותר בטוח בדבר זה. וכן דעתי הקלושה נוטה לקבוע זמן מיתת הרא"ש בשנת פ"א וכבהקדמת הצידה לדרך וכן בשאר הפרטים. אבל הפרט האחר שלבי מגמגם בו הוא בענין ביאת הרא"ש לספרד שקשה עלי לפסול את עריות בעל הצידה לדרך ובעל היסוד עולם שהיו מתלמידיו או מתלמידי תלמידיו של הרא"ש. ומה שעוד יותר קשה בעיני הוא מה שהבאתי בפסקא ו' — ג"כ דברי יהודה בהצואה — שמעט זמן אח"כ (אחר ביאת הרא"ש ומשפחתו לטולמלה) נתגרשו היהודים מצרפת. וכידוע היה גירוש זה בשנת ס"ו ואיך יתכן שר' יהודה יקרא מעט זמן אח"כ למאורע שלא בא עד ט' שנים אח"כ. וע"כ נראה לי שיש להגיה בפסקא ב' במקום „כ"ח שנה" ל"ה שנה ויהיה לפי זה זמן ביאת הרא"ש לשם בשנת ס"ה שחוא ה"ל"ה לחיי ר' יהודה וקרי שפיר מעט זמן לגירוש צרפת שהיה בשנה שלאחריה. ובשאר הפרטים אנכי נסמך על דברי הצואה אחרי שאינם מוכחשים לא מעצמם ולא מעדיות הראשונים. וכדי שלא ליתן מקום לבעל דין לחלוק ולומר, הרי מצבה ה' שבספר אבני זכרון שגם היא קדומה מכחשת כמה פרטים בענין חיי ר' יהודה ע"כ אעיר עוד פה מה שנראה לי בביאורה. הנה כבר העיר הרב מהרש"ל ז"ל שם שנפלו בה טעויות והגיה שם מה שהגיה והקורא יראה כמה מן הלחץ והרחק יש בהגהותיו. ואין ספק אצלי שאלמלי ראה את הצואה הזאת היה חוזר בו. ואני אניה את המצבה בדרך כזה. והוא כפי מה שנתבאר לנו נולד ה"ר יהודה בשנת ל' ליצירה ויצא מאשכנז בן י"ג שנה (פיסקא ב') ובא לטולמלה בפעם הראשון בשנת מ"ה ולפי זה יש להגיה בשורה ה' של המצבה הנ"ל „הנולד באשכנז יום שלישי (במקום יום ששי) לעת ערב בט' באב כי הקביעות בשנת ל' היא הש"ג⁴) ובשורה ו' מהמצבה „ויצא משם יום ראשון כ"ב בתמוז באני שמ"ג" (שנת מ"ג תחת שימצא או שמצא שאין לו מובן כלל) וכן היה ג"כ הקביעות בשנה זו זח"ג וכ"ב בתמוז חל ביום ראשון. ובשורה ו' מהמצבה „ובא אל טולמלה ששי (במקום שלישי) ביום הלל ב"ח אייר". וזה מסכים עם הקביעות בשנה זאת ג' ב' ה' והיה א' ד"ח אייר ביום ו' וג"כ

² כן הוא בהכ"י. וסיבת הדבר הוא מפני שהסופר חפץ לכתוב „המושל" וטעה וכתב במקום המ' הא' וניכר מתוכו שהסופר רצה לפסול את האלף ע"י קיום. והעירותי על זאת כדי להוציא טלב הקורא שהיה איזה פרט אשר נשמט.

³ עי' הקדמת הצידה לדרך ספר יסוד עולם שער רביעי פי"ה, יוחסין, שלשלת הקבלה, צמח דוד במקומם גבי הרא"ש. והגהות הרב רש"ל ז"ל לספר אבני זכרון דף ט' ודף ע"ט ובחלק ו' מספר קורות היהודים להרב מהרצ"ה נרצץ נרו דף קנ"א וקנ"ד והרב מהר"ד קאסעל נרו בהקדמתו להשאלות ותשובות של ר' יהודה.

⁴ בסימני הקביעות נשתמשתי בהלוחות להרב מהרצ"מ פינוליש הנספחים בסוף ספרו דרכה של תורה.

מסכים עם דברי הצואה (פיסקא ד') וקאי הכל על ביאת ה"ר יהודה לספרד בפעם הראשונה ואין לו עסק כלל עם הרא"ש ונתחלף להסופר ששי בשלישי ולהפך. ובשורה י"ד שם יש להגיה „ויהוק ב"ך שנים בישיבת אבותיו" במקום בא"ך שאינו גיל וג"כ אין לו שום כונה, זה הוא מה שנראה לפע"ד בענין זה. והנה ימצאו עוד כמה דברים בהצואה הזאת אשר ראוי לדבר עליהם בפרוטרוש כגון מענין ההספקה של הקהילות בימים הקדמונים להרב שלהם ומהחששות בלבו של הרב בלקיחת ההספקה וכדומה כמה ענינים הנוגעים להחיים וההרגשות של ישראל קדושים בני קדושים בהימים הקדמונים. אבל הנחתי כל זאת להחכמים העוסקים בהדברים האלה בפרטות וכחם יפה לרון על כל זה בדיון אמת לאמיתה של התולדה. ובכלל אומר כי לא נכנסתי לדבר זה שהוא חוץ מגדר למודי רק יען כי חסתי על הכ"י הזה שיש בו כמה מילי מעליותא וכבר השתוקקו חכמי ישראל להנות לאורו זה רבות בשנים (עיין מהר"ד קאססעל נרו בהקדמתו לזכרון יהודה) וע"כ אמרתי למה תהא תורה מונחת בקרן זויות וקמתי והעתקתי הכ"י ונתתי עליו איזה הערות והרי הוא כעת לפני כל כאן דעסקין באורייתא והם יוכלו עתה לדרוש את דברי הצואה בכל פנים שהבקורת הנאמנה משתמשת בהם.

עוד עלי להעיר כי הנקודות המפסיקות אנכי הוספתן ואינם בתוך הכ"י ולא עשיתי זאת רק להקל עלי ההשקפה בתוך הרברים. ואקוה כי גם להקורא הנכבד לא יזיקו אם לא יועילו ועמו הסליחה.

164a ב.ה.

צואה מחסיד אחד מוסר לבניו.

וצוה אותם לשמור דרך האל ארוניו. לא מפני שאינם טובים כבני זמנם. אלא כדי להנהיגם ברכי הקדמונים. והם הנקראים רעים כשהם אוחזים מעשה אבותיהם בידיהם. ועל זה אמרתי טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת. כי אז תהיה ללבבות נקשרת. ואז למוכחים ינעם. ביודעים כי שמעם ינצרוה כאישון עינם. כאמור מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון (משלי כ"ח כ"ג) ואפתח בקול תודה!) וזאת ליהודה בתחילה. לצור נורא עלילה. אשר לו התפארת והגדולה. ומרום על כל ברכה ותהלה. אשר בטרם הוציאני. לשובה זכרני. בהיות אמי מורתי הרה ממני אמרו לה בחלום שתלד בן. ואם היתה רוצה שיהי חכם או עשיר. והשיבה שהיתה רוצה שיהיה חכם ואם לפי האמת החלומות שוא ידברו. כי לא למדתי חכמה לפי ההטעאה. קצתו נתקיים שמדמין העולם שאני יודע ספר. ונותן אמרי שפר. גם עושר נתן לי האל ית' יותר מבן גילי. במה שמטריפני בית כור לחם חקי. שמח בחלקי. ויהי בהיותי כבן שלשה חדשים בעיני חליתי. וממנו ככתחילה לא נתרפאתי. ואני כבן שלש שנים השתדלה אשה אחת לרפאני. והוסיפה על עורוני. עד אשר עמרתי שנה אחת כלוא בבית. לפי שלא ראיתי הדרך אשר הייתי הולך. עד שבאת יהודית אחת יודעת ברפואת העינים. והשתדלה כשני חדשים ומתה. ואלו חיות עוד חדש אחר אפשר שהייתי רואה ככתחילה. ואלמלא השני חדשים 164^b שהשתדלה עמי אולי לא הייתי רואה מאז מאורות מימי. ברוך השם שהפליא עמי חסדו ופתח לי מאורות לראות בעין מעשה ידיו. ומאז למדתי המסכתות שהיה מגיד אאז"ל בישיבה. כפי השגתי בלבד לא בקושיא ותשובה. ואני כבן ש"ב²) שנים מארץ נזירה הוציאני. ולטליטלה גבר מלטלני ומשנות למוד אשכנז יצאתי. ולשנות צרפת לא באתי. כי הגלות מבלבל הרעת וגם לא היה לי כתב ולא לשון ללמוד בכתב ספריהם. ולהבין לשון מליצותיהם. וגם לא יכולתי

(1) אולי היא ככאן ההתחלה של הצואה ועיין בהקדמה.

(2) ע' בהקדמה בהערה א' שם ששיערתני שצ"ל שלשה עשר שנים.

לשרוח ימים ולילות, מחולשת העינים כי הם אפילות, ולכן לא יכולתי לכתוב ספרים. ולא לחבר חבורים, ובהיותי בן כ"ח³) שנה שלחני א"א ז"ל לעיר מוליטלה לתור שם מקום וכן עשיתי, ושלחו קהל מוליטלה בשבילו ולא הניחוהו קהל מוליטלה לצאת מביניהם, ושלחו אחריו שלווחיהם, ובהורתי ארבו עלי גוים עריצים לקחת נפשי זממו, ונגער מהם כל אשר זממו, ואלהי אבי היה עמדי, ומלאכיו חנו סביבי ושבתו בשלום אל בית אבי, אחרי כן כ"ג שנים נפטר א"א ז"ל, גם כי היו בעיר גדולים וחכמים ממני, הטה אלי השי"ת חן וחסד בעיני אנשי העיר ועל כסא א"א ז"ל הושיבוני, ואני ללכת באלה לא נסיתי, גם לא עמדה לי חכמתי, ואני גר ותושב, למאומה נחשב, נמשל כבהמה, ולדעת חכמה לא הגיע שכלי, ולא מצאתי און לי, ויהי היום ואני יושב ודומם, ולבי בקרבי אשתומם, ובידי ספר כתובים, ואמר אך יעלה גדולי, ואחשבהו לסימן לי 165^a ואפתה ועלה בידי הפסוק הזה ויאמר נתן אל דוד כל אשר בלבבך עשה כי האלהים עמך (דה"א י"ז ב') וכאשר הפסוק הזה נזומן לי שמחתי, ואמרתו אעפ"י שאין נחש יש סימן, ובזכות הרחמן האל הנאמן עברתי בטוב כל עיני, ועד הנה עזרני י"י, גם הפצי בבנים אינו מאהבתי להם, ולא להתכבד בהם, רק להתקיים המצוה אשר נצטוינו בה, ולהיות לי זרע ממלא מקום אבותי בתורה ובמצות, ועל זה היתה תפילתי רוב הימים על קברי הצדיקים התמימים, וה' ברחמו נתן לי חמשה בנים, וחשבתי עצמי בהם בן איש חי, בתוך עמי ואחי, ובעונתי נלכד האחד הבריה התיכון⁴), אשר חשבתי שהבית עליו נכון, ועבר תגור ועשן ולפיד אש בין בתרי ונתחי, והעמיד בקרבי איש חי, ומעיד אני עלי שמים וארץ שחייב אני לאל בזה וכפלים, וידעתי כי צדקו משפטיו, ואמונה עיני, ויסוד יסרני, ולמות לא נתנני, וזאת נחמתי בידעי כי לא נענש בעונו בידי שמים, וימיו אשר היו מעלים עסק בדת קדומת יומים, ובהגיע תור זמני, אלקה ואראנו בית אל אמצאנו, ובטוח אני ברחמי שמים שיתן לי תמורתו, וששון לבי יחדש, והיה הוא ותמורתו יהיה קודש, ובשביל חולשת עיני, עזבוני אבי ואמי לעשות כל הישר בעיני, ולא יסרוני, גם לא הוכיחוני, ועל כן להוכיח אחרים לא הורגלתי, כי לא למדוני, ואפי' לבני לא אדע להוכיח, ואם לא יוכיחו עצמם, ממני אין להם מוכיח, גם אין לי פנים להוכיחם בפה פן אלבין פניהם, ואם רע עלי רוע מעשיהם, ואין לי שמחה בעולם כמו פעולתם הטובה, ולא יגון ואנחה כמו ברוע מעללם, ושנאתי את החיים כמו שראיתי שאינם 165^b הולכים בדרכי אבותם, בשבתם בקומם והליכתם.

ועתה מלאני לבי לכתוב להם זאת האגרת תוכחת מוסר מגדת, ומצוה אני עליהם לקרותה בכונה פעם אחת בחורש, ולב טהור ורוח נכון בקרבם יחדש, כי תהיה להם למוכרת, ביני וביניהם למשמרת, אולי ישוּבו וישמעו בקולי, ואחיש המפלט להם: ועתה התיצבו ואשפטה אתכם מדוע לא תלכו בדרך אבותיכם, ולא תהיה יראת השם תמיד לעיניכם, ובתורתו לא תהגו תמיד כל ימיכם ולילותיכם, ואינכם משכימים, ומעריבים לבית תפילותיכם, ולפנים הוא כל למודכם, ובמשא מתן בהלכה אתם כאלמים, לא תפתחו שפתותיכם, ואתם מתחברים עם מי שאינם הגונים לכם להתחבר עמם, כי מן הראוי הוא שלא דרכיהם דרכיכם, גם אינכם מכבדים אמכם ואביכם, כי לא תבושו מעצמיכם, בעשותכם (זה) ממותיהם (וצ"י)⁵) ושאר צרכיהם, הלא ידעתם כי לכבוד המקום הוקש כבודם, כי שלשה שותפים יש באדם, ומה יש (לאדם) לאב לעשות לבנים ולא עשיתי לכם, בכל עת וזמן מוזמן

³) אולי צ"ל ל"ה ועי' בהקדמה.

⁴) ע' אבני זכרון מצבה ד' ואם הוא ר' חיים זה הנזכר שם א"כ היה ר' יהודה בן ס"ה כשהוליד אותו וגם הוליד בנים אחרי כן עוד לפי המשמעות של הבריה התיכון שהוא האמצעי שבבניו ואולי הוא לאו דוקא וצ"ע.

⁵) ט"ס וכן הכנסתי כל כיוצא בזה בסוגרים.

מאכלכם ומשתיכם, וכל צורכיכם, וספרים רבים יש לכם וכל מחשבותי עליכם, לתקן עצמיכם, ולהשאיר אחרי ברכה לכם, ואם התורה לאוכלי המן נתנה הלא כמותם (בי) כמותכם, ואם בשביל נשים הלא אתם נשואים ממשפחהכם, אשר לא יבקשו גדולות מכם, ואדרבה (ואדרבה?) להחזיק אתכם בלמוד יהויוק יודיכם, ומה תעשו ליום פקודה, בתתכם חשבון על כל מדה, ומה תשיבו על תוכחת לפני בוחן 166^a כליותיכם, יום למשפט יעמידכם, ועל כל מעשיכם, אל בני עשו למען כבוד השם יתברך ולמען כבוד אבותיכם, והשיבו דרכיכם ומעלליכם, ושמעו אל יהודה אביכם, ועשו עיקר, תורתכם, וזכרו בוראכם, בימי בחורותיכם, בעודכם בכחכם, וקבלו עול התורה עליכם, ולא תמוש מפיהם, ויהיו לשם שמים כל מעשיכם, ושם אשר הורישו לכם אבותיכם החזיקו בו והנחילוהו לבניכם.

ועתה בני שמעו לי ואשרי דרכי ישמורו, לכו בני שמעו לי (ואשרי דרכי) יראת ד' אלמדכם, הבישו אל צור הוצבתם ואל מקבת בור נוקרתם, ולמה לזה העולם הובאתם, לא לאכול ולשתות וללבוש שש ורקמה, רק לעבודת האל תולה ארץ על בלימה, ולפי שהיבה חכמתו שלא יקיים הגוף בלי אכילה ושתייה, ובבלתי כמות לכמות הגויה, נתן רשות לאדם לאכול ולשתות וללבוש לקיים הגוף, ולהיות חבור לנשמה לקיים מצות האל כל ימי חבורם, והאכילה לאדם כשמן לנר, אם ירבה יאיר ואם ימעש יכבה, ויותר מהרה יכבה ברוב מבמעט, וע"כ יש לכם להשמר ולהזהר מאכילה גסה, ויותר עונש לאדם ההורג עצמו מהורג את אחרים, ואכילה גסה קשה לגוף כחרבות מלכד שמונעתו לעסוק בתורת האל ויראתו, תמיד יהיה יראת השם על פניכם, ופסוק זה הרגילו לומר תמיד בכונה ולא ימיש מפיהם שויתי יי' לנגדי תמיד (בכל דבר המביא לי) ⁶ כי מימיני בל אמוט, (תהלים י"ח ח'), ותהיו ערומים לחשוב תמיד בכל דבר המביא לידי יראת שמים ולא תניחוה בשביל אדם המלעיג 166^b עליכם, ולא בשביל דבר אחר; הוה זהירין לעסוק בתורה בקבע ותשא ותתנו בה והשתדלו להגיד הלכה בכל יום לאחרים ובה תצטרכו לדקדק בה, וגם במוציאכם אותה בפה לאחרים תקבע בלבבכם, ותחזרו תמיד מלמעלה, ואם תוכלו מראש המסכתא, ורו"ל דרשו עובד אלים אשר לא עבדו אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה מאה ואחד, וע"כ כל הלכה תקראו מאה פעמים ⁷ וגם תקבעו שעות ללמוד הלכה מפוסקים בכל יום, וגם תשתדלו ללמוד מסכתא עם פי' רש"י, סוף דבר יש לכם לחשוב שאתם שכירי יום לעשות עבודת השי"ת כמו שאמרו בעירובין אנן אנרי דיומא אנן ⁸ לא כל שכן אתם שכל מה שיש לכם הוא מהקהל ומן ההקדש והוא נתון לכם בשביל למודכם שאתם באמת שכירי יום ויש לכם לעשות מלאכתכם באמונה ונאמן הוא בעל מלאכתכם שישלם לכם פעולתכם, גם הנה שכרו אתכם, כי הקדימו לכם, ואל תחשבו בלבבכם, כי התורה ירושה היא לכם מאבותיכם, ושאינכם צריכים למרוח בה, כי אין הרבר כן ואם לא תמרחו בה לא תזכו בה, ועונש שלכם גדול משל אחרים, כי תעזבו אומנות אבותיכם, גרסינן במסכת נדרים מפני מה אין תלמידי חכמים מצואין לצאת מהם ת"ח אמר רב יוסף כדי שלא יאמרו ירושה הוא לכם מאבותיכם רב ששת אמר משום דקרו לאינשי חמרי רב אמר כדי שלא יתגברו על הצבור רבינא אמר מפני שאין מברכין על התורה (תחילה) ⁹ 167^a ואתם הזהרו מכל אלו הדברים, גם תקבעו עתים ללמוד הפסוק בדקדוק ופירוש, ולפי שבקמנותי לא למדתי אותו כי לא הורגלו ללמודו באשכנז לא יכולתי ללמודו בכאן, גם על הפרשה תקראו בכל שבוע פירוש רש"י ופירושים אחרים, גם תרגילו עצמיכם בדרשים ומדרשים, ובה יגדל

⁶ נשתרבה מהשורה שלאחריו ע"י ט"ס.

⁷ עי' חגיגה ט' ב' ונראה שיש להוסיף פה מלת ואחד.

⁸ עירובין ס"ה ע"א ואין הם' ד"ס לפני.

⁹ נדרים פ"א ע"א ועי' על השינויים שם.

שכרכם כאשר תדרשו ברבים ותשיבון מעון, ורז"ל אמרו האי מאן דבעי למיהוי חסידא יקיים מלי דאבות וכו', ואני כשעשיתי הוידוי שלי והנהגתי עצמי לקרוא ממנו פרק בכל יום כן תעשו גם אתם על שלחנכם קודם ברכת מזון תקראו ממנה פרק אחד בכל יום עד שתדעו המסכת על פה¹⁰). ודבר זה ירגילכם וימשכם להיות חסידים, וגם תאמרו בכל יום דברי תורה על השולחן וכאלו תאכלו משולחנו של מקום, וגם תרגילו עצמיכם ללמוד בספר חובות הלבבות ובספר הישר ובאגרת תשובה לר' יונה ז"ל וכיוצא בהם, ושימו לבבכם לאשר תקראו בהם שתהיה הקריאה על מנת לעשות, ותהיה בכונת הלב, והשמיעו לאזניכם מה שאתם מוציאים מפיהם, ותקחו ק"ו בעצמיכם אם היה לכם לרבר לפני מלך בשר ודם אך הייתם מפנים לבבכם מכל המחשבות וכל כוונתכם לדעת¹¹) ולא תחשבו זולתי בדבר ההוא ועל אהת כמה וכמה לפני מלך מלכי המלכים י"ת וי"ת שמו ותחפלו עם הציבור במקום שהם מתפללים במקום שהציבור שם, והזהרו שם, ותעשו כמו שאתם עושים שאחר ההלכה אתם יוצאים מיד ואינכם מתפללים במקום שהציבור שם, והזהרו שלא תדברו מברוך שאמר עד שתסיימו התפילה ב¹⁶⁷, ולא בחזרת ש"צ התפילה, ואם אין עשרה ששומעים תפילה היא הורה שלא כדן, והזהרו שתהיו לעולם מהם, והרגילו עצמיכם להתפלל להוציא הרבים, ותהיה התפילה בנחת ובוה תתעורר הכונה ותהיה מקובלת, והזהרו מאד שלא תהיו מר' כנות שאין ראות פני שכינה, והם: כת שקרים, ולא ימצא בכם דבר שקר וכזב, אבל האמת והאמונה יהיו אזור חלציכם; איש היה במשפחתנו והר' אליקים שמו, והיה בבית השר שלו, וכל אשר היה לו היה בידו, והיה משתבח בו לעמו שלא יוציא שקר מפיו לעולם, לא לתועלת, ולא ללא תועלת, ואמרו שהיה איש אחד רשע שלא הניח עבירה שלא עבר וחילה חכם אחד שיוורו דרך תשובה בדרך קל, אמר לו שמור עצרך מלשקר, יצא שמח וטוב לב, כמדומה לו שהתיר לו ללכת בשרירות לבו כבתחילה, מלך בלבו לגנוב כמו שהורגל, אמר בלבו מי שישאלני אנה אתה הולך, אם אומר לגנוב האמת אתפש, ואם אישקר אעבור על צווי החכם, ועל זה הדרך כל העבירות, ושב בתשובה שלימה; וכת ליצם, ואתם אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם, ופן תאכל אש רוחכם, ומכל התול ושחוק שמרו נפשיכם, ואסור למלאות לאדם שחוק פיו בעוה"ו, גם שחוק למעות אל תשחקו, כי גם הוא ענין של גולנים; כת הנפים, והזהרו שלא תחניפו לשום אדם, ולא תשא פניו בדין; כת מספרי לשון הרע, והזהרו ממנו מאד כי הוא מביא לכמה עבירות, רוב בני אדם נכשלים בו, ואמרו רז"ל במס' בתרא רוב בגזל ומיעוט בעריות והכל בלשון הרע, והעמידו אותו באבק לשון הרע¹²), ואמרו ב¹⁶⁸ רז"ל אל יספר אדם בטובתו של חבירו שמתוך כך בא לידי גנותו¹³) וכל ביוצא בזה לא מצאתי לגוף טוב משתיקה, ולעולם יחשוב אדם עצמו קודם שיזכר אם יהיה בו תועלת יזכר, ואם לא לא יזכר, כ"ש אם יהיה בו הפסד, והווי זהירין מן הגאווה כי תועבת י"י כל גבה לב, והוא מלבשו של הקב"ה, ודישתמש בתגא חלף, ואמר חכם אחד איך יתגאה אדם והוא עבר דרך השתן ב' פעמים, ותתדבקו בענוה שהיא המדה הטובה שבמדות, ובה נשתבח משה רבינו ע"ה שנא' והאיש משה עניו מאד, ורז"ל אמרו מאד מאד הוי שפל רוח, ואמרו רז"ל מה שעשתה חכמה עטרה לראשו עשתה ענוה עקב לראשו¹⁴) והווי זהירין לכבד כל אדם ובוה תהיו מכובדים שני' כי מכבדי אכבד (ש"א ב' ל'), ושאלו לחכם ראינך תמיד מכבד לכל אדם, והשיב לא ראיתי מה

¹⁰ לא ידעתי ענין הוידוי והמסכת ואולי איזה קיטעא כאן.

¹¹ צ"ל לדעת.

¹² ב"ב קס"ה ע"א.

¹³ ע' ערכין ט"ז ע"א.

¹⁴ ע' ירושלמי שבת ג' ע"ג ובשה"ש רבה ובתנחומא פ' בראשית וצ"ל כאן ליגלה.

שלא הכרתי לו מעלה עלי, ובשביל זה כבדתי. אם היה זקן אמרתי זה עשה יותר טובות ממני. אם היה עשיר אמרתי זה עשה יותר צדקות ממני. אם היה בחור אמרתי חמאתי יותר ממנו. אם היה עני אמרתי זה סבל יסורין. אם היה חכם ממני כבדתי בשביל חכמתו. אם לא היה חכם ממני אמרתי עונשו מועט משלי. שמעוה ודעו לכם: והוּו זהירין לאהוב ולכבד המוכיח אתכם. והכי גרסין בערכין פרק יש 168^b בערכין אמר ר' יוחנן מעיד אני עלי שמים וארץ שהרבה פעמים לקה על ידי עקיבה ע"י שהייתי קובל עליו לפני רבן גמליאל וכ"ש שהוסיף אהבה לקיים מה שנאמר הוכח לחכם ויאהב¹⁵ ואמר החכם אהוב את המוכיחך ושנא המושבחך כי המוכיחך יועילך והמושבחך יזיקך. ותחשבו כי האדם גר בארץ ימים ספורים. לא ידע מנינים. ומתי יהיה מוזמן לפי מלך מלכי המלכים ליתן דין וחשבון מכל אשר עשה. וכל אשר ימצא בכחו יעשה. ולא תהיה בעיניו שום מצוה קטנה כי אין קץ למתן שכרה. ולעולם הבא כשהשם ית' משלם שכר לצדיקים. שואל הצדיק למה נותנין לי שכרי כל כך. ואומרים לו על שעשית מצוה פלונית ביום פלוני. והוא נאנח ואומר על דבר קטון כזה נותנין לי כל כך שכר. אוי לימים שאבדתי שלא עסקתי במצות. וע"כ החכם יוהר שלא יאבד שעה משעותיו רק ישתדל במצוות ויחשוב תמיד ביראת ה' ובעבודתו.

(המשך יבא).

תשובות גאוני מזרח ומערב

ע"פ כתבי יד עם הערות מאת הר"ר יואל הכהן מיל לער.

(המשך).

קלה. ⁽⁸⁾ עור שאלת ופרש לנו אדוננו גאון בשאלה הראשונה הקרקעות שירשו מאמם מפני שלא באו לידה בחיי בעלה ולא באו לירו בחיי אשתו אם יש בה ראוי ומוחזק אם לאו. תשובה כך ראינו שכל אלו הקרקעות מוחזקין הן לאשה משעה שמתו קרובה וירשה ⁽²⁾ בעלה אחרי מותה ואם יש לו בן בכור נוטל בהם פי שנים כי כל קרקע משעה שמת המוריש ה"ו מוחזק לירש אע"פ שלא בא לירו דתנן ⁽³⁾ בנות צלפחד נטלו ג' חלקים בתחלה חלק אביהם שהיה מיוצאי מצרים וחלקו עם אחיו בנכסי חפר ושהיה בכור ונטל ב' חלקים ⁽⁴⁾ ואמאי ראוי הוא ואין הבכור נוטל בראוי כבמוחזק ומסקינן בה א' רבה א"י מוחזקת היא שנא ונתתי אותה לכם מורשה ירושה היא לכם מאבותיכם ומותבינן א"י חדקא שמעון השקמוני היה לו חבר מתלמידי ר' עקיבא וכך אמר שמעון השקמוני יודע היה משה רבינו שבנות צלפחד יורשות הן אבל לא היה יודע אם נוטלות חלק בכורה אם לאו ואי ס"ד ארץ ישראל מוחזקת היא מאי קא מספקי ליה ומפרקינן הא גופא קא מספא ליה ונתתי אותה לכם מורשה אני ה' ירושה היא לכם מאבותיכם פ"י ונמצא מוחזקת או דלמא מורישין ואין יורשין גמרינן דקרקע שנופל בירושה מוחזק הוא אע"פ שלא בא ליד הירושה ולא ליר המוריש.

⁽¹⁵⁾ ערכין ט"ז ע"ב וכהג"א שם.

קלה. ⁽⁸⁾ ברשימת השאלות כתוב בראש השתי התשו' הזאת ושלאחריה, ואלו ב' שאלות מחוברות למעלה מהם. והנה התשו' הובאת בשם תשו' הגאונים בב"י לחו"ם סי' רע"ח וענין השאלה שמת המוריש ואח"כ האשה היורשת ואח"כ בעלה והנכסים לא באו עוד לא לידה ולא לירי בעלה ופסק הג' דהאי מוחזק הווי ועיי' בש"ץ דף ס"ו ע"א סי' י' ובתה"ג ד' מנטובה סי' צ"ו ובה"ג אשרי כתובות פ"ד סי' ט'. ⁽²⁾ כ"כ בב"י שם ובכ"י בטעות, וירושי בעלה. ⁽³⁾ ב"ב קט"ו: במשנה וע' שם בחידושי הרמב"ן. ⁽⁴⁾ שם ק"ט.

קלו. ^אועוד שאלת שהבן הקטן לא היה מצוי במיתת אמו ושמע שצותה אמו ואמרה שזה הערי כלו לבני ונתן אותו במתנה לבנו כמו שבא הקטן ותבע אותו ^בהשביעה אותי בינה לבני שלא אתן לך ממנו שזה פרוטה הקטן ואמר מה פשעי ומה חטאתי שלא ירשתי מאבי ומאמי לא בנד ולא דבר בעולם אלא ישביעו אותך אלו הייתי יודע שזהו הרבר כך לא הייתי עובר על דבריהם ולא היה אבי אלא אוהב אותי ולמדני תורה והייתי קרוב אליו בכל דבר ומען הגדול ואמר שצוה אותי אבי ואמו שאין לך דבר ואלו היינו יודעין שאנו חוזרין למקומנו לתלמסאן לא הייתי אלא שואל ממנו שיתן לי התצרות והשדות ולולא שהערי יודעין הכל כי לא הייתי נותן לך דבר וכמו שראה הקטן ^גישבע שבועה המורה שלא יניח חלקו בו נכנסו ועשו פשרה ביניהם ואמרו נתן אתה לאחך כל הממון שהורית שנתן אותו לך אחר שתחשוב כל מה ששלחת אליו ותקח השיראין של אמך מן הערי בעצמו ותפשו בקנין על ככה על מנת שיקח זה פ' דינרין ויקח הקטן השיראין ואם ישברו השיראין או ילכו יתפש זה הקטן הוזהובים ותפש הקטן ונתן הקטן הוזהובים לערב והעיד עליו שאם לא יתן לו השיראין יחזיר לו הוזהובים והתרו בו פעם ושתיים על מנת כן עשו הפשרה והניח השבועה שהיה חושד אותו בעדי שהניחה אמו בממון גדול שהם חשובי מקומם ואמר הגדול לערב עשה לבני מה שירצה ותקח השיראין בעצמו ממנו והלכו שניהם למדהי תבע הערב בן שמעון וא' לו לא אתן לך שהם שלי אמר לו זה החזיר לי הוזהובים שנתתי לך שעל מנת כן נכנסת אערבות שתתן לי השיראין ותתן לו פ' דינרין או אשביע אותו על סכום הכל וכבר הורה הגדול יותר ממשקל השיראין נחלקו בדבר זה שני תלמידים הא' אומר ישבע ויתן משקלם והשני אומר לפי התנוי במעשה בצירן ^דוכל מקום ששנה רשב"ג במשנתניו הלכה כמותו חוץ מערב וצירן וראה אחרונה ללמדנו אדוננו נידון שורת הדין. תשובה כך ראינו אם כן היה הרבר כמו שפירשן בשאלה זו כיון שפירשו הרברים שאם ישברו השירים או ילכו יתפש זה הקטן הוזהובים הרי נודע כי כן היה התנאי והשירים בעינם דוקא ולא משום הרוחא הוון שיש לומר הרי דמי השירים במקום השירים אלא נמצא ודאי כמעשה בצירן שהלכה כדבר חכמים ולא כדברי רשב"ג דתנן ^המעשה בצירן בא' שאמר לאשת הרי גיטך על מנת שתתן לי אצטלית ואבדה אצטלית ואמרו חכמים תתן לו או דמיה ואמרו עליה מאן תנא דקתני מעשה חסורא מחסרא והכי קתני אם אמר לר ע"מ שתתני לי אצטלית קאמר רשב"ג ^ודת"ר תתן לו את דמיה ואמנו רשב"ג מעשה נמי בצירן ^זעל מנת שיחזירו את השירים ההם לזה ויתש פ' זהובים לזה השירים בעצמם ואם לא יתן השירים יחזיר הוזהובים ופורך עוד שאם ישברו השירים או ילכו יתפש זה הקטן הוזהובים היה סתמא של דבת כי השירים דוקא כמשפט האצטלית כי זה היתה אצטליתו ולא התנה אצטלית א סתם ואף זה התנה השירים של אמו ולא התנה שירים סתם ולא דמו להא גברא דאמר ליה לאריסיה כולי עלמא דלו תלת דלואתא ואכלי רבעא את דלי ארבעא ואכול תילתא לסוף אתא מטרא דאמרי א"ר יוסף הא ^חדלאי רבה אמר הא ל אצטריכא והוינן בה לומי ר' יוסף אמר כרבנן ^טורבא דאמר כרשב"ג וגמרינן ותסברא הא ק"ל הלכתא כוותיה דרבה ובהא לית הלכת' כרשב"ג ומסקי לעולם רבנן ור' יוסף כרבנן ורב' אמר אנא דאמרי אפי' כרבנן ע"כ לא קאמרו רבנן התם

קלו. ^אע' סי' קל"ה בראש ההערי. ^באולי צ"ל אמר הגדול אמי השביעה אותי וכי קבל הקטן ואמר מה פשעי וכי. ^גצ"ל נשבע. ^דגיטין ע"ה. ^השם ע"ד. ^וצ"ל איצטלית דוקא קאמר לה רשב"ג אומר תתן לו את דמיה וכ"א בש"ס. ^זאולי צ"ל והכי נמי אמר ע"מ שיחזירו את השירים ההם לזה ויתנו פ' זהוב' לזה כוונתו השירים בעצמם וכי. ^חצ"ל הא לא דלאי וכ"א בש"ס ובריוף אית' לסוף אתא מטרא ולא דלה א"ר יוסף וכי. ^טצ"ל ורבה.

אלא דלצערע קא מכוין אבל הכא משום הרויחא הוא והא לא איצטרך שהרי ידוע
הדבר דמדלא דליא . . . רביעית לאו מידעם בעיניה אהני אלא משום הרויחא
הוא דקא מתני אבל שירים של כאן כאיצטלתו דמי ודוקא קאמר וכ"ש שהרי פורש
דבעצמו פורש שאם ישברו . . . (ס') שמונים דינרין וכך ראוי לעשות.

קלז. (ס') וששאלתם המחלק נכסיו ע"פ ונתן מתנה לאשתו גובה כתובתה או
לא וע"פ ששתקה כיון דלא קבלה בקנין גובה כתובתה או לא. תשובה כך ראינו
שאין לה אלא מה שנתן לה ואבדה כתובתה ואע"פ על הא מתני משום דכתב
לאשתו כל שהוא אבדה כתובתה אמר רב במזכה להן על ידה ושמואל אמר
במחלק לפניה והיא שותקת ור' יוסי בר חנינא אמר באומר לה מלי קרקע זה
בכתובתך ומקולי כתובה שנו ואמרינן תנן רבי אומר אם קבלה עליה וע"פ שלא
כתב לה אבדה כתובתה מכלל דתיק סבר כתיבה וקבלה בעינן וכי תימא כולה
של ר' יוסי היא והתניא אמר רבי יהודה ב"ר אשי שותקה שם וקבלה עליה אבל
היתה שם ולא קבלה עליה קבלה עליה ולא היתה שם לא אבדה כתובתה תיבתא
דכולהו תיבתא אפי' הכי לית ליה קא אמרינן אמר ליה רבא לר' נחמן הא רב הא
שמואל הא ר' יוסי בר חנינא מר כמאן סבירה ליה אמר ליה שאני אומר כיון
שעשאה שותף בין הבנים אבדה כתובתה. איתמר נמי א"ר יוסף בר מניומי א"ר
נחמן כיון שעשאה שותף בין הבנים איבדה כתובתה והכא אי אפשר למוקמה
בהיתה שם וקבלה עליה דאי היתה שם וקבלה עליה צריכה למימר.

קלח. שאלה זו נשאלה מר רב שרירא ומר רב האי בנו גאונים נ"ע. ראובן
נשא אשה וילדה לו בנים ובנות והשיא בניו ובנותיו בחייו והיו בניו מכבדין אותו
כשראה כן לא הוצרך עמם לכלום עזב ממונו וכל מה שבירדו להם בחייו עד יום
מותו ונשארו אמם ונהגו עוד בה מנהג אביהם כשראתה עוד האם שבניה מיקרין
אותה ואינה נצרכת עמם לכלום נתנה להם מן עדי שהיה בידה לכל אחד מהם
שעלה על לבה ויש מהם מי שנתנה לו בחייו בעלה והיו הבנים שותפין . . במה
שהניח להן אביהם אחר מיתת אביהם ואחר שנתנה להם היא אותו עדי כאחד כן
חלקו האחין ממון אביהן והם זנים את אמם ככראשונה עד שמת אחד מהם והניח
ג' בנות ובשעת מותו צוה לבנותיו ולאשתו במה שצוה ולאמו בעשרה זהובים
ונשארה אמו אחרי מותו שנים רבות והיו הבנים מפרנסין אותה כשחלתה צותה
בפני עדים ואמרה הרי נשאר בידי כך וכך ינתן ממני לבתי פלונית כך וכך ולבתי
פלונית כך וכך מהעדי והוציאה אותה לפניהם ולבנות בני המת חמשה דינרין ואין
להם בכל מה שהנחתו בין מטלטלי חוץ מחמשה דינרין אלו והיא פטירתן מכל מה
שהנחתו ומכל מה שראוי לי מן בעלי בין מן נדוניא בין מכתובה ומתנה בין ממקרקעי
בין ממטלטלי הכל נתון לשני בני במתנה וקנה ממנה על כל זאת והיא בכבוד
חולי וכתבו שטר הצואה והמתנה ומתה ועשו בניה כצואתה ולא אמרו להם בנות

'אולי צ"ל שאר ארוסין תלת ודלותא רביעית לאו מידעם וכי. (ס') צ"ל יתפש זה
שמונים.

קלז. (ס') הרמב"ן במלחמות פ"ח דב"ב הביאה שיטה זו בשם תשו' ר' שרירא
ופי' רבינו דהא דא"ר נחמן כיון שעשאה שותף בין הבנים שנתן לה חלק בין הבנים
ולא כ"ח הביאו הרא"ש בב"ב קל"ב. שפי' דצריך שיהיה חלקה שוה לחלק הבנים
ומוקי הגאון הא דר"ג בשותקת ולפי' זה מתאים הרי"ף והכריע פי' זה דאין לוטר דהא דעשאה
שותף מיירי בשקבלה עלה דא"כ מאי למיטר' ומטעם זה דחה הר"ן הביאו הב"י באהע"ז
סי' ק"ו פי' ר"ח. והנה כפסק הגאון בתשו' שלפנינו אית' גם בש"ן דף ס"ה ע"ב סי'
נ' ויוצא מסי' פ"א שם דף ע' ע"ב הוכיח חלק לה קרקע. אכן כבהע"ט אות מתנת
ש"ט הובא תשובה דמתיבת' דצריכה לקבל עלה ובשם ר' קלונימוס מנרבונה מביא
שבדורות הראשונים היה שתיקתה מהני אבל השתא אמרינן מחמת כיוסופא הוא דשתקה.
ועי' בירושלמי פאה סוף פ"ג.

אחיהם המת כלום בכל מה שצותה האם לאחר כמה שנים עמדה אחת מבנות אחיהם המת עליהם ואמרה שאני תובעת אתכם כמה שנתנה להם אמכם ובמה שלקו אחיותיכם ואיני מקבלת מאותה צואה כלום מפני שמתה הזקנה ולא נשבעה על מה שהניח לה בעלה איני מנחת אתכם עד שתשבעו לי על כל מה שנתנה לכם ועל כל מה שהניחה אשול חלקי ממנו אמרו לה דודיה זה שנתנה לנו ולבנותיה שהיה בידה בחייה אין אנו יודעין מהיכן היה בידה אם משל בעלה ואם משל אבותיה מפני שירשה אבותיה ולא היו להם יורשין חוץ ממנו והיו בעלי ממון מחשובי מקומם ועוד כשהיתה קיימת מפני מה לא תבעתה כששמעת בצואתה ואתה ואחיותיך שרויים עמה במקום אחד אלא שהייתם יודעים שיש לה עלינו ועל אביכם הממון של בעלה בין מן נדוניא ובין מן כתובה יותר ממה שהניחה עשר פעמים יבאר לנו ארוננו אם יש לאותה הבת כמה שהניחה אם אביה אצל דודיה כמה שהיה בידה בחייה ואם יתחייב לה שבועה אם לאו. תשובה ⁽⁸⁾ כך נראה לנו הדבר שלו גבו בני האשה הזאת ובנותיה ממקומות אחרים כתובת האם בצוואתה והיא לא נשבעה בחייה בוודאי היה לבת בנה בזאת מענה ולדברי רבותינו שבבבל היה עליהם ⁽⁹⁾ להחזיר דאמרי וכן היתומים מן היתומים לא יפרעו אלא בשבועה ואמרי רב ושמואל דאמרי תרווהו לא שנו אלא שמת מלוה בחיי לזה אבל מת לזה בחיי מלוה כבר נתחייב מלוה לבני לזה שבועה ואין אדם מוריש שבועה לבניו וכיוון שחייבין להחזיר אם יש ספק כמה שלקחו היתה עליהם שבועה ולדברי רבותינו שבארץ ישראל נשבעין שני בניה הנתרים ושתי בנותיו שלא צותה ולא פקדה אותם ולא אמרה להם ולא מצאו בין שטרותיה שכתובתה אשר גבו אותה פרועה היא דאמרי שלחה בימי ר' אלעזר שבועה זו מה טיבה שלח להם יתומים נשבעין שבועת יורשים וגובין והלכה בזאת בנשתם לדין שורא דריינא דעבד כמר עבד דעבד כמר עבד כדקא פסיק ⁽¹⁰⁾ ר' הונה אבל עכשו שלא גבו כלום מחוצה אלא מה שנמלו מתחת ידיה נמלוהו וכבר נודע כי היה ביד האשה ירושה מקרוביה קרובי אביה עושין בזאת כמשנתנו ששנינו וחכמים אומי זה כלל גדול בדין המוציא מחברו עליו הראיה ⁽¹¹⁾ כל מה שהבת הזאת מביאה ראייה כי מחמת כתובה נמלתו האם הנפטרה הרי נפל לשורא דרייני כאשר הזכרנו ורבר זה במה שאינו בעין כתוב בכתובתה כי מה שהוא בעינו כתוב לה הדיא לה לנמלה בלא שבועה דאמרי מטלשלין ואיתנהו בעיניהו בלא שבועה ⁽¹²⁾ כגון שהעידו עדים ואמרו כי כלי פלוני וכלי פלוני נמלה האשה מעובן בעלה בתורת פרעון כתובה בשלא נשבעה ואותם כלים נמלו בניה ובנותיה בצואתה אבל מה שאינו נודע הלבעלה היה או משל קרובי בית אבי נפל לה ובידיה היה ונמלוהו בניה ובנותיה בצואתה אין מוציאין אותו מידיהם אלא ב"ד שואלין את בניה ואת בנותיה מה ואת תרעו מעובן בעלה להשתלם ממנו כתובה ורואין ב"ד מה שהן מודין בו כי לאביהם היה והיא נמלתו לתשלום כתובתה ונפל לירי שורא דרייני אם הדיין החותך ביניהן רואה להשיבין שבועת יורשין ולתתו להם עושה בו כך ואם יראה להחזירו ⁽¹³⁾ לאמצע עושה ובין כך ובין כך יש עליהם שבועה שאין מכירין כי היה בידה ממה שנמלוהו כלום כממון של אביהם ואין יוצאין מדי ⁽¹⁴⁾ שבועה.

קלח. ⁽⁸⁾ מצינו תשו' לר' האי בש"ץ דף ס"ו ע"א סי' נ"ג שב' ושיבות נהגין כר"ג בשבועות מז. דחלוקין וכן שפט ר' משה גאון שם בתשו' דף ס"ג ע"א סי' ל"ו ופירש דר' נחמן חויש לר' אלעזר וחויש לרב ושמואל רבותינו שבבבל ולכן אמר יחלוקו וכ"פ גם הרשב"א בחידושיו לשבועות ולפנינו לא הכריע הג' ואמר שהפסק ביד הדיינין אולי מפני שבמקום שמשם באה השאלה לא היה מנהג ידוע, ועי' ברא"ש שבועות שם מה שהביא בשם ר' האי. ⁽⁹⁾ סובר הגאון דאף אם תפסה לא מהני דנכסים בחוקת יורשים קיימין וכן הביא המרדכי פ' הכותב בשם הבה"ג והגאונים ועי' מרדכי פ' חוקת תשו' מהר"ם. ⁽¹⁰⁾ צ"ל ר' חסא וכ"א בשבועות מ"ח: (ב"ק מ"ו. ⁽¹¹⁾ כתובה נה. ⁽¹²⁾ נ"ל שצ"ל: ואם יראה להחזירו יחזירו ואם רוצה לדין לאמצע עושה וכו'. ⁽¹⁴⁾ תמו התשובות מכ"ו וויען.

קלמ'.⁽⁸⁾ מר' שרירא, וששאלתם מהו שירון אדם שלא מלאו לו ארבעים שנה ומנודה לב"ד הגדול מהו שיעיר. ⁽²⁾תשובה הא מלתא תמא הא ר' אליעזר בן עזריה קם בנשיאות בן י"ח שנה ורבה כל שני חייה מ' שנין מנהון כ"ב יתיב ברישא ⁽³⁾ולענין מנודה אנפי דפסילותא ידועות הן אי לית ביה תרא מנהון וב"ד הגדול נדוהו על דבר שאין בו פסילות כגון דקא משתמיט מלאשתלומי הלואה או מאי דרמי להבין מיקבלי שהדותיה.

קמ. לר' שרירא גאון זצ"ל. ⁽⁸⁾הא דאמור רבנן בימי ר' דוסא בן הרקנים התירו צרת הבת לאחין וכו' ובסופו אמר להו מעיד אני עלי שמים וארץ שעל מדוכה זו ישב חגי הנביא ואמר ג' דברים וכו' מי חיה ר' דוסא כולי האי מתחלת בית שני ועד סופו דהא ר' עקיבה יצא בגלות שני? תשובה הבין חזינא דלא אמר ר' דוסא בן הרקנים אני ראיתי את חגי הנביא מיהו זקן גדול היה והארץ בשנים וכידוע דשיחת כל דור ודור ברירא ומנכרא ונפישו בדור שלישי בתר מאה ומאתן שנין ובתר הכין שמעתתא והלכתא מנקטין ושיחות ומאי דרמו לה משתכח רוביהן ואנחנא בריר לנו טובא מאי דהוי ביומי מררב פלטוי ומר ר' אחא ומר רב מתתיה גאונים נ"ע במאי דבריר לנא מאי דחזיניה וידעינא דוכתיה דחר חר ומושב דיליה והרבה משיחות דלהון ויומא ויומא מן פירוקאי. היכי הוי יתיב ומאי דרש ומאי אתמר במתיבתיה וכן יומיה מפי ממאי דבריר לנא מאי דהוי בשני מר רב איכומאי ומר ר' אברהם נ"ע ואית מדינאי ושמועות דקיימן בליבנא כמאן דחזיניה ושמעניה ואלו הערנו עלינו את השמים ואת הארץ דהבא מר ר' צמח גאון ודרש כן וכן הוה אפשר אף הכין ר' דוסא בן הרקנים אי לא אפשר דחזייה לחגי הנביא כיון דהארץ שנים הוה ירע מן מאי דחליף ביומיה מפי מן מאן דידע מאן דלא חזי ליה הנהו סבי דחזיניהו רבי דוסא ותנו ליה וליכא קושיא בהא מילתא.

קמא. שאלה זו מר' שרירא גאון. ⁽⁸⁾ודשאלתין הא דתנן תפלת הערב אין לה קבע ומפרש בגמ' מאי אין לה קבע אינה קבע כמאן דאמר תפלת ערבית רשות ואית מרבנן מאן דאמר הילכתא כר"ג דאשבתן בספר אחד דהלכה כר' יהושע ובספר אחר כר"ג ואי הלכתא כר' יהושע מה מעם כל קהלות ישראל בכל בתי כנסיות מצלו

קלמ'. ⁽⁸⁾אלה התשו' מסו' זה עד סו' קנ"ב מכ"י פרסה כפי אשר העתיקן משם ה' זלמן כ"ט. ⁽²⁾הגדה בסוטה כ"ב: אמרו תלמיד שלא הגיע להוראה ועד כמה עד ארבעין שנין איני והא רבה אורי בשוין וע'ש תו' ד"ה בשוין וע' שבת נ': דיאשיה החזיר מה שרן עד י"ח שבן י"ח דין. וע' בירושלמי סנהדרין פ"ד ה"ז א"ר אבוהו בשם ר' יוחנן פחות מבן עשרים ושלא הביא ב' שערות כשר בדיני ממונות ולא בדיני נפשות. ⁽²⁾בסנהדרין כ"ו: פסל ר' פפא הני קוברי מת ביו"ט ושמתניהו ואכשריניהו ר' הונא א"ל ר' פפא והא רשעים ניגדו ומתרין מצוה קא עבדי והא שמתניהו סברי כפרה עבדי לן ופי' רשוי שמתניהו על הראשונה וחזרין ועבדין, הרי"ף גירס והא שמתניהו ולא בעו שמתניהו ופי' הני' והא נידה אותם ולא באו לפני חכמים להתנצל בדבר ולומר דלשם מצוה נתכוונו. ואפשר שפירשו השואלים שאולי היה לפנייהם בשם כני' הרי"ף והא לא בעו שמתניהו משום שהם בנדוי ולא שאלו על הנדוי פסול לעדות, על זאת השיב הגאון שאינו כן.

קמ. ⁽⁸⁾התשו' הובאה באיי הים והביא שם פי' המאירי ששכל לפ' כדברי הגאון שקדמו הרבה שמה שאמרו ביבמות ט"ז. הכוונה שהיתה בידו קבלה וודאית ועי' בירושלמי ספ"ק דיבמות וברמב"ם בהקדמתו לפי המשנה שכתב בפשיטות שר' דוסא היה בדור שמעון הצדיק וחי עד ר"ע. ⁽²⁾ור"ע היה בזמן ר' דוס' כדאמר לו אתה הוא עקיבה. (הערת המעתיק).

קמא. ⁽⁸⁾אולי באה השאלה לפני ר' שריר' ור' האי שהובאה במנהיג ה' החול סו' פ"ה בשם ר' האי והנה שיטת ר' האי דהאי דאמר' תפלת ערבית רשות מצוה היא הובאה בשמו גם בחידושי הרשב"א לברכות כ"ז ושם נזכרת גם בשם ר' האי שיטת

תפלת ערבית אילמא מנהג בעלמא הוא כל מילתא דפליגי בה תנאי ופסיקא הלכתא כחד מנהון עבדינן מנהגא כאידך דלית הלכתא כוותיה ואילמי' דלאו בכל פלוגתא עבדינן הכא מ"ט עבדינן במקצת ובמקצת לא ואמור רבנן² תנאי כותיה דר' יהושע בן לוי מפני מה אמרו תפלת השחר עד הצות וכו' ודת"ר חכמים עשו חיזוק וסיוג לדבריהם וכו' ודאמר ר' יוחנן אי זהו בן העולם הבא זה הסומך גאולה של ערבית לתפלה של ערבית ודאמר רבנן יכול יהא כוללן בבת אחת וכו' היכי מפרשינן להו. ת ש ו ב ה. הכין חיונא דאנפי סוגי' דגמי' ואורחא בדפסיקא הלכת' כר' יהושע תפלת ערבית רשות חדא דסתימא מתניתן כר' יהושע דתנן תפלת הערב אין לה קבע ואמרינן עלה מאי אין לה קבע אינה קבע כמאן דאמר רשות ופלוגתא בברייתא היא דאמירה וכיון דרבי סתמה למתני' כדברי דאומר רשות הלכתא כותיה דקים לן סתם במתניתן ומהלוקת בברייתא הלכתא כסתם מתניתן ועוד דרב אמר הלכתא כדברי האומר רשות וקו' לן הלכתא כרב באיסורי ומילי תפלה וכל חובת אדם לבר מן דיני כאיסורא והיתרא דמאן והיכי דפליגא בהו³ רב שמואל הלכה כרב וכל קושיי דאקשיתון אית להו פירוקי אי משום דכל ישראל מצלו בכנישתא תפלת ערבית לא קשיא מי קא אמרינן דמחייבינן בה דמאן דלא עביד מחייב פורענות איכא למימר כרשות היא דנהגו בה ולא חובה דכולי עלמא בין למאן דאמר חובה ובין למאן דאמר רשות מצוה ננהו דמצות תרין אנפי הוא מנהון חובה דמאן דלא עביד לה קאים בעון ומנהון רשות דמאן דעביד לה אית ליה שכר כגון מאן דזהיר למעבר צדקות וגמילות חסדים דאית ליה שכר קמי שמיא וכד מימנע לית עליה עון כמאן דממנע מן התפלה כלה ומן ציצית ומן סוכה אלא מאובד שכר הוא בלחור ובין הא דאיתא רשות ובין הא דאיתא חובה מצוה אינון כדתנן⁴ בק"ש מצותה עם הנץ החמה וההוא מצוה רשות ניהו מאן דקרי לה ההוא כותיקון קיים מצוה ואית ליה שכר ומאן דאחר לה לית עליה עון כמי שלא קרא ש' כל עיקר אלא שאבד אותו שכר ואי הות חובה הוי איכא עליה עון כגון דאמרינן⁵ מצוה על היתומים לפרוע חוב אביהם ואפי' מממוניהון ורשות ניהו ואי עבדין מקיימין מצוה וקונין שכר ואי לא מאבדין שכר ולא קיימין בעון והבין נמי תפלת ערבית לכוליה עלמא מצוה ניהו ודאמר חובה היא הכי אמר דמאן דלא עביד לה קאים בעון ולהכי קרי לה חובה שחייבין עליה עון ומאן דאמר רשות הכי קאמר מצוה שהרשות בה לאדם אי נחא ליה בשכר עביד ליה וקני לה ואם לאו אבד שכר ואין עליו עון ומשום הכי אמרינן אכר⁶ זעירי חברין בבלאי למייד תפלת ערבית רשות כיון שהתיר תגורו לא מטריחין ליה דאלמא כיון דלא שרא המייניה ואסח דעתיה מצלותיה מצוה היא למיקם צלוי ולעולם רשות ואי שרא המייניה לית עליה מצוה ואפי' רשות ואי טרח וקאי מדת חסידות היא כאדם שעומד בחצי הלילה בשירות ותושבחות דמצוה ליכא עליה ומדות חסידות היא וכיון דמצוה ניהו וביותר במה דיתבין בני אדם בכנישתא ושפיר טובא למיעבדא ומאן דלא עביד לה מאבד טובה הרבה נהגו בה ישראל שלא לאבד שכר שיכולין לקנותו וכגון נעילת הסנדל ורחיצה במים חמין לאבל דאיתנון רשות כד מתרעא מילתא פח"ז חובה נתי' רשות ותשמש המטה נפקא הילכתא דאסור ולא רשות אבל נעילת הסנדל ורחיצה רשות ומאן דפריש מיניהו אית ליה שכר דנהוגי ליה

הבה"ג דאי צלי לה חד' זימנ' שויא עליה כחובה וע' בסידור ר"ע ובר"ף. ² ע' ברכות ד' : כ"ז : כ"ז : ול"א. ³ גם הרשב"א גרס בברכות כ"ז : אמר שמואל כדברי האומר חובה ורב אמר וכו' רשות וע' יומא פ"ו. ⁴ ברכות כ"ו. ⁵ נראה שדעת הגאון שהאי מצוה על היתומים לפרוע חובת אביהן בכתובות צ"א : אף ממשון שלא ירשו מאביהן ומתאימה לזה שיטת הרשב"א שהביא הר"ן בפ' מי שהיה נשוי והוא כנגד דעת הראשונים שהביא שם ודעת הר"ף בתשו' הביאה בעל התרומ' שער ס"א ח"א שאין משלמין משלהן ושיטת ר"ח ורש"י בענין כפית יתומים לשלם ממה שירשו עי' בר"ן פ' הכותב וע' שם פ"ו. בתו' ד"ה פריעת וברא"ש. ⁶ כ"ג גם במנהגי ובחידושי הרשב"א לברכות ולפנינו בשבת

כל ישראל שלא לאבד שכר ומאן דלא פריש מנהון לית ליה עון הלכך הדין מנהגא לא מכרע בדברי האומר חובה והא דתניא כר' יהושע בן לוי מפני מה אמרו תפלת הערב אין לה קבע שהרי איברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב קריבין והולכין כל הלילה לא משמעא דתפלת ערבית חובה אלא הכי קאמר דתיקון תפלת ערבית ליהוי רשות הכי תקנה ודר' יהושע בן לוי גופה להדין צד שפי נמיא דעיקר מימריה תפלות כנגד תמידין תקנום וליכא תמידין אלא של שחרית ושל מנחה, ודתי' חכמים עשו חיזוק לדבריהם ואית בה אלא אדם בא מן השדה אם רגיל לקרות, קורא וכו' וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה ואמרינ' מאי שנא הכא דקא לייט תנא איבע' אימ' משום דשכיח' אונס שינה ואיבע' אי' לאפוקי ממאן דאמר תפלת ערבית רשות הא נמי לא מודעא משום דלאו בהדיא אמיר לן אלא מן דיקא דלמטותא קא דיקון אית למימר משום שינה הויתא למימר לאנמורי דתפלת ערבית חובה וכי הא לא מכרע ועוד תמהא היא איתנא קא רמית מי לא ידענין דאית מאן דאמר תפלת ערבית חובה אין וודאי איפסיקו אמוראי בתרא הלכה כמאן דאמר חובה ואי תנאי קמאי קא אמרין הכין בפלוגתיהו קיימין ודא בריתא דר'ג היא ור' יהושע פליג עליה ולא מכרעא ואי משום דסתם תנא הוא ידענין דפלוגתא ניהי ולא ידענין מאן סתמה להא בריתא וודאי כי סתמא ר' למתניתין כדברי האומר רשות דתנייה להא בריתא מניין לו ודאמר ר' יוחנן איזהו בן עוה"ב וכו' נמי לא מכרעא דליכא למאן דאמר דלית עלה שכר גדול וכולי עלמא מודו דמצוה היא והעושה כן יקבל שכר ולפום הדין שמעת' דר' יוחנן ולעולם רשות דליכא במימריה דר' יוחנן דמאן דלא מצלי לה דקאי בעון ודתניא יכול יהא כוללן בבת אהת וכו' הכא נמי אית למימר דר'ג היא ומתניתא ליכא לאקשינון אמתניתא ותנא לא מירמי אתנא ולאו סתם ותניא הוא דמכרע אלא בריתא דקיימא כתנאי אליבא דפלוגתא ועוד מדה יתרה הוא דקא מפרשא בהא בריתא דאע"ג דתפלת ערבית רשות כיון דאית בה שכר גדול נהגו בה ישראל כולהון מימי קדם שלא לאבד שכן ואדאקשית מן בריתא אקשי מן קרא דדניאל קא מסיר נפשיה לקטלא משום האי מצוה והא וודאי קושיא על מאן דאמר תפלת ערבית רשות היכי מסר דניאל נפשיה על מלתא דאפי' חובה ליתא ופירוקא דתרין קושיא למאן דאמר תפלת ערבית חובה מחייב אינש למסר נפשיה על הנך תלת מצות הנמנו וגמרו בעלית בית נתזה בלוד והא דמסר דניאל נפשיה משום שמדא דכי אתי רבין אי' יוחנן ליש' אלא שלא בשעת השמד אבל בשעת השמד יהרג ואל יעבור ואמרי' אמר רבה בר רב יצחק אמר רב אפי' ערקתא דמסנא דרגילי ישראל למלביש^ה אובם חי למלביש הא סומקי והרא מילתא אפי' לשנוי דאף על מנהגא מחייב למימסר נפשיה וכיון דאית למימר דלפום הכי מסר דניאל נפשיה איפרק לה קושיה וכל כי הני קושי הכין פירוקיהון^ט כגון טעה ולא הזכיר של ראש חדש בערבית אין מחזירין אותו שאין מקדשין את החדש אלא ביום ואי תפלת ערבית רשות מאי איירי ר"ח ותיפוק ליה שבתות וימים טובים נמי ואית לפרוקי דהא נמי כדמקיים מצוה ולעולם רשות ולא חובה והכין נמי טעה ולא התפלל בערבית מתפלל בשחרית שתים טעה ולא התפלל מנחה מתפלל בערבית כדמקיים מצוה לא נחא ליה לאבד שכר ולעולם רשות ואית ברשות דאית עלה שכר נמי כמה מעלות מנהן מאי דלאו מצוה ניהי אלא מדה יתרה ומדת חסידות כגון המבזבז חומש כמנו לצדקה מאי דמצוה ניהי כתפלת ערבית ואיתוספא לתפלת ערבית חווק כיון דכל ישראל נהיגי בה ורוביהון לא ידעין דרשות ניהי ומאן דלא מצלי לה כפורין גדר דמי אלא מיהו סוגיא דגמרא פרשנה לכון.

ט' : אבי, אכן לשון חבראי בבלאו משמע יותר דזעיר' אמר לה. ^טמ"ק כ"ד. ושם אמר פרם בר פפא תנא באבל ר' אבל אסור לשמש וכו' וע' בש"ג דף כ' ע"א ס' ה', ^הצ"ל: אובמי והאומות סומקי ע' סנהדרין ע"ד: בתו' ד"ה אפילו ובב"ב נ"ט: ד"ה דהוה. ^טברכות ל'.
(המשך יבא).

מאמר על חלוקת התורה.

ספר משנה תורה.

(סיום).

הדיבור ה' יסודו בדיבור לא תרצח וענינו מרובים. א' פרשת ערי מקלט והפסיקה בעלי המסורה בוכי יהיה איש שנא וגו' ועשו פתיחה. ומעמם להתבונן כמה שסיים ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך וגו' ויספת לך עוד שלש ערים וגו' והוא הבטחה על העתיד לבא וכדברי הרמב"ן שהוא לימים אשר אמר ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך וגו' וכענין שנאמר בקבלה ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי כל הימים וגו'. וכן אמרו בספרי ולעתיד לבא עתידים עוד להפריש שלש וכו'. וכל שיצא מפי הקב"ה לטובה אפי' על תנאי אינו חוזר בו וזה ענין אשר ידבר הנביא, בשם ה' ולא יהיה-הרבר ולא יבא הוא הרבר אשר לא דברו ה' כאשר האריך בזה הר"מ בהקדמתו לפי המשנה מעתה תמצא שחיבורן של אלו הענינים רצוני לומר שבחינת הנביא הוא אם ינבא לטובה לפי שכל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אפי' על תנאי לא חוזר בו (ברכות ז' ע"א). והבטחת ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך וגו' הם יתר גדול לתלות בו בטחונן של ישראל ותקותן על העתיד לבא שעל כרחק יגיעו ימים שירחיב ה' את גבולם וכמ"ש הרמב"ם בה' מלכים פ"א ה"ב אף בערי מקלט הוא אומר אם ירחיב וגו' ומעולם לא היה דבר זה ולא צוה הקב"ה לתוהו וכו'. על כן חברו בעלי המסורה אלו ה' ענינים והתכפוסם ולא הפסיקום רק בסתומה ובסוף ואם ירחיב עשו פתוחה. ב' לא תסוג גבול רעך אשר גבלו ראשונים וגו' שזה היא הסבה היותר קרובה למלחמה ורציחה והופסקה בסתומה. ג' לא יקום עד אחד באיש ומשפט עדים זוממין שהיא נפש בנפש. ד' משפטי המלחמות והחזורים ממערכה שלא ימס את לבב אחיו ויגרום בנפילתם והופסקה ג"כ בסתומה. ה' במשפט המלחמה כי תקרב אל עיר להלחם וקראת אליה לשלום והיא ג"כ סתומה. ו' כי תצור אל עיר וגו' לא תשחית את עצה לנדה עליו גרזן כי מננו תאכל והיא מתולדות תולדותיה של לא תרצח שהרציחה היא השחתת מין האדם ומתולדותיה כל שאר ההשחתות כמו שיבא עוד להלן ובזו הפסיקה בסופה בפתחה ושעמם להתבונן בין פרשה לפרשה להפליג הוחרת ההשחתה וכן לעשות הפרשה הבאה אחריה שהיא פרשת ענגלה ערופה פרשה מסיומת. ז' פרשת ענגלה ערופה. ובאה פרשה זו בתוך עניני המלחמה שלא יחא נקל בעיניהם מתוך הרגל המלחמות מציאת חלל שלא נודע מי הכהו ואף הזקנים צריכים כפרה אולי היו סבה רחוקה לרציחה זו כמו שפי' חז"ל. והפסיקה בסתומה. ח' משפט שבית יפת תאר במלחמה שאם יחשק בה לא יכבשנה אלא ינהג עמה על דרך החנינה ושאלן לו עוד רשות למכרה לשפחה והופסק בסתומה. ט' ונסמכה לה פרשת כי תחין לאיש ב' נשים אהובה ושנואה שלא יוכל לבכר בן האהובה שהיא השחתת הבכורה והיא גורמת משטמה ורציחת אחים כנודע ממאורעות האבות וסופה סתומה. י' משפט בין סוחר ומורה שאינו ברשות אבותיו להמיתו כי יחם ללבם ויגדל קצפם כי אם זקני עירו ידונו אותו והופסקה בסתומה. י"א שהמזמת ע"י ב"ד לא ילינו נבלתו על העץ וסופה סתומה. י"ב פרשת לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם וגו' שהם בהמות הבייתיות ואם נדחו ותתעלם מהם סופם להשחתה וכליון והיא מתולדות תולדותיה של הרציחה שהיא אבי אבות ההשחתה. ונתחבר עם זה הענין השבת אברה לכל אברת אחיך. ויפה דרשו חז"ל בסנהדרין ע"ג ע"א אברת גופו מניין ת"ל והשבותו לו. וסופה סתומה. י"ג מאותו הענין לא תראה את חמור אחיך או שורו נפלים בדרך וגו' וכמו שפירשו רוב חכמי ישראל הצער בעלי חיים דאורייתא והופסקה בסתומה. י"ד פרשת לא יהיה כלי גבר על אשה וגו' שהוא השחתת המינים טבע הזכר וטבע הנקיבה שהוטבעו בהם ע"י יצירתם ומעין רציחה

היא שהאשה נרצחה בטבעה בהיותה נהגת דרך גבר והאיש נרצח אם נהיה לאשה. מ"ו פרשת שילוח הקן שלא להשחית המין לגמרי והפסיקו בעלי המסורה בין פרשה זו לשלפניה בפתוחה להפליג ענין מצות שילוח הקן שנקצב שכרה למען ייטב לך והארכת ימים והיה הענין חביב בעיניהם מצד התנינה והחמלה שבציווי זה עד שהיו בהם מי שאמרו בתפלתם על קן צפור יגיעו רחמך וכבר האריכו בענינה במדרשים ועיי' ברמב"ן וסופה סתומה. מ"ז פרשת מעקה שלא תשים דמים בביתך. י"ז לא תזרע כרמך כלאים וגו' וב' אלו הם סידור ולא הפסיקום כלל והוא דבר זר מאד ולא מצאתי בו דבר מפורש. ואולי טעמם להקיש שניהם ללמוד זה מזה. והוא שכבר פירשו בספרי ענין זה הציווי על המקיים כלאים בכרם. ופירוש זה מיוסד במה שאמר פן תקדש המלאה וגו'. ופירשוהו כמו שתרגמו יונתן דלמא מתחייב יקדתא וכו' ומוזה מוכח שבמקיים הכתוב מרבר. ואע"ג דכתיב לא תזרע דמשמע עושה מעשה הוריעה אחשביה קרא למקיים כעושה מעשה ויגיד עליו רעו ולא תשים דמים בביתך שהמקיים דבר המביא לידי סכנה הוא עובר בלאו כאילו עשאו בידים. וענין זה הציווי הוא האזהרה בהשחתת הורעים וסופה סתומה. הי"ח לא תחרש בשור ובחמור. והי"ט לא תלבש שעטנז ועשאו סידור ששניהם מענין אחד הם השחתת המינים שאינם שווים בכחם ובקיומם שאין כח החמור ככח השור כמ"ש הראב"ע ועיי' כך יושחת וגם אין כח הקיום שווה לחוט של צמר עם חוט של פשתן וחבורם יחד היא השחתת הבגד. ואל תתמה על אלו האזהרות כי מי שברא את העולם היא הפיץ בקיומו ולא בהשחתתו והוא פנה שהכל תלוי בו שקיומו ותיקונו של עולם היא תכלית מין האדם והוא שותף במעשה בראשית וקילקולו וחורבנו של עולם היא רעת ורשעת האדם שאין למעלה הימנה. ואמרו בפסיקתא רבתי פכ"ג כי ששת ימים עשה ה' וגו' וכי ששת ימים נבראו והלא כבר נאמר ברבר ה' שמים נעשו וגו' אלא להפרע מן הרשעים שהם מאבדים את העולם שנברא לששת ימים וליתן שכר טוב לצדיקים שהם מקיימים את העולם שנברא לששת ימים ועיי' במאיר עין שם. וסופם סתומה. ה"ב היא גדילים תעשה לך וגו' וענין זה הציווי שלשון גדילים מעשה קליעות כמו בלשון הגמרא מגדל שער נשיא וכן מפת השולחן שנעשה במלאכה זו נקראת גדיל בלשון חכמים ולקיום הבגד שלא ינפצו חוטי הערב מחוטי השתי ותושחת הכסות מעט מעט ציוותה התורה לעשות לה גדילים על ארבע כנפותיה. ואלו הגדילים הם נקראים ג"כ ציצית שצותה התורה ליתן על ציצית הכנף דהיינו שעל קרן הבגד פתיל תכלת לזכירה כמ"ש וראיתם אותו וזכרתם וכו'. וזה הציווי בכאן הוא ווי המחבר זה הדיבור עם שלאחריו שמפנה זו שהזכרנו שלא תושחת הבגד הוא נעוץ בדיבור שלפניו אמנם מפאת מה שאלו הגדילים על אופן מיוחד דהיינו שניתן עליהם פתיל תכלת הנה הם כדי שלא יתורו אחרי הלב והעינים אשר הם זונים אחריהם הוא נעוץ בדיבור שיבא. ובעלי המסורה הפסיקוהו תחלה וסוף בסתומה. והפסיקו בעלי הקפיטולי בכי תצא למלחמה דראית סוס ורכב ובכי ימצא חלל ובלא תראה את שור ולא הפסידו אמנם מה שחיברו בסימן זה האחרון ממה שיבא אחר כן מענין העריות אין לו טעם.

הדיבור ה' יסודו בדיבור לא תנאף וענינו מדובים. א' כי יקח איש אשה וגו' והיא מב' ענינים אם שאינו רק עלילות דברים או אם אמת היה הדבר ונקראת פרשה זו פרשת מוציא שם רע על תחלת ענינה והפסיקום בעלי המסורה בסתומה וסופם סתומה. ב' עונש המיתה בניאוף אשת איש וסופה סתומה. ג' עונש הניאוף בנערה מארשה וסופה סתומה. ד' בעונש המאנס נערה המארשה ושהיא פטורה וסופה סתומה. ה' בעונש המאנס נערה בתולה וסופה סתומה. ו' באיסור לקחת אשת האב והמיוחדת לו והופסק בסתומה. ז' שפצוע דכה והרומים לו שאינם מולידים לא יבאו בקהל שאין ענינם אלא מעשה ניאופים וגורמים לנאיפה וסופה סתומה. ח' באיסור מזור בבת ישראל וסופה סתומה. ט'

באיסור העמוני והמואבי בבת ישראל וסופה סתומה. " באדומי ובמצרי שאסורן רק עד ג' דורות וסופה סתומה. "א ביוצאי מלחמה שישמרו מהעריות כמ"ש ונשמרת מכל דבר רע ופירשוהו בספרי דבי רב שבערוה הכתוב מדבר וכמו שמשמים ולא יראה כך ערות דבר. וכלל בזה טומאת הבעל קרי וענינו של היושב חוץ וסופם סתומה. "ב לא תסגיר עבד אל אדניו וגו' ניתוסף כאן דרך אגב לפי שהזכיר כי תצא מחנה על אויבך וכמ"ש הראב"ע וסופה סתומה. "ג באיסור קדשה וקדש בבני ישראל. "יד באיסור אתנן זונה ומחיר כלב לקרבן. ועשאים סידור שהם מענין אחד שעושים מעשיהם המכוערים וסבורים לכפות אף באתננם ומחירם ועיי' ברמב"ן. וסופם סתומה. ועיין להלן.

הדיבור ה' יסורו בדיבור לא תגנוב ומתולדות זה הדיבור א' הציווי לא תשך וגו' וסופה סתומה. ב' כי תדר נדר וגו' לא תאחר לשלמו וגו' מוצא שפתיך תשמר וגו' וסופה סתומה. ג' כי תבא בכרם וגו' ואל כלוך לא תתן וסופה סתומה. ד' כי תבא בקמת רעך וגו' וחרמש לא תניף וגו' וסופה סתומה. ואף שנראים כענין אחד הילקום שבכאן הוא אומר ואל כלוך לא תתן ובכאן וחרמש לא תניף וב' ענינים הם. ה' הציווי כי יקח איש אשה בענין הגט וחזרת הגרושה על כרחך אינו מענין זה הדיבור ואומר אני שעירוב פרשיות כאן ולא נכתבה כמו שנאמרה. וענין זה הציווי בדיבור הקורם שהוא לא תנאף והיא פרשה מסיימת הדיבור ולא תחטא את הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה יכלול בזה כל הציוויים שבאו בדיבור הנזכר. ונכתב כאן בעקב הציווי הרומה לו קצת שהוא כי יקח איש אשה חרשה. ולא הופסקו מולם אלא בסתומות. ו' כי יקח אשה חרשה וגו' נקי יהיה לביתו שלא תחמס שמחת אשתו אשר לקח. ז' לא יחבל רחים וגו' כי נפש הוא חובל וכתרגומו ארי בהון מתעביר מוון לכל נפש ואתה חומס נפשו וסופה סתומה. אמנם לא הפסיקו בעלי המסורה בין לא יחבל רחים ובין הקורם ושמה את אשתו אשר לקח. ועיין בראב"ע מה שהזכיר על שני המכחישים כי נדבקה זאת הפרשה עם ושמה את אשתו וכו' ודחה את דבריהם בשתי ידים. ולא ירע כי קרמום רבנן ואמרו בב"ר פ"ב והוא ימשל כך אמר ריה"ג יכול ממשלה מכל צד (דהיינו שלא כדרכה) ת"ל לא יחבל רחים ורכב וגו'. ופירשוהו מלשון החובל בחבירו ובענין הפיעל וחבל את מעשה ידיך. וכן היונתן והירושלמי תרגמוהו בתוספות פירושים עפ"י סמיכת המקראות. ועשו מן לא יחבל פעל מן שם חבל שהוא נדרף עם עבותות וענין הפעל הוא קשירה ואיסור ותרגם יונתן לא יהיו גבר אסר חתנין וכלין בחרשון וכו'. ומטעם זה לא הפסיקום בעלי המסורה. ח' גנב נפש וסופה סתומה. ט' השמירה בנגע צרעת לשלחו חוץ למחנה שלא יפסיד אחרים בנגעיו וסופה סתומה. י' כי תשה וגו' לא תבא אל ביתו לעבט וגו' והשבת העבוט בעני וסופה סתומה. "א עושק שכר שכיר וסופה סתומה.

הדיבור ה"ט יסורו בדיבור ולא תענה ברעך עד שוא ומענין זה הדיבור הוא לא ימותו אבות על בנים ופירשוהו חז"ל בעדותם של בנים וכן תרגמו אונקלוס לא ימותו אבהן על פום בנין וסופה סתומה. אמנם לדעת בעלי המסורה אין זה כדיבור בפ"ע ולכך לא הפסיקו לפניו אלא בסתומה כמו שהזכרתי. ב' לא תטה משפט גר יתום ולא תחבל בגר אלמנה. וענין זה הכתוב אינו נאמר לשופטים לבד אלא לכל אחד ואחד ונאמר ומהקישו עם לא תחבל אתה למד כן. אלא כליו שלא תגרום בעדותך להטות משפט אלו האומללים שאין אתה ירא מהם. ושיעור הכתוב לא תטה משפט גר יתום ואלמנה ולא תחבל בגר אלמנה שמלת אלמנה נמשך ג"כ אדלעיל ומלות לא תחבל בגר הם כמו מוסגרים וכן תרגמו יונתן לא תצלי דין גיורא ויתמא וארמלא וכן דעת חז"ל בספרי פי' רפ"א עיין שם. וענין לא תחבל בגר היא כמו שפי' חז"ל שאתה גורם לה שם רע ויענו בה עדות שוא וכן תרגמו יונתן דלא יקומו שיבבון בישון ויפקון עלה טיב ביש וגו'. ורפי שאילו הם אומללים הוסיף וזכרת כי עבד היית במצרים ויפך ה' אלהיך משם וגו' כליו וירעת

את נפש האומללים והוא כענין שנאמר בפי' משפטים ואתם ידעתם את נפש הגר וגו'. וברוך אנכי הוסיף מה שיעשה חסד עם הגר ויתום ואלמנה בשכחת העומר ובפרט ועוללות וחזר והכפיל עוד הפעם וזכרת כי עבד היות בארץ מצרים וגו'. והפסיקו בעלי המסורה כל אחת ואחת בסתומה וסופם סתומה אמנם לא הפסיקו בין כי תחבט וגו' לכי תבצר וגו' שמענין אחד הם אלא שזו בבית וזו בכרם. ג' וכלל בזה הדיבור כי יהיה ריב וגו' שיצדיקו את הצדיק וירשיעו את הרשע ושכח את החייב מלקות ארבעים ולא יסף. וכבר פירשוהו חז"ל ג"כ לענין עדים זוממין ענינו של הדיבור עיי' ברמב"ן. ואמר לא תחסם שור בדישו כלו' גם על שורך תחום ולא תתאכזר ק"ו שלא תתאכזר שיהא נקלה אחיך לעיניך אלא תלקהו כפי ההכרה וחז"ל דרשו הסמיכות לענין שאין לוקין על לאו הניתק לעשה ואמרו יכול כל מרשיעין לוקין ת"ל והיה אם בן הכות הרשע פעמים לוקה פעמים אינו לוקה ועדיין אינו יודע אלו הן הלוקין ת"ל לא תחסם שור בדישו מה חסימה מיוחדת מצות לית וכו' אף שהוא מצות לית לוקה וכו'. דעתם שענין ציווי זה היתה מליצה משוגרת בפי העם שהיו אכזרים ועובדי אדמה והיתה להם סימן למעשה רשע חסימת השור בדישו ומאמר לא תחסם שור בדישו הוא כאומר אל תעשה מעשה רשע ולפי שאמר כאן והיה אם בן הכות הרשע וגו' וצוה עליו שלא יוספם להכותו מכה רבה אבל על כל פנים יכהו על מעשה רשעו הזכיר כנגדו לא תחסם שור בדישו כלו' שלא תעשה מעשה רשעו שראוי אתה להכות עליו. ועכ"פ קרובי ענין הם ועל כן לא הפסיקום בעלי המסורה וסופן סתומה.

הדיבור העשירי הוא ולא תחמד אשת רעך ולא תתאוה בית רעך שדהו וגו' וכלל בזה הדיבור שלא ישא אדם אלמנת חברו שאין לו בנים כמיש לא תהיה אשת המת החוצה שהיא ראויה לאחיו והיא בכלל לא תחמד אשת רעך אף שאינו בכלל לא תנאף. ובכלל הענין השלים תורת היבום והחליצה וסופה סתומה. אמנם לדעת בעלי המסורה אינו כדיבור בפ"ע ולא הפסיקו לפניה אלא בסתומה. והסמך לזה כי ינצו אנשים יחדיו איש ואחיו וגו' והחזיקה במבשיו וגו' לפי שכבר עשה אשת אח במקום בנים בכלל ערוה אמנם הזיקה לו שלא במקום בנים ושהיא כאשת רעהו אעפ"כ אם עשתה ענין כזה בחיי בעלה אף שלא נתכוונה למעשה זמה אלא להציל את אשה מיד אחיו המכהו לא תחום עיניך וקצותה את כפה כדי לגדר בפני הערוה. ושיעור הכתוב כי ינצו אנשים יחדיו איש ואחיו לא זו אף זו כלו' אף אם הנצים הם איש ואחיו וסופה סתומה. ב' לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן וגו' לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה וגו' שמתוך שיהיו בכיסך ובביתך תבא לידי חימוד לרמות את חברך ותביא עצמך לידי נסיון וזהו ענין לא תחמד ולא תתאוה שלא תביא עצמך לידי נסיון באלו הענינים. וסיים הדיבורים למען יאריכו ימך על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך כי תועבת ה' אלהיך כל עשה אלה כל עשה עול. וזה הסיום הוא חוזר על כל מה שהזהיר עליהם ולכן אמר כל עשה אלה כל עשה עול שיהם שהם בכלל עון בין אדם לחבירו ומהם ממה שאין בהם עול בין אדם לחבירו אבל תועבת השם הם כל עשה אלה. וסופה פתחה כיאות.

סיום הדיבורים. א' הנה באילו הדיבורים צוום איך יתנהגו עם אויביהם במלחמה הקרובים והרחוקים ואיך יתנהגו עם האומות שכיניהם מצרים אדום עמון ומואב. הזכיר להם עתה בסוף בזכור ולא תשכח במחיות עמלק כשיניה ה' מכל אויביהם מסביב לפי שראשית גוים עמלק ולא יהיה להם קיום כל זמן שהוא קיים. וכדי שיתרשמו ויחוקקו הרברים בלבם הזכיר זה הענין בסוף. והיא פתוחה לפניה ולאחריה כיאות. ב' מצות הביכורים כי יבואו אל הארץ וקריאתן שהוא הגדת התורה לה' על נחלת הארץ והענייה והאמירה ממאורע האבות עד שזכו לכך. ג' ביעור המעשר בשנה השלישית וההודיה בעדתי הקדש והגו' והתפלה השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו כאשר

נשבעת לאבתינו ארץ זבת חלב ודבש. והנה סיים באלו ה' מצות מפני ענין קריאתן ותפלתן כדי שיהיוקו אלו הרברים על לבם ולסיים במאמרים נשגבים אשר תתלהב הלב בהם. והפסיקו בעלי המסורה בין כיכורים למעשר בסתומה שקרובי ענין הם וכן בסוף עשו סתומה כיאות.

דיבור מסיים. והנה הוא חוזר על כל מה שדבר ואמר להם בתחלת סימן י"ב אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ וגו' הנה הוא אומר היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים וגו' וכולל במליצות נמצות מדיבוריו הקודמים אך יעשו ומה שהאמירו ומה שהאמיר ה' להם שהם האמירו לשם ע"י משה להיותו להם לאלהים ושילכו בדרכיו וישמרו חקיו ומצותיו ומשפטיו וישמעו בקולו והשם האמיר להם ע"י משה שהיה לו לעם סגולה ושישמור להם כל הברכות אשר יצוה להם ושהיה עליונים וקדושים כאשר חתם ואמר ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה לתהלה ולשם ולתפארת ולהיותך עם קדש לה' אלהיך כאשר דבר. וסופה פתוחה כיאות. והנה בעלי הקפיטולי שהפסיקו ס"י כ"ג לא יקח איש וגו' אין לו מעם והפסק ס"י כ"ד כי יקח איש אשה וכן ס"י כ"ה כי יהיה ריב וס"י כ"ו והיה כי תבא וגו' לפי דרכם יפה הפסיקו.

ברכות וקללות. החלק הג' מזה הספר הם הברכות והקללות אשר כבר העיר ע"ז בסיום דיבורו בהקדמה לחלק החוקים והמשפטים שיתנום על הר גרזים ועל הר עיבל וספר לך כאן מה שצוום על זה ומה שדבר להם.

פרשה א' מה שצוה משה וזקני ישראל את העם מהקמת אבנים בהר עיבל ובנין מזבח והקרבת שלמים ושיכתבו על האבנים את כל דברי התורה הזאת אשר יודיעם ביום ההוא דהיינו י"ב אבנים ועליהם י"ב ארוזים. ותחלת פרשה זו פתוחה כמ"ש וסופה סתומה כיאות.

פרשה ב' היא פרשת הסכת היא מה שדבר משה ועמו הכהנים והזוים כעין פתיחה כשצוום והודיעם הברכות והקללות וסופה סתומה.

פרשה ג' ציווי של משה בחלוקת השבטים ועמידתם בהר גרזים ובהר עיבל וענייתם והודעתם י"ב ארוזים והם. א' בעבודה זרה. ב' מקלה אב ואם. ג' מסיג גבול. ד' משגה עור. ה' משה משפט גר יתום ואלמנה. ו' ערות אשת אב. ז' הרבעת בהמה. ח' ערות אחותו. ט' ערות חותנתו. י' מכה רעהו. י"א לוקח שחר להכות נפש. י"ב. בכלל ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת. וכשתסתכל באילו י"ב דברים תמצא שהם מיוסדים על ע"ז ג"ע ושי"ד והם כוללים שבעה ארוזים. מוסף עליהם מקלה אב ואם מסיג גבול משגה עור ומטח משפט שהם ד' וא' מה שנאמר בכלל. ועוד תמצא שנאמרו על מעשה סתר ובשתים מהם פירש שהם בסתר וכבר העיר ע"ז הראב"ע והרשב"ם. ומעם אלו הי"ב לדעתי מפני אנשי כנען יושבי הארץ להודיעם שאם יקבלו אלו המצות עליהם אינם בכלל לא תחיה כל נשמה. ומה שיחרו מסיג גבול ומשגה עור להבטיח את שכינתם שאעפ"י שכוששים להם את הארץ שלא יסגו את גבולם ושאינם מטעים שום בן אדם שזהו ענין משגה עור כלו' מטעה את מי שאינו יודע בדבר. וכענין שאמרו במס' סוטה ל"ה ע"ב עיי"ש. והנה היו י"ב ארוזים על י"ב אבנים. והפסיקו בעלי המסורה כל אלה הארוזים בסתומות ובסופם פתוחה כיאות. ובעלי הקפיטולי עשו כאלו הג' פרשיות סימן א' ולא הפסידו.

פרשה ד' והיה אם שמוע וגו' הברכות אשר יגיעום בשמעם את התורה וסופה פתוחה.

פרשה ה' והיה אם לא תשמע וגו' אשר יגיעם אם לא ישמעו וכולא סידור עד ואין קונה שאין מפסיקין בקללות. וכשתסתכל תמצא בהן אלו החלקים. א' ארור אתה בעיר וגו' עד אשר עזבתני. ב' ידבק ה' וגו' עד ואין מחריה. ג' מיככה ועד יככה בכלל. ד' יולך ה' עד עד השמידו אותך. ה' ישא ה' עליך עד

איבך בשעריך. ו' אם לא תשמר עד בא שמה לרשתה. ז' והפיצך עד אין קנה. וסופה סתומה ומעם הדבר הוא שבעלי המסורה חברו פסוק אלה דברי הברית אל הקודם כדי שלא לעמוד בדבר רע ועשו בסוף פסוק זה פתוחה וכן עשו בעלי הקפוטולי ועשו מן והיה אם שמוע עד סוף פסוק אלה דברי הברית סימן אהה. אמנם פשוט הענין ענין אלה דברי הברית כענין אלה הדברים אשר דבר משה וגו' והוא נמשך על ויקרא משה וגו'.

ברית בערבית מואב. אחר שהודיעם הברכות והקללות שיכריזו בהר גרזים ובהר עיבל כרת הוא עמהם עוד הפעם ברית בערבות מואב כעין שכרת אתם בהר חורב. ולא ספרו הכתובים מהקרבת ושאיר המעשים שנעשו בכריתת זו לפי שלא היתה בהם שינוי מכריתת ברית בחורב. ופסוקים אלה דברי הברית וגו' ויקרא משה וגו' הם כעין מבוא. ואמנם התחיל אתם ראיתם וגו' כדרך שדבר עמהם בתחלה בהר סיני וחלקי הדיבור הם.

ח' ל' א' אתם ראיתם וגו' עד למען תשכילו את כל אשר תעשו ומוזכר להם יציאתם ממצרים והליכתם במדבר וכיבוש סיחון ועוג. ושיבציאת מצרים נתן ה' להם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע מה שלא אירע להם עד היום הזה והוא כעין פתיחה ומבוא וסופה פתוחה.

ח' ל' ב' אתם נצבים וגו' עד לעשות את כל דברי התורה הזאת וסופה סתומה.

ח' ל' ג' והיה כי יבוא עליך וגו' עד בכל לבבך ובכל נפשך וסופה סתומה. ח' ל' ד' כי המצוה הזאת וגו' עד בפוך ובלבבך לעשותו וסופה סתומה. ח' ל' ה' סיום הדיבור ראה נתתי לפניך היום וגו' כעין הסיום של דיבורו השני בהקדמתו אל החוקים והמשפטים. וסגנון הלשונות והמליצות בזה הדיבור הוא ג' מהדיבורים הקודמים כאשר ימצא המעיין בהם וסופה פתוחה כ'אות. ובעלי הקפוטולי עשו מזה הדיבור ב' סימנים ולא הפסידו אלא מה שסימנו בו יקרא כמו שהזכרתי.

ס' פ' ו' ל' מ' שה. אמר וילך משה כלו' שהלך לו לעולמו שבא לספר לך כ'אן מפטירתו של משה ואמרו וילך משה הוא כמו ואתפטר משה.

פ' ר' א' כוללת מאמר אל העם כשהעמיד את יהושע לפני כל ישראל לחוקם ולאמץ וסופה סתומה. והעמדת יהושע לפני העם ומאמרו אליו לחוקם ולאמץ. ומסירת התורה להם באותו המעמד וציווי שבמקץ שבע שנים יקראה בהקהל לפני כל העם. ואמרו ויכתב משה כלו' וכבר כתב. ואמרו את התורה הזאת הם החוקים והמשפטים שבספר הזה דחינו מסימן י"ב עד סוף סימן כ"ו או מתחלת סימן ה' שעליה הוא אמר וזאת התורה אשר שם משה לפני בני' אלה העדת והחוקים והמשפטים וגו' וסופה פתוחה כ'אות.

פ' ר' ב' אמירה אל משה הן קרבו ימך למות ושתיצב עם יהושע באהל מועד. ואח"כ אמירה אל משה במעמד יהושע הנך שוכב וגו' והציווי לכתב להם את השירה וללמדה את בני'. ואח"כ סיפור מכתיבת השירה והציווי ליהושע בחוק ואמץ וכתיבת דברי התורה הזאת וציווי אל הלויים שישומו ספר התורה הזה מצד ארון ברית ה' ושיקהילו לו את כל זקני שבטיהם ושומריהם (וענין שבטיהם כמו שופטיהם) ושדיבר משה את השירה באזניהם. ועניניה של זו הפרשה הם מאוחרים שכבר קדמו בזמן לענין של פרשה א' ואמרו ויאמר ה' אל משה הן קרבו כלו' וכבר אמר. ולאחר שהקהילו את העם העמיד את יהושע לפנייהם מה שהזכר בפרשה א' ובאותה הקהלה למרם את השירה. וסוף הפרשה פתוחה. ובעלי הקפוטולי עשו מ' פרשיות אלו סימן אחד ולא הפסידו.

פ' ר' ג' שירת האזינו וכולא סידור וסופה פתוחה כ'אות. אמנם חלקי השירה הזאת הם. א' פתיחה מהאזינו עד הצור. ב' פתיחה בשבתו של מקום הצור תמים וגו' ושהמשחיתים כנגדו (שחת לו) אינם בניו (לא בניו) ומומם הוא

שהם דור עקש ופתלתל (מומס דור עקש) כי אך יגמלו לה' שהוא אביהם כזאת. ג' זכרון ימות עולם וגלגולם של ישראל מתחלת בחרו אותם עד כי הגדילו ועשו חיל. מן זכור ימות עולם עד וישמן. ד' חטאם של ישראל ומזידתם מן וישמן עד וירא ה'. ה' גזרתו של מקום עליהם מן וירא ה' וינאץ עד לו חכמו. ו' הערה ובחינה שכבר היו יכולים להבין זאת שמאריך אפו וגבי דיליה ושהסתיר השם פניו מהם. מן לו חכמו עד כי ידן. ז' הבטחה שבסוף אחר שיריגם יתנחם להם כשיכירו דינו ומשפטיו של מקום ישיב נקם לצרוי וכפר אדמתו עמו. וסימן האזינו הצור זכור וישמן וירא לו חכמו כי ידן והו"ל בר"ה ל"א ע"א ובמ"ס פ"ב ה"ח עשאוה ששה קריות וסימנו הו"ו ל"ך. ופרש"י האזינו זכור ורכיבהו וירא לולא כי ידן ובתו' שם פ' בשם ר"ח כמו שהוא במ"ס וישמן לו (דהיינו לו חכמו). ומעמו של רש"י כמ"ש להשוות מנין הפסוקים עי"ש, אמנם טעמו של מ"ס שחיברו וישמן עם וירא הוא כרי שלא לעמוד בדבר רע. וכן הפסיקו בירכיבהו כדי לעורר העם בסיוס ה' בדר ינחנו ואין עמו אל נכר. אמנם לפי ענינה תתחלק השירה כמ"ש. פרשה ד' ויבא משה וגו' הסיפור שעשה משה כן ומה שהזכירנו ואמר אליהם עוד הפעם שימו לבבכם לכל הדברים וגו' וסופה פתחה כיאות.

פרשה ה' הדיבור אל משה עלה אל הר העברים וגו' ונכפל לו אותו הדיבור שכבר נאמר לו כך (בפ' פנחס) ולכך כתוב בעצם היום הזה. וסופה פתחה כיאות. ובעלי הקפוטולי עשו מאלו הג' פרשיות סימן אחד ואין לזה טעם. פרשה ו' פרשת הברכה. והפסוק הא' הוא הודעה שזאת היא הברכה אשר ברכם ואח"כ פסוק ב' וגו' תחלת דבורו של משה ה' מסיני בא וגו'. ופ' אף חובב עמים שחיבב את השבטים ואח"כ חזור הדיבור בנוכח אל השם בשבחן של ישראל שכל קדושו של ישראל הם בירו של הקב"ה ושהם מתווכים עצמם לרגליו של מקום וכל אחד ואחד מהם מקבל עליו דבריו של מקום. ואח"כ ב' פסוקים כעין מאמר מוסגר בשבחן של משה שהשאיר לנו תורה למורשה בצוואתו ושהיה מלך בישורון באסיפת ראשי העם. ואח"כ נסדרו הברכות מה שאמר אל כל שבט ושבט. ולא ידענו אם ברצם כסדר תולדותיהם או כסדר דגליהם והכתובים מספרים מה שאמר לשבט ושבט כסדר שאינו מסכים לא עם התולדות ולא עם הדגלים. שסדרן של הכתובים הם ראובן יהודה (ושמעון חסר) לוי בנימין יוסף (שהם אפרים ומנשה) זבולון ויששכר גר דן נפתלי ואשר. וכבר חתר הראב"ע לכמצא טעם לזה הסדר ודבריו אינם משככים את הלב. והנכון שסדרן של אילו הכתובים הם עפ"י העתיד והתחיל בראובן מפני הבכורה. ושמעון לא נזכר שנבלע ביהודה. ואח"כ יהודה לוי ובנימין שכך נתאחדו אחר חלוקת המלכות ולכך התפלל ואל עמו תביאנו שתחזור המלכות ליהודה. ואח"כ ליוסף שהמלוכה לו בשאר השבטים ואח"כ זבולון ויששכר שהם מצרנים לחצי מנשה ואפרים. ואח"כ התחיל בגר שהוא מצרן לחצי מנשה. ואח"כ דן נפתלי ואשר כמו שהם מצרנים בצפון כלפי פנים הארץ. וכלל זבולון ויששכר כאחד לפי שנתאחדו בשפע ימים יינקו. וראיה לדבר שעל העתיד ידבר שהרי אמר אל דן יונק מן הבשן ותחלת נחלתם היתה במציר יהודה ובנימין אלא אח"כ פינו להם לקצה הצפון וגם חז"ל פירשו הברכות על העתיד. והפסיקו בעלי המסורה בין השבטים בסתומות. אמנם לחשיבותם של יהודה ולוי הפסיקום בפתוחה. ובין דן לנפתלי לא הפסיקו כלל ועשאוים סידור שהם לבדם כסדר תולדותם שהם בני בלחה שפחת רחל. אמנם עשו בסוף סתומה כמו שאפרש.

פרשה ז' היא פרשת מותתו של משה ויעל משה עד לעיני כל ישראל. והנה נחלקו חז"ל בח' פסוקים האחרונים מן וימת משה ולהלן מי כתבם ו"א יהושע כתבם ו"א משה כתבם בדמע. אמנם כבר יש לדון כך על כל פרשה זו מן ויעל משה ולהלן וכבר כתב הראב"ע לפי דעתו כי מזה הפסוק כתב יהושע כי אחר שעלה משה לא כתב וכו'. ובעלי המסורה ראו שלא להפסיקה מן שלפניה אלא בסתומה כדי שתהיה תורת ה' תמימה.

והנה חלוקת זה הספר היא עפ"י ב' הדיבורים וברכות וקללות וברית בערבות מואב ופמירתו של משה ואם נקרא כל אחד מהם ספר בפני עצמו יהיה מחמשה ספרים או מזה מגילות. ומנן הפתוחות ל"ד והסתומות קכ"ד. הנה השלמתי חלוקת התורה כפי עניניה ופרשיותיה עפ"י מגילותיה וספריה. ונאמר לאלה אשר לבם כים נגרש ויגרשו מיט ורפש ראו תורת ה' תמימה משיבת נפש.

מא"ש.

רבי אליעזר בן הורקנוס

מאת חיים אפפעהיים רב בקהל טהארין.

(סוף.)

(יב) דרכו של ר"א להסמיך הלכות ישנות אקרא כגון מניין לערל שאינו אוכל בתרומה (יבמות ר"פ הערל) מנחת העומר באה מן השעורים (מנחות ס"ח:) וכן בזבחים (ג"ה.) עולת ציבור וזבחי שלמי ציבור שחייטתן אינו אלא בצפון (ספרא פ' צו פרשה ד'), אע"פ שלא שוה מעשה כבש עולה למעשה כבש שלמים ישוה לו בנסכים (ספרי פי' ק"ז בפ' שלח) ועוד בכ"מ. ופעמים השתדל ג"כ לסמוך תקנות דרבנן אקרא כגון (ביצה ט"ו:) את אשר תאפו אפו ונו' אין אופין אלא אל האפוי וכו' מכאן סמכו חכמים לערובי תבשילין מן התורה, ובאיותה תקנת חכמים מצינו שכבר ר"א שהן מן התורה כגון ניסוך המים בחג, וכמו כן למד ר"א שהפסח אינה נאכל אלא עד חצות מתוך ק"ו (מכילתא פ' בא פ"ו).

(יג) מצינו שפעמים חולק ר"א על חביריו בעניני איסורי דרבנן באמרו שלא גזרו גזירה זו, ולדעתי אין ספק שחולק, מפני שלא שמע מרבתי, שנזרו גזירה כה"ל. כגון כל שאינו מדף לתרומה אינו מדף לחטאת (פרה פ"י) ובפ"י אמר בתוספתא שם דרבנן לא חדשו טומאה בחטאת, וכמו כן תורמין מן הטהור על הטמא (תרומות פ"ב) ולא גזרינן שמא יתרום שלא מן המוקף וכן גבי חלה (חלה פ"ב), אין צריך לקרות שם על מעשר עני (דמאי פ"ד מ"ג) מפני שע"ה אינו חשוד על מעשר עני (טכות י"ג) מי שנאמן להפריש מעשר שני נאמן על הראשון (ירושלמי פיאה פ"ח מ"ב) חמצן של כותים מותר מיד אחר הפסח ולא גזרינן שעבר עליו הפסח (ירושלמי שביעית ספ"ח) וכמו כן בענין סתירת גזירות (עיי' תוספות נזיר ו' ד"ה נטמא וכו'), חלות דבש שריסקן מע"ש ויצאו מעצמן אסרו משום גזירה אטו שאינו מרוסקין דילמא מרסקו להו ור"א לא נזר (שבת קמ"ג:) ושעמו משום דאין דרך סחיטה בכך. ופעמים החמיר יותר בגזירות כאלה כגון בכלים (פכ"ח מ"ב) וכמו כן בדמאי (פ"ה מ"ט) דאסור לעשר משל כותים מפני שפעמים מעשרין ואח"כ נמלכו למכרן, ונמצא מעשר מן החיוב על הפסוד, ובירושלמי הוסיף ר' יוחנן לומר לפי שיטתו של ר"א, כמו שעשו חכמים פירות א"י דמאי אחר רובן ואין תורמין ומעשרין מזה על זה, כך עשו פירות כותים ודאי אחר רובן וכו' וכנהגה הרבה.

(יד) מצינו לר"א שפעמים דקדק מאוד בהלכות שנאמרו לפניו, אם נאמר באמת, כמו שהציעו לפניו או אם נאמרו בכל ענין, ופעמים קבלן בלי לדקדק, וכלי להטיל ספק בהן, ופעמים לא קיבלן כלל, ופעמים החזיק באותה הלכות שכבר נסתרו, כגון בתוספתא (מעשר שני פ"א) שאמר לפני חכם אחד של אבא הווי מוכרין ציר בירושלים ואמר לו מי יאמר שמא דנין מוכרין עמו, וכן בשבת (נ"ב:) שאמר לפני תלמיד אחד שמעתי שחולקין בין טבעת לטבעת ובין מחט למחט אמר לו שמא לא שמעת רק לענין שבת, ושם גותן טעם לדבריו, וכן בטהרות (פ"ו מ"ו) לא הוזכרו שבולי בית לגלול וכו' אמנם לא רצה לקבל מה שאמר ר"י שמעתי בפירוש המעמיד בשרף העלים וכו' (ערלה פ"א מ"ו) וכן מה שהעיר אחד מתלמידיו כ"ש במה שהורה ר"ג הוקן (שם פ"ב) ואמנם קיבל הלכה אחת, שנאמרה לפניו והרחיבה ור"י טען עליה (תוספתא מעשר

ראשון פ"ג), והחזיק בהלכות שנשתקעו, כגון בע"ז (ד':) הלכה שאמר נחום המדי, השבת מתעשר וכו' וכן בנדרים (ס"ה) פותחין בנולד, שיצאה ג"כ מפי נחום המדי, אף שכבר השיבו עלי' (גזיר ל"ב: 8), וכל זה מפני שהחזיק במה ששמע מרבותיו, ופעמים שלא קבל מה ששמעו אחרים מפי חכמים, אשר לא למד אצלם, ופעמים מפני שאינו מסכים מה שאמרו לפניו עם מה ששמע מרבותיו, ובמקום שלא דקדק אפשר מפני שידע, שמי שאמר הלכה זו לפניו שמעה מרבו, ופעמים החזיק בהלכות שכבר נתבטלו, מפני שלא רצה לנסות מדברי רבותיו ימין או שמאל, ומפני זה לא הי' רוח החכמים נוחה ממשנתו, והטילו ג"כ ספק בקבלתו מפני שהלך בענין זה דרך מיוחד, וזה הוא כונת אמרם בתוספתא (עדות פ"א) יאמרו כדברי ר"א שמעת שזה משנה שאינה ברורה.

אלה הן קצות דרכי ר"א, ומהן יש ללמוד, שאין מקום לומר, שהנטייה למחלוקות מושלת בו, אמנם תכונת רוחו הקשה גרמה לו, שלא הכין את לבו, לדרוש ולעשות מה שהיה נחוץ לצורך הזמן ומצב בני עמו ע"י המאורעות והגזירות, שעברו על ראשם, ופעמים לא הי' רוחו נוחה ממה שהשתדלו החכמים בענין זה, כי לדעתו יקוב הדין את ההר, ואפי' חרב חדה מונחת על צוארו, אין רשות לאיש לנסות ימין או שמאל מן העיקרים הראשים, אשר שם לו לעינים, ומטעם זה דעת לנכון נקל, שחכמי דורו לא יכלו להסכים עמו, כי עת צרה היתה ליעקב. ורובם אמרו לנפשם, שרק ע"י פירוד הדיעות והקטטות והמריבות, וקנאת איש מרעהו הורד נאון ישראל ונחרב המקדש, לכן התאמצו בכל חכם, להשקוט הריב בכל מקום, טרם יתגלה, ותהי ראשית מלאכתם, להטיל שלום בין באי בית המדרש, וברוב דברים שנחלקו זה על זה ירדו למנין, לקבוע הלכה כפי המרובים, וכאשר עלה ר"ג לנשיאות, קבעו ג"כ הלכה כב"ה וכמה תקנות רצה עוד לתקן כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל, וכמו כן השתדל ר"ג, שכל הלכה, שמקורה אינה מבוררת, כגון שנסתפקו, אם היא באמת מן הקבלה מן דורות הקודמים או שהיא דיעה יחידו של איזה ת"ח שהורה אותה לתלמידיו, לא תמצא יד ושם בבב"מ⁹, בחשבו שמוטב שתשתכנה כמה הלכות, מלהפריד לבם של ת"ח ע"י מחלוקות, אמנם ר"א לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשב, כי לדעתו הקבלה אבן פניה, שעליה נוסדה כל התורה, ואין להרהר אחריה ואף שנים ר"ג ידע גודל ערך הלכות המקובלות, והלך בענין זה בעקבות בני דורו לפרשן ולהגבילן כפי דעתו, כגון בפייאה (פ"ד מ"ה ופ"ו מ"ו) ובזבחים (פ"ט מ"א) ובכ"מ, עכ"ל נראה שר"א הפסיו בזה מאוד על המדה, שכל דבר ודבר ששמע מפי רבותיו כאלו הוא באמת מן הקבלה¹⁰, ומה שלא שמע מהם, הי' רפויו בידו, עד שפעמים לא רצה לקבלו, אם אחד מן הת"ח העיד עליו ששמעו, ומש"כ התנגד לכמה דברים שהחזיקו בהם חביריו, וגם לא נשא פנים למנינם, ואחרי שרבי המדות הדרושות לאנשים הוקמו על בעת ששערוריה היתה בכל עינים, לא נפלו בחבל נחלתו, וגם לא שם את לבו להתגלגל שיהי' דיבורו ומנהגו עם זולתו בכל עת בנחת ובמתינות כדי להקריבו לשיטתו, חכמתו לא עמדה לו ותום מחשבתו לא סמכתהו, שידו דבריו נשמעים באוני כל, ולעשות בכל אשר ברוחו כי אף שאין ספק שכונתו היתה רצויו אמנם מעשיו לא היו רצוין בעיני הגדולים שבאותו הדור, וזאת ועוד זאת שהיא החזיק בכמה דברים בשיטתן של ב"ש ופעמים לא התאפק לעשות מעשה כב"ש, עד שכאשר השיבו לו לתלמידיו, לא השיבו לו שזה דעתן של ב"ש ושכבר נקבע הלכה ביניה כדברי ב"ה, אמנם השיבו לו מתוך טעם אחר, כגון שאמרו משמו (ביצא ה'): שהי' לו כיום רביעי במזרח לוד בצד כפר טבי ובקש להפקירו לעניים, ואמרו לו תלמידיו כבר נטנו חבירך והתירו פי' שמקום זה אינו

⁹ מדברי רש"י משמע שחזר בו. אמנם מן הגמ' לא משמע כן בהדיא.

¹⁰ וראי' לזה שאחרי שהורידו את ר"ג מנשיאותו נשנה מסכת עדיות.

¹¹ ומטעם זה נתפשט הרבה לומר על הלכות שנראה שהן דעת יחידו "כדברי ר"א שמעת" (תוספתא עדיות פ"א).

צריך להעלותן לירושלים, אמנם לא השיבו לו, שזה אינו מועיל אם חפיקין רק לעניים דרך לב"ש הפקר לעניים הפקר אבל לב"ה אינה הפקר עד שיופקר אף לעשירים (פיאה פ"ו ט"א), ובודאי מפני שידעו שזו אינה טענה לפי דעתו, מאחר שהגהני בכמה דברים כב"ש, ולמותד יהי' להעיר עוד, שכמעט לעון נחשב בעיני אוהו ת"ח לעבור דברי ב"ה כמו שמצינו (ברכות פ"א מ"ד) שאמר לר' טרפון כדו היית לחוב בעצמך שעברת על דברי ב"ה.

עכ"ז גדולים מעשי ר"א הן במדרש הן בהלכה, וכמה דברים שיצאו מפיו וכמה עיקרים, שהחזיק בהם נתקבלו מן תלמידיו ומן התנאים שבאו אחריו ולדוגמא הוא ה"י הראשון, אשר חידש את המדה שנשקעה בי"ג סרות דר' ישמעאל דבר שה"י בכלל ויצא לירון בדבר החדש אי אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירו הכתוב לכללו¹¹), (ספרי במדבר סוף פי' ל"ו), הוא החל לדרוש טעמי הלכות וטעמי המצוות כמו שאמרנו לעיל ובוהו ה"י לר' שמעון לעינים (תולדת המשנה פ"ה בית תלמוד ח"ב דר"ו ח"ב 157), היא השתמש בק"ו בדרך מחודד מאוד, אך שמו את הכלל דיו להביא מן הדין להיות כנדרון (נדה ל"ח: 12) והגביל את הק"ו, באמרו אין דינין ק"ו מהלכה (נזיר נ"ז:) אשר בזה ליכא טאן דפליג עליו, ואמרו עוד לפי שיטתו (נדה ז' :) רבנן מדאורייתא לא עבדינן ק"ו, וכלל זה נתרחב מן חכמי דורו באמרו (ידים פ"ג מ"ב) אין דינין דברי תורה מדיברי סופרים ודברי סופרים מד' ודברי סופרים מד"ס. וכבר הערנו לעיל על הכלל שהורה (זבחים פ"ג:) בב' מקראות במקום שאחד מקיים עצמו וחבירו, ואחד מקיים עצמו ומבטל חבירו, הוא ה"י כמעט מן הראשונים שדרשו את הכתובים ע"ד, מה ת"ל שיכול" (ספרא ויקרא פרשה ה') או על דרך, למה נאמר שהיה בדין" (ספרי פ' בשלח פי' ק"ז מכללתא דניזקין פ"י בפסוק ובעל השור נקי¹³) דהתורה הוצרך להורות לן דבר זה, שלא נלמוד מתוך הדיק הפוכו, ועד"ז נדרשו כמה מקראות כידוע, וכמו כן נראה שר"א ה"י הראשון, שהשתמש בדרשה, אין הוראת מלה. זו אלא' כגון אין פריעה אלא גידול שיער (מועד קטן ט"ו.) ואף שר"ע חולק שם, אמנם מצינו בהרבה מקומות שהשתמש ג"כ בדרשה זו, וכבר יצא למדרש זו מינוטין בהגדה, אמנם ר"א שטר, לדרוש את הכתוב אף בהגדה על דרך זה, אם לא שיש הוכחה לדבר ממקום אחר, כגון אין כמתאוננים אלא כמתהלמים, והביא רא' לזה וכן הוא אומר ותרגנו באהליכם וכו' (ספרי פ' בהעלותך). מצינו לר"ע שדרש וקנא את אשתו חובה, לעולם בהם תעבדו חובה, לה יטמא מצוה לטמא (סוטה ג'). והלך בזה בעקבות ר"א שדרש ג"כ וקנא את אשתו חובה (ספרי) ונאל את ממכר אחיו חובה (קידושין כ"א). ר"א השתמש בריבוי ומיעוט ע"ד רחבי כמו שהוכחנו לעיל, ומדה נתרחבה מאוד ע"י ר"ע, ואל תשיבני הלא טמה שאמר ר' ישמעאל לר"ע (ב"ר פ"א) יש להוכיח, שלמדה מנחום איש גס זו, אמנם ידוע הוא, שמדרשי ר"א בריבוי ומיעוט הם בענין אחר, כגון בספרא (פ' תזריע), אבל ר"ע למד משניהם, למד מר"א לדרוש בריבוי ומיעוט כפי דרכו, ומנחום איש גס זו לדרוש איכין ורקין למעט ואתין ומין לרבות. אמרו בנמ' (מנחות י"ז.) שר"א דרש אם האכל יאכל בשתי אכילות הכתוב מדבר אחד אכילת אדם ואחד אכילת מובה וכו' ומאמר זו הובא ג"כ בכרייתא בזבחים (י"ג:) ובספרא (פ' צו) משמע שיצא ספי ר"א עצמו, והנה מזה יש להוכיח שר"א דרש פעמים כפל לשון לרבות, וממנו למד ג"כ ר"ע שלשונות כפולות רבין הן (ירושלמי נדרים פ"א ה"א) או כמו שנאמר בבבלי דר"ע סבר לא אמרונן דברה תורה כלשון בני אדם, רק שר"א דרש לשונות כפולות דוקא במקום שיש הוכחה לזה כמ"ש

¹¹ ובענין כלל זה עיין בירושלמי (פיאה פ"א הי"ד).

¹² ואיתא התם שאמר ר"א אם אתם משיבין לי כל היום כולו איני שומע לכם אלא דיו להביא מן הדין וכו' ומהו אין ללמוד חובה על ר"א (כמ"ש הרב בעל דדוד) דשם נראה בהדי' שנראה דעתו של ר"א מדעתן של רבנן, ועוד שבביק (כ"ה.) הוכיחו מן התורה להגביל את הק"ו עדיין.

¹³ ובמכילתא יש לגרוס ר"א במקום בן עזאי כדמשמע בבב"ק (מ"א:) ובירושלמי. וכבר העיר ע"ז הרב במדות סופרים.

במנחות שם מדאפקינהו רחמנא להקטרה בלשון אכילה עיי' ש"ר ו'ע השתמש בדרשות כאלה בכל מקום. דרכו של ר"א הי' לסמוך הלכות ישנות וכמו כן תקנות ואיסורי דרבנן אקרא, עד שפעמים חשבן כאלו הן מן התורה, וגם בזה הי' לר"ע לעינים שהוא השתדל ג"כ למצוא סמך להלכות בקרא (תולדות המשנה פ"ג, דרו"ח ח"ב) ומטעם זה סבר דתחומין דאורייתא וספחין אסורין מן התורה (פסחים נ"א): וכמו כן נאמרו כמה הלכות מפי חכמים, שכבר עמד עליהן ר"א, רק שפעמים לא נשנו כלשונו או שהביאו ראי' אחרת לדבר, כגון ספק לקט לקט (פיאה ספ"ד) והביאו בירושלמי שם ראי' לזה, אמנם במכילתא (משפטים פ"ב) איתא בהדיא ודל לא תהדר בריבו אבא חנן משום ר"א אומר בלקט שכחה ופיאה הכתוב מדבר וכמו כן לקטן בפסוק לא תטה משפט אביונך בריבו פי' דמן הקרא בריבו משמע, דדוקא בריבו לא תהדרנה, וכיוצא בו ביבמות (צ"ה) ושכב איש אותה אותה ולא את אחותה ולא את הערוה, וכעין זה מצינו בספרי (פי' נשא פי' ז) בשם ר"א. אמנם מצינו בשאר ספרי דבי רב אוהו הלכות משמו של ר"א שלא נזכרו לא במשנה ולא בתלמוד כגון במכילתא (פי' משפטים נבי כי תקנה עבד עברי) שהוכיחו ר' ישמעאל ור"א דגר נמכר בעבד עברי וכבר העיר הרב בעל מדות סופרים שבב"מ (ע"א). אמרו שאינו נמכר בעבד עברי ולא הוכירו שיש חולק ע"ה. וגם בהגדה נתחדשו ממנו כמה דברים, האחד בפירוש המלות, שזכרנו למעלה. וכמו כן להביא סמך לדעתו באמרו "אע"פ שאין ראי' לדבר זכר לדבר" (מכילתא פ' בא פ"ו) וכמה מדרשי הגדה הם ע"פ דרכים הללו, וכיוצא בו הכריע בין שני כתובים שנראו שהם סותרים זה את זה באמרו, כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום וכאן שאין עושין רצונו של מקום. והכרעות כאלה מצינו בספרי (דברים פי' ק"ד) ובמכילתא (בשלח בפסוק ימינך ה') ועד"ז נתחדשו הכרעות אחרות כגון כאן קודם שנחתם גזר דין וכאן לאחר שנחתם גזר דין, והכרעות כאלה היו שגורות בפיהם, ובפרט במקום שלא מצאו כתוב שלישי שיכריע, וכמו כן לפרש מקראות סתומות (עיין ביבמות ק"ה כאן בנזר דין שיש בו שבועה וכו'). פעמים דרש ר"א את הכתובים עד"ז משל ומליצה, כגון והיה כאשר ירום משה ידו (ילקוט שם, וזה כעין שדרשו ברה"פ ג') וחלום שר המשקים (חולין צ"ב). והשתמש בסיפורי הגדות המוני כגון במדרש שוחר טוב (תהלים צ"ב) מן העור שנפשט הנחש עשה הקב"ה כתנות כבוד לו ולעורו, ונתן טעם לסיפורי התורה, כגון לא מתו בני אהרן אלא על שהורו הלכה בפני משה רבן (ספרא מכילתא דמילואים) וכיוצא בו מה ראתה אסתר שזמנה את המן פחים טמנה לו (מנילה י"ד): ונתן טעם להמשך הכתובים, כגון לא מתו בני אהרן אלא בחוץ במקום שהלויים מותרין ליכנס לשם שנאמר וכו' (ספרא שם), וכן בספרי (פי' מטות) נבי ויצא משה ואלעזר וגו' לקראתם אל מחוץ למחנה, לפי שיצאו נערי בני ישראל לחטוף מן הבוה, והרחיב סיפורי התורה כדי לפרש את המקראות כגון במכילתא (בפסוק מה תצעק אלי), ופעמים דרש כעין מטעל שהיא מדה כ"ה מל"ב מדות דר"א בנו של ר"י הגלילי, כגון בשוחר טוב (תהלים ע"ב) כל מקום שאין דין (פי' למטה) יש דין (פי' למעלה) וכל מקום שיש דין אין דין וכו' ואומר אם בחקתי תלכו הואיל ונטלתם אומנותי אבקש אומנות אחרת ונתתי גשמיכם בעתם, והשתמש בנוטריקון (ב"ר פרשה צ"ח), אמנם לא הי' רוחו נוחה מדרשת שמות המקומות כידוע. ומאהבתו את בני עמו השתדל לדרוש את הכתובים בשבחן של ישראל (מכילתא ריש מסכת דיוסע) וכמו כן הכין את לבו לדרוש ולבאר המשך המלות שהם קושי הבנה כדי להשקיש תרעומת¹⁴ כגון למה נקרא שמם אלהים

¹⁴ ואפשר שעד"ז יש לפרש הברייתא (סנהדרין צ"ה 4) ר"א אומר ביד הכס שנאמר וירא ישראל את היר הנדולה היר שעתידה ליפרע ממנחריב ור"י אומר באצבע הכס שנא' ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא היא האצבע שעתידה וכו'. והנה טעמו דר"א הוא, דיותר טוב לומר, שהכס ביד, כדי להרחיק ההגשמה מהקביה, מפני שהמון עם משתמשין במלה יד להוראת ענין כח או גבורה, אמנם אינן רגילין להשתמש במלת אצבע להוראת ענין זה, והחרטומים באמת הלכו בדרך המגשימים, ועיין בספרי (דברים פי' שליח) דשם יש לחלוק דבריו ר"מ בדבריו ר"י, וכן יש ללמוד מן מאמר ר"א (ספרי במדבר פי' קל"ו) נתן כח בעיניו של משה וראה מסוף עולם עד סופו.

אחרים שמחדשים להם אלוהות הרבה שאם ה' של זהב וצריך לו עושהו של כסף וכו' (ספרי דברים פי' מ"ג), הוא ה' הראשון שהשתמש בהגדה במדרש ע"ד, ממשמע שנאמר וכו' א"כ מה ת"ל "ב"מ ל"ח:) והחכמים שבאו אחריו השתמשו פעמים במדרשות כאלה בהלכה. וכמו כן מצינו לר"א שדרש את הכתובים כדי שלא יתנגדו עם רעיונו ושיטתו בחכמת הטבע כמו שיצאו לו מתוך שאת כתובים, כגון (במכילתא מסכת דיוסע פ"א) וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים, והלא מים תחת רגלי ישראל היו והארץ צפה על המים שנא' לרוקע הארץ על המים וזה כשיטתו (תענית ט': ב"ר פ"ג) דכל העולם מן מי אוקיינוס הוא שותה דהיינו מן מים של מטה ששתה בארץ (רש"י) שנא' ואד יעלה מן הארץ, ומשור"כ דרש מה ת"ל ולא מצאו מים כדי לינען וזה ג"כ כפי מדרשו (לעיל במכילתא פסוק ויסיב אלהים) שהקב"ה הסיב את העם דרך ארץ פלשתים כדי לינען כדי לצרפן ולנסותן, ועיין בגמ' (ערוכות ט"ה:) דשם הפריזו בענין זה על המדה ללמוד ג"כ ממנו נפקותא לדינא.

אמנם רוח דעת ויראת ה' ואהבת אדם מרחפת על פני כמה מאמרי הגדה של ר"א, ואני לא אזכיר רק קצתן שמורין על תכונת רוחו והעיקרים ששם לו לעינים, כי יהרהר אחרי ת"ח שאמר יהי כבוד חביבך הוביל עליך כשלך ולא תהי נוח לבעוס, אשר כששאלוהו תלמידיו עד היכן כיבוד אב השיב צאו וראו מה שעשה נכרי (קידושין ל"א: ירושלמי פ"א), הוא החזיק באיזה מדות חסידות, אמנם לא כמו שחשבו שאר אנשים, כדי להחמיר על עצמו או כדי לעשות לפנים משורת הדין אלא במה שהחזיק במדות הללו כחובה נחשב בעיניו. ורא' לזה, דהנה מרגלא בפומא דר"א שוב יום אחד לפני מיתתך, וכאשר שאלו אותו תלמידיו, וכי אדם יודע איזהו יום ימות אמר להם וכ"ש ישוב היום שמא ימות למחר ונמצא כל ימיו בתשובה (שבת קנ"ג.) ומטעם זה נראה שהסכים ג"כ עם בבא בן בוטא שאמר מתנדב אדם בכל יום אשם תלוי (כריתות כ"ה.) וכל מי שלמד מסכת כריתות יודע, שדעיה זו היא מקור כמה הלכות שנאמרו בשמו בענין זה, ונחלקו עליו חביריו, כגון שם (י"ח. כ"ד:) וכן דרכו של ר"א ה', שלא להפריד בין הרבקים, בין הלכה להגדה, ורעיוני רוחו, שממנו יצאו מאמרו בהגדה עשו פעולה גדולה על שיטותיו בהלכה, כי מה שאנו מחויבים לעשות מאיזה טעם מוסרי ודומיהן בודאי נרמז ג"כ בדתי תורתנו ובהלכה, ומי בעל דברים יגש לומר, שאין זה הדרך ישכן אור. ואם אמנם שר"א לא ה' רצונו לרוב חביריו, עכ"ז יש ללמוד ממנו כמה דברים שיהיו להועיל. הגה בדבר קבלת גרים הלך בדרך המטומצע, לא שרצה לרחפן כשמאי ולא שרצה לקרבתם בקל כהלל, וזה מפני שידע שכמה גרים נפלו ברשת כת החדשה, שנתפשטה בימיו, והם היו שונאים את ישראל כמ"ש ר"א (במכילתא משפטים פ"ב) כי תפגע שור אויבך בני שחור לסורו הכתוב מדבר, כי הם היו אויבי בני עמו, וזה ג"כ כונת אמרו (מכילתא פ' יתרו) נאמר למשה אני הוא שאמרתי וה' העולם, אני המקרב ולא המרחק שנאמר האלוה מקרוב אני וגו' אני שקרבתי את יתרו, אף אתה כשבא אדם אצלך ואינו בא אלא לש"ש אתה קרבתו ולא תרחיקהו, מכאן אתה למד לעולם יהא אדם דוחה בשמאל וימין מקרב ולא כשם שעשה אלישע לחזו ורחפו לעולם, ורשומי המאמר ניכרין בסנהדרין (ק"ז: ובירושלמי שם). ומדי דברי בשוחתו של ר"א בדבר הגרים, ראיתי להעיר, איך מדרשו בהגדה בטוב טעם ודעת נאמרו, הגה איתא במכילתא (משפטים פ"ח) וגר לא תונה וגו' ר"א אומר לפי שסורו רע לפיכך סחור עליו הכתוב במקומות הרבה, ובודאי ה' קשה לו לר"א, מפני מה הוזהרה התורה על הגר יותר מעל שאר אנשים, וכי יש משא פנים לפני הקב"ה, אם אמרה התורה ואהבתם את הגרים, טעמה עמה, מפני שהוא טבוע במג האדם לחבב בני עמו יותר מן הגרים¹⁵), אמנם מה ענין וגר לא תוגו וגו' לפרשת משפטים, הלא כבר נאמר משפט אחד יהיה לכם בני כאזרח יהודי, ובפרט

¹⁵ כמו שאמר בדרשת הכתובים כבוד את אביך ואת אמך, ואיש אמו ואביו תיראו (מכילתא דעשרת הדיברות).

שהגרים התפארו בזה, שראויים הם שתהי' חיבה יתירה נודעת להם וכיותר כימי ר"א, שכמה צרות ומצוקות עברו על ישראל, ומטעם זה יצאו ממדת הענוה וחשבו שראויים הם ליטול פי שנים, כמו שמצינו בויכוחו של עקילס הגר עם ר"א ור"י (בב"ד פ"ע עיי"ש), ומטעם זה אמר ר"א שהכתוב הזהיר על הגר יותר מעל שאר אנשים, מפני שסורו רע, וקל הוא לו, לחזור לקלולו הראשון.

כבר הערנו לעיל, לפי דעתו של ר"א יקוב הרין את ההר, ומטעם זה נראה, שהשבב אם אין ישראל עושין תשובה אינן ננאלין, אמנם בירושלמי (תענית פ"א) משמע שחזר בו, וקיבל דעתו של ר' יהושע, ראיתי לכמה חכמים, שאמרו שר"א הי' שונא את הנשים¹⁶, הן אמת שאמרו משמו (מוטה פ"א מ"ד) כל המלמד לכתו תורה כאילו למדה תפלות ובירושלמי (שם) הוסיפו שאמר לבנו ישראל ד"ת ואל ימסרו לנשים, אמנם מצינו גם לר' יהושע, שהי' מתון מאוד מאד, שאמר שם רוצה אשה בקב ותפלות מט' קבים ופרישות, ובודאי לא נאמרו הדברים רק לפי שעתה, מפני פריצות הדור או המקום, ועוד אני אומר, שר"א לא אמר כן, מפני שראה שדבריו אנשי כת החדשה מצאו און קושבת אצל הנשים יותר מאצל האנשים כידוע, וע"פ רוב הודחו הנשים תחילה. ר"א הזהיר את תלמידיו מנעו בניכם מן ההגיון, ובוה צדקו דברי החכם ר' יעקב לוי, שפירש שלא יהיו קורין בתנ"ך, כמו שהיו קורין בספרים חיצונים, שהם ניתנו רק להגיון (ירושלמי פ' חלק) וראי' לזה מאמרם במדרש תהלים (י"ט כפי העתקת הילקוט) יהיו לרצון אמרי פי וגו' יכתבו לדורות וחקקו לדורות ואל יהיו קורין בהם בקורין בספרי המירס אלא קורין בהם והגיון בהם ונוטלין שכר עליהם כנגעים ואהלות. עוד יש להעיר על אמרם (מדרש משלי פ"א) הוכן החכמה מצוי' ר"א אומר בראש ר"י אומר בלב, והגה לפי דעת ר"א החכמה תלוי בשכל, שהוא מקור ההתבוננת והעיון ותולדותיהם, דהיינו ההקשים והגדרים והמשפטים, והבנת דבר מתוך דבר, וכל מלאכת מחשבת, שעלי' נוסדה חכמת ההגיון, אמנם אינה תלוי' בלב, דהיינו במזן או בכח ההרגש פנימי, כי גם בימיו השתמשו במלת לב להוראת ענין זה, כמו בלשון אשכנז ובשאר לשונות עמי המערב (כמ"ש ר"א בן ערך לב טוב) וקאמר ר"א שהאדם לא יתור אחר לבו לבד, אף שמוזנו טוב, אמנם עיקר הפעולה שתעשה על רצונו של אדם ותנאותיו תצא מן הראש, דהיינו השכל והתבונה, וגם זה יאיר לנו נתיב, להכיר תכונת רוחו.

וכמו כן לא צדקו תלונות חוקרי בני עמנו, אשר מלינים על ר"א, אמרו שתכונת רוחו התעה אותו, להיות עומד על דעתו בכל מקום נגד המרובים, וע"פ רוב רבים נחלקו עליו, הנה מצינו גם לר"ג שנתפס פ"א ברשת זו, אף שכל מנמת נפשו היתה שלא ירבו מחלוקות בישראל, דהכי איתא בתוספתא (ברכות פ"ד) שר"ג סבר דאחר שבע מינים מברך ג' ברכות וחכמים אומרים רק ברכה אחת, ואשר עשה ר"ע מעשה בדברי חכמים, גער בו ר"ג באמרו, עקיבא מה לך אתה מכניס ראשך בין המחלוקות ור"ע השיבו רבי לימדתני אחרי רבים להטות וכו' ועוד אני אומר שבמקום שהציעו במשנה דעת איזה ת"ח ושהחכמים נחלקו עליו, אין לנו לומר בבירור, שהוא רק דיעה יחידה, ושלא מצא אחד שהסכים עם אותו ת"ח כלל וכלל, וראי' ברורה לדברי מן הירושלמי (ברכות פ"א) דשם העתיקו את המשנה דר"ע מטמא השרדה והגלגולת מב' מתים רובע עצמות מב' מתים וכו' וחכמים מטהרין, והוסיפו שם מעשה שהביאו קופה מלאה עצמות וכו' ולא הי' בהן שדרה וגלגולת סמת אחד, אמרו הואיל ויש כאן מטהרין ויש כאן מטמאין נעמוד על המנין וכו' והגה אם אמת ונכון הדבר שכל מקום שנשנה הלכה מפי היחיד, רק הוא בעצמו אמר הדבר, ולא הי' שם מי שהסכים עמו, למה אמרו, ויש כאן מטמאין' הלא נאמר שרק ר"ע הי' מטמא, ומפני מה היו צריכין לעמוד על המנין ועוד שסיפרו שם, שהתחילו בר"ע וחזר מדבריו וטדה, ואמרו אחרי

¹⁶ עיין במאמרי החכם ש"י הורוויטץ בהשחר שנה י"א וי"ב, והחכם הפרו כענין זה על המדה.

שהוא טיהר אין אנו צריכין עוד לעמוד על המנין, אלא וראי כמו שאמרנו שהיו שם ת"ח שהסכימו עם ר"ע לטמא, רק שההלכה נקראת רק על שמו, מפני שהוא חדשה או שאמר, שהוא קבלה¹⁷). וכאשר חזר ר"ע מדבריו וטיהר, לא היו צריכין עוד למנין, מפני שבדאי חזרו ג"כ הת"ח, שהיו מסכימים עמו תחילה. וכן יש ללמוד זכות על ר"א במה שנידף את האיש, שהפסיר בהודע וירושלים (מגילה כ"ה, ועיין בדור דור ודורשו) בדוראי בעת שלא נעשתה עוד התקנה, להפסיר בפרשיות מיוחדות, ורשות נתנה לכל אחד ואחד, להפסיר בפרשה שירצה, בא הדבר לידי קילקול, שפעמים עמדו אנשים, אשר רוחם לא היתה נאמנה עם בני עמם, ודרשו כתובי הנביאים לנאי, ובפרט בעת שהכתות נתרבו, ורבו ג"כ זה על זה, פעמים דרשו את הכתובים כלפי אנשי ריבם, ואע"פ שאין ראי' לדבר זכר לדבר, דמצינו באונגלויון, שפ"א הפסיר מיסד דת המשוחיים בנביא בבהב"ג, ודרש את הכתובים לפי שיטתו, ואין ספק שתלמידיו ותלמידיו תלמידיו הלכו גם בענין זה בעקבותיו וכן אין להרהר אחר ר"א, במה שסיפר בשבחה עצמה, שלא הקדים אותו אדם בבהמ"ד (סוכה כ"ח). דהנה מצינו (מגילה ב"ז, וכ"ח). לכמה חכמים, ר' זכאי ר' פרידא, ר"א בן שמוע ר"ח בן הקנה ריב"ק, שהיו מספרים כל אחד ואחד בשבחן, כאשר נשאלו מן תלמידיהם במה האריכו ימים, ובדאי לא עשו את זאת, אלא לטובת תלמידיהם, להורות להם את הדרך ילכו בה, ואת המעשה, אשר יעשו, וכן במה שהפליג ר"א לספר, מה שלמד מרביתו, אין ספק שלא לכבוד עצמו הי' אומר אלא לכבוד רבותיו, וכן יש ללמוד זכות עליו בדבר התנהגותו עם תלמידיו, שפעמים נער בהם¹⁸), דבאמת רצו ב"ש, להרחיק כמה אנשים מבהמ"ד, צא וראה מ"ש ב"ש (אבות דר"ג פ"ה) אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו ועשיר וכן אבות (ועיין מאמרי בהמניד, שנת י"ט, 436) ואף שב"ה חולקים, הנה מצינו ג"כ לר"ג, שאמר כל ת"ח שאין תוכו ככרו לא יכנס לבהמ"ד, אדרבה ר"א הראה ענות רוחו, כשהי' יושב הוא וחביריו מסובין לפני ר"ג, שהוא לא רצה לקבל את הכוס, שהשקה להם ר"ג מפני כבודו של ר"ג והוכיח את ר"י שקיבל ממנו (קידושין ל"ב:). ובדאי ידעו בני דורו להוקיר אדם כמותו, אף שלא הסכימו עמו, כי לא דבר ריק הוא, אם אמרו עליו ועל שמואל הקטן (ירושלמי סוטה סוף מסכתא) שראוין הם שתשרה שכינה עליהם, ומה לנו להפליג עוד בשבחיו של ר"א ולהציע מאמריו בהגדה, ובדאי שפעמים הפריז על מדה, ושגורה היתה בפיו אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (סנהדרין ק"א). וכל הוואה יראה שמקרה ר"א כמקרה אנשי הלבב, אשר לא ישאו פנים ולא יחתו מפני כל, יש אנשים שהפליגו בשבחם, ויש שחרהרו אחריהם, פעמים לפי דעתם בעניני מדיני ופעמים לפי תכונת רוחם, לכן חוב מוטל על החוקר שלא לקלקל את השורה, לא מתוך חיבה ויתרה והפלת דברים, ולא מתוך שיטתו בענינים הללו ומהלך רוחו.

פתח דבר*.)

המדרש רבה על התורה לא נסדר בזמן אחד, וממסדר אחד, רק בעתים שונים, וממסדרים שונים, ממדרשים הקדומים הוא מדרש בראשית רבה, ויקרא רבה, אולם על ג' ספרים שמות במדבר דברים, הם מאוחרים בזמן, ואב אחד לא הולידם, ולא היו מסודרים לפני הרבה קדמונים, מדרש דברים רבה הוא מוקדם בזמן מן מדרשי שמות רבה ובמדבר רבה, בעל הילקוט ראהו והזכירו הרבה פעמים בשם "אלה הדברים רבה" ובכל המקומות שרשם עליהם הציון הזה נמצאו המאמרים באמת במדרש דברים רבה לפנינו, אולם מדרש שמות רבה ומדרש במדבר רבה לא ראה הרב בעל הילקוט ולא הזכירם, ואף שתמצא

¹⁷ עיין בשאלית יעב"ץ (חיב סי' קל"ב) שהעיר קצת על איזה דברים מענין.

¹⁸ ויש אומרים, שזה הוא לעד על גאון לבו בכל ענין.

* והוא הקרמה לליקוטים מתוך הילקוט מדברים וזמא וכי' שהי' בבית ר"ש באכער.

באיזה מקומות אשר נרשם בצדו "שמר" הם מאיזה מגיה (b), וכמו כן הציונים "במדבר רבה" הם מאיזה מגיה אשר הוסיף אל הילקוט, כי המדרש במדבר רבה לקוח מתנחומא במדבר ובעל הילקוט רשם תמיד תנחומא, והמגיה הזה אחר הציון תנחומא הציג גם "במר" ונעלם ממנו כי הילקוט לא ראה המדרש הזה, והמסדר ממדרש במ"ד העתיק כסגנון התנחומא אשר כעת בדפוס, והילקוט הביא תמיד לפי התנחומא כ"י שלנו, ובמבוא להתנחומא פרק ט' דברתי מזה ברחבה, והבאתי שם כל המקומות אשר מצוין הציון "במר".

אולם מלבד מדרש אלה הדברים רבה שהביא הרב בעל הילקוט (עיין לעיל הערה א') תמצא שהביא עוד הרבה מאמרים בשם "אלה הדברים זוטא", והמאמרים ההם שהביא משמו. אינם נמצאים לפנינו במדרש דברים רבה, מזה נראה בעליל כי שני מדרשים שונים הם, והמדרש הזה נאבד ואיננו, ובעל הילקוט יכנהו "זוטא" לעומת המדרש הראשון אשר יכנהו "רבה", ואמרתי לאסוף על יד כל המאמרים שהביא הרב בעל הילקוט בשם אלה הדברים זוטא, ואחד אל אחד יגשו יתלכרו ולא יתפרדו, למען יהיו המאמרים באסיפה אחת לפני הקוראים, ואקוה כי יצמח מזה תועלת לחובבי דברי חכמינו ז"ל, באשר יהי לפנייהם שוורים מהמדרש הזה במהברת מיוחדת, ויוכלו לשום עיניהם עליו, ובשנית אולי בעבור זה נקל יהי למצוא המדרש הזה באוצרות הספרים, כי אם גם המצא ימצא מדרש דברים רבה בכ"י באחת אוצרות הספרים לא ידע המוצא אותו להבדיל בין מדרש דברים רבה הנדפס, ובין מדרש דברים זוטא, ויחשוב כי הוא הוא, ובעבור האסיפה הזאת ידע להבדיל בין קודש לקודש, ויכיר תיכף תכונת הכ"י ומהותו.

מהמדרש אלה הדברים זוטא, נשארו בילקוט רק שוורים מועטים, סגנון לשונו הוא יפה אף נעים, וביחוד נמצא כי דרכו להמתיק הענין על פי משל, וזולת הילקוט לא נמצא אחד מהקדמונים שזכיר דבר בשם מדרש אלה הדברים זוטא, רק מצאנו איזה מהקדמונים מזכירים מאמרים בשם אלה הדברים רבה, והמאמרים ההם אינם נמצאים לפנינו בנדפס, וביחוד נמצא ברבינו בחיי שמביא מאמרים בשם אלה הדברים רבה ולא נמצאים לפנינו במדרש הנדפס, וכבר הרגיש בזה גם הגאון הר"ל ז"ל בחדושו למדרוש דב"ר, דברים פ"א ס"ו ו' הביא וז"ל: רבינו בחיי הביא בסדר זה כמה מאמרים בשם הדברים רבה שלא נמצאו במדרש לפנינו. וכן בפ' ואתחנן ס"ו י"ד הביא וז"ל: עיין רבינו בחיי שהביא מאמר זה מדברים רבה בלשון אחר וכן בכל הספר הביא מאמרים מדברים רבה משונה מנוסחא שלנו עכ"ל. ולהלן תמצא בלקוטים כל המאמרים אשר רבינו בחיי הביא בשם אלה הדברים רבה. ואין ספק כי היה נמצא לפני הקדמונים עוד מדרש אחד על ספר דברים, ואחר החקירה והדרישה אם נשארו לנו לפליטה באוצרות הספרים איזה כ"י מן מדרש דברים רבה, נודע לי כי נמצא כתב יד אחד בעקד הספרים של די רוסו בפארמא בקובץ 1240 ובקשתי את החכם הגדול האדון פעררעאוי בשם לשום עינו על הכ"י הזה, אם הוא שוה עם הנדפס או לא, וקבלתי מענה ממנו כי בקובץ הזה צד 263 נמצא מדרש דברים

(b) בילקוט שמות רמז קס"ב על וישימו עליו שרי מסים נרשם "שמר פ"א" הוא בטעות מאיזה מגיה שונה, ובלוית המאמר הזה הוא ג"כ בטעות שם כמו שרשם במאמר שלפניו. עוד שם רמז קע"ב עד שלא זכה משה לתורה מצוין, ואלה שמות רבה" וזה ליתא במדרש שמ"ר, וצ"ל אלה הדברים רבה והוא דב"ר פ"א אות א' ואת ז', ומובא לנכון בילקוט דברים רמז תשצ"ד בשם אלה הדברים רבה, גם בילקוט תהלים רמז תתקכ"א על ירעם אל בקולו נרשם, ואלה שמות רבה" וחזו ג"כ בטעות וצ"ל תנחומא שמות והוא בכ"י שלנו אות כ"ב, ויותר לא נמצא בכל הילקוט הציון שמות רבה:

רבה ומתחיל: בשם אלהא רבא ושוה עם הנדפס, והתחלתו הוא כמו התחלת המדרש שלפנינו בדפוס. גם נודע לי כי באוצר הספרים במינכען נמצא מדרש דברים רבה והוא קובץ 229, לא נחתי ולא שקמתי עד אשר השגתי הכ"י הזה, ועפ"י השתדלות האדון הנכבד Dr. Adalbert Ketrzynski Director der Ossolinskischen Bibliothek בן (3), וראה זה מצאתי כי פרשת דברים הוא מדרש אחר משונה מהמדרש על פ' דברים אשר לפנינו בדפוס, פ' ואתהנן חסר, והפרשיות עקב ראה שופטים תצא תבא נצבים הם דומים עם המדרש הנדפס, וזלת בפ' נצבים נמצאים איזה הוספות, ואין ספק שהסופר הראשון מצא כתב יד מקומע והיה חסר בראשו ובסופו, בראשו ה"י חסר דברים ואתהנן, ובסופו וילך האוינו ברכה, ורצה להשלים הכ"י והחל להעתיק פרשת דברים מן מדרש אחר אשר ה"י אז מסודר לפניו, והוא מדרש דברים רבה אשר ה"י לפני איזה קדמונים גם לפני רבינו בחיי, והמאמרים שהביא רבינו בחיי בשם אלה הדברים רבה נמצאים כלשונם ממש בפרשה ההוא, אולם נמצאים ברבינו בחיי עוד מאמרים מפרשיות אחרות כמו שתראה בלקוטים אשר אספתי מהמאמרים ההם, ובפ' ויחי בפ' ונשאתני ממצרים הביא מפורש "דרשו באלה הדברים רבה בפ' והי עקב" ולא נמצא לפנינו ברור כי המדרש הזה היה מסודר על כל ספר דברים. וזוה נתברר כי שלשה מדרשים שונים ה"י מסודרים על ספר דברים. א) המדרש דברים רבה אשר לפנינו בדפוס. ב) מדרש אלה הדברים זוטא אשר הביאו הילקוט. ג) מדרש אלה הדברים רבה אשר בכ"י באוצר הספרים במינכען ונשאר לפליטה פרשת דברים, ואשר היה בשלמותו לפני רבינו בחיי ושאר קדמונים ונאבד ואיננו. וזוה יבין וישכיל הקורא אשר רש"י בפ' לבראשית כ"ט ל"ד הביא וז"ל: קרא שמו לוי בכולם כתיב ותקרא וזה כתבו בו קרא ויש מדרש אגדה באלה הדברים רבה ששלח הקב"ה גבריאול והביאו לפניו וקרא לו שם ונתן לו כ"ד מתנות כהונה וע"ש שלוהו במתנות קראו לוי ע"כ, אין ספק כי הדברים לקוחים ממדרש אלה הדברים רבה אשר נאבד מאתנו, ורש"י שמע ממנו לכן כתב "ויש מדרש אגדה" ובעבור כי לא ה"י לפניו לא הביאו בפירושו לס' דברים, ואין צורך לדברי הרב בעל

(3) הכתב יד מכיל בתחלה מדרש איכה, ואח"כ מדרש רבה על ספר דברים היינו על הפרשיות דברים עקב ראה שופטים תצא תבא נצבים ואתהנן וילך האוינו ברכה, הכ"י ישן נושן כתוב על נייר וקלף מעורב יחד היינו קצת דפים של נייר וקצת דפים של קלף, האותיות הן מרובעות ומעורבות באותיות רש"י באמצע, וכולל 156 דפים כל דף כתוב פנים ואחור משני עבריו וכל צד וצד מכיל י"ט שורות, הכתיבה איננה תמה ונקייה, ועפ"י הרוב הכתב אשר על דפי הנייר מטושטש באשר הדיו לא טובה היתה לזה הנייר. מדרש איכה מתחיל צד ו' עד צד 93 ע"ב, ובסוף מדרש איכה כתוב: סליק מדרש קינות כסיעתא דשמיא נשלמה מלאכתי בחודש תמוז שנת חמשת אלפים וחמשים וחמשה לבריאת העולם בריך רחמנא דסייען אמן ואמן. צד 94 95 הנייר חלק על צד 96 כתוב מאת סופר מאוחר הדברים האלה: מדרש רבה על דברים ואתהנן עקב ראה שופטים כי תצא כי תבא נצבים וחסר וילך האוינו ברכה" ובאמת חסר גם ואתהנן. צד 97 עד צד 116 פ' דברים צד 116 ע"ב וצד 117 הנייר חלק, צד 118 מתחיל פ' עקב עד צד 127 מן צד 127 מתחיל פ' ראה עד צד 131 ע"ב. מן צד 131 מתחיל פ' שופטים עד 139 ע"ב, מן 139 ע"ב מתחיל פ' תצא עד צד 145 ע"א, מן 145 מתחיל פ' תבא עד 151 סוף ע"ב ומסיים ולא ח"י ריחן רע מכה הזועה, וחסר הסיום מפ' תבא, צד 152 ע"א מתחיל פ' נצבים אך חסר התחלת הפרשה ומתחיל אקרא כל התורה ומי שהוא ספק (הוא לפנינו סוף אות ג') ונראה כי בין דף 151 ובין 152 ד"י חסר דף שלם, ובסוף צד 156 ע"ב הסיום מפ' נצבים כמו לפנינו בדפוס.

תולדות ר"ג שכתב בתוספות שלו שבוודאי כוון רש"י למדרש רבי משה הדרשן ויפה העיר ירדני הרב החוקר מהר"א בערלינער בזכור לאברהם ברש"י שם וז"ל: המדרש אלה הדברים רבה הוא מדרש אחד אשר נאבד אצלנו והילקוט מעתיק ממנו הרבה דברים, וגם הבחי' הביאו בפירושו לתורה עכ"ל. והאמת כן, רק במה שכתב והילקוט מעתיק ממנו הרבה דברים, לא כוון יפה, כי כל המאמרים שהביא הילקוט מאלה הדברים רבה כולם הם במדרש רבה לפנינו כמו שתראה לעיל בהערה א', רק הילקוט הביא מאמרים בשם אלה הדברים וזמא אשר אינם נמצאים לפנינו, ואולי לזה המדרש דברים רבה הנאבד כוון ג"כ רש"י עמוס א' ו' באגדת האיזני עזה מן הדרום כו' ע"ש.

והנה עוד הרבה קדמונים מביאים מאמרים בשם אלה הדברים רבה מהם אשר נמצאים במדרש אשר לפנינו בדפוס, ומהם אשר מביאים מאמרים ממנו ואינם נמצאים לפנינו, ואין ספק שכוונו להמדרש על דברים הנאבד, כמו שתראה הרמב"ן בפ' כי תקרב אל עיר להלחם הביא וז"ל וכך אמרו רבותינו במדרש אלה הדברים רבה והוא עוד בתנחומא ובגמרא ירושלמי אמר רשב"ג יהושע בן נון קיים הפרשה הזו, מה עשה יהושע ה' שולה פרוסדוגמא כו', וזה נמצא באמת לפנינו בדב"ר פ"ה אות י"ד וירושלמי שביעית פ"ו גם וי"ר פ"ז אות ו'. ועיין תוס' גיטין מ"ז ע"א ד"ה כיון, אולם בפ' וישלה בפ' ותמת דבורה הביא וז"ל: מצאתי באלה הדברים רבה בפרשת כי תצא אתה מוצא כשמתה רבקה אמרין מאן יפוק קמא, אברהם מת כו' עד מה ברכו ברכת אבליים ברכו, וזה ליתא במדרש דב"ר ובוודאי ה' לפנינו במדרש הנאבד, ונמצא המאמר בתנחומא תצא אות ד', גם בפסיקתא זכור (כ"ג ע"ב) וע"ש בהערה נ'. וגם הרוקה ה' ברכות ס"י שכ"ג הביאו וז"ל: בדברים רבה ק"ש כל זימנא דקרי ביה ליהו ברונטונמא (צ"ל כפרוסטונמא) חדתא פי אגרת (צ"ל פ"י אגרת) דקב"ה לא מטרה עלן דכתיב עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתך ע"ב, וזה לא נמצא בדב"ר לפנינו ובוודאי ה' לפנינו במדרש הנאבד, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא פסקא שור או כשב הערה ע'. גם בעל אור זרוע ה' כלאים ס"י ר"ס הביא בשם אלה הדברים רבה סוף פ' שופטים רק עין אשר תדע זה אילן מאכל כי לא עין מאכל הוא זה אילן סרק כו', ולא נמצא לפנינו בנדפס, והמאמר שהביא נמצא בספרי שופטים ר"ד. ועוד הביא בה' סעודה ס"י ר"א וז"ל: אבל בהגדת אלה הדברים מפרש דב"ה פליגי לגמרי, וזה לא נמצא לפנינו ובוודאי כוון אל המדרש הנאבד. התוס' זבחים נ"ט ע"ב ד"ה הא הביאו מאמר בשם אלה הדברים רבה ולא נמצא לפנינו, והגאון הר"יב תיקן שצ"ל במ"ר נשא פ"ב, ואולי כווננו אל מדרש דברים רבה הנאבד, והמאמר הזה הביא הילקוט ואתחנן רמז תתכ"ד בשם הילמדנו, וכן נמצא המאמר בפסיקתא סוף פסקא ויהי ביום כלת משה, ובמדרש חזית בפ' יפה את רעיתי ובש"ט מזמור ק"א. הר"ש בפ' למעשר שני פ"ג מ"י הביא וז"ל ובאלה הדברים רבה תניא ונתת הכסף בכל אשר תאזה נפשך ר' יהודה אומר יכול אף הלוקה בכסף מעשר שני שנטמא טעון פדייה כו', וזה לא נמצא במדרש לפנינו, רק נמצא בספרי ראה פיסקא ק"ז ע"ש, ואולי ה' לפנינו גם המדרש דברים הנאבד. האבודרהם ה' סדר שחרית של חול (דפוס פראג דף כ"ד ע"ב) הביא וז"ל דאמרין באלה הדברים רבה שמור מצותי וחיה שמור רמ"ה תיבות שבקיש והקב"ה ישמר רמ"ה איברים שלך כו', וזה לא נמצא לפנינו בנדפס, ובוודאי הוא במדרש הנאבד, והמאמר הזה מובא בתנחומא כ"י קדושים אות ד' ובתנחומא הגדפס אות ו'. ועיין בהערות שלי לתנחומא קדושים הערה כ"ו מה שהבאתי בשם שבלי הלקט, וכן עוד שם (דף כ"ה ע"ב) ואמרין באלה הדברים רבה למה ישראל אומרים ברוך שם כמלוי בלחש כו', גם זה הוא במדרש הנאבד, כי לפנינו בנדפס ואתחנן אות ל"ז הלשון משונה ובקצרה. המור אור"ח ס"י תר"ט הביא בשם אלה הדברים רבה בפ' ואתחנן כשעלה משה לרקיע שמע למלאכי

השרת שהיו מקלסין להקב"ה כו', הוא לפנינו במדרש דב"ר פ"א אות ל"ו, ובמסור שם יש לתקן במקום שנגב הורמין צ"ל קוזמין, וכן הרוקת סי' שכ"ג הביא זה בשם המדרש סתם וצ"ל במדרש דברים רבה, וגם שם בטעות קרומין וצ"ל קוזמין: הסמ"ג ה' ק"ש סי' י"ח הביא וז"ל ומכאן יש ללמוד שהמהלך בדרך דיי לו שיעמוד בפסוק ראשון בלבד, וכן ישנו בפירוש באגרת באלה הדברים רבה בפ' ואתחנן שאומר כן רב יהודה בשם רב ע"כ. הוא בנדפס פ' ואתחנן פ"ב אות ל"א, וכן הוא בתנחומא כ"י ונדפס ריש פ' דך, ועיין במסור א"י"ח סי' ס"ג ובמרן ב"י שם. בעל מנורת המאור הביא את המדרש דב"ר וכוון אל הנדפס, כמו בס' נ"א וגרסינן באלה הדברים רבה אמר ר' חגי אין הנגעים באים, הוא בדב"ר תבא פ"ח אות י"ט. שם סי' ע"ז מצינו באלה הדברים רבה אמר הקב"ה כו', הוא בסוף תצא, סי' צ"ו כדגרסינן באלה הדברים רבה תביבין ישראל, זה ליתא בדברים רבה לפנינו, וצ"ל חולין צ"א ע"ב ואין ספק שחסר במנורת המאור איזה מאמר ממדרש דברים רבה פ"ב אות ל"א ל"ב ל"ג המדובר שם מענין ק"ש: עוד שם וגרסינן באלה הדברים רבה שמע ישראל זש"ה ישישו וישמחו כך כל מבקשיך כו' גם זה ליתא לפנינו במדרש הנדפס ואולי הי' לפנינו במדרש דברים רבה הנאבד, עוד שם סי' ק"ה וגרסינן באלה הדברים רבה ברוך תהי' הוא בפ' עקב פ"ג אות ו': סי' ק"ג וגרסינן באלה הדברים רבה הלכה אדם מישראל, הוא ריש כי תבא, סי' קצ"ב וגרסינן באלה הדברים רבה ברוך אתה בעיר, הוא בפ' תבא אות ה', ושם הוא קצת בסגנון אחר, סי' רכ"ג וגרסינן באלה הדברים רבה ד"א שופטים, הוא בפ' שופטים פ"ח אות ו'. סי' רכ"ה וגרסינן באלה הדברים רבה א"ר הייא סדר הדין, הוא בשופטים שם. סי' רצ"ז כתוב במדרש ואלה הדברים רבה פ' ואתחנן כשעלה משה לרקיע כו', הוא בפ' ואתחנן אות ל"ו, וגם שם יש לתקן קוזמין במקום הורמין.

גם הרב בעל עקידה בס' דברים מזכיר הרבה פעמים את המדרש כמו שהוא לפנינו בדפוס.

החוקני הביא בריש דברים, והכי איתא באלה הדברים רבה א"ר ברכי צריכין הדיינים שתהיינה בהן שבע מדות כו', הוא לפנינו בנדפס דברים פ"א אות י'. והנה אמרתי ליתן לפני הקוראים אסיפה מכל המאמרים אשר לקטתי מהילקוט שהביא מאמרים מן מדרש אלה הדברים וזמא. גם פירשת דברים מועתק מכתב יד אשר באוצר הספרים במינכען, וגם המאמרים אשר רבינו בחיי מביא בשם מדרש אלה הדברים, עם הערות קצרות, וכאשר נשום לב על המדרש מפ' דברים הנמצא בכ"י הנ"ל ובין מדרש מפ' דברים הנדפס, נמיר כי המדרש הנמצא בכ"י הוא מוקדם והי' כבר מסודר לפני המסדר מהנדפס, והוסיף דברים כדרך מסדר אחרון, וראיתי כי גם במדרש הזה אשר נשאר לנו לפריטה פ' דברים בכ"י נמצאים שאלות בהלכה אבל לא בלשון ילמדנו רבינו ולא הלכה אדם מישראל עיין להלן אות ב' סי' י"ב וי"ח. (ג) ומי יתן ויהיה כי השוקדים על בתי אוצרות הספרים יחפשו בחפש מחופש אולי ימצאו האבירה הוא המדרש דברים רבה גם על יתר הפרשיות וכמו כן מדרש אלה הדברים וזמא אשר ראה הילקוט, ויעשו בזה חסד גדול ומשכרתם תהי' שלמה.

(ג) פה המקום להעיר על דברי הרב הגאון מהר"צ חיות שהביא בספרו אגרת בקורת וז"ל דברים רבה הולך ע"ד התנחומא, ומתחלת כל פרשה בלשון ילמדנו רבינו, ופעמים נמצא זאת גם באמצע הפרשה, וכל מה שנמצא בתנחומא נמצא גם בדברים רבה עכ"ל וזה פלא בראשון כי במדרש דברים רבה איננו מתחיל כלל בלשון ילמדנו רבינו רק, הלכה' ובשנית בתנחומא ספר דברים לא נמצא כלל שאלות בהלכה, ואולי כוונתו על התנחומא בכלל לא על ספר דברים. ובשלישית מה שכתב שמה שנמצא בתנחומא נמצא גם בדברים רבה, ובאמת אינו כן, כי דרשות שונות ונפרדות הנה.

ובטרם אחתום פתח דברי אעיר עוד כי בכ"י הזה מאוצר הספרים במינכען בהפרשיות אשר הן דומות להנדפס היינו מפי עקב ואילך נמצא שינויים קטנים ואלה הם: עקב פי' אות א' כאדם שבונה בשבת, בכ"י כאדם שבונה בית. שם מנין שנאמר וישבתו ביום השביעי, נוסף בכ"י רבנין אמרין אמר הקב"ה לישראל בני לא תהו מגלגלים בשבת הו' שנתתי לכם שהיא הביבה עלי מכל המצות שאני שמרתי אותה תחלה מניין שנאמר ויברך אלהים את יום השביעי ויברך אותו וגו', ואחר זה הוא כמו לפנינו ואת סבור וכו'. עוד שם מה כתיב אחריו אז תתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך, והיא גי' מוטעת כי בתחלה הביא קרא מישעי' וקראת לשבת עונג ואח"כ הביא הדורש מה כתיב אחריו, והפסוק שהביא איננו בישעי' שם, רק הוא לנכון בכ"י מה כתיב אחריו אז תתענג על ה' (ישעי' נ"ח י"ד) וכתיב והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך (תהלים ל"ז ד') וכן יש לתקן במדרש לפנינו. עוד שם אות ב' כעבד שאדונו מבקש למכור אותו קוריסין בכל מה שמוצא, בכ"י כתוב קקריסין, ופי' רע מעללים כמו שהוא בשמ"ר פמ"ג אות ח' העבד הזה שאתה מוכר קקריסין הוא, ויתכן להגיה כעבד קקריסין שאדונו מבקש למכור אותו בכל מה שמוצא, פי' עבד רע מעללים שאדונו מבקש לפטור אותו בכל מה ששיגי עבורו. עוד שם אות ג' שני איסטריטיון, בכ"י איסטריטיון, וכ"ה לנכון, עוד שם אות י"א חמשה מלאכי חבלה אף חימה קצף משחית ומכלה, במקום ומכלה הגי' בכ"י והשמד, ועיין בשמ"ר סוף פמ"א וגם שם הגי' והשמד וע"ש בשמ"ר בהדושי הרש"ש. סוף ראה אמר רבי למה הדבר דומה בכ"י אמר רבי לוי למה"ד, בסוף ראה א"ר שמואל ברי נחמני למה הדבר דומה עד סוף הפרשה ליתא בכ"י, ובמדרש שם למה"ד למדינה וכו' קצר המעתיק ולא הביא הסיום בהמשל. תצא אות ח' א"ר תנינא אין הנגעים באים, בכ"י א"ר חגן, שם התחלת אות ט' והתחלת אות י' מתחיל בכ"י ד"א זכור" וזה חסר בנדפס, שם אות י"א למה"ד לעכונא כו' בא הדרבון, בכ"י לחכינא וכן בא הדרקון, עוד שם זו עכנא בכ"י זו חכינא, עוד שם באות י"א אמר הקב"ה לא אברא אותה מן העין, בכ"י נמצא לפני זה "לא אברא אותה מן הראש שלא תהא זוקפת ראשה" וכ"ה לנכון בכ"י פ"ה אות ב' ובשם בטעות שלא תהא מיקרת ראשה צ"ל זוקפת ראשה, עוד שם שלא תהא פרדניתא בכ"י שלא תהא רגלה פורסת, ובכ"ר שם הגי' פרסנות, עוד שם ולאה כתיב בה ותצא לאה לקראתו, מכ"י ודינה כתיב בה ותצא דינה בת לאה. שם אות י"ג למה"ד לתלמידו של רופא שעלת מלכיא לראותו, בכ"י מעונא באחותו מלת מעונא אין לה הבנה וצ"ל מלוכה, והמעריך בערך מלכיא הביא המאמר הזה וכתב שצ"ל מלינה [צ"ל מלוכה] באחותו פי' נגע רע ולשון לעז הוא ומ"כ כתב שקרים בשם הערוך עב"ל בפי' תבא אות ב' זשיה אשרי אדם ובכ"י מתחיל ד"א והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך, זשיה אשרי אדם. עוד שם אות ו' שנאמר ויבא כגשם לנו כמלקוש יורה ארץ (תושע ו' ג') מה כתיב אחריו יחינו מיומים (שם שם ב'), ובכ"י הגי' מה כתיב למעלה והיא גי' נכונה כי הכתוב יחינו מיומים מוקדם הוא, וכמו כן נמצאים עוד שינויים קטנים.

את כל זה ראיתי לערוך לפני הקוראים, ואקוה כי תיקר בעיניהם האסיפה אשר אספתי עם ציוני הפסוקים והערות הקצרות אשר ערכת עליהם, וירצו את פעלי ומעשה ידי יכוננו.

לבוב ר"ח סיון תרמ"ד.

שלמה באבער.

צוואה מחסיד אחד מוסר לבניו.

(המשך)

חסרי ה' אוכיר כעל כל אשר גמלני. האלהים הרועה אותי מעודי. עד יומי. ואשר בדרך אמת הנחני. ומבית אבי לקחני. ולפניהם למחיה שלחני. בארץ נכריה להדריכני. ולחן לחסד ולרחמים בעיני אנשי הארץ נתנני. וכסא כבוד הנחילני. למען כבוד שמו לא למעני. כי מה חי ומה אני. הלא הקטון שבהם אצבעו קטנה עבה ממתני. כ"ש גדול שבהם. ואני נגרם כחגב בעיני. ועלה על לבי מלאני. להוכיר מעשה נסים 169^a שעושה ה' תמיד עם הבל וריק כמוני. ועל לחם חקי שהטריפני. בלתי רודפי אחר הממון. והוא לא כן עמדי. יצאתי מאשכנז בן י"ג שנה ואני כבן מ"ז שנה באתי בטוליסלה ברי"ח אייר שנת מ"ה. דבר פשוט כי כשיצאתי בן מ' י"ג שנה לא היה לי כלום. וכשנשאתי שתי בנות ה' יחיאל והר' שלמה זצ"ל (לא ירשתי רק דבר מועט). לא נתנו לי עמדם כשיעור החוצאה של הבגדים והחופות. ומאז"ל לא ירשתי רק דבר מועט בחלקי מן הספרים. כי כל מה שהיה לו בעת פטירתו עם כלי ביתו לא היה בו כדי להשלים צואתו. ולא לקחתי מימי מתנות מיחיר. רק אלף וארבע מאות זהובים שנתנו לי שלשה אנשים שבקשתי מהם להלוות לי מעות ולא רצו בהלוואה ונת לי 16^b הסך הנזכר. ומפני גדולתם ומעלתם לא יכולתי להשיב פניהם מלקבלם. ונתתם לנשואי אחותי. והפטרתי ביד המשתדלים עבורי. והממון לא היה שלי. כי ז' אלף זהובים מהם ביד אחי הי"ר אליקים נר"ו. וחי אלפים ות"ק זהובים ביד ר' מרדכי צרפתי¹⁷ אלפים זהובים וביד ר' נסים שלשת אלפים זהובים. והאחרים ביד בני אדם הרבה. ונלאתי לכותבם. ולא עברתי זמני עד ככה רק ברחמי שמים. אשר נתן בלב בני אדם להלוות לי מעות ולהשתדל בהם ולתפרנס מן הריחה. כי מעת פטירת א"א ז"ל שיש לו כ"ז שנה ושלושה חרשים לא לקחתי מהקהל יצ"ו בתנאי מהם רק אלף ומאתים ותשעים זהובים. וזה מה שלקחתי בשתי שנים וד' חרשים ונסתלקתי מליקח מהם 169^b תנאי עד שנשלמו העשרה שנים הנזכרים¹⁸ ומאז לקחתי מהם אלף ות"ק זהובים בשנה. עד אנושתי ה' 19^a שהם מ' שנים וי' חרשים שלקחתי מהם י"ד [אלף] ותש"נ זהובים. ומאז החזירו לי התנאי ג' אלפים זהובים בשנה. והתנו שישאר מהם אחרי לאשתי ולבני או למי שיהיה אז מהם בטוליסולה אף אלף זהובים בשנה עד י' שנה רצופים. ולכל מי מבני בחיי שיהיה לו מן התנאי שלו מ"ט²⁰ זהובים בשנה עד י' שנה. וכל זמן שתהיה תורתו אומנותו (ולקחת) מהם וירור בטוליסלה. ומי שישאר מבני אחרי תוך י' שנים הנזכרים שיהיה לו מן האלף זהובים הנזכרים ש' זהובים כל זמן שתהיה תורתו אומנותו ולקחתי מהם מאנושתי הנזכר עד סוף נוביימרי זה בשנת ק"ט לפרט ז' שנים וד' חרשים כ"ב אלף זהובים. סך כל מה שלקחתי מהקהל יצ"ו עד סוף נוביימרי ל"ז אלף זהובים ומ' ואחד²¹ זהובים. מאלו לקח בני שלמה בשתי שנים ושני חרשים ח' מאות זהובים על הדרך המפורש למעלה נמצא שלקחתי

¹⁶ צ"ל ונתנו לי.

¹⁷ ניכר מתוכו שאיזה חיסור דברים יש כאן והנה לקמן איתא שהפסיד ביד ר' מרדכי יותר ו' אלפים זהובים וע"כ נ"ל שיש להגיד כאן "ולא השיב לי (או איזה לשון אחר כיוצא בזה) רק ב' אלפים זהובים וששה אלפים ות"ק נאבדו לו.

¹⁸ אנה נזכרו? ואיזה קיטעא יש כאן וע' הערה 22.

¹⁹ ה' אלפים והשאר חסר בכ"י.

²⁰ נראה שצ"ל מאה.

²¹ נראה שצ"ל מאתים וארבעים ואולי בכאן האותיות ומא' ואר' והמעיין טעה ועשה מזה ומא' וע' בהערה הסמוכה.

ל"ז אלף זהובים ומאתים ומאתים ואחד זהובים⁽²²⁾, והתנאי שנתנו לי הקהל יצ"ו, לא נתנו לי בשביל שבקשתי מהם שיתנו לי, כי ידעתי כי איני ראוי לכך. אך מרוב חסדם ואהבתם עם א"א הר' ז"ל, ובשנה העשירי שמעו הקהל שהיה רצוני לבקש מנוח במקום אחר וקבעו לי אלף ות"ק זהובים בשנה, ואם היה רצוני ליקח מהם יותר שיהיו⁽²³⁾ נותנים כמו שמפורש בכתבם אשר בירי משנת ק"א, כאשר ברח לי ר' מרדכי הפסדתי בידו יותר מ' אלפים ונשמע לגדולי הקהל יצ"ו שהיה^a 170 רצוני ללכת למדינת אישבילא, בקשו לי שאר והחזירו לי התנאי ג' אלפים זהובים בשנה, וידעתי כי אינו בזכותי רק בזכות הרחמן האל הנאמן ובזכות אבותי גודרי פרץ, קדושים אשר בארץ, ובוחן לבות יודע כי כל חפצי ורצוני בבנים בעולם הזה אינו רק להיות לי זרע שימלא מקום אבותי בתורה ובמעשים טובים ובמצות, וזאת בקשתי מאת יושב הכרובים, אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש עלי ועל בני ועל כל דורותינו אחרינו שבתנו בבית ה' כל ימי חייו לחיות בנועם ה' ולבקר בהיכל תורתו מבקר ועד ערב ומערב עד בקר לפני ה' לרצון ולהרחיקנו ממתי שוא ולצון ולהחזיק במעשה אבותינו, אשר קבלה ביריני אשר מכמה דורות אשר לפנינו היו בעלי תורה ואנשי מעשה ויראי אלהים, ומהם יצאה תורה לישראל, וזאת תפילתי כל הימים על קברי הצדיקים והתמימים, רבון עולמים מלך יושב על כסא רחמים גלוי וידוע לפניך שכל חפצי בבנים לא בשביל אהבתי בהם ולא בשביל להתכבד בהם רק לקיים מצוה שצויתנו בפריה ורביה יהי רצון מלפניך שתתקנינו בעצה טובה מלפניך בכל עניינינו ותהיה יראתך על פנינו לבלתי נחטא ונחיה לפניך ביראתך ויהיה לי זרע של קיימא זרע אנשים זרע שימלא מקום אבותי ויעמיד לנו השם^b 170 ברחמי וזכות הצדיק הקבור בקבר הוה ותשמע תפילתי במקום הזה, גם הוא יתפלל בעדינו תמיד כל היום יברכנו, ואחת מן העצות הטובות שחשבתי בדבר הזה הוא שאשיא את בני במשפחת בית אבי, ויש לי בזה הרבה טעמים, האחד שהוא דבר נאה ומתקבל ענבי הגפן בענבי הגפן, וגם היא מצוה רבה כמו שאמרו רז"ל האוהב את קרוביו והנושא את בת אחותו והמלוה את העני בשעת דוחקו עליו הכתוב אומר או תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני⁽²⁴⁾, ועוד אנשי משפחתי הורגלו עם לומדי תורה ונכנסה אהבתי בלבן ויעזרוני בעליהן לקיים תלמודיהם בידהם, ועוד שלא הורגלו בהוצאות יתירות ולא יבקשו מבעליהן מותרות ובקשות המותרות הן המטרידות האדם מן הלימוד, ועוד שעל דרך הרוב הבנים ידמו למשפחת האם, ועוד אם בשינוי הימים יראה לאיש לבקש מחייתו בעיר אחרת אין מי שיעכב ביד האשה ללכת אחרי אישה: והעצה השנית היא שאכתוב קצת מתולדות אבותי הקדושים אשר בארץ לתועלת הבאים אחרינו לפי שטמלטנו השם מלמלה גבר לטולטולה, העיר הגדולה המהוללה, ומעט זמן אח"כ נתגרשו היהודים מצרפת, אולי יעלה בלב אדם שנתגורשנו מארצנו או משום שמץ דבר יצאנו משם וע"כ יאות לי להוציא דבר זה מלב בני אדם, וגם כאשר יראו ורענו יושר פעולת אבותינו יבושו מאד מנפשותם, אם לא ילכו באורחתם.

⁽²²⁾ נראה שצ"ל ומאתים וארבעים זהובים וכדלעיל, והגהותיו היו לפי זה הדרך, כשנצפה השתים עשרה מאות ותשעים זהובים שלקח בפעם הראשונה מהקהל עם הארבעה עשר אלף ושבע מאות וחמשים בעד עשר שנים ועשרה חדשים (לפי חשבון של ט"ז מאות לשנה) ושנים ועשרים אלף בעד שבע שנים וארבעה חדשים (לפי חשבון של ג' אלפים לשנה) יעלה ס"ה שלשים ושמונה אלף וארבעה זהובים וכשנחסר מזה השמנה מאות שנתן לר' שלמה בנו יעלה להחשבון של שבעה ושלשים אלף ושתי מאות וארבעים זהובים, והסופר גם כן טעה על הדרך המפורש למעלה והאלף נשתרבה מהטעות הראשון.

⁽²³⁾ צ"ל שהיו.

⁽²⁴⁾ ובמות ס"ב ב' ע"ש.

וישתדלו בכל 171^a עניניהם להחזיק מעשה אבותיהם בידיהם. ואם יעשו כן ימצאו חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. ונוח להם שנהפכה שליותם על פניהם. כעוללים לא ראו אור בעיניהם. ולפי שיצאתי קטן מאשכנז לא השגתי לשמוע יושר מעשיהם וצדקותיהם רק מעט מועד אשר שמעתי מא"א ז"ל ומאחותי ומוקנתי ז"ל אשר ספרו לי אחד מאביהם ז"ל. ואם שמעתי קצת ממעשה אבותינו הראשונים כתבתיו פה: זקני הרי' יחיאל נולד בשנת ת"ת/קע"ו וכשהיה כבן י"ג שנה היה לו חבר נאמן הרי' שלמה הכהן ז"ל וברתו ברית יחד שכל אחד יהיה לו חלק בכל מעשה חבירו הן (הן) במצות הן בעניינים אחרים. ועמדו בברית כל ימיהם והיו חסידים ואנשי מעשה יחידים בדורם. והיו בליל יום הכפורים בשנת כ"ד לפרט בתחילת הלילה כבה הנר של זקני ז"ל שהיה לו בבית הכנסת. כי כן נהגו באשכנז שכל זכר מרליקין בשבילו נר של שעה בבית הכנסת בעיוה"כ שיש בו שיעור שידליק יום ולילה. ובחול המועד נפטר זקני ז"ל וכבוד גדול עשו לו במותו ובאו מן המקומות הסמוכות לקבורתו. ומנהג באשכנז שסמוך לבית הקברות מניחין הארון על אבן אחת מיוחדת לכך ופותחין אותו לראות אם לא נתנדו אבריו מחמת טלמול הארון. וכאשר עשו לו כן קרב אליו הי"ר שלמה הכהן ז"ל עד ד' אמות ואמר בקול רם (?) לפני הקהל. אני מזכיר (לפניכם) בפניכם שיזכור הברית שכרת עמדי. אז התחיל 171^b לשחוק בארון עד שראו אותו רוב הקהל. וכן אמר א"א ז"ל וזקנתי מ"ב אני מעיד שאמרו שראו אותו משחק ויהי היום הרי' שלמה הכהן ז"ל היה לומד בבית מדרשו ביום וירא והנה זקני ז"ל יושב אצלו. ויתמה מאד וישאל לו על עניינו. ויאמר לו שהיה עומד בטוב מאד. ושהיה לו כסא מוכן אצלו. ואמר לו הי"ר שלמה תמה אני איך יש לך רשות להראות לבני אדם. והשיב לו שנותנין לו רשות לילך לביתו כבתחילה. שלא היה רוצה שיאמרו כמה מתגאה חסיד זה יותר משאר הצדיקים. והיה בששה חדשים אחרי פטירתו בליל שבת בחצי הלילה נראה לאשתו ואמר לה מהרי וקומי וקחי בניך ובנותיך ומוציאם (צ"ל והוציאם) מן המקום הזה. כי מחר ירגו היהודים אשר במקום ההוא וכן נגזר על כל הסביבות והתפללנו ונתקבלה תפילתנו חוץ המקום הזה ותקם ותעשה כן וחזרה להציל את אשר לה ונהרגה עם הקהל אחר שהוציאה משם לא"א ז"ל ולאחיו הרי' חיים חבירו של ר' מאיר מרוטבורג רבו של א"א ז"ל וגם לבני אחיו הרי"ר חיים למד. והיה להם עוד אר' והי"ר אליעזר שמו ונפטר בן כ"ז שנה. ואמרו עליו שהיה גדול בתורה כאחיו הרי' חיים ז"ל. והיה להם ששה אחיות כולן חסידות והיו בעיני העולם הנזכר. כפי ענינם. ותשעה מהם יצאו מן המקום בליל שבת הנזכר ע"י מעשה הנזכר. וכלם הרבו בבנים ובנות לרוב. ושמעתי שאחד מבני דודי הרי' חיים ז"ל נשא באשכנז והיו בחופתו כתיק אנשים ונשים שהיו כולם קרובים. והרחוקים שבהם היו 172^a רביעי ברביעי: וסבת ליציאת א"א ז"ל היתה מפני תפישת הרי' מאיר מרוטנבורק שתפשו הא' המושל והקהילות של אשכנז פדאוהו בממון רב. והמושל לא רצה ליקח ערב רק לא"א ז"ל והוצרך ליכנס ערב בממון רב וקודם שנחלק הממון על הקהלות נפטר הרי' מאיר בתפישתו. והמושל העליל א"א ז"ל באומר כי מאחר שנפטר בתפישת קודם שפטרו מן המאסר שבאחריותו נפטר. והקהלות והוא שיהיו פורעין הממון. ונשפט מלפניו והלך לעיר אחרת. ומפני יראתו מן המלכות יצא מאשכנז. ובא לעיר הגדולה טולימלה. ובשנה הראשונה שבא שלחו לו כתב מהקונסיגו של העיר שהיה דר בה שיחזור אל ביתו. ושהם ישלחו חמישים שרים לקראתו עד תחילת אשכנז. ושהיו נותנין לו כתב כמחון מן המלך. לפי שהיו מכירין חכמתו ומעלתו וכל עניניהם היו עושין בעצתו. ומפני הגזרות המצויות שם לא רצה לחזור. וזאת היתה סיבת ביאת א"א ז"ל לזאת הארץ. ומאת ה' היתה זאת להעמיד תלמידים רבים בארצות ספרד. צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל. כי לא היו בארצות אלה פירושים מדויקים. וגם עשה לתלמוד פירושים ופסקים. ובכל מקום אשר פירושותיו ותשובותיו ופסקיו גיעו. חוקי האל ותורתו יודיעו. ובניו הלכו בדרכיו. לא שנו מעמו. מאשר שמנה לחמו. לצורו נצרו בכל משמר עקב. אשר

מצותיו שמר. לאשר אמר ברוך מבנים אשר. כולם מליצי יושר. החזיקו בדת האל
אלהים עולם מקמנם ועד גדולם. והנינו על 172^b בני דורם בפעולם. ואני קשונתי
מאד מפולם. ובזכותו העמיד על כנו חוט מגועו. ונצר משרשיו ואונו. להעמיד
ישיבתו על תלה. ובהוצאה גדולה יותר מבתחילה גם עניין הקהל יצ"ו ותיקונו
ובדיניהם ומשפטיהם עברו זמן עמי ואני עמם גם אנשי ממלכות הסכימו לסמוך
עלי בדיניהם לא מהכמתי ושכלי כי בער אנכי מאיש ולא בית אדם לי אבל
נתנני השם לרחמים לפניהם. להיות דברי מקובלים להם. ומרמים ברעיוניהם שאיני
נושא בדין פניהם. ואני תפילתי לאלהי עולם לשלם לקהל הקדוש הזה שכר טוב
בעמלם ועל כל הטובה אשר עשו עמי כלליהם ופרטיהם לתת כל שאילותי אשר
שאלתי מהם מנדיבות לבם ולא לשום סבה. וכן יהיה תמיד עד שאפטור מהם באהבה
רבה וזרעי יהיה נכון לפניהם וצאי צאי לעיניהם. והי רצון מלפניהם להבין להם
דרך להתיישב עמם כאשר עשו עם אבותיהם טובה אחרי טובה ועל שהעבר
ועל הבא לצור נורא עליה. יהודה יהודה בתחילה. וזכות הרחמן וזכות אבותינו
יעמוד לנו שלא יכרת ממנו בטולישולה עד שיכוננה אל אדיר ונורא ובא לציון
גואל. איש יושב על כסא א"א היר ז"ל כל הימים עד כי יבא שילה ולו יקחת
עמים ויעמד כהן לאורים ולתומים.

תם ונשלם של"ע.

אדוני אבי ז"ל תיקן בעירו באשכנז שכל אחד מהקהל יהיה נתן מעשר
מכל הבא בידו וכן תיקן במדינת טולישולה שהוא ובניו 173^a יעשו כן. ואחר
פטירתו ז"ל הסכמנו אני וכל אחי לקיימא ולהוסיף בה דברים. ובאלול שנת ק"ו
תקנתי וחתמו בה בני הגדולים. וכתבתי בה נוסח התקנות בכאן בע"ה יחתמו בה.
וגם אולי יראה אדם אחר וידבנו לבו לקבלה עליו וזו נוסחה: אנו הבאים על
החתום עמדנו על תקנה אחת מכתובת יד זקינונו הרי אשר ז"ל וזה נוסחה: שמע
בני מוסר אביך ועל תמוש תורת אבך. יען כי בארץ אשר יצאנו משם נהגו
אבותינו ואבות אבותינו להפריש חלק אחד מעשרה חלקים לגבוה לצדקה לצורך
מגוה מכל מה שירווחו במשא ומתן כמו שאמרו רז"ל על המקרא ודרשו תעשר
את כל תבואת זרעך מכאן למפרישי ימים שמפרישין חלק אחד מעשרה לעמלן
בתורה²⁶). לכן יצאנו בערב²⁶) אבותינו וקבלנו על עצמינו להפריש חלק
אחד מעשרה מכל מה שגרויה במשא ובמתן ברבית ובסחורה ושלשה רביעים
מאותו חלק עשירי נתן לתוך קופה ותהיה הקופה ביד שני גבאים. ועל פי אותם
הגבאים ינתן כל מה שיתן לכל מי שצריך ממנו. ודבר זה קבלנו על עצמינו ועל
זרעינו לשמור ולעשות ולקיים. והגבאים שביררנו הם שני אחים שהם ר' יעקב
ורי יהודה יצ"ו ומה שקבלנו עלינו בטי' ימים לחדש מרחשון שנת ע"ה לפרט
היצירה. אשר בן הרי' יהואל ז"ל. שלמה בן הרי' אשר נר"ו. יעקב בן הרא"ש
יצ"ו יהודה בן הרי' אשר ז"ל²⁷). 173^b איש חיל²⁸). אליקים בן הרי' אשר נר"ו. וסמוך
לחתימת כתב שזה נוסחו: והסכמנו אנחנו התומי משה שיהיה בכלל תיקון זה
הכתוב למעלה כל מה שבא ויבא ליד כל אחד ממנו בין במעות בין בירושה בין
במתנה בין בנישואין בין באיזה צד שיהיה ויהיה חייב כל אחד ממנו להפריש
תחילה ממה שיש לו להפריש תוך שמנה ימים אחר שיתחייב להפרישו ולהשתדל
ליד הגבאים ע"כ נוסח הכתב השני. והחתומים עליו שלמה בן הרא"ש ז"ל. יעקב
בן הרא"ש ז"ל. יהודה בן הרא"ש ז"ל. שמעון בן הרא"ש ז"ל. אנו חנו הבאים על

(25) ע' פסיקתא דר"ב פ' י"א ובהערה י"ד ע"ה שם.

(26) צ"ל בעקבות.

(27) ב"ס טעות וצ"ל נר"ו או יצ"ו.

(28) לעיל איתא בן איש חי ואולי צריך להגיה שם. ובכלל לא נתבררה לי

החתום מקבלים עלינו כל התקנות תקנות המעשר הכתובות למעלה כאשר הסכים אי"א ד"ל ושיפרע כל אחד ממנו הנזכרים כמו שנזכר למעלה. ועל אמות דבר זה התמנו שמותינו פה בר"ח אלול שנת חמשת אלפים וק"ו ליצירה. ע"כ נוסח-הכתב השלישית. והחתומים שלמה בן הר' יהודה נר"ו. יחיאל בן הר' יהודה נר"ו. ולפי שאני יודע ומכיר מעוט שכלי וקוצר ידיעתי ואיני יודע ראוי ליקח תנאי אפי' מקהל קטן כ"ש מקהל גדול וקדוש קהל מוליטולה יצ"ו ועל כן קשה לי מאד להיות צריך לקחת תנאי ואם הייתי יכול לעבור זולתו לא הייתי לוקח אותו. אבל מה אעשה וההוצאה היא גדולה. ובממון שתחת ידי איני יכול עם למודי רק ע"י אחרים. והקרן בסכנה. והריוח מעט. והמשתדלים לוקחים חלק בראש. ובטורח גדול נתנני לי מה שנתנני. עד שאני בעוני כמצפה לשלחן אחרים. אבל אם יסכים האל ית' על ידי ואפרע החובות שעלי. אפשר שאעבור זמני בלא תנאי הקהל כולו או מקצתו ואתן העורף ללומדי התורה או בשאר דברי המצוה. ובוה לפי מיעוט דעתי אצא ידי חובה. כי זה בעיני יותר טוב משאחזירו לקהל יצ"ו. כי יותר אדקדק אני לתת למקומות הגונים ממה שיעשו הם. והשכר הוא להם כי אני ושלי שלחם. ומאחר שהקצו אותי למצוה בעיניהם אינו טוב שיחזור חול ליריחם. ואחרי אשר כל כוונתי בפריה ורביה כדי שיהיו לי בנים עוסקים בתורה ושבים לאל ית' עוד בני אינם עוסקים בדבר אחר. וכן יהיה תמיד בע"ה. ור"ל אמרו שאין אדם חייב לזון בניו הקטנים רק עד שש שנים⁽²⁹⁾). אני אומר מה שיהיה לי ליתן מן התנאי שלי לאנשים נכריים שלומדים שאיני יודע עניינם שיותר טוב הוא ליתן אותו לבני ולהוציא עליהם. ובוה יגדל שכר הנתונים. וחשבתי שצריך לכל אחד מהם למזון ולכסות א' זהוב לכל יום. ואם יחסר מהם בעודם קטנים בגדולתם צריך יותר ויותר וכן הסכמתי לחשוב להם. ועד סוף נובימרי זה קבלתי שבעה אלף זהובים ורמ"א זהובים⁽³⁰⁾ כמו שמפורש למעלה. ונתתי מהם בדבר מצוה ג' אלף ות שב"א⁽³¹⁾ זהובים שהוא המעשר כפי חיוב התקנה הכתובה למעלה. והוצאתי על בני בזמן שכל אחד ואחד כפי הסך שנזכר למעלה שעולה י"ח אלף וצ' זהובים הסך עם המעשר שנתתי כ"ח אלף זהובים^b 174 ותתי"ד. במקום אלו המעות הסכמתי שיהיו הקדש הספרים שלי על פי השומא ששמו אותם ג' אנשים כמו שמפורש בפנקס שלי והם מזומנים ללמוד בהם. ושכר גדול יש לנתנים המעות כמו שאמרו רז"ל הן ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד זה העושה ספרים ומשאלם לאחרים. ואם לא ישוו זה הסכום אני מניח מנכסי לתשלום הסכום הנזכר בעז"ה ית'. ואני בוטח בשם ית' החוקר כליותי ומבין כל מחשבותי שיזמין לי ענין שאובל להחזיר גם על מה שהוצאתי על בני על הדרך הנזכר. ולפי שכונתי היא שיתעסקו בני תמיד בתורה ולא בדבר אחר. הסכמתי בלבי שלא אניח מנכסי לבני בתורת ירושה רק מאה זהובים והשאר יהיה הקדש מוקצה ומוזמן לכל מי שיעסק מהם בתורה. ולא יחלקו אותו ביניהם בשוה רק כל אחד ואחד מהם יקח כפי מילולו ולפי צורכו על פי אכס ואחריה ע"פ גזבר או גזברים שאמנה ועל הסדר שאכתוב בגזברות. ומי שילמוד מורעי יהיה קודם. ואחריהם מי שילמוד מורע אאו"ל. ואחריהם כל מי שילמוד ויהיה תורתו אומנותו.

צואת מורינו הר' יהודה זצ"ל נחמת מיתה. זהו מה שאני מסכים לעשות מענייני. שימכרו מספרי עד ג' אלפים זהובים. והיו הקדש לתלמוד ויתחברו עם הקדש אמדה ותמילו להיותם כדינם לכל דבריהם לחניה אלפים זהובים שלמים שתרויח בהם. ותעלה הרויח בכל שנה עם הקרן. ולא תוציא כלום לא מן הרויח

⁽²⁹⁾ כתובות ט"ט ע"ב ע"ש.

⁽³⁰⁾ בכ"י בכ"י כזה "ל' שבעה אלף" (ל"ז אלף) ובמקום רמא צריך ג"כ להגיה

ר"מ ולמחוק המ'.

⁽³¹⁾ אולי צ"ל ותשכ"ד.

ולא מן 175^a הקרן. אבל יהיה הכל שמור לצורך נשואי דונה בתי. ואז ישאנה לפי כבודה. והמותר יתחבר עם שאר מה שאניה מנכסי להיות בדינו ואם יתכן להשיאה במשפחת בית אבי לא ישאנה חוץ למשפחה. ואני מניח לכל אחד מבני ק' והובים. והשאר אני ואשתי מקרישים אותם מהיום ולאחר מיתת. האחרון ממנו על התנאים שאפרש שיתנו מהם לכל אחד ואחד מבני כל זמן שתהיה תורתו אומנותו לפי טפולו כל זמן שיהיה שם ריוה יתנו מן הריוה ואם לא יספיק הריוה יתנו מן הקרן די מחסורו אשר יחסר לו ולטפולו. ואם יהיה לשום אחד משלו כדי העברה ישלימו לו אז מן ההקדש על שיהיה לו משלו ואם ח"ו לא יהיה בהם מי שתורתו אומנותו. אם יהיה תם וישר וירא אלהים וילך בדרך טובה וישתדל בצורכי אחיו כדי שיוכלו לעסוק בתורה ואם יתעסק בכל שאר המצות בכל יכולתו יהיה לו בהקדש כאחד מאחיו העוסקים בתורה. כיון שמתעסק בצורכיהם כי עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר כזבולון אחי יששכר וכשמעון אחי עזריה. והח' מן הריוה בכל שנה יותן למי שיצטרך לו ממשפחת א"א ז"ל. ואם יהיה לי חתן שיהיה תורתו אומנותו אז חתני יהיה קודם ליקח מן ההקדש הנזכר מכל אדם על הדרך הנזכר ואחריהם כל מי שתורתו אומנותו. ואני ממנה ה' גזברים על ההקדש הנזכר 175^b והם שלמה ויחיאל בני ור' אליעזר אחי. ור' אשר בן אחי ר' שלמה ז"ל. ור' שלמה ישראל שכל מה שיעשו הם או רובם שיהיה עשוי. והוא אחד מבני ור' אליעזר שהוא הקרוב יותר. וכן בכל זמ' וזמן וכל אחד מהגזברים שיסתלק מן הגזברות או ילך אחד מן העיר או יפטר שימנה אחר במקומו קודם ובעצת הנשואים או רובם. ואם לא יעשה כן הנשואים ימנו. ואם לא יסכימו יקחו מכריע הגדול והמפורסם במדות בעיר בזמן ההוא. והנה אני ואשתי מחייבים עצמינו בקנין שלם באלף כפולות לגזברים או למי שיהיה במקומם בכל הנכסים אשר יאמרו שהיו לי עתה נאמנות כשני עדים כשרים מניחין רשות לעצמינו בעיקר ההקדש הזה שנוכל למכור ולמשכן ולשעבד שנינו בכל מה שנרצה מנכסינו שקנינו ושנקנה בשטר מקיים כהוגן גם אנחנו מסכימים בעיקר ההקדש בשטר חתום מעדים שיהיה עשו וקיים ונמלטנו קנין על הכתוב למעלה בכל הווקים שיוכל בדין לעשות לקיים כל הכתוב למעלה בין לענין קיום ההקדש או בטולו כלו או מקצתו ולא יפסד שום דבר ממנו בשביל טעות סופר או חסרון שום דבר שימצא בשטר ההקדש שיעשה ברבר. ועל כל מה שכתוב למעלה נמל בפנינו אנו התומים מטה ר' יהודה נר"ו קנין שלם במנא דכשר למקנא ביה בשלה³³) סיון שנת חמשת אלפים 176^a ומאה ותשע לבריאת עולם והחתומים עליה משה ב"ר בנימין נ"ע רומי יצחק ב"ר אברהם נ"ע מימון³⁴) — תם ונשלם של"ע.

תוכחת הרב רבינו יעקב בן הרא"ש ז"ל לבניו.

שמע בני מוסר אביך ואל תמוש תורת אמן. וי' יתירה לרבות אחיך הגדול. איוהו כבוד אב להיות (להיות) מזומן לכל מצותו. ובלבד שלא יבטל עצמו מדברי תורה. ואיוהו מורא אינו יושב במקומו ואינו (משיב לו) סותר את דבריו ולא יקוץ בתוכחתו ומכילימו בפני אדם ואינו משיב לו הוחר במאכלך שלא תבוא לירי ספק

³²) לא נתברר לי חשבון זה גם החשבון של ההוצאות על בניו. ונראה שאחר מלת הסך חסר המספר. ולא הפצתי להכנים עצמי בהשערות שאינם אצלי לכה"פ בגדר ההחלטה. והמעמידני על האמת ברוך יהיה.

³³) צ"ל בשלהי. וע' מצבה נ' בס' אבני זכרון וא"כ נכתב כל זה סמוך מאד לפני מיתתו. וגם החלקים הראשונים כפי הנראה לא נכתבו קודם י"ט סיון שנת הק"ט וע' הערה 4. ויש לפקפק עוד וצ"ע.

³⁴) זה האחרון וכן הר' אשר בן אחיו של ר' נזכרו בספר זכרון יהודה וע"ש בקונטרס דעת סופרים למהר"ד קאסעל נרו.

חלב. ולא לידי ספק נבילה וטריפה. שלא תאכל בשר מידי כל אדם אלא מידי מומחה לרבים. ולא תאכל ירך אלא א"כ ניטל גיד הנשה לפניך ע"י בקי נאמן ומשתיטול החושין בעוד שהן חמים ולא תאכל דקין כלל. ולא תאכל עוף מלא עד שתטול כל החושין. ולא (קו) כובע שליא מלא לפי שיש בתוכו מלא חושין מלאים דם. ולא תאכל פולים ועדשים בתוך י"ב חודש בלא בדיקה. ולא תאכל תבשיל שנתבשל ע"י השפחות. ולא תניה היין והתבשיל בלא חותם ולא מפתח. ולא תכעוס על שום אדם. והוי קורא לכל אדם בסבר פנים יפות. ולא תשב במושב לצים. ולא תהיה מיושבי קרנות. ולא מהולכי מדברות ובשוקים אם לא לצורך עצמך ולעשות רצונך. ולא תוציא דבר מפיך אלא לצורך. הוי קובע עתים לתורה (והוי) ועשה תורתך קבע וכל מלאכתך עראי וכשאתה יושב ועוסק בתורה שב^b 176 ביראה וברתת כתלמיד העומד לפני רבו. ולא תעסוק בדברים בטלים. והשחוק והבלים כי אם בדברי תורה. והוי זהיר בק"ש ותפילה שחרית ומנחה וערבית בזמנה. וכשאתה מתפלל אל תעש תפלתך קבע אלא רחמים ותחנונים לפני המקום. ולא תכנס בערב לאכילת קבע עד שתקרא ק"ש בברכותיה. ולא תאכל בשבת במנחה קודם תפלת המנחה ולא בחול קודם תפלת ערבית. והוי זהיר במצוות. והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה. ולא תאכל שום דבר עד שתברך לפניו כי אסור ליהנות בעוה"ו בלא ברכה. ולמדנו לפניו מן התורה ואחריו מק"ו. וכל ברכה שאין בה כונת הלב אינה ברכה. ולא תתן מלבושך לחייט לתפור אם לא יתפרסם בביתך. והוי זהיר בספק כלאים. ואל תהי בו לכל אדם. והוי זהיר בשבת שלא תאכל חמין כי אם גרוף וקטום מן הגחלים (מן הגחלים) משני צדדין ולא תאכל ולא תשתה שום דבר שהובא ברשות הרבים. ואל תבטח בעשרך ולא בנייתך ולא בשום אדם נברא בעולם אלא בשם י"ת לבדו. ואל תרבה בהנאת הגוף כי העושה כן עובר ליצר הרע שבנופו והוא כעובר ע"ז אלא להעמיד ולקיים עצמך בבריאות בעבודת השם י"ת ואל תחמוד כל אשר לריעיך. ולא תונה אותו ולא תגנוב לו אפילו גניבת דעת. והזהר שלא לקחת רבית וכל שיד ישראל באמצע אסור. ולא תוציא שם שמים לבטלה. ולא תזכירו אלא במקום נקי ובידים נקיות. ולא תקבל עליך לעשות דבר בקבלת הן או קבלת לאו לפי שהן 177^a כידות נדרים ושבעות. ולא תטה משפט³⁶) ובלבד שלא יענה את הדין הרבה. ושם אלהים אחרים לא תזכיר. ולא תאכל בשר אחר גבינה אלא בקינוח הפה והרחת ידים. וגבינה אחר בשר אסור עד שש שעות שישהא. ולא תקיף פאת ראשך ולא פאת ראש בנדך. ויין שיש בו יתושין וכן מים שבבור לא תשתה עד שתעבירם במסנת. ולא תלך רכיל ולא תשנא אחיך ולא תקום ולא תמור. ואם יגנוך או ישבחונך יהיה בעיניך שבחן כגנות וגנותן כשבחן. ופשפש במעשיך בכל יום ותקן מעשיך. ואל תדבר רעה משום אדם. אם תראה שעושין דבר שלא כהוגן הוכיח אותם בדרך מוסר ובדרך חכמה. ואל תבזה אותם כדי שישמעוך ואל יבעטו בך הכל כפי שתראה העת והזמן. ואל תחניף את הרשעים. והוי זהיר בתלמוד תורה לבד השעה שאתה צריך לפרנסתך. והוי זהיר במאה ברכות בכל יום³⁶). ואנו מברכין ק"ו עם ברכת תפלין ובברכת היין שבברכת המזון. והוי זהיר באהבת השם י"ת ובקידוש השם ויראת השם (בנפשך) בגופך ובממונך עד שתתיר עצמך להריגה ולשריפה ולא תחשוב בעצמך צער הכלה כלום כנגד העונג שאחר המיתה שיהיה לך מהלכים בין העומדים. והוי זהיר בצדקה ובגמילות חסדים ובהכנסת אורחים וכשתעשה צדקה הזהר שלא תעשה אותה אלא לכבוד השם בלבד ולא לכבודך ולא לקנות לך שם. והוי זהיר בתלמוד

³⁵ נראה שחסרין בכאן איזה מלות כמו והוי מתון בדין וכדומה.

³⁶ ע' טו"א ח סימן מ"ו ובב"י שם ולפ"י יש רק ק"ה וע"ע עוד במגן אברהם שם בש"ע אך לפי דבריו נצטרך להגיה כאן יותר מדי וצ"ע.

תורה לשמה כדי שתדע המצות ותשמור עצמך מן העבירות וכשתזכור בהם אנשי דורך כי בעונותינו התורה משתכה ממנו ^b1777 בכל יום, ולא תתעצל מללמוד כל ימך, ולעולם תן עיניך במי שהוא למעלה מנך במעלת החכמה. ודע כי למוד חכמה וספרים אין קץ, והרבה אדם מפסיד ביום אחד ובשעה אחת ממה שלמד אם הוא מתבטל בהנאת העולם, והוי זהיר להאריך ולעמיק ולחפש אחר כל הספרים בדרך פסק ההלכה בדבר הצריך לעולם, ולא תאריך ולא תעמיק בדברי קושיות שלא לצורך כי אינם עושים רוב בני אדם כי אם לקנות שם מערבב בעלי הגמרא, ובכל מסכתא שתלמוד תכתוב מעט בכל מן דפוסקים, ומן ההלכות המעורבות כתוב הכללים כדי שיהיו בירך ואם תספה (תספק) באחד מהם תמצאם בפעם האחרת ובזה יצאו דבריך לאור ותתקיים תורתך ותזכור שתקרא, ותוציא לשון הגמרא בפיך, ולא תגמגם בקריאתה כי חיים הם למוציאם ולכל בשרו מרפא למוציאם בפה, והזהר כשאתה מתפלל שלא תחשוב בשום דבר ובשום ענין אפילו לדבר מצוה אלא לדבר תפילה לבד, כל מורה שאתה מורה באדמה בחרישה ווריעה הוא כדי להוציא ממנה פירות כן כל מה שאדם מורה בעניני גופו הוא כדי לקיים הנשמה ופרי מעשה כל היום עת בתפילה ופרי מעשה כל השבוע יום השבת, הוזהר שתהיה עם השם י"ת תמים, ולא תבטח בדברי הלומות ולא בשום נחוש ולא תשאל לחווים, ולא תשליך גורלות ולא בנקודות ולא בשום דבר כי הכל הבל ומחסרון הבטחון, בלתי אל די לבדו תבטח והוא יעך כמו שאמרו ז"ל בא למה... .

תם ונשלם שלי"ע.

תוספות הערות.

כבוד אדמו"ר הרב מו"ה א. ה. ווייס המו"ל המ"ע בית תלמוד!

עוד טרם נדפסו הצואות עד תימם קבלתי שני מכתבים משני גדולי ישראל אשר אבקש מאת רומעב"ת כי יאבה לתת להם מקום פה. הראשון מעש"ק פ' חזון הוא מאת כבוד הרה"ג כמהר"ר משה גירעמאנן נר"ו האב"ד דק"ק ווינא. וז"ל קראתי בשמחה צואת ר' יהודה וכו' והנה לפי דעתי הצואה שלמה בהתחלתה ומתחילה: צואה מחסיד אחד מוסר לבניו, כלומר פעם אחת צווה חסיד אחד מוסר לבניו, דהיינו שצוה אותם לשמור דרך האל אדוניו, והטעם שעשה כן לא מפני שאינם טובים כבני זמנם אלא וכו' כך היה המעשה וע"ז המעשה נסמך ר' יהודה לצוות ג"כ לבניו, ע"כ מוסף ואומר וע"ז אמרתי טובה וכו' כך הוא סדר הדברים ולא חסר כל בן, והמעשה לפי הנראה מקורות העמים לוקח כי כן מורה עליו הלשון דרך האל אדוניו, וזה הלשון אינו לשון יהודים ור' יהודה התחיל בזה המעשה כברשות להרהיב עוז לצוות לבניו ולהוכיחם למען לא יהיה זה לגנאי להם ע"כ, והדברים נאותים ומתקבלים על הלב אם שיש מקום לערער ולומר שכתב אדוניו רק בעבור החרוז עם לבניו וכניכר בקצת מקומות שהשתדל לחרוז דבריו, הכתב השני אשר הגיעני הוא מטי"ו מנחם אב מאת כבוד הרה"ג כמהר"ר שלמה חיים זלמן האלבערשטאם נר"ו וז"ל, קראתי בשמחת לב וכו' אמנם בענין הזמנים יש לי לרון כי הנה לדעתך יש להגיה ל"ה שנים במקום כ"ח ולפיזי זמן ביאת הרא"ש לשולמ"לה בשנת ס"ה וא"כ מה שכתוב בפיסקא ג' אח"כ כ"ג שנים נפטר אבי ז"ל הוא בשנת פ"ח וכו' והוא כהגבלת כל הספרים לא כמו שהגבלת אתה לשנת פ"א ולפי"ז צריך להגיה בפיסקא ה' מעת פטירת אבי שיש לו כ"א שנים והוא כמו שכתב בנוסח מצבתו באבני זכרון ויחוק בא"ך בישיבת אבותיו ע"כ, והנה באמת נשמט ע"י שגיאה מהקדמתי שיש להגיה בפיסקא ג' ט"ז שנים.

ועי' ברשימת הרה"ח כמוהרש"ו ואכס צד כ"ש הערה י"ז שבקש לקיים גירסת הבעל צידה לדרך שזמן פטירתו של הרא"ש הוא בשנת כ"א. אבל עם כל זה אחוש בנפשי כי יש ידים מוכיחות יותר להשערת הרה"ג שחז"ה, סוף סוף אין בידי לחתוך את הדין ושתי הסברות הן לפני הקוראים ובידם להכריע.

ז. ש.

לקוטי תולדות חכמים

(המשך.)

ראב"ד בעל ההשנות.

(1) כל המדור בדברי הראב"ד על הרמב"ם יודע אשר הראב"ד לא היה משיג לבדו כי אם גם מניה ומפיש ומחוק דברי הרמב"ם. ובעבור בלתי מהיר בהם אביא לו ראיות ע"ז אך מדבריו על חלק אחד מספר משנה תורה הוא החלק הרביעי ויאמר די:

בהלכות נזקי ממון (פ"ח ה"ג): נראה דהכי נרים לה למלתא וכו' והיא מיושרת מן הגרסא שלנו עכ"ל. ושם (פ"ח ה"ג): לא בעי למעט אלא עדים פסולים אבל ע"פ עצמו חייב עכ"ל. ושם (פ"ג ה"ב) ונראה דהם גרס לה וכו' עכ"ל. ובהלכות נגבה (פ"ה ה"ב): הוא שבוש המעתיק עכ"ל. ושם (פ"ו ה"ה): פי' שלא ישקול בהם סלעים אחרים עכ"ל. ושם (פ"ט ה"א): יראה לי כי ע"ד התירוס אמר עכ"ל. ובהלכות גולה ואבדה (פ"ג ה"י): נ"ל שיש כאן שבוש והכי איבעי ליה למיטר וכו' עכ"ל. ושם (פ"ג ה"ט): יפה אמר וכו' עכ"ל. ובהלכות חובל ומזיק (פ"א ה"ח): יפה אמר וכו' עכ"ל. ובהלכות רוצח ושמירת נפש (פ"א ה"ז): בספרי קא דריש הכי עכ"ל. וע"ז כתוב במגדל עזו: ישר כחו שלמדנו מקומו עכ"ל. ושם (פ"ג ה"י). פי' אין חבריו רשאים וכו' עכ"ל. ובהלכות מכירה (פ"ט ה"ב): ונ"ל שחסר מכאן וכו' עכ"ל. ושם (פכ"ז ה"ח): דבר זה מצא אותו במסכת ערכין עכ"ל. ובהלכות זכיה ומתנה (פ"ה ה"א): פי' הטובה שקבל מזה עכ"ל. ושם (פ"ט ה"ו): פי' וירושה אין לה הפסק וכו' עכ"ל. ושם (פ"י ה"ב): יש כאן שבושים והגהתי אותם מדעתי וכו' והטעם שכתוב כאן הוא יותר טוב ומספיק ממ"ש הרב ז"ל עכ"ל. ובהלכות שכנים (פ"ג ה"ו): פי' שאין ראוי לתשמיש עכ"ל. ושם (פ"ט ה"ט): סברא יפה הוא עכ"ל. ובהלכות שלוחין ושותפין (פ"ו ה"ה): שיבוש סופר יש כאן עכ"ל. ובהלכות עבדים (פ"ו ה"ו): פי' המאורסת לעבד עבד וכו' עכ"ל. ובהלכות שכירות (פ"ג ה"ו): דבר זה צריך פירוש וכו' עכ"ל. ובהלכות גחלות (פ"ג ה"א): זה למד ממשנת ערכין פרק השני יד עכ"ל. ובהלכות סנהדרין (פ"א ה"ה): כן צריך להגיה וכו' עכ"ל. ובהלכות מלכים (פ"ט ה"א): נ"ל שזה טעות סופר וראוי להיות אבל הישרש עכ"ל. וע"פ כל הדברים האלה ברור מאד, כי מ"ש הראב"ד בהלכות עדות (פ"ב ה"ב) על מלות: מן הדין שבוש הוא זה. ר"ל שבוש המעתיק ולא שבוש הרמב"ם. תא חזי אפוא מה בין המשיג הקדמון הוה למשיגי זמננו. המשיג הקדמון הוה הוקיר מאד את הספר המושג ממנו, ועמל להגות סגנו ולהסיר בדילוי, ולבאר תעלומותיו, והלל את הדברים אשר חשבם לטובים ונכוחים. אולם האמת הוקיר עוד יותר ממנו ולכן נדף את הדברים אשר חשבם ללא אמת. לא כן משיגי זמננו המה מכל טוב הספרים יחשו ולא יודיעוהו גם בקול דממה דקה. ומעט הרע אשר ירמו למצא במו בקול רעש גדול ישמעו וישישו עליו כמו מצאו שלל רב. כי מטת פניהם בהשנותיהם איננה לברר וללכך ולצרף הדברים ולהוציא האמת לאור כי אם להבנות בעליהם ולשומם לרואי ועליהם יתכן מאד לאמר: בבוא רשע בא גם בזה ועם קלון חרפה (משלי י"ח ג). ולפי דברי עתה צריכים דברי בספרי תולדות רז"ה בעל המאור (צד 7) תקונים ושנויים יעו"ש היטב. ואי"ה אציגם בנוספות על ספרי זה.

(2) הוא חבר ספר על המצות הנהוגות עתה בארץ, וזכר בהשגתו על הרו"ה המובאה בחרושי הרישב"א על ב"מ (אחרי פרק שמיני זה לשון הרב רבנו זרחיה). וז"ל גם אני כתבתי אותו זה כמה שנים בחבור המצות הנהוגות עתה בארץ, ולהתיק רבי אשר ברבי שאול (מי הוא זה?) כאשר הייתי אצלו כתבתיו עב"ל. וכן חבר ספר המכונה: כתוב ש"ם, ובלי ספק התכנה כן ע"ש ראשיתו [לא אדע אל נכון קריאת הכנוי ההוא. אם קתיב ש"ם, ואם: כתוב ש"ם ע"ש] קתיב לך את ש"ם (יחזקאל כ"ד ב'). ואם כה או כה לא אדע טעם הכנוי הזה] וזכר הרבה פעמים בספר התרומות, ומספר כפתור ופרח (פרק ג' שבתוב ש"ם: כתב הראב"ד בס' כתוב ש"ם פרק העור וחרוטיב וכו' נראה שהוא על מסכתות, ובלוח הספרים כו' הג"ל רשום: פרק חלק להראב"ד, וחבל על דאבד ולא משתכח.

(3) מה יקרה תשובתו לחכמי בדרש המובאה בספר תמים דעים (סי' קי"ג). וז"ל. רוצה אני להשיב לשואלים לשמוע וללמוד, אך לא לשואלים לנצח ומנגד לעמוד, כי חכמים הם בעיניהם ונגד פניהם נבונים, ואם אשיב כדבריהם ישמעו, ואם לא יחדלו. אבל אחד מעיר מוכה כל העיר ואי אפשר שלא יהיה בהם אחד רוצה ללמוד, עתה אשוב לטעור על און שומעת עב"ל. ועוד דבר אחד יקר מאד למבינים הובא ממנו בספר הזה (סי' נ'). וז"ל ובמשכונה עב"ל. קרקע במקום שאין מנהג לישראל הולכין אחר מנהג של ע"א וכו' וכן אני אומר בכל דבר שאין דינו מפורש אצלנו ואין לנו בו מנהג ידוע שהולכים בו אחר מנהגות שלהם, וקרוב דבר זה לדינא דמלכותא. והם דנים ע"פ המנהגות עב"ל.

(4) על האגדות אמר בהשגתו על הלכה זו אשר בפ"ג מהלכות תשובה שהן משבשות את הרעות, וכונתו הוא אך אל דעות האנשים אשר יקחו כל האגדות כמשמעם ולא ישימו להם תוך ויחשבו למשל את האגדות שהקב"ה מניח תפילין ומתפלל ושואג כארי על כל משמר ומשמר מהלילה הבל כמשמעם ועי"ז דעותיהם משתבשות מאד.

(5) בתולדות הראב"ד בל"א אשר לדר. נראים הובא מסוף פירושו הראב"ד על מסכת קנים שיר מחותן הראב"ד. היטבתי לראות בו ומצאתי. כי הוא ע"מ יתד וב' תנועות יתד וב' תנועות יחד ותנועה כבדלת ככסוגה. ולפיהו נחויף להגיה: ב'נו יצחק תחת: בן יצחק, וכן: ב'בת חנן כ'מו יסכה ושרה תחת: חנני ב'בת יסכה ושרה. ולפי זה לא נדע עוד אשר שם אשת הראב"ד היה: שרה כי אם אשר דמתה לשרה במדותיה. וכן צריך להגיה: התהומות. תחת: התרומות" כת"ם. תחת: כת"ב.

(6) מבניו נודעים שנים שם האחד יצחק הוא המכונה בפירושו רבנו בחיי ב"ר אשר (פרשת וישלח) בשם: אבי הקבלה. ובהקדמת שלחן של ארבע בשם: אחד קדוש. ובהאמונה והבטחון (פ"א ג', ד', ט', י"ח). בשם: קדוש. ויש בידי ממנו פירוש על ספר יצירה בכ"י. והלשון כבדה מאד. ויש אומרים (יעוין שלשלת הקבלה וקורא הדורות בשם החייט והריקנטי) שהיה סני נהור. ואני הנני מסופק מאד בעורוננו. הן יוכל היות וקרוב מאד. כי כנוי: סני נהור הוא כמשמעו: רב האור, מאור הגדול. ע"ד כנוי: מאור הגולה לרבנו גרשם, וכי התכנה ככה מהמקובלים בעבור אשר חשבוהו לאבי הקבלה כנ"ל. והקבלה הוא אצלם אור המגלה כל תעלומה וחושף כל סתום, ולכן כנו ראשי ספרי קבלה בשם: זהר. בהיר. אורים ותומים. אור נערב. ועוד הרבה כאלה. ושם אחי ר' יצחק הלזה היה אשר וגם הוא היה מקובל וחבר ספרים בקבלה. יעוין ספר אוצר הכבוד לרבנו סודרוס הלוי (ל"ה א'): וכבר חבר ספר גדול בבאורים. [צ"ל ב' מלות: בבאור י"ם. ומלת י"ם היא ר"ת: יו"ד ספירות] ע"ד הקבלה החכם רבנו אשר בן החכם רבנו אברהם ב"ר דוד ז"ל והוא חרד להם חרדה גדולה, וינע בהם יגיעה רבה וכו' אמנם אודיעך אשר כל כונתו בספר שהוא להעמיד הוי"ג כלם בשלשה הספירות שהם האבות אל העשר ספירות וכוללות אותן עב"ל. ובס' הנצחון לר' ליפמן (סי' ר"ב): וכתב רבנו אשר בר' דוד בר' אברהם הוי"ג מדות וכו' עב"ל. וצ"ל להפך: בן הר' אברהם ב"ר דוד.

7) הראב"ד היה דרשן גדול ונהג לדרוש בכל סעודה ככתוב בפ"י מן אבות על ססכת אבות (פ"ג מ"ג). וז"ל אבל שלשה שאכלו על שלחן אחד ואמרו עליו דברי תורה וכו' ומכאן נהגו לדרוש בסעודת חתן קודם ברכת המזון. והוא מנהג קדום נהגו בו גדולי הראשונים אנשי מעשה וחכמה. והרב הגדול רבנו אברהם ברבי דוד ז"ל כתב בספר איסור משהו כי הוא היה נוהג כן לדרוש בסעודה עכ"ל. וכן נהג לדרוש במועדים וחגים. ובכלכו (סי' ס"ד) הובאה דרשתו לראש השנה ובספרים אחרים דרשותיו ליתר המועדים. ועוד רבות עמדי על אודות הרמב"ם והראב"ד וספריהם ועל אודות חכמים אחרים וספריהם. ואם יהיה ד' עמדי אשימן נגד השמש.

יעקב רייפמאנן.

הודעה אל הקוראים*.

הקרה ה' לפני חמדה גנוזה והיא כתב יד מן פסיקות כולל כ"ו סימנים מהם הידועים מהפסיקתא שהוציאה לאור החכם מוהר"ש באבער ומהם שכלולים בפסיקתא רבתי וגם מה שלא בא להם זכר והוא משנת רצ"א וזהו רשומו בתחלת הספר.

בשם אלהי קדם מעונה
אכתוב פסיקתא דרב כהנא.

וחותמו בסוף הספר הוא.

חסלת פסיקתא רבתי
תהלה לאלה המלוכה יאתא.

תם ונשלם היום יום א' כ"ח למספר בני ישראל שנת רצ"א פה קשמילו ע"י שמשון יצ"ו בכ"ד גבריא אל א"א יו"י"א.

והנה לא ידעתי אכנה אותה ועל כן אקראה. פסיקתא דר' כהנא או פסיקתא רבתי פנים אחרים. ובדעתי לספח אותה אל הבית תלמוד ולהוציאה לאור פרקים פרקים. ואקוה שתפיק אור על כמה וכמה דברים שאינם מבוררים עדיין בענין הפסיקות. ועל כל זה הוא שיבוררו הנוסחאות העקריות כי מצאתיה שהיא מרוקת הרבה. והשם ימלא חפצי.

ב"א"ש.

(* בחבה יתרה הסכמתי לתת מקום למדרש הפסיקתא הזה במחברות "בית תלמוד" בהיות לבי נכון ובטוח כי ינעמו הרברים לקוראינו. אף כי הרבה מהפסיקאות כבר מצאו מקומן קצתן בפסיקתא המיוחסת לרב כהנא וקצתן בפסיקתא רבתי, בכל זאת התועלת גדולה בהוצאתו בעבור הנוסחאות הישירות אשר מצאנו בו. ונחשוב כי חלוף הנוסחאות האלה ימלא מקום פירוש ויפרוש אור על פירושי הפסיקות אשר נתחברו בדורנו בין לקרב בין לרחק. תכלית ההוצאה לאור היא רק לשם האמת ולשם חכמת ישראל על כן יחדל המו"ל רמ"ש מדרבות דברים בהערותיו ויספיק במראה מקומות, ובעבור זה נקוה כי יעלה בידנו ברצות ה' להשלים הדפסת המדרש כלו בשנה החמישית הבע"ל.

איוזק הירש ווייס.

תוכן עניני המאמרים ושמות מחבריהם.

חקירת בדברי ימי היהודים וספרותם.

- שמשו של צדיק מאת שמואל מענדלזון 11—14.
ספרי אנדרות חצוניות מאת חיים אפפנהיים 58—60, 72—74.
בקרת על ספר תולדות החנוך וכו' באיטליא להר"ר משה גירעמאן מאת א. ה. ווייס 129—134, 161—167.
משפט הגאונים בכלל מאת א. ה. ווייס 193—197, 225—229.
לקוטי תולדות חכמים מאת יעקב רייפמאן 299—303, 380—382.
ר' אליעזר בן הורקנוס מאת חיים אפפנהיים 311—316, 332—338, 359—366.
חסרון להמנות מאת הרב ש. ז. ה. האלבערשטאם 339.
צואות הר"ר יהודה בן הרא"ש וכו' הו"ל עם הקדמה והערות הר"ר זלמן שעכטער 340—346, 372—379.

כללי התלמוד ומדרש הלכות ואגדות.

- פירוש שמעתא דקלוטה וכו' מאת חיים אפפנהיים 106—109.
הערות שונות מאת נחום ברילל 109—112.
פי' י"ג מדות מרב סעדיה גאון עם הקדמה והערות מאת זלמן שעכטער 235—245.
היחס שבין הוקנה והחכמה מאת אברהם עפשטיין 321—324.

חקירות בקדמוניות ספרות ישראל.

- מתן התורה וכתביבתה מאת הר"ר יאקב ברילל 4—6, 39—42.
הערות שונות מאת נחום ברילל 7—11, 42—46.
מאמר על חלוקת התורה מאת מאיר איש שלום 33—38, 74—77, 97—105, 134—137, 167—169, 198—200, 289—294, 324—331, 353—358.
החיות של ארבע מלכויות מאת אברהם עפשטיין 173—177.
פירוש במאמר ירושלמי מאת מאיר א"ש 200—201.
הערה מאת אברהם הלוי 201—202.
תנאי הנביאים מאת יעקב רייפמאן 203—206.
מאמר בענין ההסתפקות לרבנן ותלמידיהן מאת מאיר א"ש 229—235.
דברים אחדים מאת הר"ר סיני האק 266—268.
מחלקת הפרושים ומנגידיהם וכו' מאת חיים אפפנהיים 268—271.
השבטים באבני האפוד מאת אברהם עפשטיין 294—298.

פירושים וביאורים בתלמוד ובמדרשים.

- קונטרס רוח חדשה מאת הר"ר יעקב רייפמאן 15—21, 46—53, 77—84.
הערות על תוספות בסוגיא דאלו טרפות 31—32.
ביאורים במדרש ב"ד מאת מאיר קאהן ביסטעריץ 84—86.
הערות על מדרש תהלים מאת הר"ר יעקב רייפמאן 113—118, 142—150.
הערות על מדרש איכה רבתי מהג"ל 150, 180—187.
הערה במשנה מאת הר"ר ליפמן אדלער 173.
באור מליצת זו אינה צריכה לפנינו מאת מאיר א"ש 201.

הערות והשגות.

- דברי שלמה מגיד דבריו ליעקב מאת הר"ר שלמה באבער 53—58.
הערה קטנה מאת הג"ל 118.
יישוב דקדוקים בתחומא מאת מאיר קאהן ביסטריץ 140—142, 177—180,
206—208.
השגה על מאמר בבית תלמוד מאת מאיר קליין 202—203.
שתי הערות מאת הר"ר ש. ז. ה. ה. 256.
הערות מאת ח. הכהן 310—311.

תשובות גאונים ולקוטי מדרשים על פי כתבי יד.

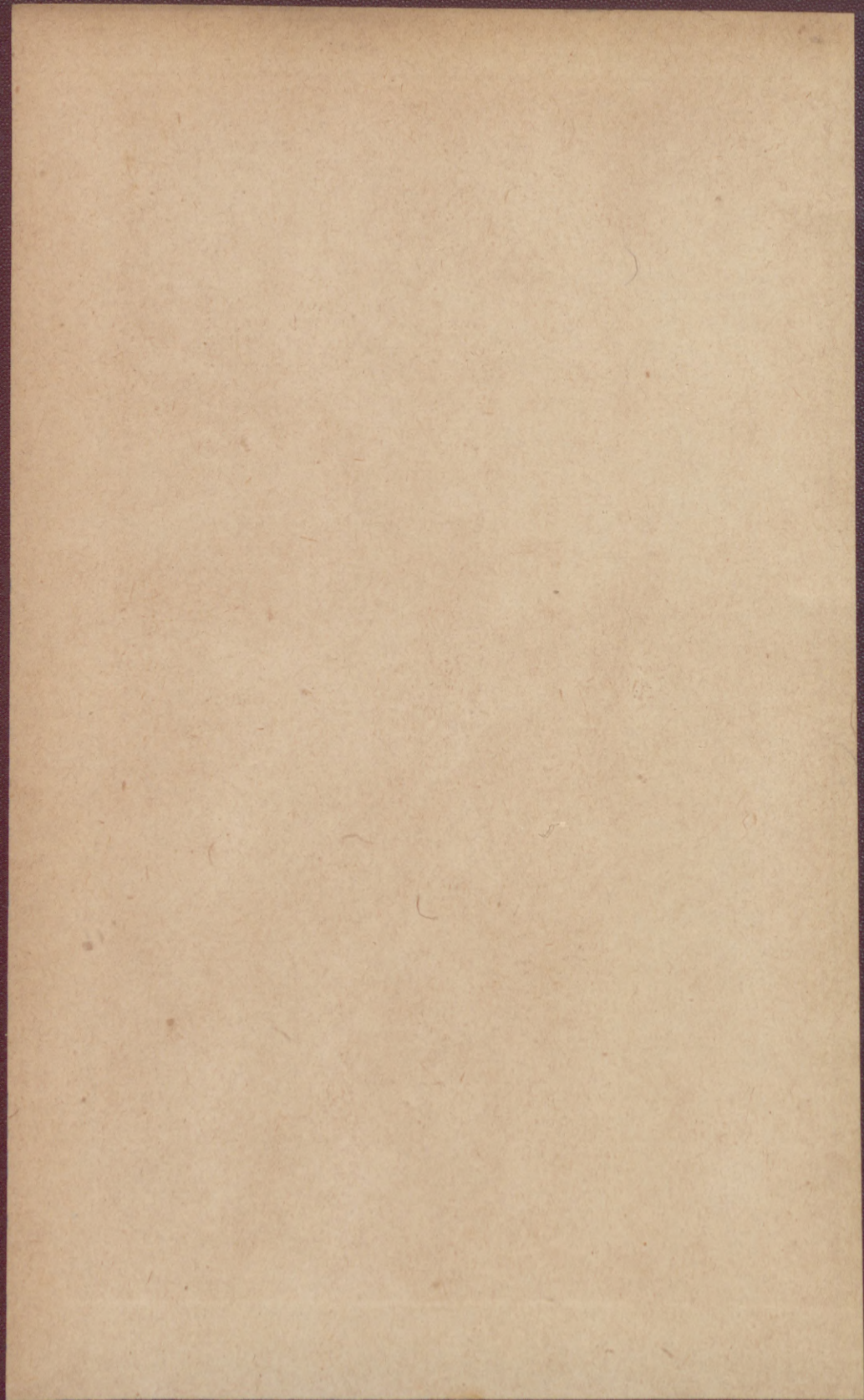
- הוספות לשער החמשה מאת הר"ר מרדכי מורטארא 112—113.
הוספות לשער התשעה מאת הג"ל 137—138.
הוספות לשער העשרה עם דוגמאות פי' המחבר 138—140.
ליקוטים ממדרש אלה הרברים וכו' הו"ל הר"ר שלמה באבער 209—216,
245—253, 271—279, 302—310.
תשובות גאוני מורח ומערב הו"ל הר"ר יואל טיללער 22—30, 87—96,
119—128, 151—160, 188—192, 217—224, 279—286, 317—320,
346—352.

מאמרים בענינים שונים.

- דבר אל הקוראים מאת המוציאים לאור צד 1.
דבר בעתו מאת מאיר איש שלום 2—4.
בענין קבורת בן נח בביה"ק של ישראל מהג"ל 65—70.
הערה על ענין הג"ל מאת א. ה. ווייס 70—72.
מאמר שני בענין הג"ל מאת מאיר א"ש 169—172.
השגה על זה מאת אליעזר הויזדארף עם הקדמה מהמעריך 257—259.
מכתב אל המעריך מאת מאיר א"ש 260.
תשובה על ההשגה הג"ל 260—265.
פתח דבר לליקוטי מדרשים מאת הר"ר שלמה באבער 366—371.
הערה על מאמר צואות ר' יהודה מאת הר"ר משה גידעמאן 379.
הערה על מאמר הג"ל מאת הר"ר ש. ז. ה. ה. 380.

בקרת ספרים.

- לערהבוך דער נייאהעבראישען שפראכע א. ז. וו. פֿאן הערמאן ל' שטראק א.
קארל זיענפריעד מאת א. ה. ווייס 61—63.
פארלעזונגען . . . פֿאן דאקטאר מאריץ אייזלער מאת דוד גרויבארט 64.
ספר האוצר אוצר לשון המקרא והמשנה וכו' חברו שמואל יוסף פיין וכו' מאת
א. ה. ווייס 286—288.

B
115.
IV.

בית
הלמוד

IV.
1883.